

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

9. ULUSLARARASI ATATÜRK KONGRESİ

*THE 9TH INTERNATIONAL
CONGRESS ON ATATÜRK*

12-15 Kasım / November 2019
Amasya

BİLDİRİLER

I. CİLT

Yayına Hazırlayanlar
Uzm. Erdem ÜNLEN
H. Aytuğ TOKUR

ANKARA-2021

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

Uluslararası Atatürk Kongresi (9:2019: Amasya)

9. uluslararası Atatürk kongresi; Amasya, 12-15 Kasım 2019:bildiriler=The 9th International Congress on Atatürk; Amasya, 12-15 November 2019:papers/ yay. haz.: Erdem Ünlen, H. Aytuğ Tokur. __Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2021.

3c.:res.;24cm.__(Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını no: 496)

ISBN: 978-975-17-4794-5 (Tk.)

ISBN: 978-975-17-4795-2 (1.c.)

ISBN: 978-975-17-4797-6 (2.c.)

ISBN: 978-975-17-4798-3 (3.c.)

1.ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938 __KONGRELER, VB.

2.ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938 __SİYASİ VE SOSYAL GÖRÜŞLER __KONGRELER, VB.

I.Ünlen, Erdem, yay. haz. II.Tokur, H. Aytuğ, yay.haz.III.E.a.: 9. uluslararası Atatürk kongresi IV.E.a.: The 9th international congress on Atatürk V.Seri

956.1024092

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Yasemin DOĞANER
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN

KİTAP SATIŞ:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay / ANKARA

Tel : 009 (0312) 285 55 12

Belgegeçer : 009 (0312) 285 65 73

e-posta : bilgi@atam.gov.tr

web : http://www.atam.gov.tr

e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

* Bildiriler içinde geçen görüş ve bilgilerden bildiri sahipleri sorumludur.

ISBN : 978-975-17-4794-5 (Tk.)

ISBN : 978-975-17-4795-2 (1.c.)

ISBN : 978-975-17-4797-6 (2.c.)

ISBN : 978-975-17-4798-3 (3.c.)

YAYIN NO : 496

BASKI SAYISI : 500

KAPAK TASARIM : arti5medya.com

BASKI HAZIRLIK : Erdal Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

İÇİNDEKİLER

KONGRE KURULLARI XIX

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Adnan SOFUOĞLU

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı XXV

Muhammet HEKİMOĞLU

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu BaşkanıXXXI

AÇILIŞ KONFERANSI

Hasan CİCİOĞLU

Kongre Açılış Konferansı Uluslararası Atatürk Sempozyum ve
Kongrelerinin Genel Değerlendirmesi XXXIII

BİLDİRİLER

I. CİLT

20. KOLORDU'NUN MİLLİ MÜCADELE'DEKİ
FAALİYETLERİ

Ahmet ALTINTAŞ3

DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.01

ERKEN DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE KEMALİZM
TARTIŞMALARI (1950-1953)

Ahmet GÜLEN27

DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.02

YENİ BELGELER IŞIĞINDA CUMHURİYETİN İLK
DÖNEMİNDE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ (1929-1932)

Ali Engin OBA69

DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.03

1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ VE BASINA YANSIMASI Ayşe AYDIN	99
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.04	
SOFYA ASKERİ ATAŞESİ MUSTAFA KEMAL'İN BULGARİSTAN HAKKINDAKİ ASKERİ VE STRATEJİK TESPİTLERİ (KASIM 1913-KASIM 1914) Ayşe ERYAMAN	129
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.05	
PRAVDA VE İZVESTİYA GAZETELERİNE GÖRE 27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ (20 MAYIS-07 HAZİRAN 1960) H. Aytuğ TOKUR - Erdem ÜNLEN	157
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.06	
27 MAYIS 1960 DARBESİNE İLİŞKİN MEŞRUIYET ARAYIŞLARI Aziz KILIÇ	199
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.07	
THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF POLITICAL PARTIES IN TURKEY (1908-1980) Behçet Kemal YEŞİLBURSA	219
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.08	
1931 TARİHLİ BUDAPEŞTE SERGİSİ'NDE TÜRK PAVYONU Cahide SINMAZ SÖNMEZ	269
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.09	
ERMENİ SORUNU ÜZERİNE PROPAGANDALAR VE EĞİTİM Cemal AVCI	295
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.10	

YUNAN BELGELERİNDE DOĞU TRAKYA'NIN YUNANİSTAN TARAFINDAN İŞGALİ VE CAFER TAYYAR Çağla D. TAĞMAT	319
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.11	
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN SİNEMAYA BAKIŞI VE BİYOGRAFİK OLARAK TÜRK SİNEMASINDAKİ TEMSİLLERİ Derya Genç ACAR	341
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.12	
TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASINA GENEL BAKIŞ 1923-1960 Dilek BARLAS	367
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.13	
KIBRIS TÜRKLERİNDE ATATÜRK SEVGİSİNİN SOSYO- PSİKOLOJİK TEZAHÜRÜ OLARAK İSİMLER/ BABAM KEMAL, ÖĞRETMENİM MUSTAFA KEMAL Elmaziye TEMİZ	385
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.14	
BEHÇET NECATİGİL'İN ŞİİRLERİNDE İDEAL BİR KAHRAMAN: ATATÜRK Emel HİSARCIKLILAR	407
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.15	
YENİ BULGULAR IŞIĞINDA MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A ÇIKIŞI ÖNCESİ KAMUOYUNDA TANINMASI KONUSU (1918-1919) Mehmet Emin ELMACI	429
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.16	

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL'UN GÜNLÜK YAŞAMINDA YENİ BİR UYGULAMA OLARAK OTOMOBİLLERE TAKSİMETRE KONULMASI, YANKI VE YANSIMALARI Eminalp MALKOÇ477 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.17	477
ASKERİ ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA SURİYE-FİLİSTİN CEPHESİNDEKİ NABLUS VE KATMA MUHAREBELERİNİN HARP PRENSİPLERİ AÇISINDAN ANALİZİ Deniz KURT - Erdal KORKMAZ513 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.18	513
ATATÜRK'ÜN TBMM YASAMA YILI AÇILIŞ KONUŞMALARINI TÜRK EĞİTİM TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRMEK Erol ÇİYDEM573 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.19	573
MENEMEN HADİSESİ VE ÖĞRETMEN KUBİLAY'IN KATLINE TÜRK KAMUOYUNDAN YÜKSELEN TEPKİLER Erol EVCİN597 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.20	597
MİLLİ MÜCADELE'DE CEPHEDE SAVAŞANLARA GÜVEN VERME ÇABALARI: ŞEHİT ÇOCUKLARI İÇİN ÇİÇEK BAYRAMI Esmâ TORUN ÇELİK647 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.21	647
YUNAN ORDUSUNUN ANADOLU İŞGALİNDE CEPHEDEN GÖNDERİLEN ASKER MEKTUPLARI Esra ÖZSÜER687 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.22	687

TÜRKİYE'DE CUMHURİYET DÖNEMİ YAYGIN HALK EĞİTİMİ: BOLU HALKEVİ ÖRNEĞİ Fahri KILIÇ723 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.23
ERKEN DÖNEM KEMALİZM TARTIŞMALARININ DOĞASI ÜZERİNE BAZI TESPİTLER Fahri YETİM757 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.24
TÜRKİYE'DE KADININ YENİ İMAJININ OLUŞTURULMASINDA ATATÜRK'ÜN ROLÜ (1920-1938) Fatma KOÇ781 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.25
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK MİZAHINDA MUHALİF BİR KİMLİK: REFİK HALİD (KARAY) Fevzi ÇAKMAK831 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.26
TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI SERGİ, FUAR VE PANAYIRLARA İŞTİRAKİ (1929-1939) Feyza KURNAZ ŞAHİN855 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.27
MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK) PAŞA'NIN 7.ORDU KOMUTANLIĞI GÖREVİNE İLİŞKİN BELGELER İŞİĞİNDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME Figen ATABEY909 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.28
MUHALİF YAKLAŞIMIYLA FEVZİ LÜTFİ KARAOSMANOĞLU Firdes TEMİZGÜNEY - Elif AKTAŞ943 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.29

AFGANİSTAN'DA ATATÜRK İMAJI Firuz FEVZİ	975
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.30	
ERMENİ DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE ATATÜRK'ÜN KİMLİK ANLAYIŞI VE ONUN ERMENİ TOPLUMUNA TANITILMASI ÜZERİNE (ERMENİCE KAYNAKLAR IŞIĞINDA) Gaffar ÇAKMAKLI MEHDİYEV	987
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.31	
II. CİLT	
ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNÜN TÜRK SOYLU ÜLKELERDEKİ BASINA YANSIMASI Yusuf YURDİGÜL - Gökçe YOĞURTÇU	1005
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.32	
ATATÜRK DÖNEMİNDE ORTAÖĞRETİM OKULLARI VE ÖĞRETMENLERİYLE İLGİLİ TALİMATNAMELER Gönül Türkan DEMİR	1029
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.33	
1937 YILINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN EGE MANEVRALARI VE MUSTAFA KEMAL ATATÜRK Günver GÜNEŞ	1053
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.34	
MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN IX. ORDU MÜFETTİŞLİĞİ'NE GÖREVLENDİRİLMESİNDE ERMENİ SORUNU FAKTÖRÜ Haluk SELVİ	1089
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.35	
BİR TEĞMENİN SAKARYA MUHAREBELERİ SIRASINDA CEPHEDE GÜNLÜK HAYATA DAİR TESPİT VE TAHLİLLERİ Hamit PEHLİVANLI	1109
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.36	

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE BİR KADIN DOĞUM VE HASTALIKLARI DERGİSİ: TÜRK JİNEKOLOJİ ARŞİVİ (1934-1939) Hasan DEMİRCİ	1131
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.37	
ATATÜRK VE SÜRYANİLER Haşim ERDOĞAN	1165
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.38	
HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ VE MİLLİ MÜCADELE Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU	1187
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.39	
AZƏRBAYCANDA YAŞAYAN ALMAN ƏHALİSİNİN QAFAQAZ İSLAM ORDUSUNA YARDIMI İKRAM AĞSİYEV	1203
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.40	
IRAQI-TURKISH RELATIONS DURING THE PRESIDENCY OF MUSTAFA KEMAL ATATÜRK 1923-1938 Inaam Mahdi Ali Al-SALMAN	1245
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.41	
İKİ FARKLI DÖNEMDE KEMALİZMİN ALGILANMASI (1960'LI VE 1990'LI YILLAR) Kurtuluş KAYALI	1263
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.42	
ATATÜRK DÖNEMİNDE HALKBİLİMİ ÇALIŞMALARI VE DEVİRİM GAZETESİ Kübra YILDIZ ALTIN	1285
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.43	

ATATÜRK'ÜN SİNEMADA ANLATIMI: "DERSİMİZ ATATÜRK" FİLMİ Lokman ZOR	1321
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.44	
CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'NİN İTALYA POLİTİKASI Mehmet TEMEL	1337
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.45	
ATATÜRK'ÜN BİLİNMEYEN BİR RÖPORTAJI Mevlüt ÇELEBİ	1351
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.46	
TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA LİTVİNOV'UN 1931 TÜRKİYE ZİYARETİ Mevlüt Samet YILDIZ - Çağatay BENHÜR	1375
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.47	
CUMHURİYET DÖNEMİNDE (1923-38 YILLARI ARASINDA) SAĞLIK POLİTİKASININ GELİŞTİRİLMESİ VE SAĞLIK HİZMETLERİNDE SOSYALLEŞME Mine ERSEVİNÇ	1403
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.48	
TÜRKPA VE TÜRK DÜNYASINA YÖNELİK ADIMLARI (2008-2019) Mukaddes ARSLAN	1425
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.49	
MİLLİ MÜCADELE VE CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN AMASYA'DAKİ FAALİYETLERİ (1919-1925) Mustafa SARI	1453
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.50	

ATATÜRK DÖNEMİNDE OKUL MİMARİSİ Mustafa ŞAHİN	1483
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.51	
MACAR ELÇİLERİNİN GÖZÜYLE GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE TÜRK DEVRİMLERİ Müjdat KARAGÜLMEZ	1515
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.52	
MÜTAREKE DÖNEMİNDE CAFER TAYYAR BEY VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN İLİŞKİLERİ Nagihan Ebru CAMBAZ	1545
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.53	
ATATÜRK IS THE PIONEER OF TURKISH SECULARISM: A STUDY ON THE SECULARIZATION OF EDUCATION IN THE ATATÜRK ERA Nahar Muhammed NURİ	1571
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.54	
CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA MARAŞ'A İSKÂN EDİLEN MÜBADİLLER Nejla GÜNAY	1597
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.55	
ATATÜRK DÖNEMİ'NDE EMEK PİYASASINDA KADIN İSTİHDAMINDAKİ GELİŞMELERİN YERİ VE ÖNEMİ Nihat ALTUNTEPE	1617
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.56	
CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1935) EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİNİN İSTATİSTİKİ VERİLER IŞIĞINDA ANALİZİ Nursal KUMAŞ	1647
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.57	

EDİRNE'DE CUMHURİYETİN ONUNCU YILI KUTLAMALARI Nurten ÇETİN	1687
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.58	
TÜRKİYE'DE MODERN ZİRAATIN MİMARLARINDAN ŞEVKET RAŞİT HATİPOĞLU VE ZİRAAT VEKÂLETİ DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ (1942-1946) Nurullah KIRKPINAR	1715
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.59	
MİLLÎ GAYE MECMUASINDA "MİLLÎ MAARİF" Orhan İSTANBUL - Ömer GÖK	1753
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.60	
LİDER-HALK BULUŞMASI VE BÜTÜNLEŞMESİ AÇISINDAN ATATÜRK'ÜN YURT GEZİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ Osman AKANDERE	1771
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.61	
ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNDE DİN EĞİTİMİNE BİR ÖRNEK; AKSEKİLİ AHMET HAMDİ'NİN "ASKERE DİN DERSLERİ" ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ Özden ARIKAN	1797
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.62	
TÜRK MODERNLEŞMESİ SÜRECİNDE AYDINLARIN TARİH VE FELSEFEYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ Pasha GULUZADE	1823
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.63	

- THE RECASTING OF THE OTTOMAN PUBLIC DEBT
AND THE ABOLITION OF THE CAPITULATIONS
REGIME IN THE INTERNATIONAL LEGAL ACTION OF
TURKEY LED BY MUSTAFA KEMAL ATATÜRK
Pierluigi SIMONE1843
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.64
- 1922-1934 YILLARI ARASINDA MOSKOVA'DA
YAYINLANAN GAZETE, DERGİ VE KİTAPLARDA
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN PORTRELERİ VE
FOTOĞRAFLARI
Ramil ZALYAEV1889
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.65
- İÇ ANADOLU VE KARADENİZ'DE TBMM'YE KARŞI
ÇIKARILAN İSYANLARA DAİR DAHİLİYE VEKALETİ VE
ERKAN-I HARBİYE REİSLİĞİ'NİN HAZIRLADIĞI 1921
TARİHLİ RAPORLAR
Recep BÜYÜKTOLU1927
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.66
- TAHAYYÜLDEN HAKİKATE: BATI NEŞRİYATINDA
MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK) İMAJİ VE KURUCU
LİDERİN BİYOGRAFİSİNİN İNŞASI
Resul BABAĞLU1951
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.67
- TÜRK – SOVYET İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE
CUMHURİYETİN ONUNCU YIL KUTLAMALARINA
GELEN RUSLAR VE KARŞILIĞINDA RUSYA'YA DAVET
EDİLEN TÜRK ÖĞRETMENLER VE FAALİYETLERİ
Sebahattin ŞİMŞİR.....1971
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.68

ATATÜRK DÖNEMİNDE VATANDAŞLIK POLİTİKASINA RUM VE ERMENİ CEMAATLERDEN DESTEK: LAİK TÜRK HRİSTİYANLAR BİRLİĞİ VE LAİK ERMENİ KATOLİKLERİ CEMİYETİ Seda Bayındır ULUSKAN	1991
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.69	

III. CİLT

LOZAN BARIŞ ANLAŞMASI SONRASI KURULAN KARMA HAKEM MAHKEMELERİNİN KARARLARINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME Seda ÖRSTEN ESİRGEN	2019
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.70	

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KAFKAS CEPHESİ'NDE BULUNAN ALMANLARIN TELGRAF VE RAPORLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER Selami KILIÇ	2039
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.71	

BALKAN ANTANTI BASIN KONFERANSLARI Serkan TUNA	2073
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.72	

ATATÜRK DÖNEMİNDE KAFKASYA'DA OSMANLI VATANDAŞLARI: DİN ADAMLARI, ASKERLER, ÖĞRETMENLER, ESİRLER Sevinç ALİYEVA	2115
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.73	

ALMAN ARŞİV BELGELERİNDE MUSTAFA KEMAL'İN ADOLF HİTLER İLE İLGİLİ KANAATLERİ (1934-1935) Sezen KILIÇ	2129
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.74	

ARŞİV BELGELERİNDEN HAREKETLE TÜRKİYE'NİN İNGİLİZ İLHAKI VE YÖNETİMİ ALTINDAKİ KIBRIS ADASI'NA İLİŞKİN YUMUŞAK GÜÇ UYGULAMALARI VE KIBRISLI TÜRKLERLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ (1921-1939) Soyalp TAMÇELİK2147 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.75	
10 KASIM ANMA TÖRENLERİNİN DÖNEMSEL ÖZELLİKLERİ Süleyman ÂŞIK - Elif AŞCI2199 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.76	
ADANA KUVA-YI MİLLİYESİ'NİN KAYSERİ'DE TEŞKİLATLANMASI Süleyman HATİPOĞLU2235 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.77	
ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNİN İYİLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE TÜRK KADINLARININ İRAN VATANDAŞLARI İLE EVLENME YASAĞININ KALDIRILMASI Şaban ORTAK2259 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.78	
YÜZELLİLİK YEŞİLİZÂDE AZİZ NURİ'NİN YUNAN KRALI'NA SUNDUĞU MEKTUP VE SÜRGÜN YILLARI Şaduman HALICI2291 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.79	
İSTİKBAL GÖKLERDEDİR: TÜRK TAYYARE CEMİYETİ (1925-1938) (TÜRK TAYYARE CEMİYETİ'NDEN TÜRK HAVA KURUMU'NA) Şayan ULUSAN2333 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.80	

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN ONUNCU YIL DÖNÜMÜNDE BİR ALMAN: DR. HANNS FROEMGEN'İN “ESSEN KONUŞMASI” VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ Tahir KODAL	2373
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.81	
KARAÇAY-BALKAR DİASPORASININ FOLKLORÜNDE ATATÜRK'ÜN KİŞİLİĞİ Tamara BİTTİROVA	2405
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.82	
LOZAN KONFERANSI İLE İLGİLİ BİR TERMİNOLOJİK DEĞERLENDİRME Temuçin Faik ERTAN	2415
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.83	
ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ SİYASETİNDE AKDENİZ VE KIBRIS ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME Ulvi KESER	2441
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.84	
TÜRKİYE'NİN I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DURUMU (1918-1920) (“AZƏRBAYCAN” QƏZETESİ DAYALI) Vagif ABIŞOV	2487
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.85	
ATATÜRK DÖNEMİ BASININDA CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN DÖRDÜNCÜ BÜYÜK KURULTAYI Yaşar ÖZKANDAŞ	2519
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.86	
MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA ERZURUM'DA HALKI BİLİNÇLENDİRME VE BİLGİLENDİRME FAALİYETLERİNDE ÖNEMLİ BİR TİYATRO: İBRET YERİ Yavuz ASLAN	2563
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.87	

- CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA YAPILAN
DEMİRYOLU KONGRELERİ VE ATATÜRK DÖNEMİ
DEMİRYOLU POLİTİKALARINA KATKISI
Yavuz HAYKIR.....2603
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.88
- MİLLİ MÜCADELE TARİHİ ARAŞTIRMALARINA BİR
KATKI: BARTIN MÜDAFAA-YI HUKUK CEMİYETİ'NİN
VE FAALİYETLERİNİN TESPİTİ
Yenal ÜNAL.....2653
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.89
- İLKOKUL VE ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN
ATATÜRK'ÜN LİDERLİK ÖZELLİĞİNE İLİŞKİN
METAFORLARININ İNCELENMESİ
Yücel ÖKSÜZ - Mehtap KARALAR2681
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.90
- DÖNEMLE İLGİLİ BELGELERE VE KENDİ
YAZDIKLARINA GÖRE SAMSUN'DAN AMASYA'YA, IX.
ORDU KİT'AATI MÜFETTİŞİ MİRLİVA MUSTAFA KEMAL
PAŞA
Zekeriya TÜRKMEN2711
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.91
- CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRK HAVA
SAHASININ GÜVENLİĞİNE DAİR BİR ÇALIŞMA:
TÜRKİYE CUMHURİYETİ SEYRÜSEFER-İ HAVÂİ
KARARNAMESİ (1925)
Zeynel ÖZLÜ - Kerim TİRYAKİ2767
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.92

MİLLİ MÜCADELE SONRASINDA MİLLİ TARİH ŞUURU OLUŞTURMA ÇALIŞMALARINA BİR ÖRNEK: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN TARİH ÖĞRETMENİ MEHMED TEVFİK BEY'İN CİHAN HARBİNDE TÜRKLER VE MEZİYETLERİ ADLI ESERİ (1928) Zeynel ÖZLÜ - Enver DEMİR	2805
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.93	
FOTOĞRAFLAR	2849

DÜZENLEYEN KURUMLAR/ ORGANIZING INSTITUTIONS

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi / Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History Atatürk Research Center
T. C Amasya Üniversitesi Rektörlüğü / Rectorate of Amasya University

KONGRE KURULLARI/ COMMITTEES OF THE CONGRESS

DÜZENLEME KURULU / ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU-Atatürk Araştırma Merkezi / *Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Yavuz ASLAN-Atatürk Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Mustafa BUDAK-İstanbul Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER-Hacettepe Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Önder DUMAN-Amasya Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN -Ankara Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Mehmet EVSİLE-Amasya Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU-Hacettepe Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Neçla GÜNAY-Gazi Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU-Yıldız Teknik Üniversitesi / *Technical University*
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ-Dumlupınar Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Derviş KILINÇKAYA-Hacettepe Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY-Marmara Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN-Ankara Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Haluk SELVİ-Sakarya Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Mehmet TEMEL-Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Selçuk URAL-Kafkas Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA-Uludağ Üniversitesi / *University*
Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Günver GÜNEŞ-Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / *University*
Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Seyfi YILDIRIM-Hacettepe Üniversitesi / *University*
Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Yılmaz KARADENİZ- Amasya Üniversitesi / *University*
Hüseyin TOSUN-Atatürk Araştırma Merkezi / *Atatürk Research Center*
Uzm. Erdem ÜNLEN- Atatürk Araştırma Merkezi / *Atatürk Research Center*
Halit Aytağ TOKUR- Atatürk Araştırma Merkezi / *Atatürk Research Center*

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU-Atatürk Araştırma Merkezi / *Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Fatma AÇIK-Gazi Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Sevinç ALİYEVA- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi / *Azerbaijan National Academy of Sciences*
Prof. Dr. Hayati AKYOL- Gazi Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Osman AKANDERE- Necmettin Erbakan Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Kemal ARI-Dokuz Eylül Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Betül ASLAN-Atatürk Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Yavuz ASLAN-Atatürk Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Bahri ATA- Gazi Üniversitesi / *University*
Prof. Dr. Ferudun ATA-Selçuk Üniversitesi / *University*

- Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR-Atatürk Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Cemal AVCI-Abant İzzet Baysal Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. İhsan Sabri BALKAYA- Atatürk Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Halil BAL-İstanbul Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Mustafa BUDAK-İstanbul Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Kemal CAN- Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / *University of Fine Arts*
 Prof. Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN-On Dokuz Mayıs Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Mehmet CANATAR -İstanbul Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. İsmail COŞKUN- İstanbul Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ-Ege Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Kemal ÇELİK- Gümüşhane Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK- Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY- Fırat Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Melek DOSAY- Ankara Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Esin DERİNSU DAYI-Atatürk Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Orhan DOĞAN-Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Yasemin DOĞANER-Hacettepe Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Mustafa ERGÜN-Afyon Kocatepe Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN -Ankara Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU- Hacettepe Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Salim GÖKÇEN-Erzincan Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Mehmet GÜNAY- Gazi Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Nejla GÜNAY-Gazi Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU-Yıldız Teknik Üniversitesi / *Technical University*
 Prof. Dr. Robert HERMANN-Károli Gáspár Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ -Dumlupınar Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Nedim İPEK-On dokuz Mayıs Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Nesrin KARACA-Bursa Uludağ Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR-Namık Kemal Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Derviş KILINÇKAYA-Hacettepe Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Ulvi KESER-Kıbrıs Amerikan Üniversitesi / *American University of Cyprus*
 Prof. Dr. Selami KILIÇ-Atatürk Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Tahir KODAL-Pamukkale Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ- Necmettin Erbakan Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Zafer KOYLU- Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Celil NAGİYEV-Bakü Devlet Üniversitesi / *Baku State University*
 Prof. Dr. Mehmet OKUR- Karadeniz Teknik Üniversitesi / *Technical University*
 Prof. Dr. Esin OZANSOY- İstanbul Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY-Marmara Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Neşe ÖZDEN-Ankara Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI -Kırıkkale Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Yusuf SARINAY- TOBB ETÜ / *University of Economics and Technology*
 Prof. Dr. Haluk SELVİ- Sakarya Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Ayten SEZER- Hacettepe Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Damir SHAPSUGOV- Russian Presidential Academy

- Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU-Hacettepe Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Serpil SÜRMELE-On Dokuz Mayıs Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Recep ŞKRİYEL-Novi Pazar Devlet Üniversitesi / *State University*
 Prof. Dr. Mehmet TEMEL-Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Hale TOLEDO- Ankara Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Mustafa TURAN- Gazi Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Ömer TURAN -Ortadoğu Teknik Üniversitesi / *METU*
 Prof. Dr. Ömer Osman UMAR - Fırat Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Selçuk URAL-Kafkas Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Hakkı UYAR- Dokuz Eylül Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL- İstanbul Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Selma YEL-Gazi Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA -Uludağ Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Memet YETİŞGİN -Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Mustafa YILMAZ - Hacettepe Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Saime YÜCEER- Uludağ Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Zehra ASLAN- Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* FİGEN Atabey- Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Tolga BAŞAK -Atatürk Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Bengül BOLAT- Ahi Evran Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Abdurrahman BOZKURT- İstanbul Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Hasan CİCİOĞLU-Doğu Akdeniz Üniversitesi / *Eastern Mediterranean University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Fevzi ÇAKMAK- Dokuz Eylül Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Nurten ÇETİN -Trakya Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Ali DİKİCİ-
 Emniyet Genel Müdürlüğü / *General Directorate of Security*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Doğan DUMAN -Dokuz Eylül Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Ömer ERDEN -Ordu Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU- İstanbul Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Günver GÜNEŞ -Adnan Menderes Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Alev GÖZCÜ -Dokuz Eylül Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Şaduman HALICI- Anadolu Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Yılmaz KARADENİZ- Amasya Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. E. Alb. / *Assoc. Prof. Dr. Ret. Col.* Sezen KILIÇ- Başkent Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Yüksel ÖZGEN -Çankırı Karatekin Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Hüsnü ÖZLÜ-
 Milli Savunma Üniversitesi / *National Defense University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Ali SATAN- Marmara Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Makbule SARIKAYA- Ardahan Üniversitesi / *University*
 Prof. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR- Balıkesir Üniversitesi / *University*
 Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Funda Selçuk ŞİRİN-Kocaeli Üniversitesi / *University*

Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Tuncay USLU -Karadeniz Teknik Üniversitesi / *Technical University*

Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Seyfi YILDIRIM-Hacettepe Üniversitesi / *University*

Dr. Öğr. Üye. / *Asst. Prof. Dr.* Mithat ATABAY- Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi / *University*

Dr. Öğr. Üye. / *Asst. Prof. Dr.* Mahmut BOLAT -Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi / *University*

Dr. Öğr. Üye. / *Asst. Prof. Dr.* Oktay BOZAN- Dicle Üniversitesi / *University*

Dr. Öğr. Üye. / *Asst. Prof. Dr.* Sedef BULUT -Ankara Üniversitesi / *University*

Dr. Öğr. Üye. / *Asst. Prof. Dr.* Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ-Yozgat Bozok Üniversitesi / *University*

Dr. Öğr. Üye. / *Asst. Prof. Dr.* Süleyman HATİPOĞLU-Mustafa Kemal Üniversitesi / *University*

Dr. Öğr. Üye. / *Asst. Prof. Dr.* Cezmi KARASU- Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / *University*

Dr. Öğr. Üye. / *Asst. Prof. Dr.* Halil ÖZCAN- Hacettepe Üniversitesi / *University*

Dr. Öğr. Üye. / *Asst. Prof. Dr.* Baha ÖZTUNÇ- Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / *University*

Dr. Öğr. Üye. / *Asst. Prof. Dr. Air Inst. Lt. Col. Hv. Öğ. Yrb.* Osman YALÇIN- Genelkurmay

Başkanlığı Atase Daire Başkanlığı / *Military History and Strategic Studies of Chief of Turkish*

General Staff Department

Dr. Öğr. Üye. / *Asst. Prof. Dr.* Ayşe YANARDAĞ- Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / *University*

Dr. Öğr. Üye. / *Asst. Prof. Dr.* Nevin YAZICI- Başkent Üniversitesi / *University*

SEKRETARYA / SECRETARIAT

Uzm. / *Specialist* Erdem ÜNLEN (Atatürk Araştırma Merkezi / *Atatürk Research Center*)

Halit Aytuğ TOKUR (Atatürk Araştırma Merkezi / *Atatürk Research Center*)

AÇILIŞ KONUŞMALARI

ADNAN SOFUOĞLU'NUN AÇILIŞ KONUŞMASI*

Sayın Valim, Sayın Vekilim, Sayın Tugay Komutanım, Sayın Yüksek Kurum Başkanım, Sayın Rektörüm, çok değerli bilim insanları, kıymetli katılımcılar, geleceğimizin teminatı sevgili gençler, muhterem hanımefendiler beyefendiler!

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi olarak Amasya Üniversitesi ev sahipliğinde, Amasya Valiliği ile Amasya Belediye Başkanlığının desteklerinde düzenlediğimiz **9. Uluslararası Atatürk Kongresi** açılış merasimine hoş geldiniz der, hepimizi saygı, sevgi ve muhabbetle selamlarım.

Sözlerime başlamadan önce başta millî istiklal ve istikbal mücadelemizin büyük lideri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları olmak üzere İstiklal Harbinde şehit düşen ve gazi olan kahramanlarımızın aziz hatıraları önünde hürmetle eğilir, onları rahmet, minnet ve şükranla anarım.

Bu arada Türk milletinin ve devletinin bölünmez bütünlüğünü ve bekasını hedef alan bölücü terör örgütlerine karşı verilen başarılı ve sonuç alıcı mücadele ile iç ve dış mihrakların oyunları büyük ölçüde bozulmuştur. Bu mücadelede canlarını feda eden aziz şehitlerimizi de rahmetle, gazilerimizi şükranla yâd ederim.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bugün devleti ve milletiyle birlikte bölünmez bir bütün olarak her alanda rüştünü bütün dünyaya ispatlamış, dünyanın büyük devletleri arasında hak ettiği yeri almıştır. Bu anlamda ekonomik alanda ciddi gelişmeler kaydeden Türkiye Cumhuriyeti özellikle savunma sanayii alanında önemli adımlar atmakta, güçlü ordusunu, artık büyük ölçüde öz kaynaklarıyla teçhiz edebilmektedir. Bölgede her zaman istikrarın sembolü olan güçlü ve büyük

* Prof. Dr., Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı.

Türkiye, elbette bulunduğu coğrafyanın da teminatıdır ve teminatı olmaya da devam edecektir. Türkiye Cumhuriyeti 100. Kuruluş yıl dönümü olan 2023 yılı hedeflerine doğru da hızla ilerlemektedir.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, özellikle Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ni öncelikli araştırma alanı almakla birlikte dönemin bütün değerlerini kavrayan, inceleyen bir kurumdur. Bu kapsamda; iktisat, hukuk, siyaset bilimi, eğitim, kültür, din, uluslararası ilişkiler, felsefe ve sosyoloji gibi toplumu ilgilendiren bütün konular Atatürk Araştırma Merkezi'nin ve dolayısıyla bu kongrenin ilgi alanına girmektedir.

Bu çerçevede Atatürk Araştırma Merkezince; Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu ortamdaki başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişim sürecinde yaşanan gelişmeleri incelemek, bu konuda ortaya konulan yeni bilgi ve bulguların en üst düzeyde paylaşılıp tartışılacağı bilimsel bir platform sunmak, ülkeler ve insanlar arasındaki kültürel bağların kurulmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, her dört yılda bir olmak üzere Uluslararası Atatürk Kongresi düzenlenmektedir. Bu kapsamda Merkezimizce, bugüne kadar üçü yurt dışında olmak üzere sekiz Uluslararası Atatürk Kongresi gerçekleştirilmiştir.

Bugüne kadar düzenlenen kongrelerde yeni bilgi, belge ve sentezler ortaya konulmuş, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinin önemli olayları aydınlatılmıştır. Bu kongrelerde sunulan bildiriler kitap olarak yayımlanıp bilim dünyasına da kazandırılmıştır. Bu kongreler dizisinin dokuzuncusu Amasya'da düzenlenmektedir. Amasya'nın Millî Mücadele hareketinin gelişmesinde önemli bir yeri vardır. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa burada bir müddet kaldıktan sonra İngiliz askeri birliğinin bulunduğu şehri çalışmaları ve kendisi için güvenli bulmadığından 25 Mayıs 1919'da buradan ayrılarak Havza'ya geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümetinin niyet ve teşebbüsleriyle milletin istek ve menfaatleri arasında birlik olmadığını ilk defa ve açıkça ilan edeceği Havza'da ise 12

Haziran 1919'a kadar kalmıştır. Buradan karargâhu ile birlikte Karadeniz sıradağlarının arkasında kalan ve her bakımdan daha güvenli bir bölge olan Amasya'ya geçecektir.

Amasya'ya geçiş öncesi bazı ön hazırlıklar yapılmıştır. Bunun için Amasya'dan Havza'ya, Amasya'nın ileri gelenleri davet edilmiş ve Amasya Müftüsü başkanlığında bir Heyet Havza'ya gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile konuşan bu heyet bilahare Amasya'ya dönmüş ve Mustafa Kemal Paşa'nın şehirlerine geleceği haberini Amasya'ya ulaştırmıştır. 12 Haziran 1919'da Havza'dan hareket eden ve aynı gün saat 17.00'da Amasya'ya varan Mustafa Kemal Paşa, Cülûstepe denilen yerde Gezilik'te Amasya'nın askerî ve sivil erkânının da katıldığı kalabalık bir halk topluluğu tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Cülûstepe; Çelebi Mehmet'in, Fetret Devri sırasında padişahlığını ilân ettiği ve cülûs töreninin yapıldığı yerdir. Bu ilk karşılaşmada selâmlaşmalardan sonra Amasyalılar şehrin girişinden itibaren Mustafa Kemal Paşa ve Müfettişlik erkânıyla beraber Hükümet Konağı'na kadar yürümüşlerdir.

Mustafa Kemal Paşa burada iftar yemeğinden sonra Amasyalılara hitaben bir konuşma yapmıştır. Bu Mustafa Kemal Paşa'nın, Anadolu toprağında halka karşı ilk konuşmasıdır. Anadolu halkıyla gittikçe kaynaşmasının ilk adımıdır. Ertesi gün yani 13 Mayıs Cuma günü Sultan Bayezid Camii Vaizi Abdurrahman Kamil Efendi, bütün Amasya halkını mücadeleye davet eden bir konuşma yapacak konuşmasında;

“Ey Ahalî!..

Milletin şeref ve haysiyeti, istiklâli hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felâketten kurtulmak icâb ederse, vatanın son bir ferdine kadar ölmeği göze almak lâzımdır. Artık, Padişah olsun, Halife olsun, ismi, unvanı ne olursa olsun, hiçbir şahsın ve makamın hikmet ve mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne çâre-i halâs, (yani tek kurtuluş) halkın doğrudan doğruya hâkimiyetini eline alması ve iradesini kullanmasıdır. Hep beraber Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanarak vatani kurtaracağız.” diyecektir.

14 Haziran 1919'da Amasya'da Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Yine Amasya halkını temsil eden 22 kişinin imzasıyla İstanbul'a çekilen bir telgrafla Amasyalıların hürriyet ve istiklâl için birleştikleri, Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında el birlik olup çalışacakları bildirilmiştir. Böylelikle Amasya halkı, Millî Mücadeleyi benimseyen ve destek veren ilk şehir halkı olma özelliğini de kazanmıştır. Bütün bunların yan ısıra Amasya'da Saraydüzü Kışlası'nda V. Kafkas Fırkası'nın hizmet binasında, 20-22 Haziran 1919 tarihleri arasında devam eden çalışmalar sonunda kaleme alınıp, katılanlarca imza altına alınan;

“Milletin istiklâlini, gene milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

Anadolu'da her türlü tesir ve murakabeden (yani kontrolden) azade bir “millî heyet”in vücuda getirilmesi elzemdir.”

Temel esaslarını içeren “Amasya Mukarreratı” denilen 6 maddelik tarihî metin, yazılı bir belge haline getirilmiştir. Milli Hareketin ilk genelgesi olan bu belge Amasya Tamîmi adıyla 21-22 Haziran gecesi yurt genelindeki mülkî ve askerî makamlara bildirilmiştir.

Bu gelişmeden sonra Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, Tokat üzerinden Sivas'a gitmek üzere 26 Haziran 1919'da Amasya'dan ayrılacaklardır. İşte bu tarihi olayın 100. Yıldönümü münasebetiyle Merkezimiz, 9. Uluslararası Atatürk Kongresi'ni Amasya'da düzenlemeye karar vermiştir. Bu anlamda Cumhuriyet'in ilanının yüzüncü yılı, düzenlediğimiz bu Uluslararası Atatürk Kongrelerinin 10.'suna denk gelmektedir. Dolayısıyla bu kongrenin Ankara'da düzenlenmesinin yerinde olacağını ifade etmek isterim.

Hazırlıklarına bir yıl öncesinden başlanan 9. Uluslararası Atatürk Kongresine 280'e yakın bildiri ile başvuru yapılmıştır. Bu başvuruların hakem incelemesi sonucunda 160 kişiden tam metin istenmiştir. Bunlardan da ancak belirlenen tarihe kadar 120'ye yakını tam metnini teslim edebilmiştir. Netice olarak Kongrede 101 adet bildiri sunulacaktır. Bu bildirilerin; Azerbaycan'dan 5, Irak'tan 2, Rusya Federasyonu'ndan 2, Kırgızistan'dan 1, Afganistan'dan 1, Kuzey Kıbrıs Türk

Cumhuriyeti'nden 2 olmak üzere yurt dışından 15'i yurt dışındandır. Burada sunulan bildiriler ve ortaya çıkacak düşünceler Merkezimizce dijital olarak yayımlanacak, ayrıca da kitaplaştırılacaktır.

Burada sözlerime son verirken; Kongremize destek veren Amasya Valisi Sayın Dr. Osman Varol'a ve Amasya Belediye Başkanı Sayın Mehmet Sarı'ya minnet duygularıyla teşekkür ediyorum. Kongreye ev sahipliği yapan Amasya Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Süleyman ELMACI'ya, Rektör Bey'in şahsında Rektör Yardımcısı Sayın Prof. Dr. Önder DUMAN'a ve Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ'e de ayrıca teşekkür ediyorum. Yine Kongre'ye katılmak suretiyle bizi yalnız bırakmayan Yüksek Kurum Başkanımız Sayın Prof. Dr. Muhammet Hekimoğlu'na şükranlarımı sunuyorum. Kongrenin hazırlık sürecinde görev almış olan ve emeği geçen Atatürk Araştırma Merkezi personeline de huzurlarınızda teşekkür ediyorum. Ayrıca tebliğleriyle Kongremize katkı sunacak olan bilim insanlarına, araştırmacılara şimdiden teşekkür ediyor Kongrenin başarılı ve verimli geçmesini diliyorum.

Saygılarımla.

MUHAMMET HEKİMOĞLU'NUN AÇILIŞ KONUŞMASI*

Sayın Valim, Milletvekilimiz, kıymetli protokol, çok değerli akademisyenler ve dinleyici olarak katılan değerli misafirler. 9.sunu düzenlediğimiz Uluslararası Atatürk Kongremize teşrif ettiğiniz için hepinize çok teşekkür ediyorum, saygılarımı arz ediyorum. Sözlerime başlarken Kültür ve Turizm Bakanımız Sayın Mehmet Nuri Ersoy Bey'in selamını ve başarı dileklerini getirdim.

Anayasamızın 134. maddesiyle kurulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu malumunuz bünyesinde Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi ve Atatürk Kültür Merkezi Başkanlıklarını barındırmaktadır. 664 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile de görev ve teşkilat yapısı yeniden düzenlendi. Türk Dil Kurumu; dil ve söz varlığımızla ilgili çalışmalar yapıyor; Türk Tarih Kurumumuz genel anlamda tarih, arkeoloji sahasında çalışmalar yapıyor, destekliyor. Atatürk Araştırma Merkezimiz Cumhuriyet Tarihi, Atatürk ve mirası bağlamında çalışmalar yapıyor. Dil ve tarih dışındaki bütün kültür, sanat, edebiyat, gelenekli sanatlar, musiki vs. bütün alanlarda çalışmalar yapan bir de Atatürk Kültür Merkezimiz var. Yüksek Kurumumuz bunların üzerinden bu yapıdan oluşan bir çatı ve biz koordinasyonuz. Kanun bize der ki: Sosyal ve beşeri bilimler bütünlüğü içerisinde çalışma yapacaksınız. Bu saydığım kurumlarımız marifetiyle Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türkiye'de sosyal ve beşeri bilimler alanında akademik bilgi üretim çabası ve insan kaynağı yetiştirmek faaliyetleriyle meşguldür. Sempozyumlar yapıyoruz, kitaplar basıyoruz ve insan kaynağı için burslar veriyoruz.

Yaptığımız faaliyetlerde büyükşehirleri öncelikli olarak tercih etmiyoruz Sayın Valim. Niye Amasya'yı tercih etik? Hocam biraz önce

* Prof. Dr., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı.

Amasya Tamimi'ne giden süreci ve Tamim'den bahsetti. Milli Mücadelemiz'de çok önemli bir ayak Amasya ve Amasya Tamimi. Uluslararası Atatürk Kongresi'nin dokuzuncusunu düzenliyoruz. Bunu Amasya'da yapmazsak biz biraz bunu eksik olarak hissedecektik. O yüzden hem görünüş itibarıyla şirin ama bir o kadar da tarihi anlam ifade eden Amasya'mızı tercih ettik. Ve bunda da çok iyi ettik diye düşünüyorum. Buraya gelişimizde buradaki etkinliklerimizde bize destek olacak olan Sayın Valimize, Belediye Başkanımıza ve Rektörümüze ve diğer mülki erkanımıza çok çok teşekkür ediyorum.

Şunu da söylemeden geçemeyeceğim. Evet Milli Mücadele'mizin 100. Yılı ama Batı Cephesi, Doğu Cephesi ve Güney Cephesi ne kadar da bugüne benziyor, ne kadar da birbirine yakın. 100 yıl önce bu mücadeleye başlayanları ve bu aziz milletin haysiyetini koruyanları saygı ve minnetle anıyorum. Ve 100 yıl sonra yine bu milletin haysiyetini, onurunu ve şerefini korumak için canı pahasına mücadele edenleri yine buradan saygıyla selamlıyorum. Hepinize teşekkür ediyorum, saygılarımla.

HASAN CİCİOĞLU'NUN KONGRE AÇILIŞ KONFERANSI ULUSLARARASI ATATÜRK SEMPOZYUM VE KONGRELERİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ*

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunu oluşturan dört kurumdan biri olan Atatürk Araştırma Merkezince; Atatürk'ün ve Onun “*En büyük eserimdir*” dediği Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün yönleriyle araştırılmasına/incelenmesine, tam ve doğru bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunmak, Cumhuriyetin kuruluş ve gelişme sürecindeki olayların bugüne olan etkilerini ve geleceği şekillendirmedeki olası rollerini bilimsel yaklaşımla irdelemek, bunun sonucunda elde edilen yeni bilgi, belge, yorum ve sentezleri Türk ve dünya kamuoylarına sunmak amacıyla, her dört yılda bir olmak üzere **Uluslararası Atatürk Kongresi** düzenlenmektedir.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı tarafından düzenlenen “Uluslararası Atatürk Kongresi”nin dokuzuncusunu gerçekleştirmek üzere toplanmış bulunuyoruz. Bu dokuz toplantının hepsine çeşitli görev ve sorumluluklarla katılma onuruna erişmiş bir akademisyen olarak öncelikle yüce Mevla'ya, 9. Kongre'de de sizlere hitap edebilme fırsatını veren Atatürk Araştırma Merkezi'nin değerli Başkanı Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu'na teşekkürlerimi sunarım. 36 yıl süresince birlikte olmaktan, çalışmaktan onur duyduğum sırasıyla bütün Yüksek Kurum Başkanlarına, Merkez Başkanlarına, Bilim Kurulu Üyesi meslektaşlarıma, idari kadroda görev alan ve bu kurumların, çalışmaların başarıyla bu günlere gelmesini sağlayan personeline, vefat etmiş olanlara Allah'tan rahmet, hayatta olanlara sağlık, afiyet ve huzurlu bir hayat sürmelerini diliyorum.

* Doç. Dr., Netkent Akdeniz Araştırma ve Bilim Üniversitesi, KKTC.

1. Uluslararası Atatürk Sempozyumu

Türkiye'den 56, yurt dışından 37 olmak üzere 93 bilim insanının katılımıyla 21-23 Eylül 1987 tarihlerinde Ankara'da yapıldı. Sempozyum'a katılan bütün üyeler 21 Eylül 1987 günü saat 9.00'da Anıtkabir'i ziyaret ederek saygı duruşunda bulundular. Daha sonra Hacettepe Üniversitesi M salonuna gidilerek, Açış Konuşmaları yapıldı. Açış Konuşmaları, Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Yüksek Kurum Kurucu Başkanı Suat İlhan ve Atatürk Araştırma Merkezi kurucu başkanı Prof. Dr. Utkan Kocatürk tarafından yapıldıktan sonra, Türk Tarih Kurumu'na geçilerek iki ayrı salonda 3 gün süreyle bildiriler sunuldu.

Sempozyum hazırlık çalışmaları aylar öncesinden yapıldı. Ben o sıralarda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Yüksek Öğretim Kurumu ve KKTC'nin tek öğretmen okulu olan "Türk Öğretmen Koleji"nin Müdürü ve KKTC Milli Eğitim Bakanı'nın danışmanı olarak görev yapmaktaydım.

SUAT İLHAN
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Başkanı

9.4.1987

Yrd.Doç.Dr.Sayın Hasan CİCİOĞLU

Mektubunuz ve ilginiz için çok teşekkür ederim.

21-23 Eylül 1987 tarihleri arasında yapılacak "Atatürk Sempozyumu"na, bir tebliğ ile katılabileceği Millî Eğitim ve Kültür Bakanı sayın Salih COŞAR'a sunulmuştur.

Sempozyumun tamamlanmasından sonra, 24-27 Eylül tarihleri arasında Kıbrıs'a yapılması plânlanan bir geziye katılıp katılmayacakları 37 yabancı konuşmacıya sunulmuştur. Alınacak cevaplardan sonra katılmak isteyenlerin isimleri ve kaçar kişi ile katılacakları size bildirilecektir. Kıbrıs'taki gezinin programı hakkında bilgi verebilerseniz katılacakları ayrıca duyuracağız. Ankara'dan Kıbrıs'a, Kıbrıs'tan İstanbul'a uçak masrafları Atatürk Araştırma Merkezi tarafından karşılanacaktır.

"Öğretmen Koleji" dergi dağıtım listesine alınmıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı yayınevinde kitaplarımızın satılması ile ilgili bir protokol taslağı ve ön yazı ilişiktir. Uygun görülecek düzeltmeler yapılabilir.

En iyi dileklerimi ve saygılarımı sunarım.

Suat İlhan

2. Uluslararası Atatürk Sempozyumu

2. Sempozyum 4 yıl sonra 9-11 Eylül 1991 tarihlerinde yine Ankara'da yapıldı. Toplantıya katılmak için gelen bütün üyeler 9 Eylül günü saat 9.00'da Anıtkabir'e giderek saygı duruşunda bulundu. Açış Konuşmaları Hilton Otelinin konferans salonunda Cumhurbaşkanı Sn. Turgut Özal, Başbakan Sn. Mesut Yılmaz, Yüksek Kurum Başkanı Sn. Suat İlhan ve Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Utkan Kocatürk tarafından yapılmıştır. Daha sonra Ulus semtinde bulunan Stat Oteline geçilerek sunumlar bu otelin salonlarında yapılmıştır.

Sempozyum'a Türkiye dışındaki 30'a yakın ülkeden 50 yabancı olmak üzere toplam 120'yi aşkın bilim insanı bildiri ile katılmıştır. Atatürkçü düşünceyi tüm dünyaya tanıtmak, genç kuşaklara öğretmek ve bu düşüncenin nesilden nesile aktarılmasını sağlamanın temel amaç olarak benimsendiği kongrede Mustafa Kemal Atatürk'ün iç ve dış politikası, kültür ve eğitim anlayışı, ekonomik kalkınma modeli, inkılâpları ve askeri dehası sunulan bildiriler çerçevesinde incelenmiştir.

Her iki Sempozyumun bildirilerinin kitap haline getirilmesi oldukça geç bir tarihte olmuştur. Gecikmenin nedeni ilgisizlik veya ihmal değil, maddi kaynakların o dönem çok kısıtlı olmasıdır. 1. Sempozyumun basımı 7 yıl sonra 1994 yılında, 2. Sempozyumun kitap haline getirilmesi 5 yıl sonra 1966 yılında Prof. Dr. Yücel Özkaya'nın denetiminde bugün de başarılı çalışmalarına devam eden ve aramızda bulunan Sn. Hüseyin Tosun'un gayretleriyle olmuştur.

3. Uluslararası Atatürk Sempozyumu

3. Uluslararası Atatürk Sempozyumu ilk defa Türkiye'nin sınırları dışında, yavruvatan Kıbrıs'ta yapılmıştır. Bu sempozyuma Atatürk Araştırma Merkezi'nin o zamanki Başkanı Prof. Dr. Sn. Azmi Süslü ile birlikte koordinatör olarak görev almaktan ve KKTC'de Kurumsal olarak ev sahipliğinde bulunmaktan büyük bir onur ve gurur duyuyordum.

3. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 1-6 Ekim 1995 tarihlerinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Gazimağusa şehrinde Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin ev sahipliğinde ayrı salonlarda üç seksiyon halinde, üç gün devam etmiş olan sempozyuma: Türkiye'den 47, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden 5, Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklarından 23 ve diğer devletlerinden 17 olmak üzere toplam 92 bilim insanı bildirileriyle katılmışlardır.

Sempozyum'a katılan bilim insanları 2 Ekim 1995 günü topluca Gazimağosa'daki Atatürk Anıtına giderek saygı duruşunda bulunmuşlardır. Doğu Akdeniz Üniversitesi Mavi salonunda sempozyumun açılış

liş töreni ve konuşmalar yapılmıştır. Açış konuşmaları: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Azmi Süslü, Yüksek Kurum Başkanı Prof. Dr. Reşat Genç, Doğu Akdeniz Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Özay Oral, Devlet Bakanı Ayvaz Gökdemir adına Baş Müşavir Acar Okan, Kırgızistan Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Prof. Dr. Osmanokun İbraimov ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Rauf Raif Denktaş tarafından yapılmıştır. Törene Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Devlet Protokolü tam kadro katılmıştır. Açış konuşmalarının ardından sempozyum çerçevesinde düzenlenen iki serginin açılışı yapılmıştır. Bu sergiler "Atatürk Resimleri ve Kitapları" ile "Türk Kültüründe Geleneksel Kadın Başlıkları ve Alduvak" konu başlıklı olarak düzenlenmiş ve sempozyum süresince incelenmiştir.

Sempozyum'da "*21.Yüzyıla Girerken Atatürkçülüğün Yorumu*" olarak belirlenen ana tema, bütün sempozyum üyeleri tarafından sunulan bildirimlerle çeşitli yönlerden ele alınmış ve tartışılmıştır. Sempozyum'un sonunda hazırlanan Sonuç Bildirisi tüm dünya bilim çevrelerine, uluslararası kuruluşlara, yerli ve yabancı yetkililere ve basın-yayın mensuplarına duyurulmuştur. Bildiriler kitap olarak yayınlanmış ve hedef kitlelere ulaştırılmıştır. 3. Uluslararası Atatürk Sempozyumu'nun ilk defa Türkiye'nin dışında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilmiş olması Kıbrıs Türk halkını, Devlet adamlarını ve Kongre delegelerini olumlu yönde etkilemiştir. Başarılı bir organizasyon ile gerçekleştirilen bu kongre ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tanıtımına da katkı yapılmıştır. Burada bilim adamlarının bilimsel açıdan yoğun bir bilgi alışverişinde buldukları, sosyal açıdan oldukça kaynaştıkları, son gün yapılan Kıbrıs gezisi ile özellikle yabancı bilim insanlarının Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin varoluş nedenlerini kendi gözleriyle gördükleri, Kıbrıs Barış Harekatı'ndan önce cereyan eden insanlık dışı olayları canlı şahitleriyle, müzedeki ve şehitliklerdeki delilleriyle kavradıkları gözlemlenmiştir. Sonuçta bu kongre ile Atatürk'ün düşüncelerinin Türk toplumunu 21.yüzyıla taşıyabilecek akla, bilime, gelişmeye açık ve evrensel güçte olduğu, Türk toplumunu çağdaşlaştıracak, yüceltecek ve hatta bağımsızlığını yeni kazanan devletlere model olabilecek nitelikler taşıdığı vurgulanmıştır.

4. Uluslararası Atatürk Kongresi

4. Uluslararası Atatürk Kongresi, Kıbrıs'tan sonra yurt dışında yapılan ikinci Kongredir. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi'nin ev sahipliğinde, Kazakistan Cumhuriyeti'nin 8. ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 76. Yıldönümleri'nde 25-29 Ekim 1999 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Sn. Süleyman Demirel'in ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Sn. Nursultan Nazarbayev'in himayelerinde Kazakistan'ın Türkistan Şehrinde gerçekleştirilmiştir. Kongre'de bir ilke kararı alınarak bundan böyle yapılacak olan bilimsel toplantıların Kongre olarak düzenlenmesi kararı alınmıştır. Bu kongrenin konusunu *"Atatürk'ün Yurtta Barış, Dünyada Barış İlkesinin 21.Yüzyılda Evrensel Yorumu"* oluşturmuştur. Kongre'de üçüncü Bin Yıl'a girerken Atatürk'ün bilimsel düşünceye dayalı yöntemleri ışığında barışçılığın evrenselliği vurgulanmış, geleceğe dönük iş birliği konuları üzerinde durulmuştur. Kongreye gelen katılımcılar, Önce Kazakistan'ın Almatı Şehrinde buluşmuş oradan tektar uçakla Türkistan'ın Çimkent şehrine gidilmiş oradan da Otobüslerle yaklaşık 180 km mesfede bulunan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesine ulaşılmıştır. Katılımcılar, uzun ve

zahmetli bir yolculuk geçirmelerine rağmen Atayurt'larında olmaktan büyük mutluluk duymuşlardır. Kongreye yerli ve yabancı 138 bilim insanı katılmıştır. Medeniyet Ortallığı (Kültür Merkezi)'nde ayrı salonlarda üç seksiyon halinde Dört gün devam etmiş olan Kongreye 19 devletten 120 bilim insanı ve araştırmacı bildiri ile, Kazakistan ve çevre ülkelerden 45 bilim ve siyaset insanı tartışmacı olarak katılmıştır.

Açılışta önce Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev olmak üzere, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli'nin mesajları okunmuş daha sonra Devlet Bakanı Prof. Dr. Abdülhaluk Çay, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Namık Kemal Zeybek, Güney Kazakistan Eyalet Valisi Berdibek Saparbayev, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Azmi Süslü Kongrenin açılış konuşmalarını yapmışlardır. Türk dostu İtalyan Bilim adamı Ord. Prof. Dr. Augusto Sinagra'ya Devlet Bakanı Prof. Dr. Abdülhaluk Çay tarafından Atatürk Araştırma Merkezi'nin "Onur Belgesi" takdim edilmiştir.

Kongrenin Kazakistan Cumhuriyeti'nin Türkistan şehrinde düzenlenmiş olması, Türkiye'nin Kazakistan'da yapmış olduğu stratejik değer taşıyan eğitimdeki yatırımının, yabancılara tanıtılması içinde bir fırsat olmakla beraber Türkistan'ın Türkler için önemi de tüm katılımcılara kavratılmıştır. Sonuçta Atatürk'ün evrensel nitelikteki düşüncelerinin ve bunun sonucunda gerçekleşen inkılapların değişik milletlerden ve inançlardan insanların yaşadığı coğrafyadaki ülkeleri de etkilediği ve halen etkilemeye devam ettiği, evrensel barışı bozabilecek sorunlar karşısında ortak bir bilince ve iş birliğine gereksinim olduğu, bu ortak bilincin ise evrensel çapta kabul gören ve benimsenen bir ilke ile denenmiş bir anlayış ile mümkün olabileceği, bunun da Mustafa Kemal Atatürk'ün "Yurtta barış dünyada barış" ilkesiyle gerçekleşebileceği vurgulanmıştır.

5. Uluslararası Atatürk Kongresi

8-12 Aralık 2003 tarihlerinde Başbakan Sn. Recep Tayyip Erdoğan'ın ev sahipliğinde ve Cumhurbaşkanı Sn. Ahmet Necdet Sezer'in

yüksek himayeleri ve huzurlarıyla Cumhuriyetin 80.yılı Kutlama Programına da dahil edilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 80. yılına ithaf olunmuştur. Kongre; 39'u yurt dışından olmak üzere 165 bilim insanının iştirakiyle Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Açılış konuşmaları Yüksek Kurum Başkanı, Prof. Dr. Sn. Sadık Tural, Devlet Bakanı Sn. Erkan Mumcu, Başbakan Sn. Recep Tayyip Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Sn. Ahmet Necdet Sezer tarafından yapıldıktan sonra oturumlar Başkent Öğretmenevinde A ve B olarak iki seksiyon halinde dört gün devam etmiştir.

Bu kongrenin konuları:

- 1) *Atatürk, Atatürk İlke ve İnkılapları, Atatürkçü Düşünce*
- 2) *Milli Mücadele, İstiklal Savaşı, Lozan ve Başlangıçtan Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*
- 3) *Atatürk ve Atatürkçü Düşüncenin Evrensel Yönü ve 21.Yüzyıldaki Önemi* başlıklarından oluşmuştur.

6. Uluslararası Atatürk Kongresi

12-16 Kasım 2007 tarihinde Başbakan Sn. Recep Tayyip Erdoğan'ın ev sahipliğinde ve Cumhurbaşkanı Sn. Abdullah Gül'ün himayelerinde 239 bilim insanının katılımıyla MEB Şura Salonu'nda yapıldı.

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Sn. Mehmet Saray, Yüksek Kurum Başkanı Prof. Dr. Sn. Sadık Tural, Devlet Bakanı Prof. Dr. Sn. Mehmet Aydın ve Başbakan Sn. Recep Tayyip Erdoğan tarafından Kongrenin açılış konuşmaları yapılmıştır. Konuşmaların ardından Atatürk Araştırma Merkezi'nin amaçları doğrultusunda, Atatürk düşüncesinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yurt içinde ve yurt dışında doğru bilgiler ile tanıtımı konusundaki hizmetlerinden dolayı Atatürk Araştırma Merkezi Kurucu başkanı Prof. Dr. Utkan Kocatürk, Prof. Dr. Salahi Sonyel, Prof. Dr. Andrew Mango ve Dr. Bilal Şimşir'e Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından gümüş onurluk verilmiştir.

Andrew Mango, onurluğunu aldıktan sonra yaptığı konuşmada, Atatürk'ün temellerini attığı kalkınma sürecinin hızlanarak sürdüğünü görmekten büyük mutluluk duyduğunu ifade etti.

Sunulan bildirimler çerçevesinde 1918-1938 yılları arasındaki Türkiye'nin sorunları bütün yönleriyle ele alındı. Bugün Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu yansıttığı için bu Kongrenin açış konuşmasında Başbakan Sn. Recep Tayyip Erdoğan'ın sözlerinin bir kısmını müsaadenizle burada sizlere aktarmak istiyorum. Sn. Erdoğan konuşmasında *“Atatürk'ün 1922 yılında söylediği bir cümle var ki ben de ayrıca tekrar etmek istiyorum.”* *“Biz hayat ve bağımsızlık için mücadele eden ve bu kanlı mücadele manzarası karşısında bütün dünyasının hissiz, seyirci kaldığını görmekle içi kan ağlayan insanlarız”* sözlerine de atıfta bulunarak, bu cümlenin bugünün gerçekleri gözönüne alındığında büyük anlamlar taşıyan bir cümle olduğunu kaydetti. *“Maalesef bugün güç dengeleri mazlum ülkelere ağır faturalar çıkaracak şekilde bozulmuş, ülkeler kendi menfaatlerini insanlığın barış ve esenliğinden önde tutar hale gelmiştir”* diyen Erdoğan, şöyle devam etti: *“Dünyayı karanlığa doğru götüren, insanlığa acı ve gözyaşı dışında birşey getirmeyen bu tablo medeniyetin bekası ve insanlığın geleceği adına son derece düşündürücüdür. Ülkelerinin yönetiminde söz sahibi olan bütün liderlerin, bütün bilim adamlarının bu kötü gidişi durdurma adına önemli görev ve sorumlulukları vardır. Bir an önce akli selim dünyaya hakim olmazsa kan, kin ve şiddet duyguları yerini akla bırakmazsa korkarımki gelecek kazanamı olmayan bir dünya olacaktır. Atatürk hayatı boyunca hem bölgede hem dünyada samimi ve sürdürülebilir barış konusunda ısrarlı olmuştur. Bizler de insanlığın barış ve esenlik konusunda ısrarlı olmasını aynen bugün vurguluyoruz. Daha doğrusu bu konuda taraf olacağız. Bugün tüm dünyada yürüttüğümüz diplomatik ve siyasi mücadelemiz adalet ve barış içindir. Düşman kazanmaya yönelik değil dost kazanmaya yöneliktir. Bundan hepimizin emin olmasını istiyorum. Ama şu da bilinmelidir ki ülkemizin bütünlüğü, milletimizin birlik ve beraberliği bizim için vazgeçilmezdir. Kim bu değerlerimize kasteden bir hareket içerisine girerse milletimizin 70 milyon ferdini karşısında bulur. Milletimizin nesilden nesile aktardığı en önemli miras Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran istiklal ve istikbal ruhudur. İstiklalini kaybedenler istikbalini de kaybe-*

derler. Milli kimliğimizi korumak, milli menfaatlerimizi her türlü hesabın üzerinde tutmak, milli hassasiyetlerimizi bölgesel güç dengelerine kurban etmemek, çağdaş dünyanın onurlu bir üyesi olmak ve evrensel değerleri özümseyerek çağdaş yaşam standartlarına kavuşmak istikbalimizi ve istiklalimizi bir arada gözetebilmenin gereğidir.”

7. Uluslararası Atatürk Kongresi

7. Uluslararası Atatürk Kongresi, 17-22 Ekim 2011 tarihleri arasında Makedonya Cumhuriyeti'nin Üsküp, Bitola (Manastır) ve Ohri şehirlerinde yapıldı. Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi (MANU) ile Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı tarafından düzenlenen bu kongre, bilinçli ve iyi bir şekilde 17 Ekim'e, Makedonya Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 20. Yıldönümüne rast gelecek şekilde hazırlık yapıldı. Bilindiği gibi Türkiye, Makedonya Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk ülkelerden biri iken, ABD tarafından ancak Şubat 1994'te resmen tanındı. Üsküp'te MANU'da yapılan açılış törenine Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi Başkanı Prof. Georgi Stardelov, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Cezmi Eraslan, Make-

donya Büyükelçimiz Gürol Sökmensüer, Başbakan Yardımcımız Bülent Arınç ve Makedonya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gjorge İvanov katıldılar ve hepsi birer konuşma yaptılar. Makedonya Cumhurbaşkanı kendisinin ifadesine göre aslen tarihçi olduğu için Anıtkabir'i ziyaret etmiş ve Atatürk'ün okuduğu kitapları bizzat incelemiştir. Bu nedenle, konuşmasında Atatürk'ün etkilendiği Avrupalı düşünürlerden uzun uzadıya söz etti. Makedonya'nın Osmanlı-Türk geçmişine hiç değinmedi. Genç Cumhurbaşkanı'nın, Atatürk'ü anlamak için büyük gayret sarf ettiği belli oluyordu. Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Rumeli şehirlerinin fotoğraflarından oluşan gayet faydalı bir sergi düzenledi. Sergide teşhir edilen ve çoğunluğu II. Abdülhamit dönemine ait olan bu fotoğraflar bir albüm halinde Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayımlandı. Bence, bu son derecede faydalı bir işti, zira Osmanlı Devleti'nin son zamanlarda Rumeli'ye yaptığı maddi yatırımları göstermesi açısından önemliydi. Rumeli coğrafyasındaki Osmanlı izleri, bu albüm sayesinde fotoğraflar ile izlenebilmektedir. 17-19 Ekim 2011 tarihleri arasındaki seksiyonlar Üsküp'te MANU'da yapıldı. 20 Ekim'deki seksiyon ise Manastır'da Bitola Üniversitesi'nde gerçekleştirildi. Böylelikle hem Üsküp hem de Atatürk'ün Askeri İdadisi'ni okuduğu (bizim yenileşme hareketimizde önemli bir yeri olan) Bitola (Manastır) şehri ve üniversitesi görülmüş ve hatıralar tazelenmiş oldu. Meslektaşlarımız arasında eski hatıralar yeniden canlandı, bilgiler tazelendi. (Mehmet Akif Erdoğan, **Tarih İncelemeleri Dergisi** C /Volume XXVI, S/Number 2, Aralık/December 2011, 647-663.)

8. Uluslararası Atatürk Kongresi

13-15 Ekim 2015 tarihinde Azerbaycan'ın Gence Şehrinde Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'nin ev sahipliğinde yapılmıştır. Açış töreninde önce Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sn. İlhan Aliyev ve Başbakan Yardımcısı Yıldırım Tuğrul Türkeş'in Kongreye gönderdiği mesajlar okunmuş; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurum Başkanı Prof. Dr. Sn. Derya Örs, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih

Enstitüsü Direktörü ve Gence Milletvekili Prof. Dr. Sn. Yagup Mahmudov, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Sn. Mehmet Ali Beyhan açış konuşmalarını yaptıktan sonra oturumlara geçilmiştir. Kongreye 78 bilim insanı katılmıştır.

BİLDİRİLER

20. KOLORDU'NUN MİLLİ MÜCADELE'DEKİ FAALİYETLERİ

Ahmet ALTINTAŞ*

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra 7. Ordu'ya bağlı 20. Kolordu, Mustafa Kemal Paşa'dan almış olduğu talimat gereği Adana, Konya üzerinden Ankara'ya konuşlandırılmıştı. Mütareke gereği İtilaf Devletleri bu dönemde stratejik yerleri küçük askeri müfrezelerle de olsa hızla kontrol altına alma girişimlerini başlatmışlardı. Bu bağlamda İtilaf Devletleri tarafından demiryolu güzergahında bulunan şehirler Manisa, Kütahya, Eskişehir, Uşak, Afyonkarahisar v.b yerleşim birimleri kontrol altına alınmıştı. Bütün bunlar yetmezmiş gibi Yunan Ordusu'nun İzmir'i işgali ve iki koldan Ankara'ya ilerleme hareketi Milli Mücadele'yi kritik bir safhaya sokmuştu. Bu dönemde Ankara'da konuşlandırılmış bulunan 20. Kolordu'nun durumu, faaliyetleri ayrı bir önem kazanmıştı. 20. Kolordu Ankara'da konuşlanmakla birlikte Afyonkarahisar'da bulunan 23. Tümen, 41. Tümen, 69. Alay, Denizli'de komutanlığını Şefik Aker'in yaptığı 57. Tümen v.b diğer bağlı kuvvetleriyle Ege bölgesinde Kuva-yı Milliye hareketinin teşekkülünde birinci derecede rol oynamıştır. Kolordu komutanı Ali Fuat Paşa'nın öngörülerıyla bölgedeki Kuva-yı Milliye yapılanması derinleşip hız kazanmış subaylarla yerel direnişçiler, milis kuvvetleri, efler arasında önemli ölçüde koordinasyon sağlanmıştır. 20. Kolordu siyasi düzeyde de işgal edilme tehlikesi bulunan bölgelerde Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetlerinin kuruluşuna öncülük etmiştir. Görev alanı içindeki şehir ve kasabalarda bulunan subaylar aracılığıyla yörenin önde gelen din adamı, tüccar, öğretmen, v.b meslek gruplarıyla temaslar sağlanarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin oluşmasında etkin rol oynamış Yunan işgaline karşı yöre halkının bilinçlendirilmesi noktasında protesto ve mitinglerin tertip edilmesinde öncü olmuştur.

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

20 Kolordu bütün bu çalışmalarının yanında Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak, Denizli ve çevresinin Sivas Kongresi'ne katılması temsilcilerin seçilerek Sivas'a ulaşmaları konusunda moral ve lojistik destek sağlamı, yol güzergahında güvenliklerini temin etmiştir. Bütün bunların yanı sıra Alaşehir ve Balıkesir Kongreleri'ne moral destek vermiş alınan kararların duyurulmasını sağlamış kitapçıkların bastırılmasına yardımcı olmuş dağıtımını temin etmiştir. 20. Kolordu düzenli orduya geçiş aşamasında kendisine bağlı milis kuvvetlerinin iyi koordine edilmesi stratejik ve taktik düzeyde faydalı çalışmalar yürütmüş Milli Mücadele aleyhindeki propaganda ve isyanlara karşı duyarlı ve zamanında tepkiler vermiştir. Bilhassa Konya İsyanı, Bolu İsyanı, Beypazarı İsyanı gibi karşıt hareketlere bağlı organik ve milis kuvvetleri vasıtasıyla devre dışı bırakarak önemli ölçüde etkisizleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ali Fuat Paşa, Ömer Lütfi Bey, Aşir Bey, 23. Tümen.

THE ACTIVITIES OF THE 20TH ARMY CORPS IN THE NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

Following the signing of the Armistice of Mondros, the 20th Corps of the 7th Army was deployed to Ankara via Adana and Konya in accordance with the instruction received from Mustafa Kemal Pasha. In accordance with the armistice, the Allied Powers had started attempts to quickly control strategic places, even with small military detachments. In this context, the cities of Manisa, Kütahya, Eskişehir, Uşak, Afyonkarahisar and other settlements were taken under control by the Entente States. As if all this was not enough, the invasion of Izmir by the Greek Army and the two-handed progress to Ankara brought the National Struggle to a critical stage. The status and activities of the 20th Corps deployed in Ankara during this period gained particular importance. While the 20th corps was deployed in Ankara; With the predictions of Ali Fuat Pasha, the commander of the Corps, Structure of the National Forces was ensured the significant coordination between the officers and local insurgents, militia forces and efes. 20th The Corps pioneered the establishment of the Self-Defense Law Society in regions that are in danger of being occupied at the political level. It played an active role in the formation of the Self-Defense Law Society by establishing contacts with prominent clergy, traders, teachers, etc. occupational groups through the officers in the cities and towns within the scope of his duty, and he was a pioneer in organizing protests and rallies against the Greek occupation. In addition to all these efforts, the Corps provided the morale and logistical support for the participation of Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak, Denizli and its environs in Sivas Congress, the representatives being elected and reaching Sivas, and their security on the road route. The 20th Corps also provided moral support to the Alaşehir and Balıkesir Congresses and announced the decisions taken, helped to print and distribute booklets. During the transition to the regular army, the 20th Corps carried out strategic and tactical efforts to coordinate the paramilitary forces that

were attached to it and gave sensitive and timely responses to the propaganda and rebellions against the National Struggle. In particular, the Konya rebellion, Bolu Rebellion, Beypazari Rebellion, such as the organic and militia forces connected by deactivating the significant disabling.

Keywords: Ali Fuat Pasha, Mr. Omer Lutfi, Mr. Asir, 23rd Division.

A. 20. KOLORDU

a. Görev Bölgeleri

Mondros Mütarekesi'nin ardından vatan ve milletimizin maruz kaldığı büyük tehlikeler nedeniyle Meclis-i Vükela kararıyla Memalik-i Osmaniye'nin dokuz kolordu mıntukasını kapsayan üç ordu müfettişliğine taksim edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu çerçevede daha önce Ankara'ya intikal eden Kolordu Karargahı¹ Ankara'da olmak üzere yeneden 23. Tümen ve 24. Tümen olarak yapılandırılmıştı². Ordu müfettişlikleriyle kolordu kumandanlıklarının askeri görevlerinin dışında, iç olaylar hakkında dahi memurin-i mülkiyeye talimat vermesi, talimatların uygulanmasının takibi yetkileri, Harbiye Nezareti'nin 5 Haziran 1919 tarih ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye 1/3377 numaralı emirnameleri ile tebliğ buyrulmuştu.

Bu emre nazaran Ankara, Kastamonu vilayetleriyle; Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar Müstakil Sancakları; Konya vilayetinin Isparta ve Burdur Livaları 20. Kolordu Dairesi'ni teşkil etmekteydi. 20. Kolordu aşağıdaki bölgeleri kapsama alanı içine almıştı.

¹ 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın 20 Nisan 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 20. Kolordu'nun Karargah personel sayısı şu şekilde belirtilmiştir. "20 Nisan 1919 mufassal kuvvetidir.

20. Kolordu Karargahı: 143 Nefer, Süvari Alayı: 104 nefer, İstihkam Taburu: 58 nefer, Sahra Obüs Bataryası: 36 nefer, Telgraf Bölüğü: 31 nefer, Nakliye Taburu: 37 nefer, Hizmet Kıtası: 59 nefer, Sanayi takımı: 8 nefer, Toplam: 476 nefer, Fırka 24: 1418, Fırka 23: yoktur". **ATASE**, İSH, 50/65.

² Kolordu'nun yeniden yapılandırılmasından sonra kuvvet durumu 27 Nisan 1919 tarihinde Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir belgede mevcut durum şeklinde açıklanmıştır; "Kolordu Karargah ve kıtaat-ı merbutesi 82 zabıt 71 tüfenk ile süvari neferi, 33 tüfenkli makineli tüfenk neferi, 58 tüfenkli istihkam neferi, 37 tüfenkli nakliye efradı, 36 tüfenkli topçu neferi, 31 tüfenkli telgraf neferi, 143 karargah tüfenkli neferi, 59 tüfenkli hizmet kıtaası, 8 tüfenkli sanayi takım neferi, 480 hayvan. 24. Fırka; 126 zabıt 586 tüfenkli piyade neferi, 135 tüfenkli makineli tüfenk neferi, 221 tüfenkli topçu neferi 521 hayvan olarak belirtilerek 23. Tümen hariçtir" denilmiştir. **ATASE**, İSH, 17/56; 65/177, 65/177, 65/177AB. Fahretin Altay, **On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)**, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 202.

Ankara ve Kastamonu vilayetleriyle (Birinci Mıntıka) Fırka Kumandanı Mahmut Bey, Eskişehir Müstakil Mutasarrıflığı (İkinci Mıntıka) Kumandan Vekili Eskişehir Ahz-ı Asker Reisi ve Kaymakam İbrahim Bey, Kütahya, Afyonkarahisar Müstakil Mutasarrıflıklarıyla Konya Vilayeti'nin Isparta ve Burdur Livaları (Üçüncü Mıntıka) 23. Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey'in mıntıka kumandanları üçüncü maddedeki vazifelerinden dolayı doğruca kolorduya bağlı bulunacaktı³.

20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa 21 Haziran 1919 tarihinde 23. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey'e gönderdiği yazıda Kolordu'nun durumu, görevi, misyonu ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Ali Fuat Paşa yazısında mevcut ana kadar alınmış olan tedbirlerin askeri olduğunu, askeri konulardaki başarılarından dolayı teşekkür ettiğini, bu aşamadan sonra civardaki komutanlarla beraber çalışmasının önemli olduğunu, padişah ve İstanbul Hükümeti'nin İtilaf Devletleri tarafından tehdit altında bulunduğunu, adeta esir durumunda olduğunu belirtmiştir. Ali Fuat Paşa yazısında, İtilaf Devletleri'nin siyasi amacının Kuva-yı Milliye'nin birleşmesinin engellenmesi, hükümeti, askeriyeyi, vatansever bütün unsurları etkisiz hale getirmek olduğunu, Türk Milleti'ni esaret altına almak olduğunu dile getirmiştir. Ali Fuat Paşa vatanın kurtuluşu için 1., 2., 3., Ordu Müfettişlikleriyle 13., 17. Kolordu mıntıkalarında Milli Hukuku Müdafaa ve Redd-i İlhak heyetlerinin teşkil kılındığını yurdun her yöresinde söz konusu heyetlerin faaliyetlerine hız verdiklerini, bu çalışmaların bilhassa askeri karnatta büyük memnuniyetle karşılandığını ifade etmiştir. Ali Fuat Paşa Afyonkarahisar'da da bu türden teşkilatlanmaların bir an önce yapılmasını tavsiye ederek Afyonkarahisar'da kurulan milli heyetlere yardım edilmesini, henüz milli heyet teşkil etmemiş yörelerde mülki idareciler ile uygun bir şekilde temas kurularak heyetlerin tesis edilme-

³ T. İ. T. E. K. 295. G. 27. B. 27-1001. Altay, a. g. e., s. 202-203.

sini, sonuçlardan kendisine peyder pey bilgi verilmesini, Afyonkarahisar Jandarma Komutanı Halit Bey'le de müşterek çalışılmasını istemiştir⁴.

"Mıntuka kumandanlarının vazifesi; kendi mintukalarında en büyük mülki memur ile işbirliği yaparak mintukalarında asayişin muhafaza ve istikrarını sağlamak, mahalli asayişini temin etmek, çetelerle mücadele ederek bunların kötülüklerinin önüne geçmek⁵. Ayrıca Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak v.b cemiyetlerin teşkiliyle bunlara her türlü yardımın yapılması, kurulmayan yerlerde bir an önce oluşturulması için mülki görevlilere gerekli talimatın verilmesiydi.

20. Kolordu Komutanı Miriliva/Ali Fuat Paşa'nın 23. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey'e de verdiği talimat gereğince, Afyonkarahisar'da da milli teşkilatlar yani cemiyetler ve bunların askeri kanatı olan Kuva-yı Milliye Teşkilatı oluşturulmuştu. Bununla ilgili bir belge şu şekildedir.⁶

"20. Kolordu Kumandanlığı'na 31 Temmuz 1919

Karahisar'da Redd-i İlhak Heyeti teşekkül etti. Nizamnamesi vecihle faaliyete başladı. Bugün Dinar ile Aziziye kazalarında dahi derdest-i teşekküldür. Bura heyet-i merkeziyesinin adresi belli oldu. Oralardaki heyet-i merkeziyelerinde haberdar edilmesi müstarhemdir.

(Karahisar-ı Sahip Rehber-i İrfan Mektebi Baş Muallimi Arif Bey)

23. Fırka Kumandanı/Ömer Lütfi"⁷

Bolvadin'de Kuva-yı Milliye'nin Kurulması ile ilgili olarak da şu çağrı yapılmıştı.

"Bilumum Şube Riyasetlerine

Kalbi vatan aşkı ile memlu (dolu) istihkar-ı hayatı (hayatın zorluklarını) nefsine tercih etmeyen ne kadar ihtiyat zabiti varsa, kendilerinin

⁴ T. İ. T. E. K. 295. G. 16. B. 16001; K. 295. G. 16. B. 16-1001.

⁵ T. İ. T. E. K. 295. G. 27. B. 27-2001.

⁶ T. İ. T. E. K. 295. G. 27. B. 27-001.

⁷ T. İ. T. E. K. 298. G. 31. B. 31001.

Ordu-yı Osmaniye'de verilen muhassasat kadar bir para ile Kuva-yı Milliye 'de beray-ı istihdam bu şartla gelecek zabitan varsa hemen gönderilmesi hususunun icab edenlere tebliğ ile sürat-i imbası

21 Temmuz 1919 Bolvadin Ahz-ı Asker Şube Reisi Kumandanı/Binbaşı Mustafa".⁸

20. Kolordu, 21 Temmuz 1919 tarihinde 23. Tümen vasıtasıyla mahalli hükümetlerin yasaklamasına rağmen vatani muhafaza için Dinar, Antalya, Uluborlu, Eğirdir'de milli teşkilatın gizlice teşkil edilmesini sağlamıştır⁹.

Mondros Mütarekesi sonrası Mütareke hükümleri uyarınca Osmanlı Ordusu'nun küçültülmesi kararı alınmış, bu doğrultuda ordularda faaliyetlere başlanmıştır. Yıldırım Orduları Grubu'na bağlı olan 7. Ordu'ya bağlı 20. Kolordu da bu çalışmaların bir sonucu olarak Adana, Konya üzerinden Ankara'ya intikal etmişti. Milli Mücadele'nin başlangıç döneminde Ali Fuat Paşa komutasındaki bu kolorduya bağlı tümenleri vasıtasıyla Ege bölgesindeki Kuva-yı Milliye faaliyetlerini organize etmişler, halka ordu arasındaki irtibatı sağlamışlardır.

Milli Mücadele döneminde 20. Kolordu'nun en önemli ve organizatör tümeni hiç şüphesiz Afyonkarahisar'da konuşlandırılmış olan 23. Tümeni'dir. Bu tümen Afyonkarahisar ve çevresindeki Kuva-yı Milliye hareketinin örgütlenmesine büyük katkı vermiştir. Tümen komutanı Binbaşı Ömer Lütfi Bey'in şahsında tümen personeli büyük bir özveriyle yöre halkının bilinçlendirilmesinde, protesto ve mitinglerin tertip edilmesinde etkin rol oynamışlardır. 23 Tümen aynı zamanda Afyonkarahisar'da Milis Alayları'nın kurulmasına öncülük etmiş, bu alaylara her türlü lojistik, silah ve cephane desteğini sağlamıştır¹⁰.

⁸ T. İ. T. E. K. 297. G. 40. B. 4001.

⁹ T. İ. T. E. K. 297. G. 53. B. 53a001.

¹⁰ 23. Fırka'nın destek faaliyetleri hakkında bkz: **İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi**, Haz. İzzeddin Çalışlar, Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 25-28.

b. Sivas Kongresi Çalışmaları

20. Kolordu Sivas Kongresi'nin toplanması konusunda önemli görevler üstlenmiş bölgesinde kongre için gerekli hazırlıkların yapılmasını sağlamıştır. Sivas Kongresi hazırlıklarıyla ilgili olarak Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa 27 Haziran 1919 tarihinde Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Müfettişliği'ne gönderdiği yazıda; 20. Kolordu bölgesinde mıntuka taksiminin yapıldığını Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri'nin teşkiline başlandığını, Ankara, Aydın, Afyonkarahisar'dan üçer temsilcinin seçilerek Sivas'a gönderilmesi için gerekenlere tebliği yapıldığı belirtilmiştir¹¹. Konuyla ilgili olarak 20. Kolordu Komutanlığı 29 Haziran 1919 tarihinde 23. Tümen Komutanlığı'na bir yazı göndermiştir. Kolordu, İstanbul Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'nin baskısı altında bulunduğundan dolayı Sivas'ta her sancaktan seçilecek üçer temsilcinin, teşkil edilecek Milli Kongre'ye gönderilmesini istemiştir. Kolordu söz konusu temsilcilerin Müdafaa-i Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri tarafından seçileceğini, gerek bu cemiyetlerin tesisi ve gerekse seçimlerinde yardımcı olunmasını istemiştir. Kolordu Kütahya, Afyonkarahisar, Isparta, Burdur sancaklarının 23. Tümen'e bağlı olduğunu, asayiş ve düzenin sağlanması, mahalli memurlarla ilişkilerin sağlıklı şekilde yürütülmesi, gerekli talimatların verilmesi konusunda tümenin yetkili olduğunu bildirmiştir. Kolordu, tümen komutanlığına yazdığı yazıda; ayrıca asayiş konusunda Kütahya ile Burdur'a birer mevki komutanı gönderilmesini, mahalli Ahz-ı Asker Şubelerinde göreve layık subayların veya Isparta'da alay Burdur'da tabur komutanının da uygun olabileceğine işaret etmiştir¹².

Kolordu komutanlığı zaman zaman gerekli niteliklere sahip subay sayısının yetersiz olduğunu gündeme getirmiştir. Kolordu Komutanlığı 8 Temmuz 1919 tarihinde 2. Ordu Müfettişliği'ne gönderdiği yazıda, kolorduda mevcut hassas durumlar için hareket edebilecek kabiliyette çok az sayıda komutan olduğundan dolayı pek çok teşebbüse

¹¹ ATASE, İSH, 1/28-1.

¹² T. İ. T. E. K. 295. G. 32. B. 32001.

rağmen Eskişehir Kalem Başkanlığı Komutanlığı'na uygun bir komutanın tayin ettirilemediğini, orada bulunan binbaşının gerekli şartları taşımadığını, mümkünse nitelikli bir komutanın Eskişehir'e gönderilmesini istemiştir¹³.

23. Tümen'in Milli Mücadele dönemindeki faaliyetleri sadece Afyonkarahisar bölgesi ile sınırlı kalmamıştır. Sivas Kongresi hazırlık safhatında Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak bölgelerindeki murahhas seçimlerinde belirleyici etki yapmıştır. Yörelere seçilen temsilcilerin Sivas'a ulaşmaları için maddi ve manevi destek sağlamış, güvenliklerini temin etmiştir.

*"Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkan-ı Harbiye Riyaseti Müfettişliği'ne/
2 Ağustos 1919*

1. Anadolu gurubunun hemen her mahallinde, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ünvanı altında cemiyetler teşkil kılınmıştır. Eskişehir ve bütün garbdaki teşkilat bir merkez-i umumiye rabt edilmesiyle ve bu merkezde yüce hislerle emrinizdedir.

6. Denizli, Afyonkarahisar, Yozgat Livaları'nda İntihab edilen murahhasların serian hareketleri tebliğ edilmiştir¹⁴.

20. Kolordu Kumandanı /Ali Fuat 2 Ağustos 1919¹⁵

23. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey, 30 Temmuz 1919'da 20.Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği yazıda daha önce talimatlandırıldığı şekilde hareket edildiğini Denizli'den üç temsilcinin seçildiğini harekete hazır bulduklarını bildirerek emir beklediğini ifade etmiştir¹⁶. Ali Fuat Paşa, 23. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey'in yazısı üzerine 31 Temmuz 1919 tarihinde cevabi bir yazı göndererek Afyonkarahisar ve Denizli temsilcilerinin hafta içinde gönderilmesini, temsilcilerden Konya-Ulukışla yoluyla geçmek isteyenler varsa o yolla

¹³ T. İ. T. E. K. 296. G. 33. B. 33001.

¹⁴ T. İ. T. E. K. 298. G. 41. B. 41001.

¹⁵ T. İ. T. E. K. 298. G. 41. B. 41a001.

¹⁶ T. İ. T. E. K. 298. G. 22. B. 22001.

Ankara üzerinden hareket etmeyi arzu edenlerin doğrudan Ankara sevkini yapılmasını istemiştir. Ali Fuat Paşa'nın söz konusu murahhasların Sivas'a sevklerinin sağlanması hususunda gerekli her türlü yardımın yapılacağını bildirimini istemiştir¹⁷.

23. Tümen kendisine bağlı olan 168. Alay vasıtasıyla Alaşehir Cephesi, Uşak Cephesi'nde Yunan Ordusu'nun ilerleyişine karşı bölgedeki milisler, efeler, gönüllülerin de yardımlarıyla direnç noktaları oluşturmuştur. Alaşehir havalisinin Yunanlıların Ege içlerine ilerlemesinden dolayı önem kazanması üzerine Kuva-yı Milliye müfrezelerinin durumu kritik bir döneme girmişti. Kuva-yı Milliye müfrezeleri muhtelif milli mücahit komutanların emri altında vatan topraklarının korunması Yunan kuvvetlerinin bölgeden uzaklaştırılmasına çalışıyorlardı. Ancak çok çeşitli yörelerden gelen Kuva-yı Milliye milislerinin bir araya gelerek Yunanlılara karşı tek bir cephede savaşması pratikte bazı komuta sorunlarının yaşanmasına neden olmaktaydı.

23. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey 13 Temmuz 1919 tarihinde konuyu Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanlığı'na aktararak söz konusu milli kuvvetlerin tek bir çatı altında toplanmasının pratikte birçok fayda sağlayacağını bu önemli vazifeyi Asker Alma Dairesi Başkanı Albay Abbas Bey'in yürütebileceğini ileri sürerek değerlendirilmesini istemişti. Ömer Lütfi Bey yazısında Abbas Bey'in Alaşehir'de görevlendirilirken maaş kaybının telafisi konusunda da çözüm bulunmasının önemine değinmiş, konuyla ilgili talimat beklediğini ifade etmişti¹⁸. Ömer Lütfi Bey'in yazısı üzerine 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa konuyla ilgili olarak 14 Temmuz 1919 tarihinde 2. Ordu Müfettişliği'ne gönderdiği yazıda Alaşehir havalisinin cephe tanzimi için Albay Abbas Bey'in görevlendirilerek derhal Afyonkarahisar'a hareket etmesini emrettiğini bildirmişti. Ali Fuat Paşa, Albay Abbas Bey'in 23. Tümene bağlı 68. Alay 1. Taburda görevlendirildiğini aynı zamanda Alaşehir'de daha önce belirtilen görevi ifa edeceğini bildir-

¹⁷ T. İ. T. E. K. 298. G. 20. B. 20001.

¹⁸ T. İ. T. E. K. 296. G. 54. B. 54001.

miş, kendilerini ilgilendirdiğinden dolayı 14. Kolordu ve 12. Kolor-
dulara da bilgi notu göndermişti¹⁹. Ali Fuat Paşa 15 Temmuz 1919
tarihinde 23. Tümen Komutanlığı'na gönderdiği yazıda Albay Abbas
Bey'in Alaşehir Mıntuka Komutanlığı'na tayin edildiğini ancak harcı-
rah sorunundan dolayı Abbas Bey'in kendi asker alma bölgesinde olan
Alaşehir havalisine teftişen memur edildiği şeklinde emir verilmesini
Alaşehir'de bütün milli kuvvetlerin başında bunların tanzim ve idaresi
görevinde bulunması talimatını vermişti²⁰.

Afyonkarahisar'daki Milli Alayları hareketlendirerek ihtiyaç ma-
hallerine sevk etmiştir. Aynı zamanda Aydın'daki milli hareketin şekil-
lenmesine maddi ve manevi destek vermiş, silah ve cephane sevkini
organize etmiştir. 20 Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa 19 Temmuz
1919 tarihinde 23. Tümen Komutanlığı'na yazdığı yazıda yolların ve
lojistik hattın önemine vurgu yapmıştır. Ali Fuat Paşa yazısında Kü-
tahya-Uşak yolunun güvence altına alınması halinde Kütahya'dan Af-
yonkarahisar'a, Alaşehir'e, Aydın'a cephane yetiştirmenin mümkün
olacağını altını çizmiştir. Ali Fuat Paşa aynı zamanda develer satılma-
dıysa bunlardan yararlanılabileceğini, tümen hayvanlarından bir mik-
tarını geçici bir süre Kuva-yı Milliye emrine verilebileceğini, bu ko-
nuya özel ilgi gösterilerek sonuçlardan haberdar edilmesini istemiş-
tir²¹. Ali Fuat Paşa yazısında Aydın Vilayeti'nde Kuva-yı Milliye'nin bir
komutana ihtiyacının olduğunu cepheye silah nakline çalışılmakta,
sıhhi malzeme gönderildiğini, son olarak Ödemiş cihetindeki çatışma-
larda bir Yunan müfrezesinin pusuya düşürüldüğünü 500 tüfek ve bir
makinelî tüfek ele geçirildiğini belirtmiştir²².

23. Tümen Komutanı Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği yazıda Aydın
Kuva-yı Milliyesi ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Ömer Lütfi Bey Ay-
dın Kuva-yı Milliyesi kurucularının Denizli eşrafından Helvacıza-
de Mehmet Efendi ve iki arkadaşının Afyonkarahisar'a geldiğinden söz

¹⁹ T. İ. T. E. K. 296. G. 54. B. 54001.

²⁰ T. İ. T. E. K. 296. G. 56. B. 56001.

²¹ T. İ. T. E. K. 297. G. 16. B. 16001.

²² T. İ. T. E. K. 297. G. 72. B. 72-1001.

etmektedir. Ömer Lütfi Bey söz konusu kişilerin her neye mal olursa olsun Aydınlıların İzmir'i kurtarmak için hayatlarını feda edeceklerini, dört beş bin silaha ihtiyaç duyduklarını, nakliye masraflarını karşılayacaklarını kendisine bildirdiklerini söylemiştir. Ömer Lütfi Bey, söz konusu kişilere silah, cephane, sıhhi malzeme her türlü yardımın yapılacağını söylediğini belirtmiştir. Ömer Lütfi Bey, Aydın Kuva-yı Milliyesi'ne verilmek üzere 500 silah, 100 sandık cephane ve bomba gönderdiğini, daha fazla silah ve mühimmat verilmesi için Kolordu'dan 23. Tüme acil takviye yapılmasını istemiştir. Ömer Lütfi Bey, silah ve mühimmatın sevki için ahali arabalarından yararlanılacağını, nakliye ücretlerinin gitmeden peşin olarak verileceğini, Aydın heyetinden Mehmet Efendi'nin Afyonkarahisar'da kalarak silah sevkiyatını koordine edeceğini dile getirmiştir²³. Ömer Lütfi Bey Aydın cephesine çok miktarda silah ve cephane sevk ettiklerini dile getirmiştir. Ömer Lütfi Bey, 24 Ağustos 1919 tarihinde 20. Kolordu Komutanlığı'na gelişmelerle ilgili bilgi vererek talimat istemiştir. Ömer Lütfi Bey, Alaşehir, Aydın cephelerine lüzumu kadar piyade ve topçu mermisi gönderdiklerini Aydın için 600 topçu cephanesi gönderdiklerini ellerinde 170 atım mermi kaldığını, İtilaf Devletleri'nin gözlemcilerine rağmen çok sayıda silah ve cephanenin cephane depolarından kaçırıldığını, daha fazla silah ve cephane kaçırmaya vakit kalmadan cephaneliğin işgal edildiğini, 1000 atım kadar topçu cephanesi çıkarmak gerekli iken bunun ancak Kuva-yı Milliye'nin cephaneliği kuşatması sayesinde olabileceğini, dile getirmiştir²⁴.

20. Kolordu'nun mücadele stratejisinde önemli bir yer tutan Alaşehir'e mümkün olan her türlü yardım yapılmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili olarak Alaşehir ve Havalisi Komutanı Süleyman Sururi Bey'in 23 Ağustos 1919 tarihinde 20 Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği yazı söz konusu ilişkilerin nasıl gerçekleştiğinin detaylarını vermesi açısından önemlidir. Süleyman Sururi Bey yazısında 20. Kolor-

²³ T. İ. T. E. K. 297. G. 41. B. 41001.

²⁴ T. İ. T. E. K. 301. G. 18. B. 18001.

du'nun yardımlarıyla Alaşehir cephesinin kuvvetlenip düzen içine girdiğini ancak çok acil olarak toplara ihtiyaç duyulduğunu, aldıkları haberlere göre Afyonkarahisar'ı işgal eden İngiliz kuvvetlerinin 23. Tümen'e ait altı topa ve cephanesine el koyma ihtimalinin güçlendiğini bu nedenle bir an önce toplardan hiç olmazsa nişangahlı ikisinin Alaşehir cephesine gelecek olan Bayatlı Yarbay Arif Bey müfrezesiyle gönderilmesini talep etmiştir²⁵.

Süleyman Sururi Bey'in duyumları doğru çıkmış Afyonkarahisar cephaneliği İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Cephaneliğin İngilizler tarafından ele geçirilmesinin olumsuz etkilerini 23. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey, 24 Ağustos 1919 tarihinde 20. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği raporda izah etmiştir. Ömer Lütfi Bey raporunda; geceleri dikkat çekmeden İngiliz, İtalyan ve Fransızların gözetimlerine rağmen silah ve cephane kaçırdıklarını, bunları Alaşehir ve Aydın cephesine gönderdiklerini belirtmiştir. Ömer Lütfi Bey tümeni için gerekli olan makineli tüfek cephanesini ordugah civarına depo ettiklerini, Aydın cephesine 100 adet topçu cephanesi gönderdiklerini an itibarı ile ellerinde 170 atım topçu mühimmatının kaldığını, daha fazlasını cephanelikten kaçırmaya fırsat bulamadıklarını cephaneliğin işgal edildiğini dile getirmiştir. Ömer Lütfi Bey raporunda Köşeler mıntukası için 50 atım topçu cephanesine acil ihtiyaç hissedildiğini bunun Kuva-yı Milliye tarafından daha önceden planlandığı şekilde cephaneliğin muhasara altında tutularak tedarik edilmeye çalışılacağını bu konuda komutanlığın emirlerini beklediğini ifade etmiştir²⁶. Ali Fuat Paşa Aydın cephesinin önemine binaen 23. Tümen Komutanlığı'na 28 Ağustos 1919 tarihinde bir talimat göndererek Aydın Kuva-yı Milliye'sine gönderilmek üzere 700 tüfek ile 4 makineli tüfeğin Afyonkarahisar'a gönderildiğini bunların derhal Aydın cephesine sevk edilmesi gerektiğini, Aydın Kuva-yı Milliye'sinin tümenden ne talep ederse hiç beklenmeden hemen tedarik edilmesini, Aydın cephesi için

²⁵ T. İ. T. E. K. 300. G. 62. B. 62001.

²⁶ T. İ. T. E. K. 300. G. 76. B. 76001.

çok gerekli olan bir tüfekçi ustasının da vakit kaybedilmeden cepheye gönderilmesi talimatını vermiştir²⁷.

20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Kolordu'nun Batı Cephesi ile ilgili görüşlerini 29 Ağustos 1919 tarihinde 12. Kolordu Komutanlığı'na yazdığı yazıda genel olarak özetlemiş strateji, yığınaklanma, Yunan Ordusu'nun taarruzlarına karşı nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair planlamasını aktarmıştır. Ali Fuat Paşa yazısında; milli hareketin gelişmeye başladığı bir dönemde hızlı kararlar alarak seri hareket etmenin mecburiyetine değinerek daha fazla vakit kaybedildiği takdirde Kütahya, Afyonkarahisar, Eskişehir cephane depolarının İngilizler tarafından işgal edilme ihtimalinin artacağını, milli kuvvetlerin hareket-sizliğinden cesaret alarak Batı bölgesinden Anadolu içlerine daha fazla kuvvet kaydırılmasının ihtimal dahilinde olduğunu bildirmiştir. Ali Fuat Paşa bu ihtimale karşı Sakarya Köprüsü'nden doğuya doğru bütün sanayi imalatının tahribi için gerekli hazırlıklarının yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. Paşa, Afyonkarahisar ve Kütahya'da İngilizlerin cephaneliklere el koymaları, başka bir yere nakletmeleri ihtimaline karşı bu bölgelerdeki Kuva-yı Milliye milislerinin cephanelikleri abluka ederek özel surette gönderilmesine engel olmaları ve el koymalarının gerekli olduğunu ifade etmiştir²⁸. Ali Fuat Paşa, bu girişimlerden yararlanarak diğer yerlerde ve Konya civarını da seri bir şekilde kazanmak ve Konya bölgesi cephaneliklerinin kesin bir şekilde gerektiğinde Eskişehir ve Afyonkarahisar'dan üçer katananın hızlı bir şekilde gönderilmesi ve hemen ihracının başlanılmasını istemiştir. Ali Fuat Paşa, Konya-Ereğli'de daha önce milli mücadele alt yapısı çalışmalarında yakından tanışmış olduğu Çerkez Sait ve Hoca Kazım Efendilerle milli teşkilatın canlandırılıp güçlendirilmesi için istifade edilmesinin önemini vurgulamıştır²⁹.

20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa İstanbul hükümeti karşıtı tutumu, Kolordu'nun bölgesi içinde Sivas Kongresi'ne vermiş olduğu

²⁷ T. İ. T. E. K. 301. G. 61. B. 61001.

²⁸ T. İ. T. E. K. 301. G. 29. B. 29001.

²⁹ T. İ. T. E. K. 301. G. 29. B. 29001.

destek v.b nedenlerden dolayı Harbiye Nezareti tarafından 10 Eylül 1919 tarihinde görevinden alınmıştı. Ancak daha önce alınan tedbirler gereği İstanbul hükümetinin tasarruflarının yerine getirilmemesi, komutanların görevlerini ve görev yerlerini terk etmemeleri Ali Fuat Paşa da 20. Kolordu Komutanlığı görevini fiili olarak bırakmamıştı. Bununla ilgili olarak 15 Eylül 1919 tarihinde Ali Fuat Paşa'nın 50 atlı ile Sivrihisar'a geldiği, Sivas Kongresi kararlarını tatbik edeceğini ilan ettiği ile ilgili haber dikkat çekicidir³⁰.

23. Tümen aynı zamanda personeli ve kontrolü altında bulundurduğu milisler aracılığıyla Konya İsyanı, Bolu İsyanı gibi isyanların bastırılmasında etkin rol oynamıştır. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey'in 4 Ekim 1919 tarihinde Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği rapor konuya ışık tutması açısından önemlidir³¹. Ömer Lütfi Bey raporunda Bozkır isyanında Refet Paşa'nın talebi üzerine makineli tüfekli 300 atlı Yarbay Arif Bey komutasında Karakeçili Milli Alay'ın yola çıkarıldığını, Arif Bey'in kuvvetleri Akşehir'e intikal ettiğinde Bozkır isyanının bastırıldığı haberinin alınması üzerine Arif Bey alayının Afyonkarahisar'a döndüğünü belirtmiştir³². Ömer Lütfi Bey Aydın cephesinin kuruluşundan itibaren devam etmekte olan komuta sorununa işaret ederek nitelikli uygun görülen bir komutanın acilen Aydın cephesine gönderilmesi talebini bir kez daha yinelemiştir. Ömer Lütfi Bey, Kütahya, Akşehir, Bolvadin, Emirdağ, Sandıklı, Dinar, Burdur, Isparta, Antalya mıntıklarında Kuva-yı Milliye teşkilatlanmasının sürdürüldüğünü ifade etmiştir.

20. Kolordu Komutanlığı mıntıkası dahilinde basın faaliyetleri yürütmekle görevlendirilmiştir. Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Komutanlığı'ndan 20. Kolordu Komutanlığı'na 20 Temmuz 1919 tarihinde gönderilen bir belgede; Afyonkarahisar'da çıkarılmakta olan Öğüt Gazetesi'nin milli mücadelenin Batı Anadolu'da mühim bir yayın organı olabilecek bir hale getirilmesinin önemine değinilerek özel ve resmi

³⁰ ATASE, İSH, 196/55.

³¹ T. İ. T. E. K. 311. G. 28. B. 28 001.

³² T. İ. T. E. K. 311. G. 28. B. 28 001.

haberlerin temininde yardımcı olunması istenmiştir³³. Ömer Lütfi Bey, Sivas Kongresi'nden dönen temsilcilerin 30 Ekim 1919 tarihinde Afyonkarahisar'a geldiklerini, beraberinde getirdikleri gazete, beyanname, karar v.b dokümanların Afyonkarahisar'da matbaada basılarak her tarafa dağıtılacağını belirtmiştir³⁴. Ömer Lütfi Bey'in bu ifadelerinden 23. Tümen'in askeri faaliyet, teşkilatlanma çalışmalarının yanı sıra basın ve propaganda faaliyetlerini de bizzat koordine ettiği sonucunu çıkarmak mümkündür³⁵. Ömer Lütfi Bey raporunda, tümen karargahına bağlı 60 süvari 100 piyade olmak üzere seçkin askerlerden bir muhafız bölüğünün teşkil edildiğini, taburların olması gereken sayılara ulaştırılmaya çalışıldığını, Kuva-yı Milliye sayısının hızla arttığını, bütün bu yaşanan olumlu gelişmelerin bir sonucu olarak daha önce çeşitli nedenlerden dolayı firar eden askerlerin akın akın görev yerlerine dönmeye başladıklarından söz etmektedir. Ömer Lütfi Bey, tümenin faaliyetlerinin daha yapıcı ve tesirli olabilmesi için çok sayıda silaha ihtiyaçlarının olduğunu, ilk etapta bin kadar silaha, Şvartzör makineli tüfeklere şiddetle gereksinimleri olduğunu, isteklerinin yerine getirilmesi halinde gerek tümene bağlı birliklerin gerekse milis kuvvetlerinin sayısının artacağını, bölge üzerindeki etkilerinin daha çok hissedileceğini, görev alanı içindeki gerek muvazzaf gerek milis kuvvetlerinin düzenli olarak talim yaptıklarını, olası çatışmalara hızla hazırlanmalarına vurgu yapmıştır³⁶.

³³ ATASE, İSH, 15/2ab.

³⁴ T. İ. T. E. K. 311. G. 28. B. 28 001.

³⁵ Sivas Kongresi kararları, v.b doküman Afyonkarahisar'da yayın yapmakta olan İkaz Gazetesi Matbaası'nda tab edilerek özellikle Batı Anadolu bölgesinde dağıtılmış, Milli Mücadele'de büyük eksikliği çekilen basın, propaganda alanlarında bir nebze de olsa kısmi bir rahatlamının yolunu açmıştır. İkaz Matbaası'nda aynı zamanda Sivas Kongresi'nde Afyonkarahisar temsilcilerinden birisi olan Koçzade Mehmet Bey'in büyük gayretleriyle Sivas Kongresi'nde alınan kararlar İngilizlerin bütün baskılarına rağmen basılarak Batı Anadolu'da dağıtılmış Batı Anadolu'da yapılan Balıkesir, Alaşehir, Nazilli Kongreleri'nde bilgilendirme ve propaganda boşluğu bu şekilde giderilmeye çalışılmıştır. Ahmet Altuntaş, **Milli Mücadele'de Afyonkarahisar**, Afyonkarahisar Valiliği, Afyon 2011, s. 30-32.

³⁶ T. İ. T. E. K. 311. G. 28. B. 28 001.

23. Tümen bütün bu çalışmalarının yanında Ankara'da yeni açılacak olan Büyük Millet Meclisi çalışmaları için her şehirden mebus adayları gönderilmesi isteğine yöresinde katkıda bulunmuştur. Tümen Afyonkarahisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile koordineli bir çalışma yapmış beş mebus adayının Afyonkarahisar'dan Ankara'ya intikalini sağlamış, diğer şehirlerden Ankara'ya giden mebusların da bölgeden geçerlerken güvenliklerini temin etmiştir. Tümen 2 Ağustos 1920'de gerçekleştirilen Afyonkarahisar Kongresi'ne ev sahipliği yapmış milis kuvvetlerinin düzenli orduya geçişi sürecinde model rol oynamıştır.

20. Kolordu'ya bağlı olan 23. Tümen 1920 başından itibaren merkezi Konya'da bulunan 12. Kolordu'ya bağlanmıştır. Konuyla ilgili olarak 12. Kolordu Komutanlığı'ndan Harbiye Nezareti ve Ordu Müfettişliklerine gönderilen 21 Ocak 1920 tarihli belge konuya ışık tutması açısından önemlidir. Belgede; 23. Tümen'in çoktan beri 12. Kolordu'ya bağlandığı halde 23. Tümen'e ait haberleşmenin bazı dairelerce hala 20. Kolordu'ya gönderilmekte olduğu bu durumun işlemlerin tehir ve aksamasına neden olduğu bildirilmiştir. 23. Tümen'e ait olan yazıların 12. Kolordu'ya gönderilmesinin işlemlerin hızla yapılması, sorunlara çözüm bulunmasında kolaylık sağlanması açısından yarar sağlayacağıının altı çizilmiş, tümenlerle bağlı buldukları kolordular vasıtasıyla irtibat sağlanmasının yararına değinilmiştir³⁷.

c. 20. Kolordu'nun 5. Kolordu'ya Dönüştürülmesi

20. Kolordu Osmanlı Hükümeti tarafından Milli Mücadele yanlısı çalışmalarından, muhalif tutumlarından, Osmanlı Hükümeti'yle irtibatı kestiğinden, kolordu subaylarının hükümet muhalifi eylemlerinden dolayı 16 Eylül 1919 tarihinde ilga edilmişti. Ankara'da bulunan 20. Kolordu'nun adının 5. Kolordu Komutanlığı olarak değiştirildiği 22 Eylül 1919 tarihinde bir kez daha ifade edilerek Kolordu merkezi-

³⁷ ATASE, İSH, 56/192, 56/192AA.

nin Eskişehir'e alınacağı, Kolordu karargahından Eskişehir'e gitmeyen subayların cezalandırılacağı belirtilmişti³⁸. Ayrıca Eskişehir'de 5. Kolordu teşkil edilmiş ilga edilen birliklerde bulunan subayların 5. Kolordu'ya 15 gün içinde katılması, katılmayanlar hakkında asi niteliğiyle kanuni kovuşturma yapılacağı tebliğ edilmişti. Eskişehir'de tesis edilen 5. Kolordu'dan 3 Ekim 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderilen belgede; 20. Kolordu, 24. Tümen, 23. Tümen komutanlarıyla, söz konusu kuvvetlerde görev yapan subayların Osmanlı hükümetine karşı muhalif tavırları nedeniyle merkezi hükümetle haberleşmeyi kesmeleri, bağlantılarını sonlandırmalarından dolayı ilga edildiğinin bildirildiği ifade edilmişti. Belgede söz konusu süre içinde kolorduya katılmayan subaylar hakkında kanuni işlem yapılacağına tebliğ edilmesine karşın hiçbir subayın gelmediği bunlar hakkında nasıl bir muamele yapılacağına kendilerine bildirilmesi istenmişti³⁹. 5. Kolordu'nun Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıdan 20. Kolordu karargahı, 23. Tümen, 24. Tümenlerde görev yapan subayların Harbiye Nezareti'nin 5. Kolordu'ya katılmaları emrine uymadıkları görülmektedir. Bu durum başta 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa olmak üzere tümen komutanlarının milli mücadele yanlısı tutumlarını göstermesi aynı zamanda emrinde görev yapan subayların da milli mücadeleye bağlılıklarını ispatlaması açısından değer taşımaktadır.

Harbiye Nezareti'nden Eskişehir'de bulunan 5. Kolordu'ya 4 Ekim 1919 tarihinde yazılan cevabi yazıda; ilga edilmiş 20. Kolordu karargahından Eskişehir'de tesis edilmiş 5. Kolordu'ya katılmayanlar hakkında kanuni takibat uygulamasına gerek yoktur, cevabı verilmişti⁴⁰. Harbiye Nezareti'nin söz konusu yazısında 20. Kolordu subaylarına karşı ihtiyatlı bir tavır takınıldığı hemen kanuni işleme başlanılmasının doğru olmadığı görüşünü taşıdığı görülmektedir. Nitekim bütün çabalara rağmen 20. Kolordu'nun varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

³⁸ ATASE, İSH, 176/43, 209/121, 213/1.

³⁹ ATASE, İSH, 36/46.

⁴⁰ ATASE, İSH, 36/46AA.

Kolordu'nun ismini değiştirmediği ile ilgili olarak 10 Kasım 1919 tarihli belge ilgi çekicidir. Belgede numarası beşinciye ve kolordu karargah merkezi Ankara yerine Eskişehir olarak değiştirilen kolordunun merkezinin Ankara namının da 20. Kolordu olarak muhafaza ettiği belirtilmiřtir⁴¹. Ayrıca Kolordu'nun Milli M¼cadele d¼nemindeki yerinin g¼n ge¼tikçe arttuğu anlaşılmaktadır. Bunda hi¼ ř¼phesiz Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın b¼y¼k payı olmuştur. Ali Fuat Paşa'nın milli m¼cadeledeki ¼alıřmalarının ¼neminin g¼stermesi a¼ısından 8 Aralık 1919 tarihinde Heyet-i Temsiliye Başkanı namıyla Mustafa Kemal'in Salihli Cephesi Harp Komutanlığı'na g¼nderdięi belge konuyu aydınlatıcı mahiyettedir. Belgede Batı Anadolu Milli Hareketi'nin idaresinin 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat'a verildiği belirtilmektedir⁴².

SONUÇ

Osmanlı Devleti Birinci D¼nya Savaşı'nda ağır bir yenilgi almış ardından Mondros M¼tarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştı. Mondros M¼tarekesi'nin h¼k¼mlerinden birisi de Osmanlı ordularının kolordu yapılanması bi¼iminde k¼ç¼lerek yeniden teşkilatlanmasıydı. Bu h¼k¼m gereğince Suriye Cephesi'nde Yıldırım Orduları Grubu'na bağlı 7. Ordu da k¼ç¼lerek 3. ve 20. Kolordularını Anadolu i¼lerine konuşlandırma kararı almıştı. Yıldırım Orduları Grup Komutanı Mustafa Kemal Atat¼rk, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile g¼r¼řerek s¼z konusu sevkياتın bir an ¼nce yapılması talimatını vermişti.

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan almış olduğu talimat gereği 20. Kolordu'yu Adana, Ulukişla, Konya ¼zerinden Ankara'ya sevk etmişti. Bu d¼nemde İtilaf Devletleri de Mondros M¼tarekesi'ni bahane ederek stratejik yerleri askeri m¼frezelerle hızla işgal edip kontrol altına almaya başlamışlardı. İtilaf Devletleri bu ¼erçevede demiryolu g¼zergahında bulunan şehirleri Manisa, K¼tahya, Eskişehir, Uşak, Af-

⁴¹ ATASE, İSH, 155/28.

⁴² ATASE, İSH, 271/92-1.

yonkarahisar v.b yerleri işgal etmişlerdi. İtilaf Devletleri'nin işgallerinin ardından Yunan Ordusu'nun İzmir'i işgali ve iki koldan Ankara'ya doğru ilerleme çabaları, Milli Mücadele'yi kritik bir safhaya sokmuştu.

Ali Fuat Paşa'nın komutanlığında daha önce Ankara'da konuşlandırılmış bulunan 20. Kolordu ayrı bir önem kazanmıştı. 20. Kolordu karargahı Ankara'da konuşlanmıştı. Kolordu'ya bağlı olan Afyonkarahisar'da bulunan 23. Tümen, 41. Tümen, 69. Alay, Denizli'de komutanlığını Şefik Aker'in yaptığı 57. Tümen v.b diğer bağlı kuvvetleriyle Ege bölgesinde Kuva-yı Milliye hareketinin teşekkülünde birinci derecede rol oynamıştır.

20. Kolordu kendi görev alanı içinde bulunan şehirlerde milli teşkilatlanma için gerekli çalışmaların yapılmasını koordine etmiş bu konuda her türlü desteği vermiştir. Bu bağlamda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin kuruluşuna öncülük etmiştir. Kolordu, görev bölgesi içindeki şehir ve kasabalarda bulunan kendisine bağlı askeri birimleri aracılığıyla yörenin önde gelen din adamı, tüccar, öğretmen, v.b meslek gruplarıyla temaslar sağlayarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin oluşmasında önemli rol oynamıştı. Kolordu Yunan işgaline karşı Türk halkının bilinçlendirilmesinde protesto ve mitinglerin tertip edilmesinde öncü olmuştur. Kolordu komutanı Ali Fuat Paşa'nın öngörüleleriyle bölgedeki Kuva-yı Milliye yapılanması derinleşip hız kazanmış subaylarla yerel direnişçiler, milis kuvvetleri, efeler arasında önemli ölçüde koordinasyon sağlanmıştır. 20. Kolordu bütün bu çalışmalarının yanında Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak, Denizli ve çevresinin Sivas Kongresi'ne katılması temsilcilerin seçilerek Sivas'a ulaşmaları konusunda moral ve lojistik destek sağlamıştır. Kolordu kendisine bağlı birliklere talimat göndererek Sivas Kongresi'nde vilayetlerini temsil edecek murahhaslara her türlü güvenceyi vermiş yolculukları esnasında güvenliklerini sağlamıştı. 20. Kolordu'nun bağlı birlikleri arasında en aktif olanı hiç şüphesiz komuta merkezi Afyonkarahisar'da olan 23. Tümen'di. 23. Tümen gerek Afyonkarahisar Kuva-yı Milliye teşkilatlanmasında, gerekse kendisine bağlı alayları vasıtasıyla Uşak,

Alaşehir, Manisa, Aydın'da önemli hizmetlerde bulunmuştu. 23. Tümen, söz konusu vilayet ve ilçelerde Kuva-yı Milliye teşkilatlarının kurulması, Yunanlılara karşı oluşturulan müdafaa cephelerinin oluşturulup desteklenmesinde çok etkin olmuştu. 23. Tümen Yunanlıların Aydın, Manisa, Alaşehir istikametinde ilerleme gayretlerine karşın bölgedeki Kuva-yı Milliye teşkilatlarını desteklemiş gerekli olan silah, cephane, levazım, lojistik her türlü malzemeyi imkanları ölçüsünde sağlamıştı.

20. Kolordu düzenli orduya geçiş aşamasında kendisine bağlı milis kuvvetlerinin iyi koordine edilmesi, stratejik ve taktik düzeyde faydalı çalışmalar yürütmüş Milli Mücadele aleyhindeki propaganda ve isyanlara karşı duyarlı ve zamanında tepkiler vermiştir. Bilhassa Konya İsyanı, Bolu İsyanı, Beypazarı İsyanı gibi karşıt hareketlere bağlı organik ve milis kuvvetleri vasıtasıyla devre dışı bırakarak önemli ölçüde etkisizleştirmiştir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİVLER

a. Genelkurmay Askeri Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)

ATASE, İSH, 1/28-1, 15/2ab, 17/56, 36/46, 36/46AA, 50/65, 56/192, 56/192AA, 65/177, 65/177, 65/177AB, 155/28, 176/43, 196/55, 209/121, 213/1, 271/92-1.

b. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (T. İ. T. E. K.)

T. İ. T. E. K. 295. G. 16. B. 16001, 295. G. 16. B. 16-1001, 295. G. 27. B. 27-001, 295. G. 27. B. 27-1001, 295. G. 27. B. 27-2001, 295. G. 32. B. 32001, 296. G. 33. B. 33001, 296. G. 54. B. 54001, 296. G. 56. B. 56001, 297. G. 16. B. 16001, 297. G. 40. B. 4001, 297. G. 41. B. 41001, 297. G. 53. B. 53a001, 297. G. 72. B. 72-1001, 298. G. 20. B. 20001, 298. G. 22. B. 22001, 298. G. 31. B. 31001, 298. G. 41. B. 41001, 298. G. 41. B. 41a001, 300. G. 62. B. 62001, 300. G. 76. B. 76001, 301. G. 18. B. 18001, 301. G. 29. B. 29001, 301. G. 61. B. 61001, 311. G. 28. B. 28 001,

B. KİTAPLAR

Altay, Fahrettin, **On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)**, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.

Altıntaş, Ahmet, **Milli Mücadele'de Afyonkarahisar**, Afyonkarahisar Valiliği, Afyon 2011.

İzzettin Çalışlar'ın Anlarıyla İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi, Haz. İzzeddin Çalışlar, Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul 2009.

ERKEN DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE KEMALİZM TARTIŞMALARI (1950-1953)

Ahmet GÜLEN*

ÖZET

Kuruluşundan başlayarak Batılı demokrasi sistemini model alan Türkiye Cumhuriyeti'ni ileri, çağdaş ve gelişmiş medeniyetler seviyesine ulaştırmayı hedefleyen Mustafa Kemal Atatürk'ün devrim uygulamaları Kemalizm olarak adlandırılmıştır. 1923 yılından itibaren yoğunluk kazanan ve birbiri ardına yapılan devrimler; cumhuriyetçilik, laiklik, devrimcilik, milliyetçilik gibi Batı'dan esinlenen ilkelerin yanı sıra halkçılık ve devletçilik gibi daha çok Rusya'dan esintiler taşıyan ilkelerle beslenmiş ve 1937 yılında altı ilke anayasaya dahil edilerek tek parti devrinde Türkiye Cumhuriyeti'nin de temel prensipleri arasına yerleştirilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın sonucuyla birlikte 1945 yılında rejimini liberalleştirme kararı alan Türkiye'de Demokrat Parti'nin 1950 yılında serbest seçimlerle iktidara gelişi Türk demokrasi tarihinin dönüm noktalarından birisi teşkil etmektedir. Halkın oylarıyla ilk kez iktidarın değişmesiyle Cumhuriyetçilik ilkesinin en önemli unsurlarından birisi olan millî egemenlik anlayışı pekiştirilmiştir. Yeni hükûmetin iktidara gelişiyle beraber Türk Devrimi'ne farklı bir yorum getirmesi kamuoyunda tartışmaları da başlatmıştır. 1950'den itibaren başta dinsel alan olmak üzere tek parti devrinin bazı uygulamalarını esnetme girişiminde bulunan Demokrat Parti iktidarı, Cumhuriyet Halk Partisi çevreleri tarafından laiklik başta olmak üzere Kemalist ilkelerden taviz vermekle ve gerici çevreleri cesaretlendirmekle itham edilmiştir. Gençliğin tepkisini çeken Atatürk heykellerine yönelik

* Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, ahmet.gulen@deu.edu.tr.

saldırıları, Halkevleri'nin kapatılması ve tek parti devrinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin elde ettiği mal varlığının Hazine'ye devri gibi uygulamalar muhalefetin Kemalist devrim ilkelerinin zedelendiği yargısına güçlü bir destek oluşturmuştur. Dolayısıyla 1950-1953 arasındaki dönemde partiler arası ilişkiler daha çok Türk Devrimi tartışmaları üzerinden şekillenmiştir. Bu evrede Demokrat Parti iktidarının, Millet Partisi'nin kapatılması dahil olmak üzere muhalefet partilerine karşı zaman zaman sertleşen tutumu millî egemenlik sisteminin iktidar eliyle yıpratılması olarak da algılanmıştır. Dış politikada bu devrede Kemalist dış siyaset ilkelerine bağlı kalmayı ilke edinen Demokrat Parti iktidarı her ne kadar Türkiye'nin NATO ittifakına katılmasıyla ittifaklar politikasına uygun hareket etmişse de Türk ordusunun Kore Savaşı'na birlik gönderme yönündeki kararı dış politikada çok partili devrin ilk büyük tartışmasını ortaya çıkarmıştır.

KEMALİZM DEBATES IN EARLY DEMOCRATIC PARTY PERIOD (1950-1953)

ABSTRACT

Kemalism is defined as the revolutionary acts of Mustafa Kemal who aims to enhance Republic of Turkey to the position of western civilised and developed nations since the beginning of its foundation. The revolutions which were intensified after 1923 and made one after another are republicanism, secularism, reformism, the principles inspired from the West on one side, nationalism, populism and statism that are fed from the principles with traces of Russia on the other. Besides, these revolutions were included in the law of constitution in 1937, as the fundamental principles of the Republic of Turkey in governed by single-party at that time. With the end of World War II, the victory of the Democratic Party which took the decision of liberalization of the regime is one of the milestones of the history of Turkish democracy. With the change of power in administration for the first time with the votes of the people, the understanding of national sovereignty, one of the most important elements of the Republican principle, was reinforced. The public debate started after the new government brought an unusual perspective of interpretation for the Turkish Revolution. The government of Democrat Party, which attempted to loose some practices of the single-party era since 1950, especially in the religious field, was accused by the Republican People's Party as not being tied to secularism and the Kemalist principles and encouraging the people supporting obscurantism. The actions such as attacking to the statues of Atatürk, the closure of the Halkevleri and the transfer of the assets of the Republican People's Party to the Treasury provided a strong support for the judgment of opposition who think that the principles of Kemalist revolution were severely damaged. Therefore, the relations between the parties in the period between 1950-1953 were mostly shaped by discussions of the Turkish Revolution. At this stage, the attitudes of the Democratic Party against the opposition parties, including the closure of the Nation Party, were also perceived as

the deterioration of the national sovereignty system by the power. Democratic Party government had the tendency of adherence to the Kemalist foreign policy principles in foreign policy, and although the government did not act according to the alliances policy by joining NATO alliance, the decision of sending troop to Korea War brought out the first major debate of the multi party era in foreign policy.

GİRİŞ

Kemalizm¹ ideolojisi, Anadolu topraklarını işgal eden Batılılara karşı yürütülen bir bağımsızlık savaşı sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni "ülkesi ve ulusuyla çağdaşlaştırmak" amacıyla oluşturulmuştur.² Erken dönemde Kemalizme/ Türk Devrimi'ne dair nitelemelere kısaca değinmekte yarar vardır. Tekinalp'e göre Kemalizm, "bir diriliş ve yenileşme eylemidir... Türkiye'de Doğu kültürü yerine Batı kültürünü kurmuş, softa anlayışı yerine çağdaş anlayışı getirmiş... ulusal bilinci ulusun ruhunda uyandırmıştır."³ Peker'in tanımlamasıyla Türk inkılâbı. "...evrenseldir, yaşayışları geri olan insan yığınlarını uyandırıcı bir örnek olduğu gibi, Batı için de siyaset, iktisat, hattâ din anlayışı bakımından dikkat ve ibretle üzerinde durulacak bir harekettir..."⁴ Kemalizm'in temel prensipleri Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) altı ilkesinde (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik,

¹ Kemalist kavramı ilk defa Batılılar tarafından kullanılmıştır. Millî Mücadele döneminde Batılı gazeteler tarafından kullanılan "Kemalist hareket" deyiimi sonraları "Kemalizm" şeklinde kullanılmış ve "Atatürk'ün izlediği yolun ve geliştirdiği düşüncelerin" adı haline gelmiştir. Anıl Çeçen, **100 Soruda Kemalizm: Başlangıcından Günümüze**, Kilit Yayınları, Ankara, 8.bs., 2009, s. 21. Kemalizme ilişkin bir başka tanım da şudur: "Millî Mücadele ile gerçekleştirilen ve yeni Türk Devletinin kuruluşunda ve devamında temel olan düşünce ve ilkelerin tümü.", Mustafa Baydar, **Atatürk ve Devrimlerimiz**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, b.y.y., 2.bs., 1973, s. 321. Taner Timur'a göre Kemalizm, "Modern Türk Devleti'nin kuruluşunda ve genel politikasının yürütülmesinde temel olan fikir ve ilkelerin bütünü"dür. Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası: 1919-1946**, Doğan Yayınevi, Ankara, 1971, s. 128.

² Suna Kili, **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 11.bs., 2008, s. 37. Çağdaşlaşma hedefini Mustafa Kemal Atatürk şöyle açıklamıştır: "Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen modern ve bütün anlam ve biçimi ile uygar bir toplum haline getirmektir. İnkılâbımızın asıl hedefi budur." Yasemin Doğaner, "Atatürk'ün Ebediyete İntikali ve Mirası", **Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi**, (Ed. Fatma Acun), Siyasal Kitabevi, Ankara, 11.bs., 2010, s. 319.

³ Tekinalp, **Kemalizm**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 32-33.

⁴ Sina Akşin, **Türkiye'nin Önünde Üç Model**, Telos Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 167-168.

Halkçılık, Devletçilik, İnkılâpçılık) sembolize edilmekle birlikte bunlara bilimciliği ekleyen görüşler de mevcuttur.⁵ 1923 yılında kurulan⁶ CHP'nin tek parti iktidarında bu prensiplerle parti tüzük ve programlarının nasıl bütünleştirildiğine kısaca değinmekte yarar vardır. 1927 yılında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) II. Kurultayı'nda kabul edilen tüzükte partinin, "Cumhuriyetçi, Halkçı, Milliyetçi siyasi bir cemiyet" olduğu vurgulanmıştır.⁷

1931 yılındaki CHF III. Kurultayı'nda ise bizzat Başbakan İsmet İnönü tarafından ifade edilen "...Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı firkamız geçen dönemde olumlu eserleriyle başarılı olarak çalışmıştır." sözleriyle Kemalizmin özünü oluşturan altı ilkenin benimsendiği ilan edilmiştir.⁸ Nitekim III. Kurultay'da kabul edilen programın⁹ "CHF'nin ana vasıfları" başlığı altında "Cumhuriyet Halk Fırkası, Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik, İnkılâpçısıdır"¹⁰ nitelemesi yapılarak Kemalizmin ana prensiplerine yer verilmiştir. 1935 yılında yapılan IV. Kurultay'da bu kez CHF Genel Sekreteri Recep Peker, Altı Ok ile simgelenen temel prensiplere değindikten sonra "...yeni program onaylandıktan sonra yeni Türkiye

⁵ Murat Sarıca, **100 Soruda Siyasî Düşünce Tarihi**, (Yay. Haz. Halit Fesih Kalkan), Milenyum Yayınları, İstanbul, 2017, s. 283. Aydemir'e göre Türk inkılabı "Antiemperyalizm, ekonomik bağımsızlık, millî rejim, hak hakimiyeti, toprak bütünlüğüne dayalı vatan anlayışı" gibi temel ilkeleri içeriyordu. Şevket Süreyya Aydemir, "Atatürk Devrimi", **Atatürkçülük Nedir?**, (Haz. Yaşar Nabi), Varlık Yayınları, İstanbul, 5.bs., 1976, s. 98.

⁶ Kemal H. Karpat, **Türk Siyasî Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 49.

⁷ Esmâ Torun, **Sivas'tan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Partisi**, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli, 2003, s. 107. Giritlioğlu'na göre tüzüğün 3. maddesinde yer alan "Partî devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı birbirinden ayırmayı en mühim esaslardan addeder." ifadesiyle laikliğe göndermede bulunulmuştur. Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii C: 1**, Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 71.

⁸ Hikmet Bilâ, **CHP: 1919-2009**, Doğan Kitap, İstanbul, 4.bs., 2009, s. 56-57.

⁹ Aslında 1923'te kurulan CHP'nin 1931 yılına kadar ayrıntılı bir programı olmamıştı. Ayşe Güneş Ayata, **CHP: Örgüt ve İdeoloji**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2.bs., 2010, s. 65.

¹⁰ Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 95.

devletin de vasıfları halini alıyor”¹¹ değerlendirmesiyle ilkelerle Türkiye Cumhuriyeti’ni bütünleştirmiştir. 1937 yılında Peker’in söz ettiği bütünleşme resmîleşmiş ve altı ilke 1924 Anayasası’na eklenerek devletin nitelikleri haline getirilmiştir.¹² Böylece 1924 Anayasası ideolojik bir anayasa biçimine dönüşmüştür.

Mustafa Kemal Atatürk’ün çağdaş bir devlet ve toplum düzeni oluşturmak amacıyla uyguladığı temel prensipleri simgeleyen altı ilke CHP Kurultaylarında yeniden ele alınarak tanımlanmıştır. Bu noktada özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında tekrar çok partili sisteme¹³ geçilmesi “Cumhuriyetçilik” ilkesinin tekamülü olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Ahmad’a göre “Kemalizm, ilk yıllarından beri rekabetçi siyasete ipuçlarını içinde barındıran bir ideoloji idi.”¹⁴1945 yılında kurulan Millî Kalkınma Partisi’ni (MKP), 1946 yılında kurulan Demokrat Parti (DP) izlemiştir.¹⁵ DP’nin kuruluşundan önce Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile muhalefet lideri Celal Bayar arasındaki görüşmelerde “Atatürk’ün koyduğu Cumhuriyet ilkelerinden taviz vermemek” konusunda uzlaşmaya varılmıştır.¹⁶ Bu uzlaşma aynı zamanda Kemalist devrim ilkeleri üzerinde iki parti arasında bir oydaşma olduğunun da göstergesidir. Özellikle DP’nin üç kurucusunun (Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü) Türkiye Büyük Millet Meclisi

¹¹ Emre Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s. 393.

¹² Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 18. bs., 2009, s. 325.

¹³ Mustafa Kemal Atatürk’ün sağlığında kurulan muhalefet partileri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası uzun ömürlü olamamıştı. Bu dönemdeki iktidar-muhalefet mücadelesi hakkında Bkz. Ahmet Gülen, **Türkiye’de Partili Cumhurbaşkanlığı Tartışmalarının Kısa Tarihçesi (1923-1950)**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2018.

¹⁴ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 5.bs., 2009, s. 160.

¹⁵ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (Birinci Bölüm): Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 216 ve 219.

¹⁶ Tefik Çavdar, **Türk Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara, 3.bs., 2004, s. 455-456.

(TBMM) üyesi oluşu dikkat çekici bir gelişmedir.¹⁷ Bu yönüyle parti iktidar yanlısı basın tarafından olumlu karşılanmıştır. Örneğin Hüseyin Cahit Yalçın, “Demokrat Partisi mevcut Cumhuriyet Halk Partisi karşısında bir kontrol vazifesini ifaya muvaffak olursa pek ziyade işe yaraymış olacağında tereddüt edilemez.”¹⁸ ifadesiyle yeni partinin kurulmasını müspet karşılamıştır. Dolayısıyla DP'nin ortaya çıkışıyla beraber CHP'liler bu partiyi millî hakimiyet rejimini tamamlayıcı bir unsur olarak görmüşlerdir. Demokrasiye geçiş sonrasında düzenlenen 1947 tarihli CHP VII. Kurultayı altı ilkenin yeniden tanımlanması açısından önemlidir. Kurultayın CHP'nin demokratik rejimin gereklerine uymasını sağlaması bakımından kurucu bir nitelik taşıdığı öne sürülmüştür.¹⁹ Farklı siyasî partilerin kurulduğu bir ortamda toplanan CHP VII. Kurultayı'nda “Cumhuriyetçilik” ilkesi “millî egemenlik ülkesünü en iyi, en sağlam şekilde temsil eden ve uygulayan” yönetim biçimi olarak tanımlanmış, rejimin esasının demokrasi olduğu da vurgulanmıştır.²⁰

Demokrat Parti'nin İlk İcraatları Karşısında Kemalizm Tartışmaları

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerle iktidar DP tarafından kazanılmış ve 27 yıllık CHP dönemi sona ermiştir.²¹ Böylece Cumhuriyet devrinde ilk kez iktidar halkın serbest seçimlerde kullandıkları oylarıyla değiştirilmiş oluyordu. Atatürk'e göre Cumhuriyet, “demokrasi sistemiyle işleyen devlet şekli” anlamına geliyordu.²² Bu açıdan DP'nin seçimle iktidara gelişi Atatürk'ün Cumhuriyet tanı-

¹⁷ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Değerler**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 135.

¹⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, “Yeni Partinin Teşekkülü”, **Tanin**, 10 Ocak 1946, s. 1.

¹⁹ Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 210.

²⁰ **C.H.P. Program ve Tüzüğü**, 1947, s. 5. Diğer ilkeler hakkında Bkz. s. 6-11.

²¹ “D.P. Kâhır Ekseriyetle Kazandı”, **Vatan**, 16 Mayıs 1950, s. 1. 1950 seçimlerinde DP, %55.2 oy oranıyla 416 milletvekiliği kazanırken; CHP %39.6'lık bir oy oranı ile sadece 69 sandalye kazanabilmiştir. <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (Erişim Tarihi: 29 Haziran 2019)

²² Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 139.

mına da uygun bir gelişmedir. Seçimlerin ardından TBMM, Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanlığına; Refik Koraltan'ı da Meclis Başkanlığı'na seçmiş ve ardından Adnan Menderes yeni Cumhurbaşkanı tarafından hükûmeti kurmakla görevlendirilmiştir.²³ İktidarın serbest seçimle DP'ye devri basında yapılan yorumlarda bir "devrim" olarak nitelendirilmiştir. Yeni iktidarın yayın organı Zafer'de görüşlerini bildiren DP milletvekili Mümtaz Faik Fenik'in değerlendirmeleri şöyledir: "*Bu inkılâpların en büyüğüdür...dâva bir demokrasi inkılâbının zaferindedir... Bu zafer silâhla, ihtilalle değil... vatandaşların mücadelede millî birlik halinde birleşmesi sayesinde elde edilmiştir...*"²⁴ İsmet İnönü'nün yakın çevresindeki isimlerden ve Kocaeli'de seçimleri kaybeden CHP'li Nihat Erim ise 1950 seçimlerini partisi ve devrimler açısından şöyle yorumlamıştır: "Bu oluşu C.H.P. 1920'den 1950'ye kadar uzanan devrin bütünlüğü içinde bir inkılâp şaheserinin tamamlanması saymaktadır..."²⁵ Dolayısıyla 14 Mayıs seçim sonuçlarını müspet karşılayan ve Kemalîst devrimin tamamlayıcısı olarak gören iktidar ve muhalefet çevreleri kısa zaman içinde DP'nin ilk icraatları karşısında Cumhuriyetin temel devrimlerinin sarsılıp sarsılmadığını tartışmaya başlayacaklardır.

DP'nin kurduğu ilk hükûmetin programı 29 Mayıs 1950 tarihinde Başbakan Menderes tarafından TBMM'de okunmuştur.²⁶ Programda Kemalîzm'in özünü oluşturan devrimlerle ilgili olarak Menderes, "millete mal olmuş inkılâplarımızı mahfuz tutacağız" ifadesini kullanmıştır.²⁷ Adnan Menderes'in sözlerinde karşılık bulan DP'nin Kemalîst devrimlerle ilgili görüşü yeni iktidara yönelik ilk ciddi eleştirileri ortaya çıkarmıştır. Hükûmet programı hakkında TBMM'de yapılan görüşmelerde konuya değinen isimlerinden birisi olan DP'li İzmir mil-

²³ Cem Eroğul, **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2.bs., 1990, s. 55., Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, (Haz. İsmet Bozdağ), Truva Yayınları, İstanbul, 2010, s. 142.

²⁴ "İnönü'den Bayar'a", Mümtaz Faik Fenik, **Zafer**, 23 Mayıs 1950, s. 1-4.

²⁵ "Erimin Mühim Beyanatu", **Türkyolu**, 18 Mayıs 1950, s. 2.

²⁶ CHP'li önemli siyasetçilerden Faik Ahmet Barutçu, Menderes Hükûmeti'nin programına dair "Baştan aşağı eski devri kötülüyor... Sanki iktidarı tenkit için bir muhalefet partisi namına konuşuyor..." değerlendirmesini yapmıştır. Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar 2. Cilt**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001, s. 1013.

²⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, 29.05.1950., C: 1, B: 3, O: 1, s. 30.

letvekili Cihat Baban, CHP'nin de onay vereceği bir anayasayla demokratik devrimin esaslarının korunabileceğini bildirmiştir.²⁸ Baban'ın makul bir öneriyle Atatürk devrimlerinin iktidar ve muhalefetin uzlaşarak yapacakları yeni bir anayasayla muhafazasından söz etmesi önemlidir. Çünkü demokratik rejimin devamı için lazım olan partiler arası uzlaşmaya 1950 seçimleri sonrası ilk dikkat çeken siyasilerden birisi olmuştur. DP'li Firuzan Tekil de partisinin devrimlere karşı olan tutumunu izah ederken; CHP'nin tekeli bir yaklaşım içinde olmaması gerektiğini söylemiş ve "Atatürk inkılâpları hiçbir partinin değil, Türk Milletinin inkılâplarıdır... biz, bilhassa... Atatürk inkılâplarını tahakkuk ettirmek için kurulmuş bir partiyiz..." sözüyle Demokratların devrimlere ve devrimin temel ilkelerine karşı olan tutumunu açıklamıştır.²⁹ Nitekim DP'li Samet Ağaoğlu da parti olarak Atatürk devrimlerini inkâr etmediklerini ve Başbakan Menderes'in açıkça bunları koruyacaklarını ilan ettiğini bildirmiştir.³⁰

Hükûmetin programı üzerine görüşlerin bildirilmesinden sonra söz alan Başbakan Adnan Menderes ise 14 Mayıs seçimleriyle DP'nin iktidara gelişini "...memlekette şimdiye kadar yapılanlarla ölçülemez[e]yecek ehemmiyette büyük bir inkılâbın ilk merhalesi aşılmıştır..." sözleriyle yorumlamıştır.³¹ Menderes bu ifadeleriyle partisinin seçimle işbaşına gelişini Atatürk ve hatta Osmanlı Devleti zamanında yapılan devrim/reform hareketlerinin de önünde gördüğünü ortaya koymuştur. Değerlendirme bu açıdan önemli ve anlamlıdır. Bu noktada CHP Genel Başkanı İnönü'nün iktidara gelen DP'ye iki yıl kredi tanıyarak sert eleştirilerde bulunmayacağını beyan etmesi de önemlidir.³² Bu nedenle İnönü, Adnan Menderes'in "millele mal olmuş inkılâplarımızı mahfuz tutacağız" söylemini yıllar sonra eleştirmekten

²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 31.05.1950., C: 1, B: 4, O: 2, s. 79.

²⁹ TBMM Tutanak Dergisi, 31.05.1950., C: 1, B: 4, O: 2, s. 90.

³⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 02..06.1950., C: 1, B: 5, O: 1, s. 96.

³¹ TBMM Tutanak Dergisi, 02..06.1950., C: 1, B: 5, O: 1, s. 133.

³² Ahmet Gülen, "II. Dünya Savaşı'ndan 27 Mayıs'a İsmet İnönü'nün Söylemlerinde Kemalizm", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S 21, Bahar 2015, s. 111-136.

kendini alamayacaktır. Örneğin 10 Kasım 1958 günü yapılan Atatürk'ü anma gününde bir konuşma yapan İnönü, "...Atatürk inkılâplarını millete mal olmuş ve olmamış tarzında ayırmaya çalışmanın bu inkılâplara karşı birikmiş dolgunlukları teşvik ettiğine şüphe yoktur..."³³ sözleriyle DP'nin 1950'deki tutumuna tepki göstermiştir.

Menderes Hükûmeti'nin Atatürk devrimlerine dair yorumu yanında da ele alınan konuların başında gelmiştir. Örneğin eski CHP milletvekili Nihat Erim, 1950 seçimlerinin Atatürk devrimleri için bir sınav niteliğinde olduğunu belirterek; DP'nin tutumunu şöyle değerlendirmiştir: "*İnkılâplar ikiye ayrılacaktır. Bunlardan halkın... benimsemiş oldukları muhafaza edilecek, vatandaş çokluğu tarafından hâlâ hazmedilememiş olanlar üzerinde ısrar edilmeyecektir... Demokrasi günlük arzu ve heveslere göre tedbir almak demek değildir. Bilhassa bizimki gibi memleketlerde idealist insanların memleket başında bulunmaları yurdun yükselip gelişmeye devam etmesi için her yerden ziyade elzemdir.*"³⁴ Erim'in değerlendirmesinde idealizm vurgusuyla kastedilenin Atatürk devrimlerine ve Kemalist ilkelere bağlılık olduğu açıktır. Ayrıca Nihat Erim, bu eleştiriyle DP'li kadroları devrim idealizmine bağlı olarak görmediğini de anlatmaya çabalamıştır.

DP, 1950 seçim kampanyasında özgürlüklerin arttırılması vaatlerine yer vermişti.³⁵ Dolayısıyla DP'nin iktidara gelişinden sonra yaptığı ilk önemi icraatlardan birisi ezanın Arapça okunmasının önündeki engeli kaldırmak olmuştur. İktidar partisini bu konuda harekete geçiren teklif DP'li milletvekilleri Ahmet Gürkan ve İsmail Berkok tarafından yapılmıştı. Bu vekillere göre Türkçe ezan laiklikle bağdaşmayan bir konuydu.³⁶ Ezanın Türkçe okunmasının geçmişine bakıldığı zaman 1932 yılı Ramazan ayında ibadet dilinin anlaşılması amacıyla ilk

³³ **1958'de İnönü: Nutuklar, Mesajlar, Makaleler**, (Der. Sabahat Erdemir), C H.P. Araştırma Bürosu Yayını, Ankara, 1959, s. 76.

³⁴ Nihat Erim, "İnkılâpçılık ve Demokrasi", **Ulus**, 7 Haziran 1950, s. 3.

³⁵ Roderic H. Davison, **Kısa Türkiye Tarihi**, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 189.

³⁶ Çağlar Kırçak, **Türkiye'de Gericilik: 1950-1990**, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 28.

Türkçe ezanın Ayasofya Camii'nde okunduğu görülecektir.³⁷ Başbakan Menderes, konuyla ilgili açıklamasında Atatürk'ün başlattığı uygulamanın o zamanki şartlara göre "taassupla mücadele için zaruri olduğunu; ancak artık şartların değiştiğini vurgulamış ve Arapça ezan yasağında ısrar etmenin lâikliği olumsuz etkileyeceğini" öne sürmüştür.³⁸ Bu açıklamalarla beraber kamuoyunda da laiklik ve devrimlerle ilgili tartışmalar başlamıştır. Adnan Menderes'in açıklamalarını değerlendiren Nadir Nadi, henüz işe başlayan bir hükûmetin ilk olarak ezan konusunu ele almasını yadırgadığını bildirmiştir. Nadi, ezanın hangi lisanla okunacağını din bilginleri arasında münakaşa konusunu olabileceğinden söz ederek; "...*fakat din işlerini dünya işlerinden ayırdığını iddia eden bir rejimin muvafık ve muhalif vatandaşları ezan konusunu ele aldığı zaman vaziyet doğrusu biraz tuhaflaşıyor. Elimizde olmadan kendi kendimize soruyoruz: Bunların neresi lâik ?... Hani inkılâp prensiplerini çiğnememek şartı ile herkes vicdanı nasıl emrederse ibadetini öyle yapacaktı?*"³⁹ sorusunu sormuştur. Nadir Nadi, böylece ezanın yeniden Arapça okunmasını Kemalist ilkelerin ve laikliğin zedelenmesi olarak değerlendirdiğini ortaya koymuştur. İktidar yanlısı basında ise doğal olarak Menderes'in açıklamaları desteklenmiş ve minarelerde isteyenin istediği lisanla ezan okuyabileceği ve dileyenin de o camiye gidebileceği savunulmuş ve "Laiklik budur" değerlendirmesi yapılmış ve okurlara "Demokrat Parti inkılâpların kudsiyetine en büyük titizlikle bağlıdır" teminatı verilmiştir.⁴⁰

³⁷ Şerafettin Dönmez, **Atatürk'ün Çağdaş Toplum ve Din Anlayışı**, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1998, s. 177. Gotthard Jaschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s. 45. İlk Türkçe ezanın 30 Ocak 1932 günü Fatih Camii'nde okunduğu yönünde görüşler de mevcuttur. Metin Ayışığı, "Ezanın Yeniden Arapça Okunması ve Basındaki Yankıları", **Türk Tarihinde Adnan Menderes C: II**, Adnan Menderes Üniversitesi Yayını, Aydın, 2012, s. 552.

³⁸ "Arapça Ezana Müsaade Ediliyor", **Zafer**, 5 Haziran 1950, s. 1-6., **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri: Cilt: II**, (Haz. Halûk Kılçık), Demokratlar Kulübü Yayınları, 1991, Ankara, s. 51-52.

³⁹ Nadir Nadi, "Ezan", **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1950, s. 1.

⁴⁰ Muhip Dıranas, "Gün Geçerken: Arapça Ezan", **Zafer**, 7 Haziran 1950, s. 2.

Ezanın Arapça okunmasına müsaade edilmesine dair iktidar ve muhalefet çevrelerinde hakim olan görüşlere değinmekte yarar vardır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, aslında Türkçe ezan uygulamasının devamından yana bir tutum içindeydi. Nitekim Başbakan Adnan Menderes, bir an evvel çıkarmak istediği ezanla ilgili düzenlemenin Bayar tarafından geciktirilmesi üzerine istifaya etmişti. Durumun ciddiyetini anlayan Bayar ise istifayı kabul etmemiş ve Menderes'in talebini kabul etmek durumunda kalmıştı.⁴¹ Celal Bayar'ın kızı ve eski Parlamenter Sayın Nilüfer Gürsoy, kendisiyle yaptığımız bir görüşmede Bayar'ın ezan konusundaki tutumunu şöyle dile getirmiştir: "...babamın görüşleri çok nettir. Cumhuriyete bağlıdır. Arapça ezanın lehinde olduğunu sanmam. O zamanın anlayışına göre demokrasiye geçildiği için serbest bırakıldı..."⁴² Uzun yıllar DP'de politika yapan Cihat Baban da Bayar'ın aslında Türkçe ezanın sürmesinden yana olduğunu; ancak Menderes'in "politika hünerbazlığı" karşısında "teslim olduğunu" ifade etmiştir.⁴³ Ne var ki, ezanın Arapça olarak okunmasına karşı çıkan ve tepkisini Cumhurbaşkanı'na yazdığı mektupla dile getirenler de vardı. Nitekim eski Urfa milletvekili Refet Ülgen, Bayar'ın Atatürk'ün eski çalışma arkadaşı olarak düzenlemeye engel olması gerektiğini bildirmiş ve "...ezanın Türkçe okutulması bir inkılâptı, Atatürk'ün yaptığı bir inkılâptı. Bunu tekrar Arapçaya çevirmek, bir gerileme, yeni bir irtica olmaz mı?.. ezanın Türkçe [Arapça] okutturulması demokrat lehine iyi bir hareket olmamıştır..."⁴⁴ sözleriyle DP iktidarını eleştirmiştir.

⁴¹ Mehmet Ali Birand, Cañ Dündar, Bülent Çaplı, **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 86.

⁴² Sayın Nilüfer Gürsoy ile 27 Eylül 2013 tarihinde yapılan mülâkattan alıntı.

⁴³ Cihad Baban, **Politika Galerisi: Büstler ve Portreler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 54. Bayar'ın bir kabine toplantısında Arapça ezana dönüşün Atatürk'ün ruhunu "muazzep" edebileceğinden söz ettiği; ancak "14 Mayıs zaferi karşısında Atatürk'ün ruhu bu kadarlık kusuru bize bağışlar" cevabıyla yumuşadığı da belirtilmiştir. Şevket Çizmeli, **Menderes Demokrasi Yıldızı?**, Arkadaş Yayınları, Ankara, 3.bs., 2010, s. 192.

⁴⁴ **DAB**, Fon No: 03001, Kutu No: 41, Dosya Gömleği No: 242, Sıra No: 2.

TBMM’de yapılacak müzakereler öncesinde CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, ezan dilinin Arapçaya dönüşü kararını etki altında kalmadan verebilmesi adına grubunu serbest bırakmayı tercih etmişti.⁴⁵ Barutçu’nun anılarında ise İsmet İnönü’nün DP’nin TBMM’ye getirdiği teklif hakkında grubu ikna edemediğinden ve kimi üyelerin Atatürk döneminde Türkçe ezanın yanlışlığından söz ettiklerinden bahsedilmiştir.⁴⁶ CHP Grubu’ndan basına yansıyan haberlerde ise ilk günlerde kimi partililerin Arapça ezan aleyhine bir tutum sergilemelerine ve geri dönüşün Kemalist devrim prensiplerine aykırı olacağını savunmalarına rağmen son toplantıdan yasanın desteklenmesi kararı çıktığı bildirilmiştir.⁴⁷ Hatta CHP’li Cemal Reşit Eyüpoğlu, partisinin tasarıya desteğini açıkladığı konuşmasında “bunun partilerin müşterek malı olarak kabul edilmesini” de önermiştir.⁴⁸ Sonuç olarak DP tarafından gündeme getirilen Arapça ezana dönüş karar tasarısı CHP’nin de desteği ile 16 Haziran 1950 günü TBMM’den çıkarak yasalaşmıştır.⁴⁹ Böylece CHP’nin çoğunluğu ezanın Arapça okunmasını Atatürk devrimleriyle çelişkili bir uygulama olarak görmediklerini ortaya koymuşlardır. Ne var ki, İnönü’ye yakınlığıyla bilinen Nihat Erim ezanın

⁴⁵ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973: DP’nin Altın Yılları (1950-1954)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2.bs., 1991, s. 49.

⁴⁶ Barutçu, **a.g.e.**, s. 1019.

⁴⁷ “C.H.P.nin Arapça Ezan Lehine Dönüşü”, **Vatan**, 17 Haziran 1950, s.1-4. Habere göre başta İsmet İnönü olmak üzere, Cevdet Kerim İncedayı, Yusuf Ziya Ortaç, Hasan Reşit Tankut ve Cemal Eyüpoğlu yasa aleyhinde oy vermişlerdir.

⁴⁸ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasal Tarihinde Demokrat Parti: 1946-1950**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s. 196.

⁴⁹ “Ezana Ait Tasarı Dün Yasalaştı”, **Zafer**, 17 Haziran 1950, s.1., Eroğul, **a.g.e.**, s. 58. Dönemin tanıklarından merhum gazeteci-yazar Bedii Faik, 30 Aralık 2014 günü kendisiyle yaptığımız görüşmede şunları anlatmıştır: “DP’liler Meclis’te hoparlörleri pencerelere koyarak sesleri dışarıya verdiler. Amaçları Arapça ezana kimin karşı çıkacağını halkın duymasını sağlamaktı. Ankara Palas ile Meclis arasındaki alan tıka basa insanla doluydu. CHP’liler bu durumda karşı çıkamadılar tasarıya ve lehte karar verildi.” **Merhum Bedii Faik** ile 30 Aralık 2014 tarihinde yapılan mülâkattan alıntı. DP iktidarı aslında 1941’de çıkartulan ve ezanın Arapça okunmasını cezai müeyyideye bağlayan düzenlemeyi kaldırmıştır. Bayram Koca, “Ellili Yıllarda Merkez Sağ: Demokrat Parti’nin Özgürlük ile İstismar arasındaki Dinî Politikaları”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, (Haz. Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 302.

Arapça okunmasını sağlayan kanunu bir “geriye dönüş” olarak nitelemiş ve “Bu kadarla kalırsa şükredelim. Diğer inkılâp tedbirlerinden fedakârlığa devam etmelerinden korkulur” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵⁰ Eski CHP milletvekili Giritlioğlu da DP’nin devrimler aleyhindeki ilk tasarrufunun Arapça ezan konusunda aldığı kararlar verildiğini savunmuştur.⁵¹ Bu noktada CHP içinde karara muhalif olan ve Kemalizm ilkelerine aykırı bulan görüşlerin varlığı bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Atatürk Heykellerine Yönelik Saldırıları ve İrticai Faaliyetler Karşısında Kemalizm Tartışmaları

DP iktidara gelişiyle birlikte ezanın yeniden Arapça okunmasına izin vermesiyle muhafazakâr çevrelerin güvenini kazanmaya çabalamıştı.⁵² Cem Eroğul’a göre DP baştan beri laiklik hususunda esnek bir politika izliyordu ve bu durum partinin yerel teşkilâtlarında devrim karşıtı akımlara güç kazandırıyor. Örneğin 1952 Ankara İl Kongresi’nde köy okullarına din derslerinin konulması, Ayasofya’nın ibadete açılması, radyoda dini programlar yapılması gibi talepler gündeme getirilmişti.⁵³ Ayrıca Konya’nın Kadınhan bölgesinde kimi DP delegelerinin Mecelle’nin ve Şer’i hükümlerin yeniden uygulanması, Arap harflerinin kabulü, çok eşliliğe izin verilmesi gibi talepleri dile getirmesi tepki toplamıştır.⁵⁴ Radyoda dini yayınlara yönelik düzenlemeler ve ortaöğretimdeki din derslerinin yeniden şekillendirilmesi,⁵⁵ İmam Hatip kurslarının sayısındaki artış ve CHP döneminden farklı olarak cemaat ve tarikatlar üzerindeki denetimin azaltılması DP’nin

⁵⁰ Nihat Erim, **Günlükler: 1925-1979 I. Cilt**, (Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 458.

⁵¹ Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 282.

⁵² Çetin Özek, **100 Soruda Türkiye’de Gerici Akımlar**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968.

⁵³ Eroğul, **a.g.e.**, s. 80.

⁵⁴ Albayrak, **a.g.e.**, s. 240., Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayın, İstanbul, 3.bs., 2007, s. 64.

⁵⁵ 5 Temmuz 1950 tarihinde radyolarda dini program yasağı kaldırılmış ve aynı yıl Ekim ayında okullarda din dersleri zorunlu hale getirilmişti. Çizmeli, **a.g.e.**, s. 202.

ilk yıllarındaki önemli tasarrufları arasındadır.⁵⁶ Muhalefetle iktidar arasında DP iktidarının başlarında en temel tartışma konularının ilkinin irtica oluşturmaktaydı.⁵⁷ Nitekim irtica iddialarının giderek arttığı günlerde⁵⁸ DP idarecileri peş peşe açıklamalarla kamuoyunu aydınlatma ihtiyacı hissetmişlerdir.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, irticai faaliyetler karşısında üniversite gençliğinin tepkileri üzerine gençlik örgütleri temsilcileriyle bir araya gelmiştir. İstanbul Üniversitesi'nde yapılan görüşmede Millî Talebe Federasyonu temsilcileri, daha önce öğrencileri ilgilendiren konularla meşgul oldukları halde ilk kez bunun dışına çıktıklarını bildirmişlerdir. İrticai faaliyetler konusunda ellerinde belgeler olduğunu ve hükûmetin de bundan haberli olması gerektiğini ifade eden gençler, siyasî partilerin istismara yol açmama adına dini propagandadan kaçınmalarını istemişlerdir.⁵⁹ Gençlerin hassasiyetinden memnun olduğu bildiren Cumhurbaşkanı Bayar, özetle şunları söylemiştir: *“Bugünkü rejimimizin en esaslı umdesi Laiklik... Hükümet lâikliğinin dinsizlik manasına gelmediğini anlatmak için bazı faaliyetlere girişti. İşte bazı kötü niyetli insanlar bunu istismar etmek yoluna gittiler. Bunlar bana... mektup yazarak mecellenin geri getirilmesini isteyecek kadar ileri gittiler. Bu insanların istekleri memleketi 150 sene geriye götürür ve garba gene sırtımızı çevirmiş*

⁵⁶ Tanel Demirel, **Türkiye'nin En Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 137-138.

⁵⁷ Aslında DP'nin iktidara gelişi sonrasındaki irtica tartışmaları zaman zaman halk arasında da yankı bulmaktaydı. Örneğin Millî Türk Talebe Birliği'nin (MTTB) bir açıklamasında “Milletin ilerlemesinin inkılâplara bağlılıkla” sağlanabileceği bildirilmiş ve irtica şöyle tanımlanmıştır: “Atatürk inkılâplarının kanunlaşmış... umdelerine aykırı her türlü hareketi irtica sayıyoruz.” “Millî Türk Talebe Birliği İstişarî Kongresi Yapıldı”, **Zafer**, 22 Ocak 1951, s. 2.

⁵⁸ Örneğin Nihat Erim, “Atatürk düşmanları ile inkılâp düşmanları aynı kimselerdir” tespitinde bulunduğu bir makalesinde devrimler aleyhindeki faaliyetlere göz yumulduğunu ifade ederek; 27 yıllık mazinin sorumluluklarına ortak olan iktidar partisi mensuplarının dini siyasete alet ederek inkılâp aleyhtarlığına müsamaha gösterdiğini savunmuştur. Nihat Erim, “Atatürk Düşmanları”, **Ulus**, 5 Mart 1951, s. 2.

⁵⁹ **DAB**, Fon No: 03001, Kutu No: 13, Dosya Gömleği No: 76, Sıra No: 1.

oluruz... inkılâpları insanca yaşamak için yaptık, gene insanca yaşamakta devam etmek için inkılâpları yaşatacağız..."⁶⁰ Bayar, böylece DP'nin Arapça ezan konusundaki kararını laikliğin ihlali olarak değerlendirmemiş ve kesin olarak irticai faaliyetlere karşı tavır alacaklarını üniversiteliler nezdinde kamuoyuna bildirmiştir. Kendisine kadar gelen gerici talepleri de "kabul edilemez" olarak değerlendiren Bayar, gazeteci Ali Naci Karacan'a verdiği demeçte ise Türkiye'de toplu bir gericilik eylemi olmadığına dikkat çekerek; irtica iddialarına karşı şunları söylemiştir: "DP iktidara geldikten sonra irtica şahlanmıştır iddiası insafsızlık değilse, herhangi kötü hedef kovalamaktır."⁶¹ Celal Bayar, bu kez de ortaya atılan iddiaların mesnetsiz ve DP iktidarını yıpratmaya yönelik olduğunu savunmuştur. İrticai faaliyetlere karşı bir demeç veren Başbakan Adnan Menderes ise "Haklı sebep mevcut değilken irtica vardır demek, dini siyasete âlet etmenin bir nevidir" ifadesini kullanmış ve ardından da "İrtica yoktur, inkılâpların bekçisi de şu bu değil Türk milletidir" yorumunda bulunmuştur.⁶² Adnan Menderes, bir başka açıklamasında da Kemalizm'in CHP döneminde "dondurulmuş" bir ideolojiye dönüştünü ve amaçlarının bu "ideolojiye yön veren ilkeleri amaç ve motiflere uygun olarak geliştirmek" olduğunu açıklamıştır.⁶³

Cumhuriyetin ilanının 28. yılı münasebetiyle basına bir demeç veren CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, bir soru üzerine "İnkılâpları tehlikede görmüyorum. İnkılâp aleyhine birtakım cereyanlar ve arzular olduğunu fark etmemek mümkün değildir. Fakat milletimizin inkılâpları koruyacağına inanıyorum" cevabını vermiştir.⁶⁴ Aslında

⁶⁰ DAB, Fon No: 03001, Kutu No: 13, Dosya Gömleği No: 76, Sıra No: 1. Bayar'ın konuşmasının son kısmı için Bkz. Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi**, b.y.y., s. 58.

⁶¹ "Cumhurreisile Bir Konuşma İntibaları", **Zafer**, 27 Mart 1951, s. 1. Nadir Nadi, Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı devrinde din sömürücülüğüne karşı önlem almadığını, birkaç "cılız girişiminin" de sonuç vermediğini savunmuştur. Nadir Nadi, **Olur Şey Değil**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1981, s. 25.

⁶² "Başbakanın Mühim Beyanarı", **Zafer**, 18 Mart 1951, s. 1.

⁶³ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, s. 65.

⁶⁴ **Muhalefette İsmet İnönü: 1950-1956**, (Der. Sabahat Erdemir), M. Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956, s. 76. İnönü'nün bu demecine rağmen CHP IX. Kurultayı'nın beyannamesinde "İnkılâpların korunması" bahsine yer verilmişti. "Kurultayın beyannamesi", **Ulus**, 1 Aralık 1951, s. 1.

DP'nin ilk yılında bizzat Kemalist devrimin uygulayıcılarından İsmet İnönü, aleyhte faaliyetler olmasına karşın inkılâpların korunacağına dair inancını vurgulamış ve bu dönemde DP iktidarını itham edici bir söylemden kaçınmıştır. Ayrıca tıpkı Menderes gibi İnönü'nün de devrimleri koruyacak asli unsurun Türk milleti olduğunu ifade etmesi Kemalist devrim ilkeleri açısından iktidarla muhalefet arasında -en azından 1951'de- oluşan fikir birliğini göstermektedir.

DP dönemindeki irticai faaliyetlerin arttığına dair iddiaların önemli bir kaynağını Atatürk'ün aleyhine işlenen cürümler oluşturmuştur. Gerçekten de DP'nin iktidara gelişini takip eden süreçte Ticani tarikatı mensupları tarafından Türkiye'nin farklı bölgelerinde bulunan Atatürk büstlerine yahut heykellerine hatta fotoğraflarına yönelik saldırılar başlamıştır.⁶⁵ Örneğin Kırşehir'deki Atatürk heykeline saldırı şehirde tepki uyandırmıştır.⁶⁶ Bu tür saldırılar, DP iktidarı tarafından Cumhuriyete ve inkılâplar rejimine yönelmiş bir saldırı olarak değerlendirilmiştir.⁶⁷ Nitekim Kırşehir'deki saldırı sonrasında olayın üzerine hassasiyetle giden DP iktidarı Atatürk inkılâplarının korunacağını açıklarken, Cumhurbaşkanı Celal Bayar şehre yeni bir büst armağan etmiştir.⁶⁸ Muhalefet cephesi Atatürk heykellerine yapılan saldırıları inkılâplara, yani "Kemalist devrim prensiplerine düşmanlık" olarak değerlendirilmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, artan saldırıları teşvik eden kişinin Başbakan Menderes olduğunu öne sürdüğü bir yazısında, "*Memleketin her tarafına yayılan din bezirgânlarına, muskalara, a[fe]lsunlara yol açan gene onlardır... Kırşehir'deki Atatürk'ün heykeline teca-*

⁶⁵ Albayrak, **a.g.e.**, s. 227.

⁶⁶ "Atatürk Heykeline Tecavüz", **Ulus**, 26 Şubat 1951, s. 1. CHP örgütlerinin de destek verdiği Atatürk heykellerine yönelik saldırıyı tel'in mitingine Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan da katılmıştır. Makbule Hanım, kısa açıklamasında olaydan duyduğu üzüntüyü anlatırken; "...Atatürk'e bu çeşit bir tecavüzde bulunacaklarını aklımdan geçirmezdim..." değerlendirmesinde bulunmuştur. "Büyük Ata'ya Dil ve El Uza-tanlar Tel'in Edildi", **Ulus**, 6 Mart 1951, s. 4.

⁶⁷ Hasan Ünder, "Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Cilt 2: Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 3.bs., 2002, s. 153.

⁶⁸ "Cumhurbaşkanımızın Verdiği Atatürk Büstü", **Zafer**, 2 Mart 1951, s. 1.

vüz eden kırılması elleri kimin tahrik ettiğini anlamak için uzun düşünmeğe hacet yoktur."⁶⁹ ifadesiyle DP'lileri suçlamıştır. Yalçın'ın satırlarından anlaşılacağı üzere CHP'nin değerlendirmesiyle DP'nin hükûmeti devralmasıyla beraber devrimlerin tahribi süreci başlamış ve irticai girişimler Atatürk sembollerine varıncaya kadar tahribata başlamışlardır.

Atatürk heykellerine yönelik saldırılara karşı hükûmet kanadından, CHP'den ve halktan gelen tepkilere rağmen Ankara, Aydın ve Balıkesir'de bulunan heykellere de saldırılması⁷⁰ DP iktidarını yeni önlemler almaya sevk edecektir.⁷¹ Bu tedbirlerin en etkiliisi "Atatürk'ü Koruma Kanunu" (5816 sayılı yasanın tam adı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun'dur) olarak bilinen düzenlemeyi TBMM'den çıkarmak olmuştur. Basına yansıyan haberlere göre yasa tasarısını görüşmek üzere Adalet Komisyonu toplantısına katılan kimi milletvekilleri, Atatürk'ün bir şahıs olması nedeniyle O'na özgü özel bir yasa çıkartılamayacağını savunurken; Başbakan Menderes, "Milletle mal olmuş böyle bir insanın müdafaası fanî bir hemşireye (Makbule Atadan'a) bırakılmaz"⁷² sözleriyle genel anlamıyla yasanın çıkarılış gerekçesini ortaya koymuştur. Adalet Komisyonu'ndaki CHP'li-ler, yasa tasarısına oy vermemişlerdir. Bu noktada o tarihlerde İsmet İnönü'nün yakın çevresinden olduğu için bir anlamda onun da sözcüsü sayılan Nihat Erim'in fikirleri önemlidir.⁷³ Erim, son dönemde

⁶⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, "İnkılâp Düşmanlığı İlerliyor", **Ulus**, 1 Mart 1951, s. 5.

⁷⁰ "Atatürk Heykeline Üç Yeni Tecavüz", **Ulus**, 27 Mart 1951, s. 1. Haberler DP Genel Merkezi tarafından yalanlanmış; ancak Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, Konya'ya giderek buradaki partililerle görüşmeler yapmıştı. Orhan Birgit, **Evvel Zaman İçinde**, Doğan Kitap, İstanbul, 2.bs., 2006, s. 132. Başbakan Menderes de Konya'daki iddialara ilişkin kendisine bir bilgi gelmediğini belirtmiştir. "Konya'da Bir İrtica Asla Olamaz", **Zafer**, 14 Mart 1951, s. 1.

⁷¹ Örneğin İçişleri Bakanlığı'ndan valilere gönderilen talimatta Atatürk heykellerinin etrafında güvenlik önlemlerini alınması istenmiş, Büyük Doğu, İslamiyet ve Sebilürreşad gibi dinî yayınlara karşı da çeşitli soruşturmalar açılmıştır. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, s. 64.

⁷² "Atatürk İçin Hazırlanan Kanun Tasarısı Kabul Edildi", **Zafer**, 18 Nisan 1951, s. 1.

⁷³ İsmet Paşa'nın damadı Metin Toker, Nihat Erim'i İnönü'nün "sırdaşı" olarak tanımlamıştır. Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiyeye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s. 272.

büstlere yönelik 12 saldırı olduğundan söz ederek şu önerileri sunmuştur: *“Türkiye’de gerek irtica, gerek Atatürk ve inkılâp düşmanlığı C.H.P. ile D.P. bu konuda samimiyetle iş birliği yaptıkları takdirde tehlike teşkil etmi[ş]yecektir... Memleketi idare edenler -iktidar olsun, muhalefet olsun- asgari bir idealizm gösterdikleri takdirde mesele kalmı[ş]yacaktır... Dâvayı bu yoldan ele almak lâzımdır. Yoksa Atatürk heykellerine el kaldıranları cezaya çarptırıp, inkılâbın kendisini ve meyvelerini tahribe göz yumarsak, yalnız kendimizi aldatmış oluruz.”*⁷⁴ Yalçın’ın yukarıda söz edilen fikirlerinden daha sağduyulu ve ılımlı bir değerlendirme yapan Nihat Erim, Kemalizmin ilkelerinin korunması için iktidarla muhalefetin iş birliği yapmalarını önermiştir. DP’nin iktidarda kaldığı 10 yıl boyunca partiler arası münasebetlerin çok sert geçtiği anımsanırsa, CHP’li Nihat Erim’in DP’nin ilk iktidar dönemindeki yaklaşımının değeri de anlaşılacaktır. Erim’in ayrıca Atatürk heykellerinin bir sembol olduğunu ve asıl korunması gerekenin Türk Devrimi olduğunu ve partilerin bu ideal etrafında birleşmelerini savunması da kayda değer bir unsurdur. Nitekim TBMM’nin 23 Temmuz 1951 tarihli oturumunda Atatürk’ü Koruma Kanunu olarak adlandırılan yasa tasarısı kabul edilerek kanunlaşmıştır.⁷⁵ Başbakan Menderes, söz konusu kanunun müzakere-leri sırasında Atatürk’e ve devrimlere dair hükûmetin bakış açısını şöyle özetlemiştir: *“Biz Atatürk’ün inkılâplarını, yaptıklarını, yapmadıklarını konuşabiliriz, tek parti tek şef vecizesi varsa, tatbikatta varsa elbette bunları müdafaa etmekte kendileri ile beraber değiliz. Biz kayıtsız şartsız ne varsa onların hepsini müdafaa etmek değil... Fakat hepiniz bilirsiniz ki, Atatürk... memleketi kurtaran adamdır ve ileri gören prensiplerinin galip vasfının ekseriyeti kahiresi bu memleketin nefine olan prensiplerdir...”*⁷⁶

Menderes’in bu sözleri DP iktidarının Atatürk’e ve devrimlere dair düşüncelerini ortaya koyan en önemli örneklerden birisidir.

⁷⁴ “Nihat Erim, “Atatürk mü, eserleri mi?”, **Ulus**, 22 Nisan 1951, s. 2.

⁷⁵ “Atatürk Kanunu kabul edildi”, **Zafer**, 24 Temmuz 1951, s. 1.

⁷⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, 04.05.1951., C: 7, B: 72, O: 1, s. 63., **Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri**, s. 351-352.

Buna göre DP, Atatürk'ü memleketi kurtaran; memleket yararına işler gören büyük bir insan olarak görmekle beraber; devrimlerin hepsini benimseyip savunmamaktadır. Hangi devrimleri savunmayacaklarına dair bir ima yahut açık ifade yoksa da tıpkı 29 Mayıs 1950'deki hükümet programı görüşmelerinde olduğu gibi devrimlerle ilgili belirgin bir ayrıma gidildiği görülmektedir. Ayrıca "tek parti, tek şef"⁷⁷ vurgusuyla da Atatürk ve İnönü dönemlerine gönderme yapılmakta ve o dönemlerin zihniyeti reddedilmektedir. Dolayısıyla bu ifadelerde Atatürk'ü CHP'li kimliğinden ziyade partiler üstü bir kimlik olarak görme arzusu da sezilebilir.

DP iktidarının ilk yıllarında irticai faaliyetlerin artışı iddialarını besleyen bir başka önemli olay gazeteci Ahmet Emin Yalman'a Malatya'da yapılan silahlı saldırı olmuştur. DP Malatya İl Kongresi'ni ve Başbakan Menderes'in temaslarını izlemek üzere kente gelen Yalman, uğradığı suikast sonucunda ağır yaralanmıştır.⁷⁸ Suikast girişimi sonrasında bilhassa aydınların DP iktidarına yönelik ithamları artarken, ele geçirilen suikastçının "İslami Demokrat Parti" mensubu olduğu anlaşılmıştı.⁷⁹ Olayın ardından DP'lilerle CHP'liler arasında temelde irticai faaliyetlerin iktidar tarafından teşviki üzerine şiddetli tartışmalar çıkmıştır. TBMM'de Başbakan Menderes ile CHP Genel Başkanı İnönü arasında 3 saati bulan bir tartışma yaşanmıştır.⁸⁰ Bu durum suikastin iki tarafın lideri arasındaki gerilimin boyutlarını göstermesi bakımından önemli bir örnektir. İsmet İnönü, Türkiye'nin bir asırlık ça-

⁷⁷ CHP tarihinde önemli bir evreyi teşkil eden "şeflik" kavramının geçmişi üzerinde kısaca durmak gereklidir. Partinin Genel Sekreteri Recep Peker, 1933'deki bir konuşmasında "Milli şeflerin hükümlerine candan uyan ve inanan disiplinli bir cemiyet kurmak davasındayız" sözleriyle "şef" kavramının ilk kullanan isimlerden birisi olmuştu. Atatürk'ün ölümü sonrasında toplanan CHP I. Olağanüstü Kurultay'da da yeni Genel Başkan İnönü "Millî Şef", Atatürk de "Ebedî Şef" olarak tanımlanmıştır. Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1983, s. 158-159.

⁷⁸ "Başmuharririmiz Ahmet Emin Yalman'a Suikast Yapıldı", **Vatan**, 23 Kasım 1952, s. 1.

⁷⁹ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, s. 71.

⁸⁰ Birand, Dündar, Çaplı, **a.g.e.**, s. 100.

balalarının sonucu olan bir rejime girdiğini ve bunu korumanın bir vazife olduğunu söylemiş ve “Hükümet irticai okşamaktan kendisine kuvvet geleceğini zannetmiştir” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁸¹ Başbakan Adnan Menderes ise olayla ilgili yorumunda, “Malatya hadisesi dini türlü maksatlara alet etmek isteyenlerin, hatta toplu halde çalışma kararında olduklarını göstermiştir” ifadesini kullanmıştır.⁸² Ancak Yalman’a yapılan saldırıdan sonra DP iktidarının aşırı akımlara karşı daha belirgin bir tutuma yöneldiği de görülmüştür. Olaydan sonra “Komünizmle Mücadele” gazetesi yazarı Cevat Rifat Atilhan ve “Büyük Doğu” gazetesinin sahibi ve yazarı Necip Fazıl tutuklanmıştır.⁸³ Yine suikast sonrasında bir başka önemli gelişme de “İslam Demokrat Partisi”nin kapatılması olmuştur. 1951 yılında kurulan ve Genel Başkanlığı’nın Cevat Rifat Atilhan’ın üstlendiği partinin kapatılma nedenini “dini siyasete alet etmesi” oluşturmuştur.⁸⁴ DP iktidarı böylece Kemalizmin temel prensibi olarak kabul edilen laisizmin istismar edilmeyeceği konusunda kamuoyuna da bir mesaj vermiş oluyordu.

İrticai faaliyetlerle ilişkilendirilerek kapatılan bir başka siyasî parti Millet Partisi (MP) olmuştur. Ancak MP’nin kapatılması çok daha fazla tartışmaya yol açan bir gelişmedir. 1948 yılında DP’den ayrılanlar tarafından kurulan MP⁸⁵, “milliyetçi-maneviyatçı-” bir görüşün temsilcisi olarak değerlendirilmiştir.⁸⁶ Bu partinin Kemalist ilkelere ve bilhassa laikliğe karşı bakışını somut hale getiren gelişme 1951 yılında yapılan İstanbul İl Kongresi’nin Fatiha suresinin okunarak açılması olmuştur.⁸⁷ 1953 yılındaki MP Büyük Kongresi’nde ise parti içinde çıkan anlaşmazlıklar ve Atatürk ve devrimlerine karşı akımların etkin

⁸¹ “İnönü itham ediyor”, **Ulus**, 29 Kasım 1952, s. 1.

⁸² Eroğul, **a.g.e.**, s. 81.

⁸³ Turan, **a.g.e.**, s. 70.

⁸⁴ **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, (Der. Mete Kaan Kaynar), İmge Kitabevi, Ankara, 2007, ss. 96-97.

⁸⁵ Partinin kurucuları arasında fahri başkanlığı üstlenen Mareşal Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Enis Akaygen, Osman Bölükbaşı, Kenan Öner gibi tanınmış şahsiyetler bulunmaktaydı. Albayrak, **a.g.e.**, s. 232.

⁸⁶ Turan, **a.g.e.**, s. 75.

⁸⁷ Albayrak, **a.g.e.**, s. 234.

şekilde açığa çıkışı dikkat çekici bir gelişmeydi.⁸⁸ Kongreden basına yansıyan haberlerde MP'de “inkılâpçılarla”, “Atatürk inkılâplarına düşmanlık edenlere” taviz verilmesini savunan grup arasındaki anlaşmazlıklar Hikmet Bayur, Vasfi Raşit Seviğ gibi isimlerin partiden istifasına yol açmıştı.⁸⁹ Partiden ayrılanların bildirisinde, “baştakiler inkılâp düşmanlarını elden kaçırmamak için her şeye razı olmaktadır...” denilmiş ve kendilerinin yaptıkları “dinin siyasete karıştırılmasını teklif eden düzenlemenin parti programına konulmasının reddedildiği” bildirilmiştir.⁹⁰ Yapılan bu beyan ihbar kabul edilmiş ve savcılık tarafından parti hakkında soruşturma açılmasına karar verilmiştir.⁹¹ 1953 yılı Temmuz ayına gelindiğinde ise MP'nin Ankara Savcılığı'nın talebi üzerine Beşinci Sulh Ceza Mahkemesi kararıyla “geçici bir tedbir olarak” kapatıldığı ilan edilmiştir.⁹² Partinin çok sayıda şubesi kapatılırken, “MP içinde hilafetçiliği yeniden kurmak, devrimleri yok etmek isteyen bir şubenin varlığından” söz ediliyordu.⁹³ Böylece muhafazakâr kesimde -her ne kadar seçmen üzerinde etkileri sınırlı da olsa- temsil edilen MP ve İslam Demokrat Partisi irtica ile ilişkilendirilerek tasfiye edilmiştir. Dolayısıyla DP elitlerinin aslında dinsel dürtülerle siyasal örgütlenmelere girişen çevrelere karşı “*geleneksel Kemalist çizgiye sadık bir bakış açısına sahip olduğu*” da ileri sürülmüştür.⁹⁴ Yani bu fikri savunanlara göre DP de dini istismar vasıtası olarak kullanılanlara karşı tek parti devrindeki gibi katı bir tutum içinde olmuştur.

⁸⁸ Eroğul, **a.g.e.**, s. 78.

⁸⁹ “İnkılâpçılar M. Partisinden Ayrıldılar”, **Ulus**, 30 Haziran 1953, s. 1.

⁹⁰ “Millet Partisi Çöküyor”, **Zafer**, 30 Haziran 1953, s. 4.

⁹¹ Eroğul, **a.g.e.**, s. 78.

⁹² “Millet Partisi kapatıldı”, **Yeni İstanbul**, 9 Temmuz 1953, s. 1. Deniz Bölükbaşı, **Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası: Osman Bölükbaşı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s. 164.

⁹³ Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: DP'nin Altın Yılları (1950-1954)**, s. 241.

⁹⁴ Tanıl Bora, Yüksel Taşkın, “Sağ Kemalizm”, **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Cilt 2: Kemalizm**, s. 532-533.

MP'nin mahkeme kararına istinaden kapatılması CHP tarafından sert şekilde eleştirilmiştir. Genel Başkan İnönü'nün başkanlığında yapılan toplantıdan sonra yayınlanan tebliğde, "Cumhuriyetin ve inkılâpların korunmasının partinin ana prensibi" olduğu vurgulanmış ve ardından MP'nin kapatılması hakkında "...siyasî partilerin ihtiyati tedbir mahiyetinde olsa dahi faaliyetten menedilmelerinin..." Cemiyet Kanunu'nca önlenemediği bildirilmiştir.⁹⁵ Bu noktada CHP, partilerin keyfi şekilde kapatılmalarının önüne geçilmesi için var olan yasal boşluğun ivedilikle doldurulmasını istemiştir. Dolayısıyla CHP'ye göre MP'nin mahkeme kararıyla kapatılması demokrasi açısından kabul edilemez bir durumdur. Nitekim CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek de konuya dair açıklamasında, "Siyasî hayatta parti kapa[t]ma ağır bir hadisedir. Memlekette siyasî partilerin rahat ve emniyet içinde çalışmalarını sağlamak gerekir" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁹⁶

CHP'lilerin MP'nin faaliyetlerine son verilmesini eleştiren bir tutum içinde oluşu DP kanadında tepkiyle karşılanmıştır. DP'nin ana muhalefetin tavrı karşısında yayınladığı tebliğde CHP, şu ifadelerle eleştirilmiştir: "...*Halk Partisi bir taraftan Cumhuriyetçiliği ve inkılâpçılığı kimseye bırakmazken öbür yandan irtica, saltanatı ve hilafetçiliği sinesinde barındıran bir partinin kapanmasını... emellerine âlet etmek yoluna girmiş[ti].*"⁹⁷ DP iktidarı böylece CHP'yi Kemalist ilkelerin açıkça karşısında gördüğü bir siyasî harekete destek vermekle itham etmiştir. Başbakan Menderes de bir konuşmasında MP'nin kapatılmasına dair partisine yöneltilen suçlamaları reddederek; "İnkılâplarımızın korunması için katı tedbirler almak azim ve kararındayız" sözleriyle Kemalist devrimin ilkelerini koruma hususunda teminat vermiştir. MP konusunda "inkılâpların bekçiliğini bir yana bırakan" CHP'nin tezat içinde olduğunu da öne süren Adnan Menderes, "*Siyasette ahlâk esas olmalıdır*" yorumunu yapmıştır.⁹⁸ Menderes, bu noktada artık "halka mal olmamış"

⁹⁵ "C.H.P. Genel Başkanlığının Tebliği", **Ulus**, 16 Temmuz 1953, s. 1.

⁹⁶ "M.P.nin Kapatılmasına Dair K.Gülek'in Beyanatu", **Ulus**, 12 Temmuz 1953, s. 1.

⁹⁷ "Dünkü Grup Toplantısı Ve Tebliğ", **Zafer**, 17 Temmuz 1953, s. 1.

⁹⁸ "Başvekilin Aydınlılara Hitabı", **Zafer**, 20 Temmuz 1953, s. 1-6.

devrimler nitelemesinden vazgeçerek; CHP'nin MP'nin kapatılması karşısındaki tutumundan yararlanmak istemiş ve kamuoyuna devrimleri korumaya kararlı esas partinin DP olduğu mesajını vermiştir.

CHP'nin Malvarlığına Yönelik Tasarruflar Karşısında Kemalizm Tartışmaları

Kemalist devrimin önemli müesseselerinden birisi olan Halkevleri⁹⁹, DP iktidarı döneminde en fazla eleştirilen kurumların başında geliyordu. Halkevlerinin bir partiye bağlı olarak çalışması tek parti devrinde normal karşılanırken, çok partili sisteme geçiş bu kurumlara yönelik eleştirileri de beraberinde getirmiştir.¹⁰⁰ Örneğin DP'ye göre CHP, bütçeden Halkevleri için aldığı malî kaynakları farklı işler için kullanmaktaydı.¹⁰¹ Aslında CHP, 1945 sonrasında Halkevlerinin statüsünde değişiklik yapmayı planlamışsa da bu konuda somut bir adım atılmamıştı.¹⁰² DP'liler iktidara geldikten kısa süre sonra tek parti döneminde CHP'nin elde ettiği mal varlıklarını geri almak için hazırlıklara başlamıştı.¹⁰³ Halkevleri bu sürecin ilk aşamasını oluşturmuştur. Aslında Halkevleri konusu CHP'li Faik Ahmet Barutçu ile Başbakan Menderes arasında yapılan görüşmelerde ele alınmıştı. Bu kurumların Atatürk'ten “yadigar” olduğunu savunan Barutçu, aynı zamanda Halkevlerinin “Cumhuriyetçilik”, “İnkılâpçılık” gibi prensipleri temsil ettiğini savunmuştur.¹⁰⁴ Ne var ki, taraflar arasındaki görüşmelerden Halkevleri konusunda bir uzlaşma çıkmamıştır.¹⁰⁵ CHP, Halkevleri meselesini Kemalist devrimin korunması gereken kurumlarından birisi olarak değerlendiriyordu. Aslında DP iktidarı açısından sorun iki

⁹⁹ 1932 yılında açılan Halkevleri temelde modern değerlerin yerleşmesini sağlayacak ve parti üyeleri için bir toplanma yeri olacak bir yapılanma için kurulmuştu. Ayata, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁰⁰ Anıl Çeçen, **Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 234.

¹⁰¹ Turan, **a.g.e.**, s. 82.

¹⁰² Nihat Erim, daha 1947 yılında dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Halkevleri'nin partiyle ilişkisinin kesilmesi gerektiğinden söz ettiğini; ancak İsmet Paşa'nın bu görüşü benimsemediğini yazmıştır. Erim, **a.g.e.**, s. 499.

¹⁰³ Albayrak, **a.g.e.**, s. 209.

¹⁰⁴ Barutçu, **a.g.e.**, s. 1057.

¹⁰⁵ Tevfik Çavdar, **Türk Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, İmge Kitabevi, Ankara, 3.bs., 2004, s. 44.

yönlüdür. Hem yapılması planlanan düzenlemeyle “devletin malı geri alınacaktı” ve ayrıca uygulamayla parti tabanına yönelik bir teskin etme çabası da ortaya konulacaktı. Ayrıca VIII. Kurultayı’nı Ankara Halkevinde toplamış bulunan CHP’ye de bir gözdağı verilmiş olacaktı.¹⁰⁶ Karpat’a göre DP iktidarının amacı CHP’yi 1923-1950 arasında elde ettiği ayrıcalıklardan yoksun bırakarak kendi gücünü pekiştirmektir.¹⁰⁷

1951 yılı yaz ayları Halkevlerine dair düzenlemeye ait yasa tasarısının TBMM’de görüşülmesi nedeniyle oldukça gerilimli geçmiştir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, tasarıyla ilgili görüşlerini bildirirken, yasa teklifinin Halkevlerini ortadan kaldırarak Türkiye’yi bir kültür kurumundan mahrum edeceğini söylemiştir.¹⁰⁸ İnönü, yapılmak istenenin “müsadere” olduğunu da vurgulayarak; DP iktidarının anayasayı ihlal ettiğini de belirtmiştir. Yasa tasarısıyla ilgili konuşan eski CHP’lilerden Hamdullah Suphi Tanrıöver ise sözü devrimlere getirerek; “*İnkılâbımızın kusurları var... Bunları ıslaha Cumhuriyet Halk Partisi başladı... dünyanın her tarafında siyasi partiler gençliği kendisine göre yetiştirirlermiş. Bu yalnız diktatörlükle idare edilen memleketler için doğrudur...*” ifadeleriyle Halkevlerine bakışını ortaya koymuştur.¹⁰⁹ Başbakan Menderes ise TBMM’deki konuşmasında Halkevlerine ait görüşünü “*Halkevleri, halkodaları kurmak, gençlik teşkilâtını ele almak, faşistvari telakki ve düşüncelerin mahsulüdür...*” sözleriyle özetlemiştir.¹¹⁰ Menderes ayrıca çıkacak kanunla CHP’nin geçmişindeki yüklerden kurtularak kamuoyunun karşısında muhalefete daha ehil bir teşekkül olarak çıkacağını

¹⁰⁶ Demirel, **a.g.e.**, s. 159.

¹⁰⁷ Karpat, **Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi**, s. 138.

¹⁰⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, 06.08.1951., C: 9, B: 109, O: 1, s. 583., “İnönü ve Barutçu’nun Dünkü Konuşmaları” <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, 07.08.1951, s. 1.

¹⁰⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, 06.08.1951., C: 9, B: 109, O: 1, s. 614 ve 618.

¹¹⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, 07.08.1951., C: 9, B: 110, O: 2, s. 662. Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes’in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 4.bs., 1989, s. 199. Aslında 1930’larda Aydın Halkevi’nin başkanlığını üstlenmiş olan Menderes, o zamanlar bu kurumları “Ulusal amaçları kökleştirecek, sosyal ve ulusal dayanışmayı destekleyecek” bir teşekkül olarak nitelemişti. Çeçen, **a.g.e.**, s. 246.

da söylemiştir¹¹¹ Kanunun görüşmeleri sırasında CHP Grubu, DP'lilerin serbest tartışma ortamına izin vermedikleri gerekçesiyle müzakerelerden çekilme kararı almıştır.¹¹² CHP'nin aldığı çekilme kararından sonra Halkevleriyle ilgili tasarı TBMM'de kabul edilerek yasalaşmıştır.¹¹³ Aslında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, DP Hükûmeti'nin Halkevlerinin kapatılmasını da içeren CHP'nin mal varlığına yönelik düzenlemesine muhalifti. Bayar, yasayı bir kez daha görüşülmek üzere Meclis'e iade etmeyi düşündüğünü; ancak bunun bir sonuç vermeyeceği için teşebbüsünden vazgeçtiğini açıklamıştır.¹¹⁴

TBMM'de Halkevleri hakkında çıkartılan yasa hem siyasîler arasında ve hem de iktidar ve muhalefet yanlısı basında çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. İnönü, DP'yi "20 senelik bir feyiz ocağını günlük politika arzularına kurban" etmekle suçlayarak, "Siyasetin millet hayatında bu kadar vahim bir hareketi gözünü kırpmadan yapabilmesi milletler tarihinde hatta ortaçağda eşi olmı[a]yan bir yıkımdır" değerlendirmesinde bulunmuştur.¹¹⁵ İsmet İnönü, böylece devrimin önemli bir kurumunun ortadan kaldırılmasını Orta Çağ'dan misal vererek o dönemdeki vandalizm anlayışıyla eşdeğer görmüştür. CHP'nin bakış açısıyla olayları değerlendiren Nihat Erim'e göre iç politikada bir huzursuzluk ortamı vardır ve bunun mesulü de "keyfi idareye" sapan ve demokrasiyi yanlış yorumlayan DP iktidarındır.¹¹⁶ DP'liler ise Halkevleri meselesini CHP'ye yönelik eleştirilerle yorumlamıştır: "...Millet Meclisini hiçe sayıyorlar. Var olduğunu her gün ilân ettikleri adaleti ağza almıyorlar..."¹¹⁷ Anıl Çeçen'e göre de DP iktidarı Atatürk devrimi karşıtlarının baskıları altında Halkevlerinin kapatılmasına karar vermiştir ve bu uygulamayla

¹¹¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, 07.08.1951., C: 9, B: 110, O: 2, s. 665.

¹¹² "Müzakelerden Dün Çekildiler", **Ulus**, 7 Ağustos 1951, s. 1.

¹¹³ "Meclis Halkevlerine Dair Kanunu Dün Kabul Etti", **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1951, s. 1., "Gasbedilen Mallar Millileştirildi", **Zafer**, 9 Ağustos 1951, s. 1., "Halkevleri Kanunu 362 Oyla Kabul Edildi" <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, 09.08.1951, s. 1.

¹¹⁴ Bayar, **a.g.e.**, s. 200.

¹¹⁵ **Muhalefette İsmet İnönü: 1950-1956**, s. 59.

¹¹⁶ Nihat Erim, "Rahatsızlığın Sebebi", **Ulus**, 14 Ağustos 1951, s. 1.

¹¹⁷ Aka Gündüz, "Devlet Dışı Hareket", **Zafer**, 9 Ağustos 1951, s. 2.

Kemalist ilkelerden verdiği tavizlere Halkevlerini de eklemiştir.¹¹⁸ Halkevlerinin kapatılmasından sonra envanterinde bulunan bütün kitapların ve kültürel etkinliklerde kullanılan araç ve gereçlerin yok edilmesi “aydınlanma sürecine karşı bir ayaklanma ve karşı devrim hareketi” olarak da yorumlanmıştır.¹¹⁹

CHP'nin tek parti devrinde edindiği mal varlığına dair DP iktidarının ikinci hamlesi 1953 yılı sonlarında yapılan bir düzenlemeyle gelmiştir. Turan'a göre CHP'nin MP'nin kapatılması sırasındaki eleştirileri iktidarı kızdırmış ve 1953 Uşak ara seçiminden CHP'nin kazançlı çıkması yasanın çıkartılması için çabaları hızlandırmıştır.¹²⁰ Tam bu noktada CHP'lilerin söylemlerinde yeniden DP iktidarının Kemalizm ilkelerine bağlılığını sorgular hale gelişi de dikkat çekicidir. İnönü'nün yakın çevresindeki isimlerden Nihat Erim, bir konuşmasında “*DP inkılâpların muhafazası işine lâzım gelen ehemmiyeti vermemiş, Atatürk'ün eserine bağlılıkta gevşek davranmıştır.*” ifadeleriyle Menderes yönetimine tepki göstermiştir.¹²¹ Erim, ayrıca Türk milletini Doğu dünyasından Batı dünyasına bağlayan unsurun Atatürk devrimleri olduğunu da kaydederek; “*...Atatürk inkılâplarından en küçük bir fedakârlığa razı değiliz... Halk Partisinin bugün her zamankinden ziyade titizlikle üzerine titrediği inkılâpçılık yalnız Atatürk inkılâplarını olduğu gibi muhafazadan ibaret değildir... inkılâpçılık prensibi aklın, ilmin, fennin ve sosyal hayatın zaruri kıldığı hamlelerle daima tereddütsüz ileri atılmayı icab ettirir... Muhafazakârlığı reddeder... D.P.nin ve M.P.nin tavizci politikasını opportuniste politikasını reddeder...*”¹²² ifadelerini kullanmıştır. Bu noktada Kemalist devrimlerin aşındırıldığı iddiası yeniden canlandırılırken; CHP sözcüleri kamuoyuna DP iktidarını ve hatta MP'yi¹²³ devrim karşıtı akımlara taviz veren bir siyaset izlemekle suçlamışlardır. Nihat Erim'in ifadelerinden ayrıca Kemalizmin ilkelerinin yegane savunucusunun CHP olabileceği sonucuna da varılabilir.

¹¹⁸ Çeçen, **a.g.e.**, s. 252.

¹¹⁹ Ali Nejat Öçen, **Halkevleri**, İnönü Vakfı, Ankara, 2001, s. 23.

¹²⁰ Turan, **a.g.e.**, s. 83.

¹²¹ “Nihat Erim D.P.nin bütün aksaklıklarını ortaya koydu”, **Ulus**, 15 Kasım 1953, s. 1.

¹²² “Nihat Erim D.P.nin bütün aksaklıklarını ortaya koydu”, **Ulus**, 15 Kasım 1953, s. 5.

¹²³ Partinin resmî olarak kapanış tarihi 27 Ocak 1954'tür. “Mahkeme Millet Partisinin Kapatılmasına Karar Verdi”, **Yeni Ulus**, 28 Ocak 1954, s. 1.

DP Grubu tarafından hazırlanan “CHP’nin Haksız İktisaplarının Hazineye Devri Hakkında Kanun” 1953 yılı Aralık ayında TBMM’ye sevk edilmiştir.¹²⁴ DP’nin kararı karşısında tepki gösteren CHP’liler, hukuk devleti ilkesinin ihlal edildiğini ve “Atatürk’ün yüksek ideallerine bağlılıkta devam edeceklerini” ilan etmişlerdir.¹²⁵ CHP’liler hukuk dışı bir durum oluşmuşsa konunun mahkemeye intikal ettirilmesini de istemişlerdir.¹²⁶ Ayrıca DP iktidarının Tanzimat devrinden beri süregelen “mal, can, ırz masuniyetini” yok ederek, Türkiye’yi 1839 öncesine sürüklediği de CHP’lilerin işlediği tezlerden birisidir.¹²⁷ Nitekim İnönü de daha yasa tasarısı hazırlanmadan önceki bir açıklamasında DP’lilere yönelik şu uyarıyı yapmıştır: “*Bir siyasî partiyi bir siyasî kanunla bertaraf etmek teşebbüsü zulümdür. Halk Partisini borçlandırma kanunu teklifi, hususi bir kanunla bir müesseseyi, bertaraf gayretinden ibaretir.*”¹²⁸ Nitekim tasarının TBMM’de görüşülmesi sırasında büyük gürtütlüler çıkmış ve CHP adına söz alan Genel Başkan İsmet İnönü özetle şu noktaları dile getirmiştir: “Cumhuriyet Halk Partisinin maddi varlığının müsadere edilmesi bizim için, tasarının hiç ehemmiyetli olmu[a]yan tarafıdır... yeni rejimle vatandaş sorgusuz müdafaasız mahkum edilmektedir. Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum, suçluların telaşı içindediniz...”¹²⁹ CHP’liler İnönü’nün konuşmasından sonra Genel Kurul Salonu’nu terk ederken; Başbakan Menderes ise İsmet İnönü’yü “aktör gibi” konuşmakla itham ederek; “...Biz Halk Partisinin mallarını almıyoruz... Bizim bu yaptığımız eğer millet nazârında bir hata olarak tecelli edecekse üç ay sonra... hatamızın bedelini

¹²⁴ Eroğul, **a.g.e.**, s. 77. Tasarının I.maddesinde “Mezkûr partinin bu kanunun neşri tarihinde uhdesinde bulunan menkûl ve gayrimenkûl mallarla para ve kıymetler hakiki sahibi olan millete iade edilir.” ifadesi yer alıyordu. Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973: DP’nin Altın Yılları (1950-1954)**, s. 253.

¹²⁵ “Her şeye Rağmen Azimle Vazifeye Devam Edeceğiz”, **Ulus**, 10 Aralık 1953, s. 1-5.

¹²⁶ Süleyman Güngör, **Muhalefette CHP**, Alternatif Yayınları, Ankara, 2004, s. 115.

¹²⁷ Nihat Erim: “Haydi Hayırlısı...”, **Ulus**, 10 Aralık 1953, s. 1.

¹²⁸ Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 305.

¹²⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, 14.12.1953., C: 26, B: 17, O: 1, s. 169.

mertçe ödemek için hazırlanmış bulunuyoruz.” demiştir.¹³⁰ Menderes, böylece icraatlarının doğru olup olmadığını hükümünü sandıkta seçmenlerin verecekleri oyların tayin edeceğini ifade etmiştir. Nitekim CHP'nin mal varlığını Hazine'ye devredecek kanun tasarısı TBMM'de kabul edilerek yasalasmıştır.¹³¹ Kanunun çıkışıyla birlikte CHP'nin Genel Merkez Binası'na ve yayın organı “Ulus” gazetesine el konulmuştur.¹³² Bu noktada Kemalist devrimin önemli kurumlarından birisi olan Köy Enstitüleri'nin de DP döneminde Öğretmen Okulu'na dönüştürülerek kapatıldığını belirtmekte yarar vardır.¹³³ Böylece DP iktidarı Kemalist eğitim modelinde de farklı bir siyasete yönelirken, CHP döneminden kalan bir kurum daha tarihe karışmış oluyordu.

DP İktidarının Dış Politikası Karşısında Kemalizm Tartışmaları

Mustafa Kemal Atatürk'ün uyguladığı dış politikanın önemli hedeflerinden birisini de Türkiye'nin çıkarları gerektirdiğinde kendi gücünü arttırabilmek amacıyla ittifaklara girilmesi oluşturmuştur.¹³⁴ Atatürk'ün halefi İsmet İnönü döneminde de takip edilen dış politika felsefesine I. Menderes Hükûmeti'nin programında kısaca şöyle değinilmiştir: “...Birleşmiş Milletler (BM) idealine bağlılığımız... Ananevi İngiliz, Fransız ittifakına ve Birleşik Amerika ile... sıkı dostluk ve iş birliğine dayanan, dostluklarına daima sadık kalan... milletlerin istiklâl ve toprak bütünlüklerine her zaman hürmetkâr olan dış siyasetimizin sulhcü mahiyeti... malûmdur...”¹³⁵ Nitekim Başbakan Menderes'in açıkladığı hükûmet programında Türkiye'nin güvenliği için daha güçlü bir askerî savunma sistemine ihtiyaç olduğunu ve bu konuda Birleşik Amerika'dan gelen desteğin daha fazla olmasının beklendiği

¹³⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, 14.12.1953., C: 26, B: 17, O: 1, s. 172 ve 174.

¹³¹ “CHP'nin Haksız İktisaplarına Ait Tasarı Dün Kanunlaştı”, **Zafer**, 15 Aralık 1953, s. 1.

¹³² Albayrak, **a.g.e.**, s. 219.

¹³³ **A.e.**, s. 376.

¹³⁴ Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, (Yay. Haz. Berna Türkdoğan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 18.

¹³⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, 29.05.1950., C: 1, B: 3, O: 1, s. 31.

de vurgulanmıştır.¹³⁶ Bu nedenle daha CHP döneminden başlayan Kuzey Atlantik Savunma Pakti'na (NATO) dahil olma siyaseti¹³⁷ DP'nin de iktidara geldikten sonraki en önemli dış politika hedeflerinden birisini oluşturacaktır.

Türkiye, 1945 yılında Sovyet Rusya'nın talepleriyle karşı karşıya kaldığında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile yakınlaşma siyasetinin bir sonucu olarak NATO'ya girmeyi amaçlamıştır. Ayrıca hem ordusunu modernize etmek ve hem de savunma gücünü arttırmak da hedefler arasında yer almıştır.¹³⁸ DP'nin iktidara gelişinden kısa süre sonra Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırısıyla birlikte Kore Savaşı başlamış ve BM Teşkilâtı'nın üye devletlere savaşa müdahale çağrısı Türkiye tarafından NATO'ya giriş için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.¹³⁹ Başbakan Menderes, BM'nin çağrısına bir an önce olumlu yanıt vermek ve TBMM kararıyla zaman kaybetmemek adına her türlü sorumluluğu üstlenerek hükûmet olarak alacakları kararı BM'ye ve ABD'ye bildirmek gerektiğini savunmuştur.¹⁴⁰ Cumhurbaşkanı Bayar da Türkiye'nin emniyeti bakımından NATO'ya dahil olmayı gerekli görmekteydi.¹⁴¹ Nitekim Bayar ve Menderes'in düşünceleri doğrultusunda Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Kore'ye asker gönderilmesini kararlaştırmıştır.¹⁴² Karar aslında DP Meclis Grubu'nda dahi tartışılmamıştı.¹⁴³ Ne var ki, kararın TBMM'de değil; Bakanlar Kurulu'nda alınması muhalefetin tepkilerine yol açacaktır.

¹³⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, 29.05.1950., C: 1, B: 3, O: 1, s. 31-32.

¹³⁷ Bayar, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra görevi devraldığı İsmet İnönü'yle bu konuda bir görüşme yapmıştır. Bayar, **a.g.e.**, s. 176.

¹³⁸ **Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 14.bs., 2001, s. 543.

¹³⁹ İsmail Soysal, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)**, İsis, İstanbul, 1997, s. 97-98.

¹⁴⁰ Albayrak, **a.g.e.**, s. 411.

¹⁴¹ Bayar, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁴² "Kore'ye 4500 Asker Veriyoruz", **Zafer**, 26 Temmuz 1950, s. 1.

¹⁴³ **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: Demokrasiye Geçiş, DP İktidarı ve 27 Mayıs**, (Yay.Haz. Mural Koraltürk), İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 238.

Kore'ye asker sevkine dair CHP'nin görüşlerini açıklayan Genel Sekreter Kasım Gülek, BM'ye karşı yükümlülüklerin nasıl yerine getirileceğini, iktidarın TBMM'ye sormadan kendi takdiriyle aldığını ifade etmiş ve savaş gibi hassas konularda birlik sağlanması adına izlenen yöntemi yanlış bulduklarını açıklamıştır.¹⁴⁴ CHP Genel Başkanı İsmet İnönü de DP'nin aldığı kararı şu sözlerle tenkit etmiştir: “Arzu edilirdi ki, uzun müddet iktidarda kalmış bir partinin başkanı sıfatıyla hükümet bu meselede benim reyime müracaat etsin. Büyük memleket meselelerinde... hükümetin muhalefet partisiyle fikir mutabakatı... memleket birliğini sağlamak için esas tedbirdir. Kaldı ki, bu mesele hakkında hükümet, B.M.M.nin dahi reyini almış değildir...”¹⁴⁵ İnönü, böylece DP'nin TBMM'yi bir anlamda yok saymasının yani anayasayı ihlal etmesinin kendileri açısından kabul edilemez bir yaklaşım olduğunu savunmuştur. MP Genel Başkanı Hikmet Bayur da İnönü gibi iktidarın Kore Savaşı'na asker gönderme kararını muhalefete sormadan almasına tepki göstermiştir.¹⁴⁶ Başbakan Adnan Menderes ise eleştirilere cevabında daha çok CHP'yi hedef alarak, “Halk Partisi'nin dış siyasette birlik esasını bozduğunu” öne sürmüştür.¹⁴⁷ Böylece Menderes, bir anlamda Atatürk devrinden beri süren Kemalist dış politikanın esaslarına bağlılığı bozan tarafın CHP olduğu mesajını vermiştir. CHP'lilerden gelen hükümete yönelik eleştirilerde ise DP'lilere karşı şu görüş savunulmuştur: “...Demokrasiyi samimi surette benimsemiş bulunan memleketlerde dış politikanın tek taraflı olarak çokluk partisi tarafından tespit edilmesi ve diğer partilerin, gözü kapalı olarak... “Biz de beraberiz” demesi aslâ beklenebilir...”¹⁴⁸ Aslında İnönü'nün yakın çevresindeki kalemlerden gelen bu eleştirilerden çıkan en önemli sonuç; CHP'nin artık tek parti devrinden kalan bir dış politika anlayışını -yani tek merkezden çıkan kararların tartışmasız kabulü anlayışını- benimsemeyeceğini kamuoyuna

¹⁴⁴ “Kasım Gülek Partinin Görüşünü Açıkladı”, **Ulus**, 27 Temmuz 1950, s. 5., “Muhalef Çevreler Kararı Beğenmiyor,” <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, 27.07.1950, s. 5.

¹⁴⁵ **Muhalefette İsmet İnönü: 1950-1956**, s. 18.

¹⁴⁶ “Millet Partisinin Görüşü”, **Ulus**, 27 Temmuz 1950, s. 1.

¹⁴⁷ “Başbakan Menderes'in Beyanatu”, **Vatan**, 29 Temmuz 1950, s. 1.

¹⁴⁸ Nihat Erim: “Dış Politikada Birlik Meselesi”, **Ulus**, 5 Ağustos 1950, s. 4.

ilan edilmiştir. Çünkü Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren dış politika “ulusal” bir dava olarak görülmekteydi ve bunun sorgulanması “gayri millî” bir tutum olarak değerlendirilmekteydi.¹⁴⁹ Dolayısıyla iktidar ve muhalefet arasında Kore Savaşı’na asker gönderme konusunda ortaya çıkan tartışmalar bu anlayışın yavaş yavaş değiştiğini göstermektedir.

Kore Savaşı’na Türk Ordusu’nun katılması kuşkusuz Batı nezdinde Türkiye’nin imajını olumlu etkilemiştir. Daha karar alınmadan Amerikalı parlamenterlerden Cumhuriyetçi Mr. Cain, Türkiye’nin Kore’ye asker göndermesinin zorunlu olduğunu söylemiş ve “Bu hareketiyle Türkiye’nin Atlantik Paktına alınması kolaylaşacaktır” değerlendirmesinde bulunmuştu.¹⁵⁰ Nitekim 1951 yılında Türkiye ve Yunanistan’ın NATO’ya kabul edildikleri ilan edilmiştir.¹⁵¹ Karar muhalefet çevrelerinde de olumlu karşılanmıştır. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü yaptığı ilk açıklamada, “Memleketimizin emniyeti, milletlerarası büyük bir teşekkülün kader birliğine katılmış olmak bakımından siyaseten artmıştır denebilir” ifadesini kullanmıştır.¹⁵² Ancak İnönü’nün değerlendirmesinde kullandığı “denebilir” ifadesi iktidarın tepkisine yol açmıştır. Başbakan Adnan Menderes, “millî ve siyasî bir zaferin kasıtlı olarak tahrif edildiğini” öne sürmüştü ve “...memleket menfaatlerini hiçe sayan... bir muhalefet liderinin bu küçük politika oyunları, memlekette demokrasinin gelişmesi bakımından üzücü bir haldir.” söylemiyle İnönü’nün tutumunu eleştirmiştir.¹⁵³ Dolayısıyla iktidarla muhalefet arasında iç siyaset konularından doğan gerilimlere, Kore Savaşı ve NATO gibi dış politika alanında ortaya çıkan gerilimlerin de eklendiği gözlenmektedir. Nitekim İsmet İnönü, tepkiler üzerine yeni bir açıklama yapma lüzumu hissederek; “...*Uzun seneler takibolunan millî politikanın tabii bir tekâmül neticesi olan Atlantik Paktına*

¹⁴⁹ **Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980**, s. 78.

¹⁵⁰ “Türkiye Kore’ye Asker Göndermeli”, **Ulus**, 26 Temmuz 1950, s. 1.

¹⁵¹ Albayrak, **a.g.e.**, s. 422., “Atlantik Paktına İştirakimiz Sağlandı”, **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1951, s. 1., “Atlantik Paktına Girdik”, **Vatan**, 21 Eylül 1951, s. 1. Türkiye’nin resmî olarak NATO’ya kabulü 1952 yılında sağlanmıştır. Albayrak, **a.g.e.**, s. 219.

¹⁵² “İnönü’nün Atlantik Paktına Girişimize Dair Demeci”, **Ulus**, 23 Eylül 1951, s. 1., **Muhalefette İsmet İnönü: 1950-1956**, s. 66.

¹⁵³ “Başbakan Muhalefete Cevap Veriyor”, **Zafer**, 24 Eylül 1951, s. 1.

giriş meselesini iktidar liderinin iç politika mevzu olarak istismar etmeğe çalışması mevzuun milli ehemmiyetile münasebeti olma[ajyan hafif bir teşebbüstür.” ifadesini kullanmıştır.¹⁵⁴ İnönü, böylece Türkiye’nin NATO üyeliğini Cumhuriyetin başından beri devam eden dış politika hedeflerine uygun gördüklerini fakat konunun iç siyasete malzeme yapılmasını onaylamadığını bildirmiştir. İnönü, ayrıca bir başka açıklamasında Kore’ye Türk askerinin sevki kararı karşısında iktidarla yaşadıkları anlaşmazlığı bir tarafa bırakarak, dış politikada hükûmetle diğer partilerin arasında “prensip ve fikir ayrılığı olmadığını” öne sürmüştür. CHP Genel Başkanı İnönü, konuşmasında Menderes hükûmetinin dış politikasına yönelik şunları söylemiştir: “...bugünkü iktidar dış meselede başlıca vazife olarak memleket müdafaası, memleket emniyetini sağlam esaslara dayamak, bütün memleket müdafaasında toplu ve yekpare idare etmekten başka bir hedef gütmemektedir. Bunun temelleri ittifaklarımız, Birleşmiş Milletler ideali, Amerika dostluğu hep aynıdır... İktidarla muhalefet arasında dış meseleler üzerinde mümkün olduğu kadar çok temasla fikir birliği temin olunmuştur.”¹⁵⁵ İsmet İnönü, böylece aslında DP iktidarının dış politika hedefleriyle CHP’nin dış politika hedeflerini ortak olarak değerlendirmiş ve aralarında temelde fikir ayrılığı bulunmadığını bildirmiştir. Böylece NATO’ya giriş, Cumhuriyetin kurucu isimlerinden İsmet İnönü tarafından Kemalist dış siyasetin amaçlarına uygun olarak yorumlanmıştır. Ayrıca 30 Mayıs 1953 günü Sovyet Rusya’nın Türkiye’den toprak talebinden vazgeçiş döneminin bir başka önemli gelişmesidir.¹⁵⁶ CHP Genel Başkanı İnönü, Rusya’nın tutumunu “iyiye bir işaret” olarak yorumlamış ve Boğazlar üzerinde bazı görüşmelerden söz edildiğinden bahisle bu hususta açılacak bir müzakere süreci olamayacağını da bildirmiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁴ **Muhalefette İsmet İnönü: 1950-1956**, s. 68., “Parti Münasebetlerinde Bir Zeytin Dalı”, **Vatan**, 26 Ekim 1951, s.1.

¹⁵⁵ **Muhalefette İsmet İnönü: 1950-1956**, s. 71-72.

¹⁵⁶ Erol Mütercimler-Mim Kemal Öke, **Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 125.

¹⁵⁷ “İnönü’nün Nutku”, **Ulus**, 23 Haziran 1953, s. 1., **Muhalefette İsmet İnönü: 1950-1956**, s. 190.

SONUÇ

Mustafa Kemal Atatürk'ün kurucusu olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş ve ileri ülkeler seviyesine ulaştırmak için yaptığı devrimler Kemalizmin özünü oluşturmuştur. Altı temel ilkeyle simgeleşen Kemalizm, tek parti devrinde önce CHP'nin sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojisi haline dönüştürülmüştür. Atatürk'ün baştan beri hedefleri arasında yer alan demokratik sisteme geçişle birlikte Kemalizm, farklı partilerin bağlı kalacakları bir ideoloji olmakla beraber değişik biçimlerde yorumlanmaya başlanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası 1945 yılında çok partili sistemin kurulmasından sonra kısa sayılabilecek bir süre içinde Türkiye'de önemli bir devrim gerçekleşmiş ve serbest seçimlerle 1923'ten beri iktidarda olan ve devletin temel kurumlarını kuran CHP yerini DP'ye bırakmıştır. Bu iktidar değişimi Kemalist devrimin olgunlaşmaya başladığını gösteren bir dönüm noktasıdır. DP'nin kurucu liderliğini üstlenen Celal Bayar'ın Millî Mücadele devresinden beri Atatürk'ün çevresinde bulunan ve tıpkı İnönü gibi Kemalizm ekolünden gelen bir siyasetçi oluşu ve onun seçimlerden sonra Cumhurbaşkanlığına geçişi de önemlidir.

DP iktidarının başlamasını müteakip Kemalist devrimler tartışılmaya başlanmış ve bu devrimlere karşı çıkan çevrelerin faaliyetlerinde belirgin bir artış gözlenmiştir. Bayar'ın bu dönemde ne Atatürk devrimlerinin tartışmaya açılmasına, ne de Halkevleri gibi Kemalist devrimin önemli bir kültür kurumunun tasfiyesine engel olmak için ciddi bir girişimde bulunmaması kayda değer bir olgudur. Türkçe ezandan vazgeçilmesi, CHP'nin malvarlığının Hazine'ye devri gibi düzenlemelere temelde karşı olan Bayar, Başbakan Menderes'in icraatlarına engel olamamış ve DP döneminde Kemalist devrimden geri dönüşler yaşanmıştır. Sürecin başlangıcı DP'nin iktidara geldikten sonra Atatürk devrimlerini iki farklı tanımla anması ve halkın arasında benimsenmeyen uygulamaların kaldırılacağına ilanıdır. CHP'nin, yeni iktidarı Kemalist devrimleri bölmekle suçlamasıyla beraber yeni devrin ilk büyük krizi ortaya çıkmıştır. Başbakan Adnan Menderes'in söylemlerinde

sloganlaşan yeni anlayış denebilir ki 1950-1953 arasında DP'nin Kemalist devrime karşı bakış açısının ve icraatlarının temelini teşkil etmiştir. Halkevleri'nin tasfiyesi ve Köy Enstitüleri'nin kapatılması süreci bu anlayışın bir ürünüdür. Kimi çevrelere göre Türkçe ezan uygulamasından dönülmesi de Kemalist devrimden feragat anlamı taşımaktadır. Ancak bu uygulamaya CHP'nin de destek verışı en azından o dönemki CHP'nin farklı bir anlayış içinde olduğunu gösteren önemli bir kanıttır.

CHP çevreleri, DP'nin Kemalist devrime karşı ayrımcı bir tutum içinde oluşunu sürekli olarak eleştirmişlerdir. CHP'lilere göre DP iktidarı bu tutumuyla gerici çevrelere taviz vermekte ve bu tavizler Atatürk heykellerine saldırılara kadar uzanmaktadır. DP'liler ise bazı aşırı akımların faaliyetlerini kabul etmekle beraber, Kemalist ilkelerin zedelendiği iddialarını reddetmişler ve Atatürk'e karşı saldırgan tutumları hukuk yoluyla önleme çabasına girişmişlerdir. Zamanla irticai faaliyetlerin siyasî partilere kadar uzanması ve bu doğrultuda MP'nin kapatılması, DP tarafından aşırı dini akımlarla mücadele kapsamında değerlendirilmiş ve iktidar çevreleri CHP'nin itirazlarını bu partinin devrimleri koruma iddiasına karşı bir zaafiyet olarak görmüşlerdir. Ayrıca devrimlerin artık Türk milletine mal olduğunu ve bunları korumanın bir partinin -yani CHP'nin- tekelinde olamayacağını da savunmuşlardır. Ancak zamanımıza kadar gelen DP iktidarına eleştirel bakan çevrelerde, bu parti sürekli olarak Atatürk ilke ve devrimlerinden taviz veren bir "Karşıdevrim" partisi olarak yorumlanmıştır.

DP iktidarında yalnız iç siyasete dair konular değil, aynı zamanda dış politikaya dair sorunlar da partiler arası ilişkilerde zaman zaman tartışmalara neden olmuştur. 1950-1953 arası dönemin en önemli dış politika gündemini NATO konusu oluşturmuştur. Aslında Türkiye'nin daha CHP iktidarından beri en önemli hedefi Batı ittifakının savunma örgütü NATO'ya üye olmaktı. Nitekim Kore Savaşı'nda Türk askerinin başarıları NATO üyeliğine giden yolu açmışsa da Cumhuriyet döneminde ilk kez Türk Dış Politikasına ait bir konu tartışmaya açılmıştır. Ancak TBMM'deki partiler arasında Türkiye'nin

NATO üyeliğine ilişkin bir itiraz olmamış; tartışmalar genel itibarıyla anayasanın ihlali yönünden yürütülmüştür. Muhalefete göre Kore'ye asker sevki kararı 1924 Anayasası'na göre TBMM'den çıkartılmalıdır. DP'liler ise hükûmet kararının yeterli olduğu savıyla beraber muhalefetin Türkiye'de ilk kez dış politikada birlik anlayışını bozduğunu öne sürmüştür. NATO'ya giriş aşlında Atatürk devrinden beri süregelen Türkiye'nin ittifaklara dahil olma siyasetiyle de uyumlu bir gelişmedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Elektronik Kaynaklar

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>

www.ysk.gov.tr

Resmî Yayınlar

C.H.P. Program ve Tüzüğü

TBMM Tutanak Dergisi

Gazeteler

Cumhuriyet

Tanin

Türkyolu

Ulus

Vatan

Yeni İstanbul

Yeni Ulus

Zafer

Kitaplar

1958'de İnönü: Nutuklar, Mesajlar, Makaleler, (Der. Sabahat Erdemir), C.H.P. Araştırma Bürosu Yayını, Ankara, 1959.

Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri: Cilt II, (Haz. Halûk Kılçık), Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991.

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayın, İstanbul, 3.bs., 2007.

Ahmad, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 5.bs., 2009.

Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: Demokrasiye Geçiş, DP İktidarı ve 27 Mayıs, (Yay.Haz. Mural Koraltürk), İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Akşin, Sina, **Türkiye'nin Önünde Üç Model**, Telos Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasal Tarihinde Demokrat Parti: 1946-1950**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, (Yay. Haz. Berna Türkdoğan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi, (Ed. Fatma Acun), Siyasal Kitabevi, Ankara, 11.bs., 2010.

Atatürkçülük Nedir?, (Haz. Yaşar Nabi), Varlık Yayınları, İstanbul, 5.bs., 1976.

Ayata, Ayşe Güneş, **CHP: Örgüt ve İdeoloji**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2.bs., 2010.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 4.bs., 1989.

Baban, Cihad, **Politika Galerisi: Büstler ve Portreler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

Barutçu, Faik Ahmet, **Siyasi Hatıralar 2. Cilt**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001.

Bayar, Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, (Haz. İsmet Bozdağ), Truva Yayınları, İstanbul, 2010.

Baydar, Mustafa, **Atatürk ve Devrimlerimiz**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, b.y.y., 2.bs., 1973.

- Bilâ, Hikmet, **CHP: 1919-2009**, Doğan Kitap, İstanbul, 4.bs., 2009.
- Birand, Mehmet Ali, DüNDAR, Can, Çaplı, Bülent, **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.
- Birgit, Orhan, **Evvel Zaman İçinde**, Doğan Kitap, İstanbul, 2.bs., 2006.
- Bölükbaşı, Deniz, **Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası: Osman Bölükbaşı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2005.
- Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, (Der. Mete Kaan Kaynar), İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- Çavdar, Tefvik, **Türk Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara, 3.bs., 2004.
- Çavdar, Tefvik, **Türk Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, İmge Kitabevi, Ankara, 3.bs., 2004.
- Çeçen, Anıl, **100 Soruda Kemalizm: Başlangıcından Günümüze**, Kilit Yayınları, Ankara, 8.bs., 2009.
- Çeçen, Anıl, **Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.
- Çizmeli, Şevket, **Menderes Demokrasi Yıldızı?**, Arkadaş Yayınları, Ankara, 3.bs., 2010.
- Davison, Roderic H., **Kısa Türkiye Tarihi**, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Demirel, Tanel, **Türkiye'nin En Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Dönmez, Şerafettin, **Atatürk'ün Çağdaş Toplum ve Din Anlayışı**, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1998.
- Erer, Tekin, **On Yılın Mücadelesi**, b.y.y.
- Erim, Nihat, **Günlükler: 1925-1979 I. Cilt**, (Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Eroğlu, Hamza, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
- Eroğul, Cem, **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2.bs., 1990.

- Giritlioğlu, Fahir, **Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyet Halk Partisi-nin Mevkii C: 1**, Ayyıldız Matbaası, 1965.
- Gülen, Ahmet, **Türkiye’de Partili Cumhurbaşkanlığı Tartışmalarının Kısa Tarihçesi (1923-1950)**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2018.
- Güngör, Süleyman, **Muhalefette CHP**, Alternatif Yayınları, Ankara, 2004.
- Jaschke, Gotthard, **Yeni Türkiye’de İslamlık**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972.
- Karpat, H. Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Değerler**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- Karpat, H. Kemal, **Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kırçak, Çağlar, **Türkiye’de Gericilik: 1950-1990**, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.
- Kili, Suna, **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 11.bs., 2008.
- Kongar, Emre, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.
- Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Cilt 2: Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 3.bs., 2002.
- Muhalefette İsmet İnönü: 1950-1956**, (Der. Sabahat Erdemir), M. Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956.
- Mütercimler, Erol - Öke, Mim Kemal, **Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Nadi, Nadir, **Olur Şey Değil**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1981.
- Ölçen, Ali Nejat, **Halkevleri**, İnönü Vakfı, Ankara, 2001.
- Özek, Çetin, **100 Soruda Türkiye’de Gerici Akımlar**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968.
- Sarıca, Murat, **100 Soruda Siyasî Düşünce Tarihi**, (Yay. Haz. Halit Fesih Kalkan), Milenyum Yayınları, İstanbul, 2017.

- Soysal, İsmail, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)**, İsis, İstanbul, 1997.
- Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 18. bs., 2009.
- Tekinalp, **Kemalizm**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- Timur, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası: 1919-1946**, Doğan Yayınevi, Ankara, 1971.
- Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: DP'nin Altın Yılları (1950-1954)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2.bs., 1991.
- Toker, Metin, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
- Torun, Esmâ, **Sivas'tan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Partisi**, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli, 2003.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (Birinci Bölüm): Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 14.bs., 2001.
- Türk Tarihinde Adnan Menderes C: II**, Adnan Menderes Üniversitesi Yayını, Aydın, 2012.
- Türkiye'nin 1950'li Yılları**, (Haz. Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Yetkin, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1983.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi

Sözlü Tarih Çalışmaları

Bedii Faik ile 30 Aralık 2014 tarihinde yapılan görüşme.

Nilüfer Gürsoy ile 27 Eylül 2013 tarihinde yapılan görüşme.

YENİ BELGELER IŞIĞINDA CUMHURİYETİN İLK DÖNEMİNDE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ (1929-1932)

Ali Engin OBA*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Dışişleri Bakanlığı Arşivinde 2009-2013 yılları arasında yaptığım görev çerçevesinde, dikkatimi çeken ABD belgeleri ışığında, 1929-1932 dönemini Türk-ABD ilişkilerini diplomasi tarihi açısından değerlendirmek, bu dönemdeki ikili ilişkiler ve sorunlara ışık tutmaya çalışmaktır. Türk-ABD ilişkileri araştırmaları genellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme, Soğuk Savaş'ta iki ülkenin yakın iş birliği üzerine odaklanmıştır. Bu çalışma, açılan Dışişleri belgeleri, konu ile ilgili diğer çalışmalar ve anılar üzerine inşa edilmiştir. Türk-ABD ilişkilerini değerlendirmek için tarihi arka planı ihmal etmemek gerekir. Bilindiği üzere, ABD ile, 6 Ağustos 1923'te Lozan'da imzalanan Genel Anlaşmayı ABD Senatosu'nun 18 Ocak 1927'de onaylamaması üzerine, diplomatik ilişkiler, 17 Şubat 1927'de teati edilen Modus Vivendi ile kurulmuştur. Bunun üzerine, Türkiye, Vaşington'a Ahmet Muhtar Bey'i, ABD de Ankara'ya Joseph Grew'u Büyükelçi olarak atamışlardır. İki seçkin diplomat iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi amacıyla çaba sarfederken, iki ülke karar vericileri de ikili ilişkilerin gelişmesini desteklemişler ve teşvik etmişlerdir. 1927-1928 dönemi ikili ilişkilerin kuruluşu şeklinde tanımlanabilir. 1929-1932 dönemi ise ilişkilerin sağlamlştırılmasına yönelik çalışmaların yapıldığı ve bu ilişkilerin sağlam bir zemine oturtulmasıdır. Nitekim bu dönemde, Briand-Kellog Paktı'na 19 Ocak 1929'da katılmış, 1 Ekim 1929'da iki ülke arasında Ticaret ve Denizcilik Anlaşması, 28

* Büyükelçi (E) Prof. Dr., Çağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı, enginoba@hotmail.com.

Ekim 1931'de de Yerleşme ve İkamet Andlaşması imzalanmıştır. Bu dönemde, ABD'nin tazminat taleplerinin çözümü için adımlar atılmış, Suçluların İadesi ile ilgili Anlaşma konusu ele alınmıştır. Böylelikle, bu dönemde ikili ilişkilerin hukuki temelleri oluşturulmuştur. Bu dönemde, askeri, kültürel, ticari ilişkileri geliştirmek için adımlar atılmış, gemi ziyaretleri, öğrenci değişimi sağlanmıştır. Türkiye, ABD'den teknik personel, mühendis temin ederek büyük projeler gerçekleştirmek istemiş, eski Maliye Bakanı Saraçoğlu Şükrü Bey'in ABD'yi ziyareti bu dönemde meydana gelmiştir.

1929-1932 dönemi Türk-ABD ilişkilerinin sağlamlaştırılmasını sağlayarak ve genellikle Soğuk Savaş döneminde ikili ilişkilerin stratejik ortaklık haline gelmesinde katkısı bulunan bir dönem olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gazi Mustafa Kemal, Ahmet Muhtar, Joseph Grew, Charles H. Sherrill, Saraçoğlu Şükrü Bey, Ticaret ve Denizcilik Anlaşması, Yerleşme ve İkamet Andlaşması, Afyon Sorunu, ABD Vatandaşlarına Tazminat, Türk-ABD Siyasi, Askeri, Kültürel, Ticari, İktisadi İlişkiler.

**THE TURKISH-AMERICAN RELATIONS DURING THE EARLY
PERIOD OF THE TURKISH REPUBLIC IN THE LIGHT OF
NEW DOCUMENTS (1929-1932)**

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate documents on the Turkish-American relations that were obtained in the Archives of the Ministry of Foreign Affairs during my official position there between 2009 and 2013. In the light of these documents, I tried to illuminate and evaluate Turkish American relations from the perspective of diplomatic history. It will be recalled that, the General Treaty between the United States of America and Turkey signed at Lausanne on August 6, 1923, was not ratified by the Senate on February 17, 1927. With the Modus Vivendi exchanged on February 18, 1929, Turkish-American diplomatic relations had been established. Ahmet Muhtar and Joseph Grew, had been nominated as Ambassadors to represent their two countries. These distinguished diplomats supported to rebuild the bilateral relations. The decision makers of both countries supported the promotion of bilateral relations in every field. We can describe the period between 1927-1928 as the re-establishment of bilateral relations. Whereas the period between 1929-1932 can be characterised as the efforts to consolidate these relations. Indeed, during this period, an Agreement of Commerce and Navigation was signed in Ankara on October 1, 1929. Mr. Saraçoğlu Şükrü had paid a visit to the United States in order to seek engineers and technical personal needed for the strategic economic projects of Turkey. Later, a Treaty of Establishment and Residence had been signed on October 29, 1931. The preparations were undertaken to start to deal with reparation questions for the American citizens. A new Extradition Treaty has also started to be taken into consideration by the two sides. The resolution of the opium problem constituted another step forward to improve the relations. During this era, the two sides were also striving to develop trade relations and resolve emerging problems. Consequently, the 1929-

1932 period can be described of consolidation era of the Turkish-American relations.

The good relations established in this period from 1929 to 1932 were constituted solid basis on which Turkish-American relations could develop later, especially during the period of the Cold War.

Keywords: Gazi Mustafa Kemal, Ahmet Muhtar, Joseph Grew, Charles H. Sherrill, Saraçoğlu Şükrü, Agreement of Commerce and Navigation, Treaty of Establishment and Residence, Opium Problem, Reparations for American Citizens, Political, Cultural, Commercial and Economic Relations between Turkey and United States.

GİRİŞ

Türk-ABD ilişkileri araştırmaları genellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki döneme yoğunlaşmıştır.¹ Oysa ki, Türk Amerikan ilişkilerini değerlendirmek için tarihi arka planı ihmal etmemek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti Avrupa'nın siyasal baskılarından kurtulmak amacıyla 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölge dışı ülkelerin dostluğunu sağlamak için çaba sarfetmiştir. Bu amaçla, ABD ile yakınlaşmak istemiş, ancak bu girişimden sonuç alınamamıştır.²

Türk-Amerikan ilişkilerini başlatan görüşmeler 7 Mayıs 1830 tarihinde Osmanlı-ABD Ticaret ve Denizcilik Anlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle 2 Mart 1831'de David Porter ABD'nin İstanbul Maslahatgüzarı olmuştur. Bu anlaşma uyarınca, ABD, Osmanlı şehirlerinde, İstanbul, İzmir ve Beyrut'ta Konsolosluklar açmıştır. Osmanlı Devleti ABD'de ilk temsilciliğini 1845'te açmış, Zapçioğlu Abraham ilk Şehbender olarak gönderilmiştir. Daha sonra da 1875'te Bulak Bey, Vaşington'a Orta Elçi olarak gönderilmiştir.

Osmanlı-ABD ilişkileri açısından en önemli gelişme, 1821'den itibaren, Amerikan protestan misyonerlerinin Osmanlı topraklarına gelmeleri ve her tarafa yayılarak, okullar açarak Hristiyanlık propagandası yapmalarıdır. Misyonerler, çok yönlü olarak sürdürdükleri faaliyetlerinde koruma altına aldıkları topluluklara destek, telkin ve yardımlarda bulunmuşlardır. Ayrıca, bu topluluklara silah vermişler, okul ve yetimhane açarak etkili olmuşlardır.³ Bu çerçevede, bu misyon

¹ A. Haluk Ülman, **İkinci Cihan Savaşı'nın Başından Truman Doktrinine kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)**, SBF Yayınları, Ankara, 1961; Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964**, SBF Yayınları, Ankara, 1979; Oral Sander, "Türkiye'nin Batı Bağlantısı: ABD ve Türkiye", **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Yayınları, Ankara, 1998, s. 99-130.

² Çağrı Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Yayınları, Ankara 2001, s. 392.

³ Ilknur Polat, "Osmanlı İmparatorluğunda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", **TTK Belleten**, C LII, Nisan 1988, S 202, s. 627-652.

okulları gayretlerini Ermeniler, Rumlar ve diğer Hristiyan gruplar üzerine yoğunlaştırarak, bunların protestanlaştırılmasına çalışmışlardır.⁴ Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemdeki bu misyonerlik faaliyeti ve misyoner okulları, Osmanlı Devleti'ndeki ulusal ayaklanmaları, Ermeni olaylarını desteklemişlerdir. Ayrıca, ABD kapitülasyonların devamında hep talepkar olmuştur.⁵

Misyonerlerin bu yıkıcı faaliyeti iki ülke arasında birçok krizin patlamasına da sebebiyet vermiştir. Örneğin, 1890'lı yıllardan sonra Amerika, Osmanlı Devleti'ni tehdit için Türk karasularına savaş gemileri göndermiştir. Fiili güç kullanımı boyutuna ulaşmayan bu tehditleri birçok kere tekrarlamıştır.⁶

ABD'nin 6 Nisan 1917'de Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden sonra Osmanlı Devleti ile bu ülke arasındaki ilişkiler 20 Nisan 1917'de kesilmiştir. Ancak, bu iki ülke birbirlerine savaş ilân etmemişlerdir. ABD, başlangıçta, Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etme konusunda tereddüte düşmüş ve bu hususta müttefiklerinin görüşlerini öğrenmek istemiştir. ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing Başkan Wilson'a 8 Mayıs 1918 tarihli mektubunda Itilaf Devletlerinin Türkiye'ye karşı savaş açılmasına taraftar olduğunu bildirmiştir. Ancak, Lansing, Türkiye'ye savaş açılmasını uygun bulmamıştır. Bunun en önemli nedeni, savaşın Türkiye'deki misyonerlere zarar vermesidir. Diğer neden de Osmanlı Devleti ABD ile siyasi ilişkilerini kesmesine rağmen, bu ülkeye karşı hibir saldırgan harekette bulunmamış olmasıdır. Buna ilaveten, ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Elkus da Amerika'nın Türkiye'ye savaş açmamasını tavsiye etmiştir.⁷ Bu nedenle, ABD, 1919'da Paris'te

⁴ Roderic, H. Davison, "Westernized Education in Ottoman Turkey", **Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1923: The Impact of the West**, University of Texas Press, Austin, 1990, s. 166-179.

⁵ Erhan, **a.g.e.**, s. 395.

⁶ İsmail Köse, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)**, TTK Yayını, Ankara, 2016, s. 533-534.

⁷ Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi, 1919-1920**, İleri Basım Evi, Giresun, 1972, s.1.

toplanan Barış Konferansı'nda Türkiye ile yapılacak barış görüşmelerine katılmamıştır.

Milli Mücadele'nin başlangıcında Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti Türkiye üzerinde toprak emelleri bulunmayan ABD ile diplomatik ilişkilerin kurulmasını arzu etmiştir. Ancak, Başkan Wilson'un Ermeni Devleti projesi, Amerikalı misyonerlerin Anadolu'daki Hristiyan halkı kışkırtma politikaları karşısında, Ankara daha temkinli bir politika izlemeyi tercih etmiştir. General Harbord misyonu, mutasavver Ermeni Devleti çerçevesinde Anadolu'ya gelmiş, 20 Eylül 1920'de Sivas'ta Atatürk ile 3-4 saat süren bir görüşmede bulunmuştur.⁸ Bu gelişmeler ışığında, TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, 3 Ocak 1922'de TBMM Hükümeti Dahiliye Vekaletine bir muhtıra göndererek, Amerikalı misyonerlerin emellerine dikkat çekmiş, bunların engellenmesini istemiştir.⁹

ABD Lozan Barış Konferansı'nın Birinci ve İkinci kısımlarına gözlemci olarak iştirak etmiş, komisyon, komite ve alt komitelerin görüşmelerine katılmış, ancak oy vermemiş ve herhangi bir belge imzalamamıştır.

ABD'nin Lozan'da Türkiye ile ilişkilerinde 30 Ekim 1922 tarihli ABD Dışişleri Bakanlığı'nca hazırlanan Aide-Mémoire'ı, Muhtırayı gözönünde tutmuştur. Talimat niteliğindeki bu Muhtırayı şu şekilde özetlemek mümkündür:¹⁰

1. Kapitülasyonların devamının sağlanması

⁸ Fahir Armaoğlu, "Amerika, Sevr Anlaşması ve "Ermenistan" Sınırları", **TTK Belleten**, C 61, S 230, 1977, s. 133.

⁹ Erhan, **a.g.e.**, s. 392.

¹⁰ 30 Ekim 1922 tarihli Aide-mémoire'ı içeren telgraf (767.68119/51b) Dışişleri Bakanı'ndan Paris Büyükelçisi'ne (<http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUSidx?type=browse&scope=FRUS.FRUS1>). Ayrıca Bkz. Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika", **TTK Belleten**, C 55, S 213, 1991, s. 483-527.

Ali Engin Oba, "Lozan Barış Konferansında ABD'nin Türkiye'den Talepleri ve Bu Amaçla İzlediği Strateji", TTK ve Samsun Üniversitesi'nin düzenlediği, **100. Yılında 19 Mayıs ve Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumuna Sunulan Tebliğ, 11-14 Haziran 2019, Samsun.**

2. Uygun garantilerle, ABD'nin insani, eğitimsel ve dinsel kurumlarının korunması
3. Amerikan ticari çıkarlarının korunması. Nüfuz bölgesi politikasına karşı olmak, açık kapı siyasetini desteklemek
4. Türkiye'de zarar görmüş ABD vatandaşlarına tazminat verilmesinin sağlanması
5. Azınlıkların korunması için uygun düzenlemeler
6. Boğazlar'da serbest seyrüsefer için garanti sağlanması
7. Arkeolojik araştırmalar için imkan verilmesi

ABD, Lozan Konferansı'nda müttefik dayanışmasına önem vermiş ve yukarıda belirtilen talimata sadık kalmıştır. ABD ayrıca, Türk-ABD ilişkilerinin sağlam bir zemine oturtulması amacıyla TBMM Hükümeti ile bir, Genel, Dostluk ve Ticaret Andlaşması da yapmak istemiştir. Bu Andlaşma ile ilgili görüşmeler konferansın ikinci bölümünde başlamış ve konferans sonuçlanınca bu Andlaşma da 6 Ağustos 1923'te imzalanmıştır. Bu Andlaşma'nın yanında, Suçluların İadesi Andlaşması, tazminat talepleri karşısında ortak bir komite kurulmasına yönelik Mektup Teatisi de yapılmıştır.

Cumhuriyet Döneminin Başlangıcında Türk-Abd İlişkileri 1923-1928 Dönemi

Türk-Abd İlişkilerinin İnşa Dönemi

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti diplomatik ilişki kuracağı ülkelerle önce dostluk andlaşması yapma ilkesini uyguluyordu. Bu çerçevede, Türkiye'nin daha önce bu alanda yaptığı bütün anlaşmalar sorun yaratmadan onaylanarak yürürlüğe girmiş bulunuyordu. Ancak, Lozan'da imzalanan 6 Ağustos 1923 tarihli Andlaşma'ya dair ABD'de büyük bir fırtına kopmuştur. Osmanlı Döneminde ABD'de kullanılan "Terrible Turc" (Korkunç Türk) imajını da kullanan başta Ermeniler ve Rumlar Andlaşmanın ABD Senatosunda onaylanmaması için yoğun bir faaliyete giriştiler. Bu etkiler altında sözkonusu Andlaşma Senato tarafından 18 Ocak 1927'de reddedildi.

Andlaşmanın 1927'de Senato'ya sunulmasındaki gecikmenin nedeni, ABD içinde Andlaşmanın lehinde ve aleyhinde olanlar arasında yürütülen mücadeledir. Ayrıca, ABD yetkililerinin, özellikle İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral Mark Bristol'un Yeni Cumhuriyeti gözlemlemesi, rejimin ayakta kalacağından emin olmak istemesidir. Bundan başka, uluslararası politikada Türkiye'yi ilgilendiren sorunların, başta Musul sorununun 1926'da çözüme kavuşturulması, Yunanistan, İtalya, Suriye ve İran ile ilişkilerin düzeltilmesi, Şeyh Said İsyanının Nisan 1925'te bastırılması da olumlu etkiler yaratmıştır. Senato'nun Andlaşmayı ele almasındaki gecikmenin bütün bu nedenlerden kaynaklandığını belirtmek mümkündür.¹¹

ABD yetkilileri, Dostluk Andlaşması'nın Senato'da reddedilmesi üzerine, Türkiye'nin iç ve dış politikada etkinliğinin artması karşısında, ticari çıkarlarının bulunduğu, misyon okullarının etkinliğinin devamının arzulandığı Ankara ile diplomatik ilişkilerinin kurulmasını sağlamak için Senato'yu devredışı bırakmak kararı aldılar. Bunun üzerine, Türkiye ile Senato'nun onayını gerektirmeyecek bir Modus Vivendi imzalayarak bu ilişkileri kurdular. Nitekim, 25 gün süren müzakerelerden sonra 17 Şubat 1927'de biri diplomatik ilişkileri başlatmaya, diğeri de ticari ilişkilerdeki statükoyu korumak amacı ile iki Nota'yı (Modus Vivendi) ABD adına Yüksek Komiser Bristol, Türkiye adına da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Bey imzalayarak teati ettiler.¹²

Bu Modus Vivendi'den sonra Türkiye ve ABD birbirlerinin başkentlerine Büyükelçi atadılar. ABD'nin kıdemli bir diplomatı, Lozan Barış Konferansı'nın birinci bölümünde ABD Gözlemci Yardımcısı, ikinci bölümünde ise ABD Gözlemcisi olan ve ABD'nin Dışişleri Ba-

¹¹ Köse, **a.g.e.**, s. 479.

Semih Bulut, **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.76.

¹² Köse, **a.g.e.**, s. 83. Modus Vivendilerin içeriği için Bkz. Köse, **a.g.e.**, s. 84.

kanlığı Müsteşarlığı görevini de üstlenmiş bulunan Joseph J. Grew Ankara'ya Büyükelçi atanmıştır.¹³ Ekim 1927-Mart 1932 döneminde Türkiye'de Büyükelçilik yapan Grew, bu dönemi de içeren anılarını da yazmıştır.¹⁴ Grew, 12 Ekim 1927'de Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e güven mektubunu sunarak görevine başlamıştır.

Türkiye de Vaşington'a kıdemli ve değerli bir diplomatını, Ahmet Muhtar Bey'i (Mollaoğlu) atamıştır. Muhtar Bey, Kasım 1927'de başladığı bu görevde 1934 yılına kadar kalmıştır. Ahmet Muhtar Bey, Cumhurbaşkanı Calvin Coolidge'e güven mektubunu 5 Aralık 1927'de sunarak görevine başlamıştır.¹⁵

Grew'un Lozan Konferansı'nda İsmet Paşa ile kurduğu yakın ilişki ve görüşmelerini yürüterek 6 Ağustos 1923'te imzalanan Andlaşma sırasında Türk diplomatları ile temasları sonucunda, kendisi hakkında edinilen olumlu izlenim, Ankara'daki çalışmalarına yardımcı olmuştur.¹⁶

Ahmet Muhtar Bey de ABD'de Türkiye karşıtı güçlerin etkisi ile 28 Kasım 1927 günü "Amerikan toprağına şerareli bir hava içinde ayak basmıştır."¹⁷ ABD Hükümeti'nin koruyucu tedbirleri ve kendisine dostça davranış Ahmet Muhtar Beyi memnun etmiştir.¹⁸ Ahmet Muhtar Bey, Türk-ABD ilişkilerini yeniden kurmak, Türk düşmanlığını sona erdirmek için çalışmaya başlamış ve kendisine bu konuda

¹³ Joseph Grew hakkında yazılmış aşağıdaki esere başvurulabilir: Waldo H. Henrichs, Jr, **American Ambassador, Joseph C Grew and the Development of the United States Diplomatic Tradition**, Little Brown and Company, Boston-Toronto, 1966.

¹⁴ Joseph C Grew, **Turbulent Era: A Diplomatic Record of 40 Years 1904-1945**. Edited by Walter Johnson, Volume II, The Riberside Press, Cambridge, 1952. Türkiye bölümü, 707-919 sayfaları arasındadır.

¹⁵ Ahmet Muhtar Bey için Bkz. Bilal Şimşir, "Türk-ABD İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliğı, (1920-1927)", **TTK Belleten**, C, S 162.

¹⁶ Bu andlaşmalar ve ABD ile yapılan diğer anlaşmalar hakkında Bkz. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

¹⁷ Şimşir, a.g.m., s. 331.

¹⁸ Şimşir, a.g.m., s. 332.

Washington Post gazetesi yardımcı olmuştur.¹⁹ Muhtar Bey, Vaşington'da 7 yıl görev yapmıştır. Bu dönem, Türk-ABD yakınlaşmasını ve dostluğunun kuruluş yılları olmuştur.

Grew, Türkiye'ye geldikten kısa bir süre sonra, Bursa Amerikan Kız Koleji'ndeki tanassur hadisesi ile karşılaşmıştır. 25 Şubat 1928'de bu okulda, Türk kızlarının din değiştirmeleri konusu Türk-ABD ilişkilerini olumsuz şekilde etkileyen bir gelişmeyi teşkil etmiştir.²⁰ Bu okul kapatılmıştır ve Türkiye'de faaliyet gösteren diğer misyon okullarının geleceği sorgulanmayı başlanmıştır.²¹

Türk-Abd İlişkilerinin Sağlamaştırılması Çalışmaları Dönemi 1929-1932

ABD Cumhurbaşkanı Herbert Hoover 1929'da 27. Kongrenin İkinci Oturumu'nda sunduğu mesajında, ABD'nin bütün dünya ile barış içinde olduğunu ve geleceğin barış temellerinin de sağlamaştırıldığını, Briand-Kellog Paktına atıfta bulunarak ifade etmiştir.²²

Gerçekten, Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişinin 10. Yıl dönümü nedeniyle, 6 Nisan 1927'de ABD Basını aracılığı ile Dışişleri Bakanı Frank Kellog'a bir Saldırmazlık Anlaşması teklif etmiştir. Bu teklif, daha sonra, ABD ve Fransa'dan başka diğer devletlerin de katılacağı bir belge haline getirilmiştir. Bu belge, bir Pakt olarak, ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya, Çekoslovakya ve Japonya tarafından 28 Ağustos 1928 günü Paris'te imzalanmıştır.²³ Pakt, 16 Ocak 1929'da ABD

¹⁹ Şimşir, a.g.m., s. 338.

²⁰ İdris Yücel, "Yabancı Okullar ve Kültürel Milliyetçilik: Bursa Amerikan Kız Koleji Tanassur Hadisesi (1928)", **TTK Belleten**, C LXXX, Nisan 2016, S 287, s. 307-319.

²¹ ABD Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na 23 Kasım 1927 tarihli ve 367.1164/104 numaralı ve 60 sayılı yazı. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1927, Vol. 3, s. 806-809.

²² Message of the President of the United States Communicated to the Two Houses of Congress at the Beginning of the Second Session of the Seventy-First Congress, Washington, 1929, s.1.

²³ Bu konuda, ABD Dışişleri Bakanı Kellog'un 11 Kasım 1928'de Alliance Mondiale pour l'Amitié Internationale konuşması. Bu belge, Dışişleri Bakanlığı Arşivinde bulunmaktadır.

Senatosu'nca onaylanmıştır. Türkiye de bu Pakta 19 Ocak 1929'da katılmıştır. Türkiye'nin bu Pakta ABD Senatosu'nun onaylamasından hemen sonra katılması, Türk-ABD ilişkilerine olumlu katkıda bulunmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin giriştiği diğer devrimler gibi 1928'de gerçekleştirilen Harf Devrimi de Türk-ABD ilişkilerini olumlu şekilde etkilemeye devam etmiştir. Ankara'daki ABD Büyükelçisi Grew, Cumhuriyet döneminde Türk-ABD ilişkilerinin kurulmasından sonra geliştirilmesi yönünde de çaba sarfetmiştir. Bu bağlamda, Harf Devrimiyle ilgili olarak Vaşington'a yolladığı raporlar ve bu konuda ABD basınında yayınlanan olumlu yazılar da Türk-ABD ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.²⁴

Nitekim, Dışişleri Arşivinde bulduğumuz ve “Amerika Müttehit Cumhuriyetler ile Siyasi Münasebetlerimiz” başlıklı bir yazı, Türk-ABD ilişkilerinin 1930 yılında nasıl değerlendirildiğini göstermektedir.²⁵ Bu belgeye göre, “Amerika'da aslında bize karşı bir buğuz ve adavet mevcut değildir. Bilhassa, Gazimizin irşadatından mülhem olan Cumhuriyet Hükümeti'nin kat-i bir azmi ile tatbik etmekte olduğu teceddütkar icraata müteallik haberlerin Amerika efkarında hüsnü tesir yapmaktan hali kalmadığı anlaşılmaktadır” denilmektedir.

Diğer taraftan, bu dönemde, Türk-ABD askeri ilişkilerinin de gelişmeye başladığı anlaşılmaktadır. Türk Genelkurmayı bu ilişkilerin gelişmesine olumlu yaklaşmaktadır. Nitekim, Sahil Topçuluğu ders ve tatbikatı görmek üzere iki subayımız ABD'ye yollanmaktadır. Bunlar Virginia'daki Ford Monroe'ya gönderilmektedirler.²⁶ Bu konuda, Büyük Erkan-ı Harbiye Reisi Müşür Fevzi Paşa'nın imzaladığı ABD'ye

²⁴ Bilal N. Şimşir, “Amerikan Belgelerinde Türk Yazı Devrimi”, **TTK Belleten**, C 43, S 169, 1979, s. 107-213.

²⁵ “Amerika Müttehit Cumhuriyetler ile Siyasi Münasebetlerimiz” başlıklı tarihsiz ve hangi daireden çıktığı belirgin olmayan belge. Ancak, belgenin 1930 yılı belgeleri arasında yer alması, bunun da bu yıla ait olduğunu göstermektedir.

²⁶ Büyük Erkan-ı Harbiye Reisi'nin Dışişleri Bakanlığı'na muhatap 18 Aralık 1930 tarihli ve 61706 sayılı yazısı.

gönderilmek istenen Subaylara ilişkin diğer bir yazıda da şu hususlar belirtilmektedir: “Bize her vechile teveccühkarlıklarını gördüğümüz Amerika Devleti’nin yüksek askeri ilmi irfanından istifade için iki zabitimizi sahil topçu kıtalarda ders ve tatbikat görmek için ABD’ye göndermek istiyoruz” denilmektedir.²⁷

Böylelikle, 1929’dan itibaren iki ülke arasında meydana gelen siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel ilişkilerin etkisinin ikili ilişkilerin sağlam bir zemine oturtmaya katkıda buldukları görülmektedir. Bu dönemde, Türkiye New York’daki Başkonsolosluğunun dışında diğer bölgelerde de Fahri Konsolosluklar açmak için gayret etmiştir. Bu çerçevede, Boston’da Fahri Başkonsolosluk ve New Orleans’da Fahri Konsolosluk açılmıştır.²⁸

İki ülke arasında ilişkileri geliştirmek için ABD Mektep Gemisi Nontucket 4-10 Temmuz 1931 tarihleri arasında İstanbul’u ziyaret etmiştir.²⁹ Amerikan Harp Gemisi Raleigh 27 Mart-4 Nisan 1929 tarihlerinde İstanbul’u ziyaret etmiştir. Gemiye Tümamiral John H. Dayton komuta etmiştir.

Bu dönemde, ABD’nin Türkiye’ye uçak ve silah satmak konusundaki girişimleri de dikkat çekmektedir. Nitekim, “Driggs Ordnance and Engineering Company” uçaksavar satma önerisinde bulunmuştur.³⁰ Ayrıca, Petterson Company’nin Türkiye’ye denizaltı ve kargo taşıyıcılar satmak istediği de görülmektedir.³¹ Satış amacı çerçevesinde

²⁷ Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği’nin Dışişleri Bakanlığı’na muhatap 25 Ağustos 1930 tarihli ve 59486 sayılı yazısı.

²⁸ Boston Fahri Başkonsolosluğu ile New Orleans Fahri Konsolosluğu’nun Beratları ile ilgili 29 Temmuz 1930 tarihli Kararname.

²⁹ Bu konudaki izni içeren Dahiliye Vekaleti’nin Dışişleri Bakanlığı’na muhatap 27 Mayıs 1931 tarihli ve 157/396 sayılı yazısı.

³⁰ ABD Büyükelçiliği’nin Dışişleri Bakanlığı’na muhatap 15 Mayıs 1929 tarihli Aide-mémoire’ı.

³¹ ABD Büyükelçiliği’nin Dışişleri Bakanlığı’na muhatap 9 Mayıs 1929 tarihli mektubu.

Curtis Wright uçakları da İstanbul'u ziyaret ediyor ve buradan Eskişehir'e gidiyorlar.³²

Bu dönemde, ikili kültürel ilişkilerin de gelişmeye başladığı gözlemlenmektedir. Bu çerçevede, Amerikalılar Türkiye'nin tanıtılmasına yönelik, ülkenin dünkü ve bugünkü hayatını gösteren bir film çekimini gerçekleştirmek istemişlerdir. Bu amaçla, Büyükelçi Grew, Fox Film Şirketi'nin kendisi ile Gazi Mustafa Paşa arasındaki görüşmeyi ve yeni Türkiye'yi Amerikan kamuoyuna sunmak için bir film yapılmasını sağlamıştır.³³

Amerika'nın Türkiye'de, Türkiye'nin de ABD de tanıtılması konusunda önemli bir gelişme de Russell Boardman ile John Polando'nun Bellanca adlı uçak ile New York'tan İstanbul'a 5000 millik bir uçuşu gerçekleştirmeleridir.³⁴ Bu olay, Türkiye'de büyük ilgi yaratmıştır ve ABD'nin tanıtılması bakımından da etkili olmuştur.³⁵ Her iki pilot Yalova'da Gazi Mustafa Kemal tarafından kabul edilmişlerdir. Bu vesileyle Gazi, yaptığı konuşmada, "*Kıtaları birleştirirken, milletleri yaklaşıtıyorsunuz. Sizin gibi kahramanlar milletleri birbirinin saadetleri ve kaderleri ile alâkadar olan bir aile efradı haline getirirler*" demiştir.³⁶ Gazi, kendilerine havacılık madalyası vermiştir. Konuk havacılara gösterilen bu ilgi, Amerikalıları çok memnun etmiştir.³⁷ Bu olay, Türk-ABD ilişkilerinde çok olumlu bir etki yaratmış, Büyükelçi Grew'a göre de Büyükelçiliğin işlerini kolaylaştırmış ve ikili ilişkilere hesaplanamayacak kadar olumlu etki yapmıştır.³⁸

³² ABD Büyükelçiliği'nin Dışişleri Bakanlığı'na muhatap 30 Nisan 1930 tarihli ve 7 numaralı Notası.

³³ Bu konudaki izin, Bakanlar Kurulu'nun 11 Mart 1931 tarihli kararıyla verilmiştir. Ayrıca Bkz. Heinrichs, Jr, **a.g.e.**, s. 145.

³⁴ Bu konuda Bkz. **Washington Times** gazetesinin 30 Temmuz 1931 tarihli ve **Washington Post'un** 31 Temmuz 1931 tarihli sayıları.

³⁵ Heinrichs, Jr, **a.g.e.**, s.145.

³⁶ Akdes Nimet Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)**, Ankara, 1959, s. 45.

³⁷ Grew, **a.g.e.**, s. 894-898.

³⁸ Grew, **a.g.e.**, s.899.

Zenci Artistler Cemiyeti bir Zenci orkestrasını Türkiye'ye göndermek istemiştir. Bu orchestra, Türk müziği programı düzenlemek istemektedir.³⁹ Ayrıca, New York Başkonsolosluğumuz radyoda Türkiye ile ilgili bir program yapmıştır.⁴⁰ ABD, Ulusal Öğrenci Federasyonu Başkanı Ed. K. Murrow yazı ile Türk yetkililerine başvurarak 1931 Eylül'ünde gerçekleştirilecek akademik tartışma için iki Türk öğrencisinin de bu tartışmaya katılmalarını talep etmiştir. Murrow, bu amaçla Northwestern Üniversitesi'nde okuyan Ali Galip Rifat ile Harvard Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğrenim gören Feridun'a izin verilmesini istemiştir.⁴¹

ABD Büyükelçiliği Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak, Princeton Üniversitesi'nde Balkan uzmanı Dr. Mosoley'in Anadolu'yu gezerek fotoğraf çekmesi, Truva'yı ziyaret etmesi ve kazı konusunu ele alması için izin istemiştir.⁴² Diğer taraftan, Aydın Ziraat Müdürü Nadir Bey, bilgi ve görgüsünü artırmak amacıyla ABD'ye gönderilmektedir.⁴³ ABD makamları Chicago 1933 sergisine katılım için Türkiye'ye gerekli daveti yapmışlardır.⁴⁴

Bu dönemde, İktisadi ve Ticari İlişkilerin artırılmasına yönelik önemli adımların da atıldığı görülmektedir. Bu çerçevede, en önemli gelişme 1 Ekim 1929'da Ticaret ve Seyr-ü Sefain Muahedenâmesi'nin imzalanmasıdır.⁴⁵ Bu anlaşma, 17 Şubat 1930'da ABD Senatosu'nca ve 12 Nisan 1930'da da TBMM tarafından onaylanmış, onay belgeleri de 22 Nisan 1930'da teati edilmiştir. Bu anlaşmanın onayı, 1927 örneğinde görüldüğünün aksine, Senato engelini aşmayı başarmış ve Türk

³⁹ New York Başkonsolosluğumuzun 7 Nisan 1931 tarihli ve 3570-463 sayılı yazısı.

⁴⁰ New York Başkonsolosluğumuzun 12 Kasım 1931 tarihli ve 4381-485 sayılı yazısı.

⁴¹ Murrow'un 30 Ocak 1931 tarihli mektubu.

⁴² ABD Büyükelçisi Grew'un Dışişleri Bakanlığı'na muhatap 24 Aralık 1929 tarihli mektubu.

⁴³ ABD Büyükelçiliği'nin 7 Ocak 1929 tarihli ve 78 sayılı Notası ile kendisine gerekli vizenin verileceği bildirilmektedir.

⁴⁴ ABD Büyükelçiliği'nin 7 Ocak 1933 tarihli Aide-mémoire'ı.

⁴⁵ Anlaşma metni için Bkz. Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan...**a.g.e., s. 113-116.

düşmanlarının ABD'deki etkilerinin azaldığını da gösteren bir gelişmeyi teşkil etmiştir.⁴⁶

Bu dönemde ayrıca, Türkiye'nin ABD'den 30-50 milyon dolarlık kredi temin etme arzusu da ortaya çıkmıştır. Bu konu, Başbakan İsmet Paşa tarafından Büyükelçi Grew'a açılmıştır.⁴⁷ Grew, bu amaçla uzmanların ABD'ye gitmelerini önermiştir. Bu arada, ABD Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Julius Klein Türkiye'ye gelmiş ve incelemelerde bulunmuştur. Adıgeçen, Paris'e uğradığı sırada "L'information" gazetesine Türkiye ile ilgili olumlu düşüncelerini dile getirmiştir.⁴⁸

Türk-ABD mali ve iktisadi ilişkilerinin gelişmesine yönelik önemli diğer adım, eski Maliye Vekili Şükrü Bey'in (Saraçoğlu) mali ve iktisadi tetkikatta bulunmak üzere, ABD'ye gönderilmesidir. Şükrü Bey'in maiyetine Mukdim Osman Bey verilmiştir.⁴⁹

23 Ekim 1931'de New York'a ulaşan Şükrü Bey, Vaşington'da Maliye Bakanı Mellon ve Cumhurbaşkanı Hoover tarafından da kabul edilmiştir. Şükrü Bey, ABD'ye yaptığı bu ziyaret ile ilgili olarak, New York Times gazetesine 6 Kasım 1931 günü bir beyanatta bulunmuştur. Bu beyanat, bu gazetenin 7 Kasım 1931 tarihli sayısında yayınlanmıştır.⁵⁰

Yazı, "Ulusunu Modernize Etmek için Türkiye Yardımımızı Talep Ediyor, Şükrü Bey Resmi Ziyaret Çerçevesinde ABD'li Mühendisleri Kullanmak Amacına Yönelik Planını Açıklıyor, Ziyaretin Ayrıca, Mali Amacı da Var, Eski Bakan İki Ülke Arasında Direkt Banka İlişkilerini de Umut Ediyor, Önemli Gelişmeler Öngörülüyor, Demiryolları, Liman Projeleri, Sulama ve Yeni Pamuk Endüstrisi için Uzmanlara İhtiyaç Duyuluyor" başlığını taşımaktadır. Yazıda, Şükrü Bey'in ABD'ye

⁴⁶ Bulut, **a.g.e.**, s. 133.

⁴⁷ Heinrichs, Jr., **a.g.e.**, s. 143.

⁴⁸ Paris Büyükelçiliği'nin 16 Aralık 1930 ve 833/475/838 sayılı yazısı.

⁴⁹ 28 Eylül 1931 tarihli ve 11782 sayılı Bakanlar Kurulu kararı. Bu karara göre, Şükrü Bey'e 30, Mukdim Bey'e 20 Dolar yevmiye verilmiştir.

⁵⁰ **The New York Times** 7 Kasım 1931 tarihli sayısı. Bu mülakat, "Turkey Asks Our Aid to Modernize Nation" başlığı altında yayınlanmıştır.

yaptığı ziyaret hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Bu yazı uyarınca, ABD'ye, bir resmi ziyaret çerçevesinde, ülkedeki durumu gözlemlemek için gelmiştir. Şükrü Bey, gazeteye verdiği mülakatta bu ziyareti Mustafa Kemal Paşa'nın ve Hükümetin talebi üzerine yaptığını, Türkiye'de demiryollarının yapımının hızlandırılması, liman inşaatı, sulama ve pamuk endüstrisinin kurulması için ABD'li mühendislerin kullanılmalarının öngörüldüğünü ifade etmiştir.⁵¹ Şükrü Bey, ABD Hükümeti'nden kredi temin için burada bulunmadığını, ancak, özel mali kurumların yardımlarını kabul edebileceklerini belirtmiştir. Şükrü Bey ayrıca, Türkiye'nin Doğu vilayetlerindeki demiryolu sistemi, Samsun, Mersin'de liman yapımı ile İzmir'de sulama projeleri için teknik yardım ve modern bir pamuk endüstrisinin kurulması için ABD'li uzmanlardan teknik yardım beklediklerini ifade etmiştir. Şükrü Bey, ABD'deki bu gözlem ve inceleme misyonundan sonra, ABD ile direkt mali ilişkilerin başlatılabileceğini de sözlerine eklemiştir. Şükrü Bey devamla, bugünkü Türkiye'yi medeni dünyanın devamı şeklinde tanımlamıştır ve ABD'de gittiği her yerde kendisine gösterilen ilgiden memnuniyetini de açıklamıştır.

Türk-ABD ticari ilişkileri, bu dönemde, ilgi çeken bir konu olmuştur. Nitekim, ABD Büyükelçiliği Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu bir Aide-mémoire'de Türkiye lehine fazlalık veren bu ticareti dengelemek için dikkatimizi çekmiştir. Nitekim, bu belgeye göre Türkiye'nin ABD'ye ihracatı 12.678.299 Türk lirası iken ithalatı da 4.117.613 Türk lirasıdır.⁵²

Türkiye ABD'ye yün, moher, incir, üzüm, tütün, zeytinyağı, gül esansı, halı ve kasaplık havyan ihraç etmektedir. ABD yetkilileri halı ve incir ithaline önem vermektedirler. Tütün de önemli bir ihraç ürünüdür. Nitekim, 1929'da ABD Türkiye'den 2.041.870 Dolarlık tütün satın almıştır. ABD'nin 1929'da ihracatı 5.241.762.276 Dolar, ithalatı ise 4.400.126.019 Dolardır. ABD'nin Türkiye'den ithalatı,

⁵¹ **The New York Times**, 7 Nisan 1931 sayılı nüshası.

⁵² ABD Büyükelçiliği'nin 29 Ağustos 1932 tarihli Aide-mémoire'ı.

12.161.000 Dolardır ve Türkiye, ABD'nin ithalatta bulunduğu ülkeler arasında 38. sırada bulunmaktadır.⁵³

İncelediğimiz dönemde, Amerikan basınının Türkiye'yi yakından izlediği, özellikle Türk-Rus ilişkilerinin ilgi odağı haline geldiği görülmektedir. Bu çerçevede, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Litvinov'un 1931 yılı sonunda Ankara'yı ziyaret ederek, 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasının beş yıl daha uzatılması ve daha sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye 8 milyon dolarlık kredi açması ilgi çekmiştir. Bu gelişmeler ve Nisan 1932'de Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in 32 kişiden oluşan bir heyet ile Moskova'ya yaptıkları ziyaret, ABD basınına yakından izlenmiştir. Bu ziyaret vesilesiyle, Çarlık Sarayı'nın Türk misafirlere resepsiyon için açılması, 500 davetlinin buna katılması, Türk heyetinin 1 Mayıs törenlerine iştirak etmesi dikkat çekmiştir.⁵⁴ Bu basın, Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı üzerinde de durmuştur.⁵⁵

Diğer taraftan, bu dönemde, Türk Dış Politikasını tahlil eden ve Türkiye'nin büyük güçlerin dostluğunu aradıkları bir ülke haline geldiğini belirten, The New York Times gazetesinin bu konudaki yazısı dikkat çekicidir.⁵⁶ Ankara'ya büyük güçlerin kabiliyetli diplomatlarını yolladıklarını belirten yazıda, birbiri ardından Ankara'yı ziyaret eden Devlet adamları ve askerleri zikredilmektedir. Bu cümleden olarak, Güney Afrika Birliği'nin eski Genel Valisi Earl of Athlone'nun eşi, kızı ile birlikte Türkiye'yi ziyareti belirtilmektedir. 1929 Güz'ünde İngiliz Amiral Akdeniz Filosu Komutanı Sir Frederich Field'in ziyareti, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından kabulü, iki ay sonra, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Yardımcısı Karahan'ın Ankara'ya gelişi kaydedilmektedir. İngiliz Kralı, 6. Georges'un kayıbiraderinin ziya-

⁵³ T.C. New York Başkonsolosluğu 14 Mayıs 1930 tarihli ve 1972/167 sayılı yazısı.

⁵⁴ **The New York Times** gazetesinin 24 Nisan 1932 tarihli sayısı, **The New York Herald Tribune** gazetesi, 29 Nisan 1932 tarihli sayısı.

⁵⁵ **The New York Herald Tribune** gazetesi, 31 Nisan 1932 tarihli sayısı.

⁵⁶ **The New York Times** gazetesinin 30 Mayıs 1931 tarihli ve "Turkey is Courted by All of Europe" başlıklı yazısı.

reti, Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinov'un Ekim ayında 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı törenlerine katılmak üzere, Türkiye'ye yapacağı ziyaret de vurgulanmaktadır. Bütün bunlar, değerlendirildiğinde, Ankara'daki Cumhuriyet rejimine kur yapıldığı, İngiltere, İtalya, Almanya ve Fransa'nın Türkiye'de en popüler büyük güçleri teşkil ettikleri, ABD'nin Türkiye'ye ilgisini ortaya çıkarmayan birkaç büyük güçten biri olduğu da ifade edilmektedir.

The New York Times Gazetesi'nde çıkan bir diğer yazıda da, İtalya'nın Türkiye'deki durumunu sağlamlaştırdığı ileri sürülmektedir.⁵⁷ Yazara göre, Doğu Akdeniz ve Türkiye İtalyanlaşmaktadır. İtalya, Doğu Akdeniz işlerinde ve Türkiye'de önemli rol oynamaktadır. Başka bir deyişle, İtalya'nın Türkiye'deki nüfuzu en etkin hale gelmektedir. Bu bağlamda, İtalya'nın Türkiye ile Yunanistan arasında yaptığı Saldırmazlık Paktı'na atıfta bulunmaktadır. Diğer taraftan, Türkiye, İtalya ve Yunanistan arasında meydana gelen dostluk ilişkilerinin Fransa'yı rahatsız ettiği de belirtilmektedir.⁵⁸

ABD Büyükelçiliğinin, bu dönemde, Türkiye'deki iç politikayı da yakından izlediği ve gelişmeleri dikkatli bir şekilde Vaşington'a ilettiği görülmektedir. Bu bağlamda, Cumhuriyet Halk Partisi içinde 1929 yılı içinde İsmet Paşa'ya karşı beliren muhalefetin nedenleri şu şekilde özetlenmektedir: Demiryolu politikası, Kamu borçlarının ödenmesiyle ilgili izlenen politika, devlet tekelleri, hükümetin yabancı sermaye ve tekniğine karşı soğuk davranması, Milli Mücadeleye katılan ve katılmayan vatandaşlar arasında yapılan ayırım.⁵⁹ İsmet Paşa'nın istifa edeceği söylentilerine dikkat çeken Büyükelçi Grew, yerine ge-

⁵⁷ **The New York Times** gazetesinin, 7 Temmuz 1929 tarihli sayısında çıkan Fitzhugh L. Minnigerode imzalı yazı.

⁵⁸ T.C. Vaşington Büyükelçiliği'nin 5 Ocak 1931 tarihli ve 1756/432 tarihli yazısı ile **The New York Times** gazetesinin bu haberi gönderilmiştir.

⁵⁹ ABD Büyükelçiliğinin Vaşington'a muhatap 29 Ocak 1930 tarihli ve 935 sayılı yazısı, Microcopy 1224 Roll.

cecekleri Şükrü Kaya, Fethi Bey ve TBMM Başkanı Kazım Paşa şeklinde sıralamaktadır. Ona göre, Şükrü Kaya, İsmet Paşa yerine Başbakanlığa atanacaktır.⁶⁰

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş aşamalarını yakından takip eden Grew, İsmet Paşa ve Fethi Bey ile ilgili değerlendirme yapmaktadır. Ona göre, İsmet Paşa dinamik kişiliği ile mücadeleci liderdir. O, Asyalı bir askerdir ve Batı'yı az anlayan ve az sempati duyar. Daha çok tutucudur, hoşgörüsüzdür, serttir, şüphedir. Taleplerinin yerine getirilmesinde, kendisi ve diğer kimseler için acımasızdır. Fethi Bey ise anlayışlı, uyumlu, görüşlerini değiştirebilen, Batı yaşamına uyum sağlamış bir kişidir. O, Fransız Parlamenter hayatını seven, Fransız Parlamentosu'ndaki toplantıları izlemekten zevk alan, Briand ve Tardieu'yü anlayan bir kişidir. Grew, bu sıralamadan sonra, Türkiye'nin halihazır siyasi durumunda, Fethi Bey karakterinde bir kimsenin nasıl faydalı bir rol oynayabileceği sorusunu ortaya atmaktadır.⁶¹

Bu dönemde gerçekleştirilen ve Türk-ABD ilişkileri açısından önem taşıyan diğer belge de Yerleşme ve İkamet andlaşmasıdır. Bu andlaşma ile ilgili görüşmeler, 18 Ekim 1930'da başlamış ve uzun müzakerelerden sonra 28 Ekim 1931'de andlaşma Ankara'da imzalanmıştır. Bu andlaşmayı ABD Senatosu, 3 Mayıs 1932'de, TBMM ise 4 Haziran 1932'de onaylamış ve onay belgeleri 15 Şubat 1933'te Vaşington'da teati edilmiştir. Andlaşma ile ilgili olarak TBMM'deki görüşmelerde Dışişleri Bakan Vekili Şükrü Kaya, yaptığı konuşmada, andlaşmanın Türk-ABD ilişkilerinin gelişmesine büyük katkı sağlayacağını ifade etmiş, Lozan Andlaşması'ndan beri Amerikalıların Türkler lehine çok güzel hissiyatlar beslediklerini ve bundan memnun olduğunu açıklamıştır.⁶²

⁶⁰ ABD Büyükelçiliğinin Vaşington'a muhatap 7 Nisan 1930 tarihli ve 999 sayılı yazısı, Microcopy 1224 Roll.

⁶¹ ABD Büyükelçiliğinin Vaşington'a muhatap 25 Ağustos 1930 tarihli ve 1117 sayılı yazısı, Microcopy 1224 Roll.

⁶² Bu konuda Bkz. Bulut, **a.g.e.**, s. 165-170.

Bu andlaşma, Cumhurbaşkanı Hoover'ın 8 Aralık 1931'de Kongreye sunduğu mesajında da zikredilmiştir. Nitekim Hoover mesajında, ABD'nin bütün dünya ile barış içinde olduğunu ve ABD vatandaşlarının yurtdışındaki haklarının korunduğunu da kaydetmiştir. Hoover, konuşmasının "Yeni Andlaşmalar ve Sözleşmeler" bölümünde ABD Hükümeti'nin imzaladığı önemli andlaşmalar arasında 28 Ekim 1931'de imzalanan Yerleşme ve İkamet Andlaşması da yer almaktadır.⁶³

Ticaret ve Denizcilik Anlaşması ile Yerleşme ve İkamet Andlaşması, 1933 yılı içinde ABD vatandaşlarına ödenecek tazminat konusunun ele alınmasını kolaylaştırmıştır. Bu şekilde, ikili ilişkileri engelleyici bir sorun kaynağının çözüme kavuşturulması mümkün olacaktır.

Bu dönemde ayrıca, 6 Ağustos 1923'te imzalanan Suçluların İadesine dair Anlaşmanın tasdik edilmesi amacıyla bu konunun yeniden ele alınmak istendiği de görülmektedir. Bu dönemde, dikkat çeken diğer bir konu da afyon sorununun ortaya çıkmasıdır. Afyonun kaçak yollarla ABD'ye girmesi, 1930'da Türk asıllı iki afyon kaçakçısının New York'da yakalanması, ABD'de Türkiye karşıtı bir kampanyaya sebebiyet vermiştir. Türkiye'nin afyon kaçakçılığının merkezi olduğu ileri sürülmüştür. Büyükelçi Ahmet Muhtar Bey de, Ankara'ya gönderdiği raporlarında Amerikalıların uyuşturucu konusunda çok hassas olduklarını ve bu konuda önlem alınmasının beklendiğini dile getirmiştir.⁶⁴ Bu durum, Türk Hükümetinin önlem almasına sebebiyet vermiştir. Şubat 1930'da afyon işleyen fabrikaların çoğu kapatılmıştır. 1932'de Türkiye, 1912 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre Sözleşmelerine, 14 Ocak 1933 tarihli ve 2108 sayılı Kanun ile taraf olduktan sonra, ham afyonun ihracatı devlet tekeline alınmıştır.⁶⁵ Bu karar, ABD'de

⁶³ Cumhurbaşkanı'nın kongreye mesajları, 8 Aralık 1931 mesajı, Paper Relating to the Foreign Relations of the United States, 1931, Volume I, Vaşington, 1946, s. IX-XXXI.

⁶⁴ Çağrı Erhan, **Beyaz Savaş, Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1966, s. 70.

⁶⁵ Bulut, **a.g.e.**, s. 183-187.

büyük bir hoşnutluk yaratmıştır. The New York Times gazetesi Türkiye'nin bu tutumunu övmüştür.⁶⁶ Böylelikle, ikili ilişkileri gerginleştirebilecek bir konu da çözüme kavuşturulmuştur.

ABD Büyükelçisi Grew, 13 Mart 1932'de atanmış bulunduğu Tokyo Büyükelçiliğine gitmek için Türkiye'den ayrıldıktan sonra yerine tayin edilen Büyükelçi Charles H. Sherrill döneminde de ikili ilişkilerdeki olumlu gelişmeler devam etmiştir. 20 Mayıs 1932'de Gazi Mustafa Kemal'e itimatnamesini sunan ABD Büyükelçisi Ankara'ya gelmeden önce Vaşington Büyükelçimize "Asrı hazırım yegane dahisi Gazi Hazretleridir" demiştir.⁶⁷

ABD Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu Şubesi Müdürü Murray, Brown Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada Türkiye'deki reformlardan bahsetmiş ve harf inkılabımız üzerinde durarak, okullarda Arapça ve Farsçanın yerini Fransızca ve İngilizcenin aldığını, Avrupalıların da yeni yazı sayesinde Türkçeyi kolay öğreneceklerini, böylece Türkiye'yi Avrupa'dan ayıran kültürel engellerin yıkılacağını, Türklerin, Macarlar ve Fin ırktaşları ile beraber Avrupa milletleri ailesine dahil olacaklarını ifade etmiştir.⁶⁸

Büyükelçi Sherrill de Türk-ABD ilişkilerini geliştirmek için çaba sarfetmiştir. "On yılda Ankara'da gerçekleştirilenleri biz Vaşington'da yapamamıştık" demiştir.⁶⁹ Büyükelçi Sherrill, New Heaven'de yaptığı bir konuşmada, ABD ile Türkiye arasındaki ticareti iki misline çıkarmayı çalışacağını bildirmiş, Gazi'ye duyduğu hayranlığını dile getirmiştir. İtalya ile Türkiye'yi mukayese eden Büyükelçi, Georges Washington ile Gazi'yi karşılaştırmış ve Türkiye'nin komşuları ile uyguladığı dostluk politikası üzerinde durmuştur.⁷⁰ Büyükelçi Sherrill, Afyon sorununun çözümünde de etkin bir rol oynamıştır. Nitekim, Gazi

⁶⁶ Erhan, **a.g.e.**, s. 59-73.

⁶⁷ T.C. Vaşington Büyükelçiliğinin 27 Şubat 1932 tarihli ve 2260/687 sayılı yazısı.

⁶⁸ T.C. Vaşington Büyükelçiliğinin 26 Mayıs 1932 tarihli ve 10438-623 sayılı yazısı.

⁶⁹ Güven mektubunu sunmasından sonra Tevfik Rüştü Bey'in verdiği yemekte Sherrill'in konuşması. Dışişleri arşivindeki 20 Mayıs 1932 tarihli belge.

⁷⁰ **The New York Herald Tribune** gazetesi, 13 Ekim 1932 tarihli sayısı.

Mustafa Kemal ile kurduğu yakın ilişki, Gazi hakkında İngilizce bir biyografi yazmak isteği nedeniyle, Gazi ile sık sık görüşebilmesi afyon sorununda Hükümetin kesin bir tutum takınmasını sağlayarak, sorunun çözülmesini etkilemiştir.⁷¹

1932 yılında, Türk-ABD ilişkilerini olumlu şekilde etkileyecek önemli bir ziyaret meydana gelmiştir. ABD Genelkurmay Başkanı Mac Arthur 25 Eylül'de Romanya'nın Köstence şehrinden Dacia isimli bir gemi ile İstanbul'a gelmiş ve aynı gün Ankara'ya geçerek Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakan Vekili ve Dışişleri Bakanı ile görüşmelerde bulunmuştur. Ankara'daki birliklerin düzenlediği törene katılmış, aynı akşam İstanbul'a dönmüştür. Mac Arthur, 27 Eylül 1932'de saat 17'de Dolmabahçe Sarayı'nda Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmiştir. Yarım saatlik bir görüşmeden sonra Gazi, Mac Arthur'u Saray'da toplanan Türk Dil Konferansı oturumuna götürmüştür. Mac Arthur, 28 Eylül 1932 akşamı tren ile İstanbul'dan ayrılmıştır. Bu ziyaret, bu tarihe kadar ABD devlet adamlarınca Türkiye'ye yapılan ziyaretler içinde en üst düzeyde olanını teşkil etmiştir.⁷²

SONUÇ

Türk-ABD ilişkilerinin tarihi altyapısında 1929-1932 dönemi, 1927'de kurulan diplomatik ilişkilerden sonra, Türk-ABD ilişkilerinin sağlamlaştırılmasını gerçekleştirmek amacıyla iki tarafın bu yöndeki girişimleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemde, Türkiye'yi Vaşington'da çok tecrübeli bir Türk diplomatı Ahmet Muhtar Bey, ABD'yi de Ankara'da seçkin ve Türkiye'ye peşin hükümsüz yaklaştırmaya çalışan, yeni Türkiye'nin eskisi ile ilgisi olmadığını anlayan bir diplomat, Joseph Grew, temsil etmişlerdir.

⁷¹ Erhan, **a.g.e.**, s. 70.

Sherrill'in Türkçe'ye de çevrilen eserleri: Mustafa Kemal Nezdinde Bir Sene, Üç Adam: Kemal Atatürk, Rosevelt, Mussolini (İstanbul, 1938); Mustafa Kemal, Eseri ve Memleketi (İstanbul 1955).

⁷² Bu ziyaretin ayrıntıları için Bkz. Bulut, **a.g.e.**, s. 101-107.

Diplomasi, devletler arasındaki ve devletler ile diğer aktörler arası ilişkilerin yönetimidir.⁷³ Diplomat, diplomasiyi yöneten devlet sorumlusudur ve devletin yürütme erkinin en önemli unsurlarından birini oluşturur. Diplomatlar, atandıkları ülke içinde yaşayan, bu ülkenin sorunlarını yakından takip eden ve bunları merkezlerine rapor eden kimselerdir. Diplomatlar, bu şekilde, ülkelere dair politikaların tespit edilmesinde önemli katkı sağlarlar.

Ahmet Muhtar Bey, Yeni Türkiye'yi ABD kamuoyuna tanıtarak ikili ilişkilerin olumlu bir mecraaya girmesine katkıda bulunmuştur. Aynı çabayı da Joseph Grew ve Charles Sherrill göstermişlerdir.

Bu çerçevede, bu dönemde, Türkiye ve ABD'nin karar vericilerinin, ikili ilişkilerin geliştirilmesi çabası içinde oldukları, ortaya çıkan sorunların bilinçli olarak üstesinden gelinmesine gayret ettikleri, görebildiğimiz belgeler ışığında anlaşılmaktadır. Nitekim, bu dönemde misyon okulları sorununun çözüm yoluna girmesi, Türkiye'nin Briand-Kellog Paktı'na katılması Ticaret ve Denizcilik Anlaşması ile Yerleşme ve İkamet Andlaşması'nın imzalanması, ABD vatandaşlarının tazminat talepleri sorununun çözümüne dair girişimler, Suçluların İadesi konusundaki Anlaşmaya yönelik çalışmalar afyon sorununa getirilen çözüm dikkat çekicidir. Böylelikle, Türk-ABD ilişkilerinin hukuki temelleri oluşturulmuş ve ikili ilişkilerin her alanda gelişmesine sağlam bir zemin hazırlanmıştır. Buna ilaveten, bu dönemde başlayan ikili, askeri, kültürel ilişkiler, gemi ziyaretleri, ikili ticareti artırma gayretleri de önem taşımaktadır.

ABD basınının Türk devrimlerini, Türkiye'nin gelişme ve dış politikasını yakından takip etmesi de ABD'de Türkiye'nin daha iyi tanıtılmasını, ikili ilişkilerin gelişmesini kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur. Bütün bu gelişmeler, 1929-1932 döneminde Türk-ABD ilişkilerini sağlamlaştırmıştır. Türkiye'nin barış politikası, Venizelos'un Ankara'ya İsmet Paşa'nın Atina'ya ziyaretleri, Yunanistan ile kurulan iyi ilişkiler,

⁷³ R. P. Barston, **Modern Diplomacy**, Routledge, Londra, 2006, s. 1.

irredantist bir politikanın izlenmemesi, yönünü Batı'ya çevirmiş Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin gelişmeye başlamasına yol açmıştır.⁷⁴

Böylelikle, 1929-1932 dönemi, ikili ilişkilerin sağlamaştırılması yönündeki gelişmelerle daha sonraki dönemlerde ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Türk-ABD ilişkilerinde meydana gelecek stratejik yakınlığın oluşmasını da etkileyecektir.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, Fahir, Amerika, Sevr Anlaşması ve “Ermenistan” Sınırları, **TTK Belleten**, C 61, S 230, 1977.
- Armaoğlu, Fahir, Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika, **TTK Belleten**, C 55, S 213, 1991.
- Armaoğlu, Fahir, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- Barston, R. P., **Modern Diplomacy**, Routledge, Londra, 2006.
- Bulut, Semih, **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.
- Erhan, Çağrı, **Beyaz Savaş, Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1966.
- Erol, Mine, **Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi, 1919-1920**, İleri Basım Evi, Giresun, 1972.
- Grew, Joseph C., **Turbulent Era: A Diplomatic Record of 40 Years 1904-1945**, Edited by Walter Johnson, Volume II, The Riberside Press, Cambridge, 1952.
- Köse, İsmail, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol’un Rolü (1919-1927)**, TTK Yayını, Ankara, 2016.
- Kurat, Akdes Nimet, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)**, Ankara, 1959.

⁷⁴ Grew, **a.g.e.**, s. 917. Grew, anılarında Venizelos’un Ankara’ya ziyaretinden çok etkilenmiştir. Eski düşmanların dostluk kurmalarını Türkiye için çok olumlu bir husus olarak zikretmektedir.

Oba, Ali Engin, “Lozan Barış Konferansında ABD’nin Türkiye’den Talepleri ve Bu Amaçla İzlediği Strateji”, TTK ve Samsun Üniversitesi’nin düzenlediği **100. Yılında 19 Mayıs ve Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumuna Sunulan Tebliğ, 11-14 Haziran 2019, Samsun.**

Polat, Ilknur, “Osmanlı İmparatorluğunda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, **TTK Belleten**, C LII, Nisan 1988, S 202.

Roderic, H. Davison, “Westernized Education in Ottoman Turkey”, **Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1923: The Impact of the West**, University of Texas Press, Austin, 1990.

Sander, Oral, **Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964**, SBF Yayınları, Ankara, 1979.

Sander, Oral, “Türkiye’nin Batı Bağlantısı: ABD ve Türkiye”, **Türkiye’nin Dış Politikası**, İmge Yayınları, Ankara, 1998.

Şimşir, Bilal, “Türk-ABD İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Vaşington Büyükelçiliği, (1920-1927)”, **TTK Belleten**, C 41, S 162.

Şimşir, Bilal, “Amerikan Belgelerinde Türk Yazı Devrimi”, **TTK Belleten**, C 43, S 169, 1979.

Ülman, A. Haluk, **İkinci Cihan Savaşı’nın Başından Truman Doktrinine kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)**, SBF Yayınları, Ankara, 1961.

Yücel, İdris, “Yabancı Okullar ve Kültürel Milliyetçilik: Bursa Amerikan Kız Koleji Tanassur Hadisesi (1928)”, **TTK Belleten**, C LXXX, Nisan 2016.

Waldo H. Henrichs, Jr, **American Ambassador, Joseph C Grew and the Development of the United States Diplomatic Tradition**, Little Brown and Company, Boston-Toronto, 1966.

ARŞİV VE DİĞER BELGELER

ABD Büyükelçisi’nden Dışişleri Bakanı’na 23 Kasım 1927 tarihli ve 367.1164/104 numaralı ve 60 sayılı yazı. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1927, Vol. 3.

Message of the President of the United States Communicated to the Two Houses of Congress at the Beginning of the Second Session of the Seventy-First Congress, Washington, 1929.

ABD Dışişleri Bakanı Kellog'un 11 Kasım 1928'de Alliance Mondiale pour l'Amitié Internationale konuşması.

Amerika Müttehit Cumhuriyetler ile Siyasi Münasebetlerimiz, 1930.

Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği'nin Dışişleri Bakanlığı'na muhatap 18 Aralık 1930 tarihli ve 61706 sayılı yazısı.

Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği'nin Dışişleri Bakanlığı'na muhatap 25 Ağustos 1930 tarihli ve 59486 sayılı yazısı.

Boston Fahri Başkonsolosluğu ile New Orleans Fahri Konsolosluğu'nun Beratları ile ilgili 29 Temmuz 1930 tarihli Kararname.

Dahiliye Vekaleti'nin Dışişleri Bakanlığı'na muhatap 27 Mayıs 1931 tarihli ve 157/396 sayılı yazısı.

ABD Büyükelçiliği'nin Dışişleri Bakanlığı'na muhatap 15 Mayıs 1929 tarihli Aide-mémoire'ı.

ABD Büyükelçiliği'nin Dışişleri Bakanlığı'na muhatap 9 Mayıs 1929 tarihli mektubu.

ABD Büyükelçiliği'nin Dışişleri Bakanlığı'na muhatap 30 Nisan 1930 tarihli ve 7 numaralı Notası.

Bakanlar Kurulu'nun 11 Mart 1931 tarihli kararı

T.C. New York Başkonsolosluğumuzun 7 Nisan 1931 tarihli ve 3570-463 sayılı yazısı.

T.C. New York Başkonsolosluğumuzun 12 Kasım 1931 tarihli ve 4381-485 sayılı yazısı.

Murrow'un 30 Ocak 1931 tarihli mektubu.

ABD Büyükelçisi Grew'un Dışişleri Bakanlığı'na muhatap 24 Aralık 1929 tarihli mektubu.

ABD Büyükelçiliği'nin 7 Ocak 1929 tarihli ve 78 sayılı Notası.

ABD Büyükelçiliği'nin 7 Ocak 1933 tarihli Aide-mémoire'ı.

Paris Büyükelçiliği'nin 16 Aralık 1930 ve 833/475/838 sayılı yazısı.

- 28 Eylül 1931 tarihli ve 11782 sayılı Bakanlar Kurulu kararı.
- ABD Büyükelçiliği'nin 29 Ağustos 1932 tarihli Aide-mémoire'ı.
- T.C. New York Başkonsolosluğu 14 Mayıs 1930 tarihli ve 1972/167 sayılı yazısı.
- T.C. Vaşington Büyükelçiliği'nin 5 Ocak 1931 tarihli ve 1756/432 tarihli yazısı
- ABD Büyükelçiliğinin Vaşington'a muhatap 29 Ocak 1930 tarihli ve 935 sayılı yazısı, Microcopy 1224 Roll.
- ABD Büyükelçiliğinin Vaşington'a muhatap 7 Nisan 1930 tarihli ve 999 sayılı yazısı, Microcopy 1224 Roll.
- ABD Büyükelçiliği'nin Vaşington'a muhatap 25 Ağustos 1930 tarihli ve 1117 sayılı yazısı, Microcopy 1224 Roll.
- Cumhurbaşkanının kongreye mesajları, 8 Aralık 1931 mesajı, Paper Relating to the Foreign Relations of the United States, 1931, Volume I, Vaşington, 1946, s. IX-XXXI.
- T.C. Vaşington Büyükelçiliğinin 27 Şubat 1932 tarihli ve 2260/687 sayılı yazısı.
- T.C. Vaşington Büyükelçiliğinin 26 Mayıs 1932 tarihli ve 10438-623 sayılı yazısı.
- 30 Ekim 1922 tarihli Aide-mémoire'ı içeren telgraf (767.68119/51b) Dışişleri Bakanı'ndan Paris Büyükelçisi'ne (<http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idix?type=browse&scope=FRUS.FRUS1>).

GAZETE KAYNAKLARI

- Washington Times** gazetesinin 30 Temmuz 1931 tarihli ve **Washington Post**'un 31 Temmuz 1931 tarihli sayıları.
- The New York Times** 7 Kasım 1931 tarihli sayısı.
- The New York Times** 7 Nisan 1931 sayılı nüshası.
- The New York Times** gazetesinin 24 Nisan 1932 tarihli sayısı, **The New York Herald Tribune** gazetesi, 29 Nisan 1932 tarihli sayısı.
- The New York Herald Tribune** gazetesi, 31 Nisan 1932 tarihli sayısı.

The New York Times gazetesinin 30 Mayıs 1931 tarihli ve “Turkey is Courted by All of Europe” başlıklı yazısı.

The New York Times gazetesinin, 7 Temmuz 1929 tarihli sayısında çıkan Fitzhugh L. Minnigerode imzalı yazı.

The New York Herald Tribune gazetesi, 13 Ekim 1932 tarihli sayısı.

1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ VE BASINA YANSIMASI

Ayşe AYDIN*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti Devleti temellerini atmaya başladığı dönemde ekonomik kalkınmaya da büyük önem verdi. Çok erken tarihlerden itibaren ekonomik kalkınmada benimsenecek yol ve strateji konusunda çalışmalar yapıldı. 17 Şubat 1923'de İzmir İktisat Kongresi bu amacı gerçekleştirebilmek için toplandı. Kongrede alınan kararlar, hükümete ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderildi. Ayrıca kongrede alınan kararlar hükümet programında ve Cumhuriyet Halk Partisi programında da yer aldı ve uygulamaya konuldu. Genç cumhuriyetin yönetici kadrosu, özel sektörün ekonomik hayattaki eksikliğinden dolayı temel yatırım sayılabilecek alanları da kendi eliyle gerçekleştirmeye çalıştı. Bunda sermaye yokluğu, teknolojik yetersizlik ve müteşebbis düşüncenin henüz yeterince yerleşmemiş olması da etkili oldu. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1929 Dünya Ekonomik Krizi sonrası daha mutedil bir devletçiliğe yöneldi ancak bu da ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmede yeterli olmadı.

1939-1945 yılları arasında yaşanan II. Dünya Savaşı ve sonrasında da Türkiye'nin ekonomik durumunun kötü olmasından dolayı İstanbul Tüccar Derneği yönetim Kurulu 29 Haziran 1948'de yaptığı toplantıda, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik meseleleri incelemek ve çözüm önerilerinde bulunmak amacıyla İstanbul'da bir ticaret ve iktisat kongresi toplamaya karar verdi. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra kongre, 22 Kasım'da açıldı. Kongreyi basın da yakından takip etti ve

* Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, ayseay42@hotmail.com.

değerlendirmelerde bulundu. Kongreye daha önce kendileriyle görüşmeler yapılmış olmasına rağmen CHP iktidarı sıcak bakmadı ve katılmadı. Buna rağmen çok sayıda meslek kuruluşu, aydın ve sivillerin katıldığı kongrede, dış ticaret, vergi reformu, devletçilik gibi konularla ilgili komisyonlar oluşturularak altı gün çalışıldı. Ekonomide uygulanan devletçiliğin yanında serbest rekabete de fırsat tanınmasını ve bu konuda hükümetin istikrarlı ve güven verici bir konumda olması değerlendirildi. Bu çalışmamızda dönemin kaynakları ve süreli yayınları öncelikli olarak taranarak, telif ve tetkik eserler de incelenerek konu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Basın, İktidar, Cumhuriyet Halk Partisi, İstanbul Tüccar Derneği, İktisat.

1948 TURKEY ECONOMICS CONGRESS AND ITS REFLECTION IN THE PRESS

ABSTRACT

In the period of Republic of Turkey government laid its foundation, the government gave importance to economic development. Since very early period, studies on economic development method and strategy were done. On the 17 February 1923, Izmir economic congress was held to achieve this goal. The decisions taken at the congress were sent to government and the Grand National Assembly of Turkey. Also, the decisions taken at the congress took place in the government and Republican people's party program, and were implemented. The management of the young Republic tried to make the basic investments for the private sector due to its lack of economic experience. The lack of capital, technological inadequacy and the insufficiency of entrepreneurial thinking were effective in this situation. In 1929, after the world economic crisis, state of the Republic of Turkey headed for more temperate statism but not enough to implement financial development.

Between the years 1939-1945, Second World War had occurred and Turkey's financial situation deteriorated, so Istanbul Merchant Association Board decided to hold a trade and economic congress in Istanbul to examine financial issues and propose solutions. After the preparations, the congress was held on 22 November. The government CHP didn't lean to the congress and didn't attend to it, in spite of the meeting and invitations be made in advance. Despite of this, by establishing a commission, in the congress to which many professional organizations, intellectuals and civilians attended studies were conducted about external trade, tax reform and Statism for 6 days. Besides Statism, the government was considered stable and reassuring for giving opportunity to free competition market.

In this research, archive sources of this period and initially periodical publications will be assessed. Also, copyright and auditory works will be assessed.

Keywords: Press, Government, Republican People's Party, Istanbul Merchant Association, Economy.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluşundan kısa bir süre sonra II. Dünya Savaşı gibi büyük bir hadise ile karşı karşıya kaldı. Ülkenin yönetici kadrosu savaş dışı kalabilmek için büyük çaba sarf ederken yeni yeni düzelmeye başlayan ekonomisi de yeniden sarsıldı. Ayrıca iç ve özellikle dış dinamiklere bağlı olarak çok partili siyasi hayata geçme kararı alması üzerine kurulan muhalefet partileri, özellikle 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti mevcut Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının ekonomi politikalarına ciddi eleştiriler yöneltti. Bu arada çok partili siyasi hayata geçme kararı ile birlikte basın da ilk kez daha keskin bir şekilde iktidar taraftarı ya da muhalefet taraftarı şekliyle ayrılmaya başladı. Bu nedenle kongre ile ilgili tartışmalar basın tarafından da dikkatle izlendi ve farklı değerlendirmeler ortaya çıktı. Genel olarak değerlendirildiğinde kongrenin toplanmasına olumlu yaklaşımın olmasına rağmen devletçilik konusunda alınan kararlar farklı yorumlandı. Basının bir bölümü alınan kararları desteklerken bir bölümü de ya şiddetli bir şekilde eleştirdi ya da temkinli yaklaşmayı tercih etti¹.

I. KONGRENİN HAZIRLIK SAFHASI, TOPLANMASI VE GÜNDEMİ

Şubat 1947'de İstanbul'un bazı tanınmış tüccar ve iş adamları tarafından kurulan İstanbul Tüccar Derneği, 1948 yılı Haziran ayındaki toplantısında, ulusal ve uluslararası alanda gelişen iktisadi ve politik şartların getirdiği yeni durum karşısında Türkiye'nin konumunu değerlendirmek için bir iktisat kongresi toplanmasına karar verdi². Böyle bir kongrenin toplanmasının amacı da devletçiliğin mahiyeti ve kapsamı, dış ticaret, vergi reformu ve sanayileşme konularında ilgili kurum ve kuruluşların temsilcileriyle ayrıntılı bir şekilde görüş alışverişinde bulunmaktı. Böylece ülke çapında her konu objektif ve ilmi

¹ Serkan Tuna, "1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde Devletçilik Tartışmaları ve Yansımaları", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dergisi: Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Yıl 1, S 1 (2002), s.289-320, s.302.

² Cemil Koçak, *Dönüşüm*, C 4, İstanbul, İletişim, 2015, s.609-610.

esaslara uygun bir şekilde ele alınacak ve değerlendirilecekti³. Kongrenin toplanmasının öncülüğünü İstanbul Tüccar Derneği üstlendi. Dernek ana nizamnamesine göre; Haziran 1948'de yaptığı toplantıda, 22-27 Kasım 1948'de İstanbul'da İktisat Kongresi'ni düzenleme kararı aldı. Kongrenin her türlü sorumluluğunu da üstlendi. Kongrenin düzenlenmesi ve idaresi için İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Bölge Sanayi Birliği, Türkiye İktisatçılar Derneği, Türkiye Ekonomi Kurumu, İstanbul Tüccar Derneği'nden üçer kişiden oluşan Kongre Tertip Komitesi oluşturuldu. Komite ilk toplantısını 3 Ağustos 1948'de, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda yaptı. Bu toplantıda kongre yönetmeliği onaylandı, gündem tespit edildi ve çalışmalara başlandı. Komite, kongrenin toplanmasına ve idaresine yönelik bir yönetmelik hazırlayarak davetiyelerle birlikte ilgililere yolladı. Davetiyeler sadece ilgili kurum ve kuruluşlara değil aynı zamanda diğer meslek mensuplarına, sigorta şirketlerine, üniversite ve yüksekokul profesörlerine, günlük gazete ve meslek dergilerinin başyazarlarına, iktisadi ve mali konularda yazı yazar köşe yazarlarına gönderildi⁴.

Kongrenin Tertip Komitesi tarafından kamuoyuna duyurulan gündemde, tertip komitesinin kimlerden oluşturulduğu, sorumluluğun İstanbul Tüccar Derneği'nde olduğu, kongrenin İstanbul'da Kasım ayında toplanacağı, katılımcı kuruluş ve şahıslarla ilgili detaylı bilgi, katılımcıların masraflarının kendileri ya da temsil ettikleri kurumlar tarafından karşılanacağı, kongrenin gündeminin devletçilik ve devlet müdahalesi, dış ticaret rejimi, vergi reformu ve Türkiye'de sanayinin alacağı durum olduğu belirtildi. Ayrıca kongrede bu konuların dışına çıkılmayacağı da ifade edildi. Bütün bunların dışında kongre tertip heyetinin bir başkan üç yardımcısı ve İstanbul Tüccar

³ Yaşar Semiz, "İstanbul İktisat Kongresi 22-27 Kasım 1948", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 4, S 15, Ekim 2017, s.23-52, s.28.

⁴ İlhan Tekeli/Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C III, İletişim, İstanbul 2014, s.269-271; İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa 2003, s.101-103; Semiz, a.g.m., s.29.

Derneği Genel Sekreterinin, komitenin ve başkanlık divanının tabii üyesi olduğu ve kongre genel sekreterliğini de yapacağı ifade edildi⁵.

Kongrenin toplantı yeri ve saati tertip komitesi tarafından Kasım ayının ilk haftasında ilgililere duyuruldu. Kongrenin ilk toplantısının Yıldız Sarayı'nda yapılması ve belediye başkanının konuşmasıyla açılması kararlaştırıldı. Sarayın tadilatla olması gerekçe gösterilince İstanbul Taksim Belediye Gazinosu'nda, 22 Kasım 1948 saat 10.00'da toplanması kararlaştırıldı. Toplantıya 1200'ün üzerinde delege katıldı. Kongrenin açılış günü siyasilerden ya da devlet temsilcilerinden katılım olmadı⁶. Açılış İstanbul belediye başkanı ve valisi olan Dr. Lütfi Kırdar'ın rahatsızlığı nedeniyle İngiltere'ye gitmesi, vekili Haluk Nihat Pepe'nin de acil olarak Ankara'ya gitmesi ve yerine vekil bırakmaması üzerine kongre, İstanbul Tüccar Derneği ve aynı zamanda kongre tertip komitesi başkanı tüccarlardan ve eski Afyonkarahisar milletvekili olan İzzet Akosman tarafından yapıldı⁷.

Kongrenin açılış gününün öğleden sonrasında devletçilik ve devlet müdahalesi, dış ticaret ve vergi reformu adlı üç komisyon oluşturuldu. Ve komisyonların üyelerinin seçimi yapılarak çalışmalara başlandı⁸. Devletçilik Komisyonu, 22 Kasım öğleden sonrasında Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu'nda çalışmalarına başladı, başkanlığına Prof. Dr. Hazım Atıf Kuyucak, başkan vekilliklerine Kazım Taşkent ve Prof. Dr. Muhlis Ete, Raportörlüğüne de Doç. Dr. Feridun Ergin seçildi. Seçimlerden sonra görüşmelere geçilerek her konuşmacı için 10 dakika süre belirlendi. Çok sayıda delege söz almak istemişse de ilk söz tüccar derneğindeki resmi görevinin yanı sıra kongrenin düzenlenmesinde aktif rol üstlenen Ahmet Hamdi Başar'a verildi. Başar, 14

⁵ Semiz, a.g.m., s.30; Tuna, a.g.m., s.293.

⁶ **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1948, s.1,2.; **Son Posta**, 23 Kasım 1948, s.1,7; **Vatan**, 23 Kasım 1948, s.1,4; **Yeni Sabah**, 23 Kasım 1948, s.1,4; **Akşam**, 23 Kasım 1948, s.1,2,3.

⁷ Zafer Toprak, "Unutulan Kongre:1948 Türkiye s İktisat Kongresi" **İktisat Dergisi**, S 211-212, Haziran - Temmuz 1982, s.37-42, s.37; Tuna , a.g.m., s.292 ; **Tasvir**, 20 Kasım 1948, s.1,5.

⁸ **Son Posta**, 23 Kasım 1948, s.1-7; **Tasvir**, 23 Kasım 1948, s.1,5.

madde üzerinde topladığı konuşmasında devletin ekonomideki durumunun nasıl olması gerektiği yönünde düşüncelerini belirtti. Ayrıca ekonomi genel meclisinin kurulmasının önemli olduğunu ancak bu meclisin demokratik esaslarla seçilerek oluşturulması gerekliliğini -iş dünyasından da temsilcilerin bulunmasının gerekli olduğunu- vurguladı. Başar, memur devlet anlayışının mutlaka değişmesi gerektiğini ifade etti⁹. Daha sonra söz alan başkan Prof. Dr. Hazım Atıf Kuyucak, Başar'ın tespitlerine benzer düşüncelerini dile getirdikten sonra devletin ekonomiye müdahale etmesini milli emek ve sermayeden yeterli düzeyde verim alınmasına elverişli bir yöntem olmadığını belirtti. Feridun Ergin ise devletçiliğin amacının siyasi olarak kullanıldığını dile getirdi. Konuşmacıların bir kısmı devletçiliği eleştirirken bir kısmı bunu doğru bulduğunu belirtmiş bir kısım da ekonomide hem devletin hem de özel sektörün birlikte hareket etmesini savunmuştur¹⁰.

Dış ticaret komisyonu ilk toplantısını Etibba (Tabipler) Odası salonunda yaptı ve yapılan seçimler sonrasında komisyon başkanlığına İzmir Delegatesi Selahattin Sanver, ikinci başkanlığa Mümtaz Rek ve Sedat Potoğlu, raportörlüklere de Server Somuncuoğlu ve Tekin Alp seçildi¹¹. Dış ticaret dengesinin sağlanması dış ticaret komisyonunun en önemli tartışma konularından biri oldu. Bu nedenle kongrede ihracatın artırılması ve ithalatın gerekli düzeye indirilmesi önde gelen bir talep oldu. Ayrıca üretim artışının gerçekleştirilmesi için nelerin yapılabileceği de görüşüldü. Bütün bunların yanında kara ve demir yolu ulaşım ağının geliştirilmesi de önem taşıyan ve görüşülen konulardan biriydi¹².

Vergi Reformu Komisyonu, ilk toplantısını 22 Kasım'da İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda yaptı. Toplantı, kongre başkanı İzzet Akosman tarafından açıldı. Sonra başkanlık ve üye seçimine geçilerek

⁹ Koçak, **a.g.e.**, s.704; Parasız, **a.g.e.**, s.101-103; Semiz, a.g.m., s.33.

¹⁰ **Türkiye İktisat Mecmuası**, S 11 (Özel Sayı), İstanbul Aralık 1948, s.3-5; Koçak, **a.g.e.**, s.704; Semiz, a.g.m., s.33.

¹¹ Semiz, a.g.m.,37; Tuna, a.g.m., s.294.

¹² Semiz, a.g.m., s.37-42; Koçak, **a.g.e.**, s.706.

başkanlığa Hüsnü Himmetoğlu seçildi. Başkan yardımcılıklarına ise Prof. Fritz Neumark ve Ahmet Hamdi Başar, raportörlüğüne de Osman Fikret Arkun seçildi¹³. Kongrenin en çok tartışılan konularından biri de verginin nasıl olacağı idi. Tartışmalar gelir vergisi ve kazanç vergisi üzerine yapıldı. Bu nedenle görüş ayrılıkları kongrede zaman zaman ciddi fikir tartışmalarının yaşanmasına sebep oldu¹⁴.

II. KONGRENİN BASINA YANSIMALARI

II. Dünya Savaşının sona ermesine rağmen ülke ekonomisinin bir türlü normale dönmemesi Şubat 1947'de tüccarlar ve iş adamları, İstanbul Tüccar Derneği tarafından İstanbul'da bir iktisat kongresinin toplanmasına karar verilmesine sebep oldu. Aslında iktisat kongresinin toplanmasına yönelik haberler basında neredeyse bir yıl öncesinden başlamıştı. Cumhuriyet Gazetesi'nin 12 Kasım 1947'deki yayınında "Milli İktisat Kongresi Acele Toplanmalıdır" şeklinde bir yazı yayınladı¹⁵.

1948 yılının ilkbahar aylarında İzmir Ticaret Odası, Türkiye İktisat Kongresi'nin düzenlenmesini istedi. Cumhuriyet Gazetesi, 1948 yaz aylarında, İstanbul Tüccar Derneği'nin, Türkiye İktisat Kongresi'ni toplayacağını duyurdu. Yine gazete kongrenin gündeminde üç maddenin bulunduğunu, birincisinin devletçilik olduğunu özel girişimin önündeki sınırlamaların kaldırılmasını talep etmiştir. İkinci olarak özel girişimin sınırlarının genişletilmesinden bahsedildi. Bu şekilde devletçilik de sınırlandırılmış olacaktı¹⁶. Gazete, bir ay sonrasındaki bir haberinde kongrenin Kasım ayında, Ankara'da toplanacağını haberini vermiştir¹⁷. Kongrenin toplanmasından birkaç ay önce İstanbul Tüccar Derneği'nin resmi yayın organı niteliğinde olan Türkiye İktisat Mecmuası'nın Eylül sayısında, A. Dünder yazısında, kongre-

¹³ Semiz, a.g.m., s.42.

¹⁴ Semiz, a.g.m., s.42-46.

¹⁵ Cumhuriyet, 12.11.1947, s.1,2.

¹⁶ Cumhuriyet, 1.4.1948, s.1,2.

¹⁷ Cumhuriyet, 2.8.1948, s.1,2.

renin şimdiye kadar alıştığımız şekilde hükümet veya yarı resmi teşekküller tarafından yapılmadığını, “*Toplanma inisiyatifinin doğrudan doğruya serbest meslek ve ilmi teşekküllerin elinde olduğu belirtildikten sonra “bu suretle memleketin büyük davaları üzerinde fikir beyan etmek ve karar vermek vazife ve mesuliyetinin artık yalnız devlete ve onun memurlarına ait olmadığı bir vakıa olarak kabul ve ilan edilmiş bulunuyordu. Bu hayatımızda büyük bir inkılap teşkil ediyordu.”*¹⁸.

Kongre Tertip Heyeti, 18 Ekim 1948’de, CHP Milletvekili Hilmi Uran’a yazdığı yazıda, kongreye milletvekillerinin de talep ettikleri takdirde asli üye olarak katılabilecekleri, tebliğ sunabilecekleri ya da söz alarak görüşlerini açıklayabilecekleri bildirilmişti. Bu arada CHP İstanbul Bölge Müfettişi Sadi Irmak da 9 Kasım 1948’de CHP Genel Sekreterliği’ne yazdığı yazıda kongreye yönelik görüşlerini dile getirdi.

Bu yazıya göre Irmak, Kongre Tertip Heyeti ile görüşmüş ve kongrenin içeriği hakkında bilgi almıştı. Tertip Heyeti, kongrenin parti politikaları dışında objektif ve ilmi bir karakter taşıyacağı hususunda güvence vermişti. Ayrıca memleketin başlıca ekonomik meselelerinin müspet bir gözle tahlilinin yapılacağını ve başlıca üç konunun; devletçilik, dış ticaret ve vergi reformunun görüşüleceğinin bilgisini almıştı. Ayrıca Irmak, konuşmalarda partilerin ve şahısların hedef alınmayacağına dair kongre tertip heyetinin teminat verdiğini ifade etti. Buna rağmen Irmak, tereddütlerini de dile getirdi. Ayrıca o, bütün bu teminatlara rağmen kongrede hükümetin icraatlarının sert bir şekilde eleştirilme ihtimali olduğunu bu nedenle kongreye karşı hükümetin olumsuz bir tavır almak yerine hükümetin bu durumdan faydalanarak kamuoyuna parti ve hükümetin görüşlerinin açıklanmasının daha iyi olacağını düşündüğünü ifade etti. Irmak, kongreye kayıtsız kalınmasının kamuoyu nezdinde olumsuz sonuçları olacağını dile

¹⁸ Koçak, **a.g.e.**, s.618; A.Dündar, “Türkiye İktisat Kongresi”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, S 8 (Eylül 1948), s.5-6.

getirdi¹⁹. Irmak'ın düşüncelerinin CHP iktidarı tarafından kongre esnasında ve sonrasındaki gelişmelere bağlı olarak pek dikkate alınmadığı kanaatindeyiz. Ayrıca CHP İktidarının yayın organı niteliğinde olan Ulus Gazetesi de günler önce yapılacak olan kongrenin tarafsız olmadığını olamayacağını ifade etti²⁰.

Son Posta Gazetesi, 19 Kasım'da İstanbul vali ve belediye başkanı Dr. Lütfi Kırdar'ın Londra'ya gideceğini yerine de vekil olarak Haluk Nihat Pepe'nin atandığını haberini vermiştir. Gazete kongrenin hazırlıklarının tamamlandığını ayrıca kongre tertip heyetinin Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar'a da davetiye gönderdiğini Bayar'ın da kongreye geleceğini ifade etmiştir. Eski bir iktisat vekili olan Bayar'ın, CHP'nin, devletçilik politikasını sert bir şekilde eleştireceği haberini vermiştir²¹.

Kongrenin katılımcılarından ve Tasvir Gazetesi'nin yazarlarından Cihad Baban'da, kongrenin toplanabilmesini demokrasinin sağladığı özgürlük ortamıyla ilişkilendirdi²². Cumhuriyet Gazetesi, 21 Kasım'daki yayınında hükümetin, kongreyi ve kararlarını dikkate alıp almayacağını belirsiz olduğunu ifade etti²³. Yine aynı gazete de İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası genel meclis başkanı Ahmet Kara, kongrenin açılışından hemen önce basına yaptığı açıklamada, kongrede genel memnuniyetsizliklerin etrafıca belirleneceğini fakat bütün bu çalışmalarından tatminkâr bir sonucun çıkacağına yönelik pek ümitli olmadığını vurgulamıştır. İstanbul Tüccar Derneği genel sekreteri Ahmet Hamdi Başar da, Kara'nın tam aksine bir görüş beyan ederek: *"Bu kongre iktisadi ve mali mevzularda söz söyleyecek karar verecek en salahiyyetli topluluktur. Burada alınacak kararları fülüyat sahasına koymakla, sadece bizler değil bütün memleket vazifelidir. Eğer Türkiye'de milli hakimiyet esasına*

¹⁹ Koçak, a.g.e., s.696-697.

²⁰ **Ulus**, 20 Kasım 1948, s.1,3.

²¹ **Son Posta**, 20 Kasım 1948, s.1,5.

²² Cihad Baban, "Yarın Büyük İktisat Kongresi Toplanıyor", **Tasvir**, 21 Kasım 1948, s.1,5.

²³ **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1948, s.1,2.

dayanan ve kuvvetini efkârı umumiyeden alan bir rejim yasayacaksa, bu kongrenin kararları bugün olmazsa yarın behemehal tatbik edilecektir”²⁴ şeklinde durumu değerlendirmiştir.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası İdare Heyeti Başkanı Nuri Koziçoğlu da, Başar’ın kongreye yönelik düşüncelerini desteklemiş ve kongrenin İstanbul Tüccar Derneği’nin inisiyatifi ve girişimi ile gerçekleştiğini belirtmiştir²⁵. Akşam Gazetesi de iktisat kongresi’nin toplanması ile ilgili haberi iç sayfalarından vermiştir²⁶. Yine aynı gazete, kongrede görüşülen konularla ilgili hararetli tartışmaların olabileceğinin haberini vermiş ve kongrede önemli tezlerin ileri sürüleceğinden söz etmiştir. Gazete, ayrıca, Yeni Sabah Gazetesi’ndeki bir yazıyı aktararak 20 küsur yıldır devam eden iktisadi programsızlığımızı belirttikten sonra kongrenin kanuni bir yetkisinin olamadığını bu nedenle kararların dikkate alınıp alınmayacağını Ticaret Bakanına bağlı olduğundan bahsetmiştir. Kongrenin resmi bir özelliğinin bulunmamasının yanında hükümet tarafından da istişare için çağrılmadığını kendi inisiyatifleriyle toplandıklarını ve hükümete haber verdiklerini ifade etti²⁷.

Son Saat Gazetesi de kongrenin amacını anlatan önemli bir konuşmanın İzzet Akosman tarafından yapıldığının haberini verdikten sonra Ahmet Hamdi Başar’ın da, İstanbul Tüccar Derneği adına konuşma yaptığını, konuşmasında özellikle devletçilik üzerinde durduğunu ifade etmiştir. Başar’ın devletçiliğin esaslı bir tasfiyeye ihtiyacı olduğunu belirttiğini, kurucu devletçilikten artık uzaklaşılması gerektiğini söylediğini yazmıştır²⁸.

²⁴ **Türkiye İktisat Mecmuası**, S 11 (Özel Sayı), İstanbul Aralık 1948, s.3-5; **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1948, s.1,2.

²⁵ **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1948, s.1, 2.

²⁶ **Akşam**, 21 Kasım 1948, s.1,3.

²⁷ **Akşam**, 22 Kasım 1948, s.1,2.

²⁸ **Vatan**, 22 Kasım 1948 , s.1,3; **Son Saat**, 22 Kasım 1948, s.1,5; **Son Posta**, 22 Kasım 1948, s.1.2.

Kongre tertip komitesi başkanı Akosman konuşmasında, 1923’den itibaren ancak 25 sene sonra İstanbul’da ikinci bir iktisat kongresi toplanabildiğini ifade etti. Bu süre zarfında devletin, ülkenin iktisadi kalkınma davasını bütünü ile kendi üzerine aldığını ve kısa süre içinde çok iş yapabileceğini düşünerek iktisadi hayatta bilfiil çalışan meslek ihtisas elemanlarına bu yolda herhangi bir görev vermeye gerek görmediğini belirtti. Ancak 25 yıllık uygulamanın sonunda gelinen noktanın memleketin iktisadi geleceğinde, alanlarında uzmanlaşmış olan meslek mensuplarının da işe karışmasının gerekliliğini dile getirerek üstü kapalı bir şekilde CHP iktidarının uyguladığı iktisadi devletçiliği eleştirmiştir²⁹. Akosman’dan sonra tüccar derneği adına Ahmet Hamdi Başar konuşmuş devletçiliği eleştirmiştir. Daha sonra konuşmak için kürsüye gelen İstanbul Bölge Sanayi Birliği Başkanı Cüdi Birtek, iş adamlarının devletin ekonomiye hiçbir şekilde müdahale etmesini istememe kanaatinin yanlış olduğunu tam tersine ortak hareket edilerek ekonominin düzeltilmesini savunduklarını belirtmiştir³⁰.

Son Saat Gazetesi, kongreye katılan delegelerin çok sert bir şekilde devletçiliği eleştirdiklerinden, altın ve döviz stokunda azalan kısmın kesinlikle yerine konulmasından bahsetmiştir. Gazete, delegeler tarafından yapılan konuşmalarda hükümetin uyguladığı devletçiliğin iktisadi ve sosyal hayata geniş boyutlu zarar verdiğini, hükümetin özel teşebbüsü destekleyeceği yerde halkı vesayet altına almasının üzülecek bir mesele olduğundan söz etmiştir. Gazete, iktidarın, kongre ile ilgili tavrını da oldukça sert bir şekilde eleştirmiştir. Ayrıca İstanbul Valiliği’ne ve belediye başkanlığına vekâlet eden Haluk Nihat Pepe’nin kongreye katılmamasının kongre katılımcılarına karşı büyük bir nezaketsizlik olduğunu dile getirmiştir. Ülkedeki ekonomik tehlikeyi görmezden gelen iktidarın “*kafasını devekuşu gibi kuma soktuğu*” ifade edilmiştir. Ayrıca gazete, kongrede CHP İktidarının uyguladığı devletçili-

²⁹ **Türkiye İktisat Mecmuası**, S 11 (Özel Sayı), İstanbul Aralık 1948, s.2-3; **Son Posta**, 23 Kasım 1948, s.1,7.

³⁰ **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1948, s.1.2; **Vatan**, 23 Kasım 1948, s.1,4; **Son Telgraf**, 23 Kasım 1948, 1,3.

ğın sert bir şekilde eleştirilmesine rağmen uyguladığı politikaları savunacak kimseyi kongreye göndermediğinden bahsetmiştir. Makul çalışan, bozgun içinde bulunmayan bir partinin bu şekilde hareket etmeyeceğini ifade etmiştir. Bu şekilde iktidarın son bir savaş vermeden mağlubiyeti kabul etmeyeceğinden bahsetmiştir. Yine gazete, daha sonra ortaya çıkacak ağır sonuçları açıklamanın ve telafi etmenin mümkün olamayacağını belirtmiştir. Gazetede ayrıca, Mehmedalioğlu yazısında, kongreye katılan delegelere iki gün önce İstanbul vali ve belediye başkanı vekili Haluk Nihat Pepe'nin kongre delegelerine birer konser davetiyesi verdiğini, delegelerin de konserin verileceği Şehir Komedi Tiyatrosu'na gittiklerini ancak kapıları kapalı bulduklarını bu şekilde kongre delegelerine ikinci kez saygısızlık yapıldığından söz etmiştir³¹.

Türkiye İktisat Kongresi'ne, en büyük desteği veren Vatan Gazetesi sahibi ve yazarı olan Ahmet Emin Yalman oldu. Yalman, gazete-deki köşesinde kongreyi, bin iki yüz elli fikir ve iş adamının iktisadi ve mali hayatımızı felç eden amillere karşı taarruz açtıklarını belirterek Tertip Komitesi Başkanı İzzet Akosman'ın "...*Efendiler, heyeti aliyenizin bugün aktetmiş olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir. Nasıl ki Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi felaket noktasına gelmiş bu milleti kurtarmak hususunda Misak-ı Milli'nin ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk temel taşları konusunda amel olmuş, müteşebbis olmuş ve bundan dolayı tarihimizde en kıymetli ve yüksek hatırayı ibraz etmişse kongreniz dahi milletin ve memleketin hayat ve salahı hakikisini temine medar olacak düsturun temel taşlarını ve esasları izhar edip ortaya koymak suretiyle tarihte en büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı ihraz edecektir*"³²sözlerini tekrar ederek ekonomik açıdan bir Erzurum ve Sivas Kongresi derecesinde önem taşıdığını ve milletin kötü gidişe karşı bayrak açtığını dile getirmiştir. Yalman, ayrıca devletçilik adı altında yürütülen, gerçekte ise iktisadi vasilik anlamına gelen bu sistemin değişmemesinin Amerika ile ekonomik yakınlaşma imkânla-

³¹ **Son Saat** , 23 Kasım 1948, s.1,5.

³² **Türkiye İktisat Mecmuası** , S 11(Özel Sayı), İstanbul Aralık 1948, s.3.

rını da tehlikeye düşüreceğini ifade etmiştir. Yalman, mevcut devletçiliği devam ettirmek konusunda artık CHP'nin de sabit fikirli hareket etmediğini, böyle bir kongrenin toplanmasının da özel sektörün ulaştığı seviyeyi göstermesi açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Yalman, kongre ile ilgili beklenen sonucu da: “İstanbul iktisat kongresinin, zaten çökmeye müheyya olan iktisadi vasilik sistemine son darbeyi indireceğini ve yeni bir istikbalin başlangıcı olacağını kuvvetle ümit ediyoruz³³” şeklinde ifade etmiştir. Yalman yazısının sonunda da “gelecek nesiller belki de 22 Kasım gününü iktisadi vasilikten kurtulma bayramı olarak kutlayacaklar” sözleriyle tamamlamıştır. Aynı gazetede Kenan Akmanlar da kongre ile ilgili detaylı bir yazı yazmış dünya ekonomilerinden örnekler vererek kısa sürede ürettiğimiz maddelerin ihracata uygun hale getirilmesi ile ilgili düşüncelerini ifade etmiş iç ve dış piyasada yeni düzenlemelere ihtiyaç olduğundan söz etmiştir³⁴.

Son Saat Gazetesi'nde Bahadır Dülger, İktisat Kongresinin toplanmasını bir halk teşebbüsü olması nedeniyle olumlu karşılamıştı. Ayrıca 1923 kongresinden daha anlamlı gördüğünü ve ağır yük altında bulunan tüccar ve sanayicilerin ilk defa bu kongre ile görüşlerini açıklama fırsatı bulduklarını yazmıştı. Dülger, devletçiliğin yoğun bir şekilde eleştirildiği bir ortamda partinin savunma yapacak hiç kimseyi göndermemesini bir gaflet şeklinde nitelemiştir³⁵.

CHP İktidarının sözcüsü niteliğindeki Ulus Gazetesi, kongre ile ilgili haberini iç sayfalarında vermiş kongrenin toplandığını ve çalışmalarına başladığını tertip heyeti başkanı İzzet Akosman'ın kongrenin ne amaçla toplandığını anlatan konuşmasına kısaca değinmiştir. Gazete ayrıca komisyonların oluşturulması ile ilgili yapılan seçimlerde tartışmaların yaşandığını belirtmiştir.³⁶ Görülüyor ki Ulus Gazetesi kongrenin ilk günlerinde oldukça mesafeli bir tavır göstermeyi uygun görmüştür.

³³ Ahmet Emin Yalman, “İktisadi Vasilikten Azadlık”, **Vatan**, 23 Kasım 1948, s.1,3.

³⁴ **Vatan**, 23 Kasım 1948, s.1,3.

³⁵ Bahadır Dülger, “İktisat Kongresi ve CHP” ,**Son Saat**, 23 Kasım 1948, s.1,5.

³⁶ **Ulus**, 23 Kasım 1948, s.1.3.

İktisat kongresi çalışmalarını sürdürürken Son Saat Gazetesi'ndeki köşesinde Mehmedalioğlu, kongrenin toplanmasına yönelik gelişmeleri olumlu bulmakla beraber, geçmişteki örneklerden de yola çıkarak, hükümetin kendisinin düzenlemediği bir kongrenin sonuçlarını dikkate almakta çekimser davranacağını belirtmiştir³⁷.

Son Posta Gazetesi yazarlarından Hasan Ali Ediz, kongrenin memleket menfaatlerini her şeyin üstünde tutarak memleketin çözüme kavuşturmakta zorlandığı hayati konularla ilgilenmesi gerektiğinden bahsettikten sonra kongrede görüşülen konulardan söz etmiş, hayat pahalılığı ve mesken buhranı ile de kongrenin ilgilenmesi gerektiğini aksi takdirde halkın sempatisini toplamaktan uzak kalacağını ifade etmiştir. Bütün bunların yanında kongre ile oldukça detaylı bilgi verilmiştir³⁸.

Hürriyet Gazetesi de ilk sayfasında iktisat kongresi delegelerinin hepsinin dünkü konuşmalarında devletçilik aleyhinde düşüncelerini dile getirdiklerini belirttikten sonra İktisat Şurası'nın toplanmasını ve bir istihlal (üretim) seferberliğinin yapılmasını talep edenlerin bulunduğunu ifade etmiştir³⁹. Gazete ayrıca 22 Kasım'dan beri memleketin en yetkili kimselerinin bir araya gelerek hepimizi ilgilendiren meseleleri görüştiklerini 1923'den bu yana 25 yıl geçmiş olmasına rağmen ekonomide birçok meselenin hala halledilememiş olmasından söz etmiştir. Bu nedenle iktisadi kalkınmanın laftan ibaret kaldığını belirten gazete, Türk Milleti'nin 25 yıldır tepeden idare edildiğini ve bunun değişmediğini belirtmiştir.

Gazete, ayrıca hükümetin kongreye ilgisizliğini de eleştirerek; *"...kongreden yükselecek seslerden hükümet zarar değil fayda görebilir. Bu kongrede fikir yürüten kimselerin bilgilerinden ve tecrübelerinden memleket istifade etmek mecburiyetindedir"*⁴⁰ şeklinde kongreye yönelik düşüncelerini dile getirmiştir. Son Posta Gazetesi yazarlarından Selim Ragıp

³⁷ Mehmedalioğlu, "Türkiye İktisat Kongresi", **Son Saat**, 24 Kasım 1948, s.3.

³⁸ **Son Posta**, 24 Kasım 1948, s.1,7.

³⁹ **Hürriyet**, 24 Kasım 1948, s.1,4.

⁴⁰ **Hürriyet**, 24 Kasım 1948, s.1,4.

Emeç, kongrenin sınırlı bir kesimin taleplerini dile getiren bir anlayışta olmasına rağmen benzerleri için bir örnek oluşturacağını, halen uygulanmakta olan kapalı devlet iktisatçılığı rejiminin artık sürdürülemeyeceğini ifade etmiş ve hükümetin kongreye katılmamasına tepki göstermiştir⁴¹. Kongrenin çalışmaları ile ilgili özellikle de vergi reformu ile ilgili çalışmaları da Cumhuriyet Gazetesi'nde, Ahmet Hamdi Başar'ın kazanç vergisi, Prof. Fritz Neumark gelir vergisi tezlerini savunması ile ilgili bilgilere yer vermişti. Ayrıca gazete, CHP iktidarının uyguladığı devletçiliğin de sert bir şekilde eleştirildiğinden bahsetmiştir⁴².

Vatan Gazetesi'nde kongre ile ilgili Osman Nuri Bayman oldukça detaylı bir yazı yayınlamış vergi reformu ve devletçilikle ilgili sert eleştiriler yazmıştır⁴³. Akşam Gazetesi, kongrenin ikinci günü çalışmalarını Eminönü Halkevi'nde yaptığını, vergi reformu, dış ticaret ve devletçilik komisyonlarının çalışmalarını sürdürdüğü haberini vermiştir. Ayrıca vergilerin düzensizliği ve ticari lakaytsızlıktan şikâyet edilmiş Türk mallarının tanıtılıp sevdirilmesi, gemi tonajlarının artırılması ile fikirler dile getirilmiştir⁴⁴. Kongre ile ilgili Ulus Gazetesi'nden B. Sadi Bekter, işçilerin, esnafın, çiftçinin, memurun temsil edilmediğini dolayısıyla alınacak kararların da belirli bir zümrenin menfaatine yarayacak nitelikte olduğundan bahsetmiştir. İddialı ismine rağmen kongrenin toplumun her kesimini kapsamaktan uzak olduğundan söz etmiştir. Yine gazetede kongre ilgili bir başka haberde İstanbul Milletvekili Ali Rıza Arı da kongrenin geniş çaplı olmamasını bir eksiklik olarak nitelendirmiş ve kendisine kongre katılımına ilişkin gönderilen mektuba karşılık verdiği halde bir cevap alamadığını belirtmiştir. Ayrıca İstanbul milletvekili ve tanınmış maliyeci gazetede ki haberinde muhalif İstanbul gazetelerinin kongrenin seyrinden faydalanarak hükümetin mali ve ticari politikalarını sert bir dille eleştirdiğinden bahsedilmiştir.

⁴¹ Selim Ragıp Emeç, "İktisat Kongresi", **Son Posta**, 24 Kasım 1948, s.1,5,7.

⁴² **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1948, s.1,2.

⁴³ **Vatan**, 24 Kasım 1948, s.1,4.

⁴⁴ **Akşam**, 24 Kasım 1948, s.1,2

Yine haberde kongrenin maksadını anlayan Hergün Gazetesi gibi gazetelerin de olduğundan söz edilmiştir. Gazete ayrıca kongre katılımcılarının eksikliğini dile getirmek için,” “*Hani Trakya'nın çiftçisi, hani Samsun'un tütüncüsü, hani İzmir'in üzüm üreticisi, iktisat yalnız tüccar demek midir*⁴⁵” şeklinde eleştirisini de dile getirmiştir.

Ulus Gazetesi'nde Peyami Safa, kongre delegelerinin çoğunun iktisatçı olmadığını ağırlıklı olarak tüccarlardan oluştuğunu dolayısıyla da iktisatçıların azınlıkta olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle kongrenin bir iktisat kongresi sayılmayacağını olsa olsa tüccar kongresi olacağını ifade etmiştir. Tüccarların ise milli ekonomiyi değil kendi çıkarlarını düşündüklerini dile getirmiştir. Safa'ya göre milli ekonomi ile tüccarların ve sanayicilerin ilgilenmesi bir hatadır. İktisatçıların azınlıkta bırakıldığı bir kongreden hayır umulamayacağını dile getiren Peyami Safa, “*Ticaret kongresi başka iktisat kongresi bambaşka şey,*” diyerek düşüncelerini dile getirmiştir⁴⁶.

Son Posta Gazetesi, devletçilik uygulamalarının tarih boyunca memleketlerin iktisatlarında olumsuz rol oynadığından söz etmiştir⁴⁷. Akşam Gazetesi, kongredeki vergi komisyonunun çalışmaları esnasında yaşanan tartışmalardan söz ettikten sonra Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar'ın kongre başkanı İzzet Akosman'la birlikte çalışmaları takip ettiğini bildirmiştir⁴⁸.

Vatan Gazetesi, Ulus Gazetesi'nin aksine devletçiliğin iktisadi sahada olumsuz rolünden söz etmiş ayrıca kongre delegelerinden Feridun Ergin'in konuşmasında devletçiliğin, sosyalizme eğilimli olduğunu ve devletçiliğin neden başarılı olamadığını detaylı bir şekilde anlatmıştır⁴⁹. Vatan Gazetesi, dış ticaret konusunun kongre komisyonunda detaylı bir şekilde görüşüldüğünü aynı şekilde vergi reformu

⁴⁵ **Ulus**, 24 Kasım 1948, s.1,3,

⁴⁶ **Ulus**, 25 Kasım 1948, s.1.3.

⁴⁷ **Son Posta**, 25 Kasım 1948, s.1.6.

⁴⁸ **Akşam**, 26 Kasım 1948, s.1,2.

⁴⁹ **Vatan**, 26 Kasım 1948, s.1,3.

komisyonunun da çalışmalarına devam ettiğini belirttikten sonra Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar'ın kongreye gelerek çalışmaları takip ettiği haberini vermiştir. Aynı gazetede yazan Sadun G.Avcı da devletçilik tartışmalarında haklı olanların makul bir devletçiliğin uygulanmasını kabul eden ancak aynı zamanda CHP'nin uyguladığı devletçiliği eleştirenler olduğunu ifade etmiştir. Avcı'ya göre, iktidar partisi tam aksi bir görüşten yola çıkmasına karşın özel kesimin faaliyet alanlarını olabildiğince daraltmış, bu konuda kesin sınırlamaları belirlememiş, istikrarsızlık nedeniyle yabancı sermayeyi ürkütmüş, mümkün olduğu halde bazı işlerde özel kesimle ortaklık yapmamış ve nihayet maliyet fiyatlarının çok üzerinde gerçekleşmesine neden olmuştur. İşte bu sebeplerle, devletçiliği yıkmak değil tüm aksaklıklarını gidererek işleyiş tarzını değiştirmek gereklidir ve bu görev de CHP iktidarına düşmektedir⁵⁰.

Ulus Gazetesi, iktisat kongresinde vergi reformuna yönelik görüşmelerle ilgili gelir vergisi tezi çürütülemedi, laf olsun diye yapılan eleştiriler tarafsız maliyeciler tarafından iskat edildi şeklinde bahsetmiştir. Peyami Safa da, Ahmet Hamdi Başar'ın liberalizmi değil tam aksine çok katı bir devletçiliği savunduğunu ifade etmiş bu nedenle de komünizan tabirini kullanmıştır. Prof. Sadi Irmak "Gene Devletçilik" başlığı altında detaylı bir yazı yazmıştır⁵¹.

Akşam Gazetesi'nin haberinde kongrenin bittiği, gelir vergisi konusunda şiddetli tartışmaların yaşandığı, iktisatçıların gelir vergisini, tüccarların ise bunun aleyhinde bulduklarının haberini vermiştir. Devletçilik de sert bir şekilde eleştirilmiş bunun nedeninin de uygulanan devletçiliğin oldukça kötü olduğundan bahsedilmiştir. Aynı gazetenin yazarlarından Şevket Rado, özellikle altyapı ve doğu kalkınması gibi meseleler dururken, devletin domates suyu ve gazoz üretimi gibi alanlara yönelmesini ve memur zihniyetinin artırmasını eleştirmiştir⁵².

⁵⁰ **Vatan**, 26 Kasım 1948, s.1,4.; **Son Saat**, 25 Kasım 1948, s.1,5.

⁵¹ **Ulus**, 26 Kasım 1948, s.1,3.

⁵² **Akşam**, 27 Kasım 1948, s.1,2.

III. KONGRENİN KAPANIŞ TOPLANTISI VE SONRASINDA BASINDAKİ YANSIMALAR

Kongrenin kapanışı 27 Kasım'da Eminönü Halkevi toplantı salonunda İzzet Akosman'ın başkanlığında yapıldı. Komisyon çalışmaları ile ilgili son görüşmelerin yapılacağı toplantıya delegeler dışında çok sayıda izleyici de katıldı. Hatta toplantıyı bir süre Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar'da izledi⁵³. Toplantıda ilk olarak devletçilik ve devlet müdahalesi, arkasından da dış ticaret komisyonunun hazırladığı rapor genel heyetin onayına sunuldu. Maddeler üzerinde yapılan görüşmeler sonrasında her iki rapor da aynen kabul edildi. Daha sonra vergi reformu ile ilgili raporun görüşülmesine geçildi ancak oldukça sert tartışmaların yaşanmasına sebep oldu. Akosman, önce salonu sessizliğe davet etmiş bundan bir sonuç alamayınca da toplantıyı kapatmak istemiştir. Akosman'ın bu açıklaması üzerine delegelerden bir kısmı salonu terk etti. Bu arada başkanın kongreyi dağıtma yetkisinin olmadığını söyleyen başkan vekillerinden Ankara Delegatesi Mümtaz Yağcıoğlu'nun çalışmaların devam edip etmemesinin oylamaya sunulması teklifi üzerine devam etmesi kararı kabul edildi. Kongre başkanı Akosman görevinden azledilerek yerine Mümtaz Yağcıoğlu seçildi. Yeniden yapılan oylamadan sonra vergi reformu komisyonunun hazırladığı rapor da oy çokluğu ile kabul edildi. Arkasından bir sonraki kongrenin İzmir'de toplanması kararı alınarak çalışmalar tamamlandı⁵⁴.

Vatan Gazetesi de kongrenin kapanışıyla ilgili diğer gazetelerin verdiği bilgilerle benzer bilgiler vermiştir. Ahmet Emin Yalman'a göre, devlet işletmelerinin birer yük halinde devam etmesi, tarım, hayvancılık, balıkçılık ve turizm gibi alanlara gereken önemin verilmemesi ve yeni sanayi planlarının temelden yoksun bir şekilde hazırlanması bu ilgisizliğin sonuçları olarak değerlendirilmiştir. Yalman, CHP ikti-

⁵³ **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1948, s.1,2; **Son Posta**, 28 Kasım 1948, s.1,7.

⁵⁴ **Akşam**, 28 Kasım 1948, s.1,2; **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1948, s.1,2; **Son Posta**, 28 Kasım 1948, s.1,7.

darının uyguladığı politikaları sert bir şekilde eleştirmiş ve hükümetin, vatandaşların teşebbüsleriyle meydana getirilmiş kongreyi kendi aleyhinde bir hareket değil halk tarafından “*Kendisine uzatılan bir can-kurtaran*” olarak telakki ederse akıllılık eder şeklinde bir değerlendirmeye yapmıştır⁵⁵. Yalman, ayrıca aşırı devletçilik taraftarlarıyla kızıl solcuları da doğal müttefik olarak gördüğünü koyu devletçilerin amacını da “...*vatandaşın iktisadi hürriyete kavuşmaması ve hükümet ve partinin nüfuzu altında kalması...*” olarak nitelendirmiş ve CHP’nin totaliter kesiminin engellememesi halinde alınan kararların uygulanarak ekonomik reform yapılabileceğini ileri sürmüştür.

Ulus Gazetesi yazarlığı yanında Ankara milletvekilliği görevini de yürüten Falih Rıfkı Atay, birtakım eksikliklerine karşın devlet işletmeciliğinin ülkedeki birçok özel kuruluştan daha faydalı olduğunu dile getirmiştir. Özel teşebbüsü koruma politikasının bırakılmaması gerektiği haklılık taşımakla beraber, ülkeyi sömürge konumundan kurtaran devletçilikten ayrılmak tekrar bu duruma düşmek anlamına geleceğinden, asıl önem taşıyan konu devletçilik rejiminin korunması ve bunun tasfiyesini isteyenlerin gerçek niyetlerinin açığa çıkarılmasından bahsetmiştir⁵⁶.

Ulus Gazetesi, kapanış ile ilgili yaptığı haberinde kongrenin gürültü ile sona erdiğini, tüccar derneği üyelerinin toplantıyı terk etmelerine rağmen kongrenin gelir vergisi lehindeki raporu kabul ettiğinden bahsetmiştir. Yine gazete, kongrenin kimseyi memnun etmeden toplantılarını tamamladığından söz ederek devletçilik, dış ticaret, vergi, hayat pahalılığı ile mücadele, işçi davası, üreticiyi kalkındırma gibi konuların bu kongrede hiç dikkate alınmadığından söz etmiştir. Ayrıca gazete Türkiye İktisat Kongresi ismi arkasına gizlenen oldukça sınırlı bir tüccar zümresinin kendi davalarını yürütmek için böyle bir düzenleme yaptıklarından fakat sonuca ulaşamadıklarından söz etmiştir. Yine gazetenin haberine göre kongreye önce kamuoyu tarafından yakın ilgi gösterildiğini ancak daha sonra kamuoyunun gerçek amacı

⁵⁵ **Vatan**, 28 Kasım 1948, s.1,4.

⁵⁶ **Ulus**, 28 Kasım 1948, s.1,3.

anlamakta gecikmediğinden bahsedilmiştir. Yine gazetenin haberinde ustalıklı gizlenmek istenen asıl sebep ve amaç anlaşılınca kongre delegeleri ve birçok yazar, bunu açıkça ifade etmekten çekinmemişlerdir. Gazete kongre ile bir başka iddiada daha bulunmuş kongre tertip heyeti, delegelerden önceden yapacakları konuşmaları istemişler kendilerine uygun olmayan konuşmalara izin vermemişlerdir. Böylece kongrede istedikleri kararların alınmasına zemin hazırlamışlardır. Ancak hesapları tutmamış bu nedenle de dernek bocalamıştır. Bütün bunların yanında gazeteye göre hükümetin tezlerine uygun konuşmalar yapacak olan delegelerin *“baskı altına alınarak konuşmalarına engel olunmuştur”*⁵⁷.

İstanbul milletvekili ve yine Ulus Gazetesi yazarı olan Sadi Bekter de yazılarında kongrede bazı kişiler tarafından savunulan tam liberalizm fikrine ülke şartlarını gerekçe göstererek karşı çıkmış ve bir araç olarak devletçiliği savunmuştur. Ayrıca kongrenin bilimsel tavır koymak yerine hissi hareket ettiğini ve kongreden ziyade miting havasına büründüğünü ve devletçilik komisyonunun kabul ettiği raporun bazı nüanslar dışında aslında parti tarafından da benimsendiğini ileri sürmüştür.

Ulus Gazetesi'ne göre, bu kongrenin esas amacı son harp yıllarında fazla kazanç sağlamış olan bir kısım tüccarların yeni çıkacak gelir vergisi kanununu önlemektir. Birçok tüccarın kazandıkları çok büyük paralara karşılık mevcut kazanç vergisi kanunundan dolayı devlete vergi vermediğini, yeni gelir vergisi kanununun bunu ortadan kaldıracığını, ancak bu kanunun kendi menfaatlerine zarar getireceğini düşünen İstanbul Tüccar Derneği'nin, yeni vergi kanununun kabul edilmemesi için elinden gelen gayreti sarf ettiğinden bahsetmiştir. Gelir vergisi hakkındaki kararın kongrede gürültü çıkarmasının nedeni de bu hesapların boşa çıkmasıdır. Bu konuda ısrarcı olanlar da kongreyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Yine aynı gazetenin yazarların-

⁵⁷ **Ulus**, 29 Kasım 1948, s.1.3.

dan ve 1930'lerde liberalizm taraftarı olan Hüseyin Cahit Yalçın, devlet özel sektör ayrımının derecesinin belirlenmesinin ülke şartlarına bağlı olduğunu dile getirmiştir. Yalçın'a göre, Türkiye şartlarında devlet sanayiinin varlığı zorunlu ve faydalıdır. Devlet kuruluşları kimi ayrıcalıklardan yararlanması durumunda bunların hemen kaldırılmasının gerekli olduğunu fakat ülkedeki devlet işletmelerinin özel kesimi engelleyecek düzeyde olmadığını söyler. Dünya sanayi savaş şartlarında kaldığı sürece devlet sanayisinin kısmen de olsa özel kesime devredilmesine karşıdır. Aksi takdirde, tüm milletin malı olan işletmelerin çıkarları çok sınırlı durumdaki birtakım sermayedarların eline geçebileceğini ve parlak teoriler altında bireysel çıkar tuzaklarına düşüleceğini belirtmiştir.⁵⁸

Kongre çalışmaları devam ederken, başkanlığı yürüten İzzet Akosman ilgi çekici bir açıklamada bulunmuştur. Akosman çalışmaları genel olarak başarılı olsa da delegelerden bir kısmının kongreyi kendi istekleri şekilde yönlendirmeye çalıştıklarını ifade etmiş ve yaşanan sıkıntıları: *“Dünyada belki hiçbir kongrenin idaresi bu kadar çetin olmamış, hiçbir yerde bu kadar için için çarpışılmamıştır. Yapılan mücadelelerin iç yüzünü ve bu mücadelede karşılıklı ne gibi stratejik planlar tatbik edildiğini, bir gün, tarihi kıymet bakımından elbet ifşa edeceğiz. Kongre birçok defalar dağılmak tehlikesi geçirmişti,⁵⁹”* sözleriyle dile getirmiştir.

Ulus Gazetesi bu eleştirilerini daha sonraki süreçte de devam ettirecek kongrenin “hazin hikayesi”nin anlatıldığı yazıda kongre delegelerinin ikiye bölündüğünden ve her iki grubun artık bir araya gelmeyip ayrı ayrı toplantılar düzenlediğinden söz edilmiştir. Gazete kongre tertip heyetine de oldukça sert cephe almıştır⁶⁰.

İstanbul milletvekili ve yine Ulus Gazetesi yazarı Sadi Bekter yazılarında ayrıca kongrenin bilimsel tavır koymak yerine hissi hareket ettiğini ve kongreden ziyade miting havasına büründüğünü ve devletçilik komisyonunun kabul ettiği raporun bazı nüanslar dışında aslında

⁵⁸ **Ulus**, 29 Kasım 1948, s.1,3.

⁵⁹ **Son Posta**, 30 Kasım 1948, s.7.

⁶⁰ **Ulus**, 1Aralık 1948, s.1,3.

parti tarafından da benimsendiğini ileri sürmüştür⁶¹. Bekter yazılarında kongrede bazı kişiler tarafından savunulan tam liberalizm fikrine ülke şartlarını gerekçe göstererek karşı çıkmış ve bir araç olarak devletçiliği savunmuştur⁶². Ulus Gazetesi yazarlarından Orhan Seyfi Orhon'da iktisat kongresine yönelik yazılarında, kongre gündemine, pahalılık, işsizlik ve mali kriz gibi konuların alınmamasını eleştirmesinin yanında özel teşebbüse yönelik olumsuz izlenimleri de öne çıkarmıştır. Özel sermayenin yeterli üretim yapamadığını savunan yazara göre, çok pahalı ve çürük mallar piyasayı doldurmuş, toprak, orman ve madencilik alanlarının gelişimi ancak devlet tarafından sağlanabilmişti. Yazar ayrıca tüccarlara güvenmenin zorluğuna değinmiş ve milli ticaret ahlakının oluşması gerektiği üzerinde durmuştur⁶³.

Şevket Süreyya Aydemir, Ulus Gazetesi'nde kongreye yönelik "Yanlışlıklar Kongresi" başlıklı yazısında kongreyi baştan sona bir yanlışlıklar zinciri olarak nitelendirmiştir. Aydemir'e göre, katılımın sınırlı olduğu ortamda bu kongre bir iktisat değil tüccar kongresi olarak adlandırılmalıdır. İkinci olarak bütçe açıklarıyla dış ticaret dengesizliğinden doğan açıkların yaşandığı bir ortamda, tüccarların devletin vesayetine ihtiyaç bulunmadığı tezi bir anlam ifade etmemektedir. Devletçiliğin anayasa, milli egemenlik ve demokrasi gibi kavramlara aykırı olmadığını dünyadan verdiği örnekler doğrultusunda ispat etmeye çalışan yazar, devlet işletmelerinin ayrıcalıklı ve verimsiz çalıştığı yönündeki eleştirilere de sayısal örnekler vererek karşı çıkmıştır. Ayrıca işletmelerin özel girişimcilere devredilmesi halinde 20 milyon hissedar yerine birkaç bin hissedarın ortaya çıkacağını ve kendisinin hissesini satmak istemeyeceğini söyleyerek özelleştirmeye itiraz etmiştir⁶⁴. Cumhuriyet Gazetesi'nde Nadir Nadi de Aydemir'in devlet işletmelerini savunduğu tezlere karşı çıkmış, devlet işletmelerinin hazineye ver-

⁶¹ **Ulus**, 30 Kasım 1948, s.1.3.

⁶² **Ulus**, 3 Aralık 1948, s.2-3.

⁶³ **Ulus**, 6 Aralık 1948, s.3.

⁶⁴ Şevket Süreyya Aydemir, "Yanlışlıklar Kongresi", **Ulus**, 15 Aralık 1948, s.3,4.

diği vergilerin maliyetlerinin çok üzerindeki satış fiyatlarına dayalı olduğundan, işletmelerin halkı istismar ettiğinden söz etmiş ve devletçiliğin buna izin vermemesi gerektiğini dile getirmiştir. Nadi, bu konudaki eleştirisini; “*Devlet iktisadi işletmeleri, bugünkü şekliyle halka hizmet etmekten ziyade kolayca ve son derece adaletsizce vergi toplamaya yaramaktadır*” şeklinde ifade eder⁶⁵.

Akşam Gazetesi’nde yazan Va-Nu, kongreye yönelik fikirlerinde bir taraftan Şevket Süreyya Aydemir’in düşüncelerini desteklerken diğer taraftan bozuk düzen olarak yorumladığı serbest iktisat rejimi yerine herkesin katılacağı topyekûn iktisat anlayışını teklif etmiştir⁶⁶. Cumhuriyet Gazetesi, kongrenin bitmesinden sonraki yayınlarında değerlendirmelerine devam etmiş kongrede ileri sürülen bazı eleştirileri kabul etmiş bununla birlikte devletçiliğin kazanımlarını da öne çıkaran ve yeni dönemde daha ılımlı bir devletçiliği isteyen bir çizgide yer almıştır. Gazetenin yazarlarından Ahmet Ali Özeken, zorunluluklar sonucu oluşan birtakım ekonomik anlayışların artık değiştiğini, devletçilikte yeni bir düzenlemeye bir başka deyişle revizyona gidilmesi gerektiğini yazmıştır⁶⁷. Sadri Maksudu ise Roma Devleti’nden verdiği örnekle devletçiliği sert bir şekilde eleştirmiştir⁶⁸.

Cumhuriyet Gazetesi, 30 Kasım’daki haberinde kongre ile ilgili başlığını “CHP İktisat Kongresine Karşı Hücumu Geçti” şeklinde atmış ve iktidar partisinin basınının kongreyi bir kısım zengin tüccarın gelir vergisini önlemek şeklinde nitelendirdiğini yazmıştır. Kongreyi “*mitingle kongre arası bir şey*” olarak nitelemenin kongreye katılan ilim adamlarına saygısızlık olacağını ifade etmiştir. Kongreye, CHP’nin önceki kayıtsızlığını bıraktığını hücumu geçtiğini belirten gazete tüccarların kendi menfaatlerine yönelik düzenledikleri kongrenin başarısızlıkla sonuçlandığını söylediklerini yazmıştır. Kongrenin toplanmasını oldukça ağır bir dille eleştiren Ulus ve diğer Ankara gazetelerinden de

⁶⁵ Cumhuriyet, 18 Aralık 1948.

⁶⁶ Va-Nu, “İktisat Hayatının Nazımı Kim Olabilir -Hepimiz!”, Akşam, 20 Aralık 1948, s.3.

⁶⁷ Cumhuriyet, 29 Kasım 1948, s.2.

⁶⁸ Cumhuriyet, 3 Aralık 1948, s.2.

bahseden Cumhuriyet Gazetesi, savaş yıllarında haksız kazanç elde eden tüccarların çıkacak olan gelir vergisi kanununa engel olmak için böyle bir girişimde bulunduğunu ifade ettiklerini yazmıştır⁶⁹. Gazete kongre başkanı İzzet Akosman'la da bir röportaj yapmış ve kongre ile ilgili bilgi almıştır. Ayrıca gazete, kongre tarafından seçilecek olan bir heyet tarafından kongre kararlarının ve raporlarının Ankara'da ilgili makama iletileceğinin ve sonucun bekleneceğinin de haberini vermiştir⁷⁰. Nadir Nadi de, aynı gazetede ki köşesinde, bilimsel bir anlam taşıyan kongrenin önemine işaret ederken, iktisadi devletçilik aleyhine yöneltilen eleştirilerin doğruluğunu kabul etmekle birlikte devletçilikten tamamen vazgeçilmemesi gerektiğini yazmıştır. Nadi, liberal düşüncenin Türkiye açısından yetersizliğini vurgulamış bu nedenle de gelecekte de devletçiliğe ihtiyaç duyulacağını belirtmiştir. Nadi'ye göre, iktisadi devletçilikle demokrasi arasında herhangi bir çelişki yoktur. Demokrasiye geçişin yeni yaşandığı Türkiye ortamında devletçiliğin çok daha sağlıklı uygulanabilmesinin de şartlarının bu şekilde oluşacağını ifade etmiştir⁷¹.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ekonomik olarak kalkınmasını amaç edinerek ve her kesimden temsilcinin dahil olduğu 1923 İzmir İktisat Kongresi'nden sonra 1948 yılında İstanbul İktisat Kongresi de aynı amaçla toplanmıştı. II. Dünya savaşının ardından bozulan ekonomiye çözüm bulması amaçlanmıştı. İzmir İktisat Kongresi'nden farklı olarak da İstanbul İktisat Kongresi özel sektör ağırlıklı ve daha çok piyasa hedefli bir kongreydi. Yine kongreye savaş sonrasında bütün dünyanın benimsediği demokratikleşme kavramına uygun olarak farklı kesimlerden delegelerin çağrılması, alınacak ekonomik kararlarda onlara da söz hakkı verilmesinin yolunu açtı. Kongrenin tüccar,

⁶⁹ Cumhuriyet, 30 Kasım 1948, s.1,2.

⁷⁰ Cumhuriyet, 30 Kasım 1948, s.1,2.

⁷¹ Cumhuriyet, 25 Kasım 1948, s.1,2.

sanayici, akademisyen ve gazeteci delegelerinden oluşması; işçi, çiftçi, esnafın kongrede yer almaması oldukça sert eleştirilere sebep oldu.

Türkiye bu tarihlerde çok partili siyasi hayata geçme kararı aldığı için kongre tamamen CHP iktidarından bağımsız olarak toplandı. İktidarın devletçilik, dış ticaret ve vergi reformu gibi faaliyetleri sert bir şekilde eleştirildi. Kongreye iktidar önceleri mesafeli daha sonra ise sert eleştirilerde bulunurken dönemin en önemli muhalefet partisinin yani Demokrat Parti genel başkanının kongreye gelmesi oldukça önemli oldu. Kongre kararlarının DP'nin ekonomi programıyla benzerlik göstermesi de daha sonraki dönemde iktidarın el değiştirmesinde etkili olduğu kanaatindeyiz.

Kongre, basın tarafından da yakından takip edildi. Kongrenin toplanacağı haberi erken bir tarihte kamuoyuna basın vasıtasıyla duyuruldu. Kongrenin hazırlıkları, çalışmaları yine basın tarafından dikkatli bir şekilde takip edildi. Ancak kongrenin toplanmasına bütün basın olumlu bakarken zaman içinde ikiye ayrılarak CHP iktidarının sözcüsü niteliğindeki gazeteler kongreyi sert bir dille eleştirdi. Kongreyi destekleyen gazetelerde CHP iktidarının yıllardan beri uyguladığı ekonomik politikayı kongre ile ilgili bilgileri kamuoyuna aktırırken dile getirdiler. Kongre kısa süre çalışmış olsa da basındaki değerlendirmeleri uzun bir süre devam etti. Bu süreçte basın, sergilediği farklı tavırlarla siyasi farklılıkların daha keskin bir şekilde gösterilmesinin yanında artık daha geniş tabanlı toplumsal bir muhalefetin de gelişmeye başladığının göstergesi olmuştur. Türkiye İktisat Kongresi, çok partili siyasi hayata geçişin ilk adımlarının atıldığı dönemde CHP iktidarı, kendisine muhalif olan basın organlarının da desteğini alan bir muhalefet hareketiyle karşılaşmıştır.

Kongrede alınan kararlar, iktidar tarafından dikkate alınmamasına ve bütün eksikliklerine rağmen o dönemin şartlarında sivil inisiyatifle gerçekleştirilmiş olmasından dolayı da oldukça önemlidir. Buna rağmen işçi ve çiftçi temsilcilerinin bulunmamasından dolayı her kesimi kapsayan bir kongre olmaktan uzak kalmıştır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Koçak, Cemil, **Dönüşüm**, C 4, İletişim, İstanbul 2015.

Tekeli, İlhan, İlkin Selim, **İkinci Dünya Savaşı Türkiye**, C III, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Toprak, Zafer “Unutulan Kongre:1948 Türkiye İktisat Kongresi” **İktisat Dergisi**, S 211-212, Haziran-Temmuz 1982, 37-42.

Parasız, İlker, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa 2003.

Tuna, Serkan, “1948 Türkiye İktisat Kongresi’nde Devletçilik Tartışmaları ve Yansımaları”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dergisi: Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Yıl 1, S 1 (2002), s.289-320.

Semiz, Yaşar, “İstanbul İktisat Kongresi 22-27 Kasım 1948”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 4, S 15, Ekim 2017, s.23-52.

Taranan ve Alıntı Yapılan Dergi ve Gazeteler

Türkiye İktisat Mecmuası, S 8, İstanbul Eylül 1948.

Türkiye İktisat Mecmuası, S 11, Özel Sayı İstanbul Aralık 1948.

Akşam, 21 Kasım 1948; **Akşam**, 22 Kasım 1948; **Akşam**, 23 Kasım 1948; **Akşam**, 24 Kasım 1948; **Akşam**, 26 Kasım 1948; **Akşam**, 28 Kasım 1948; **Akşam**, 27 Kasım 1948; Va-Nu, “İktisat Hayatının Nazımı Kim Olabilir -Hepimiz!”, **Akşam** 20 Aralık 1948.

Cumhuriyet, 12 Kasım 1947; **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1948, 2 Ağustos 1948; **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1948; **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1948; **Cumhuriyet** 23 Kasım 1948; **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1948; **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1948; **Cumhuriyet** 30 Kasım 1948.

Hürriyet, 24 Kasım 1948.

Son Posta, 20 Kasım 1948; **Son Posta**, 22 Kasım 1948; 23 Kasım 1948; Selim Ragıp Emeç, “İktisat Kongresi” **Son Posta**, 24 Kasım 1948; 25 Kasım 1948; 28 Kasım 1948; 30 Kasım 1948.

Son Saat, 22 Kasım 1948; Bahadır Dülger, “İktisat kongresi ve CHP”
Son Saat 23 Kasım 1948; Mehmedalioğlu, “Türkiye İktisat
Kongresi “**Son Saat**, 24 Kasım 1948; 25 Kasım 1948.

Son Telgraf, 23 Kasım 1948.

Cihad Baban, “Yarın Büyük İktisat Kongresi Toplanıyor” **Tasvir**, 21
Kasım 1948; **Tasvir**, 23 Kasım 1948.

Ulus, 20 Kasım 1948; **Ulus**, 23-26 Kasım 1948; **Ulus**, 28-30 Kasım
1948; **Ulus**, 1 Aralık 1948; **Ulus**, 3 Aralık 1948; **Ulus**, 6 Aralık
1948; Şevket Süreyya Aydemir, “Yanlışlıklar Kongresi”, **Ulus**,
15 Aralık 1948.

Vatan, 22 Kasım 1948; **Vatan**, 23 Kasım 1948; **Vatan**, 24 Kasım 1948,
26 Kasım 1948, 28 Kasım 1948.

**SOFYA ASKERİ ATAŞESİ MUSTAFA KEMAL'İN
BULGARİSTAN HAKKINDAKİ ASKERİ VE STRATEJİK
TESPİTLERİ (KASIM 1913-KASIM 1914)**

Ayşe ERYAMAN*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki varlığına büyük oranda son veren Balkan Savaşları'ndan sonra Sofya Askeri Ataşeliği'ne, 27 Ekim 1913 tarihinde Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal atanmıştır. Mustafa Kemal, Sofya'daki yaklaşık olarak on beş aylık görevi esnasında Bulgaristan ve diğer Balkan devletlerinin askeri ve siyasi durumları hakkındaki tespitlerini raporlar halinde Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı bu dönemde Osmanlı Devleti için, Bulgaristan'ın takip edeceği hareket tarzı çok önemlidir. Bu çalışmada dünyanın büyük bir harbe doğru sürüklendiği bir süreçte, Osmanlı Devleti'nin politikalarına yön verecek nitelikte son derece önem arz eden bilgileri içeren Sofya Ataşesi Mustafa Kemal'in Bulgaristan hakkındaki tespitlerinin ortaya konması amaçlanmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin takip edeceği dış politikada önemli yeri olan Sofya Ataşesi Mustafa Kemal'in Bulgaristan hakkındaki bu tespitleri, özellikle, Genelkurmay Başkanlığı ve Harbiye Nezareti'ne gönderdiği ve Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)'nde yer alan raporlarına dayalı olarak incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Askeri Ataşe Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal'in Sofya'dan gönderdiği raporlar, Bulgaristan'ın askeri ve stratejik durumunu ortaya

* Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, erylamanayse@hotmail.com

koyacak tespitleri içermektedir. Bu noktada askeri konulardaki tespitler, Balkan Savaşları'ndan yenilerek çıkan Bulgaristan'ın ordusunda yeniden yapılanma çalışmalarına giriştiğini, askeri malzeme ve silah alımlarını artırdığını ve olası bir savaş durumunda dengeleri kendi lehine değiştirmek için askeri hazırlıklara hız verdiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Stratejik konulardaki tespitlerde ise, yaklaşan bir harpte Osmanlı Devleti için müttefikliği son derece önem arz eden Bulgaristan'ın takip edeceği politikalar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu tespitler, İkinci Balkan Savaşı sonucundan son derece rahatsız olan Bulgaristan'ın, gerçekleşecek bir harpte bu kayıpları telafi edecek milli menfaatleri ekseninde hareket edeceğini ortaya koymaktadır. Özellikle daha sonraki aşamada savaş esnasındaki Bulgaristan'ın politikaları göz önünde tutulduğunda; Mustafa Kemal'in bu önemli görevi başarılı bir şekilde yerine getirdiği ve onun ne derece öngörü sahibi bir lider olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sofya Ataşemiliteri Mustafa Kemal, Bulgaristan, Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı.

**SOFIA MILITARY ATTACHÉ MUSTAFA KEMAL'S MILITARY
AND STRATEGIC DETERMINATIONS ON BULGARIA
(NOVEMBER 1913-NOVEMBER 1914)**

ABSTRACT

On 27 October 1913, Staff Major Mustafa Kemal was appointed as the Military Attaché of Sofia after the Balkan Wars, which ended the existence of the Ottoman Empire in the Balkans to a great extent. During his approximately fifteen-month tenure in Sofia, Mustafa Kemal informed the Ottoman State about the military and political situations of Bulgaria and other Balkan states in reports. In this period when the First World War approaches, the course of action Bulgaria will follow is very important for the Ottoman Empire. In this study, it is aimed to reveal the determinations of Sofia Attaché Mustafa Kemal about Bulgaria, which includes information that is extremely important to guide the policies of the Ottoman Empire in a process where the world is dragging into a great war.

These findings of Sofia Attache Mustafa Kemal about Bulgaria, who had an important place in the foreign policy of the Ottoman Empire, especially, will be tried to be examined and evaluated based on the reports sent to the General Staff and the Ministry of War in the Archives of the Military History Strategic Studies Department.

Military Attaché Staff Major Mustafa Kemal's reports from Sofia contain the findings that will reveal Bulgaria's military and strategic situation. At this point, the determinations on military issues clearly reveal that Bulgaria, which came out after defeating the Balkan Wars, has undertaken restructuring efforts in its army, increased its purchases of military equipment and weapons and accelerated military preparations to change the balances in its favor in case of a possible war. In the determinations on strategic issues, the policies to be followed by Bulgaria, whose alliance is extremely important for the Ottoman State in an upcoming war, have been tried to be evaluated.

These findings reveal that the Bulgarians, who are extremely disturbed by the outcome of the Second Balkan War, will act on the axis of national interests that will compensate these losses in a war that will take place. Especially when considering the policies of Bulgaria during the war in the later stage; it is once again revealed that Mustafa Kemal successfully fulfilled this important task and how predictive he was.

Keywords: Sofia Military Attaché Mustafa Kemal, Bulgaria, Ottoman Empire, World War I.

GİRİŞ

Balkanlar, coğrafi konumu nedeniyle tarihin birçok döneminde yayılcı siyaset izleyen güçlü devletlerin egemenlik mücadelesi yaptıkları bölgelerin başında gelmiştir.¹ Başta Rusya olmak üzere Avrupalı emperyalist devletler, Balkanlar'da nüfuz kurmak amacıyla, bu coğrafyada yaşayan etnik unsurları kışkırtmışlar ve uzun süre devam edecek olan düşmanlıkların tohumlarını ekmişlerdir.² Bu kapsamda Bosna Hersek'in Avusturya tarafından işgalinden sonra Rusya'nın, Balkan devletleri arasında Almanya ve Avusturya karşıtı bir birlik oluşturmak yönünde attığı dikkatli adımlar somut sonuçlarını 1912'de vermiş,³ Bulgarlar, Yunanlılar, Sırp ve Karadağlılarla birleşerek Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan Savaşları'nı başlatmışlardır.⁴ İki safhalı olan Balkan Savaşları'nın 1912 yılı Ekim ayında başlayan ilk devresi sonucunda Osmanlı Devleti, Midye-Enez hattının batısında kalan topraklarını kaybedince, bu geniş toprakların paylaşılması konusundaki anlaşmazlık İkinci Balkan Savaşı'na sebebiyet vermiştir.⁵ Balkan ülkeleri arasında başlayan savaşın ikinci safhası, Bulgaristan'ın yenilgisi ile sonuçlanmıştır.⁶ Ağustos 1913'te imzalanan Bükreş Antlaşması'yla

¹Büyük güçlerin yirminci yüzyıl şartlarında kendi çıkarları doğrultusunda geliştirdikleri Balkan politikaları ve bu politikaların Balkan Savaşları üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi için ayrıntılı olarak bkz. Ayşe Eryaman, "Yirminci Yüzyıl Başlarında Büyük Güçlerin Balkan Politikaları", **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilafli Duruşlar**, C I, Mustafa Türkeş (Ed.), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.67-88.

²Yusuf Sarıay, "Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması ve Türk Bulgar İlişkilerinin Gelişmesi (1908-1914)", **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu**, 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir, Bildiriler Kitabı, Odun Pazarı Belediyesi Yayınları: 7, Eskişehir, 2005, s.133.

³Sacit Kutlu, **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.318.

⁴Oral Sander, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, İmge Yayınları, Ankara, 1989, s.228; Muzaffer Erendil, **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976, s.84.

⁵Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, C I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1955, s.67.

⁶Hikmet Öksüz, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi Balkanlar'da Yaşamış Olduğu Siyasal Süreç", **Osmanlı**, C 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.484.

Bulgaristan, güney Dobruca'yı Romanya'ya, Makedonya'nın büyük bölümünü Yunanistan ve Sırbistan lehine bırakmak zorunda kalmıştır.⁷

Balkan Savaşları sona erip barış antlaşması imzalandıktan sonra Fethi Bey Sofya Elçiliği'ne, Mustafa Kemal de 27 Ekim 1913'te Sofya Ataşemiliterliği'ne tayin edilmişlerdir.⁸ Mustafa Kemal, 11 Ocak 1914 tarihinde ek görev olarak Bükreş, Belgrat, Çetine Ataşemiliterliği'ni de üzerine almıştır.⁹

Sofya Ataşemiliterliği'ne tayin edilen Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal'in görevi, Bulgaristan ve diğer Balkan ülkelerinin ordularının eğitimi, silahlanması, askeri-siyasi durumları ile yetenek ve niteliklerini

⁷Ömer Turan, "Balkan Savaşları'ndan Kurtuluş Savaşına Kadar Uzanan Süreçte Türk-Bulgar İlişkileri (1912-1920)", **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askeri-Siyasi İlişkileri**, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s.96.

⁸Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.25; Mustafa Kemal'in Sofya Ataşemiliterliği'ne atanması ile ilgili olarak çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden biri de onun İttihat ve Terakki'nin önde gelen simalarıyla olan fikir ayrılıkları nedeniyle orduda faal hizmette bırakılmayarak İttihatçılar tarafından başka vazifelerde görevlendirilmiş olmasıdır. Mustafa Kemal ve İttihatçılar arasında yaşanan bu ayrılıklar hakkında ayrıntılı olarak bkz. Münir Aktepe, "Atatürk'ün Sofya Ataşeliği'ne Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti İle Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alakalı Bir Belge", **Bellekten**, C XXXVIII, S 150, Y. 1974, s.263-294; Şevket Süreyya Aydemir de, Fethi Bey'in Sofya Elçiliği'ne ve Mustafa Kemal'in ise Sofya Ataşemiliterliği'ne atanmasının İttihat ve Terakki Partisi'nin kendileriyle olan anlaşmazlıkları neticesinde olduğunu savunmaktadır. Ve Fethi Bey ve Mustafa Kemal'in bu tayinlerini siyasi bir sürgün olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmeler ve bu süreçte yaşanan olaylar için ayrıntılı olarak bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919**, C I, Remzi Kitabevi, 29. Basım, İstanbul, 2009, s.172-173; Aynı noktada olarak Falih Rıfki Atay'da hatıratında adı geçen atamaların yukarıda bahsedilen ayrılıklardan kaynaklandığını ifa etmektedir ve "Mustafa Kemal kenara çekilmeyi bildi ve ataşemiliterlik görevi ile Sofya'ya gitti" ifadelerine yer vermektedir. Bu süreçte yaşanan değerlendirmeler için ayrıntılı olarak bkz. Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s.83vd.

⁹**ATASE Arşivi**, **BDH**, Kl: 245, D: 871-1018, F: 4; **BDH**, Kl: 245, D: 871-1018, F: 4-3; **BDH**, Kl: 245, D: 871-1018, F: 4-4; **BDH**, Kl: 245, D: 871-1018, F: 4-5; **BDH**, Kl: 245, D: 871-1018, F: 4-6; **BDH**, Kl: 245, D: 871-1018, F: 4-7; **BDH**, Kl: 245, D: 871-1018, F: 4-8. (Bundan sonra arşiv adı verilmeyecektir. **BDH**: Birinci Dünya Harbi Kataloğu, Kl: Klasör, D: Dosya, F: Fihrist anlamında kullanılmıştır.)

tanımaktır. Türk Savunma Bakanlığı'nın ise bu atamadan beklediği en önemli sonuç, Bulgarlarla Osmanlı Devleti arasındaki askeri sorunların çözümlenmesidir. İlk günden itibaren büyük bir titizlikle görevine sarılan Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve başlangıcında başta Bulgaristan olmak üzere diğer Balkan ülkelerinin takip ettiği politikalar hakkında İstanbul'a yüzden fazla rapor, bilgi notu ve telgraf göndermiştir.¹⁰ O, askeri ataşe olarak bu görevi sürdürmekte iken 1 Mart 1914 tarihinde rütbesi yarbaylığa yükseltilmiştir.¹¹

Ataşemiliter Mustafa Kemal'in görevi esnasındaki diğer bir girişi de Bulgaristan'da bulunan Türklerin durumu ile ilgilenmek olmuştur. Bulgaristan Türklerinin ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan Bulgar Devleti'nin kontrolü altına girdiği bu süreçte, Mustafa Kemal ve yakın arkadaşı Sofya Elçisi Fethi Okyar, Balkan Savaşları'ndan sonra kaybedilen topraklarda yaşayan milyonlarca Türk için çalışmışlardır. Bu noktada bir yandan Türklere yapılan zulüm ve haksızlıkları önlemek için devlet ileri gelenleri ile görüşmüşler ve bu konuda önemli sonuçlar elde etmişlerdir. Diğer taraftan Osmanlı Genelkurmayınca verilen görev gereğince Türk azınlığını örgütleyerek etkin hale getirmeye çalışmışlardır.¹²

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girdiği günlerde halen Sofya'da Ataşemiliter olarak görev yapmakta olan Yarbay Mustafa Kemal, Harbiye Nezareti'ne başvurarak ısrarla cephede bir görev almak istemiştir. Kendisinin bu konudaki ısrarları tutumu üzerine, 20 Ocak 1915'te 19. Tümen Komutanlığı'na atanarak cephede aktif bir göreve getirilmiştir.¹³

¹⁰**Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk- Bulgar İlişkileri (1913-1938)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002, s.XVII-XVIII.

¹¹Osman Bircan, **Belge ve Fotoğraflarla Atatürk'ün Hayatı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s.32; Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.62.

¹²Esra Sarıkoyuncu Değerli, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askeri Ataşeliği'nin Türk-Bulgar İlişkilerine Yansımaları (1913-1938)**, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.27-28.

¹³Osman Akandere, "Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşlarında Gösterdiği Liderlik ve Motivasyon Stratejileri", **Atatürk Dergisi**, C 5, S 3, 2007, s.79-80.

Mustafa Kemal, 2 Şubat 1915 tarihinde Sofya'dan ayrılmıştır. Kendisi, Sofya'da bulunduğu ve dünyanın büyük bir harbe sürüklendiği bu çok önemli bir dönemde Türk Genelkurmayınca ele alınan sefer planlarının hazırlanmasında büyük önem taşıyan Bulgaristan ordusunun kuruluş ve durumu hakkında çok değerli bilgileri öğrenerek Türk Genelkurmayına bildirmiştir.¹⁴

Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki emelleri düşünüldüğünde, incelenen zaman dilimi içerisinde gerek Balkan Savaşları'ndan sonra gerekse Birinci Dünya Savaşı esnasında Bulgaristan'ın takip edeceği politikaların Osmanlı Devleti için önemi ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı Mustafa Kemal'in, Bulgaristan hakkında tespitleri son derece önem kazanmıştır. O, edindiği bu gözlemlerini aktararak devletin gerekli önlemleri almasına ve politikalarını belirleyebilmesine katkılar sunmuştur. Bu çalışmada Balkan Savaşları'ndan yenilerek çıkan ve bundan sonraki süreçte temel gayesi bu kayıpları telafi etmek olan Bulgaristan hakkındaki Mustafa Kemal'in tespitleri değerlendirilmeye çalışılarak, onun ne derece öngörü sahibi bir lider olduğunun ortaya konması hedeflenmiştir.

I- Balkan Savaşları'ndan Sonra Bulgaristan Ahvaline Genel Bir Bakış

Balkan Savaşları, Balkan yarımadasının sınırlarını altüst etmişti.¹⁵ Bulgaristan bu savaş sonunda bütün komşularının istilasına maruz kalan ülke olmuştu. Makedonya ise Bulgaristan'ın erişmeyi başaramadığı bir hedef olarak kalmıştı.¹⁶ Ayrıca Balkan Savaşları, Balkan hükümetlerini iki karşıt kampa bölmüş, Sırbistan, Romanya ve Yunanistan arasındaki birliğin karşısında Bulgaristan yerini almıştı.¹⁷

¹⁴**Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s.84.

¹⁵Richard C Hall, **Balkan Savaşları 1912-1913: I. Dünya Savaşı'nın Provası**, Çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.173.

¹⁶**Aynı Eser**, s.186.

¹⁷Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C II, K. IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s.514vd.

Balkan Savaşları'ndan en çok faydalanan Slav devleti ise Sırbistan olmuştur. Bulgar gazetelerinde, Sırbistan'ın Bulgaristan'a hıyanet etmiş olduğu ve Bulgaristan'ın menfaatinin Sırbistan'a yardım etmemekte olduğu vurgulanmaktaydı.¹⁸ Basında geçen haberlerden anlaşıldığı üzere, Bulgaristan'da kamuoyu tamamen Sırbistan'ın aleyhindedeydi. Sırbistan'ın tamamen ortadan kalkması, Avusturya'ya katılması, Makedonya'nın da muhtar olması veyahut Bulgaristan'a dâhil edilmesi arzu edilmekteydi.¹⁹

Balkan Savaşları'nın ardından Osmanlı Devleti, hem büyük devletlerle hem de Balkan devletleri ile ittifak arayışlarına hız vermiştir. Bulgaristan'da da Osmanlı Devleti'ne yönelme gözlenmiştir. İkinci Balkan Savaşı'nda Bulgaristan'ın, Sırbistan, Yunanistan ve Romanya karşısında aldığı büyük yenilgi ve Rusya'nın bile Romanya'nın yanında yer almasının yarattığı hayal kırıklığı, bu ülkenin tekrar Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmak istemesinin önemli nedenlerindedir.²⁰

Diğer taraftan Balkan Savaşları'ndan en fazla büyüyerek çıkan devletin Sırbistan olması en çok Avusturya-Macaristan'ı rahatsız etmekteydi. Bundan dolayı Avusturya-Macaristan, Sırbistan'ı ezmek için fırsat arayacak ve bu sayede kendi Slav tebaasının başkaldırmasını önleyeceğini sanacaktır. Balkanlar'da Avusturya siyaseti, ora Slavlarını (Sırbistan ve Bulgaristan) birbirine düşman iki parça halinde tutmak ve kendine dost olan tarafı (Bulgaristan) Osmanlı ile bağlaştırmayı kuvvetlendirmek amacını güdüyordu. Rusya'nın amacı ise Avusturya'nın ve Almanya'nın askeri üstünlüğünü Balkan Birliği ile kırmaktı.²¹ Balkanlar'daki Rusya planlarına karşı çıkan Avusturya, bir an önce Sırbistan'a egemen olmak yönünde hareket belirlemişti. Avusturya'nın bu politikası, Balkan Savaşları'ndan Rusya ve Sırbistan'a kızgın çıkan ve Balkanlar'da Sırbistan aleyhine genişleyip Ayastefanos Bulgaristan'ını

¹⁸"Slav Kardeşliği Aleyhinde", **Tasfir-i Efkâr**, 3 Eylül 1914, s.2.

¹⁹"Avusturya-Sırbistan Muharebesi ve Bulgaristan", **Tasfir-i Efkâr**, 1 Ağustos 1914, s.4.

²⁰Turan, a.g.m., s.96.

²¹Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C II, K. IV, s.511 İvd.

kurmak isteyen Bulgaristan'ın işine gelmiştir. Bu yüzden Bulgaristan, Balkan Savaşları'ndan sonra Avusturya yanlısı bir dış politika izlemeye başlamış ve bu devletle ittifak kurmaya çalışmıştır.²²

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman İttifak Antlaşması'nın ardından Almanya, Türk ordusunun Bulgaristan ve Romanya ile birlikte Rusya'ya saldırmasını istemiştir.²³ Almanya, bir taraftan Avusturya Macaristan'ın yükünü azaltmak, diğer taraftan Romanya ve Bulgaristan'ı devreye sokarak Karadeniz'in batısından Rusya'yı sıkıştırmak şeklinde planlar yapmaktaydı.²⁴ Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki baskısı artınca bu çerçevede İstanbul, Sofya ve Bükreş ile ittifak imkânları aramaya başlamıştır.²⁵ Nitekim Bulgaristan'ı aynı safta savaşa girmeye ikna etmek ve Romanya'nın ise tarafsızlığını sağlamak için 15 Ağustos 1914'te Talat Paşa ile Meclis Başkanı Halil Bey Sofya'ya gönderilmiştir.²⁶ Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti için en önemli meselelerden biri, Bulgaristan'ın kendi yanında savaşa girmesi meselesi idi.²⁷

Bundan dolayı Bulgaristan'ın takip edeceği hareket tarzının çok önemli olduğu bu süreçte Sofya Ataşemiliteri Mustafa Kemal tarafından, devletin politikalarına yön verecek Bulgaristan hakkındaki tespitleri de önem kazanmıştı.

²²**Tarihte-Türk Bulgar ...**, s.86.

²³Almanya ile Osmanlı Devleti'nin imzaladığı ittifak antlaşmasına göre, iki devlet, Avusturya ile Sırbistan arasında çıkan bir anlaşmazlıkta tam bir tarafsızlık sergileyecekti. Ayrıca, Rusya'nın aldığı tedbirler sonunda, Avusturya ile Rusya savaşa tutuşur ve Almanya Avusturya'ya yardım için savaşa girerse, Osmanlı Devleti de savaşa dâhil olacaktı. Bundan sonraki olaylar, Osmanlılar için savaşa girişin şartlarının oluştuğu gelişmelerle doludur. Osmanlı Alman bağlaşması için ayrıntılı olarak Bkz. Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C II, K. IV, s.626vd.

²⁴Ali İhsan Sabis, **Birinci Cihan Harbi Harp Hatıralarım**, C 1, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s.251.

²⁵Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C III, K. I, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1983, s.106.

²⁶"Talat ve Halil Beyler", **Sabah**, 18 Ağustos 1914, s.2.

²⁷Cemalettin Taşkıran, "1913'te Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya'daki Faaliyetleri ve Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Bulgar Askeri İlişkileri", **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Y. 23, S 45, Ağustos 1998, s.3.

II- Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Bulgaristan Hakkındaki Askeri ve Stratejik Tespitleri

a- Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Bulgaristan Hakkındaki Askeri Tespitleri

İncelenen zaman dilimi içinde Bulgaristan'ın Balkan Savaşları'nın yarattığı yeni durumdan memnun olmadığı ve bunu ilk fırsatta değiştirmek istediği gerçeği göz önünde tutulduğunda, Bulgaristan'da yaşanacak en ufak bir askeri hareketliliğin dahi Osmanlı Devleti için ne kadar büyük önem taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı Sofya Ataşesi Mustafa Kemal tarafından, Bulgaristan'da askeri alanda yaşanan gelişmelerin merkeze aktarılmasına önem verilerek, devletin gerekli tedbirleri alması sağlanmaya çalışılmıştır. Mustafa Kemal Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 28 Kasım 1913 ve buna ek 6 Aralık 1913 tarihli raporda, Bulgar ordusunun yeni teşkilatı hakkında elde ettiği bilgileri aktarmıştır. Kendisinin bu tespitlerinden, Bulgar ordusunun yeni Bulgaristan'ın arzuladığı gayelere uygun bir yetkinlik seviyesine yükseltilerek, her yönden harbe hazır hale getirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Adı geçen raporunun devamında bu yeni projeye göre Bulgar ordusunun teşkilatında oluşabilecek ve yeniden teşkil edilecek birlikler hakkında ayrıntılı bilgiler ve değerlendirmeler sunan²⁸ Mustafa Kemal, Bulgar üst düzey askeri yetkililerinin, büyük bir ciddiyet ve derin bir intikam hissiyle ordularını yeniden bir savaş için hazırladıklarını bildirmiştir.²⁹

Yine aynı doğrultuda olarak Mustafa Kemal, Bulgar ordusundaki yeni atamalar hakkındaki tespitlerini, 24 Ocak 1914 tarihli raporuyla Genelkurmay Başkanlığı'na bildirmiştir. Bu rapordan, Balkan Savaşları'ndan sonra Bulgar ordusunda önemli mevkilerde değişikliklere

²⁸“Sofya Elçiliği Askeri Ataşesi Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na Gönderilen 6 Aralık 1913 Tarihli Rapor”, Ahmet Tetik, **Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913- Kasım1914)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s.7-9.

²⁹“Sofya Askeri Ataşesi Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Tarafından Harbiye Nezareti'ne Gönderilen 28 Kasım 1913 Tarihli Rapor”, Tetik, **a.g.e.**, s.3.

gidildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca yine yaşlarından ve yeterli olmadıklarından dolayı bir hayli sayıda büyük ve küçük rütbeli subayın ordudan çıkarıldığı ve ordu üst komuta heyetini gençleştirmek fikrinin esas kabul edildiği görülmektedir.³⁰

Diğer taraftan Bulgaristan'ın askeri gücünün bilinmesinin son derece önemli olduğu bu süreçte, Bulgar ordusunun Balkan Savaşları'nda verdiği kayıplar hakkında da bilgiler istenmiştir. Mustafa Kemal'in bu konuda aktardığı bilgilerden, Balkan Savaşları'nda Bulgar ordusunun uğradığı zayıtın 54.000 ölü, 12.000 sakat, 40.000 kişi de geri hizmetinde istihdam edilebilecek duruma gelmesi şeklinde olduğu görülmektedir. Böylece ortalama bir hesaplama toplam zayıtın 100.000 kişi olduğu kabul edilebilir. Ayrıca mevcut ordunun açığı olarak kabul edilen 54 bin küsur neferin yerini doldurmak için 60 bin kişinin silâh altına alınacağı ve o ana kadar 46 olan mükellefiyet yaşının 48'e çıkarılarak, askerlik müddetinin iki yıl daha artırıldığı da görülmektedir.³¹ Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti tarafından, Bulgaristan'ın askeri gücü son derece dikkatle takip edilmektedir. Diğer taraftan, Bulgaristan'ın Balkan Savaşları'nda uğradığı kayıpları telafi edebilmek amacıyla ileride gerçekleşebilecek bir savaş için hazırlandığı ve ordusunu güçlendirmeye çalıştığı açıkça görülmektedir.

İncelenen zaman dilimi içinde Bulgar ordusunun konuşlandırılması ve hudut bölüklerinde yaşanan değişiklikler de Osmanlı Devleti tarafından dikkatle takip edilmekteydi. Bu konularla ilgili olarak da Sofya Ataşemiliterliği'nden çeşitli tarihlerde bilgiler istenmiştir. Mustafa Kemal, elde ettiği gözlemlerini 25 Şubat 1914 tarihli raporunda aktarmıştır. Bu raporunda Bulgaristan'ın takip edeceği politikaları değerlendiren Mustafa Kemal'in, sonraki gelişmeler düşünüldüğünde önemli tespitlerde bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu tespitlerden, mevcut durumda Bulgaristan'ın, gerek Sırlara gerekse diğer

³⁰“Kurmaya Binbaşı Mustafa Kemal Tarafından Harbiye Nezareti'ne Gönderilen 24 Ocak 1914 Tarihli Rapor”, Tetik, **a.g.e.**, s.11.

³¹**BDH**, Kl: 1650, D: 39-2, F: 002-01.

Balkan hükümetlerine karşı olağanüstü bir tedbire başvurmadığı ve Bulgarların komşularına karşı şüphe uyandıracak bir hareketten sakındıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca Bulgarların, henüz yeni bir harbe girebilecek durumda olmadıklarından, iki veya üç yıl içinde ordularını düzenleyip, taarruz edecekleri ordulara karşı kuvvet dengesini kuracak şekilde uygun siyasi münasebetler geliştirmek arzusunda oldukları görülmektedir.³²

Bulgaristan'daki bütün harp malzemesinin durumunun bilinmesinin çok büyük önem taşıdığı bu süreçte, Mustafa Kemal 9 Mart ve 14 Mart 1914 tarihli Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği raporlarda, Bulgar ordusundaki uçak ve otomobiller hakkında elde ettiği tespitleri aktarmıştır. Bu çerçevede 9 Mart 1914 tarihli raporundan anlaşıldığı üzere, Bulgar ordusunda toplam on iki adet uçak mevcuttu. Ayrıca otuz adet uçağın daha sipariş edilmesi düşünülmekteydi ve bu konularla ilgilenmek üzere bir komisyon da oluşturulmuştu.³³ Mustafa Kemal'in 14 Mart 1914 tarihli raporunda ise Bulgaristan ordusundaki otomobillerin sayısı, özellikleri, yeterlilikleri ve bunların Bulgaristan yollarına uygun olup olmadığına dair ayrıntılı açıklamalar sunduğu görülmektedir. Ayrıca yeni otomobillerin satın alınmasının planlandığı konusundaki tespitlerini de ifade etmiştir.³⁴ Yine aynı doğrultuda olarak Mustafa Kemal Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği 14 Mart 1914 tarihli raporunda, Bulgar ordusunun cephane, silah ve mühimmat açısından güçlendirilmesi konusunda elde ettiği tespitlerini aktarmıştır. Bu rapordan anlaşıldığına göre, Bulgar hükümeti, Almanya, Avusturya, Fransa'daki muhtelif fabrikalardan tüfek ve cephane arabası almak için teşebbüslerde bulunmaktaydı.³⁵ Bu tespitlerden de anlaşılacağı üzere, orduyu geliştirme çalışmalarını kapsamında Bulgarların, cephane, silah, mühimmat, uçak ve

³²"Sofya Elçiliği Askeri Ataşesi Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na Gönderilen 25 Şubat 1914 Tarihli Rapor", Tetik, **a.g.e.**, s.30-36.

³³"Mustafa Kemal Tarafından Harbiye Nezareti'ne Gönderilen 9 Mart 1914 Tarihli Rapor", Tetik, **a.g.e.**, s.46.

³⁴**BDH**, Kl: 1650, D: 39-2, F: 002-04.

³⁵**BDH**, Kl: 1650, D: 39-2, F: 004.

otomobillerinin sayısını arttırma gayreti içine girdikleri görülmektedir.

21 Mart 1914 tarihli Erkânı Harbiye Umumiye Dairesi tarafından Sofya Ataşemiliterliği'ne gönderilen rapor ile de, Bulgaristan'daki mevcut toplar konusunda esaslı tahkikatın yapılarak sonucunun bildirilmesi istenmiştir.³⁶ Ayrıca yine aynı doğrultuda olarak askere alım ve ordu sayısının ulaştırılmak istenen rakamları konusunda daha açık malumatın istendiği de görülmektedir.³⁷ Bu bilgiler, Osmanlı Devleti tarafından Bulgaristan'ın askeri durumunun net bir şekilde anlaşılmasına çalışıldığını ortaya koymaktadır. Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti tarafından istenen bu bilgiler, Mustafa Kemal tarafından 28 Mart 1914 tarihli raporla bildirilmiştir. Bu raporda, Bulgarların sahip oldukları topların sayısı, özellikleri ve hangi yollarla edindikleri konusunda çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgiler aktarılmıştır.³⁸ Ayrıca yine adı geçen rapordan, Bulgaristan'ın yeni top siparişinde bulunduğu da anlaşılmaktadır. Aynı raporunun devamında ise Bulgar ordusunun ulaştırılmak istenen sayıları hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre Bulgaristan, Balkan Savaşları'nda verilen kayıpları telafi etme ve ordusunu yeni bir harp için seferber hale getirme gayreti içindedir. Bunun için Bulgaristan'da silâh altına alınan asker sayısının artırılması ve 46 yaşa kadar olan askerlik müddetinin 48 hatta 50'ye uzatılması düşünülmekteydi. Mustafa Kemal'in ayrıca bu raporunda, Bulgar ordusunun ulaştırılmak istenen sayısı konusunda kendinde oluşan kanaati aktardığı da görülmektedir.³⁹ Onun kanaatine göre, silâh altında bulundurulacak kuvvet 60 bin kişiyi aşmayacaktı. Çünkü Bulgarların bir ay öncesine kadar bütün vasıtalara müracaatla ordularını ilkbaharda kuvvetli bulundurma fikri, Türkiye ile Yunanistan arasında bir hadisenin vukuu ihtimali karşısında orduyu seferber etmekte müşkülata düşmemek lüzumuna bağlı idi. Mustafa Kemal'e göre, bu

³⁶BDH, Kl: 1650, D: 39-2, F: 002-02.

³⁷BDH, Kl: 1650, D: 39-2, F: 002-03.

³⁸BDH, Kl: 1650, D: 39-2, F: 002-06.

³⁹BDH, Kl: 1650, D: 39-2, F: 002-07.

tehlike geçtiğinden, Bulgarlar artık iktisada önem vermeye başlamışlardı ve zaten buna mecburlardı.⁴⁰

Birinci Dünya Savaşı fiili olarak başladıktan sonra Osmanlı Devleti için Bulgaristan ordusunun durumu, seferberlik hazırlıkları, askeri hareketlilik ve konuşlandırılmada yapılan değişiklikler daha da önem arz etmeye başladığından Osmanlı Genelkurmayınca bu gibi gelişmeler hakkında da bilgiler istendiği görülmektedir. Mustafa Kemal 30 Temmuz 1914 tarihiyle Harbiye Nezareti ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği şifrede, Bulgaristan'da yaşanan askeri hareketlilik konusunda bilgi vermiştir. Buna göre, bazı alay ve taburlarda hareketlilik görüldüğü anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal'in adı geçen raporunun devamındaki bilgiler Birinci Dünya Savaşı fiili olarak başladıktan sonra Bulgaristan'ın giriştiği hazırlıkları göstermesi açısından önem arz etmektedir. Buna göre, Sofya'da depolarda bulunan cephane sandıkları üstleri ota örtülü bir şekilde yük otomobilleri ve öküz arabalarıyla kıtaat nezdinde taşınmakta, her tarafta ahalinin elinde bulunan nakliye hayvanları ve fırınları muayene edilmekte idi.⁴¹ Bulgaristan'ın seferberliği konusunda 2 Ağustos 1914 tarihi ile Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği raporunda ise seferberlik hazırlıklarının fiiliyata geçmediğini, o an için fevkalade bir hal olmadığını bildirdiği görülmektedir.⁴²

Başkumandanlık Erkan-ı Harbiyesi tarafından 19 Eylül 1914 tarihinde Sofya Ataşemiliterliği'ne gönderilen şifrede; Romanya ve Yunanistan'ın askeri tedbirlerini artırmış olduğu bildirilerek Bulgaristan'ın dahi henüz seferberlik ilan etmemiş olsa bile komşularına bakarak bazı askeri tedbirlere başvurup vurmadığı sorulmaktaydı.⁴³ Yukarıda istenen bu bilgilerin Sofya Ataşesi Mustafa Kemal tarafından 25 Eylül 1914 tarihli raporla cevaplandırıldığı görülmektedir. Buna göre, o an Bulgar ordusunun konuşlandırılmasında önemli bir değişiklik yoktu.

⁴⁰BDH, Kl: 1650, D: 39-2, F: 002-08.

⁴¹BDH, Kl: 245, D: 871-1018, F: 3.

⁴²BDH, Kl: 245, D: 871-1018, F: 6.

⁴³BDH, Kl: 245, D: 871-1018, F: 44.

Ayrıca Mustafa Kemal'in bu raporunda, Bulgaristan'ın; Yunanistan, Sırbistan ve Romanya'nın vaziyetlerine bakarak değil, kendi hesap ve menfaati doğrultusunda hareket edeceğini özellikle ifade ettiği görülmüştür.⁴⁴ Mustafa Kemal'in bu tespitlerinden anlaşılacağı üzere Balkan Savaşları'nın yarattığı durumdan memnun olmayan Bulgaristan'ın, bu durumu değiştirmek için iki veya üç yıl içinde ordularını düzenleyip, her yönden harbe hazır hale getirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı fiili olarak başladıktan sonra da Bulgaristan'ın kendi hesap ve menfaati doğrultusunda hareket edeceği de görülmektedir.

b- Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Bulgaristan Hakkındaki Stratejik Tespitleri

Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile hem İtilaf Devletleri hem de İttifak Devletleri için Bulgaristan'ın takip edeceği politika önem kazanmıştı.⁴⁵ Her iki tarafında gayesi, Bulgaristan'ı yanlarına almak suretiyle, Balkanlar'daki kuvvet dengesini kendi taraflarına çekmekti.⁴⁶ Diğer taraftan Bulgaristan'ın takip edeceği siyaset Osmanlı Devleti içinde son derece önem arz etmekteydi. Osmanlı Devleti Almanya ile ittifak yapmasına rağmen aralarında herhangi bir kara bağlantısı yoktu. Bundan dolayı Osmanlı Devleti Almanya'dan arzu ettiği yardımı alamıyordu. O günün şartları içerisinde Osmanlıların en önemli siyasal istekleri, Bulgaristan'ın Almanya ve Türkiye yanında savaşa girmesi meselesiydi.⁴⁷ Bu noktada düşünüldüğünde Bulgaristan'ın takip edeceği siyaset, Osmanlı Devleti için son derece önem arz etmekteydi. Bundan dolayı, gerek savaş fiili olarak başlamadan önce ve gerekse başladıktan sonra Sofya Ataşesi Mustafa Kemal tarafından Bulgaristan hakkında edinilecek tespitler de önem kazanmıştı. Mus-

⁴⁴BDH, Kl: 245, D: 871-1018, F: 46.

⁴⁵Turan, "Balkan Savaşları'ndan Kurtuluş Savaşı'na ...", s.101.

⁴⁶Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, C 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.118.

⁴⁷Taşkıran, "1913'te Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya'daki Faaliyetleri...", s.3.

tafa Kemal'in Bulgaristan'ın takip edeceği politikalar hakkında bilgileri içeren 7 Mart 1914 tarihli Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği raporun, özellikle daha sonra savaş sırasında yaşanan gelişmeler düşünüldüğünde önemi ortaya çıkmaktadır. Bu rapordan anlaşıldığına göre, Bulgarların geleceğe yönelik temel politikaları, Balkan Savaşları sonucunda kaybettikleri Makedonya'ya yeniden hâkim olabilmek üzerine kuruluydu. Makedonya'yla ilgili bu hedeflerine ulaşabilmek için de Bulgarlar, Osmanlı Devleti ile ittifakı, Romanyalıların da hiç olmazsa tarafsızlığını gerekli kabul etmekteydiler. Ancak Mustafa Kemal'e göre, Bükreş Antlaşması hükümlerine aykırı olacak böyle bir amacı gerçekleştirmek için Bulgarların Romanyalılara yaklaşma gayeleri, o gün için uygulanabilir değildi ve Bulgaristan ile Romanya ilişkileri uyuşma zemininden uzaktı.⁴⁸

Mustafa Kemal, Bulgaristan'ın diğer Balkan devletleri ve Türkiye ile olan ilişkileri konusundaki tespitlerinden bir diğerini de 14 Nisan 1914 tarihli Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği raporla bildirmiştir. Bu rapordan anlaşıldığına göre, Bulgaristan, içinde bulunduğu durum devam ettiği sürece Osmanlı Devleti'ne karşı dostça bir politika izleyecekti. Ancak Mustafa Kemal, Bulgaristan'ın bu tarz söylemlerine gereğinden fazla önem verilmeyerek, dış politikası dış gelişmelere göre değişen Bulgaristan'ın siyasi sisteminin daima gözetim altında bulundurulması gerektiğine inanmaktadır. Bütün bunlardan dolayı da, Edirne'nin gerektiği şekilde tahkim edilmesi ve azımsanmayacak miktarda önemli bir kuvvetin Edirne civarında (Trakya'da) bulundurulmasından asla taviz verilmemesi gerektiğini savunmaktadır.

Aynı raporun devamında ise, Bulgaristan'ın diğer Balkan devletleri ile olan ilişkilerinin değerlendirildiği görülmektedir. Bu noktada

⁴⁸Mustafa Kemal, adı geçen raporunda ayrıca Sırbistan ve Yunanistan ilişkilerine de değerlendirmiştir. Kendisinin bu tespitlerinden anlaşılacağı üzere, Bulgarların Makedonya üzerindeki emellerinden habersiz olmayan Sırbistan ve Yunanistan, Bulgaristan karşısında iyi ilişkilerini bozmamayı o an için hayati bir mesele olarak kabul etmekteydiler. Bu iki devlet, Bükreş Antlaşması hükümlerine uymakla aralarında bir bağlantı kurmuş olmaktaydı ve ilişkilerin temeli bu esasa dayanmaktaydı. "Sofya Askeri Ataşesi Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na Gönderilen 7 Mart 1914 Tarihli Rapor", Tetik, **a.g.e.**, s.40-42.

Mustafa Kemal, Bulgaristan ile Romanya ilişkilerinin henüz Bulgarlar açısından memnuniyet verici bir şekilde olmadığını çünkü Bükreş Antlaşması hükümlerinin uygulanması konusunda Romanyalıların hiçbir değişikliğe hazır görünmediklerini aktarmıştır. Bulgaristan ile Sırbistan ilişkileri konusunda ise, Rusların, Yunanistan'dan bazı ödünler vererek bu iki devleti birleştirmeye çalıştığını belirten Mustafa Kemal, Bulgarların ancak kendilerine Sırlar tarafından Sırbistan'da arazi ve ekonomik menfaatler sağlandığı takdirde Rusların ögütlerini dikkate alacakları şeklinde bir intibahın olduğunu da aktarmıştır.⁴⁹

Diğer taraftan incelenen zamanda dilimi içinde Türkiye'nin Yunanistan ile yaşadığı Adalar Meselesi konusundaki anlaşmazlıklara karşı Bulgaristan'ın takınacağı tavrın da, Osmanlı Devleti için son derece önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu noktada Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından 16 Haziran 1914 tarihinde Sofya Ataşemilliterliği'ne gönderilen rapor ile Yunanistan'la Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmazlığa karşı Bulgaristan'ın alacağı tedbirlere ait önemli olan tüm bilgilerin aktarılmasının istendiği görülmektedir. Bu konuda Mustafa Kemal'in gönderdiği rapordan anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasındaki ihtilafın yakında bir harbi doğurma ihtimali Bulgaristan'da pek kuvvetli görülmemekle birlikte, mevcut hükümet taraftarları söz konusu anlaşmazlığın harbe dönüşmesini arzulamaktaydılar. Bundaki amaçları ise, harbin karaya sıçraması halinde, Bükreş dengesini bozmak ve sorumluluğu Türkiye'nin üzerine yıkarak buradan Bulgarlık adına yararlanmaktı.⁵⁰ Mustafa Kemal'in

⁴⁹Mustafa Kemal, adı geçen raporunun devamında Romanya-Sırbistan ve Yunanistan-Sırbistan arasındaki ilişkileri değerlendirmiştir. Bu noktada kendisinin, Romanyalıların, Slav akımını takibe kolay kolay razı olmayacağını ve Romanya'nın karşısında kuvvetli bir Türkiye gördüğü takdirde ona daha çok yakınlaşacağını düşündüğü görülmektedir. Yunanistan ile Sırbistan arasındaki ilişkiler konusunda ise, Bulgarların bu iki devlete karşı emelleri nedeniyle Sırlarla Yunanlıların müttefik kaldıklarını aktarmış ve bunun çok doğal bir durum olduğunu vurgulamıştır. "Sofya Askeri Ataşesi Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na Gönderilen 14 Nisan 1914 Tarihli Rapor", Tetik, **a.g.e.**, s.59-61.

⁵⁰"Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Tarafından Harbiye Nezareti'ne Gönderilen 16 Haziran 1914 Tarihli Yazılı Cevap", Tetik, **a.g.e.**, s.94-95.

bütün bu tespitlerinden, Bulgaristan'ın Balkan Savaşları'nın yarattığı sonuçlardan son derece rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumu değiştirmek için de gerek bir Osmanlı-Yunan savaşı gerekse genel bir savaş durumu halinde, kendi ulusal çıkarları noktasında hareket edeceği görülmektedir. Bu noktada Bulgarlar, böyle bir durumu özellikle Balkan Savaşları'nda kaybettiği toprakları geri almak için fırsat olarak görmektedirler ve temel amaçları Bükreş Antlaşması'nın yarattığı şartları değiştirmektir.

Birinci Dünya Savaşı'nın fiili olarak başlamasından sonra Osmanlı Devleti için, Bulgaristan'ın durumu daha da önem kazanmıştı. Bundan dolayı Sofya Ataşemiliterliği'nden, Bulgaristan'da yaşanan gelişmeler konusunda en küçük bir hareketliliğin dahi bildirilmesinin istendiği görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın fiili olarak başlamasından sonrada Mustafa Kemal, Bulgarların takip edeceği politikayı ve Türkiye'nin buna karşı uygulaması gereken hareket tarzı hakkındaki görüşlerini, 29 Temmuz 1914 tarihli raporunda aktarmaktadır. Bu rapordan, Avusturya'nın, Bulgaristan'ın kendi safında yer almasını sağlamak için birtakım temaslarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan böyle bir işbirliği durumunda Bulgarların, Türkiye'yi Avusturya politikasına dâhil ve Bulgar dostluğuna riayetkâr bir vaziyette tutarak, gereğinde Romanya ordusuna yönelebilmek ihtimallerinin olduğu da görülmektedir. Bu çerçevede Bulgarlar, Sırp ordusunun Avusturya tarafından ezileceğini ve Yunanistan'ın dahi aynı darbeye maruz kalmaktan korkarak belki Avusturya'nın vaat edeceği mükâfata karşılık yerinde kalacağını ümit etmekteydiler. Böylece Bulgarlar, Avusturya'nın mükâfatı olarak Makedonya'dan bir kısım arazi ve Romanya'dan Dobruca'yı elde etmeyi tasavvur etmekteydiler.

Mustafa Kemal'e göre, Bulgarlar bu arzularına ulaşabilirlerse büyük ve kuvvetli bir Bulgaristan teşekkül etmiş ve şimaldeki ve garptaki emellerini tatmin etmiş olacaklardı. Ancak Bulgaristan, gelecekte bununla yetinmeyecek ve⁵¹ şark istikametine doğru genişlemek isteye-

⁵¹BDH, Kl: 461, D: 203-1814, F: 003.

cekti. Mustafa Kemal'in bu tespitlerinin değerlendirilmesinden de anlaşılacağı üzere, Bulgaristan'ın yukarıda belirtilen hedeflerine ulaşması, Osmanlı Devleti için büyük tehlike arz etmektedir. Çünkü söz konusu hedeflerine ulaştıktan sonra genişlemek isteyeceği bölgeler, Osmanlı Devleti toprakları olacaktır. Bütün bunlardan dolayı Mustafa Kemal'in, böyle bir durum karşısında Osmanlı Devleti'nin takip etmesi gereken hareket tarzı konusunda uyarılarını sunduğu görülmektedir.

Bu noktada sunduğu uyarılara göre, Türkiye'nin ilk etapta hiçbir Avrupa grubuna dâhil olmadığı süreçte, Bulgarlara dost görünmekte bir sakınca yoktu. Olaylar yukarıdaki belirtildiği üzere geliştiği takdirde devlet, bu dostluğu kendine gerekli olduğu kadar sürdürmeliydi. Ancak Avusturya-Sırbistan harbinin genelleşip ve Bulgar ordusunun Romanya'ya angaje olması durumunda ise Osmanlı Devleti'nin yapacağı tek şey, Bulgaristan'ı çiğnemektir. Böyle bir hareket tarzı, Yunanistan'la adalar meselesinde uzlaşmak imkânını temin edeceği gibi,⁵² Avusturya ve Rusya'da yaratacağı duygu gelecek için çok faydalı olacaktır. Mustafa Kemal, harbin kesinlik kazanması halinde sakin ve atıl kalılabileceğine inanmamaktadır. Ancak faaliyete geçilmediği takdirde Yunanistan'a karşı adalar meselesi konusunda girişilecek bir harekette, orduları, Bulgarlar müsaade etseler dahi Selanik'e kadar yürütmekte de büyük fayda görmemektedir çünkü Bulgarlara güvenmemektedir. Bütün bunlardan dolayı da kendisi, Osmanlı hükümetinin elde edebileceği en faydalı neticeye, Bulgaristan'ı ilerlemekten men ve adalar meselesini lehte çözümleme çarelerinin birleştirilmesiyle ulaşılabileceği itikadındır.⁵³

25 Temmuz 1914 tarihli raporunda ise Mustafa Kemal'in, savaşın ilk aşamasında Bulgarların tarafsız görüneceklerini, harbin genelleşmesi durumunda fırsata göre istifadeye hazır olacaklarını bildirdiği görülmektedir. Ayrıca kendisi, Avusturyalıların Sırları çiğneyerek

⁵²BDH, Kl: 461, D: 203-1814, F: 003-01.

⁵³BDH, Kl: 461, D: 203-1814, F: 003-02.

Selanik'e kadar inmek şeklindeki çok eski emellerini elde etmeye kalkışmaları durumunda, Bulgarlara Makedonya'dan bir hisse vermeyi vaat ederek, onları Romenlere musallat edeceklerini de tahmin etmektedir.⁵⁴

Almaya ile ittifak antlaşması yapılmasından sonra Osmanlı Devleti'nin, savaşta Bulgaristan'ın kendi safında yer almasını sağlayacak girişimlerini artırdığı görülmektedir. Bu konuyla ilgili raporlar değerlendirildiğinde, Mustafa Kemal'den, Bulgarların savaşta Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması konusunda ikna edilmelerinin istendiği açıkça görülmektedir. Bu çerçevede Enver Paşa tarafından 20 Ağustos 1914 tarihi ile Sofya Ataşemiliterliği'ne gönderilen raporda, gerek Bulgar Harbiye Nezareti'ne gerekse diğer önemli askeri yetkililere Sırbistan'a karşı kesin ve hızlı hareketin lüzumunun telkin edilerek, Osmanlı Devleti'nden hiçbir şekilde şüphe etmemelerinden emin olmalarının sağlanmasının istendiği anlaşılmaktadır.⁵⁵ Mustafa Kemal, bu noktalar ile ilgili tespitlerini Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 21 Ağustos 1914 tarihli rapor ile aktarmıştır. Buna noktada kendisi, istendiği gibi Bulgarlara, Sırbistan'a karşı süratle hareketin lüzumunu telkin etmişti. Ancak Mustafa Kemal'e göre, Bulgarlar, hiç olmazsa Alman ve Fransız ordularının çarpışmalarının sonucunu görmeden Rusları gücendirmemek, Rusların istek ve tavsiyeleri üzerine tarafsızlığı korumak azminde bulunmaktaydılar.

Adı geçen raporun devamında Mustafa Kemal'in, gerek savaşın gidişatı gerekse Bulgaristan'ın takip edeceği politikalarla ilgili çarpıcı değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Bu noktada kendisine göre, Avusturya'nın Sırp ordusuna taarruz eden ordusunun mevcudu ile başarı şansı çok zayıftı. Bundan dolayı da kendisinin, Avusturya Askeri Ataşesi'ni Bulgar ordusunun bir an önce Sırp ordusuna taarruzunu sağlamak için adım atmaya teşvik ettiği görülmektedir. Bu

⁵⁴"Sofya Askeri Ataşesi Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Tarafından Harbiye Nezareti ve Genelkurmay Başkanlığı'na Gönderilen 25 Temmuz 1914 Tarihli Rapor", Tetik, **a.g.e.**, s.109-110.

⁵⁵"Enver Paşa'dan Sofya Askeri Ataşeliği'ne Gönderilen 20 Ağustos 1914 Tarihli Telgraf", Tetik, **a.g.e.**, s.123.

görüşmelerden elde edilen kanaate göre, Bulgarların Rusya aleyhinde bir harekâta müsait olmadıkları ve Türklere güvenmedikleri anlaşılmaktadır. Bütün bunlardan dolayı da Mustafa Kemal, Bulgarların Avusturyalıları aldattıklarını düşünmektedir.⁵⁶

Mustafa Kemal'in Başkomutanlık Kurmay Başkanı Yarbay İsmail Hakkı Bey'e gizli ve özel olarak gönderdiği 6 Kasım 1914 tarihli raporunda aktardığı bilgiler ise Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan'ın takip edeceği hareket tarzını göstermesi açısından son derece önemlidir. Kendisinin bu raporundan, gerek Osmanlı Devleti gerekse müttefikleri Almanya ve Avusturya tarafından, Bulgarların savaşa İttifak Devletleri safında dâhil olmaları konusunda ikna edilmeye çalışıldıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca nasıl ki Osmanlı Devleti tarafından Bulgaristan'a bir güvensizlik duyuluyorsa, aynısının Bulgaristan tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı da duyulduğu görülmektedir. Bundan dolayı Bulgaristan, savaşa girmek için bir süre daha beklemeyi tercih edecek ancak kendisi için uygun şartların oluştuğuna kanaat getirdiği zaman savaşa dâhil olacaktır. Yine aynı doğrultuda olarak Mustafa Kemal'in yukarıda belirtilen raporundan, Bulgarların, Bulgaristan'ın tarafsız kalmasıyla dahi Avusturya'ya çok büyük hizmet ettiklerini düşündükleri ve Yunanlıların Türkiye'ye karşı saldırıya başlamaları halinde bile tarafsızlıklarını korumaya devam edecekleri anlaşılmaktadır. Bütün bunlardan dolayı Bulgarlara hiç güvenmediğini belirten Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ı hareket etmiş görmedikçe ona karşı ihtiyat tedbirleri alınmasında müsamaha göstermenin uygun olmayacağı konusundaki uyarılarını özellikle sunmuştur.⁵⁷

Bütün bunlardan ayrı olarak Mustafa Kemal, Sofya'dan ayrılırken Bulgarların Osmanlı Devleti'nin safında savaşa girmeye mecbur olduklarını düşünmektedir. Arkadaşı Elçi Ali Fethi Bey'e konuyla ilgili olarak şu ifadelerde bulunduğu görülmüştür: "*Almanlar, Sofya üzerinde*

⁵⁶"Sofya Askeri Ataşesi Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Tarafından Harbiye Nezaretine Gönderilen 21 Ağustos 1914 Tarihli Rapor", Tetik, **a.g.e.**, s.124-125.

⁵⁷"Mustafa Kemal Tarafından Başkomutanlık Kurmay Başkan Yarbay İsmail Hakkı Bey'e Gönderilen 6 Kasım 1914 Tarihli Rapor", Tetik, **a.g.e.**, s.146-147.

ağır tazyik yapıyorlar. Kral Ferdinand, Balkan Harbi sonunda Rusya'nın, Sırları kendisine tercihini unutamıyor ve İtilaf Devletleri'ne güvenemiyor. Sırbistan'ı işgal eden Almanların, kendilerini çiğneyerek, düşmanların safındaki Romanya'yı aşmış, Rusya'yı cenubundan vurmaya deneyeceklerinden endişe ediyorlar. Hâlbuki Almanya ile beraber harbe girerlerse coğrafi vaziyetleri dolayısıyla ancak Romanya cephesinden taarruza uğrayabilirler ki, bunu da durdurabilirler. Çünkü öteki üç taraflarından korkmalarına sebep yok.”⁵⁸

Sofya Ataşesi Mustafa Kemal'in bu tespitlerinde ne kadar haklı ve ileriye gören bir lider özelliğine sahip olduğu, Bulgaristan'ın daha sonraki aşamada Birinci Dünya Savaşı'na giriş süreci değerlendirildiğinde açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu noktada bilindiği gibi Bulgaristan, çekimser tavrını uzun bir süre daha sürdürmüş, Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya ile yaptığı görüşmeler ve anlaşmalar sonucunda bir hayli taviz koparıldıktan sonra ancak 1915 Ekim'inde Müttefik Devletler safında savaşa katılmıştır.⁵⁹ Diğer taraftan 1915 yılı içinde gerek Avrupa Cephesi'ndeki savaşlarda Rusların; Alman, Avusturya ve Macaristan ordularından yedikleri darbe, gerekse yılın ikinci yarısına doğru Çanakkale Cephesi'nde İngiliz ve Fransızların uğradıkları başarısızlık, savaşın başında tarafsız kalmayı benimseyen Bulgaristan'ı merkezi devletler tarafına kaydırmıştır.⁶⁰ Birinci Dünya Savaşı'na girerken takip ettiği bu politika Mustafa Kemal'in daha öncesinde vurguladığı gibi, Bulgarların hiç olmazsa Alman ve Fransız ordularının çarpışmalarının sonucunu görmeden savaşa dâhil olmayacağı⁶¹ yönündeki tespitlerinin haklılığını bir kez daha açıkça ortaya koymaktadır.

⁵⁸Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Yay. Haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s.217.

⁵⁹Ömer Turan, “Sofya’da Türk Askeri Ataşesi Mustafa Kemal (Atatürk)”, **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu**, 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir, Bildiriler Kitabı, Odun Pazarı Belediyesi Yayınları: 7, Eskişehir, 2005, s.142.

⁶⁰**Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, C X, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1985, s.194.

⁶¹“Sofya Askeri Ataşesi Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Tarafından Harbiye Nezaretine Gönderilen 21 Ağustos 1914 Tarihli Rapor”, Tetik, **a.g.e.**, s.124-125.

SONUÇ

Balkan Savaşları sona erdikten sonra Mustafa Kemal, 27 Ekim 1913 tarihinde Sofya Ataşemiliterliği'ne tayin edilmiştir. Mustafa Kemal, dünyanın büyük bir harbe sürüklendiği bu dönemde Türk Genelkurmayınca takip edilecek politikaların belirlenmesinde önem taşıyan Bulgaristan hakkında edindiği askeri ve stratejik tespitlerini aktarmıştır.

Mustafa Kemal'in tespitlerinden, Bulgaristan'ın Balkan Savaşları'nın sonuçlarından son derece rahatsız ve temel amacının Bükreş Antlaşması'nın yarattığı şartları değiştirmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada Bulgarların, iki ila beş yıl içinde ilk fırsattan istifade ederek İkinci Balkan Savaşı'nın yenilgisini çıkarmaya karar vermiş oldukları ve bundan dolayı orduda olduğu gibi hükümetin her kademesinde bir hazırlık içinde oldukları görülmüştür.

Bulgarlar, Balkan Savaşları'nın yarattığı yeni durumdan memnun olmadığı ve bunu ilk fırsatta değiştirmek istediğinden, Bulgaristan'ın askeri durumunun Osmanlı Devleti tarafından çok yakından takip edildiği görülmektedir. Bu çerçevede Bulgar ordusundaki Balkan Savaşları'nda verilen kayıplardan, konuşlandırma ve hudut bölüklerinde yaşanan değişikliklere, cephane, silah ve mühimmat gücünden uçak ve otomobillerine kadar çeşitli tarihlerde çeşitli bilgilerin edinilmesine önem verilmiştir. Mustafa Kemal tarafından, kendisinden istenen bu bilgiler raporlar halinde aktarılarak devletin gerekli tedbirleri alması sağlanabilmektedir. Kendisinin bu raporlarında, sonraki gelişmeler düşünüldüğünde önemli tespitlerde bulunduğu dikkati çekmektedir.

Mustafa Kemal'in Bulgaristan'ın askeri durumu ile ilgili tespitleri değerlendirildiğinde, Bulgar ordusunun yeni Bulgaristan'ın arzuladığı gayelere uygun bir yetkinlik seviyesine yükseltilerek, her yönden harbe hazır hale getirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Balkan Savaşları'ndan sonra Bulgar ordusunda önemli mevkilerde değişikliklere gidildiği, yaşlarından ve yeterli olmadıklarından dolayı bir hayli

sayıda büyük ve küçük rütbeli subayın ordudan çıkarıldığı ve ordu üst komuta heyetini gençleştirmek fikrinin esas kabul edildiği görülmektedir. Aynı doğrultuda olarak Balkan Savaşları'nda verilen kayıplar nedeniyle mevcut ordunun açığını kapatmak için silâh altına alınan asker sayısının ve askerlik müddetinin artırılmasına da gidildiği görülmektedir. Diğer taraftan bu girişimlerden ayrı olarak Bulgar ordusunun cephane, silah ve mühimmat açısından güçlendirilmeye çalışıldığı, Almanya, Avusturya, Fransa'daki muhtelif fabrikalarla görüşülerek yeni siparişler verildiği gözlenmektedir. Bu bilgilerden Bulgaristan'ın Balkan Savaşları'nda verilen kayıpları telafi ederek ordularını yeniden bir savaş için hazırladıkları anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti için, Almaya ile arasındaki bağlantıyı sağlayacağından dolayı Bulgaristan'ın kendi safında yer alması önem kazanmıştır. Bu çerçevede Almanya ile ittifak antlaşmasının imzalanmasının ardından Osmanlı Devleti'nin, savaşta Bulgaristan'ın kendi safında yer almasını sağlayacak girişimlerini artırdığı görülmektedir. Bundan dolayı Sofya Ataşesi Mustafa Kemal tarafından, devletin politikalarına yön verecek Bulgaristan hakkında edindiği tespitlerin ayrıntularıyla aktarılmasına önem verilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın fiili olarak başlamasından sonrada Mustafa Kemal'in Bulgarların takip edeceği politikaya dair olan stratejik tespitleri değerlendirildiğinde, Bulgarların Osmanlı Devleti'ne dost gibi görünmelerine çok itimat edilmemesi gerektiği ve Bulgarların savaşta kendi ulusal çıkarları noktasında hareket edecekleri açıkça anlaşılmaktadır. Bu noktada Bulgarların, hiç olmazsa Alman ve Fransız ordularının çarpışmalarının sonucu görülmeden Rusları gücendirmemek, Rusların istek ve tavsiyeleri üzerine tarafsızlığı korumak azminde buldukları görülmektedir. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, Mustafa Kemal'in tespitlerinden Bulgarların savaşın seyrine göre, kendi ulusal menfaatlerini dikkate alarak hareket edecekleri ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Bulgarlara hiç güveni olmadığını belirten Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin bütün harekâtında Bulgaristan'ı hareket

etmiş görmedikçe ona karşı ihtiyat tedbirleri alınmasında müsamaha göstermenin uygun olmayacağı konusundaki uyarılarını çeşitli raporlarında özellikle sunmuş olması dikkat çekmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'na giriş süreci değerlendirildiğinde, Bulgaristan'ın çekimsiz tavrını uzun süre sürdürerek, 1915 yılı içinde gerek Avrupa Cephesi'ndeki savaşlarda Rusların, Alman, Avusturya ve Macaristan orduları karşısında aldıkları yenilgi, gerekse Çanakkale Cephesi'nde İngiliz ve Fransızların uğradıkları başarısızlık üzerine İttifak Devletleri safında yer aldığı görülmektedir. Bu gerçek göz önüne alındığında, Mustafa Kemal'in daha öncesinde vurguladığı gibi, Bulgarların hiç olmazsa Alman ve Fransız ordularının çarpışmalarının sonucunu görmeden savaşa dâhil olmayacağı yönündeki tespitleri, onun, ne kadar öngörülü bir lider olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Ankara

Gazeteler

Tasfir-i Efkâr

Sabah

Kaynak Eserler ve İncelemeler

Akandere, Osman, “Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşları'nda Gösterdiği Liderlik ve Motivasyon Stratejileri”, **Atatürk Dergisi**, C 5, S 3, 2007, s.79-93.

Aktepe, Münir, “Atatürk'ün Sofya Ataşeliği'ne Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti İle Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alakalı Bir Belge”, **Bellekten**, C XXXVIII, S 150, Y.1974, s.263-294.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919**, C I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.

- Bayur, Yusuf Hikmet, **Atatürk Hayatı ve Eseri, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C II, K. IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C III, K. I, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1983.
- Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002.
- Bıyıklıoğlu, Tefik, **Trakya'da Milli Mücadele**, C I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1955.
- Bircan, Osman, **Belge ve Fotoğraflarla Atatürk'ün Hayatı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.
- Erendil, Muzaffer, **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.
- Eryaman, Ayşe, "Yirminci Yüzyıl Başlarında Büyük Güçlerin Balkan Politikaları", **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilafı Duruşlar**, C.1, Mustafa Türkeş (Ed.), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.67-88.
- Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- Kutlu, Sacit, **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Yay. Haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.
- Öksüz, Hikmet, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi Balkanlar'da Yaşamış Olduğu Siyasal Süreç", **Osmanlı**, C 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.484-494.
- Sabis, Ali İhsan, **Birinci Cihan Harbi Harp Hatıralarım**, C 1, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990.

- Sander, Oral, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, İmge Yayınları, Ankara, 1989.
- Sarıkoyuncu Değerli, Esra, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askeri Ataşeliği'nin Türk-Bulgar İlişkilerine Yansımaları (1913-1938)**, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- Sarınay, Yusuf, "Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması ve Türk Bulgar İlişkilerinin Gelişmesi (1908-1914)", **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu**, 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir, Bildiriler Kitabı, Odun Pazarı Belediyesi Yayınları: 7, Eskişehir, 2005, s.133-137.
- Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.
- Taşkıran, Cemalettin, "1913'te Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya'daki Faaliyetleri ve Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Bulgar Askeri İlişkileri", **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Y. 23, S.45, Ağustos 1998, s.1-8.
- Tetik, Ahmet, **Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım1914)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
- Turan, Ömer, "Balkan Savaşları'ndan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Uzanan Süreçte Türk-Bulgar İlişkileri (1912-1920)", **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askeri- Siyasi İlişkileri**, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s.95-108.
- Turan, Ömer, "Sofya'da Türk Askeri Ataşesi Mustafa Kemal (Atatürk)", **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu**, 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir, Bildiriler Kitabı, Odun Pazarı Belediyesi Yayınları: 7, Eskişehir, 2005, s.139-144.
- Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, C X, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1985.

PRAVDA VE İZVESTİYA GAZETELERİNE GÖRE 27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ (20 MAYIS-07 HAZİRAN 1960)

H. Aytuğ TOKUR* - Erdem ÜNLEN**

ÖZET

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi onu izleyecek olan 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ilk örneğidir ve Türk demokrasi hayatını derinden etkilemiştir. Konu ile ilgili çok sayıda telif, tetkik eser, tez çalışması mevcuttur. Fakat 27 Mayıs askeri müdahalesinin Sovyet basınındaki yansımalarının literatürde yeterince incelenmediği tespit edilmiştir. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında SSCB'nin Türkiye'nin doğu sınırından toprak ve Boğazlardan üs talep etmesi ile gerilmiş olan Türk-Rus ilişkileri 1960'lı yılların başları itibarıyla normalleşme eğilimine girmiştir. Özellikle Kıbrıs Sorunu'na SSCB'nin yaklaşımı bu normalleşmeyi hızlandırmıştır. 1960'lı yıllarda SSCB, NATO üyesi ülkeler ve ABD tarafından yalnız bırakıldığı konularda Türkiye dış politikası için etkili bir aktör olma yolunda hızlı bir mesafe katetmiştir.

Araştırmamızda, Sovyet basınından Pravda ve İzvestiya Gazetelerinin (20 Mayıs-03 Haziran 1960) tarih aralığındaki nüshalarının taranması yapılmış, mukayese edebilmek amacıyla Türk basınından da Cumhuriyet ve Vatan Gazeteleri incelenmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile ilgili belgeler temin edilmiştir. Konu ile ilgili telif ve tetkik eserler incelenmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi TİTE, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, halitaytugtokur@gmail.com.

** Yük. Kur. Uzmanı, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, erdemunlen@gmail.com.

Türk dış politikasında her zaman önemli bir yeri olan Türk-Rus ilişkileri için 1960 yılına dair Sovyet basını, Sovyet resmi makamlarının 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi hakkındaki ilk tepkileri, konu ile ilgili olarak Rus kamuoyunu ne şekilde bilgilendirdikleri, Türk-Rus uluslararası ilişkilerinin bu askeri müdahaleden nasıl etkilendiği sorularına cevap bulunmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pravda, İzvestiya, Cumhuriyet, Zafer, Darbe, Askeri Müdahale, 27 Mayıs.

**THE COUP OF 27 MAY 1960 ACCORDING TO PRAVDA AND
IZVESTIYA NEWSPAPERS (20 MAY-07 JUNE 1960)**

ABSTRACT

The Military Intervention of 27 May 1960 is the first example of the military interventions of 12 March 1971 and 12 September 1980 which would succeed it, and deeply affected Turkish democracy life. There are many copyrights, investigative works, thesis studies on the subject. However, it has been found that the reflections of the May 27 Military Intervention in the Soviet press have not been adequately studied in the literature. In the early years of the Cold War, Turkish-Russian relations that had been strained by USSR's demand of land on Turkey's eastern border and of base on the Straits tended to normalize as of the beginning of the 1960s. In particular, the approach of the USSR to the Cyprus Issue accelerated this normalization. In the 1960s the Soviet Union covered a great distance in becoming an influential actor on Turkish foreign policy on issues it had been left alone by Nato member states and the USA.

In our study, the copies of the Pravda and Izvestiya Newspapers (20 May-03 June 1960) from the Soviet press were scanned and Cumhuriyet and Vatan Newspapers were analyzed from the Turkish press for comparison. In addition, documents related to the Military Intervention of 27 May 1960 were obtained from the Presidential Republic Archive. Copyright and investigation works related to the subject have been examined.

For the Turkish-Russian relations, which has always played an important role in Turkish Foreign Policy, the first reactions of the Soviet press and the Soviet official authorities on the 27 May 1960 Military Intervention were handled, as well as how they informed Russian public about the issue and how Turkish-Russian international relations were affected by this military intervention.

Keywords: Pravda, Izvestiya, Republic, Victory, Coup, Military Intervention, 27 May.

GİRİŞ

1- 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'ne Kadarki Süreçte Türk-Sovyet İlişkileri

Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusyası arasında yaşanan ve Osmanlı Devleti'nin büyük toprak kayıpları yaşadığı, ağır şartları olan -yükü tazminatlar içeren- anlaşmalar imzalamak zorunda kaldığı 18. ve 19. yüzyıl döneminde, Panslavizm politikası da güden Çarlık Rusyası sürekli bir tehdit olarak görülmektedir.

I. Dünya Savaşı sırasında gizli antlaşmalar çerçevesinde Çarlık Rusyası'nın, İngiltere ve Fransa'yla birlikte Osmanlı Devleti topraklarının parçalanmasına ilişkin planın bir parçası olması, Karadeniz ve boğazlarda denetimi elde çabası tarihsel olarak hafızalardaki belirgin Rus tehdit algılarındanıdır.¹ Fakat I. Dünya Savaşı henüz neticelenmeden önce Çarlık Rusyası, savaşın sonunda ise Osmanlı Devleti yıkılmıştır. Çarlık Rusyası yerine kurulan Sovyet Rusya, yeni ideolojisi sebebiyle artık farklı cephelerde yer aldığı eski müttefikleriyle Milli Mücadele savaşı içerisinde olan Ankara Hükümeti ile iyi ilişkiler kurmak hedefiyle hareket etmektedir. Bu süreçte Türk-Sovyet ilişkilerinin başlangıcı ve sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerde esas alınacak olan ve Moskova'da 16 Mart 1921'de imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması ile Sovyet Rusya Sevres Antlaşması'nı reddederken yeni Türk Devleti'ni ve Misak-ı Milli'yi tanımıştır.² Ardından Paris'te, 17 Aralık 1925'te imzalanan "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" aynı zamanda iki ülke arasında imzalanan ilk saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşmasıdır. Bu antlaşma 1929'da 2 yıl, 1931 5 yıl, 7 Kasım 1935'te son defa olarak 10 yıllığına yani 1945'e kadar uzatılmıştır.³

¹ Vefa Kurban, "1950-1960 Yıllarında Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi/ Journal Of Modern Turkish History Studies*, XIV/28, 2014-Bahar/Spring, s. 254.

² Çağatay Benhür, "Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri 1924-1953", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 15, 2004, s.326.

³ Benhür, Stalin..., s.327.

1920'li ve 1930'lu yıllar iki ülke arasında genel anlamda çözüm odaklı ve güven esaslı ve karşılıklı yarar gözetilerek yaşanmıştır. 25 Kasım 1930 tarihinde imzalanan bir protokol ile Türk ve Sovyet savaş gemilerinin karşılıklı ziyaretleri ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda, Türk ve Sovyet temsilcilerin beraber hareket ettikleri görülmüştür. 18-21 Ekim 1933 tarihleri arasında, Sovyet Karadeniz Filosu, İstanbul'u ziyaret etmiş, askerî temaslarda bulunulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 10. yıl kutlamaları için gelen General A.M. İlin başkanlığındaki Sovyet heyeti, kutlamalardan sonra 4 adet uçağı Türk Hava Kuvvetlerine hediye etmiştir. 24 Nisan 1934 tarihinde Sovyetler Birliği'ne giden bir Türk Askeri Uçak Filosu, 1 Mayıs törenlerinde gösteriler yapmış ve seyircilerden büyük ilgi görmüştür.⁴

Yine 1934 yılında, o yıllarda Korgeneral rütbesinde olan Fahretin (Altay) Paşa komutasında bir Türk askerî heyeti, Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'nin başkenti Kiev civarında, Sovyet ordusunun icra ettiği tatbikata gönderilmiştir.⁵ Sovyet Kızıl Ordusunun, gerçekleştirdiği kapsamlı tatbikata, gözlemci sıfatı ile davet edilen Türk askerî heyetinin 1934 yılı Ağustos-Eylül aylarında çıktığı Sovyetler Birliği gezisi ve gerçekleştirdikleri faaliyetler bahsi geçen yıl itibarıyla genel dünya şartları açısından Türk-Sovyet ilişkilerinin en üst seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Bunun göstergeleri ise, tatbikata gözlemci olarak sadece Türk heyetinin davet edilmiş olması, ayrıca tatbikat ve sonrasında çıkarılan inceleme gezisi sırasında heyete gösterilen samimi ilgidir.⁶

II. Dünya Savaşı sürecinde Sovyet Rusya savaşın seyri lehinde döndükçe Türkiye'ye karşı sertleşen bir davranış sergilemiştir. 19 Mart 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanlığı'ndan verilen notada 17 Aralık 1925'ten beri uzatılan ve geçerliliğini koruyan Türk-Sovyet Dostluk ve

⁴ Çağatay Benhür, "Türk Askeri Heyetinin Sovyetler Birliği Gezisi (1934)", **History Studies**, Volume 6, Issue 5, September 2014, p.87.

⁵ Benhür, Türk Askeri..., p.86.

⁶ Benhür, Türk Askeri..., p.104-105.

Tarafsızlık Antlaşması'nın tekrar uzatılmayıp feshedilmek istendiği belirtilmiştir. 7 Haziran 1945 tarihli toplantıda ise Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılması, Montreux Anlaşması'nın tekrar düzenlenmesi, Boğazlar'da Sovyet Rusya'ya ait üslerin kurulması gibi taleplerle karşılaşmıştır.⁷ Bu durumu 8 Ağustos 1946'da Boğazlarla ilgili Sovyet notası takip etmiştir. Gerginleşen ilişkiler neticesinde sene sonuna doğru Sovyetler, Bulgaristan ve Kafkasya'ya Türkiye'de Pasinler bölgesine askeri harekât için yığınak yapma telaşına düşmüşlerdir.⁸ Yine II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin kapitalizmine karşı komünizm ideolojisi ile kendi kutbunu hayata geçiren Rusya'nın sınır komşusu Türkiye'nin yakınında ayrıca nükleer bir tehdit de olması Türkiye'nin Rusya'yı "birinci derecede askeri ve siyasi tehdit olarak algılaması"na sebep olmuştur.⁹

1950 seçimleri ile CHP'nin uzun süre devam eden tek parti iktidarına Demokrat Parti son vermiştir. Seçim zaferinin ardından 29 Mayıs'ta mecliste hükümet programını açıklayan Başbakan Menderes, dış politikadaki temel hedefinin, -İnönü döneminde başlayan- Truman Doktrini ve Marshall yardımlarıyla Türkiye'yi destekleyen Amerika ve İngiltere-Fransa ile siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda ilişkileri geliştirmek olduğunu belirtmiştir.¹⁰ 9 Mart 1951'de açıklanan İkinci Hükümet programında da dış politika konusunda Birleşmiş Milletler idealine bağlılık tekrar vurgulanmış ortak bir güvenlik sistemi oluşturuluncaya kadar birbirini tamamlayacak ve boşluk bırakmayacak güvenlik anlaşmaları ile saldırıların (Sovyet yayılmacı politikasına karşı hissedilen güvenlik kaygısı) önlenileceği belirtilmiştir.¹¹

1950'li yıllarda manzara her türlü sol faaliyeti susturmak, Sovyet yayılmacılığın karşı durulması, Batı ile askeri ve ekonomik iş birliğinin

⁷ Benhür, Stalin..., s.332.

⁸ Benhür, Stalin..., s.333.

⁹ Kurban, Stalin..., s.255.

¹⁰ Sedef Bulut, "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 41, Mayıs 2008, s. 36.

¹¹ Bulut, a.g.m., s.37, Kurban, a.g.m., s.255.

artırılması ve Amerika'nın politik çizgisini izlemek ve 1955'lerden itibaren Kıbrıs Sorunu şeklinde özetlenebilmektedir.¹² Patlak veren Kore Savaşı da Türk-Rus ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Rus güdümündeki Bulgaristan 10 Ağustos 1950 tarihinde Türkiye'ye verdiği nota ile 250 bin civarı Türk'ün üç ay içinde sınır dışı edileceğini bildirmiştir.¹³ Kore Savaşı henüz neticelenmeden 28 Şubat 1953'te, (Balkan Paktı) Yunanistan, Türkiye ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti arasında Ankara'da imzalanan (20 senelik bir müddet için akdedilen) politik antlaşmaları 9 Ağustos 1954'te Bled'de imzalanan askeri antlaşmalar takip etmiştir. Bu antlaşmaların da Sovyetlerin Balkanlar'daki genişlemesine karşı engel teşkil etmek amacıyla imzalandığı görülmektedir.¹⁴ Fakat Stalin'in ölümü sonrası Nikita Hruşyov döneminde Türk-Sovyet ilişkileri yumuşama dönemine girmiştir. 30 Mayıs 1953'teki yazılı açıklamada Sovyetlerin "Türkiye'den toprak talebinde bulunmaktan ve Boğazların ortak savunması hakkındaki görüşlerinden vazgeçtiklerini" belirtmesi bile uzun bir süre güven sağlayıcı bir açıklama olarak değerlendirilmemiştir.¹⁵ 1955 yılından itibaren Türk-Sovyet ilişkilerini olumsuz etkileyen diğer olaylar şu şekilde özetlenebilir: 4 Şubat 1956'da Türkiye'ye nota verilmesine neden olan rasat balonları, 10 Eylül 1957'de Türkiye'ye nota verilmesine neden olan Suriye olayları, 14 Temmuz 1958'de ortaya çıkan Irak İhtilali, Türkiye'nin NATO ileri karakolu olarak görülmesi, 1959 yılı başlarında Türkiye'ye Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi ile ilgili anlaşmanın yapılmış olması.¹⁶

Soğuk savaş süreci içerisinde değerlendirdiğimizde Türkiye, sahip olduğu coğrafi-siyasî konumu ve Sovyet Rusya ile deniz ve karadan sınır oluşturması itibarıyla ABD'nin bu devlete karşı faaliyetleri için askerî ve stratejik yönlerden eşsiz bir öneme sahip bulunmaktadır. Çeşitli dönemlerde ABD ile Türkiye arasında askerî sahada iş birliğini

¹² Bulut, a.g.m., s.39, Kurban, a.g.m., s.257.

¹³ Kurban, a.g.m., s.256.

¹⁴ Bulut, a.g.m., s.54.

¹⁵ Bulut, a.g.m., s.43, Kurban, a.g.m., s.258.

¹⁶ Kurban, a.g.m., s.262-267.

içeren 50'den fazla antlaşma mevcuttur ve uçak pistlerini, radar sistemlerini, nükleer başlıklı füzelerin bulunduğu bu üslerle ilgili antlaşmalar Türkiye ile Sovyet Rusya'nın dönem dönem karşı karşıya gelmesine sebep olacak ve Türkiye'yi zor durumda bırakacaktır.¹⁷ Fakat iki ülke arasındaki ilişki 1960'larda normalleşme, yumuşama eğilimine girmiş ve iki ülkenin devlet adamları karşılıklı ziyaretlerde bulunmaya başlamışlardır. 1960 yılı Nisan ayında Türkiye'nin ciddi siyasî ve ekonomik krizler yaşadığı bir dönemde, Başbakan Adnan Menderes'in Moskova'ya bir ziyarette bulunacağını, Hruşyov'un da cevap olarak Türkiye'ye bir ziyarette bulunacağı bildirilmiştir.¹⁸

Bu süreçte, ABD'ye ait (Japonya ile Türkiye'den havalanan) özel kameralarla donatılmış olan U-2¹⁹ uçakları Sovyet hava sahasına girecek en gizli üslerinin fotoğraflarını çekmekte, Sovyet askerî birliklerinin konumuyla ilgili veri toplamaktadır. 1 Mayıs 1960 yılında bir U-2 uçağı yine Sovyet hava sahasına girdiğinde Yer-Yer füzesiyle vurulmuş ve pilotu paraşütle atlayarak kurtulmuştur. Sovyet yönetimi uçağı incelerken pilotu²⁰ sorguya almıştır. U-2 olayı Sovyet yönetimi ile Türkiye'nin ilişkilerinin tekrar gerilmesine sebep olmuş, Türkiye'ye 13 Mayıs'ta yeni bir nota verilmiştir.²¹

Cumhuriyet Gazetesi'nde, "Ankara Rus Notasına Cevabımızı Hazırlıyor" başlığı altında Sovyetler Birliği'nin kendi toprakları üzerinde casusluk yaptığını iddia ettiği Amerikan uçaklarının Türkiye'de üslenildiğini ileri sürerek verdiği notaya karşı Türk Hükümeti'nin Türkiye hudutları dışında sadece kendi uçaklarının hareket ve faaliyetlerinden

¹⁷ Musa Qasımlı, **Türkiye- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s.24.

¹⁸ Qasımlı, **a.g.e.**, s. 19-20, Qasımlı'ya göre II. Dünya Savaşı sırasında ölçülü, savaş sırasında soğuk ve durgun olan Türk-Sovyet ilişkileri 1945 yılı sonrasında kopmuştur. Kurban, a.g.m., s. 269-270.

¹⁹ 1950'li yılların sonundan itibaren. Qasımlı, **a.g.e.**, s.28-29.

²⁰ Vatan Gazetesi'nde yayınlanan "*Kruşçev, Amerikan Pilotunun Hayatta Olduğunu Dün Açıkladı*" başlıklı haberde Sovyet Rusya Başbakanının düşürülen U-2 Tipindeki uçaktan çekilen füze ve hava üslerinin filmlerinin ele geçirilmiş olduğunu söylediği bildirilmiştir. **Vatan**, 8 Mayıs 1960, s.1.

²¹ **Aynı yer.**

sorumlu olduğunu belirttiği ve Sovyetler Birliği'ne verilecek olan notanın bu esaslar dahilinde hazırlanacağı bildirilmektedir. Walter Lippmann, Casus Uçağı başlığı ile kaleme aldığı köşe yazısında ise, Amerikan yönetimini eleştirirken, Sovyetlerin bu derece yüksekte uçan bir tayyareyi fark edip düşürecek imkâna sahip olduklarını hesaplayamadığı bir istihbarat beceriksizliği ve hata olarak değerlendirmektedir.²²

Planlanan ziyaretten önce ABD U-2 casus uçağının Sovyet silahlı güçlerince düşürülmesi ve pilotun itirafları gerginliğe sebebiyet verse de gezinin iptali düşünülmemiştir. Fakat gündeme alınan ziyaretler gerçekleşmeden 27 Mayıs'ta Türkiye'de askeri müdahale yapılmıştır ki bazı çevrelere göre, 27 Mayıs hareketinin nedenlerinden biri Menderes'in Sovyetleri ziyaret planıdır.²³

2- 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'ne Kadarki Süreçte Askerin Durumu, İç Politika, Askeri Müdahaleyi Hazırlayan Olaylar

2.1. Askerin Durumu

Milli Mücadele'nin kahramanı olan askerinin yeni kurulan devletin içerisinde şerefli ve itibarlı bir yere sahip olduğu şüphesizdir. Toplumla askere saygı duyulması öğretisi de hakimdir. Cumhuriyet döneminde özellikle taşra alt-orta sınıfının seçtiği askerlik mesleği ile modern bir eğitim ve elit sayılan bir meslek elde edilebilmektedir.²⁴ 1950 sonrasında askeri birliklerin vasıfları NATO içerisinde değişim göstermiştir. Türk subayları, NATO bünyesinde eğitim ve tatbikat maksatlı farklı ülkeleri ziyaret ettikçe, farklı düşüncelere sahip subaylarla tartıştıkça ve ülkeleri ile kıyas yaptıkça kendi onurlu dünyalarının aslında Batılı müttefiklerinininki kadar da büyük olmadığını görmeye başlamışlardır. Yüksek komuta kademesinin sadakatini hedefleyen Menderes

²² Cumhuriyet, 15 Mayıs 1960, s.1,3.

²³ Kurban, a.g.m., s. 270,272.

²⁴ Feroz, Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, 14. Baskı, İstanbul 2015, s.148.

iktidarı tarafından ihmal edilen küçük rütbeli subayların artan enflasyon, siyasi dalgalanmalar sebebiyle hoşnutsuzluğu artmaktadır..²⁵

Menderes'in 6-7 Eylül Olayları (1955) hususunda askeri yetersiz bulması ve uygunsuz bir şekilde bazı generalleri tenkit etmesi de Türk Silahlı Kuvvetlerinin DP'ye karşı cephe almasına sebebiyet vermiştir. Kesin olmamakla birlikte Menderes gerekirse yedek subayların orduyu idare edebileceğini ifade etmiştir ki bu Türk Silahlı Kuvvetleri için onur kırıcı bir söylemdir.²⁶

Türkeş'e göre ise ihtilal fikri, CHP iktidarı devrinde başlamış ve partilerin ülke kaderini uçurumlara sürüklediği 27 Mayıs 1960'a kadar süregelmiştir. İlk ihtilal teşebbüsü daha 1942-43 yıllarında Çorlu'da bir grup subayın İnönü iktidarını devirmek adına yemin etmeleri ve şeref sözü vermeleri ile başlamıştır. Fakat daha sonra beklemenin daha faydalı olacağına karar vermişlerdir.²⁷ Karpat ihtilal fikrinin 1954-1955 yıllarında görülmeye başladığını, Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde başlayan ilk darbeci örgütlenmelerin ordunun toplumsal saygınlığının düşürülmesine karşı bir müdafaa önlemi, bir karşı etki ve devlet bünyesindeki eski geleneksel konumun yeniden kurulma isteğinin yansıması olduğunu ileri sürmektedir.²⁸

Türkeş ve Karpat'ın ileri sürdükleri erken tarihlere rağmen görünürde DP iktidarına karşı ispat edilmeyen ilk askeri müdahale girişimi; 1958 yılında Samet Kuşçu adlı bir subayın askeri müdahale hazırlığı içerisinde olduklarını iddia ettiği bir grup subayı ihbar etmesi ile 9 Subay Olayı olarak kayıtlara geçecektir. Soruşturma neticesinde

²⁵ Feroz, Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, 14. Baskı, İstanbul 2015, s.151. Ayrıca Bkz. Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 25. Baskı, İstanbul 2010, s.347.

²⁶ Kemal, Karpat, **Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi**, Çev. Ceren Elitez, Timaş Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2015, s. 141.

²⁷ Alparslan Türkeş, **27 Mayıs 13 Kasım 21 Mayıs ve Gerçekler**, Dokuz Işık Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1977, s.13-14.

²⁸ Karpat, **Türk Siyasi Tarihi ...**, s. 171.

ihbarı yapan Samet Kuşçu 2 ay hapse çarptırılacaktır.²⁹ 1960 yılında yükselen enflasyonla birlikte 1950-53 yıllarına göre fiyatlar 11 kat artış gösterirken maaşlar 2 kat arttırılabilmiş, geçim zorluğunu ağır bir biçimde hisseden askerler ülke meseleleriyle ilgili sorumluluk hissetmeye başlamışlardır.³⁰

2.2. DP Dönemi İç Politika, Askeri Müdahaleyi Hazırlayan Olaylar

Serbest, tek dereceli bir seçim neticesinde halkoyu ile iktidarı elde eden Demokrat Parti'nin seçim zaferinin arkasında küçük esnaf-tüccar, serbest meslek sahipleri, köylü kesimi ve biraz da okumuşların desteği yatmaktadır. Ayrıca Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisi feshetmesinden sonra 27 yıllık bir tek parti iktidarına karşı biriken hoşnutsuzluk ve değişmekte olan toplumun geleceğe dair umutları da söz konusudur.³¹ Ekonomik açıdan bakıldığında, Demokrat Parti iktidar olduktan sonra kamu iktisadi teşebbüslerinin sayısını arttırmış, endüstrileşmeyle ilgili de hamleler başlatmıştır. Demokrat Parti'nin ilk yıllarında görülen başarılı ekonomi politikasında Amerika ve Batı'dan gelen ekonomik yardımlar etkilidir. CHP'nin II. Dünya Savaşı sonrasında başlattığı Batı bloğuna yaklaşma siyaseti DP dış politikasında daha da etkili hale gelecektir.³²

1954 seçimlerinden de başarılı bir şekilde çıkan DP bu dönemde ekonomik sıkıntılarla daha çok meşgul olacaktır. Türkiye ekonomisinin dışa bağımlı hale gelmesi, yatırımlarda yaşanan düşüş, kredi bul-

²⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (İkinci Bölüm) Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s.189 ve 219; Adnan Çelikoğlu, **Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası**, (Yay. Haz. Ergin Konuksever), Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017, s. 86-92. Ayrıca Bkz. DP ile Ordu arasında işlerin yolunda gitmediğine dair ilk emarelerden biri de Aralık 1957 *9 Subay Olayı*'dır. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 25. Baskı, İstanbul 2010, s.347.

³⁰ Karpat, **Türk Siyasi Tarihi...**,s. 143.

³¹ Kemal Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013, s.169.

³² Karpat, **Kısa Türkiye...**, s.170.

mada yaşanan sıkıntılar, Kore Savaşı'nın sona ermesi sonrasında Türkiye'nin geleneksel ihracat maddesi olan tarım ürünlerine olan talepte yaşanan düşüş, döviz darlığı, ağır kuraklık iktidarı bunaltacak ve muhalefet ve basın üzerinde demokratik olmayan, baskıcı yöntemlere başvurmasına sebep olacaktır.³³ 1959 yılına gelindiğinde ana muhalefet partisi lideri İnönü artan baskıcı yönetime karşı bir hamle gerçekleştirecek ve "İnönü'nün Ege taarruzları" olarak adlandırılacak olan yurt gezilerine çıkacaktır. Fakat gittiği her ilde asker ve polis yönlendirilmesi ile iktidarın engellemeleri karşılaşacaktır.³⁴

CHP lideri İsmet İnönü'nün 1959 yılı içerisinde ısrarla sürdürdüğü yurt gezileri sırasında Uşak, İzmir, Kayseri İstanbul'da ciddi engellemeler ve saldırılarla karşılaşması Topkapı ve Himmetdede istasyonunda askerin Hükümet tarafından verilen sert tedbirleri uygulamada isteksiz davranması askeri müdahaleye giden süreçte dikkat edilmesi gereken ipuçlarıdır.³⁵

DP iktidarının 18 Nisan 1960 tarihinde "CHP ve Bir Kısım Basının Faaliyetlerini Tahkike Memur Meclis Tahkikat Encümeninin Kurulması Hakkında Kanun"u yasalaştırması ve Meclis Tahkikat Komisyonuna 27 Nisan tarihinde sınırsız yetkilerin vermesi demokrasinin askıya alınmış olması anlamına gelmektedir. Komisyon, kuruluşunun

³³ **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Editör Temuçin Faik Ertaç, Siyasal Kitabevi, 7. Baskı, Ankara 2019, s.269-270.

³⁴ Adnan Çelikoğlu, **Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası**, (Yay. Haz. Ergin Konuksever), Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017, s. 105,109, 110.

³⁵ Turan, **Türk Devrim Tarihi 4. Kitap...**, s.195; Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 25. Baskı, İstanbul 2010, s.347. Çelikoğlu, anılarında DP iktidarının son yılını şu şekilde değerlendirmektedir: "1959 yılı sonları ve 1960 yılı başlarında, bir taraftan Vatan Cephesi edebiyatı, diğer taraftan muhalefet faaliyeti, matbuatın büyük çoğunlukla muhalefeti desteklemesi, gazetecilerin hapse atılması ve nihayet enflasyon, DP iktidarını epeyce sarımsı. Başbakan vaktinin çoğunu, İstanbul'un imar hareketlerine ayırmış, daha çok Park Otel'de kalıyordu. İstanbul'da bugün görülen geniş yolların çevre yolu hariç tamam, o zaman büyük yıkımlar yapılarak gerçekleştirildi..." Çelikoğlu, **a.g.e.**, s. 105.

ertesi gününden itibaren muhalif basından 11 gazete ve 2 dergiyi kapatmıştır.³⁶ Daha sonra 28 Nisan İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin Beyazıt Meydanı yürüyüşlerini, sıkıyönetim ilanına rağmen ertesi gün 29 Nisan Ankara Hukuk Fakültesi ve Siyasal Bilgilerdeki gösteriler takip etmiş, kapatılan gazetelere, iktidar yanlısı radyo ve gazetelerin tehditlerine rağmen öğrenciler yatıştırılamamıştır.³⁷ Bu süreçte hükümetin istifa etmesi, muhalefete de birkaç bakanlık verilerek ılımlı bir kabine kurulması, yetki yasasının değiştirilmesi ile ilgili gelen yükselen tansiyonun düşürülmesi adına gelen teklifler de Menderes'in olumlu bulmasına rağmen Bayar tarafından reddedilmiş, 3 Mayıs tarihli Orgeneral Cemal Gürsel'in uyarı mektubunun da dikkate alınmaması sorunların çözümlenemediğine ve sona gelindiğine işaret etmektedir.³⁸

Önü alınamayan olaylar ve yükselen tansiyonun gölgesinde DP güç gösterisi yapmak için 5 Mayıs'ta miting yapmaya karar verir. Bu haber üzerine haberleşen ve harekete geçen öğrencilerin binlercesi 555 K parolasıyla "Yılın 5. ayı olan Mayıs 5. günü saat 5'te (17.00) Kızılay'da buluşalım" bir araya gelir, arbedeler yaşanır. Daha sonra Menderes moral bulmak için Eskişehir'e hareket edecektir.³⁹

Meclis Tahkikat Komisyonu ile ilgili meclis genel kurulunda konuşan İnönü'nün son cümlesi olan "*Sizi ben bile kurtaramam.*" sonrası da büyük bir kavga çıkmıştır.⁴⁰ 25 Mayıs'ta birdenbire Menderes Meclis Tahkikat Komisyonu'nun görevini hedeflenen 3 aylık süre yerine

³⁶Turan, **Türk Devrim Tarihi 4. Kitap...**, s.199,200,202.

³⁷ Turan, **Türk Devrim Tarihi 4. Kitap...**, s.206-208; Çelikoğlu, **a.g.e.**, s. 118.

³⁸ Turan, **Türk Devrim Tarihi 4. Kitap...**, s.210-212; Gürsel'in mektubu ile ilgili olarak ayrıca Bkz. Çelikoğlu, **a.g.e.**, s. 128.

³⁹ Şerafettin, Turan, **Türk Devrim Tarihi 4. Kitap...**, s.214-215; Çelikoğlu, **a.g.e.**, s.122.

⁴⁰ Çelikoğlu, **a.g.e.**, s.125. Çelikoğlu'na göre: "*Savaşta "gaye noktası" diye bir kavram vardır. Savaşın iki kuvvetin, ne kadar dayanabileceğinin, en üst düzeyi demektir bu nokta. Bunu komutan, bazı belirtiler ve içgüdüleriyle kestirir. Sakarya ve İnönü Savaşlarında zaferi, bu noktanın iyi tayini kazandırmıştır. Politikada da, bu noktanın tayini önemli rol oynamaktadır. İktidarlar, ne zaman çekileceklerine karar vermekte çekinmemelidir. Hele çekilmemek için demokratik kuvvetlerle oynamayı, seçim sistemine değişiklikler getirerek, iktidarda kalmayı kurnazlık sa-*

1 ayda tamamladığını ve sonuçları kısa süre içinde paylaşacağını açıklamıştır. Komisyonun Ordu- CHP olası ilişkisi üzerine de mesai yaptığı bilindiğinden bu açıklamanın tertipçileri harekete geçirdiği ihtimali de düşünülebilir.⁴¹ Meclis Tahkikat Komisyonu'nun kurulduğu tarih olan 28 Nisan'dan (Resmi Gazete'de yayınlandıktan sonra yürürlüğe giriş tarihi) 27 Mayıs sabahına kadar toplamda 5 kişi hayatını kaybetmiştir.⁴²

3.1. 27 Mayıs Askeri Müdahalesi Öncesinde Sovyet Basını

Sovyet basını kavramı zaman, mekân ve konu bakımından izah gerektiren bir kavramdır. Zaman açısından bakıldığında, sanıldığı gibi aksine Bolşeviklerin iktidara geldikleri 25 Ekim (7 Kasım) 1917 tarihinden çok önce Sovyetler Birliği döneminde önemli kabul edilen, ciddi okuyucusu olan gazeteler kuruluşları itibarıyla Bolşevik/Ekim İhtilali'nden önce yayına başlamışlardır. *Pravda*, *İzvestiya*, *Bakinskiy Raboçiy*, *İskra* bu gazetelerdendir. Sovyet basınının nihayete erdiği tarih ise Sovyetlerin iktidarlarını yitirdikleri 25 Aralık 1991 tarihidir. Sovyetler Birliği döneminde yayınlanan basın organları günümüzde de devam etmektedirler ancak ideolojileri ve amaçları farklıdır.

Sovyet basını kavramının mekân boyutu da döneme göre değişiklik yaşamıştır. *Sovyet basını*, Çarlık Rusya'sına bağlı Rusya haricindeki işçi merkezlerinde yayınlanan işçi-asker yayınları ile ilk olarak ortaya çıkmıştır. Bolşevik Partisi etkinliği arttıkça Sovyetlerin yayınları daha etkin hâle gelmiştir. 30 Aralık 1922 yılında kurulan "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği" *Sovyet basını* kavramının mekânını, Moskova merkezli olmak üzere daha da genişletmiştir. 1940 yılında SSCB'ye katılan sosyalist cumhuriyet sayısının onbeşe çıkmasıyla, *Sovyet basını*'nın

nanlar, tehlikeli tohumlar atıyorlar demektir. Eğer DP bunu görebilseydi, 1960 seçimlerini kaybetsele dahi, bir seçim devresi sonunda gene iktidara gelecektlerdi. Ne yazık ki, kısa görüşlü politikacılar, etraflarında oluşan çıkar gruplarının yaygarasından, dışarıda olanları pek görmüyor veya görmek istemiyorlar..." Çelikoğlu, **a.g.e.**, s. 115.

⁴¹ Zürcher, **a.g.e.**, s.349-350.

⁴² Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi 5. Kitap Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002, s.17.

sınırları genişlemiş, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Soğuk Savaş döneminde dünyanın farklı bölgelerinde Sovyetler Birliği'nin güdümündeki uydu devletlerin varlığı ile bu etki alanını daha da yayılma göstermiştir.⁴³

Sovyet basını, devletin iç-dış politikasının desteklemenin yanında Sovyet ideolojisini de duyurma görevi üstlenmiştir. Bu görevin icrası sırasında dış ülkelerdeki gelişmeler haber yapılırken, devletin resmî haber ajansı olan TASS kaynakları kullanmış, haberler ideoloji süzgecinden geçirilerek aktarılmıştır.⁴⁴

Askeri müdahalenin 1 hafta öncesinde İzvestiya Gazetesi⁴⁵, TASS'ın (*Sovyetler Birliği (Telgraf) Haber Ajansı*)⁴⁶ Fransa Haber Ajansı'ndan 18 Mayıs'ta edindiği, "Türkiye'de Gösteriler ve Tutuklamalar" başlıklı haberinde İzmir'de⁴⁷ yaklaşık 500 gencin katıldığı hükümet karşıtı yeni bir gösteri düzenlenmiş, göstericiler yurtseverlik şarkıları söyleyerek "özgürlük" ve "Menderes İstifa" şeklinde slogan-

⁴³ Elnur, Ağayev, "Atatürk'ün Vefatının Sovyet Basınında Yansıması", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 6, S 11, Bahar 2010, s.132-133.

⁴⁴ Ağayev, a.g.m., s.153.

⁴⁵ İzvestiya, 1917 Şubat Devrimi ile Çarlık Rusyası'nın dağılmasından sonra işçi ve cephedeki askerler tarafından kurulan Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti'nin yayın organıdır. 7-9 Kasım 1917 tarihinde 2. Tüm-Rusya Sovyetleri Kongresi'nden sonra Sovyet Hükümeti'nin görüşlerini dile getirdiği resmî gazetesi haline gelmiştir. Günlük olarak yayınlanan toplum, politika ve ekonomi konuları, ayrıca uluslararası ilişkilerle ilgili haber ve yorumlara yer verilen gazete Sovyet dış politikasının sesi durumundadır. 1991'de SSCB'nin dağılmasından sonra özelleştirilmiştir.

⁴⁶ Şimdiki ismi Rus Haber Ajansı'dır. 1902 yılında kurulan, Rusya'da en büyük, dünyada ise Reuters, Associated Press ve Agence France-Presse ile birlikte, en büyük dört haber ajansından birisidir. 1925-1991 yılları arasında SSCB'nin resmî haber ajansı olmuştur.

⁴⁷ Bu gösteri haberlerinden önce Türk basınında; "Başbakan İzmir'de Bir Konuşma Yaptı" başlığı altında Başbakanın "Yeni yapılacak seçimlerin eşliğinde, hazırlıklarıyla meşgul oluyoruz" ifadesine yer verilmiş, konuşma yapılan meydanın ortasını asker ve polis kordonu ile boş bırakıldığı, makineli tüfekli jeepler ve tankların bazı köşe başlarını tuttuğu bilgisi verilmiştir. **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1960, s.1; **Vatan**, 16 Mayıs 1960, s.1. Cumhuriyet Gazetesi'nin, Amerika'nın Sesi Radyosu'ndan naklettiğine göre Menderes, yine İzmir mitingi sırasında ayrıca iktidarın ancak demokratik seçimle değişebileceği ve yeni seçimlerin en erken gelecek sene Eylül ayında yapılabileceğini bildirdiği ifade edilmiştir. **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1960, s.1.

lar atmış, yoldan geçen bazı vatandaşlar göstericileri alkışlarla desteklemiştir. Göstericiler devlet binasının ve güvenlik güçlerinin olduğu sokakta istiklal marşı söylerken güvenlik güçleri kalabalığı dağıtarak 7 öğrenci tutuklamıştır.

Aynı gün İzvestiya Gazetesi, TASS'ın İngiliz Reuter Haber Ajansı'ndan yine 18 Mayıs'ta elde edip paylaştığı bilgilere göre, İzmir yakınlarında yer alan Manisa'da bir konuşma gerçekleştiren Başbakan Adnan Menderes, sokak eylemleri devam ettiği takdirde hükümetin kesin önlemler alacağını söylemiştir.

İzvestiya Gazetesi, TASS'ın Fransa Haber Ajansı'ndan 18 Mayıs tarihinde edindiği son haberinde Ankara'dan bildirilen duruma göre, ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü halde yetkili olan askeri hükümet, 19 Mayıs Gençlik Bayramı kutlamaları esnasında yaşanacak "olası bir kazanın önüne geçmek adına" başkent merkezinde yer alan Atatürk Bulvarı'ndaki sinemaların, kafelerin ve restoranların 19 Mayıs'tan saat 07.00'dan 20 Mayıs saat 16.00'a kadar kapatılmasını emretmiştir. Aynı zamanda ülke çapında tüm yurtsever gösteriler yasaklanmıştır.⁴⁸

İzvestiya Gazetesi, TASS'ın New York International United Press muhabirinden 21 Mayıs'ta Ankara'dan bildirdiği "Ankara'da Gösteri" başlıklı habere göre, adı geçen tarihte yaklaşık 1000 kişilik askeri öğrenci grubu Adnan Menderes Hükümetine karşı bir gösteri düzenlemiştir.⁴⁹

Bu süreçte, muhalefete ve basına karşı aldığı tedbirleri sertleştiren DP Hükümeti'nin faaliyetleri ile ilgili olarak verilen "Ankara'da Mektup ve Telgrafa Sansür Kondu" başlıklı haberde Ankara Örfi İdare Kumandanlığının 25 Numaralı tebliğine göre şehirde gezinti maksadıyla 5 kişinin dahi bir araya gelerek dolaşmalarının bütün toplantıla-

⁴⁸ **İzvestiya**, 20 Mayıs 1960, s. 6.

⁴⁹ **İzvestiya**, 22 Mayıs 1960, s. 5

rın kati şekilde yasaklandığı belirtilmiştir. Ayrıca sokağa çıkma yasağının her gece uygulandığı saatlerinde oynamaların yapıldığı görülmektedir.⁵⁰

Pravda Gazetesi⁵¹, “Türkiye’de Olaylar” başlığı ile Türkiye’de halk ayaklanmasının yaklaşık bir aydır birçok ilde devam ettiğini, “Özgürlük” ve “Halkın yaşam kalitesinin iyileştirilmesini, politik yaşamın demokratikleşmesini ve Türkiye’nin NATO ve CENTO’dan ayrılmasını istiyoruz.” sözleriyle gösteriler düzenlendiğini, karşıt görüşlü göstericilerin tutuklanıp hükümet tarafından toplu alanlarda toplanıp açıklama yapmanın yasaklandığı bildirmiştir. Haberin devamında basın çok büyük bir sansür altında olduğu ve Amerikan Haber Ajansı Associated Press’ten aktarılan bilgiye göre de son zamanlarda ülkede yaşananların gazetelerde yer almasının yasaklandığı belirtilmiştir.⁵²

Yoğun ve yıpratıcı gündemden yorulan Başbakan Menderes’in moral bulmak adına bu günlerde Eskişehir’e gittiği görülmektedir. Zaten askeri müdahaleden sonra da Menderes bu şehirde yakalanarak önce Ankara sonra Yassıada’ya götürülecektir. “Menderes Yunanistan Gezisini Bıraktı” başlıklı haberde Başbakan’ın işlerinin çokluğu dolayısıyla Atina’ya gidemeyeceği ve 4. kez gezinin ertelendiği, bugün Eskişehir’den başlayarak bir yurt gezisine çıkacağı, gezinin ne kadar süreceğinin bilinmediği aktarılmıştır.⁵³

İzvestiya Gazetesi, TASS’ın Ankara’dan 25 Mayıs tarihinde “Türk Meclisinde Kavga” başlığı ile aktardığı haberde; Meclisin bugünkü

⁵⁰ **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1960, s.1; **Vatan**, 23 Mayıs 1960, s.1.

⁵¹ Pravda, ilk kez 1908’de Lev Trotski yönetiminde Viyana’da basılmaya başlanır, kaçak yollardan Rusya’ya sokulur fakat Çarlık rejiminin polis örgütü tarafından sürekli olarak kapatılan gazete, her defasında başka bir adla yeniden çıkartılır. Ekim Devrimi’nden sonra 1918’de, iktidarı alan Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin en önemli resmi yayın organı haline gelir. Sovyetler Birliği döneminde Komünist Parti Merkez Komitesi’nin günlük olarak yayımlanan resmi yayın organıdır. Bilim, ekonomi, kültür ve edebiyat konularında, ideolojik yorumlar ve makaleler yer veren Pravda’daki dış haberler genellikle yabancı ülkelerdeki iç gelişmelerle sınırlıdır. Ağustos 1991’de, çıkarılan bir kararnameyle Sovyetler Birliği Komünist Partisi kapatıldığında Pravda’nın logosundaki parti amblemleri çıkarılır ve gazete bağımsız bir organ durumuna gelir.

⁵² **Pravda**, 24 Mayıs 1960, s. 4.

⁵³ **Vatan**, 25 Mayıs 1960, s.1.

oturumunda muhalefet partisi CHP'nin eski genel başkanı Kasım Gülek izin almadan meclis kürsüsüne çıkması ve gündem dışı konuşması sonrasında Demokrat Parti milletvekillerinin Gülek'e saldırarak onu kürsüden indirmeye çalıştıkları ve Gülek'in yardımına CHP'li milletvekilleri yetiştiğini ardından iktidar ve muhalefet partisi vekilleri arasında kavga çıktığını aktarmıştır. Milletvekilleri birbirlerine koltuk ve sandalyeler atmışlar, masalardan ise tahtaları çıkarıp karşıt görüşlü partililere fırlatmışlardır. Milletvekillerinden yaralananlar olmuş, oturumun olduğu salonda düzen sağlanması için polisler müdahale etmiş, gazetecilere meclis salonundan dışarı çıkmaları önerilmiştir.⁵⁴

Askeri müdahaleden 1 gün evvel “Meclis Görüşmelerinin Neşri Yasak Edildi” başlıklı haberde Meclisin aldığı kararla 20 Hazirana kadar tatil edildiği, 25.05.1960 tarihli toplanmaya (Genel Kurul) ait her türlü paylaşımın Meclis Tahkikat Encümeninin tarafından yasak edildiği, bir başka haberde 13 Emniyet Müdürü ile 14 Emniyet Amirinin yerlerinin değiştirildiği bildirilmektedir.⁵⁵ Ayrıca “Başbakan Komisyon İşini Bitirdi” başlıklı Anadolu Ajansı'ndan edinilen haberde, Başbakan, 1 ay önce kurulan 3 ay görev yapacak olan Tahkikat Komisyonunun bugün itibarıyla vazifesini bitirdiğini beyan etmiştir. Haberin devamında Eskişehir'de Hükümet Meydanında Başbakanın sadece 7 dakika konuşabildiği, DP'liler tarafından mikrofon tertibatının çalışmamasının CHP tertibi olduğu ve konuşmanın sabote edildiği ileri sürülmüştür.⁵⁶ Menderes konuşmasında, memleket dahilinde son 1 ayda yaşananların seçim değil zorlama yoluyla iktidara gelmenin imkan dahilinde olup olmadığını yoklamak isteyenlerin teşebbüsü olarak yorumlamıştır.⁵⁷

⁵⁴ **İzvestiya**, 28 Mayıs 1960, s. 1; **Pravda**, 28 Mayıs 1960, s.1, 4. (İçerik İzvestiya'da yer alan haberle aynı)

⁵⁵ **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1960, s.1.

⁵⁶ **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1960, s.5.

⁵⁷ **Vatan**, 26 Mayıs 1960, s.1, 5.

3.2. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ve Sovyet Basını

DP'nin, özgürlüklerin kaldırılmaya çalışılması, üniversite öğrenci hareketlerinin alınan sert tedbirlere rağmen önlenememesi aksine ülkedeki dinamiklerin birlikte hareket etmesine sebebiyet verilmiş olması, 1954'ten itibaren artan ekonomik sorunlar, temel ihtiyaç maddelerinin temininde yaşanmaya başlanan problemler, doların 3 kattan fazla artması, 1958 devalüasyonu sonrası daha da artan fiyatlar, artan dış borç yükü, sertliğinin dozunu artıran baskıcı yönetim anlayışı, CHP'yi kapatma teşebbüsleri, İnönü mitinglerinin asker-polis marifetiyle engellenmeye çalışılması, Tahkikat Komisyonu ile basın ve toplanti özgürlüğünü kısıtlayan uygulamalar, çıkarılan baskıcı sıkıyönetim yasası genel olarak çözülemeyen ve askeri müdahale ile sonlanan süreç içerisinde yaşanan olumsuzluklardır.

27 Mayıs'ta Harp Okulu toplantısından sonra 20.30'da eyleme geçilmiş öncelikli hedefler radyoya el konulması, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün ele geçirilmesi, Eskişehir'deki Menderes'in ve DP idarecilerinin tutuklanması olarak belirlenmiştir.⁵⁸ Orgeneral Cemal Gürsel'in liderliğinde 38 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi⁵⁹ siyasi iktidara el koymuştur.⁶⁰

27 Mayıs 1960 Cuma sabahı 04:36'da İstanbul Radyosu'ndan "Dikkat, Dikkat! Büyük Türk Milleti!" şeklinde bir hitap sonrası okunan bildiri ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ülke genelinde saat 03:00'dan itibaren yönetimi ele aldığı ilan edilmiştir. Bu açıklamadan

⁵⁸ Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi 4. Kitap**, s.220-221.

⁵⁹ MBK üyelerinin tamamı bir-iki yabancı dil bilmekte, 36'sı turist olarak ya da görev maksatlı yurt dışında bulunmuş, dış etkilere maruz kalmış ve kıyas yapılarak ülkenin ekonomik geri kalmışlığının farkında olan subaylardır. MBK içerisinde Kara Kuvvetleri 32, Hava Kuvvetleri 3, Deniz Kuvvetleri 2 Jandarma Genel Komutanlığı 1 koltuğa sahip bulunmaktaydı. Karpaz, Kemal, **Türk Siyasi Tarihi...**, s. 151,159.

⁶⁰ Karpaz, Kemal, **Kısa Türkiye...**,s.173.

1 saat kadar sonra 05:25'te Kur. Alb. Alparslan Türkeş⁶¹ radyodan yönetime el koyma nedenlerini sıralamıştır.⁶² Askeri müdahale İstanbul ve Ankara'da 3 saatte gerçekleştirilmiştir.

27 Mayıs askeri müdahalesi Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiyerarşik yapısının dışında yapılan ilk ve son başarılı askeri müdahale olarak tarihe geçmiştir.⁶³ Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koyduktan sonra Ankara ve İstanbul'da aydınlar ve öğrenci kitleleri arasında büyük sevinç yaşanırken ülkenin geri kalanı ve kırsal kesim sessizliğini korumuştur.⁶⁴ Bu süreçte devletin idaresine tam bir hakimiyet kurabilmek adına üst düzey görevlere, valilik, kaymakamlık, emniyet müdürlüğü, belediye başkanlığı gibi mevkilere subay ataması yapılmıştır.⁶⁵

Cumhuriyet Gazetesi'nde askeri müdahale ile ilgili verilen haberde; "*Memleketin bugünkü Buhranına ve Kardeş Kavgasına Mani Olmak Üzere Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı*" manşeti ile "Maksat tarafsız bir idarenin nezareti ve mürakabesi (kontrolü) altında süratle yeni seçimlere gitmek ve bu adil seçimler neticesinde hangi taraf kazanırsa idareyi onun ellerine devretmektir. Bütün ittifaklara bağlıyız. NATO'ya ve CENTO'ya inanıyoruz." ifadelerine yer verilmiş, haberin devamında Hükümet mensupları, mülki idare amirleri ordumuzun muhafazası altına alındılar şeklinde bir açıklama yapılmıştır.⁶⁶

⁶¹ 27 Mayıs'ın gayesi özetle, o dönemki duruma son vererek kardeş kavgasını engellemek, milli birliği tesisi ederek partiler üstü tarafsız bir idare kurmaktır. 27 Mayıs hiçbir parti ve zümreye karşı ve herhangi bir şahıs, zümre ve parti lehine bir hareket olarak yapılmıştır. O bütün Türk milletinin lehine ve onun refahı için yapılmıştır. ...Sefalet, yokluk ve karanlık içinde sahipsiz bırakılmış köylü ve halk kütlesini en kısa yoldan ve hızla modern uygarlığa ulaştırmak, Türk devletini kendi gücü ile ayakta durabilecek hale getirmek için yapılmıştır. Türkeş, **a.g.e.**, s.30-31.

⁶² Turan, **Türk Devrim Tarihi 5. Kitap...**, s.13.

⁶³ Ahmad, **a.g.e.**, s.147.

⁶⁴ Zürcher, **a.g.e.**, s.349-351.

⁶⁵ Turan, **Türk Devrim Tarihi 5...**, s.19.

⁶⁶ **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1960, s.1.

Vatan Gazetesi'nde ise "Ordu, idareyi ele aldı Türk Silahlı Kuvvetleri 27 Mayıs günü saat 0.3'ten itibaren bütün yurttta, duruma hakim bulunuyor. Durum radyolarla yurda ve bütün dünyaya duyuruldu." şeklinde askeri müdahale haberi yapılmıştır. Ayrıca yayınlanan tebliğlere yer verilmiştir.⁶⁷ Askeri müdahale günü birden fazla baskı yaptığı anlaşılan Vatan Gazetesi'nin 3. Baskısının manşeti "Milli Birlik Komitesi Kuruldu", iken, sürmanşette "A. Menderes Yakalandı" ifadesi yer almaktadır. Haberin devamında Başbakanlık vazifesinin Cemal Gürsel tarafından yerine getirildiği, halkın silahlı kuvvetlerini büyük sevinçle bağrına bastığı bilgileri yer almaktadır.⁶⁸

Sovyet basınından seçtiğimiz Pravda ve İzvestiya gazetelerinden askeri müdahale ile ilgili ilk haberler 28 Mayıs tarihinde yayınlanmıştır. İzvestiya Gazetesi, 28 Mayıs 1960 tarihinde 27 Mayıs Askeri Müdahalesi ile ilgili yapmış olduğu haberlerde İngiliz Reuters Haber Ajansı, Ankara Radyosu, Fransız Haber Ajansı ve Amerikan International United Press'ten bilgi aktarmıştır. İlk olarak İzvestiya Gazetesi, TASS'ın Reuters Haber Ajansı'ndan (Ankara Radyosundan haberinden alıntı yaparak) 27 Mayıs'ta edindiği "*Türkiye'de Askeri Darbe*" başlıklı haberde Türk Ordusunun ülkedeki tüm kontrolü ele aldığı, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, Meclis Başkanı olarak Refik Koraltan'ın, İçişleri Bakanı Namık Gedik'in ayrıca Ethem Menderes'in ve General Rüştü Erdelhun'un da gözaltına alınanlar arasında yer aldıkları bilgisi verilmiştir. TASS'ın Ankara Radyosu'ndan aktardığı bilgiye göre Milli Birlik Komitesine, Türk ordusunda daha önceden önde gelen komuta pozisyonlarında görev yapan General Gürsel başkanlık etmektedir. Mayıs ayı başında General Gürsel Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevinden ayrılmıştır.

TASS'ın aynı tarihte Fransız Haber Ajansı'ndan alıntılacağı haberde Ankara Radyosu'ndan Türk Askeri Kuvvetlerinin bildirisinin ilan edildiği bildirilmektedir. İlanda "Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri

⁶⁷ **Vatan**, 27 Mayıs 1960, s.1, 5.

⁶⁸ **Vatan**, 27 Mayıs 1960, s.1. (3. Baskı)

özgür ve tarafsız seçimler gerçekleştirilene dek ülke yönetimini ele almıştır” ifadeleri yer almış, bu kararın alınma sebebi olarak ise son haftalarda ortaya çıkan kriz ve içler acısı olaylar örnek gösterilmiştir. Ülkedeki iç savaşı engellemek ve ülkenin iki büyük partisinin açtığı uçurumun derinleşmesini engellemek de bu kararın alınma sebeplerindedir. Ayrıca bildiride Türkiye’nin, Birleşmiş Milletler tüzüğüne, İnsan hakları bildirgesindeki prensiplere, Atlantik Birliği Anlaşması’na, CENTO Anlaşması’na ve Türkiye tarafından imzalanmış tüm anlaşmalara bağlı kalacağı tasdik edilmiştir.⁶⁹ TASS’ın Fransız Haber Ajansı’ndan aktardığı (Atina’dan bildirilen) habere göre ise, Ankara Radyosu, Jandarma Başkanı, güvenlik departmanı başkanı ve Ankara Valisinin görevlerinden alındıklarını açıklamıştır. Bu mevkilere Türk Ordusu generallerini atanacaktır. Ayrıca Ankara Radyosu’ndaki açıklamalarda, Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Kemal Atatürk’ün Türkiye’nin temel devlet politikası prensipleri hakkında yaptığı konuşmalarından birçok alıntı yapıldığı belirtilmiştir.

Fransız Haber Ajansı’ndan aktarılan son haberde, Fransız Hükümeti’nin Ankara’dan aldığı bilgiyi paylaşmıştır. Buna göre; illerdeki bütün valilerin ve üst düzey yetkililerin Türkiye’nin başkentindeki askeri müdahaleden önce tutuklanmasına karar verilmiştir. 27 Mayıs sabahı 04.15’te artan silah sesleri duyulmuş, 04.20’de ise Atatürk Bulvarı’nda tanklar meydana çıkmıştır. Bütün kavşakları askeri kuvvetler tarafından kuşatılmış, silah sesleri Başbakanlık binasının olduğu semtte yaklaşmış, bir süre sonra telefon bağlantıları kesilmiş ve tanklar ülke başkanının olduğu konuta yönelmiştir. Radyo arka arkaya milli marşı çalmaktadır ve şehir sakinleri pencerelerden Atatürk Bulvarı’nı ve Başbakanlık binasının olduğu semti kuşatan askeri okul öğrencilerini selamlamaktadırlar. Saat 5.15’te radyodan sükûnet çağrısı yapılarak ordunun ülke genelinde kontrolü ele aldığı, seçimleri gerçekleştireceği, NATO ve CENTO’ya bağlı kalacağı bildirilmiştir. TASS’ın aynı

⁶⁹ Ayrıca Bkz. Turan, **Türk Devrim Tarihi 4...**, s.221.

tarihte son olarak International United Press muhabirinden aktardığına göre (Atina'dan bildirdiği), Ankara Radyosu'ndan yapılan açıklamada, Milli Birlik Komitesi'nin Adnan Menderes'in gazetelere uyguladığı yasağının kaldırdığı 28 Mayıs'tan itibaren bu gazetelerin düzenli olarak çıkarılabileceği belirtilmiştir. Aynı zamanda havaalanlarının çalışmaya devam ettiği belirtilmiştir.⁷⁰

Askeri müdahalenin üzerinden 2 gün geçmiştir. İzvestiya Gazetesi, TASS'ın International United Press'ten (muhabirinin Atina'dan bildirdiği) 27 Mayıs tarihinde "*Türkiye'de Son Durum*" başlığıyla aktardığı habere göre, Ankara Radyosu'ndan yapılan açıklamada Türkiye'de yönetimi ele alan askeri yönetim, Menderes Hükümeti döneminde son zamanlarda ülkedeki huzursuzluk sırasında tutuklanan tüm subay ve öğrencilerin yakında serbest bırakılacağını ve Menderes hükümeti döneminde kapatılan okulların açılacağı duyurulurken her iki kararın da 28 Mayıs itibarıyla yürürlüğe gireceği bildirilmiştir. Haberin devamında, Ankara Radyosu'ndan yapılan açıklamada Milli Birlik Komitesi tarafından Türk Meclisinin dağıtıldığı ve tüm politik toplantıların yasaklandığı belirtilmiştir.

İstanbul'dan aktarılan habere göre ise, Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin en üst rütbeli komutanı Cemal Gürsel bugün radyodan halka seslenerek kendisinin bir diktatör olmadığını, askeri yönetimin amacının ülkedeki demokratik düzeni yeniden sağlamak olduğunu belirtmiş, bu konuda halktan kendisine destek umut ettiğini dile getirmiştir.

TASS 28 Mayıs tarihinde New York Times Gazetesi Londra muhabirinin gönderdiği telgrafi yayınlamıştır. Telgrafta yazılanlar şu şekildedir: "Paris'te Ankara'dan alınan bilgiye göre ABD Türkiye büyükelçisi askeri darbe hakkında 27 Mayıs sabahı erkenden Milli Birlik Komitesi tarafından bilgilendirildi. Komite bu darbenin Türkiye'nin müttefiklerine karşı olmadığı garantisini verdi."

⁷⁰ **İzvestiya** 28 Mayıs 1960, s. 1; **Pravda** 28 Mayıs 1960, s. 4. (İçerik İzvestiya'da yer alan haberle aynı)

28 Mayıs tarihli Fransız Haber Ajansı'ndan aktarılan habere göre bugün başkent Ankara'da üniversite öğrencileri bir gösteri düzenlemiş, ellerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı Atatürk'ün büyük bir portresiyle ve "Diktatörlük ve Sonuçları" yazılı sembolik bir tabutla sokaklarda yürümüşlerdir.

Associated Press'in İstanbul'dan aktardığı haber yayınlanmış ve kentte hayatın yavaş yavaş eski haline döndüğü belirtilmiştir.

Yine İstanbul'da Ordunun yönetimi ele almasından sonra Şehrin kilit yerlerinin ve birçok kurumun ordu tarafından kontrol edilmesine rağmen yaşamın normal şekilde devam ettiği 28 Mayıs'ta Menderes hükümeti döneminde yasaklanan gazetelerin çıkarılmasına yönelik kamu kurumu düzenlemelerine başlanacağı⁷¹, Hükümet karşıtı eylemlere katıldıkları sebebiyle hapse atılanların serbest bırakılacağı, onların yerine ise onları oraya atanların konulacağı belirtilmiştir. İstanbul sokakları Türk bayraklarıyla süslenmiş, gazeteler bayram (kutlama) temalı basılmıştır. Atatürk'ün portrelerine ve gençliğe hitabesine bol bol yer veren gazeteler aynı zamanda askeri müdahale ile alakalı farklı materyaller de paylaşmışlardır.

28 Mayıs günü akşam Ankara Radyosu'nun⁷² açıkladığı tebliğe göre; Millî Birlik Komitesi Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin en üst rütbeli komutanı General Cemal Gürsel tarafından yeni Anayasa çalışmaları⁷³ için Yüksek Bilim ve Hukuk Komitesi kurulacağı belirtilmiş, Komitenin başkanlığına ise İstanbul Üniversitesi Rektörü Profe-

⁷¹ 28 Mayıs'tan itibaren Sıkıyönetim Komutanlıklarınca kapatılmış olan gazetelerin yayın yasağı kaldırılmış, tutuklu basın mensuplarının tahliye edileceği ve gazeteciler hakkında yapılan tahkikatların durdurulduğu bildirilmiştir. Turan, **Türk Devrim Tarihi 5...**, s.18.

⁷² Ankara Radyosundan okunan tebliğ için Bkz. EK-1A **Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi** 30-1-0-0 / 16-86-4 27.

⁷³ Millî Birlik Komitesi teşebbüslerinin meşruluğunu ispat etmek istemişlerdir. Bu maksadıyla görevlendirdikleri Anayasa Komisyonu üyelerinin ilk hazırladıkları belge 28 Mayıs tarihli ön rapordur. Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi 5...**, s.23. Üniversite hocalarının desteğiyle MBK 12 Haziran'da açıkladıkları geçici Anayasa ile askeri müdahale ve MBK'ya yasal bir dayanak sağlanmıştır. Zürcher, **a.g.e.**, s.349-353.

sör Sadık Sami Onar atanmıştır. Ayrıca Gürsel'in yeni Türk Hükümeti'nin içeriği hakkındaki açıklamalarına yer verilmiştir. Yeni kabineye 18 bakan girerken Başbakanlığa ve Milli Savunma Bakanlığına Cemal Gürsel, İçişleri Bakanlığına General Muharrem İhsan Kızıloğlu, Dışişleri Bakanlığına ise Amiral Fahri Korutürk atanmıştır.

28 Mayıs tarihli Ön Rapor'da⁷⁴ alınması gereken tedbirler: Fiili ve geçici bir hükümetin kurulması; devletin ihlal edilmiş ve işleyemez bir hale gelmiş anayasası yerine bir hukuk devletinin gerçekleşmesini sağlayacak, adalet ve demokrasiyi temin edecek bir anayasa hazırlamak; millet iradesini ortaya çıkaracak, çoğunluğun istibdadına (keyfi idare, despotluk) mani olacak bir seçim kanunu meydana getirmek olarak sıralanmıştır.

TASS'ın Reuters Haber Ajansı'ndan (Ankara'dan) edindiği habere göre; Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel Başkanlık, Başbakanlık ve Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı yetkilerini kendine almış, Komite başkanlığı eski Başbakan Adnan Menderes'in tutuklandıktan sonra görevden alındığını ve "ona karşı bir suç atfedilmişse" mahkemede yargılanacağını belirtmiştir. Milli Birlik Komitesi'nin Ankara Radyosundan açıkladığı tebliğde "Türkiye'de tamamıyla bir sükûnet hüküm sürüyor." ifadesinin ardından nüfusun tüm kesimlerindeki temsilcilerinin tam desteğinden faydalandıklarını belirtmişlerdir.

Son olarak 28 Mayıs'ta TASS'ın Fransız Haber Ajansı'ndan edindiği habere göre; Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu arkadaşının evinde tutuklandığı sırada yanında yüklü miktarda döviz bulunduğu belirtilmiştir.⁷⁵

İzvestiya Gazetesi, TASS'ın Fransa Haber Ajansı'ndan 29 Mayıs'ta edindiği "*Türkiye'de Son Durum*" başlıklı haberde; askeri müdahaleden sonra oluşturulan Türk Hükümetinin lideri Cemal Gürsel'in, yabancı muhabirlerle gerçekleştirdiği sohbette SSCB tarafından daha önceden

⁷⁴ Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun Tesbit Ettiği Esaslar için Bkz. EK-1B-E **Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi** 30-1-0-0 / 16-86-4 27.

⁷⁵ **İzvestiya** 29 Mayıs 1960, s. 6; **Pravda** 29 Mayıs 1960, s. 6 (İçerik İzvestiya'da yer alan haberle aynı)

yapılan ziyaret davetine katılıp katılmayacağına ilişkin tarafına yöneltilen soruya, “Benim şu anda çok işim var, bu yüzden tüm dünyayı bilimsel ve teknik açıdaki başarılarıyla hayran bırakan bu ülkeyi ziyaret edemeyeceğim.” şeklinde cevap verdiği aktarılmıştır.

Türk Hükümeti lideri General Cemal Gürsel⁷⁶’i, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi lideri Bölükbaşı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ziyaret etmiştir. İnönü, Türk Milleti adına orduya karşı duydukları memnuniyeti şu sözlerle dile getirmiştir: “*Ordu despot rejimi sona erdirmiş ve ülkede demokrasiyi yeniden inşa etmiştir.*”⁷⁷ Pravda Gazetesinde ise aynı başlık altında Gürsel’in muhabirlerle yaptığı sohbetten detaylar verilmiştir. Gürsel: “*Yeni anayasa çalışması için uzmanlardan oluşan bir komite kurdum. Bu komite yalnızca anayasa için çalışacak. Seçimler gerçekleştiğinde, biz egemenlik haklarının yegane sahibi halka kendi kararıyla yönetimini seçme imkanı vereceğiz. Yeni anayasa projesinin çift meclisli parlamento ve Anayasa Mahkemesinin kurulmasını kapsamaması gerekiyor. Yeni anayasada (bir önceki hükümetin yaptığı gibi) dinin politik amaçlarla kullanılmasının yasaklandığı bir madde olmalıdır.*”⁷⁸ derken iki askeri müdahale arası dönemde (1961-1980) Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olarak uygulanacak sisteme ve laik idareye vurgu yapmıştır.

Vatan Gazetesi aynı tarihli haberinde, “Dünya Basını İnkılabımızı Destekliyor” başlığı ile önceki gün çıkan dünya basınından belli başlı gazetelerinden “başarılı” askeri müdahale ile ilgili başyazılarından örnekler verilmiştir. Bir İtalyan Gazetesi olan Corriere Della Sera’nın askeri müdahale ile ilgili “Atatürk ruhu Türkiye’de galip geldi” ifade-

⁷⁶ Gürsel’in 30 Mayıs tarihinde yeni kabine ile yaptığı ilk toplantı ve alınacak tedbirler için Bkz. EK-2 **Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi** 30-18-1-2 / 155-1-1. Yapılan toplantı ile ilgili olarak; “Yeni Kabine Dün İlk Toplantısını Yaptı” başlıklı haberde Orgeneral Gürsel’in : “İnanın çok iyi günlere gidiyoruz. Bu memlekete dünkü karanlık musibetler bir daha düşmeyecektir” açıklamasına yer verilmiştir. Haberin devamında Harb Okulunda muhafaza altında bulunan eski DP’li milletvekillerinin çoğunlukta olduğu 191 kişinin Ankara’dan uçakla İstanbul’ götürüldüğü oradan da Yassıada’ya getirildiği bilgisi paylaşılmıştır. **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1960, s.5.

⁷⁷ **İzvestiya**, 30 Mayıs 1960, s. 4.

⁷⁸ **Pravda**, 30 Mayıs 1960, s. 6.

sini kullandığından bahsedilmiş ayrıca Daily Telegraphe, News Cornicol, Liberal Guardian, Times gazetelerinin konu ile ilgili haberlerine yer verilmiştir.⁷⁹

İzvestiya Gazetesi'nin "Ankara, Tokyo, Seul" başlığıyla verdiği haberde Demokrat Partili 140 eski milletvekili, devrilmiş hükümetin yüksek yetkilileri ve askeri personelin 12 adet uçakla İstanbul'dan Yassıda'ya gönderildiği, eski hükümetin 12 liderinin, Ankara'da askeri okul binasında gözaltında tutulmakta olduğu ve ayrıca içlerinde banka müdürlerinin, Demokrat Partili milletvekillerinin⁸⁰ ve diğer bazı önemli kişilerin de olduğu 19 kişinin güvenlik güçleri tarafından İstanbul'da yakalandığı yazılmıştır.⁸¹ Aynı gün Pravda Gazetesi "Türkiye'de Son Durum" başlığı ile yeni kurulan Anayasa Komisyonu Başkanı İstanbul Üniversitesi Rektörü Sadık Onar'ın basın mensuplarına verdiği demeci yayınlamıştır. Onar; Menderes hükümetinin gittikçe güçlendiğini, eşitlikten ve adaletten uzak durduğunu, kendi ilgilerine yönelik yaptırımlara yöneldiğini, ülkenin ulusal çıkarlarını korumak açısından dünya ülkeleri arasında uygun bir yer sağlayamadığını, iç politikada profesörlere, öğrencilere, öğretmenlere ve ünlü Türk düşünürlerine yönelik ağır baskı olduğunu ve Menderes yönetiminin temelde Anayasaya aykırı kanunlar çıkarttığını söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır.⁸² Aynı gün Vatan Gazetesi'nin paylaştığı "Namık Gedik İntihar Etti" başlıklı haberde, sabık iktidarın İçişleri Bakanının ani sinir buhranı sonunda evvelki gece canına kıydığı bilgisine ve ayrıca, Rektör Onar'ın "Başlıca arzumuz ihlal edilemez bir Anayasa yapmak" ifadesine yer verilmiştir.⁸³

Pravda Gazetesi'nin "Türkiye'de Son Durum" başlığıyla verdiği haberde; 30 Mayıs'ı 31 Mayıs'a bağlayan gecede gözetim altında olan eski

⁷⁹ **Vatan**, 30 Mayıs 1960, s.4.

⁸⁰ Askeri müdahalenin ilk günü DP vekillerle ilgili bir faaliyet olmamıştır fakat halk tarafından kötü muameleyle uğradıkları görülünce 30 Mayıs'ta tamamının tutuklanmasına hükmedilmiştir. Turan, **Türk Devrim Tarihi 4...**, s.223.

⁸¹ **İzvestiya**, 31 Mayıs 1960, s. 5.

⁸² **Pravda**, 31 Mayıs 1960, s. 6.

⁸³ **Vatan**, 31 Mayıs 1960, s.1.

Başkan Celal Bayar'ın geçirdiği sinir krizinden sonra kendini kravatla astığını ancak güvenlik güçlerinin hızlıca davranarak onu kurtardığını, eski Başbakan Adnan Menderes'in ve devrik hükümetin diğer liderlerinin mahkemede Anayasayı ihlal suçundan yargılanacaklarını paylaşmıştır.⁸⁴

TASS'ın Reuter Haber Ajansı'ndan 31 Mayıs'ta aktardığı haberde, Türkiye Başbakanı Cemal Gürsel düzenlediği basın toplantısında gerçekleşecek seçimlerden ve yeni hükümetin kurulmasından sonra görevden istifa edeceğini belirttiğini, daha önce diplomatik ilişkilerde bulunduğu ülkelerin yüzde 80'inin şimdiden yeni kurulan hükümeti tanıdığını, eski Başkan Celal Bayar'ın intihar girişimi ile ilgili yayınlanan haberler için: "Kesinlikle doğru değil." ifadesini kullandığını bildirmiştir. Haberin devamında, "*Celal Bayar hükümet başkanlığından feragat ettiğine dair imza verdi mi?*" ve "*Şimdi ülkenin başında kim olacak?*" sorularına Gürsel'in "*Ben*" diye cevap verdiği aktarılmıştır.⁸⁵

Haziran ayı içerisinde İzvestiya Gazetesi'ne ait ilk haber "*Türkiye'de Tutuklamalar*" başlığı ile yayınlanmıştır. Fransız Haber Ajansı'ndan aktarılan (İstanbul) habere göre; eski bakan ve milletvekili Samed Ağa-oğlu çoban kıyafeti giymiş halde Türk-Yunan sınırından geçmeye çalışırken yakalanırken son 48 saatte Yunanistan'a kaçmaya çalışan 14 Demokrat Partili eski milletvekili yakalanmıştır.⁸⁶ Askeri müdahale sonrası, müdahaleden etkilenenler ya da müdahalenin başarısız olduğu durumlarda icracıları tarafından yurt dışına ve özellikle denizden ulaşımın en kolay olduğu komşu ülke Yunanistan'a ve adalara firar etme düşüncesinin ilk uygulamaları 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrası görülmektedir.

⁸⁴ **Pravda**, 1 Haziran 1960, s. 6. Bu haber için ayrıca Bkz. **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1960, s.5.

⁸⁵ **Pravda**, 2 Haziran 1960, s. 4.

⁸⁶ **İzvestiya**, 2 Haziran 1960, s. 1.; Cumhuriyet Gazetesinde, huduttan kaçmak isteyen vekil sayısı 11 olarak verilmiştir. **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1960, s.1.

Belirlediğimiz zaman aralığında İzvestiya Gazetesi'nde yer alan son haber 3 Haziran 1960 tarihlidir. TASS'ın Fransız Haber Ajansından 2 Haziran tarihinde alıntuladığı haberde Türkiye Dışişleri Bakanı Selim Sarper düzenlediği basın konferansında: *“Türkiye'nin dış politikasında en ufak bir değişiklik yok. Müttefiki olduğumuz NATO ve CENTO'ya sadığımız ve sadık kalacağız. Kıbrıs meselesinde ise Zürih ve Londra görüşmelerine kendimizi bağlı görüyoruz. Şimdi söyleyeceklerim sadece tarafsızlık politikası izlemeyle alakalı değil, ancak istisnasız tüm komşularımızla iyi komşuluk ilişkileri sürdürme konusunda kararlıyız.”* dedikten sonra 31 ülkenin⁸⁷ yeni Türkiye Hükümeti'ni tanıdığını da sözlerine eklemiştir. CHP lideri İsmet İnönü ise yabancı basın mensuplarıyla yaptığı konuşmada, eğer seçim sonucunda iktidara gelirlerse ülkenin dış politikasında, özellikle Ortadoğu konusunda en ufak bir değişiklik yapmayacaklarını belirtmiştir.

Reuters Haber Ajansı'ndan aktarılan habere göre, Milli Birlik Komitesi temsilcisi Albay Ertuğrul Alatlı, son zamanlarda ülkede yaşanan olaylarda İstanbul'da ve Ankara'da 90 kişinin öldüğünü, bunlardan çoğunun öğrenci olduğunu açıklamış ayrıca Milli Birlik Komitesi'nin Meclis'te görev almış Demokrat Partili yaklaşık 400 milletvekilini yakaladığını belirtmiştir. Türk ordusunun Eski Genelkurmay Başkanı General Rüştü Erdelhun'un da arasında olduğu 5 subayın da tutuklandıklarını, eski hükümetin Cumhurbaşkanı Bayar'ın, Başbakanı Adnan Menderes'in ve eski devlet görevlilerinin Anayasayı ihlal suçlarını araştırmak üzere özel bir komitenin çalıştığını belirtmiş ve “Aynı zamanda gerçekleşen ölümlerde bu kişilerin sorumlulukları, rüşvet ve diğer suçlar da bu komitenin inceleyeceği diğer konular.” demiştir. Alatlı, bu kişilerin suçlu bulunurlarsa ölüm cezasına çarptırılacaklarını de belirtmiştir.⁸⁸

⁸⁷ İhtilalin 3. gününde (30 Mayıs) ABD, İngiltere, Fransa, Batı Almanya yeni iktidarı tanıdığını bildirmiştir ve bu yeni yönetimi motive etmiştir. Turan, **Türk Devrim Tarihi 5...**, s.22.

⁸⁸ **İzvestiya**, 3 Haziran 1960, s. 2.

Pravda Gazetesi aynı güne rastlayan sayısında İ. Nazarov'un "*Sovyetler Birliği ve Türkiye Dostluk İçinde Yaşayabilir*" başlıklı iyimser ve geniş bir köşe yazısına yer vermiştir. Nazarov, yazısında bugünün SSCB ve Türkiye arasındaki resmi diplomatik görüşmelere başlanmasının 40. yıldönümü olduğunu belirttikten sonra dönemin SSCB Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Atatürk adına yazdığı mektuptaki şu ifadelere yer vermiştir: "*Sovyetler Birliği olarak Türk halkının kendi egemenliği ve bağımsızlığı için yürütmüş olduğu bu kahramanca savaşı büyük bir ilgiyle takip ediyoruz. Türkiye için ağır geçen bugünlerde SSCB olarak Türk ve Rus halklarını birleştirecek sağlam bir dostluk temelini atmaktan mutluluk duyuyoruz.*"

Nazarov, Çiçerin'in mektubunun, zamanında Mustafa Kemal tarafından yazılan ve Lenin'e gönderilmiş olan içeriğinde devrimci Türk Hükümeti'nin SSCB ile kalıcı ilişkiler kurmak ve ayrıca Türk topraklarındaki emperyalist güçleri kovmak için SSCB'den yardım isteği de bulunan mektuba cevaben yazıldığını ifade etmiştir. Bu yazışmalar Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde iki taraf arasında dostluk ve ortaklığı başlatan önemli kilometre taşlarındandır.

Mustafa Kemal için "bağımsızlık mücadelesinin olağanüstü savaşçısı" ifadesini kullanan Nazarov, Mustafa Kemal'e Atatürk soyadının verilmesini bilgelik olarak nitelendirmiş, Genç Sovyet Cumhuriyeti'nin Türk halkının vermiş olduğu bağımsızlık mücadelesine en içten duygularla yaklaştığını, kuzyedeki komşusundan gördüğu dostluk ve yardıma dayanan Türk Milletinin emperyalistlere karşı sürdürmüş olduğu bağımsızlık mücadelesini kazandığını yazmıştır. Lenin ve Atatürk'ü Türk-Sovyet dostluğunun öncüsü olarak nitelendiren yazar Atatürk'ün vefatından bu zamana kadar geçen sürede Türk liderlerin geleneklerine sadık kalarak SSCB ile olan dostluk ilişkilerini güçlendirmeyi sürdürdüklerini ancak daha sonra Türkiye politikasında sorumluluk sahibi kişilerin, modern Türkiye'nin kurucusunun bu emrini unutturmaya çalışıp Atatürk'ün geleneğinden uzaklaşarak yavaş yavaş kötü niyetli bir yaklaşıma geçtiğini ve SSCB'ye karşı düşmanlık

gösterdiklerini belirtmiştir. Türkiye'deki devrilmiş hükümetin, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin gerginleşmesinde büyük ölçüde sorumluluk sahibi olduğu ve bu dar görüşlü politikanın her şeyden önce Türk halkına zarar verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca SSCB'nin bir avuç iflas etmiş politikacının isteği ile, Türk toprağının, yakın zamana kadar kendi ülkelerine karşı provokasyon ve agresif tutumlar sergileyen ABD gibi emperyalist devletlerin askeri ayağı haline gelmesine kayıtsız kalamayacağını ifade etmiştir.

Mayıs ayı sonunda Türkiye'de kurulan yeni hükümetin Atatürk'ün geleneksel politikasına dönme niyetinde olduğunu bildirdiğini, 31 Mayıs'ta SSCB'nin General Cemal Gürsel liderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti hükümetini resmi olarak tanıdığını⁸⁹ ve yeni hükümetin SSCB ile ilişkilerin güçlendirilmesine dair elinden geleni yapacağını umulduğunu belirtmiştir. SSCB'nin Türkiye ile iyi komşuluk ilişkisini ve dostluğu sürdürmek için çabaladığını da belirtmiştir. Türk-Sovyet dostluğunun ortak çıkarlar ve iyi komşuluk ilişkileri doğrultusunda karşılıklı anlaşarak devam edeceğini düşündüğünü ifade ederek yazısını sonlandırmıştır.⁹⁰

Aynı gün "Yeni Türk Hükümetinin Dış Politikası Dış İşleri Bakanı Selim Sarper'in Açıklamaları" başlıklı haberde ise Türkiye Dışişleri Bakanı Selim Sarper düzenlediği basın konferansında yerli ve yabancı gazetecilerin sorularını yanıtladığını, "Türkiye'nin dış politikası kökten bir değişime uğramayacak, sadece küçük nüanslar olacak. Türkiye diğer ülkelerle kuracağı yeni ilişkileri eşit derecede inşa edecek" şeklinde bir açıklama yaptığını bildirilmiştir. Sarper'in, Amerikalı gazetecinin: "Yeni Türk hükümeti Malinovski'nin (Sovyet Savunma Bakanı) son tehdidine ve Sovyet toprakları üzerinde Amerikan "U2" (Causus Uçağı) uçuşu olayına nasıl bakıyor?" sorusunu

⁸⁹ Sovyet Rusya askeri müdahaleden kısa süre sonra yeni hükümeti tanımış ve 31 Mayıs'ta Ankara Sovyet Büyükelçisi N. Rıjov aracılığıyla Gürsel'e tanıma ile ilgili belge sunulmuştur. Rıjov ayrıca Sovyet Rusya'nın, Türkiye'nin dış siyasette Atatürk'ün prensiplerine bağlı kalacağı beklentisi içinde olduklarını bildirmiştir. Qasımlı, **a.g.e.**, s.23.

⁹⁰ **Pravda**, 3 Haziran 1960, s. 5.

keserek: “Soruyu bu şekilde sormak bir tahriktir. Bana sorarsanız Malinovski’nin deyimiyle bu bir tehdit değildir, açıklamadır.” dediğini; “Orta-doğu’da daha da aktif rol alma gibi bir niyetiniz var mı?” sorusuna, “Olumlu ve yapısal düşüncede evet.” yanıtını verdiğini ve “Türkiye bu coğrafyadaki ülkelerin iç işlerine karışmayacak.” şeklinde bir ekleme yaptığını aktarmıştır.

“Yeni Türk hükümeti Türkiye-ABD arasında 5 Mart 1959 yılında imzalanan CHP’nin karşı çıktığı askeri ikili anlaşmayı devam ettirecek mi?” sorusuna da “Bizden önce imzalanan tüm anlaşmalara bağlılığımız tamdır.” (NATO, CENTO, Zürih Anlaşması, Kıbrıs Hakkında Londra Anlaşması) ve “Türkiye Avrupa Ortak Pazarı’na katılacak mı?” sorusunu da “Hükümet Türkiye’nin bu pazara girişinin kabul edilmesi için çalışmalarına devam edecek” şeklinde cevapladığını belirtmiştir.⁹¹

TASS’ın 3 Haziran tarihinde Bulgaristan Telgraf Ajansı’ndan edildiği habere göre Bulgaristan Halk Cumhuriyeti yeni Türk Hükümeti’ni tanıdığını bildirmiştir.⁹²

TASS’ın 4 Haziran tarihinde Reuter Haber Ajansından edildiği “Türkiye’deki Olaylara Dair” başlıklı haberde Cemal Gürsel’in, Menderes destekçisi 400’den fazla vekilin yavaş yavaş açıldığını (çözüldüğünü) ve bu konuda bir araştırma komisyonu kurulacağını beyan ettiğini aktarmıştır.

“Batı tipli iki partili sistem hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusunu Gürsel’in: “Türkiye’deki bütün partiler eşit haklara sahip olacaklar ve seçimler nisbi temsil sistemi ile gerçekleştirilecek.” şeklinde cevapladığı, 3 Haziran akşamı eski Hükümet’in Ankara askeri okulundan 1500 öğrenciyi öldürdüğünden şüphelendiklerini söylediği, Gürsel’in ayrıca, eski Cumhurbaşkanı Bayar, eski Başbakan Menderes ve eski İçişleri Bakanı Ge-

⁹¹ **Pravda**, 3 Haziran 1960, s. 5.

⁹² **Pravda**, 4 Haziran 1960, s. 6. Vaaz ve hutbelerde 27 Mayıs Askeri Müdahalesinin taşıdığı anlamın ayet hadislerle istinaden anlatılması ile ilgili Diyanet İşleri Reisliğinin müftülüklere gönderdiği resmi yazı için Bkz. EK-3 **Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi** 51-0-0-0 / 4-33-29.

dik'in bu planı, öğrencilerin iki hafta önce düzenledikleri gösterilerden sonra planladıklarını ifade ettiği belirtilmiştir. Gürsel son olarak: “Ülkemizin kendi evlatlarını öldürmeyi planlamakla suçlu insanlar tarihinde kendilerine asla yer bulamayacaklardır.” şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁹³ Parlamenter sisteme dönüş sinyallerinin verildiği Cumhuriyet Gazetesi'nin “Seçim Hazırlıklarına Dün Fiilen Başlandı” başlıklı haberinde Ankara siyasi çevrelerinde hakim olan kanaate göre seçimlerin 30 Ekim'de yapılmasının muhtemel olduğu haberi paylaşmıştır.⁹⁴

Pravda Gazetesi'nin “*Türk Hükümetinin Faaliyetleri*” başlıklı son haberinde: 5 Haziran'da Türk meclisinin toplandığını ve 6 Haziran gece yarısına kadar süren toplantıda ülkeyi seçime götürmeyi sağlayacak yeni geçici Türk Anayasasının onayladığı, Anayasa metninin henüz yayınlanmadığı, Orgeneral Fahri Özdilek'in Milli Savunma Bakanı olarak atandığı bildirilmiştir.⁹⁵

Bu süreçte kaybedilen 5 kişi ile ilgili olarak Vatan Gazetesi'nde verilen haberde “Hürriyet Şehitleri Gözyaşlarıyla Uğurlandı” başlığı ile Şehitlerin İstanbul'dan uğurlandıkları, yüzbinlerce İstanbullunun katıldığı bir törenin yapıldığı bilgisi aktarılmıştır.⁹⁶ “Hürriyet Şehitleri Ata'ya Teslim Edildi” başlıklı habere göre ise 5 şehit Anıtkabir'de toprağa verilmiştir.⁹⁷ Fakat 24 Ağustos 1988 tarihinde bu mezarlar Cebeci Şehitliği'ne taşınacaktır.⁹⁸

27 Mayıs ile birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ün savunduğu siyasetin sivil bir mecra olduğu ve askerinin kesinlikle bu sahadan uzak durması gerektiği anlayışı terk edilmiş ve hatta önü açılmıştır.⁹⁹

⁹³ **Pravda**, 5 Haziran 1960, s. 5.

⁹⁴ **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1960, s.1.

⁹⁵ **Pravda**, 7 Haziran 1960, s. 1.

⁹⁶ **Vatan**, 10 Haziran 1960, s.1.

⁹⁷ **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1960, s.1; **Vatan**, 11 Haziran 1960, s.1.

⁹⁸ www.medyasiyaset.com Erişim Tarihi: 19.07.2020.

⁹⁹ Karpas, Kemal, **Kısa Türkiye...**, s.179.

SONUÇ

İzvestiya ve Pravda gazetelerinin yayın yaparken, TASS, İngiliz Reuters Haber Ajansı, Fransız Haber Ajansı, Amerikan United Press International, Bulgaristan Telgraf Ajansı ve Ankara Radyosu'ndan alıntılar yaptığı görülmüştür.

Askeri müdahale öncesi ve askeri müdahale günlerinde Sovyet Rusya için resmi gazete statüsündeki Pravda ve İzvestiya gazetelerinde yer verilen haberler incelendiğinde Sovyet Hükümeti'nin Türk siyasi gündemini önemseydiği ve dikkatle takip ettiği anlaşılmaktadır.

Askeri müdahale öncesinde Menderes Hükümeti'ne karşı yapılan gösteriler, açıklamalar, Meclis'te yaşanan kavgalar, Menderes Hükümeti'nin aldığı yasaklayıcı tedbirler, yapılan sansür her iki gazetede de yer alan haberlerdendir. Askeri müdahalenin gerçekleşmesinden sonra MBK'nın, Cemal Gürsel'in, Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in, CHP lideri İsmet İnönü'nün, MBK Temsilcisi Albay Ertuğrul Alatlı'nın, yeni kurulan Anayasa Komisyonu başkanı İstanbul Üniversitesi Rektörü Sadık Onar'ın demeçlerine Sovyet basınında yer verildiği görülmektedir.

Askeri müdahaleden 4 gün sonra MBK tarafından kurulan yeni hükümeti tanıyan Sovyet Hükümeti'nin genel itibarla askeri müdahaleyi desteklediği, yeni hükümetle iyi ilişkiler içinde bulunmak istediği anlaşılmaktadır.

Nazarov'un köşe yazısında yer alan Mustafa Kemal ve Lenin arasında (Devrimci Türk Hükümeti ile Sovyet Hükümeti arasında) yazılan karşılıklı mektuplar, Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde iki taraf arasında dostluk ve ortaklığı başlatan önemli bir kilometre taşı olarak görülmekte ve dostluğun sürdürülmesi taraftarı olunduğu ifade edilmektedir. Sovyet Hükümeti emperyalist güçleri kovmak için Türklerin verdiği bağımsızlık mücadelesinin yanında yer aldıklarını hatırlatmaktadır. Atatürk'ün vefatından sonraki dönemde de Türk liderlerinin, geleneklerine sadık kalıp Sovyetler Birliği ile olan dostluk ilişkilerini sürdürme eğiliminde oldukları görülmektedir.

Sovyet Hükümeti'nin Menderes dönemine olan eleştirisi Türkiye politikasında sorumluluk sahibi kişilerin, Atatürk'ün geleneğinden uzaklaşarak SSCB'ye karşı düşmanlık göstermelerinden kaynaklanmaktadır. Sovyet basınında yer alan haber ve yorumlara göre; Devrilmiş Hükümet Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinde büyük ölçüde sorumluluk sahibi sayılmaktadır. Fakat bu 1953 yılından önce cereyan eden Stalin dönemi Türk-Rus ilişkilerinin temel konularını (Türkiye'nin doğusundan toprak talebi, boğazlardan üs talebi, sınır bölgelerine yapılan askeri yığınak) görmezden gelen, yanlı bir yorumdur. Sovyet Hükümeti'nden uzaklaşılmasını gerektiren sebepler aslında Türkiye'nin o süreçte NATO şemsiyesi altına girme çabalarını hızlandırmış ve Türkiye'yi Batı bloğuna daha da yakınlaştırmıştır. Sovyet Hükümeti, yine Türkiye-ABD arasında yapılan ikili anlaşmalar neticesinde komşusu Türkiye'nin, agresif tutumlar sergileyen emperyalist olarak değerlendirdiği ABD'nin askeri ayağı haline geldiğini düşünmekte ve farklı tarihlerde yaşanan krizleri hatırlatarak bu durumu eleştirmektedir.

1960'lı yıllar açısından değerlendirildiğinde yaşanmakta olan Soğuk Savaş sürecinde Kore Savaşı'nda (1950-1953) ABD ile müttefik olan, ABD U-2 casus uçaklarının konuşlandığı Türkiye'nin Sovyet Hükümeti tarafından tekrar kazanılması için harekete geçildiği düşünülmektedir. Askeri müdahale öncesinde nisan ayında Başbakan Adnan Menderes'in Moskova ziyareti planı ve Hruşyov'un da cevap olarak Türkiye'ye bir ziyaret planladığı bu çabanın hayata geçirilemeyen göstergelerindedir.

Sovyet basınına yansıdığı kadarıyla, Sovyet Hükümeti, yeni kurulan askeri hükümetin Atatürk'ün geleneksel politikasına dönme niyetinde olduğunu bildirmesinden memnuniyet duymaktadır. Ayrıca yeni hükümetin Sovyet Hükümeti ile ilişkilerin güçlendirilmesine dair elinden geleni yapacağı konusunda gayet iyimser bir umut içerisindedir. Sovyet Hükümeti, Türk-Sovyet dostluğunun ortak çıkarlar ve iyi komşuluk ilişkileri doğrultusunda karşılıklı güven anlayışı içerisinde devam edeceğini düşünmektedir.

KAYNAKÇA**ARŞİV****Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi****GAZETE****Cumhuriyet****İzvestiya****Pravda****Vatan****KİTAP**

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, 14. Baskı, İstanbul 2015.

Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Editör Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitabevi, 7. Baskı, Ankara 2019.

Çelikoğlu, Adnan, **Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası**, (Yay. Haz. Ergin Konuksever), Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017.

Karpat, Kemal H., **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013.

_____, **Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi**, (Çev. Ceren Elitez), Timaş Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2015.

Qasımlı, Musa, **Türkiye- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (İkinci Bölüm) Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

_____, **Türk Devrim Tarihi 5. Kitap Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002.

Türkeş, Alparslan, **27 Mayıs 13 Kasım 21 Mayıs ve Gerçekler**, Dokuz Işık Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1977.

Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Sanner, İletişim Yayınları, 25. Baskı, İstanbul 2010.

MAKALE

Ağayev, Elnur, "Atatürk'ün Vefatının Sovyet Basınında Yansıması", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 6, S 11, Bahar 2010, s.131-156.

Benhür, Çağatay, "Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri 1924-1953", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 15, 2004, s.325-337.

_____, "Türk Askeri Heyetinin Sovyetler Birliği Gezisi (1934)", **History Studies**, Volume 6, Issue 5, September 2014, p.85-109.

Bulut, Sedef, "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 41, Mayıs 2008, s. 35-61.

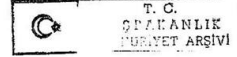
Kurban, Vefa, "1950-1960 Yıllarında Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi/Journal Of Modern Turkish History Studies**, XIV/28, 2014-Bahar/Spring, s. 253-282.

İNTERNET KAYNAĞI

www.medyasiyaset.com Erşim Tarihi: 19.07.2020

EKLER

EK-1: 30.05.1960 Pazartesi günü Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Başvekil Cemal Gürsel'in başkanlığında ilk toplantısını yapan yeni kabinenin alacağı tedbirleri gösterir beyanları.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Teftik Dairesi

Karar Sayısı

5

KARARNAME

30 Mayıs 1960 Pazartesi günü saat 10 da Başvekalette Millî Birlik Komitesi Başkanı ve Başvekil Cemal Gürsel'in başkanlığında yeni kabine ilk toplantısını yapmıştır.

Bu toplantıda:

- a) Muhterem vatandaşlarımızın demokratik nizamlar çerçevesi dahilinde maddî ve manevî istirahatte kavuşturulmaları için gerekli tedbirlerin sür'atle alınmasına, partili veya partisiz herkesin eşit hak ve muamelelere tabi tutulmasına;
- b) Herhangi üzücü hadiseye sebep olacak kardeş münakaşa ve mücadelesine mani olmak maksadıyla parti faaliyetlerine şimdilik kat'iyetle müsaade edilmemesine;
- c) İspat hakkını lağveden veya basın kayıt altına koyan kanunlar gibi esas hak ve hüriyetleri tahdit eden kanun ve hükümlerin lağvına ve bu konuda Adliye Vekaletinin kısa zamanda gerekli hazırlıkları yapmasına;
- d) İktisadî ve malî durumun sür'atle islâmî ve vatandaş geçim şartlarının sür'atle kolaylaştırılması için gerekli tedbirlerin alınmasına;
- e) Devletin evvelce yabancı devletlere karşı girişmiş bulunduğu siyasi, askeri, iktisadî ve malî bütün taahhütlerin muteber sayılarak buna göre gerekli işlemlerin yapılmasına;
- f) Müttelik ve dost memleketler başta olmak üzere komşu memleketler ve bütün dünya milletleriyle dostca münasebetlerde bulunulmasına ve barışa hizmetin dış politikanın temel prensibi olarak kabul edilmesine karar verilmiş ve Vekiller vazifelerine başlamışlardır.

Devlet Reisi,
Başvekil ve
Millî Müdafaa Vekili

Devlet Vekili

Devlet Vekili

Devlet Vekili

Adliye Vekili

Millî Müdafaa Vekili

Dahiliye Vekili

İktisadiye Vekili

Maliye Vekili

A. P. Gözaltınç

M. Başbakan

M. Başbakan

Manîf Vekili

Nafsa Vekili

Ticaret Vekili

Sih. ve İc. Müs. Vekili

Güm. ve İnd. Vekili

E. Yılmaz

Dr. C. Gürsel

E. Yılmaz

Ziraat Vekili

Mühürat Vekili

Çalışma Vekili

Sanayi Vekili

Bas.-Yay. ve Turz Vekili

E. Yılmaz

E. Yılmaz

E. Yılmaz

Dosya No:

76-326

1

180 18 01 02 155 1 1

EK-5: Vatan Gazetesi, 27 Mayıs 1960.

Ordu, idareyi ele aldı

VATAN

TÜRKİYE KREDİ BANKASI
Robott ASİGÜL T.İ. değeriyle
APARTMAN DAİRESİ
ZENGİN PARA İKRAMİYELERİ

CUMA
27
MAYIS
1960

48 Nispetiye Mahallesi No: 10
Büyükdere - İSTANBUL
Fihri Tel: 2454 - 2453/10

DOĞRUYA DOĞRU İGİRİYE İGİRİ
Kıbrıs - Kıbrıs - Kıbrıs

MAVİ MELEK
Saheser Romanlar Serisi
Çiğdem
GAYNUR
UĞUR
KUTLU
ÖZTÜRK

Türk Silâhlı Kuvvetleri 27 Mayıs günü saat 0.3 ten itibaren bütün yurtta, duruma hâkim bulunuyor

HARABEYE DÖNDÜ

Durum radyolarla yurda ve bütün dünyaya duyuruldu

"Bütün vatandaşların aynı milletin evlâtları olduklarını hatırlıyarak kin gütmekten birbirlerine hürmet ve anlayışla muamele etmelerinin lüzumlu olduğunu bildiririz,,

"Partiler üstü tarafsız bir idarenin hakemliği altında en kısa bir zamanda hür ve dürüst seçim yoluna gidilecek,,

Türk silâhlı kuvvetlerinin yayınladığı tedbirler

Güvenlik Konseyi dün yine toplandı

Riyaset Meclisi, 27 Mayıs günü saat 11.30'ta Cumhurbaşkanlığı Güvenlik Konseyi toplantısı yapıldı. Toplantıya Cumhurbaşkanı, Başbakan, Dışişleri, İçişleri, Adalet, Millî Eğitim, Sağlık, Tarım, İktisat ve Sosyal İşler Bakanları, Genelkurmay Başkanı ve Başbakanlık Müfettişi katıldı. Toplantıda, Türkiye'nin mevcut durumu ve alınacak tedbirler hakkında konuşuldu. Cumhurbaşkanı, toplantıya katılan bakanları ve Genelkurmay Başkanı'na, "Bu günkü toplantıda, Türkiye'nin mevcut durumu ve alınacak tedbirler hakkında konuşuldu. Cumhurbaşkanı, toplantıya katılan bakanları ve Genelkurmay Başkanı'na, "Bu günkü toplantıda, Türkiye'nin mevcut durumu ve alınacak tedbirler hakkında konuşuldu."

GELDİ - Dün İstanbul'da...
İngiltereye de nota verdik!

Yeni bir Yargıtay içtihadı

Yeni bir Yargıtay içtihadı...
Yargıtay, 27 Mayıs günü saat 10.00'de toplandı. Toplantıda, Türkiye'nin mevcut durumu ve alınacak tedbirler hakkında konuşuldu. Yargıtay, 27 Mayıs günü saat 10.00'de toplandı. Toplantıda, Türkiye'nin mevcut durumu ve alınacak tedbirler hakkında konuşuldu.

Dün sabah deprem oldu

Dün sabah deprem oldu...
27 Mayıs günü saat 0.3'te Türkiye'nin büyük bir kısmında deprem yaşandı. Deprem, özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir'de büyük tahribata neden oldu. Deprem, özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir'de büyük tahribata neden oldu.

TUTUN GÜZELİ GELDİ

TUTUN GÜZELİ GELDİ...
Tutun Güzel, İstanbul'da...
Tutun Güzel, İstanbul'da...

Devrilen römorkta 21 kişi yaralandı

Devrilen römorkta 21 kişi yaralandı...
İstanbul'da meydana gelen bir kazada, devrilen römorkta 21 kişi yaralandı. Kazanın nedeni, römorkün frenlerinin çalışmamasıydı. Kazanın nedeni, römorkün frenlerinin çalışmamasıydı.

Bir kaç satırla

İSANIN ANNESİ: ÇIRKINLAR - PARLAYAN YILDIZ - KİRTAŞVEÇLİK

AİZANCIAR

İRAZİ KEMAL

Talat Paşanın katli ölü

ÖLÜ - Talat Paşa'nın katli...
Talat Paşa'nın katli...
Talat Paşa'nın katli...

Kabine üyeleri hakkında

Kabine üyeleri hakkında...
Kabine üyeleri hakkında...
Kabine üyeleri hakkında...

Voliliği tulga deruhte etti

Voliliği tulga deruhte etti...
Voliliği tulga deruhte etti...
Voliliği tulga deruhte etti...

Sovyetlerin bize verdiği uçak hâdisesi ile ilgili nota dün cevaplandırıldı

Sovyetlerin bize verdiği uçak hâdisesi ile ilgili nota dün cevaplandırıldı...
Sovyetlerin bize verdiği uçak hâdisesi ile ilgili nota dün cevaplandırıldı...
Sovyetlerin bize verdiği uçak hâdisesi ile ilgili nota dün cevaplandırıldı...

29 Mayıs'ta tören yok

29 Mayıs'ta tören yok...
29 Mayıs'ta tören yok...
29 Mayıs'ta tören yok...

iki kadın kayboldu

iki kadın kayboldu...
iki kadın kayboldu...
iki kadın kayboldu...

27 MAYIS 1960 DARBESİNE İLİŞKİN MEŞRUIYET ARAYIŞLARI

Aziz KILIÇ*

ÖZET

Atatürkçülüğün askeri darbeler için bir meşruiyet kaynağı olarak kullanılmasının ilk ve özel bir örneği 27 Mayıs 1960 darbesidir. Askeri cunta demokratik olmayan yöntemlerle Demokrat Parti Hükümetini devirip iktidara geldiğinde hatırı sayılır bir meşruiyet sorunuyla karşılaştı. Bu nedenle 27 Mayıs rejimi, darbenin meşruiyetini ve aynı zamanda siyasal ve toplumsal destek sağlamak için geniş kitlelere ulaşabilecek her türlü yazılı ve görsel malzemeyi kullanarak yoğun propaganda faaliyeti yürüttü. Askeri yönetimin bu karşı propaganda faaliyetlerinin en çarpıcılarından biri ise darbenin Atatürk ilke ve inkılapları adına yapıldığıydı. Bu yöndeki propaganda faaliyetlerinde, Demokrat Parti liderlerinin Atatürk ilke ve inkılaplarına ihanet ettiği, 1950'nin karşı devrim olduğu argümanları darbenin meşruiyetinin sağlanması için geliştirildi. Buna karşılık 27 Mayıs hareketinin Atatürk'ün başlattığı devrimlere, onun bıraktığı yerden devam etmek amacıyla yapıldığı, 27 Mayıs'ın 19 Mayıs ile özdeş olduğu gibi temel argümanlar yaygın bir şekilde kullanıldı. 27 Mayıs ile başlayan yeni dönem İkinci Cumhuriyet olarak nitelendirildi. 27 Mayıs'ın bir şekilde Atatürk'le ilişkilendirilmesi daha sonraki, 1962-1980 arası dönemde gerçekleşen askeri darbe ve darbe girişimlerine de örnek teşkil edecek, Atatürkçülüğün bir darbenin gerekçesi olarak kullanılması alışkanlığının yerleşmesine yol açacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, 27 Mayıs döneminde darbenin meşruiyetinin sağlanması için Atatürk

* Araştırma Görevlisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, azizkiliç@mku.edu.tr.

ilkelerinin ve Atatürk ile ilgili sembollerin ne şekilde propaganda konusu yapıldığını ele almaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs 1960 Darbesi, Atatürkçülük, Propaganda, Meşruiyet.

LEGITIMIZATION OF THE MILITARY COUP OF MAY 27, 1960 BY MEANS OF ATATÜRK'S PRINCIPLES AND REFORMS

ABSTRACT

The coup of May 27, 1960 is the first and a special example of using Atatürk's principles and reforms as a source of legitimacy for military coups. The military junta faced an important issue of legitimacy after overthrew the elected Democratic Party government and came to power with non-democratic methods. Therefore, the May 27 military regime carried out intensive propaganda activities using all kinds of written and visual materials that could reach the masses in order to ensure the legitimacy of the coup and at the same time provide political and social support. One of the most striking counter-propaganda activities of the military regime was that the coup was carried out on behalf of the principles and reforms of Atatürk. In the propaganda activities in this direction, the arguments that the leaders of the Democratic Party betrayed Atatürk's principles and reforms and that the 1950 were the counter-revolution were developed to ensure the legitimacy of the coup. On the other hand, the arguments that the coup of May 27 was made in order to resume the revolutions began by Atatürk were used widely. The new period beginning with the coup of May 27 was described as the Second Republic. The claim that the coup of 27 May was made in the name of Atatürk's principles and reforms set an example for also the subsequent military coup and coup attempts between 1962-1980. In this study, the propaganda activities in which Atatürk's principles and reforms and the symbols related to Atatürk were the subjects, carried out to ensure the legitimacy of the coup of May 27 were discussed.

Keywords: The Military Coup of 27 May 1960, Atatürk's Principles and Reforms, Propaganda, Legitimacy.

Askeri darbe ve müdahaleler genel olarak mevcut demokratik kurum ve değerlere karşı yapıldığından çoğu kez meşruiyet sorunu ile karşılaşılır. Bu nedenle, kendilerini ve müdahalelerini haklı çıkarmaya yönelik davranış ve uygulamalar veya meşruiyet sağlamaya yönelik politikalar üretirler. Bu politikalar çoğu zaman demokratik yöntemler dışında yer alır.¹ Türkiye’de gerçekleşen askeri darbe ve müdahalelerin önde gelen meşruiyet referanslarından biri Atatürkçülüktür. Dolayısıyla askeri rejimlerin iktidarda olduğu dönemlerde Atatürk, Atatürkçülük ve Atatürk ile ilgili semboller yoğun bir şekilde yürütülen propagandaların merkezinde yer alır.

1945-1950 arası dönemde Türk siyasal sistemi kapsamlı bir liberalleşme sürecine girdi. Bu sürecin sonunda usulüne göre yapılan 14 Mayıs 1950 genel seçimleriyle parlak bir seçim zaferi kazanan Demokrat Parti (DP) iktidara geldi. Türk demokrasi tarihi açısından son derece olumlu ve çarpıcı bu gelişmelerden sonra DP’nin on yıllık iktidarı başlamış oldu. Bu on yıllık dönemin öne çıkan karakteristik özelliği ise iktidarda olan DP ile muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) arasındaki hiç durmadan artan siyasal kutuplaşmadır. DP ile CHP arasında 1960 yılında doruk noktasına ulaşan husumet, DP’nin iktidara gelmesinden hemen sonra başladı. İki parti arasındaki gittikçe artan kutuplaşmanın temelinde genel olarak iki faktörün rol oynadığı söylenebilir. Bunlardan biri din ve laiklik meselesiydi. Diğer ise Menderes’in 27 Mayıs darbesiyle devrilmesine yol açan siyasal özgürlüklerin giderek kısıtlanmasıydı.² CHP, Cumhuriyet rejimiyle tarihsel bağından faydalanarak kendisini Atatürk’ün mirasının savunucusu olarak sundu ve iktidar partisinin neredeyse bütün faaliyetlerini laiklik ilkesi çerçevesinde değerlendiren bir muhalefet tarzı yürüttü.³ DP’nin irticaya, rejimin laik karakterine zarar verecek tavizler verdiği yönündeki

¹ Edwar Lutwak, **Bir Uzmanın Gözüyle Darbe**, Yaba Yayınları, Ankara, 1996, s. 17-25.

² Walter F. Weiker, **1960 Türk İhtilali**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 17.

³ Kemal Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 230.

söylemlere sık sık başvurdu.⁴ Buna karşılık DP hükümeti ise 1953'ten itibaren, en sonunda basın, üniversiteler ve muhalefet partileri üzerinde şiddetli kısıtlamalar koyan seri yasal düzenlemelerle muhalefeti susturmaya, tasfiye etmeye yöneldi.⁵

Ülkedeki bu siyasal gerginlik ve kutuplaşmayı gerekçe göstererek 27 Mayıs 1960'ta ordu yönetime müdahale etti ve DP iktidarını devirdi. Darbeciler 27 Mayıs günü radyoda okunan bildirimlerinde, demokrasinin içine düştüğü “buhran ve son müessif olaylar dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek” için ülkenin yönetimine el koyduklarını; “en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak” idarenin kazanan partiye devredileceğini; hareketlerinin hiçbir şahıs veya zümreye karşı olmadığını; prensiplerinin Yurtta Sulh, Cihanda Sulh olduğunu; NATO'ya, CENTO'ya ve Türkiye'nin dahil bulunduğu diğer bütün antlaşmalara bağlı olduklarını bildirdiler.⁶ Söz konusu bildirimde darbenin hedef aldığı iktidar, kişi ve gruplar açıkça ifade edilmese de darbe açıkça DP'yi hedef almıştı.

Darbe, herhangi ciddi bir direnişle karşılaşmadan Ankara ve İstanbul'da saatler içerisinde gerçekleştirildi. Sokağa çıkma yasağı, uyulması gereken bazı emirler, bildirimler ve açıklamalar birbiri ardına radyodan bütün ülkeye yayıldı. Fakat iktidarı zor kullanarak ele geçiren askerlerin darbe sonrası için belirgin plan ve programlarının olmadığı kısa süre içerisinde anlaşıldı.⁷ Bununla birlikte iktidar değişimi normal demokratik yollarla gerçekleşmediğinden ve aynı zamanda darbeye toplumsal ve siyasal desteğin zayıf olmasından dolayı askeri cunta, hatırı sayılır bir meşruiyet sorunuyla da karşılaştı. 27 Mayıs darbesinin dayandığı güçler daha çok üniversite, basın ve şehirli aydınlar ile bü-

⁴ Tekin Erer, **On Yıllık Mücadelesi**, C 2, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963, s. 68-69.

⁵ Karpat, **a.g.e.**, s. 237-238.

⁶ **Milli Birliğe Doğru**, Haz. Sabahat Erdemir, Türk Devrim Ocakları 29 Ekim Beyazıt Ocağı Yayınları, Ankara, 1961, s. 293.

⁷ Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966, s. 42-45.

yük kentlerdeki halk kitlesinin bir kısmıydı. Fakat bu kesimlerin aksine, ülke nüfusunun yüzde yetmişini teşkil eden kırsal nüfus darbeyi pasif bir şekilde kabullenmişti. Daha da önemlisi köylü nüfus arasında halen Menderes'in karizması güçlüydü.⁸ Bu nedenle Milli Birlik Komitesi (MBK), meşruiyet sorununu aşmak, güçlü bir halk desteği sağlamak için oldukça yoğun propaganda faaliyetleri yürüttü.

Darbeden hemen sonra askeri yönetimin de teşvikiyle Ankara ve İstanbul ve diğer birçok il ve ilçede bir aya yakın devam eden 27 Mayıs'a destek mitingleri ve kutlamaları düzenlendi.⁹ Halka yakın olmaya ve otoriter bir yönetim görüntüsü vermemeye çalışan askeri yönetim bu gösteri ve mitinglere sivil halkın katılımını teşvik etmekteydi. 27 Mayıs aleyhinde propaganda yapılması yasaklandı. Daha sonra darbenin tanıtılması ve anlatılması için radyo yayınları hazırlandı, propaganda broşürleri¹⁰, kitap ve kitapçıklar bastırıldı.¹¹ 27 Mayıs darbesini yücelten, ona "demokrasinin kurtarıcısı" rolünü biçen ve aynı zamanda devrik DP iktidarını lanetleyen, karalayan yayınlar hızlıca ortalığı kapladı. Gazeteler günlerce Menderes hükümetlerinin kanlı planları olduğu ile ilgili asılsız haberleri yazdılar. Komite bu tür haberlere göz yumdu ve herhangi bir önlem almadı. Türkiye Milli Gençlik Teşkilatına dönemin en yaygın kitle iletişim aracı olan radyoda, "Gençlik Saati" yayımlama olanağı verildi. Programda, gençliğin "27

⁸ Weiker, *a.g.e.* s. 170-171.

⁹ **Cumhuriyet**, 29 Mayıs ve 1,2,3,5,9,10,11,13,14,15,17,20,21 Haziran 1960 sayıları; **Milliyet**, 4,9,10,11,13,14,16,19,21,24 Haziran 1960 sayıları.

¹⁰ **Yassıada Broşürü**, TC Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, İstanbul, Ekim 1960: 27 Mayıs'tan önce meydana gelen çeşitli olayların fotoğraflarının yer aldığı broşürde, sırasıyla "İnkılabın Gerekçesi, 27 Mayıs'ın Manası, Yassıada'nın Manası, Düşük İktidar Mensupları Neden Yargılanmaktadır?" gibi bölümler yer almaktadır.

¹¹ Bu broşür ve kitapçıkların bazıları şunlardır: **Okulda 27 Mayıs**, MBK 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu Yayın:3, DSİ Matbaası, Ankara, 1961; **Türk Ordusunun Zaferi Kansız İhtilal**, Haz. Vecdi Bürün, Ekicigil Yayınevi, 1960; Enver Ziya Karal, **27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu**, MEB Basımevi, İstanbul 1960; Selahattin Tansel, **27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler**, MEB Basımevi, İstanbul, 1960; Avni Elevli, **Hürriyet İçin 27 Mayıs Devrimi**, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1960; **27 Mayıs Marşlar**, Milli Eğitim Bakanlığı, 1961.

Mayıs Ruhu”na bağlılığı ve Silahlı Kuvvetlere olan inancı dile getirilerek 27 Mayıs savunusu yapılıyordu.¹² Yine 27 Mayıs’ın köylerde anlatılması için öğretmenler, akademisyenlerin yanı sıra öğrencilerden de yardım istendi.¹³ Kısacası MBK, bu dönemde kitlelere ulaşabilecek nitelikteki her türlü aracı propaganda konusu yaparak kullandı.

Posta pulundan sigaraya, hatıra paradan alyansa kadar her türlü aracı şaşırtıcı bir şekilde propaganda aracına dönüştüren 27 Mayıs askeri yönetimi, darbeye geniş bir şekilde siyasal ve toplumsal bir meşruiyet tabanı sağlamak için darbeyi Atatürk ilke ve inkılaplarıyla da ilişkilendirmeye çalıştı ve süreç içerisinde propaganda faaliyetlerinin merkezine Atatürkçülüğü yerleştirdi.

27 Mayıs günü askeri müdahale, sosyal bir boyut ve siyasal bir düşünce derinliğinden yoksun; toplumsal desteği oldukça zayıf ve meşru olmayan basit bir hükümet darbesi görünümündedir. Bu aşamada en önemli destek üniversiteden geldi. MBK, darbe sabahı yeni anayasayı ve seçim kanununu hazırlamak üzere, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden bir grup öğretim üyesini Ankara’ya getirip bir komisyon kurdu.¹⁴ Sıddık Sami Onar başkanlığında oluşturulan Anayasa Komisyonu, 28 Mayıs’ta ilk raporunu sundu. Raporda tespit edilen esaslar, darbenin hukuki yönden meşruiyetini sağlamakla birlikte¹⁵, darbenin niteliğini de değiştirdi.¹⁶ Anayasa Komisyonu raporunda, içinde bulunan durumu “âdi ve siyasal bir hükümet darbesi” olarak değerlendirmenin doğru olmadığını belirttikten sonra, bozulan düzenin sorumlusu olarak DP iktidarını suçladı. Rapora göre, DP iktidarı Ana-

¹² Alpay, Kabacalı, **Türkiye’de Gençlik Hareketleri**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1992, s., 167.

¹³ **Milliyet**, 16 Eylül 1960.

¹⁴ Bu akademisyenler şunlardır: Sıddık Sami Onar, Naci Şensoy, Hüseyin Nail Kubalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli, bkz. TC. Resmi Gazete, Sayı: 10540, 1 Temmuz 1960; **Resmi Gazete**, Sayı: 10541, 2 Temmuz 1960.

¹⁵ Abdi İpekçi; Ö. Sami Coşar, **İhtilalin İçyüzü**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s. 217.

¹⁶ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Hil Yayınları, İstanbul, 2010, s. 209.

yasa ve hukuk dışı faaliyetlerinden dolayı aylar hatta yıllar önce meşruiyetini kaybetmiş ve kişisel iktidar hevesini ve sınıf çıkarlarını temsil eden maddi bir güç haline gelmişti. Yine rapora göre, DP hükümeti, Anayasaya tamamen aykırı kanunlar çıkarmış ve bunlara dayanmak suretiyle Anayasayı ihlâl etmiş, devlet düzenini bozmuş, halkı birbirine düşürerek anarşiye yol açmış, devleti ve sosyal kurumları işleyemez hale getirmiş ve bu kurumların dayandığı ahlak temellerini yok etmeye çalışmıştır. Tüm ulusu temsil etmesi gereken TBMM, hakiki bir temsil organı olmaktan çıkarılmış, kişisel ve sınıf çıkarına hizmet eden bir parti grubu haline dönüştürülmüştür. Raporda ileri sürülen bu düşüncelerden sonra, 27 Mayıs darbesinin tüm bu fiili durumları önleme, meşru ve sosyal düzeni yeniden kurma ihtiyacının bir sonucu olduğu ifade edilmiş ve böylece darbenin meşruiyeti pekiştirilmiştir.¹⁷

Anayasa Komisyonu söz konusu raporuyla bir taraftan darbeye yasal bir meşruiyet sağlarken diğer taraftan, 1950'nin "karşı devrim" olduğu tezini de ileri sürmekteydi. Anayasa Komisyonu söz konusu raporunda, DP'nin, "Devletin öz ve ana müesseselerine ve Türkiye'nin dünya devletler camiasında medeni bir devlet olarak layık olduğu yeri muhafaza etmesi bakımından olağanüstü değer ve ehemmiyette olan Atatürk inkılaplarına karşı düşman durumuna" düştüğü ifadelerine yer vermektedir. Komisyonun bu ifadeleri çok kısa bir süre içinde, askeri rejim tarafından da tekrar edilecektir.¹⁸ Böylece Atatürkçülüğün askeri darbeler için bir meşruiyet referansı olarak kullanılmasının ilk örneği ortaya çıkmış ve 27 Mayıs dönemi boyunca sürdürülen propagandalarla 1950'nin "karşı devrim" olduğu tezi, 27 Mayıs darbesinin meşrulaştırıcı bir argümanı olarak geliştirilmiştir.¹⁹

27 Mayıs darbesinin Atatürk ilke ve inkılaplarıyla ilişkilendirilmesi konusunda öncelikle darbeyi tasarlayan, kurgulayan ve gerçekleştiren

¹⁷ "Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslar" **Resmi Gazete**, Sayı: 10540, 1 Temmuz 1960, s. 1636 ve **Resmi Gazete**, Sayı: 10541, 2 Temmuz 1960, s. 1644.

¹⁸ Tanel Demirel, "1946-1980 Döneminde Sol ve Sağ", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 413-450.

¹⁹ Hikmet Özdemir, **Rejim ve Asker**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 28.

kadroların fikirlerine bakmak faydalı olacaktır. MBK'yi oluşturan subaylarla yapılan röportajlarda onlara, "27 Mayıs devrimi Atatürk devrimi hareketinin bir devamı mıdır?" sorusu yöneltildiğinde çoğunluğu, DP'nin Atatürk devrimlerini zayıflattığı, ordunun Atatürk'ün mirasını kurtardığı, Atatürk devrimlerinin yarım kaldığı, 27 Mayıs ile Atatürk arasında önemli bir bağlantı olduğu yönünde iddialar öne sürmüşlerdir. Bu konuda MBK üyesi Sami Küçük, "Bu ihtilal Atatürk devrimlerine tecavüz edildiğinden dolayı yapılmıştır. Atatürk'ün devamıdır... 27 Mayıs ilk hareket noktasını Atatürk'ten almıştır." ifadelerini kullanacaktır.²⁰ MBK üyesi General Sıtkı Ulay ise 27 Mayıs'ın Atatürk adına yapıldığını şöyle ifade edecektir: "Atatürk'ün arzu ettiği fakat ömür kifayetsizliğinden yetiştiremediği demokrasi nizamının sonradan gelenler tarafından muhtelif sebep ve amiller yüzünden ve belki zaruri sebeplerle tam olarak oturtulmamasından dolayı 27 Mayıs hareketinin yapılmasına mecburiyet hasıl olmuştur."²¹ Komite üyesi İrfan Solmazer'e göre, Atatürk devrimleri yarım kalmış gerilemiş, "devrim esas yollarından şaşırılmış ve devrime ihanet edilmiştir." Bu nedenle Solmazer'e göre 27 Mayıs darbesi, "Atatürk devrimlerinin bırakıldığı yerden başlamasıdır."²² Komite üyesi ve aynı zamanda Milli Savunma Bakanı General Fahri Özdilek ise 27 Mayıs darbesi ile Atatürk inkılabı arasındaki bağlantıyı şöyle kuruyordu: "27 Mayıs inkılabı Atatürk'ten aldığımız ilhamın his ve heyecanı ile yapıldı. Yurt içinde teessüsünü arzu ettiğimiz demokrasinin ve hürriyetlerin çiğnenmemesi için vazife başında bulunanlarımızın vazifelerini bu yönden de yerine getirmelerini sağlayan Atatürk'ün aştığı his ve heyecandır. Atatürk müstevli orduyu imha etmek suretiyle Milli Misak sınırlarını çizdi. 27 Mayıs hareketi ise çiğnenmiş olan demokrasinin, hürriyetlerini milli itibarımızın iadesi suretiyle bu nizamın sınırlarını yeniden masun olarak kökleşmesini temin etmektedir."²³ Yine Komite üyesi

²⁰ Yaşar Kemal, "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 5, Albay Sami Küçük İle Görüşme", **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1960, s. 4.

²¹ Ecvet Güresin, "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 7, General General Sıtkı Ulay İle Görüşme", **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1960, s. 5.

²² Yaşar Kemal, "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 8, Yüzbaşı İrfan Solmazer İle Görüşme", **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1960.

²³ Ecvet Güresin, "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 9, Orgeneral Fahri Özdilek İle Görüşme", **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1960, s. 5.

Vehbi Ersü'ye göre ise 27 Mayıs darbesi, “Atatürk devriminin çiğnendiğini görmekle” yapılmıştı.²⁴

MBK üyelerinden Yarbay Orhan Kabibay, döneme hakim kılınmaya çalışılan 1950’de başlayan on yıllık DP iktidarının “karşı devrimci” olduğu tezini açıkça ifade etmektedir. Kabibay’a göre, “27 Mayıs inkılabı son on yılın içinde iktidar hırsı ile tertipli olarak sarsılmak, yok edilmek istenen büyük Atatürk’ün inkılabının korunması ve kurtarılması için Atatürk’ün inkılap ruhu ile yetişmiş bugünkü neslin şahlanmasıdır.”²⁵ Benzer iddiaları Komite üyesi Mustafa Kaplan da ifade edecektir. Kaplan’a göre, “Atatürk devrimleri çok müsait olmayan şartlar altında başlamış fakat büyük bir irade ve basiretle yürütülerek başarıya ulaştırılmıştır. Buna rağmen çeşitli ters düşünceler bu inkılapların birçoğunu sarsmış ve eritmiştir. 27 Mayıs devrimi Atatürk devrimlerini topyekün ele alan ve bu temeller üzerine oturan bir devrimdir. Gaye bu devrimleri hürriyet sınırları içinde en kısa zamanda amaçlarına ulaştırmaktır.”²⁶ Komite üyesi Muzaffer Yurdakuler’e göre ise DP iktidarı 1950’den başlayarak 27 Mayıs’a kadar “Her gün Atatürk devrimlerinden bir şeyler alıp geriye götürmüştür.”²⁷

Darbe için orduya ilk işareti veren üniversite öğrencilerinin gösterileriydi. 28 Nisan ile 26 Mayıs 1960 tarihleri arasında üniversite gençliği, Menderes hükümetine karşı gösterileriyle ciddi bir risk almış, hükümet karşıtı eylemleriyle darbe öncesinin koşullarının yaratılmasında öncü rol oynamış ve darbenin kıvılcımını çakmışlardı.²⁸ Dönemin hakim duygusuna göre, toplumu özgürlüğe kavuşturan, “27 Mayıs devrimine ulaştıran” ordudan sonraki ikinci güç²⁹, sayıları altmış bini

²⁴ Yaşar Kemal, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 11, Binbaşı Vehbi Ersü İle Görüşme”, **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1960, s. 5.

²⁵ Ecvet Güresin, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 13, Yarbay Orhan Kabibay İle Görüşme”, **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1960, s. 5.

²⁶ Yaşar Kemal, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 16, Yarbay Mustafa Kaplan İle Görüşme”, **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1960, s. 4.

²⁷ Yaşar Kemal, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 21, Albay Muzaffer Yurdakuler İle Görüşme”, **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1960, s. 5.

²⁸ Jacob M. Landau, **Türkiye’de Aşırı Akımlar**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1978, s. 45-46.

²⁹ Kabacalı, **a.g.e.**, 167.

geçen üniversite öğrencileriydi. Yürütülen propagandanın ana eksenini, “*Hürriyet hareketinin 28 Nisan’da, üniversite bahçesinde*” başladığı yönündeydi.³⁰ Askeri rejim ise darbenin başarılmasında gençliğin bu rolünün farkındaydı ve ilk propagandasını gençlik üzerine kurdu. Askeri yönetim, darbe öncesi öğrenci gösterilerini her yönü ile abartarak, farklı anlamlar yükleyerek ve daha birçok farklı propaganda yöntemiyle öğrenci gençliği yeni rejimin etrafında tutmaya çalıştı. Darbenin hemen ardından gençlikle özel bir ilişki geliştirmeye çalışan, ordunun “ilerici” rolünü vurgulayan, “ordu gençlik el ele” sloganını etkili kılmaya çalışan bir dizi propagandalar yürütülmeye çalışıldı. Bu propagandaların en çarpıcısı ise darbe öncesi gösterilerde ve darbe sırasında hayatlarını kaybeden beş kişinin “Hürriyet Şehitleri”, “Devrim Şehitleri” ve “İnkılap Şehitleri” gibi çeşitli isimlerle nitelendirilip Anıt-kabir’in bahçesine gömülmeleridir.³¹ Atatürk için yapılan ve ondan başka hiçbir kimsenin defnedilmemesi gereken Anıt-kabir’in, 27 Mayıs darbesinin meşrulaştırıcı propagandalarına konu olması yine darbenin Atatürkçülük ile ilişkilendirilmesi çabasının bir ürünü olduğu söylenebilir.

Askeri yönetim “Hürriyet Şehitleri” olarak nitelendirdiği beş kişi için önce İstanbul’da ve daha sonra Ankara’da geniş katılımlı bir cenaze töreni düzenledi. “Hürriyet Şehitleri” olarak adlandırılan bu beş kişiden olan Turan Emeksiz ve Nedim Özpolat İstanbul’daki olaylarda hayatlarını kaybetmişlerdi. Bu iki kişi için 9 Haziran 1960’ta İstanbul Beyazıt meydanında büyük bir tören düzenlendi. Tören, İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar ve sivil-asker devlet erkanının da hazır bulunduğu ve gazetelerin aktardığına göre 2 milyon kişinin eşlik ettiği geniş bir katılımla gerçekleştirildi. Rektör Onar törendeki konuşmasında, “İki şehidimiz için yapılan bu tören sembolik mahiyettedir. Daha başka ölülerimiz de vardır. Naaşlarını belki bulamayacağız. Ama onları da kardeşleri gibi Ata’nın yanında kalplerimize gömeceğiz.” diyerek darbeye ilgili olaylarda hayatlarını kaybeden öğrenci

³⁰ **Hayat Haftalık Mecmua**, Sıra No 195, Yıl 5, S27, C 2, 1 Temmuz 1960.

³¹ **Cumhuriyet**, 10-11 Haziran 1960; **Milliyet**, 10-11 Haziran 1960.

sayısının daha fazla olduğunu iddia etti. Yapılan törenin ardından kortej eşliğinde Sarayburnu'na getirilen naaşlar buradan Deniz Kuvvetlerine ait bir gemi ile Haydarpaşa'ya getirildi ve Anıtkabir'e gömülme üzere trenle Ankara'ya gönderildi.³² Ertesi sabah Ankara'da büyük bir törenle karışıldıktan sonra iki cenaze Cebeci Camiinde bulunan diğer üç cenazenin yanına götürüldü. Kılınan cenaze namazının ardından top arabalarına yerleştirilen beş kişinin naaşları binlerce kişilik kortej eşliğinde Anıtkabir'e doğru yola çıktı. Hava Kuvvetlerinden uçakların alçak uçuş yaptıkları, top atışları ile selamlamaların yapıldığı, neredeyse tüm devlet erkanının katıldığı törenle "Hürriyet Şehitleri" olarak adlandırılan beş kişi Anıtkabir'e defnedildiler. Cenazeler toprağa sırasıyla verildi ve her seferinde tören bölümü havaya üç el ateş ederek saygılarını sundu.³³

Askeri yönetimin gövde gösterisine dönüştürdüğü "Hürriyet Şehitleri" cenaze törenleriyle topluma vermek istediği mesaj, 27 Mayıs yapılırken şehitler verilmiş, büyük uğraşlar sonucu kutsal bir dava başarıyla sonuçlandırılmış, ülke uçurumun kenarından alınmıştı şeklinde okunabilir. Bu gençlerin Anıtkabir'e gömülmelerindeki amacın 27 Mayıs'ın Atatürk devrimlerinin bir devamı olduğu ve dolayısıyla bu gençlerin Atatürk yolunda şehit oldukları duygusunu halkta yerleştirmek olduğu söylenebilir. Aslında MBK'nin "Hürriyet Şehitleri" olarak icat ettiği siyasal şehitlik kavramı bir zorlamanın ürünüydü. Çünkü "Hürriyet Şehitleri" veya "Devrim Şehitleri" olarak adlandırılan bu beş kişi kasıtlı olarak öldürülmemişlerdi. Söz konusu bu beş kişiden biri olan Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz'in ölümü sadece şüpheliydi. 28 Nisan 1960 öğrenci olaylarında öldürüldüğü kesin olan Emeksiz'i polis doğrudan hedef mi aldığı yoksa seken bir kurşunla mı öldürüldüğü halen tartışmalıdır. Bunun dışında diğer dört kişinin hayatlarını ne şekilde kaybettikleri açıktır. Hürriyet Şehidi ilan edilen lise öğrencisi Nedim Özpolat, İstanbul'da 30 Nisan 1960'taki hükümet

³² *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1960.

³³ *Cumhuriyet*, 10-11 Haziran 1960; *Milliyet*, 10-11 Haziran 1960.

karşısı gösterilerde çıktığı tankın üzerinden düşerek hayatını kaybetmişti.³⁴ Hürriyet Şehidi ilan edilen bir diğer kişi ise küçük yaşta Ersan Özey'di. Özey, 27 Mayıs sabahı sokağa çıkma yasağını ihlal neticesinde vurularak öldürülmüştü.³⁵ Bir diğer Hürriyet Şehidi ise Teğmen Ali İhsan Kalmaz'dı. Onun görevi darbe gecesini Ankara Ulus'taki PTT Genel Müdürlük binasını almaktı. Kalmaz, bu görevini yerine getirirken paniğe kapılan bir jandarmanın silahından çıkan kurşunla hayatını kaybetmişti.³⁶ Hürriyet Şehitlerinin sonuncusu ise Harp Okulu öğrencisi Sökmen Gültekin'di. O da 27 Mayıs gecesini askeri darbeye hazırlanırken kaza eseri silahı ateş almış ve hayatını kaybetmişti.³⁷

27 Mayıs darbesinin Atatürkçülük ile ilişkilendirilmesi için askeri yönetimin yürüttüğü bir başka propaganda ise 27 Mayıs ile başlayan yeni dönemi "İkinci Cumhuriyet" olarak nitelendirilmesidir. Tespit edildiği kadarıyla bu ifadeye ilk kez 11 Temmuz 1960'ta I. Cemal Gürsel Hükümeti programında yer verilmektedir. Devlet Bakanı Amil Artus tarafından Komiteye okunan programda, yeni Hükümet, "İnkılap Hükümeti" olarak nitelendirilir ve 27 Mayıs ile başlayan yeni dönem "İkinci Cumhuriyet" ifadeleriyle tanımlanır ve bu ifade programın çeşitli yerlerinde kullanılır. Örneğin "İkinci Cumhuriyetin Anayasasının" hazırlandığı, özgür basın, kurulacak "İkinci Cumhuriyetin" başlıca dayanaklarından biri olacağı ifade edilir. Program şu ifadelerle son bulur: "*Vazifede bulunduğumuz müddetçe İkinci Cumhuriyet ile, kurulacak olan yeni Türk demokrasisinin, sağlam ve hiçbir kimse veya zümrenin tasallutuna maruz kalmayacak kudret ve selâmette olmasını temin etmek, 27 Mayıs İnkılap hareketinin ve İnkılap Hükümetimizin maddeten ve manen*

³⁴ Orhan Erkanlı, **Askeri Demokrasi**, Güneş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 31; **Hayat, Haftalık Mecmua**, S 25, 17 Haziran 1960, s. 7.

³⁵ Sıtkı Ulay, **27 Mayıs 1960 Harbiye Silah Başına**, Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1968, s. 104-405.

³⁶ "Hürriyet Hareketinin Simaları", **Hayat, Haftalık Mecmua**, S 24, 10 Haziran 1960, s. 3.

³⁷ **Milliyet**, 11 Haziran 1960; **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1960; "Millî Birlik Komitesinin Şehitlerle Alâkalı Tebliği", 9 Haziran 1960, **Resmî Gazete**, 11 Temmuz 1960.

mümkün olan en kısa zamanda ulaşmak istediği bir hedef olmakta devam etmektedir."³⁸

Hükümet programındaki bu dikkat çekici ifadelerin sadece anlam kolaylığı sağlamak için kullanıldığını söylemek zordur. Diğer taraftan İkinci Cumhuriyet tanımlaması, Cumhuriyetin 27 Mayıs ile birlikte yeniden kurulacağı gibi bir anlamı beraberinde getirirse de askeri yönetimin böyle bir eğilimde olduğunu söylemek de zordur. Dolayısıyla yeni dönemin bu şekilde tanımlanması, DP'nin on yıllık iktidarında Cumhuriyet rejimini kesintiye uğrattığı ve ordunun Atatürk'ün mirasını kurtardığı yönündeki propagandaların bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. "İkinci Cumhuriyet" ifadesi daha sonra yaygın bir şekilde kullanılacaktır. Devlet Başkanı Cemal Gürsel 1961'yılını "İkinci Cumhuriyet" in kuruluş yılı olarak ilan etti. Gürsel yeni yıl dolayısıyla yayımladığı mesajında, "1961 yılının ikinci Cumhuriyetin kuruluş yılı olarak milletimize mutlu olmasını dilerim. Hak, adalet, fazilet ve ahlak esasları üzerinde kurulacak ikinci Cumhuriyet, milletimizin inkişaf ve tekamülünde mühim bir amil olacaktır." ifadelerine yer vermektedir.³⁹

İkinci Cumhuriyet nitelemesi 27 Mayıs dönemiyle giderek özdeşleşti ve dönemin bir diğer adı haline geldi. Dönemin siyasal gelişmeleri de artık İkinci Cumhuriyet sözüyle ifade edilmekteydi. İkinci Cumhuriyetin ilk hükümeti, İkinci Cumhuriyetin Birinci Meclisi⁴⁰, İkinci Cumhuriyetin ilk koalisyon hükümeti gibi ifadelerle gazetelerde, çeşitli açıklamalarda sık sık rastlanmaktadır. 26 Aralık 1961'de Başbakan İsmet İnönü tarafından bakanlıklara gönderilen genelgeden ise İkinci Cumhuriyet ifadesinin resmi yazışmalarda da kullanıldığı, toplumda 27 Mayıs darbesiyle birlikte Cumhuriyetin yeniden kurulduğu gibi bir algının oluştuğu anlaşılmaktadır. Söz konusu genelge şöyledir:

³⁸ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 1, B: 2, 11 Temmuz 1960, ss. 2-8.

³⁹ **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1961, s. 1-3.

⁴⁰ **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1961; **Milliyet**, 26 Ekim 1961.

“Memleketimizde Devrim hareketi Cumhuriyeti korumak amacıyla meydana gelmiş, yeni bir Cumhuriyetin kurulması bahis konusu olmamıştır. Bu bakımdan daha ziyade yeni bir Anayasa’yı ifade etmek üzere, mecazî anlamda kullanılan ikinci Cumhuriyet deyimini gerçek hukuki duruma tamimiyle uymamaktadır.

Filhakika 1924 tarihli ve 491 sayılı Anayasa’nın bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12/6/1960 tarihli ve 1 sayılı kanununun 24’üncü maddesinde Devlet şeklinin, Cumhuriyet olduğuna dair hükmün değişmezliği teyit edildiği gibi aynı kanunun gerekçesinde de 27 Mayıs Devrim hareketinin Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak görevinin icabı olduğu açıklanmış bulunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa’sını hazırlayan Kurucu Meclise yeni bir Cumhuriyet kurma görevi verilmemiş ve ayrıca bu Anayasanın gerekçesinde “bu Anayasa ile kurulacak siyasî sistemle büyük bir Devrim hareketinin müsbet ve medenî eseri olan Türkiye Cumhuriyeti’nin devam etmekte olduğu gösterilmek istendiği” belirtilmiştir.

Cumhuriyetimizin banisi Büyük Atatürk tarafından “Türkiye Cumhuriyeti ilelebet paidar olacaktır” şeklinde ifade edilen fikrin ışığı altında Kurucu Meclisin -Anayasa Komisyonu- sözcüsü tarafından yapılan açıklamalarla da ikinci bir Cumhuriyet kurulmasının bahis mevzuu olamayacağı hakikati herhangi bir tereddüde yer vermeyecek surette ortaya konulmuştur.

Atatürk’ün işaretlerine uygun olarak Türk Milletinin hayatında bir an bile eksik olmaksızın devam eden Cumhuriyetin zaman içinde bütünlüğü ikinci bir kuruluşa yer vermiş olamaz.

Bu itibarla bundan böyle resmî yazışma ve ifadelerde “İkinci Cumhuriyet” sözünün kullanılmamasına dikkat edilmesini... rica ederim.”⁴¹

SONUÇ

Sonuç olarak Atatürkçülüğün bir darbenin gerekçesi olarak kullanılması alışkanlığının 27 Mayıs darbesiyle birlikte yerleşmeye başladığı

⁴¹ Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, C 25, S1186, 1 Ocak 1962, s. 1.

söylenbilir. 27 Mayıs sonrasında gerçekleşen askeri darbe ve müdahaleler ve aynı zamanda darbe girişimleri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. “Atatürk’ün başladığı işe, onun bıraktığı yerden devam etmek”, “Atatürkçülük yolunda devam” gibi nitelermeler, 27 Mayıs sonrası süreçte müdahalede bulunan kadroların sık sık başvurdukları temel argüman haline gelecektir. 27 Mayıs darbesinin hemen ardından Talat Aydemir’in liderliğindeki cuntanın, 22 Şubat 1962 ve 20-21 Mayıs 1963 darbe girişimleri, bu alışkanlığın yerleşmeye başladığının ilk göstergesidir. 20 Mayıs 1963’te ikinci kez darbeye teşebbüs eden Talat Aydemir’e bağlı isyancı birlikler tarafından okunan radyo bildirisinde, “*Gayesi ve vazifesi milletimizin kurtarıcısı ve Cumhuriyetimizin kurucusu Büyük Atatürk’ün ilkeleri ile çizdiği yolda yürümek...olan Büyük Millet Meclisi ve onun hükümetleri, mevcut Anayasa ve kanunları hiçe sayarak partizan bir zihniyetle hareket etmeleri neticesinde ekonomik, sosyal ve politika hayatımızı tamamen felce uğratmışlar, millet ve devletimizin bekasını tehlikeye düşürmüşlerdir...*” Eylem gerekçelerini bu şekilde ifade eden isyancılar amaçlarını ise şöyle ifade etmekteydiler: “*Türk Silahlı Kuvvetleri tamamen Atatürk ilkelerine bağlı olarak Milletimizin muhtaç olduğu kuvvetli, istikrarlı, devrimci ve demokratik Cumhuriyet idaresini kuracak ve muhalefeti amama ulaştıracaktır.*”⁴²

12 Mart 1971 Muhtırası ise, Atatürkçülüğün bir darbenin maskesi olarak kullanılması alışkanlığının yerleştiğini gösterir. 12 Mart muhtırasında, “...Anayasa’nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kânunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin...” kurulması, aksi halde ülke yönetimine doğrudan el konulacağı vurgulanır.⁴³ Demokratik yollarla seçilen meşru hükümetin bir muhtıra ile istifa ettirilmesinden sonra kurulan 12 Mart rejiminin temel argümanlarından biri, 27 Mayıs döneminde olduğu gibi, “Atatürkçülüğe dönüş”tür. 12 Mart döneminin başbakanlarından Nihat Erim “*Bizim hükümetimiz, Atatürk’ün başladığı reformları devam ettirmek*

⁴² Talat Aydemir, **Talat Aydemir’in Hatıraları**, Kitapçılık Ticaret Şirketi Yayınları, İstanbul, 1968, s. 248.

⁴³ **Hürriyet**, 12 Mart 1971 (Yıldırım Baskısı).

azmi ile iş başına gelmiştir. Bizim hükümetimiz Atatürk'ün yaptığı, koyduğu devrim kanunlarını gereği gibi uygulamak üzere iş başına gelmiştir.” ifadelerini kullanacaktır.⁴⁴ I. Erim Hükümetinin Milli Eğitim Bakanı Şinasi Orel ise bir açıklamasında: “Geçen süre içerisinde Atatürk ilkelerinden sapmanın Türkiye’yi dar boğazlara getirdiğini, gerek 27 Mayıs, gerekse 12 Mart Atatürkçülüğe dönüşü, kurtuluşun ancak bu ilkelerde olduğunu hatırlatan birer müdahaledir.”⁴⁵ diyerek askeri darbe ve müdahaleleri “Atatürkçülüğe dönüş” olarak değerlendirecektir. Yine bazı açıklamalarda 12 Mart muhtırası ile başlayan yeni dönem, 27 Mayıs döneminde olduğu gibi, “III. Cumhuriyet”in başlangıcı olarak da nitelendirilecektir.⁴⁶ 12 Eylül askeri yönetimi ise nerdeyse bütün eylemlerini Atatürkçülükle ilişkilendirecektir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları

Resmi Gazete

Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi

Gazete ve Dergiler

Hayat Haftalık Mecmua

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Kitap ve Makaleler

Alpay, Kabacalı, **Türkiye’de Gençlik Hareketleri**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1992.

Abdi İpekçi, Ö. Sami Coşar, **İhtilalin İçyüzü**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

⁴⁴ Nihat Erim, **12 Mart Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 197.

⁴⁵ **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1971, s. 1-7.

⁴⁶ **Milliyet**, 18 Ekim 1973.

- Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966.
- Edwar Lutwak, **Bir Uzmanın Gözüyle Darbe**, Yaba Yayınları, Ankara, 1996.
- Ecvet Güresin, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 7, General General Sıtkı Ulay İle Görüşme”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1960, s. 5.
- _____, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 9, Orgeneral Fahri Özdilek İle Görüşme”, **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1960, s. 5.
- _____, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 13, Yarbay Orhan Kabibay İle Görüşme”, **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1960, s. 5.
- Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Hil Yayınları, İstanbul, 2010.
- Hikmet Özdemir, **Rejim ve Asker**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Jacob M. Landau, **Türkiye’de Aşırı Akımlar**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1978, s. 45-46.
- Kemal Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- Milli Birliğe Doğru**, Haz. Sabahat Erdemir, Türk Devrim Ocakları 29 Ekim Beyazıt Ocağı Yayınları, Ankara, 1961.
- Nihat Erim, **12 Mart Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Orhan Erkanlı, **Askeri Demokrasi**, Güneş Yayınları, İstanbul, 1987.
- Sıtkı Ulay, **27 Mayıs 1960 Harbiye Silah Başına**, Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1968.
- Talat Aydemir, **Talat Aydemir’in Hatıraları**, Kitapçılık Ticaret Şirketi Yayınları, İstanbul, 1968.
- Tanel Demirel, “1946-1980 Döneminde Sol ve Sağ”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 413-450.

Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi**, C 2, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963.

Yaşar Kemal, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 5, Albay Sami Küçük İle Görüşme”, **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1960, s. 4.

_____, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 8, Yüzbaşı İrfan Solmazer İle Görüşme”, **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1960.

_____, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 11, Binbaşı Vehbi Ersü İle Görüşme”, **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1960, s. 5.

_____, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 16, Yarbay Mustafa Kaplan İle Görüşme”, **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1960, s. 4.

_____, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 21, Albay Muzaffer Yurdakuler İle Görüşme”, **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1960, s. 5.

Walter F. Weiker, **1960 Türk İhtilali**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 17.

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF POLITICAL PARTIES IN TURKEY (1908-1980)

Behçet Kemal YEŞİLBURSA*

ABSTRACT

Political parties started to be established in Turkey in the second half of the 19th century with the formation of societies aiming at the reform of the Ottoman Empire. They reaped the fruits of their labour in 1908 when the Young Turk Revolution replaced the Sultan with the Committee of Union and Progress, which disbanded itself on the defeat of the Empire in 1918. Following the proclamation of the Republic in 1923, new parties started to be formed, but experiments with a multi-party system were soon abandoned in favour of a one-party system. From 1930 until the end of the Second World War, the People's Republican Party (PRP) was the only political party. It was not until after the Second World War that Turkey reverted to a multi-party system. The most significant new parties were the Democrat Party (DP), formed on 7 January 1946, and the Nation Party (NP) formed on 20 July 1948, after a split in the DP. However, as a result of the coup of 27 May 1960, the military Government, the Committee of National Union (CNU), declared its intentions of seizing power, restoring rights and privileges infringed by the Democrats, and drawing up a new Constitution, to be brought into being by a free election. In January 1961, the CNU relaxed its initial ban on all political activities, and within a month eleven new parties were formed, in addition to the already established parties. The most important of the new parties

* Prof. Dr., Bursa Uludag University. E-Mail: bkyesilbursa@uludag.edu.tr

were the Justice Party (JP) and New Turkey Party (NTP), which competed with each other for the DP's electoral support. In the general election of October 1961, the PRP's failure to win an absolute majority resulted in four coalition Governments, until the elections in October 1965. The General Election of October 1965 returned the JP to power with a clear, overall majority. The poor performance of almost all the minor parties led to the virtual establishment of a two-party system. Neither the JP nor the PRP were, however, completely united. With the General Election of October 1969, the JP was returned to office, although with a reduced share of the vote. The position of the minor parties declined still further. Demirel resigned on 12 March 1971 after receiving a memorandum from the Armed Forces Commanders threatening to take direct control of the country. Thus, an "above-party" Government was formed to restore law and order and carry out reforms in keeping with the policies and ideals of Atatürk. In March 1973, the "above-party" Melen Government resigned, partly because Parliament rejected the military candidate, General Gürler, whom it had supported in the Presidential Elections of March-April 1973. This rejection represented the determination of Parliament not to accept the dictates of the Armed Forces. On 15 April, a new "above party" government was formed by Naim Talu. The fundamental dilemma of Turkish politics was that democracy impeded reform. The democratic process tended to return conservative parties (such as the Democrat and Justice Parties) to power, with the support of the traditional Islamic sectors of Turkish society, which in turn resulted in the frustration of the demands for reform of a powerful minority, including the intellectuals, the Armed Forces and the newly purged PRP. In the last half of the 20th century, this conflict resulted in two periods of military intervention, two direct and one indirect, to secure reform and to quell the disorder resulting from the lack of it. This paper examines the historical development of the Turkish party system, and the factors which have contributed to breakdowns in multiparty democracy.

Keywords: Political Parties, Democracy, Governments, Opposition, Turkey.

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ (1908-1980)

ÖZET

Türkiye'de siyasi partiler 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda reform amaçlayan cemiyetler tarafından kurulmaya başladı. Bu çabalar, 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin imparatorluğun gerçek yöneticisi olarak padişahın yerini almasıyla başarılı oldu. 1923'de bir Cumhuriyetin ilanından sonra yeni partiler kurulmaya başladı, ancak çok partili bir sistem tek parti sistemi lehine terk edildi. 1930'dan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tek siyasi partiydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye çok partili bir sisteme geri döndü. En önemli yeni partiler, 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti (DP) ve DP bölündükten sonra 20 Temmuz 1948'de kurulan Millet Partisi (MP) idi. Türkiye, 1950'lerdeki Demokrat Parti iktidarından sonra; 1960-1961 arasında doğrudan, 1971-1973 arasında da "teknokrat" hükümet formülü altında dolaylı bir askeri yönetim dönemi yaşamıştır. 27 Mayıs 1960'da ordu iktidarı ele geçirdi. Ancak Milli Birlik Komitesi yeni bir anayasa ve özgür bir seçimle siyasi hayata kısa sürede dönmeyi amaçladı. Dolayısıyla Ocak 1961'de tüm siyasi faaliyetlere ilişkin ilk yasağını yumuşattı ve bir ay içinde var olan partilere ek olarak on bir yeni parti kuruldu. Yeni partilerin en önemlisi, DP'nin seçim desteği için birbiriyle yarışan Adalet Partisi (JP) ve Yeni Türkiye Partisi (NTP) oldu. Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerde CHP'nin mutlak çoğunluğu kazanamaması üzerine Ekim 1965'teki seçimlere kadar dört koalisyon hükümeti kuruldu. Ekim 1965'de yapılan genel seçimlerde Adalet Partisi iktidara geldi. Küçük partilerin zayıf performansı neredeyse iki partili bir sistemin sanal olarak kurulmasına yol açtı. Ekim 1969'da yapılan genel seçimlerde daha az oy almasına rağmen AP'si iktidara tekrar geldi. Küçük partilerin oyları ve pozisyonları daha da düştü. Demirel, reformlar yapılmadığı takdirde ülkenin doğrudan kontrolünü ele ge-

çirme tehdidinde bulunan Silahlı Kuvvetlerden aldığı muhtıra üzerine, 12 Mart 1971'de istifa etti. Mart 1973'teki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra Ferit Melen Hükümeti, desteklediği Cumhurbaşkanı adayı General Gürler'in Meclis tarafından reddilmesi üzerine, istifa etti. Yeni hükümet 15 Nisan 1973'de Naim Talu tarafından kuruldu. Demirel ve Ecevit artık normal demokratik koşullara ve parti hükümetine dönüşün bir öncelik olması gerektiğine inanıyordu. Nitekim Ekim 1973'de genel seçimler yapıldı.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Partiler, Demokrasi, Hükümetler, Muhalefet, Turkey.

1. Introduction

Political parties started to develop in Turkey in the second half of the nineteenth century with the establishment of societies aiming at the reform of the Ottoman Empire. Their efforts succeeded in 1908 when the Young Turk Revolution replaced the Sultan as the real ruler of the Empire with the Committee of Union and Progress, which disbanded itself on the defeat of the Empire in 1918.¹ After the proclamation of a Republic in 1923, new parties started to be formed, but the experiment with a multi-party system was soon abandoned in favour of a one-party system. From 1930 until the end of the Second World War, the People's Republican Party (PRP) was the only political party. Its support, together with that of the army, enabled Mustafa Kemal Atatürk to impose westernizing reforms on Turkey between 1923 and 1938.²

After the Second World War, Turkey reverted to a multi-party system. The most significant new parties were the Democrat Party (DP), formed on 7 January 1946, and the Nation Party (NP) formed on 20 July 1948, after a split in the DP.³ The PRP Government gave way to pressure for electoral reforms to rule out corruption, and these reforms, together with dissatisfaction with decades of PRP rule, brought the DP to power with a landslide victory in the elections of 1950. When the DP Government's initial popularity declined, in the mid-1950s, it attempted to consolidate its rule by introducing repressive measures to weaken opposition parties and to restrict political liberties in the country as a whole. Its illiberal measures caused a split within

¹ Feroz Ahmad, **The Making of Modern Turkey**, Routledge, London, 1993, p. 31-51.

² The National Archives, United Kingdom, (here after TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973.

³ Tefrik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, p. 453-466.

the party itself. Its attack on the position of opposition parties culminated in its suspension of all party activities in April 1960, an action which in turn provoked a military coup on 27 May 1960.⁴

The military Government, the Committee of National Union (CNU), declared its intention, on seizing power, of restoring rights and privileges infringed by the Democrats and drawing up a new Constitution, to be brought into being by a free election. Its concern that the DP should not be returned to power led to the dissolution and banning of the DP by the CNU, and the imprisonment of many DP members. In January 1961, the CNU relaxed its initial ban on all political activities, and within a month eleven new parties were formed, in addition to the established parties. The most important of the new parties were the Justice Party (JP) and New Turkey Party (NTP), which competed with each other for the DP's electoral support. In July 1961, a national referendum approved the CNU's proposed new constitution and the promised elections were held in the following October.⁵

In the general election of October 1961, the PRP failure to win an absolute majority resulted in four coalition Governments up until the elections in October 1965. The first was a difficult mixture of the PRP and its biggest rival, the JP, which soon resulted in Parliamentary and Governmental deadlock. This coalition lasted until 31 May 1962. In the second coalition the PRP was supported by two minor parties, the Republican Peasants Nation Party (RPNP) and the New Turkey Party (NTP). It was hounded by differences of opinion on the question of state versus private enterprise in the economic sector, and by internal divisions within the parties which formed it. The two minor parties hurriedly abandoned the coalition in November 1963 when it became apparent that their association with a PRP dominated coalition had

⁴ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayınları, İstanbul, 2010, p. 55-133.

⁵ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 188-222.

cost them support in local elections. In the third coalition, the PRP Government was dependent on the support of some Independents in Parliament. This Government was toppled in February 1965 when the new leader of the JP, Süleyman Demirel, led most other opposition parties in a “national opposition” to reject the budget law. The fourth coalition, led by the JP, with the support of the NTP, RPNP and NP, was dominated by the prospect of elections in the autumn of 1965. The most significant event of the election campaigns was the announcement that the PRP was a “left-of-centre” party, which cost it a considerable number of moderate votes.⁶

The General Election of October 1965 returned the JP to power with a comfortable, overall majority. The poor performance of almost all the minor parties led to the virtual establishment of a two-party system. However, neither the JP nor the PRP were completely united. In the JP, there was discord between the moderate conservatives, led by the Prime Minister, Demirel, and the right-wing extremists led by Saadettin Bilgiç, which manifested itself in struggles for control of the party at JP Congresses. In the PRP, the adoption of the “left-of-centre” policy led to dissension which resulted in the withdrawal from the party of forty- eight moderate Deputies and Senators in April 1967, and their establishment of the Reliance Party (RP), under Professor Turhan Feyzioğlu, in May 1967. This split in the PRP helped the JP to maintain its electoral position during its first term of office, despite the fact that it ended the term on a note of crisis over demands for the full restoration of the political rights of former DP members.⁷

The General Election of October 1969 returned the JP to office, although with a reduced share of the vote. The position of the minor parties declined still further, with the JP and PRP accounting for 88.7% of the parliamentary seats. The PRP continued to be divided

⁶ (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 223-285.

⁷ (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 287-328.

between the extreme left-wing supporters of its Secretary General, Bülent Ecevit, and its more moderate members, with the Chairman, İsmet İnönü, trying unsuccessfully to reconcile the two factions. Divisions in the JP between moderates and right-wingers came to a head with the expulsion from the party in June 1970 of Bilgiç and twenty-five of his followers, and in the establishment in December 1970 of the right-wing Democratic Party. These events dealt a serious blow to the position of the Demirel Government, which was additionally faced with charges of corruption, serious economic difficulties and extremist violence.⁸

Demirel resigned on 12 March 1971 after receiving a memorandum from the Armed Forces Commanders threatening to take direct control of the country unless a new “above-party” Government was formed to restore law and order and carry out reforms in keeping with the policies and ideals of Atatürk. Up until 1973, the time of the report, three successive administrations struggled to comply with the Army’s demands. Law and order were restored by the use of martial law and by the repression of left-wing activities. However, progress on reform was slow, because the conservative JP, with its majority in the Assembly, was in a position to obstruct reform legislation. The first “above-party” Prime Minister, Nihat Erim, resigned over the difficulties of getting reforms through the Assembly in April 1972. The subsequent Government of Ferit Melen succumbed to the realities of democracy and acquiesced in the wishes of the majority JP.⁹

During the period of the “above-party” Government, the PRP underwent a serious split between the supporters of İnönü and those of Ecevit. İnönü and the conservatives in the PRP supported the appointment to the premiership of Nihat Erim, but Ecevit refused to cooperate and resigned as Secretary-General. When an Extraordinary

⁸ (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 287-328.

⁹ (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 353-398.

Party Congress in May 1972 showed that Ecevit had the support of the majority, İnönü resigned and was replaced as Chairman by Ecevit. The split was completed in November 1972, when İnönü and thirty-three other PRP Parliamentarians withdrew from the party in protest at Ecevit's decision to withdraw the five PRP Ministers from the Melen Government. Ecevit later claimed that these changes purified the party and provided it with a coherent policy of opposition as a radical alternative to the conservative JP. The Foreign Office noted that "its electoral prospects, however, remain poor in the foreseeable future".¹⁰

In March 1973, the elements which had resigned from the PRP in the latter half of 1972 amalgamated with the National Reliance Party to form the Republican Reliance Party (RRP). On 15 April, the RRP joined the JP in a coalition Government under Prime Minister Naim Talu. The "above-party" Melen Government had resigned, partly because Parliament rejected the military candidate, General Gürler, whom it supported, in the Presidential Elections of March-April 1973. This rejection represented the determination of Parliament not to accept the dictates of the Armed Forces.¹¹

The Foreign Office noted that the basic dilemma of Turkish politics was that democracy hindered reform. The democratic process generally returned to power conservative parties (such as the Democrat and Justice Parties), with the support of the traditional Islamic sectors of Turkish society, which in turn resulted in the frustration of the demands for reform of a powerful minority, including the intellectuals, the Armed Forces and the recently purged PRP. This conflict resulted in two periods of military intervention since the Second World War: one direct and one indirect, to secure reform and to stifle the disorder resulting from the lack of it. Unless the JP had learned that no Turkish

¹⁰ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 353-398.

¹¹ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 353-398.

Government could ignore the wishes of the powerful reforming minority without inviting the risk of intervention by the Armed Forces, which constituted part of that minority, and of civil disorder, the prospects for peaceful and democratic changes were poor. This paper examines the historical development of the Turkish party system, and the factors which have contributed to breakdowns in multiparty democracy.¹²

2. The Constitutional Periods of the Ottoman Empire

2.1. The pressure for constitutional reform

The Ottoman Empire had long experience of pressure groups, but it was not until the last part of the 19th century that any organised political societies or opposition appeared. Turkey was not isolated from European influences during this period, and the spread of nationalism, liberalism and democracy among its educated elite brewed discontent with Turkey's antiquated and autocratic system of government. In 1865, the Young Turk Society was formed with the aim of transforming the Ottoman Sultan into a constitutional monarch. Its agitation appeared to have been successful in 1876 when Sultan Abdulhamid proclaimed a constitution providing for a Parliament, but the constitution was deferred only two years later and the Parliament suspended. Pressure for reform continued, however, and in 1889 an Association for Ottoman Union and Progress was formed by four medical students. It grew rapidly and eventually developed close contacts with the Ottoman Freedom Society, founded in 1906 by a group of army officers. The two bodies co-operated in the revolution of 23 July 1908, which forced the restoration of the 1876 Constitution.¹³

¹² (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. The third intervention was that of 12 September 1980.

¹³ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, p. 21-101.

2.2. The Committee of Union and Progress (CUP) Government (1908-1918)

The two societies responsible for the 1908 Revolution established the Committee of Union and Progress (CUP) and replaced the Sultan as the real rulers of the Empire. They governed from 1908 to 1918 (except for a short period in 1912), at first as a secret society and then as a political party (12 April 1909). After an initial period of relative political freedom, the CUP became as autocratic as the Sultan, repressing in 1909 the Liberal (Ahrar) Party, which had won one seat in the elections of 1908. No effective opposition to the CUP developed until November 1911, when dissidents from the CUP merged with other opposition forces to form the Liberal Union. In April 1912, the CUP was again successful in what is thought to be a rigged general election, but was ousted by the military conspiracy of a group called the “Saviour Officers”. The CUP regained power in January 1913 after a violent coup, and thereafter ruled the Empire until the end of the First World War, when it disbanded itself (October 1918).¹⁴

3. The Republic

3.1. The formation of the Republic

The defeat of the Ottoman Empire in 1918, and subsequent Allied and Greek intervention in Turkey provoked the creation of a number of nationalist resistance organisations. These were registered as societies under Ottoman law and eventually all combined in the “Association for the Defence of the Rights of Anatolia and Rumelia” which was led by the Inspector-General of the Ninth (Ottoman) Army, Mustafa Kemal. These nationalist groups formed the Grand National Assembly (GNA) in Ankara in March 1920 and, after the defeat of the Greeks

¹⁴ (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt-III: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, passim. Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara, 2017, passim.

and the forces of the Sultan's Government in Istanbul, the GNA proclaimed the Republic of Turkey, under the Presidency of Mustafa Kemal (Atatürk), on 29 October 1923. On 20 April 1924, the GNA adopted a new Constitution providing for a single chamber Parliament to be elected on a system of indirect voting every four years.¹⁵

3.2. The formation of the People's Republican Party

In August 1923, the Association for the Defence of the Rights of Anatolia and Rumelia was transformed into a political party named the "People's Party".¹⁶ Renamed the "People's Republican Party" (PRP) in November 1924, the party was from the start associated with Atatürk's programme of reform. In 1931, his six principles (called the "Six Arrows") of republicanism, nationalism, populism, secularism, statism¹⁷ and reformism were incorporated in the party's programme.¹⁸

3.3. Opposition to Atatürk and the PRP

Opposition to Atatürk and the PRP came from conservative opponents of the reforms, in particular secularism, and liberal opponents of Atatürk's apparently autocratic tendencies. Two early opposition

¹⁵ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ridvan Akın, **Türk Siyasal Tarihi (1908-2000)**, Oniki Levha Yayınevi, İstanbul, 2015, p. 97-147, 271-306.

¹⁶ Hakkı Uyar, **100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihi, 1923-2012**, Anka Ajans, Ankara, 2012, passim.

¹⁷ Statism was defined by Atatürk in his manifesto of 20 April 1931 in these words: "Although considering private work and activity a basic idea, it is one of our main principles to Interest the State actively in matters where the general and vital Interests of the nation are in question, especially in the economic field, in order to lead the nation and the country to prosperity in as short a time as possible". He subsequently stressed that he did not intend to collectivise the economy or establish state monopolies, but only to initiate state projects in fields which were of vital concern to the nation, and in which private capital was Incapable, inactive or dilatory. See (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973.

¹⁸ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Sina Akşin, (Yay. Yön.), **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, p. 130-133.

parties, the Progressive Republican Party¹⁹, formed in November 1924, and the Turkish Communist Party (TKP), formed in 1920 were suppressed in June and August 1925 respectively under a “Law for the Maintenance of Order” which was prompted by a Kurdish revolt in Eastern Anatolia. Consequently, the PRP was the only party to participate in the elections of September 1927. However, with the lapse of the law in 1929, new political parties were formed, initially with the encouragement of Atatürk. The Free Republican Party²⁰, formed in August 1930, gained much support for its criticisms of Government economic policy and for its backing of free enterprise, but the violence of the religious reactionaries among its supporters led Atatürk to withdraw his encouragement of the party and it dissolved itself in November 1930.²¹ At the same time two other recently-formed parties, a “Popular Republican Party”, and a “Workers and Peasants Party”, were closed down by the Government.²²

From 1930 until the end of the Second World War, the existence of political parties other than the PRP was banned. In 1936, the PRP became integrated with the Government, when it was decided that the Chairman of the party should *ipso facto* be President of the Republic. In February 1937, the party’s “Six Arrows” were incorporated into the Constitution.²³ When Atatürk died in November 1938, he was succeeded as President of the Republic and Chairman of the PRP by İsmet

¹⁹ Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedid Neşriyat, Ankara 2002, passim.

²⁰ Cemil Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, passim.

²¹ Akşin, **Türkiye Tarihi 4**, p. 147-149.

²² (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973. Ahmet Demirel, **Birinci Meclis’te Muhalefet, İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

²³ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2012, passim.

İnönü, who created an “Independent Group” within the PRP to represent an opposition. However, the Second World War prevented any progress towards a multi-party democracy.²⁴

4. The start of multi-party democracy (1945-1950)

After the Second World War, internal pressures to liberate the regime were increased by the victory of the Western democracies and Turkey's accession to the United Nations. İnönü relaxed the Government's ban on the existence of political parties other than the PRP, and in July 1945, the National Resurgence Party formed. The first significant opposition party was the Democrat Party (DP), founded on 7 January 1946, and two years later dissidence within its ranks led to the formation of the Nation Party (NP) on 20 July 1948.²⁵

4.1. The Democrat Party

The DP was founded by four dissident members of the PRP, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Mehmet Fuad Köprülü and Celal Bayar, an ex-Prime Minister, with the promise of increasing the share of private enterprise in the economy and of speeding Turkey's progress towards full democracy. It gained support rapidly, but its electoral success was initially limited, partly because it was caught unprepared by a PRP tactical move bringing forward elections from 1947 to 1946, and partly because of the PRP Government's fixing of the election results. Nonetheless the DP won 61 out of 454 seats in the 1946 elections. With Atatürk's Six Arrows embedded in the Turkish Constitution, it was not possible for the DP to differ radically from the PRP. However, it still benefited from discontentment with decades of PRP rule, which was largely responsible for linking together under the DP banner bu-

²⁴ (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973. Zürcher, Erik J., **Turkey: A Modern History**, I. B. Tauris, London, 1994, p. 173-214.

²⁵ (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973. Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, p. 241-356.

sinessmen, landowners, villagers, labourers, tradition loving conservatives, and even some of the military, bureaucracy and intellectuals, in its landslide victory in the 1950 elections.²⁶

4.2. The Nation Party

The NP was formed by a number of conservative and nationalist dissidents from the DP. Like the DP, it opposed étatism, but accused the DP of acting in collusion with the PRP. It was an anti-secularist party which attracted support from religious reactionaries; Islam was no longer the established faith as from 1928, but the majority of the population were still followers.²⁷

4.3. The People's Republican Party

The decision by President İnönü to allow multi-party democracy was followed by the dissolution of the "Independent Group" opposition within the PRP. Opposition parties and pressure groups forced the PRP to make concessions on its policy of secularism and to moderate its policy of étatism in deference to the business community. DP pressures for the liberalisation of government found support among young liberals In the PRP, led by Nihat Erim, it was pressure from the liberal wing which led to the removal from office in September 1947, of the authoritarian wing of the PRP led by Recep Peker. Public and opposition criticism after the rigged 1946 elections pressurised the PRP Government and led to the introduction, in February 1950, of a new electoral law, providing for a system of simple majority in elections and transferring the supervision of elections from the Civil Service, a PRP stronghold, to the judiciary. There followed the remarkably free elections of May 1950, which resulted in 69 seats for the PRP, 1 for the NP and 408 for the DP. Celal Bayar was elected President, and İnönü became leader of the opposition. Thus the PRP,

²⁶ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Akın, **Türk Siyasal Tarihi**, p. 331-362.

²⁷ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 15-54.

which had governed the Republic for 27 years, set up the conditions for a free election, then acquiesced in its own defeat.²⁸

5. The Democrat Party Government (1950-1960)

5.1. Consolidation of DP rule

The formation of the DP in 1946 and its victory in 1950 radically altered the political situation in Turkey. For the first time, the electorate became a force to be reckoned with. Moreover, as the two main parties sought to build up their electoral support it became clear that a divergence was developing between the views of the Army and those of civilian governments carrying out a popular mandate. After the 1950 elections the DP consequently sought and received guarantees from the Chief of the General Staff respecting their right to govern. Once convinced that the PRP and its allies (members of the civil service, the Armed Forces, the Press, the universities, and the professional class, who later came to be known as the “Sound Forces”) would respect the election result, the DP Government began to concentrate on consolidating its position, especially among the peasants. Concessions were made on religion and in the economic development programme, which devoted particular attention to agriculture and to the expansion of the national road network. The DP undoubtedly gained much popularity in the early 1950’s by these and similar measures.²⁹

Despite its success, from 1953 onwards the DP Government sought to weaken the opposition. In July 1953, the Nation Party was first suspended for allegedly exploiting religious feeling for its own ends, and then, in January 1954, dissolved under a “National Security Law”. In June 1953 offensive criticism of cabinet members became punishable by law and in December 1953, much PRP property was confiscated on the grounds that it had been bought with public funds. In the General Election of May 1954, the DP won 503 seats out of a total

²⁸ (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 15-54.

²⁹ (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 55-102.

of 541, with 58 per cent of the total votes cast. Although the PRP won 35 per cent of the votes, its number of Parliamentary seats fell to 31, an anomaly produced by the list-system of voting used. The Nation Party, reconstituted as the Republican National Party (RNP), under the leadership of Osman Bölükbaşı, won 5 seats with 5 per cent of the votes.³⁰

5.2. Disagreements within the DP and the formation of the Freedom Party

The DP's success in the 1954 elections strengthened the personal control of the Prime Minister, Adnan Menderes. Subsequent illiberal and undemocratic measures, coupled with a worsening economic situation, alienated many of his supporters. Nineteen liberal dissidents in the DP rebelled against a repressive Press Law, nine of whom were expelled by the DP congress in October 1955. The other ten resigned and in December 1955 formed the Freedom Party (FP), taking over the liberal policies abandoned by Menderes and the DP. Further opposition from within the DP forced the Prime Minister to form a new Government in December 1955. Throughout 1956, a number of Cabinet Ministers resigned in protest at Menderes' autocratic tendencies but although they were joined by Fuad Köprülü, one of the four founder members of the DP, they did not carry sufficient strength within the party to challenge Menderes' position.³¹

5.3. The culmination of repression

As support for the DP Government dwindled, so restrictions on political liberty were increased. The freedom of the press was attacked by increasingly severe laws in 1954, 1956 and 1960; the right of public

³⁰ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 55-102. Hakkı Uyar, **Demokrat Parti İktidarında CHP, 1950-1960**, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

³¹ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 55-102.

assembly was restricted; the immunity to political pressure of civil servants, judges and university teachers was destroyed; opposition politicians, such as Kasım Gülek, the PRP's Secretary-General, and Osman Bölükbaşı, the leader of the RNP, were imprisoned. In September 1957, when there seemed a fair chance that the PRP, RNP and FP might defeat the DP in the General Election of the following month by forming an electoral alliance, this right was arbitrarily and thoroughly suppressed.³² The DP won the election but polled only 7 per cent more of the total vote than the PRP. Owing to the simple majority system, however, the DP won 424 seats to the PRP's 178, and the RNP and FP with 11 per cent of the votes between them were reduced to four seats each. These discouraging results for the minor parties led, in November 1958, to the amalgamation of the FP with the PRP. The RNP absorbed the obsolescent Peasant's Party, which had been formed in May 1952, and named itself the Republican Peasant Nation Party (RPNP).³³

After the 1957 elections, the DP Government increased its repressive measures still further, harassing İnönü, the veteran leader of the PRP. Finally, in April 1960, it suspended all party activities and set up a wholly partisan committee to investigate what were described as the "subversive and illegal activities" of the PRP. Martial law was declared shortly afterwards. The DP's actions had, however, alienated the Armed Forces, and on 27 May 1960, their long planned intervention took place.³⁴

The leaders of the coup formed a "Committee of National Union" (CNU) under the Presidency of General Cemal Gürsel, who had reti-

³² Legislation was passed which ordained that every party had to present a list of candidates in every vilayet in which it had a party organisation. No one could be a candidate for two parties. Nor could anyone be included in any party's list who had recently resigned from another party.

³³ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 55-102.

³⁴ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 55-102.

red in May 1960 in protest against the DP's attempts to close all constitutional channels of change and maintain itself in power by the use of the rule of law and the Armed Forces. A largely civilian Government, subordinate to the CNU, was also set up. All political activities were prohibited and party organisations below district level were closed down. The DP was eventually dissolved and banned in September 1960.³⁵

6. The period of military rule (May 1960-October 1961)

6.1. The fortunes of the DP and PRP under the military government

When it took power, the military government's declared intention was to restore rights and privileges, draw up a new Constitution and bring it into existence by means of a free election, without allowing a return to power by the DP. When the DP proved sufficiently well organised to survive, the military government proceeded to eliminate it as a mass party. A large number of former DP politicians were imprisoned and there was a general persecution of party members before the promised elections of October 1961. This policy culminated in the execution of Adnan Menderes and two of his colleagues shortly before the elections.³⁶

The PRP did not benefit as much as might have been expected from the downfall of the DP. It was largely in sympathy with the 1960 Revolution and supported the subsequent actions of the CNU. As a result, the electorate associated it with unpopular measures taken by the CNU and saw the Revolution as an attempt to restore the PRP to power by force.³⁷ The PRP's electoral support was further diminished by the Government's decision on 13 January 1961 to relax its ban on

³⁵ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 55-102.

³⁶ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 188-222.

³⁷ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 188-222.

political activities and to allow the formation of new parties. Eleven new parties were registered by 3 February although few of them only existed in name.³⁸

6.2. The new parties: the Justice Party, the New Turkey Party and the Turkish Labour Party

The two most important new parties were the Justice Party (JP)³⁹ and New Turkey Party (NTP). The JP was founded on 11 February by a coalition of former members of the DP and retired Army officers, brought together by opposition to the PRP. It was led by ex-General Ragıp Gümüşpala who had been made Chief of General Staff after the Revolution, but was retired by the CNU in August 1960. The NTP was formed on 13 February by former members of the Freedom Party under the leadership of Ekrem Alican. The two parties immediately began to compete for the DP's provincial organisation and for the DP vote among peasants and businessmen. The JP made louder claims than the NTP to be the DP's successor, and its activities and attitude to the Revolution led to arrests and warnings by General Gürsel. These, however, contributed to its success. The Turkish Labour Party (TLP)⁴⁰ was also founded in February 1961. Although formed by trade's unionists its support came less from industrial workers, who were a small minority of the electorate, than from leftist intellectuals, some of them Marxists, which led to accusations that the TLP was a Communist front.⁴¹

³⁸ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 188-222.

³⁹ Tanel Demirel, **Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, passim.

⁴⁰ Mehmet Ali Aybar, **Türkiye İşçi Partisi Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, passim.

⁴¹ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 188-222.

6.3. The resumption of political activities

On 1 April 1961, the remaining restrictions on political activities were further relaxed to allow the parties to rally support for, or opposition to, the military government's proposed new constitution in a national referendum on 9 July. The drafters of the constitution had sought to provide an adequate system of checks and balances to prevent arbitrary behaviour by future governments. The constitution provided for a Parliament of two chambers, the Assembly and the Senate, to be elected by a system of proportional representation⁴² in place of the simple majority system which had been used since 1950. Elections would be held under the supervision of the newly-created Constitutional Court, which would also supervise the activities of political parties and ensure that they did not act out of line with the principles of the Republic. The PRP, RPNP and NTP all campaigned for a "yes" vote for this Constitution, but the JP adopted an equivocal position and was able to identify itself with the large "no" vote (38.3 per cent) which revealed the extent of opposition to the Revolution. The JP nevertheless signed a joint party declaration on 5 September condemning the DP and justifying the intervention of the military. The only party leader not to sign the declaration was Osman Bölükbaşı of the RPNP, who had always tended to vote against any Government or majority decision on principle. The RPNP had at first attracted some former Democrats, but could not compete with the JP and the NTP in attracting serving DP members.⁴³

⁴² A list system of proportional representation, based on the "highest average" rule, was adopted, but changed in 1965 to another list system of proportional representation, usually known as "greatest remainder".

⁴³ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 287-328.

7. The return to civilian Government: PRP-dominated Coalitions (1961-65)

7.1. PRP and JP Coalition Government (October 1961 - May 1962)

In the General Election of 15 October 1961, the PRP failed to win an absolute majority and the balance between it and its nearest rival, the JP, was held by two minor parties, the RPNP and the NTP, whose position had benefitted from the introduction of proportional representation. These two parties refused to co-operate with the PRP, and eventually, despite great differences of opinion and personalities, the JP, which had won an absolute majority in the Senate, was persuaded to support a PRP-dominated coalition. Although an uneasy compromise brought about by mutual fears of renewed military intervention, the coalition re-established a civilian Government. Both Government and Parliament, however, soon reached deadlock. The JP's economic liberalism and its proposal to release the jailed Democrats conflicted with the Republicans' statist views and irritated the military, who were proving sensitive to any action likely to erode the achievements of the Revolution. These factors and lack of progress on social and economic reform led to an attempted military coup on 22 February 1962. This failed, but the continued deadlock on issues such as the proposals for an amnesty for imprisoned Democrats led to the Government's resignation on 31 May 1962.⁴⁴

7.2. Coalition of the PRP, RPNP and NTP, (June 1962 - December 1963) and the position of the JP in opposition

After long negotiations, which largely focused on the question of étatism and private enterprise, İnönü, leader of the PRP, formed a new coalition of the PRP, RPNP and NTP on 25 June 1962. This coalition was again troubled by splits within the constituent parties as well

⁴⁴ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, p. 263-285. Hakkı Uyar, *İki Darbe Arasında CHP, 1960-1971*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, passim.

as between them. The RPNP had been divided shortly before the formation of the new Government by the resignation on 30 March, of its leader Osman Bölükbaşı with twenty-nine other right-wing members of the party, who formed the Nation Party under his leadership. Soon after the formation of the coalition, a dispute arose between Professor Turhan Feyzioğlu of the PRP and Ekrem Alican of the NTP who represented the opposing trends of étatism and *laissez faire* policies. The NTP itself was troubled by a loss of supporters to the JP, and internal disagreements between the former Freedom Party members of the NTP, who supported Alican; and the former members of the DP, who saw the JP as their true home. There were also divisions within the PRP, where the left-wing's challenge to İnönü's leadership of the party, and its pressure for faster progress on reforms, resulted in the suspension from the party of its leaders, Kasım Gülek and Nihat Erim.⁴⁵

The JP, now in opposition, was also dogged by internal disagreements, largely over the issue of an amnesty for imprisoned Democrats. Although the party was less than satisfied with the amnesty measures introduced by the Government in October 1962 and February 1963, the hostility of the armed forces led to its extremist leaders moderating their demands. The popularity of the JP was steadily increasing at this time, and in local elections held in November 1963 it won 46% of the vote, largely at the expense of the NTP and RPNP, who had suffered from their association with the PRP. As a result, hoping to regain their lost popularity, the minor parties hurriedly abandoned the coalition, but to no avail. The Government, therefore, resigned on 2 December 1963.⁴⁶

⁴⁵ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 263-285.

⁴⁶ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 263-285.

7.3. Coalition of the PRP and Independents, (January 1964 - February 1965) and internal developments in the PRP and JP

The second failure of a PRP dominated coalition led to the JP being invited to form a Government, putting an end to the belief that the Armed Forces would never tolerate a JP Government. The JP's refusal to compromise over the amnesty question prevented its leader, Gümüşpala, from accepting, and so the PRP were asked to form another Government. The RPNP and NTP refused to join another coalition with the PRP, and so İnönü had to rely on the support of some Independents to form his Government. The NTP gave the Government its support in Parliament, but it was a divided and declining party which was losing members to the JP. The RPNP supported the JP in opposition to the Government, and there was a steady defection to the JP of the Independents who had joined the coalition. As a result, İnönü's reform programme, designed to please the progressive members of the PRP, was never put into effect.⁴⁷

The gradual merging of the minor parties with the JP and PRP led to attempts to preserve them. In April 1964, a bill was passed extending the system of proportional representation, used for elections to the Assembly, to the senate elections. However, when these were held in June 1964 the minor parties' share of the vote showed an even further decline, to the benefit of the two major parties. Following this, the new Electoral Law of 12 February 1965, which introduced the "national remainder" system, whereby unallocated seats were to be distributed to the parties according to their share of the vote not used in the election of successful candidates.⁴⁸

During the period of this coalition, the left wing of the PRP became more active, with İnönü's reformist programme being an ack-

⁴⁷ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 263-285, 287-328.

⁴⁸ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 263-285, 287-328.

nowledgement of its growing influence. At the PRP's General Congress in October 1964, a number of the more left-wing members of the party, who favoured a more radical attitude on social welfare and trade unionism, and a more thorough revision of the party's basic principles than those that had been proposed in 1959, were elected to the Party Assembly and Central Executive. The JP took advantage of this shift to the left in the PRP to increase its popular support among moderate and conservative elements in Turkey, by accusing the PRP of socialism and irreligion. The JP improved its own image considerably in November 1964 when it replaced the extremist, Saadetin Bilgiç, who had assumed temporary leadership of the party the previous June, on the death of Gümüspala, with a political moderate, Süleyman Demirel. This change was welcomed by the military and sections of the intelligentsia as a repudiation of the anti-militarist and reactionary wing of the JP, though they were still suspicious of the party. The struggle for power between Bilgiç and Demirel continued, however, after the change of leadership. Although support for each was fairly evenly balanced within the party Demirel established his control when the JP led other opposition parties in a "National Opposition" on 13 February 1965 which defeated the İnönü Government by rejecting the budget law.⁴⁹

8. The Justice Party Governments (1965-1971)

8.1. Prelude to Power, Coalition of the JP, NTP, RPNP and NP, (February-October 1965) and the elections of October 1965

A new coalition Government consisting of the JP, the NTP, the RPNP and the NP was formed in February 1965 under the leadership of Suat Hayri Ürgüplü, who had been elected as an Independent, with Demirel as Deputy Leader. The JP dominated the coalition, although its relations with the RPNP and, more particularly, the NP were often difficult owing to the minor parties' unwillingness to co-operate. The

⁴⁹ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973.

eight-month rule of the coalition Government was overshadowed by the prospect of a general election which had to be held by the autumn of 1965. Although an ambitious reform programme similar to that of İnönü's third coalition was adopted, little was accomplished.⁵⁰

The campaign for the general election was fought largely between the PRP and JP. This time, the focus was on social and economic questions, unlike the 1961 elections which had been concerned principally with attitudes to the 1961 Revolution. Before the election, the PRP revised its programme and on 29 July, İnönü announced that it was a "left-of-centre" party. This shift to the left, which was fully exploited by the JP, in fact cost the PRP considerable votes in the election on 10 October 1965, which resulted in a comfortable JP majority in the Senate and Assembly and enabled the party to form a Government on its own under Demirel's leadership. Proportional representation ensured that the JP did not obtain the large parliamentary majorities of the DP in the 1950s, and, contrary to expectations, failed to assist the minor parties. Small right-wing parties such as the NTP and RPNP declined even further. Alpaslan Türkeş, who became the RPNP's chairman on 31 July 1965, changed the party into a strongly anti-Communist national socialist party, which resulted in the defection to the JP of many of its members. The TLP, however, improved its position by attracting left-wing members and voters from the PRP.⁵¹

8.2. The first Justice Party Government (October 1965 - October 1969); internal divisions within the JP, PRP and TLP and the elections of October 1969

The 1965 elections in effect established a two-party system, although neither of the two major parties was completely united. In the JP there was dissension between moderates and right-wing extremists, and in the PRP between moderates and left-wing extremists. The

⁵⁰ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Akşin, *Türkiye Tarihi* 4, p. 215-224.

⁵¹ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Akşin, *Türkiye Tarihi* 4, p. 250-260.

Prime Minister, Süleyman Demirel, did not include Bilgiç or other JP right-wing extremists in his first cabinet, although he did incline towards their policies in his programme, which shelved land and tax reform and proposed the de-nationalisation of some industries. The extremists lost further ground at the JP General Congress of November 1966, when most of the seats on the executive and control of the parliamentary group were won by the moderates. However, fearing that the extremists might answer RPNP advances and leave the JP, Demirel included Bilgiç in his cabinet on 1 April 1967. The strength of the right-wing increased further at local elections in June 1968, when the party in general lost ground. At the JP Congress of November 1968, the right-wing regained control of the parliamentary group. The moderates, however, retained control of the executive, and Demirel was comfortably re-elected Chairman, but Bilgiç's group later embarrassed the Government by passing a motion at the same meeting calling for the full restoration of the political rights of former Democrats. They had been released from jail, but the Government had not insisted on a full amnesty because of opposition from the military.⁵²

The shift to the left in the PRP aggravated internal differences of opinion in the party. Left-wing control over the party organisation grew steadily. It won all the seats on the executive at the party's General Congress of October 1966 and its leader, Bülent Ecevit, was elected Secretary General. Kasım Gülek, who opposed the left-of-centre policy, finally challenged İnönü for the chairmanship. He was, however, defeated, and he resigned from the party in 1967. Despite assurances to the contrary by the party leaders, many of the less radical members of the PRP equated the left-of-centre policy with socialism, and even went so far as to support the JP against their own party on occasions. The conflict in the PRP reached a head in April 1967 when an Extraordinary Congress, held to resolve the dispute, ended

⁵² (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Akşin, *Türkiye Tarihi* 4, p. 250-260.

in the condemnation of the right-wing. As a result, forty-eight deputies and senators left the party, and on 12 May 1967 founded the Reliance Party (RP) under the leadership of Professor Turhan Feyzioğlu. New vacancies in the PRP structure were filled by Ecevit's supporters, and his position was further strengthened in June when two more left-wingers were elected to the party executive. The PRP Congress in October 1968 confirmed Ecevit's ascent and the decline in the status of traditionally senior members of the party, such as Erim and Kemal Satır.⁵³

After the 1965 elections the TLP, which had previously succeeded in attracting some left-wing support away from the PRP, was gradually split by conflicts between its own groups: the intellectuals, the trade unionists and the "authentic" revolutionaries, i.e. those who claimed to have started the leftist movement in 1946. The finally divisive issue for the TLP was the Warsaw Pact invasion of Czechoslovakia, in August 1968, which was supported by the party's Marxist intellectuals but not by more moderate members of the party.⁵⁴

During the JP's first term of office (1965-69), its electoral support at interim elections remained steady. The PRP's move to the left contributed to this, as did measures such as the Electoral Law of 1 March 1968, which abolished the "national remainder" voting system, which had been introduced in 1965 to assist the minor parties. With the elections approaching, a crisis arose over the position of the former Democrats. On 9 May 1969, in a surprising tactical move, the PRP reversed its policy and gave support to the demand of the JP Congress of November 1968 for a full restoration of the Democrats' political rights. A bill to this effect was passed by the Assembly on 14 May; however, Demirel, faced with direct opposition from the Armed Forces, persua-

⁵³ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Akşin, *Türkiye Tarihi* 4, p. 250-260.

⁵⁴ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Akşin, *Türkiye Tarihi* 4, p. 250-260.

aded reluctant JP Senators to shelve the bill. On his initiative, Parliament then went into an early recess until after the General Elections of October. The PRP opposed this decision and called for an emergency session to deal with outstanding parliamentary business, but to no avail. It attacked the Government over the rising cost of living and the growing balance of payments deficit. The JP countered by pointing to the high growth rate and to its provision of basic services to the villages, from where it got most of its support..⁵⁵

8.3. The Second Justice Party Government (October 1969 - March 1971); the continuation of internal divisions in the PRP and JP

JP returned to office after the general election of 12 October 1969, although their share of the vote had dropped considerably. The PRP kept its share despite the split of 1967 and the formation of the Reliance Party. It had gained at the TLP's expense, but lost some of its support to the new Unity Party. The extreme left and right were left with next to no parliamentary representation. Of the six minor parties, only the Reliance Party won enough votes to form parliamentary groups.⁵⁶ The 1969 elections confirmed Turkey's two-party system with the JP and PRP accounting for 74% of the popular vote, and 88.7% of the 450 parliamentary seats.⁵⁷ The deep rifts within the two parties, however, continued.

At a meeting of the PRP Party Assembly⁵⁸ following the elections, Nihat Erim, a prominent conservative member of the party, accused

⁵⁵ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Akşin, **Türkiye Tarihi 4**, p. 250-260.

⁵⁶ The political parties' law of July 1965 stipulates that 10 members are required in the Grand National Assembly to form a GNA party group. Those parties with at least 10 members in the Senate may form a Senate party group, while those with 10 members in the whole National Assembly set up a National Assembly Party Group.

⁵⁷ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Akşin, **Türkiye Tarihi 4**, p. 250-260.

⁵⁸ The PRP Party Assembly or Council consists of about forty members selected by the General Congress. The Party Assembly has more responsibility in determining policy, although the General Congress has been described as "the party's highest authority".

Ecevit of mishandling the election campaign and exerting his personal control over the party.⁵⁹ He was unexpectedly supported by the extreme left-wing of the party who were also critical of Ecevit's leadership, and regarded the party's new policy over the former Democrats as a betrayal of the 1960 Revolution. At this point, it must be noted that the Bill restoring the Democrats' political rights had been passed without difficulty on 6 November 1969, but annulled by the Constitutional Court on 16 June 1970, in response to an appeal by the TLP. However, at the end of the meeting, four right-wing members of the Executive resigned and were replaced by pro-Ecevit members. A communiqué was issued which, without naming names, in effect condemned both Erim and the conservatives and the extreme left-wingers who had supported him. The rift between Erim and Ecevit arose again at the party's Congress between 3 and 5 July 1970. Re-elected as Chairman, İnönü tried to reconcile the two factions, albeit unsuccessfully.⁶⁰

With the JP, internal divisions during the second JP Government culminated in a split in the party. Demirel excluded Bilgiç and the right-wing from his new cabinet. They retaliated on 11 February 1970 by defeating the budget. Demirel resigned, but at President Sunay's request resumed office, with the same cabinet, and with the sworn support of the majority of JP Deputies. Thirty-five of the rebels were suspended in March 1970 for varying periods, and on 25 June 1970, 26 of them, including Bilgiç, were expelled. However, this did not solve the Government's problems. Charges of corruption, serious economic difficulties and extremist violence in the country soon followed. Although it seemed at the JP Congress between 21 and 23 October 1970 that the party was united in their support of Demirel,

The functions of the General Congress are to discuss and decide on national and party affairs only, within the framework of the party's policies. The JP is similarly structured.

⁵⁹ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Akşin, *Türkiye Tarihi* 4, p. 250-260.

⁶⁰ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Akşin, *Türkiye Tarihi* 4, p. 250-260.

he still met with opposition. This was especially from Ferruh Bozbeyli, a founder member of the party, who resigned from the party on 13 November 1970; and from Professor Aydın Yalçın, a leader of the “sworn” deputies, who had opposed Demirel for the Chairmanship of the Party. Demirel had lost so much support in the JP and in the Assembly that the election of Speakers for the Senate and the National Assembly continued throughout the whole of November 1970. When a JP Senator resigned on 8 December, the JP lost the absolute majority it had had in the Senate since the June 1966 elections. On 18 December 1970, a group of from the right-wing of the party left to form the Democratic Party. They supported a mixed economy, emphasising private enterprise and the opposition to land reform. It became the third largest parliamentary party, replacing the Reliance Party.⁶¹

Although it could have been expected for the minor parties to take the opportunity to assert themselves, the PP, NTP and NP’s intention to merge announced on 17 October 1970 did not materialise. Some top officials of the NTP joined the RP, which changed its name to the National Reliance Party (NRP) in January 1971.⁶²

9. “Above-party” Governments (March 1971-April 1973); the split in the PRP and the formation of the Republican Reliance Party

On 12 March 1971, the Armed Forces Commanders issued a memorandum in which they threatened to take direct control of the country unless a new “above-party” Government was formed to restore law and order, and execute the reforms demanded in the 1961 Constitution that were aimed to bring the country back in line with the policies and ideals of Atatürk. Consequently, Demirel resigned. The next two years witnessed three successive administrations struggling

⁶¹ (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973. Akşin, *Türkiye Tarihi* 4, p. 250-260.

⁶² (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973. Akşin, *Türkiye Tarihi* 4, p. 250-260.

to meet the Army's demands under a regime of "guided democracy". Public order was restored, but this was only possible with an extended period of martial law in eleven important provinces, and measures to curtail free speech and increase government control over universities, broadcasting and the press. There was also circumstantial evidence of torture of political prisoners.⁶³

The first "above-party" Government was formed under the leadership of Nihat Erim, who resigned from the PRP, and included "technocrat" Ministers from outside Parliament. A serious split ensued in the PRP. İnönü and most of the conservatives supporting Erim and Ecevit refusing to co-operate with his former opponent. He resigned as PRP Secretary-General, claiming that Erim's appointment was designed to thwart the election of a PRP Government with radical left-of-centre policies. With the exception of a few dissidents who thought that Demirel should not have resigned, the JP agreed to support the new Government. However, it was the JP that was largely responsible for the collapse of Erim's first administration when it refused to support the reforms demanded by the Army, with the exception of those designed to strengthen the executive. Erim was forced to compromise on the reform programme, and this hastened the resignation on 3 December 1971 of the radical "technocrat" Ministers. Erim formed a new Government on 11 December 1971, this time including more Parliamentarians. However, with a parliamentary majority, the JP was able to block any proposals it did not favour. Consequently, on 3 April 1972 President Sunay proposed that the Government be empowered to rule by decree. This proposal was rejected by the parties, and the Democratic Party moved a vote of censure on Erim. Although the other parties refused to consider this, Erim resigned on 17 April 1972.⁶⁴

⁶³ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Akşin, **Türkiye Tarihi** 4, p. 260-280.

⁶⁴ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Akşin, **Türkiye Tarihi** 4, p. 260-280.

When Suat Hayri Ürgüplü failed to form a government acceptable to the President and the Armed Forces, Ferit Melen, Defence Minister in the Erim Government and a member of the NRP became Prime Minister on 15 May 1972. He had no easier a time than had Erim to pass reforms through a JP dominated Parliament. Given past experiences, the second major party, the PRP, was also reluctant to be too closely associated with some of the Armed Forces' more repressive measures that the Government condoned. Moreover, regardless of its views on the various reforms proposed by the Government, the PRP strongly opposed the continued use of martial law and repression of the left-wing, the latter which had affected small left-wing parties such as the Turkish Labour Party. In October 1972 21 leaders of the TLP, which had been banned by the Constitutional Court in August 1971, were sentenced to between eight and fifteen years imprisonment for violating an article of the Penal Code which banned organisations "attempting to establish the domination of one social class over all other social classes", or attempting to overthrow "the fundamental social and economic orders of the country". In January 1973, similar charges were brought against 267 members of the subversive and illegal Turkish Revolutionary Workers' and Peasants' Party.⁶⁵

The İnönü - Ecevit divide in the PRP later developed into an open split, culminating in an Extraordinary Congress held on 6-7 May 1972. In spite of İnönü's efforts to regain the allegiance of the left-wing of the party, Ecevit retained the majority's support. The day after the Congress, İnönü resigned as Chairman of the Party and a week later at a Congress meeting Ecevit was chosen to succeed him. The appointment was confirmed at the Party Congress held between 30 June and 8 July, and the conservative wing of the party was further weakened by the increased power of the Party Assembly over the Parliamentary Group. Ecevit's now open intention of turning the PRP into a social democratic party led to more right-wing resignations in

⁶⁵ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Akşin, *Türkiye Tarihi* 4, p. 260-280.

July, including that of Kemal Satır, a former Secretary-General. Ecevit hastened further resignations from the right-wing on 4 November 1972, when the PRP Executive declared that it was to withdraw the five PRP Ministers from the Melen Government. İnönü resigned from the party in protest at this decision, which he described as harmful to the country at this “grave and delicate period”. Thirty-three other moderate PRP deputies and Senators followed suit, thus reducing the party’s strength in the National Assembly to 99 members against the JP’s 228. Ecevit’s reason for withdrawing PRP support from the Government was that it had swung too far to the right under the influence of its JP and NRP members, and hence took no account of PRP views, particularly regarding the five-year development plan. Moreover, the PRP did not desire to be associated with the continued harassment of people with left-wing views, under guise of maintaining law and order.⁶⁶

The 17 PRP members who resigned with Kemal Satır established the Republican Party on 4 September 1972, under his leadership. On 4 March 1973, this party merged with the National Reliance Party (NRP) together with the group of PRP members who had resigned with İnönü, to form the Republican Reliance Party (RRP), under the leadership of Turhan Feyzioğlu, former chairman of the NRP. With 44 members in the National Assembly the RRP displaced the Democratic Party (41 members) as the third largest party, and with 22 members in the Senate it displaced the PRP (19 members) as the second largest party. The RRP was central politically, its path having been paved by the shift to the left of the PRP.⁶⁷

The JP naturally benefited from its closest rival’s state of chaos. At the end of 1973, it seemed reasonably united under the leadership of Demirel, who was elected unopposed as Chairman by the JP Congress

⁶⁶ (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 353-398.

⁶⁷ (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 353-398.

of 20-22 October 1972, and who was in a much stronger position in his party then than he had been two years previously. All but one of the candidates he had backed were elected on to the executive at the same Congress.⁶⁸

9.2. The End of “Above-Party” Government and a further division in the PRP

Ferit Melen’s Government of resigned following the Presidential elections of March-April 1973. This was in part due to the fact that the candidate they had supported for presidency, General Gürler, was rejected by Parliament. Another reason was the feeling of discontentedness with both the Melen Government specifically, and the “above-party” formula as a whole, which was mainly due to the legislative impasse over the reform programme. A new Government under Presidential Senator Naim Talu was appointed on 15 April 1973. Although he had never been associated with any political party, Talu was a conservative, and therefore sympathetic to the policies of the JP and RRP, which were supporting him in a coalition. Demirel, the JP leader, regarded the Talu Government as a caretaker one until the parliamentary elections of October 1973, and the JP’s leading members did not participate in it. The formation of this coalition government was an acknowledgement of the failure of the above-party formula. Demirel and Ecevit were now united in the belief that it was a priority to return to normal democratic conditions with a party government.⁶⁹

This determined stand taken by both leaders over the Presidential elections of March-April 1973 and their assertion that it was Parliament’s right to make its own choice of President rather than follow the dictates of the Armed Forces had sweeping effects for the PRP. It was

⁶⁸ (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 353-398.

⁶⁹ (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 353-398.

a sign that the old tacit alliance between the PRP and the Army had begun to crumble.⁷⁰

During the years in question, Ecevit had been taking steady steps in transforming the PRP from a reformist party into a Socialist party representing the workers of the country. By doing so, it had lost many of the party members who stood for the traditional PRP links with the Armed Forces, the bureaucracy and the reformist intellectual elite. There was another divide of opinion which emerged over the Presidential election. This resulted in the resignation of the party's secretary-general, Kamil Kirikoğlu, and the twelve members of its executive committee, and their replacement by Ecevit supporters. This disagreement was underpinned by more serious ideological differences. Namely, Ecevit labelled the Kirikoğlu camp as "Bureaucratic reformist", stating that they relied on the military - civilian bureaucrats and traditionalist forces; while he and his supporters, on the other hand, favoured reliance on the "popular masses". At the time of the report, it was foreseen that this estrangement from the traditional sources of PRP support would have serious electoral resonances for the party, particularly if Ecevit did not gain the support of the masses to whom he was appealing.⁷¹

10. Conclusion

The fundamental dilemma of Turkish politics in the first 50 years of the Republic was that democracy was hindering reform, and as a result, those who wanted to carry out any type of reform were forced to resort to undemocratic means to do so. Atatürk had imposed his reforms, which were governed by the ideal of a Westernised, secular, industrial State, and was supported by the Army and a one-party system. The introduction of multi-party democracy resulted in the frustration of a powerful minority consisting of the PRP, the senior ranks

⁷⁰ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 353-398.

⁷¹ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, p. 353-398.

of the Armed Forces, the intellectuals and others, who were the most active supporters of Atatürk's reforming ideals.

The democratic process tended to yield the power of governance to the conservative parties, such as the Democrat and Justice Parties, which were supported by the traditional Islamic sectors of Turkish society. This led to military intervention twice in attempts to secure reforms and to quash disorder in the country, much of which had been stimulated by left-wing extremist agitation external to Parliament, in the universities in particular. No quick solution was inevitable, instead the dilemma could only really hope to be solved with time and education.

Democratic institutions suffered blows because of the failure of any party that happened to be in government to treat its opponents with moderation. Frequent defections from all parties undermined any hope for stable governments based on cohesive and loyal parties. March 1971 witnessed a certain amount of military pressure for reform, but eventually the Army did not take over control. All of his attempts at reform having been blocked by the JP majority, Erim was forced to resign. From that point on, the wishes of the JP generally prevailed. In fact, almost the only legislation to have been passed was that strengthening the powers of a future Government, which was most likely to be led by JP. The social, economic and administrative reforms originally demanded by the Army did not materialise. It was expected for the Army to continue to act as "trustee" for the country regarding democratically elected governments. This being so, any JP Government could not ignore completely the demands for reform of a sizeable and influential minority, including the Armed Forces. Although direct intervention by the Armed Forces always remained a possibility, it was clear that they would rather continue to exert pressure from behind the scenes for the time being.

Ecevit claimed that the far-reaching changes in the PRP in 1972 and 1973 had in effect purified the party and provided it with a coherent policy of opposition. Aiming to win the support of the new industrial class and young people, it was for the first time beginning to present a credible, radical alternative to the JP. Even so, electoral success in the near future, however, was unlikely. In fact, Ecevit admitted privately that he was aiming to win the 1977 election. Despite a number of splits during Turkey's early period of multi-party democracy, the PRP was still the second largest party and, during the period in question, none of the minor parties presented any significant threat to either its position or that of the JP, other than the Army.

11. Bibliography

11.1. Archival sources

All references to sources prefixed by FO and FCO refer to documents held at the UK National Archives (TNA), formerly the Public Record Office (PRO). The following files have been consulted: Annuals Report on Turkey (1920-1980), FCO51/290/RR5/9.

11.2. Books & Articles

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayınları, İstanbul 2010.

Ahmad, Feroz, **From Empire to Republic** (Essays on the Late Ottoman Empire and Modern Turkey), Vol. I-II, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

Ahmad, Feroz, **The Making of Modern Turkey**, Routledge, London 1993.

Akın, Rıdvan, **Türk Siyasal Tarihi (1908-2000)**, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul 2015.

Akşin, Sina (Yay. Yön.), **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Cem Yayınevi, İstanbul 2002.

Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara 2017.

- Aybar, Mehmet Ali, **Türkiye İşçi Partisi Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Çavdar, Tefik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara 2008.
- Çavdar, Tefik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, İmge Kitabevi, Ankara 2008.
- Demirel, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Demirel, Tanel, **Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Karpat, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)**, İmge Kitabevi, Ankara 2008.
- Koçak, Cemil, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: I-III, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, 2000, and 2003.
- Uyar, Hakkı, **100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihi, 1923-2012**, Anka Ajans, Ankara, 2012.
- Uyar, Hakkı, **Demokrat Parti İktidarında CHP, 1950-1960**, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.
- Uyar, Hakkı, **İki Darbe Arasında CHP, 1960-1971**, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.
- Uyar, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2012.
- Yeşil, Ahmet, **Terakkiper Cumhuriyet Fırkası**, Cedid Neşriyat, Ankara 2002.
- Zürcher, Erik J., **Turkey: A Modern History**, I. B. Tauris, London, 1994.

ANNEX-I: Minor Political Parties⁷²

1. National Action Party (NAP)

In July 1948, dissident members of the Democrat Party founded the conservative Nation Party (NP), which was banned in July 1953 for allegedly aiming to restore a theocratic state. In February 1954, the party reformed itself as the Republican Nation Party (RNP) under the leadership of Osman Bölükbaşı, and in 1957 absorbed the Peasants' Party to become the Republican Peasants Nation Party (RPNP). The RPNP obtained 54 seats in the general election of October 1961, but was severely depleted in June 1962 when Bölükbaşı and 29 other RPNP deputies founded a new Nation Party (NP). The RPNP participated in İsmet İnönü's second coalition Government, (June-December 1962) and in the coalition Government under Suat Hayri Ürgüplü (February-October 1965). In July 1965 Colonel Alpaslan Türkeş, one of "The Fourteen" radicals expelled from the CNU in November 1960, took over the RPNP and transformed it into a national-socialist party. In 1968 the party's name was changed to the National Action Party (NAP), and it began to train right-wing students as "commandos" who clashed violently with left-wing students.⁷³

2. National Order Party (NOP)

The NOP was founded on 26 January 1970 by Necmettin Erbakan, formerly Secretary-General of the religious extremist Association for the Dissemination of Science. The NOP was an extreme right-wing party, and appealed to Islamic and anti-Communist extremists. It was closed down on 20 May 1971 for violating the principle of secularism.⁷⁴

⁷² (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973.

⁷³ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973.

⁷⁴ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973.

3. Nation Party (NP)

The NP was formed in June 1962 by Osman Bölükbaşı and other right-wing members of the RPNP opposed to participating in İsmet İnönü's second coalition Government. It participated in the coalition Government under Ürgüplü in 1965 but did so in an independent and uncooperative fashion. It won 29 seats in the General Election of October 1965 but many deputies resigned in 1967 over Bölükbaşı's autocratic control of the party. In October 1970 it was announced that the NP would join a "nationalist front" with the Reliance Party and the New Turkey Party. This scheme came to nothing when Bölükbaşı withdrew his support, thereby causing a further rift in his own party. Until Türkiye took over the RPNP the NP was regarded as the most right-wing of the parties. It was based on support for private enterprise, religious conservatism, anti-communism and permanent opposition to the party in power.⁷⁵

4. Democratic Party (DP)

The DP was founded on 18 December 1970 by Saadettin Bilgiç and other expelled right-wing members of the JP. The leader of the party, Ferruh Bozbeyleli, was Speaker of the National Assembly until shortly before his resignation from the JP in November 1970. The party advocated a mixed economy, membership of NATO and entry into the EEC, and was opposed to land reform. Apart from adopting a name almost identical to the Democrat Party of the 1950s, the DP tried to attract former Democrat supporters by calling for the restoration of political rights to members of the Democrat Party. The sons of Adnan Menderes and the daughter - in-law of Celal Bayar joined the new party. In February 1971, in one of many attacks on the JP, the DP called for a national coalition under an impartial Prime Minister. It did not, however, join the Government after the 12 March memorandum. It accepted an offer of three seats in Ürgüplü's Government

⁷⁵ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973.

proposed in May 1972 but was excluded from the Government subsequently formed under Ferit Melen. The DP seemed unlikely to displace the JP as Turkey's ruling party. The experience of large, minor parties in Turkey was not encouraging and it was remarked that the DP would need both widely popular policies and highly favourable circumstances if it were not to share the same fate as the likes of the NTP and the NRP.⁷⁶

5. Republican Reliance Party (RRP)

The Reliance party (RP) was founded on 13 May 1967 by members of the PRP opposed to the socialist policies of Bülent Ecevit, under the leadership of Professor Turhan Feyzioğlu, once regarded as the most likely successor to the leadership of the PRP. The RP aimed to win the votes of PRP supporters disturbed by the party's leftward movement and set out to represent itself as a responsible and constructive party of the centre. It was anti-Communist but favoured constitutional, administrative and legal reforms to improve government efficiency. It supported the development of villages and underdeveloped regions and called for a land reform which "observed respect for the concepts of free enterprise, private ownership and productive operation". Unlike the PRP, it did not feel that co-operative methods would contribute to the last requirement. The RP failed to attract a sufficient number of PRP supporters and in the General Election of October 1969, its representation in the National Assembly fell from 32 to 15. The RP was to have been the senior partner in a merger with the New Turkey Party (NTP) and the Nation Party (NP) in October 1970. This failed to come about but some individual members of the other two parties did join the RP. The RP renamed itself the National Reliance Party (NRP) at the end of January 1971. It participated in the Erim Governments and ex-Prime Minister Ferit Melen was a member of the party. On 4 March 1973, the NRP amalgamated with groups which had resigned from the PRP in the latter half of 1972 to

⁷⁶ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973.

form a party of the centre, the Republican Reliance Party, under Turhan Feyzioğlu's leadership.⁷⁷

6. New Turkey Party (NTP)

The NTP was founded in February 1961, having been refused permission to register as the "Free Democratic Party". The NTP considered "private enterprise as the basis and foundation of the economic growth effort". The State should aid and support private enterprise with its monetary, financial and investment policies. The Party stressed the need for foreign capital and opposed the nationalisation of oil companies. It supported land reform providing this did not interfere with production. The NTP aimed to attract the Democrat Party vote, but was less successful in this than the JP. It won 65 seats in the 1961 General Election and took part in İnönü's second coalition, not without some friction. As a result, it lost supporters to the JP. It participated in Ürgüplü's coalition Government prior to the General Election of October 1965, when it won only 16 seats. Ekrem Alican resigned the Chairmanship of the NTP In October 1966. Thereafter, the similarity of its policies to those of the JP and the confinement of its support to the Kurdish south-east, called into question its continued existence as a party. It attracted few voters, winning only 6 seats in the 1969 elections.⁷⁸

7. Turkish Unity Party (TUP)

The Unity Party was founded in 1967 by Hüseyin Balan. It was intended to attract the vote of the Shi'ite minority away from the PRP and the TLP. The UP won 8 seats in the 1969 elections but a subsequent split has left it with only two deputies in the National Assembly now. The UP greeted the 12 March memorandum as the "last opportunity" to save democracy and suggested the formation of a Kemalist,

⁷⁷ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973.

⁷⁸ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973.

reformist Government with Ministers from outside Parliament. The name of the party was changed to the Turkish Unity Party (TUP) In November 1971. In February 1972, it aligned itself with the PRP in calling for an end to martial law.⁷⁹

8. Turkish Labour Party (TLP)

The TLP was founded in February 1961 by trade's unionists but failed to obtain much support among the working class. On the election of Mehmet Ali Aybar to the post of Chairman in 1962 the party gained a following among left-wing intellectuals. The party did not compete in the 1961 general election but won 15 seats in the National Assembly in the 1965 election. The TLP stressed that a mixed economy was a temporary measure, and advocated the immediate nationalisation of steel, oil, foreign companies and mining concerns. It promised the distribution of land to the landless and a limit of 125 acres to holdings. It called for Turkey's withdrawal from NATO and neutralism in foreign policy. Support for the TLP dwindled as the result of internal dissension between moderates like Aybar who were critical of Warsaw Pact intervention in Czechoslovakia, and extremists such as Professor Sadun Aren. In the 1969 elections it won only two seats, and Aybar resigned the chairmanship immediately, to be replaced by one of Aren's supporters. The party was suspected of implication in the disturbances leading up to the 12 March memorandum and was closed down by the Constitutional Court on 20 July 1971 on the grounds of divisive activities and "creating minorities".⁸⁰

9. Turkish Communist Party (TCP)

The TCP was founded in Russia in 1920 but failed to incite its own enthusiasm into the of Turkish people. Communism was closely identified with the Soviet Union, the traditional enemy of Turkey. The party's first leader, Mustafa Suphi, was drowned by a mob at Trabzon

⁷⁹ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973.

⁸⁰ (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973.

in January 1921. The Nationalist Government, in spite of its official friendship with the USSR, was no more in favour of communism. In August 1925, under the Maintenance of Order Law, the leaders of the TCP were arrested and the party dissolved. An amendment to the Penal Code in 1936 outlawed subversion of the social order and promotion of the class struggle. With the liberalisation of politics after World War II front parties were formed but they were soon dissolved. As a result, the TCP was based and operated in the Soviet Union. It played no part in Turkish politics except through “**Bizim Radyo**” which broadcasted communist propaganda from East Germany.⁸¹

⁸¹ (TNA) FCO51/290/RR5/9, “The Development of Political Parties in Turkey”, 14 August 1973.

**ANNEX-II: Principal policies of the Justice Party and People's
Republican Party (according to 1969 election manifestos and
policy statements)⁸²**

Internal	Justice Party	People's Republican Party
State or private control of Industry	Mixed economy, but strongly weighted towards private enterprise, within a national plan. Has favoured some denationalisation	Private enterprise has a part to play in the economy, and should complement the public sector. The latter or "people's sector" should, however, be enlarged. All mineral resources should be nationalised, and the state should be exclusively involved in heavy and service industries. All other fields should be left to private enterprise.
Land Reform	Recognises need for land reform, but gives less emphasis to a re-distribution of land than to improving production through modernisation	Gives high priority to breaking up large holdings and transferring them to small peasants and the landless. Favours the introduction of "multilateral co-operatives".
Economic development	Ambitious programme of development projects, both to improve agriculture, and promote rapid industrialisation. Gives priority to bringing amenities such as water, roads, schools and electricity to the villages	Like the JP, stresses the need to modernise agriculture, but gives priority to industrial development, and is critical of the JP policy of relying on imported goods (instead of concentrating on developing industry). Maintains that imports should be restricted to goods necessary for the development plans.

⁸² (TNA) FCO51/290/RR5/9, "The Development of Political Parties in Turkey", 14 August 1973.

Foreign Capital	Regards foreign capital as essential to Turkey's economic development, and tries to encourage it. Foreign firms should be encouraged to re-invest their profits in Turkey	Recognises that foreign capital has a part to play in the economy, but has a more cautious attitude to it than the JP. Supports stricter control of foreign investment, to see that it does not hinder local development, or exhaust local resources, or create balance of payments difficulties.
Taxation	Advocates the abolition of taxes on agricultural produce, wealth and fixed-value assets, and the reduction of taxes on income and profits. Aims to tax only earnings and "those who receive earnings".	Critical of the existing taxation system, which prevents a fair distribution of wealth. Wishes to reduce taxation on Civil Servants and villagers and to implement an effective land tax.
Institutions	Wants greater autonomy in local government. Its desire to deal with recent political extremism has caused it to favour constitutional amendments to strengthen the executive. It wants more government control over the universities, and supports the setting up of special courts to deal with anarchy and subversion.	The PRP opposes JP proposals on universities and special courts.
Welfare State	Accepts the necessity of a national health service, but not one that excludes the continued development of private medicine.	The PRP has promised to create a system of sickness and pension benefits, introduce a national health insurance

	Health insurance should be extended and unemployment insurance must be started.	plan and widen the Social Security organisation.
Labour Policy	Recognises the right of workers to strike	Now assigns great importance to the working class, supporting ideas of "participation" in industry. A joint employers' and employees' committee should advise the Government on income policies, and workers should share in the direction and profits of state enterprise. Supports workers claims to the right of general strike.
Religion	More favourably inclined to religion than the PRP, and wants more "moral education".	Stresses the importance of secularism.
External	Justice Party	People's Republican Party
Alliances	Pledges loyalty and support to Turkey's existing alliances, such as NATO and CENTO	Stands by existing alliances. Some defence agreements should be reorganised to accord more closely with the national interest.
Neutrality	Both major parties advocate avoiding policies which would antagonise either the USA or the USSR, and while falling in the USA camp militarily, adopt policies of cautious friendship with the USSR and Warsaw Pact countries. Impartiality in the	

	Middle East Conflict is another common policy	
The Third World	The JP has recently stressed the need for developing commercial contacts with countries of the Third World	
Cyprus	The JP's Cyprus policy is based on "the validity of international treaties and the rejection of <i>fais accomplis</i> ", and it places faith in negotiations with Greece. A solution should be found which observes the rights and interests of the Turkish community	Like the JP the PRP stresses the importance of existing agreements on Cyprus. Recently it has taken the view that the only possible solution to the Cyprus problem is that the Island should become an independent federal state.

1931 TARİHLİ BUDAPEŞTE SERGİSİ'NDE TÜRK PAVYONU

Cahide SINMAZ SÖNMEZ*

ÖZET

Cumhuriyet hükümetleri, ticareti geliştirmenin yanı sıra Türk ürünlerini sergilemek, politik ilişkileri güçlendirmek, genç Cumhuriyeti uluslararası alanda tanıtmak gibi düşüncelerle uluslararası sergilere katılmıştır. Bu çerçevede dönemin hükümeti 9-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında Macaristan'ın Başkenti Budapeşte'de gerçekleştirilecek olan uluslararası sergiye de katılma kararı almıştır. Sergide yer alan ürünlerin seçiminden serginin süresi boyunca yaşananlar basın aracılığıyla Türk kamuoyuna duyurulurken, Türkiye Cumhuriyeti'nin hassasiyetleri ve öne çıkan özellikleri de sergi aracılığıyla uluslararası dünyaya tanıtılmaya çalışılmıştır. Sergide yer alacak olan Türk Pavyonunun yapım işini mimar Sedat Hakkı (Eldem) üstlenmiştir. Modern Türk mimarisinin örneklerinin sunulduğu pavyon binası sergiden tam not almış, sergiyi ziyaret edenlerin büyük takdirini kazanmıştır. Gerek Türk gerekse yabancı basının sergiye ilgisi büyük olmuş, Türk gazeteleri Budapeşte'ye gönderdikleri muhabirlerle sergiye dair haberleri Türk kamuoyuna duyurmuşlardır. Yeni Türkiye'nin tanıtımında önemli bir yeri olan uluslararası sergilere katılımın, devletlerarası ilişkilere de olumlu yansıdığı Budapeşte Sergisi'nde de gözlenmiştir. Bu nedenle gerek daha öncesinde dahil olunan gerekse sonraki yıllarda devam edecek uluslararası sergilere katılımın bir devlet politikası halinde devam ettiği anlaşılmakta olup, bu amaçla araştırmada, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin uluslararası alanda tanıtımında öne çıkan

* Doç.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, cahides@yahoo.com.

özellikleri ve Budapeşte Sergisi özelinde Batı kamuoyunun Türkiye'ye bakış açısı konu edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Sergi, Fuar, Budapeşte, 1931.

TURKISH PAVILLION IN THE INTERNATIONAL BUDAPEST FAIR, 1931

ABSTRACT

Turkish governments participated in international exhibitions to exhibit Turkish products, strengthen to political relations, and to promote the young Republic in the international arena, not to mention to vitalize commercial life. So, the Turkish government decided to participate in International Budapest Fair, which was held on 9-18 May 1931. Turkish people were informed through press about the Turkish pavilion and the Turkish products exhibited in the fair. At the same time the fair provided an opportunity to advertise the priorities and the new image of the Turkish Republic. The Turkish Pavilion was designed by Sedad Hakkı (Eldem) Inspired by modern Turkish architecture, the pavilion was approved by the fair authorities and was admired by the visitors. Both Turkish and the foreign press showed great interest in the Turkish pavilion and Turkish journalists dispatched to the Fair informed the Turkish public about the exhibition. As the policy of participating in such international fairs played a crucial role for the publicity and the image of the young Republic, as can be observed, its participation in the Budapest International Fair improved its international relations. For these reasons, attending international exhibitions became a state policy. This study focuses on the Turkish image projected in these fairs as well as the reactions of the Western World against the new image of Turkey both in general and in particular in Budapest International Fair in 1931.

Keywords: Republic of Turkey, Exhibition, Fair, Budapest, 1931.

GİRİŞ

Sergiler terbiye noktasından büyük bir rol oynarlar. Onlar halkın merakını tahrik etmek suretiyle birçok şeyler öğretir ve sergilerin reklam konusunda büyük bir önemi vardır. Özellikle de henüz iletişim araçlarının gelişip, yaygınlaşmadığı dönemlerde ülkelerin ve ürünlerin tanıtımı noktasında sergiler son derece önemli bir görev üstlenmişlerdir.¹

Sergiciliğin uluslararası bir hal almaya başlaması ise 19. Yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. Sanayi devriminin ardından Avrupa devletleri artan üretimlerine hammadde ve pazar bulma isteklerinin yanı sıra üretimlerini tanıtmaya ihtiyacıyla birlikte uluslararası sergiler düzenlenmeye başlamışlardır. Bu anlamda ilk uluslararası sergi, sanayi devrimi sonrasında edindiği teknolojik gelişmeler ile yeni icatları dünyaya duyurmak ve tanıtmak isteyen İngiltere tarafından 1 Mayıs-11 Ekim 1851 tarihleri arasında Londra Hyde Park'ta açılmıştır.²

Osmanlı Devleti de kimi zaman tarım ve sanayi alanında yapılan yenilikleri Avrupalı devletlere göstermek, kimi zaman da politik ilişkileri güçlendirmek gibi gerekçelerle uluslararası sergilere katılmaya gayret etmiş, bu sergilerde bir yandan Batı ölçütlerine göre ürettiği eserleri sergilerken, diğer yandan Doğu'nun görkemli sanat eserlerini Avrupalı seyirciye sunarak, Avrupa'daki oryantal beğenin artmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu organizasyonlara İmparatorluğun hemen her bölgesinden getirttiği ürünlerle, 19. yüzyıl Avrupa'sında yükselen milliyetçiliğe karşı Osmanlıcı bir duruş ve *çokluk içinde birlik* modeli sergilenmiştir. Buna karşılık sanayisine hammadde arayışında olan Batılı devletlerin ilgisini de daha yakından çekmeye başlamıştır. Sergilerdeki gösterişli yapıları ve çeşitli tarım ve maden ürünleriyle varlığını

¹ "Sergi ve Panayırlar", *Arkhitekt*, S 80, 1937, s. 230.

² Erik Mattie, *Dünya Fuarları*, İstanbul Fuar Merkezi Yayınları, 2007, s. 11; Aziz Tekdemir, "1851 Londra Sergisi Ve Osmanlı Devleti'nin Katılışı", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C 13, S 1, Nisan 2018, s. 302-307.

ve gücünü göstermeye çalışan Osmanlı Devleti, Batı sanayisinin yanı sıra kültürü ve sanatıyla da önemli bir etkileşim içerisine girmiştir.³

Osmanlı Devleti'nin sergilere katılma anlayışını Cumhuriyet hükümetleri de devam ettirmiş, ancak bu sergilere katılım daha ziyade yeni devletin uluslararası alandaki tanınırlığını artırmak, milli, modern ve laik bir cumhuriyet profilini uluslararası sergiler vasıtasıyla da tüm dünyaya duyurmak hedefine kitlenmiştir. Aynı zamanda ticareti geliştirmek, Türk ürünlerini sergilemek, politik ilişkileri güçlendirmek düşüncesi de Türkiye'nin uluslararası sergilere katılımında belirleyici faktörler olmuştur.

Bu bağlamda Atatürk döneminde de uluslararası sergilere katılmaya önem verilmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nde Ticaret ve Sanayi Odalarının iştirakiyle ülkenin önemli ticaret merkezlerinde hammaddeleyle yerli ürünlerin ortaya konularak sergilenmesine dair genel ve kalıcı sergiler düzenlenmesi planlanmış ve bu kararlar Cumhuriyet dönemi sergiciliğine temel teşkil etmiştir.⁴ Bu çerçevede açılan ulusal sergilerin yanı sıra, kimi zaman çeşitli bakanlıklar ya da ticaret odaları gibi kuruluşlar aracılığıyla, kimi zaman ise doğrudan devlet pavyonu oluşturulmasıyla çok sayıda uluslararası sergiye iştirak edilmiştir. Bu sergilerden birisi de Uluslararası Budapeşte Sergisi'dir. Türkiye, Macaristan ile olan tarihsel dostluğun bir ifadesi ve Ankara I. Uluslararası Ziraat Sergisi'ne katılan Macaristan'ın davetine karşılık olarak 9-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında Macaristan'ın Başkenti Budapeşte'de gerçekleştirilecek olan uluslararası sergiye de katılma kararı almıştır. Bu araştırmada, Türkiye'nin sergiye katılım amacı, sergide yer alışı şekli ve Türk-Macar ilişkileri bağlamında sergiden beklentiler ile serginin ulusal basındaki yansımaları konu edilecektir.

³ Semra Germaner, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları", **Tarih ve Toplum Dergisi**, S 95, Kasım 1991, s. 296; Zeynep Çelik, **Şarkın Sergilenişi, 19 Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi**, Çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2004.

⁴ A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989, s. 43.

1. Türkiye-Macaristan İlişkileri ve Türkiye'nin Budapeşte Sergisi'ne Katılma Kararı

Macarlar, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Milli Mücadele yıllarında Türklere büyük destek sağlamışlar ve Türklerle siyasi ilişkiler tesis edebilmek amacıyla bazı girişimlerde bulunmuşlardır.⁵ Bu girişimlerin bir sonucu olarak Lozan Barış Antlaşması sonrasında 18 Aralık 1923 tarihinde Türk - Macar Dostluk Anlaşması imzalanmıştır.⁶ Böylece her iki ülkede elçilikler açılarak 1924 yılı itibarıyla diplomatik ilişkiler tesis edilmiş, Macar Krallığı, Türkiye'ye ilk elçisi olarak, bu ülkede dokuz sene boyunca görev yapacak olan *László Tahy'yi* (*Ladislas Tahy de Tahvér ét Tarkeö*) atarken, Türkiye de 7 Mayıs 1924 tarihinde Rıdvanoglu Hüsrev Bey'i (Gerede) Peşte'ye elçi olarak göndermiştir.⁷ İlerleyen tarihlerde Türkiye ve Macaristan arasında Yerleşme ve Ticaret antlaşmalarının da imzalanmasıyla birlikte iki ülke vatandaşlarının seyahat ve yerleşmeleri ile ticari faaliyetleri hukuki dayanağa kavuşturulmuştur.⁸

İki ülke arasındaki ilişkiler devlet başkanlarının karşılıklı ziyaretleriyle devam etmiştir. Öncelikle 1928 yılında Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey Budapeşte'yi ziyaret etmiş, 1930 Mart ayında Macaristan Dışişleri Bakanı Lajos Walko, Ankara'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur.⁹ Mösyö Walko 24 Mart 1930 tarihinde Ankara'ya geldiğinde, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey, TBMM Başkanı Kazım Bey

⁵ Yücel Namal, **Türk Kaynakları Işığında Türk - Macar İlişkileri (1923 - 1950)**, Lambert Academic Publishing - Türkçe Özel Seri, 2017, s. 65-66.

⁶ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C I, , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 656; Ali Sarıkaya, "Türk Macar Dostluk Antlaşması (18 Aralık 1923) ve Türk Macar Politik İlişkileri", **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, C 7, S 13, 2018, s. 13.

⁷ Emre Saral, "Türkiye-Macaristan Dostluk Antlaşması (18 Aralık 1923)", **Halil İnalcık Armağanı - III Tarih Araştırmaları**, Editör: Ahmet Özcan, Ankara, Doğu - Batı Yayınları, Ocak 2017, s. 171.

⁸ İhsan Sabri Balkaya, "Türk-Macar Diplomatik Ziyaretlerinin Türk Basınına Yansımaları (1930-1931)", **Karadeniz Araştırmaları**, S 20, Kış 2009, s. 103; Saral, a.g.m., s. 180.

⁹ Bazı kaynaklarda ziyaretin tarihi 1930 yılının Nisan Ayı olarak belirtilmişse de; Ahmet Özgiray, "Türkiye-Macaristan Siyasal İlişkileri (1923-1938)", **Tarih İncelemeleri**

ve Başbakan İsmet Paşa'nın yanı sıra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile de görüşmüş, Tevfik Rüştü Bey verdiği akşam yemeğinde geçmişten bu yana devam etmekte olan ilişkilere ve dostluğa değinerek, geçen yıl yapmış olduğu Macaristan ziyaretinden oldukça memnun ayrıldığını ifade etmiştir. Misafir Bakan Walko ise konuşmasında “*Her iki milletin aynı zaman diliminde milli tarihlerinin en büyük felaketlerine karşı koymak mecburiyetinde kaldıklarını bu durumun ise iki ülke arasındaki ilişkileri ebedi bir şekilde kuvvetlendirdiğini...*” söylemiş, konuşmasını Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi ve Mustafa Kemal'e getirerek: “*Türk milleti mevcudiyetini tehdit eden tehlikeleri yenmiştir. Ve bu muvaffakiyetlerine karşı cihanın göstermiş olduğu hayranlık, Türk milletinin yılmaz ve yorulmaz kudretine karşı gösterebileceği en iyi ihtiram olmuştur...*” sözleriyle devam ettirmiştir. 5 Ocak 1929 tarihinde iki ülke arasında imzalanan Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması'na¹⁰ da değinen Bakan, “*Macar halkında sadece şekli bir memnuniyet değil, iki milleti birleştiren siyasî amaçlara doğru atılmış bir adım olarak kabul edilmesinden kaynaklandığını, Macar milletinin Türkiye'nin ilerlemesini dikkatle ve samimiyetle takip ettiğini, gerçek bir kardeş hissiyle şanlı bir gelecek temenni ettiğini*”¹¹ söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır. Türk kamuoyunda oldukça geniş şekilde yer alan Mösyö Walko'nun ziyareti 29 Mart 1930 tarihinde sona ermiş,¹² kendisinden yedi ay sonra da Macar Başbakan Kont Bethlen Türkiye'ye diplomatik bir ziyarette bulunmuştur. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılmak amacıyla Türkiye Hükümetinin davetlisi olarak Ankara'ya gelen Bethlen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğu törenleri izlemiş ve Mustafa Kemal'e olan hayranlığını “*Çok*

Dergisi, C 12, S 1, Yıl 1997, s. 76; Melek Çolak, “Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri (1919-1938)”, **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, C 1, S 2, Güz 2000, s. 70; Sarıkaya, a.g.m., s. 19, Ziyaret 23-29 Mart 1930 tarihinde gerçekleşmiştir. Balkaya, a.g.m., s. 100-101; Müjdat Karagülmez, “Atatürk Dönemi Türk-Macar Kültürel İlişkilerinden Kesitler”, **Selçuklu Tarihçiliğinin Zamansız Kaybı Prof.Dr. Feda Şamil Arık'a Armağan, Türk Tarihine Dair Yazılar - III**, Editör Alpaslan Demir - Tuba Tombuloğlu - Eralp Erdoğan - Ömer Düzbakar, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, ss. 629-644.

¹⁰ Soysal, a.g.e., s. 373.

¹¹ **Hakimiyeti Milliye**, 25 Mart 1930, s. 1; **Cumhuriyet**, 25 Mart 1930, s. 1, 2; Balkaya, a.g.m., s. 100-103.

¹² **Akşam**, 29 Mart 1930, s. 2.

Büyük Adam, Bahtiyarsınız!"¹³ sözleriyle dile getirmiştir. Macar devlet başkanlarının samimi ve dostça ziyaretlerine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal de mukabele etmiş 1 Kasım 1930 tarihinde TBMM'nin üçüncü dönem dördüncü toplanma yılının açılış konuşmasında "*Macaristan ile aramızda eski ve tecrübeli dostluk, muhterem başvekilin resmi ziyaretiyle bariz bir ehemmiyet ve kıymet aldı. Memleketlerimiz arasındaki iyi ve samimi münasebetlerin inkişaf etmesi memul ve matlubumuzdur*"¹⁴ diyerek ikili ilişkilerde geline noktanın istenilen ve beklenen bir sonuç olduğunu vurgulamıştır.

Macaristan'la olan ilişkiler sadece siyasi ziyaretlerle sınırlı kalmamış birçok alanda karşılıklı işbirliğine gidilmiştir. Örneğin, Macar bilim adamları ülkeye davet edilerek çeşitli akademik çalışmalar yapmışlar, 1925 yılında Türk hükümetinin davetiyle gelen birçok Macar profesör çeşitli konferanslar vermişlerdir.¹⁵ Ekonomi alanında geliştirilen ilişkiler 1927 yılında imzalanan Ticaret Antlaşması ile daha da artmıştır. Özellikle 1930'lu yıllarda, 1929 Dünya ekonomik krizinden ciddi şekilde etkilenen Macaristan, belli başlı tarım ürünlerini Türkiye'den karşılamaya yönelik bir tutum sergilemiştir. Bu çerçevede Macaristan, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından Ankara'da düzenlenen Türkiye Birinci Uluslararası Ziraat Sergisi'ne katılmıştır. Macarlar kendi Milli Pavyonlarında kolektif bir sergi ile iştirak ederek hükümet müesseselerinden başka özel şirketlerin ürünlerini teşhir etmiştir. Macar Dış Ticaret Enstitüsü Türk Temsilcisi Emil Bors, Macarların bu sergiye katılmalarının tesadüf olmadığını, amaçlarının kardeş Türk milletine Macar sanayisinin durumunu ve ne kadar ilerlemiş olduğunu göstermek olduğunu söylemiştir. Ayrıca Macarların sergiye Türk ziraatinin ihtiyacı olan pek çok ürün getirdiğini, karşılıklılık esasına göre de Macaristan'ın ihtiyaç duyduğu ithal mallarının da Türkiye'den karşılanmasını arzu ettiklerini eklemiştir. Örneğin, Macar Rejisinin (tekelinin) sürekli müşterisi olduğu Türk tütününün yanı

¹³ **Akşam**, 31 Ekim 1930, s. 2

¹⁴ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s. 383.

¹⁵ Sarıkaya, a.g.m., s. 22.

sıra güney meyveleri, fındık, palamut, çiğ deri ve olaganüstü özelliklere sahip Türk kömürü gibi malların iki memleket arasındaki mal değişimini oluşturduğunu ve bu ticaretin gelişmesi için Dış Ticaret Ofisi Müdürü Celal Bey'le yaptığı görüşmede işbirliği noktasında anlaşmaya vardıklarını açıklamıştır.¹⁶

Macaristan hükümeti bu sergiyi ticari ilişkilerin gelişmesi konusunda bir adım addederken, bu sergi münasebetiyle Ankara'da bulunan Budapeşte Sergi komiseri Bela Resofzky de Ziraat Sergisini, Türkiye ticaret ve sanayisinin Budapeşte sergisine iştirakini temin hususunda bir fırsat olarak gördüğünü ve bu arzusunun Türkiye tarafından kısa zamanda karşılanacağını ümit ettiğini söylemiştir.¹⁷ Benzer bir açıklama da Macar Dış Ticaret Enstitüsü Türk Temsilcisi Emil Bors'tan gelmiştir. Bors, bu münasebetle her sene Budapeşte'de düzenlenmekte olan sergiye iktisat aleminin dikkatini çekmek istediğini, Türkiye'nin de sergiye katılması gerektiğini belirterek Türk hükümetine davette bulunmuştur. Türkiye bu sergiye katılmakla, Macaristan'ın Ankara Sergisi'ne katılmasına karşılık vermiş ve Macaristan'ı onurlandırmış olacaktır. Bors, serginin kapanışında veda etmediğini, zira Budapeşte Sergisi'nde tekrar görüşmek üzere ayrıldığını da vurgulamıştır.¹⁸ Emil Bors'un bu açıklamalarına karşılık Yunus Nadi ertesi gün Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazısında uluslararası sergilere katılımın önemine binaen uzunca bir yazı yazmış ve bu sergiler vasıtasıyla ülkenin tanıtımının yapılmasının yanı sıra pek çok Türk malının da tanıtılarak ticaretin geliştirilmesi ve Türk mallarına müşteri bulunmasında yaratacağı kolaylıklara değinmiştir. Hükümetin de bu tür sergilere dahil olarak, katılacak kişileri desteklemesinin olumlu olacağını da sözlerine eklemiştir.¹⁹

Türk Hükümeti, Macaristan'ın bu daveti üzerine her yıl Başkent Budapeşte'de açılmakta olan uluslararası sergiye katılma kararı almış

¹⁶ **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1931, s. 3.

¹⁷ **Hakimiyeti Milliye**, 21 Ocak 1931, s. 2.

¹⁸ **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1931, s. 3.

¹⁹ Yunus Nadi, "Beynelmilel Sergilere İştirak Etmeliyiz", **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1931, s. 1, 2.

ve Anadolu Ajansı 7 Nisan tarihinde yayınladığı haberde Mayıs ayında açılacak olan Budapeşte Uluslararası Sanayi Sergisinde Türkiye'yi Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin temsil edeceğini, sergide teşhir edilecek ürünlerin ise İstanbul'da toplanacağını duyurmuştur.²⁰ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Merkez Müdürü Vedat Nedim (Tör) Bey'in denetiminde gerçekleşecek olan sergide, Türk Pavyonu'nun yapımı görevi ise mimar Sedat Hakkı (Eldem)'e verilmiştir. İktisat Bakanlığını temsilen de Sanayi müfettişlerinden Halit Bey görevlendirilmiştir.²¹ Böylece Peşte Sergisi için hazırlıklara başlanmış, sergiye katılacakların isimlerini 25 Mart'a kadar bildirmeleri ve gidecek eşyanın da 1 Nisan'da İstanbul'da olması istenmiştir. Sergiye katılacaklar şahsi yol ve ikamet masraflarını kendileri karşılayacaklardır.²² Milli Tasarruf Cemiyeti de bir broşür yayımlayarak ilgili tüccarlara sergiye iştirak etmeleri gerektiğini anlatmış, sergide 37 cins millî ürünün tanıtımının yapılacağını, bu ürünler arasında tütün, incir, üzüm, fındık, pamuk, yün, kömür, çini, afyon ve susamyağları, helva, lokum, şekerleme, ağaç nünuneleri, ham ve mamul deriler, resim tabloları, kahve değirmenleri ve saire bulunduğunu açıklamıştır.²³ Tütün İhisar İdaresi de sergiye katılacak olup, sergi için özel sigara üretmektedir.²⁴ Ayrıca Cemiyet milli sanayinin gelişimini ve faaliyet tarzını gösterir bir fotoğraf koleksiyonunu da sergiye gönderme kararı almış, bu maksatla Ticaret Odası, ticarî, malî ve iktisadî işletme sahiplerine cemiyetin bu talebini bildirerek faaliyetlerine dair fotoğraflar gönderilmesini istemiştir.²⁵

Türkiye'nin sergiye iştirak kararı Macaristan'da da yankı uyandırmış, Macar Dış Ticaret Enstitüsü Türk Temsilcisi Emil Bors verdiği

²⁰ **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1931, s. 3.

²¹ **Akşam**, 5 Mayıs 1931, s. 3.

²² **Cumhuriyet**, 8 Mart 1931, s. 3.

²³ **Cumhuriyet**, 13 Mart 1931, s. 2; Cumhuriyet Gazetesi'nin haberinde sergide helva bulunduğu ifade edilse de Akşam Gazetesi'nde yer alan başka bir haberde, ziyaretçilerin helva ve bal aradıkları ancak sergide ne helva ne de bal olmadığı, eğer helvacılar sergiye iştirak etmiş olsaydı hem mallarını teşhir edecek hem de pek çok helva satmış olacakları yazılmıştır. **Akşam**, 24 Mayıs 1931, s. 6.

²⁴ **Cumhuriyet**, 10 Mart 1931, s. 2.

²⁵ **Cumhuriyet**, 2 Mart 1931, s. 2.

beyanatta; “Türkiye’nin Budapeşte sergisine iştiraki Macarların Ankara’daki sergiye gelmelerine karşı alelade bir mukabele değil iki kardaş millet arasında halî hazır iktisadî münasebetlerini tenmiye mâksadiledir. İki millet arasındaki hissî rabitalar iktisadî münasebat gibi amelî bir şekilde teccessüm ettirilmek istenmektedir... Sergiden yegâne beklenen nokta müdavelei efkârdır. Hususî münasebata girişmekle arzu edilen gaye elde edilmiş olur. Bu maksada vusul tabî iştirak edecek türk tüccar ve müstahsil adedine tabidir. Bu itibarla Türk tüccarının büyük bir hüsnü kabul göreceği Macar merkezi hükümetini ziyaret fırsatını kaçırmamasını tavsiye ederim... Sergiyi ziyaret fazla masrafa mütevakkıf bir şey değildir. Türk, Bulgar, Sırp, Romen ve Macar şimendiferleri yüzde 50 ve Karadenizde işliyen Romen vapur kumpanyası yüzde 30 tenzilat yapmıştır. Bu hesaba göre bu seyahatin Budapeşte’ye kadar gidip gelmek masrafı ikinci sınıfta (50) türk lirası kadardır. (Yataklı vagon masrafı tabî bundan hariçtir) Budapeşte’de hayat ucuzdur. Birinci sınıf otelde kalmak ve bütün yemek masrafı dahil yevmiye 5- 7 Türk Lirası lâzımdır”²⁶ sözleriyle Türkiye’nin sergide yer alacağından duydukları mutluluğu dile getirirken halkın sergiye katılımını da teşvik etmiştir. Cumhuriyet Gazetesi de Türk vatandaşlarını sergiye çekebilmek için Budapeşte’ye on günlük bir seyahat düzenlemiştir. Seyahat parası, ikamet ve iâşe, şehirlerde yapılacak geziler ücreti dahil olmak üzere 180 lira olarak belirlenmiştir.²⁷ Budapeşte Belediye Başkan Yardımcısı Kozaçhazı Vilmos Cumhuriyet Gazetesi tarafından Budapeşte Uluslararası sergisini ziyaret için tertip edilen seyahat dolayısıyla sergiyi ziyaret edecek Türk kardeşlerini şehirlerinde görecektiklerinden dolayı sevinç içinde olduklarını belirtmiştir.²⁸

²⁶ **Hakimiyeti Milliye Hilaliahmer Nüşhası**, 1 Mayıs 1931, s. 2.

²⁷ **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1931, s. 2.

²⁸ **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1931, s. 4. Nitekim Türk kafilesi istasyonda şehir temsilcileri, Budapeşte sergisi erkânı, Turan Cemiyeti üyesi ve birçok resmi ve özel teşkilat temsilcisi ile Macar ve Türklerden oluşan bir kalabalık tarafından hararetle karşılanmıştır. Türkçe yapılan konuşmalar kafileyi derinden etkilemiştir. Özellikle Sergi Müdürü Stefan Hallossy tarafından mükemmel bir Türkçe ile söylenen nutuk dinleyenleri derinden etkilemiştir. Hallossy konuşmasında: “Asil bir babanın kuvvetine ve silâhlarının mükemmeliyetine güvenerek ana yurtlarını terkediş meçhul semtlere doğru birbirinden ayrılmışlar. Birçok ülkeler ve iklimler dolmuşlar ve

Cumhuriyet, 7 Mayıs 1931.

2. Budapeşte Sergisi'nde Türk Pavyonu

1925 yılında halı, kilim gibi el işlerinin yanı sıra üzüm, incir gibi gıda ürünleri ile iştirak edilen Paris Sergisi'ndeki Türk pavyonunun, yabancı bir mimar tarafından yapılmış olması eleştiriye konu olmuş²⁹ ve binanın milli hisleri yansıtmadığı belirtilmiştir.³⁰ Paris Sergisi'nde yaşanan bu hayal kırıklığının etkisiyle, 9 Mayıs 1931 tarihinde Budapeşte'de açılan uluslararası serginin yapımında mimar Sedat Hakkı

birçok memleketter fethetmişler. Aradan uzun zamanlar geçmiş. Fakat bir gün yabancı bir diyarda tekrar karşılaşmışlar. Zaferden zafere koşan iki mağrur kardeş bu sefer tefevvük ve âmirliği aralarında paylaşarak kavgayı tutuşmuşlar. Asırlarca süren bu kavgadan başkaları istifade etmiş ve yabancı düşmanlar türemiş. Bu vaziyet karşısında iki kardeş aralarındaki nizama bırakıp haricî düşmanlarla uğraşmağa başlamışlar. Fakat aralarındaki kardeş muhabbeti eksilmemiş bilâkis gittikçe kuvvetlenmiş. Bu iki çocuktan birinin ismi Türk, diğërininki Macar imiş...” sözleriyle geçmişten gelen dostluğa vurgu yaparak iki ülke arasındaki bağların kuvvetine değinmiştir. **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1931, s. 3. Kapısında Türk bayrağının dalgalandığı belirtilen Rovayal Otelde misafir edilen heyet şerefine, Budapeşte Belediye Başkanı da 50 kişilik bir ziyafet vermiş, ziyafette Ticaret Odası Başkanı Maydar, Türkiye'nin Macaristan Elçisi Behiç (Erkin) Bey ve ziyaretçi grubundan Namık Bey taraflarından dostane birer nutuk söylenerek, öğleden sonra Türk Elçiliğinde bir çay ziyafeti verilmiştir. **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1931, s. 3; Behiç Erkin, **Hâtırât (1876-1958)**, Hazırlayan: Ali Birinci, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2010, s. 348.

²⁹ **Fotoğraflarla Türk Fuarçılık Tarihi**, Hazırlayanlar Aytaç Işık-Mümin Balkan, İstanbul Fuar Merkezi, Expo Center Yayınları, İstanbul, 2008, s. 97.

³⁰ “Peşte Sergisinde Türk Pavyonu”, **Mimar**, S 6, Haziran 1931, s. 187.

(Eldem) görevlendirilmiştir. 1930'ların millilik anlayışını modernizmle birleştirmeye çalışan yönetimin, Türk Pavyonunun yapımı görevini ününü, modernizmde milli ifade arayışına öncülük yaparak kazanacak olan Sedad Hakkı Bey'e vermiş olması tesadüf olmasa gerektir.³¹

Henüz 23 yaşında genç bir mimar olan Sedad Hakkı Bey sergi binasını modernist karaktere uygun olarak modüler, hafif olması açısından ahşap bir malzemeyle kolay inşa edilebilir şekilde tasarlamıştır. Yapı üç ayrı kademededen oluşmaktadır.³² Binada kullanılan ahşap malzeme iç mekanda Türk Evi etkisini arttırırken, yapının merkezine, iş-tirak edilen tüm uluslararası sergilerde olduğu gibi, çiçeklerle süslenmiş Atatürk büstü yerleştirilmiştir.³³

³¹ Sibel Bozdoğan, **Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür**, The University of Washington Press, 3. Baskı, Yayına Hazırlayan: Müge Gürsoy Sökmen, Washington, 2012, s. 176.

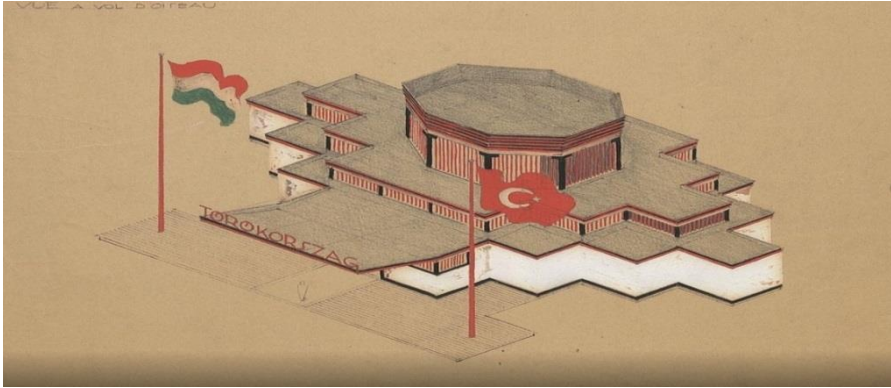
³² **Sedad Hakkı Eldem'i Anla(t)mak I: 1930-1950**, Hazırlayan: Aslı Can, SALT Research and Programs, Erişim Linki <https://artsandculture.google.com/exhibit/EALyh0kHgmNzKQ> Sergi binaları, üçlü bir amaç gütmektedir. Bunlar, ilk olarak, sergi binasının, belirli bir gayeye hizmet edecek bir yapı olması gerektiğidir. İkinci amaç ise sergi binasının, yalnızca içine konan eşya veya numuneleri muhafazaya yarayan bir ev değil, serginin bir parçası oluşudur. Görüntüsü ile bir memleketi veya imalâtını teşhir ettiği bir sanayi kolunu temsil eder ve seyircileri cezbetmesi gerekir. Bunun için de tanıtıcı bir cazibesi olması lâzımgelir. Son olarak ise hafif malzemedan yapılmış olması inşası ve imhası noktasında kolaylık sağlar. Prof. Hans Volkart, "Sergi Binaları", Çev. Necibe Çırakoğlu, C 27, S 295, **Arkitekt**, 1959, s. 72. Dolayısıyla Sedad Hakkı Bey sergi binalarında olması gereken özellikleri taşıyan bir bina yapması yanında, Türkiye'nin uluslararası alanda tanıtımında öncelik arz eden noktaları da başarıyla gerçekleştirmiş görünmektedir.

³³ **Sedad Hakkı Eldem'i Anla(t)mak I: 1930-1950**, Hazırlayan: Aslı Can, SALT Research and Programs, Erişim Linki <https://artsandculture.google.com/exhibit/EALyh0kHgmNzKQ>.

Budapeşte Sergisi Atatürk Büstü³⁴

Merkezde yer alan Atatürk büstünün etrafında birçok stantlar, büro ve depo kısmı yer almıştır. Yapıda iki giriş bulunmakta olup, biri girmek, diğeri çıkmak içindir kullanılacaktır. Ziyaretçiler binaya sağdan girecekler ve stantların önünden geçtikten sonra, sol taraftaki kapıdan çıkacaklardır.³⁵

Budapeşte Sergisi Türk Pavyonu³⁶

³⁴ **Sedad Hakkı Eldem'i Anla(t)mak I: 1930-1950**, Hazırlayan: Aslı Can, SALT Research and Programs, Erişim Linki <https://artsandculture.google.com/exhibit/EALyh0kHgmNzKQ>.

³⁵ "Peşte Sergisinde Türk Pavyonu", s. 190; Bülent Tanju, "Sedad Hakkı Eldem: Bir Katalog Denemesi", **Sedad Hakkı Eldem II: Retrospektif**, Editör: B. Tanju, U. Tanveli, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2009, s. 32.

³⁶ **Sedad Hakkı Eldem'i Anla(t)mak I: 1930-1950**, Hazırlayan: Aslı Can, SALT Research and Programs, Erişim Linki <https://artsandculture.google.com/exhibit/EALyh0kHgmNzKQ>

Budapeşte Sergisi Türk Pavyonu Arkadan Görünüm³⁷

Pavyonun kapısına ve kubbesinin iç tarafına ise Macar ve Türk kardeşliğini teyid eden ibareler yazılmıştır. İçeride sol cepheye Kütahya çinilerinden bir şömine, diğer bir köşeye tütün inhisarının siğara standı kurulmuş, çeşitli yerlerde Sivas seccade ve halıları, ipek kumaşlar ve birçok Türk ürünü teşhir olunmuştur. Kapının bir tarafında da İzmirli şekerci Ali Galip Bey'in lokumları vardır.³⁸ Sergideki en önemli propaganda vasıtalarından birisi Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından basılan broşürler olmuştur. Sergiyi gezmeye gelen ziyaretçilere kapağında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in smokinli bir fotoğrafı bulunan ve altında Macarca “*Az uj Törökorszag (Yeni Türkiye)*”³⁹ yazan broşür takdim edilirken, Türk ürünlerine dair Almanca, Macarca, Fransızca ve İngilizce broşürler de hazırlanmıştır.⁴⁰ Broşürlerden birinin kapağında Macarca “*A Török Gyapot (Türk Pamuğu)*” yazarken, diğerinde Almanca “*Steinkohle in der Türkei (Türkiye’de Kömür)*” başlığı kullanılarak Türkiye’ye mahsus özellikleri olan ürünlere dikkat çekilmeye çalışılmıştır.⁴¹

³⁷ “Peşte Sergisinde Türk Pavyonu”, s. 189.

³⁸ **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1931, s. 4.

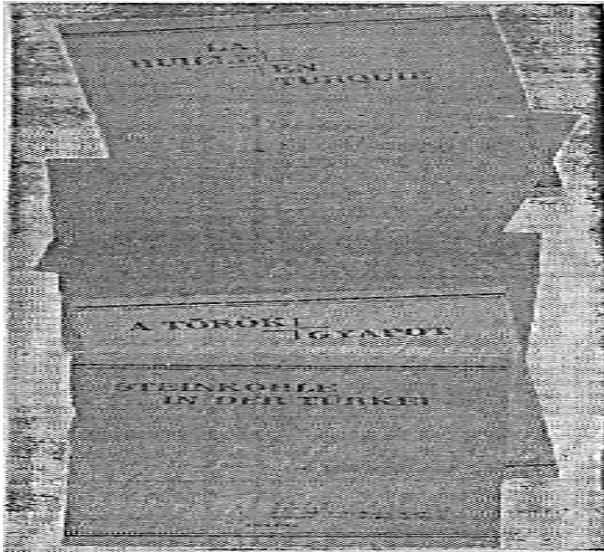
³⁹ **Hakimiyeti Milliye**, 15 Mayıs 1931, s. 1.

⁴⁰ **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1931, s. 4.

⁴¹ **Hakimiyeti Milliye**, 18 Mayıs 1931, s. 5; **Akşam**, 18 Mayıs 1931, s. 5.

Hakimiyeti Milliye 15 Mayıs 1931.

Hakimiyeti Milliye 18 Mayıs 1931.

Türk ürünlerinin kıymetini anlatabilmek için Zaro Ağa'dan⁴² dahi faydalanılmış, hazırlanan propaganda kartlarından birisinde “Zaro ağa

⁴² Yaşadığı dönemde dünyanın en yaşlı adamı olarak ün salmıştır. Nüfus kağıdındaki kayıtlara göre Hicrî 1191, Miladî 1777 yılında doğmuş, 29 Haziran 1934 tarihinde ölmüştür. Mevlüt Çelebi, “Atatürk ve Zaro Ağa”, **Atatürk Araştırmaları I**, Editör: Mevlüt Çelebi, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, İzmir 2011, s. 1.

Türkiye mahsulünün verdiği gıda ile birbuçuk asırdır yaşıyor”⁴³ ifadesi yer alırken, bir diğer kartta “Zaro Ağa gibi 150 sene yaşamak istersen Türk inciri yemelisin”,⁴⁴ bir başkasında ise “Zaro ağa gibi Türk üzüm ve fındıklarını yemekle, Zaro ağa gibi hazminızı Türk zeytinyağı ve inciriyle tanzim etmekle, Zaro ağa gibi Türk tütününü kullanmakla, tam bir sıhhatle Zaro ağasının yaşama varırsınız...”⁴⁵ ibarelerine yer verilmiştir. İncire yapılan vurgu o kadar önemli görülmüştür ki Adem ile Havva’yı cennette tasvir eden modern bir tabloda Havva Adem’e bir meyva uzatmakta ve tablonun maksadını da şu yazı söyletmektedir: “- Havva’nın Adem’e verdiği meyva elma değil, incir idi!”⁴⁶

Hakimiyeti Milliye 15 Mayıs 1931.

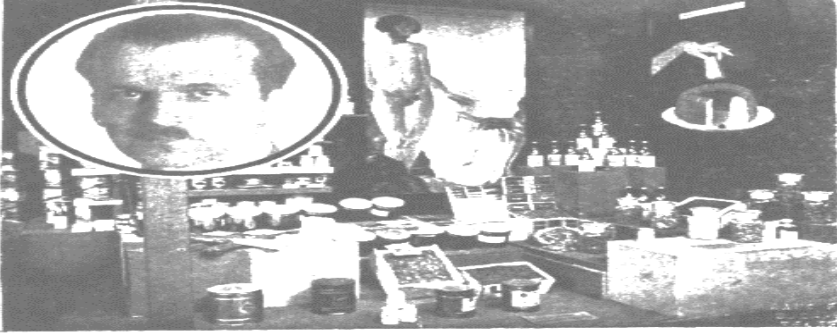
⁴³ **Hakimiyeti Milliye**, 15 Mayıs 1931, s. 1.

⁴⁴ **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1931, s. 4.

⁴⁵ **Hakimiyeti Milliye**, 18 Mayıs 1931, s. 5.

⁴⁶ Yunus Nadi, “Peşte Sergisinde Türkiye”, **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1931, s. 1.

«Hazreti Havva, Hazreti Adem'e Cennet elması değil, İzmir inciri verdi»

Fotoğrafta Türk pavyonunda halkın enler bir seçimin olan incir atılır. Fotoğrafta Vedat Nedim Bey

Cumhuriyet 1 Haziran 1931.

Modernleşme yolunda kısa zamanda uzun bir yol almış olan genç Cumhuriyetin sergilerde yer alış şekli milli, çağdaş ve laik yeni Türkiye'nin dünyaya tanıtılması ve yapılan inkılapların Türk toplum yapısında yarattığı değişikliklerin sergilenmesi temeline dayanmıştır. Bu düşünce pavyonda sergilenmek üzere yedi sene önceki Türkiye ile yeni Türkiye arasındaki farkı gösteren fotoğraflarda açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim millet egemenliğine dayalı cumhuriyet yönetimini benimseyen yeni Türkiye'nin Osmanlı devlet yönetiminden tamamen farklı bir karaktere büründüğü, Osmanlı sultanının biat merasimini gösteren bir resminin yanına Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in traktör üzerindeki bir fotoğrafının yerleştirilmesiyle vurgulanmaya çalışılmıştır. Benzer şekilde fesli ve sırmalı ihtiyar bir sadrazamın yanında atıyla engel atlayan Başbakan İsmet Paşa'nın fotoğrafı yeni devletin yöneticilerinin Avrupalı görüntüsünü de ortaya koymaktadır. Giyim kuşamıyla da medeni bir görüntü arz etmesi istenilen Türk halkının yapılan inkılaplar vasıtasıyla geçirdiği dönüşüm de sergide yer alan fotoğraflarda yerini bulmuştur. Örneğin, Osmanlı dönemine ait feraceli, çarşafli bir kadın grubunun resmine karşılık, o günkü Türk kızlarının kayık yarışları ve kır koşularındaki spor faaliyetlerini gösteren fotoğrafa ek olarak yine feraceli bir Saray hanımının yanında,

1931 güzellik kraliçesi Naşide Hanım'ın resminin asıldığı görülmektedir.⁴⁷

9 Mayıs 1931 tarihinde açılan sergi 18 Mayıs 1931 tarihine kadar devam etmiştir. Serginin daha ilk gününden Türk Pavyonu büyük ilgi görmüş ve çok sayıda ziyaretçinin akınına uğramıştır. Macaristan Ticaret Bakanı Yean De Bud, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Genel Sekreteri İzmir Milletvekili Rahmi Bey'e gönderdiği telgrafta "*Pek büyük muvaffakiyet kazanan ve tekmil ziyaretçilerin takdirine mazhar olan pavyonunuzun küşadı münasebetiyle çok samimî tebriklerimizi kabul buyurmanızı rica ederim Efendim...*"⁴⁸ ifadeleriyle Türk pavyonunun görmüş olduğu ilgiye dikkat çekmiştir. Macar Dış Ticaret Enstitüsü'nün Genel Müdürü Korodi de Sergi Heyeti Başkanı Vedat Nedim Bey'e sergide en beğenilen pavyonun Türk Pavyonu olduğunu, sergi açıldığı günden itibaren Macar gazetelerinin Türk pavyonunu metheder olduğunu söylemiştir. Hatta gazetelerden birinde, sergi mahallinde mantar gibi biten yeni yeni ve renk renk pavyonlardan bahsederken Türkiye pavyonu için "*Parkın en güzel çiçeği hiç şüphesiz ki Türk pavyonudur*" denildiğini ve dahası pavyonun bir Türk mimar tarafından yapıldığına birçoklarının inanmak istemediklerini anlatmıştır.⁴⁹ Macaristan Devlet erkânının sergiye ilgisi devamlı olmuş 10 Mayıs'ta Macaristan Başbakanı Kont Bethlen ve 13 Mayıs'ta hükümet naibi Amiral Horthy, yanında eşi ve hükümet erkânı ile beraber geldikleri sergide Mustafa Kemal'in büstüne çelenk koymuşlardır. Sergiyi gezen tüm ziyaretçiler büstün önünde uzun süre vakit geçirerek Türk inkılâbına ait resim ve grafikleri dikkatle incelemişlerdir. Akşam Gazetesi muhabirinin 22 Mayıs 1931 tarihinde "*Peşte Sergisinde Türk Pavyonu*" başlıklı haberi de Macar ziyaretçilerin sergiye katılan Türk vatandaşlarının hiçbirinin Türk olduğuna inanmadıklarını, Türkleri hâlâ sakallı, bııklı, fesli ve şalvarlı zannettiklerini ifade etmiş ve medeni kıyafetli Türk vatandaş-

⁴⁷ **Akşam**, 18 Mayıs 1931, s. 5; **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1931, s. 4.

⁴⁸ **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1931, s. 3; **Hakimiyeti Milliye**, 12 Mayıs 1931, s. 2.

⁴⁹ **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1931, s. 3.

larını görünce hayretler içerisinde kaldıklarını belirtmiştir. Bu sebepten dolayı yeni Türkiye'nin yurt dışında tanıtılması noktasında Budapeşte sergisinin Türkiye lehine güzel bir reklam olduğunu söylemiştir.⁵⁰ Zira Budapeşte'nin meşhur gazetelerinden "Azest" okuyucuları arasında yaptığı, "Serginin en başarılı pavyonu hangisidir?" anketine 80 bin okuyucunun 80 bininin de Türk pavyonu olduğu cevabını vermiş olması serginin başarısını göstermesi bakımından ilgi çekicidir.⁵¹ Vedat Nedim Bey'e göre bu başarıda Türk pavyonundaki mimari, dekor, eşya ve bütün düzenlemelerin "Avrupalı" olması, pavyonun bütün düzenlenmesinde batılı Türk kafasının hakim olmasının etkisi vardır.⁵²

3. Serginin Kapanması ve Heyetin Türkiye'ye Dönüşü

Sergi 18 Mayıs 1931 tarihinde sona ermiştir. Kapanıştan sonra Türk sergi heyeti, 23 Mayıs'ta Meçhul Asker Anıtı'na çelenk koymuştur.⁵³ Anma töreninde konuşma yapan Sergi Heyeti Başkanı Vedat Nedim Bey'in, "Sen, adsız kahraman, bin senelik hudutlar için canını veren kahraman! Sana Türk kardeşinin selamını getirdik. Senin ölmez ruhun beklenen cenneti tekrar yaratacaktır. Sen müsterih uyu!" şeklindeki sözleri, Ahmet Hulusi Bey tarafından Macarcaya tercüme edilmiştir. Törende ayrıca Türkiye'nin Budapeşte Elçisi Behiç (Erkin) Bey,⁵⁴ Atasemiliter Hilmi Bey, Türk kolonisi ile bir atlı ve bir piyade bölüğü, zabitan ve resmî dairelerin mümessilleri, basın erkânı hazır bulunmuşlardır.⁵⁵

Vedat Nedim Bey Türk pavyonunun, Macar Sanat ve Mimari dergilerince, başarılı bir sanat eseri olarak görüldüğünü, bu başarısından dolayı genç ve yetenekli mimar Sedat Hakkı Bey'e teşekkürü bir görev bildiğini belirtmiştir. Türk pavyonunun yeni Türkiye için canlı bir

⁵⁰ **Akşam**, 24 Mayıs 1931, s. 6; Erkin, **a.g.e.**, s. 348.

⁵¹ **Akşam**, 18 Mayıs 1931, s. 5; **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1931, s. 1.

⁵² Vedat Nedim Tör, **Yıllar Böyle Geçti**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976, s. 15.

⁵³ Erkin, **a.g.e.**, s. 348.

⁵⁴ Erkin, **a.g.e.**, ss. 319-427; 1928-139 yılları arasında Türkiye'nin Budapeşte Elçisi olarak görev yapmıştır. Alev Duran-Fatma Çalık Orhun, "Cumhuriyet Dönemi Türk-Macar İlişkilerinden Bir Kesit: Behiç Erkin'in Budapeşte Elçiliği (1928-1939)", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 5, S 46, Mayıs 2017, ss. 560-572.

⁵⁵ **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1931, s. 4.

propaganda vasıtası olduğu, nitekim gerek Macar gazetelerinin gerekse Peşte radyosunun Türkiye lehinde yaptığı propagandanın da etkisinden bahsederek, sergiyi 600 bin kişinin ziyaret ettiği ve 600 bin kişinin her birinin en aşağı 10 kişiyi yeni Türkiye hakkında bilgilendirdiğini ifade etmiştir.⁵⁶

Sergi yeni Türkiye'nin tanıtımı noktasında kazandığı başarıyı ticari ilişkilerin geliştirilmesi açısından da yakalamış görünmektedir. Zira Çanakkale ve Kütahya çinileri üzerine birçok sipariş alınırken, Hereke kumaşları ve Bursa ipekleri de ziyaretçilerin ilgisini çekmiş, Türk lokumları büyük beğeni sağlarken birçok ürün için siparişler alınmıştır.⁵⁷ Türk tütünlerinin yanı sıra üzüm, incir, fındık, kayısı, fısıklık gibi meyve ve kuruyemişler de sergide tercih edilen ürünler arasında yer almıştır. Budapeşte'den Ticaret Odasına gelen mektuplarda, Budapeşte sergisinde teşhir edilen üzüm ve zeytin yağlarının olağanüstü rağbet gördüğü ve bu gibi firma sahiplerinin adreslerinin istenildiği söylenmiştir. Ticaret Odası da bu hususta ilgili şirketler ve şahıslarla iletişime geçecektir.⁵⁸ Bu başarıda Vedat Nedim Bey ile sanayi müfettişlerinden Daniş ve Halit beylerin ziyaretçilerle ilgilenerek kendilerine yöneltilen soruları cevaplandırmış ve ilgilileri bilgilendirmiş olmalarının etkisi muhakkaktır.⁵⁹

Serginin kapanmasının ardından Dış Ticaret Ofisi Müdürü Cemal Bey 28 Mayıs 1931 tarihinde Peşte'den İstanbul'a dönmüş,⁶⁰ sanayi müfettişlerinden Halit Bey de İktisat Bakanlığı'na bir rapor yazarak her ihracat maddesi hakkında izahat vermiştir.⁶¹ Sergide teşhir edilen eşyanın İstanbul'a getirilmesi üzerine eşyaları sahiplerine ulaştırmak için Vedat Nedim Bey de 23 Haziran'da İstanbul'a gitmiştir.⁶² Büyük bir muvaffakiyetle tamamlanan Budapeşte Sergisi Macaristan ile olan

⁵⁶ **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1931, s. 1.

⁵⁷ **Akşam**, 18 Mayıs 1931, s. 5.

⁵⁸ **Akşam**, 2 Haziran 1931, s. 2; **Hakimiyeti Milliye**, 2 Haziran 1931, s. 4.

⁵⁹ **Akşam**, 18 Mayıs 1931, s. 5; **Hakimiyeti Milliye**, 18 Mayıs 1931, s. 5.

⁶⁰ **Akşam**, 29 Mayıs 1931, s. 3.

⁶¹ **Akşam**, 26 Mayıs 1931, s. 3.

⁶² **Hakimiyeti Milliye**, 23 Haziran 1931, s. 1.

ilişkileri geliştirirken, Türkiye'nin uluslararası sergilere dair tecrübelerini de artırmıştır. Zira bu tarihten itibaren Türkiye'nin uluslararası sergilere iştiraki devam etmiş ve bu durum Türkiye'nin uluslararası alanda tanınırlığını artırırken, siyasi ve ticari ilişkilerini de geliştirmesine olanak sağlamıştır.

SONUÇ

Türkiye'nin 1931 yılında Budapeşte'de düzenlenen sergiye katılması genç cumhuriyetin uluslararası alanda tanıtımı noktasında son derece etkili olmuştur. Zira 27 senedir Macaristan Hükümeti tarafından kesintisiz olarak düzenlenen sergi, Macar halkının Türkiye'ye olan sempatisini daha da artırırken, Türkiye'nin Avrupa'da daha yakından tanınmasına katkı sağlamıştır.

Türkiye'nin sergide yer alış şeklinin temelinde Yeni Türkiye'nin Osmanlı'dan farkını ortaya koymak anlayışı yatmaktadır. Özellikle siyasi alandaki farklılaşma devlet idaresi ve idarecilerinin fotoğrafları vasıtasıyla yansıtılmaya çalışılırken, toplumsal hayattaki dönüşüm ise daha ziyade kadın figürü üzerinden gerçekleşmiştir. Nitekim sergide yer alan fotoğrafların birçoğunda Osmanlı döneminde geri planda kalmış ve sosyal hayatın dışında bırakılmış kadın figürüne karşılık, aktif, etkin ve modern bir Cumhuriyet kadını figürü kullanılmıştır. Sergi, yabancı ziyaretçilerin zihninde yer etmiş olan, sakallı, bıyıklı ve fesli Türk algısının kırılmasında önemli rol oynamış, özellikle modern kıyafetleriyle sergide yer alan Türk iş adamları ve çalışanları Batı kamuoyunda yer alan bu düşünce tarzının yıkılmasında etkili olmuştur. Sergide yer alan Türk evinin mimarisi de milli unsurların ön planda olduğu ancak bir o kadar da modern bir toplum anlayışını yansıtacak şekilde, Anadolu'nun geleneksel Türk evlerinden esinlenerek, tasarlanmıştır.

Macaristan'la samimi ilişkilerin kurulmuş olduğu bir dönemde iştirak edilen sergi, Türk-Macar ilişkilerine siyasi ve ekonomik anlamda da katkı sağlamıştır. Serginin sonunda pek çok Türk ürünü alıcı bulurken, Başbakan İsmet İnönü'nün serginin kapanışından beş ay

sonra, 11 Ekim 1931 tarihinde, Macaristan'a yaptığı ziyarette büyük ilgi ve sevgi ile karşılanması serginin ne denli olumlu etki bıraktığını göstermiştir. Sonuç olarak Budapeşte Sergisi başarıyla neticelenmiş ve ilerleyen yıllarda iştirak edilecek sergiler için önemli bir tecrübe kazandırmıştır.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Hakimiyeti Milliye

Kitaplar

Afetinan, A., **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

Fotoğraflarla Türk Fuarçılık Tarihi, İstanbul Fuar Merkezi, Expo Center Yayınları, Hazırlayanlar Aytaç Işıklı-Mümin Balkan, İstanbul, 2008.

Bozdoğan, Sibel, **Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür**, The University of Washington Press, 3. Baskı, Yayına Hazırlayan: Müge Gürsoy Sökmen, Washington, 2012.

Çelik, Zeynep, **Şarkın Sergilenişi, 19 Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi**, Çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2004.

Erkin, Behiç, **Hâtırat (1876-1958)**, Hazırlayan: Ali Birinci, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2010.

Mattie, Erik, **Dünya Fuarları**, İstanbul Fuar Merkezi Yayınları, 2007.

Namal, Yücel, **Türk Kaynakları Işığında Türk-Macar İlişkileri (1923 - 1950)**, Lambert Academic Publishing - Türkçe Özel Seri, 2017.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Makaleler

Balkaya, İhsan Sabri, "Türk-Macar Diplomatik Ziyaretlerinin Türk Basınına Yansımaları (1930-1931)", **Karadeniz Araştırmaları**, S 20, Kış 2009, ss. 97-115.

Çelebi, Mevlüt, "Atatürk ve Zaro Ağa", **Atatürk Araştırmaları I**, Editör: Mevlüt Çelebi, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, İzmir, 2011, ss. 1-12.

Çolak, Melek, "Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri (1919-1938)", **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, C 1, S 2, Güz 2000, ss. 61-72.

Duran, Alev - Fatma Çalık Orhun, "Cumhuriyet Dönemi Türk - Macar İlişkilerinden Bir Kesit: Behiç Erkin'in Budapeşte Elçiliği (1928-1939)", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 5, S 46, Mayıs 2017, ss. 560-572.

Germaner, Semra, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları", **Tarih ve Toplum Dergisi**, S 95, Kasım 1991, ss. 289-296.

Karagülmez, Müjdat, "Atatürk Dönemi Türk-Macar Kültürel İlişkilerinden Kesitler", **Selçuklu Tarihçiliğinin Zamansız Kaybı Prof.Dr.Feda Şamil Arık'a Armağan, Türk Tarihine Dair Yazılar -III**, Editör Alpaslan Demir - Tuba Tombuloğlu - Eralp Erdoğan - Ömer Düzbakar, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, ss. 629-644.

Özgiray, Ahmet, "Türkiye-Macaristan Siyasî İlişkileri (1923-1938)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C 12, S 1, Yıl 1997, ss. 75-80.

"Peşte Sergisinde Türk Pavyonu", **Mimar**, S 6, Haziran 1931, ss. 187-192.

Saral, Emre, "Türkiye-Macaristan Dostluk Antlaşması (18 Aralık 1923)", **Halil İnalçık Armağanı - III Tarih Araştırmaları**, Doğu - Batı Yayınları, Editör: Ahmet Özcan, Ankara, 2017, ss. 155-180.

Sarıkaya, Ali, “Türk Macar Dostluk Antlaşması (18 Aralık 1923) ve Türk Macar Politik İlişkileri”, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, C 7, S 13, 2018, ss. 11-25.

“Sergi ve Panayırlar”, **Arkhitekt**, S 80, 1937, ss. 227-231.

Tekdemir, Aziz, “1851 Londra Sergisi Ve Osmanlı Devleti'nin Katılışı”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C 13, S 1, Nisan 2018, ss. 291-322.

Tanju, Bülent, “Sedad Hakkı Eldem: Bir Katalog Denemesi”, **Sedad Hakkı Eldem I: Retrospektif**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Editör: B. Tanju, U. Tanyeli, İstanbul, 2009, ss. 32.

Tör, Vedat Nedim, **Yıllar Böyle Geçti**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976.

Volkart, Prof. Hans, “Sergi Binaları”, Çev. Necibe Çırakoğlu, C 27, S 295, **Arkhitekt**, 1959, ss. 71-73.

Yunus Nadi, “Beynelmillel Sergilere İştirak Etmeliyiz”, **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1931.

Yunus Nadi, “Peşte Sergisinde Türkiye”, **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1931.

İnternet Kaynakları

Sedad Hakkı Eldem'i Anla(t)mak I: 1930-1950, Hazırlayan: Aslı Can, SALT Research and Programs, Erişim Linki <https://artsandculture.google.com/exhibit/EALyh0kHgmNzKQ>.

ERMENİ SORUNU ÜZERİNE PROPAGANDALAR VE EĞİTİM

Cemal AVCI*

ÖZET

Eğitim bir toplumu, birlik ve beraberlik içinde daha iyi bir geleceğe ulaştırmak için kullanılan bir araçtır. Bunu gerçekleştirirken kimliğini kazanmış, toplum içindeki görevlerini bilen, mensubu olduğu milleti için fedakârlıklar yapmaktan çekinmeyen bireyler yetiştirmek temel amaçtır.

Eğitimin bu amacına ulaşmasında en büyük faktörlerden biri tarih eğitimidir. Tarih eğitimi ile bireylere bir millet olarak yaşamının temel unsurlarından olan ortak geçmiş ve geleceğe birlikte yürüme duygusu verilmesi temel hedeftir. Ancak bu hedefe ulaşmak için yapılan aşırılıklar, milletler arasında düşmanlıkların körüklenmesine de neden olabilmektedir.

UNESCO sözleşmesinin ilk maddesinde, "Savaşlar insanların dimağlarında başlar. Barışın savunma siperlerinin de insanların dimağlarında kurulması gerekir." İfadesi yer almaktadır. Bu ifade "Ermeni Sorunu"nu çok iyi anlatmaktadır. Yüzyıllardır emperyalist çıkarların elde edilmesi için bir araç olan bu konu, propoganda yöntemleri ve eğitim yoluyla sürekli sömürülmektedir. UNESCO, bölgesel ve küresel barışın sağlanabilmesi için ülkelerin ders kitaplarında düşmanlığı körükleyecek öğelerin yerini empati kurulmasını ve barışın öneminin anlaşılmasını sağlayacak öğelerin alması için çalışmalar yapmaktadır. Fakat Ermeni sorununda Türkiye dışındaki ülkelerde bu tavrı görmek mümkün değildir.

* Prof.Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi., avci_c@ibu.edu.tr

Bu çalışmamızda, Ermeni Sorunu'nun tarihi gelişimi, emperyalist propagandalar ve ders kitaplarından örneklerle konunun nasıl sömürülmeye çalışıldığı anlatılmaya gayret edilmiştir. Böylece büyük güçlerin Osmanlı Devleti'ni parçalamak için uyguladığı, milletleri birbirine düşman edip bu düşmanlıkları kendi çıkarları doğrultusunda kullanma politikalarının günümüzde nasıl devam ettiği farklı bir açıdan ele alınmıştır. Ayrıca öğrencilerin konu hakkındaki görüşlerinden yola çıkarak ne yapılması gerekli sorusuna cevaplar aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni sorunu, propaganda, eğitim, barış eğitimi.

PROPAGANDA AND EDUCATION ON THE ARMENIAN ISSUE

ABSTRACT

Education is a tool that holds people together to a better future. In order to achieve that, raising people that know who they are, that are willing to do the sacrifices for their nation is the key.

History education is one of the major factors in achieving this aim. The main goal of history education is to give individuals the feeling of walking together to the common past and future, which is one of the basic elements of living as a nation. However, the excesses made in order to achieve this target can cause incitement of hostilities among nations.

In the first article of the UNESCO convention it says: "Wars start in the minds of people. Peace defenses must be established in the minds of people as well." That statement perfectly describes the Armenian Issue. The issue that has been used for centuries as a tool in order to have imperialist interest, has been exploited through propaganda methods and education.

UNESCO is being working for sustaining local and global peaces by placing empathy and understanding of the importance of peace instead of enmity and hatred in the textbooks.. However no other country than Turkey is following it when it comes to the Armenian Issue

In this study, the historical development of the Armenian Question and how this issue is being exploited in the textbooks were tried to be explained with examples. Thus, how the great powers applied their policies on the Ottoman Empire to disintegrate the nations and make use of these hostilities in their own interests is discussed from a different perspective. In addition, based on the students' views on the subject, answers were sought for what should be done.

Keywords: the Armenian Issue, propaganda, education, education of peace.

Türk –Ermeni İşkilerine Genel Bir Bakış:

Rus tarihçi Veliçko, Kavkaz adlı eserinde, Ermenilerin tarih boyunca takip ettikleri siyaseti “Ermeniler tarih boyunca devamlı surette efendilerini değiştirmişlerdir. Roma, Bizans, İran, Rus, İngiliz, Fransız, Türk... Tarih sahnesine yeni yeni efendi çıktığında, Ermeniler eski efendilerini sürekli olarak satmışlardır.”¹ sözleriyle anlatmaktadır.

Ermenilerin, bağlı oldukları devlet güçlü ise bu devlete sadık olduklarını, ancak yeni bir güç ortaya çıktığında bu sadakatin ortadan kaybolarak yeni gücün emrine girdikleri görülmektedir. Türk-Ermeni ilişkileri de bu çerçevede gelişmiştir. Bu dönem içerisinde Bizans karşısında Selçuklulara yardım eden Ermenilerin, çok geçmeden Moğollarla işbirliği yapıp, Selçukluları bir nevi arkadan vurmaları² yukarıdaki tespiti doğrulamakta ve 19. yüzyıldan itibaren gelişen Türk-Ermeni ilişkilerindeki sorunları anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Ermeniler geçmişte bugünkü Ermenistan, Doğu Anadolu, Batı ve Kuzey-Batı İran ile Suriye ve Çukurova’yı kapsayan bir bölgede yaşıyorlardı. Selçuklular 1071 Malazgirt zaferi ile Anadolu’ya girdiklerinde Ermenilerin önceden kurmuş olduğu küçük prensliklerden sonuncusu da Bizans tarafından yıkılmış ve halkı Anadolu’ya tehcire tabi tutulmuş bulunuyordu.³

Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde Ermeniler Doğu Anadolu’da, Çukurova ve Kafkaslar’da küçük gruplar hâlinde varlıklarını sürdürüyorlardı. Osmanlı Devleti’nin Bursa’yı alması ile Kütahya’da bulunan Ermeni Ruhanî Reisliği Bursa’ya taşınmıştı. Fatih Sultan

¹ V.L. Veliçko, “Kavkaz”, **Russkoe Delo Mejduplemennie Vopros**, I, Bakü, 1990, s.75, aktaran: Erol Kürkçüoğlu, “Ortaçağ’da Bizans ve İran’ın Ermeni Siyaseti”, **Türk Ermeni İlişkileri**, Ankara 2000, s.37.

² Sait Aşgın “Asılsız Ermeni İddiaları ve Gerçekler” , **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIX, S 55, Mart 2003, s.384.

³ Abdurrahman Çaycı, **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, Ankara 2000, s.7; Ayrıca bkz. M. Halil Yananç, **Türkiye Tarihi, Anadolu’nun Fethi**, İstanbul 1944, s.36; Azmi Süslü vd., **Türk Tarihinde Ermeniler**, Ankara 1995, s. 79.

Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra, burada Ermeni Patrikhanesi kurulmuştu⁴.

Osmanlı Devleti'nin, toprakları üzerinde yaşayan toplumlara sağladığı hoşgörü ve emniyet ortamında bilhassa sanat ve ticaretle uğraşarak ekonomik durumlarını düzelteren Ermeniler özellikle 1821'den itibaren başlayan Rum isyanları sonrasında devlet kademelerinde daha fazla yer almaya başlamışlardır.⁵ Tanzimat Fermanı ile başlayan yeni dönemde devletin hemen her kademesinde başarı ve sadakatle hizmet gören ve Osmanlı kimliğini benimseyen Ermeniler "tebaa-ı sadıka" (sâdik vatandaş) olarak adlandırılmışlardır.⁶ Askerlikten muaf olmaları nedeniyle ekonomik açıdan da güçlenen Ermeniler genellikle Türkçe konuşuyor, kiliselerdeki ayinlerini dahi Türkçe yapıyorlardı. Türkler gibi her hakka sahip olan Ermenilere bu sebeple Batıda "Hıristiyan Türkler" deniliyordu.

Türklerin Ermenilere herhangi bir ayırım yapmadıkları, Ermeni kimliğinin yok olmadan yaşıyor olmasının Türklerin korumalarıyla gerçekleştiği Ermeni Patriği Nerses'in 1876 yılında Vatandaşlık Meclisi Şurası'na sunduğu mektubunda gayet açık bir şekilde anlatılmaktadır. Patrik Nerses: *"Şayet günümüze kadar Ermeni milleti, millet olarak korunduysa ve inancını, kilisesini, dilini, tarihi ve kültürel değerlerini koruyorsa, tüm bunlar Türk hükümetinin Ermeni milletine gösterdiği koruma, yardım ve hayırseverlik sayesinde. Kader, Ermenileri Türklere bağlamıştır. Bundan dolayı Ermeniler, devletin savaş ve ağır sınav günlerinde buna kayıtsızca davranamaz. Aksine her zaman oldukları gibi ona yardım etmek zorun-*

⁴ Sadi Koças, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1967, s.59; Hamza Eroğlu, **Türk İnkilâp Tarihi**, İstanbul, 1982, s.217.

⁵ Osmanlı Devleti'nde yüksek görevlere getirilen Ermenilerden bazıları şunlardır: Dışişleri Bakanı Gabriel Noradungian Paşa, PTT ve Bayındırlık Bakanı Artin Davut Paşa, Maliye ve Hazine Bakanı Ohannes Sakız Paşa, Ayan üyesi Ohannes Kuyumcuyan Paşa ve 1876-1908 arasında milletvekilliği yapmış Ermeni milletvekilleri ve Dadyan ailesinden Saray Mimarları, Şaşyan ailesinden Saray hekimleri ve bunun gibi pek çok Ermeni devlet görevlisi bu listeye dahil edilebilir. Bkz. Abdurrahman Çaycı, **a.g.e.**, s.15-16; Berna Türkdöğen, **1915'ten Günümüze Tehcir**, İstanbul 2006, s.46.

⁶ Durmuş Yalçın ve diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, Ankara 2000, s.99.

dadırlar. Vatanımı seven Ermeni, devlete yardım ederek, Ermeni milletinin hizmet ve yardımının en iyisini görecektir." demektedir. Görüldüğü gibi Patrik Nerses, Ermenilerin Osmanlı yönetiminde sahip oldukları haklar sayesinde benliklerini muhafaza ettiklerini belirtmektedir.⁷

Zamanla bilim ve teknoloji yönünden çağa ayak uyduramayan Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, bu topraklarda gözü olan emperyalist güçlerin, emellerine kavuşmaları için uygun ortam yarattı. Bu ortamda kendilerine yardımcı olabilecek her türlü yolu denediler. Önce Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hıristiyan toplulukları etkilerine alıp, onlar yoluyla hem devleti zayıflatmak hem de kendilerine bağlı küçük devletler oluşturmak amacına yönelik çalışmalar yaptılar. Fransız İhtilali'nin milliyetçilik fikrinin egemenlikleri altındaki azınlıklara yayılmasını engellerken, Osmanlı Devletindeki farklı unsurlar arasında yayılması için uğraş verdiler. Bu grupların sırasıyla imtiyaz, özerklik ve sonunda bağımsızlık şeklinde gelişen isteklerini askeri, siyasi ve maddi yönden desteklediler.

Bu destek 1805'te Sırp isyanına, ardından 1821'de Mora isyanına yol açmış ve 1831'de Yunanistan bağımsız olmuştu. 1856 Islahât Fermanı da azınlıklara iktisadi ve toplumsal alanda getirmiş olduğu yeni haklarla milliyetçi hareketler için uygun koşulları oluşturuyordu.⁸ Bulgar isyanı, Girit ve Bosna Hersek'teki gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasi alanda yeterli başarıyı gösterememiş olması, Ermeniler için cesaretlendirici örnekler olmuştur. Ancak Ermenilerin konumları diğerlerinden farklı idi. Balkanlardaki diğer Hıristiyan unsurlar gibi, kalabalık bir şekilde bir arada yaşamıyorlardı. Onlar Anadolu'ya yayılmış ve buldukları yerlerde çoğunluk sağlayamayan gruplar halinde idiler. Bu gruplar da Türklerle kaynaşmış olduğundan ayrılıkçı düşüncelerin Ermeniler arasında yayılması diğer unsurlara nazaran daha zor olmuştur.

⁷ Mehmet Ali Bal, **Savaş Stratejilerinde Terör**, İstanbul 2003, s.130.

⁸ Turgay Uzun, "Osmanlı Devleti'nde Milliyetçi Hareketler İçerisinde Ermeniler", **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara 2000, s.85.

Amerikalı tarihçi Prof. Dr. Justin Mccarthy, Ermenilerin devlete karşı giriştikleri mücadeleyi yorumlarken şu ifadeleri kullanıyor:

*“Türklerle Ermeniler arasındaki çatışma kaçınılmaz değildi. Bu iki halkın birbiriyle dost olması gerekirdi. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Ermenilerle Türkler 800 yıl bir arada yaşamıştı. Anadolu ve Rumeli Ermenileri yaklaşık 400 yıldan beri Osmanlı tebaasıydılar. Bu yüzyıllar içinde bazı sorunlar oldu. Bu sorunları yaratanlar esas itibariyle Osmanlı İmparatorluğu’na saldıran ve neticede onu yıkanlardı. Ermeniler Osmanlı yönetimi altında her türlü ekonomik ve sosyal kıstasa göre iyi durumda yaşadılar. İmparatorluktaki herkes zarar gördü ama en çok zarar gören Türkler ve diğer Müslümanlardı.... On Dokuzuncu Yüzyıl sonlarına gelindiğinde Osmanlı vilayetlerinin hangisinde olurlarsa olsunlar, Ermeniler Müslümanlardan daha iyi eğitilmiş ve daha varlıklıydı. ... Ancak daha varlıklı olmalarının ana nedeni Avrupa’nın ve Amerika’nın etkisi ve Osmanlıların gösterdiği hoşgörüydü. ...Bir grup olarak Ermenilerin hayatları iyileşirken Müslümanlar modern çağ tarihinin en büyük acılarından birini yaşadılar: ...Türkler, Ruslar, Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırp lar tarafından öldürüldüler, yurtlarından çıkarıldılar. Yine de Müslümanların çektiği bütün bu acıların ortasında Osmanlı Ermenilerinin siyasal konumu sürekli iyileşmeye devam etti. Önce Hıristiyanlar ve Yahudiler için eşit haklar yasayla teminat altına alındı. Eşit haklar giderek bir gerçek olarak hayata da geçirildi. Hıristiyanlar devlette yüksek kademelerde görev aldılar. Aralarından büyükelçiler, hazine yetkilileri, hatta dışişleri bakanları çıktı. Aslında güçlü Avrupa devletleri onların lehine müdahalelerde buldukları için birçok yönden Hıristiyanlar Müslümanlardan daha geniş haklara sahip oldu. Avrupalılar, Hıristiyanlar için özel muamele istediler ve istediklerini aldılar. Müslümanların ise bu gibi avantajları yoktu. ...İşte Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu’na böyle bir ortamda isyan ettiler: yüzyıllarca süren bir barış, ekonomik üstünlük ve sürekli iyiye giden bir siyasal konum. Böyle bir ortam isyan nedeni olarak görülemez”.*⁹

⁹ Justin Mccarthy, “Ermeni İsyanları ve Osmanlılar”, **Ermeni Araştırmaları**, Ankara, Kış 2004-İlkbahar 2005, S 16-17, s.82-83.

Ancak Fransız İhtilâli'nin en önemli ürünü olan milliyetçilik fikri yurtdışında eğitim görmüş bir kısım Ermeni arasında da yayılmıştır. Hınçak, Taşnaksutyun ve Ramgavar adlı komitelerle Ermeniler, bağımsızlık için uluslararası yardım temin ederek gayelerine ulaşmada her yolu denemişlerdir. Bu çerçevede Türk askeri kılığına girerek kendi vatandaşlarını katletmekten ve Avrupa kamuoyunun Hıristiyan hassasiyetini istismar etmekten de çekinmemişlerdir. İngiliz ve Rusların Anadolu toprakları üzerindeki emellerinin gerçekleştirilmesinde kullanabilecekleri düşüncesi ile destek verdikleri bu terör grupları kendi halkının rahat ve huzurunu söz konusu devletlerin emperyalist emellerine alet etmişlerdir. İlk olarak 1877-1878 Savaşı sırasında Rusların Yeşilköy (Ayastefanos) antlaşmasına koydukları iki madde ile milletlerarası platforma getirilen Ermeni konusu Berlin Antlaşması ile Rusya'nın tekelinden çıkarılmıştır. İngilizler de Rusların Basra Körfezi'ne inmesinde bir engel olarak Ermenilerin hâmililiğine soyunmuşlardır. Bundan sonra çeşitli vesilelerle Ermeni olayları gündeme gelmiştir.¹⁰

Ermeni örgütleri, önce yandaş bulmak zorundaydılar, bu nedenle ilk hedefleri kendilerine engel olabilecek Ermenilerdi. Hareketlerine muhalif olan, istedikleri yardımı yapmayan, kendilerinden ayrılan ya da silah almayan Ermeniler bu örgütlerin saldırısına uğramıştır.

Sempat Kaprielyan'ın eserinde, Ermeni komitelerinin Ermenilere yaptıkları zulüm şöyle anlatılmaktadır:¹¹

"İhtilalci Ermenilerin kendisinden para istedikleri Avrupa'da bulunan bir Ermeni zengini, bunlara şu kuvvetli ve kesin karşılığı vermişti: 'Ben, kendi paramla memleketin celladı olmak istemem'. Taşnaklıların Moskova'da öldürdükleri zengin bir Ermeni olan Jamharyan da şüphesiz

¹⁰ Durmuş Yalçın ve diğerleri, **a.g.e.**, s.99.

¹¹ Sempat Kaprielyan, **Ermeni Bunalımı ve Tekrar Doğuş**, (Ermenice), Boston 1905, s.94-157, aktaran Esat Uras, "Ermeni Cemiyetleri", **Otoman Archives Yıldız Collection: The Armenian Question**, İstanbul 1989, s.44.

aynı inançtaydı. ... Taşnaksutyun adına bu gibi baskılar, zulümler ve cinayetlerle dolu çok büyük ve uzun bir tarih yazmak mümkündür.

Birisi bu hareketlerine karşı şikayetlerde bulunursa, kendi arkadaşlarından bile olsa davranışı kınanır ve bazen de o adam ölüme mahkum edilirdi. Bu vahşi ruh, kendilerinde bir karakter olmuştur. ... Erzurum'da öldürülen ...kurbanların ilki olan vatansever Gergesian, Taşnaksutyun'un üyesiydi. Fakat, onların düşüncesiz, uygunsuz hareketlerini kınamıştı. Bütün bu maskaralıklar, yolsuzluklar, cinayetlerden Ermeniler çok utanır, acırlar ve kızarlar. İhtilalciler ise, milletin gerçek evlatlarının kendileri olduklarını, milli ruhun kendilerine dayandığını, kendilerine bağlanmış olduğunu iki yüzlü bir tavırla öne sürerler.”

Ermeni örgütleri din adamları üzerinde de baskı kurmuşlardır. Propagandaları için en elverişli mekanlar olan kiliselerdeki din adamları amaçlarına hizmet etmiyorlarsa her türlü tehdide açtılar. Bunun bir örneği, Trabzon Vilâyeti Polis Müdüriyeti'nden Emniyet-i Umûmiyye Müdüreyet-i Aliyyesi'ne yazılan 23 Şubat 1325 (8 Mart 1910) tarihli yazıda görülmektedir. Bu yazıda: “...Trabzon Ermeni Marhasası Emmanuel Balyan Efendi'nin Taşnaksiyon Fırkası'nın umur-ı memure ve ruhaniyesine vuku bulan müdahalat-ı mütemadiyesi üzerine memuriyetinden istifa ve sıfat-ı ruhaniyesinden de tecerüd ederek vuku bulan müracaatı üzerine Maçka Nâhiyesi Müdiriyyeti'ne tayin olunduğu berây-ı malumât arz olunur...” denilmektedir.¹² Daha önce, 1892'de de Patrik Aşıkyan'a bir suikast düzenlenmiş fakat silah ateş almadığı için Aşıkyan kurtulmuştu. O da görevinden istifa etmek zorunda kalmıştı.¹³

Faaliyetlerini giderek artıran Ermeni örgütlerinin 1890'da Erzurum olayından başlayarak büyük isyan ve gösteri hareketlerine giriştiler, Birinci Dünya Savaşı'na kadar giriştikleri eylemlerden önemlileri şöyle sıralanabilir: Haziran 1890 Erzurum Olayı; 15 Temmuz 1890 Kumkapı Gösterisi; 1892-1893 Merzifon, Kayseri ve Yozgat olayları;

¹² BOA, DH. EUM. THR 95/37; Cemal Avcı, “Türk Ermeni İlişkileri (1905-1923)”, *Karadeniz Araştırmaları*, S 16, Kış 2008, s.66.

¹³ Adurrahman Çaycı, a.g.e., s. 36.

Ağustos 1894 Sasun İsyanı; Temmuz 1895 Zeytun İsyanı; 13 Ağustos 1895 Babıâli Gösterisi; Haziran 1896 Van İsyanı; 26 Ağustos 1896 Osmanlı Bankası Baskını; 1904 Sason Ayaklanma Girişimi; 21 Temmuz 1905 II.Abdülhamit'e Suikast Girişimi; 1909 Adana Olayları.

Ermenileri destekleyen devletlerin Birinci Dünya Savaşında İtilâf grubu içinde toplanmaları ve kendi aralarındaki sorunlarını halledip Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için birlikte hareket etmeye başlamaları, Ermenileri daha da cesaretlendirdi. Osmanlı Devleti'nin topraklarının bir bölümü üzerinde devlet kurmak amacıyla, Türkleri bölgeden çıkarmak için katliamlara giriştiler. Ruslarla işbirliği yapıp, cephe gerisinde giriştikleri faaliyetlerle, Osmanlı ordusunun ikmal yollarını kes-tiler. Rus işgallerinin kolaylaşmasını sağladılar.

Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı içindeki ilk isyanı 17 Ağustos 1914'de Maraş'a bağlı olan ve ismi daha sonra Süleymanlı olarak değiştirilen Zeytun'da çıkmıştır. Maraş'taki Osmanlı üniformalı Ermeni askerleri de silahları ile bunlara katılmışlardır. Olaylar büyüyerek yurdun çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Son olarak Van ve Bitlis dolaylarındaki Ermeniler de harekete geçince, isyanlar karşısında Osmanlı devleti, tedbir almak zorunluluğunu duymuş, halkın ve askerin güvenliğini sağlamak için 21 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu'nu çıkartarak uygulamaya koymuştur¹⁴.

Osmanlı Devleti tehcir işlemini (zorunlu göçü) tamamen insancıl kaygılarla ve hukuksal kurallar çerçevesinde gerçekleştirmiştir. O günkü teknolojiye ve savaş ortamında bazı güçlüklerin çıkması kaçınılmazdır. Devlet, 7-8 bakanlığını sırf bu işle görevlendirmiştir. Ayrıca, Müslümanlardan başka Ermeni, Rum ve Yahudiler ile yabancı misyon temsilcilerinden oluşan komisyonlar kurarak kimlerin tehcire tabi tutulacağını, nerelere gönderileceğini, yolda ne gibi zorluklarla karşılaşacağını ve nasıl muhafaza edileceğini, hatta zarar görenlerin tazmininin nasıl olacağını bu komisyonlar eliyle kararlaştırıp uygulatmıştır. Göç

¹⁴ Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990, s.110.

edenler yol boyunca çoğu zaman askerlerin iâşe ve ilaçlarından yararlanmışlardır.¹⁵

Bu bilgiler, Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı bölgelerdeki Ermeni vatandaşlarını zorunluluk nedeniyle göç ettirdiğini ve bu göçün sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için alınabilecek her türlü önlemin alındığını göstermektedir. Yalnızca bu bilgiler dahi, Osmanlı Devleti'nin, devlete karşı gelen Ermeni vatandaşlarına bile, yok etmek amacıyla bir girişimde bulunmadığını ispata yeterlidir. Soykırım iddialarının asılsızlığını ortaya koyar.

Tehcir Kanunu ile alınan önlemler, Ermeni olaylarını bir müddet engellendiye de, Ermeni faaliyetleri Mondros Mütarekesi'nin ardından tekrar ve daha yoğun olarak ortaya çıkmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra göç ettirildikleri yerlerden eski yerlerine geri dönen Ermeniler işgalci batılı devletlerden cesaret alarak, Türklere yönelik saldırılara yeniden başlamışlardır. Bunun sonucu olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde olaylar baş göstermiştir. Doğu Anadolu'daki Türk halkı da kendisine yönelik baskı ve zulüm karşısında önlem almak zorunda kalmıştır.¹⁶

Mustafa Kemal Atatürk, 22 Mart 1920 tarihinde yabancı hükümet temsilcilerine gönderdiği protesto telgrafında bu zulümleri şöyle anlatmaktadır:¹⁷

“Tohumluk istemek, vergi tarh etmek, silah toplamak gibi bahanelerle öteden beri Ermeni zulüm ve işkencesine maruz kalan Şark hududumuz haricindeki ahalî İslamiye son Şubat ayı zarfında Ermeni fırka kumandanları tarafından sevk ve idare edilen sunufu mutelifeden mürekkep müteaddit müfrezelerin taarruzları karşısında birçok kurban vermiş ve Kars vilâyetine tabi Çıldır, Zarşad, Şuragel, Akbaba kazalarında isimleri mazbut kırk İslâm köyü kâmilten tahrip ve imha olunmuştur. Bu köylerin biçare

¹⁵ a.g.e., s.273.

¹⁶ Durmuş Yalçın ve diğerleri, a.g.e, s. 231.

¹⁷ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara 1991, s.281-282.

halkından iki binden ziyade İslâm nüfusu pek feci bir surette katl olunmuştur. Ve katliâma uğrayan İslamların eşyası Kars pazarlarında alenen satılmıştır.

Hemen her gün kemali teessürle haber almakta olduğumuz Ermeni zulüm ve kotaline yeni bir ilâve olmak üzere Orduâbad, Ahur, Civa, Ciyusi. Vedi mntıkalarındaki ahali İslamiyeye karşı Ermeniler 19 Mart'tan itibaren taarruza başlamışlardır.

Ayrıca Oltu havalisine karşı da yeni bir taarruza hazırlandıkları mev-suken haber alınmıştır. Bu harekâtı kemali şiddetle protesto ettiğimizizin ve bu tecavüzün önü alınmazsa cihanın pek büyük fecayi zuhuruna şahid olacağının mensup olduğunuz hükûmâta sür'atle iblâğımı rica ve takdimi ihtiramat eyleriz.”

Atatürk'ün bu protestosuna ilgi gösteren tek devlet olan Amerika Birleşik Devletleri, General Harbord başkanlığındaki bir heyeti Anadolu'ya göndermiş, bu generalin yaptığı araştırmalar sonunda Türklerin haklı olduğu ortaya çıkmış ve bu yönde bir rapor hazırlanarak Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'ne sunulmuştur¹⁸.

Ermenilerin yaptıkları hakkında 1 Mayıs 1334(1918) tarihinde Erzincan'dan gönderilen raporda ise şu ifadeler vardır:¹⁹

“... Erzincan bir fecayi sahnesidir. Kuyular İslam ölüleriyle doludur. Viran evlerin bahçelerinde, arsalarda elan etleri üzerinde insan naaşları eller ve ayaklar bulunuyor. En müzeyyeneyen Ermeni evlerinin kapu yolları kâmilen kanla mülemmadır. Rusların şehri tahliyesi esnasında İslamlardan birçoğu Ermeniler tarafından hapsedilmiş taşlak önlerinde kütükler üzerinde katlolunmuştur, tekmiş şehir harabedir.”

¹⁸ Bkz. Birinci Kafkas Kolordusunun 1918 Yılındaki Hareketleri ve Gördükleri (General Harbord Başkanlığındaki Amerika Heyetine verilen Rapor suretidir), Erzurum 1335 (1919), 15. Kolordu Matbaası; Seçil Akgün, General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu, İstanbul, 1981.

¹⁹ **ATASE**, A:1/2, Dolap:109, G:4, K:359, Dosya:1023, F:3-36; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, S 81, Ankara 1982, s.407; Cemal Avcı, a.g.m, s.69.

*Bu yöndeki raporların doğruluğu, belgelere ve tanıkların ifadelerine dayanılarak tespit edilen toplu mezar yerlerinin açılmasıyla kanıtlanmıştır. Bu toplu mezarlar kimi yerde bir tandır damı, kimi yerde insanların sığındıkları bir konak, kimi yerde de köylünün su ihtiyacını karşıladığı bir kuyudur.*²⁰

Ermenilerin yaptıkları karşısında Sovyetlerle ilişkileri bozmamak için sabır gösteren TBMM, 7 Temmuz'da gönderdiği bir nota ile Ermenilerin Oltu ilinden çekilmelerini istemiş, onlar ise Oltu'nun bir Ermeni ili olduğunu belirterek çekilmemişler, bununla da kalmayıp mezalimlerine devam etmişlerdi. Sonuçta, 20 Eylül 1920'de Ankara Hükümeti Ermenilerle savaşıma kararı aldı. Ancak savaşı başlatmakla suçlanmak istemeyen Türkiye ilk davranışın Ermenilerden gelmesini bekledi. 24 Eylül'de başlayan Ermeni saldırısına Türk ordusunun cevabı 28 Eylül'de karşı saldırı şeklinde oldu ve Sarıkamış alındı.²¹ 30 Ekim'de Kars'ı alan Türk ordusu Gümrü üzerine yürümüş ve Erivan yakınlarına kadar ilerlemişti. Bunun üzerine Ermeniler 6 Kasım'da mütareke istemek zorunda kalmışlardır. Doğu Cephesi Kumandanlığı'nın şartlarını kabul etmeleri üzerine 7 Kasım'da mütareke ilan edildi. 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalandı.

Böylece Doğu'da Ermeni sorunu çözülmüştür. Millî Mücadale'de Ermeni sorununun tam anlamıyla çözümü ise Fransızların Adana bölgesini boşaltması ile gerçekleşmiştir. Eskidenberi Ermeni isyan merkezlerinden olan Saimbeyli (Haçin) ve Süleymanlı (Zeytun) Ermenileri direnişlerini sürdürüyorlardı. Fransız işgal kuvvetleri içinde yer alan Ermeniler bu bölgelerde Türklere saldırılarda bulunuyorlardı. Bu sebeple yüzlerce Türk hayatını kaybetmişti. Ermeniler 16 Ekim 1920'de Saimbeyli'den, 25 Haziran 1921 tarihinde de Süleymanlı'dan geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Buralardan çekilen Ermeniler Fransız işgal bölgesine kaçtılar. Fransızların 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması

²⁰ Toplu mezar kazıları için bkz. Cevat Başaran, "Hakmehmet Öncesi Toplu Mezar Kazılarına Bakış", **Türk Ermeni İlişkileri**, Ankara 2000, s.23-28.

²¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara 1989, s. 325.

sonucu Güney ve Güneydoğu Anadolu'dan çekilmesi ile Ermeniler de onları takip etmiş ve Suriye'ye geçmişlerdir²².

Ermeni sorunu, Türkiye Cumhuriyeti açısından, Gümrü, Kars ve Lozan Antlaşmaları ile çözümlenmiştir. Atatürk'ün "Yurtta Sulh! Cihanda Sulh!" ilkesi doğrultusunda eski düşmanlıklara son verilerek barış içinde yaşamak hedeflenmiştir. Bu amaçla gerek Ermenistan ile iyi ilişkiler kurulmasına gayret edilmiş, gerekse Türkiye sınırları içindeki Ermeni vatandaşlara, azınlık statüsü verilerek barış ortamında yaşamaları sağlanmıştır.

Ancak, özellikle diaspora Ermenileri emperyalist güçlerin oyunlarına alet olmaya devam etmektedir. Emperyalist güçler geçmişte olduğu gibi, bugün de sorunlarından kurtulmuş bir Türkiye'nin bölgesinde önemli bir güç olmasını ve kendi iradesiyle hareket etmesini engellemeye çalışmaktadır. Böyle bir şeyin gerçekleşmesi halinde bölgede istedikleri gibi hareket etmeleri zorlaşacaktır.

Ermeniler, emperyalist güçlerin Türkiye üzerindeki emelleri için kendilerini kullandırmaya devam etmektedirler, 1973'ten itibaren terör hareketlerine hızlandırmışlardır. İlk olay Ermeni terörünün sahte ve kalles yönünü ortaya koyması açısından önemlidir.

27 Ocak 1973: Ermeni terör zincirinin ilk halkası, ABD'nin Santa Barbara kentinde, bir Amerikan vatandaşı olan Ermeni Georgeu Yankian'ın, iki Türk diplomatını çay içmeye davet ederek öldürmesiyle başladı. Başkonsolos Mehmet Baydar ve Konsolos Bahadır Demir, hiç şüphe duymadan kabul ettikleri davette yaşamlarını yitirirken, Ermeni terörist yaşam boyu hapis cezasına çarptırıldı. Ancak, sağlık nedenleriyle serbest bırakıldı.²³

1973'ten 1994'e kadar Ermeni terör örgütlerince gerçekleştirilen toplam 31 saldırıda 46 kişi yaşamını yitirmiş, yüzlercesi yaralanmıştır.

²² Durmuş Yalçın ve diğerleri, **a.g.e.**, s.422; Yaşar Akbıyık, "Arşiv Belgeleri Işığında Zeytun Ermeni Meselesinin Halli", **Bellekten**, C LIV, Nisan 1990, s.209.

²³ Sait Aşgın, a.g.m., s.410.

Ermeni terör örgütleri bu saldırılarında sadece Türkleri hedef almamışlar, kendi tezlerine destek vermeyen bilim adamlarına da saldırılmaktan geri durmamışlardır. 1977'de "Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye'nin Tarihi" adında iki ciltlik eser yayınlamış olan Ermeni tezlerine sıcak bakmayan Profesör Stanford Shaw'un evinin önünde, korkutmak amacıyla bir bomba patlatılması da bu gelişmelere bir örnektir.

Lozan Barış görüşmelerinde Ermeniler, üç yüz bin Ermeni'nin öldürüldüğünü iddia etmişlerdir. Buraya giden Ermeni heyeti içerisinde Nradungyan Gabriel Efendi, Osmanlı Devleti'nde Nafia (Bayındırlık) ve Hariciye (Dışişleri) Nazırlıkları (Bakanlık) yapmış, bir ara da Bahriye (Denizcilik) Nazırlığına da vekalet etmiş biridir. Devletin bu kadar üst makamlarına çıkartılmış olan birisi, Heyetle beraber Lozan'da toprak ve tazminat talep edebilmişlerdir. Ermeniler burada, üç yüz bin zayıyatımız oldu derken, daha sonra yalanlarını iyice abartarak bir milyon, beş milyon Ermeni katledildi gibi iddialar ortaya atmışlardır.²⁴

Onları emperyalist amaçları doğrultusunda kullanan, yeni efendilerinden güç alan Ermeniler'in bu uçuk iddiaları karşısında, O dönemlerde Osmanlı'nın düşmanı olan Avrupalı devletlerin dahi Osmanlı Devleti'nde en çok 1.300.000 Ermeni olduğunu kabul ettiklerini dikkate alırsak, Ermeni iddialarının ne derece asılsız olduğunu anlamakta zorluk çekmeyiz.

Geçmişte Osmanlı Devleti bugün de Türkiye Cumhuriyeti jeopolitik ve jeostratejik konumlarından dolayı çeşitli entrikaların çevrildiği bir alan olmuştur. Bu entrikaların en önemli özelliği, bölgeye hakim olan Türkiye'nin içten ve dıştan zayıflatılarak, gücünü azaltmak ve mümkünse parçalayarak kukla devletler meydana getirmektir.

Ermeni sorunu da bu çerçevede ele alınmalı, Türk gençliği bu sorun hakkında doğru bilgilerle donatılmalıdır. Kanımızca en büyük tehlike, toplumun propagandalardan etkilenerek suçluluk duygusuna

²⁴ a.g.m., s. 396.

kapılmasıdır. Bu tür faaliyetler karşısında daima uyanık olan, milli birlik ve beraberliğini bozacak uygulamalardan kaçınan ve gerekli mücadele bilincine erişmiş bir gençlik Türkiye Cumhuriyeti'nin güvencesi olacaktır. Burada en büyük görev eğitime ve medyaya düşmektedir.

Propagandalar ve Eğitim

19 ve 20. yüzyıllardaki Türk-Ermeni ilişkileri, yukarıda da belirtildiği gibi, bir ülkenin vatandaşlarından bir kısmının, dış güçlerin piyonu olarak, kendi devletine başkaldırması, düşmanla işbirliğine girmesi sonucunda olumsuz gelişmelere sahne olmuştur. Yukarıdaki belgelerde sadece küçük bir kısmını örnek olarak sunduğumuz bu Ermeni faaliyetlerine engel olmak için yapılan çalışmalar, Dünyada Ermenilere soykırım yapıldığı şeklinde algılatılmaya gayret edilmiştir.

Son dönemde Ermeni sorunu daha çok siyasi boyuta kaydırılmış, Türkiye'nin uluslararası alandaki çıkarları üzerine oyunlar oynanmaya başlanmıştır. Bu amaçla çeşitli ülkelerin Parlamentolarında, siyasi kaygılarla Türkleri sözde soykırım ile suçlayan kararlar alınmaktadır. Hatta ifade özgürlüğünün savunuculuğunu yaptıklarını iddia eden sözde demokrasilerde bile Ermeni soykırımı yoktur demek suç sayılmakta ve tek taraflı propagandalar ile insanlar yönlendirilmektedir.

1980 yılında Erivan Üniversitesinde yayınlanmış olan “Antik çağdan günümüze kadar Ermeni Halkının Tarihi” adlı esere baktığımızda “1915-1916 Yıllarında Batı Ermenilerinin Soykırımı” adlı bir bölüm bulunmaktadır. Prof. M.G. Nersisyan'ın yazdığı bu bölümde şu ifadeler kullanılmıştır: ²⁵

“Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermeni halkı korkunç bir trajedi yaşadı: Jön Türk hükümeti Ermenilere karşı benzeri olmayan bir acımasızlıkla, o zamana kadar görülmemiş kitlesel bir yok ediliş düzenlemişti.

²⁵ G. H. Sarkisyan, T. H. Akopyan, A. G. Abramyan ve diğerleri; Düzenleyen Prof. M. G. Nersisyan, **İstoriya Armyanskogo Naroda s drevneyshih vremyon do nashih dnevy (Antik çağdan günümüze kadar Ermeni Halkının Tarihi)**, Bölüm:3, Erivan Üniv.Yay., Erivan: 1980, s.s. 264-269.

Kırımlar, sadece Batı Ermenistan'da değil aynı zamanda tüm Türkiye'de gerçekleşmişti.

... Ermeni meselesini tümüyle bitirmek için Jön Türkler, Ermeni halkının fiziksel olarak yok edilmesini planlamıştır. Türk hükümeti ortaya çıkan dünya savaşını fırsat bilerek korkunç programlarını -Ermenilerin soykırım (genocide) programını- yürütmek için karar almıştır.

İlk kırımlar, 1914 yılının sonu ile 1915 yılının başlarında yapılmıştır. Başlangıçta bu kırımlar gizlice organize edilirdi. Ordu ve inşaat-yol yapımında kullanılacak işçilerin seferberliği bahanesiyle yetişkin erkek Ermenilerin alımı yapılırdı, sonradan bunlar silahsızlandırılıp gizlice, ayrı gruplar hâlinde yok edilirdi. Bu dönemde, Rusya ile sınır bölgelerinde bulunan Ermeni köylerinden yüzlercesi harap edilmiştir.

Karşı gelebilecek Ermeni nüfusunun çoğunun sinsice imha edilmesinden sonra Jön Türkler, 1915 yılının ilkbaharında; sürgün kisvesi altında savunmasız sivillerin, masum insanların toplu katliamına başlayarak bir suç eylemi gerçekleştirmiştir. 1915 baharında Batı Ermeni nüfusunun, Suriye ve Mezopotamya çöllerine tehcir edilmesi emri verilmiştir. Bu emir, genel katliamı başlatmıştır. Kadın, çocuk ve yaşlıların kitlesel imhasına başlanmıştır. Ermeni nüfusun bir kısmı yaşadıkları yerlerde -köy ve şehirlerinde- diğerleri ise zorla sürgün edildikleri yollarda yok edilmiştir.

Batı Ermeni nüfusun katliamı korkunç bir acımasızlıkla yürütüldü. Türk hükümeti yerel yönetimlere kararlı olmaları ve kimseye acımamaları talimatını vermiştir. Böylece, 1915 yılının Eylül ayında Türkiye İçişleri Bakanı Talat Bey; Halep Valisine telgrafla, bebelere dahi acımadan tüm Ermeni nüfusunu ortadan kaldırması gerektiğini bildirmiştir. Pogromcular en barbar şekilde hareket etmişlerdir. İnsan kalığından çıkan cellâtlar, çocukları nehirlere atmış, kiliselerde kadın ve yaşlı insanları yakmış, kızları da satmıştır. ...

Ermenilerin katliamı 1916 yılında da devam edilmiştir. Bu durum, Ermenilerin yaşadığı her bölgede, Batı Ermenistan ve Türkiye'nin her yerinde görülmüştür. Türk makamları tarafından düzenlenen katliamın

kurbanlarının sayısı yaklaşık 1.500.000 (bir buçuk milyon) kişiye ulaşmıştır. Batı Ermenistan'ın yerli nüfusu bu şekilde yok edilmiştir....

...1915-1916 yıllarında Türk hükümeti yüz binlerce Ermeni'yi zorla Mezopotamya ve Suriye'ye sürmüştür. Birçoğu kuluk ve salgın hastalık kurbanı olmuştur. Kurtulanlar; Suriye, Lübnan ve Mısır'a yerleşmiş, Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya taşınmıştır. Sürgünde yaşayan Ermenilerin şartları çok çetindi. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Rus askerlerinin yardımı sayesinde birçok Batı Ermenileri katliamdan kaçarak Kafkasya'ya gelmeyi başarmıştır....

... On yıllar geçti. Ermeni halkı soykırımın masum kurbanlarının anısını kutsal bir şekilde muhafaza etmektedir. Sovyet Ermenistan'ın başkenti Erivan'da, Ermeni Soykırımı kurbanları anısına görkemli bir anıt dikilmiştir. Mağdurların çocuk ve torunları hayatlarını kaybedenlerin anısına saygısını göstererek buldukları her ülkede ve her zaman, insanlığa yönelik bu düşmanlığı protesto etmekte; ebedi alevin önünden kederli bir sessizlik içinde geçmektedirler.”

Ermenistan'da okutulan ders kitaplarında da Türk–Ermeni ilişkileri aynı şekilde işlenmekte ve herhangi bir belgeye dayanmadan Türkler Ermenilere soykırım uygulayıp topraklarını ellerinden alan zalimler olarak tanıtılmaktadır.²⁶

Batu da da durum farklı değildir, emperyalist devletler piyonlarını kaybetmek istemediklerinden nedenle her fırsatta konuyu gündemde tutmaktadırlar. Ermenilerin ülkelerine karşı isyanını gözardı etmekte, isyana karşı alınan tedbirleri soykırım gibi göstermeye çalışmaktadırlar. General Harbord'un yaptığı araştırmalar sonunda Türklerin haklı olduğu yönünde hazırladığı rapor Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'ne sunulurken Amerikan gazetelerinde sözde Türklerin tüm ai-

²⁶ Salih Yılmaz, “Ermenistan Cumhuriyeti'nde Okutulan 10. Sınıf Tarih Ders Kitabında Türkler Aleyhine İfadeler Ve Sözde Ermeni Soykırımı”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S 177, 2008, ss.11-130, Yıldız Deveci Bozkuş, “Ermeni Tarih Ders Kitaplarında 1915 Olayları”, **Tesam Akademi Dergisi**, 2 (1), 2015, ss.89-105.

lesini öldürdüğü kendilerini de haremlarına kattıkları kızların uydurma hikâyeleri yayınlanıyordu. Tabii ki Habur'dun raporu kongre arşivinde kalmış, yalan hikâyeler ise Müslümanların Hristiyanlara yaptıkları zulümler olarak aktarıldığından kamuoyu vicdanında yanlış ama derin izler bırakmıştır. Zaten propagandaların amacı da budur. Günümüzde de aynı şekilde devam etmektedir.

Türkiye'deki durum ise farklı bir boyutta ilerlemektedir. Lozan Antlaşması ile tüm düşmanlıkları bir kenara bırakan Türkiye Cumhuriyeti, Ermenilerin ve Ermeniler üzerinden oynanan oyunların tekrar sorun olmaya başlamasından sonra konu üzerine eğilmeye başlamıştır. Geç kalırsa da, arşivlerin açılması ve bilimsel araştırmaların desteklenmesi sonucu önemli gelişmeler sağlanmıştır. Ancak, okullarda yetişen gençler yeterli bilinç sahibi olabiliyorlar mı?

Sosyal Bilgiler Öğretmen adayları ve akademisyenlerle yapmış olduğumuz anket çalışmasında öğretmen adaylarından %11'inin soykırımın olduğunu düşündükleri %8'inin ise bu konuda bir fikre sahip olmadığı görülmüştür. Yine bu anket çalışmasında geri kalan %80 soykırımın olmadığını belirtse de verdikleri cevaplardan konu hakkında yeterli bilgi sahibi olmadıkları anlaşılmaktadır. Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarından Yaklaşık %20'sinin Ermeni propagandalarından etkilenmesine engel olamayan Türkiye'de eğitim sisteminde bir eksiklik olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle ankete katılan Akademisyenler konunun kapsamlı bir şekilde eğitim müfredatında yer alması görüşünde bulunmuş ve bunun etkili ve kalıcı bir kazanıma dönüştürmek gerektiğini vurgulamışlardır. "Akademisyen görüşlerinde derslerde konu ile ilgili olarak meselenin tarihi, sosyolojik arka planı, günümüzdeki durumu, Ermeni tarihinin öğretimi, Türklerin gördüğü zulüm ve sıkıntılar, büyük devletlerin çıkarları için yaptığı uygulamalar, Osmanlı'nın çözüm arama yolları gibi konuların derslerde anlatılması gerektiği görülmektedir. Akademisyenler Türk-Ermeni ilişkilerinin objektif, kapsamlı, bilimsel verilere dayalı, iki toplumun birbirini

tanınması ve husumetin kaldırılması, gerçeklerin göz önünde bulundurulması, ön yargılardan bağımsız bir şekilde ele alınması gerektiğini belirtmişlerdir”²⁷.

SONUÇ

19 ve 20. yüzyıllardaki Türk-Ermeni ilişkileri, yukarıda da belirtildiği gibi, bir ülkenin vatandaşlarından bir kısmının, dış güçlerin piyonu olarak, kendi devletine başkaldırması, düşmanla işbirliğine girmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bunu yaparlarken, amaçlarına hizmet edecek nüfus çoğunluğunu sağlayabilmek için Türkleri katletmekten, türlü eziyetler yapmaktan çekinmediler. Yukarıdaki belgelerde sadece küçük bir kısmını örnek olarak sunduğumuz bu Ermeni faaliyetlerine engel olmak için yapılan çalışmalar, dış dünyada Ermenilere soykırım yapıldığı şeklinde algılanmıştır.

Ermeni sorunu, Türkiye açısından, Gümrü, Kars ve Lozan Antlaşmaları ile sona ermiş olarak kabul edilmiştir. Atatürk'ün “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh!” ilkesi doğrultusunda eski düşmanlıklara son verilerek barış içinde yaşamak hedeflenmiştir. Bu amaçla gerek Ermenistan ile iyi ilişkiler kurulmasına gayret edilmiş, gerekse Türkiye sınırları içindeki Ermeni vatandaşlara, azınlık statüsü verilerek barış ortamında yaşamaları sağlanmıştır.

Ancak, Ermeniler, Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgesinin önemli bir gücü olmasından rahatsız olan emperyalist güçlerin oyunlarına alet olmaya devam etmektedirler.

Rus Yarbay Toverdohleyof, 1918'de kaleme aldığı anılarında “*Ermeniler rüzgar ektiler, fakat rüzgar ekenin fırtına biçeceğini unuttular*”²⁸ diye

²⁷ Cemal Avcı, Murat Tarhan, “Barış Eğitimi Kapsamında Sosyal Bilgiler Eğitimi ve Ermeni Meselesi”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 15(US-BES Özel Sayısı I), 2015, ss:1- 17.

²⁸ **ATASE**, A:1/2, Dolap:10, G:4, K:401, Dosya:1578, F:1-12, 1-18; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, S 81, Ankara 1982, s.441-447.

yazmıştı. Bu söz, bu gün için de geçerlidir. Fakat unutulmaması gereken şey, Ermeniler için de en güzel olanın, barış ortamında huzurlu bir şekilde yaşamak olduğudur.

Gençlerini çevresindeki milletlere karşı düşmanca yetiştiren tarih eğitiminin en çarpıcı örneklerini Ermenistan'da görmekteyiz. Özellikle sözde soykırım iddialarını kullanarak Türk düşmanlığını körükleyen Ermenistan eğitim politikaları Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölgede barışın ve huzurlu ortamın oluşmasına en büyük engellerden biridir. Ermenistan'ın bu tutumu Azerbaycan ile ilişkilerinde de uyguladığını görmekteyiz.

Türk gençliği bu sorun hakkında doğru bilgilerle donatılmalıdır. Kanımızca en büyük tehlike, toplumun propagandalardan etkilenerek suçluluk duygusuna kapılmasıdır. Bu tür faaliyetler karşısında daima uyanık olan, milli birlik ve beraberliğini bozacak uygulamalardan kaçınan ve gerekli mücadele bilincine erişmiş bir gençlik Türkiye Cumhuriyeti'nin güvencesi olacaktır. İlköğretimden başlanarak verilecek doğru bilgi ve beceri, sadece Ermeni sorununda değil, buna benzer oluşumların engellenmesi açısından da önemli katkı yapacaktır.

KAYNAKÇA

Akbıyık, Yaşar, "Arşiv Belgeleri Işığında Zeytun Ermeni Meselesinin Halli", **Bellekten**, C LIV, Nisan 1990, s.209.

Akgün, Seçil, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu**, İstanbul, 1981.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, S 81, Ankara 1982.

Aşgın, Sait, "Asılsız Ermeni İddiaları ve Gerçekler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIX, S 55, Mart 2003,

ATASE Arşivi

Atatürk, Mustafa Kemal; **Nutuk**, Ankara 1989

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara 1991

Avcı, Cemal, "Türk Ermeni İlişkileri (1905-1923)", **Karadeniz Araştırmaları**, S 16, 2008.

Avcı, Cemal, Tarhan, Murat, “Barış Eğitimi Kapsamında Sosyal Bilgiler Eğitimi ve Ermeni Meselesi”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 15 (USBES Özel Sayısı I), 2015.

Bal, Mehmet Ali, **Savaş Stratejilerinde Terör**, İstanbul 2003.

Başaran, Cevat, “Hakmehmet Öncesi Toplu Mezar Kazılarına Bakış”, **Türk Ermeni İlişkileri**, Ankara 2000.

BOA

Bozkuş, Yıldız Deveci, “Ermeni Tarih Ders Kitaplarında 1915 Olayları” **Tesam Akademi Dergisi**, 2 (1), 2015.

Çaycı, Abdurrahman, **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, Ankara 2000.

Eroglu, Hamza, **Türk İnkilâp Tarihi**, İstanbul, 1982.

Koçaş, Sadi, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1967.

Kürkçüoğlu, Erol, “Ortaçağ’da Bizans ve İran’ın Ermeni Siyaseti”, **Türk Ermeni İlişkileri**, Ankara 2000.

Mccarthy, Justin, “Ermeni İsyancıları ve Osmanlılar”, **Ermeni Araştırmaları**, Ankara, Kış 2004-İlkbahar 2005, S 16-17.

Sarkisyan, G. H., Akopyan, T. H.; Abramyan A. G.; ve diğerleri; Ed. Prof. M. G. Nersisyan, **İstoriya Armyanskogo Naroda s drevneyshih vremyon do nashih dnei (Antik çağdan günümüze kadar Ermeni Halkının Tarihi**, Erivan Üniv.Yay., Erivan: 1980.

Süslü, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990.

Süslü, Azmi, vd.; **Türk Tarihinde Ermeniler**, Ankara 1995.

Türkdoğan, Berna, **1915’ten Günümüze Tehcir**, İstanbul 2006.

Uras, Esat, “Ermeni Cemiyetleri”, **Otoman Archives Yıldız Collection: The Armenian Question**, İstanbul 1989.

Uzun, Turgay, “Osmanlı Devleti’de Milliyetçi Hareketler İçerisinde Ermeniler”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara 2000.

Veliçko, V.L., “Kavkaz”, **Russkoe Delo Mejduplemennie Vopros, I**, Bakü, 1990.

Yalçın, Durmuş, vd; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, Ankara 2000.

Yılmaz, Salih, “Ermenistan Cumhuriyeti’nde Okutulan 10. Sınıf Tarih Ders Kitabında Türkler Aleyhine İfadeler Ve Sözde Ermeni Soykırımı”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S 177, 2008.

Yinanç, M. Halil, **Türkiye Tarihi, Anadolu'nun Fethi**, İstanbul 1944.

YUNAN BELGELERİNDE DOĞU TRAKYA’NIN YUNANİSTAN TARAFINDAN İŞGALİ VE CAFER TAYYAR

Çağla D. TAĞMAT*

ÖZET

Yunanistan için stratejik bir önem taşıyan Trakya’nın işgal edilmesi konusunda dönemin Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos, Sevr Antlaşması’nın hazırlanma sürecinde (1920) Trakya Bölgesi’nin Yunanistan’a verilmesi ile ilgili yoğun bir çaba harcamış ve antlaşmada Trakya ile ilgili Yunanistan lehine bir sonuç elde etmiştir. Ancak Yunanistan, Trakya’yı almak için Sevr Antlaşması’nın imzalanmasını beklemeden işgal hareketine girişmiştir. Mayıs 1920’de Batı Trakya’nın işgalinin tamamlanmasının ardından, başka bir deyişle Fransızların buradaki askerî varlıklarını Yunanlara terk etmelerinin sonrasında, aynı yılın Temmuz ayında Doğu Trakya da Yunanistan’ın denetimine girmiştir.

Bugüne kadar, Yunanistan’ın 1920 yılında önce Batı ardından Doğu Trakya’yı işgaline dair pek çok araştırma yapılmıştır. Ancak 1919 yılından itibaren Mustafa Kemal Paşa ile yoğun temasta bulunan I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar ve faaliyetleri ve Trakya’nın bir bütün olarak Yunanistan tarafından işgal edilmesi, Yunan belgeleri, ve ikinci derece araştırma eserlerinde de oldukça önemli bir yer kaplamaktadır. Dolayısıyla bu bildirinin öncelikli amacı Yunanistan’ın Trakya konusundaki planları, Trakya’yı işgal etmek konusunda İtilaf Devletleri ile kurduğu temasları ve Cafer Tayyar’ın Bulgaristan ile ilişkilerini yansıtmaktır.

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, tagmat@ankara.edu.tr.

Bu çalışmada, Doğu Trakya'nın işgali ve Cafer Tayyar, öncelikli olarak Yunanistan Dışişleri Bakanlığı arşiv belgeleri ve Yunanca anılar yardımıyla aktarılmaya çalışılacak ve konu, Türkçe araştırma eserleri ile de desteklenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cafer Tayyar, Doğu Trakya, Milli Mücadele, Türk-Yunan, Sevr, Venizelos.

CAFER TAYYAR AND THE OCCUPATION OF EASTERN THRACE BY GREECE ACCORDING TO GREEK DOCUMENTS

ABSTRACT

The Greek Prime Minister Eleftherios Venizelos struggled too much in the process of Sevres Treaty in order to occupy and to take Thrace which had a great strategic for Greece and in Sevres Treaty he gained a significant result about Thrace in favour of Greece. But Greece didn't wait Sevres Treaty to be implemented and before the signed Greece occupied Thrace. In May 1920, after the occupation of Western Thrace was accomplished, in other words after French Forces left the region to Greece, in the same year in July, Eastern Thrace was taken under the control of Greek forces.

Till today, a great number of studies had been done about the Greek occupation of Thrace. But the entire occupation of Thrace and the activities of the Commander of the 1st Army Cafer Tayyar who had relations with Mustafa Kemal took an important place in Greek sources. So that the first target of this paper is to analyze the Greek plans and contacts with Entente Powers about Thrace and the relations of Cafer Tayyar with Bulgarians.

In this paper the occupation of Eastern Thrace and Cafer Tayyar are going to be explained firstly with the help of Greek Foreign Ministry Papers and then Greek memories and research books.

Keywords: Cafer Tayyar, Eastern Thrace, National Struggle, Turco- Greek, Sevres, Venizelos.

Yunanistan'ın Trakya Politikası ve 1919 Yılı

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile Müttefik Devletler arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından, 1918 yılının son aylarında Anadolu'da başlayan Müttefik işgalleri 1919 yılında yeniden revize edilmeye başlamıştı.

Yenilen devletlerle imzalanacak barış antlaşmalarının görüşülmesinin planlandığı Paris Barış Konferansı, esasında Yunanistan ve Anadolu açısından bakıldığında büyük önem taşıyan bir görüşmeydi. 1919 yılına damga vuran ve Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un yoğun çalışmalar yaptığı bu konferans, Anadolu'nun kaderi üzerinde silinmesi mümkün olmayacak izler yaratan bir sürecin başlangıcı oldu. Bu konferansta Venizelos, bir taraftan İzmir'i Yunanistan'a bağlamak için çaba harcarken, Trakya'ya yönelik taleplerde bulunmayı da ihmal etmedi.

Trakya bölgesi Osmanlı idari taksimatında, Edirne ve İstanbul vilayetlerini kapsıyor, bu vilayetler içine Üsküdar, Çatalca, Kırklareli ile Tekirdağ, Gelibolu, Edirne, Dedeağaç ve Edirne'ye bağlı Gümülcine de giriyordu.¹ Venizelos'u Trakya'ya yönelten nedenlerden biri, bu bölgeyi Batısı ve Doğusuyla ele geçirerek, içine İstanbul'u da alan bölgede tam hakimiyet kurabilmek düşüncesiydi.² Böylelikle hedefini Trakya'yı Doğu ve Batı şeklinde ayırmaksızın bir bütün olarak Yunanistan sınırlarına katabilmek olarak kurgulamıştı. Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi gerektiğini ise şu sözlerle ifade ediyordu. *“Türkiye sorunuyla ilgili Yunan bakış açısı her zaman aynıdır. En başından itibaren Yunanistan, Türkiye'nin Avrupa'da artık var olmaması gerektiği düşüncesini muhafaza etmektedir”*³

¹ Dimitris Kitsikis, **Yunan Propagandası**, Meydan Neşriyat, İstanbul, T.Y, s. 28.

² Bu düşüncenin temeline Megali İdea'yı konumlandırmak mümkündür.

³ Herbert Adams Gibbons, **Venizelos**, Houghton Mifflin Company, New York 1920, s. 371.

Paris Barış Konferansı'nın 6 Mart 1919 tarihli toplantısında İngiltere ile Fransa Yunanistan'ın Doğu Trakya üzerindeki toprak taleplerini onaylarken, İtalya çekincelerini gizlemedi. Özellikle Edirne'nin Yunanistan dışında bir devlet tarafından işgal edilmesi konusunda bölgeden gelen istek, İtalya'nın konuya bakışında birtakım yumuşamalara neden olmuştu. Bundan dolayı da İtalya, bölgede yaşayan Rum nüfus dışındakilerin geleceğinin ne olacağına açıklığa kavuşturulması talebinde bulundu.⁴ Öte yandan Trakya bir bütün olarak düşünülduğünde bu talep yalnızca Osmanlı'ya başka bir deyişle Doğu Trakya'ya yönelik değildi. Venizelos'un planları içinde Batı Trakya'nın da yer alıyor olması, bu devleti bir şekilde Bulgaristan ile de muhatap olmaya itiyordu. Ancak Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın, Batı Trakya konusunda Bulgaristan'ı görmezden gelmesi ABD'nin Yunanistan'ın karşısına dikilmesine neden oldu. Zira konferans esnasında Yunan propagandasının Bulgaristan'ın aleyhine çalışması, dış kamuoyunun Bulgarları desteklemesi gibi bir refleks ortaya çıkardı. Bu konuyla ilgili olarak Yunanistan İngiltere Büyükelçisi Kaklamanos'a, Yunanistan'ın Trakya istekleri aleyhinde çıkan her yazı ve habere cevap vermesi ve kamuoyunu etkilemesi şeklinde direktif verilmişti.⁵ Her ne kadar Paris Barış Konferansı, Venizelos açısından Trakya konusunda bir başlangıç olsa da bu görüşmelerden Venizelos'un beklediği yönde kesin bir sonuç çıkmadı. Ancak şu söylenebilir ki, Venizelos bir sonraki görüşmelerde Trakya talebini sağlamlaştırmak ve ısrar edebilmek için kendisine bir alt yapı hazırlamış oldu. Çünkü 27 Kasım 1919 tarihinde Bulgaristan ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Neuilly Antlaşması sonucunda, Yunanistan'ın Paris Barış Konferansı'nda Trakya ile ilgili taleplerinde eli boş kalmıştı. Bu

⁴ Bu doğrultuda İtalya kurula üç öneri sundu: 1- Doğu Trakya'nın yeni kurulacak İstanbul Devleti sınırları içine alınması, 2-Doğu Trakya'nın önemli bir kısmının İstanbul'da kurulacak İstanbul Devleti'ne verilmesi ve Bulgaristan ile uyum içinde olması, 3- İstanbul'un sınırlarının belirlenmesi. Mehmet Şükrü Güzel, 'Bir Savaş Suçu Olarak Doğu Trakya'da Yunanistan Tarafından Türklere Yapılan Etnik Temizlik Harekatı', **Akademik Bakış**, C 8, S 15, Kış 2014, s. 141.

⁵ Kitsikis, **a.g.e.**, s. 228.

antlaşmaya göre, Trakya'nın batısı Bulgaristan ile İtilaf Devletleri arasında paylaşılırken, Bulgaristan'a Batı Trakya'nın küçük bir kısmı verilmiş, kalan diğer kısım ise Fransa liderliğinde Müttefik Devletlerin kontrolüne bırakılmıştı.

Bu bağlamda Yunanistan, Birinci Dünya Savaşı esnasında Balkanlarda savaştığı Bulgaristan ile Müttefik Devletler arasında savaş sonunda imzalanan Neuilly Antlaşması'ndan da Trakya konusunda beklediğini elde edememişti. Dolayısıyla Venizelos'un bir sonraki adımı, Trakya konusunda söz sahibi olması muhtemel Osmanlı Devleti ile imzalanacak barış antlaşmasını beklemek olacaktı.

1920 yılında da Yunan dış politikasına damga vuran isim yine Başbakan Eleftherios Venizelos olmuştu. 1919 yılında İzmir'de başlayan Yunan işgali, aynı yıl Batı Anadolu üzerinden genişlerken, bu durum Yunan Başbakanı, işgal alanını birkaç adım daha ileri götürme hırslını da körüklemişti. Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda Müttefiklerin nabzını yoklayarak istediğini alabileceğini gördükten sonra, bundan sonraki adımını, Osmanlı Devleti ile imzalanacak Barış Antlaşması'nın taslağının hazırlanacağı toplantılar üzerine planladı.

Trakya'nın İşgaline Giden Diplomatik Süreç: Sevr Görüşmeleri

Trakya'da Yunan işgalini ateşleyen en önemli gelişme Sevr Antlaşması maddelerinin görüşüldüğü konferanslar olmuştur. Bu konferanslar silsilesi, Osmanlı coğrafyasının paylaşılması konusunda Müttefiklerin cömert davrandıkları ve bir o kadar Yunanistan'ın da bu cömertlikten payını almayı umut ettiği bir süreçti. 1920 yılında Sevr maddelerini belirlemek için sırasıyla Londra, San Remo, Hythe, Lympne, Boulogne ve Spa'da gerçekleşen görüşmeler⁶ Trakya ve dolayısıyla da Sevr Antlaşması açısından büyük önem taşıyordu.

⁶ Görüşmelerin detayları için Bkz.: Çağla D. Tağmat, Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)**, V/2, 2016, s. 313-324.

Bir taraftan Londra Konferansı'nın ardından İstanbul işgale uğramış öte yandan Nisan ayında San Remo'da Sevr Antlaşmasına son şeklini vermek için toplanan Müttefikler, İzmir konusunda hiçbir değişiklik yapılmadan bölgenin Yunanlara verilmesine yönelik bir karar almışlardı. Bu kararda, Osmanlı'nın önemli bir gelir kaynağının elinden alınarak ana damarın kesilmesi, teslimiyetin hızlandırılması için büyük önem taşımaktaydı.⁷ Fransa ve İtalya'nın tereddütlerine karşın Yunan ordusunun harekâtına devam etmesi kararına ek olarak, Doğu Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi kararı da⁸ artık tasarlanmakta olan Sevr'in Yunanlar açısından son şekline ulaştığının en büyük göstergesiydi.

Diğer yandan, Osmanlı heyetinin antlaşma taslağını görmek için tam da Paris'te bulunduğu esnada, Venizelos da Yunan Parlamentosunda antlaşma tasarısına yönelik vekilleri bilgilendiriyordu. Konuşmasına “*Değerli Vekiller, dün Paris'te Türk yetkililerin de haberdar olduğu antlaşma sınırlarını açıklayacağım için mutluluk duyuyorum*” diyerek başladı ve sözlerine “*Yunanistan Karadeniz'e kadar genişliyor, Trakya Yunanistan için bir bütün haline geliyor, haritayı göstermeme müsaade ediniz...*” şeklinde devam ederek Büyük Yunanistan haritasını gösterdi. Trakya'nın eski sınırlarından daha geniş bir hale geldiğini büyük heyecanla anlatan Venizelos, sınırların İskeçe, Dedeağaç, Kırklareli, Sofulu, Dimetoka, Vize, Eceabat, Tekirdağ ve Edirne boyunca genişleyeceği bilgisini verdi.⁹

⁷Paul C Helmreich, **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s. 219-220.

⁸ Andrew Dalby, **Eleftherios Venizelos 1919-1923 Barış Görüşmeleri ve Sonrası**, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2014, s. 134.

⁹ **Makedonia**, 1 Mayıs 1920. (Yunanca gazetelerden düşülen dipnotlarda bir tarih uyumsuzluğu dikkati çekecektir. Yunanistan'ın 1923 yılına kadar kullanmış olduğu Julius/ Jülyen takvimi Gregorius/Gregoryen takviminden 13 gün geridedir. Dolayısıyla araştırmacı ve okuyucuları yanlış yönlendirmemek için gazete tarihleri orijinal haliyle verilmiştir. Ancak 13 günlük farkın eklenmesiyle Gregorius esasına dayalı Miladi takvim tarihi ortaya çıkacaktır. Ana metinde belirtilen olaylara dair tüm tarihler Gregorius (miladi) takvimine uygun şekilde verilirken, Yunan gazetelerden düşülen dipnotlar orijinal tarihleriyle aktarılmıştır.)

Venizelos'un mecliste, hayalindeki “*Büyük Yunanistan*”ın artık gerçekleşmek üzere olduğunu ifade etmesinden birkaç gün sonra Yunan basınında da Osmanlı Devleti'nin ne olursa olsun bu antlaşmayı imzalamaya mecbur kalacağı yönündeki haberlerin yer almaya başladığı söylenebilir.¹⁰ Zira bu antlaşmanın imzalanması Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi anlamına geliyordu.

Aynı günlerde I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar da Mustafa Kemal'e Trakya'nın, bir Yunan işgaline karşı kesinlikle savunulacağını ve Bulgarlarla da bir görüşme yapıldığını bildirmişti. Öte yandan Edirne Kongresi de aldığı kararlar açısından Doğu Trakya'nın teslim edilmeyeceği konusundaki kararlılığını vurgulamıştı.¹¹

Batı Trakya'nın İşgali

Kasım 1919 İtilaf Devletleri ve Bulgaristan arasında imzalanan Neuilly Antlaşması ile Batı Trakya'nın geleceği konusundaki karar netleşmiş gibi görünüyordu. Ancak Batı Trakya'nın önemli bir bölümünün Fransız denetimine verilmiş olması, Yunanistan'ın işini kolaylaştıracak bir durum olarak görülüyordu. Zira Batı Trakya Bulgarların barış antlaşmasıyla bir forma sokulurken, Türklerle imzalanacak barış antlaşmasıyla yepyeni bir düzene kavuşacaktı. Çünkü Sevr Antlaşması ile Neuilly'de belirlenen Trakya'nın durumu yeniden değiştirilerek bölge, bütün olarak Yunanistan'a verilecekti. İşte bu durumun Sevr'de uygulanacağını kesinleşmesi, Yunanların hızlı bir şekilde harekete başlamalarına neden oldu.

Yunanistan, her ne kadar Müttefiklerin desteğini tam olarak arkasına almış olsa da Trakya'nın işgalini iki aşamada gerçekleştirme planı yaparak ilk olarak Batı Trakya'ya yöneldi.

Ancak bunun öncesinde Cafer Tayyar Doğu Trakya'nın tehlikede olduğunu farkındaydı ve faaliyetlerine hız vermişti. 4 Mart 1920'de Doğu Trakya'nın Çatalca'ya kadar olan bölgesinin İstanbul ile ilişkisini

¹⁰ **Makedonia**, 12 Mayıs 1920.

¹¹ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III. Açıklamalı Kronoloji TBMM'den Sakarya Savaşına**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 38-39.

kestiğini ilan etti.¹² Bulgarların desteğini sağlamak amacıyla yapıldığı öne sürülen bu girişimin başarısızlığı Doğu Trakya'nın Müslüman halkının desteğinden yoksun olmasına bağlıyordu.¹³

Batı Trakya'daki Fransız varlığından dolayı, Venizelos Trakya'nın bir bütün olarak işgal edilmesi konusunda Fransa'nın desteğini sağlamayı bir zorunluluk olarak görüyordu. Diğer taraftan Fransız idaresi altında bulunan Batı Trakya'ya Rum göçmenler yerleştirilirken, bu göçmenler idari anlamda da görevlendiriliyorlardı.¹⁴ 22 Mayıs'ta Batı Trakya'nın işgalinin başladığı anda Türkler ve Bulgarlar da ortak bir kongre yapmışlardı.¹⁵

Sevr tasarısının tamamlandığı ancak antlaşmanın imzalanmasından yaklaşık üç ay öncesinde ise Yunan kuvvetleri Trakya'ya doğru hareket etmeye başladı. Yunan kuvvetleri 14 Mayıs 1920'de İskeçe'den demiryolu ile Gümülcine'ye girmeye başladı. Meriç boyu ve Kavala'nın da dâhil olduğu tüm Batı Trakya'nın teslim alınması 4 Haziran 1920 günü sona erdi. Yunanların Batı Trakya'yı işgalinde Fransız kuvvetlerinin desteği de oldukça önemli bir rol oynamıştı. Zira Venizelos Yunan Meclisinde bu işgalde yardımı geçen Fransız ordusu ile General Charpy'ye Yunan milletinin şükranları bildirmiş ve Yunan Meclisi de Fransa lehine tezahüratlarda bulunmuştu.¹⁶ Yunanistan için Batı Trakya garantilenirken Doğu Trakya için hala bir muğlaklık söz konusuydu. Ancak aynı zamanda Trakya'nın işgalinin ilk adımı da gerçekleşmişti.

Diğer yandan Yunan Dışişleri Bakanlığı Arşivinde yer alan 4 Haziran 1920 tarihli belgede, bu bölgede yaşayan Müslümanların Yunan yönetimine uyum sağlamakta olduğu ve bunun da Doğu Trakya'nın

¹² Vas. Georgios, *İ Skia tis Agkyras Pano Stin Elliniki Thraki*, Estia Neas Smyrnis, Athina, T.Y., s. 77.

¹³ Georgios, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁴ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 253-255.

¹⁵ Sarıhan, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁶ Tevfik Bıyıkhoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 314.

işgali açısından önemli bir hazırlık adımı olduğu belirtilmektedir.¹⁷ Bir diğer husus da Batı Trakya'da Yunan işgalinin gerçekleşmesinin ardından bölgede 22 Mayıs 1920 tarihinde Gümölcine'nin kuzeyinde Türkler ve Bulgarların işbirliği ile bir Batı Trakya Hükümeti'nin kurulmuş olmasıdır. Peştreli Tevfik Bey'in başkanlığında kurulan bu hükümette¹⁸ 7 Türk 3 de Bulgar yer almıştı.¹⁹

Venizelos 1920 yılının Haziran ayını, Fransa ve İngiltere arasında seyahatler yaparak geçirdi. 5 Haziran'da Paris'e hareket eden Venizelos, Doğu Trakya'nın Yunan askerleri tarafından işgal edilmesi için Müttefikleri ikna etmeye çalıştı.²⁰ Zira aynı dönemde Yunan gazetelelerinde, Venizelos'un Trakya'yı ve merkez şehirlerini ziyaret edeceğine dair haberlere yer veriliyor,²¹ Venizelos'un Trakya konusundaki hassasiyeti vurgulanıyordu. Venizelos Sevr maddelerine İzmir'in yanı sıra Trakya'yı da ekletebilmek konusunda oldukça ciddi bir enerji sarf etmişti.

Venizelos 23 Haziran'da (1920), Lloyd George'un yeterli güçleri olup olmadığı sorusuna verdiği yanıtı şu şekilde aktarıyordu: *“Ulusal tarihimizin bu önemli ve ciddi sürecinde her türlü durumu göz önüne aldım ve Lloyd George'a yalnızca İngiltere'ye yardım etmeyi değil İzmir'teki cephede Kemal'in askerleri karşısında tüm Marmara kıyılarını kontrol altına alacağımızı söyledim. Yunanistan'ın, bu girişimi esnasında Müttefiklerden ekonomik anlamda yardım istemediğini de açıkladım.”*²² Venizelos'un bu açıklaması özellikle Müttefiklerin ekonomik desteğine ihtiyaç duymadığını belirtmesi anlamında da önem taşımaktadır. Yaklaşık bir yıldır Anadolu'da

¹⁷ Istoriko Arheio YP. EKS. KY 1920/152/2 [2].

¹⁸ Yusuf Halaçoğlu, Halit Eren, 'Batı Trakya' Maddesi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 5, s. 145.

¹⁹ İbrahim Kamil, a.g.m., s. 88.

²⁰ Salahi Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 225.

²¹ **Makedonia**, 24 Mayıs 1920.

²² Kostas N. Mparpis, **Ethnikos Dihasmos Aitia Enohoi Sinepies**, Erodios, Thessaloniki, 2007, s. 389.

bulunan Yunan kuvvetleri göz önüne alındığında, Yunanistan'ın ekonomik anlamda refah içinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Venizelos için hayati öneme sahip tek konu, Müttefiklerin ikna edilmesi ve Anadolu'daki ve Trakya'daki Yunan nüfuzunun resmiyet kazanmasıydı.²³

Diğer yandan Venizelos Anadolu ve Trakya'daki hareket planlarını revize etmek için komutanlarının da fikirlerini de almaktaydı. General Paraskevopulos 1 Temmuz 1920 tarihinde Venizelos'a gönderdiği telgrafta; Trakya'nın işgalinin tamamlanması için Anadolu seferinin yeniden organize edilmesini ya da Anadolu'daki harekate ağırlık vererek Trakya'dan vazgeçmeyi önermişti. Venizelos'un bu telgrafa verdiği cevap ise Trakya konusundaki kararlılığını netleştirmişti. Venizelos'un tercihi Trakya idi.²⁴

Öte yandan Venizelos her ne kadar Sevr taslağı kesinleşmiş olsa da Müttefiklerini, devam eden görüşmelerde yalnız bırakmıyordu. Venizelos'un Trakya konusundaki taleplerinin zirveye ulaştığı diplomatik görüşme Spa Konferansı oldu. Belçika'nın Spa kentinde 11 Temmuz'da başlayan Müttefik görüşmelerinde Venizelos bu defa Batı Trakya'nın işgalinde önemli bir rol oynayan Fransa'nın desteğini yeniden sağlayarak, Doğu Trakya'yı işgal etmek için kulis çalışmalarına hız verdi. Venizelos, İngiltere ile Fransa'ya, Anadolu'dan aktarılacak bir ya da iki bölük ile Doğu Trakya'yı işgal edebilmek için baskıda bulundu.²⁵ Başka bir deyişle Venizelos zaten imzalanacak olan antlaş-

²³ Yunanistan'ın Paris Büyükelçisi Romanos da durumu şöyle özetliyordu: “*Andlaşmanın bizimle ilgili her maddesinin tatbik ve hayat kabiliyeti vardır. Biz, andlaşmanın, bize ait olan maddelerini, müttefiklerimizden tek bir asker ve tek bir frank istemeden yürütmeye karar vermiş bulunmaktayız. Bu gerek İzmir, gerekse Trakya için böyledir. Biz kendimizi, bu işleri başarabilecek kadar kuvvetli görüyoruz. Şimdiye kadar işgal masraflarımız, bir milyar beş yüz milyon frangı aşmıştır. Bundan hiçbir vakit Yunanistan'ın mali sıkıntısına düştüğü manası çıkmaz. İzmir'in işgali, Yunanistan'ın refah ve saadeti için çok lüzumlu bir şarttır.*” Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, C I, s. 345.

²⁴ Smith, **a.g.e.**, s. 184.

²⁵ Dalby, **a.g.e.**, s. 135.

mada, Yunanistan'a verilmesi kararlaştırılan Doğu Trakya için ülkesine vaat edilen Trakya'yı garanti altına almak için aksiyon evresini başlatma kararını meşrulaştırdı.²⁶

Doğu Trakya'nın İşgali ve Cafer Tayyar

Yunanistan'ın Doğu Trakya'ya girmesi ihtimalinin güçlenmesi, Trakya'daki I. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa'yı da harekete geçirmiş ve yabancı temsilcilerle görüşmeye sevk etmişti. Cafer Tayyar, 6 Nisan 1920 tarihinde İtilaf Orduları eski Başkomutanı General D'Esprey ile görüşmüş ve Fransız General, bu görüşme esnasında diplomatik görüşmelerin Trakya konusundaki kararı ile ilgili bir yorum yapamayacağını ancak karar ne olursa olsun Türk kuvvetlerinin direnmesinin bölgeye zarar vermekten başka bir sonuç doğurmayacağını söylemişti.²⁷

Doğu Trakya konusunda Türkler, Yunanlar ve dolaylı olarak Fransızlar nasıl ilgiliyse Bulgarlar da bölge üzerinden dikkatlerini kacırmıyorlardı. Bu durum da bölgedeki Türk kuvvetlerinin Bulgar hükümeti ve komiteleri ile iletişime geçmelerine neden olmuş ve bir Yunan işgali karşısında gelişecek işbirliğinin kapısını aralamıştı. Ancak Bulgarların verebildikleri tek vaat, manevi destek ve sığınmacılar için gösterecekleri iyi niyet idi.²⁸

Cafer Tayyar, 3 Mayıs 1920 tarihinde Karaağaç'ta bir Bulgar yetkiliyle görüşmüş, karşılıklı işbirliğinin yollarını aramıştı. Tayyar'a göre bu işbirliği ile Yunan işgali önlenebilirdi. Aktarılanlara göre Cafer Tayyar bu görüşmede Trakya'nın Bulgar ve Türk çıkarları doğrultusunda

²⁶ Bu konferans sonunda, Türklerin alınan kararları kabul etmesini istemesi sonucunda Büyük Millet Meclisi 18 Temmuz 1920 tarihinde gerçekleştirdiği gizli bir toplantıyla Misak-Milli sınırları içindeki milleti ve vatani kurtarmak için ant içti. İstanbul Hükümeti ise 20 Temmuz'da (tam aksi bir şekilde) antlaşmanın imza edilmesi kararını verdi. Bu karardan iki gün sonra Yıldız Sarayı'nda Saltanat Şurası toplandı ve Topçu Feriki Rıza Paşa hariç tüm şura üyeleri antlaşmayı onayladı. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C III, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978, s. 170-173.

²⁷ Tefik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 223-224.

²⁸ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 340.

paylaşılabileceğini de öne sürmüştü.²⁹ Ancak Cafer Tayyar'ın Doğu Trakya'dan ziyade Batı Trakya üzerine odaklanıp, Trakya'nın her iki bölgesini birleştirerek bölgeyi tek bir bölge olarak değerlendirmesi, yılın başlarında, Mustafa Kemal Paşa'nın 3 Şubat 1920 tarihli telgrafına konu olmuştu. Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye Başkanı sıfatıyla kaleme aldığı bu yazıda, Batı ve Doğu Trakya'nın bir bütün şeklinde değerlendirilmesinin yanlış olduğunu, Doğu Trakya'nın Osmanlı'ya ait, Batı Trakya'nın ise daha önceden elden çıkmış bir bölge olduğunu vurgulamıştı. Ona göre, Doğu Trakya ancak Batı Trakya'nın ilhak edilebilmesi için bir üs olarak kullanılacak bölge olarak değerlendirilmeliydi.³⁰ Dolayısıyla bu noktada Cafer Tayyar'ın ve Mustafa Kemal'in askeri görüşlerinin bağdaşmadığını söylemek mümkündür.

Cafer Tayyar ve Şakir Bey'in (Kesebir) bir diğer hamlesi de Kırklareli'nin Soğuksu hudut karakolunda bir ormanda Bulgar hudut komutanı Daskalof ile görüşmesiydi. Bu görüşmede Yunanlara karşı oluşturulacak savunmada Bulgar desteği üzerinde durulmuş ancak bu görüşmeden de olumlu bir sonuç çıkmamıştı.³¹

Haziran 1920'de Paris'te bulunan Venizelos'un Doğu Trakya'nın işgal edilmesi için sağlamış olduğu Fransız desteği Yunanistan'a bir telgraf ile bildirilmişti. Fransa Dışişleri Bakanı Millerand'dan, Yunan kuvvetlerinin Lüleburgaz'a kadar ilerlemesi için onay alındığını bildiren Venizelos, Cafer Tayyar'ın kuvvetlerinin başarılı olamaması (kuzeye çekilmelerini önlemek amacıyla) için var olan (askeri) kısıtlamaları zorlamamanın gerekliliğine vurgu yaparak, Millerand'ın Lloyd George'a bu taleplerini iletceğini ve desteğini sağlayacağını aktarmıştı.³²

²⁹ İbrahim Kamil, 'Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Trakya'da Milli Mücadele ve Türk-Bulgar İlişkileri (1919-1922)', **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XVII/35, 2017 Güz, s. 89.

³⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, Vesika 251, s. 1226.

³¹ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.341.

³² Istoriko Arheio YP. EKS. KY 1920/152/2 [8].

Diplomatik görüşmelerde kesinleştirilen Doğu Trakya'nın işgali konusundaki hareket planına bakıldığında ise Yunanlarca Helen kimliği taşıdığı öne sürülen Doğu Trakya'nın işgali, İskeçe üzerinden Meriç'i geçerek Edirne'yi işgal etmek, İzmir Tümeniyle eş zamanlı olarak Babaeski'ye ulaşmak şeklinde belirlenmişti.³³

Doğu Trakya'da Yunan işgali başlamadan aşağı yukarı bir ay önce İstanbul'daki Yunan temsilciliğinden Yunan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir yazıda Cafer Tayyar'ın askeri kuvvetlerindeki firariler hakkında çarpıcı bilgiler yer almıştı. Aktarılanlara göre, Trakya'dan İstanbul'a gelen iki asker kaçağı³⁴ yirmi beş asker kaçağını temsilen İstanbul'a gelmiş ve Türk kolluk kuvvetlerinin peşlerinde olduğunu ve Trakya'dan kaçtıklarını açıklayarak İstanbul'a gelmeyi başarabildiklerini söylemişlerdi.³⁵ Belgede yer alan bilgiler Cafer Tayyar'ın kuvvetlerindeki aksaklığı ortaya koyması açısından önemlidir. Buna ek olarak Yunan kuvvetlerinin, işgal esnasında, Tayyar'ın direniş sergilemesi halinde Girit Tümeninden de yardım almak koşuluyla, Türk kuvvetlerinin yerle bir edileceği konusunda öngörülerini olduğunu belirtmek gerekmektedir.³⁶

Venizelos ise tam da bu anda (17 Haziran 1920) Dedeağaç'ta bulunan General Zimvrakakis'e, Doğu Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin toplanması için direktifini iletmiş ve açık bir şekilde işgal planı hakkında özellikle de Meriç'in sol kıyısı boyunca 2 km'lik alanın kontrol altına alınabilmesi konusunda bilgilendirilmeyi talep etmişti. Fransa ve İngiltere'nin yetki vermesini bekleyen Venizelos, on beş gün içinde Doğu Trakya'nın işgali için tam yetki alabilmeyi umut ettiğini dile getirmişti.³⁷ Diğer taraftan, Venizelos'un hayalindeki Büyük Yunanistan'a giden sürecin en önemli aşaması olan Doğu Trakya'nın işgali 20

³³ Erdem, **a.g.e.**, s. 260.

³⁴ Belgede 'Müslüman' ifadesi kullanılmıştır.

³⁵ İstoriko Arheio YP. EKS. KY 1920/152/2 [77].

³⁶ İstoriko Arheio YP. EKS. KY 1920/152/2 [56].

³⁷ İstoriko Arheio YP. EKS. KY 1920/152/2 [58].

Temmuz'da başladı.³⁸ Bu işgalin ön hazırlığı, 6 Temmuz tarihinde İngiliz kuvvetlerinin Mudanya, Gemlik ve İzmit'i işgal etmesi³⁹ ile tamamlanmıştı. Öte yandan Doğu Trakya'nın işgali altı gün gibi kısa bir sürede tamamlandı. Genel yargıya göre ise bunun nedeni I. Kollordü'nün dağınıklığı ve zayıflığı idi.

Venizelos'un Doğu Trakya'nın işgali konusundaki ısrarı ve hatta "başarısı" karşısında, İngiltere Genelkurmay Başkanı Wilson'un altında, Venizelos'un Trakya konusunda bu kadar istekli ve aceleci olmasında, İstanbul'a yakın olmak hatta sahip olmak fikrinin baskın olduğu şeklinde bir algı oluşmuştu.⁴⁰ Zira bu algı çok da yanlış sayılmazdı. Yunanistan bir koldan Ege'den kuzeye doğru sarkmak, diğer koldan da Trakya üzerinden İstanbul'u çevrelemek gibi bir stratejiye yönelmişti.

Ayrıca, Yunanistan'ın Anadolu harekâtında önemli bir yere sahip olan Averof ve Amfitriti gemileri, Doğu Trakya'nın işgalinde de önemli bir görev üstlenmişti.⁴¹ Averof dönemin Yunanistan Kralı Aleksandros'u taşıyor olmasından dolayı da ayrı bir öneme sahipti.⁴² Doğu Trakya'nın işgali Aleksandros tarafından da dikkatle takip ediliyordu. 9 Temmuz 1920 tarihinde Yunan kuvvetleri Tekirdağ'a girdi ve şehir, Kral Aleksandros'a teslim edildi. 9 Temmuz'dan itibaren adım adım Doğu Trakya'da ilerleyen Yunan ordusu ilerlediği bölgelere de Yunanca isimler vererek bölgeyi Helenleştirmek adına zaman kaybetmedi.⁴³ Yunan kuvvetlerinin Trakya'ya girişiyle birlikte hızlıca bölgeyi incelemeye aldıkları söylenebilir. Yunan kuvvetlerinin Doğu Trakya'ya girişlerinden hemen sonra yaptıkları tespitlere göre, eğitim

³⁸ Stilianos Gonatas, **Apomnimonevmata 1897-1957**, Athinai, 1958, s. 144.

³⁹ Taha Akyol, **1919-1920 Mondros, Sevr ve Kuva-yı Milliye**, Doğan Kitap, İstanbul, 2016, s. 272.

⁴⁰ Dalby, **a.g.e.**, s. 135.

⁴¹ Erdem, **a.g.e.**, s. 262.

⁴² Aleksandros Mazarakis- Ainianos, **Apomnimonevmata**, İkaros, (T.Y.), s. 273.

⁴³ Dalby, **a.g.e.**, s. 136.

kurumlarının çok kötü durumda olduğu, bölgenin yıkık ve zarar görmüş olduğu ve bunlara ek olarak da zarar verilmiş 34.436 Yunan hanesi olduğu şeklinde birtakım iddialara yer verilmekteydi.⁴⁴

Diğer yandan Doğu Trakya'nın işgali, bölgenin demografik yapısında da birtakım değişimlere neden oldu. Doğu Trakya'nın Yunan işgaline uğramasından çok kısa bir süre sonra, Bulgarların da onayıyla, çok sayıda sivil, subay ve er Bulgaristan'a geçiş yaptı. Plevne, Ruscuk gibi bölgeler Türklerin yerleştiği yerlerden birkaçıydı. Bu durum Yunan belgelerinde de sıklıkla rastlanan konulardan biriydi. İşgalin tamamlanmasından hemen sonra Yunan Hükümeti bu konu ile ilgili detaylı bir şekilde bilgilendirilmişti. Sofya'dan Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 22 Temmuz 1920 tarihli belgeye göre, Doğu Trakya'da Osmanlı yerleşimlerinin terk edilmeye başlandığı ve Müslüman halkın Bulgar topraklarına doğru göçe başladığı bilgisi yer almaktaydı. Belgede belirtilene göre bu göçmenlerin sayısı 25 bin kişiye ulaşmıştı. Diğer taraftan göçmenlerin yurtlarını terk ettikleri için çok üzgün oldukları ve durumlarının da iyi olmadığı kaydedilmişti. Aynı belgede, Yunan Dışişlerinden, Müslüman göçmenlerin yurtlarına ya da Batı Trakya'ya dönmelerinin sağlanması için bir talep yer almaktaydı. Bir Yunan merciinden diğerine aktarılan bu talep, ilk bakışta insani ve duygusal gibi algılsa da, durumun gerçek amacı belgenin ilerleyen satırlarında net bir şekilde ortaya konulmuştu. Esasında Yunanların kaygısı, Bulgaristan sınırına geçen Müslümanların Bulgarlar ile işbirliği yapma ve Bulgarların Yunanistan'a karşı daha hızlı bir şekilde organize olması ihtimaliydi. Belirtilene göre, bu ihtimal Yunan yetkilileri oldukça endişelendirmişti. Öte yandan aynı belgede 25 bin kişinin, Bulgaristan'ın organize olması açısından çok da etkili olmayacağı ifade edilirken, yine de bir önlem olarak bağlantılarının kesilmesinin iyi olacağı ifade edilmişti.⁴⁵

⁴⁴ Georgios, *a.g.e.*, s. 77-78.

⁴⁵ Istoriko Arheio YP. EKS. KY. 1920/153/1 [2].

Doğu Trakya'nın kaybedilmesi, bölgedeki göç hareketliliğini başka bir açıdan da hızlandırmıştı. Bir yandan bölgeye Rumlar yerleştirilmeye devam ederken, diğer yandan Müslümanların yöneldiği ikinci bölge İstanbul oldu. 1 Aralık 1920 tarihi itibarıyla Trakya'dan göç edenlerin sayısı 40 bini bulmuştu.⁴⁶

Bölgede yaşanan göç hareketliliğinin diğer bir ayağını da Trakya'ya yerleştirilmeye çalışılan Yunanlar ve Rumlar oluşturmuştu. Yunan belgelerinde yer alan bilgiye göre Ocak 1920'de, Karaağaç'ta, Yunanistan'dan gelen 288 Yunan ailenin Türk makamlarında beklendiğine değinilmiş ve sağlık durumlarının iyi olmadığı bilgisi kaydedilmişti.⁴⁷ Benzer bir göçmen durumunu da İngiltere, İstanbul Yüksek Komiserliği'ne iletmişti. Aktarılan bilgiye göre, Yunanistan'dan yola çıkan göçmenlere, Yunanistan hükümeti tarafından Keşan vizesi verilmiş ancak Osmanlı yönetimi duruma kayıtsız kalmış ve 148 aile Karaağaç'ta kalmıştı. Belgede verilen bilgiye göre, Türk idaresi göçmenlerin ilerlemesine izin vermemekteydi ve İngilizlerin bu durumla ilgilenmesi talep edilmekteydi.⁴⁸

Trakya'nın bir bütün olarak işgalinin tamamlanmasından sonra Yunanistan burada idari teşkilatlanmasını kurmakta da gecikmedi. Bölgeye yüksek komiser olarak Sakturis atanırken, bölgede idari bir taksim gerçekleştirildi.⁴⁹ Yayınlanan beyannamelerde Yunanlar, bölgenin çok eski zamanlardan beri zaten Helen olduğunu vurgularken, Yunanistan buraya şefkatli bir anne gibi geri döndüğünün vurgusu yapılmıştı. Diğer yandan Türklerin gönlünü alma politikası uygulanacağına da altı çizilmişti.⁵⁰

⁴⁶ Osman Akandere, "Milli Mücadele Yıllarında Marmara bölgesinde Faaliyet Gösteren Müfrezeler, Milis Kuvvetleri ve Çeteler 1918-1922", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 19, 2008, s. 521.

⁴⁷ İstoriko Arheio YP. EKS. KY 1920/153/1 [11].

⁴⁸ İstoriko Arheio YP. EKS. KY 1920/153/1 [14].

⁴⁹ Erdem, **a.g.e.**, s. 275-276.

⁵⁰ Erdem, **a.g.e.**, 276.

Yunan işgalinin üzerinden yaklaşık dört ay geçmesinin ardından, Doğu Trakya'dan Bulgaristan'a giden göçmenlerin durumu konusunda Sofya'daki ABD Elçiliği de devreye girmişti. Sofya'daki ABD Elçiliğinin Atina Elçiliğine bildirdiğine göre, Bulgar yetkililer orada bulunan Müslümanların olumsuz durumlarına dikkat çekmek istemekteydi. Doğu Trakya'ya geri dönmek umuduyla Mustafa Paşa mevkiinde biriken 500 Müslüman aile iki aydır burada beklemekteydiler. Hava koşulları ve olumsuz şartlar sonucunda bazılarının hayatını kaybettiği ve bu şekilde devam ederse, ölümlerin çoğalma ihtimalinin yüksek olduğunun vurgulandığı yazıda, koşulların hızlı bir şekilde iyileştirilmesi gerektiğine vurgu yapılıyordu. Belgede ayrıca, bu göçmenlerin yurtlarına dönüşlerinin devamlı ertelendiği ve en kısa sürede Yunan hükümetinin bu durumu dikkate alması gerektiğinin de altı çiziliyordu.⁵¹

Doğu Trakya'nın işgalinin ilk anından itibaren başlayan göçler bir yana bırakıldığında Türk kuvvetlerinin, Yunan kuvvetleri karşısında yenilgiye uğraması ve Cafer Tayyar'ın Yunanlara esir düşmesi, yaşananların hem Türk hem de Yunan tarafında büyük ses getirmesine neden oldu.

Yunan işgalinin başlamasıyla Cafer Tayyar Paşa, Havsa'dan ayrıldıktan sonra durumu kontrol etmek amacıyla Babaeski'ye yönelmişti. Buranın işgal edildiğine inanmayan ve Babaeski'ye giden Cafer Tayyar, Yunan süvariyle karşılaşmış ve atının şahlanması sonucu düşerek kaburgasından ve sağ gözünden yaralanmıştı. Yunan askerleri tarafından bu şekilde bulunan Cafer Tayyar esir alınarak Yunan karargahına götürülerek sorgulanmaya başlandı.⁵² Yunan General Mazarakis'in aktardığına göre kendisi, Cafer Tayyar'ın esir düştüğü haberini Havsa'da iken almış ve getirilmesini emretmişti.⁵³ Mazarakis ayrıca anılarında, Cafer Tayyar Bey ile görüştüğü bilgisini de vermektedir.

⁵¹ İstoriko Arheio YP. EKS. KY 1920/153/1 [101].

⁵² Mesut Çapa, 'Cafer Tayyar Bey'in Esareti ve Yunanistan'da Türk Esirleri', **Toplumsal Tarih**, Temmuz 1996, S 31, s. 13-14.

⁵³ Mazarakis, **a.g.e.**, s. 275

İkili arasında gerçekleşen görüşmede Mazarakis'in aktardığına göre Cafer Tayyar, bölge yerlilerinden oluşan askeri kuvvete olan güveninin tam olmadığını ve amacının Avrupa'nın fikrini değiştirmesi için zaman kazanmak olduğunu ifade etmişti. Diğer taraftan Yunanların Trakya'yı işgalinin önemli bir ayağı olan Bandırma'yı işgallerine de ihtimal vermediğini dile getirmişti. Bunun dayanağı olarak da İtalyan kaynaklarından, Anadolu'daki Yunan ordusunun durumunun iyi olmadığı şeklinde edindiği bilgi olduğunu eklemişti.⁵⁴

Öte yandan Cafer Tayyar'ın askeri stratejisi konusunda Mustafa Kemal'in çıkarım ve yorumları da belirtilmeye değerdir. Mustafa Kemal Paşa, Doğu Trakya'nın Yunan işgaline uğraması ve Cafer Tayyar konusuna farklı açılardan yaklaşmıştır. Öncelikle Cafer Tayyar Bey'in İstanbul'a gidişinden kendilerini ancak geri döndüğünde haberdar etmesini eleştirirken,⁵⁵ ordunun başarısızlığının sorumlusu olarak Cafer Tayyar Paşa'yı göstererek şu sözleri söylemiştir: "...*Türk ordusu, o cevherde bir ordudur. Yeter ki ona kumanda edenler, kumada edebilmek evsafını haiz bulunsun.*"⁵⁶

Temmuz 1920'den Mart 1923'e kadar Atina'da esir tutulan Cafer Tayyar önce askeri hastaneye ardından da hapishaneye sevk edildi. Bu esnada ailesiyle mektuplaşıyordu. Milli Mücadele'nin en kritik yılı olarak sayılabilecek 1921 yılında ise hapisten kaçmaya teşebbüs etmesi ve casusluk suçlamaları nedeniyle başka bir hapishaneye sevk edildi.⁵⁷

Lozan Konferansı esnasında Türkiye ile Yunanistan arasında sivil ve harp esirlerinin mübadelesine ilişkin sözleşmenin imzalanmasıyla Karma Komisyon, Cafer Tayyar ile Trikupis'in mübadelesini teklif etti. Böylece içinde Tayyar'ın da bulunduğu ilk esir kafesi 29 Mart 1923 tarihinde Türkiye'ye geldi. Türkiye'ye gelmesinin ardından, TBMM'de Edirne mebusu olarak meclis çalışmalarına katıldı.⁵⁸

⁵⁴ Mazarakis, **a.g.e.**, s. 276

⁵⁵ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s. 490.

⁵⁶ Atatürk, **a.g.e.**, C 2, s. 491-492.

⁵⁷ Çapa, a.g.m., s. 15.

⁵⁸ Çapa, a.g.m., s. 16.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Yunan Dışişleri Bakanlığı Arşiv Belgeleri

Istoriko Arheio YP. EKS. KY 1920/153/1 [101].

Istoriko Arheio YP. EKS. KY 1920/153/1 [14].

Istoriko Arheio YP. EKS. KY. 1920/153/1 [2].

Istoriko Arheio YP. EKS. KY 1920/153/1 [11].

Istoriko Arheio YP. EKS. KY 1920/152/2 [58].

Istoriko Arheio YP. EKS. KY 1920/152/2 [56].

Istoriko Arheio YP. EKS. KY 1920/152/2 [77].

Istoriko Arheio YP. EKS. KY 1920/152/2 [8].

Istoriko Arheio YP. EKS. KY 1920/152/2 [2].

Sürelî Yayınlar

Makedonia

Telif ve Tetkik Eserler

Akandere, Osman, “Millî Mücadele Yıllarında Marmara bölgesinde Faaliyet Gösteren Müfrezeler, Milis Kuvvetler ve Çeteler 1918-1922”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S19, 2008.

Akyol, Taha, **1919-1920 Mondros, Sevr ve Kuva-yı Milliye**, Doğan Kitap, İstanbul, 2016.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C 2-3, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya’da Millî Mücadele**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Çapa, Mesut, “Cafer Tayyar Bey’in Esareti ve Yunanistan’da Türk Esirleri”, **Toplumsal Tarih**, S 31, Temmuz 1996.

Dalby, Andrew, **Eleftherios Venizelos 1919-1923 Barış Görüşmeleri ve Sonrası**, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2014.

- Erdem, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.
- Georgios, Vas, **İ Skia Tis Agkyras Pano Stin Elliniki Thraki**, Estia Neas Smyrnis, Athina, (T.Y.)
- Gibbons, Herbert Adams, **Venizelos**, Houghton Mifflin Company, New York, 1920.
- Gonatas, Stilianos, **Apomnimonevmata 1897-1957**, Athinai, 1958.
- Güzel, Mehmet Şükrü, “Bir Savaş Suçu Olarak Doğu Trakya’da Yunanistan Tarafından Türklere Yapılan Etnik Temizlik Harekâtı”, **Akademik Bakış**, C 8, S 15, Kış 2014.
- Halaçoğlu, Yusuf- Eren, Halit, Batı Trakya Maddesi, **TDV İslam Ansiklopedisi** C 5.
- Helmreich, Paul C., **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996.
- Kamil, İbrahim, “Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Trakya’da Milli Mücadele ve Türk-Bulgar İlişkileri (1919-1922)”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XVII/35, 2017 Güz.
- Kitsikis, Dimitris, **Yunan Propagandası**, Meydan Neşriyat, İstanbul, (T.Y.).
- Mazarakis- Aleksandros Ainianos, **Apomnimonevmata**, İkaros, (T.Y.).
- Mparpis, Kostas N., **Ethnikos Dihasmos Aitia Enohoi Sinepies**, Erodiós, Thessaloniki, 2007.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III. Açıklamalı Kronoloji TBMM'den Sakarya Savaşına**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Sonyel, Salahi, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Tağmat, Çağla D., “Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler”, Konferanslar ve İmza, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)**, V/2, 2016.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C III, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN SİNEMAYA BAKIŞI VE BİYOGRAFİK OLARAK TÜRK SİNEMASINDAKİ TEMSİLLERİ

Derya Genç ACAR*

ÖZET

XIX. yüzyılda bir eğlence aracı olarak ortaya çıkan sinema, ilerleyen yıllarda hemen tüm ülkelerin gündemine girmiş, gelişmesi için gerekli altyapısal destek sağlanmıştır. Sinema, ülkemize girişiyle birlikte kolaylıkla benimsenmiş ve kısa süre içinde geleneksel sanatların önüne geçmiştir. İlk sinema çalışmalarına ordu tarafından kurulan bir merkezle başlatılmasıyla birlikte ilk film çekme denemelerine de girişilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, çağının en önemli siyasi ve askeri lideri olduğu kadar sanat alanında da her türlü yeniliği ve gelişmeyi takip eden bir liderdir. Günümüzün yedinci sanatı olarak kabul edilen sinemayı modern dünyanın en büyük buluşu olarak görmüş, bu konunun devlet olarak desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile birlikte toplumun bütün kurumları çağa uygun bir devrimsel dönüşüm yaşarken, Türk sineması Mustafa Kemal'in kişisel gayretleri hariç bu dönüşümden ve destekten mahrum kalmıştır. Biz bu çalışmamızda Mustafa Kemal Atatürk'ün ideolojik ve kültürel anlamda son derece önemli gördüğü sinemaya dair düşünceleri ve katkısı ile birlikte; Türk Sineması içinde bir kategori olarak ortaya çıkan Kurtuluş Savaşı ve biyografik yapımlar ekseninde Mustafa Kemal Atatürk'ün temsil biçimlerini ortaya koyacağız. Nitekim çalışmamızın ana eksenini oluşturan biyografik filmlerin tarihsel film türleri içinde en

* Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, drygncacar@hotmail.com

hassas ve sorunlu alanlar olduğu göz önüne alınırsa; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk bu sorunları en ağır yaşayan bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk sineması Atatürk'e dair bir film ortaya koymak istediğinde Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi koşullar ve tarihe bakış açısı bu filmin temel belirleyicisi olmuştur.

Çalışmada Türkiye'de yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler paralelinde Türk sinemasında Mustafa Kemal Atatürk'ün biyografik bir karakter olarak ortaya çıkış sürecini ve bir biyografik tür olarak Atatürk filmleri konu edilecektir. Araştırma Atatürk'ün Türk sinemasında yer aldığı filmlerin yanı sıra dönemin gazeteleri, sinema dergileri ve ikinci el kaynaklardan oluşacaktır. Çalışmamızda üzerinde durulacak filmler şöyledir: Ateşten Gömlek (1923), Bir Millet Uyanıyor (1932), Çanak-kale Aslanları (1965), Yorgun Savaşçı (1983), Cumhuriyet (1998), Sarı Zeybek (1993), Mustafa (2008), Veda (2010), Dersimiz Atatürk (2010).

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Sinema, Film, Türk Sineması, Biyografi.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'S VIEW OF CINEMA AND HIS BIOGRAPHIC REPRESENTATIONS IN TURKISH CINEMA

ABSTRACT

The cinema, which emerged as a means of entertainment in the 19th century, entered the agenda of almost all countries in the following years and provided the necessary infrastructural support for its development. The cinema was easily adopted with the introduction of our country and soon passed in front of traditional arts. The first cinema works were started with a center established by the army, and the first attempts were made. Mustafa Kemal Atatürk is the most important political and military leader of his era as well as a leader who follows all kinds of innovations and developments in the field of art. He considered cinema, which is accepted as the seventh art of today, as the greatest invention of the era and stated that it should be supported as a state. With the proclamation of the Republic, all institutions of the society experienced a revolutionary transformation in accordance with the era, while Turkish cinema was deprived of this transformation and support except for the personal efforts of Mustafa Kemal. In this study, together with Mustafa Kemal Atatürk's ideas and contribution to cinema, which he considers as ideological and culturally important. We will present the representations of Mustafa Kemal Atatürk on the axis of the War of Independence and biographical productions that emerged as a category within Turkish Cinema. As a matter of fact, considering that biographical films constituting the main axis of our study are the most sensitive and problematic areas among historical film genres; Republic of Turkey, Mustafa Kemal Ataturk, the founder of this issue emerges as a character living in the most severe.

Turkish cinema when political conditions in Turkey's Ataturk wanted to put forward a film about history and perspective have been the main determinant of this film. In this study political and social developments taking place in Turkey, Mustafa Kemal Ataturk in the

Turkish cinema in parallel with the process of emergence as a biographical biographical genre movies as a character and will be subject Atatürk. In addition to the films in which Atatürk took part in Turkish cinema, the research will consist of newspapers, cinema magazines and second hand sources. The films that will be discussed in our study are as follows: Ateşten Gömlek (1923), Bir Millet Uyanıyor (1932), Çanakkale Aslanları (1965), Yorgun Savaşçı (1983), Ateşten Günler (1988), Kurtuluş (1994), Cumhuriyet (1998), Sarı Zeybek (1993), Mustafa (2008), Veda (2010), Dersimiz Atatürk (2010).

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, Cinema, Film, Turkish Cinema, Biography.

GİRİŞ

Çağdaş dünyanın vazgeçilmez bir parçası olan sinema günümüzün en yaygın ve güçlü sanat dallarından biridir. Kolektif belleğin oluşumunda ayrıcalıklı bir yere sahip olan bu sanat dalı, hem resmi ideolojinin beslenmesi hem de eleştirilmesi noktasında önemli bir yerde durmaktadır. Bundan dolayıdır ki sinema bir eğlence aracı olmasının ötesinde tarihin yansıtıldığı, yeniden üretildiği aynı zamanda çarpıtılabildiği bir zeminde bulunur... Sinema işlediği konular ve geçmişi itibariyle bugün başta tarih olmak üzere sosyal bilimlerin diğer dalları açısından önemli bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

1895 yılında icat edildikten kısa bir süre sonra ülkemize gelen sinema ile ilgili ilk önemli adım I. Dünya Savaşı yıllarında Enver Paşa'nın direktifiyle Ordu Film Merkezi'nin kurulmasıyla atıldı (1915).¹ Savaşın bütün olumsuz koşullarına rağmen ilk film çekme denemeleri yine bu yıllarda başladı. Türk sinemasının temellerinin atıldığı bu ilk dönemde birtakım önemli gelişmeler kaydedilmiş olmasına rağmen gerek savaş koşulları gerekse de ekonomik altyapıdan yoksun olunması nedeniyle çalışmalar yetersiz bir teknik donanım ve insan potansiyeliyle yürütüldü.

Türk sinemasının gelişim seyri, ilerleyen dönemde de çok iç açıcı değildir. Türk sineması ortaya çıkışından günümüze sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlarla boğuşmakta, kendini var etme mücadelesi vermektedir. Devlet uzunca bir süre sinemaya eğlence aracı olarak bakmış; vergi ve sansürün dışında ilgilenmemiştir. Öte yandan film yapımı ve gösterimi üzerinde kurulan baskı, sinemayı her alanda bir kısırdöngüye sokmuştur. Türk sineması günümüzde hemen her türde örnekler vermektedir. Kurtuluş Savaşı filmleri ise ulusal tarihi temsil eden bir tür olarak 1920'li yıllardan beri tarih kategorisi içinde yerini almıştır. Önce Kurtuluş Savaşı filmleri içinde daha sonra biyografik

¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Cemil Filmer, **Hatıralar**, Emek Matbaacılık, İstanbul, 1984, s. 85-86.

türde ele alınan Mustafa Kemal Atatürk'ün sinemamızda bir karakter olarak yerini alması ise çok sancılı bir süreç sonunda olmuştur.

Çalışma tarih, temsil, siyaset ve sinema ekseninde Atatürk'ün sinemaya bakışı ve tarih temsilleri içindeki yeri, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal değişimlere paralel olarak ele alınacaktır. Bunu yaparken filmlerin sinematografik niteliğinin ötesinde gündeme getirdiği konu başlıkları, tartışmaları toplumsal ve siyasal tepkiler tarihsel bağlamda ortaya koyulacaktır. Araştırmada öncelikle Cumhuriyet dönemi Türk sineması ve Atatürk'ün bu süreçteki yeri belirlenecek daha sonrasında sinemamızın Atatürk'e bakışı ve Türk sinemasındaki yansımaları filmler aracılığıyla tartışılacaktır.

1. Atatürk ve Türk Sineması

Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesiyle vatani düşman işgalinden kurtaran Mustafa Kemal Atatürk, 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'ni tüm dünyaya ilan etti. Büyük önder, yeni devleti batılı devletlerin korkunç sömürü düzeninden kurtarmak aynı zamanda laik ve çağdaş bir yapıda yeniden inşa etmek için birbiri ardına devrimler hayata geçirdi. Devlet ve toplum hayatının her alanını çağın ihtiyaçlarına göre baştan aşağı yeniden düzenlenmesini öngören bu sürecin ideoloğu, yöneticisi bizzat kendisidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin batı tarzı bir modernleşme sürecinden geçtiği bu dönemde, sinemaya meraklı iyi bir izleyici olarak, sanatın ama özellikle de sinemanın önemini çok iyi biliyordu. Bu önemi; *“Sinema öyle bir keşiftir ki bir gün gelecek, barutun, elektriğin ve kıtaların keşfinden çok dünya medeniyetlerinin veçhesini değiştireceği görülecektir. Sinema, dünyanın en uzak köşelerinde oturan insanların birbirlerini sevmelerini, tanınmalarını temin edecektir. Sinema insanlar arasındaki görüş, düşünüş farklarını silecek, insanlık idealinin tahakkukuna en büyük yardımı yapacaktır. Sinemaya layık olduğu ehemmiyeti vermeliyiz.”* sözleriyle açıklamıştı.

Atatürk'ün sinemaya ilgisi hem izleyici hem de devlet başkanı düzeyinde hayatı boyunca hep sürmüştü, özellikle Kurtuluş Savaşı belgelerinin değerlendirilmesi konusuna özel bir önem vermiştir. Nitekim

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sık sık gittiği İzmir'de, İktisat Kongresi'nin hazırlıklarının yapıldığı günlerde sinemacılığımızda önemli bir yeri olan ve o yıllarda İzmir'de sinema işleten Cemil Filmer'i Göztepe'deki Uşakizade Köşkü'ne çağırıp kendisinin ve Halide Edip Hanım'ın cephe teftişleri sırasında çekilmiş filmlerini izlemişti². Daha sonra bu filmler "*Zafer Yollarında*" adlı belgeseli ortaya çıkaracaktır. Ayrıca yine İzmir Ankara Sineması'nda kendisinin de bulunduğu bir gösterim esnasında erkek ve kadınların birlikte sinema izlemelerini sağlayarak sinema salonlarını kadınlara açmış, toplum nezdinde bir cinsiyetçi uygulamaya daha son vermişti.³

Mustafa Kemal devlet başkanı olarak Türk sinemasının çağın gerisinde olduğunu görmüş; çağın gereklerine uygun bir yapılanma için neler yapılabileceğini araştırmak üzere o dönem film tahsili için Almanya'ya giden Faruk Kenç'ten bir rapor hazırlamasını istemiştir. Kenç yurda döndüğünde raporu hazırlamış fakat Atatürk'ün ölümü ile bu rapor hayata geçirilemeden rafa kaldırılmıştır⁴.

Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşadığı dönem Türk sinemasında "*Tiyatrocular Dönemi*" ya da "*Muhsin Ertuğrul Dönemi*" olarak kabul edilmektedir. Önce Kemal Film daha sonra İpek Film'in yürüttüğü sinema çalışmaları tek yönetmen ve senarist Muhsin Ertuğrul'un ve Darulbedayi oyuncularının tekelindedir. Türk sineması dünyadaki sinema gelişmelerinden son derece uzak; neredeyse 20 yıl öncenin anlayışıyla film çekilen ve henüz sinemacı bir kuşağın olmadığı bir süreci yaşamaktadır. Öte yandan Türk sinemasında türler çoğalmış dram, güldürü, melodram, polisiye ve tarihi film gibi çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Tarihi film kategorisinde Kurtuluş Savaşı da bir tür olarak sinemadaki yerini almıştır. Bu anlamda "*Ateşten Gömlek*" Türk sinemasına ve döneme damgasını vuran milli mücadele filmleri içinde bir iltir. Halide Edip Adıvar'ın aynı adlı romanından uyarlanan film gösterimde olduğu zamanda büyük başarı kazandı. Bedia Muvahhit ile Neyirre

² Filmer, **a.g.e.**, s. 123.

³ Olayın ayrıntılı anlatımı için Bkz., Filmer, **a.g.e.**, s. 126.

⁴ **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1989.

Neyyir (Ertuğrul)'in bu filmde rol almasıyla birlikte sahnede gözükmeye günah ve yasak olan Müslüman Türk kadını sinema dünyasındaki yerini almış oldu.⁵

“*Ateşten Gömlek*”in yakaladığı bu başarıdan sonra Kurtuluş Savaşı filmleri yönetmen ve yapım şirketlerinin tarih-savaş filmi kategorisinde yeni bir alanı haline geldi. *Ateşten Gömlek*'ten sonra Mütareke ve Kurtuluş Savaşı'nı konu alan filmler çoğalmıştır. Tiyatrocular dönemi içinde Milli Mücadele ve mütareke dönemi ile ilgili çekilmiş diğer başarılı film “*Bir Millet Uyanıyor*”dur. Yönetmenliğini Muhsin Ertuğrul'un yaptığı, senaryosunu Nizamettin Nazif'in kendi hatıralarına dayanarak (Tepedelenlioğlu) yazdığı *Bir Millet Uyanıyor*, İpek Film tarafından 1932 yılında yapıldı. Hikâye Atatürk'ün Nutuk'ta aktardığı olaylarla başlamakta; mütareke yıllarında (15 Mart 1920) Kuvva-ı Milliyeci Yüzbaşı Davut ve emir eri Tilki'nin Akbaş Cephaneliği'ne yaptıkları baskından Milli Ordu'ya katılana kadar geçen süreçteki yaşananları anlatmaktadır. *Bir Millet Uyanıyor*'un konumuz açısından önemi Atatürk'ün sinema ile doğrudan ilgisini başlatmasıdır. Atatürk filmin senaryosunu incelemiş ve beğenmiş hatta kendisine verilen rolü de kabul etmiştir. Fakat sesinin kısılması sonucu senaryoya göre değil de mecliste söyleyeceği nutku köşkte film için tekrarlayacaktır. Ertesi gün Gazi Paşa bu film için Çankaya'da kara bir örtünün önüne geçmiş ve nutku filme alınmıştır.⁶ Filmde Mustafa Kemal herkesin umudunu bağladığı, bağımsızlığın vücut bulduğu kişidir. Filmin gösterimde olduğu dönemde oldukça olumlu yazılar çıkmıştır.

Atatürk, bu dönem yapılmakta olan projelerin ciddi takipçisi olmuş yeri geldiğinde oyuncu olarak da üzerine düşeni yapmaktan çekinmeyeceğini içtenlikle belirtmiştir. Bu projelerden biri Fuat Uzkınay'ın yaptığı “*Zafer Yollarında (İstiklal)*” adlı belgesel çalışmasıdır.

⁵ Burçak Evren, “Beyazperdede 75 yılın Gölgeleleri”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 143-144.

⁶ Erman Şener, **Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız**, Dizi Yayınları, İstanbul, 1970, s. 45-46,48-49. Nazif ayrıca dönemin sinemasındaki ekonomik güçsüzlüğün bazı sahnelerin pahalı olduğu gerekçesiyle çekilmesine izin verilmediğini; sansürün de filmi oldukça kırptığını belirtmektedir.

1930'lu yıllarda Mustafa Kemal, *Zafer Yollarında* belgeselini tekrar gündeme getirmiş, filmin yeniden ele alınmasını istemiştir.⁷ Daha sonra film için bir komisyon kurulmuş ve 1936'ya kadar bu çalışmalar devam ettirilmiştir. Çalışmaların devam ettiği sırada filmin durumunu sormuş, kendisine ait sahnelerin hareketsiz olması nedeniyle tamamlanamadığını öğrenince; “*Ben hayattayım... Milli mücadeleye ait bütün evrakım, kılıcım, çizmem hali hazırda mevcut olduğuna göre çağırdığımız anda bana düşen vazife ve görevi yapmadım mı? Böyle bir teklif karşısında kalsam memnuniyetle kabul eder, bir artist gibi filmde rol alır, hatıraları canlandırır-dım. Bu milli bir vazifedir. Çünkü Türk gençliğine bu mücadelenin nasıl kazanıldığını canlı olarak ispat etmek, hatıra bırakmak, ancak bu filmle mümkün olacaktır.*” diye tepkisini göstermiştir. İlerleyen dönemde sağlığının bozulması istediği katkıyı sunmasına engel olmuştur. Yapılan çalışmalar sonucu *Zafer Yollarında (İstiklal)* belgeseli 3 bölümden 12 bölüme çıkarılmış fakat onun istediği gibi tamamlanamamıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra, cenaze töreninin eklenmesiyle on üç bölüme çıkarılan bu film, halka ilk olarak 1959 yazında İstanbul'daki “*Bahar ve Çiçek Bayramı*”nda düzenlenen Ordu Sergisi'nde gösterilmiştir.⁸ Atatürk'ün devrimlerini sinema aracılığıyla gelecek kuşaklara aktarma projelerinden biri de “*Ben Bir İnkılap Çocuğuyum*” adlı çalışmadır. Senaryosunu Münir Hayri Egeli'yle birlikte yazdıkları bu çalışmada rol almak istediği de bilinmekte fakat sağlığı ve Egeli'den kaynaklanan birtakım gecikmeler bu tasarının gerçekleşmesini önlemiştir.⁹

1930'lu yılların sonuna geldiğimizde sinema Türkiye'de henüz bir temaşa aracı olarak varlığını sürdürmektedir. Yeni rejiminin toplumsal yapıyı her alanda batı tarzı köklü bir dönüşümden geçirdiği bu dönemde sinema yaşanan değişimden yeterince payını alamadı. Devlet sinema gösterimini destekledi; fakat sektörel gelişimini kendi haline

⁷ 1933'de eldeki arşiv parçalarının eklenmesiyle üç bölümlük bir film meydana getirilmiş; 1934 yazında Atatürk'ün misafiri olarak Türkiye'ye gelen İran Şahı Rıza Şah Pehlevi şerefine Dolmabahçe Sarayı'nda gösterilmiştir.

⁸ Nijat Özön, DP'nin bu belgeseli İnönü'yle ilgili sahneleri çıkararak gösterdiğini belirtmektedir. Nijat Özön, **Türk Sineması Tarihi (1896-1960)**, Doruk Yayınları, İstanbul, 2010, s. 210-211.

⁹ Özön, **a.g.e.**, s. 210-211.

bıraktı. Devlet desteğinden mahrum kalan sinema, vergi ve sansür gibi iki yönlü bir baskı ile adeta cendere altına alındı.¹⁰ Sinema devlete vergi geliri sağlayacak birer ticarethane, eğlence yeri olarak değerlendirildi.¹¹ Oysa yeni kurulan rejim açısından sinema, nüfusunun %90 oranında okuma yazma bilmediği bir ülkede kitlelere kolayca seslenebilecek bir sanatsal araç olarak son derece önemli işlevler yüklenebilecekken bu sanat dalından yeterince faydalanılmadı. Devletin sinemayla ilişki kurması çok uzun süre sonra yine Kurtuluş Savaşı ve Atatürk ile mümkün olabildi.

2. Atatürk'ün Türk Sinemasında Yer Alması ve Biyografik Film Türü İçinde Atatürk

Türk sinemasında “*sinemacılar*” çağı DP'nin 1950 yılında geniş kitlelerin desteğini alarak iktidara gelmesi ile başlar. Türkiye'de Amerikancı liberal tezlerin geçerli olduğu bu yıllar hem iç hem de dış siyaset çizgisinin Amerika'ya endekslendiği bir dönemdir. Küçük Amerika olma hayali ile çıkılan yolda, Amerikancı yaşam tarzı -tüketim kültürü- yaygınlaşmıştır. Türkiye'nin yaşadığı bu süreç, etkisi günümüze kadar ulaşan derin ve kalıcı izler bırakmıştır. Dönemin Amerikancı ideolojisi ile sinemanın çakıştığı bu ortamda sinema yaygınlaşan kültürün tekrar tekrar yeniden üretiminde etkili olmuştur.¹² Türk sineması Yeşilçam tabiri ile ifade edilmektedir. Yine söz konusu bu yıllar Cumhuriyet devrimlerinin “*millete mal olmuş ya da mal olmamış!*” gibi suni bir ayrıma tabi tutulduğu bir dönemdir. Bu ayrımdan yola çıkarak bazı uygulamalar milletin temel değerleriyle uyuşmadığı -hepsi olmasa bile özellikle dini konularda- öngörüsüyle tartışma alanı haline getirilmiş, arkasından geri dönüşler yapılmıştır.¹³ Mevcut ortamdaki destek alan

¹⁰ 1934 yılında Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle sinemaya karşı her türlü sansür uygulanmaya başladı.

¹¹ Nilgün Abisel, **Türk Sineması Üzerine Yazılar**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 59.

¹² Şükran Kuyucak Esen, **Türk Sinemasının Kilometre Taşları (Dönemler ve Yönetmenler)**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2002, s. 60-61.

¹³ Ezanın tekrar Arapça okunması, Anayasanın tekrar ağıdalı bir Osmanlıca'ya çevrilmesi, radyodan dini program yapma yasağının kaldırılması, bazı il ve ilçe kongrelerinde fes ve sarık giyilmesine izin verilmesi vb.

eski rejim yanlıları çeşitli illerde olaylar çıkarmış, Atatürk büst ve heykelleri tahrip edilmiştir. Devrimlere ve Cumhuriyete karşı olayların hat safhada olduğu bu sürecin önünü almak adına DP tarafından 25 Temmuz 1951'de 5816 numaralı Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarılmıştır.

Türk sineması Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullara paralel olarak kendisine düşen payı fazlasıyla almış, dini ve tarihi filmler büyük artış göstermiştir. Özellikle Kore Savaşı filmleri dönemin milliyetçi ruhuna uygun olarak son derece popülerdi. Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili biyografik bir film yapma fikri, ölümünden bu yana ilk defa bu yıllarda sinemanın gündemine girmiş; fakat herhangi bir sonuç çıkmamıştır.¹⁴

Sinema tarihinde biyografik yapımlar sinema alt türleri içinde en sorunlu alanlardan biri olmuştur. Senem D. Erkilic'in konu ile ilgili değerlendirmesi son derece yerinde bir tespittir: "...*Tanınmış tarihe mal olmuş bir kişinin beyaz perdeye nasıl yansıtıldığı temel sorun olsa da ele alınan tarihi kişiliğin doğru, gerçekçi bir şekilde aktarılması hemfikir olunan noktadır. Ancak bu tarihsel kişinin tüm hayatının veya hayatında bir dönemin hangi perspektiften bakarak kurgulanacağı önemli bir soru işaretini oluşturmaktadır. Kahramanlıklarıyla, otoriter kişiliğiyle ya da güzelliği ve zarafetiyle mi anlatılacak, yoksa tüm erdem ve zaaflarıyla bir insan olarak mı ele alınacaktır?...*"¹⁵ Bu sorunlar Atatürk söz konusu olunca Türk sineması açısından daha karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Zaten biyografî türüne oldukça yabancı olan sinemamız Atatürk'ü ele almaya kalktığında tüm sorunları siyasi, sosyal ve ekonomik boyutlarda sancılı bir şekilde yaşamıştır. Atatürk üzerine biyografik film yapma tasarısı ortaya atıldığından itibaren bitmek tükenmek bilmeyen bir tartışma ortamı meydana gelmiş, hemen her kesimden müdahaleler söz konusu olmuştur. Aslında yukarıda da belirttiğimiz üzere sinemada yer almak

¹⁴ Nijat Özön, **Karagözden Sinemaya**, C 1, Kitle Yayınları, Ankara, 1995. s. 172.

¹⁵ Senem Duruel Erkilic, **Türk Sinemasında Tarih ve Bellek**, Deki Yayınları, Ankara, 2014, s. 134-135.

isteyen bizzat Atatürk'ün kendisidir. Fakat ilerleyen zamanda Türkiye'de siyasi iklimin değişmesi farklı kesimlerce farklı kodlar yüklenen çeşit çeşit Atatürk ortaya çıkarmıştır. Bir kesim her fırsatta yıpratmaya çalışırken diğer kesim onu korumak adına! tabu haline getirmiştir. Böylesine polemige açık bir ortamda Atatürk'ün beyaz perdeye yansıtılma kararı çok uzun ve meşakkatli bir süreci başlatmıştır. Bu karar verildiğinde öncelikli sorun Atatürk'ü kimin canlandıracağı olmuştur. Sonrasında bir Atatürk biyografisi kim -devlet için içinde olmalı mı yoksa özel yapım şirketleri eliyle mi yapılmalı?- nasıl çekmeli, senaryoyu kimler yazmalı ya da kim oynamalı gibi birçok konuyu gündeme getirmiştir. Temelde bu ve benzeri sorular etrafında şekillenen Atatürk filmi 1950'li yıllarda gerçekleşmemiş, yerine belgesel çalışmaları yapılmıştır.

1963 yılında Kıbrıs'ta meydana gelen olaylar Türkiye'de büyük yankı bulmuştu. Türk-Yunan ilişkilerinin bozulması ile birlikte kabaran milliyetçi duygulara cevap vermek adına tarihi filmler özellikle de Kurtuluş Savaşı filmleri bu olaylara paralel bir şekilde artmıştır.¹⁶ Bu bağlamda sinemamızın başlıca dayanağı olan Kurtuluş Savaşı filmlerinden "*Çanakkale Arslanları*" (1965) ilk defa Atatürk'ü Çanakkale Savaşları ile beyaz perdeye -çok kısa süreli- yansıttı. Fahri Celal Gökbulga'nın "*Keloğlan Çanakkale Savaşı'nda*" (Çanakkale Arslanları) adlı eserinden sinemaya uyarlanan filmin yönetmenliğini Turgut Demirağ ve Nusret Erarslan yaptı. Tanju Gürsu, Ajda Pekkan, Atif Kaptan, Hulusi Kentmen gibi isimlerin rol aldığı film, Yeşilçam-Türk Silahlı Kuvvetler Birliği ortak yapımıdır. Çanakkale Savaşları'nın 50. yılı nedeniyle beyazperdeye aktarılan film için o güne kadar henüz gün yüzüne çıkmamış mektuplar, belgeler ve fotoğraflar incelendi. Yurdun çeşitli yerlerinde hala hayatta olan yüze yakın Çanakkale gazisiyle görüşüldü ve tarihçilerin danışmanlığından yararlandı...¹⁷ İlk renkli Türk filmleri arasında yer alan filmde Mustafa Kemal ilk defa beyaz perdeye

¹⁶ Bu dönemde popüler tarih yayıncılığının artması da yine tarihe ve dolayısıyla sinemanın tarihe olan ilgisini artıran bir başka etkidir.

¹⁷Alıntılanma tarihi (12.5.2019) www.internethaber.com.

yansıtılarak seslendirilmiştir. Cüneyt Gökçer'in canlandığı bu rol birkaç saniyelik anlardan ibaret olmakla birlikte; daha çok gölge ya da arkadan görüntüyle tespit edilmiştir. Birçok tarihi belgeye dayanılarak yapıldığı iddia edilen filmin tarihsel açıdan en büyük handikapı Mustafa Kemal'in 57. Alay Komutanı Hüseyin Avni'ye "*Ben size taarruzu değil, ölmeyi emrediyorum*" emrini telefonla verdiği sahne ile yapılmıştır.

1970'li yıllara gelindiğinde Cumhuriyet'in 50. yılı kutlamaları vesilesiyle Atatürk filmi yeniden gündeme geldi.¹⁸ Bu kutlamalar çerçevesinde Türkiye'yi tanıtmak amacıyla ünlü Fransız yönetmen Claude Lelouch'a kısa bir film yaptırıldı. Söz konusu filmde Atatürk canlandırılmadan heykel, anıt ve sokaklardaki neon lambalarıyla imge olarak yer aldı. Diğer yandan aynı dönemde (1970) çekilen "*Paralı Askerler*" (You Can't Win 'Em All, Peter Collinson) Atatürk'ün yabancı bir aktör tarafından (Patrick Magee) canlandırıldığı ilk film oldu¹⁹.

Türkiye 1980 askeri darbesi ile ekonomik bir yeniden yapılanma ve -başta aydınlar olmak üzere- toplumda muhalif kesimlerin tasfiye edildiği depolitizasyon sürecine girdi. Toplumun bütün kesimlerinde yaşanan dejenerasyon en çok Atatürk ve Atatürkçülük konusunda kendisini gösterdi. Atatürkçülük adına Atatürk'ün bütün devrimci fikirlerinin ve uygulamalarının içi boşaltıldı. Türk sineması bu yıllarda -özellikle 1980'lerin ikinci yarısında- yaşadığı krizle²⁰ adeta durma noktasına geldi. Siyasi, ekonomik ve toplumsal düzeyde yaşanan tüm bu gelişmeler sinemada siyasi İslam gibi toplumsal olguların su yü-

¹⁸ Haberlerden örnekler için Bkz., **Milliyet**, 1 Mayıs 1970; **Hürriyet**, 23 Mayıs 1970; **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1971.

¹⁹ Erkiş, a.g.e., s. 136.

²⁰ Türk sinemasında darbenin de etkisiyle yönetmenler uzun bir süre hiç film üretmemiştir. 1987 yılını 185 ve 1988'i 117 filmle kapatan yapımcıları 1991'de 33 filmle en düşük seviyesine iniyordu. İki yıl sonra 82 film, 1995 ve 1996'da 37 filmle yetinmek zorunda kaldı ve 1997'de bu rakam 26'ya kadar indi. Giovanni Scognamillo, **Türk Sinema Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 367; Kurtuluş Kayalı, **Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması**, Tezkiye Yayınları, İstanbul, 2015, s. 24-25.

züne çıkışını da hızlandırdı. Sinemada İslami filmlerin sayısı arttı, cinsiyetçilik, marjinal hayat, muhaliflerin iç hesaplaşmaları filmlerde kendilerine yer buldu.²¹

1980'li yıllar Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümü olması nedeniyle Atatürk filmi tartışmalarını yeniden gündeme getirdi. Zira bu zamana kadar devlet desteğinden mahrum kalan sinema, Atatürk filmi projeleriyle ilk defa devlet desteğini sağlamaya çalışmaktadır. 1981 yılında hükümet nezdinde bir “*Kutlama Koordinasyon Kurulu*” oluşturuldu. Kurul; “*Atatürk'ün yurt içinde ve yurt dışında tanıtılmasında, sevdirmesinde ve kutlamalara daha geniş kitlelerin katılımının sağlanmasında en büyük görevin sinema ve televizyona*” düştüğünü belirterek çalışmalarına başladı.²² Kurulun çeşitli kurumlarla yaptığı ortak çalışmalar sonunda üç film gerçekleştirildi. Bunlardan biri Halit Refiğ'in yönettiği “*Atatürk ve Sanat*” belgeselidir. Belgesel, Kültür Bakanlığı, Sinema-TV Enstitüsü ve Pamukbank'la ortak yapıldı ve TRT tarafından yayınlandı. Daha sonra Marc Mopty'nin yönetmenliğinde Belçika firmasına 50 dakikalık bir “*Atatürk*” filmi ile Amerikalı film şirketi Marner Production'a “*Atatürk I Stand for Your Dreams*” adlı film yaptırıldı. “*Atatürk ve Çağı*” adı ile bir belgesel tasarısı daha ortaya çıksa da gerçekleşmedi. Öte yandan gerçekleştirilen belgesel çalışmaları ne kamuoyunu ne de devlet katında kimseyi memnun etmedi. Böylece 1986'da Atatürk filmi tartışmaları yeniden alevlendi. İstenilen düzeyde ve Atatürk'e yakışır bir film yapmak için dönemin Kültür Bakanı Mesut Yılmaz başkanlığında bir yüksek kurul ve yürütme kurulu oluşturuldu. 3 Kasım 1988'de Ankara'da bir “*Atatürk Filmi Paneli*” düzenlendi. Panelde Atatürk filmi ihtiyacı, filmin içerik ve teknik özellikleri, yönetmen, senarist ve oyuncularla ilgili öneriler finansman sorunları ve dağıtım-gösterim konuları tartışıldı.²³ Bu panelin sonucunda 15 kişiye

²¹ A. Haluk Ünal, “Değişen Türkiye ve Sinemamız”, **Antrakt**, S 34, Temmuz, 1994, s. 9.

²² Erkilic, **a.g.e.**, s. 137; Hilmi Maktav, **Türkiye Sinemasında Tarih ve Siyaset**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2013, s. 35.

²³ Erkilic, **a.g.e.**, s. 138.

senaryo teklifi götürüldü.²⁴Yazımı tamamlanan senaryolar Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu uzmanlarınca oluşan seçici kurula teslim edildi. Senaryolara ilişkin karar ancak 1991'de verilebildi.²⁵ Sonunda iki senaryo filme çekilmek üzere seçildi: Halit Refiğ "Gazi ile Latife" ve Refik Erduran "Metamorfoz". Yapım aşamasına gelindiğinde "Metamorfoz" "Gazi ile Latife"ye göre daha kolay olduğundan önce "Metamorfoz" yapıldı. Feyzi Tuna'nın yönettiği *Metamorfoz*'da Mahir Günşiray Atatürk rolünü oynadı.²⁶ *Metamorfoz*'un ana yapısı, Atatürk üzerine tez yazmak için Türkiye'ye gelen Amerikalı Türkoloji öğrencisi Anne'in üniversitede öğretim üyeliği yapan Ahmet tarafından gezdirilmesi, bilgilendirilmesi ve araştırma yapması sırasında Atatürk'ün canlandırıldığı sahnelerden oluşmaktadır.²⁷ Gazi ile Latife senaryosu ise Bakanlık yetkilileriyle yaşanan beş yıllık bir sürüncemeden sonra anlaşılmasından dolayı rafa kaldırıldı.²⁸ Böylece 1995 ve 1998'de Kültür Bakanlığı'nın iki kez yayınladığı "Gazi ile Latife" bir türlü çekim aşamasına gelemedi.

Atatürk filminin Türk sinemacıları mı, yabancı sinemacılar mı çekmeli veyahut devlet bu projenin neresinde olmalı; Atatürk'ün hayatına dair hangi dönemler yansıtılmalı gibi başlıklar altında tartışmaların sürdüğü bu dönemde belgesel çalışmaları devam etti. 1980'li yıllar dönem filmleri açısından yeni bir sayfanın açılması bakımından çok önemlidir. Çünkü bu dönemde tarihi dönem filmleri TRT eliyle ve devlet desteğiyle televizyon için dizi film olarak çekilmeye başlıyordu. Bu dizilerin büyük çoğunluğu romanlardan uyarlandı. Kurtuluş Savaşı ve Atatürk ise "Yorgun Savaşçı" (Halit Refiğ 1978-1983) ve "Ateşten

²⁴ Teklif götürülen kişiler Nezihe Araz, Atif Yılmaz, Metin Erksan, Tarık Buğra, Necati Cumalı, Lütfi Akad, Recep Bilginer, Güngör Dilmen, Halit Refiğ, Refik Erduran, Turan Oflazoğlu, Orhan Asena, Ziya Öztan, Turgut Özakman, Ömer Kavur'dur.

²⁵ Erkılıç, a.g.e., s.139.

²⁶ Şengün Kılıç Hristidis, **Sinemada Ulusal Tavır "Halit Refiğ Kitabı"**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007, s. 313.

²⁷ Erkılıç, a.g.e., s. 140.

²⁸ 1922-1925 yılları arasındaki siyasi olayların Mustafa Kemal ve Latife Hanım arasındaki ilişkiyle iç içe anlatıldığı Gazi ile Latife senaryosu 1995 ve 1998 olmak üzere iki defa Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. Bkz., Halit Refiğ, **Gazi İle Latife**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

Günler” (Ziya Öztan, 1988)’de konu edilmiştir. Bu yapımlar içinde ilk sırada yer alan *Yorgun Savaşçı* ayrı bir yerde durmaktadır. Kemal Tahir’in aynı adlı romanından uyarlanan film için Genelkurmay Başkanı Kenan Evren²⁹ başta olmak üzere pek çok devlet kurumundan destek alınmıştır. Bu yönüyle *Yorgun Savaşçı* Kurtuluş Savaşı’na ilişkin devlet eliyle çekilecek ilk film olmasının yanı sıra tarihi film kategorisinde en çok konuşulan ve tartışılan film olmuştur.

Sekiz bölüm halinde çekilen *Yorgun Savaşçı*, Kurtuluş Savaşı’nı kahramanlıklar etrafında destansı bir anlatımla değil, bir ordunun dramıyla ele alır. Anadolu’da yeni bir Türk devleti kurulması için oluşan şartları ve güç dengelerini; Mustafa Kemal’in önderliğinde aydın ve subayların öncülüğünde genel bir yılgınlığın direnme gücüne çevrilmesini Topçu Yüzbaşı Cemil’in gözünden anlatır.³⁰ Film kamuoyunda süren uzun tartışmalardan sonra Bülent Ulusu başbakanlığı döneminde, TRT müdürü emekli muhabere paşası Macit Akman tarafından yakıldı.³¹ Filmin yakılması olayı, filmin yapımcısı olan Ömer Serim’in de dediği gibi “...*Dünya üstünde benzeri olmayan, devletin kendisinin yaptırıp kendi eliyle yaktığı bir sinema eserinin yok edilmesinin öyküsüdür.*”³² Atatürk’e gereken ölçüde yer verilmemesi başta olmak üzere birçok yanlış mesaj içerdiği gerekçesiyle filmin yakılması karşısında toplumun hemen her kesiminden -filme düşmanlık besleyenler bile- büyük tepkiler geldi. Olay ikellik ve çağdışılık olarak yorumlanıyordu.³³

Yorgun Savaşçı’nın ikinci çevrimi 1993 yılında HBB tarafından Tunca Yönder yönetiminde yapıldı. Bu filminden itibaren *Yorgun Savaşçı* yasağı kalkmış, TRT, HBB ile aynı saatte diziyi yayınlamıştır.

²⁹ Film teklifinden başlayarak yapım süreci ve tartışmalarla ilgili Halit Refiğ’in kendi ağzından anlatımıyla bkz., Hristidis, **a.g.e.**, s. 247-248.

³⁰ Erkilic, **a.g.e.**, s. 119-120.

³¹ **Milliyet**, 17,18 Şubat 1986.

³² Ömer Serim, **Devlet Yapar, Devlet Yakar**, An Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 5.

³³ Atilla Dorsay, **Sinema ve Çağımız II**, Hil Yayın, İstanbul, 1984, s. 82-83.

Film bize devletin tarihle ve tarihin gündelik siyaset ve sinemayla kurduğu sorunlu ilişkisini göstermesi bakımından ayrı bir yerde durmaktadır.

Bir diğer televizyon filmi “*Ateşten Günler*”dir. Film, Halide Edip’in *Ateşten Gömlek* romanının televizyon filmi olarak yeniden uyarlanmış halidir. 1984 yapımı filmi Ziya Öztan yönetmiş; Zuhal Olcay, Ahmet Levendoğlu, Can Gürzap Haluk Bilginer gibi oyuncular rol almıştır. Film romanına sadık kalınarak Hariciye Nezaretinde kâtip olarak çalışan Peyami'nin anılarından oluşmaktadır. Dört bölüm olarak çekilen televizyon filminde tarihi kişilikleri ilk defa bütün canlılığıyla yansıtması bakımından farklı bir yerde durmaktadır. Örneğin Enver ve Talat Paşalar, Malta sürgünleri ya da Mustafa Kemal tarihi bir karakter olarak yerini almıştır. Bu film aynı zamanda ileride yapılacak Atatürk filmlerinin de önünü açmıştır. Mustafa Kemal'i önce Yıldırım Ordularından gönderdiği raporlar daha sonra İstanbul'a gelmesi ile görüyoruz.

1990'lı yıllar Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte Türkiye'nin neoliberal politikalarla yeni bir ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşüm içine girdiği dönemdir. 1990'larda açılan özel televizyonlar ve internetin toplum hayatına girmesi daha önce başlayan değişimin etkisini arttırarak devam ettirdi. Bütün bu olumsuzluklarla beraber Türk sineması devlet desteği almaya başladı; yeni finans kaynakları³⁴ ile tanıştı.³⁵

1990'lardan itibaren dünyada ve Türkiye'de görülen sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel değişimlere paralel olarak sinemada tarihsel konuların ele alınmasında net kırılmalar göze çarpmaktadır. Yeni bin yıla yaklaştıkça geçmiş ve tarihle hesaplaşma, daha keskin uçlarda farklı bir boyutta ortaya çıkmıştır.³⁶ İslami, Kürt azınlık ve 12 Eylül

³⁴ Eurimas sinema fonu, festival ödülleri, reklam ve sponsorluk, TRT ve özel televizyonlarda gösterim hakları karşılığında destek anlaşmaları gibi.

³⁵ Nigar Pösteki, **1990 Sonrası Türk Sineması**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2012, s. 48.

³⁶ Erkilic, **a.g.e.**, s. 123.

filmlerinin ağırlıklı olduğu bu dönemde muhalif kesimler sinemaya çok daha farklı bir misyon yükledi. Resmi tarihin dışına çıkmak alternatif tarih üretmenin başlıca yolu oldu. Öyle ki 1991 yılında Kemal Tahir'in aynı adlı romanından uyarlanan Kurt Kanunu, 2013 yılında yeniden 'alternatif tarih' sloganıyla TV dizisi olarak çekildi ve TRT'de yayınlandı. Oysa ne sinema ne de TV dizileri ile tarih yazılamayacağı gibi gerçeklerin saptırılması da son derece kolay olacağından toplum nezdinde tahmin edilemeyecek hasarlara neden olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Yayınlandığı dönemde konu ile ilgili olarak birçok yorum yapıldı. Örneğin Hasan Bülent Kahraman eleştirel bir yaklaşımla konuyu ele almakta ve roman sanatından aktarılmış bir dizinin tarih yazmak gibi bir misyon edinmesinin sakıncaları üzerinde durarak şöyle devam etmektedir: “Resmi tarihten çok sıkıldık ama kaş yapalım derken göz çıkarmayalım, bir de alternatif tarihi temizleyen bir tarihçiliğe ihtiyaç duymayalım.” Bu bağlamda daha önce ifade edilen devletin tarih tezini temsil edecek yapımların ne olduğu konusuna dair tartışmalar, 2000’lerde özel televizyon kanallarındaki diziler için de sürdü.³⁷

90’lı yıllarda TRT televizyon dizileri yaptırmaya devam etti. Bu filmler içinde senaryosunu Turgut Özakman’ın yazdığı, yönetmenliğini Ziya Öztan’ın yaptığı “Kurtuluş” (1994) ve “Cumhuriyet” (1998) bugüne kadar çekilmiş en geniş kadrolu ve en maliyetli yapımlardandır. “Kurtuluş” ve “Cumhuriyet”te Atatürk’ü Rutkay Aziz canlandırdı ve bugüne kadar da en başarılı canlandıran sanatçılardan biri oldu. Bir başka çalışma Can Dündar’ın “Sarı Zeybek” (1993) belgeseli oldu. Atatürk’ün hastalık sürecini ele alan belgesel hala okullarda ve belirli yıldönümlerinde izlettirilen başlıca yapımlardan biridir.

³⁷ Bülent Kemal Kahraman, “Diziyle Alternatif Tarih Yapmak”, **Sabah**, 12 Şubat 2012; Ayrıca Kahraman’ın diğer yazıları için Bkz., “Yine Mi Kemal Tahir”, **Radikal**, 14 Ocak 2011; “Sosyal Demokratlarda Kemal Tahir Damgası”, **Hürriyet**, 25 Ağustos 2002.

2000'li yıllara küreselleşme damgasını vurmuştur. Küreselleşme politikaları³⁸ Türkiye'de siyasi konjonktürü neoliberal, neo-muhafazakar İslam yönünde değiştirmiş; tarih özellikle Cumhuriyet Tarihi “*resmi tarih*” söylemiyle sorgulanan aynı zamanda muhalif kesimlerin kendi bakış açılarına göre her alanda alternatifi yaratılmaya çalışılan bir zemine kaymıştır. Türk sineması birçok sorunu yaşamaya devam etmekle birlikte seyirci sayısı artmıştır. Bu artış aynı zamanda seyirci profilinde yaşanan değişim -özellikle genç seyircinin artması- Türk sinemasındaki kimi yapımları yabancı filmlerin önüne geçirmiştir. Bu yıllara kadar tartışılan ama bir türlü gerçekleştirilemeyen Atatürk filmleri ilk defa yapım aşamasına gelmiş, aynı zamanda çeşitli film ve dizilerde Atatürk'ün çeşitli dönemleri canlandırılmaya başlanmıştır. Bu yıllarda Atatürk'ü biyografik olarak ele alan üç film yapılmıştır: “*Mustafa*” (2008), “*Veda*” (2010) ve “*Dersimiz Atatürk*” (2010). Bu filmlerin bir özelliği özel yapım şirketleri aracılığıyla çekilmesi diğer bir özelliği de *Mustafa* filmine karşı *Veda* ve *Dersimiz Atatürk* filminin alternatifi olarak yapılmasıdır.

Mustafa Can Dündar'ın senaryosunu yazıp yönettiği ilk biyografik Atatürk filmidir. Filmde Atatürk'ü Yetkin Dikiciler canlandırdı. Yeni bir söylemle ortaya konulan film Atatürk'ü çocukluğundan ölümüne kadar insani yönleriyle ele alacağı iddiasındaydı. Kamuoyunun merakla beklediği filme medya da çok büyük ilgi gösteriyordu. Filmin vizyona girmesi kamuoyunda bomba etkisi yarattı. Büyük tartışmaların yaşandığı bu süreçte *Mustafa* filmi beklenilenin aksine, Atatürk'ü gece hayatı ve içkiden ibaret kılması, kadınlarla ilişkilerini sorunlu bir biçimde yansıtması, özellikle çocukluğunda okulda yediği bir tokatın bütün psikolojisini -neredeyse patolojik derecede- değiştiren tek sebep olarak göstermesi, karanlıktan acınacak derecede korkması, demokratik bir devlet kurduğunu söylemesine rağmen arkadaşlarını ipe gönderen bir diktatör gibi acımasız bir karaktere dönüştürmesi gibi birtakım nedenler yüzünden çok fazla eleştiri aldı. Can Dündar da bu

³⁸ Bkz., Levent Yaylagül, **Sinema Toplum Siyaset**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2018, s. 172-173.

eleştirilerin bir kısmına cevap verirken maksadını aşan birtakım cümleler olduğunu kabul etmekle birlikte asla Atatürk'ü küçük düşürmek gibi bir niyetinin olmadığını belirtti.³⁹

Filme olan tepkilerin bir kısmı haklı olmakla birlikte bu tepkilerin temelde dönemin siyasi atmosferiyle doğrudan ilgili olduğu da bir gerçektir. 2008 yılının siyasi ortamı Ergenekon davaları ile toplumun önde gelen askeri ve sivil kesimlerinin -Eski Genel Kurmay Başkanı İlker Başbuğ, ÇYDD Başkanı Türkan Saylan gibi isimler başta olmak üzere- çeşitli suçlamalarla yargılamalarının başladığı, orduda bir tasfiye sürecinin yaşandığı kısacası toplumsal ve siyasi dengelerin altüst olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla bu film Atatürkçü-demokrat kesimlerin mevcut siyasi iklime tepkisel yaklaştığı bir dönemde olayların üzerine adeta tuz biber olmuştur. Benzer ama farklı bir bakış açısıyla Hilmi Maktav da asıl sorunu günün siyasi koşullarına bağlamakta ve bugüne kadar siyasal film izlemek niyetine 'sinemada tarih dersleri' izlemenin getirdiği alışkanlığın terk edilmesinin ya da çizgilerin dışına çıkılmasının getirdiği hayal kırıklığının neden olduğunu öne sürmektedir: “*Sinema salonunu 'sınıfa, sinemayı 'müfredata'a indirgeyen bu yaklaşım yeni değildir. Kurtuluş Savaşı ve Atatürk konulu filmler daima resmi tarihin aynası olmuştur.*”⁴⁰ Film daha sonra mahkemeye verilmiş hatta AİHM'e taşınması gündeme gelmiştir.

Mustafa filminden sonra ona bir cevap niteliği taşıyan *Veda* ve *Derdimiz Atatürk* yapıldı (2010). *Veda* filmini Zülfü Livaneli yönetti. *Veda*, senaryonun ana omurgası ve anlatı yapısı bağlamında Salih Bozok'un anılarına dayanması itibarıyla diğer Atatürk filmlerinden farklılaşmakta ve bir bellek anlatısı oluşturma potansiyeli ile çok farklı bir film olabilme şansına sahiptir.⁴¹ Atatürk'ün ölümüyle kendisinin de hayatta

³⁹ “Can Dündar'ın Bu Yazıya Canı Çok Sıkılacak”, *Odatv*, 24.10.2008 www.odatv.com ; Abbas Güçlü, “Mustafa, Can Dündar ve Eleştiriler”, *Milliyet*, 8. 11. 2008; “Can Dündar'dan Mustafa Savunması”, *T24*, 6 Kasım 2008. www.T24.com_

⁴⁰ Maktav, *a.g.e.*, s. 33-34; 39-43.

⁴¹ Erkilic, *a.g.e.*, s. 143.

kalmasının bir anlamı olmayacağını düşünen Salih Bozok oğluna yazdığı bir mektupla, ona olan sevgisini ve bağlılığını anlatırken aslında biz onun gözünden Atatürk'ü izleriz. Bu anılar aynı zamanda Atatürk'ün bir başkasının gözünden kurgulanması dolayısıyla subjektiflik taşımakta filme özgün bir hava vermektedir. Filmde özellikle Mustafa Kemal ve annesi arasındaki ilişki çarpıcı bir şekilde yansıtılmakta; annesine olan bağlılığı her fırsatta dile getirilmektedir. Yine Atatürk'ün ileri görüşlülüğü ve kararlılığı çeşitli olaylar ile vurgulanmıştır. Ancak senaryodaki tüm olaylar hayal dünyamızı genişletecek yeni ve özgün bir yorum getirecek biçimde değildir. Bilindik anılar, bilindik sırada bilindik cümleler ve bilindik sahnelerle tekrar edilmiştir. Böylece subjektif olarak bakabilme şansı ortadan kalkan film, bilindik çerçevenin dışına çıkamamış sonuç olarak çok az bir kesim tarafından beğenilmiştir.⁴²

Veda filminden sonra vizyona *Dersimiz Atatürk* girdi (2010). Filmin senaryosunu Turgut Özakman yazdı⁴³, yönetmenliğini Hamdi Alkan yaptı. Film, ilkokul öğrencisi Mert'in tarihçi dedesinin anlatımıyla Atatürk'ün yaşamını, Kurtuluş Savaşı'ndan Cumhuriyet'e giden sürecini ele almaktadır. Mevcut siyasi konjonktüre karşı çıkmak gibi bir amacı bulunan bu film de, senaryonun bir tarihçi tarafından -Turgut Özakman- yazılması dolayısıyla tarihçiler arasında gerçeklik tartışmalarına neden oldu.⁴⁴ Eleştirmenler ise Atatürk'ü ulvileştirdiği, çevresinden soyut bir şekilde yansıttığı, makyajın çok abartılı olduğu, aynı zamanda savaş alanı görüntülerinin -işin kolayına kaçarak- internetten

⁴² Örneğin Mustafa filmini eleştiren Ülkü Adatepe Atatürk'ün Zülfü Livaneli'nin anlattığı gibi biri olduğunu ve çok beğendiğini belirtmiştir. Bkz. "Ülkü Adatepe: İşte Gerçek Mustafa Kemal Bu!", 26.02.2010. www.haber7.com ; Filmi NTV Tarih'te değerlendiren Ahmet Kuyaş, Necdet Sakaoğlu ve Derya Tulga filmde tespit ettikleri maddi hatalarla ilgili olarak "Tarihi Gerçeklere Veda" başlığıyla bir yazı yazdı. Ayrıntılı bilgi için Bkz., **NTV Tarih**, Mart, 2010.

⁴³Özakman filmin gerçekleri yansıttığını iddia etmektedir. "Dersimiz Atatürk Gerçekleri Anlatıyor", **Cumhuriyet**, 16 Mart 2010.

⁴⁴Turgut Özakman, Ahmet Kuyaş, Necdet Sakaoğlu ve Derya Tulga arasında yaşanan polemğin ayrıntıları için Bkz., **NTV Tarih**, Nisan 2010 ; **Hürriyet**, "Dersimiz Atatürk'de Tarihten Sınıfta Kaldı" 1.04.2010; www.medyafaresi.com, www.gazeteciler.com.

de bulabileceğiniz panoramik görüntülerden seçilmiş olması gibi birçok nedenden dolayı filmi başarısız buldu. Filmle ilgili olarak Levent Yaylagül toplumdaki kamplaşmaya ve duyarsızlaşmaya dikkat çekmektedir: “İki film de Türkiye’de belli bir tip duyarlılığın sinema diline yansımış halleridir. Her iki filmde de Atatürk’ü topluma yeniden sevdirmeye çabası bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Ancak film (Dersimiz Atatürk) beklenen etkiyi yaratmamıştır. Bu toplumun duyarsızlaşması ile ilgilidir. Çünkü Türkiye’de sosyal ve siyasal gündem çok yoğun yaşanmakta ve hızla değişmektedir. Herhangi bir konu üzerinde soğukkanlılıkla ve derinlemesine düşünmeye ne imkân ne de “ihtiyaç” vardır.”⁴⁵

2000’li yıllarda üç biyografik yapımla Türk sinemasında yer alan Atatürk, Türk sinema ve televizyonlarında daha çok sayıda canlandırılmaya başladı. İlk olarak söyleyebileceğimiz Nihat Sırı Örkın’ın eserinden sinemaya uyarlanan “Abdülhamit Düşerken”dir (2002). Filmde Serdar Orçin Kolağası Mustafa Kemal’i canlandırdı. Daha sonra Ali Ülvi Hünkâr “Kırık Kanatlar” dizisinde Atatürk’ü canlandırdı (2005). “Emret Komutanım” adlı televizyon dizisinde Arda Kural, “Son Osmanlı Yandım Ali” (2007) de Atatürk’ün İstanbul günlerini Alican Yücesoy canlandırdı. Yücesoy, Turgut Özakman tarafından Ata’ya en çok benzetilen oyuncu oldu. 2012’de tarihi yapımların ve filmlerin sayısı arttı. Bu yapımlardan “Çanakkale 1915”de (2012) İlker Kızmaz Atatürk’ü canlandırdı. TRT 2012 yılında iki diziye birden imza attı. İkisi de Kemal Tahir uyarlaması olan bu dizilerin ortak özelliği Cumhuriyet’i kuran kadro içindeki muhalif kanat ve bu kanatla yaşanan siyasi hesaplaşmanın su yüzüne çıkarılmasıydı. Dizilerden biri “Yol Ayrımı” diğeri “Kurt Kanunu”dur. Yasin Uslu’nun yönettiği Yol Ayrımı’nda Atatürk’ü Yavuz Sepetçi canlandırdı.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, sinemanın önemini kavrayan bir liderdir. Bu yüzden yaşadığı dönemde Türk sinemasını desteklemiş, üzerine düşeni yapacağını her fırsatta

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz.,Yaylagül, a.g.e., s. 173-174, 174-183.

ifade etmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Türk sinemasında Kurtuluş Savaşı filmleri tarihi film kategorisinde yer almasına rağmen Atatürk, ne yaşadığı dönemde ne de sonraki uzun yıllar boyunca Türk sinemasının gündemine gelmemiştir.

Türk sinemasının Atatürk'e ilgisi çok geç bir zamanda ve siyasi konjonktüre bağlı olarak başlamıştır. Devletin bir taraftan Atatürk'ü tabu haline getiren yaklaşımı diğer yanda onu sinemaya yansıtma isteği Atatürk filmi meselesini karmaşaya ve çözümsüzlüğe sürüklemiştir. Böylece Atatürk'ün sinemadaki hikâyesi sinemacılar için 'ağır' ve 'ürkütücü' hale gelmiş, uzun yıllar canlandırılması dahi düşünülemezdir. Atatürk'ün canlandırılması söz konusu olduğunda ise mutlak benzerinin seçilmesi, üzerinde sıkı sıkıya uyulan bir kural olmuştur. Hatta bu kural filmin içeriğinin neredeyse önüne geçmiştir. Bu süreci incelemek bile sinema, toplum ve siyaset arasındaki grift ilişkisiyi ortaya koymak açısından önemlidir.

2000'li yıllarda Atatürk biyografik yapımları yeniden gündeme gelmiştir. Ortaya çıkan çalışmalar özel yapım şirketlerince gerçekleştirilmiştir. Filmler kamuoyunda çokça tartışılmış fakat genel anlamda ne eleştirmenler ne tarihçiler ne de izleyiciler açısından başarılı bulunmamıştır. Filmler, Atatürk üzerinde derinlemesine düşünülmeden daha çok bilindik olayların bilindik cümlelerle kronolojik olarak tekrarından ibaret kalmıştır. Bu pragmatik yaklaşımda Atatürk'ü yorumlama ve gerçekçi bir bakış açısı söz konusu değildir... Derinlik ve yorum olmayınca da izleyiciye çekici gelmemekte ve beklenen ilgiyi görmemektedir. Şimdiye kadar ortaya konan yapımlarda Atatürk duygusuz, cansız ve bizden çok uzak bir karakterden öteye geçememiştir. Oysa 2000'li yıllarda genç sinema izleyicisinin Türk filmlerine gösterdiği ilgi göz önünde tutulursa onları Atatürk hakkında düşünmeye ve düşündürmeye iten farklı yönlerini keşfettiren filmler yapmanın ne kadar önemli bir mesele olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

Abisel Nilgün, **Türk Sineması Üzerine Yazılar**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

Dorsay, Atilla, **Sinema ve Çağımız II**, Hil Yayın, İstanbul, 1984.

Erkiliç Senem Duruel, **Türk Sinemasında Tarih ve Bellek**, Deki Yayınları, Ankara, 2014.

Ercivan Ali, "Veda", www.beyazperde.com.tr

Esen Şükran Kuyucak, **Türk Sinemasının Kilometre Taşları (Dönemler ve Yönetmenler)**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2002.

Evren Burçak, "Beyazperdede 75 yılın Gölgeleleri", **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

Filmer Cemil, **Hatıralar**, Emek Matbaacılık, İstanbul, 1984.

Hristidis Şengün Kılıç, **Sinemada Ulusal Tavır "Halit Refiğ Kitabı"**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.

Kahraman Bülent Kemal, "Diziyle Alternatif Tarih Yapmak", **Sabah**, 12 Şubat 2012.

_____, "Yine Mi Kemal Tahir", **Radikal**, 14 Ocak 2011.

_____, "Sosyal Demokratlarda Kemal Tahir Damgası", **Hürriyet**, 25 Ağustos 2002.

Kayalı Kurtuluş, **Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması**, Tezkiye Yayınları, İstanbul, 2015.

Maktav Hilmi, **Türkiye Sinemasında Tarih ve Siyaset**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2013.

Özön Nijat, **Türk Sineması Tarihi (1896-1960)**, Doruk Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, **Karagözden Sinemaya**, C 1, Kitle Yayınları, Ankara, 1995.

Pösteği, Nigar, **1990 Sonrası Türk Sineması**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2012.

Refiğ Halit, **Gazi ile Latife**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

Scognamillo Giovanni, **Türk Sinema Tarihi**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2010.

Serim Ömer, **Devlet Yapar, Devlet Yakar**, An Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Şener, Erman, **Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız**, Ahmet Sarı Matbaası, 1970.

Ünal A. Haluk, “Değişen Türkiye ve Sinemamız”, **Antrakt**, S 34, Temmuz, 1994.

Yaylagül Levent, **Sinema Toplum Siyaset**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2018.

Gazeteler

Cumhuriyet

Milliyet

Hürriyet

Akşam

www.T24.com.tr

www.habertürk.com.tr

www.cumhuriyet.com.tr

www.turktime.com.tr

www.yenicaggazetesi.com

www.odatv.com.tr

www.hurriyet.com.tr

www.internethaber.com.tr

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASINA GENEL BAKIŞ 1923-1960

Dilek BARLAS*

ÖZET

1923-1938 Atatürk dönemi dış politikasını bağlantısız bir dış politika diye nitelendirebiliriz. Bu dönemde Türkiye hiçbir büyük güce kendisini bağımlı hissetmemiştir. Zaten dünya ekonomik krizi nedeniyle tüm ülkeler içlerine kapanmak zorunda kalmıştır. Öte yandan kriz nedeniyle güçlenen Faşist İtalya ve Nazi Almanya'sı çevrelere tehdit oluşturmaya başlamışlar ve bu durum Türkiye'yi komşuları ile daha yakın bir ilişkiye girmesini sağlamıştır. Atatürk özellikle Balkan ülkeleri ile iş birliğine önem vermiş hatta bu iş birliğini Akdeniz'e de yaymak istemiştir. 1939 yılında savaşın başlamasıyla Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Buna rağmen Türkiye bu ülkeler safında savaşa girmeyerek tarafsız bir politika izlemiştir. Savaşın sonuna doğru Birleşmiş Milletlerin bir parçası olabilmek için Mihver devletlerine savaş ilan etmiştir. 1946 yılında Missouri'nin Türkiye'yi ziyareti Ankara'nın Washington ile yakınlaşmasına doğru atılan ilk adımdır. Bundan sonraki adım Truman doktrinini Türkiye'nin kabul etmesidir. 1947'den sonra Pax Britannica döneminden Pax Americana dönemine geçilmiş, Türkiye de kaçınılmaz olarak yeni dünya düzeninin içerisinde yerini almaya başlamıştır. Türkiye'nin ABD ile ilişkisi Avrupa devletleri ile olan ilişkilerinden farklıdır. Osmanlı mirasından dolayı Avrupa'nın büyük güçlerine karşı temkinli davranan Türkiye, ABD ile ilişkileri geliştirmekte daha istekli

* Prof. Dr., Tarih Bölümü, Koç Üniversitesi.

davranmıştır. Oysa İngiltere bölgeden hemen çekilmemiştir. 1957 Eisenhower Doktrinine kadar özellikle Ortadoğu bölgesinde ABD ve İngiltere birlikte hareket etmişlerdir. Ankara Washington ile daha yakın ilişkiye girmek istese de ABD bölgeye temkinli yaklaşmaktadır. 1952 yılında Türkiye'nin NATO'ya girişi iki ülkeyi birbirine daha yakınlaştırmıştır. 1955 yılında ABD, İngiltere'nin üye olduğu Bağdat Paktını desteklese de ancak 1957 yılında Eisenhower Doktrini ile Ortadoğu'da daha etkili hale gelmiştir. Ankara'nın İngiltere ve ABD'ye karşı ikilemli tutumu da bu tarihten sonra daha netleşmiştir.

GENERAL OVERVIEW OF THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TURKEY, 1923-1960

ABSTRACT

The 1923-1938 era in the history of the Turkish Republic can be defined as a non-aligned period. In this period Turkey did not form any kind of alliance with any great power.

During the same period countries as Fascist Italy or Nazi Germany started forming threats to their neighborhood; as a reaction Turkey developed cordial relations with its neighboring countries. Atatürk paid special attention to collaborating with Balkan neighbors in the Mediterranean region. However, with the break out of the Second World War, Turkey felt the need to enter into an alliance with Britain and France. Yet Turkey followed a neutral policy during the war since it did not take side with any of the great powers. In 1945, Ankara declared war to the Axis powers in order to become a member of the League of Nations. In 1946, the visit of Missouri to Turkey was the first step towards a rapprochement with the US. The next step in this direction was the acceptance of the Truman Doctrine by Turkey in 1947. During this transitional period from Pax Britannica to Pax Americana, Turkey became an active actor in the region. Turkey had a different attitude towards the US compared to the European powers with which Ankara was still struggling to resolve the lasting problems since WWI. Britain was still politically and militarily present in the Middle East in the post-war period. For that reason, the US opted for collaboration with Britain in the region. On the other hand, the entrance of Turkey to NATO in 1952 ameliorated further Turkish-American relations. Afterwards, even though the US gave support to the Baghdad Pact initiated by Britain, it became more influential in the Middle East with the declaration of the Eisenhower Doctrine. In 1957, Ankara's position became more clear towards the US and Britain.

1923-1938 Atatürk dönemi

1923-1938 Atatürk dönemi dış politikasını bağlantısız bir dış politika diye nitelendirebiliriz. Bu dönemde Türkiye hiçbir büyük güce kendisini bağımlı hissetmemiştir. Zaten dünya ekonomik krizi nedeniyle tüm ülkeler içlerine kapanmak zorunda kalmıştır. Öte yandan kriz nedeniyle güçlenen Faşist İtalya ve Nazi Almanya'sı çevrelerine tehdit oluşturmaya başlamışlar ve bu durum Türkiye'yi komşuları ile daha yakın bir ilişkiye girmesini sağlamıştır. Atatürk özellikle Balkan ülkeleri ile iş birliğine önem vermiş hatta bu iş birliğini Akdeniz'e de yaymak istemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 1920'leri yeni düzeni şekillendirme ve güçlendirme dönemi olarak niteleyebiliriz. Bu alt dönemde dış politikadan daha çok iç politikaya önem verilmiştir. İç politikaya yoğunlaşırken kaçınılmaz olarak dış etkenler göz önünde bulundurulmuştur. İtilaf devletleri Lozan Antlaşması ile Türkiye'nin sınırlarını resmi olarak tanısa da yeni ulus-devlete politik ve ekonomik sorunlar çıkarmıştır. Özellikle 1922 tarihinde İtalya'da iktidara gelen Mussolini Türkiye'yi içine alan Akdeniz havzasında yayılmacı politikalar gütmüştür. İtilaf devletleri ile çözülmeyen iki ana konu vardı: birisi Musul ötekisi Boğazlar. Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırları içinde kabul ettiği Musul'u, İngiltere sömürgesi olan Irak'a ait olduğunu iddia ediyordu.

1925 yılında Milletler Cemiyeti Musul'un Irak'a ait olduğu kararına vardı.¹ Musul yüzünden gerilen Türk-İngiliz ilişkilerini Mussolini kullanmak isteyerek Anadolu'da planlar yapmaya başladı. 1927 yılında Türkiye'deki İtalyan elçiliğinden Roma'ya yollanan bir telgrafta Türkiye'nin her an parçalanabileceği, bu yüzden de İtalya'nın Çukurova ve çevresini kontrol ederek orada Musul'a sahip İngiltere ile bir tampon bölge oluşturulmasının İtalya'nın çıkarına olacağını yazmaktaydı.² Fakat Roma umduğunu bulamadı. Ankara Musul konusunda

¹ Dilek Barlas, "Güncel Tartışmalar Işığında Lozan", **Lozan Mübadilleri Vakfı**, İstanbul, 2017, s. 54.

² **Archivio Storico Diplomatico**, Pacco 4171/584, 9.6.1927

ısrar etmeyip İngiltere ile bir çatışmaya girmek istemedi. Ayrıca 1920'lerin ikinci yarısında sistemi güçlendirmek amacıyla Türk devlet adamları reform hareketlerine başlamıştı.

Reform hareketleri sürerken 1929 yılında Dünya Ekonomik Krizi patlak verdi. Türkiye kapitalist ekonomiye bağlı diğer ülkeler gibi liberal ekonomik sistemin çökmesinden olumsuz bir şekilde etkilendi. Öte yandan liberal sistemin çökmesini fırsat bilen Türkiye yeni stratejiler geliştirmeye başladı. Ekonomik alanda devletçilik politikası izleyen Ankara dış politikasını da şekillendirmeye başladı. 1920'lerde diğer ülkelerle ikili anlaşmalar imzalayan yeni cumhuriyet rejimi krizin etkisiyle 1930'larda bölgesel politikalar geliştirdi. Kendisi gibi aynı şekilde krizden etkilenen diğer Balkan ülkeleri ile iş birliği yaparak 1934 yılında Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile Balkan Antantını kurdu.³ Öte yandan İtilaf devletleri ile mesafeli ilişkiler sürdürmekteydi. Bu devletlerle tüm politik sorunları daha çözmemiş olan Türkiye aynı devletlerden ekonomik destek de alamadı. Liberal ekonomik sistemden tek etkilenmeyen ülke Sovyetler Birliği, Türkiye'ye kredi veren tek devlet oldu. Almanya ise Türkiye ile ticareti geliştiren ülkedi.⁴ Krizin etkisiyle ticareti takas sistemine bağlayan Almanya tüm Balkan ülkelerini ticari açıdan kendisine bağlamıştı.

Türkiye'nin 1930'larda dış politikasını tanımlamak istersek bağlantısızlık politikası diye niteleyebiliriz. Ankara o dönem özellikle Batı Avrupa ülkeleri ile iş birliğine yanaşmadı. Bölgedeki ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çalışan Türkiye hem Balkanlar'da hem de Akdeniz'de savunma mekanizmaları geliştirmeye çalıştı. İlk aşamada Balkanlar'da diğer Balkan ülkeleri ile iş birliğini sağlayan Ankara, Akdeniz'de diğer ülkelerin ilgisizliğinden dolayı aynı şekilde başarılı olmadı. Balkanlar'dan farklı olarak daha geniş bir yelpazeyi kaplayan

³ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Ankara Türk Tarih Kurumu, 1983, s.447.

⁴ Dilek Barlas, "German Economic Domination in the Balkans in the 1930s" **Turkish Review of Balkan Studies** No. 2, 1994/95, s: 135-145.

Akdeniz bölgesindeki ülkeler böyle bir iş birliğine yanaşmak istemediler. Ankara, Akdeniz’de kuvvetli bir donanmaya sahip olan İngiltere’yi de içine alan bir Akdeniz paktı oluşturmak istemekteydi. Başından beri böyle bir pakta olumsuz bakan İngiltere’nin yanında Fransa da tutarlı bir politika izlemedi. Diğer ülkelerle her türlü iş birliğinden kaçan Roma ise Akdeniz paktı yerine kendisinin kontrol edebileceği daha dar kapsamlı bir anlaşma istemekteydi.⁵

1930’ların ikinci yarısında Türkiye batı ittifakına doğru yavaş yavaş ilerlemeye başladı. Bu süreci etkileyen iki önemli etken vardı. İlki 1935 yılında Habeşistan’ın İtalya tarafından işgal edilmesiydi.⁶ Bu olaydan itibaren Ankara sadece kendisine benzer ülkelerle iş birliği yapmanın kendi savunmasını güçlendirmede yeterli olmayacağını anlamasıydı. İkinci etken ise 1936 tarihinde Montrö Antlaşması ile Boğazların Türkiye’nin kontrolü altına girmesiydi. Türkiye’nin bu isteğini İngiltere ilk defa olarak desteklemişti.⁷ Başka bir deyişle bu tarihten itibaren Pax Britannica dönemine Türkiye daha çok eklemlemeye başlamıştı. Artık Türkiye Sovyetler’den değil İngiltere’den kalkınma planı için yardım almaya başlamıştı. Ayrıca Almanya’yı da dengelemek için İngiltere ile yeni ticari anlaşmalar imzaladı. Bu yakınlaşmaya rağmen Ankara Londra’ya pek güvenmiyordu. Bunun başlıca nedeni de İtalya’ya karşı olan tutumuydu. Ankara’nın çabalarına rağmen Londra Akdeniz’de genel bir savunma sistemini destekleyeceğine Roma ile 1937 yılında anlaşmaya varmıştı.⁸ Öte yandan İngiltere’nim önderliğinde Akdeniz’deki korsanlığa karşı önemleri tartışmak üzere Eylül 1937’de Nyon’da bir konferans toplandığında, Türkiye ilk defa Akdeniz’de İngiltere ve Fransa ile iş birliği yapacağını açıklamıştı.⁹

⁵ Dilek Barlas, Serhat Güvenç, **Türkiye’nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939)**, İstanbul, 2014, s. 131.

⁶ **Hariciye Vekaleti Yıllığı 1959**, Ankara, T.C. Hariciye Vekaleti, 1959, s.11.

⁷ İ. Soysal, **a.g.e.**, s.493.

⁸ **PRO, FO**. 371/20859, E 1198/141/44, f. 208.

⁹ İspanya İç Savaşı sırasında kimliği belirsiz bir denizaltı Cumhuriyetçilere ait İspanyol ticari gemilerin peşinden gizlice Boğazlara sızarak iki gemiyi torpido ile batırmıştı.

İkinci Dünya Savaşından Truman Doktrini'ne (1939-1947)

1938 yılından itibaren Avrupa'daki gelişmeler yaklaşmakta olan savaşın ilk sinyallerini veriyordu. Mart ayında Alman orduları Avusturya'ya girdi. Almanya Türkiye ile Balkan Antantı üyesi olan Yugoslavya'nın komşusu olmuştu. Buna tepki olarak Türkiye İngiltere'yi askeri yardım vermeye ikna etmişti. Öte yandan Eylül'de İngiltere ve Fransa Almanya'ya Çekoslovakya'da ödün vermişlerdi. Bunu takiben Mart 1939 tarihinde Almanya Çekoslovakya'nın güneyini kendisine bağladı. Bir ay içinde de Almanya ile Mihver devletlerini oluşturan İtalya Arnavutluk'a saldırdı. Bu şartlar altında Akdeniz'e bir saldırı durumunda İngiltere Türkiye, Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermekle yetindi.¹⁰ Kolektif savunma sistemine inanan Türkiye ise Sovyetleri İngiltere ve Fransa ile irtibata sokmaya çalışıyordu. Oysa ki Ağustos 1939 tarihinde Moskova Berlin ile anlaşmış ve bunun sonucunda da Almanya Eylül ayında Polonya'ya saldırarak İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmıştı. Tüm bu gelişmeler Türkiye'yi Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak Antlaşmasını imzalamaya itti.¹¹ Bu antlaşmaya göre üç ülke savaşın Akdeniz'e yayılması durumunda birbirlerine destek olacaklarını ilan etmişlerdir.

Üçlü İttifak Antlaşmasına göre özellikle İtalya'nın 1940 yılında savaşa katılımından sonra İngiltere Türkiye'den savaşa katılmasını istemiştir. Ankara ise aynı yılın haziran ayında Fransız savunmasının çöküşüyle birlikte Türkiye'nin Akdeniz'deki yükümlülüklerinin geçersiz olduğunu belirtmiştir. İngiltere zaten o tarihe kadar Türkiye'ye söz verdiği askeri yardımı yapmamıştır. Onun yerine ABD'den İngiltere üstünden Türkiye'ye "Lend-Lease" (Ödünç Verme-Kiralama) yardımında bulunmasını istemiştir.¹² Oysa Türkiye bu yardımın direk ABD'den gelmesini istemiştir. Türkiye'nin savaşa katılımı hakkında

Franco güçlerini desteklediği için bunların İtalya'ya ait olduğu düşünülmüştü. **Cumhurbaşkanlığı Arşivleri**, A. IV-6, D. 54, F. 102-(1-28).

¹⁰ René Lucien, Daniel Massigli, **La Turquie devant la guerre: mission à Ankara, 1939-1940**, Paris, Plon, 1964, s.137.

¹¹ İ. Soysal, **a.g.e.**, s. 591.

¹² **FRUS 1941**, vol. III, 835-838.

İngiltere ve ABD aynı fikirde değildi. Ocak 1943 tarihinden başlayarak İngiltere Türkiye'nin savaşa katılmasında ısrar ediyordu. Churchill Adana'ya gelerek İnönü'yü bu konuda ikna etmeye çalıştı.¹³ Öte taraftan ABD Cumhurbaşkanı FDR Avrupa'ya çıkarma hazırlıklarını geciktirecek her türlü harekete karşı çıkmaktaydı. Kahire toplantısından Normandiya'da ikinci cephenin açılışına kadar Kasım 1943-Haziran 1944) İngiltere Türkiye'yi savaşa sokmaya ikna etmeye çalışsa da de başaramadı.

Şubat 1945 tarihinde Türkiye, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Bunun esas sebebiyse savaş sonu kurulacak olan Birleşmiş Milletler'e üye olmak isteğiydi. Aynı zamanda Türkiye "Lend-Lease" anlaşması ile gelen yardım İngiltere'nin aracılığı ile değil direk ABD'den yapılacaktı. Savaştan hemen sonra başka sorunlar çıktı. Sovyetler 1925 yılında imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını yenilemeyeceğini açıkladı. Yenilememesinin nedenlerinden birini de Almanya'nın Sovyetlere saldırmadan 18 Haziran 1941 tarihinde Türkiye ile yaptığı Saldırmazlık Paktı olarak gösterdi. Moskova'nın iddiasına göre bu paktan sonra Ankara Sovyetleri bombalayan Alman gemilerini Boğazlardan geçmesine izin vermesiydi. Oysa Stalin hem Boğazları Sovyetlerin Türkiye ile birlikte savunmasını hem de Boğazlarda askeri üs edinmesini istiyordu. Türkiye'nin bu isteklere karşı çıkmasına rağmen ne İngiltere ne de ABD Türkiye'nin yanında yer almadı. Hatta Potsdam Konferansında (Temmuz 1945) yeni ABD Cumhurbaşkanı H. Truman İstanbul ve Çanakkale Boğazlar da dahil olmak üzere tüm boğazların tüm devletlere açık olması gerektiğini savundu.¹⁴

Ağustos 1946 tarihinde Sovyetler ilk yazılı notasını Türkiye'ye ve kopyalarını da İngiltere ve ABD'ye yolladı. Türkiye ilk notaya da Ey-

¹³ Winston Churchill, **The Second World War**, London, Random House, 2002, s. 626-632.

¹⁴ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1968, s. 270.

lül'de yollanan ikinci notaya da olumsuz cevap verdi. Sovyetlerin Türkiye'ye yolladığı ikinci notanın hemen ardından, Ekim ayında ABD'deki Türkiye büyükelçisi M. Erteğün'ün naaşı ABD filosu eşliğinde USS Missouri tarafından İstanbul'a getirilmiştir. Missouri'nin ziyareti sembolik de olsa ABD'nin Türkiye'ye vereceği desteğin ilk işaretiydi.¹⁵ Aslında bu değişimin altında yeni dünya düzeninin, kısacası Pax America'nin Pax Britannica'nın yerini alması yatıyordu. 1946 yılı içinde Londra Washington'dan Ortadoğu'da kendisine destek vermesini istemişti. Şubat 1947 tarihinde ise İngiliz devlet adamları ABD Dışişleri Bakanlığına gizli bir telgraf yollayarak İngiltere'nin finansal ve ekonomik durumu göz önünde bulundurulursa artık Türkiye ve Yunanistan'a finansal ve askeri yardım yapamayacaklarını bildirmişlerdir.

Truman Doktrini'nden NATO'ya Üyelik (1947-1952)

İngiltere'nin ABD'den talebini takiben 12 Mart 1947 tarihinde Cumhurbaşkanı Truman ABD Kongresinde Yunanistan ve Türkiye'yi içeren konuşmasını yapmıştır.¹⁶ Yunanistan'daki İç Savaş'ta komünistleri zayıflatmak ve Sovyetlerden gelen yardımı etkisiz kılmak için Yunanistan'a acil mali ve iktisadi yardımda bulunulması gerektiğini sadece Truman konuşmasında belirtmemiş aynı zamanda diğer devlet adamlarının da bu konuda desteğini almıştır. Türkiye konusunda ise Amerikan devlet adamları hemfikir değillerdi. Türkiye'deki ABD Büyükelçisi Edwin C Wilson, Sovyetlerin Türkiye'ye saldırma niyeti olmadığını bundan dolayı da Moskova'nın oyununa gelmemek gerektiğini söylemiştir. Domino teorisi ile Amerikan Dış Politikasını etkileyen G. Kennan bile Türkiye'ye yapılacak bir askeri yardımın Sovyetleri provoke edebileceğini belirtmiştir. Truman ise konuşmasında Yunanistan'ın komşusu Türkiye'nin ABD'nin ilgisini hak ettiğini söylemiştir. Truman, "bağımsız ve ekonomik açıdan istikrarlı bir devlet olarak

¹⁵ Dilek Barlas, Şuhnaz Yılmaz, "Managing the Transition from Pax-Britannica to Pax-Americana: Turkey's Relations with Britain and the US in a Turbulent Era", **Turkish Studies**, 16(3), 2016, s. 11.

¹⁶ "President Harry Truman's Speech to Joint Session of Congress," **Congressional Record**, 80th Congress, 1st Session, (March 12, 1947), 1981.

Türkiye'nin geleceği dünyanın özgürlük sever halkları için Yunanistan'ın geleceğinden daha az önem" taşımadığını belirterek, savaş sırasında İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye yardımda bulunduğu ve İngiltere'nin daha fazla mali ve iktisadi yardımda bulunamayacağı için ABD'nin Orta Doğu'da düzenin korunması için yardıma devam etmesi gerektiğini eklemiştir.¹⁷

Truman Doktrini olarak anılacak olan bu konuşmayı genel çerçevede düşünürsek Pax Britannica'dan Pax Americana'ya geçme sürecinin mihenk taşlarından birini oluşturmaktaydı. Öte yandan Truman Doktrini'ne Türkiye'nin katılmasında Ankara'nın büyük payı vardır. Daha savaş döneminde Türkiye bu sürece eklenmek istemiş fakat İngiltere ipleri tamamıyla ABD'ye bırakmak istememiştir. Savaştan sonra ekonomik zafiyetinin artık bilincine varan İngiltere Türkiye dahil olmak üzere Orta Doğu'da tek başına hareket edemeyeceğini anlamıştı. Ankara yükselmekte olan güç ABD'den gerekli yardımı alabileceği düşüncesiyle sadece Truman Doktrini'nden değil aynı zamanda Marshall Planı'ndan da yararlanmak istemiştir. R. Peker bir Amerikalı muhabir ile yaptığı röportajda yüz milyon doların Türk ordusunun modernleşme sürecine pek katkıda bulunmayacağını belirtmişti.¹⁸ Temmuz 1947 tarihinde bir Türk delegasyonu Paris'e giderek beş yıllık ekonomik plan için Marshall Planının desteğinin kaçınılmaz olduğu fikrini savunmuştu. Bu çabaların meyvesi Mart 1948 tarihinde ilk aşamada on milyon dolar Amerikan kredisiyle alınmıştı.

Türkiye ABD'den askeri yardım almaya başlasa da Türk askeri birimlerine Amerikalılar ile birlikte İngiliz danışmanlar ve eğitimciler eğitim vermeye devam ettiler. Bu örneğin de gösterdiği gibi İngilizler hala Türkiye ve bölgede varlığını sürdürmekteydi. Hatta 1949 yılında kurulan NATO'ya Türkiye'nin üyeliğine İngiltere muhalefet etmişti. 1950 yılında iki önemli olay Türkiye-ABD ilişkilerini değiştirmişti. De-

¹⁷ H. Truman, **a.g.e.**

¹⁸ **BCA**, 30/01/132/855/3 (1950), 18-19.

mokrat Parti iktidara gelmiş ve Türkiye'nin Kore'ye bir tugay yollamak istediğini Washington'a bildirmiştir. Türkiye'nin Kore Savaşına katılımıyla birlikte Ankara yeniden NATO'ya üyelik için başvurmuş fakat sadece NATO'nun Akdeniz'deki askeri planlamasına katılımı kabul edilmiştir. Türkiye aynı zamanda verilen yardımın yeterli olmadığını bildirmiş bunun üzerine Amerikalı General Omar N. Bradley Türkiye NATO'ya üye olmasa da ABD'nin Türkiye'ye direkt yardım yapacağını açıklamıştır.¹⁹

Oysa ABD hala bu aşamada Orta Doğu'da tek başına girişimde bulunmak istemiyor İngiltere ile birlikte hareket ediyordu. Türkiye de bunun farkında olduğu için İngiltere'yi yabancılaştırmak istemiyordu. Eylül 1951 tarihli NATO toplantısında Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olmasına karar verildi ve bunu takiben bir Amerikan Generalinin altında Güney Avrupa Komutası oluşturuldu. İngiltere Türkiye'nin üyeliğini Ankara ancak Orta Doğu bölgesel anlaşmasına taahhütte bulunursa kabul edecekti. Buna bağlı olarak NATO'nun Doğu Akdeniz uzantısını kabul ediyordu.²⁰ Türkiye Şubat 1952 tarihinde NATO'ya üye olmuş ve ABD ile ilişkilerin geliştirilmesinde bir adım daha atmıştı.

Türkiye ve Pax Americana (1953-1960)

Türkiye artık ABD'nin önyak olduğu Batı İttifakı içindeydi. Ankara ile Washington arasındaki bağlar 1953 yılında D. Eisenhower'ın ABD'de Cumhurbaşkanı seçilmesiyle daha da yakınlaştı. 1950'lerin ortalarına kadar artık NATO üyesi olan Türkiye ABD başta olmak üzere Batı İttifakı ülkelerinden mali destek aldı. 1955 yılından sonra ise Türkiye'de iktidarda olan Demokrat Parti ekonomik sorunlarla baş edememiş bundan dolayı da dışarıdan gelen maddi yardım azalmıştı. Öte yandan hem ABD hem İngiltere Batı İttifakı'nın bir parçası olan Tür-

¹⁹ BCA, 30/01/60/373/8 (October 14, 1951), 1-8.

²⁰ Şuhnaz Yılmaz, "Turkey's Quest for NATO Membership: Institutionalization of the Turkish-American Alliance", *Southeast European and Black Sea Studies*, 12(4), 2012, s. 481-495.

kiye'nin Orta Doğu'da önemli bir rol üstlenmesini istiyordu. ABD Dışişleri Bakanı J. F. Dulles Sovyetleri çevreleyen Orta Doğu'da kuzey kuşağı (northern tier) ülkeleri diye nitelendirdiği ülkelerin başında Türkiye ve İran geliyordu.²¹ İngiltere ise Türkiye'yi de içeren ve eski sömürgelerinden oluşan bir Ortadoğu Paketi'na liderlik etmek istiyordu.

1954 yılında Türkiye bir yandan ABD'nin askeri görüşmeleri yürüttüğü Pakistan ile bir dostluk ve dayanışma antlaşması imzaladı öte yandan da 1955 yılında İngiltere ve Irak ile bir ittifak anlaşması yaptı. Bu ittifak kısa zamanda Pakistan ve İran'ı da içine alarak Bağdat Paketi'ni oluşturdu. Böylece Türkiye hem ABD'yi hem de İngiltere'yi tatmin etmiş oluyordu. Oysa 1956 yılında patlak veren Süveyş Kanalı krizinde Türkiye tüm tarafları tatmin edememişti. Mısır'da iktidara gelen G. A. Nasser Süveyş Kanalı'nı millileştirmek istemiş bunun üzerine İngiltere, Fransa ve İsrail Mısır'a saldırmışlardı. Ankara'nın tepkisi ise saldırıyı değil Mısır'ı kınamak olmuştu.²² Türkiye'nin Batı İttifakı üyeliğini ne pahasına olursa olsun savunan Demokrat Parti 1955 yılında da Bandung'da toplanan Bağlantısız ülkeler hareketine de karşı cephe almıştı.

Türkiye'nin tutumu tam geçiş dönemi psikolojisini yansıtmaktaydı. İngiltere Orta Doğu'da yerini yavaş yavaş ABD'ye bırakmaya başlasa da tam elini ayağını çekmemişti. 1955 yılından itibaren İngiltere'nin hala kontrolünde olan Kıbrıs'ta özellikle Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü (EOKA) İngilizlere karşı sabotaj eylemleri başlatmıştı.²³ Kıbrıs'ın bağımsız olma mücadelesi 1960 yılına kadar devam edecekti. Bu süreç içinde Ankara, Londra'nın Kıbrıs'ta Türkleri göz ardı etmemesi için temkinli davranmaya çalışıyordu. Kasım 1956 tarihinde Tahran'da toplanan Bağdat Paketi dört üyesi Süveyş politikası yüzünden

²¹ George McGhee, **The US-Turkish-NATO Middle East Connection**, St. Martin's Press, New York, 1990, s. 156.

²² Ayşegül Sever, "A Reluctant Partner for US over Suez?: Turkey and the Suez Crisis", in S C Smith (ed), **Reassessing Suez, 1956: New Perspectives on the Crisis and its Aftermath**, Ashgate, Aldershot, 2008.

²³ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1975, s.821.

İngiltere'yi üyelikten atmak istemiş ise de Türkiye bunu engellemiştir. Bunun yanı sıra Ankara İngiliz devlet adamlarının hala Türkiye'nin NATO üyeliğini kabullenemediğinin farkındaydılar. Amerikalıların desteği sayesinde NATO'ya giren Türkiye'nin üyelik şartlarını tamamen yerine getirmediğini düşünen Londra'nın her an sorun çıkaracağı fikri de Ankara'da yaygındı.

İngiltere'yi yabancılaştırmak istemeyen Türkiye diğer taraftan daha çok ABD politikalarını desteklemeye meyilliydi. Bundan dolayı da Ekim 1956 tarihinde Mısır'ın Süveyş kanalını millileştirmesini eleştirmiş olan Ankara, Washington'ın pozisyonundan etkilenerek İngiliz ve Fransız güçlerinin Süveyş Kanalı'ndan çekilmesini istedi.²⁴ Bu süreç içinde ABD'de Eisenhower Doktrini ortaya atıldı. Eisenhower Doktrini bir yandan ABD'nin Ortadoğu'da İngiltere'nin yerini almasının somut işaretiydi. Öte yandan ise Sovyetlere karşı yürütülen Soğuk Savaşın başını ABD'nin çektiğinin somutlaşmış halidir. İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a karşı tutumu bağımsızlığını yeni kazanan birçok Arap ülkesinin tepkisini çekmişti oysa Mısır'ı destekleyen Sovyetler Birliği bölgede olumlu bir imaj yaratmıştı. Ortadoğu'da Sovyetlerin güçlenmesinden korkan ABD, Eisenhower Doktrini adı altında bölgede yeni bir strateji geliştirdi. Ocak 1957 tarihinde Amerikan Kongresi ABD Başkanına, "uluslararası komünizme karşı Orta Doğu ülkelerinin bağımsızlıklarını korumaları için bu ülkelerle iş birliği yapmak ve ekonomik güçlerini artırmalarına yardımcı olmak" yetkisi veriyordu.²⁵ Bu yetki ABD'nin bölgede askeri kuvvetlerini kullanmasını da içeriyordu. En önemlisi de Eisenhower'ın, konuşmasında ABD'nin çıkarlarının dünya çapında olduğunu belirtmesiydi.

Türkiye, Mart 1957 tarihinde doktrine ortak bir bildiri ile katıldığı gibi "komünizm tehdidine karşı caydırıcı önlemler almak amacıyla

²⁴ William Hale, **Turkish Foreign Policy since 1774**, Routledge, New York, 2013, s. 93.

²⁵ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 566.

(ABD ile) ortaklaşa hareket etme” kararı aldı.²⁶ Ankara Washington’dan hem askeri hem ekonomik yardımı artırmayı amaçlamaktaydı. Bu kararlar Türkiye topraklarındaki Amerikan üslerinin NATO amaçları dışında kullanılmasına izin verecekti. Eisenhower Doktrininin etkisi kısa zamanda Türkiye’de görüldü. Sovyetler Birliğinin Suriye ile ağustos ayında ekonomik ve teknik bir antlaşma imzalamasıyla birlikte ABD-Suriye ilişkileri gerilmişti. Bu anlaşmayı takiben Suriye yönetimi rejimi devirmekle suçlayarak üç Amerikan diplomatı sınır dışı etti. Mısır başta olmak üzere Arap ülkelerinin tepkisini çeken Washington Suriye’ye askeri bir hareket yapmayacağını, komşu ülkelere silah göndereceğini açıkladı. Bunun üzerine, Türkiye Suriye sınırına Eylül ayında asker yığmaya başladı.²⁷ Bunu Sovyet savaş gemilerinin Suriye’nin Lazkiye Limanını, ABD’nin VI. filosunun da İzmir limanını ziyareti takip etti.

Bu gerilim 1957 yılının sonunda yatışırken Lübnan olaylarından dolayı Türkiye gene ABD yanında yer aldı. Lübnan’da iktidarda olan C Chamoun bir daha seçilmek için anayasayı değiştirmek istediğinden büyük bir muhalefetle karşılaşmıştı. O sırada Kral Faysal Irak’ta darbeye iktidardan düşürülmüştü. Bu ortamdan daha da tedirgin olan Chamoun ABD’den yardım istemişti. Bu süreçte Türkiye ABD’nin Lübnan’a asker çıkarması için İncirlik üssünü kullanmasına izin verdi. Zamanın Dışişleri Bakanı F. R. Zorlu Lübnan olaylarında daha da ileriyeye giderek Türk Hava Kuvvetlerinin de hazır bir şekilde bu müdahaleyi destekleyeceğini bildirmişti.²⁸ 1950’lerin ikinci yarısında iyice ekonomik krizin içine batan Menderes hükümeti ABD’ye politik olarak destek vermekle ekonomik yardım daha fazla alacağını ummuştu.

Türkiye’nin dış politikası Eisenhower doktrini ile sadece Batı İttifakının sadık bir üyesi olarak hareket etmekle sınırlı kalmamış aynı zamanda Pax Americana’nın Pax Britannica’nın yerini almasıyla

²⁶ Oran, **a.g.e.**, s. 568.

²⁷ Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958**, İstanbul, Boyut Yayınları, 1997, s.191.

²⁸ Oran, **a.g.e.**, s. 566.

ABD'nin Orta Doğu'daki dış politikasını iyice destekler hale gelmişti. 1957-1960 yılları arasında ABD'nin genel güç gösterisinin bir örneği olan Jüpiter Füzeleri sorunu Türkiye ile Sovyetleri karşı karşıya getirmişti. 1950'lerin ilk yarısında Batı İttifakına yön veren Kitlevi Mukabele yerine 1957'den sonra Esnek Mukabele Doktrinini geliştirilmeye başlanmıştı.²⁹ Bu doktrine bağlı olarak Eisenhower Sovyet saldırısını caydırmak amacıyla Avrupalı ortakların topraklarına orta menzilli Jüpiter füzeleri yerleştirmeyi teklif etti. Türkiye bu teklifi kabul ederek Sovyetlerin doğrudan hedefi haline geldi. Bu anlaşma gizli olarak yapılmış, Nisan 1959 tarihinde Meclis'ten geçirilmeden yürürlüğe girmiştir. Lübnan olayları sırasında İncirliğin kullanılmasına karşı çıkan muhalefet bu konuda da epey eleştirel olmuştur.

1960 yılına gelindiğinde Türkiye'de birçok değişimler olmuştur. İçerde 27 Mayıs'ta askerlerin müdahalesi ile Demokrat Parti iktidardan düşürülmüştü. Gene aynı yıl Türkiye (İngiltere ve Yunanistan ile) garantörlük rolünü üstlenerek Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edilmişti. Türk Dış politikası artık değişmeye başlamıştı. Bunun önemli etkenlerinden biri içerde iktidarın değişmesi olsa da başka etkenler de önemliydi. Birincisi Kıbrıs konusunda bölge ülkeleri Türkiye'ye destek vermemişlerdi. Bunun en önemli nedenlerinden biri 1950'lerde Türkiye Fransa'nın yanında yer alarak Cezayir'in bağımsızlığına karşı çıkmış ve aynı çizgide yukarıda tartıştığımız gibi Lübnan konusunda ABD ile birlikte hareket etmişti. Bağlantısızlar hareketine karşı çıkması da aynı politikanın yansımasıydı. Diğer taraftan Ankara bir iki yıl içinde ABD'nin Türkiye üzerinden Sovyetler ile pazarlık yapabileceğini anlamaya başlamıştı. Sovyetler Birliği'nin ABD'nin Türkiye topraklarında Jüpiter füzeleri yerleştirilmesine karşılık kendisinin de Küba'ya Jüpiter benzeri füzeler yerleştirileceğini açıklamasından bir süre sonra Washington Ankara'nın haberi olamadan yapılan Amerikan-Sovyet

²⁹ İter Turan, Dilek Barlas, "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerine Etkileri", **Türk Dış Politikası Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 163.

pazarlığı sonunda Türkiye’den füzeleri geri çekmeye karar vermişti.³⁰ Bu olay Türk Dış politikasında bir bakıma mihenk taşı olmuş 1960’larda Atatürk dönemini anımsatan bir dış politika izlenmeye başlanmıştı.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Yıllığı (FRUS)

Birleşik Krallık Devlet Arşivleri (PRO)

Cumhurbaşkanlığı Arşivleri

Hariciye Vekaleti Yıllığı

İtalyan Diplomatik Arşivleri (Archivio Storico Diplomatico)

İkincil Kaynaklar

Armaoğlu, Fahir, **Siyasi Tarih**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1975.

Barlas, Dilek, “Güncel Tartışmalar Işığında Lozan”, **Lozan Mübadil-leri Vakfı**, İstanbul, 2017.

Barlas, Dilek, “German Economic Domination in the Balkans in the 1930s” **Turkish Review of Balkan Studies** No. 2, 1994/95.

Barlas, Dilek ve Güvenç, Serhat, **Türkiye’nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939)**, İstanbul, 2014.

Barlas, Dilek ve Yılmaz, Şuhnaz, “Managing the Transition from Pax-Britannica to Pax-Americana: Turkey’s Relations with Britain and the US in a Turbulent Era”, **Turkish Studies**, 16(3), 2016.

Churchill, Winston, **The Second World War**, London, Random House, 2002.

Erkin, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1968.

³⁰ Duygu Bazoğlu Sezer, “Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye’nin İttifaklar Politikası” **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 446.

- Hale, William, **Turkish Foreign Policy since 1774**, Routledge, New York, 2013.
- Lucien, René ve Massigli, Daniel, **La Turquie devant la guerre: mission à Ankara, 1939-1940**, Paris, Plon, 1964.
- McGhee, George, **The US-Turkish-NATO Middle East Connection**, St. Martin's Press, New York, 1990.
- Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Sever, Ayşegül, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.
- Sever, Ayşegül, "A Reluctant Partner for US over Suez?: Turkey and the Suez Crisis", S C Smith (ed), **Reassessing Suez, 1956: New Perspectives on the Crisis and its Aftermath**, Ashgate, Aldershot, 2008.
- Sezer, Duygu Bazoğlu, "Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası" **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Ankara Türk Tarih Kurumu, 1983.
- Truman, Harry, "President Harry Truman's Speech to Joint Session of Congress," **Congressional Record**, 80th Congress, 1st Session, (March 12, 1947), 1981.
- Turan, İlder ve Barlas, Dilek, "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerine Etkileri", **Türk Dış Politikası Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 2004.
- Yılmaz, Şuhnaz, "Turkey's Quest for NATO Membership: Institutionalization of the Turkish-American Alliance", **Southeast European and Black Sea Studies**, 12(4), 2012.

**KIBRIS TÜRKLERİNDE ATATÜRK SEVGİSİNİN SOSYO-
PSİKOLOJİK TEZAHÜRÜ OLARAK İSİMLER/ BABAM KEMAL,
ÖĞRETMENİM MUSTAFA KEMAL**

Elmaziye TEMİZ*

ÖZET

Kıbrıs Türk nüfusunun atalarının, adanın 1571'de fethinin tamamlanmasının ardından, 1572 yılından itibaren Osmanlı Devleti iskân politikası ve usullerinden olan “sürgün” hükmüne dayalı olarak adaya yerleştirilenler olduğu arşiv kayıtlarında ve pek çok tarih kitabında yer almaktadır. Yerleşenler ve yerleştirilenler coğrafyayı marmur etmekle kalmayıp, Türk ananelerini, insan ilişkilerini, maddi-manevi değerlerini adeta toprağa karıp burayı vatan yapmışlardır. Yaklaşık 450 sene Osmanlı idaresinde olan Kıbrıs, pek çok sebebin etkisiyle 1878 yılında Berlin Antlaşması ile idari yönden “geçici olarak” İngiliz yönetimine bırakılmıştır. İngiltere, I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti ile karşıt cephelerde yer almalarını bahane edip Kıbrıs'ı Taç Koloni ilan etmiş, yani gasp etmiştir. Kıbrıs Türkleri bu durumu kabullenemedi, kısa zaman içinde savaş yenilgileri ve Anadolu'nun işgali başlamıştı. Kıbrıs Türklerinin yükü ağırdı. Hem kendi devletlerinden koparılmışlardı hem anavatanları işgal ediliyordu hem de yaşadıkları yönetim kendi milli devletlerine düşmandı. Lakin milletlerine, kültürlerine gönül bağları sağlamdı. Tüm baskılara rağmen, yolunu bulan son kale Anadolu'nun kurtuluşu için cepheye çarpışmaya, diğerleri dışlerinden artırdıkları ile Anavatan Türklüğüne yardıma

* Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi. elmazi-yetemiz@gmail.com

koştu. Halkın gözü kulağı hep gelecek haberlerde idi. Mustafa Kemal adlı bir liderin yönetimindeki istiklâl hareketinin takipçisiydiler.

Bu çalışmanın amacı Türk kültüründe isim koyma geleneğinin de etkisiyle Kıbrıs Türklerinde Atatürk sevgisini şahıs isimleri üzerinden ortaya koymaktır Resmi kayıtlarda doküman incelemesi yanında, "*Kemal*" ve "*Mustafa Kemal*" adlarını taşıyan şahıslarla da derinlemesine görüşmeler yapıp, örnek biyografilerle çalışma desteklenmiştir.

Bu çalışmaya göre önce 30 Ağustos 1922'de Yunana yaşatılan hezimet ve elde edilen büyük zaferin sevinç ve coşkusuyla Kıbrıs Türkleri, bir hayranlık, bir şükran ve gelecek için bir umut nişanesi olarak erkek çocuklarına Kemal, Mustafa Kemal adını vermeye başlamışlardır. Bu bağlamda verilen isimlerin Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde vefatı üzerine duyulan derin üzüntü odaklı olarak yeniden arttığı görülmektedir. Atatürk sevgisi bağlamında Ülkü isminin de verildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Türkleri, Atatürk, şahıs adları.

**NAMES AS SOCIO-PSYCHOLOGICAL MANIFESTATION OF
ATATURK'S LOVE IN TURKISH CYPRIOTS / MY FATHER
KEMAL, MY TEACHER MUSTAFA KEMAL**

ABSTRACT

The Turkish Cypriot population was settled on the island following the completion of the conquest of the island in 1571, based on the “exile” provision, which was one of the settlement policies and procedures of the Ottoman Empire since 1572. The settlers not only built the physical structure, but also made the island Turkish homeland by mixing the land with Turkish traditions, human relations, material, and spiritual values. Cyprus, which had been in the Ottoman Administration for 450 years, was left “temporarily” to the British administration after the Berlin Treaty in 1878. During the WWI, England declared Cyprus as the Crown Colony by taking the pretext of being on opposite sides with the Ottoman Empire. Before the Turkish Cypriots could accept this situation, the defeats of the war and the invasion of Anatolia started soon.

However, their ties to their nations and cultures were intact. Despite all the pressures, they rushed to help Anatolia. People were following the news on the independence movement under the leadership of Mustafa Kemal.

The aim of this study is to examine the manifestation of Atatürk love in Turkish Cypriots by investigating the names of individuals. In addition to document analysis, the official records were examined, and in-depth interviews were conducted with individuals bearing the names “Kemal” and “Mustafa Kemal”. Moreover, the study was supported with sample biographies.

The current study revealed that as a sign of admiration, gratitude, and hope for the future, they named the first-born boys Kemal or Mustafa Kemal after the victory of August 30th, 1922 which created great enthusiasm and joy. The number of names given in this context has increased again with a focus on deep sorrow over the death of Atatürk on November 10th, 1938. In the context of Atatürk's love, name, Ülkü was also given.

Keywords: Turkish Cyprus, Atatürk, personal names.

GİRİŞ

İsimlendirme tüm varlıklar için söz konusu olduğundan, konu sadece dilbilimi (onomastik) ilgilendiren bir konu olmayıp, edebiyat tarih, coğrafya, antropoloji, halkbilimi ve sosyoloji gibi pek çok sosyal bilim dalını da ilgilendirmektedir. İsim bilimin kendi içinde alt kategorilere ayrılma sebebinin bu olduğu söylenebilir. Şahıs isimleri bilimi (antroponomi), yer isimleri bilimi (toponomi) gibi (Çelik, 2005: 13). İsim verme ister araziyi ister insanı tanımlamak, onu benzerlerinden ayırt etmek için olsun, sıradan bir işlem olmayıp, toplum kültürünün tarihsel ve toplumsal dinamiklerinden beslenmektedir. Bu sebeple kurumsallaşmış bir yapı ve kültürel bir davranış çerçevesinde, sosyolojik bakış açısını gerekli kılmaktadır.

Sosyo-kültürel Bir Olgu olarak İsimler

Varlıklar içinde adı olan ve çevresindeki varlıkları tanıma, tanımlama, ayırt etme çabası içinde olan tek varlık insandır. Bunları yapabilmek bir yeti meselesidir ve tüm insani yetilerin gelişebilmesi sosyo-kültürel bir çevre ile mümkündür. Sosyalleşme sürecinde insan yavrusu hem kendini hem tabii-coğrafi ve sosyo-kültürel çevresini tanıma ve uyum sağlama becerisini geliştirir. Sosyalleşme, kültürlenme süreçleriyle insan yavrusu herhangi bir varlık olmaktan kurtulmaktadır. Kendinin, kendisine benzeyen ve benzemeyenlerin farkına varmakta ‘ben’ ve ‘biz’ özneli bakış açılarını betimleyen kimlikler geliştirir. Yani “kişisel” ve “kültürel” birer kimliğe sahip olur. Genetik kökenli mizacın ve diğer gizilgüçlerin (yeteneklerin), ihtiyaçların yaşanılan çevre ve zaman faktörü ile etkileşimi kişiye özgü özellikler bütünü olan ‘kişisel kimliği’ şekillendiriyor denilebilir. Sedat V. Örnek’e göre “isim insanın bireysel ve toplumsal kişiliğinin yanı sıra büyüsel ve gizemsel gücünü de belirten bir simgedir(Örnek,1995: 2). İsmi sözcük anlamının onu taşıyan kişiye geçtiğine ya da geçeceğine inananların sayısı oldukça kabardır. Buna göre Yiğit, Cesur, Alp adı verilen kişilerin korkusuz olması, Nazlı, Eda ismi verilenlerin zaman içinde büyüdükçe

isimlerinin manasına uygun kişilik özelliklerine sahip olmaları umuluyor denebilir. Türk kültüründe çocuğa ad verilirken “adı ile yaşasın veya adı ile büyüsün” diye dua edilir, iyi dileklerde bulunulur. İsmın manasının sahibinin kişiliğini niteleyeceği veya hayatına yön vereceğine dair açık veya gizli bir inanç ve temenni bu kalıp ifadeyle yaşatılıyor denebilir. “Eski Türklerde çocuğun taşıdığı adla alın yazısı arasında bir çeşit ilgi, gizli bağ olduğuna, bir çeşit yazgı olduğuna inanılıyordu.” (Aydın. 2009: 8)

Bireyin kültürel kimliği ise onun üyesi olduğu millet ve toplum dairesinden etkilenerek oluşur. Bu “kollektif” bir kimliktir. Kollektif kimlik “belli bir alanda kök salmış birtakım grupların(etnik toplulukların) diğer gruplardan farklılıklarını ortaya koyma, vurgulama talebidir... belirli bir insan topluluğunun, hakkındaki bilinci ve duygusuyla ilişkilidir.” (Bilgin, 1999: 59-60) “İsimler, sosyo-kültürel bağlamda şekillenen anlam ve formları bakımından kimliğin sembolik araçlarıdır”(Çelik, 2006: 39).

“Topluluk, kendi tanıdığı ve kollektif belleğinde vücut bulmuş isimlerle bireyleri kendine ait kılar ve kişiyi bir cemaat şemsiyesi altında ‘bizden’ sayar (bu yüzden topluluktan kopuşun ya da yabancılaşmanın en bariz göstergesi isimlerde ortaya çıkan yabancılaşmadır). İsimler bazen kimliği o kadar gösterir ki, onun sayesinde kimliğin esas mekânından uzakta iletişim kurulabilir. Bazen aynı toplum içinde yöresellik kazanmış isimler, kişiyi her durumda iletişime açık tutar. Ama en çok etnik, dini, kültürel topluluklar ve azınlıklar açısından isimler üzerinden bir kimlik ve dayanışma olgusunun izleri görülebilir. Bu gruplar için kimlik, isimler üzerinden yaşatıldığı için, bu durum grup/topluluk içinde bütünleşme, ama ana toplumla ayrışmanın en kritik eşiğini oluşturur.” (Çelik, 2005: 25). Yeni tanıştırıldığı birinin kişiliği, düşünce ve inanç dünyası hakkında hiç bilgiye sahip değilken sadece ismin çağrıştırdığı manaya yönelik bir algı, onu kendisine yakın veya uzak değerlendirmeye zemin hazırlayabilir. İnsan ilişkilerinde sosyal mesafeye etki edebilir. Mesela Ökkeş isimli biriyle tanışan kişinin hemen “Gaziantep’li mi yoksa Kahraman Maraşlı mısınız?” diye

sorması bazı isimlerin yörelere göre ün yaptığını, ayırt edici olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan çocuğa verilen ya da takılan ad onu, sadece genetik bağının olduğu aileye bağlamakla kalmaz, toplum ve millet gibi daha büyük sosyal yapılara da bağlar. Bu bağlantı kişinin iradesi dışında emredici bir tarzda kendini hissettirir. Belirlenen bir isim, geleceğe yönelik beklentiler, umutlar ve hatta kadere verilmek istenen yön ile ilgili gizli talepler içeriyor gibidir. Bu hem aile hem de toplumsal çevre açısından geçerlidir. Anne baba çocuğuna koyduğu isimle beraber ona kendi hayat felsefesini (inançlarını, değerlerini, kaygılarını, umutlarını, geçmişini ve yapmak istediklerini) de adeta yükler. İsim, sosyopsikolojik boyutu ile ismi koyanın ya da seçenin kişiliği ile ilgili iken, diğer yandan aile, aile yapısı, inançlar, o toplumdaki değerler, siyasi yönelimler vs. yi de ifade ettiğinden sosyo-kültürel kurumlarla da ilgilidir. Bu sebeple isimlendirme hem ailenin hem de toplumun yeni üyesine doğar doğmaz yüklediği büyük bir görev ve dış dünyaya verilen bir mesajdır.

İsimlerin de dâhil olduğu sözcük dağarcığı, sosyo-kültürel yapı ve onun geçirdiği evreler hakkında adeta tanıklık eder. Bir başka deyişle, isimler sayesinde bir toplumun ya da grubun dönemlere göre değişen değer ve zihniyet yönelimleri hakkında fikir sahibi olunabilir. (Çelik 2005: 15). Mesela 1974 öncesi dönemde her yönüyle var olma mücadelesi veren Kıbrıs Türk Türklerinin acılarını, umutlarını, vefa duygusunu çocuklarına Savaş, Çoygun, Cengiz Topel gibi adları vererek, 20 Temmuz 1974 Mutlu Barış Harekatı'ndan sonra ise Barış, Özgür, Ecevit gibi isimleri vererek tatmin ettiği veya gösterdiği gözlenmiştir.

Türk Kültüründe İsim Verme Geleneği

Her toplumsal çevrede hangi işin nasıl yapılacağı, nasıl hitap edileceği, bir davranışın ne anlama geldiğine dair kabuller, adetler vardır. Bu o toplumun kültür muhtevasının parçasıdır. Ad koyma gelenekleri de bu kültürün kapsamındadır. Kültür sosyal bir miras olarak

asırları aşan bir birikim ve paylaşımdır. Türk kültüründe isimlendirme geleneğinin kökleri de İslamiyet öncesi çağlara kadar uzanmakta olup, Türk destanları, Dede Korkut Hikâyeleri ve Orhun Yazıtları temel başvuru kaynaklarıdır. Halk bilimci Yaşar Kalafat bu konuda, “Dedem Korkut coğrafyasında çocuklara isim bazen onlar daha dünyaya gelmeden hazırlanmıştır. Kız veya erkek olacaklar için isimler, bazı sınanmış halk inançlarından hareketle belirlenir ve buna göre isimler hazırlanır. Bazen isim verişşi doğum anındaki olaylar belirler. Göç, Yolcu, Yağmur bu türden isimlerdir. Bazen da yakın dönemde ölen bir yakının isminden hareketle ‘ismi ile geldi’ denir” demektedir (<http://www.yasarkalafat.info/index.php?ll=detay&src=145>).

Türklerde yeni doğanı isimlendirme etkenleri çeşitlilik arz etmekle beraber, genel olarak isim verecek kişiler olarak anne-baba ve aile büyüklerinin duygu ve değer dünyalarının daha etkili olduğu gözlenmektedir. Türk isim tipolojisini çıkarma çalışmaları çerçevesinde, literatürde pek çok tasnife rastlanmakla birlikte, burada sadece Çelik’in (2005: 55) tüm tasnifleri dikkate olarak sistemimize ettiği gruplandırma çalışmasının anılması uygun bulunmuştur. Buna göre çocuklara isim verilirken etkili olan değerler ve ölçütler şunlardır:

1. Dini isimler
 - a) Tanrının sıfatları, peygamber ve peygamber yakınlarının isimleri
 - b) Kur’an da geçen bir sözcüğü isim olarak verme,
 - c) Dinsel anlamı olan, dini motifli bir isim verme
2. Tarihi ve siyasi önderlerle ilgili isimler
3. Geleneğe dayalı atalar, akrabalarla ilgili isimler
4. Hayranlık, şükran ve minnet duyguları için (dost, komşu, arkadaş, komutan, öğretmen vb.) verilen isimler
5. Doğulan gün ve zamanla ilgili isimler
6. Doğulan yer ve mekanla ilgili isimler
7. Doğa olayları, coğrafi özellikler, kozmik, göksel olaylarla ilgili isimler
8. Belli bir amaç ve dileğin gerçekleşmesi için verilen isimler

9. Koruma amaçlı verilen isimler
10. Hayvan, bitki, renk ve madenler gibi canlı ve cansız varlıkların adlarını verme
11. Güncel moda ve aktüel isimler
12. İdeolojik, etnik-mezhebi kökeni vurgulayan isimler
13. Sözcükler üzerinde yapılan değişiklikler, uyarlamalar ve düzenlemelerle ilgi

Kıbrıs ve Kıbrıs Türk Toplumunda İsim Verme Geleneği

Akdeniz’de bir gemi gibi konuşlanmış olan Kıbrıs, tarih boyunca Anadolu yarımadası ile adeta kader birliği içinde var olmuştur. “Coğrafya Kıbrıs’ı Akdeniz’de doğu ile batı arasında seyreden güçler için bir yol, bir istasyon yapmıştır.” (Kelling,1988: 1) Denilebilir ki, Anadolu devletlerinin Kıbrıs üzerindeki hâkimiyeti daha sık yaşanmıştır ve Anadolu’ya kim hakim olmuşsa Kıbrıs’a da o hakim olmuştur (Erzen, 1971: 82).

Kıbrıs’ın Türk kültürü ile tanışması Osmanlıların 1571 de adayı fethetmeleri ile olmuş ve fetih tamamlandıktan sonra ada nüfusunu Türklerle takviye ve adayı imar etmek için, çeşitli zamanlarda Anadolu ve Rumeli’den gerçekleştirilen göçlerle Kıbrıs’ta “günümüze kadar gelen Türk toplumunun temeli atılmıştır.”(Shaw, 1994: 247). Türkler Kıbrıs coğrafyasına Türk İslam mimarisinin pek çok örneği olarak (cami, han, hamam, köprü, türbe, su kanalları vb.) abide eserler yapmışlar, yaşadıkları tabii, coğrafi çevreyi de yine kendi kültürel yapılarına göre düzenlemişlerdir. ‘Kıbrıs Türktür’ sözü bir siyaset sloganı değil, folklor ve jeopolitik ilimlerin ispatladığı bir vakıadır.” (Günay, 1974: 16-21).

Kıbrıs, üç asırdan da daha uzun bir süre Osmanlı idaresinde kalmış, 19. yüzyılda Osmanlı merkezi idaresinin zayıflaması ve dünyada meydana gelen konjonktürel değişmeler neticesinde, 1878 yılında İngiliz İdaresine geçici olarak devredilmiştir (Zia, 1975: 11). Ada Türklerinin büyük çoğunluğu ilk yıllar Kıbrıs’ın sahibinin hâlâ Osmanlı

Devleti olmasından hareketle uyumlu tebaa olmaya devam etmişlerdir. Bir kısmı ise İngiliz idaresi ve bayrağı altında yaşamak istemedikleri için Anavatana geri dönmek için peşine düşmüşlerdir. Özellikle İngiltere'nin, I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti ile karşıt cephelerde yer almalarını bahane edip Kıbrıs'ı Taç Koloni ilan etmesi, yani gasp etmesi Türklerin üzüntüsünü ve göçme isteğini artırmıştır (Gürel, 1984: 20).

Kıbrıs Türkleri bu durumu kabullenmeden, kısa zaman içinde savaş yenilgileri ve Anadolu'nun işgali başlamıştır. Kıbrıs Türklerinin yükü ağırdı. Hem kendi devletlerinden koparılmışlar hem anavatanları işgal edilmekte hem de yaşadıkları yönetim kendi milli devletlerine düşmandır. Ancak "Kıbrıs Türkleri bayrağından mahrum edildiği 1878'den bu yana bütün kalbi ile her şeyi ile Türklüğüne bağlı kalmıştır. Kıbrıs'ı vatan bilmiş ve vatan yapmak için yılmadan en yalnız bırakıldığı, en desteksiz günlerinde bile mücadele etmiştir... Bu Türkün yabancı bayrak altına girmemek azminin bir neticesidir".(Denктаş, 1966;5). Tüm baskılara rağmen, yolunu bulan son kale Anadolu'nun kurtuluşu için cepheye çarpışmaya, giderken, geride kalan gidemeyenler ise dışından tırnağından artırdıkları ile Anavatan Türklüğüne yardıma koştu. Anadolu'da İstiklal Savaşı'nın başlamasıyla adada bulunan bütün Türk kuruluşları, kulüpleri "Muhacirin-i İslamiyeye Yardım Cemiyeti" adlı dernek çatısı altında birleşip, Anadolu ile dayanışma ve yardım toplama faaliyetleri düzenlemişlerdir (Özoran 1973;921 Altan 1997: 50-57). En tuzlu denizlerden olan Akdeniz'de bir ada olmanın da etkisiyle olsa gerek artarda yaşanan kurak yıllar, toprağa dayalı yaşam süren bu insanların Anadolu'ya yardımını durduramamıştır.(Akar 1981: 10). Bunu yanında toplumun münevver kişileri, önde gelenleri varoluş mücadelesi verebilmek ve çözüm arayışları için birliğin sağlanması gerektiğinden hareketle 1918 yılında Meclis i Milli adı altında bir toplantı da düzenlerler. Üç gün süren tartışmalar sonucunda "1-Kıbrıs Türkünün geleceği Türkiye'nin geleceğine bağlıdır. Çünkü Kıbrıs Türkü Türkiye'nin kopmaz bir parçasıdır. Bunun için Türkiye'ye gönülden bağlılık sürmelidir. 2-Kıbrıs Türkü rehavetten silkinmeli, rehavetten kurtulmalı ve atılım yapmalıdır."

Konularında mutabık kalındığı topluma gazeteler üzerinden duyurulur (İsmail ve Birinci, 1987: 38). Türk Halkın gözü kulağı hep gelecek iyi haberlerdedir. Adanın diğer sakinleri olan Rumlar ise cüretkar bir tavırla Megali İdea merkezli Enosis isteklerini¹ her vesile ile dışa vurmakta, moral bozma, kışkırtma davranışları sergilemekte idiler. Türkler inançla, sabırla Mustafa Kemal adlı liderin yönetimindeki istiklâl hareketinin takipçisiydiler. Gelen haberlerle Anavatan Türklüğüyle kederlendiler, Anavatan Türklüğü ile sevindiler.

Anavatan istiklaline kavuştuğunda çok mutlu oldular. Lakin oluşan yeni şartlar içinde yeni Türk Devletinin sınırları dışında kaldılar. 29 Ekim 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuki zeminini oluşturan Lozan Antlaşması'nda:

Madde 16 Türkiye Lozan Antlaşması ile belirlenen sınırlar dışında kalan tüm topraklar üzerinde... Her ne nitelikte olursa olsun sahip olduğu tüm hak ve senetlerden vazgeçtiğini açıklar.

Madde 20 Türkiye Cumhuriyeti'nin Britanya Hükümetince açıklanan 1914'te Kıbrıs adasını ilhak kararını tanıdığını, Madde 21 5 Kasım 1914 tarihinde adada meskûn olanların yeni durum dolayısıyla

¹ Megali İdea, 1814 yılında Rusya'nın himayesinde Odesa şehrinde, Filiki Eteria (Dostluk Cemiyeti) adıyla kurulan ve 1818'den itibaren İstanbul'da Patrikhane önderliğinde yürütülmeye başlanan ve "Doğu Roma İmparatorluğunu diriltme" amacını taşıyan istekler bütünüdür. Bu programda sırasıyla ulaşılmaya hedeflenen şu basamaklar vardır.

1. Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşturulması,
 2. Batı Trakya ve Selanik'in Yunanistan'a ilhakı,
 3. Ege Adalarının Yunanistan'a ilhakı,
 4. On İki Adaların Yunanistan'a ilhakı,
 5. Girit Adası'nın Yunanistan'a ilhakı,
 6. Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı,
 7. Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı,
 8. Pontus Rum Devletinin kurulması,
 9. İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada'nın Yunanistan'a ilhakı,
 10. İstanbul'un geri alınarak, Bizans İmparatorluğunun yeniden kurulması.
- Bu çerçevede Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi hareketine de "Enosis" denmektedir. Bkz Bkz.: Fikret Kürşad, Mustafa H. Altan, Sabahattin Egeli, Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi, İstanbul, Kutsun Yayınevi, 1978, s. 42-43.

İngiliz tabiyesine geçeceklerini ve Türk uyrukluğunu kaybedeceklerini, ancak iki yıl içinde Türk Uyruğuna geçme iradesine de sahip olduklarını ve Kıbrıs adasından ayrılacakları... Kararlarını bildirmektedir (Meray,1973: 7-8).

Lozan sonrası Kıbrıs'ın Türkiye ile hukuki bağları kopar ama Kıbrıs Türklerinin gönül bağları hiç kopmaz. 1878'de olduğu gibi Türklerin bir kısmı Anadolu yollarına düşer².

O günlerden bugüne Kıbrıs Türkleri Anavatanda olan bitenin takipçisidirler. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri, Atatürk İnkılaplarının neredeyse aynı zamanda hayata geçirmişlerdir. Kıbrıs Türkleri Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulana kadar kendi içinde daha yoğun acılar ve sevinçler yaşayıp kutlama ve anma günlerine sahip olsa da, 19 Mayıs'ları, 23 Nisan'ları, 30 Ağustos'ları ve 29 Ekim Cumhuriyet Bayramlarını birlikte kutlamaya devam etmekte, 10 Kasımlarda Atatürk'ü şükranla anmaktadırlar.

Bu çalışmanın konusu da esasen bu duygudaşlığı, kültürel bütünlüğü Atatürk'e duyulan sevgi üzerinden somutlaştığı öngörülen şahıs adları bağlamında irdelemektir.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı Türk kültüründe isim koyma geleneğinin etkisiyle Kıbrıs Türklerinde Atatürk sevgisini şahıs isimleri üzerinden ortaya koymaktır. Mustafa Kemal, Kemal adlarının çokluğu araştırmacının çocukluğundan itibaren dikkatini çekmiştir. Babası, ilkokul öğretmeni ve lisede tarih öğretmeni, iki hısımları, 1974 sonrası Kuzey Kıbrıs'ta yerleştikleri Değirmenlik köyünde babasının akrasını dört-beş kişinin adının Mustafa Kemal veya Kemal oluşu bu çalışmada hem çıkış noktası hem de kolaylaştırıcı bir durum olarak söylenebilir. Bu gözlemler ve yaşanmışlıklar da veri olarak çalışmanın parçası kabul edilebilir.

² Aslında birleşik kaplar misali tarih boyunca iki yerleşim arasında nüfus akıp durmaktadır)

Amaç doğrultusunda, başta Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Nüfus Kayıt Dairesi olmak üzere resmi kurumlardan, bazı derneklerden doküman incelemeye dayalı olarak, nicel verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışma yöntemi Atatürk ile ilgili olduğu varsayılan Mustafa Kemal, Kemal isimlerinin Kıbrıs Türk toplumundaki yaygınlığını ortaya koyabilmek amacıyla sayısal verileri toplamayı gerektirdiğinden bu yönüyle nicel çalışma, isimlendirmelerin Atatürk ile ilişkisini ortaya koyma yönünden ele alınmış ile de nitel bir çalışma özelliğini sergilemektedir.

Verilerin Toplanması ve Sınırlılık

Kıbrıs Türklerinde Atatürk Sevgisinin Psiko-Sosyal Tezahürü Olarak Şahıs İsimleri çalışmasına istatistiksel verileri sağlayabilmek adına, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Nüfus Kayıt Dairesi'ne öngörülen hedef isimler belirtilerek, doğum yılları esas alınmak suretiyle sayısal tarama isteyen dilekçe verilmiştir. Üç ay gibi bir süre yazılı cevap gelmemesi üzerine, şifahen ellerinde böyle bir bilginin olmadığı cevabı alınmıştır.³ Çalışmayı sürdürebilmek adına gayri resmi sosyal ilişkiler üzerinden araştırmacı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Sosyal Sigortalar Kurumu kayıtlarından ve 1972 yılından beri faal olan Kıbrıs Türk Emekliler Derneği⁴ kayıtlarından nicel verilere ulaşmıştır.

Buna göre KKTC İçişler Bakanlığı Nüfus Kayıt Dairesi'den 2008 yılında elde edilen veriye göre toplam nüfus içinde 766 kişi Mustafa Kemal adını taşımaktadır. Kıbrıs Türk Emekliler Derneği'ne kayıtlı 2355 kayıt taranmış ve sekiz (8) Mustafa Kemal, 40 Kemal adı tespit

³ Araştırmacı 2008 yılında Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri Sempozyumu için benzer çerçevede veri talep etmiş ve nispeten gerekli bilgileri elde etmişti. Sevindirici olan bu çalışmadaki isimler arasına Mustafa Kemal isminin de dahil olması sebebiyle, şu an elde genel bir sayının olmasıdır. Olumsuz cevap, doğum yılları üzerinden belirli isimleri sayısının değil de listesinin istenmesinin ayrıntılı bir çalışma olarak algılanmasına bağlanabilir.

⁴ Kuruluşundaki adı Kıbrıs Türk Yönetimi Emekliler Cemiyeti'dir.

edilmiştir. Sosyal Sigortalar Kurumu kayıtlarından doğum tarihi ve yeri dikkate alınarak 21 Mustafa Kemal, 15 Kemal adına rastlanmıştır.

Çalışmanın Sınırlılığı

Çalışmanın veri toplama sürecinde KKTC. Nüfus Kayıt Dairesi ayrıntılı doküman paylaşımı yapmadığı için çalışma nicel veriler yönünden oldukça sınırlıdır. Ancak bu durum nitel bir çalışma gerçekleştirilmesi için engel teşkil etmemektedir.

Örneklem Seçimi

Araştırmacının alanda çalışmayı sürdürmesinde pratiklik sağlayan bir teknik olan uygun örneklem tekniğinden hareketle biyografiler belirlenmiştir. Bunlar arasında ulaşılabilecekler ile görüşmeler yapıp konuyu derinleştirebilmek için, adres bilgisi de içerdiğinden özellikle Sosyal Sigortalar Kurumu kayıtlarından, yine ulaşılan kişilerin verdiği isimlerden ve araştırmacının sosyal çevresinden kişilere ulaşılmıştır. Lakin bu çalışmanın en büyük avantajı araştırmacının yaşamının büyük kısmının Kıbrıs'ta geçmiş olmasıdır. Neticede adının Atatürk sevgisine dayalı olduğu teyit edilenler yanında Kıbrıs Türk Toplumunun bu günlere gelmesinde isim yapmış şahsiyetler de dikkate alınarak yirmibir (21) kişinin biyografisine burada yer verilmiştir.

Bulgular

Çalışmanın amacı doğrultusunda ulaşılan ve bilgileri doğrudan ya da ikinci şahıslardan toplanan kişiler, doğum dönemlerine göre 1920-1938 yılları ve 1939-1946 yılları arasında doğanlar olmak üzere iki grupta toplanmıştır. 1920'den Atatürk'ün ölüm yılına kadar doğan ve adı Mustafa ve/veya Kemal olan dokuz (9) kişi hakkında bilgiler alınmıştır. Atatürk'ün ölümünden 1946 yılına kadarki dönemde doğanlar ise 12 kişidir.

Atatürk'ün ölümüne kadarki dönemde doğan kişilerin altısı (6) "Kemal" ve beşi (5) de "Mustafa Kemal" adını taşımaktadır. 1938 yılı sonrası doğanlardan da birer (1) kişi "Kemal" ve "Ata", yedisi (7) "Mustafa Kemal" adını taşımaktadır.

Çalışmaya göre ulaşılan biyografiler tablosu: 1

Doğum Dönemi	Biyografi Kodu	İsim	İsmi veren	Gereke
1920-1938 arası	A1	Mustafa Kemal DENİZ	Bilinmemektedir	Atatürk sevgisi
	A2	Kemal TÖRE	Anne-Baba	Kemaller çoğalsın
	A3	Kemal YÜCEL	Baba	Atatürk sevgisi
	A4	Mustafa Kemal EMİN-DAYI	Baba	Cumhuriyet ilanı
	A5	Mustafa Kemal DERVİ-ŞOĞULLARI	Bilinmemektedir	Atatürk sevgisi
	A6	Kemal KATIRCI-OĞLU	Bilinmemektedir	Atatürk sevgisi
	A7	Mustafa Kemal AKŞİT	Baba	Atatürk sevgisi
	A8	Kemal TEKAKPINAR	Baba	Atatürk sevgisi
	A9	Kemal TUNÇ	Bilinmemektedir	Atatürk sevgisi
1939-1946 arası	A10	Kemal ERGENEKON	Baba	Atatürk sevgisi
	A11	Mustafa Kemal ERBİ-LEN	Baba (Mustafa) İlkokul Öğretmeni (Kemal)	Atatürk sevgisi
	A12	Mustafa Kemal ATA-KAN	Abla	Atatürk sevgisi
	A13	Mustafa Kemal KIB-RISLI	Bilinmemektedir	Atatürk sevgisi
	A14	Mustafa Kemal KAH-RAMAN	Anne-Baba	Atatürk sevgisi

A15	Mustafa Kemal ÇAKICI	Baba	Atatürk'e güven
A16	Mustafa Kemal KIRACIOĞLU	Anne-Baba	Atatürk sevgisi
A17	Mustafa Kemal TEK-GÜÇ	Baba	Atatürk sevgisi
A18	Mustafa Kemal NOROĞLU	Bilinmemektedir	Atatürk sevgisi
A19	Prof. Dr. Ata ATUN	Anne-Baba	Atatürk sevgisi-Atatürk'ü yaşatmak
A20	Ülkü YEMENİCİ-OĞLU	Baba	Atatürk sevgisi
A21	Ülkü EFENDİ	Anne-Baba	Atatürk sevgisi

Üzerinde çalışma yapılan kişilerin isimlerinin kimler tarafından verildiği sorgulanmıştır. Altı (6) kişi isminin kim ya da kimler tarafından verildiğini bilmemektedir. Dokuz (8) kişinin ismi babası, beş (5) kişinin anne-babasınınca birlikte, bir (1) kişinin ilköğretmeni ve bir (1) kişinin ismi ise ablası tarafından konulmuştur. Çalışmada, Atatürk'ün manevi kızı "Ülkü" adını taşıyan iki kişiye de yer verilmiştir.

Nitekim görüşme yapılanlardan M. K. Emindayı'nın oğlu isim koyma ile ilgili olarak, "Rahmetli babam çok milliyetçi biri idi. Kendi babası da öyle, yani dedem de. Türkiye'de olup bitenleri hep takip ederlermiş. Dedem, Cumhuriyet kurulduktan sonra Kasım 1923 de doğan babamın adını Mustafa Kemal koymuş. Babam da benim adıma İsmet İnönü koymuş. 22.10.1953 de doğdum. Ama babama bu yetmedi. Kıbrıs Türklerinin önde gelenlerinden Zeka Bey gibi okuyup adam olmamı çok istediği için beni hep Zekâ diye çağırıyorlar. İsmet İnönü kimliğimde yazılı.1961 yazında doğan bir erkek kardeşimin adı da Cemal Gürsel. Ocak 1965 doğumlu olanın ki de Asker." açıklamalarında bulunmuştur.

KKTC nüfusuna kayıtlı ve bilgileri toplanan vatandaşların isimlerinin hangi gerekçeye dayalı olduğu ile ilgili olarak da “Atatürk sevgisi” vurgusu ön plana çıkmıştır. Tablo 1’de yer alan verilerden, 21 kişiden 19’unun isim gerekçesinin bu olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bir kişinin isim gerekçesi “Kemaller çoğalsın” iken diğer bir kişinin isim gerekçesi de “Cumhuriyet ilanı” olmuştur. Atatürk sevgisini isim koyma gerekçesi olarak ifade eden bir kişi de “Atatürk’ü yaşatmak” gerekçesini ikinci bir gerekçe olarak belirtmiştir.

Görüşme yapılanlardan 1929 Alefdora Limasol doğumlu Kemal Katırcıoğlu’nun kızı, “Babam manavlık yapardı. Bize adının Atatürk’ten geldiğini çocukluğumuzdan beri anlatırdı. Evimizin duvarında aile fotoğraflarının üstünde, başköşede Atatürk’ün çerçeveli resmi vardı hep. Kaynatamın (kayınpeder) adı da Kemal’di. O yaş grubunda çok Kemal vardı. Şimdi oğlumuzun adı da Kemal’dir. Eşim vücuda dövme yapılmasına çok karşıdır ama küçük oğlumuz koluna Atatürk’ün imzasını yaptırdı ona kızmadı.” açıklamalarında bulunmuş ve ailelerinde Atatürk sevgisinin ne kadar güçlü olduğuna vurgu yapmıştır.

1937 doğumlu Mustafa Kemal Akşit, “Babam 1924’te Türkiye’ye göç etmiş. Önce Antalya’ya, sonra Bursa’ya gidip yerleşmişler. Beş kardeşten biri Bursa’da kalmış. 1928’de adaya dönmüşler. Babam Atatürk zamanında Türkiye’de yaşadı. Sevgisi çoktu. Adımı onun için koydu.” açıklamasında bulunmuştur.

16 Mart 1938 tarihinde doğan Kemal Tekakpınar da “Büyük dedelerimde Kemal ismi yoktur. Adımı babam koydu. Atatürk’ü Türkiye’yi çok severdi. Ben de tarih öğretmeni oldum,” şeklinde isminin koyulması hikayesini paylaşmıştır.

1939 doğumlu Kemal Ergenekon, yorgancılık yapan Halil ve Amber çiftinin beş çocuğu içinde tek erkek evlattır. “10 Kasım 1938’de Atatürk ölünce babam çok ağlamış. Ben doğunca bana Kemal adını vermiş biraz rahatlamış. Mustafa Kemal Atatürk, Türkün babasıdır, kurtarıcısıdır. Onun yeri doldurulamaz derdi. Soyadı kanunu çıkınca

1975 de ben de Ergenekon soyadını alarak babamın düşüncelerini tamamladım.” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.

Doktor, milletvekili ve Sağlık Bakanı olarak da görev yapan ve 1939, Gazi Mağusa doğumlu Mustafa Kemal Erbilen'in adını babası, Kemal adını ilkokulda öğretmeni koymuştur. Erbilen, ilk, orta ve liseyi Kıbrıs'ta tamamlamış, İstanbul'da tıp öğrenimi görmüş, kadın hastalıkları alanında ihtisas yapmıştır.

1940 doğumlu Mustafa Kemal Kahraman, "Okuryazarlığı olmayan babam 1938 yılında Atatürk vefat edince çok üzülmüş. Anam ile ilerde oğlumuz olursa adını koyarız diye avunmuşlar. İşte okur-yazar bile olmayan Akile-Mahmut çifti 1940 yılında muradına ermiş ve Mustafa Kemal'leri doğmuş. Ancak küçük Mustafa Kemal 1 yaşında iken babasız kalmış. Ben baba kelimesini hiç söylemedim. İsmim babamdan yadigar kaldı. Atatürk'ü elbet hepimiz çok severiz. Duvarlara bak. (Atatürk resmi ve Türk bayrakları asılı).” açıklamalarıyla Atatürk'e olan sevgilerinin gücünü yansıtmıştır.

Bir diğer Mustafa Kemal (Çakıcı), köyde ismini söyleyip onu aradığımı belirtince, bir köylü “delidir o ne yapacak onu? dedi. Onu bulup konuyu açtığımda konuya içinden geldiği gibi, dosdoğru girdi. “Babam bir yerde çalışmış, eve girdiğinde beni doğmuş bulmuş. Bunun adı Mustafa Kemal olacak demiş. Ben önce Allaha inanırım, sığınırım sonra Atatürk'e. Sor başka ne öğrenmek isten?” dedi.

Mustafa Kemal Kiracıoğlu (1946 -), “Annem babam küçükken Atatürk'ten dolayı sana bu ismi koyduk derlerdi. Şimdi torunumun adı da Mustafa Kemal.” açıklamalarıyla, Atatürk'e olan bağlılıklarını ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Tekgüç (1947-2019), “Babam bu ismi layık görmüş, biz Atatürkçüyüz”, Mustafa Kemal NOROĞLU(1947-) da “Tabii ki de Atatürk'ten adım. Anam da babam da biz de Atatürk'ü çok severiz” şeklinde kısa ve net bir açıklamalarda bulunmuştur.

Nergisli'de imam, Kadı Vekili, seyyar vaiz olarak görev yapan, Mustafa Hakkı Efendi ilk çocuğuna Kemal adını verdi. “Şuurlu, okumuş biri idi babam. Öğretmenlerimiz de çok sorumluluk sahibiydi. Mesela İsmail Savalaş Bey son derece milliyetçi ve Anavatan'a son derece bağlı idi, böyle yetiştik.” İlkokul öğretmenliği, okul idareciliği ve en son müfettişlik de yaparak 30 yılda emekli olan Yücel, öğrenmekten bıkmayan yorulmayan biri idi. 71 yaşında Yüksek Lisansa başlamış ve bitirmiştir. Kemal Yücel kendisine yapılan yatırımları boşa çıkarmadı, adına layık bir şahsiyet olarak yaşadı. 02.2013'te vefat ettiği haberi mesleki özelliklerine ve kişiliğine vurgu yapan başlıklarla verildi. “Her zaman öğrenci, her zaman öğretmen: Kemal Yücel” veya “Herkesin öğretmeni Kemal Yücel” gibi. Kıbrıs Eğitim Araştırmaları Birliği adını yaşatmak için her yıl “Kemal Yücel Araştırma Onur Ödülü” vermektedir. Kıbrıs Türk edebiyatında önemli bir isim olan Hakkı Yücel, oğludur.

İnşaat Mühendisi akademisyen, köşe yazarı, araştırmacı yazar olan Prof. Dr. Ata ATUN (1948-), “Kıbrıslı Türkleri'nin 1914 Birinci Dünya Savaşından sonra ve özellikle de 19.5.1919 'da Atatürk'ün Sam-sun'a çıkararak Kurtuluş Savaşını başlatmasından sonra Türkiye'ye olan sevgileri ve bağları büyük bir atış gösterip doruğa çıkmıştır. İngiliz Koloni Yönetimi Kıbrıslı Türklerin bu sevgisini ve Atatürk hükümetine yaptıkları parasal desteği önlemek için elden geleni yapmışlardır. Babam rahmetlik Prof. Dr. İ. Hakkı Atun (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi kurucu Rektörü) Kıbrıs'tan Türkiye'ye, Türkiye (Atatürk) Hükümetinden aldığı Yatılı Burs ile giden ve üniversite eğitimi alan ilk Kıbrıslı Türklerdendir. Türkiye'nin kendisine tanıdığı olanaklar ve Atatürk ile karşılaşması onu tam bir Atatürk sevdalısı yapmıştır. Bu nedenle Atatürk'ün vefatından sonra adını yaşatmak için, bir başka Atatürk sevdalısı olan annemin (Rezzan Hanım) de onayı ile ben, Atatürk'ün ölümünden 10 yıl sonra doğunca, adıma ATA olarak koymuşlar.” Açıklamalarıyla, Atatürk ve Türkiye'nin Kıbrıs'la olan güçlü bağlarını da vurgulamıştır.

Diğer bir öğretmen, Mustafa Kemal Atakan (1939), “10 Kasım 1938’de Atatürk vefat edince, Atatürkçü Kıbrıs Türkleri sevgilerini, yeni doğanlara Mustafa Kemal veya Kemal ismini vermeye başladılar. Çocuk Mustafalara bile Kemal’i yakıştırdılar. Benim adım doğum belgesinde Mustafa idi. Anlattıklarına göre benden on yaş büyük ablam Kemal olsun istemiş ve böyle kaldı.1974 sonrası kimlik kartına da Kemal’i yazdırdım, Atatürksüz Türklük olur mu hiç? Kemal öğretmen yaklaşık 50 yıl öğretmenlik ve okul idareciliği yaparak emekli oldu. Görev yaptığı köylerde milli bayramlarda, öğrencilerine kendi yazdığı şiirleri okutarak ve piyeslerde oynatarak hem öğrencilerinde hem de halk da milli duyguları ve Atatürk sevgisini aşıladı, besledi ve yaşattı. Aynı zamanda, bu çalışmayı hazırlayan yazarın da ilkokul öğretmeni- dir. İlkokul üçüncü sınıfta iken 10 Kasım Atatürk’ü Anma Töreninde “Gözlerinizi kapatıp Atatürk’ü hayal etmenizi istiyorum” talimatını ve ardından ne gördünüz anlatın diyerek bizi konuşturmasını gülümse- yerek hatırlıyor.

Gözü kulağı İstiklal mücadelesi veren Türkiye’den gelecek iyi haberlerde olan Larnaka’ya bağlı Tatlisu köyünden Elmaziye-Ali Töre çifti de 26 Ağustos Büyük Taarruzun başarı haberi duyulunca 6 Eylül 1922’de doğan oğullarına Kemal adını vermişlerdir “Kemaller çoğal- sın umuduyla”. K. Töre, Atatürk ve Anavatan Türkiye’ye hayrandı, tarihe ilgisi çoktu. Eşi Elife Ali’yle, çocuklarına da Anavatan Tür- kiye’nin devlet büyüklerinin ve Kıbrıs Türk Mücadele Tarihinde isim yapmış kişilerin isimleri verdiler. 29 Ekim 1969 doğumlu göbek adı Cumhuriyet olan en küçük evladı anlatıyor. “Yanlış haksız uygulamaları karşısında hemen kağıda kaleme sarılır ilgili makamlara bildirirdi. Bu konuda nam salmıştı. “1984 yılında orta ikiye gidiyordum. KKTC’nin ilanı sonrası okullarda kurulan komisyonların ders geçme uygulamalarında haksızlık yaptıklarına dair konuşmalara şahit olmuş- tum. Bunu gençleri devletlerine küstüreceğine dair Milli Eğitim Ba- kanına dilekçe yazdım. Bir görevli ile beni makamına çağırttı. ”Bu ne hadsizlik sen kaç yaşındasın da beni eleştiriyorsun?” diye bana kük- redi. Bakana “Siz Atatürk’ün dediği gibi “fikri hür, irfanı hür vicdanı hür nesiller yetiştirmek” istemiyor musunuz? dedim. Kim olduğumu,

nereli olduğumu sordu. Babamın Kemal Töre olduğunu duyunca “şu her yere dilekçe gönderen Kemal Töre mi? Şimdi anladım otur da konuşalım dedi. 1988’de ben üniversite okumaya Ankara’ya gidince o da ilk defa Anavatan Türkiye’ye gelmiş oldu. Esenboğa’da uçaktan iner inmez toprağı öpmüştü. Töre, araştırmacının da babasıdır.

Alan çalışmasında, Mustafa Kemal ve Kemal isimleri üzerinden betimleme yaparken, Ülkü ismindeki şahsiyetler de Atatürk ile ilişkili olduğu için buraya alınmıştır. 1938 doğumlu Ülkü YEMENİCİOĞLU “Atatürk’ün adı dillere destandı. Babam hep Türkiye’de olan biteni takip ederdi. Pergama’da öğretmenken ben doğmuşum. Atatürk’ün manevi kızının adı diye koymuş. Ben ilkokula giderken adımın nereden geldiğini öğrendim. Her 10 Kasım’da ağlarım, Kur’an okuduğumda ona da bağışlarım...” şeklinde bilgi paylaşımında bulunmuştur.

Atatürk hayranı Ömer ve Zarif çifti doğan kızlarına Ülkü adını verdiler. Ülkü Efendi, “Babam Atatürk’ün manevi kızı Ülkü’nün adını bana koydu. Kızım biz hepimiz Atatürk’ü çok severiz. Bütün Kıbrıslılar.” açıklamasını yapmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmaya başlarken Kıbrıs Türk Toplumunda şahıs isimlendirmesi veya yeni doğana neye göre ad verildiği konusunda üç yazı tespit edilmiştir. Birincisi Kıbrıs Türk kültür ve tarihi üzerine pek çok yazısı olan Oğuz Yorgancıoğlu’na ait ve “Ninniler-İsim ve İsim Verme” adını taşıyan bildiri (1986: 281-290) diğeri ise yine çok kıymetli araştırmacı, tanımaktan onur duyduğum Harid Fedai’ye ait ve “Kuzey Kıbrıs’ta Kişi ve Yer Adları Üzerine Bir Genelleme ve Lefke Bahçe Adları” (Fedai, 2002: 205-214) ve Nüket Tör’ün “Adımız Ne ise Biz Oyuz” (Tör, 2000: 161-167) adlı bildirilerdir.

İsim verme sıradan, önemsiz bir işlem olmayıp, toplum kültürünün tarihsel ve toplumsal dinamiklerinden beslenmektedir. Bu çalışmada da biyografisine başvuru olanların büyük çoğunluğunun doğum

tarihleri açık bir şekilde bunu göstermektedir. Bu çerçevede bu çalışmanın verilerine göre varılan sonuçlar şunlardır:

Mustafa Kemal, Kemal, Ata, Ülkü isimleri Atatürk sevgisinin somutlaşmış halidir.

Söz konusu isimler Anavatan Türkiye ve Yavrulatan Kıbrıs Türk- lüğünün duygudaşlığına, gönül birliğine tanıklık etmektedirler. Atatürk sevgisinin bir yansıması olarak söz konusu isimler eğitim seviyesi, ekonomik durumu, yerleşim yeri yani sosyo-ekonomik düzey ayırt etmeksizin her aile çevresinde yeni doğanlara isim olarak verilmiştir. Söz konusu isimlerin 1920-1938 yıllarında yaşatılan zaferler için minnet, sevinç hayranlık, umut dileklerinin göstergesi olarak, 1938 de Ata'nın ebediyete intikali ile duyulan derin keder ve hem ismen onu yaşatmak hem de Mustafa Kemalleri çoğaltmak adına konduğu söylenebilir. Bu çalışmaya göre biyografisi elde edilenlerin en genci 1948 doğumludur. Bu durumdan daha genç nesilde Atatürk sevgisinin ve Mustafa Kemal, Kemal isimlerinin olmadığı sonucu çıkarılamaz. Bu çalışmada Atatürk yaşarken ve vefatının akabinde doğan şahıslara verilen isimler üzerinden bu sevginin daha belirgin, açık olacağı öngörüsüyle hareket edilmiştir. Nitekim doğrudan Atatürk ile ilgili olmayan 40'lı yıllarda da isimlere yansıma olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Akar, Reşat, **Atatürkçü Kıbrıs Türkleri**, İstanbul 1981.

Altan Mustafa Haşim, **Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs'a Yansıması**, KKTC, Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 39.Kitap, Ankara 1997.

An, Ahmet, **Kıbrısın Yetiştirdiği Değerler (1900-1920)**, Şadi Kültür ve Sanat Yayınları, Lefkoşa, 2005 1981.

Aydın Orhan, "Türk Kişi Adları", Yeni İpek Yolu, **Konya Ticaret Odası Dergisi**, Ekim 2009. S 22, s.260.

Bilgin Nuri, **Kollektif Bilinç**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Çelik Celaleddin, **İsim Kültürü ve Din**, Çizgi Kitabevi, Konya 2005.

- Çelik Celaleddin, “**Kültürel Sembol Sistemi Olarak İsimler: İsim Sosyolojisine Giriş**”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6(2), 39-61. 2006.
- Denktaş, Rauf Raif, **12’ye 5 Kala**, Ankara 1966.
- Erzen, Afif, “Kıbrıs Tarihine Bir Bakış”, **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi Türk Heyeti Tebliğleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971, s. 82.
- Hakeri, Bener Hakkı, **Kıbrıs Türk Ansiklopedisi**, C 1, CII. Kıbrıs Gazetesi Armağanı, Lefkoşa.1992.
- İsmail Sabahattin, Birinci Ergin. **Kıbrıs Türk Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre-Meclis-i Milli (1918) Milli Kongre (1931)** Lefkoşa, 1987.
- Kürşad Fikret, Altan, Mustafa H, Egeli Sabahattin. **Belgelerle Kıbrıs’ta Yunan Emperyalizmi**, İstanbul, Kutsun Yayınevi, 1978.
- Meray Seha. **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Takımı**, C II, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:348. Ankara, 1973.
- Selçuk Jenan (editör). **Modern Kıbrıslı Türk Edebiyatı Dizisi: Yaşam Öyküsü ve Kaynakça**, Freebirds Yayıncılık, Girne, 2009.
- Özoran, Beria Remzi, “Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs’ta Türk Basını”, **VII. Türk Tarih Kongresi**, Kongreye Sunulan Bildiriler, C II, Ankara, 1973, s. 921.
- Tör Nüket, “Adlarımız ne İse Biz Oyuz” **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi 13-17 Kasım, 2000**: DAÜ, Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayını, Gazi Mağusa, 2000, 161-177.
- <http://www.yasarkalafat.info/index.php?ll=detay&src=145> (Erişim tarihi 23 Temmuz 2019).
- www.havadiskibris.com/deniz-bey-ve-ogullari-bildigi-isi-yapti-basardi/ (Erişim tarihi 12 Ağustos 2019).

BEHÇET NECATİGİL'İN ŞİİRLERİNDE İDEAL BİR KAHRAMAN: ATATÜRK

Emel HİSARCIKLILAR*

ÖZET

Cumhuriyet Dönemi şairlerinden Behçet Necatigil (1916-1979), kendine özgü üslubuyla şiirlerinde duygu ve düşüncelerini, okurun çoğu zaman kendinden bir şeyler bulabileceği şekilde dile getirmiştir. O daha çok hassas, hemen incinmeye ve kırılmaya müsait ruh dünyasının etkisiyle, toplum içerisinde gittikçe yalnızlaştığını hisseden ve bunu dizelerine yansıtan, duygu yüklü bir şair olmasının yanı sıra; mensubu olduğu milletin verdiği ayakta kalma mücadelesinde ve varlığını yeniden, daha güçlü bir biçimde ortaya koymasında önünde yol gösterici ve ölümsüz bir önder olan Mustafa Kemal Atatürk'ü de dizelerinde anlatmıştır. Bu şiirlerinde Atatürk'ü çoğu zaman milleti için örnek alınacak ideal bir kahraman modeli olarak ifade ettiği gibi; büyük önderi, onun çeşitli vesilelerle söylediği sözlerinden ya da yaptığı konuşmalardan hareketle de şiirlerine almıştır. Atatürk'ü bazen Türk tarihinde önemli kurtuluş mücadelelerini ortaya koymada ve medeniyeti inşa etmede etkili olmuş tarihî kahramanlarla anlatmasının yanında; bizzat Atatürk'ün bilinen karakter özelliklerine yer vererek de özellikle gençler için, onun hayat mücadelesini, takip edilmesi gereken bir yol haritası olarak nitelendirmiştir.

Necatigil'in Atatürk konulu şiirlerinde, şairin özgün şiir dilinin; Türk milletinin varlığını ölümsüz kılma yolundaki önderinin sözle-

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, emel.hisarciklilar@gop.edu.tr.

riyle, karakter anlayışıyla, Türk tarih, kültür ve medeniyetindeki katkılarıyla bir araya gelerek; anlamlı, bir o kadar da etkili dizeler meydana getirdiği görülmektedir. Bu çalışmada da Behçet Necatigil'in söz konusu şiirlerinde, Atatürk'ün hangi özellikleri bakımından ve hangi hususlardan faydalanılarak, ne şekilde şiire yansıtıldığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Behçet Necatigil, Atatürk, Şiir, İdeal Kahraman.

AN IDEAL CHARACTER IN BEHÇET NECATIGIL'S POEMS: ATATURK

ABSTRACT

Behçet Necatigil (1916-1979), one of the poets of the Republican Era, expressed his feelings and thoughts in his poems in a way that the reader could often find something of himself. He is more sensitive, immediately hurt and broken by the influence of the spirit world, feeling increasingly lonely in the community and reflecting it in the verses, as well as being an emotional poet; Mustafa Kemal Atatürk, who was a leading and immortal leader in the struggle for survival of the nation he was a member of, and in re-establishing his existence in a stronger way, has also been described in his verses. In these poems, Atatürk is often expressed as an ideal character model for the nation, as well as the great leader, his words on several occasions or in his speeches, he has taken to his poems. In addition to explaining Atatürk with the historical characters who have been instrumental in putting forward the important liberation struggles in Turkish history and in building civilization, he also described Atatürk's life struggle as a road map that should be followed, especially for young people.

In Necatigil's poems on Ataturk, it is seen that the poet's original language of poetry, combined with the words of his leader to make the existence of the Turkish nation immortal, his understanding of character, his contributions in Turkish history, culture and civilization, formed meaningful and influential verses. In this study, Behçet Necatigil's poems in question, Ataturk in terms of which features and which aspects of the benefit, how the poem is reflected will be tried to be reveal.

Keywords: Behçet Necatigil, Atatürk, Poetry, Ideal Character.

GİRİŞ

Behçet Necatigil ve Sanat Anlayışı

Behçet Necatigil (1916-1979), şiirleriyle Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının bilinen isimlerindedir. “Garip çizgisinde başladığı şiir serüvenine halk edebiyatı, divan şiiri ve Batı şiirinin özelliklerini ekleyerek sürekli değişimi şiiri için bir çıkış yolu olarak seçmiştir.”¹ Şiirini kurarken bu kadar geniş bir kaynak alanından istifade eden Necatigil, konu olarak hassas, kalabalıktan hoşlanmayan, olaylardan, durumlardan ve çevresinden çabuk etkilenen, oldukça duygulu mizacının etkisiyle sanatını ortaya koymuştur.

Onun şiirinin önemli bir özelliği de şekil ve muhtevanın birbiriyle uyum içerisinde bulunmasıdır. Mehmet Kaplan, Necatigil’in bu özelliğini şöyle ifade eder: “Usta şairler, şekil ve muhteva arasında öyle bir denge kurarlar ki, şairin şekilden mi, yoksa muhtevadan mı hareket ettiği anlaşılmaz. Behçet Necatigil’de de durum böyledir, onun şiirlerinde de şekil ve muhteva arasında bir denge vardır.”²

1. Behçet Necatigil’in Şiirlerinde Mustafa Kemal Atatürk:

Şekil ve muhtevayı bu kadar estetik bir biçimde organize edebilen Necatigil’in, kendi iç dünyasını, sıkıntılarını, özlemlerini, yabancılaştığı insan figürlerini anlattığı şiirlerinin dışında, bir de yaşadığı toprakların ve içinden doğduğu milletin bazı değerlerine dönük şiirleri de bulunmaktadır. Onun bu türden eserlerinin bir bölümü de kendisinden her zaman saygıyla, sevgiyle ve hayranlıkla bahsettiği, Türk milletinin kurtarıcısı ve Türklük şuurunun sarsılmaz anıtı olarak anlattığı Mustafa Kemal Atatürk hakkındadır.

¹ Korkmaz, Ramazan ve Tarık Özcan, “Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri”, **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000**, (Editör Ramazan Korkmaz), Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2004, s.272.

² Kaplan, Mehmet, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2**, (6.Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 2004, s.378.

O, Atatürk'ü anlattığı şiirlerinde bazen bu liderin şahsi özelliklerine ve de milleti için yaptıklarına gönderme yaparken, bazen de tarihten, Türk milletinin geçmişinden, değerlerinden faydalanarak onu anlatmaya çalışmıştır. Atatürk bu metinlerde kurtuluş mücadelesindeki yol gösterici rolüyle, milletine her konuda rol model oluşuyla, ileri görüşlülüğüyle, pratik zekâsıyla, sahip olduğu sevgi ve duyarlılıkla, fedakârlıklarıyla ideal ve örnek bir kahraman olarak yer almaktadır.

2. Atatürk'ün Anlatıldığı Bu Şiirlerde Yer Alan Konular:

2.1. Yurt Sevgisi ve Atatürk:

Necatigil'in 1950 yılında *Varlık* dergisinde yayınlanan *Atatürk* adlı şiirinde Atatürk, toprağı vatan yapan bir lider olarak şöyle ifade edilmektedir:

*“Ben eskiden yurt deyince
Böyle düşünürdüm yurdumu,
Yurdun Atatürk olduğunu
Anladım Atatürk ölünce.”*³

Burada şair, şiirin önceki dizelerinden de hareketle, yurt deyince eskiden deniz, dağ, toprak, vadi gibi maddi birtakım unsurlardan oluşan kara parçasını algıladığını; ancak Atatürk'ü ve onun yaptıklarını öğrenip anlayınca, kendisi için yurdun artık Atatürk'ü ifade ettiğini belirtmektedir.

Yurt sevgisi doğrultusunda verilebilecek başka bir örnek de vatani uğruna can verip şehit olan askerler için söylenen şu dizelerdir:

*“Kıl pranga köprülerden
Öyle güçlü geçtiler ki
En yüce Türk'ün elinde
Şimdi hepsinin elleri.”*⁴

³ Necatigil, Behçet, **Şiirler**, (4.Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s.192.

⁴ Necatigil, **a.g.e.**, s.198.

Buradaki “En yüce Türk” ifadesiyle Atatürk, “Kıl pranga köprüler” ile de Sırat Köprüsü kastedilmektedir. Şehitler cennete geçmeden önce, kıldan ince kılıçtan keskin olacağı bilinen Sırat Köprüsünden geçerlerken, onların elleri Atatürk’ün ellerinde, yani onunla birlikte, hiç zorlanmadan yürüyeceklerdir. Bu dizelerde asıl anlatılmak istenen, Türk askerinin, önderi Atatürk’ün emriyle seve seve ölüme yürüdüğü ve sonunda da şehitlik ve vatan gibi iki kutsal hediyeyle ödüllendirildiğidir.

2.2. Atatürk ve Türk Birliği Düşüncesi:

Hayattayken Atatürk de dünya Türklüğünün maruz kaldığı sıkıntıları görmüş, duymuş ve onlar için kurtuluşun bağımsızlık olduğunu belirtmiştir. O, bu yüzden sadece Türkiye’nin değil, dünya üzerinde, her nerede olursa olsun tüm Türklerin kurtarıcısı ve yol göstericisi olarak görülmüştür. Necatigil de şiirinde, Türklerin ona duyduğu özlemi şu şekilde ifade etmiştir:

*“Kaç Türk var şu dünyada, bir o kadar susuz:
Hepsinin gönlünde sen, bir pınar bulmak gibi:
Ancak senin yolunda sağlıklar, esenlikler:
Olmaya devlet cihanda Atatürk’ü duymak gibi.”⁵*

Şair bu dizelerde, dünyada susuz olan, yani özgürlüğü elinden alınmış bulunan, esaret içinde olan ne kadar Türk varsa, onların susuzluklarını giderecek bir pınar gibi, yani onları hürriyete kavuşturacak bir önder olarak Atatürk’ü beklediklerini belirtmektedir.

Türk coğrafyasının maddi olarak olmasa da, onları birleştiren ruhla ve ortak değerler sayesinde, manen birlik içinde olduğunu da Atatürk ile anlatır Necatigil:

*“Her yıl, 10 Kasım, saat dokuz suları
Düşünür tek yürek Türkelî
Bu düdükler, bu sessizlik, bu saygı duruşu
Bir yanlışlık olmasın, sağ*

⁵ Necatigil, a.g.e., s.195.

O kadar bizimle ki!”⁶

Şairin *Türklük*, *Atatürk* adlı şiirinin bu dizelerinde, bir 10 Kasım günü, Atatürk'ün ölüm saati yaklaştığında, sadece Türkiye'nin değil tüm bir Türk coğrafyasının tek yürek olduğu söylenmektedir. Burada şair, Türk birliğini ifade ederken “Türkistan” yerine Türkçe kökenli kelimedenden ve ekten oluşan “Türkeli” kelimesini kullanarak da Atatürk'ün sadece Türkiye değil, tüm dünya Türklüğü için çalıştığını hatırlatmaya çalışmıştır. Şiirin sonraki bölümünde de Atatürk ruhu ile Türklük düşüncesi şöyle birleştirilmiştir:

*“Her yıl, 10 Kasım, saat dokuz suları
Eğilmişken bütün başlar üzgün
Birden kalkar yukarı dinç,
Madem ruhu Türklüğün
Atatürk ölür mü hiç?”⁷*

Atatürk'ün de yaşamı boyunca hep önemseydiği dünya Türklüğünün, onu kalbinde, düşüncelerini de zihninde taşıdığı müddetçe Atasını sonsuza taşıyacağını işaret etmektedir.

2.3. Çocuklara Örnek Bir Kahraman ve Atatürk:

Necatigil'in *Atatürk* adlı şiirinin bir dördlüğünde Atatürk'ün çocuklar için bir rol model olduğu, el sembolüyle dile getirilmektedir:

*“Atatürk bu yurda
Ellerini verdi,
Büyüyen çocuklarda
Atatürk'ün elleri.”⁸*

Atatürk'ün yurda ellerini vermesi, vatan toprağı için verdiği emekleri, harcadığı zamanı ve yaptığı fedakârlıkları göstermektedir. İnsan, yaşamını sürdürebilmesi için yapacağı işlerde, eylemlerde hep ellerinden istifade etmektedir. Yani eller, insan yaşamını kolaylaştıran

⁶ Necatigil, **a.g.e.**, s.195.

⁷ Necatigil, **a.g.e.**, s.195.

⁸ Necatigil, **a.g.e.**, s.192.

en önemli uzuvlardandır. Bu yönüyle eli, hayatı sembolize eden bir kavram olarak da alabiliriz. O halde, bu dizelerdeki gibi Atatürk'ün yurda ellerini vermesi; yurdu için ömrünü, canını ortaya koyması; yurdunu kendi hayatından ve menfaatlerinden önde tutması olarak da açıklanabilir.

Yine bu dizelerde, büyüyen çocuklarda Atatürk'ün ellerinin olması, Türk çocuklarının onu kendilerine örnek almalarını anlattığı gibi, halk arasında kullanılan “el vermek” deyimine de gönderme olarak kabul edilebilir. Buna göre Atatürk, Türk çocuklarına el vermiş, yani kendinde olan üstün özellikleri; devrimleri ve örnek davranışları sayesinde onlara aktarmıştır. Bu sebeple bu çocuklar, Türkiye'nin olduğu kadar Atatürk'ün de çocuklarıdır aslında.

Atatürk'ün çocuklar tarafından örnek alınan bir diğer özelliği de çalışkanlığıdır. Şairin *Resim* adlı şiirinde, çocukların küçücük yüreklerinde bu değerın nasıl ifade edildiği görülmektedir:

“Çalışkanız, çünkü
Çalışınca
Bakarız, Atatürk güldü.”⁹

İlkokul çocukları, çalışkanlıklarını Atatürk'ten örnek aldıklarını ve böyle oldukları müddetçe de ona layık bir nesil olacaklarını kastetmektedirler. Bu dizelerde ayrıca şairin, ilkokul yıllarında okul binasına girmeden önce söylenen *Andımız* metnindeki “Türküm, doğruyum, çalışkanım.” sözünden esinlendiği fark edilebilir.

Aynı şiirin sonraki dizelerinde de yine Atatürk'ün çocuklar tarafından örnek alınan ve kendisiyle övünülen bir kahraman olduğu, bu çocukların ağızından şu şekilde vurgulanmaktadır:

“Tıpkı smiftaki gibi
Yapacağım her işde
Bu resmindir önderim:
Kötülüğe uzanırsam

⁹ Necatigil, a.g.e., s.193.

*Çat kaşlarını,
Tutulsun ellerim.”¹⁰*

Türk çocukları adına bu çocuk, hayatı boyunca her yapıp ettiği işlerde kendisine önder kabul ettiği kişinin, Türk milletinin de önderi olan Atatürk olduğunu belirtmektedir. Eğer bir kötülük yaparsa, Atatürk'ün, resminde kaşlarını çatıp ona kızmasını söylerken de onun, iyilikleriyle de kendileri için örnek alınacak ideal bir kahraman olduğu işaret edilmektedir.

2.4. Çocuklardaki Atatürk Sevgisi:

Şairin 1951 yılında yayınlanan *Resim* adlı şiirinde, ilkokulda sınıflarda asılı olan Atatürk resminden hareketle bir çocuğun, öğrenciliğinde bu resme bakıp hissettikleri anlatılmaktadır. Şiirin ilk dizelelerinde, küçük öğrencilerin sınıfa girince gördükleri resim karşısındaki duyguları betimlenmektedir:

*“Her gün,
Enginlerden engin,
Yücelerden yüce
Bir duygu sarar bizi,
Bu sınıfa girince.
Yanda, bir uçtan bir uca
Mavi deniz,
Odanın içinde güneşleri bulunca
İsmırz.”¹¹*

Şiirde engin ve yüce gibi, denize ait olan ve sonsuzluğu çağrıştıran özelliklerin, küçük bir sınıfa bile sığdırılabildiği görülmektedir. Duvardaki Atatürk portresinde onun mavi gözlerinin orayı bir uçtan bir uca kaplayan mavi denize, sarı saçlarının da görünce içlerini ısıtan güneşe benzetildiği fark edilmektedir. Şiirin sonraki bölümünde denizin ve güneşin bile onun büyüklüğü karşısında küçüldüğü şeklinde bir algı dile getirilmektedir. Burada, küçük ilkokul çocuklarının, Atatürk'ün

¹⁰ Necatigil, **a.g.e.**, s.194.

¹¹ Necatigil, **a.g.e.**, s.192-193.

fiziksel özelliklerini algılama ve ifade etme biçimlerinin bile, kurucu liderlerine olan sevgilerini ortaya koyduğu görülmektedir.

2.5. Atatürk İlkeleri:

Atatürk'ün; *Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık* olmak üzere altı maddeden oluşan ilkeleri, Necatigil'in şiirindeki ilkokul çocukları için de birer rehber niteliğinde algılanmaktadır:

“Öyle canlı ki, sanırım
Karanlık bile olsa
Serpeceğin ışıkla
Aydınlanır yollarım.”¹²

Atatürk'ün serpeceği ışık, adeta bir lamba gibi bu çocukların yolunu aydınlatacak, ilkeleri geleceğin gençleri olan çocuklara kılavuzluk edecektir. Bu dizelerdeki ışıkla kastedilen de Atatürk'ün milletine yol göstermesi için belirlediği ilkeleridir.

2.6. Yerli Üretim ve Atatürk:

Necatigil'in *Atatürk'ü Duymak* adlı şiirinde, onun tarımsal üretimi ve çiftçiyi desteklemeye yönelik yaptığı işlerin, yine tarıma ait terminoloji vasıtasıyla imgeleştirildiği görülmektedir:

“Ne var şu dünyada ekmekten daha kutlu?
Sürdüğün tarlalara sevinçle serpildik,
Ekmek olmak için önce
Buğday olmak gibi.”¹³

Buradaki “sürdüğün tarlalar” ifadesiyle hem gerçekten Atatürk'ün köylüye, çiftçiye ve tarımsal üretime yönelik yaptığı işler anlatılmakta, hem de bunları da kapsayacak biçimde Türkiye coğrafyasının tamamı kastedilmektedir. Bu çağdaş gelişmeler sayesinde topraklar, sürülmüş bir tarla gibi verimli, insanlar üretken ve çalışkan hale

¹² Necatigil, **a.g.e.**, s.194.

¹³ Necatigil, **a.g.e.**, s.195.

gelmiştir. Şair bunu da ekmek olmak için önce buğday olmaya benzetmiştir. Sürdükları tarlalara ekilen buğdayların önce una, sonra da ekmeğe dönüşmesi gibi, buğday olan Türkiye de içindeki potansiyel güç sayesinde ekmeğe dönüşecek, yani gelişip ilerleyecektir.

Atatürk'ün manevi kızlarından Afet İnan onun, milletin ve ülkenin kalkınması için gelişime ve değişime verdiği önemi şöyle vurgulamaktadır:

*“Atatürk'ün on beş yıllık devlet başkanlığı zamanında pek çok siyasi olaylar yer almış ve kendisini bu konular üzerinde her bakımdan kesin kararlar almaya sevk etmiştir. Ancak, bütün bu işler yanında toplumsal, düşünsel ve ekonomik gelişmelere çok önem vermiş olduğunu o devrin olaylarını incelerken görmekteyiz.”*¹⁴

Afet İnan'ın da belirttiği gibi Atatürk, kurduğu ülkenin kalkınması ve çağdaş uygarlığa ulaşabilmesi için ekonomik kalkınmayı, bunun paralelinde de tarım, sanayi, teknoloji alanında söz sahibi olabilmeyi çok önemsemiştir.

Türk milletinin ve devletin kalkınması için önceliği yerli üretimde gören Atatürk'ün bu düşüncesi doğrultusunda Falih Rıfkı Atay, yeni kurulan ülkenin meclisindeki gözlemlerini şöyle ifade etmiştir: “Meclis kürsüsünde bir de ‘üç beyaz’ parolası revaç bulmuştu: Ekmeğimizi kendi unumuzdan yoğurmak, şekerimizi kendi pancarımızdan almak, bezimizi kendi pamuğumuzdan dokumak... Ah bir buna muvaffak olsaydık...”¹⁵ Böylece dışa bağımlılık azalacak, Türkiye kendi potansiyelini kullanan ve işleyen bir ülke haline gelecekti.

2.7. Ölümsüzlük ve Atatürk:

Atatürk'ün, bedenlen aramızda olmasa da sonsuza kadar milletin yüreğinde olacağına dair inanç, Necatigil'in *Atatürk'ü Duymak* adlı şiirinde şöyle yer almaktadır:

¹⁴ İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, (18. Baskı), (Haz. Arı İnan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.405.

¹⁵ Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2018, s.523.

*“En yakınlar zamanla yüzyıllarca uzak gibi:
Bir sen varsın kalacak, bir sen ölümsüz:
Daha da yakınsın, daha da sıcak
Bıraktığın toprak gibi.”*¹⁶

Şair, Atatürk’ü en yakınlarından bile kendine daha yakın hissettiğini, öyle ki ölümün soğukluğunun bile, onunla aradaki mesafeyi açamayacağını, tam tersine her daim yanı başındaymış ve hayattaymış gibi sınımsız şekilde onu hissedeceğini söylemektedir. “Bıraktığın toprak” derken de şair, ondan kalan en büyük miras olan Türkiye topraklarını kastetmektedir. Atatürk’ün ve onun yeni baştan yarattığı ülke topraklarının sonsuza dek var olacağı düşüncesi belirtilmektedir.

Necatigil burada, insanın yanı başında bulunan kişilerin bile ölümünün üzerinden zaman geçtikçe yavaş yavaş unutulmaya başladıklarını, ancak Atatürk’ün bedenlen milletinin arasında olmasa da tıpkı ülkesi gibi sonsuza kadar milletinin yanı başında ve kalbinde olacağını söylemektedir.

Başka bir şiirinde de Atatürk’ü ölümsüz kılacak şeylerden biri olarak, onun açtığı yolda, onun izinden yürüme kararlılığını göstermektedir:

*“Düşer ömrüm katı kırağularda
Düşer elimden kitap
Sonsuz geleceklere geçer benden kan
Dirilten kim, bu yurt artık nasıl çöker
İzindeyiz, biz varken.”*¹⁷

Bu bölümün son dizisinde, Atasının izinde olanlar varken, yurdun asla yok olmayacağını söylemektedir. Bu yurt, Atatürk sayesinde dirilmiştir ve gelecekte onu bekleyen şey de sonsuzluktur.

¹⁶ Necatigil, **a.g.e.**, s.195.

¹⁷ Necatigil, **a.g.e.**, s.197.

Her Zaman Atatürk adlı şiirde ise her şeyin gelip geçici olmasına karşın Atatürk'ün sonsuzluğa uzanan bir kahraman olduğu inancı vurgulanmaktadır:

*“Çünkü biz tek tek biliriz
Biz neyiz ki, bir gelip geçici
Ancak bir çağ, bir zaman.
Okuduk, gördük:
En büyük sevincimiz Atatürk
Bir o var, bir o:
Her çağ, her zaman.”*¹⁸

Şiirin öznesi, kendi varlıklarının faniliğine rağmen, Atatürk'ün her dönemde ve zamanda var olacağı bilincini yansıtmaktadır.

3. Necatigil'in Atatürk'le İlgili Şiirlerinde Kullandığı Metinlerarası Unsurlar:

3.1. Tarihteki Türk Hükümdarlar:

Necatigil, Atatürk'ü anlatırken Türklerin uzak tarihinden ve de Türk kültürüne, siyasi tarihine, yaptıkları işlerle damgasını vuran hükümdarlardan da söz etmiştir:

*“O'ydü Mete'lerde, Oğuz Kağan'larda
O'ydü Orhun Yazıtları'ndaki destan
O'ydü doludizgin şanlı ulgarlarda
O kurtardı bizi her mutsuz çağda
Karşısında onu buldu her düşman.”*¹⁹

Şair, Mete Han, Oğuz Kağan ve Bilge Kağan gibi Türk tarihine gerek askeri gerekse siyasi alanda büyük hizmetler etmiş olan hükümdarların da Türk milletinin o zamanki Atatürkleri olduğunu söylemektedir. Mete Han'ın milattan önceki dönemlerde günümüz ordularının temellerini atması ve korkusuzluğu gibi, Mete Hanla özdeşleş-

¹⁸ Necatigil, **a.g.e.**, s.200.

¹⁹ Necatigil, **a.g.e.**, s.196.

tirilen ve Büyük Hun İmparatorluğunun başında bulunan Oğuz Kağan gibi, Göktürk Devletinin kurtarıcısı ve hükümdarı olan Bilge Kağan gibi Atatürk de Türk milletini başka milletlerin tahakkümünden ve zulmünden kurtararak yeniden diriltmiş, onlar gibi tüm tehlikeler karşısında korkusuzca, düşmana meydan okurcasına hareket etmiştir.

3.2. Orhun Yazıtları:

Tarihte Türk adının geçtiği ve Göktürkler döneminde yazılmış olan ilk yazılı metin olarak bilinen Orhun Yazıtları da Bilge Kağan'ın olduğu gibi Atatürk'ün de milletinin sonsuza dek var olacağı düşüncesini yansıtmaları bakımından Necatigil'in şiirine ilham vermiştir:

*“Çökmedikçe üstümüzde mavi gök
Göçmedikçe altımızda yağız yer,
Durdukça evren uzar gider uzayda
Türklük,
Atatürk.”*²⁰

Burada şair, Bilge Kağan'ın yazıttaki “Türk, Oğuz beyleri, milleti, işitin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti ilini töreni kim bozabilecekti?”²¹ sözüne de gönderme yaparak, sadece dünya yok olana kadar değil, evren var oldukça, ebediyen Türklüğün ve Atatürk'ün yaşayacağı düşüncesini ifade etmektedir.

3.3. Namık Kemal ve Hürriyet Kasidesi:

Vatan şairi olarak bilinen Namık Kemal, gerek yenilikçi ve millî duruşuyla, gerekse bu düşüncelerini korkusuzca ve gür bir sesle ortaya koyan eserleriyle, Türk edebiyatında olduğu kadar, Türk siyasi tarihinin de önemli isimlerinden biri halini almıştır. Atatürk'ün Namık Kemal'e duyduğu hayranlık, daha okul yıllarında ortaya çıkmıştır. “Mustafa Kemal, gizli gizli ellerde dolaşan bu dizelerde aradığı sesi

²⁰ Necatigil, **a.g.e.**, s.196.

²¹ Ergin, Muharrem, **Orhun Abideleri-İnceleme** (45. Baskı), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011, s.17.

ve şiiri bulmuştu. Ve Namık Kemal sevgisi böyle başlamıştı.”²² Namık Kemal, Atatürk'ün böylece, sevdiği ve model aldığı bir isim olmuştur. Bir model olarak görmenin yanı sıra “Nazım ve nesir vadisindeki eserleriyle Namık Kemâl O'nun millî duygu ve düşüncelerinin giderek kuvvetlenmesinde birinci derecede rol oynamıştır.”²³ Atatürk'ün, hayatında örnek aldığı kişilerden biri olduğunu söylediği Namık Kemal ve onun en önemli eseri *Hürriyet Kasidesi*, bu vesileyle Necatigil'in de şiirinde, istifade ettiği bir değer olarak yer almıştır:

*“Devrimlere bekçi gücüm
Allanır ya bayrak
Doğar ya ardından yeni güneşler
Mayam vatan toprağıyla karılmış
Soysuz kurşunlarla yere düşmüşüm
Ne çıkar!”*²⁴

Bu dizelerde, *Hürriyet Kasidesi*'ndeki “Vücûdun kim hamîr-i mâyesi hâk-i vatandandır”²⁵ dizesindeki gibi, Türk milletinin bir ferdi olarak bedeninin vatan toprağından oluştuğunu söylemektedir. Bu da, uğruna dökülen kanların, toprağı vatan haline getirdiğini ve vatan uğruna yapılan fedakârlıkları göstermektedir.

Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Kemal'le okulda geçen bir hatırasında, ondaki Namık Kemal hayranlığını anlatırken şöyle bir örnek vermiştir:

“Büyük vatan şairi Namık Kemal'i, okul idaresinin aldığı bütün tedbirlere rağmen yatakhane de gizli gizli okuduğumuzu nasıl unutabilirim? Mustafa Kemal'in bir gece vakti yanıma gelerek, Kemal'in 'Vatan Kasidesi'nin teksir edilmiş bir nüshasını:

-Fuat kardeşim, bunu ezberleyelim.

²² Borak, Sadi, *Atatürk ve Edebiyat*, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul, 2004, s.76.

²³ Göçgün, Önder, *Edebiyat Dünyası ve Atatürk*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1995, s.31.

²⁴ Necatigil, *a.g.e.*, s.198.

²⁵ Kaplan, Mehmet, *Şiir Tahlilleri 1* (24. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 2008, s.39.

Diye bana verirken yavaş bir sesle, fakat büyük bir heyecanla okuduğu:

Felek, her türlü esbab-ı cefasın toplasın, gelsin

Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten.

Mısralarını nasıl unutabilirim.”²⁶

Bu sözlerle, tüm engellere rağmen, hem okulda hem de okul yatahanesinde hep, bir arada olduğu Mustafa Kemal’le geçen böyle bir anıyı anlatan Cebesoy, devamında da onun Namık Kemal’i ne kadar önemseydiğini şöyle vurgulamıştır:

“Bir gün üç beş arkadaş, felâketle sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşıma dair konuşuyorduk. Mustafa Kemal, birden teessürle Nâmık Kemal’in:

Vatanın bağına düşman dayamış hançerini

Yok imiş kurtaracak bahtı kara mâderini.

Beytini okumuştı.

Millî mücadele yılları idi. Heyet-i Temsiliye, merkezini Ankara’ya taşımak kararını vermişti. 18 Aralık 1919’da arkadaşlarıyla beraber Sivas’tan ayrılan Mustafa Kemal, 24 Aralıkta Kırşehir’e gelmişti. Burada Gençler Derneği’nde bir konuşma yapmıştı. Geceleyn şerefine fener alayları tertip eden halka, yukarıdaki mısraları aşağıdaki şekilde değiştirerek okumuştı:

Vatanın bağına düşman dayasın hançerini

Elbet bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini.

Düşman İzmir’e çoktan çıkmış, vatanın bağına hançerini dayamıştı. Fakat onu kurtaracak Türk bulunmuştu. Bu büyük Türk, benim aziz arkadaşım Atatürk’tü.”²⁷

²⁶ Cebesoy, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Temel Yayınları, İstanbul 2017, s.91.

²⁷ Cebesoy, a.g.e., s.91.

Burada Atatürk'ün, Namık Kemal'in dizelerini, değiştirerek, vatan konusunda karamsarlığa yer olmadığı düşüncesini yansıtır şekilde yeniden yorumladığı görülmektedir.

3.4. Andımız:

Bir zamanlar ilkokullarda, dersler başlamadan ve okul binasına girmeden önce tüm öğrenciler tarafından bir ağızdan, yüksek sesle ve büyük bir coşku içerisinde okunan andımızda yer alan “Türküm, doğrum, çalışkanım!” ifadesi Necatigil'in;

*“Çalışkanız, çünkü
Çalışınca
Bakarız, Atatürk güldü.”²⁸*

dizelerinde, “biz” diliyle, tüm Türk çocuklarını kasteder şekilde, çalışkanlığın Atalarından onlara kalan bir davranış şekli olduğuna gönderme yapılarak ifade edilmektedir.

3.5. Gençliğe Hitabe:

Atatürk, yeniden inşa ettiği vatanın yanı sıra *Nutuk* gibi, tarihten ve yaptıklarından verdiği örneklerle, gelecek nesillere de örneklik edecek bir eser bırakmıştır milletine. Tarihçi İlber Ortaylı, *Nutuk* hakkında şunları söylemektedir:

“Nutuk hiç şüphesiz 20. asrın siyasi liderlerinin icraatını anlattıkları eserler arasında müstesna bir yer tutar. Bir imparatorluğun Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşadığı çöküş ve Anadolu'daki direniş savaşının, bu savaşın başladığı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Cumhuriyet'e geçiş döneminin liderinin kendi ifadesiyle milletvekillerine nakledilmesidir.”²⁹

Atatürk'ün, eseri *Nutuk*'u bitirdikten sonra, bu eserin sonuna, ülkeyi ve milletin geleceğini emanet ettiği Türk gençliğine hitaben eklediği *Gençliğe Hitabe* hakkında, manevi kızı şunları belirtmiştir: “O,

²⁸ Necatigil, **a.g.e.**, s.193.

²⁹ Ortaylı, İlber, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s.322.

Türk Gençliği'nin sağduyusuna, milliyetçiliğine vatan sevgisine inandığını ve güvendiğini söylüyordu.”³⁰

Necatigil'in, bir törende yapılan konuşmaları şüire dönüştürdüğü metinde de, Atatürk'ün Türk gençliğine öğüt niteliğindeki hitabetine gönderme yapılarak, bir Türk gencinin ağzından şunlar söylenmektedir:

*“Benim doğduğum çağ
En yücesi çağların
Ondan güçlüyüm ama göstermiyorum
Cevherim damarlarımda gizli
İçerde, dışarda
Beklerim belli etsin düşmanlar
Kirli içyüzlerini.”*³¹

Konuşmayı yapan genç, doğduğu çağın, yani 20. yüzyılın, Atatürk tarafından yeni bir devletin ve cumhuriyetin kurulduğu çağ olmasıyla gurur duyduğunu belirtmektedir. Atatürk'ün *Gençliğe Hitabesinde* yer alan “Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur!”³² ifadesi, bu Türk genci tarafından “Cevherim damarlarımda gizli” şeklinde karşılık bulmaktadır. Bu Türk genci, Atatürk'ün söylediği ve kuvvetini Türklüğünden alan potansiyel gücün farkında olduğunu göstermektedir. Öyle ki, belli kimlikler altında gizlenmiş olan düşmanların bile, bu özellik sayesinde farkına varmaktadır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk* adlı biyografik tahlil denemesinde, Mustafa Kemal'in *Gençliğe Hitabe*'sinde de özellikle üzerinde durduğu, görünmeyen ya da kendini gizleyen düşmana karşı hep uyanık kalınmasına yönelik sözlerine benzer şekilde, onun bu husustaki hassasiyetini şöyle dile getirmektedir:

³⁰ İnan, **a.g.e.**, s.442.

³¹ Necatigil, **a.g.e.**, s.196.

³² Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Mavi Yelken Yayınları, İstanbul, 2005, s.527.

*“Mustafa Kemal, dağılmış orduyu topladıktan, bütün millî müdafaa teşkilâtını ikmal ettikten, milleti devleti kurduktan ve Anadolu’yu hiç görülmemiş bir sükûn ve asayişe kavuşturduktan sonra dahi, hâlâ ‘vatanın harimi ismetinde’ bir barut fıçısı üstünde gibi oturuyordu.”*³³

Şairin *Her Zaman Atatürk* adlı şiirinde de yine *Gençliğe Hitabe*’deki cümleye gönderme yapılarak Türk milletine ait olan bir özellik vurgulanmaktadır:

*“Çünkü biz biliriz bir çağ değil Atatürk,
Çağlardır.
Tarihlerden geldi kan, kurtardı vatani,
Geçti O’ndan, bizde de vardır.”*³⁴

Atatürk’ün bir çağ değil, çağlar olması, tarihteki büyük Türk komutan ve hükümdarların anlayışının, zekâsının ve kabiliyetinin onda da bulunması anlamındadır. Son iki dizede de bu sözlerle bağlantılı bir şekilde, *Gençliğe Hitabe*’deki “Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.”³⁵ ifadesine gönderme yapılmakta ve Türk komutanların gücünün Atatürk’e, ondan da milletine geçtiği kastedilmektedir.

SONUÇ

Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatının temsilcileri arasında yer alan Behçet Necatigil, kendi iç dünyasını ve dış dünya ile arasındaki uyum sorununu anlattığı şiirlerinin yanı sıra, çocukluğundan beri saygıyla ve sevgiyle andığı, ülkesinin büyük ve sarsılmaz lideri olarak gördüğü Atatürk’ü de şiirlerinde anlatmıştır. Onun Atatürk’e verdiği önem eserlerinde açıkça görülmektedir.

O, bu şiirlerde bazen bir çocuk olmuş ve okul sıralarından, bu büyük liderin resmine bakarkenki duygularını anlatmış, bazen de bir Türk çocuğu olarak hep Atasını kendine örnek alacağını, hep onun

³³ Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Atatürk-Biyografik Tahlil Denemesi*, (17. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.50.

³⁴ Necatigil, *a.g.e.*, s.199.

³⁵ Atatürk, *a.g.e.*, s.527.

izinden gideceğini belirtmiştir. İçindeki yurt sevgisiyle Atatürk'ü birlikte anlamlandırıldığı gibi, yurt deyince Türklüğün var olduğu her bir coğrafyayı kastederek, onun Türk birliği için önemini ve anlamını dile getirmiştir. Şiirlerin bazılarında imgesel manada Atatürk ilkelerini göstermesinin yanında, bazılarında da yine imgelerden faydalanarak onun ve onunla birlikte kurduğu ülkenin de sonsuza kadar var olacağı düşüncesini işlemiştir. Necatigil'in şiirlerinde çalışkanlığı, korkusuzluğu, zekâsıyla parlayan bir yıldız gibi ortaya çıkan Atatürk, ülkesinin kalkınması için yaptığı işlerden biri olan, yerli üretime verdiği önem ve destekle de yer almıştır.

Necatigil, Atatürk'ü konu olarak aldığı şiirlerde birtakım metinlerarası unsurlardan da faydalanmıştır. Bu unsurların bir kısmı, Atatürk'ün hayatında ve hayat algısında belirleyici bir niteliğe sahip olmuş şahıs ve eserlerdir. Namık Kemal ve onun en bilinen eseri *Hürriyet Kasidesi*, Türk milletinin ilk yazılı eseri olan *Orhun Yazıtları* doğrudan Atatürk'ün fikir dünyasının oluşumuna tesir ettiği gibi, onu anlatırken Behçet Necatigil'in de çeşitli vesilelerle gönderme yaptığı yapıtlar olmuştur. Atatürk'e ait olan *Gençliğe Hitabe*, yine onun eserini yani vatanı ve milleti anlatan *Andımız*, tarihte de Türk milletini yok olmaktan kurtarmış olan Bilge Kağan, Mete Han ve Oğuz Kağan gibi şahsiyetler de Atasını anlatırken şairin seçtiği kaynaklar ve şahsiyetler arasındadır.

KAYNAKÇA

- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Mavi Yelken Yayınları, İstanbul, 2005.
- Atay, Falih Rıfki, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2018.
- Borak, Sadi, **Atatürk ve Edebiyat**, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul, 2004.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Temel Yayınları, İstanbul, 2017.
- Ergin, Muharrem, **Orhun Abideleri-İnceleme** (45. Baskı), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011.

- Göçgün, Önder, **Edebiyat Dünyası ve Atatürk**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1995.
- İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler** (18. Baskı), (Haz. Arı İnan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Kaplan, Mehmet, **Şiir Tahlilleri 1** (24. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2** (6. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Atatürk-Biyografik Tahlil Denemesi** (17. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Korkmaz, Ramazan ve Tarık Özcan, “Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri”, **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000**, (Editör Ramazan Korkmaz), Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2004, ss.215-309.
- Necatigil, Behçet, **Şiirler** (4. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Ortaylı, İlber, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, Kronik Kitap, İstanbul, 2018.

**YENİ BULGULAR IŞIĞINDA MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN
SAMSUN'A ÇIKIŞI ÖNCESİ KAMUOYUNDA TANINMASI
KONUSU (1918-1919)**

Mehmet Emin ELMACI*

ÖZET

Bu çalışmamızda yeni bulgular eşliğinde Mustafa Kemal Atatürk'ün daha ülkeyi başarılı bir savaş ile işgalden kurtarıp, ardından da devrimlerini gerçekleştirerek yeni bir zihniyete dayalı Cumhuriyeti kurmadan önce, tanınıp tanınmadığı üzerinde duracağız. Özellikle iç ve dış basında ilk kez adının ve fotoğrafının nasıl geçtiğini ve sonrasında 1918 ile 1919 yılının ilk yarısında Mustafa Kemal Paşa'nın basında kendine nasıl yer bulduğunu göstereceğiz.

Çalışmamızın yöntemi; bugüne kadar yayımlanmış Mustafa Kemal'den söz eden yazılı ve görsel haberlerin kronolojik olarak bulunup bir metodoloji çerçevesinde ele almak olacaktır. Ayrıca, yeni bulgular da kullanılarak görsel malzemeyle de desteklenecektir. Bunu yaparken de daha önce yayımlanmamış röportajı ve ondan söz eden haberler kullanılacaktır. Ayrıca, Mustafa Kemal'in basında yayımlanan ve bilinen en erken fotoğraflarından önce, Mustafa Kemal'den söz eden ve fotoğrafının kullanıldığı yayım da ilk kez tarih dünyasına tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Trablusgarp, Atatürk, Milli Mücadele.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, emin.elmaci@deu.edu.tr

**THE SUBJECT OF PUBLIC RECOGNITION OF MUSTAFA
KEMAL PASHA BEFORE HIS DEPARTURE TO SAMSUN IN
THE LIGHT OF NEW FINDINGS (1918-1919)**

ABSTRACT

In this study, we will focus on whether Mustafa Kemal Atatürk was recognized before he liberated the country from the occupation with a successful war and then established a new mentality-based Republic by carrying out his revolutions. In particular, we will show how his name and photograph appeared for the first time in the domestic and foreign press, and then how Mustafa Kemal Pasha found his place in the press in the first half of 1918 and 1919.

The method of our study will be to find out chronologically the written and visual news about Mustafa Kemal that has been published to date and to address it within the framework of a methodology. It will also be supported by visual material using new findings. In doing so, previously unpublished interviews and news about him will be used. In addition, the oldest known photographs of Mustafa Kemal published in the press will be introduced to the world of history for the first time.

Keywords: Tripoli, Turkey's Independent War.

GİRİŞ

Bugüne kadar Mustafa Kemal Atatürk'ün doğumundan ölümüne birçok fotoğrafı bilinmekte ve arşivlerde kendine yer bulmaktadır. Bunların çoğunlukla bağımsızlık savaşına başladığı 1920 sonrası ve özellikle de yeni bir devlet kurduğu ve o devletin Cumhurbaşkanı olduğu 1923 sonrası olduğu da bilinmektedir. Artık dünyaca tanınan bir devlet adamı olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün boy boy fotoğrafları bu tarihten sonra gazete ve dergilerde yayımlanmaya başlamıştı. Günümüzde; O'nun yaşamı süresince çekildiği birçok fotoğraf, herkes tarafından bilinmektedir ve hala bugün bile daha önce görülmemiş fotoğrafları da ortaya çıkabilmektedir.

Ancak; Mustafa Kemal'in daha 1919'dan önce de fotoğraflarının yayımlandığı ve ondan söz edildiği de bir gerçektir. İşte burada önemli bir konu ortaya çıkmaktadır. O da; Mustafa Kemal'in bilinen bu fotoğraflarının ve ondan söz eden haberlerin ilk ne zaman ve nerede yayımlandığıdır. Dolayısıyla bu noktada “*Mustafa Kemal 1919 öncesi tanınıyor muydu?*” sorusu önem kazanmaktadır.

Bugüne kadar Mustafa Kemal'den ilk söz edilmesi ve fotoğraflarının yayımlanması konusunda değerli çalışmalar yapılmıştır¹. Tarafımızdan da Mustafa Kemal'in Trablusgarp ve Çanakkale Savaşı dönemi tanınması konusu ayrıntısıyla iki ayrı çalışmada değerlendirilecektir. Bu çalışmamızda; öncelikle Trablusgarp Savaşı sırasında yeni bulduğumuz bulgularla, Mustafa Kemal'in bilinen ilk fotoğrafı ve ondan söz eden ilk haber bilim dünyasına tanıtılacaktır.

¹ Mustafa Kemal'in basında çıkan ilk fotoğrafları ve ondan söz eden haberler için bkz. Sadi Borak, **Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları**, Kaynak Yayınları, 1998, İstanbul, **Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk**, Hazırlayanlar; Recep Bilginer, Niyazi Ahmet Banoğlu, Hüsamettin Bozok, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul, 1981, Zeki Arıkan, “Yeni Gün'ün Müsabakâsı'nda Mustafa Kemal Paşa” **Atatürk Yolu Dergisi**, S 11, 1993, **Basında Mustafa Kemal Atatürk (1912-1938)** Haz. Şefik Memiş, İsmail Şen, Murat Arslan, 3.Baskı, 2016.

Ardından; Mustafa Kemal'in Çanakkale'deki başarılarından ve 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelişi sonrasında, 1919 basında Mustafa Kemal Paşa ile ilgili bulabildiğimiz örnekler çerçevesinde kamuoyunda adının nasıl geçtiği gösterilecektir. Samsun'a çıkışı öncesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Vahdettin ile selamlık görüşmeleri ve gazetelere verdiği mülakatlar üzerinden de kamuoyunda tanınmış bir kişi olduğu ortaya çıkarılacaktır. Bunu yaparken de değerli bir hocamın dile getirdiği gibi Mustafa Kemal'in adı ve fotoğrafları üzerinde "*arkeolojik bir kazıya*" girişeceğiz².

Bilim dünyasında bugüne kadar, Mustafa Kemal'in adıyla birlikte en erken yayımlanmış fotoğrafları olarak; bundan birkaç yıl öncesine kadar; 29 Ekim 1915 tarihli Tesvir-i Efkar'daki fotoğrafı bilinmekteydi. Daha sonra Şehbal dergisinde 14 Eylül 1912 tarihindeki fotoğrafları bilinen en erken fotoğraflar olarak tanıtılmıştı. En son ise; 22 Haziran 1912 tarihli Fransız gazetesi L'Illustration'daki Mustafa Kemal'in ilk fotoğrafları bilim dünyasında kendine yer bulmuştu.

Bu mantıkla; Mustafa Kemal'in bilinen en erken fotoğraflarının da dış basında yayımlanmış olduğu görülmekteydi. Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşlarında nasıl yer aldığını ve daha da gerileri araştırmaya başladığımızda; yani "*tarih yazan*" olarak "*tarih yapana*" sadık kaldığımızda, gerçekten de "*sonuç insanlığı şaşkırtacak bir şekil*" aldı ve Mustafa Kemal'in bilinen ilk örneklerinden de daha önce; 28 Mayıs 1912 tarihli hem de bir Türk basınında adının ve fotoğrafının olduğunu ortaya çıkarmış bulunmaktayız.

² Bu aşamada mutlaka belirtmemiz gereken konu ise; Mustafa Kemal'den söz eden ve fotoğrafının olduğu bizim bulduklarımızdan çok daha erken yayımların da olabileceğidir. Zira bu çalışmamızın dört yıla dayanan araştırma döneminde; teknolojinin de verdiği avantaj ile ulaşabildiğimiz basına rağmen; daha ulaşılamayan yayımların olduğu da gerçektir. Bu nedenle kesinlikle hala Mustafa Kemal'den söz eden ve fotoğrafının olduğu daha bilinmeyen örnekleri araştırmacıları beklemektedir. Bir ikinci konu ise; o yıllarda arşiv belgelerine giren ve Mustafa Kemal'den söz eden yazılar ile telgrafların konumuz dışında olduğunu belirtmeliyiz.

Mustafa Kemal'in Türk Basınında Bilinen İlk Fotoğrafı

Mustafa Kemal'in basında ilk kendine yer bulduğu dönem, 1911 yılı sonlarında başlayacak olan Trablusgarp Savaşı için gittiği Trablusgarp'taki fotoğrafları olacaktır. Gazeteci Mustafa Şerif takma adıyla İstanbul'dan 15 Ekim 1911 tarihinde arkadaşları Ömer Naci, Hakkı ve Yakup Cemil ile yola çıkan Mustafa Kemal³, yolda hastalanınca Mısır İskenderiye'ye geri dönmüş ve iki hafta süren hastahane süreci sonrası, Nuri (Conker) ve Fuat (Bulca) ile birlikte⁴ 9 Aralık 1911 tarihinde Mısır'dan Libya topraklarına girmişti.⁵ Bu arada da 27 Kasım 1911 de de Kolağalığı'ndan Binbaşılığa terfi ettirilmiş⁶ 12 Mart 1912'de de tüm Derne Kuvvetleri Komutanlığına atanmıştı.⁷

Enver Bey, Bingazi Bölge komutanlığı ile valiliği de üstüne almış, Mustafa Kemal'e de ikiye ayrılan Derne kuvvetlerinin Doğu kolu verilmiş, böylece Enver'in emri altına girmişti⁸. Bu iki önemli liderin çatışmaları ve anlaşmazlıkların başlangıcı da burası olacaktır.⁹ Mahmut

³ Hüsnü Özlü, "Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı İtalya Harbi'nde(1911-1912) Trablusgarp'ın İşgali ve Derne Muharebelerinde Binbaşı Mustafa Kemal" **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi**, C 5, S 16, 2014, s.251. Trablusgarp'a gidenler hakkında bkz. Nevzat Köseoğlu, **Şehit Enver Paşa**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

⁴ Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı Ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, TTK Yayınları, Ankara, 1989. s.188.

⁵ Orhan Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı (1911-12) ve Türk Subaylar**, Basın Yayın Genel Md. Ankara 1979, s..9. Mustafa Kemal Trablusluları "*buradaki vatandaşlar*" ve "*kendisi için her türlü tehlikeyi göze alan evlatlar*" olarak nitelemiş ve onlar sayesinde vatanın esenliğe kavuşacağı inancını da belirtmişti. Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam Ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004., s.104. 1918'de Mustafa Kemal ile bir mülakat yapan Ruşen Eşref Ünaydın, 1956 yılında bu mülakatını anlattığı yazısında; Mustafa Kemal'in, Trablusgarp'a gitme fikrini ilk kendisinin öne sürdüğünü, Enver Bey'in "bu teşebbüse pek de yemiş verir gözüyle bakmadığımı" ancak ertesini günü Enver Paşa'nın habersiz yola çıktığını söylediğini, anlatmıştı. Ruşen Eşref Ünaydın, "Hatıralar: Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat" **Türk Dili Dergisi**, 1 Haziran 1956, C 5. S 57., s.535.

⁶ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.107.

⁷ Orhan Koloğlu, **a.g.e.**, s.12.

⁸ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.107.

⁹ Trablusgarp'ta Mustafa Kemal ilginç bir an da yaşamıştı. Kehanetleriyle bilinen bir falcı Mustafa Kemal'in falına bakmış ve "On yıla varmayacak, ikbal merdivenlerinden turmanıp başa geçeceksin" demişti. Aktaran, Murat Bardakçı, **Şahbaba**, Pan Yayıncılık, 1999, 6.Basım, İstanbul, s.66.

Şevket Paşa da anılarında işin içine Fethi Bey'i de katarak, buradaki üç önemli subay ve çatışmaları hakkında bilgi vermişti. Mahmut Şevket Paşa; “*namuslu ve metin bir zabıt*” olarak nitelediği Fethi Bey'in müfrit bir kişilik olmadığını belirtirken, Mustafa Kemal Bey'in de Trablusgarp'ta Enver Bey'le geçinemediğini haber aldığını anılarında aktarıyordu.¹⁰ Aynı şekilde bu iki önemli subay ile Enver Paşa arasındaki bu sürtüşmelerin olduğu süreçte gazetelerin de Enver Bey'i daha fazla tuttuğunu ve İttihat Terakki'nin Enver'i daha fazla istediğini de belirtiyordu.¹¹

Bizim tespit ettiğimiz Mustafa Kemal'in Türk basınındaki adının da verildiği, bilinen ilk fotoğrafının tarihi, Rumi 15 Mayıs 1328 yani Miladi 28 Mayıs 1912 idi.¹² Trablusgarp Savaşında çekilmiş olan bu ilk fotoğraf, İttihat Terakki'nin yayın organlarından olarak bilinen ve 15 günde bir çıkan Şehbal gazetesinin 53.sayısında idi.¹³ Daha ilginç ise aynı fotoğrafın iki üstünde; sıralamada adının geçtiği ama fotoğrafının benzemediği bir fotoğrafın da kullanılmasıydı¹⁴. Derginin Mustafa Ke-

¹⁰ **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba yayınları, İstanbul, 1988, s.22

¹¹ **A.g.e**, s.22. Yine Ruşen Eşref'in belirttiğine göre; Mustafa Kemal, Enver'in burada kendi adına bir devlet kurma niyetinde olduğunu, ama kendisinin ise İstanbul'da meşru devlet adına çalışmanın bir vatan ve namus borcu olduğunu söyleyerek Enver Bey'in bu düşüncelerini önlemeye gayret ettiğini anlatmıştı. Ünaydın, a.g.m., s.535.

¹² Bu fotoğraf şu ana kadar Mustafa Kemal Atatürk'ün bilinen adı olmadan ilk fotoğrafı olmaktadır. Bugüne kadar bilinen Türk basınındaki ilk fotoğrafları, yine Şehbal'de 1912 Haziran ayındakilerdi.

¹³ **Şehbal**, 15 Mayıs 1328, S 53, s.83.

¹⁴ Yunus Nadi “Şehbal idaresine arz ettiğim” diyerek kendisinin verdiğini belirttiği fotoğraflardan en üsttekinde “Yerde oturanlardan (sağdan itibaren sıra ile; Süvari yüzbaşısı Reşit Bey, Piyade Mülazımı Murad Bey, Erkan-ı Harp Reisi Yüzbaşı Nuri Bey, Derne Kumandanı Erkan-ı Harp Binbaşısı Mustafa Kemal Bey, Jandarma Bölük Kumandanı Ali Bey, gönüllü mücahid Meclis-i Ayan katiplerinden Saadetin Bey, ayakta pantolonlu zevat; sağ köşedeki Topçu Yüzbaşı Şükrü Bey, sol taraftaki Topçu Mülazımı Sadık Bey” şeklinde Mustafa Kemal'in adı geçmesine rağmen, fotoğrafın Mustafa Kemal'in o dönemdeki haline benzemediği görülmektedir.

mal'i "Derne Kumandanı Erkan-ı Harp Binbaşısı Mustafa Kemal Bey" olarak tanıttığı sayısının¹⁵ önemini artıran ise fotoğrafların olduğu sayfada yayınlanan ve Mustafa Kemal'in adının da geçtiği bir makale ve o makalenin sahibinin de o zaman Aydın mebusu olan Yunus Nadi olmasıydı.¹⁶

Yunus Nadi, "Osmanlı Hamasetinden Levhalar" başlıklı makalesinde "yedi ayı müteceviz bir zamandan beri Trablusgarp ve Bingazi kazalarında, bütün insanîyet alemini hayran bırakan" olayların olduğundan söz ederek, konumuz açısından önemli bir bilgi vermektedir. Yunus Nadi, "Bu ulvi maceranın hayretbahşa [hayret veren] tafsilatını bilmeyen Osmanlı kalmamıştır. Yabancılar ise, vaka-yı cariye [olan olayları] her gün daha ziyade mütehehir [şaşkın] ve daha ziyade hayran olarak takip ediyorlar"¹⁷ diyerek Trablusgarp'da bulunan ve bu sayıda fotoğraflarının verildiği Enver Bey ve Mustafa Kemal Beylerin herkes tarafından tanınmış olduğunu vurguluyordu.

Daha önemlisi Yunus Nadi, "Osmanlılığın, Trablusgarp ve Bingazi kazalarında imkanın tabii hudutlarını geçerek ispat ve ibraz eyleyebildiği müthiş celadet ve satvet [büyük ve kuvvetli] eserlerini mümkün olduğu kadar çok, mümkün olduğu kadar mükemmel bir surette anlamlıdır. Çünkü Osmanlılık hayatımızın, hususiyile genç Osmanlılık hayatımızın surları, hep bu kabil azim ve mekanet [güçlü] tecelliyatında mündemictir." diyerek kendisini "Trablusgarp ve Bingazi'deki Osmanlı kahramanlık maceralarına ilgili biri" olarak gösteren Yunus Nadi, Bingazi'deki olayların "kağıt üzerine tespit edilmiş birkaç gölgesine sahip olmakla bahtiyar olduğunu" belirtmiş ve "bu nedenle istedim ki, Osmanlılığın en güzide ve müstesna resimli gazetesi olan 'Şehbal', bunları da, bu gölgeleri de-Trablusgarp ve Bingazi muharebelerine ait maddi

¹⁵ Şehbal, 15 Mayıs 1328, S 53, s.83. Şehbal, sayfanın en altında ek olarak fotoğrafların net olmadığını "Şu sayfadaki makaleye ait olan resimlerin aslı donukça olduğu için klişeleri pek vazih (açık) çıkmamıştır." şeklinde açıklamıştır.

¹⁶ Yunus Nadi, 1911'de Aydın Mebusu olarak Meclis'e girmiştir. Emel Akal, **Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm: Milli Mücadelenin Başlangıcında**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.118.

¹⁷ Şehbal, 15 Mayıs 1328, S 53, s.82.

ve hakiki ufacak bir fikir verebilmek üzere- sahifelerine naklederek teşhir eylesin” diyerek de elindeki fotoğrafları kendisinin gazete idaresine verdiğini de açıklamıştı.

Yunus Nadi'nin “*Şehbal idaresine arz ettiğim*” diyerek teslim ettiği ve Mustafa Kemal'in adının da bulunduğu bu sayfadaki en üst fotoğrafta bulunanların tümü, Şehbal'de şu şekilde tanıtılmıştı. “*Yerde oturanlardan (sağdan itibaren sıra ile; Süvari yüzbaşısı Reşit Bey, Piyade Mülazımı Murad Bey, Erkan-ı Harp Reisi Yüzbaşı Nuri Bey, Derne Kumandanı Erkan-ı Harp Binbaşısı Mustafa Kemal Bey, Jandarma Bölük Kumandanı Ali Bey, gönüllü mücahid Meclis-i Ayan katiplerinden Saadetin Bey, ayaktaki pantolonlu zevat; sağ köşedeki Topçu Yüzbaşısı Şükrü Bey, sol taraftaki Topçu Mülazımı Sadık Bey)*”¹⁸

Aynı sayfanın en altındaki bilinen en erken fotoğrafı olacak olan fotoğrafta; yerde mitralyöz ve toplar arasında oturan askerler “*Düşmandan ahiren alınan mitralyözler ve toplardan birkaçı*” başlığıyla verilmiş ve o fotoğrafta da Mustafa Kemal'i yerde otururken görmekteyiz. “*Derne'de derbeder düşmana derd ve ders veren bahadır safdarlara bir nazar.*” alt başlığı ile verilen fotoğrafta Mustafa Kemal, adı verilmeden resmedilmişti¹⁹.

Yunus Nadi kendisinin verdiği fotoğraflarla yazdığı makalesinde fotoğrafların hikayesini ve kendisine bunları kimin verdiğini de “*Oradaki kahramanlarımızın dur-i diraz [uzun uzadıya] fotoğrafı ile iştilal etmeye ne imkanları ne zamanları vardı. Onlar daha ziyade İtalyanları makhur ve perişan etmek gayesini takip ediyorlar. Ve buna her gün ve her hatvede kahr ve mütezaid[artan] bir muzafferiyetle muvaffak olup gidiyorlardı. Mükemmel fotoğraflar almak için belki aletleri ve lazimeleri kabil olmaz idi. Çünkü Trablus ve Bingazi'nin kum çöllerinden, dağlarından, taşlarından ordular çıkaran kahramanlarımız, daha ziyade bu orduları tanzim, tensik ve techiz eylemeyi en büyük vazife biliyorlardı. Trablusgarp ve Bingazi'de güzel istimal olunacak bir*

¹⁸ Mustafa Kemal'in adı burada oturanlardan sağdan dördüncü sıradaki olarak verilmesine rağmen fotoğrafın o dönemki haline benzemediği de ortadadır.

¹⁹ EK.1

fışenk ile bu fışenkin yerini iki fışenk ile doldurmak meselesi, hayat ve memat meselesi addolunacak ehemmiyeti haizdir. Buraları böyle olmakla beraber işte bizim Trablus ve Bingazi'deki ordularımızın ruhunu teşkil eden kıymetli ve kahraman kardeşlerimiz biraz namükemmel fotoğraf aletlerini de hamil buluyorlardı. Ve bize mektuplar göndererek oradaki hareketleri nakl ve tasvir ederek ara sıra bu şan ve şehamet levhalarından kendi tabirlerince 'bir iki gölge de' gönderiyorlardı. Nevet, dilaver ve bahadır muhariplerimizin bize gönderdikleri fotoğraflar için kendi mektuplarında istimal ettikleri "gölge" tabirini biz aynen kabulde tereddüd etmeyiz. Bu tabir fennen ne kadar hakikat ise fülen de o kadar hakikattir. Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyetinin teşkil ettiği 'Trablusgarb Muavenet-i Milliye Şubesi' tarafından Bingazi'ye izam olunan Seyyar Sıhhiye Heyeti Reisi Doktor Tahir Bey pederimiz ki maatteessüf irfan ve selabet-i muşahhas olan nuriye ve püruvakar [nur ve vakar dolu] çehresini Şehbal'e verdiğimiz fotoğraflar içinde görememekten müteessiriz."²⁰ diyerek bu kişinin Seyyar Sıhhiye Heyeti Reisi Doktor Tahir Bey olduğunu açıklıyordu.

Yunus Nadi, aynı zamanda Şehbal'in fotoğrafları yayınlama yöntemini de beğenmiş ve "fotoğrafların olduğu gibi nakl edilerek altılarına üç beş kelimelik taarif ve izah vaz olunmamış olsa idi onların içindeki kahramanları hiç kimse belki o kahramanların anaları ve babaları da tanımaz idi. Ya bu bahadır kardeşlerimiz harbe gitmezden evvelki fotoğrafları ile bu klişelerde görülen tasvirleri umumen ve aynen neşr olunabilse idi, muhteşem kari ve kariyerimiz ne kadar hayrete düşeceklerdi. Bingazi darülharekatından fotoğrafları yeddimize [elimize] vasıl olan dilaverlerimizden bazılarının harbden mukaddemki [önceki] fotoğrafları bizde mevcut ise de filhal elimizde yok idi. Onları bilahare daha ziyade izahat vererek ayrıca neşredeceğiz."²¹ demiştir.

Şehbal'in bu sayısının konumuz açısından en önemli kısmında ise; ilk kez Mustafa Kemal'den adıyla da söz edilmesidir. Yunus Nadi; bu önemli yazısında Trablusgarp'taki bu kahramanlara örnek olarak, Mustafa Kemal'den özellikle söz etmiştir. Yunus Nadi yazısında "Melsela Osmanlı ordusunun gözbebeklerinden Erkan-ı Harbiye zabıtlarından

²⁰ Şehbal, 15 Mayıs 1328, S 53, s.82.

²¹ Şehbal, 15 Mayıs 1328, S 53, s.82. İlerleyen sayıları incelememize rağmen Yunus Nadi'nin belirttiği gibi karşılaştırmalı bir fotoğraf paylaşımı olmamıştır.

*Mustafa Kemal ve Nuri Beyler*²²haklarında malumat-ı müstakile vereceğiz.“ Diyerek onun tanıtımını yapmıştı. Yunus Nadi, 3 yıl sonra Çanakkale Savaşı sırasında da başarılarından dolayı, aynı şekilde Mustafa Kemal'i tanıtacak gazetenin başında olacaktı. Sonuçta Mustafa Kemal'in hem adı hem de fotoğrafı en erken tarihte bir Türk basınında yer almış oluyordu.

Mustafa Kemal'in Yabancı Basındaki Bilinen İlk Fotoğrafi

Mustafa Kemal'in Türk basınında ilk kez isminin ve resminin Şehbal'de yayınlanması sonrasında, Batı'daki bir gazetede de ilk kez hem de ismi ile ilk fotoğrafı, Fransız L'Illustration gazetesinin 22 Haziran 1912 tarihli sayısında yayımlanmıştı.²³ L'Illustration, bu 3617.sayısının 564. Sayfasında, Şenusi Şeyhlerinin Enver Bey'i çadırında selamladıkları 27 Nisan (Rumi 17 Nisan) tarihli karşılama töreni görüntülerini vermiş ve orada da dört fotoğrafın ortasında Mustafa Kemal Bey ile Enver Bey'i birlikte resmederek altına da “*Enver Bey ve Mustafa Kemal*” yazısını yazmışlardı.²⁴

Gazete “*Derne Önünde Ayn El Mansur Kampında Sultan'ın Töreni*”²⁵ alt başlıklı resimde Senusi şeyhlerinin Enver Bey'i selamlamalarını verirken “*Cyrenaica'da yol ve savaş notları*”²⁶ başlığının altında da ana başlık olarak; “*Enver Bey'in Kampında*” başlığını vermiş ve ayrıntılara da girmişti.²⁷ Enver Bey'in Meşrutiyet'in oluşmasındaki etkisinin daha

²² Nuri Conker.

²³ **L'Illustration**, Samedi 22 Juin 1919, No.3617.s. 546. “ Enver Bey et Mustapha Kamel”

²⁴Burada Mustafa Kemal'den “Mustapha Kamel” olarak söz edilmiştir. L'Illustration'un bu fotoğrafı, tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk kez Koçak Yayın Grubu tarafından çıkarılan “Basında Mustafa Kemal Atatürk (1912-1938)” adlı kitapta yer aldı. **Basında Mustafa Kemal Atatürk (1912-1938)** Haz. Şefik Memiş, İsmail Şen, Murat Arslan, 3.Baskı, 2016.

²⁵ **L'Illustration**, Samedi 22 Juin 1919, No.3617.s. 546. “La fête du Sultan au camp d'Ain el Mansour, devant Derna”.

²⁶ **L'Illustration**, Samedi 22 Juin 1919, No.3617.s. 546. “Notes de route et de guerre en Cyrénaïque”. Cyrénaïque Libya'nın doğu bölgesine verilen ve Altın Diyar diye nitelendirilen bir isimdir.

²⁷ **L'Illustration**, Samedi 22 Juin 1919, No.3617.s. 546. “Au Camp De Enver Bey” Gazetenin, Enver için “Bey” unvanını kullanması dikkat çekicidir. Bu da Enver Bey'in

ağırırıklı verildiği bu bölümde Mustafa Kemal'in ismi tören sırasında “*subayların delegasyonu eşliğinde, Kızılay Başkanı ile birlikte komutan Mustafa Kemal'in de Enver Bey ile selamlaşmaya geldiği*” şeklinde geçmişti.

Gazete iki sayfa sonra bu kez de 27 Nisan töreninde Senusilerin Osman Efendi önderliğinde yaptıkları geçit törenini geniş olarak paylaşmış ve Derne önlerinde Ayn El Mansur'da Türk-Arap kampındaki törenden izlenimleri verirken de Enver Bey ile geçit resminde fotoğraflanan Mustafa Kemal'i “*Başkomutan Enver Bey ve ekibi*”²⁸ içerisinde göstermişti.²⁹ Daha önemlisi ise; sol alt tarafta, geçit törenini bir adım önde at üzerinde izleyen Enver Bey ile bir adım arkasında Mustafa Kemal'in ve onun bir adım gerisinde duran Nuri (Conker) Bey'in isimlerinin verilmiş olmasıydı.

Kitabını Mustafa Kemal'in akrabası da olan ve Trablusgarp'ta onun yanında olan Fuat Bulca'nın ve yine Trablusgarp'ta bulunan Kuşçubaşı Eşref'in anılarına dayandıran Cemal Kutay³⁰ bu geçit resmindeki fotoğrafı yıllar sonra kitabında paylaşmış ve hikâyesini de anlatmıştı. Kuşçubaşı Eşref'ten bizzat dinlediğini belirttiği yazısında aynı fotoğrafı “*Sanırım ki elinizdeki kitabın en dikkate değer fıkrası şimdi okuyacağımız hâtradır*” diyerek paylaşan Kutay; bu fotoğraf hakkında Kuşçubaşı'nın;

“— *Size verdiğim bu resmî bizzat ben, Eşref Kuşçubaşı, Derne'de çektim. O zaman yerli, yabancı birçok gazete ve dergilerde çıkan bu fotoğrafın aslında, kendisine İngiliz Osman dediğimiz Sudan'da Müslüman olmuş, hakiki hüviyeti usta bir İntellicens Servisçi olan bölük kumandanı da vardı.*³¹ *Yanda görülen tüfekli zabıt ilk tayyare şehitlerimizden Sadık'tır.*

Halife ile akraba olacağıın bilinmesinden ve Halifeyi teslim etmesinden kaynaklanmaktaydı. Zira Enver Bey hanedandan biriyle nişanlı idi.

²⁸ **L'Illustration**, Samedi 22 Juin 1919, No.3617.s. 548-549. “Le commandant en chef Enver Bey et son état-major”

²⁹ **L'Illustration**, Samedi 22 Juin 1919, No.3617.s. 548-549. “One Grande revue au camp Turco-Arabe d'Ain el Mansur, Devant Derna”

³⁰ Cemal Kutay, **Trablusgarp'da Bir Avuç Kahraman**, Tarih Yayınları, İstanbul, 1963.

³¹ Cemal Kutay'ın verdiği fotoğrafta sağdaki İngiliz Osman görünmemekteydi. Aslı denilen L'Illustration'un fotoğrafında ise söylendiği gibi İngiliz Osman görülmektedir.

İngiliz Osman, cesur ve vazife sever bir zabitti. Keşif savaşlarından birisinde vuruldu, İtalyanlar ölüsünü merasimle kaldırmışlardı. Resmin so-lundaki iki atlıdan /birkaç adım ileride olan Enver, hemen arkasındaki ve klišeye göre ilk olan da Mustafa Kemal'dir. Arada başı görünen Erkânı harb Reisi Nuri Bey (rahmetli Nuri Conker), arkasındaki Süleyman Askerî ve Mümtaz'dır. Resmi, Ayn-ı Mansur karargâhındaki geçit resmi sıra-sında almıştım."³² şeklinde bilgi verdiğini belirtmişti.

Mustafa Kemal'in Türk Basınında Bilinen İkinci Fotoğrafi (Servet-i Fünun)

Mustafa Kemal'in Türk basınında Şehbal'in 28 Mayıs tarihli ilk fotoğraftan sonra ikinci fotoğrafı, 14 Haziran 1328 yani 27 Haziran 1912 tarihli Ahmet İhsan'ın Servet-i Fünun dergisinde ancak isimsiz olarak yayımlanmıştı.³³ Mustafa Kemal'in, Türk basınında ikinci isim-siz fotoğrafı olarak da tarihe geçecek bu fotoğraf "*L'Illustration*" gazete-sinde yayımlanmış geçit töreni fotoğrafının aynısı idi.

Servet-i Fünun aynı fotoğrafı, "*Bingazi'de Ayn'el Mansure'de Mücahidin-i İslamiye ve Asker-i Osmaniye'nin Enver Bey ve Erkan-ı Harbiyesi Önünde Resm-i Geçidi*"³⁴ alt başlığı ile vermiş ve *L'Illustration*'da Mustafa Kemal'in adının da verilmesine rağmen sadece Enver Bey'in adını sayfasına yansıtmıştı. Burada derginin, bu fotoğrafı *L'Illustration*'dan aldığını belirtmesine rağmen ve "*Mustafa Kemal*" ismini kul-lanmayıp "*Enver Bey*"i kullanması dikkati çekmekteydi. Sansürün bu tarihte bile olduğu anlaşılmaktadır

Zira; bu Servet-i Fünun'da da yayımlanan ancak sadece Enver Paşa'nın adının geçtiği aynı fotoğrafla ilgili daha önce belirttiğimizi

³² Kutay, **a.g.e.**, s. 106. Fuat Bey de "Eşref Beyin fotoğraf makinesi ne kadar da işe yaramıştı... Teşkilât-ı Mahsusa Reisinin İskenderiye'deki dostlarının cömertçe hediye ettikleri paket paket fotoğraf camları —çünkü o zaman şimdiki gibi rulo filmler yoktu,— sadece bizim matbuatın değil, yabancı basının da sütunlarında yer alıyordu." Şeklinde anlatmıştı. S.117.

³³ **Servet-i Fünun**, (27 Haziran 1912) 14 Haziran 1328-12 Recep 1330, No.1099, fo-toğrafın altında "İllustrasyon'un muhabir-i mahsus fotoğrafından" yazılmıştır.

³⁴ **Servet-i Fünun**, 14 Haziran 1328, 12 Recep 1330.(27 Haziran 1912) S 1099. s.149.

gibi bu fotoğrafı kendisinin çektiğini söyleyen Eşref Bey'in anlattıkları önemlidir. Eşref Bey;

“Aradan seneler geçti. Tarih 1916 ortaları. Enver, artık PAŞA³⁵, Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekilidir. Naciye Sultanla evlenmiş, Ortaköy'deki yalıda oturmaktadır. Birinci Dünya Harbinin en buhranlı günlerindeyiz. Teşkilât-ı Mahsusa'nın üzerine yağılan işlerden Enver Paşa ile halledilmesi şart olanlar çıktıkça, kendisi ile buluşabildiğimiz buhranlı, dertli günler., Böyle bir günde görüşürken, bana, Yalı'da kendisine hediye edilen silâhlarla bir ev müzesi yapmak. istediğini söyledi ve beraberce, Harem'deki geniş salonlardan birisine geçtik. İçerde, genç denecek yaşta, zarif, sivrice sakallı, hal ve kıyafetinden yabancı olduğu anlaşılan bir zat, paleti önünde, yağlı boya büyük bir tablo üzerinde çalışıyordu. Enver, tanınmış bir İtalyan olan sanatkârı bana tanıttı. Tabloya dikkat edince irkildim: Bu, benim 1911 de, Ayn-ı Mansur karargâhında çektiğim, fotoğrafın tablosuydu. Biraz daha dikkat edince, Enver'in hemen birkaç adım, yâni yarım at boyu arkasında olan Mustafa Kemal'in tablodan çıkartılıp, onun yerine, daha sonra Başkumandanlık yaveri olan ve o fotoğrafla daha gerilerde bulunan Mümtaz'ın yerleştirildiğini görmez miyim. Hem hayret ettim, hem üzüldüm. Enver Paşaya dedim kî:

«— Biliyorsunuz ki bu fotoğrafı ben çekmiştim. Fakat aslı değiştirilmiş...» Hayret etmiş gibi yüzüme baktı. Anlamamış gözüktü:

«— Ne gibi değiştirilmiş, anlamadım Eşref Bey...»

«— Fotoğrafın camı hâlâ bendedir: İşte, hemen arkanızda, Mümtaz Bey'in yerinde Mustafa Kemal Bey vardı. Tabloda yer değiştirmişler. Doğrusu mâna veremedim, Sizi ikaz etmek benim vazifemdir.»

Sesimin tonundan cidden müteessir olduğumu anladı mı ne, bilemiyorum, yine şaşırmuş gibi yüzüme bakmakta devam ediyordu:

«—Allah, Allah... Söylediklerinizden bir şeyler anlayamıyorum azizim... O, Trablus Garb'de var mıydı?»

³⁵ Cemal Kutay'ın eserinde bu kelime büyük harfle yazılmıştır.

«— (O) dediğiniz kim efendim?»

«— Kim olacak? Mustafa Kemal?»

Enver, çok ciddî, şakası olmayan, vakur bir insandı. Bu sefer gerçek bir hayret ve tereddüd sırası bana gelmişti:

«— Paşa Hazretleri... Şurada bir tablo var, bunun aslı olan fotoğrafı ben çektim. Bu fotoğrafta Mustafa Kemal, sizin hemen üç dört adım, nihayet yarım at boyu gerinizde idi. Şimdi burada ise...»

Sözümü bitirmeme imkân yemedi, Gülmiye başladı:

«— Hah, şimdi işin can alacak noktasına geldiniz. Mustafa Kemal, benden yarım at boyu geride mi idi? Siz bilmez misiniz ki, O, yarım at boyu, bir metre değil, iki santim bile kimsenin ardında, gerisinde olmayı tahammül edemez. Bu tabloyu görür de üzülür diye düşündüm ve bu tedbiri aldım.» *Enver, tebessüm ediyordu. Bu tebessümün sakladığı birçok hakikatler vardı.»*³⁶

şeklinde anlatmıştı. Eşref Bey'in bu anlatımından da anlaşılacağı üzere daha 1912'de bile bir sansürün olduğu düşünülmelidir.³⁷

Mustafa Kemal'in İç ve Dış Basında Yayımlanmış Diğer Fotoğrafları (1912)

Mustafa Kemal'in Batı kaynaklı Fransız L'Illustration gazetesinde çıkan fotoğrafından bir hafta sonra İngiliz Illustrated London News gazetesi de 29 Haziran 1912 tarihli 1024.sayısında L'Illustration'da kullanılan aynı fotoğrafları farklı bir düzenlemeyle kullanmıştı.³⁸

Batı'da Mustafa Kemal'in fotoğrafının ikinci kez yayımlandığı Illustrated London News gazetesi "On The Turkish Side In Cyrenaica" başlığıyla Trablusgarp cephesini anlattığı sayfasında büyük boy olarak

³⁶ Kutay, **a.g.e.**, s. 106-108. Kutay da "Eşref Beyin teşhisi doğru idi: Bu «tebessüm» ün sakladığı birçok hakikatler vardı ki, bunlar, daha sonraki hâdiselerin mihveri oldu.." şeklinde yorum yapmıştır..

³⁷ Cemal Kutay, Mustafa Kemal'in Derne'de yaptığı saldırı ile İtalyanlara püskürttüğü Kasr-ı harun taarruzu sonrası başta Enver Bey olmak üzere bütün erkandan tebrik aldığını da eklemişti.

³⁸ **Illustrated London News**, June 29, 1912, N.1014.

birkaç fotoğraf yayınlamıştı. Bunlardan üstte verdiği sağdaki fotoğraf, L'Illustration'da ve Servet-i Fünun'daki Enver Bey ile Mustafa Kemal'in at üzerinde geçit törenini izledikleriyken, hemen onun solunda da yine L'Illustration'daki Enver Bey ile Mustafa Kemal'in olduğu fotoğraf bulunmaktaydı. Fotoğrafın altına "*Cyrenaica'daki Osmanlı birliklerinin Başkomutanı Enver Bey, Derne komutanı olan Türk subayı Mustafa Kamel ile görüşmede*"³⁹ diye yazan gazete, böylelikle daha önceki gazeteler gibi Mustafa Kemal'in tarihteki yerini ortaya koyacak şekilde tarihe notunu düşüyordu.

Aynı fotoğraf üçüncü olarak Resimli Kitap'ın Temmuz 1328 (1912) sayısında yine Mustafa Kemal'in adı olmadan yayımlanmıştı.⁴⁰ Aynı fotoğraflarda, Batı'daki basın organlarında Mustafa Kemal'in de adı verilirken Resimli Kitap da bu aynı fotoğrafı sansür uygulayarak "*Derne'de 14 Nisan (27 Nisan) merasiminde milli taburlarından birinin resmi geçidi- Önde bargir (beygir) üzerinde bulunan kumandan büyük Enver'dir*"⁴¹ şeklinde Enver Bey merkezli vermişti ancak fotoğrafta Mustafa Kemal de net olarak görülmekteydi.

Türk basınında Mustafa Kemal'in ilk fotoğrafını 28 Mayıs 1912 tarihinde hem de ismiyle birlikte yayınlayan Şehbal gazetesi, Yunus Nadi'nin makalesinin de olduğu bu sayısından 7 sayı sonra yine Trablusgarp'ta çekilmiş askerlerimizin fotoğraflarını yayımlamıştı. Özellikle de bu sayısında Mustafa Kemal'e daha çok önem verildiği de görülmüştür. Zira bizim konumuz için de oldukça önemli olan bu sayıda,

³⁹ "The commander in chef of the Ottoman Troops in Cyrenaica, Enver Bey in conversation with Mustafa Kamel the Turkish officer who is commanding the Derna division".

⁴⁰ **Resimli Kitap**, Temmuz 1328 (1912) C 7, Numara 42. II. Meşrutiyet Dönemi'nin önemli ve dikkat çekici süreli yayımlarından olan Resimli Kitap Dergisi ilk kez Eylül 1324/1908 tarihinde, son olarak da Teşrin-i evvel 1329/1914 tarihinde yayımlanmıştır. 51 sayı yayımlanan Resimli Kitap'ın imtiyaz sahibi 6.sayıya kadar Faik Sabri (Duran), sonra ise Ubeydullah Esad idi. (Tayfun Barış, **Resimli Kitap Dergisi'nin İncelemesi (9-16. Sayılar)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne 2010, s. 45.)

⁴¹ **Resimli Kitap**, Temmuz 1328 (1912), C 7, Numara 42. s.436.

4 kez Mustafa Kemal'in fotoğrafına hem de adıyla birlikte yer verilmişti. Böylece Mustafa Kemal'in Türk basınındaki ismiyle birlikte verilen ikinci fotoğrafı yine Şehbal dergisinde, bu kez 1 Eylül 1328 (14 Eylül 1912) tarihli 60.sayısında yer almıştı.⁴²

Şehbal bu 60.sayısında Trablusgarp'daki "mücahidlerin" fotoğrafları arasında Mustafa Kemal'in fotoğraflarını bir kez daha adıyla birlikte yayınlamıştı. Şehbal'in 230.sayfasında, dört adet fotoğrafın ortasında Mustafa Kemal'in arkadaşı Fuat Bey ile fotoğrafı "*Derne de iki mühim kumandan. Sağdaki Şark Kolu Kumandanı Fuat Bey, soldaki Derne Kumandanı Mustafa Kemal Bey*"⁴³ alt başlığıyla verilmişti.

Mustafa Kemal, Şehbal'in bu aynı sayısında, 2 sayfa sonra da hem adı ile hem de fotoğrafı ile 2.kez yer bulmuştu. Savaş alanındaki insani örneklerden olarak açılan hastanenin 3 resim ile alıntulandığı sayfada en üstteki "*Derne'de bir Hilal-i Ahmer Hastahanesinin resm-i küşadı: 1) Mutasarrıf ve Umumi Kumandan-ı Kahraman Enver Bey, 2) Derne Kumandanı Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Mustafa Kemal Bey.*"⁴⁴ Alt yazısı ile verilen fotoğrafta, ortadaki 7 kişi önemli görülerek rakamla işaretlenmiş ve Mustafa Kemal de Enver Bey'den sonra 2. olarak isimlendirilmişti⁴⁵.

Derginin bu sayısında 3.kez Mustafa Kemal'in fotoğrafı ve ismi bir sayfa sonra bir kez daha kullanılmıştı. Yine Trablusgarp'taki "mücahidlerin" fotoğraflarının verildiği büyük boy sayfada en üstteki fotoğrafta "*Cihan-ı cihadda cevval-i cephelerden: Ortadaki nasiye-i necip[necip alın], meşagil-i harp sebebiyle haledar-ı lihye [sakallı] olan Kahraman Enver Beydir. Sağında bastonlu zat, Derne Kumandanı Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Mustafa*

⁴²Şehbal, 1 Eylül 1328. S 60. (14 Eylül 1912) s.230. "Harb-i Hazırın Tarihinde Mürtesim [Resmi görülen] Simalardan Birkaçı" Bu fotoğraflar Arıkan tarafından görülmüş ancak görüntüleri olmadan ayrıntısıyla anlatılmıştır. Bknz. Arıkan, a.g.m.

⁴³Şehbal, 1 Eylül 1328. S 60. (14 Eylül 1912) s.230.

⁴⁴Şehbal, 1 Eylül 1328. S 60. (14 Eylül 1912) s.232. "Saha-yı Harbdeki Faaliyet-i İnsaniyetkâranenin Temasil-i Cedidiyesinden"

⁴⁵Fotoğraftaki diğer sıralamadaki kişiler;"3.Bingazi Mebus-u Sabıkı Binbaşı Abdülkadir Bey, 4. Bingazi Meclis-i İdari Başkatibi Mahmut Zeki Bey, 5.Tunuslu Şeyh Salih Efendi, 6.Cebeli Lübnan eşrafından Emir Şekip Arslan Bey, 7. Bahriye Yüzbaşılardan mücahid Muhittin Bey."

Kemal Bey. Enver Bey'in solunda duran gözlüklü zat da Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Nuri Beydir."⁴⁶ şeklinde verilen alt yazıyla Mustafa Kemal Bey, Enver ve Nuri (Conker) Beyler ile resmedilmişti.

Şehbal'in aynı sayısında iki sayfa sonra 4.kez fotoğrafı ve ismi ile Mustafa Kemal yeniden resmedilmişti. Sayfada yine Trablusgarp'teki "gönüllülerin" fotoğrafları arasında "*Derne'de Erkân-ı Zabitandan Birkaç Mücahit*" başlığı ile verilen kalabalık bir grubu içeren fotoğrafta 5 kişiye rakam verilmiş ve Mustafa Kemal ise 1. olarak rakamla işaretlendirilerek "1-*Derne Kumandanı Mustafa Kemal Bey*" olarak da altına not düşülmüştü.⁴⁷

Şehbal, 2 sayı sonra Trablusgarp fotoğraflarına devam etmiş, 1 Teşrinievvel 1328 tarihli (14 Ekim 1912) sayısında⁴⁸ da aynı şekilde Mustafa Kemal'in fotoğrafını kullanmıştı. Renkli bir mizansen içinde "*Bir hücumdan evvel kumandanın kaydettirdiği mühim noktalar.*" başlığı ile ve "*Derne'de Erkân-ı Harp Binbaşısı Mustafa Kemal Bey, yaveri Fehmi Bey'e emirlerini zabt ettiriyor. Bir müfreze-i mücahidin de teşne-i hücum bir vekar-ı arabi ile infaz-ı evamire müheyya duruyorlar*" alt yazısıyla verilen bu fotoğrafta da Mustafa Kemal Türk basımında üçüncü kez ismen bir fotoğrafı verilerek tanıtılmıştı.

Mustafa Kemal Paşa artık kamuoyu tarafından tanınmaya başlanmıştı. Ancak onu asıl geniş kitlelere tanıtan; onun I.Dünya Savaşı yıllarında ve özellikle de 1915'de Çanakkale'de, Anafartalar ve Arıburnu'ndaki İtilaf kuvvetlerine karşı kazandığı başarılar olacaktır. Bu başarılar sonrası Mustafa Kemal Paşa sansüre rağmen basında hem

⁴⁶Şehbal, 1 Eylül 1328. S 60. (14 Eylül 1912) s.233. "Muharebe Meydanından cabeca [yer yer] inkisalar [yansımalar] "

⁴⁷Şehbal, 1 Eylül 1328. S 60. (14 Eylül 1912) s.236. "Sahife-yi Harbin İdare-yi Harekatıyla Müştâğil Nasiyeler". Fotoğrafta diğer 4 kişi de şunlardı."2. Berasa Kolu[Berasa Aşireti bölgesi] kumandanı kolağası Ziya Bey, 3. Ubeydat Kolu [Ubeydat Aşireti bölgesi] kumandanı Yüzbaşı Ali Bey, 4. Hasse Kolu kumandanı Mümtaz bey, 5. Derne Kolu kumandanı Emin Efendi".

⁴⁸Şehbal, 1 Teşrinievvel 1328, (14 Ekim 1912), S 62, s.266. "İtalyanların Yalanlarına zemini ihtira olan Osmanlı Hakikatlerinden"

fotoğrafları hem de adıyla 1917 yılına kadar daha geniş olarak yer alacaktır⁴⁹. 1917 sonrası ve özellikle de 13 Kasım 1918’de İstanbul’a gelişi ve sonrasında gazetelerde röportaj yapılan ve fotoğrafları çıkan ve de padişah Vahdetin ile Selamlık görüşmelerinde adı kamuoyunca görülür bir duruma gelmişti⁵⁰. Mustafa Kemal Paşa’nın tanınırlıkta zirveye çıktığı bu dönemden sonra artık ülkesi için bir kurtuluş savaşına başlayacağı 1919 yılına girilecektir. İşi kolay değildir. Her açıdan ortaya çıkan muhalifleri tarafından adının itibarsızlaştırılmaya da çalışılacağı bu dönemde; görevlendirilmesi, yola çıkması ve Samsun’a vardiktan sonra adının kamuoyunda nasıl geçtiği olayların çerçevesinde önem kazanacaktır.

1919’un İlk Aylarında Mustafa Kemal Paşa

12 Ocak 1919 tarihinde istifasını vererek yeniden bir kabine kurma şansını elde eden Tefvik Paşa’nın yeni kabinesini özetleyen en önemli gelişme; daha önce Evkaf Nazırı iken Vahdetin’e çok yakın olan Ahmet İzzet Bey’i (Kanbur)⁵¹ Dahiliye Nazırlığı’na ataması olmuştu⁵². Akşin bu atamayı, Vahdetin tarafından İngilizler ile anlaşması şeklinde yorumlamış ve İttihatçıların tutuklanmasına ortam hazırlama olarak görmüştür⁵³.

Dahiliye Nazırı İzzet Bey, gecikmeden girişime başladı ve Padişah yanlısı hükümetin onayıyla 29 Ocak 1919 akşamı başlayan ve ertesi

⁴⁹ I.Dünya Savaşı’nın Çanakkale Savaşı’ndaki Arıburnu ve Anafartalar’daki başarılarının sonucu olarak daha sonraki basında da yer bulacaktı. O’nu 1915-1916 arasında kamuoyuna daha geniş olarak tanıtan “tanınırlık örnekleri” tarafımızdan yapılan ve kısa sürede bitirilecek olan bir çalışma ile bilim dünyasına kazandırılacaktır.

⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa’nın 1918 yılı içindeki tanınırlık örnekleri için bkz. Mehmet Emin Elmacı “Kamuoyuna Yansıması Çerçevesinde Mustafa Kemal’in Adının Tanınması Ve 1919’a Gelişte Mustafa Kemal” **Belgi Dergisi**, Yıl 2019, C 2, S 18, Ss. 1205 – 1254.

⁵¹ Daha sonranın ve 15 Mayıs’taki işgal gününün İzmir Valisi.

⁵² Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C 1, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, C 1, s.148.

⁵³ Sina Akşin, **a.g.e.**, C 1, s.149.

gün de devam eden tutuklamalarda⁵⁴ İttihatçıların önemli liderlerinden Eski Dahiliye Nazırı İsmail Canbolat, İttihat Terakki Katib-i Umumi Mithat Şükrü (Bleda), Merkez İdare heyetinden Ziya Gökalp, Tevfik Rüstü, Eski Men- i İhtikar Reisi ve Mebusan Meclisi Reisi Hüseyin Cahit (Yalçın), İstanbul Mebusu Emanuel Karasu, İzmir eski Valisi Rahmi, Kara Kemal⁵⁵, Milli Ajans Müdürü Hüseyin Tosun, Lazistan Mebusu Süleyman Sudi⁵⁶, Polis Müdüriyeti 3.Kısım eski Müdürü Tevfik Hadi, Bursa Mebusu Rıza, Süleyman Numan Paşa, Tırnakçı Salim ve daha birçok kişi tutuklanmıştı⁵⁷.

Bu tutuklamalar sırasında ve Dr.Reşit Bey'in 25 Ocak'ta kaçması⁵⁸ sonrasında Polis Müdür-ü Umumi Miralay Halil Bey'in "*pek müsama-hakar vaziyette*"⁵⁹ bulunduğunu ima eden Alemdar gazetesi⁶⁰ müdürün kaçtığı yalan haberi ile birlikte çok ağır cümlelerle Halil Bey'i itibarsızlaştıran manşetlerini de servis etmişti⁶¹. Halil Bey'in başka gazetelere Alemdar hakkında aleyhte demec vermesi üzerine, Alemdar Halil

⁵⁴ Söz gazetesi bu haberi verirken "hele şükür kabine faaliyete geçti" cümlesini kurmuştu. **Söz**, 31 Kanunsani 1919, "İttihatçıların Tevfik Münasebetiyle"

⁵⁵ Gazetede Kara Kemal'in tanıtımı sansürlenmişti.

⁵⁶ Sudi, tutuklanma aşamasında elbette bize de sizi tutuklama sırası gelecektir" demişti. **Söz**, 2 Şubat 1919, "Calib-i Dikkat Bir Halet-i Ruhiye"

⁵⁷ **Söz**, 31 Kanunsani 1919, "İttihatçıların Tevkifi Münasebetiyle"

⁵⁸ Sina Akşin, **a.g.e.**, C 1, s.152.

⁵⁹ **Alemdar** 4 Şubat 1919, "Polis Müdür-ü Umumi Fırar etmiş" Zaman gazetesinin bir sayısında Alemdar'ın Polis Müdürüne düşmanlığının ana nedeni de ortaya çıkmıştı. Zaman, isim vermeden "gazetelerden biri" diye belirttiği bir gazetenin "sahip ve muharirlerinin mevkuf Karasu ile her arzu ettikleri zaman görüşmelerine Polis Müdüriyet-i Umumiyesince müsaade edilmemesi üzerine" Halil Bey'e karşı birçok suçlamada bulunduğunu belirtmişti. **Zaman**, 5 Şubat 1919 "Polis Müdürünün Müdafaatı" Gazete taramalarımızda Halil Bey ile uğraşan ve sert dil kullanan Alemdar dışında bir gazete olmadığı görüldüğüne göre bu gazetenin Alemdar olduğu düşünülmelidir. Nitekim Halil Bey de demecinde Alemdar gazetesinden söz etmişti.

⁶⁰ Alemdar gazetesi bu İttihatçı tutuklamalarını "İcraat-ı Hükümet başladı" cümlesiyle ana manşette duyurmuştu. **Alemdar**, 31 Kanunsani 1919, "İcraat-ı Hükümet başladı" Aynı günlü başyazısında Refii Cevat da başlığını bu tutuklamalara değinerek "İlk Adım" olarak atmıştı.

⁶¹ Alemdar gazetesi, bu tutuklamalar sırasındaki tam serbestlikten dolayı, tefiş heyeti başkanı Kemal Bey tarafından bu serbestliğin kaldırılmasının istendiğini, bunun üzerine de Halil Bey'in, Kemal Bey'e işten el çektiğini yazmıştı. Özellikle Polis Müdürünün bu "iltifatkar" davranışını Rahmi Bey'i "zevklendirdiğini" yazan ve bundan

Bey'in "*Elimden bir kaza çıkacak*" cümlesini söylediğini de ekledikten sonra kendisi de "*Bizim de elimizden çıkacak kaza onun elinden çıkacak kazadan daha fenadır*" cümlesini kullanmıştı. Alemdar bir gün sonraki sayısında da bu sert haberlerine devam etmiş ve "*Polis Müdürü aciz değil*" ve "*Polis Müdürü iltica ediyor*" başlıklarıyla itibarsızlaştırma haberlerine devam etmişti⁶². Alemdar 6 Şubat günlü sayısında manşetinde boş bir alanda "*Sansür memurunun talimatnamesi*" başlığında önceki gece kendilerine ulaşan "*bir kağıt parçası*" ile "*memuriyetine son verilmiş bir memur*" dediği Polis Müdürü'nün son işlemini anlatmıştı⁶³. Bu cüret içeren cümleler sonrası Halil Bey'in "*elinden çıkacak kaza*" Alemdar gazetesinin 5 Şubat sayısının toplatılması ve daha sonra da 6 gün boyunca kapatılması olacaktır⁶⁴.

Burada konumuz açısından önemli olan nokta ise, Alemdar'ın kapatılmadan bir gün önce 6 Şubat sayısının en üstte kapağının yanında küçük bir kutuda "*Mustafa Kemal ile Mülakat*" başlığıyla "*Yarımkı nüsha-*

dolayı da Rahmi Bey'in iktidara geldiklerinde de kendisini Polis Müdürü yapacaklarını söylemesini eleştiren Alemdar; Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da bu gelişmeden dolayı hükümeti protesto ettiğini duyurmuştu. **Alemdar**, 3 Şubat 1919, "Akim Kalan Bir Azil" Ancak Halil Bey, Alemdar'ın iddialarının doğru olmadığını basına duyurmuş ve bu gazeteler hakkında soruşturma açılacağını belirtmişti. Gazete; Dahiliye Nazırı Vekili İzzet Bey'in de Halil Bey'in ve Kemal Bey'in yerinde kalacağını söylediğini de eklemiştir. **Alemdar**, 4 Şubat 1919, "Polis Müdür-ü Umumisi Firar etmiş"

⁶² **Alemdar**, 5 Şubat 1919, "Mesele Bir Hakikat Meselesi Oldu" "Polis Müdürü Aciz Değil" ve "Polis Müdürü İltica Ediyor" Alemdar durumu o kadar ileri götürmüştü ki; "Polis Müdürü İltica Ediyor" başlıklı haberinin altına Halil Bey'in kendi haberlerinden dolayı müteessir olduğunu ve bu nedenle Hürriyet ve İtilaf Fırkasına haber göndererek görüşme talep ettiğini ama reddedildiğini ironi olarak duyurmuştu.

⁶³ **Alemdar**, 6 Şubat 1919, "Mesele Bir Hakikat Meselesi Oldu" "Polis Müdürünün Kanunsuz Hareketine Karşı". Alemdar, Recai Nüzhet ve Refi Cevat'ın Polis Müdürü hakkında Dahiliye Nezareti 'ne yazdıkları mektuplar da yayımlamıştı. Nitekim Polis Müdürü Halil Bey, 4 Mart'ta kurulan Hürriyet ve İtilafçı Damat Ferit hükümeti tarafından Polisi Müdüriyetindeki köklü değişiklikler sırasında aynı gün görevinden alınmış ve yerine Mehmet Nurettin Bey getirilmişti. **Alemdar**, 5 Mart 1919 "Mustehberat-ı Hususiye"

⁶⁴ **Alemdar**, 13 Şubat 1919, "Altı Günlük Sükuttan Sonra" Sarıhan, 5 Şubat'ta çıkarılan yönetmelik ile sansürün daha da ağırlaştırıldığını belirtmiştir. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C 1, 2. Baskı. Öğretmen Yayınları, 1986, Ankara s.124.

mızda Mustafa Kemal Paşa ile icra eylediğimiz mühim bir mülakatı neşr eyleyeceğiz.” Cümlelerini yazmasıdır⁶⁵. Ancak Alemdar’ın bu mülakatı, kapatıldığı için ertesi gün yayımlanmamıştır⁶⁶.

Zeki Sarıhan bu mülakatında Mustafa Kemal’in; İttihatçılar aleyhinde konuşmuş olmasını muhtemel bulmuştur⁶⁷.

Bu süreçte; Mustafa Kemal’in adının gazetelere geçmesini nedeni Halil Bey’in Akşam gazetesindeki bir mülakatında; Çanakkale’den bahsetmesi ve söylediklerinin bir şekilde Mustafa Kemal’e dokunmasıydı.⁶⁸. Zira Alemdar’ın iddia ettiği Halil Bey’i Divan-ı Harb’e veren komutanı Mustafa Kemal idi. Biz de Akşam gazetesinin tüm sayılarına bakmamıza rağmen bu mülakatın olduğu nüshayı bulamadık. Ancak burada anlaşılan şu ki; Zeki Sarıhan da Akşam gazetesindeki bu mülakata ulaşamadığı için; Halil Bey’in mülakatında Çanakkale cephesinden bahsettiğini belirterek Mustafa Kemal ile o cephede bulunmasından dolayı bir bağ kurmuştu.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa da anılarında; Fethi Bey’in ileride tutuklanması sırasında onu ziyaret ettiğinde *“Yaverim, tutukluların polis müdürlüğü içindeki bir dairede bulduklarını haber verdi. Resmî üniformamı giydim, yaverimi yanıma alarak gittim. Polis Müdürü, Umûmî Harp’te*

⁶⁵ Alemdar başyazarı Refi Cevat, 4 Şubat tarihinde Mustafa Kemal ile Şişli’deki evinde görüşmüştü. Sadi Borak’a göre; İttihatçı olduğunu bilmesine rağmen, Refii Cevat’ın, İttihatçıların zararlı faaliyetlerine karşı olduğunu gördüğü Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinin, İttihatçıların düşmanı Alemdar gazetesinde yayımlanması Mustafa Kemal’in İttihatçılığı konusundaki kuşkuları silecekti. (Sadi Borak, **a.g.e.**, s. 202.) Sadi Borak bu görüşmeyi birlikte çalıştığı Refi Cevat’tan dinlemişti. Buna göre Mustafa Kemal Paşa Refi Cevat’a; “herhangi bir teşkilatçının Anadolu’ya geçer de milleti silahlı bir mukavemete hazırlarsa bu yurdun kurtulacağını” söylemişti. Refi Cevat bu görüşmeyi yayımladığını belirtmesine rağmen yayımlanmadığı da ortadadır. Refi Cevat Ulunay; bu görüşmeyi, daha sonra özetleyerek Milliyet gazetesinde yayımlamıştır. **Milliyet**, 29 Ekim 1954. “Cumhuriyet ve Sembolü”.

⁶⁶ Alemdar’ın tekrar yayınlanmaya başladığı 13 Şubat’tan sonrasında da böyle bir mülakata rastlanmamıştır.

⁶⁷ Sarıhan, **a.g.e.**, s.66.

⁶⁸ Sarıhan, **a.g.e.**, s.66.

liyâkatsizliği için hayli kötü muamelede bulunduğum eski bir subaydı."⁶⁹ cümleleriyle Polis Müdürü Halil Bey hakkında fikrini söylemişti. Oysa bu cephe Çanakkale değil Bitlis'teki Kafkas Cephesi idi.

Nitekim İsmet Görgülü'nün savaştaki komutanları tanıttığı eserinde; daha sonranın İstanbul Polis Müdürü de olan Miralay Halil için "*Alb. Halil'in başarısızlığı üzerine 7'nci Tüm. K. liğna 21Ağustos 1916'da Alb. Osman getirildi*"⁷⁰ denilerek; Polis Müdürü Halil Bey'in bu cephede bir başarısızlık yaşadığı belirtilerek Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesi doğrulanmış oluyordu. Daha önemlisi ise; o cephede bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın anılarının anlatıldığı eserinde Şükrü Tezer; Halil Bey'in bir hatası sonrasında; Mustafa Kemal Paşa'nın "*Bu kayıtsızlıklardan dolayı fırka kumandanı Miralay Halil Beyle 21 inci Alay Kumandanı Ali Bey, derhal cepheden geri çekilerek Şam Divan-ı Harbine gönderilmiş ve binnetice her ikisinin de o zaman tekaüde sevk edilmiş (emeklilik) olduklarını zannediyorum*"⁷¹ cümleleriyle olayı netleştirmiş oluyordu.

İşte bu Halil Bey; Alemdar tarafından tutuklanmalara karşı olmakla, bazı tutuklulara çok müsamahalı davranmakla, müfettiş Kemal Bey'i haksız azl ederek Hürriyet ve İtilaf Fırkasına darbe vurmakla ve itibarsızlaştırılmak için de savaşta cepheden kaçmakla suçlanmıştı. Zaman gazetesinin görüştüğü Halil Bey de fevkalade faaliyetlerinden dolayı 6 ay gibi kısa bir sürede kaymakamlıktan miralaylığa yükseldiğini ve savaşta gümüş imtiyaz madalyasına sahip olduğunu belirtmiş ve savaş sırasında bir davada hakkında bir belgenin verilmemesi nedeniyle yanlış algılamaların olduğunu ve şu an miralay olduğu için de bu suçlamaların doğru olmadığını belirtmişti. Savaştan kaçmasına da "*savaştan kaçanlar kurşuna dizilir*" yanıtını vermişti. Kemal Bey'i de devlet adabına uymadığı, kumarhanelerle ortak çalıştığı ve okuma yazma bilmeyen birini komiser yaptığı için görevden aldığını eklemişti. Ama ne

⁶⁹ Falih Rıfki Atay, **Vahdettin**, s.107.

⁷⁰ İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu, (1912-1922)**, TTK Yayınları, İstanbul, 1983 s. 120.

⁷¹ Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 56

önemli nedeni de görevi nedeniyle bildiği bazı bilgileri Alemdar gazetesine ulaştırması olduğunu belirtmişti.

Nitekim 7 Şubat 1919 tarihli Atı gazetesi de bu konuya girmiş ve “*Mustafa Kemal Paşa ile Polis Müdürü Halil Bey*” başlıklı haberinde “*şu son günlerde isimleri matbuata aks eden⁷² Mustafa Kemal Paşa’dan, dün bir mülakat rica etmiştik. İsimlerinin, matbuat sütunlarına geçmesine sebep olan hususat hakkında kendilerinden bazı istizahatta bulundum. Sual ettiğim mesele şimdilik cevap vermenin muvaffık ve münasip olmayacağını ve kendilerini ziyaretimden yarım saat evvel, Harbiye Nezareti’ne irsal ettikleri tezkere suretini alabileceğimim söylediler.*” diyerek bu tezkereyi aynen yayımlamıştır. “*Yaver-i Hazret-i Şehriyari Mülga Yıldırım Grubu Kumandanı Mustafa Kemal*” ünvanını kullanan Mustafa Kemal Paşa tezkerede; “*Harbiye Nezaret-i celilesine Nüshasını leffen takdim ettiğim Akşam gazetesinde Polis Müdürü Halil Beyin hakkımda lisanı hürmete yakışmayan ifadeti vardır. Madun tarafından vuku bulan bu harekete karşı Harbiye Nezareti’nin müdahale etmesi ve mümaileyhi tecziye ile, tecziye ettiğini orduya tamim etmesi iktiza eder mütalaasındayım. Nezaret-i celile, Ordu kumandanlarının hukukunu madunlarına karşı muhafaza etmeyi tehir buyurduğu halde, husule gelecek mehziri maalumu samileri olmağla, mir mümaileyh Halil Bey hakkında yapılan muamelenin sürat i mümkün ile tebliğ ve gazetelerle ilanını istidaa ettim. Bundan maada Vakayi i Harbiye mevzubahs olduğundan işbu vakanın hakikati ve bahusus Halil Bey’in muharebe meydanından tebyidiyle kumandan ıskat eden vakanın Erkanı Harbiyede mazbut vezaiifden neşr olunması rica olunur⁷³*” demişti.

Bu süreç, İttihatçıların, verilen listelerle tutuklandığı, kurulan mahkemelerde yargılandıkları, Allenby’nin 7 Şubat’ta Desperey’in de

⁷² Dönemin nerdeyse tüm basınıni taramamıza rağmen; bu süreçte Mustafa Kemal Paşa’nın adı basında görülmemiştir. Bundan da sadece Atı gazetesindeki demeci üzerine haberdar olunmuştur.

⁷³ *Atı*, 7 Şubat 1919, “Mustafa Kemal Paşa ile Polis Müdürü Halil Bey”

8 Şubat'ta İstanbul'a gelişleri⁷⁴ üzerinden İngiliz ve Fransız işgal kuvvetlerinin birbirleriyle mücadelesinin arttığı ve Allenby ile Desperey'in kabine üyelerine tavırlarıyla⁷⁵ da İstanbul hükümetinin egemenliğinin azaldığı döneme denk gelmekteydi. Tehcir yargılanmaları gün gün gazetelerde yayımlanıyordu,

Bu kriz ortamından Tevfik Paşa hükümeti de etkilenecekti. Alemdar gazetesinin, daha 29 Ocak'ta "*Buhran-ı Vükela mı?*"⁷⁶ başlıklı en erken haberi; bir kriz ile hükümet açısından ortamın yeniden düzenleneceğini gösterir gibiydi. Nitekim 13 Şubat günü kabinede Arif Hikmet Paşa ve Şerif Paşa'nın bazı atamaları kabul etmemeleri nedeniyle istifa etmeleri bu krizi tekrar patlatmıştı⁷⁷. Sonuçta Tevfik Paşa, Akşin tarafından yine "*taviz*" hükümeti olarak nitelendirilen kabinesini 24 Şubat 1919 tarihinde kurmuştu⁷⁸.

Hükümetin kurulduğu bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın adı yeniden gazete sayfalarına yansımıştı. Vakit gazetesi 27 Şubat tarihli sayısında "*Mustafa Kemal Paşa*" başlığı ile verdiği haberde; "*Mülga Yıldırım Orduları Grubu kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye riyasetine tayin edileceği işitilmiştir.*"⁷⁹ Diyerek aldığı bir duyumu

⁷⁴ **Söz**, 8 Şubat 1919 "General Allenby Dün Geldi" **Vakit**, 8 Şubat 1919 "İngiliz ve Fransız Generaller Şehrimizde" Vakit, Allenby'nin dün geldiğini, Desperey'in de bugün geleceğini yazmaktaydı.

⁷⁵ Sina Akşin, **a.g.e.**, C 1, s. 159.

⁷⁶ **Alemdar**, 29 Ocak 1919, "Buhran-ı Vükela mı?"

⁷⁷ Alemdar gazetesi hükümet kurulduktan sonraki bir sayısında "Buhran-ı Vükela ve Esbabı" başlıklı yazısında hükümet krizinin Şurayı Devlet Reisi (Mehmet Şerif Paşa) ile Adliye Nazırı'nın (II. Abdülhamit'in damadı Arif Hikmet Bey) istifa etmek istemeleri sonrasında Maliye Nazırı (Abdurrahman Bey) ile aralarında çıkan tartışma fikrinde ortaya çıktığını belirtmişti. **Alemdar**, 27 Şubat 1919 "Buhran-ı Vükela ve Esbabı"

⁷⁸ **Vakit**, 25 Şubat 1919, "Kabine Tebdili- Sadrazam Tevfik Paşa Riyasetinde Yeni Bir Heyet-i Vükela". **Tasvir-i Efkar**, 25 Şubat 1919 "Tebdil-i Vükela" Vakit gazetesi, 1919 yılına Muvakkit adıyla girmiş bir süre sonra 23 Ocak'ta Muvakkat, 24 Ocak'ta Müttevakkit, 2 Şubat'ta Muvakkat, 11 Şubat'ta yeniden Müttevakkit, 20 Şubat'ta da yeniden Vakit adına geri dönmüştür

⁷⁹ **Vakit**, 27 Şubat 1919. "Mustafa Kemal Paşa" Mustafa Kemal Paşa; İstanbul'a geldiği gündün beri siyasi olarak hükümetlere girme çabasındaydı. Ancak biz biliyoruz ki; Vahdettin ile 20 Aralık'taki görüşme sonrası bu umudunu kaybetmişti. Yine o siyasi süreçte Aralık 1918 günlerinde, Refet Bey'in kendisine önerildiği halde Şişli'deki evine gelip Harbiye Nezareti için Mustafa Kemal'i önerdiğini söylediğini ve Mustafa

haberleştirmişti. Gazete haberinin devamında ise; hali hazırdaki Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Fevzi Paşa (Çakmak)'nın henüz istifa yazısının kabul edilmediğini de eklemiştir⁸⁰.

Mustafa Kemal Paşa artık bir şekilde siyasetin içindeydi. Ülkenin bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için elinden geleni yapma çabasındaydı. Yönetim katında en üstten en alta herkes tarafından bilinen bir kişi olarak da göz önündeydi ve artık taraf durumundaydı. Genelde bütün kamuoyu tarafından vatanseverliği ve tam bağımsızlıkçı tutumları nedeniyle saygıyla tanınıyordu ama bazen İttihat ve Terakki karşıtları, bazen de son dönemde aralarının tamamen bozulduğu Enver Paşa yanlıları tarafından da hedef alınabiliyordu.

Yeni kabine kurulduktan bir gün sonra 26 Şubat'ta; Fransız komutan Desperay'ın eski nazırlardan da oluşan 36 kişilik bir tutuklama listesini Dahiliye Nazırı İzzet Bey'e vermesi⁸¹ sonrası işler yine karışmaya başlamıştı. Tevfik Paşa kabinesi, İngiliz ve Fransızların bu tutuklamalar yapılmazsa kendilerinin tutuklama yapması tehlikesi karşısında, Vahdetin'e gönderdikleri 27 Şubat tarihli bir mazbata ile özel kanunlarla bu tutuklamaların yapılmasını istemiştir⁸².

Bu süreçte kabinenin ilk istifası 1 Mart tarihli gazetelere yansımıştı. İlk olarak; Vakit gazetesinin, kabine içinde birlikteliğin olmadığına kanıt gösterdiği Bahriye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın istifası gelmişti.⁸³ Ali Rıza Paşa istifasını iki günden beri sağlık sorunlarından dolayı İstanbul'da olmadığını söylemiş ve istifasını da buna dayandırmıştı.

Kemal'in bunu red ettiğini de bilmekteyiz. (Turgut Güner, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Güner, Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl**, 5. Baskı, Güner Yayınları, İstanbul, 2007s.189)

⁸⁰ Tasvir-i Efkar gazetesi; daha 24 Şubat tarihli sayısında Fevzi Paşa'nın istifa ettiği haberini vermiş (**Tasvir-i Efkar**, 24 Şubat 1919 "Erkan-ı Harb Reisinin İstifası") ancak bir gün sonra ise Fevzi Paşa'nın istifasını geri çektiğini ancak yakalandığı dizanteri hastalığı nedeniyle işinin başında olmadığını haber vermişti. **Tasvir-i Efkar**, 25 Şubat 1919 "Erkan-ı Harbiye Reisinin İstifası"

⁸¹ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.174.

⁸² Sina Akşin, **a.g.e.**, s.175.

⁸³ **Vakit**, 1 Mart 1919 "Kabinenin İstifası".

Ayrıca; İngilizler ve Fransızların ayrı ayrı İttihatçılardan tutuklanma listesi vermesi baskısı altında Tevfik Paşa'nın mazbata sayesinde bulmak istediği destek, Vahdettin tarafından “*bunun için özel kanuna gerek olmadığı*” görüşü ile reddedilmişti⁸⁴. Damat Ferit'in de Hürriyet ve İtilaf Fırkası üzerinden kendi adamlarından bir hükümet kurulması baskısı ve İngilizlerin de bunu desteklemesi de eklenince artık işler içinden çıkılmaz hale gelmişti. Tevfik Paşa'nın 3 Mart'ta bu konuda bir irade-yi seniye isteyen tezkeresine de olumlu yanıt gelmeyince hükümet düşmüş oldu. Nihayet Hürriyet ve İtilafçılardan oluşan Damat Ferit Kabinesi 4 Mart 1919 tarihinde kurulmuş oluyordu⁸⁵.

İşte bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklandığı bile iddia edilmişti. Yeni Gazete, 14 Mart tarihli sayısında “*Mustafa Kemal Paşa*” başlığıyla “*Sabık Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Vehip Paşa ile birlikte muhafızlıkta mevkuף bulunmaktadır*”⁸⁶ cümleleriyle Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklandığı haberini vermişti. Ancak İleri gazetesi⁸⁷ bazı çevrelerde yaptığı araştırma sonucunda “*Mustafa Kemal Paşa tevkif edilmemiş ve ordumuzun pek değerli ricalinden olan müşarünileyhin mevkuףiyeti ihtimali de müstemid bulunmuştur.*”⁸⁸ Diyerek olayı yalanlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa bu zorlu süreçte eline ilk geçen fırsatta Anadolu'ya geçmeye karar vermişti. Samsun'daki karışıklıklar da ona bu fırsatı verecektir. Önlerinde Mondros Ateşkesinin 7.maddesine dayandırılarak işgal edilmiş olan Musul örneği olan İstanbul Hükümeti,

⁸⁴ Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 176.

⁸⁵ **Alemdar** 4 Mart 1919 “Kabineinin İstifası”, **Zaman** 4 Mart 1919, “Son haberler: Damat Ferit Paşa Kabinesi” **Tasvir-i Efkâr** 5 Mart 1919 “Tebeddülât-ı Vükela- Damat Ferit Kabinesi” **Vakit**, 5 Mart 1919 “Damat Ferit Paşa Kabinesinin Teşkilî”.

⁸⁶ **Yeni Gazete**, 14 Mart 1919 “Mustafa Kemal Paşa”.

⁸⁷ Gazete 10 Şubat'ta “Atı” adıyla “Basına Kelepçe Vuruluyor” başlıklı bir haber paylaşmış ve bu nedenle Matbuat Müdürlüğü tarafından Takvim-i Vekayii'de 2 gün önce yayımlanmış Matbuat Kararnamesinin 3.maddesi gereği süresiz tatil edilmişti. Bu nedenle 11 Şubat'ta adını İleri olarak değiştirmiş ve bunu da bu sayısında duyurmuştu.

⁸⁸ **İleri**, 15 Mart 1919 “Mustafa Kemal Paşa”.

bu nedenle Samsun'da da aynı maddenin yürürlüğe sokulması düşüncesi nedeniyle bu konuda daha dikkatli bir tavır izlemeye kalkmıştı.

Mustafa Kemal Paşa 14 Kasım 1918'de İstanbul'a geldikten sonra; birçok gazete ondan övgüyle bahsetmeye başlamıştı. Ancak; bazı Hürriyet İtilafçı gazeteler ise, sadece İttihatçılara olan düşmanlıkları nedeniyle vatansever askerlere saldırıda bulunuyordu.

Bunlardan birisi de Ali Sacit'in Hukuk_u Beşer gazetesinin 24 Mart 1919 tarihli sayısında yayımlanan “*Esbab-ı Mucibeli Sualler*” başlıklı yazıda Damat Ferit hükümetine seslenilerek, 1.Dünya Savaşı yıllarında ordu komutanlarına vagonlar dolusu altın ve gümüş para gönderildiğini yazmış hatta daha da ileri giderek genel olarak bu vatansever subaylara “*büyük alçaklar, haydut başları*”⁸⁹denilmişti. Bir önceki sahibi Mevlanzade Rifat⁹⁰ olan ve kısa bir süre önce de Ali Sacit'e devredilen Hukuk-u Beşer gazetesindeki bu yazıda; Damat Ferit Paşa'ya seslenilerek maddeler halinde tavsiyelerde bulunulmuştu. Konumuzla ilgili olan kısmında; “*Evrak-ı nakdiyenin (kağıt paranın) güya revaç bulmadığı (geçerli olmadığı) mahallerde ordu, hatta cihet-i mülkiye ihtiyacatının tesviyesi (sağlanması) bahanesiyle, Meskûkat Müdüriyeti tarafından milyonlarca altın ve gümüş akçe darb edilerek (basılarak) bazen vagon vagon ordu*

⁸⁹ **Hukuk-u Beşer**, 24 Mart 1919 “Esbab-ı Mucibeli Sualler”.

⁹⁰ Tarık Mümtaz Göztepe'nin “Kürt ihtilalcisi” olarak tanıttığı (Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet Cehenneminde**, Sebül Yayınevi, 1978, İstanbul, s.149) ve Abdülhamit döneminde de sürekli sürgüne gönderilen Mevlanzade, 1908 Meşrutiyet'in ilanı sonrası af ile serbest kalmış ve Hasan Fehmi ile birlikte Serbesti gazetesini çıkarmıştır. İttihat Terakki zamanında da sürgüne gönderilmesi üzerine şiddetli bir İttihatçı karşıtı olan Mevlanzade Rifat, 1918'de tekrar İstanbul'a gelir ve kurduğu Radikal Avam gazetesinin yayın organı olarak çıkardığı İnkılab-ı Beşer gazetesinde koyu İngiliz yanlısı bir tutum izlemiştir. Aynı partinin yayın organı olarak daha sonra Hukuk-u Beşer gazetesini de çıkaran ve Kürt Teali Cemiyetine de üye olan Mevlanzade Rifat, Kürt politikacılar adına Osmanlı ile de görüşmeler yapmış, 1922 sonrası aynı düşüncelerle Vahdetin'i de San Remo'da ziyaret etmiştir. (Bknz. Murat İssı, “Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanzade Rifat Bey” **Toplumsal Tarih**, S 196, Nisan 2010.) Birçok kaynakta Mustafa Kemal Paşa'nın bu hukuku beşerdeki yazı nedeniyle Mevlanzade'ye dava açtığını söylemiştir. Oysa Mevlanzade, bu yazıdan kısa bir süre önce sahibi olduğu ve künyesinde de adı olduğu Hukuk-u Beşer gazetesini Ali Sacit Bey'e devretmişti. Nitekim bu davalık yazının çıktığı Hukuk-u Beşer'in sayısında da sahibi olarak Ali Sacit görünmektedir.

kumandanı denilen alî sefillere, daha doğrusu haydutbaşılara teslim edildi ve oralara sevk olundu. Bu milyonlarımız, har oldu harman savruldu. Nihayet hazine-yi millete on altı bin lira inayeten iade edildi. Niçin aranılmıyor” cümleleriyle genel olarak ordu komutanlarına ağır hakaretlerde bulunulmuştu.

Maalesef buna yanıt veren kimse çıkmamış, iş yine Mustafa Kemal Paşa'ya düşmüştü. Yani bu saldırıya sadece Mustafa Kemal Paşa yanıt vermişti. Mustafa Kemal Paşa hemen bir gün sonra, önce Harbiye Nezaretine bir dilekçe yazarak tüm komutanlar adına kendilerini savunmuştu. Aynı dilekçesi daha sonra “*Herkesi Kırmayalım*” başlığıyla Alemdar⁹¹, “*İbret Vesikaları; Red-i Müfteriyat*” başlığı ile Zaman⁹², Yenigün, ve “*Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezaretine bir Müracaatı*” başlığıyla Vakıf⁹³ gazetelerinde de yayımlanmıştı.

İlk olarak Alemdar gazetesinde yayımlanan üzerinde durmak gerekir. “*Mülga Yıldırım Orduları grubu kumandanı fahri yaveri hazreti şehriyari Mirliya Mustafa Kemal*” imzasını kullanan Mustafa Kemal Paşa bu sert dilekçesinde; bu yalan iftiraları atan kişilerin cezalandırılmasını da istemişti. “*Hukuk-u Beşer Gazetesi'nin 14 Mart 335⁹⁴ (1919) tarihli nüshasında Damad Ferid Paşa kabinesine hitaben tevcih edilen 'Esbab-ı Mucibeli Suallerden' (gerekçeli sorular) 3 numaralısında, 'evrak-ı nakdiyenin (kağıt paranın) güya revaç bulmadığı (geçerli olmadığı) mahallerde ordu, hatta cihet-i mülkiye ihtiyacatının tesviyesi (sağlanması) bahanesiyle, Meskukat Müdüriyeti tarafından milyonlarca altın ve gümüş akçe darb edilerek (basılarak) bazen vagon vagon ordu kumandanı denilen alî sefillere, daha doğrusu haydutbaşılara teslim edildi...' denilmektedir.*

⁹¹ **Alemdar**, 25 Mart 1335-1919 “Herkesi Kırmayalım”.

⁹² **Zaman**, 25 Mart 1919 “İbret Vesikaları; Red-i Müfteriyat”.

⁹³ **Vakıf**, 25 Mart 1919 “Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezaretine bir Müracaatı”.

⁹⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın birçok gazetede yayımlanmış bu dilekçesinde Hukuk-u Beşer gazetesinde yayımlanmış yazının tarihi yanlışlıkla “24 Mart” yerine “14 Mart” olarak verilmiş ve birçok kaynakta aslı görülmeden “14 Mart” tarihi kullanılmıştır. Oysa doğrusu 24 Mart 1919 olacaktır. **Hukuk-u Beşer**, 24 Mart 1919 “Esbab-ı Mucibeli Sualler”.

Bu ifade ile ordu kumandanlarının sefil ve haydutbaşı ve dolayısıyla orduların haydut oldukları ilân edilmiş oluyor. Müdafaalarına hiçbir vakit lüzum görmeyeceğim bazı eşhas hakkında taarızatta bulunmak (taş atmak) isterken, vatan ve millet için kemal-i safvet (tam bir saflık) ve masumiyetle ve her türlü mahrumiyet ve meşkurat (zorluk) içinde, vazife-yi namusunu bihakkın (hakkıyla) ifa eden Osmanlı ordularını haydut ve aynı mahrumiyet ve meşkukata maruz (zorluklar içindeki) ve yegane müttekası (dayanakları) namus ve haysiyetinden ibaret olan mezkur (söz konusu) ordular kumandanlarını sefil ve haydutbaşılıkla tavşif (niteleyip) ve teşhir etmek ne büyük bir ahlaksızlık ve ne sefil bir vicdansızlıktır.

Osmanlı ordularını ve onların namuslu kumandanlarını bu suretle teşhir edebilmek kabiliyeti; ancak vatan ve milletin mahv ve izmihlalini arzu eden alçakta bulunabilir. Ben, Fevzi Paşa, Nihat Paşa, Yakup Şevki Paşa, İhsan Paşa, Cevat Paşa gibi namus ve istikametlerinden asla şüphe edilemeyecek olan ordu kumandanı arkadaşlarımla bu rezilane teşhire karşı ne diyeceklerini bilemem. Yalnız kendi nam ve hesabıma beyan ederim ki, benim Anafartalar'da, Kürdistan'da, Suriye'de, başlarında bulunmakla müfeteşhir olduğum kahraman ordular haydutlardan değil necip Osmanlı milletinin namuskar evladından müteşekkil idi. O sefil müfteri, şunu da kati olarak bilmelidir ki; bende hiçbir vakitte vagon vagon altın teslim eden sefil ve haydutbaşılardan değilim. Binaaleyh harbi umumi içinde kumanda ettiğim Anafartalar Grubu, İkinci Ordu, Yedinci Ordu ve en nihayet Yıldırım Orduları Grubu ve şahsım adına bu namussuzca iftirayı red ve sahibini telin ederim. Müfteri-yi mergum (adı geçen) hakkında icap eden muamele-yi kanuniyenin Nezaret-i Celilelerince tatbik ve ifasının temin buyurulması müsterihimdir.”⁹⁵ dedikten sonra da bu “sefil müfteri”nin Harbiye Nezareti tarafından cezalandırılmasını istemişti.⁹⁶

Alemdar gazetesi bu dilekçenin altına not olarak “Kendisi iyi bir asker olduğu cihetle fırka efkârı ile hareket etmediğini kuvvaen zannettiğimiz Ordu kumandanı Mustafa Kemal Paşaya da şamil olan bu yanlışlığı Hukuku

⁹⁵ Alemdar, 25 Mart 1335-1919 “Herkesi Kırmayalım”

⁹⁶ Mustafa Kemal; Ali Sacit ile mahkemelik olmuş ve avukatından süre kazanmasını istediği bu dönemde Samsun'a çıkmış daha sonra da avukatından davanın düştüğünü öğrenmiştir.

Beşer refikimizin tashih etmelerine intizar ediyoruz” diyerek Mustafa Kemal’in o dönem fırka ile yani İttihatçılık ile davranmadığını ifade etmiş oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa’nın bu dilekçesini Vakit gazetesi hem de fotoğrafi ile birlikte yayımlamıştı. Gazete 25 Mart günlü sayısında ilk sayfasında altında “*Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa*” yazılı fotoğrafını da kullanmış ve “*Hukuk-u Beşer gazetesi 24 Mart tarihli nüshasında ordu kumandanları hakkında tahkiramiz bazı neşriyatta bulunduğundan mülga yıldırım ordular grubu kumandanı fahri yaver-i hazret-i şehriyari Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti’ne atideki arıza ile müracaat etmiştir*”⁹⁷ denilmiş ve Mustafa Kemal Paşa’nın aynı dilekçesini yayımlamıştı⁹⁸.

Aynı dilekçeyi Zaman gazetesi de 25 Mart 1919 tarihinde “*İbret Vesikaları; Red-i Müfteriyat*” başlığı ile ve Mustafa Kemal Paşa’nın fotoğrafı ile yayımlamış ve uzun bir de giriş yapmıştı.⁹⁹ Fotoğrafın altına “*Bazı Neşriyattan Dolayı Takibat-ı Kanuniye İcrasını İstirhamen, Harbiye Nezareti’ne Müracaat Etmiş Olan Mülga Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal*” yazan Zaman gazetesinin editoryal yazısında ise “*Alem-i matbuatımız, biraz serbestiye nail olur olmaz İstanbul adeta gazeteye boğuldu. Bu herkes gibi bittabi bizi de memnun eder. En ehemmiyetsiz hiziplerin, zümreyi efkarın bile bilhassa payitahtımızda birer tercüman-ı hissiyata malik olmaları her halde hoş a gider. Ancak malik olduğumuz kısmi serbesti üzerine vücut bulan bir iki varakpare var ki bunların işi gücü şu veya bu fikri müdafaa etmek, memlekete herhangi bir nokta-ı nazara göre müfid olmak değil, her akıllarına gelen zat veya zümrenin namus ile şeref ve haysiyeti ile oynamaktan ibarettir. Ne için bilmiyoruz, bildiğimiz bir şey varsa o da bu halin matbuatımız için cidden elim bir nakızaya tekmil ettiğidir. Bunu zannederiz ki kendileriyle aramızda mühim bir büyük fikir ve nazar-ı ihtilafları olan diğer rüfekamız da takdir ederler. Herhangi bir ferdin veya zümrenin hataları, istenildiği kadar*

⁹⁷ **Vakit**, 25 Mart 1919 “Mustafa Kemal Paşa’nın Harbiye Nezaretine bir Müracaatı” **EK.2**

⁹⁸ Vakit gazetesindeki dilekçede de yazının yayınlandığı Hukuk-u Beşer’in günü “14 Mart” olarak yanlış verilmiştir.

⁹⁹ **Zaman**, 25 Mart 1919 “İbret Vesikaları; Red-i Müfteriyat”.

şiddetli bir lisan ile tenkit ve teşhir edilebilir. Fakat her hangi bir vesileden istifade ederek birçok namuslu kimseleri töhmet altında bırakmak hiçbir suretle kabil-i tecviz olamaz. Bu gayrikabil tecviz hareketlerden son bir misal alehlitlak ordu kumandanlarımızı 'haydutbaşı' münzelesine indiren bazı neşriyattır. Biz arzumuz hilafında olarak daire-yi terbiye haricine çıkmaktan ihtirazen bu neşriyat hakkında fazla söz söylemekten istinkaf edeceğiz. Zaten Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezaretine vuku bulan bir müracaat-ı tahririyesi meseleyi hem tavzih ve tenvir etmekte, hem de neşriyat-ı vakâya lazım gelen cevabı vermektedir." Şeklinde dönemi çok net anlatan ve bu yazıya tepki veren bir giriş yapmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın dilekçesini "Harbiye Nezareti-i Celilesine" başlığıyla ve altında da "Mülga Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyari Mirliva Mustafa Kemal" imzasıyla yayımlamıştı¹⁰⁰.

Görülüyor ki Mustafa Kemal Paşa arkadaşları adına bu dilekçeyi Harbiye Nazırlığına yazmış ve gazetelerde yayımlatmış ve tarihe mal olmuştu. Bu yazının yazıldığı Hukuk-u Beşer gazetesinin bir gün sonraki sayısı yayımlanmamıştır. Gazete 2 Nisan sayısındaki ilk nüshasında kendisine Matbuat müdürlüğünden gelen telgrafları yayımlamıştır. Gazete ilk olarak "Tatilimiz ve İntişarımız" başlığı altında Matbuat Müdüriyetinden gelen 25 Mart tarihli "Sadr-ı mesulu bulunduğu Hukuk-u Beşer gazetesini bilamüddet tatil edilmiş olduğu beyan olunur efendim"¹⁰¹ şeklindeki tezkereyi yayımlamıştı. Anlaşıldığına göre gazete Mustafa Kemal'in dilekçesi üzerine bir hafta süre ile kapatılmıştı¹⁰².

¹⁰⁰ Zaman gazetesi Mustafa Kemal Paşa'nın dilekçesinde Hukuk-u Beşer gazetesindeki yazının tarihini doğru olarak "24 Mart" olarak vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın diğer gazetelerdeki dilekçesinde Hukuk-u Beşer'in gününün "14 Mart", Zaman'da ise "24 Mart" olarak gösterilmesi, bu hatanın Mustafa Kemal'in dilekçesinde olduğunu ve Vakit ile Alemdar'ın aynen yayımlayıp, Zaman'ın ise hatayı düzelttiğini göstermektedir.

¹⁰¹ **Hukuk-u Beşer**, 2 Nisan 1919 "Tatilimiz ve İntişarımız" S 60.

¹⁰² Gazetenin yazıyı yayımladıkları 24 Mart tarihli gazetenin sayısı 57 idi. 25 Mart tarihli gazete çıkmıştır ve sayısı 58 dir. 2 Nisan tarihli sayı ise 59 idi. Bu da gazetenin 26 Mart tarihinden itibaren bir hafta süreyle tatil edildiğini ve 2 Nisan tarihinde yeniden çıktığını göstermektedir.

Bu konu ile ilgili yazılmış genel yazılarda “*Mustafa Kemal’in bu dilekçesinin dikkate alınmadığı*” şeklinde yanlış bilgiler vardır. Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa’nın bu sert dilekçesi dikkate alınmış ve gazete bir hafta tatil edilmiştir. Bu da Mustafa Kemal Paşa’nın o günlerdeki gücünü göstermesi açısından önemlidir.

Hukuk-u Beşer bu tatil olayını “*şahsi hiçbir türlü emel ve maksad-ı mevaaniyle değil bazı gayrişahsi ve umumi icabat-ı düşünceleriyle neşr ve izah etmek istiyoruz.*” şeklinde açıklarken, “*Yalnız bir (hak) vardır ki; adem-i tevessülü bir (teadi-yi alelnefs) olur. Tatilimize badi olanlardan zarar ve ziyanimızı arayacağız ve istihsale çalışacağız, hatta uğraşacağız*”¹⁰³ diyerek de tatilin nedeni olan Mustafa Kemal Paşa’ya da isim vermeden dava açacaklarını belirtmişlerdi. Hukuk-u Beşer gazetesi Şubat 1919’un Şubat ayının ortalarına kadar Mevlanzade Rifat’a ait idi. Ancak kısa bir süre sonra gazete Ali Sacit Bey’in olmuştur ve Mustafa Kemal’in tepki verdiği bu yazı da Ali Sacit’in sorumluluğundaydı. Nitekim 27 Mart tarihli Yenigün gazetesi “*Ali Sacit Bey Divan-ı Harbde*” başlıklı haberinde Ali Sacit Bey’in bu olaydan dolayı Divan-ı Harbe verildiğini duyurmuştu¹⁰⁴.

Ayrıca gazete; üstte de görüldüğü üzere 58.sayısı olan 26 Mart tarihli sayısından sonra yayımlanmamış ve 59.Sayısı ise, ancak 2 Nisan 1919 tarihinde çıkmıştı. Yani bu konuda birçok eserde belirtildiğinin aksine, hem gazete bir süre kapatılarak cezalandırılmış hem de Mustafa Kemal Paşa’nın dilekçesi Harbiye Nezareti tarafından dikkate alınarak, ordu kumandanlarını tahkir eden makalenin yazarı Ali Sacit Bey Divan-ı Harbe verilmişti. Bu da Mustafa Kemal Paşa’nın o günlerdeki gücünü göstermesi açısından önemlidir.

1 Nisan 1919 tarihli İleri gazetesi bu kez Mustafa Kemal Paşa’nın hasta olduğu ile ilgili bir haber paylaşmıştı okuyucularına. “*Mustafa Kemal Paşa*” başlığı ile ilk sayfasındaki haberinde “*Bir haftadan beri hasta*

¹⁰³ **Hukuk-u Beşer**, 2 Nisan 1919 “Tatilimiz ve İntişarımız”.

¹⁰⁴ **Yenigün**, 27 Mart 1919-1335, “Ali Sacit Bey Divan-ı Harbde”.

*olduğu haber alınan Mülga Yıldırım Ordular Kumandanı Fahri Yaver-i Hazret-Şehriyari Mustafa Kemal Paşa'nın iki gün evvel kulağına icra edilen ameliyatın muvaffakiyetle neticelendiği haber alınmıştır. Müşarünileyhin on on beş güne kadar tamamen iade-yi afiyet eyleyeceği etbbası tarafından beyan edilmiştir.*¹⁰⁵ Şeklinde yansıtmıştı. Bu haberden de Mustafa Kemal Paşa'nın Mart ayının son haftası bir kulak rahatsızlığı geçirdiğini ve ameliyat olmak zorunda kaldığını öğrenmekteyiz.

Mustafa Kemal Paşa Ve Samsun'a Çıkış Süreci

Bu süreçte yine İleri gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Dâhiliye (İçişleri) Nazırı Mehmet Ali Paşa ile görüşüğünü öğreniyoruz. Gazete haberi "Mülakat" başlığında küçük olarak "Adliye Nazırı Sıdkı Bey ve Mustafa Kemal Paşa dün Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'i ziyaretle bir müddet mülakat eylemişlerdir"¹⁰⁶ şeklinde vermişti.

5 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa'nın adı resmi yayın olan Takvim-i Vekayi'de geçmiştir. "Tevcihat" başlığı ile verilen irade-yi seniye "Mülga Yıldırım Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Kıtaaı Müfettişliğine tayin edilmiştir. İşbu irade-yi seniyenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur. 29 Recep 1337- 20 Nisan 1335- Sadrazam Damat Ferit- Harbiye Nazırı Şakir"¹⁰⁷ denilerek Mustafa Kemal'in Samsun'a gidişinin resmi ayağı da tamamlanmış oluyordu. Bu atama kararı aynı cümlelerle bir gün sonraki Vakit gazetesinde "Mustafa Kemal Paşa" başlığı altında"¹⁰⁸ İkdâm gazetesinde "Takvim-i Vekayi'den, Mustafa Kemal Paşa"¹⁰⁹ başlığıyla Tasvir-i Efkâr gazetesinde "Mustafa Kemal Paşa"¹¹⁰ başlığı ile ve aynı içerikle yayımlanmıştı.

Mayıs ayında en önemli olay İzmir'in işgali olacaktır. Bu zor noktada Damat Ferit 15 Mayıs'ta Sadarettin istifasını verir ve aynı gün

¹⁰⁵ İleri, 1 Nisan 1335-1919 "Mustafa Kemal Paşa".

¹⁰⁶ İleri, 14 Nisan 1919 "Mülakat".

¹⁰⁷ Takvim-i Vekayi 5 Mayıs 1919. "Tevcihat".

¹⁰⁸ Vakit, 6 Mayıs 1919 "Mustafa Kemal Paşa".

¹⁰⁹ İkdâm, 6 Mayıs 1919 "Takvim-i Vekayi'den, Mustafa Kemal Paşa".

¹¹⁰ Tasvir-i Efkâr, 6 Mayıs 1919 "Mustafa Kemal Paşa".

yeni hükümeti kurma görevini alır¹¹¹. Neredeyse tüm gazeteler ise, işgalden bir gün sonra İzmir'in işgalini haberleştirmişlerdi. Haberleştirdikleri gün olan 16 Mayıs 1919 ise konumuz açısından daha önemli bir güne denk gelmektedir. Mustafa Kemal Paşa da aynı gün Samsun'a gitmek için yola çıkmıştır.

Gidiş haberi olmasa da Zaman gazetesi 16 Mayıs günlü sayısında Mustafa Kemal'in görevini hem de fotoğraflı olarak yayımlamıştı. Zaman; ilk sayfasında “*Şark Kıtaatı Müfettişliği*” başlığı ile verdiği haberde “*Mülga Yıldırım Orduları Grubu kumandanı Mustafa Kemal Paşa Şark Kıtaatı Müfettişliğine Tayin edilmiştir*”¹¹² diyerek atama kararını verdikten sonra; “*Mustafa Kemal Paşa, Harp seneleri zarfında muhtelif cephe-yi harplerde fevkalade yararlıklarda bulunmuş, muktadir erkan-ı askeriyemizdendir. Yeni vazife-yi memuriyetini ifa için birkaç güne kadar (Erzurum)a azimet edecek olan paşa-yı müşarünileyhe muvaffakiyetler temenni ederiz*” cümleleriyle de okuyucularına Mustafa Kemal Paşa'yı bir kez daha tanıtmıştı. Samsun yerine Erzurum diyen Zaman gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafının altına da “*Şark Kıtaatı Müfettişliğine Tayin Edilen Mustafa Kemal Paşa*” yazmıştı.

Hürriyet ve İtilaf yanlısı Alemdar gazetesi de 17 Mayıs sayısında bir gün sonra bile olsa Mustafa Kemal Paşa'nın yola çıkışını aynı şekilde fotoğraflı olarak gören gazetelerden idi. “*Şark Kıtaatı Müfettişliği*” başlığı ile küçük boy bir fotoğrafı ve altında da “*Şark Kıtaatı Müfettişliğine tayin edilen Mustafa Kemal Paşa*” cümlesiyle Mustafa Kemal'i sayfalarına yansıtan Alemdar “*Mustafa Kemal Paşa ve 3.Ordu Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey maiyetleri ile Bandırma vapuruna rakıben dün saat dörtte Samsuna müteveccihen hareket etmişlerdir*”¹¹³ diyerek de yola çıkışı haberleştirmişti. Memleket gazetesi de 17 Mayıs tarihli sayısında

¹¹¹ **İstiklal**, 17 Mayıs 1919 “Kabinenin İstifası” Utkan Kocatürk, **Atatürk Ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918 – 1938**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973.s. 28.

¹¹² **Zaman**, 16 Mayıs 1335-1919 “Şark Kıtaatı Müfettişliği”.

¹¹³ **Alemdar**, 17 Mayıs 1335-1919 “Şark Kıtaatı Müfettişliği” (17 Şaban 1337).

“Mustafa Kemal Paşa” başlığıyla “*Şark Kıtaları Müfettişliğine tayin buyurulmuş olan Mustafa Kemal Paşa, maiyetinde Erkan-ı Harp Binbaşısı Hüsrev Bey vesair bazı zevat bulunduğu halde dün öğleden sonra Bandırma vapuruyla Samsun'a hareket etmiştir*”¹¹⁴ diyerek küçük de olsa gidişi haberleştirmişti.

Alemdar yine 17 Mayıs tarihli aynı sayısında “*Selamlık*” başlığında Mustafa Kemal Paşa'nın yola çıkmadan önce Yıldız'da Hamidiye Camiinde Vahdettin ile olan son görüşmesini de vermiş ve Vahdettin'in “*Bahriye Nazırı Avni, Erkanı Harbiye Reisi Cevat Paşa, 9.Kolordu Müfettişi Umumiliğine tayin buyurulan Mustafa Kemal Paşa*”¹¹⁵ yı huzura kabul ettiğini haberleştirmişti. İstiklal gazetesi¹¹⁶, Vakit gazetesi¹¹⁷ ve Memleket gazetesi¹¹⁸de aynı selamlık haberini aynı cümlelerle vermişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın azl edildiği ile ilgili en erken haber Vakit gazetesinde yayımlanmıştı. Gazete daha 11 Haziran 1919'da “*Mustafa Kemal Paşa'nın Azli*” başlıklı haberinde “*Şark Orduları müfettişliğine tayin edilmiş olan Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetten azl edilmiş olduğu haber alınmıştır*”¹¹⁹ diyerek daha bu tarihte bir şeyler olduğunu ortaya koymaktaydı.

Tasvir-i Efkar da, bir gün sonraki sayısında yani 12 Haziran'da Vakit'in bu haberini “*Mustafa Kemal Paşa Hakkında*” başlıklı bir yazı ile alıntulamış ve “*Şark Orduları müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın azl edildiğini yazmışsa da Harbiye Nezaretinde icra ettiğimiz tahkikata nazaran bu hususta henüz bir karar ittihaz edilmemiştir*”¹²⁰ diyerek azli Harbiye Nezareti üzerinden yalanlamıştı. Nitekim 14 Haziran tarihli Zaman gazetesi de “*Mustafa Kemal Paşa'nın Avdeti (Dönüşü)*” başlıklı haberinde “*Azl edildiği*

¹¹⁴ **Memleket**, 17 Mayıs 1919 “ Mustafa Kemal Paşa” Aynı gazete aynı sayısında Rauf Bey'in askerlikten istifa haberi de bulunmaktaydı. Memleket, 17 Mayıs 1919 “ Rauf Bey'in İstifası”.

¹¹⁵ **Alemdar**, 17 Mayıs 1335-1919“Selamlık” (17 Şaban 1337).

¹¹⁶ **İstiklal**, 17 Mayıs 1335-1919 “Selamlık Resm-i Alisi”.

¹¹⁷ **Vakit**, 17 Mayıs 1335-1919 “Selamlık”.

¹¹⁸ **Memleket**, 17 Mayıs 1335-1919 “Selamlık Resm-i Alisi”.

¹¹⁹ **Vakit**, 11 Haziran 1919 “Mustafa Kemal Paşa'nın Azli”.

¹²⁰ **Tasvir-i Efkar**, 12 Haziran 1919 “Mustafa Kemal Paşa Hakkında”.

yazılan *Şark Orduları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın azl edilmiş olmayıp, Harbiye Nezareti'nce İstanbul'a avdet etmesi bildirilmiştir.*"¹²¹ demişti. Bu görevden alma ile ilgili bir haberi de 14 Haziran tarihli sayısında *Vakit* yapmış ve Harbiye Müsteşarı Fevzi Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın azli ile ilgili soruya "Malumatım yoktur. Mamafih İstanbul'a geliyor"¹²² yanıtını vererek gerçeği itiraf etmişti.

Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın durumu 23 Haziran 1919 tarihinde Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüş ve hakkındaki şikayetler konusunda dinlenilmesi için İstanbul'a gelmesi Harbiye Nezareti'nce kendisine tebliğ edilmişti¹²³. Ancak o bunu kabul etmemiş ve Anadolu halkını hükümete karşı kışkırtma gibi nedenlerden dolayı görevinden alınmıştı. Yerine daha önce Bahriye Nazırı olan Hürşid Paşa'nın tayini için gerekli olan işlemlerin yapılması için Harbiye Nezareti, "*Mustafa Kemal Paşa'nın hiçbir sıfat-ı resmîyesi kalmadığından emirlerinin resmî geçerliliğinin bulunmadığının bütün vilayetlere tebliği hususunda*" da Dahiliye Nezareti görevlendirilmişti¹²⁴.

Durumun karışık olmasının nedeni ise; önceki Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in vilayetlere gönderdiği "*Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir asker olmakla beraber zamanın siyasetine ayak uyduramadığını ve İngiliz mümessil-i fevkaladesinin de ısrarı ile azledildiği*" şeklindeki gizli tamime rağmen İstanbul'a getirilmesinin Harbiye Nezareti'ne ait olmasıydı. Ayrıca Hükümetin aldığı bu azil kararının Harbiye Nazırı'nın imzalayıp Babî'ye göndermesi ve Sadaretçe de bu kararın onaylanması gerekmesine rağmen Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın bu onayı göndermemesi de resmî olarak Mustafa Kemal Paşa'nın azlini gerçekleştirilmemişti¹²⁵.

¹²¹ **Zaman**, 14 Haziran 1919 "Mustafa Kemal Paşa'nın Avdeti".

¹²² **Vakit**, 14 Haziran 1919 "Mustafa Kemal Paşa".

¹²³ Osman Akandere, "Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları" **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 43, Bahar 2009, s.27.

¹²⁴ Osman Akandere, a.g.m., s. 28.

¹²⁵ Osman Akandere, a.g.m., s. 29. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın bu kararı Dahiliye Nazırı Ali Kemal ile tartışmasına yol açacak ve sonuçta hem Şevket Turgut

İlginç olan ise bu günlerde Zaman gazetesinde; daha 28 Haziran tarihinde 23 Temmuz'da toplanılacak Erzurum Kongresinin haberinin verilmesi olacaktı. Zaman "*Erzurum'da Milli Kongre*" başlığında "*Erzurum'un Müdafası-yı Hukuk için vilayetin muhtelif beldelerinden ihtiram edilen murahhasların iştirakiyle bir milli kongre teşkil edildiği haber alınmıştır*" cümleleriyle kongrenin duyurulması gerçekleşecekti. Zaman gazetesi daha sonra da kongreden birkaç gün önce de duyurusunu yapmıştı. Gazete, Fransızca İstanbul gazetesinden alıntılanarak, 19 Temmuz günlü sayısında "*Erzurum'da Kongre*" başlıklı bir haber yapmış ve "*İyd-i Milliye*¹²⁶ *müsadif 23 Temmuzda Erzurum'da bütün Anadolu Vilayetleri murahhaslarının iştiraki ile bir kongre akd edileceği bildirilmektedir*"¹²⁷ denilerek Erzurum Kongresinin toplanacağı bildirildiği gibi, "*Sivas'da da diğer bir içtima vuku bulacaktır*" cümlesiyle de Sivas Kongresi de kamuoyuna haber verilmişti.

Bu süreçte Alemdar gazetesi de 30 Haziran 1919 tarihli sayısında Mustafa Kemal'in azil edileceğini haberleştirmişti. Gazete "*Müstahberat-ı Hususiye*" kısmında "*Mustafa Kemal Paşa*" başlığını kullanmış ve "*Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın azlini mübeyyin iradeyi Harbiye Nezareti şimdiye kadar kendisine tebliğ etmemiştir. Bu defa bulunduğu yerden mahall-i ahire naklini mübeyyin irade kendisine tebliğ edilecektir*"¹²⁸ diyerek başka bir yere tayin edileceği haberini vermişti.

Nitekim; Tasvir-i Efkâr gazetesi de 1 Temmuz tarihli sayısında "*Mustafa Kemal Paşa'nın Vaziyeti*" başlığı ile Monitor Oriental'den alıntılanarak, Hükümetin Mustafa Kemal Paşa'yı telgrafla Dersaadet'e çağırıldığı haberini vermiş ve "*müşarünileyhin cevab-ı muvaffakat verdiği*

Paşa hem de Ali Kemal Bey istifa edecekti. **Vakit**, 27 Haziran 1919, "Dahiliye ve Harbiye Nazırlarının İstifası" Gazete bir haftadan beri bir hükümet krizi olduğunu ifade etmiş ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası temsilcisi Ali Kemal'in istifası sonrası fırka gazetesine demec vererek hükümetle ilgisinin kalmadığını ilan etmişti. **Vakit**, 27 Haziran 1919, "Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Beyannamesi".

¹²⁶ 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz günü uzun yıllar İyd-i Milli (milli bayram) olarak kutlanmıştır.

¹²⁷ **Zaman**, 19 Temmuz 1919, "Erzurum'da Kongre".

¹²⁸ **Alemdar**, 30 Haziran 1335-1919 "Müstahberat-I Hususiye- Mustafa Kemal Paşa".

yazıyor.(?)¹²⁹ *Cemal Paşa'nın evvelki gün Dersadaet'e muvasalat ederek, Harbiye Nazır-ı cedidi Ferit Paşa ile uzun bir mülakat icra ettiğini*" eklemiştir. Yine Monitor Oriental'den alıntılanan haberde Dahiliye Nazırı Vekili Edhem Bey'in başka bir gazeteye verdiği ilginç demec yansıtılmış ve "*Mustafa Kemal Paşa'nın hükümete karşı isyan etmiş olmayıp, Dersaadet'e müteveccihen yola çıktığını ve Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın da Konya'dan şehrimize geldiğini*"¹³⁰ söylediğini yazmıştır.

Sonunda yeni Harbiye Nazırı olan Ali Ferit Paşa¹³¹ da vakit geçirmeden harekete geçmiş ve 5 Temmuz 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'yı Padişah adına İstanbul'a çağırmıştır¹³².

Durum iyiden iyiye farklı bir boyuta gitmeye başlamıştı. Demeçler devam etmekteydi. İstiklal gazetesi 6 Temmuz tarihli sayısında "*Dâhiliye Nazır Vekili Ethem Beyle Mülakat*" başlıklı haberinde yapılan görüşmeyi verirken kullandığı alt başlıklardan biri de "*Mustafa Kemal Paşa Avdet Edecek mi?*" sorusuna Ethem Bey¹³³; "*Mustafa Kemal Paşa'nın avdet edeceğini neden istifar ile karşılıyorsunuz. Müşarünileyh, isyan etmemiştir ki şimdi hükümetin davetine icabı garip görülsün. Evvelce kendisine azl keyfiyeti edilmemiştir. Avdetindeki tehir bundan mütevellid olsa gerekir*"¹³⁴ diyerek basına onun isyan etmediğini ama azledildiği için dönüşünün normal olduğunu belirtmiş ve dönüşün gecikmesini de daha önce azil kararının kendisine bildirilmemiş olmasından kaynaklandığını eklemiştir¹³⁵.

¹²⁹ Gazete burada (?) soru işaretini kendisi koymuştur.

¹³⁰ **Tasvir-i Efkâr** 1 Temmuz 1919 "Mustafa Kemal Paşa'nın Vaziyeti".

¹³¹ Mustafa Kemal Paşa hakkındaki azil kararından haberi olmadığı için Dahiliye Nazırı Ali Kemal ile tartışması sonrası istifa eden Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın yerine, o sırada Paris'te olan Damat Ferit yerine vekalet eden Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Mustafa Kemal Paşa'yı azletmeyi kabul eden eski nazırlardan Ali Ferit Paşa'yı Harbiye Nazırı olarak atamıştı. Osman Akandere, a.g.m, s. 28.

¹³² Utkan Kocatürk, **a.g.e.**, s. 28.

¹³³ Mustafa Kemal Paşa'nın azli konusunda Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ile tartışan Ali Kemal'in Dahiliye Nazırlığından istifası sonrası yerine önce Adliye Nazırı Vasfi Hoca daha sonra ise Ticaret Nazırı Ethem Bey vekaleten atanmıştır.

¹³⁴ **İstiklal**, 6 Temmuz 1919 "Dahiliye Nazır Vekili Ethem Beyle Mülakat".

¹³⁵ Ethem Bey son cümlelerinde hakkında esasız rivayetler olan Cemal Paşa'nın da İstanbul'a geldiğini eklemiştir.

Bir gün sonra Vakıf gazetesinde “Cemal ve Mustafa Kemal Paşalar” başlıklı ikinci sayfanın en altında kısa bir haberde verilen “Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a geldiği ve Mustafa Kemal Paşa'nın da geleceği hakkında Dahiliye Nazır Vekili Edhem Bey tarafından 'İstiklal' refikimize vuku bulan beyanat teyid etmemiştir”¹³⁶ şeklinde haberle de bir gün önceki İstiklal gazetesine Hariciye Nazır Vekili Edhem Bey'in verdiği demeçteki Mustafa Kemal Paşa'nın geri döneceği ile ilgili bilgi yalanlanmıştı¹³⁷.

Birkaç gün sonra ise; Harbiye Nezareti müsteşarı Fevzi Paşa da¹³⁸, Vakıf gazetesine verdiği demeçte “..bu zevat hakkında Nezaretce bir muamele-i resmiye cereyan eylemediğini”¹³⁹ belirtmiş ve Mersinli Cemal Paşa'nın izinli olarak İstanbul'da bulunduğunu, yakında Ankara'daki görevine döneceğini, Mustafa Kemal Paşa'ya da İstanbul'a gelmesi için emir verildiğini ve bu emrin Erzurum'a tebliğ edildiğini söylemişti. Ahmet Fevzi Paşa ayrıca ayrıntı da vererek Mustafa Kemal Paşa'nın Azerbaycan ve İran, Batum yoluyla İstanbul'a geleceğini de eklemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın oyalamalarının basında takip edildiği zaman görüntüsü bu şekilde idi. Dönmesinin bir türlü gerçekleşmemesi ve nihayet görevden alınacağı duyumu 7-8 Temmuz 1919 gecesi askerlikten istifasını getirecektir. İstifa haberi de birkaç gün sonra basında yer alacaktır.

¹³⁶ **Vakıf**, 7 Temmuz 1919 “Cemal ve Mustafa Kemal Paşalar”.

¹³⁷ Mustafa Kemal Paşa; bazı komutanların izinli olarak İstanbul'a gelmesi üzerine 7 Temmuz günü, bütün ordu ve kolordulara yayınladığı bildiride “Müfettiş ve kumandanlar herhangi bir sebeple, kumandan iskat edildikleri takdirde kendilerinin yerine geçecek zevat tevhid-i mesai olunabilecek evsafa malik bulunursa kumandayı tevdi ve fakat mıntuka-yı nüfuzlarında kalarak milli vazifelerini yapmaya devam edeceklerdir” demiştir. Utkan Kocatürk, **a.g.e.**, s. 48.

¹³⁸ Harbiye Nezareti müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa (Big) . Mustafa Fevzi Çakmak ile karıştırılmamalıdır.

¹³⁹ **Vakıf**, 9 Temmuz 1919 “Cemal ve Mustafa Kemal Paşalar” Ahmet Fevzi Paşa'nın bu açıklamasına rağmen bir gün önce Mustafa Kemal Paşa Saray'la telgraf görüşmesi yapmış ve kendisine "resmi memuriyetine son verildiği" bildirilmişti. Utkan Kocatürk, **a.g.e.**, s. 48.

Ahmet Emin Yalman'ın Vakit gazetesi Mustafa Kemal Paşa ile ilgili haberleri bu süreçte en fazla yer veren gazete idi. Nitekim 12 Temmuz günlü sayısında baş sayfada “*Mustafa Kemal Paşa*” başlıklı ve fotoğrafının da olduğu bir haber bulunmaktaydı. Fotoğrafın altına “*Askerlikten İstifa Eden Mustafa Kemal Paşa*” yazısını yazan Vakit; Moniteur Oriental'den¹⁴⁰ alıntılanarak “*Şark Orduları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ahiren askerlikten istifa etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, istifanamesinde aşkı olduğu silk-i askeriyeden istifasının kabulünü rica ve bakıyye-yi ömrünü (ömrünün geri kalanını) geçirmek üzere Anadolu'nun uzak bir köşesinde ikamet edeceğini beyan etmiştir. Dünkü Monitör'ün neşriyatına göre Meclis-i Vükela Çarşamba günü (9 Temmuz) Mustafa Kemal Paşa'nın istifasını kabul etmiştir.*” Dedikten sonra “*Mustafa Kemal Paşa'nın istifası ile Ordu mühim bir uzvunu kaybetmiş oluyor. Malum olduğu üzere Mustafa Kemal Paşa, harp içinde bihakkın Anafartalar Kahramanı unvanını kazanmıştır*”¹⁴¹ diyerek hem onun istifasını hem de “*Anafartalar Kahramanı*” unvanını bir kez daha tarihe geçirmiş oluyordu.¹⁴²

Zaman gazetesi de aynı “Monitor Oriental”in istifa haberini aynı günde (12 Temmuz) “*Resmi menbaadan haber aldığımızı göre Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nazırı Ferit Paşa'ya bir mektup göndererek hükümetin kendisine karşı gösterdiği muamele ve meslekten dolayı beyan-ı şikayet hizmet-i askeriyeden istifa ettiğini ilave ve emrar-ı hayat için Anadolu'nun uzak bir şehrine çekilmesi hususunda müsaade verilmesini rica etmiştir. Mektup evvelki günkü Meclis-i Vükelada tezkir edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın istifası kabul edilmiştir.*”¹⁴³ Şeklinde vermişti.

¹⁴⁰ İstanbul'da çıkan Fransızca Gazete.

¹⁴¹ **Vakit**, 12 Temmuz 1919 “Mustafa Kemal Paşa”.

¹⁴² Vakit aynı günlü sayısında ise “Dahiliye Nezaretinin Bir Tamimi” başlıklı haberinde “Monitor Oriental” gazetesinden alıntı yaparak “Dahiliye Nezaretinden bütün vilayetlere ‘Müdafaa-yı Millîye’ tabir edilen çetelerin dağıtılmasını istemiştir” haberini geçmişti. **Vakit**, 12 Temmuz 1919 “Dahiliye Nezaretinin Bir Tamimi”.

¹⁴³ **Zaman**, 12 Temmuz 1919 “Mustafa Kemal Paşa” Vakit ve Zaman, bu aynı gündeki istifa haberlerini Moniteur Oriental gazetesine dayandırmışlardır. Belgelerde böyle bir istifa mektubundan söz edilmemektedir.

Hükümetin aldığı 8 Temmuz 1919 tarihli görevden alınma kararı Takvim-i Vekayi'nin 13 Temmuz sayısında Vahdettin'in irade-yi seniyesi olarak yayımlanmıştı. Buna göre “*Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetine hitam verilmiştir. İşbu irade-yi seniyenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur. 9 Şevval 1337-8 Temmuz 1335. Harbiye Nazırı Ferit- Sadrazam Vekili Mustafa Sabri*”¹⁴⁴ Vakıf gazetesi de 14 Temmuz 1919 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayımlanmış kararın haberini yapmıştı. “*Dünkü Takvim-i Vekayi'de okunduğuna göre Üçüncü Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetine hitam verilmiştir*”¹⁴⁵ cümleleriyle Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden alındığını haberleştirmişti.”

Mustafa Kemal Paşa'nın tanınması artık üst seviyelere gelmişti ancak bu sırada görevinden azl edilme çabaları da Mustafa Kemal Paşa'ya o çok sevdiği mesleğinden ayrılma noktasına getirecekti. Bundan sonra iş daha farklı boyuta girecek ve yeni bir devlete, yeni bir rejime ve aydınlanma süreciyle birlikte devrimlere kadar gidecekti.

SONUÇ

Basında 1911 yılından beri bir şekilde adı ve fotoğrafı geçmeye başlayan Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a geldiği 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren kamuoyunda önemli bir yer edinmeye başlamıştı. 1918 Kasımında gazetelerde adı yer almaktaydı ve en önemlisi da artık hakkında genel veya özel her türlü ithamlara çok sert ve net yanıtlar da vermeye başlamıştı. Ancak 1919 hem ülke hem de onun adına kaos yaratacak bir sürece girmişti. Padişah ile görüşebilen, Sadrazam ile görüş alışverişlerinde bulunan, gazetelerde adı fotoğrafıyla birlikte verildiği bir dönemdi bu süreç. Artık tanınmaktaydı. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığı dönemde birçok kişinin umudu olmaya başlayacaktı.

Ancak bu süreç İstanbul'un yanlış hamleleriyle daha gergin bir ortama girecek Mustafa Kemal Paşa; “asi” noktasına getirilmeye çalışılacaktı. Onun tanınma noktasında üst seviyeye geldiği bu noktada özellikle askerlikten istifası sonrası; İtilaf ve hükümetin adamlarıyla

¹⁴⁴ **Takvim-i Vekayi**, 13 Temmuz 1335-1919.

¹⁴⁵ **Vakıf**, 14 Temmuz 1919 “Mustafa Kemal Paşa”.

oluşmuş olan sansür de en üs noktaya gelecek ve Ağustos ve Eylül aylarında ülke için önemli gelişmelere rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın adı sadece olumsuz azledilme haberleriyle kamuoyuna yansiyacaktı. Amasya ve Erzurum'da vatanın kurtuluşu adına atılan adımlar ve özellikle ülkenin her tarafından çağrılan vatanseverlerle oluşan ve "milli" olarak toplanan Sivas Kongresi bile basına konu olmayacaktı.

Bu süreç; Damat Ferit Paşa'nın Eylül sonundaki istifası sonrasında ancak gazetelere yansiyacak ve Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında olumlu yazılmaya başlayacaktı. Ve bundan sonra O, tanınmış bir kişi olarak daha da tanınacağı İstiklal Savaşı'nı verecek ve yeni temele dayanan Türkiye Cumhuriyeti'ni kurup devrimlerle de büyük bir zihniyet değişimiyle tarihe mal olacaktır.

EK-1

رشمندره اضیراً آینانه میترابوزار و طویلدرده برقاچی

درنده دربدر دشمنه درد و درس ویره ن بهادر صفدرلره بر نظر

بو صحیفه‌ده کی مقاله به ناند اولان شو رسملرک اصلی طوونوچه اولدییقی ایچون
قلیشلری پک واضح چیقماشدر .

EK-2

KAYNAKÇA

Gazete ve dergiler

Alemdar

Atı

Hukuk-u Beşer

Illustrated London News

İkdam

İleri

İstiklal

L'Illustration

Memleket

Milliyet

Resimli Kitap,

Servet-i Fünun

Söz gazetesi

Şehbal

Takvim-i Vekayi

Tasviri Efkar

Türkçe İstanbul

Vakit

Yeni Gazete

Yeniğün

Zaman

Eserler

Akal, Emel, **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm**, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2002.

Akandere, Osman, "Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları" **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 43, Bahar 2009.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C 1, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

Arıkan, Zeki, "Türkiye'nin Çağdaşlaşmasında Tefik Fikret ve Atatürk", **Atatürk Yolu Dergisi**, C VI, S 22, 1998.

Bardakçı, Murat, **Şahbaba**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 6.Basım, 1999.

Barış, Tayfun, **Resimli Kitap Dergisi'nin İncelenmesi (9-16. Sayılar)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne 2010.

- Basında Mustafa Kemal Atatürk (1912-1938)** Haz. Şefik Memiş, İsmail Şen, Murat Arslan, 3.Baskı, 2016.
- Borak, Sadi, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, Kaynak Yayınları, 1998, İstanbul.
- Elmacı, Mehmet Emin, “Kamuoyuna Yansıması Çerçevesinde Mustafa Kemal'in Adının Tanınması Ve 1919'a Gelişte Mustafa Kemal”, **Belgi Dergisi**, Yıl 2019, C 2, S 18, Ss. 1205 – 1254.
- Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu, (1912-1922)**, TTK Yayınları, İstanbul, 1983
- Gürer, Turgut, Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl, 5. Baskı, Gürer Yayınları, İstanbul, 2007
- Issı, Murat, “Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanzade Rifat Bey” **Toplumsal Tarih**, S 196, Nisan 2010.
- Kocatürk, Utkan, **Atatürk Ve Türk Devrimi Kronolojisi,1918 – 1938**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973.
- Koloğlu, Orhan, **Trablusgarp Savaşı (1911-12) ve Türk Subaylar**, Basın Yayın Genel Md. Ankara 1979.
- Köseoğlu, Nevzat, **Şehit Enver Paşa**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.
- Kutay, Cemal, **Trablusgarp'da Bir Avuç Kahraman**, Tarih Yayınları, İstanbul, 1963.
- Özlu, Hüsnü, “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı İtalya Harbi'nde(1911-1912) Trablusgarp'ın İşgali ve Derne Muharebelerinde Binbaşı Mustafa Kemal” **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi**, C 5, S 16, 2014.
- Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba yayınları, İstanbul, 1988.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C 1, 2.Baskı. Öğretmen Yayınları, 1986, Ankara.
- Şıvgın, Hale, **Trablusgarp Savaşı Ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

- Tezer, Şükrü, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK Yayınları, Ankara, 1995
- Turan, Şerafettin, **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam Ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk**, Hazırlayanlar; Recep Bilginer, Niyazi Ahmet Banoğlu, Hüsamettin Bozok, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul, 1981.
- Ulunay, Refi Cevat, “Cumhuriyet ve Sembolü”, **Milliyet** 29 Ekim 1954.
- Ünaydın, Ruşen Eşref, “Hatıralar: Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat” **Türk Dili Dergisi**, 1 Haziran 1956, C 5. S 57.

**CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL'UN GÜNLÜK
YAŞAMINDA YENİ BİR UYGULAMA OLARAK
OTOMOBİLLERE TAKSİMETRE KONULMASI, YANKI VE
YANSIMALARI**

Eminalp MALKOÇ*

ÖZET

Otomobilin Osmanlı başkentine giriş tarihi 20. yüzyılın ilk yıllarına tesadüf etmektedir. Otomobilin İstanbul'da kullanım aracı haline gelmesi ise İkinci Meşrutiyet'in ilanının sonrasında gerçekleşmişti. Şehirdeki otomobil sayısı, özellikle Cumhuriyet yıllarında artış göstermişti. Öte yandan Avrupa'da yaygınlığı olan taksimetrelerin İstanbul'da kullanılması düşüncesi 1908'de "*kira arabaları*" için gündeme gelmişse de ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanabilmişti. Nitekim İstanbul Şehremaneti, 1924'te bütün ticari araba ve otomobillere taksimetre konulması kararı almış ve taksimetre alımı için teklifleri değerlendirmeye gitmişti.

İstanbul'da taksimetre uygulaması kararı, Otomobilciler Cemiyeti ve şoförlerin Şehremanetince zarar uğratıldıkları yönünde itirazlarını ortaya çıkarmış; taksimetre fiyatları, tamir yer ve ücretleri gibi çeşitli noktalar kamuoyunda tartışma konusu haline gelmişti. Tartışmalar Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin görüşmelerine de yansımıştı. Şehremaneti ile şoförler arasında uzayan ve sürüp giden hatta farklı konuları içermeye başlayan tartışmalar, 1925'in başlarında şoförlerin belirlenen üç modelden birini seçerek kullanmalarıyla çözüme ulaşmıştı. 1926'nın ilk günlerinde taksimetrelerle yönelik bir tarife yayınlanarak

* Doç. Dr.; İstanbul Teknik Üniversitesi, malkocem@itu.edu.tr.

uygulamaya geçilmişti. Ancak azımsanmayacak oranda otomobile taksimetre takılmamış olduğundan Şehremaneti taksimetre siparişi vermiş olan otomobillerin çalışabilmesi için geçici bir tarife hazırlamak zorunda kalmıştı. Bu arada gündemi işgal eden konulardan taksimetre meselesi ve tartışmalar, bu mekanizmaların kaçak olup olmadığına kadar uzanmıştı. Yaklaşık iki yıl boyunca İstanbul'da Şehremaneti ile şoförler arasında bir hayli gürültü çıkartan ve kamuoyunu meşgul eden konulardan olan taksimetre meselesi, 1927 yılına doğru yavaş yavaş gündemdeki yerini kaybedecekti.

Bu inceleme Cumhuriyet'in en erken evresinde, Türkiye'de ticari ulaşım araçlarına yönelik ilk uygulamalardan biri olan İstanbul'daki ticari otomobillere taksimetre takılması sürecini ele alarak şehri kalkındırma ve turizm merkezi haline dönüştürme çabalarından bir kesite ışık tutmayı amaçlamaktadır. Aynı bağlamda dönem içinde günlük yaşamın bir parçası olan şehrin ulaşım sorunlarına nasıl yaklaşıldığını ve bunları bir standart düzene kavuşturma çalışmalarını örneklemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Mehmet Emin Erkul, Otomobil, Şoförler, Taksimetre.

**THE ADHIBITION OF TAXIMETER IN AUTOMOBILES AS A
NEW APPLICATION IN THE DAILY ROUTINE OF ISTANBUL,
ITS ECHOES AND REFLECTIONS IN THE FIRST YEARS OF
THE TURKISH REPUBLIC**

ABSTRACT

The entrance of the automobile into the capital city of the Ottoman Empire took place in the first years of the 20th century. Indeed, this vehicle started to be used in İstanbul after the declaration of the Second Constitutional Monarchy. The number of automobiles in the city increased during the years of the Republic. On the other hand, the thought of using taximeters which had already been widespread in Europe came on the agenda in 1908 for “*rental cars*”; however, it could be put into force in the first years of the Republic. As a matter of fact, in 1924, the Municipality of İstanbul took a decision to adhibit taximeters to all the commercial cars and automobiles and started to evaluate proposals for their purchase.

The decision of taximeter practice in İstanbul brought forward the objections of drivers and the Automobile Association that they were financially damaged by the Municipality of İstanbul. Furthermore, taximeter prices, place and cost of maintenance became controversial subjects in the public opinion. Discussions were also reflected in the meetings of the City Council. These elongated discussions between the municipality and the drivers were solved by drivers' choice of one of the three different models in early 1925. In the beginning of 1926, a tariff was published and executed for taximeters. However, the municipality had to prepare a temporary tariff so that automobiles that had ordered a taximeter could work because a high number of automobiles were still without taximeters. In the meantime, the phenomenon of taximeter and discussions that had occupied the agenda reached to the point whether these mechanisms were illegal or not. This issue which caused disagreement between the municipality and

drivers and occupied the public opinion for almost two years started to gradually lose its importance in 1927.

By focusing on the procedure of adhibition of taximeters to commercial automobiles which was one of the first applications for commercial transport in the early republican period, this analysis aims to shed light on an era of attempts to develop and transform a city to a tourism center. In this respect, another purpose is to exemplify the approach to transportation problems of the city and the studies to effectuate a standard system.

Keywords: İstanbul, Mehmet Emin Erkul, Automobile, Drivers, Taximeter.

GİRİŞ

Otomobilin Osmanlı başkentine giriş tarihi 20. yüzyılın ilk yıllarına tesadüf etmektedir. Araştırmalara göre İstanbul'a ilk otomobil 1904 yılında gelmiş fakat şehre girişine izin verilmemişti. 1905 yılında Prens Bisko'nun transit geçişi istisna olarak görülürse otomobilin İstanbul'da kullanım aracı olarak kalıcı hale gelmesi, İkinci Meşrutiyet'in ilanının sonrasında gerçekleşmişti. Basra mebusu Züheyirzade Ahmet Paşa, kullanma amacıyla şehre getirdiği otomobil için İkinci Abdülhamit'ten özel izin almıştı. Bu dönemde bir yandan şehirdeki otomobil sayısı artarken¹ bir yandan da otomobil İstanbul'un yaşamında az da olsa bir yer işgal etmeye başlamıştı². Otomobilin şehirdeki bu konumu, kadınların özel otomobillere binme sebep ve tarzından³ yolcu taşıyan ticari araçlara⁴ kadar farklı düşünce ve formlarda şekillenmişti. Ancak Türkiye'de otomobilin yaygınlaşmasında ve hatta sonraki tarihlerde şoförler gibi bir çalışan kesiminin ortaya çıkmasında Birinci Dünya Savaşı yıllarının yadsınamayacak bir yeri bulunmaktadır⁵. İstanbul'daki otomobil sayısı ise özellikle Cumhuriyet yıllarında artış gösterecekti.

Avrupa'da yaygınlığı olan taksimetrelerin İstanbul'da kullanılması düşüncesi ilk kez yine 1908 yılında hemen Meşrutiyet'in ilanının erte-

¹ Vahdettin Engin, "Otomobile Eskiden 'Zâtülhareke' Derdik", **Hürriyet Tarih**, 20 Ağustos 2003, s.12-14; Vahdettin Engin, "İstanbul'da Şehirçi Kara Ulaşımı: At Arabalarından Otomobile", **Osmanlı'da Ulaşım, Kara-Deniz-Demiryolu**, 2.Bs., Ed. V. Engin, A. Uçar, O. Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2013, s.95-96; Önder Küçükerman, "Otomobil Türkiye'de, Memleketimizden Araba Manzaraları", **Albüm**, 1/Şubat 1998, s.72-75; Sermed Muhtar Alus, "Eski Günlerde Otomobil, Biraz Tarihçesi, İstanbula Gelişi", **Akşam**, 19 Şubat 1940, s.4. Alus, "Otomobilin İstanbul'da ilk görünüşü Meşrutiyetin akabindedir. O vakte kadar hududlardan içeri girmesi bir memnu silah, bir bomba kadar yasaktı" diye yazmaktadır.

² "İtfaiye Otomobilleri", **Hikmet**, 23 Eylül Efrenci 1912, s.1; "İtfaiye Otomobil Tecrübeleri", **Hikmet**, 24 Eylül Efrenci 1912, s.2; Küçükerman, "a.g.m.", s.74-75.

³ Eşref Edib, "Direklerarası'nda Hanımların Otomobille Gece Piyasaları", **Sırat-ı Müstakim**, 5/106 (2 Eylül 1326), s.26-28.

⁴ Alus, "Eski Günlerde Otomobil, Biraz Tarihçesi, İstanbula Gelişi", s.4. Alus, yüksek fiyatların söz konusu olduğunu ve pazarlıkla otomobile binilebildiğini yazmıştır.

⁵ Küçükerman, "a.g.m.", s.76.

sinde “kiralık arabalar” için gündeme gelmişti. *Hukuk-ı Umumiye* gazetesinde 1 Kasım 1908’de “*Şehremaneti’nin nazar-ı dikkatine*” kaydıyla yayınlanan “*Kira Arabaları*” başlıklı makalede bunların (kira arabalarının) Avrupa’da özellikle Berlin, Paris, Londra gibi başkentlerdeki yaygınlığı üzerinde durulurken otomobillerin de kullanım ve idaresinin düzenlendiği örneklerle işlenmişti. Paris’te “*araba ücretini, hükümet tarafından mevzu (taximètre) denilen bir nevi alet tayin*” ettiği özellikle belirtilmişti. “*Şimdi birçok icraat beklenen Şehremaneti vezaifi içinde (bu kira arabaları) mühim bir mesele teşkil eder. Kira arabalarına şiddetle muhtacız. Vesait-i nakliyenin tekamül etmesi lazımdır*” sözlerinin yanında at arabaları dahil nakliye araçları tarafından halkın sömürülmesinin önüne geçilmesi ve tarife oluşturulması talebi ortaya konmuştu⁶. Üstelik konu, yaklaşık 15 gün sonra biraz daha keskin ifadelerle kaleme alınmış bir yazıyla tekrar gündeme gelecekti. *Sabah* gazetesindeki yazıda 24 Temmuz 1908’den sonra caddelerde asıl kimliği belirsiz arabacıların türediği ve düzensiz hatta tehlikeli şekilde davrandıkları şikayeti seslendirilmişti⁷. Bu yazılardaki yaklaşım ve öneriler, yönetimin de ilgisini çekmiş hatta taksimetrelerin denenmesi düşünülmüştü⁸. Ancak taksimetrenin şehirde hayata geçirilmesi ve otomobillerde kullanılması ancak Cumhuriyet’in en erken evresi kabul edilebilecek 1920’lerin ortalarında gerçekleştirilebilecekti.

⁶ Osman, “Kira Arabaları”, **Hukuk-ı Umumiye**, 1 Teşrin-i Sani Efrenci 1908, s.2. Alus, kira arabaları için belediyenin tarifeler hazırladığını ancak başarılı şekilde uygulanamadığını “*Bunların lehaları [kira arabalarının] içlerine asılmış, ecnebi dilindeki bazı rehberlere bile aynen alınmışken kulak asan ve tatbik eden kim?*” sözleriyle ortaya koymuştu. Sermed Muhtar Alus, “Eski Günlerde İstanbul’un Kira Arabaları”, **Akşam**, 7 Şubat 1940, s.8; Sermed Muhtar Alus, “Geçmiş Zaman Olur ki: Öküz Arabasından Otomobile..”, **Son Posta**, 3 Şubat 1945, s.5-6. Alus, *Son Posta*’da yayınlanan yazısında da “*İstanbul’da otomobillerin işlemeğe başlayışı, 1908 meşrutiyetinden sonradır*” diye not düşmüştü.

⁷ “Arabalar”, **Sabah**, 18 Teşrin-i Sani Efrenci 1908, s.3.

⁸ **Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, **DH.MKT** (Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi), 02647.00027.001-02647.00027.002, H. 9.10.1326; **BOA**, **DH.MKT**, 02665.00074.001-02665.00074.002, H. 27.10.1326.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İstanbul'da Otomobil

Otomobil, Cumhuriyet'in en erken evresi, ilk yılları ya da 1920'lerin hemen hemen ortaları şeklinde tarihlendirilebilecek bir dönemde İstanbul'un ulaşım araçları arasında yerini güçlendirme sürecine girmişti⁹. 1924-1925 yıllarında önce Aynvefa adlı şirket Ford ürünlerini; G. E. Baker Müessesesi Studebaker, Essex, Erskin markalarını; Altıparmak kardeşler Peugeot'yu satmaya başlamışlar ve Fiat gibi bazı İtalyan markaları bunlara eşlik etmişlerdi. Birkaç yıla kalmadan Kemal Halil, Mehmet Rıfat ve Şürekası ile Koçzade Vehbi firmaları kurulacaktı¹⁰. Dolayısıyla bu ulaşım araçlarının şehrin yaşamının bir parçası haline gelmesi fazla uzun sürmeyecekti¹¹. Nitekim İstanbul Şehremaneti kanalıyla 1924 Eylül'ünde *Cumhuriyet* gazetesine yansıyan istatistiksel verilere göre şehrin belediye sınırları içinde 824 otomobil (ve 166 kamyon ile 129 motosiklet) bulunmaktaydı¹². Birkaç yıl sonra, 1927 baharında Şehremaneti kaynakları "*İstanbul şehrinde işleyen otomobillerin*" sayısını 2234 olarak kamuoyuna sunacaktı¹³.

⁹ Koç Holding'in önemli isimlerinden Bernar Nahum, 1987'de bir röportajında "... 1925'ten itibaren de taksilerle ulaşım sağlanmaya başladı" diyecekti. Canan Barlas, "Türkiye'de Otomobilin Romanı", **Pazar Güneşi**, 25 Ocak 1987, s.1.

¹⁰ Küçükerman, "a.g.m.", s.78.

¹¹ Bu açıdan farklı bir örnek olarak, *Şarlo Polis Hafiyesi ve Gülünçlü Sergüzeşleri* adlı serinin yedinci hikaye kitapçığı gösterilebilir. **Tam Bir Hikaye Şarlo Polis Hafiyesi ve Gülünçlü Sergüzeşleri Sihirli Otomobil**, Çev. Bedia Servet, İktbal Kütüphanesi-Şems Matbaası, İstanbul 1924 (H.1343).

¹² Bunlar dışında 618 tek atlı, 1093 çift atlı binek, 609 tek atlı ve 1839 çift beygirli yük arabası vardı. "İstanbul'da kaç Araba ve Otomobil Var?", **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1924, s.4. Yeni araba alanların birkaç yıl sonra taksicilere sattığını ve bunun sonucunda markalara göre İstanbul'un çeşitli bölgelerinde taksi duraklarının ortaya çıktığını belirten Küçükerman, 1920'li yıllarda özel otomobil sayısını 200, ticari otomobilleri (taksileri) 300-400 olarak vermektedir. Küçükerman, "a.g.m.", s.78-79.

¹³ Ali Suat, "Tetkik ve Tetebbu Kısmı: Otomobil Kazaları", **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, 4/38, Teşrin-i Evvel 1927, s.95. Bernar Nahum, 1987 tarihli röportajında "... 1928 yılında İstanbul'da kayıtlı yaklaşık 250 adet özel otomobil vardı" diyecekti. Barlas, "Türkiye'de Otomobilin Romanı", s.1. Küçükerman, 1928'e gelindiğinde İzmir, Ankara, Adana, Bursa, Samsun, Trabzon gibi başlıca illerdeki otomobil sayısını 800, tüm Türkiye için sayının 1500 ve taşıt sayısının toplamda 5500 civarında tahmin edildiğini aktarmaktadır. Küçükerman, "a.g.m.", s.79.

Şehirdeki otomobil sayısındaki artış, bu aracın ulaşım düzleminde işgal ettiği yeri giderek güçlendirdiği gibi buna koşut olarak yeni bir çalışan kesimini ortaya çıkarmıştı. Doğal olarak bu kesimin şehir hayatındaki etkisi de yavaş yavaş görünür hale gelecekti. O yıllarda otomobilciler ya da şoförler olarak adlandırılan bu grup, Otomobilciler Cemiyeti adı altında örgütlenmişlerdi¹⁴. Belediye vergileri üzerinden TBMM'deki görüşmelere de konu olan¹⁵ bu kesim, turistlere ulaşım hizmeti sağlanmasına bağlı olarak turizm bakımından da İstanbul'un gündemini işgal etmekteydi¹⁶. Şehirdeki varlıklarını hissettirecek şekilde, cemiyetin örgütlemesiyle şoförlerin 1925 Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına bir fener alayı ile katılmaları programlanmıştı¹⁷. Yılın sonbaharında bir şirket aracılığı ile otobüslerin şehirde varlık göstermeleri, otomobilcileri rahatsız etmişti. Taksim Stadyumu'nun yanında bulunan Otomobilciler Cemiyeti'nde¹⁸ 26 Kasım akşamı toplantı yapılmış ve otomobilciler/şoförler geleceklerine yönelik kararlar almaya

¹⁴ Münim Mustafa, cemiyetin kuruluşunu şöyle anlatmaktadır: “*Birinci Cihan Harbi bittikten sonra Ordu’da yetiştirilip terhis olan şoförler kendilerine yeni meslekleri sahasında iş aramağa başlamışlar, fakat İstanbulda taksi arabaları olmadığı için Sefaret ve Konsolosluklarda mevcut ve diğer hususi arabalarda çalışmak istemelerine rağmen oralarda ecnebi şoförler bulunması bu arzularına mani olmuştur. Mütevekkil devrinde otomobil fabrikalarının şehrimizde açtıkları Acentelerin sattıkları taksi arabalarında yine ecnebi şoförler çalıştırılması, Harb’de şoför olarak yetiştirilip çalışan memleket çocuklarının işsiz kalmasını intaç etmiş, hukuklarının muhafazası için gerek Harb’de Zabıtları olmaklıgım, ve gerekse Avukat bulunmam dolâısıyla bana müracaat etmişler, haklarının kanun yolile müdafaası için Şoför Cemiyeti kurulmuştur. Memlekette yeni bir meslek olan Şoförlerin Cemiyet kurmasını Arabacıların mukavemeti ile karşılanarak oldukça müşkilat görülmüşse de, o vakit Belediye Makina Sanayi Şubesi Müdürü olup Teknik Üniversitenin Rektörü iken vefat eden Rahmetli Mustafa Hulki Beyin ve Otomobil Umuru Müfettişi Miralay Hüsamettin Beylerin yardım ve Avrupada ihtisas yapan motör mütehassısı şoför sanatkârların gayretile her türlü müşkilat bertaraf edilerek Millî Otomobilcilik doğmasına doğru çalışılmağa başlanmış, İhtiyat Zabıtlığını Otomobil kütasında geçiren Fikri Bey Şoför Mektebini kurmuştur”.* Münim Mustafa, “Otomobil Türkiyeye Nasıl Girdi?”, **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni**, 205/Şubat 1959, s.9.

¹⁵ **TBMM ZC**, C 6, I. 105, 18.2.1340/1924, s.86-117.

¹⁶ Ali Suat, “İstanbul’a Seyyah Celbi”, **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, 2/24, Ağustos 1926, s.503.

¹⁷ **Cumhuriyet**, 27 Teşrin-i Evvel 1925, s.4.

¹⁸ Gazetede *Otomobil Şoför ve İşçileri Cemiyeti* olarak yazılmıştı.

çalışmışlar¹⁹; kısa süre içinde İstanbul'da bir kooperatif kurmayı kararlaştırmışlardı²⁰. 1926 başlarında şoförlerin Türklerden oluşması için harekete geçilmişti²¹.

Cumhuriyet'in en erken evresinde İstanbul'daki otomobil artışı, ilk örnekleri Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde görülen²² günümüzün modern trafik düzen ve anlayışına uzanan çizginin temel aşamalarının ortaya çıkmasına ya da şekillendirilmesine yol açacaktı. Nitekim 1925 yılında Şehremaneti tarafından trafik işleyişinin düzenlenmesi amacıyla çeşitli uygulamalara başvurulmuştu. Şoför ve otomobillerin durdukları yerlere kadar çeşitli düzenlemelere gidilmiş²³; yılın son günlerinde "Otomobillerin Seyrüseferi Hakkında Talimatname" yayınlanmıştı²⁴. Dönemin açıklamalarında bu talimatnameye uygun şekilde otomobil (ve arabaların) bekleme/durak noktalarının sabitlenmesi, araçların muayenesi ve ehliyetlerin incelenmesi, şoförlüğe uygun olmayanların meslekten men edilmesi yönünde 1926 yılı başlarında çalışma yürütüleceği vurgulanmıştı²⁵.

1926 başlarından itibaren muayenelerin yanında plaka değişimi gerçekleştirilmiş ve yeni kabartmalı plakalar hayata geçirilmişti²⁶. Şeh-

¹⁹ "Otomobil Şoför ve Sahiplerinin İctimar", **Cumhuriyet**, 27 Teşrin-i Sani 1925, s.4.

²⁰ **Cumhuriyet**, 1 Kanun-ı Evvel 1925, s.3.

²¹ "Ecnebi Tabiiyetini Haiz Şoförler", **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1926, s.2; "Ecnebi Şoför Olmayacak", **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1926, s.4. Münim Mustafa "Şoför Cemiyetinin ilk işi mensuplarına iş sahası açmak üzere memlekette çalışan ecnebi şoförlerin çalışmasına mani olacak kanunî tedbirlerin alınmasını istemek olmuştur. O vakit İktisat Vekili olan Mahmud Esat Bey bu işi millî zaviyeden büyük bir anlayışla mütalea ederek eline almış, çok kısa zamanda şoförlük, arabacılık, garsonluk san'atlerin mahallî halkın hukuku cümlesinden olduğunu, ecnebilerin bu işi yapamayacaklarına dair Kanun çıkartmıştır" diye yazmıştı. Mustafa, "a.g.m.", s.9.

²² Engin, "Otomobile Eskiden 'Zâtülhareke' Derdik", s.14-15; Engin, "İstanbul'da Şehirçi Kara Ulaşımı: At Arabalarından Otomobile", s.96-98.

²³ Nitekim 12 ve 13 Ekim tarihlerinde alışılmış mahallerinin dışında duran ya da hız yapan toplam 34 şoföre nakit ceza kesilmişti. **Cumhuriyet**, 13 Teşrin-i Evvel 1925, s.3; **Cumhuriyet**, 14 Teşrin-i Evvel 1925, s.3.

²⁴ "Otomobillerin Seyrüseferi Hakkında Talimatname", **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, 2/16, Kanun-ı Evvel 1341 (1925), s.184-187.

²⁵ **Cumhuriyet**, 12 Kanun-ı Evvel 1925, s.3.

²⁶ "Otomobil Numaraları Değiştiriliyor", **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1926, s.5.

remaneti, trafiği yönetmek üzere personel (işaretçi memurlar) yetiştirmeye de özen göstermişti²⁷. Yaz aylarında bunların caddelerde duracakları “*beton kaidelerin küçük köşkler şekline*” dönüştürülmesi ve üstünün kapalı olması, etrafında renkli lambaların yanması tasarlanmıştı ki burada duran memurun dışarıdan ancak belinden yukarısı görülebilecekti²⁸. Ayrıca itfaiye araçlarının renkleriyle karıştırılabileceği gerekçesi ile kırmızı otomobillerin trafiğe çıkmaları yasaklanmıştı²⁹.

Otomobil kullanım ve yolculuğu, halka yaşamsal açıdan olumlu kabul edilebilecek çeşitli kolaylıklar sağlarken, araç sayısının artışı ciddi olumsuz sonuçlar doğurmuştu³⁰. Nitekim otomobil artışı, kamuoyunu sahtekarlık/suistimaller³¹, kazalar³² ve hız sorunu³³ gibi sorunlarla tanıştırmış; bunlara karşı çeşitli önlemler alınmaya çalışılmıştı. Araç kullanımının istenmeyen sonuçları (suistimal ve kaza gibi olaylar)

²⁷ **Cumhuriyet**, 22 Mart 1926, s.3.

²⁸ “İşaretçi Memurlara Köşk Yapılacak”, **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1926, s.3.

²⁹ “Kırmızı Renkli Otomobiller Kullanılamayacak”, **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1926, s.4.

³⁰ “Otomobilin Safası Kadar Cefası da Vardır!”, **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1925, s.4; “Vasita-i Nakliye”, **Cumhuriyet**, 14 Kanun-ı Evvel 1925, s.3.

³¹ “Şoförler Hakkında”, **İkdam**, 26 Eylül 1925, s.1; **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1926, s.4; **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1926, s.3; **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1926, s.4; **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1926, s.4. Ön tarafa farklı, arka tarafa farklı plaka takarak suistimalde bulunanlar söz konusuydu. **Cumhuriyet**, 8 Kanun-ı Evvel 1925, s.3.

³² ¼’ü şoför kaynaklı olarak ortaya çıkan kazalar kısa süre içinde “*mutad*” otomobil kazaları olarak adlandırılacaktı. Bu arada otomobillerin yayalara çarpmalarından tramvaylarla çarpışmalara oradan birbirleriyle çarpışmalarına kadar uzanan bir evrim söz konusuydu. “Otomobil Altında”, **Vatan**, 19 Ağustos 1924, s.3; **Son Telgraf**, 9 Kanun-ı Evvel 1340/1924, s.3; **Son Telgraf**, 14 Kanun-ı Sani 1341/1925, s.1; **Cumhuriyet**, 3 Teşrin-i Evvel 1925, s.4; **Cumhuriyet**, 13 Teşrin-i Sani 1925, s.4; **Cumhuriyet**, 20 Kanun-ı Evvel 1925, s.3; **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1926, s.3; “Kazalar çoğalıyor”, **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1926, s.4; **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1926, s.4; **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1926, s.4; **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1926, s.4; **Cumhuriyet**, 8 Ağustos 1926, s.4; **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1927, s.4; Ali Suat, “Tetkik ve Tettebbü Kısmı: Otomobil Kazaları”, **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, 4/38, Teşrin-i Evvel 1927, s.95-97; Ali Suat, “Yine Otomobil Kazaları”, **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, 4/39, Teşrin-i Sani 1927, s.153-156.

³³ “Şehir İşleri”, **Vatan**, 21 Kanun-ı Sani 1925, s.2; “Şehir İşleri”, **Vatan**, 28 Kanun-ı Sani 1925, s.2; “Süratle Giden Otomobillerin Tevkifi”, **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1925, s.3. *Vatan*, belirlenen hızı aşanlara önce 3 lira, ayın sonlarına doğru ise 5 lira ceza kesildiğini haber yapmıştı.

ve mevcut şoför profilinin “*acemi ve cahil*”liği karşısında Şehremaneti tarafından araba kullanacakların ne gibi özelliklere ve hangi düzeyde bilgiye sahip olmaları gerektiği hakkında çalışma başlatılmış³⁴; yeni bir şoför imtihan talimatnamesi hazırlanmıştır³⁵. Öyle ki ilerleyen tarihlerde otomobillerin ve şoförlerin kontrolü noktasında yapılan eleştirilere Şehremaneti gereken tüm tedbirlerin alındığı şeklinde karşılık verecekti³⁶. 1926 baharında Polis Müdüriyeti bir tebliğ kanalıyla hız yapanlar hakkında ceza işlemlerine başvurmuştu³⁷. Bazı dar sokaklardan otomobillerin geçmeleri yasaklanmıştı³⁸. 1927 Mart’ında genellikle 15-18 yaşlarındaki çocukların yürüttüğü şoför muavinliğinin trafikte olumsuz sonuçlara yol açtığı gözetilerek kaldırılması Şehremanetince uygun görülmüştü³⁹.

Görüldüğü üzere sorunlar kaçınılmaz şekilde çare taleplerini de kamuoyunun gündemine taşımıştır. Bir başka deyişle Cumhuriyet’in ilk yıllarında otomobillerin işleyişine yönelik bir düzen oturtma çalışmalarında, karşılaşılan sorunlar da etkili olmuştur. İstanbul’un bu atmosferi içinde taksimetre, aslında ticari otomobillere yönelik düzenlemelerin en önemli parçalarından biriydi ve azımsanmayacak ölçüde kamuoyunun gündemini işgal etmişti.

Şehirde İlk Taksimetre Uygulaması

Başkentlik statüsünü kaybetmesinden sonra 1924 yılıyla birlikte İstanbul’un gündemini bir süre yoğun düzeyde şehrin Avrupa’dakilere benzer modern bir kent haline dönüştürülmesi ve özellikle ekonomik açıdan kalkındırılması çabaları işgal etmişti. Şehremini Emin

³⁴ “Şoförler Ne Gibi Evsafi Haiz Olmalıdır?”, **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1926, s.3.

³⁵ “Şoförlerin İmtihanı”, **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1926, s.4.

³⁶ “Şehremaneti’nin Bir İzahı”, **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1927, s.4.

³⁷ Mart 1926’nın ilk günlerinde polis ve belediye zabıtalарının iş birliği ile hızlı giden otomobil kullanıcıları tutuklanmış; ellerinden Şehremaneti’ne verilmek üzere ehliyetleri/vesikaları alınarak serbest bırakılmışlardı. “Süratle Giden Şoförler Tecziye Edilecek”, **Cumhuriyet**, 6 Mart 1926, s.4. 1926 Ağustos’unun ilk günlerinde 60 kişiye aşırı hızdan ceza kesilmişti. **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1926, s.3.

³⁸ **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1926, s.3.

³⁹ “Şoför Muavinliği”, **Cumhuriyet**, 10 Mart 1927, s.4.

Bey'in (Erkul) -1925 başlarında hükümete sunacağı- On Yıllık İmar Planı⁴⁰ ve şehrin turizm açısından önemli bir merkez haline getirilmesi çalışmaları bu çabaların ürünüydü. Hatta turizmi geliştirme faaliyetlerini yürütmek üzere Şehremaneti muavinlerinden Şükrü Ali Bey başkanlığında (Hariciye Murahhaslığı, Rüşumat, Vilayet, Polis, Seyyahin Cemiyeti temsilcilerinden) bir komisyon kurulmuştu⁴¹. Her iki konudaki düşünceler, İstanbul'un ulaşım şart ve araçlarının düzenlenmesini, geliştirilmesini ve tarifelendirilmesini hatta otomobil ve otobüs şirketleri kurulmasını içermekteydi⁴².

Bu bağlamda 1924 Eylül'ünde Şehremaneti otomobillere taksimetre koyma kararını gündeme taşımıştı⁴³. Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin Ekim toplantısında Şehremini Emin Bey "*Arabalarla otomobillere taksimetre vaz'ı teemmül olunarak münasib bir talibine ihalesi için ilan edildi. Bu hususun yakında teminine muvaffakiyet hasıl olacağını ve bu suretle vesait-i nakliye ücretlerinde halkın uğradığı müşkilatı bertaraf edeceğimizi temin edebilirim*" açıklamasını yapmıştı⁴⁴. Encümen-i Mahsus'un mazbatasında ise 1 Ekim tarihli bu konuşmaya verilen karşılıkta otomobil

⁴⁰ **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1924, s.1; "İstanbul'un İktisaden İhyası", **Son Telgraf**, 1 Teşrin-i Evvel 1340, s.2; **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, 1/2, 1 Teşrin-i Evvel 1340 (1924), s.17-24; **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, 1/3, 1 Teşrin-i Sani 1340, s.51-53; **Cumhuriyet**, 30 Kanun-ı Sani 1925, s.2; **Cumhuriyet**, 31 Kanun-ı Sani 1925, s.3; **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1925, s.3. Şehremini Emin Bey ve çalışmaları hakkında Bkz. Eminoalp Malkoç, **Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e Ankara-İstanbul İnkilemi (1923-1927)**, Derin Yayınları, İstanbul, 2014; Umut Dere, **Operatör Emin (Erkul) Bey'in Hayatı, Mebusluğu ve Şehreminliği**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.

⁴¹ **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1924, s.4; **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1924, s.4; **Cumhuriyet**, 4 Teşrin-i Evvel 1924, s.3; **Cumhuriyet**, 6 Teşrin-i Evvel 1924, s.3.

⁴² **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, 1/2, 1 Teşrin-i Evvel 1340, s.21; **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, 2/24, Ağustos 1926, s.554. Tefik Bey'in (eski şehremini) *Son Telgraf*'ta yayınlanan "*Seyyah vapurdan çıkınca... Her memlekette olduğu gibi arabaya binneli gittiği yerde taksimetrenin göstereceği meblağı verince arabacıdan yakasını kurtarmalı*" sözleri taksimetre uygulamasının gerekçesine ışık tutar niteliktedir. "İstanbul'un İktisaden İhyası", s.2.

⁴³ "Şehremini Bey'in İcraatı Ve Tasavvuratu", **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1924, s.1-2; "Şehremaneti'nde Üç Aylık Faaliyet", **Vatan**, 8 Eylül 1924, s.1-2; "Araba ve Otomobillere Taksimetre Konuluyor", **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1924, s.2; "Arabalara Taksimetre", **Vatan**, 23 Eylül 1924, s.3.

⁴⁴ **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, 1/3, 1 Teşrin-i Sani 1340, s.43.

ücretleri konusundaki rahatsızlıklara atıf yapılarak taksimetre usulünün hızla uygulanması temennisi seslendirilmişti. Emin Bey de “*otomobil ve araba ücretlerinin zabt-u rabta alınmasını teminen teşebbüs olunan taksimetre vaz'ı işi de ikmal edilmek üzere*” karşılığını vermişti⁴⁵. Böyle açıklamalar uygulamanın gerekçesini ortaya koyması bakımından dikkate değerdi.

Öte yandan konunun gündeme geldiği dönemde taksimetre uygulaması kararının Fiat Şirketi'ni harekete geçirdiği ve bazı görüşmelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Günlük gazeteler, 22 Eylül 1924 tarihinde şirketin bu işi üstlenmek üzere Şehremaneti'ne başvurduğunu sayfalarına yansıtmışlardı. Başvuru üzerine şirketten bir numunenin yanında fiyat ve şartları hakkında bilgi istenmişti⁴⁶.

Şehremaneti'nin girişimleri dönemin ifadesiyle otomobilciler esnafının (günümüzün taksicileri) tepkisini çekmişti. Basına göre taksimetre konusunda bir Fransız şirketiyle sözleşmenin imzalanacağı 9 Kasım tarihli Cemiyet-i Umumiye-i Belediye toplantısı bittiği sırada Otomobilciler Cemiyeti Reis-i Sanisi (İkinci Başkan) Mehmet Senihi Bey⁴⁷ olay çıkarmıştı. Binanın koridorunda, *Cumhuriyet*'teki anlatımla “*avazı çıktığı kadar*” haykırarak “*yüzü kıpkırmızı kesilmiş, hiddetinden gözleri fırlamış bir halde*” sorunlarını dile getirmeye çalışmıştı. “*Şehremaneti bizi öldürüyor. İmdadımıza yetişiniz... Şehreminine derdimizi anlatamadık. Meclis-i Belediye'ye bir istida verdik. Cemiyetin başkatibi bunu bugün okutmadı. Emanet taksimetre için bir Fransız ile mukavele imzalıyor. Zavallı bizlerin ciğerlerimizi sökerek cebimizden alacağı paraları Fransız'a veriyor. İmdadımıza yetişin. Çünkü siz bizim vekillerimizsiniz*” sözleriyle tepkisini sürdürmüştü. Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Reis-i Sanisi Hakkı Şinasi

⁴⁵ “Şehremininin İddialara Cevabı”, **Son Telgraf**, 23 Teşrin-i Evvel 1340, s.1; **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, 1/4, 1 Kanun-ı Evvel 1340, s.79.

⁴⁶ “Araba ve Otomobillere Taksimetre Konuluyor”, s.2; “Arabalara Taksimetre”, s.3.

⁴⁷ Semih olarak yazılmıştı. Mehmet Senihi Yürüten olmalı. Hakkında Bkz. **TBMM Albümü-1920-2010**, c.2 (1950-1980), 2.Bs., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s.52; Esra İlkay Keloğlu-İşler, “Türkiye'nin Demokrasi Açılışı: 1946 ve 1950 Seçimlerinde DP'yi İktidara Getiren Duygusal Rüzgâr”, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Demokratik Kesitler**, Ed. Eminaalp Malkoç-İ. Arda Odabaşı, Derlem Yayınları, İstanbul, 2016, s.237-256.

Paşa (Erel), kendisiyle konuşarak durumu anlamaya çalışmış; bu arada Senihi Bey, Cemiyet-i Belediye-i Umumiye'yi hiçbir şeyden haberdar olmamakla suçlayarak “*Bu mukavele yüzünden otomobilcilerden bir milyon lira çıkıyor ve Fransa'ya gidiyor. Bu para bizim zayıf omuzlarımıza yükleniyor*” diye konuşmasına devam etmişti. Şinasi Paşa, başkatipten dilekçenin durumunu öğrendikten sonra getirterek incelemişti.

Otomobilciler dilekçelerinde Şehremaneti'nin taksimetre takma zorunluluğu getirdiğini, bunu kabul etiklerini belirtmişler; bununla birlikte taksimetre için her ay Fransızlara 320 kuruş kira ödemeye mecbur bırakıldıklarını ve bu meblağın İstanbul'daki bütün otomobiller gözetildiğinde 12 senede 1.000.000 liraya yakın bir rakama tekabül ettiğini ileri sürmüşlerdi. Buna karşı ayda 10 lira vererek taksimetre almayı önermekteydiler. Otomobilciler kendi incelemeleri aracılığıyla Fransızların 100 liralık makinelerinin gerçekte Paris'te 50 lira olduğunu öğrendiklerini ifade etmişlerdi. Gümrük vergisi vererek kendilerinin taksimetre almalarını teklif etmişler; dilekçelerinin dikkate alınarak sözleşme imzasının iki gün ertelenmesini istemişlerdi. Hakkı Şinasi Paşa, Şehremini Emin Bey ile görüşerek Senihi Bey'e iddiaların incelenmesi için sözleşme imzasının iki gün ertelendiğini bildirmişti. Buna rağmen Senihi Bey “*Mösyö Jake'nin⁴⁸ hatırı için bu daire esnafı öldürüyor*” diye bağırarak binadan ayrılmıştı⁴⁹.

Şehremini Emin Bey ise gazete muhabirlerine verdiği demeçte herkesin kendi menfaatini düşündüğü gibi hükümet ve resmi kurumların da kamuoyunun menfaatini sağlamak durumunda olduklarını hatırlatarak halkın menfaati çerçevesinde inceleme yaptıklarını açıklamıştı. Hemen her coğrafyada taksimetre benzeri uygulamalara başvurulduğundan bahseden Emin Bey, aylarca süren ihaleden sonra talip

⁴⁸ Jake “*كاسي*” şeklinde yazılmıştı.

⁴⁹ “Emanette Bir Vaka”, **Cumhuriyet**, 10 Teşrin-i Sani/Kasım 1924, s.2. *Vatan*'da “*Hakkımıza istiyoruz*” diye bağırıldığı ve Şehremaneti'ne defalarca başvuru yaptığı yazılmıştı. “*320 kuruş kira vermektense ayda 10 lira vererek aleti satın almak*” niyetinde oldukları üzerinde de durulmuştu. “Otomobilcilerin Telaşı”, **Vatan**, 10 Teşrin-i Sani 1924, s.2. *İkdam*, Senihi Bey'in çıkardığı gürültüden bahsetmeden şoförlerin bir şikayette bulduklarını ve bir öneri getirdiklerini aktarmıştı. “Taksimetre Meselesi”, **İkdam**, 10 Teşrin-i Sani 1924, s.3.

olanların numuneleri arasından en elverişli ve genel bir modeli seçtiklerini, Şoförler Cemiyeti'ne meseleyi anlattıklarını ve onların da uygun bulduğunu aktarmıştı. Şehremini Emin Bey, 320 kuruşluk⁵⁰ “*bedel-i icar*”ın fazla görüldüğünü ancak 100 lira olan bir taksimetrenin senelik 20-25 liralık onarım/bakım gerektirdiğini, şirketin tamir masrafını üstlenerek senelik kirayı 12 liraya düşürdüğünü, bu yüzden söz konusu ödemenin yüksek olmadığını vurgulamaya çalışmıştı. *Cumhuriyet*'te yayınlanan ifadeleriyle “*Şoförler taksimetre almak hususunda serbest bırakılmışlardır. Bu takdirde makinelerin tamiratını behemahal şirket yapacaktır. Şoförler ise makinelerin kendi tamirhanelerinde yapılmasını istiyorlar. Fakat biz kendi kontrolümüz dahilinde bile olsa bunu muvafık görmüyoruz. Çünkü ayarların karışık olması ihtimali vardır. Şoförler tarafından aletlerin mübayaası için yapılan teklifi hatta taksite rabt etmek suretiyle şirkete kabul ettireceğim. Yalnız ihtilaf makinelerin hangi tamirhanede yapılması noktasındadır*” diyerek tartışmalara açıklık kazandıracaktı⁵¹.

Otomobilcilerin taksimetre hakkındaki dilekçesi, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin 16 Kasım 1924 tarihli toplantısında bir sonraki toplantının gündemine alınmıştı⁵². Emin Bey başkanlığındaki 19 Kasım tarihli toplantıda “*1. Mösyo Jake taksimetreleri (100) liraya veriyor, bu pahalıdır. 2. Mukarrer fiyat üzerinden alınacak taksimetreler tamirhanede ucuz olarak tamir edilsin. 3. (340) kuruş kira ağırdır. 4. Defaten ve peşinen alacakların fiyatının da tayini.*” içeriğindeki otomobilcilerin dilekçesi okunmuştu⁵³. Arabalara konulacak taksimetre meselesi görüşülürken Ziya Molla genelde de olduğu gibi muhalefet/itiraz ederken Hikmet Bey, bunun bir fabrikaya tahsisini doğru bulmadığını dile getirmiş; hatta belki Türkiye'de bu makineyi yapacak insanların yetişebileceği

⁵⁰ *Tevhid-i Efkâr*'da 380 kuruş olarak geçmektedir.

⁵¹ “Şoförler, Emanet İtilafı”, **Tevhid-i Efkâr**, 11 Teşrin-i Sani 1924, s.4; “Emanet ve Taksimetreler”, **Cumhuriyet**, 11 Teşrin-i Sani 1924, s.4. *İkdam*'da kira bedeli olarak 380 kuruş kaydedilmişti. “Taksimetre Meselesi”, **İkdam**, 11 Teşrin-i Sani 1924, s.2.

⁵² “Cemiyet-i Umumiye-i Belediye”, **Vatan**, 17 Teşrin-i Sani 1924, s.2; “Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin Dünki İctimar”, **Cumhuriyet**, 17 Teşrin-i Sani 1924, s.2; “Cemiyet-i Belediye”, **İkdam**, 17 Teşrin-i Sani 1924, s.2.

⁵³ “Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin Dünki İctimar”, **Vatan**, 20 Teşrin-i Sani 1924, s.2.

ihtimaline dayanarak 12 senelik bir sürenin kabul edilmesini eleştirmişti. Zaten toplantıdaki temel tartışma konularından biri şehirde gerçekleştirilecek taksimetre uygulamasının sadece bir şirkete bırakılması meselesiydi.

Emin Bey, eleştirileri de cevaplandırmaya çalışarak taksimetrelerin 50 liralık olmadığını, bir taksimetre için 45 dolardan aşağı alınmadığını, şoförlerin kendi tamirhanelerini kullanmak istediklerini, bunun uygun olmadığını ve 12 senelik süre meselesinde de hiçbir sermayedarın kısa bir dönem için bu işe girmeyeceğine işaret etmişti. En önemlisi, taksimetre takılmaması ya da şoförlerin kendi tamirhanelerini kullanmalarının kabul edilmesi gibi noktaları karşılayacak şekilde “şoförlerin halkı soymakta devam etmelerine müsamaha etmiş olacağız” ifadesine başvurmuştu⁵⁴ ki Emin Bey’in şoförler hakkındaki bu sözleri bir dava konusu olacaktı⁵⁵. Toplantıda konunun İdare Encümenince incelenmesi uygun bulunmuştu⁵⁶.

⁵⁴ “Cemiyet-i Umumiye-i Belediye’de Hararetili Müzakerat”, **Cumhuriyet**, 20 Teşrin-i Sani 1924, s.2; “Cemiyet-i Umumiye-i Belediye’nin Dünki İctimai”, **Vatan**, 20 Teşrin-i Sani 1924, s.2. Türkiye’de 1924 yılı dolar kuru ortalaması 188.24 kuruştur. Türkiye Cumhuriyet Baş Vekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **İstatistik Yıllığı**, C 2 (1929), İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul Cumhuriyet Matbaası 1929, s.216.

⁵⁵ 1924 Aralık ayının ikinci yarısında, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye’nin sözleşmeyi reddetmesinin hemen ertesinde mülkiye müfettişlerinin müdahale ederek görüşme tutanaklarını alması, basında konunun çok kısa süre için bile olsa renk değiştirmesine yol açmıştı. İstanbul Mülkiye Heyet-i Teftişiyesi’nin talebi neticesinde Şehremaneti, 18 Aralık günü Cemiyet-i Umumiye-i Belediye’nin 19 Kasım tarihli zabıtlarını göndermişti. Muhakemat Encümeni’nin o gün ki zabıtları inceleme ihtiyacı duymasının nedeni, Emin Bey’e açılan bir davaydı. Zira 19 Kasım toplantısında Emin Bey’in “*Otomobillere behemahal taksimetre konacaktır. Şoförler tarafından halkın soydurulmasına müsamaha edemeyiz*” sözleri üzerine dinleyiciler arasındaki Şoförler Cemiyeti Reisi “*Bunu reddediyoruz*” diye bağırmişti. Bu tepki üzerine Emin Bey’in talimatıyla dışarı çıkartılarak polise teslim edilmişti. Senihi Bey de Emin Bey’e karşı dava açmıştı. “Şoförlerin Emin Bey’den Davası”, **Vatan**, 24 Teşrin-i Sani 1924, s.2; “Taksimetreler Meselesi Mühimleşti”, **Cumhuriyet**, 19 Kanun-ı Evvel 1924, s.4; “İstanbullular Ne İçin Ucuz Et Yiyemiyorlar?”, **Cumhuriyet**, 21 Kanun-ı Evvel 1924, s.2. 1924 Aralık ayının son toplantısında Emin Bey, “*Geçenlerde, huzur-ı alimizde izahat verirken şoförlerin reis-i sanisi olan zat burada bir vak’a çıkardı*” diyerek gizli celse talep edecekti. “Dün Cemiyet-i Umumiye-i Belediye’nin Mühim Bir İctimai”, **Tevhid-i Efkâr**, 1 Kanun-ı Sani 1925, s.3; “Cemiyet-i Umumiye-i Belediye’nin Dünki İctimai”, **Vatan**, 1 Kanun-ı Sani 1925, s.4.

⁵⁶ “Cemiyet-i Umumiye-i Belediye’de Hararetili Müzakerat”, s.2.

9 Aralık tarihli toplantıda ise Emin Bey, “otomobillere taksimetrenin kaç taksitte ve ne suretle satılacağını tamir parasını” konu alan bir konuşma yaparken uygulamayı gereksiz bulanlar olmuştu⁵⁷. Diğer yandan İdare Encümeni'nin mazbatası, Kavanin Encümenine havale edilmişti⁵⁸. Ancak Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin Kavanin Encümeni, otomobil taksimetreleri için Şehremaneti ile Mösyö Jake arasındaki ön sözleşmeyi kurum yararına olmadığı gerekçesiyle reddetmişti⁵⁹. Nitekim 17 Aralık'ta gerçekleştirilen toplantıda encümenin mazbatası okunduğunda sözleşmenin hukuki mevzuata uygun bulunmadığı gibi kurumu bazı mali taahhüt ve masrafa soktuğu düşüncesine varıldığı ortaya çıkmıştı. Ayrıca sefer ve tarife gibi konuların halkı ve ilgilileri zarara sokmayacak şekilde çözümlenmesi için gerekenlerin yapılması üzerinde de durulmuştu. Nihayet hararetli tartışmalardan sonra sözleşmenin mevzuattaki kanunlar dairesinde tadil edilmesi için Şehremanetine havale edilmesi kararı alınmıştı⁶⁰.

1924 yılı sonlarında Emin Bey, taksimetre meselesi de dahil olmak üzere hakkında yazdıklarından dolayı *Son Telgraf* gazetesi aleyhine

⁵⁷ “Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'de Bir Saat”, **Son Telgraf**, 10 Kanun-ı Evvel 1340, s.3.

⁵⁸ “Cemiyet-i Belediye'de”, **Cumhuriyet**, 10 Kanun-ı Evvel 1924, s.4.

⁵⁹ “Otomobil Taksimetre Mukavelesi Reddedildi”, **Cumhuriyet**, 17 Kanun-ı Evvel 1924, s.4.

⁶⁰ Mazbatayı kaleme alan Necati Bey'in -*Cumhuriyet*'in aktarımıyla- “*Bu parayı emanet ne namla alacaktır?*” sözleri, Mösyö Jake'nin her bir taksimetre için Şehremaneti'ne vereceği 15 kuruşun mevzuata ve dolayısıyla hukuksal işleyişe uygun bir yeri olmadığı eleştirisini ortaya koyuyordu. Ali Rıza Bey ise sözleşmede müteahhitin sözünü yerine getirmemesi halinde nakit bir ödeme cezasıyla karşılaşacağı yönünde bir içerik olduğunu hatırlatmıştı. Ancak “*Emanet mukavele ile başka bir usul-i muhakeme tasavvur etmiş, halbuki kanunen muayyen olmadıkça kimseden on para alınmaz*” vurgusunu ihmal etmemişti. Ayrıca otomobillere taksimetre konulması işinin bir tekele dönüşmemesi gerektiği belirtirken birkaç model getirtilip bunların inceleme, kontrol ve ayarlarının kurumca yapılmasını önermişti. Oturumu yöneten Emin Bey ise öncelikle bu sözleşmenin hükümetin onayına sunulacağını altını çizmiş; hatta tekrarlamıştı. 15 kuruşun ihtiyaç karşılığında alınacağını ve saatleri damgalama, kontrol gibi hizmetler sunulacağını hatırlatmıştı. Ceza ile ilgili hükmünse Belediye Meclislerinin yetkileri kapsamında olduğunu ileri sürmüştü. “Taksimetreler Mukavelesi Tadil Edilecek”, **Cumhuriyet**, 18 Kanun-ı Evvel 1924, s.2; “Taksimetre Mukavelesi Tekrar Emanet'e Gönderildi”, **Tevhid-i Efkâr**, 18 Kanun-ı Evvel 1924, s.3; “Cemiyet-i Umumiye-i Belediye”, **Vatan**, 18 Kanun-ı Evvel 1924, s.2.

birkaç kez mahkemeye başvurmuştu. Taksimetre meselesiyle ilgili olarak gazetenin Mesul Müdürü Fevzi Lütü Bey aleyhine açtığı davanın 1925 Ocak ortalarındaki Birinci Ceza Mahkemesi'ndeki celsesi sırasında Emin Bey, (diğer davalar gibi) bu davadan vazgeçmiş; savcılık davanın düşmesini istemişti⁶¹. O günlerde Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin bütçe hakkındaki değerlendirmelerine Emin Bey'in icraatlarının eleştirisini de ekleyen Ziya Molla kanalıyla taksimetre tartışmaları tekrar gündeme gelecekti⁶².

Şehremaneti, 1925 yılı başlarında çalışmalarını sürdürmüş ve taksimetre uygulamasına halkı alıştırmak için sözleşmenin imzalanmasına kadar on otomobile taksimetre konulması kararı alınmıştı. Ayrıca sözleşme öncesinde diğer otomobil ve araba sahiplerinin de isterlerse taksimetre kullanabilecekleri öngörülmüştü⁶³. 20 Ocak 1925 günü Şoförler Cemiyeti'nden seçilen bir grup Şehremini Emin Bey'i ziyaret ederek otomobillere takılacak taksimetreler hakkında görüşmüşlerdi⁶⁴. Bu dönemde gerçekleştirilen görüşmelerle taksimetre meselesi bir çerçeveye bağlanmıştı. Buna göre biri Mösyö Jake'ninki olmak üzere iki ya da üç model belirlenecek ve şoförler istediklerini seçeceklerdi⁶⁵. İlerleyen tarihlerde, 1926 başlarında, taksimetre fiyatlarının 80 lira olduğu ve 290 kuruşa kiralandığı haberi basında çıkacaktı⁶⁶ ki fiyatlardaki bu değişim yaklaşık bir yıl önceki temas ve değerlendirmelerle ilişkili olmalıdır.

⁶¹ "Emin Bey Davadan Vazgeçti", **Tevhid-i Efkar**, 15 Kanun-ı Sani 1925, s.4; "Emin Bey Davadan Vazgeçti", **Cumhuriyet**, 15 Kanun-ı Sani 1925, s.3.

⁶² Ziya Molla, Emin Bey'in "*Otomobillere kariben taksimetre vaz olunacağı*" söylediğini ancak "*Bunun ne karibi ne de baidi kalmıştır. Çünkü meclis, bu mukaveleyi reddetmiştir*" demişti. Emin Bey ise "*Hükümet bir madde-i kanuniye halinde bu işi Büyük Millet Meclisi'ne göndermek üzeredir*" karşılığını vermişti. "Cemiyet-i Belediye'de Tatlı Geçen Bir Celse", **Cumhuriyet**, 13 Kanun-ı Sani 1925, s.2.

⁶³ "On otomobile taksimetre konuyor", **Cumhuriyet**, 17 Kanun-ı Sani 1925, s.4.

⁶⁴ "Üsküdar'ın müstakbel planı tesbit edildi", **Cumhuriyet**, 21 Kanun-ı Sani 1925, s.4.

⁶⁵ "Emin Bey geldi", **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1925, s.1.

⁶⁶ "Otomobillerde taksimetre", **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1926, s.4.

1925 sonbaharında basında bütün otomobillerin taksimetre takmak zorunda oldukları aksi takdirde şoförlerin meslekten men edilecekleri haberi yer almıştı. Aynı dönemde, Eylül sonlarına doğru siparişi verilen taksimetrelerden 500 tanesinin İstanbul'a yakında ulaşacağı haberleri de basına yansımıştı⁶⁷. Bunlara ek olarak 1926 Mayıs'ında "lüks otomobillere" taksimetre konulmaması kararı verilmişti. Bu sınıftaki araçlar cadde ve sokaklarda durmayacaklar sadece müşterileri tarafından çağırıldıklarında/istendiklerinde garajlarından çıkabileceklerdi. Bu yaklaşım doğrultusunda Şehremaneti Heyet-i Fenniyesi lüks otomobilleri ayırmaya başlayacaktı⁶⁸.

Taksimetre Tarifesi

İstanbul'da ulaşımda kullanılan ticari otomobillere taksimetre takılması zorunluluğu getirildiğinde ilk aşamada ortaya çıkan kararlardan biri -doğal olarak- mekanizmanın üstündeki kilometre hesabı ile araba veya otomobillerin aldığı mesafeye göre müşterinin ödemesi gereken miktarı gösteren rakamların Türkçe olmasıydı⁶⁹. Ayrıca 1926 Mart'ına kadar⁷⁰ yerine getirilmesi gereken taksimetre zorunluluğunun sınırlaması da vardı. Argo, Jake ve Seyman⁷¹ markalarının dışında kalan taksimetreler kullanılamayacaktı. Taksimetreli otomobiller için dönemin geçerli fiyatlarının ortalaması alınarak bir de tarife hazırlanmıştı. Daha sonra Şehremaneti'nin tarifeyi bastırarak belediyenin ilgili birim ve merkezlerine yönlendirmesi öngörülmüştü.

Tarifede gündüz ve gece ayrımı yapılarak ücretlendirme düzenlenmişti. Gece tarifesi kış aylarında saat 22.00'dan, yaz mevsiminde ise saat 23.00'dan sonra geçerliydi. Önemli olarak tarifede; iki sıra müşteri taşıyabilecek kapasitedeki otomobiller birinci sınıf, bir sıra müşteri taşıyabilenler ikinci sınıf olarak kabul edilmişti.

⁶⁷ *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1925, s.3.

⁶⁸ *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1926, s.4.

⁶⁹ "Arabalara Taksimetre", *Vatan*, 23 Eylül 1924, s.3; "Araba ve Otomobillere Taksimetre Konuluyor", *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1924, s.2.

⁷⁰ 28 Şubat akşamına kadar taksimetre takılması zorunluluğu getirilmişti.

⁷¹ Argo "ارغو", Jake "ژاکه" ve Seyman "سعیمان" şeklinde yazılmışlardı.

Birinci sınıf otomobillerde gündüz ilk 600 m. için 60 kuruş ücret belirlenmişti. Devamında her 200 m. için 3 kuruş fiyatlandırma söz konusuydu.

İkinci sınıf otomobillerde ilk 600 m. için 40 kuruş ve devamında her 200 m.'de 2 kuruş ücretlendirme geçerliydi.

Beklemede/duraklamalarda ise birinci sınıf otomobillerde her iki dakikada 3 kuruş, ikinci sınıflarda 2 kuruş işletilecekti.

Gece tarifesinde ilk 400 m. için birinci ve ikinci sınıf otomobillerden 60 ve 40 kuruş alınırken her 133.33 m.'den (133 m. 33 cm.) birincilerde 3, ikincilerde ise 2 kuruş ve beklemelemlerde her 93 saniye (1 dk. 33 sn.) için yine 3 ve 2 kuruş alınacaktı.

Tarifeye göre bazı mahallerin müşterileri, bu ücretlendirmenin dışında ek olarak gündüz 100 ve gece 150 kuruş ödeme yapacaklardı. Bu ödeme otomobillerin boş dönmesi gözetilerek konulmuştu. Ek ücret alınacak bölgeler İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar olarak kategorilendirilerek detaylandırılmıştı⁷². Köprünün geçilmesi halinde 20 kuruş ücretin müşteriye ait olduğunu belirleyen tarifedeki taksimetre işleyişi *Cumhuriyet*'te şu cümlelerle aktarılmıştı: “*Taksimetre nin, bayrağının yukarısında olması otomobilin boş olduğuna delildir ve bu halde otomobilci gelecek müşteriyi kabule mecburdur. Bu vaziyette aletin müş'iri serbest işareti ni gösterir. Boş olan müş'ir taksimetre nin işlediği halde kayd etmediğine alamettir. Tediye müş'iri görülünce son ücretin tespit edilmiş olduğu anlaşılır*”⁷³.

⁷² “İstanbul'da: Eyüp dahilinde kalmak üzere surların harici. Beyoğlu'nda: Karaağaç pay mahallinden bed ile Halıoğlu, Darülaceze şosesi, Hürriyet-i Abidiye Tepesi, Balmumcu Çiftliği ve Bebek arasına mev sul hattın harici. Üsküdar'da: Çengelköy Mektebi'nden Beylerbeyi Sarayı arkasına ve oradan Kısıklı, Küçükçamlıca menbaı, Acıbadem caddesi, Kutre tarihi ile Fener İstasyonu'na mev sul hattın harici”.

⁷³“Otomobillere Taksimetre Vaz'ına Başlandı”, **Cumhuriyet**, 3 Kanun-ı Sani 1926, s.3. Gazetede ki aktarımların hemen aynıyla en erken Ocak sonuna doğru yayınlandığı anlaşılan Şehremaneti Mecmuası'nda da karşılaşılmaktadır. “Taksimetreli Otomobil Tarifesi”, **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, 2/17, Kanun-ı Sani 1926, s.223-224.

Tarifenin basında yayınlandığı günlerde, yaklaşık bir yıl önceki planlama doğrultusunda 2 Ocak 1926'da Taksim'deki Otomobilciler/Otomobil Şoförleri Cemiyeti'nde tören yapılarak on otomobile Argo sistemindeki taksimetreler yerleştirilmişti. Şehremini Emin Bey, yanında Heyet-i Fenniye Müdürü ile Müdür Muavini Fuat Beyler bulunduğu halde tören sırasında ilk taksimetreyi bizzat kendisi takmıştı. Öte yandan Mart ayına kadar otomobillere taksimetre konulması zorunluluğuna bağlı olarak zaten bazı otomobilciler araçlarına taksimetre koydurmuşlar ya da koydurmaktaydılar. O günlerde basın düzeninde 200 kadar daha taksimetrenin takılacağı haber olmuştu⁷⁴.

İstanbul şoförleri taksimetre takma töreninden⁷⁵ yararlanarak bizzat Emin Bey'e aslında kendi fiyatlarından hareketle hazırlanmış olan tarife hakkında itirazlarını dile getirmişlerdi⁷⁶. Böylece 1926'nın ilk günlerinde tarifenin otomobilcilerin zararına olduğu iddiasıyla başlayan süreç, Şehremaneti ile görüşmelere dönüşmüş ve bu süreç içinde taksimetreler tekrar denenmişti. Sürecin ürünü olarak şoförler lehine bir değişiklik yapılacağı beklentisi kamuoyuna yansımıştı⁷⁷. Bunu doğrular şekilde kısa süre sonra Şehremaneti, şoförler lehine değişikliğe gidecekti. Buna göre gündüz sefer yapan otomobiller tarifede ilan edilen gece seferleri şartlarına tabi olacaklardı. Saat 22.00'dan sonra her sefere de toptan 50 kuruş zam yapılacaktı⁷⁸.

⁷⁴"İstanbul'da İlk Taksimetre", **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, 2/17, Kanun-ı Sani 1926, s.222; **Cumhuriyet**, 3 Kanun-ı Sani 1926, s.3; "Otomobillere Taksimetre Vaz'ına Başlandı", **İkdam**, 3 Kanun-ı Sani 1926, s.1-2. *İkdam*'da taksimetre takılan bir otomobil ile Taksim'den hareketle Sultanahmet dolaşarak İstanbul Vilayet binasına kadar gidildiği, taksimetrenin 130 kuruş ücret çıkardığı da haber olmuştu.

⁷⁵ Emin Bey, anılarında tören hakkında "İstifamdan iki hafta evvel yani 2.12.1926 günü Türkiye[de] ilk defa olmak üzere otomobillere taksimetre tatbiki merâsimi yapılmıştı. Bu sâyede müşteri ve şoförler arasındaki pazarlık usulu ortadan kalkmıştı" ifadelerine başvurmuştu. Belirtmek gerekir ki kesin nedeni bilinmemekle birlikte tören için verilen tarih muhtemelen basım hatasıyla gazetede yanlış çıkmıştır. Emekli İstanbul Şehremini Operatör Dr. Emin Erkul Seyitoğlu, "Tefrika 26-İstifam ve Tepkileri...", **Vakit**, 10 Mayıs 1955, s.2.

⁷⁶ "Otomobillere Taksimetre Vaz'ına Başlandı", **Cumhuriyet**, 3 Kanun-ı Sani 1926, s.3.

⁷⁷ "Taksimetre Otomobiller İçin Zararlı Mı?", **Cumhuriyet**, 10 Kanun-ı Sani 1926, s.3.

⁷⁸ "Taksimetre Fiyatları Konulmadan Arttı", **Cumhuriyet**, 15 Kanun-ı Sani 1926, s.2.

Tarife, bu değişiklikleri içerecek şekilde *Şehremaneti Mecmuası*'nda yayınlanmıştı. Dergide taksimetrenin işleyiş şeması şöyle tanıtılmıştı:

“Aletin bayrağının yukarısında olması otomobilin boş olduğuna delildir ve bu halde otomobilci gelecek müşteriye kabule mecburdur. Bu vaziyette aletin müş'iri serbest işaretini gösterir. Bayrak çevrilerek (1) numaranın ve gündüz müş'irinin tarife mahalline getirilmesi, gündüz tarifesinin ve tekrar çevrilerek (2) numaranın gece müş'irinin getirilmesi gece tarifesinin işlediğine alamettir. Bayrak tarifelere gelince birinci sınıf otomobilde (60) ikinci sınıf otomobilde (40) kuruş gösterir. Otomobil yürüdükçe ve durdukça bu rakamlar baladaki tarifeye göre tezayüd eder. Zammıyat için olan müş'ir ayrıca el ile işletilir. Otomobil eshabının menafını sıyanet için bunun müş'iri de yüz kuruşu fazla yazmadıkça zamm ücretinin verilmemesi icab eder. Emanetçe tesbit edilen taksimetre fiyatları otomobillerin kamilen taksimetre vazıyla rağbetin ve seyrüseferin tezayüdü esasına nazaran tanzim edilmiş olması hasebiyle bir numaralı tarifenin şimdiden tatbiki otomobil eshabının zarardide olmalarını mucib olacağı bittecrübe anlaşıldığından gündüzleri iki numaralı gece tarifesinin tatbiki ve geceleri kış saatiyle yirmi ikiden itibaren şebu (شبو [-işbu]) tarifeden fazla olarak beher sefer için maktuan yarım lira zamm alınması takarrür etmiştir. Boş olan müş'ir taksimetrenin işlediği halde kayd etmediğine alamettir. Tediye müş'iri görününce son ücretin tespit edilmiş olduğu anlaşılıyor. Aletin zuhurundaki işaretinden beri kilometreleri gösterdiğinden bidayet ve nihayet hareketteki işaret okunarak kat edilen kilometre anlaşılıyor”.

Bu tanıtımda en son olarak taksimetrede bir fazlalık görülüp görülmediğine karşı uyanık olunması ve böyle durumlarla karşılaşıldığında en yakın belediye dairesinin haberdar edilmesi istenmişti. Şeh-

remaneti'nin bu düzenlemesinde yer verilen gece tarifesine göre şoförlerin alacağı 50 kuruşluk fark⁷⁹, Mayıs 1926 başlarında 25 kuruşa çekilecekti⁸⁰.

Öte yandan Şehremaneti'nce 13 Ocak 1926 tarihli “*Şoförler ve taksimetrelili otomobiller hakkında*” 9 numaralı genelge yayınlanmıştı. Genelgede (hizmete alınacak şoförlerin nitelikleri, araçların tamir yerlerinin yanında) taksimetrelili otomobillerin istedikleri her bekleme yeri ya da durakta durabilecekleri, nöbet ve sıraya tabi olmayacakları, buna engel olmak isteyenlerin cezalandırılmasının sağlanması üzerinde durulmuştu⁸¹. İstanbul'daki taksimetre uygulamasının bir çerçeveye sokulmaya çalışıldığı bu dönemde, 20 aylık bir çalışma sürecinin ardından Emin Bey, 18 Ocak 1926 tarihinde sağlık şartlarını mazeret göstererek istifa etmiş; istifası ertesi gün kabul edilmişti⁸².

Taksimetrelerin Takılması/Takılmaması Krizi ve Geçici Tarife

1926 Şubat ortalarında Şehremaneti, belediye dairelerine bir genelge göndererek Mart'tan itibaren taksimetresiz otomobillerin yolcu taşıyamayacağını ve aksi takdirde otomobil sahiplerinin cezalandırılacağını bildirmişti⁸³. 28 Şubat'a kadar taksimetre taktırma zorunluluğunun bulunması ve bu tarihe kadar taksimetre taktırmayan araçların yolcu taşımamasının yasaklanacak olması, *Cumhuriyet*'te “*şeker ve gaz buhranından sonra galiba bir de 'otomobil buhranı' başlayacaktır*” şeklinde yorumlanmıştı. Gazetede “*şehrimizde dört beş bin kadar otomobil olduğundan şimdikiye kadar bunların ancak pek azına taksimetre vaz edilebilmiştir*” değerlendirilmesine gidilmişti. Dolayısıyla gazetede üç fabrikanın atölyelerinin ancak günde 70 kadar taksimetre takabildiklerinin altı çizilerek

⁷⁹ “Taksimetrelili Otomobil Tarifesi”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, 2/17, Kanun-ı Sani 1926, s.223-224.

⁸⁰ “Otomobil Gece Zammı 25 Kuruş!”, *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1926, s.2.

⁸¹ *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, 2/17, Kanun-ı Sani 1926, s.235.

⁸² “Emin Bey'in İstifası”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, 2/17, Kanun-ı Sani 1926, s.229-230. Emin Bey, anılarında otomobillere taksimetre takılmasını başlıca icraatları arasında sıralamıştı. Emekli İstanbul Şehremini Operatör Dr. Emin Erkul Seyitoğlu, “Tefrika 26-İstifam ve Tepkileri...”, *Vakit*, 10 Mayıs 1955, s.2.

⁸³ “Taksimetresiz Otomobil Olmayacak”, *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1926, s.3.

krizin kaçınılmaz olduğu savunulmuştu. Ayrıca şoförlerin sürenin uzatılması için uğraştıkları fakat olumlu bir sonuca ulaşamadıkları ve bu yüzden 26 Şubat Cuma günü bile taksimetre taktırmak için uğraştıkları vurgulanmıştı⁸⁴. Muhtemelen “dört yüz beş yüz” yerine “dört beş bin” yazıldığından verilen rakamlar yanlıştı. Hatta atölyelerde günlük monte edilebilen taksimetre sayısı hakkındaki bilgiler de şüphe uyandırmaktadır. Fakat asıl anlatılmak istenen yeterli derecede otomobile taksimetre takılamadığı ya da takılmadığı idi.

Gazetenin 28 Şubat baskısında bir gün önce ilan edilen “*otomobil buhranı*” yaşanacağı hakkındaki tahminlerin yanlış olduğu belirtilerek bir anlamda düzeltmeye gidilmişti. Hem *Cumhuriyet* hem de *İkdam*'da İstanbul'da toplam 700 kadar otomobil bulunduğu, bunlardan yaklaşık 200'ünün tamirat gibi nedenlerden dolayı kullanım dışı oldukları hatırlatılmış; geriye kalan 500 otomobilin çoğunun iş beklediği ve sonuçta 400 taksimetre geldiğinden bunların yerleştirildiği otomobillerin şehirde ihtiyacı karşılayabileceği söylemine özen gösterilmişti⁸⁵. Zaten *Cumhuriyet* ve *İkdam* gazetelerinin iki gün önceki (26 Şubat) değerlendirmelerine göre de taksimetre takılan otomobil sayısı 220'yi bulmuştu ve bu otomobillerden 125'i küçük kalan 95'i büyüktü. Üç farklı fabrikanın taksimetreleri (Argo⁸⁶, Jake ve Seyman), yine bu fabrikalara ait üç atölyede takılmaktaydı ve her bir atölye günde ancak 21 otomobile taksimetre yerleştirebilmekteydi⁸⁷.

⁸⁴ “Otomobil Buhranı!”, *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1926, s.3.

⁸⁵ “Son Gün”, *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1926, s.5; “Otomobillerde Taksimetre Mecburiyeti”, *İkdam*, 28 Şubat 1926, s.1. *İkdam*, 300 Argo ve 100 Jake modeli taksimetre takılı olduğunu belirtmişti. *Cumhuriyet* gibi süre uzatma başvurularının kabul edilmediğini ve şoförlerin taksimetre taktırmak için atölyelere özellikle 27 Şubat'ta yığıldıklarını yazmıştı.

⁸⁶ Arago şeklinde yazılmıştı.

⁸⁷ “Otomobillerde Taksimetre”, *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1926, s.4; “Otomobillere Taksimetre Vaz'ı”, *İkdam*, 26 Şubat 1926, s.1. *İkdam*'da taksimetre modelleri Argo (الغو), Jake (جكاه) ve Seyman (سيمان) olarak sıralanmıştı. Argo'nun (Algo diye yazılmıştı) 52 dolar, Jake'nin 80-100 lira civarında olduğu ve kiralık taksimetreler için üç ayda bir 870 kuruş verileceği kaydedilmişti.

Bununla birlikte Şubat sonu itibarıyla Üsküdar ve Kadıköy Belediye Dairelerinin sınırları içinde çalışan otomobillerin az bir kısmına taksimetre takılmıştı. Bundan dolayı Şehremaneti, şehrin Anadolu yakasına taksimetreli otomobiller geçirerek tedbir alma yönüne gitmişti⁸⁸. Ayrıca tüm yorum ya da değerlendirmelere rağmen Şubat sonunda taksimetre takılma sürecinin uzatılmaması atölyelerde yığılmaya yol açmıştı. Bundan yararlanan otomobilciler, İstanbul'da taksimetre mevcudunun ihtiyacı karşılayamayacağı iddiasıyla yeterli derecede taksimetre gelinceye kadar uygulamanın yürürlüğe girmemesini istemişlerdi. Şehremaneti muavinlerinden Şükrü Ali Bey, “*Ervelce ilan ettiğimiz vecihle taksileri kendileri sipariş edeceklerdi. Sipariş edilmeden tabii taksi gelmez. Temdide sebep görmediğimiz için temdid etmeyeceğiz*” açıklamasını yapmıştı⁸⁹. Bu açıklama otomobilciler cephesinde -belki de Şehremaneti ile otomobilciler arasında da- bir koordinasyon ya da iletişim sorunu yaşandığına dolaylı şekilde işaret etmekteydi.

Cumhuriyet, 1 Mart 1926'da konu ile ilgili “*Artık pazarlık yok! Taksimetresiz otomobil kalmadı*” başlığını atmıştı. Taksimetre taktırmadan çalışan otomobiller ise 1 ile 25 lira arasında nakdi ceza ödeyecekti⁹⁰. Uygulamada ise taksimetre siparişini kanıtlayan şoföre 1 lira, kanıtlayamayana 5 lira ceza kesiliyordu. Tekrarlanması halinde ceza yükseltilmekteydi⁹¹. Bu arada Şehremaneti, özel araba plakası için başvuruları da bir aylığına durdurmuştu⁹².

28 Şubat'ta yeniden sürenin uzatılması ya da cezaların hafifletilmesi için başvuran fakat yine sonuç elde edemeyen şoförler⁹³ pes etmeyerek 1 Mart günü yani yeni düzenin/ uygulamanın yürürlüğe girmiş olmasına rağmen tekrar sürenin uzatılmasını istemişlerdi. Şehremaneti ise taksimetre ismarlamayan otomobilciler için erteleme yapmayacağını bir tebliğ ile yinelemişti. Bu arada *Cumhuriyet* ve *İkdam* gibi

⁸⁸ Üsküdar'da Daha Çok Otobüs İşlemektedir. “Son Gün”, s.5.

⁸⁹ “Son Gün”, s.5.

⁹⁰ “Artık Pazarlık Yok!”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1926, s.3.

⁹¹ “Otomobillerde Taksimetre”, *Cumhuriyet*, 3 Mart 1926, s.5.

⁹² “Taksimetresiz Otomobillere Ceza”, *İkdam*, 3 Mart 1926, s.3.

⁹³ “Artık Pazarlık Yok!”, s.3.

yayın organlarında şehirde taksimetre takılı olmayan otomobillerin çalışmadığı hakkında haberler çıkmıştı. Az sayıda kişiye ceza kesilmiş olması, bu haberleri doğrulayan veriler olarak yorumlanmıştı⁹⁴.

Cumhuriyet'in 1 Mart nüshasında daha önce aktarılan otomobil sayısına yönelik veriler tekrar revize edilmiş; İstanbul'da mevcut otomobil sayısı 600, taksimetre takılı olanların sayısı ise yaklaşık 350 olarak verilmişti. “*Otomobil buhranı*” yaşanmayacağı görüşü de tekrarlanmıştı⁹⁵. *İkdam*'ın ise Mart'ın ilk günleri için sayısal değerlendirmesi “*Şehrimizde 300 hususi otomobil vardır. 620 de lüks otomobil bulunmaktadır. Bunların 207'si evvelce, 40'ı yeniden taksimetre takmıştır. 200 tane de yeniden sipariş edilmiştir*” şeklindeydi⁹⁶.

Haberlerden anlaşıldığı kadarıyla önceden sipariş edilen taksimetreler, kısım kısım geldikçe şoförlere dağıtılmıştı. Bir kısmı doğrudan satılmış bir kısmı ise fakir şoförlere kiralanmıştı⁹⁷. 3 Mart gününe gelindiğinde 42 taksimetre gümrüğe ulaşmış; aynı gün 90 tane de Marsilya'dan yola çıkmıştı. Ancak sipariş edilmiş taksimetrelerin İstanbul'a ulaşmaları 25 gün (yaklaşık bir ay) sürmekteydi. Bu şartlar altında şehirde taksimetre takılmak suretiyle çalışan otomobil miktarının eski işleyen otomobil sayısına ulaştırılabilmesi en iyi ihtimalle Nisan'ın ilk günlerine hatta ortalarına kadar uzayacaktı⁹⁸. Dolayısıyla *İkdam*'ın 2 Mart tarihli nüshasındaki “... *anlaşıyor ki halen şehrimizdeki otomobillerin içinde taksimetresiz bir hayli otomobil mevcuttur*” saptaması şaşırtıcı değildi⁹⁹.

⁹⁴ “Otomobillerde Taksimetre”, s.5; “Taksimetre Kararı Tatbik Edildi”, *İkdam*, 2 Mart 1926, s.2. 3 Mart tarihli *İkdam* ise taksimetre siparişi veren şoförlere 1 lira, vermemiş olanlara iki katı ceza kesildiğini yazmıştı. “Taksimetresiz Otomobillere Ceza”, s.3. 4 Mart günü de kurallara uyulduğundan kimseye ceza kesilmediği kaydedilecekti. “Taksimetresiz Otomobiller”, *Cumhuriyet*, 5 Mart 1926, s.3.

⁹⁵ “Artık Pazarlık Yok!”, s.3.

⁹⁶ “Taksimetresiz Otomobillerde Ücret”, *İkdam*, 7 Mart 1926, s.1.

⁹⁷ “Artık Pazarlık Yok!”, s.3.

⁹⁸ “Şoförlere Suhulet”, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1926, s.5.

⁹⁹ “Taksimetre Kararı Tatbik Edildi”, s.2.

Birkaç güne kalmadan Şehremaneti taksimetresiz otomobillerin çalışmayacağı kararında değişikliğe gitmek durumunda kalacaktı. Çünkü basından da izlenebildiği gibi her ne kadar sorun yaşanmaya-acağı haberleri çıkmış olsa da taksimetresizlik nedeniyle işlemeyen otomobil sayısı ciddi bir orana ulaşmış ve şehirde çalışan otomobil sayısının sınırlı oranda kalması kendini olumsuz yönde hissettirmişti. Taksimetre siparişi vermiş şoförlerin mağduriyeti de gözetilerek yeniden bir düzenleme yapma gereği ortaya çıkmıştı. Bu doğrultuda Şehremaneti ek bir süre tanımamakla birlikte sadece taksimetre siparişi verenlerin zararını karşılayacak yeni bir tarife oluşturma yoluna gitmişti. Basına sızan haberlere göre Şehremaneti, taksimetrelerin işleyiş sistemini baz alarak çeşitli mahaller arasında taksimetrelerin kaydettiği fiyatları gözeterek bir tarife oluşturacaktı. Fakat taksimetre siparişi vermeyenler bu kolaylıktan yararlanamayacaktı¹⁰⁰. Nihayet Şehremaneti, İstanbul haritası üzerinde mesafeleri hesaplayarak yeni bir tarife düzenlemişti. Böylece bir ölçüde standart sağlanmakta idi; biraz da taksimetre sipariş etmiş olanların bu sayaçların takılmasına kadar olan mağduriyetleri giderilmekteydi. Bununla birlikte taksimetre getiren şoförlerden ayda 3 lira kira alındığından eşitliği sağlamak amacıyla yeni tarifeye dahil olanlardan yani taksimetresi gelmemiş şoförlerden de 3 lira alınması kararlaştırılmıştı ki bu meblağ “*tayyare ianesi olarak*” Tayyare Cemiyeti'nin İstanbul merkez şubesine verilecekti¹⁰¹.

Geçici tarifede İstanbul tarafında 351, Beyoğlu cephesinde 686 mevki sıralanmıştı. Büyük otomobillerde küçük otomobillere göre fiyatlar %50 zamlıydı. Küçük otomobillerle Eminönü'nden Ayasofya'ya 56, Kumkapı'ya 74, Beyazıt'a 58, Şehzadebaşı'na 76, Fatih'e 94, Karagümrük'e 110, Edirnekapı'ya 120, Rami'ye 170, Fener'e 72, Eyüp'e

¹⁰⁰ “Şoförlere Suhulet”, s.5. Bu tarife kapsamındaki şoförler önce Şehremaneti'ne müracaat edecekler, taksimetre siparişlerini ispat ederek taahhütname imzalayacaklardı. “Otomobil Ücretleri”, **Cumhuriyet**, 7 Mart 1926, s.6. İlerleyen günlerde de taksimetre takılma sürecinin Nisan ortalarında tamamlanacağı açıklamalarıyla karşılaşılmaktadır. “Taksimetresiz Otomobiller”, **Cumhuriyet**, 18 Mart 1926, s.4.

¹⁰¹ “Taksimetresiz Otomobiller”, s.3; “Otomobil Ücretleri”, s.6.

110, Aksaray'a 76, Çapa'ya 96, Şehremeni'ye 108, Topkapı'ya 118¹⁰², Silivrikapı'ya 114, Etyemez'e 102, Samatya'ya 112, Yedikule'ye 126, Bakırköy'e 194 kuruşa gidilecekti.

Karaköy'den Eminönü 44, Tophane 52, Dolmabahçe 76, Beşiktaş 92, Ortaköy 118, Kuruçeşme 144, Arnavutköy 164, Bebek 180, Rumeli Hisarı 208, Kasımpaşa 58, Halıcıoğlu 198, Karaağaç Mezbahası 206, Tepebaşı 56, Galatasaray 61¹⁰³, Taksim 74, Harbiye 94, Osmanbey 104, Şişli 114, Maslak 234, İstinye 296, Yeniköy 316¹⁰⁴, Tarabya 354, Büyükdere 418, Çırçır 462, Feriköy 134, Tatavla 140, Bomonti 128, Darülaceze 154¹⁰⁵, Hürriyet-i Abide 144, Kağıthane 166, Nişantaşı 104, Maçka 88, Yıldız 108, Gümüşsuyu 82, Galata Yolcu Salonu 44, Sirkeci İstasyonu 54, Şişhane 48 kuruştı. Taksim'den Bebek 161¹⁰⁶, Şişli 76, Eminönü 82, Büyükdere 380¹⁰⁷ kuruşa mal olacaktı.

İkdam'ın aktarımıyla “200'den fazla otomobilin” kullanacağı¹⁰⁸ bu tarife, Şehremaneti Matbaası'nın yoğunluğu nedeniyle Şoförler Cemiyeti tarafından bastırılmıştı. Dışarıda basıldığı için Heyet-i Fenniye, tarifeleri karşılaştırarak mühürledikten sonra şoförler 8 Mart'ta mühürlü tarifeleri buradan almaya başlayacaklardı. Yeni tarifenin uygulama/başlangıç tarihi, *Cumhuriyet*'te 9 Mart olarak duyurulmuştu¹⁰⁹. Birkaç gün sonra taksimetre siparişi veren otomobillerin tarifesinin

¹⁰² *İkdam*'da 116 kuruş olarak geçmektedir.

¹⁰³ *İkdam*'da 62 kuruş olarak geçmektedir.

¹⁰⁴ *İkdam*'da 306 kuruş olarak geçmektedir.

¹⁰⁵ *İkdam*'da 256 kuruş olarak geçmektedir.

¹⁰⁶ *İkdam*'da 166 kuruş olarak geçmektedir.

¹⁰⁷ *Cumhuriyet*'te taksimetre ismarlamış fakat siparişleri gelmemiş şoförlere yönelik hazırlanan tarifenin 7 Mart 1926'da yürürlüğe girdiği yazılmıştı. Fakat iki gün sonra farklı bir tarih söz konusu olacaktı. “Otomobil Ücretleri”, s.6; “Taksimetresiz Otomobillerde Ücret”, *İkdam*, 7 Mart 1926, s.1. *İkdam* ise tarifenin basımı tamamlanmadığından 8 Mart'ta yürürlüğe gireceğini yazmıştı. “Otomobilcilerin Şikayeti”, *İkdam*, 8 Mart 1926, s.2.

¹⁰⁸ “Taksimetresiz Otomobillerde Ücret”, s.1.

¹⁰⁹ “Taksimetresiz Otomobillerin Tarifesi”, *Cumhuriyet*, 9 Mart 1926, s.4.

düzgün işlediği, otomobilcilerin kurallara uymadığını gösteren bir gelişme ya da şikayet olmadığı haberleri sütunlara taşınmıştı¹¹⁰.

Aslında bu tarifeden rahatsızlık duyanlar, taksimetre uygulamasının takvimine uygun hareket eden otomobilcilerdi. Çünkü bu şekilde hem piyasaya 200 otomobil yeniden çıkmış hem de prensipli davranılmamış olunuyordu. Bunların yanında “*İkide bir teli kopuyor. Tamir ettiriyoruz, bu tamiratı güya Şoförler Cemiyeti yapacaktı, o da yapmıyor*” şikayetiyle toplumda diğerlerinden fazla para verdiklerini ileri sürmekteydiler¹¹¹. *İkdam*, şoförlerin bu şikayetlerinin Şehremanetince dikkate alınacağını yazmıştı¹¹².

Şehremaneti, taksimetre siparişi veren otomobilcilere yönelik tarifeye ortaya koyduğu toleransın bir oldubittiye yol açmaması için önlem almış; taksimetrelerin takılması sürecinin ne zamana kadar tamamlanacağını incelemiştir. Mart ortalarında Şehremaneti muavinlerinden Şükrü Ali Bey, Nisan'ın ilk haftasında bütün işlemler tamamlanacağından 15 Nisan 1926'dan sonra taksimetresiz otomobillerin kesin olarak çalışamayacağını ilan etmişti¹¹³. Basın değerlendirmeleri de 20 Nisan'dan sonra taksimetresiz otomobillere kesin olarak izin verilmeyeceği yönündeydi¹¹⁴.

Şükrü Ali Bey yine aynı döneme -aslında son açıklamasından birkaç gün öncesine- ait bir basın demecinde taksimetre meselesinin tamamen halledildiğini, pazarlık devrinin kapandığını ve taksimetrelerin takılmasıyla otomobillerin daha fazla rağbet gördüğünü söylemişti. Daha önce duraklarda 30-40 taksit beklerken artık birkaç taksitin beklediğini ve bu ilgi karşısında taksimetre ücretlerinin düşürüleceğini de duyurmuştu. Bu sözler bir ölçüde uygulamanın başarılı olarak değer-

¹¹⁰ “Taksimetresiz Otomobillerin Tarifesi”, *Cumhuriyet*, 15 Mart 1926, s.3.

¹¹¹ “Otomobil Ücretleri”, s.6.

¹¹² “Otomobilcilerin Şikayeti”, s.2.

¹¹³ “Taksimetresiz Otomobiller”, s.4.

¹¹⁴ “Taksimetresiz Otomobillerin Müddeti”, *Cumhuriyet*, 30 Mart 1926, s.4.

lendirildiği anlamını taşıyordu. *Cumhuriyet* ise konuyu “*Taksimetre pahalı*” şeklinde başlıklandırmıştı¹¹⁵. Mart sonlarında halktan fazla para istendiği şikayetleri ortaya çıkmıştı ki böyle haberler şoförlerin suistimale yöneldiklerini gösteren delillerdi¹¹⁶.

Nisan ortalarında ise farklı ve yeni bir sorun ortaya çıkmıştı. *Cumhuriyet*'in aktarımıyla taksimetresiz şoförlerden bir kısmı İstanbul'daki Fransız taksimetre fabrikasının temsilcisine başvurarak bedelini ödeyip acilen taksimetre getirtmeye çalışmışlardı. Gönderilen telgraf uyarınca Fransa'daki fabrika, direktörlerinden birine dört sandık taksimetre teslim ederek bir Pake vapuruyla İstanbul'a yollamıştı. Fabrikanın direktörü taksimetreleri yolcu eşyası gibi şehre sokmaya çalışınca bunlar geminin manifestosuna dahil olmadığından Rüsumat Müdüriyeti kaçak eşya işlemi yaparak Gümrük Kanunu'nun 68. maddesi doğrultusunda müsadere etmişti. Böyle bir ortamda Fransız fabrikanın temsilcisi, taksimetreleri İstanbul rıhtımında teslim ettiğini söyleyince şoförlerin ödedikleri meblağ tehlikeye girmişti¹¹⁷. İlk aşamada Şehremaneti'nden çıkacak “*mevad-ı zaruriye*”den olduklarına dair bir yazı şehre sokulmalarının anahtarı durumunda görülse de¹¹⁸ ancak 20 Nisan'da bir çözüm bulunmuştu. Taksimetrelerin ülkeye girişleri “*bedelleri ve resm-i gümrüğü depozito suretiyle*” Gümrük veznesine ödenmesiyle sağlanmıştı. Kaçak olup olmadıkları meselesi ise ileri tarihlerde halledilmek üzere bırakılmıştı¹¹⁹.

Nihayet Mayıs başlarında süreç, taksimetrelerin Şehremaneti tarafından kurşunla mühürlenmesi aşamasına kadar gelmişti. Taksimetrelerin tekerleğe bağlı kısımlarıyla üst ve alt kapaklarına, ücretsiz olarak kurşun mühür konularak mekanizmaya müdahale edilmesi ve

¹¹⁵ “Taksimetre Pahalı”, *Cumhuriyet*, 12 Mart 1926, s.2.

¹¹⁶ “Taksimetresiz Otomobillerin Müddeti”, s.4.

¹¹⁷ “Taksimetreler Kaçak Mı?”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1926, s.3; “Gümrükteki Taksimetreler Hala Bekliyor”, *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1926, s.3.

¹¹⁸ “Gümrükteki Taksimetreler Hala Bekliyor”, s.3.

¹¹⁹ “Gümrükteki Taksimetreler Nihayet Çıkarıldı”, *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1926, s.2.

sahtekarlık yapılmasının önlenmesi düşünülmüştü. Mühürleri bozaneların kesin olarak cezalandırılmaları da öngörülmüştü¹²⁰. Mühürleme işleri Haziran sonlarında da devam etmişti¹²¹.

Basından anlaşıldığına göre taksimetrelerin takılması süreci son etaba girdiğinde Şehremaneti gazetelere ilanlar vererek kamuoyunu bilgilendirme kampanyasına yönelmişti. Nitekim *Cumhuriyet*'in “*Hem Nalına Hem Mihına*” köşesinde biraz da alaycı bir aktarımla Şehremaneti'nin “*halka taksimetre dersleri*” verdiği yazılmıştı. Köşedeki üslupla “... bilmem ne sistemi taksimetreye kuvvetli bir yumruk vurunca bin kuruş birden yazıyormuş. Diğer bir taksimetre nin de bayrağını bir iki defa şiddetle sallarsanız bilmem kaç kuruş zamm ediyormuş” şeklindeki “*halka dikkat edin!*” uyarılarının yanında tarifeye bakılması ve gerektiğinde Şehremaneti'ne otomobilin şikayet edilmesi istenmişti. Gazetenin “*Ne kolaylık değil mi?*” eleştirisinin yanında pazarlığa başvurulmasını diye getirilen ve hassas olduğu anlaşılan cihazların İstanbul'un bozuk yollarında nasıl çalışacağı sorgulanmıştı. “*Kolay kolay bozulmaz ve yumruk vurunca fazla yazmaz taksimetreler bulunmayacaksa şehrimize yaraşmayan bu marifetten vazgeçsek fena olmaz*” sonucuna ulaşıldığı gibi uygulama “*Lüzumsuz bir lüks*” olarak nitelendirilmişti¹²².

SONUÇ

İstanbul'a ilk otomobilin 1904 yılında geldiği bilgileri bir kenara bırakılırsa aslında şehirde otomobil ile taksimetre düşüncesinin aşağı yukarı aynı zamanda, İkinci Meşrutiyet'in ilanının hemen sonrasında görüldükleri söylenebilir. Bundan sonra motorlu araçların sayısı özellikle Cumhuriyet döneminde yıllar geçtikçe artmaya başlayacak üstelik artış hızı da ivme kazanacaktı. Şehirdeki otomobillere takılması ya

¹²⁰ “Taksimetrelerle Mühür”, *İkdam*, 2 Mayıs 1926, s.2; *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1926, s.3; *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1926, s.3. *İkdam*, 2 Mayıs'ta hepsinin mühürleneceğini yazmıştı.

¹²¹ *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1926, s.4.

¹²² Köşenin bir pasajı İstanbul'daki bazı yolların bozukluğuna ayrılmıştı. “Hem Nalına Hem Mihına”, *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1926, s.3.

da uygulanması açısından yaklaşıldığında taksimetre ilk kez İstanbul'un başkent olma konumunu kaybetmesinin ardından şehri bir ticaret, turizm merkezi haline dönüştürme, çağdaş bir kent statüsüne sokma çalışmalarının ürünü olarak ortaya çıkmıştı.

Yeni ulaşım araçlarından olan ve sayısı artan motorlu taşıtlar/otomobiller, İstanbul'u hem yeni bir hayat tarzıyla hem de bu araçlara bağlı olarak ortaya çıkan yeni çalışan kesimleri ve yeni sorunlarla tanıştırmıştı. Şehirdeki dönüşümün bir örneği, 1926 yılı ile birlikte "*taksimetre*" yerine "*taksi*" kullanımının başlamasıydı ki bu ilerleyen yıllarda otomobilin yerine taksinin tercih edilmesine uzanacak çizginin başlangıcı olmalıdır. Diğer yandan gazetelerde şoför arandığına yönelik ilanlara rastlanması¹²³ ya da Arabacılar Cemiyeti üyelerinin ellerindeki köhne arabaları satarak otomobil siparişi vermeleri ve bunları işletmek için bir şirket kurma girişimine yönelmeleri, bu dönüşümün bir göstergesi olmaları ve motorlu taşıtların dönem içindeki yerinin güçlendiğine işaret etmesi bakımından şaşırtıcı değildir¹²⁴. Nihayet motorlu araçların işleyişini, kurallar üzerine oturan bütünsel bir trafik sistemi içine yerleştirmek zorunluluk haline gelmeye başlamıştı. Nihayetinde taksimetre uygulaması, oluşturulmaya ve yerleştirilmeye çalışılan kurallar merkezli trafik sistemi içinde ticari araçlara yönelik kısmın bir parçasıydı. Bu bağlamda günlük yaşamda da yansımaları görülecek olan taksimetre kullanımı, ulaşımın bir parçası haline gelmeye başlayan ticari otomobillerdeki/araçlardaki ücretlendirmeyi standartlaştırma çabasını ifade ediyordu. Belirtmek gerekir ki 1924-1926 aralı-

¹²³ *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1926, s.5.

¹²⁴ "Otomobil Buhranı!", s.3.

ğına ilişkin bu değerlendirmeler, taksimetrelerin 1940'ların sonlarında icat edildiği ya da kullanılmaya başlandığı¹²⁵, İstanbul'da ise takılması tartışmalarının 1950'lerle ilişkilendirildiği¹²⁶ yönündeki bilgilerin ciddi eksikliğini ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye'deki ilk taksimetre uygulaması, yeni bir çalışan kesimi ya da sınıfı olarak kabul edilebilecek şoförlerin çıkarları ile kamuoyu menfaatlerini karşı karşıya getirmiş ve dolayısıyla şoförlerin yadsınmayacak derecede ayak sürümelerine bağlı olarak bir çıkar çatışması örneği yaşanmıştı. Bu noktada belirtmek gerekir ki Şehremini Emin Bey ve Şehremaneti öncülüğünde başlatılan bu girişim, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'deki tartışmalar, şoförlerin tepki ve istekleri, bunların basın yansımaları, sürecin aşamalarında bunların gözetilmesi dönemin çoğulculuk/demokrasi anlayışıyla -Takrir-i Sükun Kanunu öncesi ve sonrası gözetilmek suretiyle- ilişkilendirilebilir ya da bu açıdan bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi

BOA, DH.MKT (Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî),
02647.00027.001-02647.00027.002, H. 9.10.1326.

BOA, DH.MKT, 02665.00074.001-02665.00074.002, H. 27.10.1326.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Alus, Sermed Muhtar, "Eski Günlerde İstanbulun Kira Arabaları", **Akşam**, 7 Şubat 1940 (No:7648), s.8.

¹²⁵ Anne-Mette Hjalager, "Turizmi Değiştiren 100 Yenilik", (Çev. Ozan Güler, Gürkan Akdağ, A. Celil Çakıcı, Sercan Benli), **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, 26/2, 2015, s.294.

¹²⁶ Güngör Gönültaş, "3. Tepenin Kamburu, Ulema'nın Geçit Resmi-Beyazıt Meydanı'nın Yaşam Öyküsü", **Milliyet**, 1 Ocak 1991, s.13.

Alus, Sermed Muhtar, “Eski Günlerde Otomobil, Biraz Tarihçesi, İstanbul’da Gelişi”, **Akşam**, 19 Şubat 1940 (No:7660), s.4.

Albüm

Küçükerman, Önder, “Otomobil Türkiye’de, Memleketimizden Araba Manzaraları”, **Albüm**, 1/Şubat 1998, s.70-79.

Cumhuriyet (1924-1927)

Hikmet (1912)

Hukuk-ı Umumiye

Osman, “Kira Arabaları”, **Hukuk-ı Umumiye**, 1 Teşrin-i Sani Efrensi 1908 (No:47), s.2.

Hürriyet Tarih

Engin, Vahdettin, “Otomobile Eskiden ‘Zâtülhareke’ Derdik”, **Hürriyet Tarih**, 20 Ağustos 2003, s.12-15.

İkdam (1924-1926)

İstanbul Şehremaneti Mecmuası

Ali Suat, “İstanbul’a Seyyah Celbi”, **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, 2/24, Ağustos 1926, s.501-507.

Ali Suat, “Tetkik ve Tetebbu Kısmı: Otomobil Kazaları”, **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, 4/38, Teşrin-i Evvel 1927, s.95-97.

Ali Suat, “Yine Otomobil Kazaları”, **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, 4/39, Teşrin-i Sani 1927, s.153-156.

İstanbul Şehremaneti Mecmuası, 1/2, 1 Teşrin-i Evvel 1340 (1924).

İstanbul Şehremaneti Mecmuası, 1/3, 1 Teşrin-i Sani 1340.

İstanbul Şehremaneti Mecmuası, 1/4, 1 Kanun-ı Evvel 1340.

İstanbul Şehremaneti Mecmuası, 2/16, Kanun-ı Evvel 1341.

İstanbul Şehremaneti Mecmuası, 2/17, Kanun-ı Sani 1926.

İstanbul Şehremaneti Mecmuası, 2/24, Ağustos 1926.

Milliyet

Güngör Gönültaş, “3. Tepenin Kamburu, Ulema'nın Geçit Resmi-Bezazıt Meydanı'nın Yaşam Öyküsü”, **Milliyet**, 1 Ocak 1991 (No:15496), s.13

Pazar Güneşi

Barlas, Canan, “Türkiye’de Otomobilin Romanı”, **Pazar Güneşi**, 25 Ocak 1987, s.1,5.

Sabah (1908)

Son Posta

Alus, Sermed Muhtar, “Geçmiş Zaman Olur Ki: Öküz Arabasından Otomobile...”, **Son Posta**, 3 Şubat 1945 (No:5206), s.5-6.

Son Telgraf (1924-1925)

Sırat-ı Müstakim

Eşref Edib, “Direklerarası’nda Hanımların Otomobile Gece Piyasaları”, **Sırat-ı Müstakim**, 5/106 (2 Eylül 1326), s.26-28.

Tevhid-i Efkâr (1924-1925)

Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni

Mustafa, Münim, “Otomobil Türkiye’ye Nasıl Girdi?”, **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni**, 205/Şubat 1959, s.9.

Vatan (1924-1925)

Vakit

Emekli İstanbul Şehremini Operatör Dr. Emin Erkul Seyitoğlu, “Tefrika 15-Şehir Yolları Meselesinin Halli İçin Kıymetli Çalışmalar...”, **Vakit**, 29 Nisan 1955, s.2.

Emekli İstanbul Şehremini Operatör Dr. Emin Erkul Seyitoğlu, “Tefrika 26-İstifam ve Tepkileri..”, **Vakit**, 10 Mayıs 1955, s.2.

Makale, Kitap ve Tezler

Dere, Umur, **Operatör Emin (Erkul) Bey’in Hayatı, Mebusluğu ve Şehreminliği**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018.

Engin, Vahdettin, “İstanbul’da Şehiriçi Kara Ulaşımı: At Arabalarından Otomobile”, **Osmanlı’da Ulaşım, Kara-Deniz-Demiryolu**, 2. Bs., Ed. V. Engin, A. Uçar, O. Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2013, s.87-100.

Hjalager, Anne-Mette, “Turizmi Değiştiren 100 Yenilik”, (Çev. Ozan Güler, Gürkan Akdağ, A. Celil Çakıcı, Sercan Benli), **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, 26/2, 2015, s.290-317.

Keloğlu-İşler, Esra İlkey, “Türkiye’nin Demokrasi Açlığı: 1946 ve 1950 Seçimlerinde DP’yi İktidara Getiren Duygusal Rüzgâr”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Demokratik Kesitler**, Ed. Eminalp Malkoç-İ. Arda Odabaşı, Derlem Yayınları, İstanbul, 2016, s.237-256.

Malkoç, Eminalp, **Cumhuriyet’ten Büyük Söylev’e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927)**, Derin Yayınları, İstanbul, 2014.

Tam Bir Hikaye Şarlo Polis Hafiyesi ve Gülünçlü Sergüzeştleri Sihirli Otomobil, Çev. Bedia Servet, İkbâl Kütüphanesi-Şems Matbaası, İstanbul, 1924 (H.1343).

TBMM Albümü-1920-2010, C 2 (1950-1980), 2.Bs., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

Türkiye Cümhuriyet Baş Vekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **İstatistik Yıllığı**, C 2 (1929), İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, 1929.

Meclis Zabıtları

TBMM ZC, C.6, I. 105, 18.2.1340/1924.

**ASKERÎ ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA SURİYE-FİLİSTİN
CEPHESİ'NDEKİ NABLUS VE KATMA MUHAREBELERİ'NİN
HARP PRENSİPLERİ AÇISINDAN ANALİZİ**

Deniz KURT* - Erdal KORKMAZ**

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerden biri de Sina-Filistin-Suriye Cephesi'dir. Buradaki askerî harekâtlar; Birinci Kanal Seferi (28 Ocak-3 Şubat 1915), İkinci Kanal Seferi (27 Temmuz- 5 Ağustos 1916) ve Osmanlı ordusuna karşı gerçekleştirilen İngiliz genel karşı taarruzundan (31 Ekim 1917-30 Ekim 1918) meydana gelmektedir. Kanal harekâtı için komutanlığına Bahriye Nazırı Ahmed Cemal Paşa getirilen Suriye'deki 4'üncü Ordu görevlendirilmiştir.

Gazze muharebelerinden kısa bir süre önce Bağdat'ın İngilizler tarafından işgali (11 Mart 1917), İngilizlerin etkilerini arturmalarını sağlamıştır. 31 Ekim 1917'de İngilizler Gazze-Birüssebi hattına taarruza geçmiş, Üçüncü Gazze Muharebesi (7 Kasım 1917) olarak anılan bu muharebede Türk mevzileri yarılmıştır. Türk birlikleri Kudüs-Yafa hattına çekildiyse de İngiliz taarruzlarını durdurmak mümkün olmamıştır. 9 Aralık 1917'de Kudüs düşmüş, bunun üzerine Yıldırım Ordular Grubu Komutanı General Falkenhayn görevden alınarak yerine Liman von Sanders atanmıştır. Suriye-Filistin Cephesi'nde 19 Eylül 1918 tarihinde Osmanlı ordusuna karşı başlayan İngiliz "genel

* Doktora Öğr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, deniz.kurt@hvkk.tsk.tr

** Doktora Öğr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, e.korkmaz@hvkk.tsk.tr

karşı taarruz”unun sonunda Türk ordusunun geri çekilmesi üç aşamada gerçekleşmiştir. Bu kapsamda Türk kuvvetleri; 21 Eylül 1918’de Dera’ya kadar birinci aşama, 1 Ekim 1918’de Şam’a kadar ikinci aşama, 25-26 Ekim 1918’de ise Halep’e kadar üçüncü aşama olarak ricat etmiştir. Şam’ın düşmesi sonucu “Askerî Karar Verme Süreci” neticesinde yapılan değerlendirme ile 7’nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa’nın teklifi ile Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Limon Von Sanders tarafından ana bağlı birliklere Halep civarında bir “stratejik savunma” yapılması direktifi verilmiştir.

Katma Muharebesi “stratejik savunma” olarak icra edilmiştir. Buradaki harekâtın temel amacı 19 Eylül 1918 tarihinden itibaren devam eden İngiliz genel taarruzunun durdurulması olarak belirlenmiştir. Katma Muharebesi’ndeki askerî harekâtın planlama ve uygulamasında üç temel unsur belirleyici olmuştur. Bunlar; İtilafların ve Türk kuvvetlerinin durumu ile arazi şartlarıdır. Bu üç temel unsur arasındaki karşılıklı etkilerin ve zaman faktörünün değerlendirilmesi sonucunda nihai karara ulaşılmıştır. Bu unsurları iyi değerlendiren 7’nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, İngiliz askerî gücü ile mukayese edildiğinde silah, teçhizat, mühimmat ve personel açısından aleyhine olan şartlara rağmen harekâtın sevk ve idaresinde gösterdiği isabetli kararları neticesinde muharebenin sonucunu belirleyen kişi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa’nın orduyu başarılı sevk-idaresi sonucu 19 Eylül 1918 tarihinde başlayan İngiliz taarruzu nihayet Katma’da durdurulmuştur. Bu askerî başarı, stratejik düzeyde İngilizlerin Halep’in kuzeyinden, İskenderun’a kadar uzanan Anadolu coğrafyasının işgal sürecini engellemiş ve Milli Mücadele döneminde Misak-ı Millî’nin doğal hudutlarının belirlenmesinde etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Harp Prensipleri, Yıldırım Orduları Grubu, Limon von Sanders, Nablus Muharebesi, Mustafa Kemal Paşa, 7’nci Ordu, Taarruz, Baskın, Stratejik Savunma, Geri Harekât, Katma Muharebesi.

**EVALUATION OF KATMA BATTLES IN SYRIA-PALESTINE
FRONTLINE ACCORDING TO COMBAT PRINCIPLES
WITHIN THE LIGHT OF MILITARY ARCHIVE DOCUMENTS
AND ANALYSIS OF COMMANDING DECISIONS OF 7TH
ARMY COMMANDER MUSTAFA KEMAL PASHA ACCORDING
TO MILITARY HIERARCHY**

ABSTRACT

One of the theatres where Ottoman Empire battled during the first World war was Sanaa-Palestine-Syria Frontline. Military campaigns in this area was, First Channel Expedition (28 January-03 February 1915), Second Channel Expedition (27 July-05 August 1916) and general counter attack of British against Ottoman Army (31 October 1917-30 October 1918). 4th Army was assigned for Channel Expedition where the commander was Ministry of Seas Ahmed Cemal Pasha.

The British increased their influence after their invasion of Baghdad in 11 March 1917 just before Gaza Battles, In 31 October 1917 British attacked Gaza-Birussebi line, where Turkish lines crushed as called Third Gaza Battle (7 November 1917). Although Turkish troops retreated to Jerusalem-Jaffa line, it was impossible to stop British attacks. In 9 December 1917 Jerusalem fell, Turkish troops had to retreat North of Jerusalem. Therefore Lighting Armies Group Commander General Falkenhain was replaced with Liman von Sanders. Turkish retreat was divided in three phases after the General British counter attack in 19 September 1918. First phase Turkish forces retreated to Derra in 21 September 1918, Second phase to Damascus in 1 October 1918, Third phase to Allepo between 25-26 October 1918. After the fall of Damascus, due to the Military Decision Process, due to the proposal of 7th Army Commander Mustafa Kemal Pasha, troops under Lighting Armies Group Commander Liman Von Sanders were ordered to have strategic defence.

Katma Battle was conducted as strategic defence. The main aim of this battle was decided to stop British General attack which was started in 19 September 1918. Three main issues were significant in military planning and execution in Katma Battle, These are; Entente States and Turkish forces situation and terrain conditions. Upon evaluation of interrelations of these three issues and time factor led to final decision. 7th Army Commander Mustafa Kemal Pasha, who considered these issues boldly, was the man who decided the fate of the battle despite the equipment, weapon, ammunition and personnel compared to British forces. After the successful leadership of the army, British attack was finally stopped in Katma. This military success prevented British to invade Anatolia by reaching the North of Aleppo to Antioch and had a huge impact of finalizing Turkish borderlines of National Resistance.

Keywords: Combat Principles, Yıldırım Armies Group, Liman von Sanders, Nablus Battle, Mustafa Kemal Pasha, 7th Army, Combat, Raid, Strategic Defence, Retrograde, Katma Battle.

GİRİŞ

Günümüz modern orduları tarafından uygulanan harp prensipleri ilk kez 1916 yılında İngiliz General John Frederick Fuller tarafından, “1914-1915 Savaşları Referans Alınarak Harp Prensipleri” adlı makale ile gündeme getirilmiştir.¹ Zamanla kuramsal olarak benimsenen ve kabul gören harp prensipleri, birçok asker ve bilim insanı tarafından çeşitli savaflara uyarlanarak, değerlendirilmiştir. Geleneksel savaş stratejisinin önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Prusyalı General Carl von Clausewitz harp prensiplerini, “savaş sanatı için iskele görevi görebilecek olan bir model inşa etmek” olarak tanımlamıştır.² Günümüzdeki savaş ortamını şekillendiren harp prensipleri arasında; baskın, emir-komuta birliği, hedef, taarruz, sıklet (ağırlık) merkezi, kuvvet tasarrufu, manevra, emniyet (güvenlik), basitlik (sadelik), işbirliği ile keşif ve gözetleme ilkeleri yer almaktadır.³ Bu ilkeler arasında yer alan;

Baskın (Sürpriz): Düşmana hazırlıklı olmadığı ve beklemediği bir anda, saldırmak olarak ifade edilmiştir. Baskın prensibi; askeri birliklerin hızı, çabukluğu ile yeterli istihbarat, aldatma, şaşırtma ve uygulanan metot ve yöntemler ile şekillenir.⁴ Baskın sonucunda düşmanın

¹ J.F.C. Fuller, 13-19; and Thomas X. Hammes, **Rethinking the Principles of War**, The Future of Warfare (Annapolis, MD: Naval Institute Press, 2005), s.208-293; Patrick Malay, **The Principles of War in the 21st Century**, U.S. Army War College, USAWC Strategy Research Project, Pennsylvania, 2007, s.5.

² JFC Fuller, **The Foundations of The Science of War A Military Classic Reprint**, Fort Leavenworth, Kansas: US Army Command and General Staff College Press, 1993, s.273.

³ **Doctrine for the Armed Forces of the United States**, Joint Chiefs of Staff, 12 July 2017, s.1-3.

⁴ Lonnie R Harrelson, **The Principles of War: Valid Yesterday, Today and Tomorrow**, Joint Forces Staff College Joint Advanced Warfighting School, MA Thesis (Unpublished), Norfolk, s.69-72.

tamamıyla ele geçirilmesi gerekmemeyle birlikte, onun tepki göstermede ve önlem almada geç kalmasını sağlayacak durum ve şartları oluşturmak amaçlanır.⁵

Emir ve Komuta Birliği: Savaşta yönetim, yetki ve sorumluluğun tek bir kişinin elinde toplanması olarak ifade edilmiştir.⁶ Bu prensip ile gerekli yetki ve güç ile donatılan komutanın, ortak hedeflere doğru hızlı bir şekilde birlikleri yönlendirmesi amaçlanmıştır. Komuta birliği, kuvvetlerin entegre ve senkronize bir şekilde hareket etmesini sağlar.⁷

Hedef: Harp harekâtın, stratejik ve taktik seviyedeki amaçlara erişilmesine katkı sağlayacak, belirlenmiş ve elde edilebilir hedeflere yönlendirilmesi olarak tanımlanmıştır. Bu prensip ile düşman unsuru yok etmek veya mücadele azmini kırmak amaçlanır.⁸ Harp teorisyeni Clausewitz; kişinin aklında savaşla neyi başarmak ve bunu nasıl yapmak niyetinde olduğu sorusunun hedef kavramını ortaya koyduğunu belirtmiştir.⁹ Bir diğer teorisyen Lidell Hart ise; hedeflerin, rasyonel olması ve imkânsız talep etmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Hedefler, askerî öncelikleri ve harekâtın amacını ortaya koyar.¹⁰

⁵ Joseph West, **Principles of War: A Translation from the Japanese**, U.S. Army Command and General Staff College Fort Leavenworth, Combat Studies Institute, 1969, s.22-23; Fuller, **a.g.e.**, s.273; Clausewitz, **a.g.e.**, s.157-161.

⁶ Robert R. Leonhard, **The Principles of War for the Information**, a.g.e, Novato, CA: Presidio Press, 1998, s.195.

⁷ USA Department of the Air Force, **Air Force Basic Doctrine AFDD 1**, Washington, 2011, s.30; Harrelson, **a.g.e.**, s.56-59.

⁸ Carl von Clausewitz, **Harp Üzerine**, Çeviren: H.Fahri Çeliker, C 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1987, s.83.

⁹ William T. Johnsen, Douglas V. Johnson, James O. Kievit, Douglas C Lovelace, Jr. Steven Metz, **The Principles of War in The 21st Century: Strategic Considerations**, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Carlisle Barracks, 1995, s.4.

¹⁰ USA Department of the Air Force, **Air Force Basic Doctrine AFDD 1**, Washington, 2011, s.30-31.

Taarruz: Harp teorisyeni Fuller taarruz prensibini; “düşmanı, en az güç harcayarak isteğimizi kabul etmeye zorlamak” olarak tanımlamıştır.¹¹

Sıklet (Ağırlık) Merkezi: Askeri gücün savaşın sonucunu belirleyecek noktada yoğunlaştırılması olarak ifade edilmiştir. Ayrıca, muharebe gücünün kesin sonuç almak amacıyla kritik zaman ve yerde toplanması olarak belirtilmiştir.¹²

Kuvvet Tasarrufu: Harp harekâtın icrası için mevcut tüm muharebe gücünün mümkün olan en uygun biçimde kullanması ya da ikincil bir girişim için muharebe gücünün minimum tahsis edilmesi olarak tanımlanmıştır. Kısaca, eldeki kuvvetlerin akıllı bir şekilde kullanılması ve dağıtılmasıdır.¹³

Manevra: Düşman unsurlara karşı avantajlı bir pozisyon elde etmek için kuvvetlerin konum alması olarak tanımlanmıştır. İlgili prensip, dost kuvvetleri koruduğu gibi muharebe sahasındaki dengeyi kendi lehine çevirmeyi amaçlar.¹⁴

Emniyet (Güvenlik): Herhangi bir durumda düşmanın beklenmeyen bir avantaj sağlamasına müsaade etmemek amacıyla yapılan eylemler olarak ifade edilmiştir.¹⁵ Emniyet prensibi dost kuvvetler ve

¹¹ J.F.C. Fuller, **The Foundations of The Science of War A Military Classic Reprint**, Fort Leavenworth, Kansas: US Army Command and General Staff College Press, 1993, s.283; John Irvin Alger, **The Origins and Adaptation of the Principles of War**, U.S. Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth, MA Master (Unpublished), Kansas, 1975, s.98.

¹² Alger, **a.g.e.**, s.98.

¹³ Basil Liddell Hart, **Strateji Dolaylı Tutum**, Çeviren: Cemal Enginsoy, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s.255; USA Department of the Air Force, **Air Force Basic Doctrine AFDD 1**, s.33.

¹⁴ P.K. Mallick, **Principles of War: Time for Relook**, Centre for Land Warfare Studies, KW Publishers Pvt Ltd., New Delhi, 2009, s.3-8; Harrelson, **a.g.e.**, s.60-63.

¹⁵ Robert R. Leonhard, **The Principles of War for the Information A.g.e.**, Novato, CA: Presidio Press, 1998, s.163.

icra edilen harekâtın, düşmanın faaliyetlerinden korunmasını amaçlar.¹⁶ Kısaca, baskına uğramamak veya karşı taarruzları etkisizleştirmek için alınan tedbirleri içerir.¹⁷

Basitlik (sadelik): Herhangi bir harekât anında emir, talimat ve direktiflerin basit, yalın ve anlaşılır olmasını ifade etmek olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, ast unsurlara hedeflere ulaşma konusunda hareket serbestliği sağlanmasını da öngörmüştür.¹⁸

İşbirliği: Herhangi bir harekât sırasında bir orduya ait kara, hava ve deniz kuvvetlerinin uyumlu ve birbirine entegre bir şekilde hareket etmesi olarak ifade edilmiştir.¹⁹

Moral: Personelin ve birliklerin motivasyonunun yüksek ve özgüven sahibi olmasıdır. İlgili prensip, birliklerin sevk ve idaresini kolaylaştırdığı gibi, başarı şansını da artırmıştır.²⁰

Keşif ve Gözetleme: Düşman kuvvetler ile ilgili bilgi toplamak amacıyla yapılan faaliyetler olarak tanımlanmıştır. Amaç, yapılan keşiflerle elde edinilen istihbari bilgiler çerçevesinde düşman güçler konusunda analizler yaparak, kararlara ulaşabilmektir.²¹

19'uncu ve 20'nci yüzyıl başlarında meydana gelen harplerde günümüz harp doktrinlerinin temel kuramları sistematik olarak yazılı halde belirlenmemiş olsa da bir askerî birliğin sevk-idare prensipleri

¹⁶ USA Department of the Air Force, **Air Force Basic Doctrine AFDD 1**, s.37.

¹⁷ Sanu Kainikara, **Principles of War and Air Power**, Royal Australian Air Force Air Power Development Centre, 2000, s.11; Harrelson, **a.g.e.**, s.72-74.

¹⁸ C R.Brown, Rear Admiral USN. "The Principles of War." **United States Naval Institute Proceedings**, June 1949, s.621-633, Leonhard, **a.g.e.**, s.171; Harrelson, **a.g.e.**, s.66-68; Kainikara, **a.g.e.**, s.12-13.

¹⁹ Alger, **a.g.e.**, s.90.

²⁰ Mallick, **a.g.e.**, s.11.

²¹ **UK Air and Space Doctrine**, Swindon, The Developments, Concepts and Doctrine Centre, 2013, s.3-7; Malcolm H. Murfett, **Imponderable but not Inevitable: Warfare in the 20th Century**, California, Praeger Security International, 2010, s.117; Sanu Kamikara, **Essays on Air Power**, Canberra, Air Power Development Center, 2012, s.24; Sanu Kamikara, **Air Power For Australia's Security: More Than The Three Block War**, Chief of Air Force Occasional Papers, Paper No: 1, Canberra, Air Power Development Center, 2007, s.10.

içerisindeki pratiklerde bu esasların uygulandığı görülmektedir.²² Bu çalışmada, yukarıda adı geçen ve ortaya konulan harp prensipleri, Birinci Dünya Harbi Suriye-Filistin Cephesi'nde cereyan etmiş olan Katma ve Nablus Muharebelerine uyarlanarak aktarılacaktır. Bu bağlamda, 7'nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın komuta kararlarının askerî sevk-idare usulleri ekseninde; analiz, tahlil ve tenkiti yapılacaktır.

1. Birinci Dünya Harbi'nde Sina-Filistin-Suriye Cephesi'nin Genel Durumu

Sina-Filistin-Suriye Cephesi'ndeki askerî harekâtlar; Birinci Kanal Seferi (28 Ocak-3 Şubat 1915), İkinci Kanal Seferi (27 Temmuz- 5 Ağustos 1916) ve Osmanlı ordusuna karşı gerçekleştirilen İngiliz genel karşı taarruzundan (31 Ekim 1917-30 Ekim 1918) meydana gelmektedir. Osmanlı Başkomutanlık Karargâhı bu cephedeki faaliyetlere Alman Genelkurmayının etkisi altında başlamıştır. Cephe faaliyetleri Süveyş Kanalı'nın ele geçirilmesi, İngiltere'nin Uzakdoğu'daki sömürgeleleri ile bağlantısını kesmek üzerine şekillenmiştir. Ayrıca Almanya burada açılacak bir cephe ile Batı Cephesi'ndeki yükünü hafifletmeyi amaçlamıştır.²³ Buna bir de Enver Paşa'nın ve kabinenin "*Mısır'ı geri almak gibi*" cazip emeli de katılınca Mısır Seferi için hazırlıklara hız verilmiştir. Bu maksatla, süratli bir şekilde Suriye ve Filistin'de yeni bir ordu teşkiline karar verilmiştir.²⁴

Suriye bölgesindeki tüm Osmanlı kuvvetleri Kanal harekâtı için yeniden düzenlenerek 4'üncü Ordu adını almış, komutanlığına ise önce Zeki Paşa daha sonra ise Bahriye Nazırı Cemal Paşa atanmıştır.²⁵

²² Askerî Karar Alma Süreci, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 2012, s.2; Suat İlhan, *Harp Yönetimi ve Atatürk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1987, s.9.

²³ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s.467-473.

²⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C 4,1. Kısım, Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979, s.112; Cemal Paşa, *Hatıralar*, Yay.Haz: Alpay Kabacanlı, 1.Baskı, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul, 2001, s. 164-165.

²⁵ Deniz Kurt-Erdal Korkmaz, *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, C I, Hava Basımevi, Ankara, 2020, s.259.

Cemal Paşa, 6 Aralık 1914'te göreve başlamak için Şam'a gitmiştir. Harbin sevk ve idaresinde genelde Alman görüşüne uygun olarak tasarlanıp hazırlanan Kanal Seferi'nin, 8'nci Kolordu tarafından yürütülmesi planlanmış ve Kurmay Başkanlığı'na ise o dönem yarbay rütbesindeki Alman subay Kress von Kressenstein getirilmiştir. Alman Genelkurmayı'nın esas düşüncesinin Batı Cephesi'nde, Almanya'nın yükünü hafifletmek için Mısır'da mümkün merteye daha fazla İngiliz kuvvetini tutmayı amaçladığı görülmüştür. Belirlenen harekât planının icra edilebilmesi için, yapılan hazırlıklar arasında 4'ncü Ordu emrinde bulunan Alman mühendis ve teknisyenleri, Sina Çölü'nde su bulunan yerleri keşfetmek ve Kanal'daki geçişi sağlayabilmek için istihkâm birliklerinin oluşturulmasına başlanmıştır. Diğer taraftan harekâta katılacak Türk kuvvetleri de Kanal Seferi'ne hazırlık çalışmaları için yol onarım ve yapımı, ordu ikmal noktalarının tesis edilmesi, bölge için çok önemli olan su ihtiyacının karşılanması maksadıyla kuyuların açılması, eksik silah ve mühimmatın tamamlanması gibi konularda faaliyetlere başlamıştır.²⁶

Türk tarafı açısından Kanal harekâtının stratejik hedefi, 8'nci Kolordu birliklerinin Kanal'ın batı yakasına geçerek, oradaki Türk yanlısı Mısır halkını ayaklandırarak İngiliz kuvvetlerini iki ateş arasında bırakıp imha etmektir. Fakat Mersinli Cemal Paşa komutasındaki 8'inci Kolordu birlikleri ile 2-3 Şubat 1915 tarihleri arasında yapılan harekât başarısızlıkla sonuçlanmış ve Birinci Kanal Seferi'nde 4'üncü Ordu birlikleri Cemal Paşa'nın emri ile 3 Şubat 1915 tarihinde Sina Çölü'nü boşaltarak Gazze-Birüssebi-Maan hattına çekilme kararı almıştır.²⁷

²⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, C 4 ,I. Ks, s.113; von Kress, **Son Haçlı Seferi: Kuma Gömülen İmparatorluk**, Çev: Tahir Balaban, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007, s.17.

²⁷ Ali Fuat Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına**, Ulus Yay., Ankara, 1949, s.158-160; Davud Kapucu - Erdal Korkmaz, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939)**, Karakum Yayınevi, Ankara, 2020, s.66.

Kanal'a ikinci kez 4 Ağustos 1916 tarihinde yapılan Türk taarruz girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmış, 14 Ağustos 1916'da Türk birlikleri el-Ariş'te toplanmıştır.²⁸ Tüm bu gelişmeler, İngilizleri, Kanal'ın doğusuna geçerek Sina-Filistin'i ele geçirmeye hatta bütün Suriye'yi işgal etmeye yöneltmiştir.²⁹ Nitekim Ağustos 1916'da taarruza geçen İngiliz kuvvetleri, 7 Eylül 1916'da Bir-ül Mezar'ı ele geçirerek, Sina Çölü'nün büyük bir bölümünü denetimleri altına almıştır. Bundan kısa bir süre sonra tüm Sina Yarımadası'nı işgal eden İngilizler, bölgede yapmakta oldukları demiryolu hattını her geçen gün daha doğruya uzattıkları gibi, birliklerinin en çok gereksinim duydukları su ikmalini de, Nil Nehri'nden ilerideki cephe hatlarına kadar döşedikleri borularla sağlamayı başarmışlardır.³⁰ Yaşanan bu gelişme üzerine cepheyi denetlemeye gelen Başkomutan Vekili Enver Paşa, Türk kuvvetlerinin, Gazze-Teleşşeria-Birüssebi hattında genel bir savunmaya geçmelerini emretmiştir. Bunun üzerine 4'üncü Ordu bu hattı tutarak gerekli savunma tertip ve düzenini almıştır. 22 Aralık 1916'da başlayan genel karşı taarruz ile İngilizler, el-Ariş'i ele geçirmiş, Türk birlikleri ise Gazze-Şeria-Birüssebi hattında savunma için Sina Çölü'nden tamamen çekilmiştir. Bu mevzilere karşı 26 Mart 1917'de üstün kuvvetlerle taarruza geçen İngilizler birlikleri, Türk birliklerinin son derece başarılı ve inatçı direnişleri karşısında Birinci Gazze Muharebesi olarak anılan bu muharebelerde çok ağır kayıplar vererek geri çekilmişlerdir.³¹

Bu başarısız taarruz girişiminin sonucunu, 19 Nisan 1917'de İngilizlerin, karadan ve denizden üstün topçu ateş desteği ve bombardımanla başlattıkları ikinci taarruzları izlemiştir. İkinci Gazze Muharebesi adını alan bu muharebelerde de İngilizler, birincisinde olduğu

²⁸ Von Kress, **a.g.e.**, s.224.

²⁹ Otacilio Bandeira Peçanha, **The 'Palestine' Campaign in 1917-1918 From The British Perspective: Enduring Lessons For The Contemporary Environmet**, R.Esc Guerra Naval, R.o de Janeiro, v.20, n.2, p.483-502, jul./dez. 2014, s. 486-487.

³⁰ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, IV.C.,I. Ks, s.382

³¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, C III, Ks.3, 1914-1918 Genel Savaşı, TTK Yay., Ankara, 1957, S.355-356.

gibi ağır kayıplara uğrayarak Mısır tarafına geri çekilmek zorunda kalmışlardır.³² 4'üncü Ordu Komutanı Cemal Paşa, İkinci Gazze Muharebesi'nde elde edilen zaferi Başkomutan Enver Paşa'ya gönderdiği telgrafla rapor etmiştir. Gazze muharebelerinden kısa bir süre önce Bağdat'ın İngilizler tarafından işgali (11 Mart 1917) bölgedeki etkilerini artırmalarını sağlamış, Arap nüfusu arasında ise Türklere olan sadakat ve bağlılığı azaltmıştır. Bu sürecin etkisi ve İngilizlerin kıskırtması ile Arap ayaklanmaları baş göstermiştir. Bu dönemde Başkomutan Vekili Enver Paşa, Bağdat'ı geri almak için müttefiki Almanya ile işbirliği içinde hareket etmeyi düşünmüş ve bu düşüncesi Almanlar tarafından kabul görmüştür. Bu çerçevede Alman Genelkurmay Başkanı General Erich Wilhelm Ludendorff *“Az sayıda Alman taburuyla belki önemli Türk kuvvetlerini yeniden savaşa sokabilir ve İngilizleri Irak'ta daha büyük kuvvetler bulundurmamak zorunda bırakabilirdik.”* diyerek Alman genel askerî siyasetini açıklamıştır.³³

24 Haziran 1917'de Başkomutan Vekili Enver Paşa Filistin Cephesi'ni denetledikten sonra, orduların son durumunu görüşmek üzere ordu komutanlarının katılımıyla Halep'te bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıya Kafkas Ordular Grubu Komutanı Ahmet İzzet Paşa, 4'ncü Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa, 2'nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, 6'ncı Ordu Komutanı Halil Paşa, Başkomutanlık Karargâhı Kurmay Başkanı Alman General Bronsart Paşa, Harbiye Bakanlığı Müsteşarı Mahmut Kâmil Paşa, 4'üncü Ordu Kurmay Başkanı Albay Ali Fuat (Orgeneral Erden), 3'üncü Ordu Komutanı adına Kurmay Başkanı Von Goze, Kafkas Ordular Grubu Kurmay Başkanı Yarbay Von Falkenhavzen ve 6'ncı Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kreçman katılmışlardır. Enver Paşa, cepheyi denetlemesi sırasında savunma düzeninden pek memnurluk duymuş ama İngilizlerin sağ kavadına bir taarruz yapılması düşüncesinde olduğunu göstermiştir.

³² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı, 1908-1918, TTK Yay., Ankara, 1996, s. 515.

³³ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s.367.

Toplantıda her ordu komutanı kendi ordusunun durumunu anlatmış, Enver Paşa da genel durum hakkındaki kararını açıklamıştır. Enver Paşa "...*Düşüncem, Bağdat'ı bir taarruzla geri almaktır. 2'nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın komutasında bir 7'nci Ordu kurmak ve bu orduyla Halil Paşa'nın komutasındaki 6'ncı Ordu'yu, Yıldırım Grubu adı altında bir ordu grubu komutanlığının emrine verip Bağdat üzerine göndermektir. Hangi cephelerden hangi tümenlerin alınması gerektiğini tümüyle tespit ettim. Ordular Grubu Komutanlığı için de Almanya bize General Falkenhayn'ı verdi. Sanıyorum ki, bu görevi iyi başaracaktır.*" diye açıklamıştır.³⁴ Bu toplantıda Cemal Paşa Bağdat harekâtının mahsurlarından bahsetmiş bunun yerine Suriye cephesine birlik kaydırılmasının daha uygun olacağını ifade etmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde hiçbir karar alınmadan toplantı sona ermiştir.³⁵

Enver Paşa, cephe komutanlarından farklı olarak İngilizlere taarruz edilerek bunların Mısır ile bağlantılarını kesip denize dökmek düşüncesinde ısrarlı olmuştur. Oysaki Cemal Paşa, her türlü taarruz hareketinin prensip olarak aleyhinde bulunmuştur. 4'üncü Ordu Komutanı Cemal Paşa verdiği bir raporda, "*Birçok misaller, bize ordumuzla komutanlarının sevk ve idare ve eğitimlerinin bir taarruzu başaracak derecede ilerlemediğini göstermiştir. Savunmada birliklerimiz iyidir. Fakat taarruzda başarılı olamıyorlar, bu nedenle böyle bir sergüzeşte atılmayı istemem. Eğer sonbaharda gerçekten Bağdat'a bir taarruz yapılacaksa, bu da bir felaketle sonuçlanacaktır. Çünkü ordunun lojistik durumu dikkate alınmamış ve vaktinde düzenlenmemiştir.*" demiştir.³⁶ Cemal Paşa ayrıca bölgedeki çok önemli bir tehlikeye de dikkat çekmiş, Arap İsyanının Suriye geneline yayılmasının Filistin Cephesi'nde çok olumsuz etkiler yaratacağını 7 Temmuz 1917 tarihli raporla bildirmiştir. Bu raporda; ...*Suriye'de bir ayaklanma-*

³⁴ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, IV.C.,2. Ks, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.69-72; Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.214.

³⁵ Cihat Akçayakalı, **Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1980, s.75.

³⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, IV.C.,2. Ks, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.23

nın yakın olduğunu, örgütlenmesi devamlı gelişmekte olan ihtilalin, dış düşmanların Suriye ve Filistin'e yapacakları taarruzla aynı zamanda ve birlikte başlayacağını gösterdiğini, bir yıl önce Mekke'de çıkan Arap İhtilali'nin bir yıl sonra Suriye'ye girdiğini, yakında tüm Suriye'ye yayılacağını muhakkak olduğunu..." belirtmiştir.³⁷ Bu rapordan başka Cemal Paşa 9 Temmuz 1917 tarihinde Başkomutanlık Karargâhına gönderdiği bir başka telgrafta Bağdat'a yönelik harekât ve Suriye-Filistin Cephesi ile ilgili düşünce ve tekliflerini tekrar iletmış fakat Başkomutanlığın kararlarında bir değişiklik meydana gelmemiştir.³⁸

1917 Ağustos'unun ortalarına doğru Cemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki gerginlik artmıştır. Bu nedenle Cemal Paşa, 4'üncü Ordu Komutanlığı'ndan çekilmek kararını almıştır. Böylece Cemal Paşa, Bahriye Nazırı ve parti arkadaşı olarak Enver Paşa'nın tehlikeli planlarıyla mücadele etmek düşüncesini taşımıştır. Daha sonraki olaylarda görüleceği gibi, Cemal Paşa 12 Aralık 1917 tarihinde İstanbul'a gitmek üzere komutanlığı bırakmış ve 4'üncü Ordu lağvedilmiştir.³⁹ Alman General Falkenhayn Türkiye'ye gelip Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı görevini üzerine aldıktan sonra, sevk ve idare tamamen Almanların nüfuzu altına girmiştir. Bu sırada Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı'nda dokuz Türk subayına karşılık, otuz üç Alman subayı görev yapmaya başlamıştır.⁴⁰

Mevcut gelişmeler ışığında Osmanlı Başkomutanlığının harekâtın sevk ve idaresi için ana düşüncesi, öteki cepheelerde savunmada kalarak, toplanabilen diğer kuvvetlerle (6'ncı ve 7'nci Ordular ile Alman Asya Kolu) Bağdat'ı geri almak amacıyla Irak Cephesi'nde taarruz etmek olarak belirlemiştir. Bunun için; Bağdat kuzeyinde hazırlanacak olan 6'ncı Ordu, İngilizlere cepheden Dicle boyunca taarruz ederken,

³⁷ Cemal Kemal, **Birinci Dünya Savaşı'nda Gazze'yi Nasıl Kaybettik?**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 55, Ankara, Güz 2014, s.146.

³⁸ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, IV.C.,2. Ks, s. 70-71.

³⁹ Ayrıntılı Bilgi İçin Bknz.: Ali Fuat Erden, **Birinci Cihan Harbi'nde 4'üncü Ordu Mücmel Tarihçesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1948.

⁴⁰ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, IV.C.,2. Ks, s.24.

Hit civarında toplanacak olan 7'nci Ordu da Bağdat bölgesindeki İngiliz kuvvetlerinin gerisine Fırat boyunca taarruz edecekti. Alman Asya Kolu Grup Komutanlığı, ihtiyatını teşkil etmek üzere 7'nci Ordu'nun Halep'i terk etmesinden sonra Halep'te toplanacaktı. Aylarca süren uzun ve ayrıntılı tartışmalardan sonra özellikle Filistin Cephesi'ndeki durumun sakınca göstermesi üzerine bu planın uygulanmasından geçici bir süre için vazgeçilerek şu karara varılmıştı: "*Filistin Cephesi'nde beliren tehlikeye karşı 7'nci ve başlangıçta 4'üncü Ordu, sonra 8'inci Ordular ile karşı koymak; imkân olursa taarruzla bu görevi yerine getirmek; Bu başarısızlığında stratejik savunmada kalmaktı.*" Buna göre Başkomutanlıkça ayrıntılı bir harekât projesi hazırlanamadığı gibi, verilmiş köklü bir direktif de yoktu. İkinci Gazze Muharebesi'nden sonraki aylar boşuna harcanmış ve yukarıda açıklandığı gibi, gereksiz birçok tartışmalar ve yazışmalar sebebiyle ne Yıldırım Ordular Grubu ve ne de 4'üncü Ordu Komutanlıklarınca köklü bir harekât planı hazırlanamadığı gibi ihtiyaç duyulan askerî tedbirlerde alınamamıştır.⁴¹

Osmanlı ordusunun yüksek komuta kademesinde Bağdat ve Suriye-Filistin Cephesi ile ilgili derin görüş ayrılıkları nedeniyle harbin neticesine tesir edecek ciddi zaman kaybı yaşanırken İngilizler ise arka arkaya uğradıkları bu iki yenilgiden sonra, 5-6 ay süren esaslı bir hazırlık dönemine girmişlerdir. İngiltere Başbakanı Lloyd George, Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak için bölgeye yönelik askerî politikalarında değişikliğe giderek başta Kudüs olmak üzere Filistin ve Suriye bölgesinde Türk egemenliğini ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Öncelikli olarak 11 Haziran 1917 tarihli telgrafla Mısır'daki İngiliz kuvvetlerinin başında bulunan General John Murray görevden alınmış ve yerine General Edmund Allenby getirilmiştir. General Allenby 27 Haziran 1917 tarihinde Kahire'ye gelmiş ve 28 Haziran'da Mısır Kuvveti Seferiye Komutanlığı görevini devralmıştır. Vakit kaybetmeksizin yeni bir taarruz için hazırlıklara titizlikle başlanmış ve bu kapsamda

⁴¹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, IV.C.,2. Ks, s.128

yeni komutan Mısır Kuvve-i Seferiyesini yeniden düzenlemiştir.⁴² Yapılması planlanan askerî harekât neticesinde; Süveyş Kanalı'nın güvenliğinin ileri savunma yoluyla gerçekleştirilmesi, Türk ordusunun yenilgiye uğratılarak İttifak cephesinde bir çökme meydana getirilmesi, Kudüs'ün alınarak İngiltere kamuoyunda moral değerleri yükseltmek ve Filistin-Suriye bölgesindeki Türk egemenliğine son vererek İngiltere'nin Ortadoğu politikasını kalıcı hale getirmek hedeflenmiştir.⁴³

İngilizler 27 Ekim 1917 tarihinde Gazze'ye, karadan topçu birlikleri ve denizden gemilerin atışları ile saldırıya başlamış 31 Ekim'de ise Gazze-Birüssebi hattına taarruza geçmiştir.⁴⁴ Üçüncü Gazze Muharebesi (7 Kasım 1917) olarak anılan bu muharebede Türk mevzileri yarılmıştır. Türk birlikleri Kudüs-Yafa hattına çekildiyse de İngiliz taarruzlarını durdurmak mümkün olmamıştır. 9 Aralık 1917'de Kudüs düşmüş, 11 Aralık 1917'de General Allenby kente büyük gösterilerle girmiştir.⁴⁵ Türk birlikleri Kudüs'ün kuzeyine çekilmek zorunda kalmıştır. Kudüs'ün İngilizlerin eline geçişi Filistin harekâtında önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Türklerin bu dönemdeki harekâta (31 Ekim-9 Aralık 1917) kayıpları yaklaşık olarak 25.000'i bulmuştur. İngilizlerin kayıbsa 18.000 civarında gerçekleşmiştir. Kudüs'ün İngilizlerin eline geçmesi, İtalyanların Caforetto'daki yenilgileri, Çarlık Rusyası'nın çöküşü, Romenlerin harp sahnesinden çıkarılmaları ve Almanların Kambre'deki karşı taarruzları zamanına rastlamıştır. Bu başarının böyle karışık bir zamanda elde edilmesi İngilizlerin moralini yükseltmiştir.⁴⁶

⁴² James Lawrence, **Imperial Warrior: The Life and Times of Field-Marshal Viscount Allenby 1861-1936**, Weindenfeld and Nicolson, London, 1993, p.119-20.; John Mordike, **General Sir Edmund Allenby's Joint Operations in Palestine, 1917-18**, Royal Australian Air Force, Air Power Development Centre, Australia, 2008, s.3.

⁴³ Güngör Cebecioğlu, **Atatürk ve Güney Cephelerimiz**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap tarihi Enstitüsü, Ankara, 1991,s. 38; Otacilio Bandeira Peçanha, s.486

⁴⁴ George G.Harrap, **Field-Marshal Viscount Wavell, Allenby: Soldier and Statesman**, London, 1948, p.155.

⁴⁵ John Mordike, a.g.m., s.5.

⁴⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, IV.C.,2. Ks, s. 444.

Osmanlı tarafında ise Kudüs'ün kaybedilmesi ve beraberinde ortaya çıkan gelişmeler üzerine Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından Yıldırım Ordular Grubu Komutanı General Falkenhayn görevden alınarak yerine General Liman von Sanders atanmıştır.⁴⁷ General Liman von Sanders 1 Mart 1918 tarihinden itibaren fiilen Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı görevini üzerine almıştır. Osmanlı kuvvetleri yeniden teşkilatlandırılmış mevcut kuvvetler Yafa ile Lut Gölü arasındaki mevzide tertiplenmiştir. Bu kapsamda 4, 7 ve 8'inci ordular Liman Paşa'nın emrine verilmiştir.⁴⁸ Osmanlı kuvvetleri İngiliz genel taarruzuna karşı, genel bir savunma düzeni tesis etmiştir. Kudüs'ün kaybedilmesi ile sonuçlanan Sina-Filistin-Suriye Cephesi'nde yaşanan olaylar, Osmanlı Başkomutanlık Karargâhı ile Cemal Paşa'nın ve cephe komutanlarının en başından itibaren bölgede takip edilmesi gereken askerî stratejide ciddi fikir ayrılıkları yaşamasından kaynaklanmıştır. Ayrıca, sonraki süreçte komuta kademesinin Almanlara teslim edilmesi ve zamanın etkili şekilde kullanamamasının doğal bir sonucu olarak bölgede yenilgi kaçınılmaz olmuştur.

2. Mustafa Kemal Paşa'nın 7'nci Ordu Komutanlığına Atanması

Çanakkale Cephesi'ndeki Anafartalar Zaferi'nden sonra Mustafa Kemal, kamuoyunca tanınmış, halkın sevgisini kazanmış bir komutan olarak "Anafartalar Kahramanı" olarak anılmaya başlamıştır.⁴⁹ Mustafa Kemal, 27 Ocak 1916'da karargâhı Edirne'de bulunan 16'ncı Kolordu Komutanlığına atanmıştır. Edirne'deki bu kolordu, Kafkas Cephesi'nin önem kazanması üzerine bir süre sonra aynı adla Diyarbakır'a

⁴⁷ **ATASE Arşivi**, BDH, K: 3704, D: H-19, F: 1-16; Liman von Sanders'in atanması ile ilgili Başkomutan Vekili Enver Paşa imzalı 25 Şubat 1918 tarihinde yayımlanan diğer bir emirde Alman İmparatorluğu tarafından General Falkenhayn'ın farklı bir yere görevlendirilmesi dolayısıyla General Liman von Sanders'in Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olarak atandığı belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: **ATASE Arşivi**, BDH, K:134, D:618, F:5.

⁴⁸ İhsan Göymen, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Hava Harekâtı**, C 9, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1969, s.38.

⁴⁹ İsmet Görgülü, "Çanakkale Zaferi ve Atatürk", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C IV, S 16, Ankara, 1995, s.49494-497.

nakledilmiştir. Mustafa Kemal, 15 veya 16 Mart 1916'da Diyarbakır'daki görevine gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. 26 veya 27 Mart'ta kolordunun komutasını üzerine almıştır. Albay olarak görevi üzerine alan Mustafa Kemal, 1 Nisan 1916'da mirlivalığa (tümgeneralliğe) terfi etmiştir.⁵⁰ Aynı yıl, Mustafa Kemal Paşa komutasındaki kuvvetler Doğu Cephesi'nde, Rus saldırılarını durdurmuş, 2-3 Ağustos 1916'da Bitlis ve Muş yönünde taarruza geçerek 7 Ağustos'ta Muş'u ve 8 Ağustos'ta Bitlis'i Rus işgalinden kurtarmıştır.⁵¹

2'nci Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa'nın 12 Aralık 1916 tarihinde izinli olarak kısa bir süre İstanbul'a gitmesi üzerine, karargâhı Diyarbakır'da bulunan 2'nci Ordu Komutanlığına vekâleten Mustafa Kemal Paşa'nın ataması yapılmıştır. 3 Ocak 1917'de Ahmet İzzet Paşa'nın geri dönüşü üzerine, Mustafa Kemal Paşa 2'nci Ordu Komutanlığı vekillikinden ayrılarak kendi görevine dönmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın 14 veya 17 Şubat 1917'de Hicaz Kuvve-i Seferiye Komutanlığına ataması yapılmış, Şam ve Sina bölgesinde görevi gereği incelemelerde bulunmuştur. Vekâleten 2'nci Orduya tekrar ataması yapılan Mustafa Kemal Paşa 5 Mart 1917'de asaleten ataması gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa 24 Haziran 1917 tarihinde Halep'te yapılan komutanlar toplantısında 4'üncü Ordu Komutanı Cemal Paşa ile birlikte, Enver Paşa'nın ısrarına karşın Bağdat üzerine yapılacak bir taarruz fikrine karşı çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 2'nci Ordu Komutanlığı görevi, 5 Mart-5 Temmuz 1917 tarihleri arasında, dört ay gibi kısa bir süre devam etmiştir.⁵² Doğu Cephesi ve devamında Güney Cephesi'nde görev yapan Mustafa Kemal Paşa, bir komutan olarak bu bölgedeki Osmanlı birliklerinin imkân-kabiliyetini, cephede yaşanan

⁵⁰ www.ata.tsk.tr/03_belgelerle_ataturk/ozluk_bilgileri.html; Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s.73.

⁵¹ **ATASE Arşivi**, BDH, K:130-241, D:603, F:008; İzzettin Çalışlar, **On Yıllık Savaşın Günlüğü**, Der. İsmet Görgülü, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1, 1997, s.178.

⁵² **Askerî Yönüyle Atatürk**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1981, s.48; Cihat Akçayakalı, **a.g.e.**, s.75

stratejik seviyedeki görüş ayrılıklarını yakından bilen ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinde bulunan bir asker olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'nın isteği üzerine Suriye-Filistin Cephesi'ndeki 7'nci Ordu Komutanlığı görevini 3 Temmuz 1917 tarihinde kabul etmiştir.⁵³ Bu göreve ataması ise 5 Temmuz 1917 tarihinde gerçekleşmiştir.⁵⁴ Mustafa Kemal Paşa, karargâhı Halep'in Aziye mevkiinde olan Ordu Komutanlığındaki görevine başlamak üzere 15 Ağustos'ta İstanbul'dan hareket etmiştir. Bu sırada General Falkenhayn'ın komutasındaki Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına bağlı birlikler arasında; Halil Paşa'nın başında olduğu 6'ncı Ordu, Mustafa Kemal'in 7'nci Ordusu ve Alman Von Kress Paşa'nın 8'inci Ordusu bulunmaktaydı.⁵⁵ Yıldırım Ordular Grubu'nun ilk işi, Bağdat'ın geri alınmasıydı. 7'nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Falkenhayn ile bu harekât için bir girişime başlamadan anlaşmazlığa düşmüştür.⁵⁶

Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Eylül 1917 tarihli Başkomutanlık Vekâleti, Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ile Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya gönderdiği raporunda; “*Mülki hükümetin tam bir güçsüzlük içinde bulunduğu, ordunun, harbin ilk dönemlerine göre çok zayıf halde olduğu, birçok birliğin mevcutlarının lazım olan miktarın beşte biri kadarı olduğu, memleketin insan kaynaklarının bu eksikleri gidermeye yeterli gelmediği*” tespitleri yapılmış sonra şu öneriler getirilmiştir: “*Askerî siyasetimiz bir savunma siyaseti ve elimizde bulunan kuvvetleri ve bir tek neferi son âna kadar korumak siyaseti olmalıdır. Böyle bir siyaset yurt dışında bir tek Osmanlı eri kalmasına mütehammil olamaz, Bütün Suriye ve Hicaz, şimdiye ka-*

⁵³ BOA, İ.DUİT, 155/53.

⁵⁴ www.ata.tsk.tr/03_belgelerle_ataturk/ozluk_bilgileri.html; Utkan Kocatürk, a.g.e.,s.95.

⁵⁵ General Falkenhayn'ın Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına atanma emri 11 Temmuz 1917'de Padişah'ın onayından çıkmış ve 15 Temmuz 1917'de de yeni ordu teşkili emri yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **ATASE Arşivi**, BDH, K: 211, D: 892, F: 17.

⁵⁶ **Filistin Savaşı 1914-1918**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, S.54.

dar olduğu gibi, her hususta bir İslam Osmanlıya ait olur ve bunun emri altında olarak Sina Cephesi'nin harekâtını bağımsız olarak diğer bir İslam Osmanlı üzerine alır. İşte yurt yararına en uygun şekli budur. ...Almanları idare etmek gibi sebep ve etkenler yurt yararlarının gerektirdiği açık ve kesin şekli engellemez inancındayım."⁵⁷ diyerek durumu bütün açıklığı ile ifade etmiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa, Suriye Cephesi'nde verilen mücadelenin Alman generallerin yönetiminde Almanların çıkarlarına değil, Osmanlı subaylarının emir-komutasında Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına hizmet edecek şekilde organize edilmesini istemiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bütün çabalarına rağmen mevcut durumda bir iyileşme meydana gelmemiştir.⁵⁸ 7'nci Ordu Komutanı ile Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı arasındaki anlaşmazlık ve görüş ayrılığı gitgide büyümüştür. Yaşanan olaylarda Mustafa Kemal Paşa'yı haklı gören Cemal Paşa da kendisine 27 Eylül'de cepheye geleceğini, yüz yüze görüşmeden bir karar vermemesini istemiştir.⁵⁹

Başkomutan Vekili Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın talebini kabul etmediği gibi 2 Ekim 1917 tarihinde; "100 kilometreden fazla uzunluğu olan Sina Cephesi'nin iki bölgeye bölünmesini pek tabii bulurum. Bu sebeple 7'nci Ordu'nun bu cepheye sığmayacağı hakkındaki yüksek düşüncelerine katılamam. Bundan başka Sina Cephesi'nde bulunacak kıtaların harekâtını sevk ve idare etmeye memur edilmiş olan Falkenhayn Paşa'nın bu harekâtı başarıyla sonuçlandırması için, en doğru karar ve tedbirleri alacağına eminim. Bu konudaki güvenime zatiâlinizin de katılmanızı özellikle rica ederim." cevabını vermiştir.⁶⁰ Bu gelişme üzerine Mustafa Kemal Paşa istifa etmiş ve yerine 2'nci Ordu Komutanı Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) atanmıştır.

⁵⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Eylül Tarihli Raporu: **ATASE Arşivi**, ATAZB, K:35, G: 74, B: 74 (1:11).

⁵⁸ George W.Gawrych, **Genç Mustafa Kemal**, Çev.:Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s.86.

⁵⁹ Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK, Ankara, 1972, s. 138.

⁶⁰ Enver Paşa'nın 2 Ekim 1917 tarihli telgrafı: **ATASE Arşivi**, ATAZB, K: 35, G: 82, B: 82-1.

Yıldırım Ordular Grubu Komutanı, Sina Cephesi'nin emir ve komutasını tam olarak 30 Eylül 1917'den itibaren yürütmeye başlamıştır.⁶¹

6 Ekim'de istifa eden Mustafa Kemal Paşa'nın 9 Ekim 1917'de Diyarbakır'da bulunan 2'nci Ordu Komutanlığına ataması tekrar yapılmıştır.⁶² Fakat bu atamayı kabul etmemiş, bunun üzerine Harbiye Nezareti kendisini 2'nci Ordu Komutanı sıfatıyla izinli saymıştır. Halep'ten İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, 7 Kasım 1917'de Genel Karargâhta görevlendirilmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın tüm tespitleri ve bu hususta gönderdiği raporlar doğru çıkmıştır. Kasım 1917'de İngilizler saldırıya geçtiğinde 7'nci Ordunun büyük kısmı henüz cephede yerini almamıştır. Mustafa Kemal Paşa, ikinci defa 7'nci Ordu Komutanlığına atanmadan önce Padişah Vahideddin ile iki kez görüşme imkânı bulmuştur. Görüşmelerin ilkinde Padişah'a kötü gidişattan dolayı hemen başkomutanlığı üzerine almasını ve kendisini Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi tayin etmesini tavsiye etmiştir. Padişah, "*Paşa, ben her şeyden önce İstanbul halkını doyurmak zorundayım... Bunu temin etmedikçe alınacak her tedbir isabetsiz olur.*" demiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın "*Umumun selametini temin edecek çalışmalar ancak makinanin toptan iyi işlemesi ile muvaffak olabilir.*" sözleri üzerine Padişah; "*Ben, Talat ve Enver Paşa hazretleri ile görüştim.*"⁶³ diyerek durumu kestirip atmıştır.

Aralık 1917'de Kudüs'ün düşmesiyle görevden alınan Falkenhayn'ın yerine Yıldırım Ordular Grubu Komutanı olarak atanan Li-man von Sanders'in emrindeki 7'nci Orduya, Mustafa Kemal Paşa'nın

⁶¹ Celal Erikan, **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2006, s.194.

⁶² Falih Rıfki Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.21. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, IV.C.,2.Ks, s. 86.

⁶³ Falih Rıfki Atay, **a.g.e.**, s.55-57.

7 Ağustos 1918'de ikinci kez komutan olarak ataması yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 1 Eylül 1918'de Nablus'taki 7'nci Ordu Karargâhına gelerek komutayı ele almıştır.⁶⁴

Filistin Cephesi'nde elde edilen bu askerî başarının sonuçları başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletleri tarafından savaşın genel seyri içerisinde müzakere edilmiş, 12 Aralık 1917 tarihinde General Allenby'den Filistin'in bütününün ele geçirilerek savaş süresince elde tutulması ve Halep hattına kadar ilerleyerek Türkiye-Irak arasında uzanan demiryolu bağlantısının kesilmesi istenmiştir.⁶⁵ Bu genel plan kapsamında 26-31 Mart 1918 ile 30 Nisan-2 Mayıs 1918 tarihleri arasında cereyan eden Şeria Muharebeleri'nde İngiliz ordusu istediği sonucu alamamış ve Şeria Nehri batısına çekilmek zorunda kalmıştır. General Allenby bu gelişmeler üzerine harekât planını revize ederek, bu defa taarruzlarını Osmanlı ordusunun batı kanadından yapmak üzere, beş piyade ve üç süvari tümeninden kurulu kuvvetli bir sıklet merkezi ile Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığının üç Ordusundan biri olan ve batı kanadında konuşlu 8'inci Ordu'nun cephesini yarmayı ve böylece Osmanlı ordusunun geri bölgesine sarkarak bir kuşatma harekâtı yapmayı hedeflemiştir.⁶⁶ Bu sırada cephe hattında İngilizlerin 150.000 kişilik muharip gücü varken, buna karşın Yıldırım Orduları 40.598 kişi ile cephe hattında konuşlanmıştır.⁶⁷

19 Eylül 1918'de İngiliz birlikleri, büyük kuvvetlerle Filistin Cephesi'nde genel taarruza başlamıştır. İtilaf kuvvetleri asıl taarruzun 7'nci Ordu cephesine yapılacağı düşüncesini vermiş fakat 8'inci Ordu'ya baskın tarzında bir taarruz gerçekleştirerek bu orduyu hazırlıksız yakalamıştır. Bu büyük çaplı taarruz neticesinde muharebe gücü

⁶⁴ Yusuf Hikmet Bayur, "Mustafa Kemal Paşa'nın Üç Mektubu" Belleten, C XXIV, S 93, Ocak 1960, s.134 vd; **Askerî Yönüyle Atatürk**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1981, s.50. ⁶⁴ Falih Rıfki Atay, **a.g.e.**, s.59.

⁶⁵ Şerif Güralp, **1918 Yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3'üncü Süvari Tümeni'nin Harekâtı**, ATASE Yayınları, Ankara, 2006, s.31-38.

⁶⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, IV.C.,2.Ks, s. 622-623.

⁶⁷ Şükrü Mahmut Nedim, **Filistin Savaşı 1914-1918**, Çeviren: Abdullah Es, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.138; **ATASE Arşivi**, BDH, K:3718, D:38-F: 1-24.

ve disiplinini kaybeden 8'inci Ordu'nun cephesi yarılmıştır. Bu gelişme üzerine 8'inci Ordu Komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa, Yıldırım Orduları Komutanlığı'ndan yardım talebinde bulunmuştur.⁶⁸ Harekâtı genişleten İngiliz ordusu bu sefer 7'nci Ordu'yu kuşatma harekâtı kapsamında 20'nci Kolordu savunma cephesine 3 kilometre kadar girmeye başlamıştır. Bu kritik gelişmeler üzerine 7'nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, ordusunu imhadan kurtarmak maksadıyla geri çekilmekten başka hareket tarzı olmayacağını değerlendirerek, o gece Kafr-ı Haris-İşkaka-Tima-Kobalan-El-mukır-Hırbet-i Cibit-Vadi-i Ebu-Zerka hattına çekilmeleri emrini vermiştir.⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa; Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı, 8'inci ve 4'üncü Ordu Komutanlıklarına bu kararını bildirmiş ve Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'ndan yeni harekât için direktif istemiştir. Grup Komutanlığı ise *“Geride savunma hattıyla ilgili aynı görüşte bulunduğu, bundan sonraki harekâttaki ise bu hattın kesinlikle savunulması gerektiği”* direktifini vermiştir.⁷⁰ Bu direktif ile Grup Komutanlığı, cephenin daraltılarak tasarruf edilen kuvvetlerin yeni bir göreve gönderilmesini öngörmüştür. Bunun askerî açıdan muhtelif mahzurları bulunuyordu. Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı; birliklere 19 Eylül'de verdiği ikinci bir mevzide direnme hakkındaki kararını daha çok geriye çekilme zorunluluğu duyduğu vakit, Bisan ve özellikle Beyt-i Hasan genel istikametinde olması gerektiğini istemiştir.⁷¹ Ayrıca Mesudiye-Cenin şosesinin doğusunun 7'nci Ordu'ya isabet edeceğini emirle bir kez tekrarlamış olmaktan başka, orduların birlikte hareketini düzenleyecek mevcut soruna çözüm getiren bir direktif vermemiştir. Dolayısıyla Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığının genel emri, orduların koordineli bir şekilde hareketini sağlayamamıştır.

Grup Komutanlığınca 4'üncü Ordu'ya, 7'nci Ordu'ya ulaştırılmak üzere verilmiş olan bir çekilme emrinin 7'nci Ordu'ya gelmesi de çok

⁶⁸ ATASE Arşivi, BDH, K:3787, D:37, F: 1-14.

⁶⁹ ATASE Arşivi, BDH, K:3705, D:28-F: 5.

⁷⁰ ATASE Arşivi, BDH, K:3705, D:28, F:5-1.

⁷¹ ATASE Arşivi, BDH, K:3705, D:28, F:7 (1-2).

gecikmiş ancak saat 13.30'da telefonla bildirilmiştir. Geç gelen emrin uygulama imkânı kalmamıştır. Diğer yandan emrin gecikmesi neticesinde 7'nci Ordu, çok tehlikeli bir durumla karşı karşıya kalmıştır.⁷²

İngiliz birlikleri 20 Eylül 1918 günü 50 uçaklık filoları ile taarruzlarını şiddetlendirmiştir.⁷³ Bunun sonucunda 8'inci Ordu muharebe gücünü tamamen yitirmiş, panik içindeki birlikler emir-komuta birliğini ve harp düzenini kaybetmiştir.⁷⁴ Aynı zamanda İngiliz süvarilerinin Yıldırım Orduları Grubu Karargâhı'nın bulunduğu Nasıra'ya sabah saatlerinde bir baskın yaptığı öğrenilmiş ve bu durum neticesinde haberleşme ve bağlantı kesilmiş, yeni bir emir ve direktif alma imkânı kalmamıştır.⁷⁵ Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı ile irtibatı kalmayan Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1918 akşamı 7'nci Ordu karargâhını taşıdığı Beyti Hasan'dan 20-21 Eylül 1918'de 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve 3'üncü Kolordu Komutanı Kurmay Albay İsmet (İnönü) Bey'e, 7'nci Ordu'nun Şeria Nehri doğusuna geçemediği takdirde güneyden ve kuzeyden düşman baskısına maruz kalabileceği düşüncesinden hareketle şu emri vermiştir; “*Genel vaziyet, süratli şekilde Ordunun Vadi-i Fara'nın kuzey-batısına geçerek, Bisan dolaylarına ulaşmasını zarûrî kılmıştır. Sekizinci Ordu unsurları Nablus'un beş altı kilometre kadar batısında olup Tubas üzerinden çekilecektir. Üçüncü Kolordu harekâtını Sekizinci Orduya nazaran tanzim ederek Tellüze-Tammün güneyi hattına çekilecektir. Yirminci Kolordu harekâtını kat'iyen Üçüncü Kolorduya uydurarak Beyt-i Hasan-Bisan Câddesi tarafeynine çekilecek ve Şeria Grubuyla irtibâtını dikkate alacaktır. Üçüncü Kolordu Tubas istikametinde sevki mümkün olmayan sahrâ bataryalarını tam zamanında Yirminci Kolordu emrine verecektir. Birinci derecede önemli olan husûs, eldeki iâşe ve cephâne bitmeden Bisan havâlisine ulaşmaya mecbûriyyet olduğu düşünülmemelidir. Buna nazaran sürati kısıtlayan nakli mümkün olmayan her şey inhâ edilebilir.*

⁷² **ATASE Arşivi**, BDH, K:3705, D:28, F:12, F: 7 (1-2).

⁷³ **ATASE Arşivi**, BDH, K:4522, D:H-15, F:1-38.

⁷⁴ Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Temmuz 2016, Yıl 65, S 138, s.33; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, IV.C.,2.Ks s. 632-641.

⁷⁵ **ATASE Arşivi**, BDH, K:3705, D:28, F:7.

Her türlü imkâna başvurarak irtibâtın korunması elzemdir. Ancak Yirminci Kolordunun Üçüncü Kolordudan evvel şimdiki mevzisini terk etmesi tehlikelidir. Ordu Karârgâhu Beyt-i Hasan'dadır.”⁷⁶

Mustafa Kemal Paşa 21 Eylül 1918'de Başkomutanlığa mevcut durum hakkında da bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta “Düşman süvâriyelerinin Samah'a kadar ulaştıkları anlaşılıyor. Sekizinci Ordu kalmamıştır. 7'nci Orduyu Vadi-i Fara soluna (güneye) çekmeğe çalışıyorum. Ordu henüz düzenini muhafaza etmektedir. Ancak gıda ve cep hane meselesinin etrafıca düşünülmesi gerekir... Ben karargâhımla Ordunun merkezi gerisinde bahsi geçen Vadi'de, Beyt-i Hasan'dayım. Grup Kumandanlığı ile irtibat yoktur.”⁷⁷ diyerek 8'inci Ordu'nun dağıldığını ve Grup Komutanlığı ile irtibatının olmadığını bildirmiştir. Bu telgraftan da anlaşılacağı üzere 7'nci Ordu savaş kudretini kaybetmeden düzenli bir şekilde geri harekâta devam etmiştir. Aynı gün Yıldırım Orduları Grubu Komutanı, Der'a'ya çekilme kararı vermiştir.

Başkomutanlık Karargâhı'na gönderilen telgrafta 7'nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, düşman süvarisini Bisan'da durdurmayı başardığını belirtmiş ve böylece Türk kuvvetlerinin Şeria Nehri doğusuna geçişini güvence altına almıştır. Yoğun düşman baskısı karşısında Osmanlı birliklerinin çekilmesiyle birlikte İngilizlerin takip harekâtı 21 Eylül'de başlamış, 25 Ekim'e kadar 34 gün sürmüştür. Osmanlı birliklerinin geri çekilmesi üç aşamada gerçekleşmiştir. 21 Eylül'de Dera'ya kadar birinci aşama, Şam'a kadar ikinci aşama, Halep'e kadar ise üçüncü aşamadır.⁷⁸ Nablus Meydan Muharebesi veya yabancı tarihçiler tarafından “*Battle of Megiddo*” diye isimlendirilen bu muharebe Suriye-Filistin Cephesi'ndeki muharebelerin kaderini değiştirmiştir. Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığının çoğunluğu, imha veya esir düşmüş, kalan unsurları ise kuzeye doğru çekilirken Halep'e kadar

⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH, K:3705, D:28, F:15, 15-1

⁷⁷ ATASE Arşivi, BDH, K:3705, D:28-F:13.

⁷⁸ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, IV.C.,2.Ks, s.682.

İngiliz ordusu ve Arap isyancılar tarafından takip harekâtına maruz kalmıştır.⁷⁹

25 Eylül 1918’de Mareşal Liman von Sanders karargâhı ile Halep’e geçerken,⁸⁰ Mustafa Kemal Paşa kendi birliklerine yayımladığı emirle, 7’nci Ordu’nun El-Muzeyrip-Dera hattında toplanacağını bildirmiştir.⁸¹

7’nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa; Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına gönderdiği 27 Eylül 1918 tarihli yazıda, kuvvetleriyle Dera’yı terk ederek Şam’a hareket ettiğini bildirmiştir.⁸² 7’nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, her türlü olumsuzluğa rağmen başarılı bir geri harekât neticesinde kurtarıp Şam’a kadar getirdiği kıtalarının da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmesinden kaygılanmıştır. Şam dolaylarındaki durum böyle olmakla beraber, Rayak’ta da kuvvetlerin dağınıklığı ve her yönden muharebe güçlerinin çok zayıf oluşu, güneyden hiçbir kuvvetin kıta halinde gelmeyişi, ancak kuzeyden gelecek kuvvetlere dayanılma zorunluğu, Mustafa Kemal Paşa’nın geri harekât kararında etkili olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 29 Eylül’de Liman von Sanders tarafından “...*Mustafa Kemâl Paşa’nın Ordular Grubu sağ cenâhında bulunan birlikleri tensik ve tanzim etmek üzere mümkün olan sürat ile Rayak’da emir-komutayı yerine getirmesini emrederim...*” denilerek Rayak cephesine atanmıştır.⁸³ Bunun üzerine Liman Paşa’dan aldığı emir üzerine Mustafa Kemal Paşa, Şam’ın savunmasını Cemal Paşa emrine bırakıp, Rayak Cephesi’nin komutasını almak üzere geceleyin trenle oraya hareket edeceğini bildirmiştir.⁸⁴ Cemal Paşa, Şam’ın müdafaası ve genel durum ile ilgili bir Ordu emri

⁷⁹ Cemal Kemal, **Nablus Meydan Muharebesi’nde Mustafa Kemal**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 51, Ankara, Bahar 2013, s.638.

⁸⁰ Şükrü Mahmut Nedim, **Filistin Savaşı 1914-1918**, Çeviren: Abdullah Es, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.155.

⁸¹ **ATASE Arşivi**, BDH, K:3705, D:28, F:18-4.

⁸² **ATASE Arşivi**, BDH, K:3705, D:28, F:19-15.

⁸³ **ATASE Arşivi**, BDH, K:3705, D:28, F:20.

⁸⁴ **ATASE Arşivi**, BDH, K: 3705, D: 28, F: 18-4.

yayımlamıştır. Bu emirde birliklerin Şam'ın savunulması için görevlendirmesi ve tedbirler de yer almıştır.⁸⁵ General Allenby, Türk ordusunun imhadan kurtularak geri çekilen unsurlarını Şerif Hüseyin'in Arap birlikleri ve Çöl Süvari Kolordusuyla Şam istikametinde takip etmeye karar vermiştir.⁸⁶ Şam'a yapılan taarruzlar neticesinde 30 Eylül-1 Ekim arası yapılan İngiliz harekâtı ile Şam'da düşmüştür.⁸⁷ 1 Ekim'de Şam'ın düşmesi ile birlikte İngiliz General Allenby'nin taarruzu Ekim ayında da devam etmiştir. Bu sırada Ekim başlarında 4'üncü Ordu'nun koruduğu Beyrut düşmüştür. Beyrut'un kaybını, 16 Ekim 1918'de Humus, 19 Ekim'de Hama takip etmiştir.⁸⁸

3. Halep'e Çekilme ve Katma'da Son Savunma Hattının Kurulması

Şam'ın düşmesinde askerî amillerin yanında Şam şehir merkezinde yaşanan asayişsizlik ve anarşinin çok büyük etkisi olmuştur. Arap isyancı Şerif Faysal ve adamları, Şam'da halkı isyana teşvik etmiş, Türk ordusuna yönelik saldırılar başlatmıştır. Ulaşım, haberleşme ve ikmal hatları tahrip edilip yağmalanmıştır. Mersinli Cemal Paşa, mevcut olumsuz koşullarda Şam'ın güneyinde savunmasını tertipleyerek, düşman birliklerini durdurmayı başaramamıştır.⁸⁹ Liman von Sanders, Türk askerinin Şam'da isyancı Araplar tarafından maruz kaldığı vahşi ve insanlık dışı saldırılara anılarında; *"Şam'da güvensizlik ve düzensizlik gittikçe artıyordu. Şerif Faysal'ın casusları şehre dolmuştu. Bunlar her yerde dolaşüyor halkı kızkırtıyordu. Akşama doğru şehirde yangınlar başlamış ve Hicaz hattının baş istasyonu Kadem yakılmıştı. ...Kadem'den kuzeye giden yol, telgraf direkleri ve teller ile kapanmıştı."*⁹⁰ diyerek anlatmıştır.

⁸⁵ ATASE Arşivi, BDH, K:3705, D:28, F:20-9, 20-9a.

⁸⁶ **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1918 Yılı Hareketleri**, C 4, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967, s. 95.

⁸⁷ **Filistin Savaşı 1914-1918**, s. 156.

⁸⁸ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, IV.C.,2.Ks, s.718

⁸⁹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, IV.C.,2.Ks, s. 697; Cemal Kemal, **Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.45, Bahar 2010, s. 47.

⁹⁰ Liman von Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl III**, Çev.: Örgün Uğurlu, Yenigün Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 95-97.

Liman Paşa'nın anılarından Şam'da savunma yapmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Liman von Sanders, 1 Ekim 1918'de 7'nci Orduya gönderdiği emirde; "7'nci Ordunun görevinin güneyden gelen birlikleri kendi bulunduğu hatta tutmak olduğunu ve Ordunun geriye doğru kademeli olarak çekilmesini kendisinin de desteklediğini" belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa da bu emrin altına "Benim emrimden başka türlü hareket etmek mümkün değildir. Zâten ikinci mâtde ile sûret-i hareketde itihâd vardır." notunu ilave etmiştir.⁹¹

Mustafa Kemal Paşa, Şam'ın düşmesinden sonra Liman von Sanders'in aksine, Şam-Rayak hattında savunma yapmaya devam etmenin mümkün olmadığını değerlendirmiştir. Bu kapsamda 1 Ekim 1918 tarihinde bu konudaki görüşlerini ve alınması gereken tedbirleri Yıldırım Orduları Grubuna bildirmiştir. Bu yazıda Mustafa Kemal Paşa; *"Bugün, Ordu'ya verdiğim direktifin bu hal içinde uygulanmasının mümkün olmadığı bildiriliyor. Bu emrin içindekilere göre kapsamını orduların haline ve durumun bugünkü şekline yakından olan vukufum itibariyle sözle açıklayacak olursam, zatı devletleriyle tüm olarak düşünce birliğinde bulunduğumda kesinlikle kuşku yoktur. Aslında benim emrettiğim hususlar, düşmanın baskısıyla kendiliğinden meydana gelecektir. Yeter ki bu takdirde kıta komutanları yapacaklarını daha şimdiden bilsinler. Her halde verdiğim emirle bana yüklenen görev, güneyden gelen kıtaları kendi savunma hattında tutmaktan ibarettir ki, bu da yerine getirilecektir. Ancak, güneyden kıta halinde hiçbir birlik gelmekte değildir, Panik halinde gelenlerince, durdurulup düzene sokulması ve muharebe hattına gönderilmesi düşmanla temasın kesilmesiyle, çekilmekle mümkün olacaktır. Emrimde bildirdiğim surette hareket edilmediği takdirde, bundan sonra orduya bir şekil dahi vermeye imkân kalmayacağını büyük bir itaatle arz ederim."*⁹² demiştir.

⁹¹ ATASE Arşivi, BDH, K:3705, D:28, F:22-1.

⁹² ATASE Arşivi, BDH, K:3705, D:28, F:22-2, 3.

Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Liman von Sanders, 7'nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın bu son raporundan sonra teklifini kabul etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa komutasındaki 20'nci Kolorduya gönderdiği 2 Ekim 1918 tarihli emirde; Ordunun büyük kısmının Şam'ın doğusundan Humus üzerine çekildiğini, Ordu karargâhının da Baalbek'e hareket edeceğini bildirerek Rayak çevresinde bulunan bütün kuvvetin derhâl yürüyüşe başlayarak Baalbek'te destek mevzisi gerisinde toplanmasını istemiştir. Ayrıca aynı emirde 7'nci Ordu Karargâhının da aynı gün Baalbek'e hareket edeceğini belirtmiştir.⁹³ Fakat Baalbek'te silahlı halkın düşmanca tutumu, ordu ambarlarının yağmalanmaya çalışılması ve 3 Ekim'de adeta bir halk ayaklanmasının yaşanması üzerine Ordu Karargâhı daha kuzeyde bir yere nakledilmiştir. Gerek arazi durumu ve gerekse içinde bulunulan koşullar nedeniyle Baalbek'teki destek mevzii bırakılarak, Ali Fuat Paşa komutasında Humus bölgesine çekilmeye başlanmıştır.⁹⁴

3 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Grubu Komutanıyla Humus'ta buluşan Mustafa Kemal Paşa, Liman von Sanders'i birliklerin içinde bulunduğu şartlar sebebiyle çekilme konusunda ikna etmiştir. Bu görüşmede Liman von Sanders; *"Karar budur. Fakat ben nihayet bir yabancıyım, bu kararı veremem. Bunu ancak, memleketin asıl sahipleri verebilir."* demiş ve Mustafa Kemal Paşa *"O halde karar tatbik edilecektir."* karşılığını vermiştir. Liman von Sanders, *"Yalnız rica ederim, benim kurmay başkanımı da (Kazım İnanç) ikna eder misiniz"* demiştir. Mustafa Kemal Paşa, Kurmay Başkanı Kazım (İnanç) Paşa'ya da mevcut durumu anlattıktan sonra O'nunla da görüş birliğine varmıştır. Alınan karar ise: *"7'nci Ordu Suriye'nin kuzeyinde Halep'te toplanmalı ve burada yeni karar alınmalıdır."*⁹⁵

Bu gelişmeler üzerine Liman von Sanders, 7'nci Ordu'nun Halep'in güneyine gitmesini, 3'üncü ve 20'nci Kolordularında burada

⁹³ ATASE Arşivi, BDH, K:3705, D:28, F:23.

⁹⁴ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, IV.C.,2.Ks, s.708

⁹⁵ Atay, a.g.e.,s.66-67.

toplanmasını, Asya Seferi Kuvveti'nin trenle Humus üzerinden kuzeye yollanarak, 7'nci Ordu emrine girmesini, 4'üncü Ordu ile Alman 146'ncı Alayının Humus'un güneyinde kalmasını, her iki ordunun kendilerine gösterilen mevzilerde gerekli teşkilat ve tertipleri alarak kuvvetlerin aslına uygun düzenlenmesinin sağlanmasını emretmiştir.⁹⁶ Ayrıca kuzeyden gelecek birliklerin Mustafa Kemal Paşa'nın komutasına girmesini istemiştir. Liman von Sanders anılarında *"İngilizler Rayak Grubunu takip etmedikleri için Baalbek'te bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya 7'nci Ordu Karargâhı ile birlikte ve trenle Halep'e gitmesini ve 7'nci Orduyu Halep'in güneyinde toplamasını emrettim... 3 Ekim'de Baalbek'ten gelecek olan Albay von Oppen'e de birliklerini trene bindirerek Halep'e göndermesini ve Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmesini bildirdim. Bu gönderme işi ancak 3 Ekim akşamı başladı."*⁹⁷ diyerek gelişmeleri aktarmıştır.

Yaşanan gelişmeler Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığının Halep'e doğru çekilmekten başka çaresinin kalmadığını göstermektedir. Halep'e doğru yapılacak geri harekâtın kademeli bir şekilde uygulanması söz konusu olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Yıldırım Orduları Grubu 3 Ekim'de yeni bir emir vermiştir; Bu emirde; *"Düşman büyük kuvvetlerle takip etmiyor. Ordular Grubu güneyden gelen kitaları üç yerde toplayacaktır. Humus İstasyonu'nda, Humus İstasyonu'nun güney batısında ve göl kenarında El-katine mevkiinde ve Humus-Şam yolu üzerinde Humus mahrecinde. Kitaların toplanması ile 4'üncü Ordu Karargâhı meşgul olacaktır. 4'üncü Ordu Karargâhına muavenet etmek üzere: Miralay Âsım Bey (maiyyetiyle berâber), Kaymakam Vilmer Bey (maiyyetiyle berâber), Miralay Selâhaddin Bey (maiyyetiyle berâber) ve kıtasız olarak şimdilik Humus'da bulunan karargâhlara tayin edilmiştir. Alman ve Avusturya kitaları için Humus-Şam şimendifer hattının doğusunda ordugâhlar hazır edilmiştir. Türk kitaları için belirtilen hattın batısında 4'üncü Ordunun münasip göreceği mahallerde tesis edilecektir. Bütün kitalar ve subayların şehre girmesi durumunda silâhla men edilecektir. Bazı müstesnâ durumlarda 4'üncü Ordu Karargâhı vesika verebi-*

⁹⁶ **ATASE Arşivi**, BDH, K:3705, D:28, F: 24-2.

⁹⁷ Liman von Sanders, **a.g.e.**, s.

lir. Gelen kıtaların teşkilatına hemen başlanılacaktır. Dağınık erler teşkil edilmiş kıtalara paylaştırılacaktır. Şehir dâhilinde âsâyış bir heyet tarafından temîn edilecektir. Emniyetin ve âsâyışın temîni için Grup, gelecek kıtaları 4'üncü Ordu emrine paylaştıracaktır... Kıtaların genel iâşesinden Humus'daki Menzil Müfettişliği sorumludur. 7'nci Ordunun kıtaları 7'nci Ordu Karargâhı emrinde kalacaktır.”⁹⁸ denilmiştir.

Grup emrini alan Mustafa Kemal Paşa, 7'nci Ordu'nun Halep'in güneyinde toplanmasını, 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın Rayak'ta emrine girmiş olan bütün birlikleri durmaksızın kuzeye göndermesini ve kendisinin derhal Halep'in güneyine gelmesini, ayrıca 3'üncü Kolordu Komutanı Albay İsmet (İnönü) Bey'e de Şam'da emrine girmiş olan 7'nci Ordu birliklerini Halep'e getirmesini emretmiştir. Ordu bölgesinde bulunan diğer grup ve müfreze de gerekli emirleri verdikten sonra kendisi Ordu Karargâhı ile birlikte 4 Ekim gecesi trenle Halep'e hareket etmiştir.⁹⁹ Mustafa Kemal Paşa 5 Ekim'de Halep'teki Baron Oteli'ne yerleşmiştir.¹⁰⁰

Mustafa Kemal Paşa vakit kaybetmeksizin birliklere kapsamlı bir ordu emri yayımlamıştır; Bu emirde; “7 nci Ordu, emrinde bulunan Alman teşkilatı (Oppen Grubu ve güney istikametinden gelen (hangi orduya ait olursa olsun) perakende teşkilat, subay ve erler, taşıt araçları, gereç ve donatım Tammun-Vuzuhi hattında durdurularak toplanacak ve tensik edileceklerdir. Ordu'ca teşkil edilen tensik kurulu, Ekim'deki çizelgede gösterilmiştir. Alman kıtalarının tensiki için de, Ordu 1'nci Şube Müdürü Binbaşı Bekret, bu emre göre gereken tertip ve teşkilatı yapacaktır. Osmanlı teşkilatının Tammun (hariç)-Vuzuhi İstasyonu hattında ve Alman teşkilatının Tammun (dâhil) batısında kurulacak ordugâhlarda tensiki uygun olur. Baş Menzil Müfettişliği, mümkün olduğu kadar çok çadır, zeminlik malzemesi, kazma ve kürek ve mutfak gereçleri gönderecektir. Civar köylerden ancak teşkil edilmiş kıtaların iskânı için faydalanılabilir. Tensik Kurulu, güneyden

⁹⁸ ATASE Arşivi, BDH, K:3705, D:28, F:24-1.

⁹⁹ ATASE Arşivi, BDH, K:3705, D:28, F:41.

¹⁰⁰ İzzettin Çalışlar, a.g.e., s.303.

yaya olarak veya trenle gelecek bütün teşkilatı ve dağılık birlikleri Tammun-Vuzuhi İstasyonu hattının kuzeyine geçirmeyecektir. Gelen toplu veya dağılık kıtalar, subaylar, erler, fenni araçlar ve donatımı kayıt ve sınıflandırmak için tertip edilecek kurullar, büyük çaba harcayacaktır. Bu kurulların teşkiline tensik kurulu emrine verilen karargâh ve kurullar yetmediği takdirde ilk katılacaklardan faydalanılabilir. Tasnif sürdürülürken aynı zamanda teşkilatın da çabuklaştırılması elzemdir. Ordu'ya mensup teşkilatın gelişine kadar mürettep kıtaların teşkiliyle beraber, her an elde muharebeye hazır mümkün olduğu kadar çok birlik bulundurulması göz önünde tutulacaktır. Pi-yade kıtaları, 150'şer mevcutlu üçer bölükten, mekkâricisi ve tabur erkânıyla beraber toplam 500 insan ve 50 hayvan mevcudunda mürettep taburlar halinde teşkil edilecektir. Bunlara birden itibaren numara verilmelidir. Makineli tüfek bölükleri, altışar tüfek üzerine tertip edilmelidir. Bölüğün mevcutları 100 er ile 50 hayvan civarında tutulmalıdır. Baş Menzil Müfettişliği, Tammun'daki iâşe merkezini bir menzil noktası haline koyacağı gibi Vuzuhi İstasyonu'nda ayrıca bir menzil noktası açmaktadır. Aynı istasyonda bir istasyon komutanlığı kurulması Baş Menzil Müfettişliği'nden rica olunur. Halep Şehri'nde ve istasyonlarında görevli olmayan subaylarla küçük birlikler ve perakendeleri toplatıp Vuzuhi'ye göndermeyi 2'nci Ordu üzerine almıştır. Tensik Heyeti, bugün (5 Ekim 1918) Vuzuhi'ye giderek teşkilatını yapmaya ve süratle faaliyete geçmeye başlamalıdır. Kurul, her günkü çalışma sonucunu bir raporla orduya bildirecektir. Ordu Karargâhı, şimdilik Baron Oteli'ndedir."¹⁰¹ demiştir.

7'nci Ordu'nun bu emirle yeniden kurulmasına başlanmış, kuruluş daha sonra verilen emirler ve icraatla; 1'nci ve 11'nci Tümenler'den 20'nci Kolordu; 24'ncü ve 43'ncü Tümenler'den 3'ncü Kolordunun katılımı ile oluşturulmuştur. Fakat Humus'ta 4'ncü Ordu ve Halep güneyinde 7'nci Ordu tarafından toplanan dağılık birliklerden

¹⁰¹ ATASE Arşivi, BDH, K:3705, D:28, F:25-8.

yapılan teşkilattan da hemen bir fayda beklenmemiştir. Kuzeyden gelerek 7'nci Ordu'ya katılan bazı birlikler, Halep'ten geçerken birçok kaçak vererek ve silahlarını attıkları tespit edilmiş ve güvenilir olmadıklarını göstermiş, bunlar nitelikleri bakımından da ordu kuruluşuna önemli bir şey katmamıştır. Kuzeyden gelen kuvvetlerle güneyden gelen dağıntık unsurların karıştırılmamasının önemi üzerinde de durulmuştur. Eldeki birliklerle uzun süre anayurdun güvenle savunulamayacağı ve özellikle bir İskenderun çıkarmasının durumu büsbütün kaygı verici bir şekle sokacağı tahmin edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 5 Ekim 1918'de gönderdiği yazıda yaşanan gelişmeleri özetlemiş ve mevcut durumu Başkomutanlık Karargâhına da bildirmiştir. Bu raporda Mustafa Kemal Paşa;

“7'nci Orduyu Şam'ın güneyine kadar getirdikten sonra emir-komutasını Grup Komutanı emriyle 4'üncü Ordu Komutanı Cemâl Paşa Hazretlerine bırakıp Rayak civârındaki kuvvetlerin tensiki için Rayak'a hareketimi Şam'dan arz etmişim. Rayak ve havâlisinde muhârebe kudretine sahip teşkilât bulmadığım gibi firari ve dağıntık askerlerden bizzât yaptığım teşkilat da bu boşluğa mühim bir şey ilâve edemedi. 4'üncü Ordunun ve emrinde bulunan 7'nci Ordunun Şam civârında hezîmeti ve bilhassa Rayva Boğazı'nın düşman tarafından tutulması ve Beyrut önünde gösterilerin başlaması üzerine Rayak ve havâlisi mevcûdiyyeti Baalbek ve daha kuzeyinde toplanmak emrini verdim ve yine Grup emri ile Halep güneyinde, güneyden akıp gelen dağıntık askerlerin tevkîf ve tensikatını gerçekleştirmek üzere karârgâhımla Haleb'e geldim.

...Gerek Rayak'tan Humus üzerine ve gerek Baalbek üzerinden Humus'a gelen yollar üzerinde hâlen düzenini muhafaza etmiş muharebe kabiliyetine sahip ve emir-komutaya tâbi mühim denecek hiçbir kıta olmadığı gibi Humus'ta 4'üncü Ordu Kumandanı tarafından ve Halep güneyinde de tarafımızdan toplanmakta olan dağıntık askerlerden yapılan teşkilat da maalesef güvene layık bir kuvvet teşkil etmekte değildir. Kuzeyden gelen küçük kuvvetlerin bu kıymetsiz akına memleketin müdafası noktasında mühim bir kuvvet ilâve etmeleri mümkün değildir. Ne Humus güneyinde ve ne de Halep civarında toplanma ve müdafaa fikri anavatanı koruma

ve muhafaza edemeyeceği gibi bir İskenderun ihracının vaziyeti büsbütün kaygılı bir şekle sokacağını tahmin ederim."¹⁰² demiştir.

Gelişmeler Osmanlı kuvvetleri aleyhine gelişirken Liman von Sanders hava keşfine göre, İtilaf kuvvetlerinin Şam'dan daha kuzeye geçme niyetinde olmadığını değerlendirmiştir.¹⁰³ Aynı dönemde Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan dağınık birliklerden meydana getirdiği küçük birlikleri, alay tümen haline sokmaya, iç güvenliğin artırılmasına çalışıyor ve propagandaya karşı tedbirler alıyordu. Halep'ten İdlip'e bir süvari müfrezesi gönderilmiş ve bu müfrezeye İdlip, Cesri Şuur ve Muarra bölgesinde mahalli hükümetle işbirliği yapılarak Arap propagandasının kuzeye yayılmasına engel olunması ve Türk halkıyla özel bir örgüt kurularak Lazkiye-Cesri Şuur ve Hama-Muarra istikametlerinin güvenlik altında bulundurulması görevi verilmiştir. Humus'ta toplanıp tensik işi 7'nci Ordu kuruluşuna alınan 24'ncü Tümen'in 10 Ekim 1918'de Halep'e gelmeye başlayan kabileleri, kısım kısım Katma istikametine yürütülmüştür. Bu tümen, Katma'da toplanarak tensik edilmeye başlanmış ayrıca güvenilir görülen Halep Arap süvarilerinden biri 100, diğeri 300 mevcudunda iki hecinsüvar müfrezesinin teşkilatı bir hayli ileri götürülmüştür. Ordu Komutanlığı elindeki bu kuvvetlerle Halep bölgesinde bir savunma yapmak hedeflenmiştir.¹⁰⁴

11 ve 12 Ekim'de alınan hava keşif raporunda, yaklaşık bir süvari tümeni ile bir piyade tümeninin Baalbek'e geldiği ve daha güneyde bir piyade tümeni kadar tahmin edilen bir düşman kuvvetinin görüldüğü bildirilmiştir.¹⁰⁵ Akşamüzeri iki süvari bölüğü Zera'ya girmiştir. 12 Ekim'de dinlenen İngiliz takip kuvvetleri, 13 Ekim'de harekete ge-

¹⁰² ATASE Arşivi, BDH, K: 3705, D: 28, F: 27, 27-1.

¹⁰³ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, IV.C.,2.Ks, s.712.

¹⁰⁴ Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Temmuz 2016, Yıl 65, S 138, s.160

¹⁰⁵ Deniz Kurt-Erdal Korkmaz, Kuruluşundan Günümüze Türk hava Kuvvetleri (Harekat ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922), C I, Hava Basımevi, Ankara, 2019, s.304.; ATASE Arşivi, BDH, K:3719, D:44, F:1-34.

çerek öğleden sonra, Baalbek güneyine ulaşmıştır. Bu sırada Halep'teki Arapların taşkınlıkları üzerine Yıldırım Ordular Grubu Komutanı, Halep'te kalmanın bir anlamı olmadığı kanısına vararak birinci kademesiyle 12 Ekim'de Adana'ya hareket etmiştir.¹⁰⁶

Mustafa Kemal Paşa, 12 Ekim'de yayımlanmış olduğu Ordu Emri ile yakın zamanda cereyan etmesi pek muhtemel muharebeler için yeni teşkil edilen tümenlerin her seviyede hazır hale getirilmesi için alınması gereken tedbirler konusunda kapsamlı bir direktif vermiştir. Bu direktifte; *“Yeniden teşkil edilmiş bulunan fırkalarımızda sıkı bir disiplinin tesisi ihtiyacının daima göz önünde tutulmasını çok önemli bulur ve bunun hemen temin edilmesini emrederim. Her komutan komuta ettiği birliğe maddi ve manevi olarak hâkim olmasını bilmelidir.”*¹⁰⁷ denilmiştir.

13 Ekim 1918 tarihinde emir-komutanın tek elde toplanması ve sevk-idaredeki dağınıklığın engellenmesi maksadıyla Yıldırım Orduları Gurubu Komutanı Liman von Sanders'in direktifi ile 4'üncü Ordu lağvedilmiş, karargâhı ve bütün kıtaları 7'nci Ordu emrine verilmiştir.¹⁰⁸ Bu gelişme üzerine 7'nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, 4'üncü Ordu'nun geriye kalan unsurlarını, kurmaya başladığı yeni Ordu teşkilatı içerisinde yeniden düzenlemiş bu düzenlemeye aykırı hareket edenlerin şiddetli şekilde cezalandırılacağını belirtmiştir.¹⁰⁹ Ayrıca 20'nci Kolordu'dan Ordu ve kolordu karargâhlarının düşman tayyarelerine karşı yakından korunması için doğruca karargâh emrinde bulunmak üzere dörder tüfekli birer makineli tüfek bölüğü teşkil edilmesini istemiştir.¹¹⁰ Böylece harbin başından itibaren İngilizler tarafında etkili bir şekilde kullanılan hava taarruzlarına karşı en azından ana karargâhların korunmasına yönelik bir savunma tedbiri alınmıştır.

¹⁰⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, IV.C.,2.Ks, s.713.

¹⁰⁷ **ATASE Arşivi**, BDH, K: 3705, D: 28, F: 41; **ATASE Arşivi**, BDH, K: 3720, D: 47, F: 16-8.

¹⁰⁸ **ATASE Arşivi**, BDH, K: 3705, D: 28, F: 44.

¹⁰⁹ **ATASE Arşivi**, BDH, K: 3705, D: 28, F: 45.

¹¹⁰ **ATASE Arşivi**, BDH, K: 4521, D: 15, F: 61.

Mustafa Kemal Paşa, 13 Ekim’de yeni teşkil edilen birliklerde yaptığı tefişlerde mevcut durumu şu şekilde belirtmiştir. “...Birinci Fırkanın durumundan memnuniyet duydum... Depo Alayını diğer 70 ve 111’inci Alayları takviye etmek üzere dağıttım. Fırkanın bugünkü mevcûdu 133 subay, 3322 er, 1740 tüfenk ve 416 hayvandır. 11’inci Fırkanın bugünkü mevcûdu 235 subay, 5287 er, 3246 silâh ve 380 hayvandır. Fırka Süvari Bölüğü 55 atlıdan teşkil edilmiştir. 43’üncü Fırka istasyona toplanmıştır. Bu Fırkadan yalnız bir tabur ile iki cebel topu Hama’da Setr Müfrezesinde kalmıştır. Fırkanın bugünkü mevcûdu 90 subay, 2200 er ve 700 küsûr hayvandır. Fırkaların sağlık durumu iyidir. Devam eden hastalık yoktur. Bugün 11’inci Fırkada 3200 kişiye kolera aşısı yapılmıştır.”¹¹¹ Bu rapor 7’nci Ordu’nun, yeneden teşkilatlandığını, eğitim ve ikmal faaliyetleri neticesinde önemli ölçüde toparlandığını göstermektedir.

7’nci Ordu Komutanı ve mahiyeti tarafından alınan tedbir ve gösterilen gayrete rağmen mevcut kuvvetlerle uzun süren bir savunma yapmanın mümkün olmadığı düşünülüyordu. Bu düşünceden hareketle Mustafa Kemal Paşa savaşın tez zamanda sona erdirilmesi konusundaki düşüncelerini İstanbul’a iletmeye çalışmıştır. 13 Ekim’de Sadrazam Talat Paşa, Sultan Vahdettin’in isteği ile istifa etmiştir. İstanbul’da yeni bir hükümetin tesis edilmesi ile ilgili çalışmalar başlamıştır. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa, Padişah Vahdettin’e ulaştırılmak üzere Padişah Başyaveri Albay Naci (İldeniz) Bey’e verdiği 14 Ekim 1918 tarihli gizli ibareli telgrafında: “*Talat Paşa hükûmetinin felç olmuş bir durumda, Tevfik Paşa Hazretlerinin de belirli bir hükûmet kurulmasında güçlüklerle uğramakta olduğunu haber alıyorum. Ordular savaşma kuvvetinden yoksun ve aslında var olan kuvvetler, savunma yapamaz duruma getirilmiştir. Düşman her gün daha uygun ve ezici şartlar elde etmektedir. Birlikte, olmaz ise kişisel ve derhâl barışı kararlaştırmak gerekir. Bunun için kaybedilecek bir an dahi kalmamıştır. Aksi durumda ülkenin bütünüyle elden çıkması ve*

¹¹¹ ATASE Arşivi, BDH, K: 3705, D: 28, F: 42

*devletimizin giderilmesi imkânsız tehlikeli işlere uğraması ihtimalden uzak değildir.*¹¹² diyerek barışın süratle tesis edilmesi ile ilgili görüşlerini ilemiştir.

17 Ekim 1918 tarihi itibarıyla Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile 7'nci Ordu Komutanlığı tarafından kısmen alınan ve alınması devam eden tertipler şu şekilde idi; Hama'da bulunan örtme müfrezesi, süvarisiyle Hama güneyinde ve asıl kuvvetleriyle Hama kuzeyindeki sırtlarda, bu müfrezeyi kuzeye taşıyacak olan tren, Ebu el Dahur'da duracağı yerde Halep'e kadar gelmiş ve orduca Kumhane'ye (Halep kuzeyinde) gönderilmiştir. 20'nci Kolordu'nun 1'nci Tümeni, Halep güneyinde Şeyh Sait ile El Ensari köyleri arasında mevzilere yerleşecek ve 11'nci Tümen'in sağ kanat gerisinde kademelenecek ve 3'üncü Kolordu'nun 43'üncü Tümen adı verilen tümen birlikleri de Sebil yöresinde toplanacaktır. Gündüz İdlip-Muarrat-ül Numan yollarıyla Hama istikametinde demiryolu boyunca uzak keşif göreviyle süvari keşif kolları sürülmesine ve geceleri bu keşif kollarının geriye alınarak yerine, yakın mesafede piyade emniyet kıtaları çıkarılmasına devam edilecektir. Katma yöresinde toplanan 24'üncü Tümen, 1/3 kuvvetiyle daima harekete hazır ile İdlip'te, 20 süvariden kurulu bir kıta ile Muarra ve Cesri Şuur'da bir jandarma müfrezesi bulunduruluyordu. Cesri Şuur yöresindeki Türk halkının, silahlandırılmasına devam edildiği gibi, Muarra yöresindeki aşiretlerden de, örtme ve emniyet konusunda faydalanılıyordu. 7'nci Ordu Komutanlığı, düşmanın henüz Hama'dan kuzeye geçmediğini dikkate alarak, bu durumda ciddi bir muharebeyi kabul etme ve etmeme inisiyatifine sahip bulunuyordu. Ayrıca Katma'da toplanan 24'üncü Tümen ile gereğinde 2'nci Ordu bölgesine geçerek, İskenderun bölgesine çıkarma yapabilecek düşmanı karşılayacak kuvvetleri takviyeyi daima göz önünde tutuyordu.¹¹³

¹¹² **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**; ATAM Yay., Ankara, 2006, s. 17-18.; İçten Çelikoğlu, "Mustafa Kemal ve Filistin Cephesi", Silahlı Kuvvetler Dergisi, S 429, Temmuz 2016, s.30

¹¹³ **ATASE Arşivi**, BDH, K: 3720, D: 47, F: 16-16.

7'nci Ordu'nun 17 Ekim 1918 tarihine kadar yapmış olduğu keşiflere göre cephe gerisindeki düşman, iki piyade ve 1 süvari tümeni kuvvetindeydi. Ayrıca isyancı Faysal'ın komutasında 1.200 piyade ve 300 kadar atlı urban, bu tümenlerin ilerisinde bulunuyordu.¹¹⁴ Resnan'da Arap kuvvetleri, Humus'ta düşman süvari ve zırhlı otomobilinin varlığını tespit edilmişti. İngilizlerin asıl kuvvetleri, Humus bölgesinde ordugâh kurmuştu. 7'nci Ordu üç tümen ile Halep ve güneyinde, bir tümen ile Katma'da mevzi almış durumdaydı. Katma'daki tümen bir düşman çıkarmasına karşı, İskenderun bölgesine intikal hazırlığı yapmıştı. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın direktiflerine göre kolordular kademeli tertiplerle kanatlarını güven altına almışlar, keşif ve emniyet unsurlarını ihtiyaç duyulan bölgelere sevk etmişlerdir.

Nihayet, 23 Ekim'den itibaren İngilizlerin Araplarla beraber Halep'e yapmış olduğu taarruzlar püskürtülmüştür. 25 Ekim'de Şerif Faysal'ın birlikleri ve kendilerine katılan silahlı bir kısım isyancı yerli halk ile İngilizlerin kamyonlarla taşıdıkları süvari kuvvetlerinin sokak çatışmalarına kadar varan saldırıları neticesinde ciddi muharebeler yapılmıştır. Orduyu İngiliz takip hareketinden daha çok, yerli Arap halkı sıkıştırıyordu. Çünkü bunlar, ordunun içinde, etrafında orduyu sarmış bir durumda bulunuyorlardı.¹¹⁵ Halep şehri içinde sıkıyönetim ve askeri hükümet ilan edilmekle beraber, gereğinde üst rütbeli bir subayın Vali vekili olarak atanmasıyla büyük bir şiddetle inzibatın sağlanması karar altına alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu durumu 25 Ekim 1918'de Yıldırım Ordular Grubuna gönderdiği raporunda; *"...öldürücü olan düşmanın karşıdaki İngilizlerden ziyade içeride ve etraftaki yerli halk olduğu ve 7'nci Ordu karargâhının da Halep'ten sonra Katma'ya naklinin düşünüldüğü..."* şeklinde iletmiştir.¹¹⁶ 25 Ekim 1918 tarihinde Halep'ten yayımladığı ordu emrinde ise *"Ordunun maksadının ülkenin bir karış toprağını sebepsiz terk etmemekle beraber düşmanın üstün kuvvetlerle*

¹¹⁴ ATASE Arşivi, BDH, K: 3705, D: 29, F: 9

¹¹⁵ ATASE Arşivi, BDH, K: 3707, D: 34, F: 24.

¹¹⁶ ATASE Arşivi, BDH, K: 3705, D: 29, F: 34-4.

ciddi girişimleri karşısında Orduyu kesin savunma için uygun mevzilerde toplamak olduğunu” bildirmiştir.¹¹⁷

Bu muharebeler, Filistin geri çekilmesinin artçı muharebeleri dışına çıkan yegâne muharebelerdir. Özellikle yerli Araplar, Şerif Faysal kıtalarıyla birlikte zorla şehre hakim olmak istiyorlardı. İngilizler, bu süreçte verdikleri kayıpları Şam’dan getirdikleri kuvvetlerle takviye etmişlerdir. Araplar, 1’inci Tümen’in cephesine taarruz ettilerse de başarılı olamamışlardır. Fakat yaklaşık olarak 1.500 bedevi, şehrin doğusundan kısa bir çarpışmadan sonra şehre girmiştir. Arapların 25 Ekim öğleden sonra doğudan şehre girmesi ve şehirdeki asilerle işbirliği yaparak harekete geçmesi, 20’nci Kolordu’nun sol kanadından daha önce, 7’nci Ordu Komutanı ile Karargahı’nın içinden çıkılıp kurtulması güç bir tehlikeyle karşı karşıya bırakmıştır. Mustafa Kemal Paşa, İngilizler ve isyancı Arapların ilerleyişi karşısında, askerliğin gereği olarak Halep şehrinde kalmayı güvenli bulmamış, 7’nci Orduyu 25-26 Ekim 1918 gecesine Halep’in 5 kilometre kuzeyindeki Katma’ya çekmeyi uygun görmüş¹¹⁸ kendisine bağlı 20’nci Kolordu ise aynı gece Kefr Yasin-Hefan hattına çekilmiştir.¹¹⁹

Böylece ana savunma hattı İskenderun, Belen, Dircemal, Telrifat çizgisi olmuştur. 28 Ekim’de Antakya’da, bu savunma hattı içine alınmıştır.¹²⁰ Türk kuvvetlerinin uzağa çekildiğini sanan İngiliz ve Arap kuvvetleri bu savunma hattına yönelik 26 Ekim 1918’de Heylan bölgesindeki Birinci Fırkanın sağ tarafına taarruz etmiş ve diğer üç süvari alayı da daha batıdan 111’inci Piyade Alayıyla 109’uncu Piyade Alayının arasına girerek Fırkanın cephesini yarmak istemiş ise de savunmadaki birliklerin müdafaası sâyesinde düşman her tarafta perişan bir surette bozguna uğratılmıştır. Türk harp tarihine Katma Muharebesi olarak geçen bu muharebenin sonunda kaçan düşman yandan tevcih edilen makineli tüfek ve topçu ateşleriyle etkisiz hale getirilmiştir.

¹¹⁷ ATASE Arşivi, BDH, K: 3705, D: 29, F: 34-5, 34-5a.

¹¹⁸ ATASE Arşivi, BDH, K: 3705, D: 29, F: 9.

¹¹⁹ ATASE Arşivi, BDH, K: 3705, D: 29, F: 34-6

¹²⁰ Erikan, a.g.e., s.221.

Böylece 7'nci Ordu üzerine tekrar taarruza geçen İngiliz kuvvetleri, Halep'in kuzeyinde durdurulmuş ve düşmanın bu hattı geçmesi engellenmiştir.¹²¹ Aniden meydana gelen bu zor durumdan sıyrılıp çıkmak ve aynı zamanda duruma hâkim olmak, zor bir durumdu. Mustafa Kemal Paşa, bu tehlikeyi çok önceden sezmiş ve alınması gerekli bütün önlemleri aldırılmıştır. 7'nci Ordu'nun Şeria'dan Şam'a kadar getirilmesinde olduğu gibi, bu kez de, 7'nci Ordu Karargâhını Mustafa Kemal Paşa'nın dirayeti, cesaret ve kahramanlığı kurtarmıştır. Bu zafer, Birinci Dünya Harbi'ndeki Türk ordusunun son askerî başarısı olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa Halep'in kuzeyinde Katma Muharebesi ve o muharebedeki sevk-idareye ilişkin olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır; *“Bu akşam Halep ilerisindeki kuvvetleri geri çekeceğim. Yarın Halep'in kuzey batısında İngiliz ve Araplarla harp edeceğim. Buna göre hareketinizi tanzim ediniz. Vakalar dilediğim gibi geçti. Ertesi gün sabahleyin kuvvetlerimin ricat ettiğini zanneden Arap ve İngilizler, sevinçle taarruza başladılar. Tarafımızdan alınmış olan tertibat ile yenildiler ve bozuldular. İşte orada bu zafer neticesi bir hat tespit ettim ve kuvvetlerime emir verdim ki düşman bu hattın ilerisine geçmeyecektir. Nitekim geçmemiştir.”*¹²²

Mustafa Kemal Paşa'nın ve sevk-idare ettiği birliklerin Filistin-Suriye Cephesi'ndeki özellikle Katma Muharebesi'ndeki büyük başarısını Orgeneral Fahrettin Altay; *“Filistin Muharebeleri'nde ordumuz bozuldu. Ordu Kumandanı Liman Von Sanders Paşa kaçtı. Ve zorlukla kendini esaretten kurtardı. Bunun üzerine üç ordu kumandanı Cevat, Mersinli Cemal ve Mustafa Kemal Paşalar enkazı Dera'da topladılar. Fakat daha kıdemli oldukları halde Cevat ve Cemal Paşalar ordu kumandanlığını Mustafa Kemal'e bıraktılar. Kendileri çekilip gittiler. Mustafa Kemal ise en buhranlı, en nazik bir zamanda bu döküntülerden ibaret ordunun kumandanlığını alma cesaretini gösterdikten başka olabildiği kadar düzenlediği ordu ile Halep civarındaki*

¹²¹ ATASE Arşivi, BDH, K: 3705, D: 29, F: 34-6; ATASE Arşivi, BDH, K: 3705, D: 29, F: 35-3.

¹²² Atay, a.g.e., s.69.; Çelikoğlu, agm., s.31.

istila ordusunu durdurmaya muvaffak oldu ki, bu gerçekten hayrete şayan bir olaydır."¹²³ diyerek anlatmıştır.

28 Ekim 1918'de 7'nci Ordu askerî harekâta ait son ordu direktifi vermiştir. Bu emirde; Ordunun İskenderun şehri ve sahili ile beraber İskenderun-Beylan-Akdeniz Gölü-Afrin Nehri-Cebel-i Seman'ın kuzey kısmı üzerinde Zerikat-Deyr-i Cemal-Telü'r-rifat-Defterdar-Halep Arkı genel hattının muhafaza edileceği, ilgili yerlerde emniyet ve keşif amaçlı tertibat alınacağı, ordu karargâhının şimdilik Katma'da olduğu bildirilmiştir.¹²⁴ Bu emre göre alınan tertiplerle bölgedeki Türk millî sınırları çizilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın burada takip ettiği hedef, bir ateşkes anlaşmasına kadar düşmana kuvvet kaptırmamak ve gerekirse çekilerek anayurt topraklarında bir savunma hattı kurmak olmuştur. Bu sırada 30 Ekim 1918'de Osmanlı Hükümetinin yaptığı görüşmeler sonucunda Mondros Mütarekesi imzalanmış ve Osmanlı Devleti adına Birinci Dünya Harbi sona ermiştir.¹²⁵

Mondros Mütarekesinin imzalandığı gün Sadrazam İzzet Paşa'nın gönderdiği emirle Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olmuş, Liman von Sanders'in ise İstanbul'a gelmesi istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa 31 Ekim 1918 itibarıyla Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı vazifesini devralmıştır.¹²⁶ Liman von Sanders anılarında: "*Mustafa Kemal Paşa akşama doğru karargâhını şehrin dışında bir tepeye aldı ve şehri boşalttı...1'inci Tümen ile 11'inci Tümen, şehrin batısından kuzeye çekildiler... 26 Ekim sabahı Halep'in 8 km kuzeyindeki büyük tepelere konuşuldular. Saat 10.45'te düşmanın dört süvari alayı, zırhlı otomobiller ve piyadelerin de katıldığı bir saldırı yapıldı. 1'inci Tümen bu saldırıyı kırdı. 7'nci Ordu karargâhı da Katma'ya taşındı... Bundan sonraki günlerde*

¹²³ Feridun Kandemir, "Atatürk'ün Askerliği", Atatürk, XV. Ölüm Yılı Hatırası, **Yeni Tarih Dergisi Yayını**, İstanbul, 1953, s. 6-7.

¹²⁴ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Temmuz 2016, Yıl 65, S 138, s.262-263.

¹²⁵ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım**, Emre Yayınevi, İstanbul, 1993, s.68-90.

¹²⁶ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Temmuz 2016, Yıl 65, S 138, s.271-276.

Mustafa Kemal Paşa'nın 7'nci Ordusu birçok taarruza uğradı ama bunların hepsini geri püskürtmeyi başardı ve şu mevzie çekildi: Cephe, Marata'dan başlayıp İskenderun'a giden yol üzerinde Babulit-Halilli üzerinden Tatmaras'ı ve demir yolunu geçiyor ve Cırbın doğusuna kadar uzanıyordu. Birlikler de Halep'in 25 km kuzeybatısındaki Ziyaret mevkiine kadar ileri sürülmüş bulunuyordu. İşte tam bu sıralarda, 31 Ekim'de mütareke yapıldığı haberini aldık. Ordu, bu son günlerdeki savaşlarda silahının şan ve şerefini korumayı başarmıştı”¹²⁷ diyerek anlatmıştır.

Liman von Sanders, Mustafa Kemal Paşa'ya ve Türk ordusuna Grup Komutanlığını devrederken “Ordular Grubunun sevk ve idaresini Mustafa Kemal Paşa'nın birçok harpte şeref kazanmış kudretli ellerine bırakmak zorunda olduğum şu anda, emrim altında Osmanlı İmparatorluğu'nun yararına savaşmış bütün subay, memur ve erlerin hepsine candan teşekkürlerimi sunarım.”¹²⁸ diyerek takdir edici sözlerle veda etmiştir.

31 Ekim 1918 tarihinde Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığını devralan Mustafa Kemal Paşa, bu görevi sadece bir hafta yapmıştır. 10 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı ile 7'nci Ordu Komutanlığı lağvedilmiş, Mustafa Kemal Paşa'da Harbiye Nezareti emrinde görevlendirilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Adana'dan hareket etmiş ve 13 Kasım 1918'de İstanbul'a ulaşmıştır.¹²⁹

4. Katma ve Nablus Muharebesi'nin Harp Prensipleri Açısından Analizi

Suriye ve Filistin'deki arazi yapısına göre kuzey-güney veya güney-kuzey doğrultusunda yapılacak bir askerî harekât başlıca üç istikamete bağlı kalmak zorundadır. Birincisi kıyı yolu, bu istikamet harekâta elverişli bir nitelik taşımaktadır. İkincisi Lübnan Dağları ve gü-

¹²⁷ Sanders, **a.g.e.**, s. 108-109;

¹²⁸ Sanders, **a.g.e.**, s. 110-111.

¹²⁹ Durmuş Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C I, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 2000, s.161.

neyde vadinin iki tarafındaki sıradağlar, bu istikamet harekât için elverişli değildir, üçüncüsü ise çöl ve taşlık bölgelerdir, bu istikamette bir askerî harekâta elverişli nitelik taşımamaktadır.¹³⁰

Katma Muharebelerinin harp prensipleri açısından incelenmesi ve 7'nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın bu muharebeler esnasındaki uyguladığı sevk-idare ile aldığı kararların objektif bir şekilde değerlendirilebilmesi için öncelikli olarak bu cephenin politik ve askerî koşullarının ve alınan kararların iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Mustafa Kemal Paşa Suriye-Filistin Cephesi'nde takip edilmesine inandığı askerî politikanın "*stratejik savunma*"¹³¹ temelinde olması gerektiğini ifade etmiştir.¹³² Oysaki Alman Mareşal Falkenhayn, her ne kadar savunmada kalmayı ilke olarak benimsediyse de, "en iyi savunmanın taarruz olduğu" prensibini uygulamıştır. Bu kapsamda Falkenhayn, karşı taarruzlar ve akabinde icra ettiği savunma manevraları ile düşmanın taarruzlarını caydırmak veya plânlarını değiştirmelerini sağlamayı amaçlamıştır. Temelde, savunma stratejisi yerine caydırıcı taarruz stratejisini benimsemiş ve uygulamıştır.¹³³ Türklerin bir tek askere ihtiyaç duydukları bir anda, yukarıda zikredilen taarruzî manevralara sokması Türk kıtalarının çok ağır zayıatlar vermelerine neden

¹³⁰ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Giriş**, C I, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970, s.137-138.

¹³¹ Stratejik Savunma: Vatan topraklarının bütünlüğünü korumak maksadıyla, yurdun hudutlardan itibaren savunulması, harekâtın gelişmesine göre kaybedilen vatan topraklarının ele geçirilmesi ve gerektiği takdirde sınır ötesi harekâtın yapılmasıdır. Stratejik savunma, düşman kuvvetleri nereden gelirse gelsin, geri çekilme esnasında ve çatışma noktasına gelinceye kadar zaman kazandırır. Bu tür savunmada, dost kuvvetlerin iç noktalara kadar içeri çekilmesi esnasında ve yardıma gelen kuvvetlerle birleşmesi sonucunda düşman yıpratılır ve çatışma noktasına gelindiğinde anı bir taarruz ile yenilgiye uğratılır. Ayrıntılı bilgi için bakınız.: **Atatürk'ün Not Defterleri VI, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi Ankara, 2005**, B.H.Liddell Hart, Strateji, Dolaylı Tutum, Çeviren Cemal Enginsoy, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

¹³² **ATASE Arşivi**, ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74 (1:11).

¹³³ Filistin savaşı 1914-1918, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, S.111-112.

olmuştur. Üstün İngiliz kuvvetleri karşısında bu manevralar hiçbir somut netice verememiştir. Türklerin maruz kaldığı ağır zayıflatma neticesinde, 19'uncu Tümen muharebe dışı kalmıştır.¹³⁴

Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun yüksek komuta kademesindeki Alman generallerin sevk-idarededeki kararlarının Almanların çıkarına hizmet edeceğini, Türk millî menfaatlerinin aleyhinde sonuçlar doğuracağını belirtmiştir. Raporunda "...Bugün Falkenhayn, her vesileyle herkese karşı Alman olduğunu ve elbette Alman çıkarlarını daha çok düşünceğini söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Halep'te, Fırat'ta ve Suriye'de Alman siyaseti ve Alman çıkarlarının ne demek olduğunu ve özellikle bu söz söyleyen bir Alman konsolosu olmayıp yüzbinlerce Türk kanı için karar vermek mevkîinde bulunan bir komutan olursa, işin tam olarak yurt yararlarımıza aykırı cereyan edeceğini anlamamak mümkün değildir..."¹³⁵ tespitinde bulunmuştur. Sorunun çözümüne yönelik olarak "...Bütün Suriye ve Hicaz, şimdiye kadar olduğu gibi, her hususta bir İslam Osmanlı'ya ait olur ve bunun emri altında olarak Sina Cephesi'nin harekâtını bağımsız olarak diğer bir İslam Osmanlı üzerine alır. İşte yurt yararına en uygun şekil budur."¹³⁶ teklifini yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın, Suriye-Filistin Cephesi'nin emir-komutasını üzerine alma arzusunda olduğu bilinmektedir. Hatta 4'üncü Ordu Komutanı Ahmed Cemal Paşa, Kudüs'ün düşmesinden önce Falkenhayn'ın görevden alınarak yerine Mustafa Kemal Paşa'nın getirilmesini Enver Paşa'dan istemiş fakat bu kabul görmemiştir.¹³⁷ Harp prensiplerinden moral prensibi, harekâtın icrasında, personelin ve birliklerin motivasyonunun yüksek ve özgüven sahibi olması olarak tanımlanmıştır. Ordunun moral değerlerinin yüksek olması savaşı sonucuna tesir edebilecek etkiye sahip olduğu değerlendirilmektedir.¹³⁸

¹³⁴ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, IV.C., 2.Ks, s.540-541.

¹³⁵ **ATASE Arşivi**, ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74 (1:11).

¹³⁶ **ATASE Arşivi**, ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74 (1:11).

¹³⁷ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.228.

¹³⁸ T.W.Beagle, *Effects-Based Targeting: Another Empty Promise?* Maxwell Air Force Base, Alabama, Air University Press, 2000, s.19.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevi istemesi onun rütbe makam ihtirasından değil, bir askerî liderde bulunması gereken en temel niteliklerden özgüven sahibi olma, cesaret, mesleki alanda bilgili olma, kararlılık ve vatana karşı sorumluluk düşüncesinin bir sonucudur. Alman komutanların sömürgeci davranışı, Grup Komutanlığı karargâhında yazışmaların Almanca yapılması birliklerdeki moral motivasyonu olumsuz etkilemiştir. Bu sebeplerden dolayı Mustafa Kemal Paşa emir-komutanın bir Türk komutana verilmesini ve böylece Türk askerinin duygu ve düşüncesini bilen kişilerin görevlendirilmesini istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa raporunda sevk-idare açısından ve harp prensiplerinden emir-komuta birliğini de çeşitli yazışmalarla gündeme getirmiştir. Bu kapsamda beyan ettiği “..Sina Cephesi'ne bu kadar çok ordu karargâhı sığmayacağı hakkındaki düşüncemin lütfen nazarı iltifata alınmasını istirham ederim...”¹³⁹ demeci harp prensiplerinden emir-komuta birliğinin önemini ortaya koymaktadır. Bu prensip ile gerekli yetki ve güç ile donatılan komutanın, ortak hedeflere doğru hızlı bir şekilde birlikleri yönlendirmesi amaçlanmıştır. Komuta birliği, kuvvetlerin entegre ve senkronize bir şekilde hareket etmesini sağlamaktadır. Oysa burada bu prensibin aksine bir durum yaşanmıştır. 8'inci Ordu yetki ve sorumluluk alanı ile 7'nci Ordu'nun yetki ve sorumluluk alanının tam olarak belirlenememesi büyük sorun teşkil etmiştir. Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Falkenhayn'ın kanun ve teamüllerin dışında kolordu komutanlarına dahi yapılamayacak biçimde 7'nci Ordu'nun işlerine müdahale etmeye kalkışması, Mustafa Kemal Paşa'nın ise Ordu Komutanlığına ait kendi yetki ve sorumluluklarını tamamıyla korumak istemesi emir-komuta bütünlüğünü bozan önemli bir sorun olmuştur.¹⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın, Yıldırım Orduları Komutanı başta olmak üzere yüksek komuta heyeti ile çatışma yaşaması sadece fikri ayrılıklardan değil yetki ve sorumluluk alanlarının dışına taşan davranışlara dayanmaktadır. Bu durum cephenin genelinde emir-komuta birliğini olumsuz etkilemiştir.

¹³⁹ ATASE Arşivi, ATAZB, K:35, G: 74, B:74 (1:11).

¹⁴⁰ Cemal Paşa, a.g.e., s.225.

Mustafa Kemal Paşa raporunda askerî politik değerlendirmede de bulunmuştur. Bu kapsamda; “Sina ve Hicaz cephelerinde düşman askerî ve siyasi hedeflerini henüz elde etmemiştir. Anlaşıldığına göre bunun için büyük bir çabayla hazırlanmaktadır. İngiltere’ye hadim bir İslam âleminin esası ve İngiliz nüfuzuna tabi bir Filistin Hıristiyan Hükümetinin teşkili ve bu suretle Mısır ve Süveyş ve Kızıldeniz’in sonuna kadar emniyete alınması ve Türkiye’yi son dini kuvvetlerinden ve en güzel ve bayındır ülkelerinden uzaklaştırmak ve ayırmak hevesleri, İngiltere için adeta bu harbin hedeflerinden olacak kadar önemli, bizim için önlenmesi mümkün olmayan hayati sorunlardandır. Özetle, batıda düşünülen yeni taarruzları beklemek ve Suriye hududunda belli ve hazırlanmış olan düşman asıl taarruzlarını başarısızlığa uğratmak, askeri genel durumumuzun şimdiki kaçınılmaz isteklerindedir.”¹⁴¹ tespitini yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu değerlendirmesinde harp yönetimi ve politikanın iç içe geçtiği bir duruma işaret etmektedir. Harp yönetiminin, politik yönü ve aynı zamanda askerî yönü olan bir faaliyet olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁴² Mustafa Kemal Paşa’nın gördüğü ve raporunda ısrarla vurguladığı en önemli sorun, ülkenin harap durumu ve milletin bünyesinde beliren sarsıntıdır. Savaş koşulları içerisinde asayiş ve güvenlik kalmamıştır. Bu koşullarda savaşmak ve zafer kazanmak ne mümkün ne de akıllıca görünmektedir.¹⁴³ Tespit ettiği bütün olumsuz durumlara rağmen umutsuzluğa ve karamsarlığa düşmeyen Mustafa Kemal Paşa bu durumu; “...Bu özet genel bakıştan anlayabildiğim, artık her iş bitmiştir, bulunacak bir çare kalmamıştır, şeklinde değildir. Böyle kötümserce bir kanı düşmanların ve tehlikelerin en korkuncu olduğunu açıklamaya gerek görmem. Kurtuluş çaresi mevcut olup ancak en doğru tedbirleri bulmak ve durumu hayalsiz ve yaldızsız olduğu gibi görmek gerektir...”¹⁴⁴ diyerek belirtmiştir.

¹⁴¹ **ATASE Arşivi**, ATAZB, K:35, G: 74, B:74 (1:11).

¹⁴² Suat İlhan, **a.g.e.**, s.8.

¹⁴³ Sabahattin Özel, Mustafa Kemal Atatürk Yeni Gerçekler Yeni Düşünceler, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, , s. 30.

¹⁴⁴ **ATASE Arşivi**, ATAZB, K:35, G: 74, B:74 (1:11)

1917 yılında daha en başından itibaren, Kudüs'ün ve Suriye coğrafyasının kaybedilmediği bir dönemde, henüz esaslı tedbirler almak mümkün iken Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan ikazların tamamı çeşitli gerekçelerle göz ardı edilmiştir. Bu durumun sonuçlarının ülkeye maliyeti maddi ve manevi alanda çok ağır olmuştur. Suriye Cephesi ile ilgili olarak bir yıl önce yapmış olduğu tespitler ve çözüm önerilerinin hiçbiri dikkate alınmadığı halde, Kudüs'ün kaybedilmesi moral üstünlüğünün düşmana geçmesine neden olmuştur. Yeniden 7'nci Ordu Komutanı olarak görevi devraldığı zamana kadar geçen sürede içerisinde Osmanlı ordusunun, İngiliz genel taarruzuna karşı esaslı tedbirler aldığı söylenemez. Mustafa Kemal Paşa'nın, Ordu'nun emir-komutasını devralmasından 18 gün sonra İngiliz genel taarruzu başlamıştır. Muhtemel bir taarruza karşı 7'nci Ordu Komutanı olarak bu kadar kısa bir süre içerisinde mevcut savunma planına yönelik kapsamlı bir tadilatla bulunmak pek mümkün görünmemektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Nablus Muharebesi öncesi bu cephede 4, 7 ve 8'inci Ordu ve bu orduların üstünde Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı şeklindeki teşkilatlanmayı doğru bulmamıştır. Mevcut bütün kuvvetlerin tek bir ordu komutanlığı altında ve kendi emir-komutasında olmasını istemiştir. Bu teklif harp prensiplerinden emir-komuta birliği açısından en uygun hareket tarzıdır. Fakat bu öneri dikkate alınmamış aksine, Nablus Meydan Muharebesi'nde İngilizlerin baskın tarzında bir taarruzuyla 8'inci Ordu'nun kısa sürede dağılması ve beraberinde Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığının cephesinin yarılması gerçekleşmiştir. Ayrıca 8'inci Ordu'da meydana gelen bozgun neticesinde 7'nci Ordu'nun geri çekilme istikametlerindeki ikmal kolları ve kabileleri 8'inci Ordu'nun dağılmış unsurları tarafından tıkanmış ve geçilemez bir durum ortaya çıkmıştır. Olumsuz şartlara rağmen 7'nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ana ast birliklerine verdiği emirle ortaya çıkan bu kritik durum karşısında cesaretle ve savaş kudretini bozmadan birliklerini geri çekerek İngiliz süvari kuvvet-

lerinin geriden yapacağı kuşatmayı ve 7'nci Ordu birliklerinin imhasını önlemiştir.¹⁴⁵ Ayrıca 8'inci Ordu birliklerindeki panik, korku ve emir-komutadan yoksun vaziyetin 7'inci Ordu birliklerinin moral ve disiplininde olumsuz bir durum yaratmaması için gerekli tedbirlerin alınması ise büyük önem taşımıştır. Bir komutanın olağan olmayan şartlarda bile harp prensiplerinden moral değerlerini göz önünde bulundurması özellikle geri harekât esnasında daha büyük önem taşımaktadır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, bu önlemleri bilinçli şekilde almıştır.¹⁴⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Eylül'den itibaren başlayan ve devamındaki çekilme sürecinde, düşmanın genel saldırısını değerlendirmesi ve öngörüsü ile önceden tedbir alarak birliklerin zamanında çekilmesini sağlaması ve bunu bir kuvvet örtüsü gerisinde yapması sevk-idare açısından çok önemli bir komutanlık başarısıdır. İsyancı Arapların ve meskûn mahallin harekâta olan olumsuz etkisi gibi nedenlerden dolayı Şam'ın değil de daha kuzeydeki Anti-Lübnan Dağlarında savunma yapmayı düşünmesi ve başsız kalmış birlikleri toplaması O'nun baskı altında soğukkanlılığını koruyarak, etkili bir krizi yönetiminin örneğini teşkil etmektedir. Şam'da yaşanan sıkıntıların tekrar etmemesi için askerliğin gereği olarak Rayak'tan kuzeye çekilmesi ise sevk-idare açısından alınmış doğru bir karardır. Bu durum "güçlü komutan, çekilmede belli olur" gerçeğinin en çarpıcı örneğini göstermiştir.¹⁴⁷ Buradaki sevk-idarenin temel maksadı düşmana kuvvet kaptırmadan yapılacak "*geri harekât*"¹⁴⁸ ile doğru zaman ve doğru yerde ye-

¹⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Akçakayalıoğlu, **a.g.e.**, s.84-113.

¹⁴⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, IV.C.,2.Ks, s. 655-658.

¹⁴⁷ Celal Erikan, **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2006, s. 213- 214; Mustafa Kemal; **Bölüğün Muharebe Eğitimi**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.50-51.

¹⁴⁸ **Geri Harekât**; Bir askerî birliğin (kuvvetin) tamamının veya bir kısmının düşmandan uzaklaşması veya geriye doğru yaptığı düzenli hareketlerdir. Geri harekât, muharebeyi kesme, oyalama muharebesi yapma ve geri çekilme olmak üzere üç çeşit geri

niden bir savunma hattı tesis ederek düşman unsurlarının önce ilerlemesini durdurmak ve sonrasında geriye atmaktır.

Harp prensiplerinden önemli bir ilke de emniyet prensibidir, bu prensip Suriye’de Mustafa Kemal Paşa’nın sevk-idaresinde harbin en kritik sürecinde kendini göstermiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Şam’ın düşmesinden sonra, Liman von Sanders’in aksine, Şam-Rayak hattında savunma yapmaya devam etmenin mümkün olmadığını düşünerek bu konudaki görüşlerini ve alınması gereken tedbirleri Yıldırım Orduları Grubuna bildirmiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa’nın yerinde müdahalesi ile emniyet prensibinin dikkatlice uygulanması orduların tümüyle dağılmasını ve düşman tarafından imha edilmesini önlemiştir.

Birliklerin, Halep’e doğru çekilme aşaması ve karar alma sürecinde yaşananlar, askerî liderlik açısından örnek teşkil edecek bir mahiyet taşımaktadır. Geri çekilmenin ardından yaşanan gelişmeler Mustafa Kemal Paşa’nın belirttiği gibi Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığının Halep’e doğru çekilmekten başka çaresinin kalmadığını teyit etmektedir. 5 Ekim 1918 tarihinde, yayımlanan kapsamlı ordu emri ile fiziksel ve moral değerler açısından düşüş yaşamış Halep civarındaki askerlerden, çok kısa süre içerisinde savaş kudretine sahip yeni birlikler teşkil edilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte meydana getirdiği küçük birlikleri, alay ve tümen haline getirilmesine, iç güvenliğin artırılmasına çalışılmış ve propagandaya karşı tedbirler alınmıştır. Bu birliklerin yeniden teşkil edilerek, muhtemel muharebelerde ordunun esas savunma gücünü oluşturacağı hesaplandığında çok kısa süre içerisinde böyle bir yapılanmanın gerçekleştirilmesi 7’nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa’nın teşkilatçılığını ve sürece olan hâkimiyetini göstermektedir. 7’nci Ordu Komutanlığınca 12 Ekim 1918’de yayım-

harekât bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, 19 Eylül 1918 tarihinden Halep kuzeyinde savunma tesis ettiği zamana kadar “Geri Harekat”ın üç çeşidini de düşman unsurlarına kuvvet kapturmadan başarılı bir şekilde uygulamıştır. **İngilizce-Türkçe Askeri Terimler Sözlüğü**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971.

lanan Ordu Emri ile yakın zamanda cereyan etmesi muhtemel düşman taarruzuna karşı teşkil edilen tümenlerin her seviyede harbe hazır hale getirilmesi için yapılması gereken hazırlıklar belirtilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, komuta ettiği birliklerin savaş kudretinin artırılması amacıyla askeri talimlerin ciddi bir şekilde yapılmasını istemiştir.¹⁴⁹ Böylece birliğin muharebeye fiziksel olarak hazırlanmasına önem vermiş ve yerinde yapılan denetlemelerle birliklerin arzu edilen seviyeye gelmesini takip ve kontrol etmiştir. Bir komutanın yerinde yaptığı denetlemelerle askerinin harbe hazırlığını görmesi çok önemli bir komutanlık vasfıdır. Mustafa Kemal Paşa, yapmış olduğu denetlemelerde “... *On birinci Fırkanın durumundan memnuniyet duydum..*”¹⁵⁰ diyerek teşkilat, eğitim ve ikmal ile ilgili yapılan hazırlıkların hedefe uygun şekilde gerçekleştiğini ifade etmiştir.

Yıldırım Orduları Gurubu Komutanı Liman von Sanders’in direktifi ile cephedeki birliklerin teşkilatında önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. 4’üncü Ordu’nun lağvedilerek, karargâhı ve bütün kıtalarının 7’nci Ordu emrine verilmesi harp prensiplerinden emir-komuta birliğini sağlamaya yönelik önemli bir adım olmuştur. Oysa ki Mustafa Kemal Paşa emir-komuta birliğinin sağlanması, cephede üç ayrı ordu karargâhı ile onların üstünde Yıldırım Orduları Komutanlığı tesis etmenin sevk-idare açısından mahsurlar taşıdığını üst makamlara yazdığı raporunda belirtmiş fakat bu konu dikkate alınmamıştır. Yeni teşkilatlanma ile mevcut kuvvetlerin tek bir komuta yapısı altına alınması Mustafa Kemal Paşa’nın bir yıl önceki teklifinin bu sefer daha olumsuz şartlarda yerine getirildiğini göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa sevk-idaresindeki 7’nci Ordu Komutanlığı, Ekim ayı ortalarından itibaren düşmanın henüz Hama’dan kuzeye geçmediğini dikkate alarak, bu durumda ciddi bir muharebeyi kabul etme veya etmeme inisiyatifine sahip bulunuyordu. Ayrıca Katma’da toplanan

¹⁴⁹ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Temmuz 2016, Yıl 65, S 138, s.158.

¹⁵⁰ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Temmuz 2016, Yıl 65, S 138, s.160.

24'üncü Tümen ile ihtiyaç halinde 2'nci Ordu bölgesine geçerek, İskenderun bölgesine çıkarma yapabilecek düşmanı da karşılayacak kuvvetleri takviyeyi daima göz önünde tutuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın yaklaşımı, harp prensiplerinden kuvvet tasarrufuna riayet edildiğini göstermektedir.¹⁵¹

Katma'da bir savunma hattının belirlenmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın tek başına aldığı bir karar olmamış, nihai karar öncesinde Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Liman von Sanders ve O'nun Kurmay Başkanı Kâzım Paşa'ya düşüncelerini ve almak istediği tedbirleri bizzat anlatmış, plan onların da desteğini almıştır. Yapılan yazışmalar bu durumu açık şekilde ortaya koymaktadır. Üst makamın talimat veya direktifi alınmış, harekâtın genel çatusını belirlemiştir.¹⁵²

7'nci Ordu'nun 25-26 Ekim 1918 gecesine Halep'in 5 kilometre kuzeyindeki Katma'ya çekilmesi ve burada savunma hattını kurması ve birliklerin müdafaası sayesinde düşmanın her tarafta bozguna uğratılması çok önemli bir askerî başarı olmuştur. Nablus Meydan Muharebesi meydana gelmeden bu coğrafyada stratejik savunma yapılmasını savunan Mustafa Kemal Paşa, yaklaşık bir yıl sonra ana yurt topraklarına kadar dayanmış düşman kuvvetlerine karşı kendi emir-komutasındaki birliklerle bu askerî harekâtı sevk-idare etmiştir. “*Stratejik Savunma*” anlayışını başarılı bir şekilde uygulamış düşmanın bu hattı yarmasına fırsat vermemiştir. Mustafa Kemal'in burada takip ettiği hedef prensibi, düşmana kuvvet kaptırmamak ve gerekirse çekilerek ana yurt topraklarında bir savunma hattı kurmak olmuştur.

SONUÇ

Mustafa Kemal, küçük yaşlardan itibaren askerî eğitimin her safhasında eğitim görmüş subay olduktan sonra taktik, operatif ve stratejik seviyede birçok askerî birliğe harp meydanında emir-komuta et-

¹⁵¹ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Temmuz 2016, Yıl 65, S 138, s.197.

¹⁵² Askerî Karar Alma Süreci, **a.g.e.**, s.1-3.

miş bir subaydır. Bu birikimini daha Harp Okulu'nda ve Harp Akademisi yıllarında aldığı dersler, okuduğu kitaplar ve incelediği muharebelerle birleştirmiştir. Mustafa Kemal; Napolyon, Moltke, Clausewitz, General Litzman gibi ünlü stratejist ve komutanların eserlerini okumuş ve muharebelerini incelemiştir.¹⁵³

Mustafa Kemal genç bir kurmay subay iken dünya harp tarihindeki olaylar konusunda değerlendirmelerde bulunmuş, “stratejik taarruz” ve “stratejik savunma”nın ilkeleri üzerinde durmuştur. O’na göre, “stratejik taarruz” icra eden birlikler devamlı ilerleme isteğinden dolayı hedefe ulaştıklarında asker sayıları yoğun bir şekilde azalmaktadır. Bu nedenle dikkatle ilerlenmeli, hedefler siyasi hedeflerle uyumlu olmalıdır. Mustafa Kemal, “stratejik savunmayı” taarruz zamanını bekleyen bir savunma olarak nitelemiş, istenen çatışma ortamına gelene kadar zaman kazanmak amacıyla icra edildiğini belirtmiştir.¹⁵⁴

Mustafa Kemal, kurmay stajı esnasında ise Waterloo Savaşı’nı incelemiştir. Napolyon’un, sıklet merkezi oluşturarak Alman Ordusunu mağlup ettiğini fakat çekilen birlikleri takip edemediğini anlatmaktadır.¹⁵⁵ Mustafa Kemal, bir harpte stratejik savunmanın kesin bir yöntem olmadığını ve hiçbir zaman da olamayacağını stratejik taarruz ve stratejik savunma üzerine aldığı notlarda açıkça belirtmektedir. Burada savunmadan, hücum vaktinin gelmesinin beklendiği bir taarruz ifade edilmiştir.¹⁵⁶ Mustafa Kemal’in stratejik geri çekilme emriyle Suriye Cephesi’nde korumuş olduğu ordu ve teçhizat, Millî Mücadele’nin nüvesini teşkil etmiştir.

¹⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: **Atatürk’ün Not Defterleri-II**, Harp Akademisi Öğrencisi Mustafa Kemal’in Not Defteri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2004.; **Atatürk’ün Not Defterleri-V**, Mustafa Kemal’in 1870-1871 Alman-Fransız Savaşı Konusunda Tuttuğu Notlar ile 1905-1908 Yılları Arasında Tuttuğu Günlük Notlar, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

¹⁵⁴ **Atatürk’ün Not Defterleri-VI**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s.39-41.

¹⁵⁵ **Atatürk’ün Not Defterleri-X**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s.61.

¹⁵⁶ **Atatürk’ün Not Defterleri VI**, ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s.4; Afet İnan, **Mustafa Kemal Atatürk’ün Karlsbad Hatıraları**, Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.23.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa, İstiklal Harbi'nin en buhranlı anlarında Kütahya- Eskişehir Muharebelerinde şartların Türk ordusunun aleyhine geliştiği sırada durumu inceleyerek 18 Temmuz 1921 günü Suriye-Filistin Cephesi'ne benzer bir şekilde "stratejik savunma" yapmak amacıyla "*Orduyu Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra düşmanla aramızda büyük bir açıklık bırakmak gerekir ki, orduyu derleyip toplamak ve güçlendirmek mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya nehrinin doğusuna kadar çekilmek yerindedir.*"¹⁵⁷ emrini vermiştir. Mustafa Kemal, bir asker olarak, bu emri verirken uygulamak istediği stratejiyi de şu sözlerle açıklamıştır; "*Uygun hareketler yaparak düşmanı durdurup etkisiz bırakmak ve zaman kazanmak*"¹⁵⁸

Sonuç itibariyle Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye Filistin Cephesi'ndeki sevk-idaresi ve aldığı kararlar incelendiğinde karşımıza harp prensiplerini doğru bir şekilde uygulama yeteneğine sahip bir komutan olduğu çıkmaktadır. Birinci Dünya Harbi'nde Arap illerinde yenilen ve dağılan Türk ordularının arasından kendisiyle birlikte bazı silah arkadaşlarını kurtarmasını başaran nadir komutanlardan birisi hatta en değerlisi Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Suriye-Filistin Cephesi'nde Mustafa Kemal Paşa özellikle eldeki mevcut kuvvetlerin israf edilmemesini savunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Katma'da oluşturduğu savunma hattı ana vatanın müdafaasında stratejik bir öneme sahip olmuş ve Misak-ı Milli hudutlarının Türk süngüleri ile savunulduğu hat olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi

MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi

¹⁵⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 413.

¹⁵⁸ **Nutuk**, s.414; İlber Ortaylı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, Kronik Yayınları, Ankara, 2018, s.188-189.

Kitaplar

- Akçayakalı, Cihat, **Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1980.
- Alger, John Irvin, **The Origins and Adaptation of the Principles of War**, U.S. Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth, MA Master (Unpublished), Kansas, 1975.
- Askerî Karar Alma Süreci**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 2012.
- Askerî Yönüyle Atatürk**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1981.
- Atatürk'ün Not Defterleri-II**, Harp Akademisi Öğrencisi Mustafa Kemal'in Not Defteri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2004.
- Atatürk'ün Not Defterleri-V**, Mustafa Kemal'in 1870-1871 Alman-Fransız Savaşı Konusunda Tuttuğu Notlar ile 1905-1908 Yılları Arasında Tuttuğu Günlük Notları Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.
- Atatürk'ün Not Defterleri VI, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi Ankara, 2005.**
- Atatürk'ün Not Defterleri-X**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**; ATAM Yay., Ankara, 2006.
- Atatürk, Mustafa Kemal; **Bölüğün Muharebe Eğitimi**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.
- Atatürk; Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, ATAM Yay., Ankara, 2005
- Atay, Falih Rifkî, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Baron De Jomini., **The Art of War**, Translator: G.H. Mendell and W.P. Craighill, Start Publishing LLC, United States of America, October 2012.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi**, C III, Ks.3, 1914-1918 Genel Savaşı, TTK Yay., Ankara, 1957.

Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1918 Yılı Hareketleri, C 4, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967, s. 95.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, IV.C.,1. Ks, von Kress.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, IV.C.,2. Ks, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C 4,1. Kısım, Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 2'nci Ordu Harekâtı, II.C., 2.Ks, 1916 -1918, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Giriş, C I, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970.

Brown, C.R., Rear Admiral USN. "The Principles of War." **United States Naval Institute Proceedings**, June 1949.

Cebecioğlu, Güngör, **Atatürk ve Güney Cephelerimiz**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap tarihi Enstitüsü, Ankara, 1991.

Cemal Paşa, **Hatıralar**, Yay.Haz: Alpay Kabacanlı, 1.Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001.

Clausewitz, Carl von, **Harp Üzerine**, Çeviren: H.Fahri Çeliker, C 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1987.

Çalışlar, İzzettin, **On Yıllık Savaşın Günlüğü**, Der.İsmet Görgülü, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

Doctrine for the Armed Forces of the United States, Joint Chiefs of Staff, 12 July 2017.

Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007.

Erden, Ali Fuat, **Paris'ten Tih Sahrasına**, Ulus Yay., Ankara, 1949.

Erden, Ali Fuat, **Birinci Cihan Harbi'nde 4'üncü Ordu Mücmel Tarihçesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1948.

- Erikan, Celal, **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2006.
- Filistin Savaşı 1914-1918**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.
- Fuller, J.F.C., 13-19; and Thomas X. Hammes, **Rethinking the Principles of War**, The Future of Warfare (Annapolis, MD: Naval Institute Press, 2005).
- Fuller, J.F.C., **The Foundations of The Science of War A Military Classic Reprint**, Fort Leavenworth, Kansas: US Army Command and General Staff College Press, 1993.
- Gawrych, George W., **Genç Mustafa Kemal**, Çev.: Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.
- Görgülü, İsmet, “Çanakkale Zaferi ve Atatürk”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C IV, 16, Ankara, 1995.
- Göymen, İhsan, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Hava Harekâtı**, C 9, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1969.
- Güralp, Şerif, **1918 Yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3'üncü Süvari Tümeni'nin Harekâtı**, ATASE Yayınları, Ankara, 2006.
- Hart, Basil Liddell, **Strateji Dolaylı Tutum**, Çeviren: Cemal Enginsoy, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- Harrap, George G., **Field-Marshal Viscount Wavell, Allenby: Soldier and Statesman**, London, 1948.
- Harrelson, Lonnie R, **The Principles of War: Valid Yesterday, Today and Tomorrow**, Joint Forces Staff College Joint Advanced Warfighting School, MA Thesis (Unpublished), Norfolk,
- İlhan, Suat, **Harp Yönetimi ve Atatürk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1987.
- İngilizce-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971.
- İnan, Afet, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık, İstanbul, 1999.

- Johnsen, William T., Johnson, Douglas V. , Kievit, James O., Lovelace, Douglas C., Metz, Jr. Steven, **The Principles of War in The 21st Century: Strategic Considerations**, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Carlisle Barracks, 1995.
- Kandemir, Feridun, “Atatürk’ün Askerliği”, Atatürk, XV. Ölüm Yılı Hatırası, **Yeni Tarih Dergisi Yayını**, İstanbul, 1953.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı, 1908-1918, TTK Yay., Ankara, 1996.
- Kainikara, Sanu, **Principles of War and Air Power**, Royal Australian Air Force Air Power Development Centre, 2000.
- Kainikara, Sanu, **Essays on Air Power**, Canberra, Air Power Development Center, 2012.
- Kapucu, Davud - Korkmaz, Erdal, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939)**, Karakum Yayınevi, Ankara, 2020.
- Kainikara, Sanu, **Air Power For Australia’s Security: More Than The Three Block War**, Chief of Air Force Occasional Papers, Paper No: 1, Canberra, Air Power Development Center, 2007.
- Kurt, Deniz - Korkmaz, Erdal, **Kuruluşundan Günümüze Türk hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)**, C I, Hava Basımevi, Ankara, 2020.
- Lawrence, James, **Imperial Warrior: The Life and Times of Field-Marshal Viscount Allenby 1861-1936**, Weindenfeld and Nicolson, London, 1993.
- Leonhard, Robert R., **The Principles of War for the Information Age**, Novato, CA: Presidio Press, 1998.
- Malay, Patrick, **The Principles of War in the 21st Century**, U.S. Army War College, USAWC Strategy Research Project, Pennsylvania, 2007.
- Mallick, P.K., **Principles of War: Time for Relook**, Centre for Land Warfare Studies, KW Publishers Pvt Ltd., New Delhi, 2009.

- Mordike, John, **General Sir Edmund Allenby's Joint Operations in Palestine, 1917-18**, Royal Australian Air Force, Air Power Development Centre, Australia, 2008.
- Murfett, Malcolm H. **Imponderable but not Inevitable: Warfare in the 20th Century**, California, Praeger Security International, 2010.
- Nedim, Şükrü Mahmut, **Filistin Savaşı 1914-1918**, Çeviren: Abdullah Es, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.
- Ortaylı, İlber, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, Kronik Yayınları, Ankara, 2018.
- Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım**, Emre Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Özel, Sabahattin, **Mustafa Kemal Atatürk Yeni Gerçekler Yeni Düşünceler**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.
- Peçanha, Otacilio Bandeira, **The 'Palestine' Campaign in 1917-1918 From The British Perspective: Enduring Lessons For The Contemporary Environmet**, R.Esc Guerra Naval, R.o de Janeiro, v.20, n.2, p.483-502, jul./dez. 2014.
- Sanders, Liman von, **Türkiye'de 5 Yıl III**, Çev.: Örgün Uğurlu, Yenigün Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Son Haçlı Seferi: Kuma Gömülen İmparatorluk**, Çev: Tahir Balaban, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007.
- Tezer, Şükrü, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK, Ankara, 1972.
- T.W.Beagle, **Effects-Bassed Targeting: Another Empty Promise?** Maxwell Air Force Base, Alabama, Air University Press, 2000.
- Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih**, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.
- UK Air and Space Doctrine**, Swindon, The Developments, Concepts and Doctrine Centre, 2013.
- USA Department of the Air Force, **Air Force Basic Doctrine AFDD 1**, Washington, 2011.

West, Joseph, **Principles of War: A Translation from the Japanese**, U.S. Army Command and General Staff College Fort Leavenworth, Combat Studies Institute, 1969.

Yalçın, Durmuş, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C I, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 2000.

Dergi ve Makaleler

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Yıl: 31, S 82, Şubat 1982.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Yıl 65, S 138, Temmuz 2016.

Bayur, Yusuf Hikmet, “**Mustafa Kemal Paşa’nın Üç Mektubu**” Belleten, C XXIV, S 93, Ocak 1960.

Çelikoğlu, İçten, “**Mustafa Kemal ve Filistin Cephesi**”, Silahlı Kuvvetler Dergisi, S 429, Temmuz 2016.

Kemal, Cemal, **Birinci Dünya Savaşı’nda Gazze’yi Nasıl Kaybettik?**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 55, Ankara, Güz 2014.

Kemal, Cemal, **Nablus Meydan Muharebesi’nde Mustafa Kemal**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 51, Ankara, Bahar 2013.

Kemal, Cemal, **Osmanlı’nın Filistin Cephesi’ndeki Son Muharebesi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 45, Bahar 2010.

İnternet Siteleri

www.ata.tsk.tr/03_belgelerle_ataturk/ozluk_bilgileri.html

www.haberturk.com/ilber-ortayli-ve-ilker-basbug-haberturk-tv-de-2123956

**ATATÜRK'ÜN TBMM YASAMA YILI AÇILIŞ
KONUŞMALARINI TÜRK EĞİTİM TARİHİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRMEK**

Erol ÇİYDEM*

ÖZET

Mustafa Kemal Atatürk, farklı zamanlarda ve mekânlarda yapmış olduğu konuşmalarda eğitim alanında yapılması gerekenler hakkında birçok açıklamada bulunmuştur. Elbette Atatürk'ün bütün konuşmaları ve icraatları içerisinde eğitim ve kültür alanında yapmış olduğu inkılaplar Türkiye'nin eğitim tarihinde önemli dönüm noktalarını oluşturmaktadır. Şimdiye kadar birçok çalışmada Atatürk'ün söylev ve demeçleri ya da 1921 yılında toplanmış olan Maarif Kongresi üzerinden Atatürk'ün eğitime bakış açısı ve verdiği önem konu edinilmiştir. Ancak Millet Meclisi'nin açılışından Atatürk'ün vefatına kadar geçen süreçte Meclis'in her yasama yılı açılışında konuşma yapan Mustafa Kemal Atatürk eğitim alanındaki uygulamalar ve hedefler hakkında önem arz eden açıklamalar yapmıştır. Onun bu açıklamaları Millî Mücadele Dönemi'ni de dâhil edersek Türkiye'nin yaklaşık ilk yirmi yıllık eğitim tarihini ortaya koymakla birlikte sonraki yıllar için de eğitim ve kültürel alanda izlenmesi gereken yol ve yöntem hakkında ayrıntıları barındırmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Atatürk'ün 1920 ile 1938 yılları arasındaki Meclis Açılış Konuşmalarını Türk Eğitim Tarihi açısından analiz etmek ve değerlendirmektir. Eğitim, Mustafa Kemal Atatürk'ün düşün dünyasında toplumsal modernleşmenin başlıca

* Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitimin Felsefi Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı, e-mail: erolciydem@gmail.com.

aracı, medeniyete giden yolda başlıca vasıtaadır. Süreç içerisinde Atatürk'ün eğitim alanında planlı ve programlı bir inkılap hamlesini yürürlüğe koyduğunu gösteren metinler toplumsal ilerleme idealinin eğitim alanındaki uygulamalara dayandırılmak istendiğini ortaya koyan ifadeleri barındırmaktadır. Sadece belli bir toplumsal sınıf ya da grubun değil, toplumun tüm bileşenleri ile aydınlatılmak istendiği, metinlerde aşikârdır. Çalışmada yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırma metodu kullanılmıştır. Veri analizinde ise doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk Eğitim Tarihi.

**EVALUATING THE OPENING SPEECHES OF ATATURK IN
THE LEGISLATIVE YEAR OF THE TURKISH GRAND
NATIONAL ASSEMBLY IN TERMS OF THE HISTORY OF
TURKISH EDUCATION**

ABSTRACT

In his speeches at different times and places, Mustafa Kemal Atatürk made many explanations about the things to be done in the field of education. Of course, Atatürk's reforms he made in the field of education and culture in all speech and acts constitute the major turning point in the history of education in the Turkey. In many studies so far, Atatürk's speeches and statements, or the Congress of Education held in 1921, have focused on Atatürk's point of view and the importance he attaches to education. However, Mustafa Kemal Atatürk who made a speech at the opening of each legislative year in the process from the opening of the National Assembly until his death made important explanations about the practices and objectives in the field of education. If we include the National Struggle Period, his descriptions not only revealed Turkey's first twenty years of history, but also the historical path that should be followed in educational and cultural fields and contains details about the method. This study aims to analyze and evaluate Atatürk's opening speeches between 1920 and 1938 in terms of Turkish Education History. Education is the main means of social modernization in Mustafa Kemal Atatürk's world of thought and the main means on the way to civilization. In the course of this process, the texts which show that Atatürk has implemented a planned and programmed revolution in the field of education contain the statements indicating that the ideal of social progress is based on the practices in the field of education. It is evident in the texts that it is intended to be enlightened with all the components of society, not just a certain social class or group. In this study, historical research method, which is one of the qualitative research methods, was used. In data analysis, document analysis method was used.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, The Grand National Assembly of Turkey, Turkish Education History.

GİRİŞ

Türk Eğitim Tarihini belli dönemlere ayırmak mümkündür. Halihazırda okutulmakta olan Türk Eğitim Tarihi kitaplarına veya bu alandaki çalışmalara bakıldığında da söz konusu dönemselleştirmeyi görmekteyiz. Mahmud Cevad'ın¹ kaleme almış olduğu eserden başlayarak Osman Nuri Ergin'in Türk Maarif Tarihi², Nafi Atuf (Kansu)'nun Türk Maarif Tarihi³, Faik Reşit Unat'ın Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış⁴, Hasan Ali Koçer'in Modern Türkiye'de Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)⁵, Yahya Akyüz'ün Türk Eğitim Tarihi⁶ ve Cavit Binbaşıoğlu'nun Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi⁷, Türk Eğitim Tarihi alanındaki başarılı eserleri olarak gösterilebilir. Bu eserlerin birçoğunda Türk Eğitim Tarihinin dönemlere ayrılarak incelenmiş olduğunu, bazılarında ise belirli bir dönem üzerine yoğunlaşıldığını görmek mümkündür.

Osmanlı/Türk eğitim sistemindeki modernleşme süreci tam manasıyla Cumhuriyet'ten yaklaşık yüz elli yıl önce başlatılmıştır. Askeri eğitim alanındaki modernleşme çabalarının tarihi elbette daha eski tarihlere uzanmaktadır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Mahmud dönemi ile sivil eğitim alanındaki modernleşme adımları, Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) modernleşme yolunda hızlı bir koşuya dönüşmüştür. Her alanda hızlı bir modernleşme hamlesine şahit olunan Tanzimat dönemi, eğitim alanındaki ıslahat ile birlikte Türk Eğitim Tarihi açısından Cumhuriyet'ten önce kültürel ve zihinsel anlamda ilk

¹ Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi, **Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, (Yayına Haz: Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş ve H. Hüseyin Dilaver), Ankara, 2002.

² Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, 1, 2 ,3, 4 ve 5. Cilt, İstanbul, 1977.

³ Nafi Atuf, **Türk Maarif Tarihi**, İstanbul, 1931.

⁴ Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara, 1964.

⁵ Hasan Ali Koçer, **Modern Türkiye'de Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, İstanbul, 1970.

⁶ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi** (28. Baskı), Ankara, 2015.

⁷ Cavit Binbaşıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi** (2. Baskı), Ankara, 2014.

ciddi dönüşümün de başlangıcını teşkil etmektedir. Bu dönemin getirileri sonraki yıllarda (II. Abdülhamid Dönemi ve II. Meşrutiyet) daha da genişletilerek Cumhuriyet'e kadar eğitim alanında azımsanmayacak bir alt yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu noktada ifade edilmesi gereken husus, Cumhuriyet'e kadarki tüm eğitim ıslahatındaki temel amacın dağılmaya yüz tutmuş bir imparatorluğu bir arada tutmak olduğudur. Ancak bütün çabalara rağmen istenilen amaca ulaşamamış ve I. Dünya Harbi'ni izleyen dönemde Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde Türk milleti bir ölüm kalım mücadelesi vermiştir. Nitekim imparatorluk kurtarılamamışsa da verilen mücadele yeni bir Türk devletinin kurulması ile sonuçlanmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde Türk milletinin azim ve kararlı mücadelesinin sonucu bağımsız bir devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin istikbali ise bağımsızlıktan sonraki en önemli meselelerin başında gelmiştir. Burada elbette siyasi, iktisadi, askeri ve toplumsal alanda atılacak olan adımlar, yeni kurulmuş olan bir devleti sağlam temeller üzerine inşa etme açısından hayati önem arz etmiştir. Ancak her bir alandaki atılacak adımın içselleştirilmesi, kurumsallaştırılması, benimsetilmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğinin teminat altına alınması açısından eğitim alanındaki atılacak adımların ayrıca üzerinde durmak gerekir. Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim alanındaki modernleşme hamlesindeki amacın aksine artık yeni kurulmuş bir devleti sağlam yapıya kavuşturmak ve ona parlak bir gelecek hazırlamak en temel gayedir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da kurucu lider Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülük ettiğini ve bu alandaki her bir girişimin arkasında onun görüş ve önerilerinin yer aldığını görmek mümkündür. Atatürk, eğitim alanında yapılması gerekenler konusunda daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce fikirlerini çeşitli vasıtalarla dile getirmiştir. Örneğin; henüz milli mücadele devam ederken 1921 yılında toplanmış olan Maarif Kongresi'ni açış nutkunda: “*Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye*

usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından ve evsafi fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dehayı milliyemizin inkişaf-ı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Lalettayın bir ecnebi kültürü şimdîye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muhrip neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür zeminle mütenasiptir. O zemin milletin seciyesidir”⁸ diyerek eğitim alanındaki yenileşmede izlenecek yol-yöntem ile ilgili fikirlerini açıkça beyan etmiştir. Atatürk, eğitim alanındaki görüşlerini çeşitli mekanlarda ve vasıtalarla dile getirmiş bir liderdir. Onun eğitim görüşleri ve onun dönemindeki eğitim alanındaki gelişmeler hakkında literatürde birçok çalışma da bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı şöyledir: İlhan Başgöz ve E. Howard Wilson’ın “Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitim ve Atatürk”⁹, Ülker Akkutay’ın “Atatürk’ün Eğitim Görüşü”¹⁰, Kemal Aytaç’ın “Atatürk’ün Eğitim Görüşü”¹¹, İhsan Doğramacı’nın “Atatürk ve Eğitim”¹², Mustafa Ergün’ün “Atatürk Devri Türk Eğitimi”¹³, Yahya Akyüz’ün “Atatürk’ün Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”¹⁴ ve “Atatürk’ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri”¹⁵.

Bu çalışmada sadece Mustafa Kemal Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama yılı açılış konuşmalarında eğitim konusundaki ifadeleri analize tabi tutulmuş ve onun bu ifadeleri Türk Eğitim Tarihi

⁸ Erol Kapluhan, “1921 Maarif Kongresi’nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, C 5, S 8, 2014, 123-134.

⁹ İlhan Başgöz ve E. Howard Wilson, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitim ve Atatürk**, Ankara, 1968.

¹⁰ Ülker Akkutay, “Atatürk’ün Eğitim Görüşü”, **A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, S 2, 1982, 1-17.

¹¹ Kemal Aytaç, “Atatürk’ün Eğitim Görüşü”, **Atatürk İlkeleri Işığında Türk Eğitim Sistemi**, Ankara, 1983.

¹² İhsan Doğramacı, “Atatürk ve Eğitim”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 1, S 3, Temmuz 1985’den ayrı basım, 653-669.

¹³ Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara, 1997.

¹⁴ Yahya Akyüz, “Atatürk’ün Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 10, 1987, 71-90.

¹⁵ Yahya Akyüz, “Atatürk’ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C VIII, S 23, Mart 1992, 233-240.

açısından değerlendirilmiştir. Atatürk'ün TBMM açılış konuşmaları Millî Mücadele Dönemi'ni de dâhil edersek Türkiye'nin yaklaşık ilk yirmi yıllık eğitim tarihini ortaya koymakla birlikte sonraki yıllar için de eğitim ve kültürel alanda izlenmesi gereken yol ve yöntem hakkında ayrıntıları barındırmaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırma metodu kullanılmıştır. Veri analizinde ise doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın verilerini Mustafa Kemal Atatürk'ün 1920 yılından 1938 yılına değin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yasama yılı açılış konuşma metinleri oluşturmaktadır. Çalışmada orijinal metinler dikkate alınmış olmakla birlikte, Atatürk'ün Meclis Açılış Konuşmalarının, TBMM Kütüphane Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü'nce günümüz Türkçesine uyarlanmış ve TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu tarafından yayınlanmış hali de bulunmaktadır.

Atatürk'ün TBMM Yasama Yılı Açılış Konuşmalarında Eğitim Konusu

1924 Anayasası'nın 36. maddesinde, *“Cumhurbaşkanı her yıl Kasım ayında hükümetin geçen yıldaki çalışmaları ve giren yıl içinde alınması uygun görülen tedbirler hakkında bir söylev verir. Yahut söylevini Başbakanı okutur”* hükmü yer almaktadır.¹⁶ Bu hüküm Atatürk dönemi ve sonrasında aynı şekilde uygulanagelmıştır. Zaten Meclis Açılış Konuşmalarında ilk olarak geçmiş dönem gelişmeler ve öne çıkan olayların değerlendirilmesi yapılır ve bununla birlikte gelecek dönem için yapılması planlananlar aktararak çeşitli hedeflerden bahsedilir.¹⁷ Bundan dolayı Meclis Açılış Konuşmaları, konuşmanın yapıldığı dönemin siyasi, iktisadi, askeri ve toplumsal koşullarını yansıtmaktadır. Aynı durum eğitim konusu için de geçerlidir. Meclis Açılış Konuşmalarındaki eğitimle

¹⁶ Bkz. **1924 Anayasası** T. Düstur, C 26, s.170, Resmî Gazete 15/1/1945-5905, Kanun No Kanun Tarihi 4695 10/1/1945 3.

¹⁷ Sevda Mutlu, “Atatürk'ün Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçişte Rejim Stratejileri: Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi (1920-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXX, S 90, Kasım 2014, 83-114. s. 85.

ilgili ifadelerden yola çıkarak dönemin eğitim alanındaki gelişmelerini, uygulamalarını, politikalarını ve hedeflerini görmek mümkündür.

Mustafa Kemal Atatürk, 1920-1938 yılları arasında toplamda yirmi kez açılış konuşması yapmıştır. İlk toplantısını 24 Nisan'da yapan TBMM, "1924 tarihinden itibaren toplantılarına 1 Kasım'da başlamıştır. Atatürk, tüm konuşmalarında toplam 47834 sözcük kullanmıştır. Konuşma başına ortalama 2391 sözcük denk gelmektedir. En uzun konuşması, 24 Nisan 1920 Meclis Açılış Konuşmasıdır (12638 sözcük). En kısa konuşması da 1 Kasım 1927 Meclis Açılış Konuşmasıdır (422 sözcük). Atatürk'ün, rahatsızlığı nedeniyle, 1 Kasım 1938 yılı Açılış Konuşması Başbakan Celal Bayar tarafından okunmuştur".¹⁸ Açılış konuşmalarında Atatürk, siyasi, iktisadi, askeri ve toplumsal alanlarda yapılması gereken veya yapılan birçok meseleye değinmiştir. Bunlar arasında eğitim-öğretim alanına yönelik ifadelere TBMM'nin yasama yılı açılış konuşmalarının birçoğunda yer verilmiştir. Toplamda yirmi açılış konuşmasının on beşinde eğitim konusuna yer vermiştir. Atatürk'ün TBMM açılış konuşmalarında eğitim konusundaki ifadeleri aşağıdaki başlıklar bağlamında analiz edilerek Türk Eğitim Tarihi açısından değerlendirmesi yapılmıştır:

Atatürk'ün Eğitim Konusundaki İfadelerinde Kavramlar

Atatürk'ün Meclis Açılış Konuşmaları, birçok konuda olduğu gibi eğitim alanında da önemli vurguları içermektedir. Atatürk'ün eğitim konusundaki ifadelerinde belli başlı kavramlar ön planda yer almıştır. Vurgu yapılan kavramlar kullanılma sıklığına göre şu şekilde sıralanmıştır: "Millet" (35 kez), "milli" (17 kez), "kültür" (14 kez), "yeni" (13 kez), "asri" (10 kez), "modern" (6 kez) ve "medeni" (8 kez). Bunlar içerisinde en çok vurgu yapılan "millet" kavramıdır. Millet kavramından kastedilen Türk milletidir. Bir millete manevi anlamda güç kazandıracak, bir devletin sağlam temeller üzerine inşa edilmesini mümkün kılacak en önemli aracın eğitim olduğu Atatürk tarafından 1922

¹⁸ Sevda Mutlu, a.g.m., s. 90.

yılındaki Meclis Açılış Konuşmasında açıkça ifade edilmiştir: “*Efendiler! Buraya kadar bahsettiğim hususat milletin maddi kuvvetlerini takâmül ve teali ettiren tedabirdir. Halbuki insanlar yalnız maddi değil, bilhassa; bu kuvvâ-yı maddiyede mündemiç kuvvâ-yı maneviyenin taht-ı tesirinde âmildirler. Milletler de böyledir. Kuvvâ-yı maneviye ise bilhassa ilim ve iman ile âli bir surette inkişaf eder*”.¹⁹ Henüz Cumhuriyet ilan edilmemişken bir milleti kalkındırmanın yolunun eğitimden geçtiği Atatürk’ün bu sözlerinden anlaşılabilir.

“Milli” kavramını Mustafa Kemal Atatürk hemen hemen her konuşmasında özellikle eğitim konusundan bahsederken öne çıkarmıştır. “Milli hars (kültür)”, “milli eğitim”, “milli birlik ve beraberlik” “milli terbiye”, “milli heyecan” ve “milli bilinç” gibi farklı şekillerde Atatürk’ün ifadelerinde milliliğe yapılan vurguyu görmek mümkündür. Bu durum, yeni kurulmakta olan bir devletin hangi temeller üzerine inşa edileceğinin de göstergelerinden birisi olarak görülmelidir. Örneğin, özgün eserler kaleme alma konusunda onun; “*Efendiler! Telîf ve tercüme işleri Hakimiyeti Milliye’nin istinatgâhı ve milli harsın en mühim vasıtai intişarıdır*”²⁰ ifadesi, kitap neşriyatını milli kültür ve milli egemenliğin en önemli araçlarından birisi olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Milli kültür konusuna oldukça önem veren Atatürk, birçok kez bu konuya temas etmiştir. 1932 yılındaki Meclis Açılış Konuşmasında “*milli kültürün her çağırda açılarak yükselmesini Türk Cumhuriyeti’nin temel dileği olarak temin edeceğiz*”²¹ diyerek milli kültürün ne derece önemli bir mevzu olduğunun altını çizmiştir.

Atatürk eğitim konusundan bahsederken mutlaka “kültür” bahsini açmıştır. “*Kültür işlerimiz üzerine, ulusça gönüllerimizin titrediğini bilirsiniz*”²² diyen Atatürk’ün eğitim ile kültürü birbiriyle bağlantılı iki yapı olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Özellikle milli kültürün inşa edilmesi sürecinde onun eğitime yüklediği misyon da son derece

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C 18, Birinci İçtima, 1.3.1338 Çarşamba, s. 7.

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C 28, Birinci İçtima, 1.3.1339 Perşembe, s. 12.

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C 10, Birinci İçtima, 1. XI. 1932 Salı, s. 3.

²² TBMM Zabıt Ceridesi, C 25, Birinci İçtima, 1. XI. 1934 Perşembe, s. 4.

önemlidir. Bir önceki paragrafta ona ait cümleler milli kavramına yönelik vurgu kadar, eğitim ile kültürün birbiriyle olan bağlantısına yönelik Atatürk'ün bakış açısını da ortaya koymaktadır. Ayrıca sadece milli kültürün değil, modern kültürün öğretilmesinin gerekliliğini de ifade etmiştir: “*Yüksek tahsil gençlerini istediğimiz ve muhtaç olduğumuz gibi milli şuurlu ve modern kültürlü olarak yetiştirmek için İstanbul üniversitesinin tekamülünü...*”²³

“Modern”, “medeni”, “asri” ve “yeni” kavramları da Atatürk tarafından birçok kez telaffuz edilmiştir. Bu kavramlar bazen birbirleriyle anlamsal olarak örtüşecek biçimde kullanılmışken bazen bu kavramların farklı anlamlar çağrıştırdığını görmek mümkündür. Öncelikle “yeni” kavramı ile eskinin geride kaldığı ve eskinin ikamesi değil yeni bir dönemin başladığı Atatürk'ün birçok konuşmasında üzerinde durduğu bir husustur. Türkiye Cumhuriyeti, eskinin geride kaldığı, yeni sac ayakları üzerinde temelleri atılan yeni bir devlet hüviyetinde inşa edilmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle bu yeni devlette eğitim vasıtası ile yeni bir dönemin inşa edileceğini Atatürk'ün Meclis Açılış Konuşmalarının birçoğunda görmekteyiz. 1936 yılında “*Cumhuriyet, yeni ve sağlam esaslarile, Türk milletini emin ve metin bir istikbal yoluna koyduğu kadar, asıl fikirlerde ve ruhlarda yarattığı güvenlik itibarile, büsbütün yeni bir hayatın müjdecisi olmuştur*”²⁴ ifadelerinde bahsedilen vurgu aşikardır. Bundan başka yeni bir nesil ve yeni bir zihniyet inşası da önemlidir. Burada en ciddi sorumluluğun öğretmenlerin yeni bir nesil ve yeni bir zihniyet yaratmadaki rolüne vurgu yapan şu ifadeler Atatürk'e aittir: “*Kadın ve erkek muallimlerimizin yeni nesli yetiştirmek için sarf ettikleri fedakârane mesai ile beraber heyet-i içtimaiyemiz için de yeni zihniyeti ve medeni hayatı telkin ve temim için icra ettikleri hüsnü tesirat, bu güzide heyetlerin âli vazifelerini ne kadar müdrik olduklarını göstermektedir*”.²⁵

²³ TBMM Zabıt Ceridesi, C 27, Birinci İçtima, 1. XI. 1938 Salı, s. 6.

²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C 13, Birinci İçtima, 1. XI. 1936 Pazar, s. 4.

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C 19, Birinci İçtima, 1 Teşrinisani 1341 Pazar, s. 10.

Modern kavramı çoğunlukla “yeni”nin karşılığı gibi kullanılmış, ama eskiden kopuşu ya da eskinin yerini alacak bir şey için “yeni” yerine “modern” kavramı tercih edilmiştir. Bazen “modern” kavramı ile “medeni” kavramı Atatürk’ün konuşmalarında birbiriyle de örtüşmektedir. *“Cumhuriyet’e geçerken modern bir üniversite kazandırmak”* amacından bahsederken hem yeni hem de çağın gerektirdiği özellikleri bünyesinde barındıran bir kurum arzuladığını ifade edebiliriz. Bunun dışında modern kavramına bazen de eskinin yerini alacak yepyeni bir şeyi anlatmak içinde başvurmuştur. *“Van gölü sahillerinin en güzel bir yerinde, her şubeden ilk okullarile ve nihayet Üniversitesiyle modern bir kültür şehri yaratmak yolunda, şimdiden fiğliyata geçilmelidir”*²⁶ diyerek buradaki “modern kültür şehri” yaratmaktan kastı, eskinin yerini alacak bir yepyeni bir model kentin kurulmasıdır. Aynı vurgu; *“Aydın sayıllar! Kültür kınavımızı, yeni ve modern esaslara göre, teşkilatlandırmaya durmadan devam ediyoruz”*²⁷ ifadelerinde de görülebilir.

Atatürk’ün konuşmalarında değindiği bir diğer önemli kavram da “medeni” dir. Medeniyet kavramı, Tanzimat’tan bu yana ulaşılmaması istenilen bir hedefi nitelemek için Osmanlı/Türk literatüründe pek çok kez karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Cumhuriyet’in ilk yıllarında ayıdır: *“Milletimizin inkışafı dehası ve bu sayede layık olduğu mertebe-i medeniyete irtikası bittabi âli meslekler erbabını yetiştirmekle ve milli harsımızı îlâ ile kabildir”*.²⁸ Hedef, medeniyete ulaşmaktır. Atatürk’e göre; medeniyeti yakalayabilmek için çağın gerektirdiği usulleri, zihniyeti ve kurumları oluşturmak gerekir. Çağın gerekliliklerini anlatan cümlelerinde “asri” kavramına başvurmuştur. *“Kuvâ-yı maneviye ise bilhassa ilim ve iman ile âli bir surette inkışaf eder. Binaenaleyh; Hükümetin en feyizli ve en mühim vazifesi maarif umurudur. Bu umurda muvaffak olabilmek için öyle bir program takibetmeye mecburuz ki, o program milletimizin bugünkü haliyle içtimai,*

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C 20, Birinci İçtima, 1. XI.1937 Pazartesi, s. 7.

²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C 6, Birinci İçtima, 1. XI.1935 Cuma, s. 3.

²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 1338, s. 8.

hayati ihtiyacıyla, muhitin şeraitiyle ve asrın icabatıyla tamamen mütenasip ve mütevafık olsun"²⁹ diyen Atatürk bu gerekliliğin altını çizmiştir.

Atatürk'ün Meclis Açılış Konuşmaları kavramlar bağlamında analiz edildiğinde bu dönemin Türk Eğitim Tarihinde yeni merhaleyi teşkil ettiğini açıkça görebiliriz. Türk Eğitim Tarihinde geçmişten şimdiye dek birçok kırılma noktası belirlemek mümkündür. Atatürk'ün Meclis Açılış Konuşmalarında böylesi bir kırılma noktasına geldiğini kullanılan kavramlar üzerinden anlayabiliriz. Özellikle “yeni” ve “modern” kavramlarına yapılan vurgular bu söz konusu kırılmayı ortaya koymaktadır. “Millet” ve “millî” kavramları da yine Türk Eğitim Tarihinde ilk defa tam manasıyla “ulusalci” bir çizginin takip edileceğini haber vermektedir. Atatürk'ün “millet” kavramı ile üzerinde durduğu şey Türk milletidir. Onun millet bahsini devamlı açması “topyekûn bir kalkınmanın” hedeflendiğini ve bu yönde eğitimi araçsallaştırmak istediğini ortaya koymaktadır.

Atatürk'ün Eğitim Konusundaki İfadelerinde Hedefler

Türk Eğitim Tarihi incelendiğinde her bir döneme özgü kurum, kuruluş, yöntem ve tekniklerin eğitim alanında uygulamaya geçirildiğini görebiliriz. Bu durum olağan olmakla birlikte bir eğitim tarihi incelmesinde önemli olan bir mesele de neyin, niçin yapıldığı sorusunu cevaplandırabilmektir. Bu nedenden ötürü Atatürk'ün TBMM yasama yılı açılış konuşmalarında onun eğitime yönelik ifadelerinden, eğitim alanındaki inkıpların ya da planların hayata geçirilmesi ile ne gibi hedeflere ulaşılacak istendiğini analiz etmek dönemi anlamak açısından kıymetlidir. Ayrıca bu analiz Türk Eğitim Tarihindeki gelişmelere ve yeniliklere daha bütüncül bir bakış açısı ile bakabilme fırsatını da sunacaktır. Elbette bu başka bir çalışma da belki daha detaylı bir çalışma konusu yapılmalıdır.

²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 1338, s. 7.

Atatürk'ün Meclis Açılış Konuşmalarında eğitim alanındaki inkılaplar, planlar, uygulamalar veya açılan yeni kurumlar bağlamında işaret ettiği hedefler şu şekilde sıralanabilir:

a) Cehaleti ortadan kaldırmak

b) Medeniyete ulaşmak

c) Yeni Türk devletinin bağımsızlığını temin edecek koruyacak milli bilinçte yeni bir nesil yetiştirmek.

Bu hedeflere ulaşmak için eğitim konusu üzerine ayrıca eğilmek gerektiği ancak bunun için her şeyden önce uygun zaman, zemin ve maddiyata ihtiyaç duyulduğunu dile getirmiştir.³⁰ Daha sonraki bir konuşmasında ise, *“Mamañih harbin bilhassa maarif idaresi ve mektepler üzerinde gösterdiği tesirati fevkalade karşısında temin edebilecek muvaffakiyetlerin ancak temin edilebilenlerden ibaret kalacağını tasdik etmek de insaferverlik şiarı addolunmak lazım gelir. Cephelerdeki zabitan saflarından boşalan yerlere mektepler, gençliğin yüksek ve münevver unsurlarını vermiştir. Bu iki kere kıymetli anasırın mekteplerimizin tedaris kürsülerine avdet edeceği ve cephelerde sarf olunan mühimmatın kısmen mekteplerimizde harita ve kitaba taharvül edeceği tam bir sulh ve sükûn devresinden sonradır ki maarif idaresi o kürsüler üzerinde cehle karşı sarsılmaz bir istihkam vücuda getirecek ve istikbali oradan fetih ve teshir edecektir”*³¹ diyerek savaşın eğitim üzerindeki olumsuz tesirlerinden yakınmış ve ancak barış döneminde eğitim konusunda büyük adımların atılabileceğini ifade etmiştir. Türk Eğitim Tarihi incelendiğinde de aynı şekilde savaşların eğitim alanındaki atılımları duraksattığı hatta ortadan kaldırdığı, ancak barış dönemlerinde ve maddi olarak yeterli kaynak aktarıldığı vakitlerde büyük gelişmelerin gerçekleştirildiği bilinmektedir.

Atatürk'ün Meclis Açılış Konuşmalarında eğitim alanındaki ıslahat, yenilikler ve inkılaplardan bahsederken onun arzuladığı ilk he-

³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C 9, Birinci İçtima, I III.1337 Salı, s. 4.

³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 1339, s. 11.

deflerden birisi cahilliğin ortadan kaldırılmasıdır. Cumhuriyetin ilanından önce 1922 yılındaki Meclis Açılış Konuşmasında bu hedefi açıkça dile getirmiştir: “Bizim takib edeceğimiz maarif siyasetinin temeli, evvela mevcut cehli izale etmektir. *“Teferruata girmekten içtinaben bu fikrimi birkaç kelime ile tavzih etmek için diyebilirim ki, aleltlak umum köylüye okumak, yazmak ve vatanını, dinini, dünyasını tanıttacak kadar coğrafi, tarihi, dini ve ahlaki malumat vermek ve amali erbaayı öğretmek maarif programımızın ilk hedefidir”*.³² Türk Eğitim Tarihinde belki de ilk defa tüm halkı cehaletten kurtarmak isteyen politikaların ortaya konulacağını haber veren bu hedef, Atatürk tarafından da Türk Eğitim Tarihinde mukaddes bir aşama olarak gösterilmiştir.³³

Eğitim alanındaki inkılap ve uygulamalar ile hedeflenen bir diğer husus ise medeniyete ulaşmaktır. *“Milletimizin inkişafı dehası ve bu sayede layık olduğu mertbe-i medeniyete irtikası...”* diyen Atatürk, bu konuda atılması gereken adımlar hakkında da görüşlerini beyan etmiştir: *“Darülfünun mevcudiyet ve tekâmülatına ve yüksek bir darülfünun milletin terbiye-i umumiyesinde, tekâmülü medeniyesinde haiz olduğu katî tesirata bilhassa nazarı dikkati celbederim.”*³⁴ Medeniyeti yakalamak, medeni bir devlet tesis etmek hedefleri önemli olmakla birlikte bunu gerçekleştirebilmek için bağımsızlığın korunması ve her Türk gencinin kendisine düşman olan her bir unsurla gerektiğinde mücadele içerisine girmesinin öğretilmesi gerektiği de Atatürk tarafından başka önemli bir hedef olarak gösterilmiştir.³⁵

Atatürk eğitim alanındaki inkılapların hayata geçirilmesinin neden gerekli olduğunu da o inkılaplardan bahsederken açıklamıştır. Bunlardan birisi olan harf inkılabının gerekçelerini şu şekilde anlatmıştır: *“Aziz arkadaşlarım; her şeyden evvel her inkişafın ilk yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim. Her vasıttan evvel Büyük Türk Milletine onun*

³² TBMM Zabıt Ceridesi, 1338, s. 8.

³³ TBMM Zabıt Ceridesi, 1338, s. 8.

³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C 7, Birinci İçtima, 1.3.1340 Cumartesi, s. 4-5.

³⁵ Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1338, s. 8.

bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lazımdır. Büyük Türk Milleti cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak Latin esasından alınan Türk alfabesidir. Basit bir tecrübe Latin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu şehirde ve köyde yaşa ilerlemiş Türk evlatlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır.

*Büyük Millet Meclisinin kararı ile Türk harflerinin katıyet ve kanuniyet kazanması bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır.*³⁶ Bu inkılabın hedefi de Atatürk tarafından cahilliği ortadan kaldırmak olarak ifade edilmiştir.³⁷ Bundan başka Atatürk, Türk tarihi ve Türk dili konusunda da önemli ikaz ve tavsiyelerde bulunmuştur. Bu kurumların çalışmaları ile Türk tarihi ve Türk dili konusunda tüm dünyada kabul görececek çalışmalarda bulunmasını temenni etmiş ve bu yöndeki çalışmalarını övmüştür. Eğitim alanında atılan bütün adımlar, açılan bütün kurumların amacını herhalde Atatürk'ün şu cümleleri net olarak ortaya koymaktadır: *“okuyup yazma bilmiyen tek vatandaş bırakmamak; memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatasının istediği teknik elemanları yetiştirmek; memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak, fert ve kurumları yaratmak; işte bu önemli umdeleri en kısa zamanda temin etmek, Kültür Vekaletinin üzerine aldığı büyük ve ağır mecburiyetlerdir”.*³⁸

Atatürk'ün Eğitim Alanındaki Yöntem ve Uygulamalara Yönelik İfadeleri

Atatürk, Meclis Açılış Konuşmalarında eğitim konusuna değinirken eğitim alanında izlenecek yol ve yöntem konusunda önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Önceki başlık altında belirtildiği üzere Atatürk, cehaletin ortadan kaldırılmasını ilk hedefler arasına yerleştirmiştir. Bu

³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C 5, Birinci İçtima, I Teşrinisani 1928 Perşembe, s. 4.

³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 1928, s. 5.

³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 1937, s. 7.

hedefe ulaşmak için çaba gösterirken diğer taraftan da “*memleket evladını hayat-ı içtimaiyeye ve iktisadiyeye fiilen müessir ve müsmir kılabilmek için elzem olan iptidai malumatı amelî bir tarzda vermek usulü maarifimizin esasını teşkil etmelidir*”³⁹ diyen Atatürk eğitim alanında izlenmesi gereken yöntemin ne olması gerektiğini söylemiştir. Eğitim alanındaki uygulamalı bir yöntem ile sürdürülmesini “*Orta tahsilde dahi terbiye ve talim usulünün amelî ve tatbîki olması esasına riayet şarttır*”⁴⁰ cümlesi ile de tekrarlamıştır. Aynı yöntemin devlet tarafından basılacak kitapların içeriğine de yansması gerekliliği de Atatürk tarafından işaret edilmiştir. Bundan başka bir önceki başlıktaki hedeflere ulaşabilmek için tek yolun “*türelî bir planla ve en rasyonel tarzda çalışmak*”⁴¹ olduğunu ifade ederek disiplin ve rasyonelliğe ayrıca bir parantez açmıştır. Atatürk’ün eğitim alanında izlenecek yol ve yöntem konusundaki bu görüşleri Türk Eğitim Tarihinde rasyonelliğin baz alındığı bir dönemin yaşandığını göstermektedir. Bununla birlikte yukarıdaki ifadeler, eğitim alanında pratik ve uygulamalı yöntemlerin hayata geçirildiği bir dönemi işaret etmektedir.

Dini eğitim konusuna da değinen Atatürk burada da izlenmesi gereken yöntemi şu cümlelerle açıklamıştır: “*Mimberlerden halkın anlayabileceği lisanla ruh ve dimağa hitabolunmakla ehl-i İslam’ın vücudu canlanır, dimağı saflanır, imanı kuvvetlenir, kalbi cesaret bulur.*

Fakat; buna nazaran hütebayı kiramin haiz olmaları lazımgelen evsafi ilmiye, liyakat-ı mahsusa ve ahval-i âleme vukuf, haiz-i ehemmiyettir.

Bütün vaiz ve hatiplerin bu ümmiyeye hadim olacak surette yetiştirilmesine Şer’iyye Vekâleti’nin sarf-ı makderet edeceğini ümid ederim”⁴². Atatürk’ün bu ifadeleri yine Türk Eğitim Tarihi açısından önemlidir. Özellikle geçmişte Osmanlı Devleti’nde geleneksel dini eğitim kurumlarının oluşturulmaya çalışılan modern eğitim sistemi içerisine dahil edilememesi ciddi problemlere yol açmıştır. Ortaya iki başlı bir eğitim sistemi ortaya

³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 1338, s. 8.

⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 1338, s. 8.

⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 1937, s. 7.

⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, 1338, s. 9.

çıkmiş ve bu problemin çözümü için Atatürk bu konudaki görüşlerini ortaya koymuştur. Onun bu ifadeleri yeni dönemde söz konusu problemi ortadan kaldıracak uygulamalara geçileceğinin habercisi olmuştur.

Eğitim alanında hedeflere ulaşabilmek için eğitim alanında bir tür seferberliğin başlatılmış olduğunu bizzat Atatürk'ün Meclis Açılış Konuşmalarında dile getirdiği eğitim alanındaki uygulamalara bakarak anlayabiliriz. Bu uygulamalardan birisi şu şekildedir: *“Yeni sene zarfında memleketimizde ilk ve orta tahsilin mümkün mertebe ıslahı için Anadolu on beş darülmualiminin muntkasına ayrılacaktır. Buralarda tam devreli birer sultani mektebi ile iki yüz talebelik bir darülmualimini iptidai, bir de darülmualimat bulunacaktır. Bu mekteplerin terbiye ve tedrisat heyeti takriben altmış kişiye baliğ olacaktır. Bu suretle memleketin muhtelif aksamında kuvvetli anasırdan mürekkep birer merkezi irfan kurulmuş olacaktır.*

*Bu merkezlerde ilmi müsamereler ve konferanslar tertibetmek ve halkın okuyup yazmıyan kısmını en kolay vesaitle okutarak onlara birinci derecede lazım olan malumatı verecek gece dersleri açmak, matbuatı mahalliyede bilhassa terbiyeyi umumiyeye ve halk bilgilerine ait neşriyatla meşgul olmak heyeti mualliminin muntazman ifa edeceği vazائفden olacaktır. Mekteplerin tatilinde yirmi beş, otuz merkezde bütün köy imamlarını cemederek kendilerine üç aylık bir tabikat dersi vermeyi Maarif Vekaleti bu seneki teşebbüsatı meyanaına ithal etlemiştir”.*⁴³ Bundan başka, *“tabedilen ve yeniden telifi kararlaştırılan kitapları meccani olarak her tarafa dağıtmak ve halkı okumaya alıştırmak için Hükümetçe sarfı mesai edilecektir”*⁴⁴ ifadeleri de söz konusu seferberliği gözler önüne seren bir başka delil olarak gösterilebilir. *“Maarifimizden bahse başlarken kız ve erkek çocuklarımızın ve ana ve babalarının tahsil için gösterdikleri umumi şevk ve tehalükü takdirlerle tezkâr etmek isterim”*⁴⁵ ifadeleri ile de eğitim alanındaki seferberliğe katkı sunanlara takdirlerini dile getirmiştir. Bu seferberlik önemlidir. Geçmiş dönemde, özellikle Osmanlı modernleşmesi sürecinde eğitim alanında kurumsallaşma ve

⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, 1339, s. 11-12.

⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 1339, s. 12.

⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 1341, s. 10.

okullaşma alanında ciddi adımlar atılmışsa da bunların etki alanı oldukça sınırlı kalmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte halledilmesi gereken ilk işin bu sorunun çözümü olduğu Atatürk'ün Meclis Açılış Konuşmalarındaki ifadeleri ile aşıkardır.

Atatürk'ün Eğitim Alanındaki İslahat, Yenilikler ve İnkılaplara Yönelik İfadeleri

Atatürk'ün Meclis Açılış Konuşmalarına bakarak yirmi yıl içinde eğitim alanında ne gibi ıslahatın, yeniliklerin ve inkılapların yapıldığını anlamak mümkündür İlk olarak daha cumhuriyet ilan edilmeden bir Hukuk Fakültesi tesisi kararlaştırılarak, bu konuda somut adımlar atılmıştır.⁴⁶ Eğitim kurumları/okullar bağlamında şu noktanın altını çizmek gerekir. Atatürk döneminde eğitim kurumları/okullar bağlamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir devamlılık durumu vardır. Osmanlı Devleti'nin son yüz elli yılı içerisinde açılan modern⁴⁷ eğitim kurumları/okulların birçoğu Cumhuriyet döneminde de varlığını devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti'nde geleneksel eğitim kurumlarından olan medreseler, tekke ve zaviyeler Cumhuriyet dönemi ile birlikte kapatılmış, iptidai mektepler, rüşdiyeler, idadiler, darülfünun, modern askeri mektepler ve ziraat mektepleri gibi birçok kurum Cumhuriyet döneminde de kullanılmaya devam edilmiştir. Elbette Cumhuriyetin ilk yılları ile birlikte bu kurumlar ve okulların sayısında artış görülmüştür. Atatürk birçok konuşmasında rakamlar vererek okullaşma oranı konusundaki artışı gözler önüne sermiştir. Örneğin; 1923 yılındaki Meclis Açılış Konuşmasında, “3 zükür, 1 inas darülmuallimin ve 5 zükür, 3 inas idadi ve 134 zükür, 30 inas iptidai ve 10 sanayi ve 2 çırak mektebinin açılmıştır... mütareke ve cidal devrelerinin vilayet merkezlerinde kapalı bıraktığı drülmualliminlerden on üçünün yeniden on yedi zükür, bir inas sultanisi teşkilatının ikmalî, altı erkek iki inas idadisi küşadı gibi müspet işler görülmüştür”⁴⁸ diyerek okullaşma konusunda bilgi aktarmıştır.

⁴⁶ Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1338, s. 4-5.

⁴⁷ Modern eğitim kurumlarından kasıt, Osmanlı Devleti'nde Batı rol model alınarak açılan eğitim müesseseleridir.

⁴⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1339, s. 4.

Yeni kurulmuş olan devletin en önemli eksikliklerinden birisi de yetişmiş insan gücü olmuştur. Bu amaçla da birçok eğitim kurumu ya ıslah edilmiş ya da yeni eğitim kurumları açılmıştır. Demiryolları konusundan bahsederken Atatürk; “*Mühendis ve fen memuru mevcudumuz ihtiyacat-ı müstakbeleyle kâfi gelemeyeceği için Anadolu’nun üç muhtelif noktasında mühendis namzedi mektepleri küşadına teşebbüs edilmiştir*”⁴⁹ diyerek bu alanda eksikliğini gördüğü yetişmiş insan gücünü temin etme amacıyla yeni mekteplerin açılmış olduğu haberini vermiştir. Bundan başka da her defasında yapılan yeniliklerin, açılan okullarının yeterli olmadığını ve bunların nicelik ve nitelik olarak daha da artırılmasının önemine de değinmiştir.

“Telgraf Mektebi’nin ıslahı, ilk ve ortaöğretimin ıslahı, leyli iptidai mekteplerin açılması”⁵⁰, “muallimlerin yetiştirilmesi, Talim Terbiye Dairesi’nin açılması, Maarif-i Umumiye Kanunu”⁵¹, “Latin (Türk) harflerinin kabulü”⁵², “Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün açılması”⁵³ “Ankara Üniversitesi’nin kurulması, Ankara’da bir konservatuvar ve bir Temsil akademisi kurulması, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu’nun teşkili”⁵⁴, “okullarda tedrisata Türkçe terimlerle yazılmış kitaplarla başlanması ve Beden Terbiyesi Kanunu’nun uygulamaya konulması”⁵⁵ bu dönem eğitim alanındaki ıslahat, yenilikler ve inkılaplar olarak Atatürk’ün Meclis Açılış Konuşmalarında ifade ettikleridir.

SONUÇ

Atatürk’ün 1920-1938 yılları arasında gerçekleştirdiği toplam yirmi Meclis Açılış Konuşmasının on beşinde eğitim konusundan bahsettiği anlaşılmıştır. Atatürk’ün Meclis Açılış Konuşmalarının Türk

⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 1339, s. 10.

⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 1339, s. 5-12.

⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C 27, Birinci İctima, 1 Teşrinisani 1926 Pazartesi, s. 4.

⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, 1928, s. 4-5; TBMM Zabıt Ceridesi, C 13, Birinci İctima, 1. XI. 1929 Cuma, s. 3.

⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, C 18, Birinci İctima, 1. XI.1933 Çarşamba, s. 2.

⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 1936, s. 4-5.

⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 1938, s. 6.

Eğitim Tarihi bağlamında aşağıdaki hususları anlaşılır kılması açısından önemi bu çalışmada ortaya konmuştur:

a) Kullanılan kavramlara bakılarak o dönem eğitim ıslahatı, inkılabı ve yeniliklerindeki temeller ve arka planın anlaşılması,

b) Eğitim alanındaki ıslahat, inkılap ve yeniliklerin yapılmasındaki sebepler ve bu bağlamda ulaşılabilecek hedeflerin anlaşılması,

c) Eğitim alanındaki uygulamalar ve yöntemlerin anlaşılması,

d) Eğitim alanındaki ıslahatlar, inkılaplar ve yeniliklerin neler olduğunun anlaşılması.

Bütün bunlar yirmi yıllık Türk Eğitim Tarihindeki gelişmeleri ortaya koyması açısından oldukça kıymetlidir.

Atatürk, medeniyete ulaşma, milli kültürü oluşturma, yeni bir nesil yetiştirme, yeni bir zihniyet oluşturma ve her şeyden önce cehaleti ortadan kaldırmanın ancak ve ancak eğitim vasıtasıyla gerçekleştirilebileceğine inanmıştır. Bu nedenle Atatürk'ün Meclis Açılış Konuşmalarında eğitim konusundaki görüşlerini sadece eğitim alanındaki yenilikler bağlamında değil, eğitim-savaş, eğitim-kültür, eğitim-toplumsal değişim bağlamlarında da değerlendirmenin kaçınılmaz olduğu anlaşılmıştır.

Atatürk'ün Meclis Açılış Konuşmaları incelendiğinde onun eğitimin birçok alanı ilgili öneri ve tavsiyelerde bulunduğu görülmüştür. İlkokullar, ortaokullar, liseler, yüksek okullar, enstitüler, üniversite, ziraat mektepleri, telgraf mektebi vb. birçok eğitim kurumunun açılmış olmasını müjdeleyen konuşmalar, Atatürk döneminde hızlı bir eğitim hamlesi içerisine girilmiş olduğunu göstermiştir. Bu durum Türk modernleşmesinin de genel karakteristiği olarak gösterilebilir. Atatürk de Meclis Açılış Konuşmalarında hayata geçirilen her bir yenilik ya da inkılapta bahsederken, çok daha fazla yapılacak şeyin olduğunu tekrar ve tekrar hatırlatmıştır. Örneğin, Cumhuriyetin onuncu yılına denk gelen Meclis Açılış Konuşmasındaki; "Geçen on

sene, gelecek devirler için, bir başlangıçtan başka bir şey değildir"⁵⁶ ifadesi, bugün dahi Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan her vatandaş için dik-kate alınması gereken bir düstur olarak benimsenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- 1924 Anayasası T. Düstur**, C 26, s.170, Resmî Gazete 15/1/1945-5905, Kanun No Kanun Tarihi 4695 10/1/1945 3.
- Akkutay, Ülker, "Atatürk'ün Eğitim Görüşü", **A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, S 2, 1982, 1-17.
- Akyüz, Yahya, "Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C VIII, S 23, Mart 1992, 233-240.
- Akyüz, Yahya, "Atatürk'ün Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 10, 1987, 71-90.
- Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (28. Baskı)**, Pegem Akademi, Ankara, 2015.
- Aytaç, Kemal, "Atatürk'ün Eğitim Görüşü", **Atatürk İlkeleri Işığında Türk Eğitim Sistemi**, Ankara, 1983.
- Başgöz, İlhan ve Wilson, E. Howard, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk**, Dost Kitabevi, Ankara, 1968.
- Binbaşoğlu, Cavit, **Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi (2. Baskı)**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2014.
- Doğramacı, İhsan, "Atatürk ve Eğitim", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 1, S 3, Temmuz 1985'den ayrı basım, 653-669.
- Ergin, O. Nuri, **Türk Maarif Tarihi**, 1, 2 ,3, 4 ve 5. C, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- Ergün, Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.
- Kapluhan, Erol, "1921 Maarif Kongresi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, C 5, S 8, 2014, 123-134.

⁵⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 18, Birinci İctima, 1. XI.1933 Çarşamba, s. 2.

Koçer, H. Ali, **Modern Türkiye’de Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nâfi, Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, (Yayına Haz: Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş ve H. Hüseyin Dilaver), Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 2002.

Mutlu, Sevda, “Atatürk’ün Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Geçişte Rejim Stratejileri: Atatürk’ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi (1920-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXX, S 90, Kasım 2014, 83-114. s. 85.

Nafî Atuf, **Türk Maarif Tarihi**, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1931.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 10, Birinci İçtima, 1. XI. 1932 Salı, s. 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 13, Birinci İçtima, 1. XI. 1929 Cuma, s. 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 13, Birinci İçtima, 1. XI. 1936 Pazar, s. 4.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 18, Birinci İçtima, 1. XI.1933 Çarşamba, s. 2.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 18, Birinci İçtima, 1.3.1338 Çarşamba, s. 7.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 19, Birinci İçtima, 1 Teşrinisani 1341 Pazar, s. 10.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 20, Birinci İçtima, 1. XI.1937 Pazartesi, s. 7.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 25, Birinci İçtima, 1. XI. 1934 Perşembe, s. 4.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 27, Birinci İçtima, 1 Teşrinisani 1926 Pazartesi, s. 4.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 27, Birinci İçtima, 1. XI. 1938 Salı, s. 6.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 28, Birinci İçtima, 1.3.1339 Perşembe, s. 12.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 5, Birinci İçtima, 1 Teşrinisani 1928 Perşembe, s. 4.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 6, Birinci İçtima, 1. XI.1935 Cuma, s. 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 7, Birinci İçtima, 1.3.1340 Cumartesi, s. 4-5.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 9, Birinci İçtima, I III.1337 Salı, s. 4.

Unat, F. Reşit, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1964.

MENEMEN HADİSESİ VE ÖĞRETMEN KUBİLAY'IN KATLİNE TÜRK KAMUOYUNDAN YÜKSELEN TEPKİLER

Erol EVCİN*

ÖZET

İzmir'in Menemen ilçesinde askerliğini yedek subay olarak yapmakta olan genç öğretmen Mustafa Fehmi Kubilay 23 Aralık 1930 tarihinde “şeriat” söylemiyle halkı galeyana getirmek isteyen bir grup tarafından katledilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Şeyh Sait ayaklanmasından sonra “irticai” anlamda karşılaşılan ikinci önemli badire olan bu hadisede bir kısım mürtecinin “şeriat” maskesi ve söylemi altında Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerine inşa edildiği Cumhuriyet rejimi ile laiklik ilkesine ve inkılâplara şiddetli bir saldırısı ve başkaldırışı söz konusu olmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanışının akabinde gerçekleşen bu olayların söz konusu fırka ile ilişkisine yönelik tartışmalar önem arz etmektedir. Hadisenin akabinde icra edilen tahkik, tetkik ve yargılamalar devletin otoritesini kuvvetlendirmiş ve bir anlamıyla Cumhuriyet Halk Fırkası'nın iktidarını da pekiştirmiştir. Bütün bu özellikleri değerlendirildiğinde hadise Cumhuriyet tarihinin önemli inceleme ve araştırma konularından birini teşkil etmektedir.

Çalışma konusunun özünü, Türk kamuoyunda ve vicdanında derin bir teessür uyandıran söz konusu elim hadiseye ülke sathında gösterilen tepkiler teşkil etmiştir. Bu tepkiler Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal, Başvekil İsmet İnönü ile önde gelen diğer devlet erkânından başlayarak Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yayılmıştır. Çalışma,

* Dr., Kültür ve Turizm Uzmanı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, erol.evcin@ktb.gov.tr.

Menemen Hadisesi ile Kubilay'ın şehadetine ülke sathında gösterilen tepkileri birincil kaynaklar ışığında bütüncül bir yaklaşımla ilk defa ele alıyor olması nedeniyle önem ve özgünlük arz etmektedir. Anadolu'nun dört bir yanından yükselen tepkiler, Gazi Mustafa Kemal'e, Cumhuriyete, devlete ve hükümete güven telgrafları, çeşitli mahallerde düzenlenen büyük çaplı protesto mitingleri, matbuatta hadisenin şiddetli bir şekilde kınanması, zanlılara yönelik tahkikatın ve mahkeme celselerinin kamuoyu tarafından yakından takibi şeklinde olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Fehmi Kubilay, Menemen Hadisesi, İrtica, Ayaklanma, Laiklik.

MENEMEN CASE AND THE REACTIONS FROM TURKISH PUBLIC OPINION KILLING OF TEACHER KUBİLAY

ABSTRACT

Mustafa Fehmi Kubilay, a young teacher who was doing his military service as a reserve officer in Menemen district of İzmir, was murdered on 23 December 1930 by a group who wanted to agitate the people with the discourse of "Sharia". After the Sheikh Said rebellion in the Republic of Turkey's first year "reactionary" sense encountered the second most important trials and hardships of being a part reactionist of this incident "Sharia" mask and beneath the rhetoric to the principle of secularism with the regime of the Republic was built on the Republic of Turkey and revolutions of a violent attack and rebellion of has been concerned. After the closure of the Free Republican Party, it is important to discuss the relationship between these events and the group. The investigations and trials carried out following the incident strengthened the authority of the state and in a sense reinforced the power of the Republican People's Party. Considering all these features, the event constitutes one of the important research and research topics in the history of the Republic of Turkey.

The essence of subject matter has been the reactions of this serious incident which aroused a deep regret in Turkish public opinion and conscience throughout the country. These reactions spread from President Gazi Mustafa Kemal, Prime Minister Ismet Inonu and other prominent statesmen to the most remote parts of Anatolia. The study is important and original because it is the first time to address the reactions of Menemen and Kubilay to the martyrdom on the face of the country with a holistic approach in the light of primary sources. Reactions from all over Anatolia, telegrams of trust to Gazi Mustafa Kemal, the Republic, the state and the government, large-scale protest rallies held in various neighborhoods, the violent condemnation of the incident in the press, the investigation of the suspects and the court proceedings closely followed by the public.

Keywords: Mustafa Fehmi Kubilay, Menemen Case, Reaction, Rebellion, Secularism.

GİRİŞ

İzmir'in Menemen ilçesinde askerliğini zabıt vekili (yedek subay) olarak yapmakta olan genç muallim Mustafa Fehmi Kubilay ile yine bölgede görev yapmakta olan Hasan ve Şevki adlı iki bekçi 23 Aralık 1930 tarihinde “şeriat” söylemiyle halkı galeyana getirmek isteyen bir grup tarafından katledilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Şeyh Sait ayaklanmasından sonra “irticai” anlamda karşılaşılan ikinci önemli badire ve ayaklanma hareketi olan bu hadisede bir kısım mürtecinin “şeriat” maskesi ve söylemi altında Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerine inşa edildiği cumhuriyetçilik, laiklik ve inkılâpçılık gibi temel ilkelere şiddetli bir saldırısı söz konusu olmuştur.

Çalışma münasebetiyle TBMM Zabıt Cerideleri, Resmî Gazete, Divan-ı Harp Zabıtları ve Hâkimiyet-i Milliye, Cumhuriyet, Milliyet, Akşam, Vakit, Ulus, İnkılap, Politika, Halk Dostu, Hür Adam, Yılmaz, Yarın ve Son Posta gibi dönemin önem arz eden basın organları temel alınarak söz konusu hadiselerin cereyanı ve neticeleri değerlendirilmiştir. Bununla birlikte çalışma konumuzun özünü, Türk kamuoyunda ve vicdanında derin bir teessür uyandıran söz konusu elim hadiseye ülke sathında gösterilen tepkiler teşkil etmiştir. Bu tepkiler Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal, Başvekil İsmet İnönü ile önde gelen diğer devlet erkânından başlayarak Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yayılmıştır. Anadolu'nun dört bir yanından yükselen tepkiler, Gazi Mustafa Kemal'e, Cumhuriyete, devlete ve hükümete güven telgrafları, çeşitli mahallerde düzenlenen büyük çaplı protesto mitingleri, matbuatta hadisenin şiddetli şekillerde kınanması, zanlılara yönelik tahkikatın ve mahkeme celselerin kamuoyu tarafından yakından takibi şeklinde olmuştur.

Bildiri Menemen Hadisesi ile Kubilay'ın şehadetine ülke sathında gösterilen tepkileri birincil kaynaklar ışığında bütüncül bir yaklaşımla ilk defa ele alıyor olması nedeniyle önem ve özgünlük arz etmektedir. Söz konusu tepkiler Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında kamuoyunun Gazi Mustafa Kemal ve ülkeyi “muasır medeniyet düzeyinin üstüne

çıkarma” hedefi doğrultusunda hayata geçirilen inkılâplar hususundaki hassasiyetini ortaya koyması açısından da dikkate değerdir. Bu bağlamda hadisenin elim olmakla birlikte genç Cumhuriyet’e ümit, güven ve moral aşıl原因an yönleri de çalışmada ayrıca vurgulanmıştır. Bildiri münasebetiyle, kuruluşunu takip eden ilk yıllarda Türkiye Cumhuriyeti’nin maruz kaldığı, devletin ve milletin her daim teyak-kuz hâlinde bulunmasını gerektiren tehlikelere ve bunlarla mücadele kapsamında alınacak derslere ilişkin çıkarımlarda bulunmak da mümkündür.

1. Menemen Hadisesi ve Öğretmen Kubilay’ın Katledilmesi

Türkiye’de cumhuriyetin ilanından sonra çok partili rejim arayışları başlamıştı. 1924’te Kâzım Karabekir Paşa’nın riyasetinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulmuştu. Ancak fırka erkânının sert muhalefeti ve fırka kurulduktan kısa bir süre sonra bazı rejim karşıtlarının parti etrafında toplanması ile dini duyguların propaganda aracı olarak kullanılmaya başlanması Cumhuriyet rejiminin henüz tesis edildiği ülkede bir kısım sorunlara yol açmıştı. Nihayetinde gerginleşen ve cepheleşen siyasi ortamı kendine uygun gören Şeyh Said dini propaganda ile harekete geçerek bir ayaklanma çıkarmıştı. Ayaklanma nedeniyle TCF iktidardaki CHF’nin eleştirilerine maruz kalmış, Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlüğe girmiş ve İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştu. Gelişmeler TCF’nin 3 Haziran 1925 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kapatılması ile sonuçlanmıştı.¹

Bu süreçte ülkedeki siyasi gelişmeler kadar ekonomik sorunlar da önem arz etmeye başlamıştı. Millî Mücadele döneminden sonra toparlanmaya başlayan ülke ekonomisi özellikle 1929’da başlayarak 1930’lu yıllarda etkisini artıran “*Dünya Ekonomik Bunalımı*” nedeniyle tekrar sıkıntılı bir sürece girmişti. Ülke sathında baş gösteren söz konusu ekonomik sıkıntıların yeniden çok partili siyasal hayata geçmekle gideri-

¹ Durmuş Yalçın ve Diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s.45-55.

lebileceği düşünülmüştü. Ülkede TCF'nin kapatılması ile sekteye uğrayan çok partili hayat Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal'in teşvikiyle 1929'da Fethi (Okyar) Bey'in öncülüğünde 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile yeniden denenmişti.² Fırkanın teşkilatlanma çalışmaları sırasında İzmir, Manisa, Aydın ve Balıkesir gibi Batı Anadolu şehirlerinde büyük bir ilgiyle karşılandığı görülmüştü. Bununla birlikte söz konusu fırkanın faaliyetleri fazla bir zaman geçmeden Cumhuriyet rejimini, laiklik ilkesini ve inkılâpçı anlayışı özümsemeyen bir kısım çevreler tarafından yönlendirilmeye başlamıştı. Netice olarak bu fırka da daha elim hadiselerle yol açmamak üzere bizzat Ali Fethi Bey tarafından 18 Kasım 1930 tarihinde ülke sathındaki teşkilatıyla kapatılmıştı.³

Ülkenin siyasi ve sosyal yapısına tehdit oluşturan menfi girişimleri önlemek üzere SCF'nin feshedilmesine rağmen kısa bir süre sonra Menemen ilçesinde irticai nitelikte bir ayaklanma çıktığı görülmektedir. İstanbul'daki Nakşibendi tarikatından Şeyh Esat'a bağlı Giritli Derviş Mehmet, Mehdilik iddiası ile ortaya çıkmıştı. Yandaşlarından Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Mehmet Emin, Nalıncı Hasan, Küçük Hasan ve Ramazan adlı şahıslar başta olmak üzere birtakım mürteciler Manisa'nın köylerinde irticai hazırlıklara girişmişlerdi.⁴ Derviş Mehmet ve onu takip eden yandaşları 23 Aralık 1930 sabahı Menemen'e gelmişler, doğruca çarşı içindeki camiye giderek sabah namazına gelen az sayıdaki ahaliye dinî söylemlerle halkı devlete karşı kıskırtan birtakım propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Nihayetinde bir kısım ahaliyi de tehditle kendi yanlarına çeken asiler belediye meydanında toplanmış, yeşil bir bayrak açarak şeriat ilan ettiklerini ifade etmişlerdi. Durumu haber alan bölgedeki jandarma komutanı askerî birlikleri harekete geçirmişti. Bu suretle Menemen'de bulunan

² E. Semih Yalçın ve Diğerleri, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2003, s.280-282.

³ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, TTK Yayınları, Ankara 2005, s.275-295, 335-336.

⁴ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, 1924-1930, Devrimler ve Tepkileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.331-332; **Hâkimiyet-i Milliye**, "Menemen Hadisesi", 25 Kânûn-ı evvel 1930, S.3395, s. 1.

43. Piyade Alay Komutanlığı'ndan Zabıt Vekili Kubilay hadisenin daha fazla büyümesine fırsat vermemek ve asilere müdahale etmek üzere birliğinden önce hareket etmek suretiyle hızla olay mahalline intikal etmişti. Olay mahallinde asilerin ateşiyle yaralanan Kubilay, Derviş Mehmet tarafından ele geçirilmiş ve bir bağ bıçağı ile boğazı kesilmek suretiyle katledilmişti. Olaya müdahale etmek isteyen Hasan ve Şevki adlı bekçiler de asilerin kurşunlarıyla hayatlarını kaybetmişlerdi. Olay yerine varan askerî birliklerin uyarılarına rağmen tehdit ve tahriklerine devam eden asilerin üzerine ateş açılmış, Derviş Mehmet ve yandaşlarından ikisi olay yerinde ölü olarak ele geçirilmişti. Diğer asiler kaçmaya yeltense de kısa bir süre içinde yakalanmışlardı.⁵

Olay mahallinde şehit düşen Kubilay 1906'da Adana'nın Kozan ilçesinde dünyaya gelmiş, ilkokulu Aydın'da, muallim okulunu ise Bursa'da tamamlayarak 1926'da Aydın'da muallimliğe başlamıştı. Askerlik görevi münasebetiyle 1929'da Yedek Subay Okulu'na alınmış, mezuniyetini müteakip Menemen'deki 43. Piyade Alay Komutanlığı'na atanmıştı. Şehit edildiğinde henüz 24 yaşında olan Kubilay evli ve bir buçuk yaşında Vedat Aktuğ (Kubilay) adlı bir çocuk babası idi.⁶

Hükümetin ayaklanma hareketinin bastırılmasına yönelik aldığı askerî tedbirlerin ardından, adli kovuşturma açılmış ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 31 Aralık 1930 tarihli toplantısında: "...*bu cürmün Cumhuriyet aleyhinde şümulü bir tertip olduğu hakkında kat'î emareler görülmüş bulunmasına binaen Menemen kazası ile Manisa ve Balıkesir merkez kazalarında 1 kânunusani 1931 tarihinden itibaren bir ay müddetle idarei örfiye ilân olunmasına karar verilmiştir.*" denilmişti.⁷ İdare-i Örfiye Komutanlığına 2.

⁵ Hadisenin seyrinin izahı için Bkz. "Esas Hakkında İddianame", **TBMM ZC**, D.3, İ.4, C 25, 25. İn'ikat, 2.2.1931, s.75-83; "Menemen Hadisesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.395, 25 Kânûn-ı evvel 1930, s. 1; Ayrıca Bkz. Orhan Selim Kocahanoğlu, **Menemen ve Kubilay Olayı**, Temel Yayınları, İstanbul 2018, s.177-200.

⁶ Kemal Üstün, **Menemen Olayı ve Kubilay**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1981, s.5-6.

⁷ "Menemen Kazası ile Manisa ve Balıkesir Merkez Kazalarında İdarei Örfiye İlânı Hakkında Başvekâlet Tezkeresi", **TBMM ZC**, C 24, 17. İn'ikat, 1.1.1931, Devre:3, İçtima:4, s.2.

Ordu Kumandanı Fahrettin (Paşa) Altay atanmış, 1 Ocak 1931 tarihinde asilerin yargılanması için 1. Ordu Kumandan Vekili Muğlalı Mustafa Paşa riyasetinde Divân-ı Harb-i Örfî teşkil edilmişti. Olayın nedenleri, gelişimi ve sonuçları hakkında somut bilgilere ulaşmak üzere geniş çaplı bir tahkikata girişilmişti. 2 Ocak 1931 tarihi itibarıyla Kubilay İlkokulu adını alacak olan şehit muallimin görev yaptığı Zafer İlkokulu boşaltılarak askerî mahkemenin emrine verilmiş ve 15 Ocak'tan itibaren yargılamalar başlamıştı. Nihayetinde olayın Cumhuriyet'e ve inkılâplara karşı planlı bir başkaldırı hareketi olduğu kanaatine varılmıştı. 3 Şubat'ta açıklanan mahkeme kararına göre serbest bırakılanlar olduğu gibi hapis ve idam cezası alanlar da olmuştu.⁸

2. Hadiseye Gazi Mustafa Kemal'in ve Devlet Erkânının Tepkisi

Menemen hadisesi ile Muallim Kubilay ile iki bekçinin katledilmesi başta Cumhurreisi Mustafa Kemal olmak üzere devlet erkânında büyük bir üzüntüye neden olmuştu. Menemen hadisesinin sebeplerini, aşamalarını ve sonuçlarını değerlendirmek üzere 28 Aralık 1930 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda Gazi Mustafa Kemal'in riyasetinde bir toplantı yapılmıştı. Toplantıya BMM Reisi Kâzım (Özalp) Paşa, Başvekil İsmet (İnönü) Bey, Erkân-ı Harbiye Reisi Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Ordu Müfettişlerinden Fahrettin (Altay) Paşa katılmıştı. Öğleden önce başlayan toplantı ara verilmeksizin 18.30'a kadar sürmüştü. Olağanüstü bir önemle icra edilen toplantıda Menemen hadisesi ele alınmış, hükümete gelen tahkikat raporları incelenmişti. Gazi Mustafa Kemal Menemen hadisesinde şehit

⁸ Oktay Özengin, **Kubilay Olayı Tarihi 40 Gün**, Mat Basım Hizmetleri, İzmir 2013, s.209-220.

düşen Zabıt Vekili Kubilay'ın şehadetinden dolayı Fevzi Paşa vasıtasıyla orduya taziyelerini bildirmişti.⁹ Gazi'nin orduya merasimle okunan mektubu şu şekilde idi:¹⁰

“Menemen’de ahiren vukua gelen irtica teşebbüsü esnasında Zabıt Vekili Kubilay Bey’in vazife ifa ederken duçar olduğu akıbetten cumhuriyet ordusunu taziyet ederim. Kubilay Bey’in şehadetinde mürtecilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemen’deki ahaliden bazılarının alkışla tasvipkâr bulunmaları, bütün cumhuriyetçi ve vatanperverler için utanılacak bir hadisedir. Vatani müdafaa için yetiştirilen; dâhilî her politika ve ihtilâfın haricinde ve fevkinde muhterem bir vaziyette bulunan Türk zabıtının mürteciler karşısındaki yüksek vazifesi vatandaşlar tarafından yalnız hürmetle karşılandığına şüphe yoktur.

Menemen’de ahaliden bazılarının hataları bütün milleti müteallim etmiştir. İstîlânın acılığını tatmış bir muhitte genç ve kahraman zabıt vekilinin uğradığı tecavüzü milletin bizzat cumhuriyete karşı bir suikast telâkki ettiği ve mütecasirlerle, müşevvikleri ona göre takip edeceği muhakkaktır. Hepimizin dikkati bu mes’eledeki vazifelerimizin icabatını hassasiyetle ve hakkile yerine getirmeğe matuftur.

Büyük ordunun kahraman genç zabiti ve cumhuriyetin mefkûreci muallim heyetinin kıymetli uzvu Kubilay Bey, temiz kanı ile cumhuriyet hayatini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır.”

Gazi Mustafa Kemal'in Menemen'de katliamın sorumlularının cezaları infaz edilirken Batı Anadolu'ya bir seyahate çıktığı görülmektedir. Bu seyahatin zamanlaması tabii olarak manidardır. Onun halkın içine karışarak gerek hadiseye ilişkin tepkileri gözlemlemesi gerekse hadisenin önem arz eden sebep ve sonuçları hakkında halk ile duygu

⁹ Dolmabahçe'deki Dünkü Tarihi İçtima”, **Cumhuriyet**, 28 Kanûn-ı evvel 1930, s.1: “İzmir Havalisinde”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3399, 29 Kanûn-ı evvel 1930, s.1-2; “Saraydaki İçtima”, **Akşam**, S.4389, 29 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

¹⁰ “Gazi Hz. Kublay Bey'in Şehâdeti Dolayısıyla Cumhuriyet Ordusunu Taziyet Etti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3399, 29 Kanûn-ı evvel 1930, s.1; “Gazi Hz. Cumhuriyet Ordusunu Taziyet Etti”, **Akşam**, 29 Kanûn-ı evvel 1930, S.4389, s.2.

ve düşüncelerini paylaşması hadisenin yakın bir takipçisi olduğunu gösteren bariz birer gösterge niteliğindedir.

Fevzi Paşa da Cumhurreisinin orduya taziyetnamelerinin bütün kıtalara ve müesseselere zabıt ve neferler ile düzenlenecek “merasim-i mahsusa” ile okunmasını tamim etmişti. Takiben şunları belirtmişti:
11

“Bu kahraman arkadaşımızın şehadetinden dolayı teessürlerimi ifade ederken, bu aziz şehidin ruhunu tebcilen zatî taziyetlerimin de bütün ordu arkadaşlarıma ıblağını ayrıca rica ederim.”

Hadise TBMM'nin de gündeminde yer almış, bu sırada TBMM'de Denizli Milletvekili Mazhar Müfit (Kansu) Bey ve 43 arkadaşının Menemen'deki irticai gelişmeler dolayısıyla Hükümetin ne gibi tedbirler aldığına ve alacağına dair bir suali söz konusu olmuştur. Başvekil İsmet (İnönü) Bey bu suale cevap verirken şunları ifade etmişti:¹²

“Hepimiz ailelerimizde yetiştirdiğimiz çocuklardan bir kurban vermiş olduk. Hepimiz bu kurbanda vatan için büyük ümitlerle yetiştirilen genç ve kahraman zabıtlardan vatandaş elile feda edilmiş bir şehit (vaziyeti) gördük. Bir taraftan teessür ve teellüm zaptolunmaz bir halde iken, diğer taraftan da devlet memuru ve Büyük Millet Meclisi karşısında mes'ul adamlar sıfatı ile, hadisenin mahiyet ve hakikatini tetkik etmek mecburiyetinde bulunduk... Adli tahkikatla tesbit olunan bu tertibin hareket safhasında öne sürülen müddiası din davası idi. Yani yüzlerce seneden beri dini siyasete alet itihaz eden bütün hareketlerin bir tekerrürü görülüyordu. Elbette bunu tertip edenlerin din perdesi arkasında takip ettikleri birtakım maksatları vardı. Bu maksatlardan bir kısmını belki bizzat hareket edenler,

¹¹ “Gazi Hz. Kublay Bey'in Şehâdeti Dolayısıyla Cumhuriyet Ordusunu Taziyet Etti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3399, 29 Kanûn-ı evvel 1930, s.1.

¹²“Denizli Meb'usu Mezhar Müfit Bey ve 43 Arkadaşının Menemen'deki İrtica Vak'ası Dolayısıyla Hükümetin Hâdise Hakkında Ne Gibi Tedbir Aldığına ve Alacağına Dair Sualine Başvekil İsmet Paşa'nın Şifahi Cevabı”, **TBMM ZC**, C 24, 17. İn'ikat, 1.1.1931, Devre:3, İçtima:4, s.2-6.

cinayet yapanlar ve bu uğurda canlarını verenler biliyordu, bir kısım maksadı belki onlar da bilmiyorlardı... Meselenin dini siyasete alet itti haz eden safhasına nazarı dikkatimizi tevcih etmeliyiz. Bu safha biraz evvel dediğim gibi yüzlerce seneden beri tekerrür eden safhaların aynıdır... Bu hareketler Devlet ve Cumhuriyet aleyhine filen tecavüz ve kast mahiyetindedir. Dinle dünya işlerinin ayrılması meselesinin ruhu buradadır. Lâyik idarede herkes itikat ve vicdaniyetinde her türlü maniadan ve memnuiyetten azadedir. Ancak vatandaşlar bunu siyaset vasıtası itti haz ederek aharı icbar için veya Devletin idaresinde müessir olmak için kullanamazlar. İtikat ve vicdaniyatta bu izahatı verirken ilâve etmeliyim ki kanunen memnu olan hareketlerin ihtiyarı ve memnu teşekküllerin faaliyeti kanuna karşı tecavüz ve cürümdür...”

Vali Muavini Fazlı ve Müdde-i Umûmi Kenan Beyler 28 Aralık 1930 tarihinde Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’yı ziyaret ederek yapılmakta olan tahkikat hakkında bilgi vermişlerdi. Şükrü Kaya, Menemen hadisesinin “*derece-i şumulünü mahallinde tetkik için*” beraberinde 2. Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa ile Menemen’e gitmiş ve tahkikat ile bizzat ilgilenmişti.¹³ İstasyonda İzmir valisi ile kolordu ve fırka kumandanları, İzmir Müdde-i Umumisi, Kaymakam, belediye heyeti ve Menemen CHF erkânı tarafından karşılanmıştı. Şükrü Kaya, Fahrettin Paşa ile doğruca kabristana gitmiş, hadisede şehit edilen zabıt vekili Kubilay ile iki bekçinin kabirlerini ziyaret etmişti. Şehitlerin başı ucunda Şükrü Kaya şu hitabeyi irat etmişti:¹⁴

“Burada şerefle yatan bu şehitler, cehalet ve taassubun feci kurbanlarıdır. Size bunların huzurlarında taziyetlerimi teessürlerimi beyan ederim. En çok teessüre şayan olan cihet; bu vaziyete kahramanlarına karşı yapılan feci cinayet muvacehesinde bazı kimselerin lakayt ve teşvikkâr bulunmalarıdır. Cehalet ve taassubun önüne geçilmeyecek olursa ber gün va-

¹³ “Dâhiliye Vekili Menemen’e Gitti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3399, 29 Kanûn-ı evvel 1930, s.2.

¹⁴ “Hükümet Esaslı Tedbirler Aldı, Derhal Tatbik Edilecek”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3400, 30 Kanûn-ı evvel 1930, s.1.

tanın ve cumhuriyetin de bu cehalet ve taassuba kurban gitmesinden korkun. Bu şehitlere, inkılâp ve vatana karşı bu cinayeti irtibâp edenler cihette cezasız kalmıyacaklardır. Bu münasebetle millete sürülmek istenilen leke ve bize karşı yapılan taarruz ancak o zaman temizlenebilir!”

Kabristandan sonra doğruca hadisenin cereyan ettiği meydanlığa gidilmişti. TBMM Reisi Kazım Bey irtica hadisesi hakkında gazetecilere beyanatında: “*Hükümet esash tedbirler almıştır, tedbirler derhal tatbik edilecektir. Mürteciler layık oldukları cezayı görecektir.*” demişti.

Bu süreçte Maarif Vekili Esat (Sagat) Bey tarafından da Menemen irtica hadisesinde şehit olan Kubilay'ın ailesine ve mensup olduğu mektep adına İzmir Maarif Müdürlüğü'ne taziye telgrafları çekilmişti. Maarif Eminliklerine gönderilen bir talimat ile de Kubilay'ın vazife uğrunda gösterdiği fedakârlığın Türk gençliği ve muallimliği için örnek teşkil ettiği vurgulanarak her derecede mekteplerde hadiseyi takip eden hafta içinde yurt bilgisi, tarih ve içtimaiyat derslerinde Kubilay'ın yüksek fazileti ve vazife uğrundaki fedakârlığının talebeye anlatılması ve muallim mekteplerinde bu genç şehit için ihtifal yapılması talep edilmişti.¹⁵

Görüldüğü üzere hadise üst düzey devlet yetkilileri tarafından şiddetle kınanmış ve hassasiyetle ele alınmıştı. Gereken tahkikatın yapılarak suçluların cezalandırılması hususunda da derhal çalışmalara başlanmıştı.

3. Türk Kamuoyunun Tepkisi

Kubilay'ın katli hadisesi Türk kamuoyunda ve vicdanında derin bir teessür uyandırmıştır. Bu nedenle hadiseye ülke sathında büyük çaplı tepkiler gösterilmiştir. Bu tepkiler Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yayılmıştır. Anadolu'nun dört bir yanından yükselen tepkiler çeşitli mahallerde düzenlenen büyük çaplı mitingler, ihtifaller,

¹⁵ “Maarif Vekilinin Teşkilata Bir Tamimi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3400, 30 Kanûn-ı evvel 1930, s.3; “Maarif Vekilinin Tamimi”, **Akşam**, S.4390, 30 Kânûn-ı evvel 1930, s.2.

toplantılar, protesto gösterileri, hadiseyi kınayarak Gazi Mustafa Kemal'e, Cumhuriyete, devlete ve hükümete güven ve itimat telkin etmek üzere gönderilen telgraflar, matbuatta hadisenin şiddetli bir şekilde kınanması, zanlılara yönelik tahkikatın ve mahkeme celselerinin kamuoyu tarafından yakından takibi şeklinde olmuştur.

3.1. Mitingler, İhtifaller, Toplantılar ve Protesto Gösterileri

Menemen hadisesi ile Kubilay'ın katlini kınamak üzere Anadolu'nun dört bir yanında çok sayıda vatandaşın katılımı ile mitingler, ihtifaller, protesto gösterileri düzenlenmiş, muhtelif toplantılar yapılmıştır. Bu etkinlikler vesilesiyle halk cumhuriyete ve Türkiye'yi çağdaş ülkeler arasına taşıma gayesinde olan inkılâplara olan bağlılığını göstermiştir.

3.1.1. Menemen'de ve Batı Anadolu'nun Diğer Bölgelerinden Yükselen Tepkiler

Menemen'de meydana gelen menfur hadise nedeniyle Menemen Belediyesi 25 Aralık tarihini "Kubilay Günü" olarak kabul etmişti.¹⁶ Bu şekilde hadisenin her yıl muhtelif etkinliklerle anılmasının önü açılmıştı. Hadisenin henüz sıcaklığını koruduğu söz konusu süreçte daha da önemli olarak geniş çaplı protesto gösterileri görülmektedir. Bu suretle Menemen'de Kubilay'ın mezarı başında 3 Ocak 1931 tarihinde İzmir ve Manisa gençliği İzmir Türk Ocağı'nın öncülüğünde Kubilay ve iki bekçinin katli ile sonuçlanan elim hadiseyi kınamak üzere büyük bir ihtifal yapılmıştı. İhtifale çevre bölgelerden ve civar vilayetlerden halkın, münevverlerin, esnaf cemiyetlerinin yoğun katılımı söz konusu olmuştu.¹⁷

Söz konusu günde istasyonda sıra ile tertip edilen büyük bir ihtifal alayı önde askerî bando olduğu halde polis, jandarma, kıtaatı askeriye ve izciler ve çelenk taşıyan kız ve erkek talebeler, muallimler, mektep-

¹⁶ "Menemen'de Kublay Günü", **Akşam**, 31 Kânûn-ı evvel 1931, S.4391, s.2.

¹⁷ "Menemen'de Muazzam Bir Miting Yapılacak", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3403, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.3.

liler, vilayet ve civar kaza merkezlerinden gelen heyetler ve halk teşekkülleri Menemen'de hükümet meydanında Kubilay ve arkadaşlarının şehit düştüğü alana gelmişlerdi. İzmir ve Manisa gençleri şehitlerin mezarı başında inkılâbı korumaya azmettiğini ve bu uğurda kanını akıtmaktan çekinmeyeceğini ifade etmişti. Mürteci Şeyh Mehmet tarafından Kubilay'a ilk kurşunun atıldığı mahalde bir manga asker tarafından ihtiram olarak üç defa havaya ateş edilmişti. Bundan sonra İzmir Milletvekili Vasıf (Çınar) Bey kürsüye çıkarak şu heyecanlı nutku irat etmişti. Nutkunda: *“On gün evvel yeşil şeriat bayrağı altında burada atılan bir kurşun aziz bir zabiti ve iki fedakâr arkadaşımı yere serdi. Din namına, yeşil bayrak namına, şeriat namına atılan bu kurşunlar dün bu yurdu müdafaa için kurşun atan Türk zabitini yere serdi... Bunu öldüren kurşun vatanın ufuklarında dini ve şeriatı daima kara bayrak gibi yükseltmek isteyen softaların, şeyhlerin süflî timsali idi.”* diyerek bu menfur girişimi şiddetle kınamıştı.

Vasıf Bey'in nutkunun ardından ilk tedrisat müfettişlerinden Asım Bey İzmir Türk Ocağı adına hararetli bir hitabede bulunmuştu. Bundan sonra ihtifal alayı Kubilay'ın muallimlik yaptığı mektebe gitmiş ve mektebin ismi “Kubilay”a dönüştürülerek levhası yazılmış, tezahürat eşliğinde mektebin kapısına asılmıştı. Burada İzmir muntıkası Maarif Emini Fuat Bey heyecanlı bir hitabede bulunmuştu. Daha sonra şehitlerin defnedildiği kabristana gidilmiş, şehitlerin mezarlarına özel bir merasimle 40'a yakın çelenk konulmuştu. Kubilay'ın mezarı başında ordu adına genç bir zabit tarafından heyecanlı bir hitabede bulunulmuştu. Ardından muallim mektebinden bir talebe yazdığı şiiri okumuştur. Bundan sonra bir hanım Manisalıların bu hadiseden duydukları nefret hislerini ifade eden bir nutuk irat etmişti. Menemen Belediye Reisi de hitabesini bitirdikten sonra merasime coşkun bir tezahürat ile son verilmişti.¹⁸ Menemen Türk Ocağı Heyeti de 18

¹⁸ “Menemen'de Kublay'ın Mezarı Başında”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3405, 4 Kânûn-ı sâni 1931, s.2; “Menemen'de Yapılan İhtifalde Onbinlerce Halk Bulundu”, **Akşam**, 4 Kânûn-ı sâni 1931, S.4395, s.1; “Menemen'de Yapılan Büyük İhtifalde”, **Vakit**, 3 Kânûn-ı sâni 1931, S.4666, s.2; “Aziz Cumhuriyet Şehidi”, **Milliyet**, S.1760, 3 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

Mart 1931 tarihinde Menemen halkına hitaben bir beyanname neşretmişti. Bu beyannamede ocakların inkılâp karşısında üzerlerine aldıkları vazifeyi yapabilmeleri için halk kitesinden neler beklendiği izah edilmişti.¹⁹

Menemen’de olduğu gibi çevre bölge ve illerde de hadiseyi kınamak üzere muhtelif faaliyetler gerçekleştirildiği görülmektedir. Örneğin Manisa’nın Kırkağaç kazasında 2 Ocak 1931 tarihinde Kubilay’ın ruhunu taziz için yağmurlu havaya rağmen halk büyük bir ihtifal yapmıştı. Menemen hadisesinden derin elem ve matemlere düşen cumhuriyetperver bölge ahali benzer şekilde Alaçatı’da 6 Ocak’ta Cumhuriyet meydanında, 8 Ocak’ta Çeşme’de Türk Ocağı’nın önünde, 9 Ocak’ta da Akhisar Türk Ocağı meydanında toplanarak inkılabı canı pahasına muhafazaya yemin etmiş, Türk ordusuna ve mefkûreci muallimlere üzüntülerini dile getirmişti.²⁰

Uşak’ta 31 Aralık 1930 tarihinde muallim Kubilay’ın ruhunu takdis ve “*Menemen hadise-i melunesi*”ni kınamak amacıyla beş binden fazla kişinin iştirak ettiği bir miting akdedilmişti.²¹ Balıkesir Türk Ocağı’nda da 2 Ocak 1931 tarihinde Kubilay’ı anmak için ocaklıların, muallimlerin ve zabitlerin katılımıyla büyük bir ihtifal yapılmıştı. Hatipler “*Türk inkılâbına karşı uzanan çirkin irtica hareketini*” kınayan nutuklar irat etmişlerdi.²² Kütahya’da da cumhuriyeti muhafazaya azmeden halk ve gençlik 3 Ocak’ta Menemen hadisesini kınamak için belediye önünde toplanmıştı. Heyecanlı nutuklar söylenmiş ve Cumhuriyeti bu gibi irticalara ve her tehlikeye karşı korumaya ahdedilmişti.²³ 5 Ocak’ta Türk Ocağı’nda toplanan Denizlililer Menemen’de “*Yeşilbaşlı yılanlar tarafından şehit edilen Kubilay ve arkadaşları*”nı yâd etmiş ve

¹⁹ “Menemen Türk Ocağı Beyanname”, **Vakit**, S.4738, 19 Mart 1931, s.2.

²⁰ “Milletinden Gazisi’ne”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3412, 11 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

²¹ “Uşak’ta Kublay İçin Miting”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3403, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.1.

²² “Balıkesir Türk Ocağı’nda Çok Heyecanlı Bir İçtima”, S.3495, **Akşam**, 4 Kânûn-ı sâni 1931, s.1.

²³ “Milletinden Gazi’ye”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3406, 5 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

inkılâp düşmanlarını kınamıştı.²⁴ Türk milletinin istiklal, refah ve saadetinin inkılâbın korunması ile mümkün olacağını dile getiren binlerce Bergamalı ise 7 Ocak'ta bir miting akdederek Menemen hadisesini kınamış ve inkılâbın korunması için yemin ederek Gazi Mustafa Kemal'e tazim ve sevgilerini bildirmişlerdi.²⁵ Aydın'da 8 Ocak'ta Kubilay'ın hatırasını anmak üzere Türk Ocağı meydanında toplanan gençlik irticayı kınayarak, Cumhuriyet ve inkılâp uğrunda hayatlarını feda etmeye hazır olduklarını beyan etmişlerdi. Aydın halkının millî mücadele ve inkılâp tarihinde oynadıkları önemli rol ve cumhuriyet rejimine yakın ilgileri saatlerce süren coşkun nutuklarla açıklanmıştı.²⁶

3.1.2. Ankara'dan Yükselen Tepkiler

Ankara yeni Türk Cumhuriyeti'nin başkenti olması hasebiyle siyasi ve sosyal olaylarda da önemli ve yönlendirici bir merkez olarak kamuoyunun nabzını tutma özelliğine sahipti. Üst düzey devlet yetkilileri ve kurumlarının yanı sıra gönüllü kuruluşlar da Menemen hadisesi ile Kubilay'ın katlini kınayan etkinliklerde ön saflarda yer almışlardı. Bu anlamda Ankara Muallimler Birliği 30 Aralık 1930 tarihinde Kız Lisesi'nde bir saatlik bir toplantı yapmıştı. Maarif vekilinin de hazır bulunduğu toplantıda Menemen hadisesi görüşülmüş, Kubilay hakkında maarif müsteşarı ve muallimler nutuklar söylemişler ve netice olarak Gazi Mustafa Kemal'e gönderilen telgrafta: *“Türk Cumhuriyeti uğrunda her Türk muallimi büyük kurtarıcının gençliğe hitabında işaret ettikleri vechile içinde bulunduğu vaziyetin imkân ve şeratinin düşünülerek vazifeye atılmak hususunda Kublay gibi harekete ahdetmiştir.”* denilmişti. Elim bir irtica hadisesine bulaşan Menemen adını vatan coğrafyası

²⁴ “Bütün Memlekette”, **Vakit**, 3 Kânûn-ı sâni 1931, S.4667, s.8; “Yurttan Akisler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3407, 6 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

²⁵ “Milletinden Gazi'ye”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3409, 8 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.

²⁶ “Milletinden Gazisi'ne”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3412, 11 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

içinde artık işitmek istemeyen muallimler, mefkûre şehidi arkadaşlarının hatırasına hürmeten kasabaya “Kubilay” adının verilmesini istemişlerdi.²⁷

Menemen hadisesini şiddetle kınayan ve Kubilay’a “*eşsiz bir vatan evladı*” olarak sahip çıkan belli başlı kuruluşlardan biri de Türk Ocağı olmuştu. Bu münasebetle 3 Ocak 1931 tarihinde Ankara Türk Ocağı’nda: “*İnkılap Durmıyacak ve Yürüyecektir*” sloganıyla büyük bir miting düzenlenmiş ve basındaki ifadesiyle: “*Yalnız heyecan değil, gençliğin azim ve kararını da ifade eden bir miting*” olmuştu. Mitingi Yusuf (Akçura) Bey vakur ve muallim sesiyle başlatmıştı. Maarif Vekili Esat (Sagat) Bey muallimlere taziyeler, gençliğe nasihatler sunarken çok alkış almış ve: “*Türk milletini istikbaline, istikbaline ilelebet sahip ve hâkim olmaktan medenî âlemde bir millet olarak yaşamaktan hiçbir kuvvet men edemeyecektir.*” şeklindeki söylemiyle halka güven telkin etmişti.²⁸ Esat Bey konuşmasını: “*Yükselsin aziz Cumhuriyetimiz! Yükselsin de şenlensin güzel Türkelimiz, var olsun Ulu Rehberimiz Gazimizle milletimiz ve kalbi ümitle, azimle, imanla, vatan ve cumhuriyet aşkile ateşile dolu olan gençliğimiz.*” sözleriyle sonlandırmıştı.

Maarif Müsteşarı Mehmet Emin (Yurdakul) Bey açık cümlelerle hadiseyi anlatmış ve üzüntüsünü dile getirmişti. Mehmet Emin Bey’in irat ettiği hitabede: “*Kublay’ın ölümü bugünkü gençlik için olduğu kadar yarın yetişecek nesil için de bir fedakârlık numunesidir. Büyük Gazi’nin işaret ettiği gibi ‘imkân ve şeraiti düşünmeksizin’ vazifenin emrettiğini yaptı. Bu hareket en yüksek bir ahlâkiyetin timsalidir. Yarın vazifenin kudsiyetini çocuklarınıza anlatacak olan arkadaşları ondan da bahsedecekler, onu da örnek göstereceklerdir...*” demişti.

Lise Müdürü Mithat Bey, ülkedeki bütün muallimler adına hadiseden dolayı muallimlerin duyduğu iftiharını mütevazı ve vakur sesiyle ifade etmişti. Muallim Kemal Ergun Bey, Ankara muallimleri adına

²⁷ “Ankara Muallimler Birliği Dün Akşam Mühim Bir İçtima Akdetti”, **Vakit**, S.4391, 31 Kânûn-ı evvel 1930, s.2; “Ankara Muallimlerinin Kararı”, **Vakit**, S.4463, 31 Kânûn-ı evvel 1930, s.5.

²⁸ “Ocakta Miting”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3405, 4 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.

uzun ve heyecanlı bir hitabe irat etmişti. Heyecanını şiir halinde ifade eden Behçet Kemal (Çağlar) Bey ise “*Kubilay'ın Ruhuna*” adlı şiirinin ardından ²⁹ Hamit Macit (Selekler) isminde bir genç şair de “*Asker, Muallim ve Ocaklı Kubilay İçin*” başlıklı şiirini alkışlar arasında bitirdikten sonra Şair Necip Fazıl (Kısakürek) Bey, basında çıkan şekliyle “*Baştanbaşaya hamle, heyecan ve sinir olan hitabe*”sini irat etmişti. Gençliği harekete davet eden sözleri uzun alkışlarla hararetle tasvip edilmişti. Necip Fazıl Bey'in nutkunda temas ettiği hususların bir kısmı şu şekilde idi:³⁰

“Ne 31 Mart, ne Şeyh Said isyanı, ne Ağrı hareketi mahiyet ve ruh olarak Menemen hadisesile boy ölçüşemez. Hâlbuki bunlarda daha çok kan aktı. Hyanet daha geniş bir sahada ayaklandı. Boy ölçüşemez, zira bunlar irticanın basit, adi bir kalkışından, kötü bir fırsatçılık hareketile bir tali dönüşünden başka bir şey değildir. Bu defa böyle olmuyor, meyus, bedbin, çürük, hamlesiz zan ettiğimiz irtica, bir hadisenin mikyas ve killesine sığdırmadığı kast ve gayzini bir gencin kesilen başına sığdırabiliyor...”

Necip Fazıl bu hitabesiyle söz konusu irtica hareketinin küçük görünmekle birlikte tarihî kökenleri ve istikbale etkileri bakımından son derece önem arz eden bir hadise olduğunu dile getirmişti.

Enver Behnan (Şapolyo) Bey, feci hadiseyi açık bir ifade ile anlattıktan sonra gençliğin duyduğu üzüntüyü ve göstereceği tepkiyi alkışlar arasında: “*Her ölünün arkasından yas tutulur. Bazen öyle yüce ölümler vardır ki onlar millî vicdanlara bir iftihar, bir mefkûre aşuliyarak kaybolurlar. Giderler.... İşte (Fehmi Kubilay) yasını tutturmayanların başında millî bir kahraman.*” diyerek Kubilay'ın şehadetinin taşıdığı anlamı izah etmişti.

Hıfzı Oğuz (Bekata) Bey, gür sesine heyecanının bütün kudretini vererek “*taassubun çirkin yüzüne gençliğin asil infialini*” alkışlar arasında haykırmıştı. Hıfzı Oğuz Bey hitabesini tamamladıktan sonra gençlik

²⁹ “Gençlik Dün Ocakta Kublay'ı Taziz ve irticai Tel'in Eden Miting Yaptı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3405, 4 Kânûn-ı sâni 1931, s.1; “Kubilay'ın Ruhuna”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Kânûn-ı sâni 1931, S.3406, s.1.

³⁰ “Gençliğin Mitingi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3406, 5 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.

adına Kubilay'ın hatırasını ebedileştirmek üzere Menemen'de ve Ankara'da büyük birer abide inşa edilmesini teklif etmişti. Bu teklif uzun alkışlarla kabul edilmişti.³¹

Miting sonlanırken Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in: "*Şehit Kublay, el ele vermiş binlerce hürriyet şehitlerinden biridir.*" ifadesiyle başlayan nutku dinlenmişti. Hamdullah Suphi Bey'in Türk topraklarındaki irtica hareketlerinin seyrine ve tarihine yer verdiği konuşmasından sonra miting heyeti şu karar suretini kabul ederek dağılmıştı:³²

"Bugün Türk Ocağı'nda Kublay'ın kesik başı ile vücuda gelen zembetrafın da toplanan muhtelif mesleklerle mensup bizler inkılâbın hedeflerine doğru cereyanını kimsenin durduramayacağını, yüz seneden beri her irticaa karşı muzaffer olan teceddüt ve inkılâbın şimdi de büyük rehberi arkasında seyrine devam edeceğini kaydederek bu asil bayrağı elden asla düşürmiyeceğimize ahdederek ve bu ahdmızın ilân edilmesine karar veririz."

Şehit Muallim Kubilay'ı anmak üzere Ankara'da düzenlenen büyük çaplı bir diğer etkinlik "*Matem Gecesi*" adı ile Gazi Muallim Mektebi'nde düzenlenmişti. Etkinlikte Kubilay'ın bir arkadaşı ona ait hatıralarını anlatmış ve bir muallim konferans vermişti.³³

Ankara gençliği de Menemen'deki irtica hadisesini kınama ve olayın kurbanları Kubilay ve arkadaşlarının hatırasını anmak için Hâkimiyet-i Milliye meydanında 10 Ocak 1931 tarihinde büyük bir miting yapmıştı. Miting günü meydan tamamıyla dolmuştu. Halk ve gençlik irticanın kınanması için gösterilen tezahürata büyük bir samimiyet ve derin bir ilgi göstermişti. Mitinge Ankara mekteplerinden gönderilen talebeler ile Riyaseticumhur Orkestrası da iştirak etmişti. Halk mızıkla beraber İstiklâl Marşı'nı söylemişti. Bütün meydan adeta tek bir

³¹ "Türk Ocağında Mitingde Gençliğin Düşündükleri ve Söyledikleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3407, 6 Kânûn-ı sâni 1931, s.3.

³² "Ocakta Miting", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3405, 4 Kânûn-ı sâni 1931, s.4; "Binlerce Ocaklının Kalbi Kubilay İçin Çarptı", **Milliyet**, S.1760, 3 Kânûn-ı sâni 1931, s.1, 5.

³³ "Gazi Muallim Mektebinde Kubilay Gecesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3403, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.

adam gibi konuşan ve hisseden binlerce vatandaşın üzüntü ve heyecanı ile dolmuştu. Sonra halka Kubilay'ın resimleri dağıtılmıştı. Bu suretle daha da artan heyecandan ilk olarak söz alan Hukuk Mektebi Müdürü ve Hukuk-ı Düvel Müderrisi Cemil Bey Türk gençliğinin Cumhuriyete kastedeceklerine karşı ant içtiğini belirtmişti. Ardından Müderris Yusuf (Akçura) Bey irat ettiği nutukta: “*Müncisi olan şehitleri ve azizleri olan bir idealin yaşayıp hâkim olacağını*” söylemiş ve: “*Beşeriyet tarihi bunu böyle gösteriyor, zira idealimiz milliyet, cumhuriyet ve laiklik idealimizde yaşayacak, yayılacak ve gittikçe genişliyerek hayatta asırlarca geri kalan mazlum Şark'ı aydınlatacak ve kurtaracaktır.*” diyerek sözlerini bitirmişti.

Müderris Veli Bey'in ardından Hukuk mektebi talebelerinden Rabia Hanım söylediği nutukta Türk kadınının bu facia karşısında duyduğu büyük acıya temas ederek Kubilay'ın başı kesilirken kayıtsız ve seyirci kalanların ruh hâllerini anlamakta zorluk çektiğini söylemişti. Takiben de: “*Orada bulunmak ve Kubilay'a kastedenlerin boğazlarına sarılarak bu canilerin boğazlarında Türk kadınının tırnaklarının izini bırakmak isterdim.*” diyerek irticaya karşı kinini dile getirmişti.³⁴

3.1.3. İstanbul'dan Yükselen Tepkiler

Menemen'de baş gösteren irtica hareketi İstanbul'da da derin bir nefret ve üzüntü uyandırmıştı. Nitekim söz konusu hadiseyi kınamak üzere İstanbul'daki yüksek tahsil gençliği 1 Ocak 1931 tarihinde Darülfünun meydanında büyük bir miting yapmıştı. Miting günü bütün Darülfünun gençliği orta ve ilk tahsil talebesi, kadın, erkek kalabalık halk kitleleri meydanı doldurmuştu. Her fakülte adına müderris ve talebelerden hatipler nutuklar söylemiş, hadiseyi kınayarak Kubilay'ın hatırasını anmışlardı. Gençliğin millete beyannameşi: “*Cumhuriyeti azmü imanla yaşatacağız!*” sloganıyla ortaya atılmıştı. Gazi Mustafa Kemal'in gençliğe emanet ettiği cumhuriyetin Türk vatanında ilelebet yaşayacağı ve irtica kuvvetlerinin her daim ezileceği dile getirilmişti.

³⁴ “Büyük Miting”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3408, 7 Kânûn-ı sâni 1931, s.1; “Ankara Gençliği Dün İnkılâba Sadakatini Çok Asil Tezahüratla Teyit Etti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3413, 12 Kânûn-ı sâni 1931, s.1-2; “İrtica Bir Kere Daha Lânetle Anıldı”, **Milliyet**, S.1768, 11 Kânûn-ı sâni 1931, s.6.

Nutuklardan sonra talebe ve halk ellerinde bayraklar ve: “*Kahrolsun kara kuvvet*”, “*Gençlik inkılabın ve cumhuriyetin bekçisidir*”, “*İrtica vatana hıyanetin en büyüğüdür*”, “*Gençlik kara kuvveti ezen demir pençedir*”, “*Gençliğin umdesi olan Cumhuriyete el uzatan ezilir*” ibareli levhalarla büyük bir alay halinde Darülfünun meydanından hareketle Divanyolu, Ankara caddesi, vilayet konağı önünden geçerek Eminönü’ne gitmişlerdi. Burada da talebe tarafından hadiseyi kınayan nutuklar söylenmiş ve oradan da Taksim abidesine gidilmiş ve Cumhuriyet Abidesine çelenkler konmuştu. Halk her tarafta: “*Yaşasın Gazi, kahrolsun irtica*” sedaları ile gençliğin tezahüratına iştirak etmişti. Yüksek tahsil gençliği mitingden sonra Türk milletine hitaben şu beyannameyi neşretmişti:³⁵

“Menemen’de çıkan son irtica hadisesi dolayısıyla Türk milletinin genç evlatları; derin heyecan ve asabiyet içinde bu hareketi nefret ve telinle karşılarız. Cumhuriyete taarruz etmek ve Türk heyeti içtimaiyesinin terakki ve tekâmülüne set çekmek isteyenlerin hareketleri daima, bir kaya gibi rasanetle yükselecek olan Türk gençliği önünde hüsrarla eriyecektir. Bu meşum hadisenin vukuunda vicdanlarımızın seslerini susturanlar bilmelidirler ki bu memleketin içinde şuuru ile, vicdanile, mantiki ile hareket eden bir gençlik ve ilim kütlesi vardır. Bugünkü Darülfünun meydanında tertip ettiğimiz mitingle bunu büyük Türk milletine ilan ediyoruz. Türk gençliğine emanet edilen cumhuriyeti her zaman büyük bir azmü imanla yaşatacağız. Muhtaç olduğunuz kuvvet Türk’ün damarlarındaki asil kanda mevcuttur.”

İstanbul’daki bir diğer etkinlik İstanbul muallimleri tarafından 1 Ocak 1931 tarihinde gerçekleştirilmişti. Sultanahmet’teki birlik merkezinde toplanan muallimler irtica hadisesi neticesinde bir muallimin şehit edilmesi karşısında duydukları üzüntüyü dile getirmişlerdi. İrtica tehlikesi çerçevesinde muallimlere düşen görevler hakkında görüşmüşlerdi. Toplantıda Darülfünun müderrislerinden Şekip ve Hüsnü Hamit Beyler ile Maarif Emini Muzaffer Bey ve muhtelif

³⁵ “Gençliğin Millete Beyannameşi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3403, s. 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.3; “Türk Gençliği Pek Coşkun Bir Tezahürât Yapı”, **Milliyet**, S.1758, 1 Kânûn-ı sâni 1931, s.1,7.

zümre mekteplerine mensup muallimler bulunmuşlardı. Takiben Edebiyat Fakültesi Reisi Müderris Fuat (Köprülü) Bey kürsüye gelerek Kubilay'ın muallim kimliği üzerinde durmuş ve: “*Bu bizim için bir noktai nazardan göğsümüzü iftiharla şişirecek bir şeydir çünkü muallimlerin icap ettiği dakikada hayatlarını fedadan çekinmediklerini gösteriyor. Halkı muhtelif vasıtalarla tenvire, inkılâp mefkûresini telkine çalışmak muallimlerin vazifesidir.*” diyerek muallimlerin inkılâbın korunması hususunda oynadıkları role temas etmişti.

Takiben Maarif Emini Muzaffer, Kâzım Nami, Hilmi Ziya Beyler ve söz alan diğer muallimler kürsüye gelerek nutuklar ve muallimlere düşen vazifeler hakkındaki fikirlerini söylemişlerdi. Hamit Bey'in önerisiyle Kubilay'ın ailesine bütün muallimler adına taziyet beyan edilmesi ve toplantıda tespit edilen noktaların bir beyanname ile matbuata verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sırada bir muallimin teklifi üzerine de Kubilay'ın ailesine muallimler tarafından yardımda bulunulması kabul edilmişti.³⁶

Menemen hadisesi münasebetiyle İstanbul'daki Türk Kadın Birliği de bir toplantı düzenlemiş ve Birlik Reisesi Lâtfiye Bekir Hanım Türk kadınlığının irtica hareketini son derece nefretle karşıladığını belirtmişti. Takiben hadiseyi kınayan bir beyanname yayımlamıştı. Beyannamede irtica hadisesinden nefretle bahsedildikten sonra: “*Hudutları uğruna binlerce evlât kanı akıtmış olan Türk kadınının son şehitlerine ilâve ettiği inkılâp ve iştihat kurbanı Kubilây Bey'in şehadeti karşısında bütün Türk analarını taziye ve teselli eder.*” denilmişti.³⁷

3.1.4. Anadolu'nun Diğer Bölgelerinden Yükselen Tepkiler

Menemen hadisesi ve Kubilay'ın katli, hadisenin cereyan ettiği Batı Anadolu bölgesi ile Ankara ve İstanbul gibi önemli merkezlerin

³⁶ “İstanbul Muallimlerinin Menemen Hadisesi İçin Yaptıkları İçtima”, **Vakit**, S.4665, 2 Kânûn-ı sâni 1930, s.2.

³⁷ “Kadın Birliği'nin Beyannamesi”, **Vakit**, S.4665, 2 Kânûn-ı sâni 1930, s.2; “Kadınlar İrticaı Telin Ediyor”, **Milliyet**, 1 Kânûn-ı sâni 1931, s.7; “İstanbul Muallimlerinin Hececanlı İçtimaı”, **Milliyet**, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.7.

yanı sıra Anadolu'nun batısından doğusuna, kuzeyinden güneyine kadar birçok yerde de büyük tepkilere yol açmıştı. Bu münasebetle birçoğu Türk Ocağı'nın öncülüğünde olmak üzere ülkenin dört bir yanında büyük çaplı mitingler, ihtifaller ve protesto gösterileri düzenlenmişti.

Örneğin Sivas'ta Menemen hadisesi münasebetiyle 2 Ocak 1931 tarihinde büyük bir miting yapılmıştı. Cumhuriyete ve inkılâp hareketine yönelen bu utanç verici saldırıya karşı Sivas halkının nefretini göstermek ve olayı kınamak üzere yapılan bu mitingde hararetli nutuklar söylenmişti. Özellikle Numune Hastanesi Operatörü Dr. Memduh Necdet Bey'in nutku Sivas halkının hislerine tercüman olmuştu. Dr. Memduh Necdet Bey'in nutku şu şekilde idi:³⁸

“Namaz kılmak isteyenleri kılmaktan alıkoyan var mı?... Oruç tutmak isteyenlerin ağızlarına zorla kim yemek sokuyor?... Camilerin kapuları ardına kadar açık değil midir?... İçerilerine girip Allâh'a yüz tutmak isteyenleri menedeni gösterebilir misiniz?... Şeraiti kim kimden istiyor?... Onu alıp saklayan, cebine koyan mı var ki birtakım beyinsizler, birtakım yobazlar ikide bir şeriat isteriz diye bağırıyorlar. Kör müdürler ki, şu minarelerin göklere yükselen düz gövdelerini görmüyorlar?... Sağır mıdırlar ki, onların üzerinde günde beş vakit ezan okuyan müezzinlerin seslerini işitmiyorlar?”

Mardin'de de 3 Ocak'ta Türk Ocağı'nda o güne kadar görülmeyen büyük bir kalabalık Menemen hadisesini kınamak üzere toplanmıştı. Bu şekilde Cumhuriyet'e ve inkılâplara başkaldırmış olanlar, irticanın failleri ile tahrik ve teşvikçileri nefretle ve lanetle kınanmıştı. Şehitlerin hatıraları saygı ve hürmetle anılmıştı. Mardin Muallimler Birliği Reisi tarafından söylenen nutuk vesilesiyle de irtica hadisesi karşısında duyulan üzüntü dile getirilmişti.³⁹

³⁸ “Sivas'ta İrticanın Tel'ini”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3407, 6 Kânûn-ı sâni 1931, s.3.

³⁹ “Menemen Faciası Bütün Memlekette Tel'in Ediliyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3410, 9 Kânûn-ı sâni 1931, s.4; “Milletinden Gazisi'ne”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3412, 11 Kânûn-ı sâni 1931, s.2; “Mardin'de İctima”, **Akşam**, S.4395, 4 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

Menemen'de başkaldıran irtica hadisesi neticesinde büyük bir elem ve üzüntüye düşen Antalya gençliği ise 5 Ocak'ta Antalya'da memurların, mekteplerin, talim heyetinin, bütün müesseselerin, cemiyetlerin ve büyük bir halk kitesinin katılımıyla Türk Ocağı'nda bir toplantı akdetmişti. Toplantıda irtica hareketi ayıplanmış ve kınanmış, Türk Cumhuriyeti'ne bağlılık ve sadakat teyit edilmiş ve gençliğe emanet edilen ülke topraklarını canla başla her zaman korumak ve savunmak için Kubilay'ın ruhuna yemin edilmişti. Takiben Gazi Mustafa Kemal'e ve Erkân-ı Harbiye Reisine taziyet telgrafları çekilmişti. Kastamonu ve kıyı kazası İnebolu'da irtica hadisesini kınamak maksadıyla Türk Ocağı tarafından düzenlenen mitinglere bütün halk iştirak etmişti. 5 Ocak'ta hatipler tarafından hararetle ve heyecanlı nutuklar söylenmiş, mürteciler nefretle kınanmış, Cumhuriyet'e ve inkılâplara bağlılık teyit edilmişti. Menemen'e "Kubilay" ismi verilmesi kararı ilgili makamlara bildirilmişti. Bu münasebetle Gazi Mustafa Kemal'e, Erkânı Harbiye'ye, Başvekâlet ile Maarif Vekâleti'ne taziyet telgrafları çekilmişti.⁴⁰

Çanakkale'de 9 Ocak 1931 tarihinde mektep meydanında toplanan kadın ve erkek bütün Çanakkale halkı ve gençliği "*hain kara kuvvete*" karşı açık bir şekilde nefretini dile getirmiş ve Cumhuriyetin muhafazası uğrunda gerektiği takdirde kanını akıtmaya ant içmişti. Mitingde Cumhuriyeti yıkmak maksadıyla Menemen'de ortaya atılan "*alçak kara kuvvet*"in bu menfur irtica hareketinin siyasî emellerine erişmek için dini alet eden bazı bedbahtların eseri olduğuna şahit olduğu vurgulanmıştı. Kubilay'ın Cumhuriyetin muhafazası uğrundaki candan fedakârlığına karşı maruz kaldığı canavarca saldırı konusunda duyulan üzüntü dile getirilmişti. Söz konusu irtica hareketinin Batı Anadolu'nun ortasında Millî Mücadele döneminde Yunan işgali nedeniyle birçok acıya şahit olan Menemen'de olması üzüntüyü bir kat daha artırıyordu. Failleri ortaya çıkarmak ve millet için büyük bir sorun teşkil eden bu "*kara kuvvet*"in bir daha başkaldıramayacak şekilde

⁴⁰ "Yurttan Akisler", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3407, 6 Kânûn-ı sâni 1931, s.2; "Milletinden Gazisi'ne", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3411, 10 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

kökünün kazınması hususunda Hükümetin tedbirleri ve hassasiyeti takdir toplamıştı. Bu vesile ile de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal'e minnet ve şükran duyguları arz edilmişti. Malatya'da ise Menemen'deki irticai hareketini kınamak üzere 9 Ocak'ta Türk Ocağı'nda münevver gençler ve muallimlerin katılımıyla yapılan toplantıda heyecanlı ve ateşli hitabeler irat olunmuştu. Söz konusu facianın kurbanı olan Kubilay ve iki arkadaşı hürmetle yâd edilmişti. Malatyalıların üzüntü ve taziyeleri ile cumhuriyet esaslarına ve ülkenin kurucusu Gazi Mustafa Kemal'e bağlılık samimi duygularla ifade edilmişti.⁴¹

Anadolu'nun muhtelif bölge ve şehirlerinden verdiğimiz bu örneklerin yanı sıra 1930'un son 1931'in ilk günlerinde Kayseri, Konya, Kırıkkale, Kırşehir, Sivrihisar, Kandıra, Hendek, Adapazarı, Bolu, Eskişehir, Konya, Çankırı, Çorum, Yozgat, Amasya, Giresun, Samsun, Çarşamba, Rize, Adana, Tarsus, Kilis, Bayındır, Bandırma, Tekirdağ, Edirne, Çorlu, Keşan, Bursa ve İnegöl gibi birçok bölgede de Menemen hadisesi ile Kubilay'ın katlini kınayan miting, ihtifal ve protesto gösterileri yapıldığı görülmektedir.⁴²

⁴¹ "Milletinden Gazisi'ne", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3411, 10 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

⁴² "Eskişehir'de", **Milliyet**, 30 Kânûn-ı evvel 1930, s.6; "Kandıra Mitingi'nde Verilen Kararlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3402, 1 Kânûn-ı sâni 1931, s.3; "Bergama'da Miting", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3403, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.4; "Memleketin Her Tarafından Teessür Telgrafları Geliyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, s.3404, 3 Kânûn-ı sâni 1931, s.4; "Milletinden Gazi'ye", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3406, 5 Kânûn-ı sâni 1931, s.2; "Yurttan Akisler", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3407, 6 Kânûn-ı sâni 1931, s.2; "Hendek'te İrticaa Karşı Miting", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3409, 8 Kânûn-ı sâni 1931, s.4; "Menemen Faciası Bütün Memlekette Tel'in Ediliyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3410, 9 Kânûn-ı sâni 1931, s.4; "Milletinden Gazisi'ne", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3411, 10 Kânûn-ı sâni 1931, s.2; "Milletinden Gazisi'ne", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3412, 11 Kânûn-ı sâni 1931, s.2; "Milletinden Gazisi'ne", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3414, 12 Kânûn-ı sâni 1931, s.4; "İrtica Vakasının Tel'ini", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3416, 15 Kânûn-ı sâni 1931, s.4; "Giresun'da Miting, Amasya'da İhtifal", **Vakit**, 8 Kânûn-ı sâni 1931, S.4671, s.4; "Adapazarı'nda Menemen İrticai Aleyhinde Miting", **Vakit**, 9 Kânûn-ı sâni 1931, S.4672, s.4; "Çorum'da Gençler İrticai Tel'in etti", **Vakit**, S.4673, 10 Kânûn-ı sâni 1931, s.6; "Adana Muallimler Kongresi", **Vakit**, S.4674, 11 Kânûn-ı sâni 1931, s.8; "Kilis Müftüsü İrticai Tel'in Etti", **Vakit**, 24 Kânûn-ı sâni 1931, S.4686, s.6; İsmet Üzen, "Çankırı'da Yayınlanan Gazetelere Göre Menemen Olayı", **ATAM Dergisi**, Ankara, Temmuz 2012, s.52-53.

3.2. Anadolu'dan Devletin İlgili Mercilerine Gönderilen Hadiseyi Kınayıcı Telgraflar

Ülkede büyük bir infial uyandıran Menemen hadisesi nedeniyle Anadolu'nun dört bir yanından, Türk Ocaklarından, muallimler birliklerinden, belediyelerden ve birçok millî teşekkülden Hükümet merkezine, TBMM Riyasetine, Dâhiliye Vekâleti'ne, CHF'ye, Türk Ocakları taşra teşkilatından merkez heyetine ve Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal'e durumun yarattığı üzüntü muhtelif telgraflarla bildirilmişti.⁴³

Hükümet merkezine gönderilen kınama telgraflarından birkaç örnek verecek olursak, bu münasebetle Manisa'dan 31 Aralık 1930 tarihinde bir telgrafta Menemen'de “mahalli ve tamamen mecnunâne mahiyette seyreden vahşi hadisenin” safha safha gelişimi gazetelerde görüldükçe Manisa halkının duyduğu derin üzüntünün daha da arttığı belirtilmişti. Manisalıların “gizli ve esrarengiz köşelerde barmabilen birkaç sefil yüzünden” vilayetlerinin adının bu tür bir olaya karışması nedeniyle üzüntüleri bir kat daha artmıştı. Bu suretle doğrudan doğruya vatan aleyhine bir hareket olarak kabul edilen bu cinayet şiddet ve nefretle kınanmış, cumhuriyeti ve laik ilkeleri savunmak üzere bir bütün olduğuna vurgulanmıştı.⁴⁴ Menemen'de meydana gelen irtica hadisesi Erzurumlular da derin bir üzüntü ve nefretle karşılanmıştı. Gönderdikleri telgraf vesilesiyle Erzurumlular kutsal addettikleri cumhuriyete karşı “ayak takımı serseriler” tarafından gerçekleştirilen bu hareketi şiddetle kınamıştı. Bu suretle Türk milletinin kanı bahasına elde etmiş olduğu cumhuriyete ve dolayısıyla vatan ve millete hainlik eden ve sırf şahsi menfaatleri doğrultusunda hareket eden zanlıların en kısa zamanda en ağır şekilde cezalandırılması talep edilmişti.⁴⁵

⁴³ “Hadise Her Tarafta Nefret ve Asabiyet Husule Getirdi”, **Akşam**, 27 Kânûn-ı evvel 1930, S.4387, s.2; “Teessür Telgrafları”, **Vakit**, S.4665, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

⁴⁴ “Manisa Halkı Tarafından Çekilen Telgraflar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3403, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

⁴⁵ “Erzurum Halkı Mürtecileri Tel'in Ediyor”, **Milliyet**, 30 Kânûn-ı sâni 1930, s.6; “Menemen Faciası Bütün Memlekette Tel'in Ediliyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3410, 9 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.

CHF'ye ülkenin dört bir yanından gönderilen telgraflar da benzer özellikler göstermekteydi. Örneğin Isparta'dan gönderilen telgrafta Menemen hadisesinin faillerinin cumhuriyet düşmanı telâkki edilerek kınandığı, Finike'den gelen telgrafta çirkin bir irtica hareketine girişen zanlıların cezalandırılmasının sabırsızlıkla beklendiği vurgulanmıştı.⁴⁶

Türk Ocaklarının İzmir, Adana, Uşak, Kütahya ve Unköprü gibi muhtelif şubelerinden Ankara'daki merkez heyeti riyasetine de hadiseden dolayı duyulan üzüntü dile getirilmiş, hadiseyi kınamak üzere yapılan çalışmalara dair bilgiler verilmiş, Kubilay ve arkadaşlarının katli kınanmış ve Cumhuriyet'e ve inkılâplara bağlılık dile getirilmişti.⁴⁷ Hukuk Mektebi profesörlerinden Sadri Maksudi (Arsal) Bey de 11 Ocak 1931 tarihinde Ankara Türk Ocakları merkezinde "*Tarikattan Cumhuriyet'e ve Menemen Zihniyetini Doğuran Hatalar*" konulu mühim bir konferans vermişti.⁴⁸ Yine Ankara Türk Ocakları Merkezi'nde 9 Şubat 1931 tarihinde Maarif Vekâleti Vekili Talim ve Terbiye Dairesi Reisi İhsan Bey tarafından "*Teceddüt Tarihimizde İrticâ Hareketler*" hakkında bir konferans verilmişti. Konferanstan sonra Avrupa'da tahsilini ikmal eden Musikî Muallim Mektebi muallimlerinden sanatkâr Cezmi Bey tarafından bir konser verilmiş ve lise gençleri tarafından bir perdelik piyes temsil olunmuştu. Konferans ve konserin radyo tarafından da yayınlanması öngörülmüştü.⁴⁹

Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal'e de Menemen hadisesi münasebetiyle çok sayıda teessür telgrafi gönderildiği görülmektedir. Menemen hadisesi ile ortaya çıkan tehdidin Cumhuriyete ve inkılâplara ve bunları Türkiye'de tesis eden Mustafa Kemal'e yöneldiğine hiç şüphe yoktu. Bu anlamda Anadolu'nun dört bir yanından gelen telgraflarda bu düşüncenin izlerini görmek mümkündür. Bunlardan

⁴⁶"İrtica Vakasının Tel'ini", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3416, 15 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.

⁴⁷"Ocak ve İrtica", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3403, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.3.

⁴⁸"Konferans", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3410, 9 Kânûn-ı sâni 1931, s.1.

⁴⁹"Konferans", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3441, 9 Şubat 1931, s.1.

Edirne Kız Muallim Mektebi talebesi tarafından gönderilen telgraf şu şekilde idi:⁵⁰

“Türk istiklaline ve Türkiye Cumhuriyeti’ne suikast yapmak isteyen leimleri buldukları yerde tepeleyen ve bu yolda şehit düşen aziz meslektaşımız Kublay’ın namını bu akşam mektebimizde büyük bir heyecanla yâd ve tebcil ettik. Millî mefkûremizin tahakkuku uğrunda sarsılmaz bir imanımız var. Çizdiğiniz yolda nihayetsiz bir şevk ve heyecan ile ve en kıymetli olarak yürüyeceğiz. Gençliğe hitabımız içimizdedir. Bütün kuvvetimizle yarına hazırlanıyoruz. Ellerinizden hürmetle öperiz, muhterem babamız.”

Manisa muallimleri “Cumhuriyet inkılabının kıymetini idrakten aciz bulunan birkaç sefil mürtecinin muhitlerinde meydana getirdikleri irtica hareketi” olarak değerlendirdikleri hadiseyi kınayarak, mefkûre uğrunda feci bir şekilde şehit düşen meslektaşları Kubilay’ın hatırasını yâd etmek üzere 4 Ocak’ta Manisa Muallimler Birliği binasında toplanmışlar ve Gazi Mustafa Kemal’e hadiseden dolayı duydukları derin üzüntüyü bir telgrafla bildirmişlerdi. Bu vesile ile mukaddes adettikleri inkılâp hareketini son nefeslerine kadar savunmaya bir kere daha ahdetmişlerdi. Benzer şekilde Foça halkı adına Belediye Reisi Hilmi Bey, komşu bir kazada dini alet ederek kutsal addedilen cumhuriyete yapılmak istenilen canice suikastı nefretle kınamıştı. Bu suretle duyulan derin üzüntü ile cumhuriyete ve Gazi Mustafa Kemal’e bağlılıklarını ve hürmetlerini arz etmişlerdi. Silvan Türk Ocağı Reisi Süleyman ve Belediye Reisi Hilmi Bey Menemen’de birkaç cahilin irticai teşebbüsünü ve bu suretle kıymetli bir zabitin şehit edildiğini üzüntü ile öğrendiklerini belirterek, bütün Silvanlıların bu hareketi kınadığını ve Cumhuriyet uğrunda her zaman can vermeye hazır olduğunu ifade etmişti.⁵¹

Bolu’da ise Menemen hadisesini kınamak ve Kubilay’ı anmak için bir ihtifal düzenleyen Bolu muallimleri ve gençliği “Cumhuriyete el

⁵⁰ “Memleketin Her Tarafından Teessür Telgrafları Geliyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3404, 3 Kânûn-ı sâni 1931, s.4

⁵¹ “Milletinden Gazi’ye”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3406, 5 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

uzatmak cinnet ve melanetine yeltenenleri boğmağa ve büyük emanetinizin bekası uğrunda kanlarını akıtmağa her an hazır olduklarını” bildirmişler ve Gazi Mustafa Kemal’e gönderdikleri telgrafla hürmet ve tazimlerini sunmuşlardı.⁵² Menemen hadisesini vahşet olarak değerlendiren Yozgat halkı ve muallimleri hadiseyi şiddetle kınayarak Gazi Mustafa Kemal’in emanet ettiği cumhuriyete ve inkılâplara bağlılıklarını dile getirmişler ve bu değerleri koruma ve geliştirme yolunda azimle çalışmaya söz vermişlerdi. Diğer yandan Menemen’e Kubilay isminin verilmesini önermişlerdi.⁵³

Silifke’de: “*Kıymetli Cumhuriyetimizi korumak için hepimiz Kubilay gibi canımızı fedaya hazırız.*” denilmiş, Bursa’da da benzer söylemlerle Menemen irtica hadisesinin halkta uyandırdığı nefret duyguları dile getirilmişti.⁵⁴ Antalya’dan gönderilen 9 Ocak tarihli telgrafta ise: “*Türklüğe benlik veren büyük eserlerinize aziz cumhuriyete karşı çok hassas olan halkımız bu layemut eserlinize el ve dil uzatılmasına katiiyen tahammül edememekte, bunun fail ve müretteplerinin en ağır ceza ile tecziyesini istemekte pek haklı olarak istical göstermektedir.*” denilerek hadiseye tepkiler dile getirilmişti. Trabzon halkı da gösterdiği hissiyatı ve heyecanı 9 Ocak tarihli telgrafları ile dile getirmişti. Telgraf özetle: “*Kubilay bir değül, bütün Türk gençliği birer Kubilay’dır...*” mesajı verilmişti.⁵⁵

3.3. Hadisenin Türk Basınında Yankıları ve Mahkeme Celselerinin Kamuoyu Tarafından Takibi

1 Ocak 1931 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere İzmir, Manisa ve Balıkesir’de sıkıyönetim ilan edilmişti. Divan-ı Harp Heyeti 2 Ocak’ta Menemen kışlasında başlayan çalışmalar daha sonra Zafer İlkokulu’nda devam etmişti. 14 Ocak’a kadar olaylarla ilgisi görülen 220 kişi tutuklanmıştı. İlk aşamada hadiseye fiilen katılanlar ve bunların teşvikçileri, eylemcilere yardımcı olanlar ve Kubilay’ın başı kesilirken

⁵² “Milletinden Gazisi’ne”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3414, 12 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.

⁵³ “Milletinden Gazisi’ne”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3414, 12 Kânûn-ı sâni 1931, s.4; “Milletinden Gazisi’ne”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3412, 11 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

⁵⁴ “Milletinden Gazisi’ne”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3414, 12 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.

⁵⁵ “Milletinden Gazisi’ne”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3412, 11 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

alkış tutanlar yargılamalar içinde yer almıştı. 15 Ocak'ta başlayan Divan-ı Harp Mahkemesi'ndeki duruşmalar sürecinde, olaya doğrudan veya dolaylı katılan sanıklar, “*Anayasayı cebren tağyir, eyleme iştirak, azmettirme ve Mehdi Mehmet'in, mehdiliği için harekete geçtiğini bildikleri halde zamanında Hükümete haber vermedikleri, tekkelerin seddinden sonra ayini tarikat icra ettikleri*” suçlamalarıyla yargılanmıştı.⁵⁶ 24 Ocak'ta sona eren duruşmalar neticesinde ilk aşamada yargılanan 105 sanıktan 37'sine idam cezası verilmiş, bunlardan 28'inin idamı TBMM tarafından onaylanmıştı. İnfazlar 4 Şubat'ta Menemen'in üç ayrı yerinde gerçekleştirilmişti. 6 kişi 15 yıl ağır hapis, 14 kişi 3'er yıl hapis, 20 kişi ise birer sene hapis cezasına çarptırılmıştı. Yargılamanın ikinci aşaması da basında ve halk arasında geçtiği şekliyle “*İrticaya Kıyam ve Nakşibendiliği İhya*” isnatları hususunda gerçekleşmişti. 28 Şubat'a kadar yargılanan 606 sanıktan 272'si mahkûm olmuş, 225'i beraat ve 79 kişi hakkında görevsizlik ve aidiyet kararı verilmişti.⁵⁷ Çıkan olayla ilgili olarak 31 Aralık 1930'da bir ay süre ile ilan edilen sıkıyönetim, 28 Şubat 1931'de Balıkesir ve Manisa'da, 8 Mart'ta ise Menemen'de kaldırılmıştı.⁵⁸

Türk basını Menemen hadisesine yakın ilgi göstermiş ve takip eden süreçte kovuşturmalar, zanlıların ele geçirilmesi, tutuklamalar, sorgulamalar, yargılamalar ve nihayetinde verilen ceza ve infazlar ayrıntıları ile halk ile paylaşılmıştı. Bu süreç kamuoyu tarafından dikkatle takip edilmiş ve irticaya karşı kamuoyu cumhuriyete ve inkılâplara taraf olduğunu açık bir şekilde göstermişti. Basının önde gelen organları ve yazarları hadiseyi esasen SCF'nin siyasi faaliyetlerinin

⁵⁶“Menemen'de Divanı Harp Bugün İşe Başladı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Kânûn-ı Sâni (Ocak) 1931, Cuma, No. 3417, s. 1, 3.

⁵⁷ Yargılama süreci ve mahkeme tutanakları ile ilgili olarak Bkz. Yaşar Şahin Anıl, **Mahkeme Tutanaklarına Göre Menemen İrtica Olayı Davası**, Kastaş Yayınları, İstanbul 2007, s.101 vd; Divan-ı Harb-i Örfi kararları için Bkz. “Divan-ı Harp Kararnamesi”, **TBMM ZC**, C 25, 25. İn'ikad, 2.2.1931, D.3, İçtima:4, s.85-90; “Menemen'de Vaki Hadise Faillerinden 28'inin Ölüm Cezasına Çarpılmalarına, 2'sinin Cezalarının Tahviline ve Biri Hakkında Tetkikata Mahal Kalmadığına Dair”, **Resmî Gazete**, 3 Şubat 1931, S.1716, Karar tarihi: 2.2.1931, Karar No:611.

⁵⁸ “Menemen Mıntıkasında Örfi İdare Martın 8. Gününe Kadar Uzatıldı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Şubat 1931, S.3457, s.1.

doğrudan veya dolaylı bir neticesi olarak ortaya çıktığını değerlendirmişti. Bir kısım SCF mensubunun ya da taraftarının aksi yöndeki hâl, hareket, tutum, ifade ve davranışlarına karşı din ve devlet işlerinin farklı idaresinin gerekliliği ve bunun uygulama biçimleri üzerinde durulmuştu. Örneğin Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi (Abalioğlu) Bey “*Lâik İdare Ne Demektir?*” başlıklı başmakalesinde Menemen hâdisesine değinerek laikliğin ne demek olduğundan bahsetmiş ve: “*Bir takım beyinsizlerin iki de birde sanki din ortadan kaldırılmış gibi ‘dini ihya edeceğiz’ diye ortaya çıkmaları hem halkı aldatmaya çalışmaları ancak bir sakat düşünceden ileri gelir. Menemen’de olan macera böyle bir sakat tertibattır. Ta-bîî alınacak tedbirlerle layık oldukları en ağır cezayı bulacaklardır.*” demişti.

59

Falih Rıfkı (Atay) Bey, Hâkimiyet-i Milliye’deki bir yazısında Menemen hadisesinin üstünkörü izahına yeltenenleri eleştirmiş ve bu hususta şunları belirtmişti:⁶⁰

“Bütün bu telaş niçin? Çünkü biz dalkavuklar, hükümet tarafından satın alınmış olanlar, demokrasi aleyhtarları aylardan beri bu tehlikeyi haber veriyorduk; bu muhalif efendilere teyakkuzda olunuz, diyorduk: Bizim memleketi tanıdığımızı, onların, memleketi tanımadıklarını anlatmak istiyorduk. Şimdi onlar bizim haklı çıktığımızı, halk görmesin, duymasın, kaygusuna düştüler. Biz, ‘dediğimiz çıktı’ diye övünmek için vatanın acılarını istismar eden kalpsizlerden değiliz. Biz hükümeti yıkmak için, milleti aç, çıplak gösteren haysiyet ve şeref adamlarını şüphe altında bırakan, Türk jandarmasının Yunan neferlerine rahmet okuttuğunu söyleyen şuursuz ve karakersiz politikacıların arkasından yürümeyiz.”

Milliyet’te Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan) Bey görüşlerini şu şekilde ifade etmişti:⁶¹

⁵⁹ “Laik İdare Ne Demektir?”, **Cumhuriyet**, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.1.

⁶⁰“Politika/Hokkabaz Tefi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3400, 30 Kânûn-ı evvel 1930, s.1-2.

⁶¹ Mahmut (Soydan), “Türkiye’de Dikdatör Yoktur ve Olamaz...”, **Milliyet**, 26 Kânûn-ı evvel 1930, s.1,6.

“Eğer CHF'nin şefleri memlekette mutlak bir idare kurmak fikrinde olsalardı, demokrasinin tekâmülü namına son zamanlarda bir muhalefet fırkasının teşekkülünü istemezler, onun inkişafına ve muvaffakiyetine yardım etmezlerdi. Eğer bu muhalif fırka kendini feshettiyse kabahat, iktidar mevkiinde olanların değil, fırkanın gayelerini iyi tespit etmiyenlerin, onu iyi idare edemiyenlerindir.”

Mahmut Bey'in Hâkimiyet-i Milliye'de yer başka bir yazısı münasebetiyle de hadiseye ilişkin tespitlerine devam ettiği görülmektedir:⁶²

“Daha son fırka mücadelelerinde bütün bu haleti ruhiyelerin tezahürlerini görmedik mi? Belediye intihabatı esnasında, şurada burada beliren alâmetler, derinden derine işidilen tekbir ve tehlil uğultuları, memlekette gizli gizli homurdanan, hırsını ve nefretini güçlülükle zapteden bir şeriat fırkasının yaşadığını göstermedi mi? Yazık ki o vakit, ne Halk Fırkası'nın daima tehlikeleri küçük gören ve müsamaha eden ateşli inkılâpları, ne de Serbest Fırka'nın dünyayı dümdüz gören safdil ve samimî şefleri bunun farkında olmadılar. Her iki taraf da politika hislerinin tesiri altında tehlikenin seslerine kulaklarını tıkadılar.”

Vakit'te Mehmet Asım (Us) Bey *“Vaziyet Ciddidir”* başlıklı başmakedesinde Fethi Bey'in SCF'yi kurduğu zaman çeşitli yerlerde yapılan *“yeşil bayrak gösterileri”*ni hatırlatmıştı.⁶³ Gazetede çıkan bir diğer habere göre Menemen'de cereyan eden hadisenin kesin olarak bir tertip eseri olduğuna hükmedilmişti. Derviş Mehmet'in teşebbüsünü niçin Manisa'da yapmadığı konusu ele alınmış, Menemen'de seçimleri SCF'nin kazanmış olmasının Derviş Mehmet'e o muhitin müsait olduğu hakkında bir kanaat getirmiş olacağı ihtimali üzerinde durulmuştu.⁶⁴

Akşam gazetesinde Necmeddin Sadık: “Bu kanlı cüreti nereden ve nasıl aldılar? Bütün mesele buradadır. Çünkü, memleket garip bir kasırganın müthiş sademelerile sarsıldığı günden beri biz yeşil bayrak

⁶² Mahmut (Soydan) “İnkılâp Tehlikede Değildir!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3400, 30 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

⁶³ Mehmet Asım, “Vaziyet Ciddidir”, **Vakit**, S.4658, 26 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

⁶⁴ “Hadise Müretteptir”, **Vakit**, S.4659, 27 Kânûn-ı evvel 1930, s.1-7.

hikâyesini, şeyh ve tekke gürültülerini ilk defa işitiyor değiliz. Bir an harekete geçen karma karışık kalabalığın içinden gelen bu acayip ve korkunç uğultu, hassas kulakları çoktan beri tahriş ediyordu.”⁶⁵ diyerek hem hadisenin ciddiyetini hem de SCF'nin bölgedeki siyasi faaliyetleri ile ilişkisini dile getirmişti.

İnkılâp gazetesinde Ali Naci Bey “*İhtilalin Nizamı*” başlıklı makalesinde Fethi Bey'in fırka teşkilatı yaptığı esnada tekkelere sığınan yobazların da başkaldırarak SCF bayrağı altında toplandıklarını, esasen hükümetin nüfuzunu kırmak isteyen bu adamların emellerini bazı gazetelerin körüklediğini, bu irtica hareketinin de söz konusu neşriyattan cesaret alarak kan döktüğünü yazıyordu.⁶⁶

İktidara muhalif bir çizgide bulunan Yarın, Hür Adam, Son Posta, Köroğlu gibi gazeteler iktidara yakın bir tavır sergileyen basının önemli kalemleri tarafından sert bir şekilde eleştirilmişti. Örneğin Falih Rıfkı Bey Hâkimiyet-i Milliye'de muhalif gazeteleri şu şekilde eleştirmişti:⁶⁷

“Bizde muhalefetin hep koyduğumuz yerde otladığını görüyoruz. Değişen şey yalnız adam kalıbı ve kelime modası! Bugünkü muhalif gazetelere bakınız: Yarın gazetesi tam Alemdar'dır. Hür Adam gazetesi Tanzimat'tır. Son Posta, Tevhidi Efkâr'ın İslam şeriatçılığı yerine demokrasi şeriatçılığı yapıyor. Muhalefet ağacının verdiği meyva da ya Derviş Vahdeti, ya Derviş Mehmet. Tabutunun üstünde ise her vakit yeşil bayrak ve arkasında her vakit aynı marş füneler: tekbir!”

İnkılâp gazetesinde de benzer ifadeleri görmek mümkündür. Bu doğrultuda beyan edilen şu ifadeler dikkat çekicidir:⁶⁸

⁶⁵ Necmeddin Sadık, “Menemen Hadisesi”, **Akşam**, S.4387, 27 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

⁶⁶ Ali Naci, “İhtilâlin Nizamı”, **İnkılâp**, S.118, 26 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

⁶⁷ Falih Rıfkı, “Politika”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3399, 29 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

⁶⁸ “Tarih Tekerrürden İbaretür!”, **İnkılâp**, S.117, 25 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

“Bu hadise karşısında asla hayrete düşmüyoruz: Tarih tekerrür ediyor! Aylardan beri fesadı körükliyen ‘Yarın’lar, ‘Son Posta’lar, ‘Kö-roğlu’lar, ektiklerini biçiyor! Fırtına eken kasırga biçtiği gibi, fesat ekenler de ihtilâl biçiyorlar! İrticadan bahsettiğimiz zaman halka, veheme tutulmuş kâbuslar şeklinde tasvir edenleri, şimdi biz vatandaş kanına susamış ve kafası koparılacak yılanlar şeklinde ve bihakkın tasvir etsek yeri değil midir? İrticacı doğuran âmilin bu hürriyetperver matbuatın neşriyatı olduğunu asiler itiraf ettiğine göre onları artık biz değil, arkalarına taktıkları eşirra üttiham ediyor!”

Hadisenin irticai yönü, tarihî kökenleri, cumhuriyete, laik hukuk düzenine ve inkılâplara yönelik yıkıcı etkileri basında geniş çaplı olarak ele alınmıştı. Hükümet’in hadiseye karşı takınması gereken tavır ve alması icap eden tedbirlere yönelik öneriler de dile getirilmişti.

Milliyet’te kaleme aldığı makalede Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey Menemen’de genç zabitin şehit edilmesinin 20 dakika kadar sürdüğünün anlaşıldığına değinerek: *“Demek oluyor ki orada hava, muhit; manevî hava ve manevî muhit şerir, vahşi, haydut, mürteci sıfatlarla tevşim ettiğimiz tarikat-ı Nakşibendiye saliklerinden Derviş Mehmed’in havası ve muhiti idi. Öyle olmasaydı bu insan kasabı işini tamamlamak için 20 dakikalık vakti asla bulamazdı. Eğer muhit ve hava cumhuriyet ve inkılâp prensiplerile meşbu bir muhit ve bir hava olsaydı, Şeyh Mehmet daha ilk kımıldanışta tıkanıp yere yuvarlanırdı.”* demişti.⁶⁹ Milliyet’te Ahmet Şükrü Bey “Menemen’de” başlıklı başmakalesinde: *“Menemen Divân-ı Harbi irtica şebekesinin vüsat ve şümülünü meydana çıkaracaktır... Fakat bazı maznunların ve şahitlerin ifadeleri memleket münevver ve cumhuriyetçileri tarafından intibah ile okunmak lâzımdır.”* diyerek Derviş Mehmet’in ülkeyi karanlığa sürüklemek üzere yapmak istediklerini zikretmişti.⁷⁰

Halk Dostu'nda H. Nebizade Menemen hadisesinin tam bir irticai hareket olduğunu vurgulamakla birlikte: “Bizce yapılacak şey şundan

⁶⁹ Yakup Kadri, “Fehmi Kublay’ın Canhıraş Şhadeti”, **Milliyet**, 30 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

⁷⁰ “Menemen’de”, **Milliyet**, S.1779, 22 Kânûn-ı sâni 1931, s.3.

ibarettir: Yalnız mahalline masruf bir şiddet ve sür'at. Yalnız mahal-line kaydına biz bilhassa önem vermekteyiz. Cumhuriyet, inkılâp bunu icap eder. Bugün böyle tehlikeye maruz kaldık diye yarın öbür gün için şimdiden sıkı ve umumî ihtiyat tedbirlerine tevessül etmek bizce faidesinden ziyade zararı olan bir yoldur. İnkılabımız böyle bir yol tutmak ihtiyacında bulunmayacak kadar kuvvetlidir.” şeklindeki ifadesiyle hadisenin ülke demokrasisine hanel getirecek siyasi kararlara zemin hazırlamaması gerektiği doğrultusunda görüş bildirmişti.⁷¹

Yılmaz gazetesinde keleme aldığı makalelerle Celâl Nuri (İleri) Bey de irticai harekete girişenlere sert bir eleştiride bulunarak: “*Menemenli, Manisalı mürteci efendilere hayretler ediyorum: hangi asırda olduklarını unutmuşlar. Bilmiş olmalı idiler ki din ve mezhep davalarının diin üzerine müstenit devletlerin modası çoktan geçti. Bu devirde insanları birbirinden ayıran ihtilaflar büsbütün başkadır.*” demişti. Yazının devam eden kısmında Celal Nuri Bey: “*Hükümet, hâlâ hangi asırda yaşadıklarını bilmeyen bu kafalara hadlerini elbette bildirecektir. Lâkin şurasını sarahatle söyleyelim ki her medenî ve iktisadî, her dâhilî ve haricî tekâmülümüze engel olan bu gibi hâdiselere son seddi çekmek için umumî bir fikir seferberliğine ihtiyaç vardır.*” şeklinde görüş bildirmişti.⁷²

Politika gazetesinde İsmail Müştak irticanın her türlüşünün dik-kate alınması ve derhal bertaraf edilmesi gerektiğini bildirerek şunları ifade etmişti:⁷³

“Derviş Mehmet’i bir meczup veya bir serseriden, etrafındakileri de saf birer tarikat budalasından ibaret farz edersek kendimizi aldatmış oluruz. Esasen hiçbir irtica hareketi bu kadar basit bir iş değildir. İrticaları anlamak için onlara görünen ölçülerden ziyade görünmeyen derinliklerinden bakmak lazımdır... Bunların yalnız kendi kafaları ile bir şeriat fedailiği planı yapabileceklerine ve arkalarında hiçbir ihtiyat kuvveti olmaksızın beş tüfekte bütün bir rejimin aleyhine yürüyebileceklerine ihmal vermek

⁷¹ H. Nebizade, “İrtica Hareketi”, **Halk Dostu**, S.23, 26 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

⁷² Celal Nuri, “Bu Asırda İrtica?”, **Yılmaz**, 1 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

⁷³ İsmail Müştak,“(Menemen) Hadisesi”, **Politika**, S.377, 27 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

safdillik olur. Derviş Mehmetle avanesini arkada saklanan bir irticaın keşif kolu, Menemen hadisesini de bir ileri karakol müsademesi farz etmek daha doğru bir teşhis sayılır.”

Hür Adam'da Mehmet Fuat mücrimlerin “Şeriat isteriz” söylemini eleştirmiş ve şunları ifade etmişti:⁷⁴

“Şayet ‘şeriat isteriz’den maksat, namaz kılmak istiyoruz. Hulâsa ibadet ve taatta bulunmak istiyoruz demek ise bunları yapmaya kim mâni oluyor? ‘Şeriat isteriz’ cümlesindeki ‘isteriz’ hakikatte ‘istemeyiz’ demektir. Neyi mi istemeyiz? Mektep istemeyiz, okumak istemeyiz, yol istemeyiz, hulâsa terakki istemeyiz, adam olmak istemeyiz. Asırlardan beri ‘şeraiat isteriz’lerle bu memleketin ne hâle getirilmiş olduğu meydanda. Bu vadide Türkiye’nin ne bir tecrübeye ne de bir müsamahaya daha tahammülü kalmamıştır.”

Türk basınında Menemen hadisesinin ciddiyeti vurgulanmış ve yetkililer görev başına davet edilmiştir. Öyle ki Menemen'e hususi olarak gönderilen Cumhuriyet gazetesinin muhabiri Halil Nimetullah (Öztürk) Bey Cumhuriyet'te “İrtica Sahasında” başlığını taşıyan makalesinde hadisenin yurt dışına kaçmış olan bir kısım 150'lik tarafından planlanma olasılığına temas etmiş ve bunları fesat şebekesi olarak adlandırmıştı. Bu suretle: “İrtica hareketinin Manisa tekkelerinde vaktinden evvel başlayarak Menemen'de kapanan safhasını bir sinema şeridi halinde tesbit ettim.” diyerek hadisenin cereyan şeklini uzun uzadıya izah etmişti.⁷⁵ Ali Naci İnkılâp'ta: “Hususi vaziyet karşısında inkılâp mekanizmasının hususi bir şiddetle işlemesi lâzımdır. Fevkalade bir tedbir Hükümetin salahiyetleri dâhilinde görülüyorsa nihayet Millet Meclisi'nin vaziyetin icap ettirdiği cezrî tedbirleri almak salahiyeti daima vardır. Menemen'de inkılâp uğruna başını veren genç zabitanın sıcak ve temiz kanını beyhude dökmemiş olduğunu herkesin anlaması lazımdır.” diyerek mürtecilerin ibret olacak şekilde cezalandırılması gerektiğini belirtiyordu.⁷⁶

⁷⁴ Mehmet Fuat, “Şeriat İsteriz!”, **Hür Adam**, S.25, 25 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

⁷⁵ Halil Nimetullah, “İrtica Sahasında”, **Cumhuriyet**, 17 Kânûn-ı sâni 1931, s.1-2.

⁷⁶ Ali Naci, “Yılanların Başı Ezilmek Zamanı Gelmedi mi?”, **İnkılâp**, S.120, 28 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

Halk Dostu'nun "*İnkılâbın İstırapları*" isimli başmakalesinde inkılâbın kuvvetlendirilmesi gerektiği yönünde görüş bildirilmiş ve bu yön-deki eksiklikler şu şekilde dile getirilmişti:⁷⁷

"Türk inkılâbı mustarıptır: İcabatının tamamlanmadığından... Yapılan şeyler az mıdır? denecek. Hayır, çoktur. Fakat yapılanları beklemek, lehimlemek lâzımdır. Eksikleri de tamamlamak... Bu ameliyeler henüz yapılmamıştır. Zaman zaman vukua gelen sarsıntuların sebebini burada görmek hiç de hatalı sayılmaz. İnkılâbın ıstıraplarını bu sarsıntılarda aramak gerekir... Türk inkılâbı kendisini düşünenlerin, kendisi için çalışanların malı olmalıdır. Bunlar yapıldığı gün, genç Kubilay'ın kanlı başı cumhuriyetin yüzüne atılmaz. Çünkü Derviş Mehmetler yaşayamaz...!"

Hadiseden ders alınması gerektiği hususu da basında sıklıkla dile getirilmişti. Türk milletinin her türlü irticai hareket karşısında teyak-kuz hâlinde bulunduğu hususunda güven telkin edilmiş, Cumhuriyete ve inkılâplara bağlılık bildirilmişti. Cumhuriyet'te Yunus Nadi Bey Menemen hâdisesinin uzun hazırlıkların neticesi olarak ortaya çıktığını vurgulayarak, bu hâdiseyi ele alırken son zamanlarda Hükümetin müsamahası önünde hürriyetin ülkede alabildiğine suiistimal edildiğini söylemişti. Makalesini: "*Memleketin uyanık çocukları pek iyi bilirler ki teceddüt ve terakki yolunda adımlar bizim için hayat, bizi onlardan çekip geri almak istemek hareketleri ise ölümdür.*" diyerek bitirmişti.⁷⁸ Yunus Nadi Bey "Cumhuriyeti Koruma Kanunu" başlıklı makalesinde: "*Menemen vahşeti ile bir daha anlaşılmuştur ki alınan tedbirlere ilâve olunmak lâzım gelen başkalarına da ihtiyaç vardır. Bunun düzcesi Cumhuriyeti korumak için ve yalnız bu maksadı istihdaf eden bir kanun yapmak lüzumundan ibarettir. Bir kanun ki hiçbir ihtimali ihmal etmemiş olsun ve cumhuriyete kem bakacak her gözü çıkaracak şedit ve kat'î ahkâma ihtiva etmiş bulunsun. Almanlar bile Vaymar'dan sonra böyle bir kanun tedvinine mecburiyet görmüş*

⁷⁷ "İnkılâbın İstırapları", **Halk Dostu**, S.27, 30 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

⁷⁸ Yunus Nadi, "Menemen'deki İrticai Hareket", **Cumhuriyet**, 26 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

olduktan sonra, bu hususta bizim vaziyeti noksan bırakmış olduğumuz işte meydana bir hakikattir. Zararın neresinden dönülürse kârdır.” demişti.⁷⁹ Vakit'te hadiseye karışanların cezalarının verileceğine şüphe edilmediğini belirten Mehmet Asım ayrıca: “Fakat bu iş bu kadarla kalmaz, kalmamalıdır, kalmıyacaktır. Kublay Bey'in başı kesilirken alkışa tutan Menemenliler bu seni hareketi niçin ve nasıl yapmışlardır? Bunlar da birer birer meydana çıkarılarak ve birer birer yüzlerine tükürülerek cezaları verilmelidir. Millet hissettiği elemeler ancak bu suretle biraz sükûn ve teselli bulacaktır.”⁸⁰ şeklinde bir ifadeye bulunmuştu. Akşam'da Necmeddin Sadık: “İttihaz edilen tedbirlerin mahallî ve muvakkat olması ve dinî, siyasi irticaa alet eden müfsitlere ve din mutaassıplarına cumhuriyet ve inkılâp aleyhine tahrik ve teşvik eden muzlim ruhlu politikacılara ve Derviş Mehmet gibi bir serseriye ne Hükümeti ne Cumhuriyeti bir hamlede devirebileceği kanaatini telkin edecek derecede devlet nüfuz ve haysiyetini kırmakta beis görmeyen cahil politika ve namus tacirlerine cesaret vermemelidir.”⁸¹ diyerek Cumhuriyeti ve inkılabı korumak üzere ciddi tedbirler almak üzere Hükümeti ve Meclisi sorumlu tutmuştur. İnkılap'ta Ensari Bülent imzalı “Barikat Gününde” başlıklı baş makalesinde: “Şu Menemen hadisesinin, hadise yapanlar kadar olmasa bile onlara yakın bir derecede muhatap tutulmaları icap eden başka mücrimleri yok mudur? Bana kalırsa vardır. Temsil ettikleri inkılâbî on uzun sene içinde muhitine yayamıyanlar, yanı başlarında yaşayanlara hazmettiremeyenler böyle bir netice karşısında hesap vermeğe mecburdurlar.” demişti.⁸²

Bununla birlikte hadiseyi daha önemsiz gören, gelişmelerin ülkede muhalefetin faaliyet göstermesini engellemek, CHF'nin iktidarını sağlamlaştırmak üzere abartıldığını, cumhuriyet ve inkılâplar için esasında herhangi bir tehlikenin olmadığını savunan basın organları da vardı. Bu hadisenin sorumluluğunun kendilerine de yüklenmek

⁷⁹ Yunus Nadi, “Cumhuriyeti Koruma Kanunu”, **Cumhuriyet**, 30 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

⁸⁰ Mehmet Asım, “Şerirlerin Cezası Şüphesiz Verilecek”, **Vakit**, S.4661, 29 Kanûn-ı evvel 1930, s.1-2.

⁸¹ Necmeddin Sadık, “İrticaa Karşı Tedbirler”, **Akşam**, S.4394, 3 Kânûn-ı sâni 1931, s.1-2.

⁸² Ensari Bülent, “Barikat Gününde”, **İnkılâp**, 3S.138, 16 Kânûn-ı sâni 1931, s.1.

istenebileceği yönünde evhama kapılan muhalif gazetelerde basın özgürlüğüne, muhalefetin demokrasilerdeki önemine vurgu yapan ve olayın muhalif basınla ilgisi olmadığını iddia eden savunma yazıları yayımlanmıştır. Hür Adam gazetesinde 27 Aralık 1930 tarihinde yer alan yazı bunlara bir örnektir:⁸³

“Bazı gazeteler irtica irtica diye, kasti hissini veren, suni gibi görünen, pürtelaş bir feryat kopartıyorlar. Memlekette irtica varmış, bazı neşriyattan ve muhalefetten cüret ve kuvvet bulmuş! Bühtan! Bu istimdat, olsa olsa bir pusuya benzer. Bir pususu ki memleketin nura âşk evlatlarına suikast için yapıyor. Birkaç hür kalemi kırmak, beş on fikri ezmek için. Bu basit oyuna, bütün millet önünde açıkça nefret.”

Yarın'da Maruf müstearıyla (Takma isim) “Cumhuriyetin Hainleri Kimlerdir?” başlığıyla kaleme alınan başmakalede Menemen hadisesi hakkında hükümet yanlısı gazetelerde SCF'ye intisap edenlerin veya biraz muhalif tenkitlerde bulunanların “İşte irticamın müsebbibi bunlardır” şeklinde iftiralarda bulunulduğu ve hedef gösterildiği dile getirilmişti. Hâlbuki hadisede mahalli idarenin ihmalleri dikkat çekici bir hâl almıştı. Bu ihmallerin göz ardı edilerek muhalif addedilen bir kısım gazetecilere yüklenilmesi eleştirilmişti.⁸⁴

Hür Adam'da Menemen hâdisesine yer verdiği sütunda basın mensuplarının memleket işlerinde görüş farklılıkları olabileceği, ancak “Babiâli caddesinde neşredilen gazetelerin emperyalizme ve irticaa karşı müttehit ve demirden bir cephe tuttukları” belirtilmişti. Falih Rıfkı Bey'in Mehmet Zekeriya Bey'i irtica ve emperyalizme alet olmakla itham etmesine atıfla İstanbul'daki muhalif gazetecilerin Menemen hâdisesinde hiçbir rollerinin olmadığı belirtilmişti. Bu konuda İstanbul'daki muhalif basın mensuplarının asılsız ithamlara maruz kaldığı beyan edilerek: “Eğer Menemen hâdisesi bizim Babiâli yokuşunda cereyan etseydi

⁸³ “Menemen'deki İrtica”, **Hür Adam**, S.27, 27 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

⁸⁴ Maruf, “Cumhuriyet'in Hainleri Kimlerdir?”, **Yarın**, S.372, 29 Kânûn-ı evvel 1930, s.1, 2.

irticanın yeşil bayrağı tepesinde hepimizin kesik kanlı kellesi yan yana sallanırdı.” demişti.⁸⁵

Çok partili hayata geçiş için fırsat kolladığı bu dönemde gerek iktidar gerekse muhalefet kanadından inkılâp hareketinin kökleştirilemediği doğrultusunda bir iç eleştiriye sıklıkla şahit olunmaktaydı. Fakat Son Posta bu konudaki eleştirilere katılmamakta idi. Gazetenin bu doğrultudaki görüşleri özetle aşağıdaki metinde yer almaktadır:⁸⁶

“Genç bir inkılâbın en küçük bir irticai hareketten endişe etmekte hakkı vardır. Vakıa bir softa bozuntusunun kahve köşelerinde şeriate dair homurdanması, yahut üç esrarkeşin sokak sokak dolaşıp haykırmaları, bir pamuğa düşen kıvılcım gibi, çabucak ateşe çevrilecek tehlikelerden değildir; fakat zemin ne kadar sağlam ve sirayet ihtimali ne kadar uzak olursa olsun bu kıvılcımın söndürülmesi elzemdir.”

Bu eleştirileri takip eden süreçte Menemen hadisesinin cereyan etmesini de dikkate değer bulan Son Posta gazetesi, inkılâpların halkın zihninde ve benliğinde tamamen yer etmesi hususunda Hükümet'in daha fazla gayret göstermesini salık vermektedir.⁸⁷

SONUÇ

Menemen hadisesi, Türkiye Cumhuriyeti tarihi içinde özel olarak incelenmesi gereken tarihî vakalardan birini teşkil etmektedir. Bu hadisede bir kısım mürteci tarafından katledilen Kubilay, cumhuriyet rejimini, laik devlet düzenini, Türkiye'yi muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkarma idealini ve bu doğrultuda gerçekleştirilen inkılâpları korumak amacıyla ön plana çıkan sembol isimlerden biri olmuştur.

Türk milleti birlik ve beraberlik içinde gerçekleştirdiği Millî Mücadele ile ülkesini düşman istilasından kurtarmıştı. Bu suretle takip eden süreçte ülkeyi çağdaş dünyanın gerisinde bırakan veya geriye götüren birtakım düşünce ve yapılarla mücadeleye girişilmek için

⁸⁵ “Menemen Hadisesi”, **Hür Adam**, S.26, 26 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

⁸⁶ “Son Menemen Hadisesi”, **Son Posta**, S.203, 29 Kânûn-ı evvel 1930, s.3.

⁸⁷ “İnkılâp, Telkin ve Terbiyesi”, **Son Posta**, S.204, 30 Kânûn-ı evvel 1930, s.3.

daha müsait bir ortam yaratılmıştı. Bu süreçte gerek Şeyh Sait ayaklanması gerekse Menemen hadisesi ülkenin istikbalini tehdit eden irticai tehlikelerin varlığını işaret eden önemli girişimler olarak ortaya çıkmıştı. Bu nedenle, kökleri geçmiş yüzyıllara uzanan irticai zihniyet ve karanlık düşüncelerden ülkeyi korumak üzere mücadeleye etkin bir şekilde devam edilmesi gerekmekte idi. Ülkenin geleceği doğrultusundaki idealist çalışmaları ve parlak fikirleri ile cumhuriyet döneminin aydın bir genci olan Kubilay hem Türkiye'deki irfan ordusunun bir eğitim neferi hem de Silahlı Kuvvetlerin güzide bir subayı olarak Menemen irtica hadisesinde verilen önemli bir kayıp olmuştu. Bu nedenle Kubilay kamuoyunda, matbuatta ve hitaplarda “*mefkûre kurbanı*”, “*inkılâp kurbanı*”, “*inkılâp şehidi*”, “*şehit muallim*”, “*eşsiz vatan evladı*” olarak anılmış ve yâd edilmişti. Kubilay, bizzat Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal'in deyimiyile de “*Büyük Ordunun Kahraman Genç Zabiti ve Cumhuriyetin Mefkûreci Muallim Heyetinin Kıymetli Uzu*” olarak tanımlanmıştı.

Kubilay'ın ve vatanperver iki bekçinin katli ile sonuçlanan Menemen hadisesi yapılan esaslı ve kapsamlı tahkikat neticesinde kesin bir şekilde ortaya koyulduğu gibi tam manası ile bir irtica hareketi idi. Gerek devlet erkânı gerekse kamuoyu hadiseyi amaçları itibarıyla Meşrutiyet döneminde patlak veren 31 Mart Olayı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya çıkan Şeyh Sait ayaklanması ile benzer görmüş, bu hadisenin halkın iradesine ve inkılâp hareketine vurulmak istenen irticai bir pranga olduğu yönünde görüş bildirmişti. Menemen hadisesinde şüphesiz ki esas hedef şahıs olarak Kubilay değil, onun şahsında yer bulmuş genç cumhuriyet rejimi, laik idare düzeni ve ülkeyi bütün yönleriyle medeni milletler saffına taşımaya çalışan inkılâp hareketi idi. Muallim ve asker kimliği ile bu değerlerin yılmaz bir savunucusu olan Kubilay bu suretle irticai düşüncenin ve mürteci hareketin açık bir hedefi hâline gelmişti.

Hadise Türk devlet erkânında ve kamuoyunda derin bir infial uyandırmıştı. Hadisenin cereyan şekli, failleri ve bu faillerin mahkeme

celseleri kamuoyu tarafından ciddiyetle takip edilmişti. Öyle ki Menemen'in isminin Kubilay olarak değiştirilmesi bile söz konusu dönemde yoğun olarak gündeme gelmişti. Hadise bütün yurt sathında devlet adamlarının, idarecilerin, memurların, sivil toplum kuruluşlarının ve her kesimden geniş halk kitlelerinin katıldığı miting, ihtifal ve protesto gösterileriyle kınanmıştı. Yapılan toplantılar vesilesiyle devletin yetkili mercilerine olaydan duyulan üzüntü dile getirilmiş, devlete ve Hükümet'e güven telkin edilmişti. Yetkililerden irticanın bir daha başkaldırmasına meydan vermeyecek bütün tedbirlerin alınması ve uygulanması talep edilmişti. Halka cumhuriyetçi, laik ve inkılâpçı fikirler telkin eden müesseselerin artırılması ve desteklenmesi, Millet Mekteplerinde ve diğer eğitim kurumlarında inkılâbın anlam ve öneminin özellikle vurgulanması istenmişti. Fikir ve düşüncelerin irtica duygusu verecek her türlü etkiden uzak tutulması yine yetkililerden talep edilen başlıca tedbirler arasında yer almaktaydı.

Basına yansıyan tartışmalarda söz konusu irtica hareketinin Türk topraklarındaki geçmişine sıklıkla atıfta bulunulmuş, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan süreçteki irticai hareketler irdelenmişti. Cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçiş çabaları ile bu tür irticai hareketler arasındaki ilişkiler ve bağlantılar da irdelenen başlıca konular arasında yer almıştı. Hâkimiyet-i Milliye, Cumhuriyet, Milliyet, Akşam, Vakıf, Ulus, Politika ve İnkılap gibi Hükümet'e yakın bir çizgi izleyen basın organları ile Halk Dostu, Hür Adam, Yılmaz, Yarın ve Son Posta gibi dönemin muhalif olarak addedilebilecek basın organları hadiseyi titizlikle takip etmişti. Siyasi hususlardaki farklı görüşlerine karşılık söz konusu basın organlarının Menemen hadisesinin kınanması ve bu tür irticai olaylara karşı ciddi tedbirler alınması konusunda tam bir birlik ve ortak bir anlayış içinde olduğunu söylemek mümkündür. Menemen hadisesinde görüldüğü üzere millî konular üzerinde Türk basınının kamuoyunu aydınlatıcı ve millî hedefler doğrultusundaki yönlendirici özelliği takdire değerdir.

KAYNAKÇA

Resmî Belgeler

- “Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Bey ve 43 Arkadaşının Menemen’deki İrtica Vak’ası Dolayısıyla Hükümetin Hâdise Hakkında Ne Gibi Tedbir Aldığına ve Alacağına Dair Sualine Başvekil İsmet Paşa’nın Şifahî Cevabı”, **TBMM ZC**, C.24, 17. İn’ikat, 1.1.1931, Devre:3, İçtima:4, s.2-6.
- “Divan-ı Harp Kararnamesi”, **TBMM ZC**, C.25, 25. İn’ikat, 2.2.1931, D.3, İçtima:4, s.85-90.
- “Esas Hakkında İddianame”, **TBMM ZC**, C.25, 25. İn’ikat, D.3, İçtima.4, 2.2.1931, s.75-83.
- “Menemen Kazasile Manisa ve Balıkesir Merkez Kazalarında İdarei Örfiye İlânı Hakkında Başvekâlet Tezkeresi”, **TBMM ZC**, C.24, 17. İn’ikat, 1.1.1931, Devre:3, İçtima:4, s.2.
- “Menemen Kazasile Manisa ve Balıkesir Merkez Kazalarındaki Örfî İdarenin Bir Ay Temdidi Hakkında Başvekâlet Tezkeresi”, **TBMM ZC**, C.25, D.3, 1931, s.3.
- “Menemen’de Vaki Hadise Faillerinden 28’inin Ölüm Cezasına Çarpılmalarına, 2’sinin Cezalarının Tahviline ve Biri Hakkında Tetkikata Mahal Kalmadığına Dair”, **Resmî Gazete**, 3 Şubat 1931, S.1716, Karar Tarihi: 2.2.1931, Karar No:611.

Gazeteler

- “Adana Muallimler Kongresi”, **Vakit**, S.4674, 11 Kânûn-ı sâni 1931, s.8.
- “Adapazarı’nda Menemen İrticacı Aleyhinde Miting”, **Vakit**, S.4672, 9 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.
- Ali Naci, “İhtilâlin Nizamı”, **İnkılâp**, S.118, 26 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.
- Ali Naci, “Yılanların Başı Ezilmek Zamanı Gelmedi mi?”, **İnkılâp**, S.120, 28 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.
- “Ankara Gençliği Dün İnkilâba Sadakatini Çok Asil Tezahüratla Teyit Etti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3413, 12 Kânûn-ı sâni 1931, s.1-2.

- “Ankara Muallimler Birliği Dün Akşam Mühim Bir İçtima Akdetti”, **Vakit**, S.4391, 31 Kânûn-ı evvel 1930, s.2.
- “Ankara Muallimlerinin Kararı”, **Vakit**, S.4463, 31 Kânûnuevvel 1930, s.5.
- “Aziz Cumhuriyet Şehidi”, **Milliyet**, S.1760, 3 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.
- “Balıkesir Türk Ocağı'nda Çok Heyecanlı Bir İçtima”, S.3495, **Akşam**, 4 Kânûn-ı sâni 1931, s.1.
- “Bergama'da Miting”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3403, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.
- “Binlerce Ocaklının Kalbi Kubilay İçin Çarptı”, **Milliyet**, S.1760, 3 Kânûn-ı sâni 1931, s.1, 5.
- Bülent Ensari, “Barikat Gününde”, **İnkılâp**, S.138, 16 Kânûn-ı sâni 1931, s.1.
- “Bütün Memlekette”, **Vakit**, S.4667, 3 Kânûn-ı sâni 1931, s.8.
- “Büyük Miting”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3408, 7 Kânûn-ı sâni 1931, s.1.
- Celal Nuri, “Bu Asırda İrtica?”, **Yılmaz**, 1 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.
- “Çorum'da Gençler İrticayı Tel'in Etti”, **Vakit**, S.4673, 10 Kanûn-ı sâni 1931, s.6.
- “Dâhiliye Vekili Menemen'e Gitti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3399, 29 Kanûn-ı evvel 1930, s.2.
- “Dolmabahçe'deki Dünkü Tarihî İçtima”, **Cumhuriyet**, 28 Kanûn-ı evvel 1930, s.1.
- “Erzurum Halkı Mürtecileri Tel'in Ediyor”, **Milliyet**, 30 Kânûn-ı sâni 1930, s.6.
- “Eskişehir'de”, **Milliyet**, 30 Kânûn-ı evvel 1930, s.6.
- Falih Rıfki (Atay), “Politika”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3399, 29 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.
- “Gazi Hz. Cumhuriyet Ordusunu Taziyet Etti”, **Akşam**, S.4389, 29 Kanûn-ı evvel 1930, s.2.

- “Gazi Hz. Kublay Bey’in Şehâdeti Dolayısıyla Cumhuriyet Ordusunu Taziyet Etti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3399, 29 Kanûn-ı evvel 1930, s.1.
- “Gazi Muallim Mektebinde Kublay Gecesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3403, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.
- “Gençliğin Mîllete Beyannamesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3403, s. 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.3.
- “Gençliğin Mitingi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3406, 5 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.
- “Gençlik Dün Ocakta Kublay’ı Taziz ve irticai Tel’in Eden Miting Yaptı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3405, 4 Kânûn-ı sâni 1931, s.1.
- “Giresun’da Miting, Amasya’da İhtifal”, **Vakit**, 8 Kânûn-ı sâni 1931, S.4671, s.4.
- H. Nebizade, “İrtica Hareketi”, **Halk Dostu**, S.23, 26 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.
- “Hadise Her Tarafa Nefret ve Asabiyet Hususle Getirdi”, **Akşam**, 27 Kânûn-ı evvel 1930, S.4387, s.2.
- “Hadise Müretteptir”, **Vakit**, S.4659, 27 Kânûn-ı evvel 1930, s.1-7.
- Halil Nimetullah, “İrtica Sahasında”, **Cumhuriyet**, 17 Kânûn-ı sâni 1931, s.1-2.
- “Hendek’te İrticaa Karşı Miting”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3409, 8 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.
- “Hükûmet Esaslı Tedbirler Aldı, Derhal Tatbik Edilecek”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3400, 30 Kanûn-ı evvel 1930, s.1.
- “İnkılâbın İstırapları”, **Halk Dostu**, S.27, 30 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.
- “İnkılâp, Telkin ve Terbiyesi”, **Son Posta**, S.204, 30 Kânûn-ı evvel 1930, s.3.
- “İrtica Bir Kere Daha Lânetle Anıldı”, **Milliyet**, S.1768, 11 Kânûn-ı sâni 1931, s.6.
- “İrtica Vakasının Tel’ini”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3416, 15 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.

- “İstanbul Muallimlerinin Heyecanlı İçtimar”, **Milliyet**, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.7.
- “İstanbul Muallimlerinin Menemen Hadisesi İçin Yaptıkları İçtima”, **Vakit**, S.4665, 2 Kânûn-ı sâni 1930, s.2.
- İsmail Müştak, “Menemen Hadisesi”, **Politika**, S.377, 27 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.
- “İzmir Havalisinde”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3399, 29 Kanûn-ı evvel 1930, s.1-2.
- “Kadın Birliği'nin Beyanname’si”, **Vakit**, S.4665, 2 Kânûn-ı sâni 1930, s.2.
- “Kadınlar İrticacı Telin Ediyor”, **Milliyet**, 1 Kânûn-ı sâni 1931, s.7.
- “Kandıra Mitingi'nde Verilen Kararlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3402, 1 Kânûn-ı sâni 1931, s.3.
- “Kilis Müftüsü İrticacı Tel'in Etti”, **Vakit**, S.4686, 24 Kanûn-ı sâni 1931, s.6.
- “Konferans”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3410, 9 Kânûn-ı sâni 1931, s.1.
- “Konferans”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3441, 9 Şubat 1931, s.1.
- “Kubilay'ın Ruhuna”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3406, 5 Kânûn-ı sâni 1931, s.1.
- “Laik İdare Ne Demektir?”, **Cumhuriyet**, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.1.
- “Maarif Vekilinin Tamimi”, **Akşam**, S.4390, 30 Kânûn-ı evvel 1930, s.2.
- “Maarif Vekilinin Teşkilata Bir Tamimi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3400, 30 Kanûn-ı evvel 1930, s.3.
- Mahmut (Soydan), “İnkılâp Tehlikede Değildir!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3400, 30 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.
- _____, “Türkiye’de Dikdatör Yoktur ve Olamaz...”, **Milliyet**, 26 Kânûn-ı evvel 1930, s.1,6.
- “Manisa Halkı Tarafından Çekilen Telgraflar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3403, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.
- “Mardin’de İçtima”, **Akşam**, S.4395, 4 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

- Maruf, “Cumhuriyet’in Hainleri Kimlerdir?”, **Yarın**, S.372, 29 Kânûn-ı evvel 1930, s.1, 2.
- Mehmet Asım (Us), “Şerirlerin Cezası Şüphesiz Verilecek”, **Vakit**, S.4661, 29 Kanûn-ı evvel 1930, s.1-2.
- _____ , “Vaziyet Ciddidir”, **Vakit**, S.4658, 26 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.
- Mehmet Fuat, “Şeriat İsteriz!”, **Hür Adam**, S.25, 25 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.
- “Memleketin Her Tarafından Teessür Telgrafları Geliyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3404, 3 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.
- “Menemen Faciası Bütün Memlekette Tel’in Ediliyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3410, 9 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.
- “Menemen Hadisesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3395, 25 Kânûn-ı evvel 1930, s. 1.
- “Menemen Hadisesi”, **Hür Adam**, S.26, 26 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.
- “Menemen Mıntukasında Örfi İdare Martın 8. Gününe Kadar Uzaldı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3457, 28 Şubat 1931, s.1.
- “Menemen Türk Ocağı Beyannamesi”, **Vakit**, S.4738, 19 Mart 1931, s.2.
- “Menemen’de Divanı Harp Bugün İşe Başladı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3417, 16 Kânûn-ı Sâni 1931, s.1, 3.
- “Menemen’de Kublay Günü”, **Akşam**, S.4391, 31 Kânûn-ı evvel 1931, s.2.
- “Menemen’de Muazzam Bir Miting Yapılacak”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3403, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.3.
- “Menemen’de Yapılan Büyük İhtifâlde”, **Vakit**, S.4666, 3 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.
- “Menemen’de Yapılan İhtifalde Onbinlerce Halk Bulundu”, **Akşam**, S.4395, 4 Kânûn-ı sâni 1931, s.1.
- “Menemen’de”, **Milliyet**, S.1779, 22 Kânûn-ı sâni 1931, s.3.
- “Menemen’deki İrtica”, **Hür Adam**, S.27, 27 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

- “Menemen'de Kublay'ın Mezarı Başında”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3405, 4 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.
- “Memleketin Her Tarafından Teessür Telgrafları Geliyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3404, 3 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.
- “Milletinden Gazi'ye”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3406, 5 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.
- “Milletinden Gazi'ye”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3409, 8 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.
- “Milletinden Gazisi'ne”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3411, 10 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.
- “Milletinden Gazisi'ne”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3412, 11 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.
- “Milletinden Gazisi'ne”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3414, 12 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.
- Necmeddin Sadık, “İrticaa Karşı Tedbirler”, **Akşam**, S.4394, 3 Kânûn-ı sâni 1931, s.1-2.
- Necmeddin Sadık, “Menemen Hadisesi”, **Akşam**, S.4387, 27 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.
- “Ocak ve İrtica”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3403, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.3.
- “Ocakta Miting”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3405, 4 Kânûn-ı sâni 1931, s.4.
- “Politika/Hokkabaz Tefi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3400, 30 Kânûn-ı evvel 1930, s.1-2.
- “Saraydaki İçtima”, **Akşam**, S.4389, 29 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.
- “Sivas'ta İrticam Tel'ini”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3407, 6 Kânûn-ı sâni 1931, s.3.
- “Son Menemen Hadisesi”, **Son Posta**, S.203, 29 Kânûn-ı evvel 1930, s.3.
- “Tarih Tekerrürden İbaretir!”, **İnkılâp**, S.117, 25 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.
- “Teessür Telgrafları”, **Vakit**, S.4665, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.
- “Türk Gençliği Pek Coşkun Bir Tezahürât Yaptı”, **Milliyet**, S.1758, 1 Kânûn-ı sâni 1931, s.1,7.

“Türk Ocağında Mitingde Gençliğin Düşündükleri ve Söyledikleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3407, 6 Kânûn-ı sâni 1931, s.3.

“Uşak’ta Kublay İçin Miting”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3403, 2 Kânûn-ı sâni 1931, s.1.

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), “Fehmi Kublay’ın Canhıraş Şehadetı”, **Milliyet**, 30 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

Yunus Nadi (Abaloğlu), “Cumhuriyeti Koruma Kanunu”, **Cumhuriyet**, 30 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

_____, “Menemen’deki İrticai Hareket”, **Cumhuriyet**, 26 Kânûn-ı evvel 1930, s.1.

“Yurttan Akisler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3407, 6 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

Telif-Tetkik Eserler ve Makaleler

Anıl, Yaşar Şahin, **Mahkeme Tutanaklarına Göre Menemen İrtica Olayı Davası**, Kastaş Yayınları, İstanbul 2007.

Balkaya, İhsan Sabri, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, TTK Yayınları, Ankara 2005.

Goloğlu, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, 1924-1930, Devrimler ve Tepkileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Kocahanoğlu, Orhan Selim, **Menemen ve Kubilay Olayı**, Temel Yayınları, İstanbul 2018.

Özengin, Oktay, **Kubilay Olayı Tarihi 40 Gün**, Mat Basım Hizmetleri, İzmir 2013.

Üstün, Kemal, **Menemen Olayı ve Kubilay**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1981.

Üzen, İsmet, “Çankırı’da Yayınlanan Gazetelere Göre Menemen Olayı”, **ATAM Dergisi**, Ankara Temmuz 2012, s.52-53.

Yalçın, Durmuş ve Diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

Yalçın, E. Semih ve Diğerleri, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2003.

**MİLLİ MÜCADELE’DE CEPHEDE SAVAŞANLARA GÜVEN
VERME ÇABALARI: ŞEHİT ÇOCUKLARI İÇİN ÇİÇEK
BAYRAMI**

Esmâ TORUN ÇELİK*

ÖZET

Osmanlı son döneminde yaşanan iç isyanlar, savaşlar ve toprak kayıpları nedeniyle binlerce kimsesiz çocuk çok kötü koşullarda yaşıyordu. Çocukların bakımlarını sağlayacak yardım kuruluşları ve cemiyetler yok denecek kadar azdı. Balkan Savaşlarında hayatını kaybeden askerlerin çocuklarının yanı sıra kimsesiz göçmen çocukların çok sayıda olması hükümeti harekete geçirmiş; I. Dünya Savaşı’na Osmanlı Devleti’nin de katılması ise sorunun bir an evvel çözülmesini zorunlu kılmıştır. 1914’te kurulan Darüleytamlar savaş yıllarında sürekli artan şehit ve gazi çocuklarının bile bakımını sağlayabilecek düzeyde olmamıştır. 1917’de İstanbul’da kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti de tüm kimsesiz çocukların bakımını amaç edinmesine rağmen, yeterli olamamıştır. Milli Mücadele’nin başlamasından itibaren şehit çocuklarının bakımına ve korunmasına önem verilmiştir. TBMM kurulduğu tarihten itibaren Anadolu’daki Darüleytamları kendi denetimine almıştır. 1921’de kurulan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Milli Mücadele’de canlarını feda etmekten kaçınmayan şehit çocuklarının bakımı ve korunmalarının sağlanması için önemli bir kurum olmuştur. Daha sonra Çocuk Esirgeme Kurumu’na dönüşecek olan cemiyet, bir devlet kurumu gibi çalışmıştır. Kamunun genel çıkarlarına yararlı bir cemiyet olarak kabul edilmiştir. Cemiyet, 1922 yılının Ramazan Bayramı’nın

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, esma.torun@hotmail.com.

üçüncü gününde ilk kez cephede babalarını kaybeden çocukların bayramı olarak anılan *Çiçek Bayramı*nı organize etmiştir. Sadece Ankara'da kutlanan bu bayram vatan yolunda canını verenlerin çocuklarına devletin sahip çıktığını göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yanı sıra bütün devlet erkani, büyükelçiler, yerli ve yabancı gazeteciler ve Kara Fatma adıyla anılan Fatma Seher Hanım da bu kutlamaların davetlisidir. Şehit çocuklarının eğlendiği ve mutlu edildiği bugünde yarışmalar, müzayedeler ve müsamerelerle cemiyete yardım da toplanmıştır. Büyük Taarruz'dan sadece birkaç ay önce gerçekleştirilen bu bayram kutlaması, başta Ankara'da yayınlananlar olmak üzere geniş biçimde gazetelerde yer almıştır. Topyekûn savaşın eşiğinde olan Türk ordusunun mevcudunun beş kat artırıldığı bu dönemde, cephede olan veya yeni sevk edilen askerlere, arkalarında bıraktıkları çocuklarına Ankara Hükümeti'nin en iyi biçimde bakacağı mesajı verilmiştir. Askerlerin vatan mücadelesinden başka hiçbir şey düşünmemeleri telkin edilmiştir. Savaşın kazanılabilmesi için cephedeki asker ve mühimmat sayısı kadar, askerlerin gözlerinin arkada kalmaması, hükümetine güvenmesi oldukça önemlidir.

**ATTEMPTS TO GIVE CONFIDENCE TO THOSE
WHO FOUGHT ON THE FRONT LINES DURING THE
TURKISH WAR OF INDEPENDENCE: FLOWER FESTIVAL FOR
CHILDREN OF MARTYRS**

ABSTRACT

In the last stage of the Ottoman Empire, thousands of orphan children were living in miserable conditions caused by riots, wars and territory losses. There were scarcely any aid organisations or communities which provided nursing care for children. The government took action since there were many other abandoned immigrant children in addition to the off springs of the soldiers killed in the Balkan Wars. As the Ottoman Empire engaged with the First World War, it became indispensable to solve this problem immediately. The Ottoman orphanages (Daru'l-eytam) established in 1914 were not sufficient to meet the nursing care needs of the children of martyrs and veteran soldiers whose number was increasing ceaselessly. Founded in Istanbul in 1917, Turkish Association for Protection of Children (Himaye-i Etfal Cemiyeti) aimed to provide nursing care for all the abandoned children. From the beginning of the War of Independence, it was regarded as essential to nurse and protect the children of the martyrs. The Ottoman orphanages (Daru'l-eytam) in Anatolia have come under the rule of The Grand National Assembly of Turkey (TBMM) since its establishment. The Turkish Children's Protection Society (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti) which was founded in 1921 was a significant institution for nursing and protecting the children of the martyrs who didn't hesitate to lay down their lives in the War of Independence. The society which was later renamed as The Society for the Protection of Children worked as a governmental institution. It was acknowledged as a beneficial society for the general interest of the public. In 1922, the society organised the Flower Festival on the third day of the Eid for the first time as the festival for the orphans and children who lost their fathers in the war. This festival which was cele-

brated only in Ankara demonstrated that the state protected the children of those who sacrificed their lives in the name of their country. In addition to Mustafa Kemal Pasha, all the high state officials, ambassadors, native and foreign journalists, and Mrs. Fatma Seher (also known as Kara Fatma) were invited to the celebrations. During this festival in which the children of martyrs had a good time and enjoyed, the society also raised money through competitions, auctions, and shows. This festival ceremony which was made only a few months before The Great Offensive had wide press coverage before and after the celebrations, especially in the local newspapers in Ankara. In this period which witnessed the five-time increase in the number of Turkish army which was on the brink of war, it was demonstrated to newly dispatched soldiers or those on the front lines that the government of Ankara were taking care of their children in the best manner. It was suggested that soldiers should not concentrate on anything but the struggle for the motherland. As much as the number of soldiers and ammunition in front lines, soldiers' trust in the government and their being at ease with the conditions of the people they leave behind were quite important to win the war.

GİRİŞ

Avrupa'da sanayileşmenin etkisiyle ortaya çıkan sosyal devlet anlayışının önemli halkası olan devletin kimsesiz ve yoksullara yardım yapma anlayışı, Osmanlı'yı daha geç dönemde etkilemiştir. Osmanlı'da yoksul ve kimsesizlere yapılan yardımlar çoğunlukla dinsel niteliklidir. Devletin kimsesiz çocukların ve fakirlerin bakımı ve korunmasını bir görev olarak kabul etmesi, ancak II. Meşrutiyet'ten sonra mümkün olmuştur¹.

Sosyal devlet anlayışının yanı sıra 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren batılılaşma düşüncesinin etkisiyle çocukların eğitimi ve bakımı konusu gündemi sıklıkla meşgul etmeye başlamıştı. Toplumun dönüşümünün kadın ve çocukların eğitimiyle sağlanabileceği düşüncesi çocukları giderek toplumda daha önemli hale getirmiştir. "Tanzimat ile birlikte giderek bağımsız özne olmaya başlayan çocuk, II. Meşrutiyet ile birlikte potansiyel bir kamusal özneye dönüşmüştür". Çocuk sadece ailenin değil, ırkın, toplumun ve ulusun geleceği olarak görülmüş, sağlıklı bir refah toplumu yaratmak için yetim ve öksüz çocukları da içine alacak biçimde yetiştirmek amaçlanmıştır².

Osmanlı Devleti'nde çöküş sürecini sona erdirmek için çocukların iyi yetiştirilmesi savunulmasına rağmen, sıklıkla yaşanan savaşlar ve isyanlar, ekonomik ve sosyal olarak ciddi sorunları beraberinde getirmiş ve çok sayıda çocuk yetim veya kimsesiz kalmıştır. Özellikle 1877-78 Osmanlı Rus savaşı sonrasında Balkanlar ve Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler nedeniyle kimsesiz çocukların çok kötü koşullar içinde bulunmaları devleti ve aydınların çözüm üretmesini zorunlu kılmıştır³.

1911'de Trablusgarp ile başlayan, Balkan ve I. Dünya Savaşlarıyla devam eden savaşlar süreci halk için çok zor yıllar olmuştur. Binlerce

¹ Safiye Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013, 4-5.

² Füsün Üstel, **Makbul Vatandaşın Peşinde**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.32.

³ Ali Fuat Ersoy-Esra Dikici, "Osmanlı Döneminde Sosyal Hizmet Faaliyetleri Yapan Bazı Kuruluşlar", **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi**, 53 (2), s.585-86.

şehit ve göçmen çocukları devlet ve sivil kurumlar yeterli olmadığından ortada kalmışlardır. Darüleytam ve Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin çalışmaları da yeterli olmaktan uzaktır. Uzayan savaş karşısında halka moral vermeyi amaçlayan, sürekli olmayan bayramlar icad edilmiştir. Bunlardan biri de sadece İzmir'de bir kez düzenlenen Çiçek Bayramı'dır. Mütareke döneminin ağır koşullarında en çok yine çocuklar zarar görmüştür. Milli Mücadele'nin başlamasından itibaren şehit ve yetim çocuklar Ankara Hükümeti'nin önemli gündem maddesi olmuştur. Bu ortamda kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti bir devlet kurumu gibi çalışmaya başlamıştır. Büyük Taarruz hazırlıklarının başladığı bir dönemde Himaye-i Etfal Cemiyetinin düzenlediği Çiçek Bayramı 30 Mayıs 1922'de Ankara halkının katılımıyla kutlanmıştır.

Bu çalışmada öksüz ve yetimlerin bakım ve korunmaları konusunda Osmanlı'da yapılan çalışmalar kısaca değerlendirildikten sonra, savaş sırasında şehitlerin çocukları için yapılan faaliyetler incelenecektir. Milli Mücadele döneminde TBMM'nin aldığı önlemler ve Himaye-i Etfal'in kurulma nedenleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çiçek Bayramı yapılmasının nedenleri, kutlamaların mahiyeti, etkileri ve sonuçlarını irdelemek, bu çalışmanın temel amaçlarındandır.

1. II. Meşrutiyetin İlanına Kadar Yetim ve Kimsesiz Çocukların Korunması Konusunda Kurumsal Faaliyetler

Yetimlerin korunması konusunda ilk kurumlar Tanzimattan sonra oluşturulmuştur. 1851'de Şeyhülislamlığa bağlı Emval-i Eytam Nezareti kurulmuştur. Kurulduktan bir yıl sonra müdürlük haline getirilmiştir. Buna ek olarak 1874'te "Meclis-i İdare-i Emvali Eytam" adıyla meclis kurulmuştur. 1908'de Eytam İdanat Sandığı adını almıştır. Ancak Eytam idaresi taşrada pek teşkilatlanamamıştır⁴.

1865'te açılan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, yetim ve kimsesiz çocukların eğitimi ve terbiyesini amaç edinmesine rağmen mevcut ko-

⁴ Hikmet Zeki Kapıcı, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Yetim**, İstanbul, Kriter Yayınları, 2016, s.22-26.

şullar buna izin vermemiştir. Bu ilk sivil girişimi, 1868 tarihli Dersaadet Belediye İdaresine yetim, fakir ve kimsesiz çocukların terbiyesi konusunda görev verilmesi izlemiştir⁵.

Tuna Valiliği yapan Mithat Paşa, yetim ve kimsesiz olan çocukların bakımının yanı sıra eğitim yoluyla meslek edinmelerini sağlayacak olan ıslahanelerin kurulmasını sağlamıştır. ıslahaneler, erkekler için Nis'te, Sofya ve Ruscuk'ta, kızlar için ise 1872'de Ruscuk'ta açılmıştır. Başarılı olması üzerine imparatorluğun birçok bölgesinde açılmıştır⁶.

1872'de açılan Darüşşafaka, yetim ve kimsesiz Müslüman çocuklara eğitim veren ilk sivil lisedir; 1895'te açılan Darülaceze ise birçok kimsesiz çocuğun bakımını üstlenen kurum olmuştur⁷. 1877'de açılan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, cephe gerisinde kalan kimsesiz ve yetim çocuklara imkanları ölçüsünde hizmet vermeye çalışmıştır. Ancak savaşın zarar gören bütün kesimlere hizmet etmek olduğundan, şehit yetimleri sorununa yeterince destek olamamıştır.

1897'de Yunanlılarla yapılan savaş sırasında şehit çocukları ve ailelerine yardım toplamak amacıyla cemiyetler tarafından faaliyetler yapılmış, kampanyalar düzenlenmiştir. Bu süreçten sonra toplumsal duyarlılık giderek artmıştır. Bu durum devleti yeni ve kapsamlı önlemler almaya itmiştir. Savaşlar ve göçler nedeniyle yetim ve kimsesiz çocukların sayısının artmış olması ve kurumsal anlamda faaliyetin olmaması nedeniyle yetim çocukların sorunu çözülememiştir.

II. Abdülhamid döneminde kurulan ve yetimlerin bakım ve eğitimi için en önemli kurum Darü'l-Hayr-ı Âli'dir. 1903'te açılan bu kurum, ıslahaneler gibi yetimlerin barındırılmasını, eğitilip meslek ettirilmesini amaçlamış; ancak sınırlı sayıda ve sadece Müslüman erkek

⁵ Makbule Sarıkaya, **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2011, s.17-18.

⁶ Kapıcı, s.42-44.

⁷ Sarıkaya, s.17-18.

yetimlere hizmet verebilmiştir. Maarif Nezareti'ne bağlı olan bu kurumlar, 1909'da Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra kapatılmış ve öğrenciler çeşitli illerdeki yatılı okullara dağıtılmıştır⁸.

1908 dönemine kadar yetimler ve kimsesiz çocukların bakım ve eğitimine yönelik olarak açılan kurumlar ve yapılan çalışmalar ihtiyacı karşılamaktan oldukça uzaktır. Sosyal devlet anlayışının henüz gelişmediği bu dönemde geleneksel yardımlar dışındaki çalışmalar kişisel çabalardan ibaret kalmıştır. II. Abdülhamid sorunu çözmekten çok iktidarını güçlendirmek amacıyla fakir kesimlere yardıma yönelmiş; Darülaceze ve Darülhayr gibi kurumlar açarak “fakirlerin babası” ünvanını kazanmıştır. Ancak tüm bu yardımlara rağmen, sorunların nedeni ortadan kaldırılmadıkça ve binlerce yetimin bakımı ve eğitimini kapsayacak düzeyde ve sürekliliği olan kurumlar açılmadıkça kalıcı bir çözüm elde edilemeyecektir.

2. Balkan ve I. Dünya Savaşlarında Şehit Çocukları ve Yetimlerin Korunması

II. Meşrutiyet döneminde çocukluk kavramı, giderek vatandaşlık temeli üzerine oturtulmaya çalışılmıştır. İttihat ve Terakki meşrutiyeti korumak ve sürekliliğini sağlamak adına çocukları, devletin ve toplumun bir unsuru olarak görmüştür. Çocuklar Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın etkisiyle “küçük yurttaşlar” olarak görülmüş ve vatansever olarak yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Modern çocukluk giderek, Türklüğü ve vatani kurtaracak “minik askerler”e dönüşmüştür⁹. İttihatçılar ilk iktidar yıllarında şehit çocukları ve yetimler konusunda herhangi bir girişimde bulunmamış; tersine II. Abdülhamit'in açtığı kurumları da kapatmıştır.

⁸ Ersoy-Dikici, s.586; Kapıcı, s.62-65.

⁹ Güven Gürkan Öztan, **Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası**, 3.B., İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019, s.41-56.

Balkan Savaşı başladığı dönemde Trablusgarp'ta babalarını şehit veren çocukların yatılı okullara ücretsiz kabul edilmeleri ve eğitimlerinin sağlanması konusunda yasa çıkarılmıştır¹⁰. Bu yasanın çıkarılmasıyla cepheye sevk edilen subay ve erlere geride bıraktıkları çocuklarının devlet tarafından korunacağı ve eğitimlerinin sağlanacağı konusunda mesaj verilmiştir.

İttihat ve Terakki hükümetlerinin Balkan Savaşı'nda sonra benimsediği Türkçülük politikası bu kurumlara bakışı etkilemiştir. Babaları vatan yolunda şehit olanların çocuklarına, geleceği kuracak ve yaratacak Türkler olarak bakılmaya başlamıştır. Bu nedenle eğitim programları İttihat ve Terakki'nin tüm okullar için hazırladığı programlar gibi "milli nesil" yaratma amacına yönelik olacaktır.

Harbiye Nezareti askeri rüştiye ve idadilere açık olan kontenjanlara öğrenci alımında önceliğin şehit çocuklarına verilmesini sağlamıştır¹¹. Şehit çocuklarının eğitimi ile ilgilenmek üzere komisyon kurulması gündemi meşgul etmiştir. Savaş döneminde şehit çocukları ve aileleri için yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Bunlardan biri de Çanakkale'de şehit olanların çocuklarının eğitimi için yapılmış ve toplanan 1000 lira bu yetimlerin eğitimi için kullanılmıştır¹². 1912'de kurulan Hilal-i Ahmer'in Hanımlar Şubesi şehit çocuklarının bakım ve eğitimi ile ilgili çalışmalara destek vermişlerdir.

2.1. Darüleytamlar

Balkan Savaşları'nda çok sayıda şehit verilmesi ve toprak kayıpları sonucunda yetimlerin ve kimsesiz çocukların sayıları oldukça artmıştı. Alınan ağır yenilgi toplumda bir travmaya neden olmuştur. Devlet daha kendini toplamaya fırsat bulamadan I. Dünya Savaşı'na katılmıştır. Giderek artan şehit çocuğu öksüz ve yetimler karşısında Maarif

¹⁰ Halil AYTEKİN, **İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, Ankara, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Matbaası, 1991, s.147'den aktaran, Cüneyd OKAY, "Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk", **Osmanlı 5 Toplum**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.492.

¹¹ **B.O.A.**, DH.İ.UM.89-2/1-52, s.2.

¹² Kıranlar,s.76, 188.

Nazırı Ahmet Şükrü Bey, Darüleytamların kurulması hakkındaki 13 Kasım 1914'te bir yasa çıkarılmasını sağlamıştır¹³. I.Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle Osmanlı topraklarını terk eden İngiliz, Fransız ve İtalyanların boşalttıkları binaların Darüleytam olarak kullanılmalari kararı alınmış ve uygulama başlatmıştır. Ancak, Darüleytamların resmi kuruluş tarihi 2 Nisan 1917'dir. Darüleytamlar bir genel müdürlük altında toplanmış ve Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır¹⁴.

Darüleytamların nizamnamesi 1917'de çıkarılmıştır. Nüzamnamesinde, darüleytamların kuruluş amacının şehit çocuklarını korumak ve gözetmek, iyi yetiştirerek bu geleceğe hazırlamak ve vatan için yararlı bir birey haline getirmek olduğunu belirtilmiştir. Şehit kanıyla kazanılan bağımsızlığı koruyacak ve geleceği kuracak olanların, şehit çocukları olacağı savunulmuştur¹⁵. Bununla birlikte Darüleytamların kurulma nedenlerinden biri de İtilaf Devletleri'ne mensup misyonerlerin açtıkları yüze yakın yetimhanenin I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine kapatılması ve buralarda kalan çok sayıda Müslüman yetimin ortada kalmasıdır. Maarif Nezareti bütçeye ek yaparak bu kurumların Darüleytam adıyla devamını sağlamıştır¹⁶.

Başlangıçta bu kurumlara tüm yetimler ve kimsesizler alınmaktaydı. Ancak taleplerin hızla artması üzerine yayınlanan kararname ile alımlara sınırlama getirilmiştir. Buna göre; birinci derecede silah altında iken ölen yada sakatlanan subay ve erlerin çocukları ile göçmen maaşından mahrum olan çocukların alınmaları kararlaştırılmıştır¹⁷.

Savaşın ağır seyri karşısında 1915'te hükümet şehit çocukları vergisi koymuştur. Ayrıca çeşitli vergilerden belli oranlarda miktarı ayı-

¹³Ersin Müezzinoğlu, "I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Hima-yesi ve Eğitimi: Darüleytamlar", **History Studies**, Volume 4/1 (2012), s.400-401.

¹⁴ Okay, s.493.

¹⁵ Müezzinoğlu, s.401.

¹⁶ Yahya Akyüz, "Türkiye'de Anaokullarının Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi," **I. Uluslararası Çocuk Kültürü Kongresi**, 6-8 Kasım 1996, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 1997, s.155-156.

¹⁷Müezzinoğlu, s.401; Kapıcı, s.99.

rarak, darüleytam bütçesine kaynak yaratmaya çalışmıştır. Bu kuruluşların bütçesi çocukların hem barınmaları hem de eğitimleri için olduğundan epey kaynak gerekiyordu. Açılan Darüleytamların sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte yüzün üzerinde olduğu sanılmaktadır. 1916'da bu kurumlarda beş bini kız olmak üzere toplamda 20 bin civarında çocuk barınmaktaydı. Savaşın sonlarına doğru maddi yetersizlikler nedeniyle pek çoğu kapatılmak zorunda kalmıştır¹⁸. 1917'de çocuk sayısı yarı yarıya düşerek, 11 bin civarına inmiştir¹⁹. 2-17 yaş arasındaki çocukların kaldığı bu kurumlarda, öncelik şehit çocuklarına verilmesine rağmen, darüleytamda kalan çocukların sadece %30'u şehit çocuklarından oluşmaktaydı. Hükümetin aldığı önlemler şehit çocuklarının büyük bir kısmının bakımını ve korunmasını sağlamaya yeterli olmamıştır. Mütarekenin imzalanmasından sonra ise, İtilaf Devletleri darüleytamlar olarak kullanılan binalarının boşaltılarak kendilerine geri verilmesini istemeleri üzerine çoğu kapanmış, barınan çocuk sayısı iyice azalmıştır. Mütareke döneminde yetim çocuklar kaderlerine terk edilmek zorunda kalmıştır.

2.2. Himaye-i Etfal Cemiyeti

Himaye-i Etfal Cemiyeti ilk olarak 1908'de Kırklareli'nde Doktor Fuad Bey tarafından kurulmuştur. Yerel nitelikli olan ve başkanlığını Dr. Fuad'ın yaptığı cemiyet, I. Balkan Savaşı'na kadar faaliyet göstermiştir²⁰.

I. Dünya Savaşı'nın uzaması ve devletin ekonomik sıkıntıları, Gayrimüslim ve Müslüman yetimlerin bakımı savaş boyunca en önemli sorunlardan biri olmuştur. Darüleytamlar sınırlı sayıda öksüz ve yetimlere ulaşabiliyordu. Bu ortamda İstanbul'da yetim ve kimsesiz çocukların bakımını ve korunmasını sağlamak üzere sivil bir girişim olarak Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulmuştur. 6 Mart 1917'de İsmail Canbulat

¹⁸ Okay, s. 493.

¹⁹ Akyüz, s.156.

²⁰ Fuad Umay, **Hayatım**, Ankara, 1961,

Bey'in öncülüğünde ve tamamı İttihatçı olarak bilinen kişiler tarafından kurulmuştur²¹. Kurucu başkanı İsmail Canbulat Bey'dir. Kurucu ve yöneticilerinin kimliği, cemiyetin İttihatçı iktidarla yakınlığını ortaya koymaktadır.

Himaye-i Etfal Cemiyeti 11 Ağustos 1917 tarihinde kamuya yararlı dernek statüsünü kazanmıştır. Kısa zaman içinde önce İstanbul'da, daha sonra Anadolu'nun pek yerinde ve hatta yurt dışında da şubeler açarak, çok sayıda yetim ve kimsesiz çocuklara hizmet vermeye çalışmıştır. Kuruluşundan hemen sonra cemiyetin "hanımlar heyeti" oluşturulmuştur²².

Cemiyetin üyeleri yayınladıkları beyannamede, vatani savunmak, şan ve şerefini korumak için kanların döküldüğü bir zamanda, geleceğin büyükleri olacak olan vatan evlatlarını aşıktan, sefaletten ve cezaletten kurtararak medeniyet yoluna sevk etmek için ellerinden gelen her şeyi yapacaklarını belirtmişlerdir. İlk faaliyet olarak da Harbiye Nezareti'nin savaş bölgelerinden toplayıp getirdiği beşyüz çocuğun bakımını üstlenmek olmuştur. 0-13 yaş arasındaki bütün yetimleri din, ırk, cins, mezhep ayrımı gözetmeden kabul etmiştir. Mütareke dönemine gelindiğinde ise, Gayrimüslüm çocukları artık Darüleytamlara değil Kızılhaç veya kendi dini ve etnik toplulukların açtığı yetimhanelere gönderildiğinden, sadece Müslüman çocuklarına hizmet vermeye başlamıştır²³. Cemiyetin bu çabalarına başta İttihat ve Terakki, Hilal-i Ahmer, Müdafaa-i Milliye ve kadın derneklerini destek sağlamışlardır.

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin faaliyetleri İttihat ve Terakki hükümetleri tarafından çok yararlı görüldüğünden, İstanbul dışında özellikle cephelere yakın yerlerdeki bölgelerde şubeler açmaları için Dahiliye Nezareti aracılığıyla zaman zaman cemiyet idarecilerine çağrıda

²¹ Okay, "Osmanlı Devleti'nde Kimsesiz Çocukları Barındırmak Üzere Kurulan Bir Kurum:Himaye-i Etfal Cemiyeti (1917-1923)", **Osmanlı 5 Toplum**, s.497.

²² Sarıkaya, s.37-39.

²³ Okay, "Osmanlı Devleti'nde Kimsesiz Çocukları Barındırmak Üzere Kurulan Bir Kurum: Himaye-i Etfal Cemiyeti (1917-1923)", s.497-98, 500.

bulunulmuştur²⁴. Bu çağrılar savaşın sonlarına doğru yetim ve kimsesiz çocukların sayılarının artmasından kaynaklanmaktadır. Bu şubelerin açılabilmesi için de yardımlar ve devletin kısmi desteği dışında büyük bir geliri olmaması cemiyetin istediği biçimde faaliyetlerini yaygınlaştırmasına engel olmaktadır. Özellikle taşrada şubeleri sınırlı kalmıştır.

Mütareke döneminde faaliyetlerine devam eden Himaye-i Etfal Cemiyeti, ilk zamanlar Ankara'da milli bir hükümet ile herhangi bir iletişim sağlamamıştır. 30 Haziran 1921'de Ankara'da kurulan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti ile görüşmeye başlamış; ancak, 1923'te Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne bağlanarak onun şubesi haline gelmiştir²⁵.

2.3. Savaş Yıllarında Şehit ve Kimsesiz Çocuklara Yönelik Yardım Etkinlikleri ve Çocuklar İçin Kutlanan Bayramlar

1897'de Yunanlılarla yapılan savaş sırasında şehit ailelerine yardım toplamak amacıyla Fatma Aliye tarafından başlatılan kampanya, yardım faaliyetleri açısından ilk olarak kabul edilebilir. Cemiyet-i İmdadiye, Teali Nisvan, Esirgeme Cemiyeti, Hilali Ahmer Kadınlar Heyeti ve Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi birçok cemiyet Balkan ve I. Dünya savaşlarında asker ve şehit ailelerine ve yetimlere yardım toplamak amacıyla kampanyalar düzenlemişlerdir.

Konu başlığımızla benzer biçimde olmasından dolayı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin "Çiçek Günü" üzerinde kısaca durmak gerekir. Cemiyete yardım toplamak amacıyla 1913'te Hanımlar Heyeti tarafından, Ramazan Bayramı'nın ilk günü "Hilal-i Ahmer Çiçek Günü" olarak kabul edilmiştir²⁶. Çiçek Günü'nde cemiyetin kadın üyeleri ve mektepli çocuklar ellerindeki kırmızı ay sepetleriyle çiçek şeklindeki

²⁴ B.O.A., DH.UMVM, 124.149.1.

²⁵ Sarıkaya, s.43-47.

²⁶ Mesut Çapa, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, 2.B., Ankara, Türkiye Kızılay Cemiyeti, 2010, s.47,63.

kırmızı aylı rozetleri satmaktaydılar²⁷. Bu tarihten sonra geleneksel hale gelmiş ve cemiyetin önemli gelir kalemlerinden biri olmuştur. Bugün bir bayramdan çok yardım toplama amaçlı bir etkinlik olarak değerlendirilmiştir.

Yardım toplama etkinliklerini bir program çerçevesine oturtmak için 1909'da kabul edilen Cem-i İnanat Nizamnamesi 1915'te geliştirilerek yürürlüğe konulmuştur. Yardım toplamada hangi yöntemlerin yapılabileceği belirtilmiştir. Yardım toplamada en eski yöntemlerden biri cemiyet adına kutu dolaştırmaktır. Darüleytamdaki şehit çocukları güzelce giydirilip ellerine kutular verilerek İstanbul sokaklarında halktan yardım toplamışlardır²⁸. Bunun dışında çay ziyafetleri, yaz eğlenceleri, tiyatro ve gösteriler, Türk pazarı, eşya piyangoları, rozet ve pul satışları, çocuklar arasında sağlık ve güzellik yarışmaları da yardım amaçlı etkinliklerdendir.

Meşrutiyetin ilanından itibaren dini bayramlar dışında ulusal nitelikli yeni bayramlar belirlenmiş ve kutlanmaya başlamıştır. Meşrutiyetin ilan edildiği gün olan 10 Temmuz zaten Hürriyet Bayramı olarak kabul edilmişti. Balkan Savaşları'nda yaşanan ağır yenilginin yaraları daha sarılmadan dünya savaşına girilmesi ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak tüm toplumu olumsuz etkilemişti.

İttihat ve Terakki iktidarı savaşın ağır koşullarına rağmen, halkın moralini yükseltmek ve umut aşılacak için I. Dünya Savaşı yıllarında yeni bayramlar icat etmiştir. Sürekliliği olmayan ve tüm ülkede kutlanmayan bu bayramlar çoğu kez başkent ile sınırlı kalmıştır. Bunlardan ilki 1916 yılının 15 Mayıs'ında kutlanan "Çocuklar Bayramı"dır. İstanbul'un Kağıthane semti kutlamaların merkezi olmuştur. İstanbul'daki okulların büyük bir kısmının katıldığı bu bayramda yarışmalar, futbol maçları, jimnastik gösterileri yapılmış; çocuklar hep birlikte

²⁷ Seçil Akgün, "Cumhuriyet Duyurulurken Geride Bırakılmayan Bir Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 39 (Nisan), 2012, s.117.

²⁸ Kıranlar, s.343.

şarkılar ve marşlar söylemişlerdir. Çocukların gülüp eğlendikleri ve neşe içinde geçen bu bayram kutlaması geçit resmiyle son bulmuştur²⁹.

1916-17 yıllarında Mart sonu Nisan başında kutlanan “Ağaç Bayramı” ise, Anadolu’da Erdek’de ve Eskişehir’de kutlanmış ve okullardan gelen çocuklar katılmıştır. Ağaç sevgisini aşlamaya yönelik olan bayramda fidanlar dikilmiş, şarkılar söylenmiştir. Neşeli bir gün geçiren çocuklar sevinçle evlerine dönmüşlerdir. Bir de “Çiçek Bayramı” adıyla çocuklar tarafından kutlanan bir bayramdan söz edilmektedir³⁰. 18 Mayıs 1922 tarihli bir gazete haberinde 1918’de İzmir poligonunda şehit çocukları yararına yapıldığından söz edilmektedir³¹ Okay’ın makalesinde ise tek bilgi 1917’de yapıldığıdır³². Ancak nerede ve nasıl yapıldığı, ne zaman yapıldığı konusunda yeterli bilgiye ulaşamadık. Ancak bazı kaynaklarda 1 Mayıs tarihi Çiçek Bayramı olarak nitelendirilmiştir³³.

Bursa’da 1917’de 3. Mektepliler Bayramı kutlanmıştır. Bugünde çocuklar düzenlenen eğlencelerle mutlu ve neşeli bir gün geçirmişlerdir. Edirne’de yapılan bayram kutlamasında geçit töreni sinematograf tarafından görüntülenmiştir³⁴.

1916’da ilk olarak Selim Sırrı tarafından İdman Bayramı kutlamaları yapılmıştır³⁵. 1917’deki bayram kutlaması ise Maarif Nazırı Ahmet Şükrü tarafından organize edilmiştir. Okullar çok sayıda öğrenciyle katılmışlar; yarışmalar ve gösteriler yapmışlardır³⁶. Araba yarışları, ha-

²⁹ Okay, “Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuklar”, s.493.

³⁰ **A.g.e.**, 493.

³¹ “Yakında Şehrimizde Çiçek Bayramı Yapılacak”, **Anadoluda Yenigün**, 18 Mayıs 1338, s.1.

³² Okay, “Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuklar”, s.493.

³³ Esmâ Torun Çelik, “Türk Kadın Kahramanlarından Kara Fatma”, **Turkish Studies**, Volume II/16 Fall 2016, s.145.

³⁴ Üçüncüsü denildiğine göre ilk 1915’te yapılmış olması muhtemeldir. **A.g.e.**, s.494.

³⁵ Efkan Canşen, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Spor Politikaları”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran 2015, C 17, S 1 (33-48), s.37.

³⁶ Okay, “Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuklar”, s.494.

lat çekme, kaşık içinde yumurta taşıma ve çocuk güzellik yarışması yapılmıştır. Kadıköy’de yapılan bu etkinliğin bilet fiyatları da mevkie göre belirlenmiştir³⁷.

İttihat ve Terakki hükümetleri yeni bayramlar icat ederek kutlanmasını sağlayarak öncelikle savaş nedeniyle büyük sıkıntılar yaşayan halka özellikle de çocuklara moral ve umut kazandırmayı amaçlamış olabilirler. Bununla birlikte savaşın uzun sürmesi nedeniyle halkın yılgın ve bıkkın düşmesinden de endişe etmiş olabilirler. Bayramlar düzenleyerek, devletin güçlü bir biçimde ayakta olduğu ve savaşı kazanacağı mesajı da verilmek istenmiş olabilir. Savaşların kazanılabilmesi için toplumun tek vücut olarak bütünleşmesi şart olduğundan bayramlar yoluyla toplumu bütünleştirmek de amaçlarından biri olabilir. Bununla geleceğin vatandaşları olan Türk çocuklarına, onları unutmadıkları, önemsediklerini göstermek de bayramların icat nedenleri arasındadır. Yeni icad edilen bayramlar İttihatçı iktidarı amacına tam olarak ulaştıramadı belki ama vatansever ve milli bir nesil yetiştirmede epey mesafe almasına neden olmuştur. Milli Mücadele bu vatansever genç nesille gerçekleştirilmiş ancak, kendisini yetiştiren iktidara yaşam hakkı tanımamıştır.

3. Milli Mücadele’de Şehit Çocukları ve Yetimlere Yönelik Girişimler

TBMM’nin açılmasından sonra sadece işgalci güçlere karşı mücadele edilmemiş, aynı zamanda yeni bir devlet kurmak içinde de kurumsal çalışmalar yapılmıştır. Yaklaşık olarak on yıl aralıksız bir savaş süreci yaşanmıştı. Özellikle dört yıl süren ve geniş bir alanda savaşılan I. Dünya Savaşı toplumu derinden etkilemiştir. Babalarını cephede kaybeden veya sakat kalarak terhis edilen askerlerin çocuklarının yanı sıra çok sayıda ailesini kaybetmiş, kimsesiz göçmen çocukları en kötü koşullarda hayatta kalma mücadelesi veriyorlar, çoğu kere de bu mücadeleyi kaybediyorlardı. TBMM’nin açılmasıyla yetimlerin sorumluluğunu büyük ölçüde Ankara Hükümeti devralmak zorunda kalmıştı.

³⁷ Kıranlar, s.332.

Her yerde perişan biçimde dolaşan yetimler bir yana, uzun savaşlardan yorgun ve bitkin düşen, ailesi ve çocuklarının akibetinden endişe duyan askerler, cepheye gitmek istemiyorlar, kaçıyorlardı. Askerden kaçmalarının tek nedeni bu değildi tabii ki. Bu ortamda düzenli orduyu kurmakta bile çok zorlanılmış ve gerekli zorlayıcı tedbirler alınmıştır. Bununla birlikte cepheye giden askerlerin aileleri ile ilgili endişelerini ortadan kaldırmak için de sosyal devletin gerektirdiği bazı politikaların geliştirilmesi gerekiyordu. TBMM asker ailelerinin toprağının ekilmesi ve maddi yardım yapılması gibi bazı önlemler almıştır. Ancak savaşlar nedeniyle sadece şehitlerin çocuklarının sayısı bile onbinleri buluyordu. Buna kimsesiz göçmen çocuklarını ve savaşın ağır koşullarından dolayı anne babalarını kaybedenleri de eklediğinizde bu sayının yüzünü bulabileceği tahmin ediliyordu. Türk halkının top yekün bir mücadele içine girdiği bu dönemde, mücadeleyi kazanmak için yetimler sorununu ele alması ve çözüm üretmesi gerekiyordu. Bir de buna geleceğin Türkiye'si'ni oluşturacak milli nesil oluşturma amacını da kattığımızda Ankara Hükümeti'nin yetimler sorunuyla ilgilenmesini ve bir çözüm yolu bulmasını zorunlu hale getiriyordu.

3.1. TBMM'nin Şehit Çocukları ve Yetimler Konusundaki Faaliyetleri

Mütareke döneminde İstanbul'daki ve taşradaki darüleytamların bir çoğu kapatılmış; varolanlar da sahipsiz kalmıştı. Daha TBMM açılmadan önce ordu birlikleri kendi bölgelerindeki şehit ve kimsesiz çocukların bakımı ve korunması konusunda önlemler almaya çalışmışlardır. Özellikle 15 Kolordu Komutanı olan Kazım Karabekir Paşa'nın, Doğu Anadolu'daki savaş bölgelerinden topladığı 3-13 yaş arasındaki sahipsiz çocukların bakımı ve eğitimi konusundaki çalışmaları takdire şayandır³⁸.

TBMM'nin açılmasından sonra 2 Mayıs 1920'de çıkarılan İcra Vekilleri Teşkilî hakkındaki yasayla Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye

³⁸ Kazım Karabekir, **Çocuk Davamız II**, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s.33-35.

Vekaleti kurulmuş ve Anadolu'da faaliyet gösteren darüleytamlar başta olmak üzere, yetim ve öksüzlerin bakıldığı bütün kurumlar bu vekaletle bağlanmıştı³⁹. Dönemin sosyal yardımının merkezi konumunda olacak olan söz konusu vekalet, varolan darüeytamların yeniden düzenlenmesi ve yenilerinin açılması konusunda faaliyetlere girişmiştir. Darüleytamlarda daha çok çocuğun bakılması için gerekli önlemlerin alınmasının yanı sıra öncelikle Yunan işgalleriyle zarara uğrayanlar için Denizli'de ardından da Fransız işgallerinin ve Ermenilerin zarara uğrattığı Adana ve Antep'te yeni darüleytamlar açmıştır. Hemen arkasından da Amasya, Tarbzon, Aydın, Elazığ, Erzincan, Konya ve Kayseri illerindeki darüleytamlar yeniden düzenlenerek kapasiteleri arttırılmıştır⁴⁰. Ankara Hükümeti işgal bölgelerinden başlayarak bu düzenlemeleri yapmıştır. 5 Aralık 1922'ye gelindiğinde ise Darüleytamların tek çatı altında toplanıp, yönetimi için müdürlük oluşturulmuş ve bu müdürlüğün Sıhhiye ve Muanet-i İçtimaiyye Vekaleti'ne bağlanması kararlaştırılmış, TBMM Sosyal Yardım Komisyonu tarafından denetlenmesi de sağlanmıştır. Hazırlanan yönetmelikle kurumun nasıl yönetileceği, nasıl bir eğitim verileceği de belirlenmiştir. Öncelikli olarak şehit çocuklarının alındıktan sonra kalan yerlere muhacir ve diğer yetim çocukların kabul edilmesi yönetmelikte belirtilmiştir⁴¹.

Şehit ailelerine yapılan yardımlar da Milli Mücadele'de sosyal yardım anlamında oldukça önemlidir. TBMM Hükümetleri şehit ailelerine yardımı, geçici ve bir lütuf gibi olmaktan ve keyfilikten çıkarmıştır. İşgalcilere karşı verilen mücadelede çok sayıda şehit verildiğinden ve onların aileleri ve çocukları perişan olduğundan bazı önlemler alınması zorunlu hale gelmiştir. Şehitlerin ve gazilerin ailelerinin durumlarının düzeltilmesi ve şehit çocuklarının eğitimi için bir komisyon ku-

³⁹ Sarıkaya, s.23.

⁴⁰ Yaşar Battal, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kısmetsiz Çocuklar ve Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Faaliyetleri (1923-1938), *New Trends in Social Sciences V*, 2018, Pogo-rica, s.689.

⁴¹ A.g.e., s.692; Sarıkaya, s.23.

rulmuştur. Ayrıca 1921'den itibaren de şehit ailelerine maaşlar verilmeğe başlanmıştır⁴². Himaye-i Etfal'in Katibi Umumisi olmakla birlikte kurulmasında ve faaliyetlerinde en çok emeği geçen Dr. Fuad Bey Temmuz 1922'de Sıhhiye Vekilliği'ne getirilmiştir. Fuad Bey bir süre sonra da cemiyetin başkanlığını üstlenecektir. Yetimler ve kimse-siz çocukların içinde bulunduğu zor koşulları en iyi bilenlerden biri olan Fuad Bey'in Sıhhiye vekilliğine getirilmesi, yetimlerin korunmasına ve bakımına verilen önemi ortaya koymaktadır.

Açılan darüleytamlar hiçbir zaman yeterli olmamış, halktan bu konuda yardım istenmiştir. Batı cephesinde başlayan savaşlar yeni şehit ve yetim sayıları gün gün artış göstermiştir. Bu nedenle Hilal-i Ahmer Hanımlar heyetine başkanlık eden Halide Edip Hanım'ın öncülüğünde şehit evlatlarına yardım sağlamak amacıyla "Şüheda Evlatları Anaları Heyeti Birliği" kurulmuştur⁴³. Vilayet hanımlarına gazeteler aracılığıyla seslenilerek onların da illerinde her ilin kendi şehitlerinin çocuklarına bakması için örgütlenmeleri istenmiştir⁴⁴. Bu arada şehitlerin yetimlerine analık etmek üzere Ankara'da yine Halide Edip'in girişimiyle Cemiyet-i Hayriye kurulmuştur. Yaptıkları toplantılarla yardım toplamayı sürdürmüşlerdir⁴⁵. Birçok kentte kadınlar kendi örgütlerini kurarak, illerindeki şehitlerin yetimlerine destek olmaya çalışsalar da, ülkenin içinde bulunduğu durum dolayısıyla yine de yeterli olmamıştır.

Görüldüğü gibi devletin yanı sıra kişiler de şehitlerin çocuklarına yardım sağlamak için adeta seferber olmuşlardır. Cemiyetler kurarak, yardım toplamak için etkinlikler yapmışlardır. Bu konuda özellikle Anakara basını bu faaliyetlere halkın katılımını sağlamak için propaganda yapmışlardır. Himaye-i Etfal Cemiyeti de bu kapsamda kurulmuştur.

⁴² Kıranlar, s.188-190.

⁴³ "Şüheda Evlatları Anaları Heyeti," **Vakit**, s.1.

⁴⁴ **Anadolu'da Yenigün**, 17 Nisan 1921, s.1; **İleri**, 18 Nisan 1921; **Vakit**, 18 Mart 1921,s.1.

⁴⁵ "İstiklal Şühedası Evlatları Anaları", **Anadolu'da Yenigün**, 9 Mayıs 1921, s.1.

3.2. Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Kurulması

Milli Mücadele'nin örgütlenme döneminden itibaren şehit çocuklarının ve yetimlerin bakımı ve eğitimi gündemdeki yerini hep korumuştur. Darüleytamların yetmemesi ve şehit çocuklarının sefalet içinde bulunması, yetimlerin sayılarının sürekli artması cemiyetin kurulma gerekçelerini teşkil etmiştir. Batı cephesinde yapılan savaşlar Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurulma sürecini etkilemiştir. Haziran ortalarından itibaren cemiyetin kurulması konusunda toplantılar yapılmaya başlanmıştır. Cemiyet resmi olarak kuruluşunu açıklamadan kuruluş haberleri Ankara gazetelerinde yer almıştır. Sevinçle karşılanan bu cemiyetin “Himaye-i Eytam” adıyla kurulacağı ve vatanını korumak için canını feda etmekten kaçınmayan şehitlerin çocuklarının bakımını ve eğitimini sağlamak amaçladığı belirtilmiştir⁴⁶.

Nihayet 30 Haziran 1921 tarihinde Hakimiyeti Milliye Matbaası'nda perdesi olmayan, on sandalye ve bir masanın bulunduğu küçük bir odada kurulmuştur. On kişi olan kurucu üyeler ikişer lira verecek 20 lira ile işe başlamışlardır⁴⁷. Cemiyet, Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti adıyla kurulmuş ve nizamnamesi hazırlanmıştır. Cemiyetin isminin başına Ankara kelimesinin konulması İstanbul'dan ayrı olduklarını göstermek için olabilir. Cemiyetin kuruluşuna Bolu Mebusu Doktor Fuad Bey öncülük etmiştir. Cemiyetin başkanlığına Eski Hariciye Vekili ve İstanbul Mebusu Ahmet Muhtar; Katibi Umumiliğine ise Bolu Mebusu Fuad Bey seçilmiştir. Cemiyetin kurucularının tamamı ya mebus veya devlet görevlileridir; TBMM Başkanı Mustafa Kemal cemiyeti himayesine alarak, fahri başkanı olmuştur⁴⁸. Bu durum cemiyetin kurulması konusunda devletin öncülük ettiğini göstermektedir. Meclis'teki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu cemiyetin kurulmasına katkı sağlamıştır. İstanbul'daki cemiyet ile

⁴⁶ “Yetimler Meselesi,” **Anadolu'da Yenigün**, 24 Haziran 1921, s.1.

⁴⁷ **Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun Küçük Bir Tarihçesi 1921-1939**, Ankara, Resimli Ay Matbaası, 1940, s.3.

⁴⁸ “Himaye-i Etfal”, **Anadolu'da Yenigün**, 1 Temmuz 1921, s.2; **Hakimiyeti Milliye**, 1 Temmuz 1921, s.1.

nizamnameleri, kurucuları ve amblemleri konusunda benzerliği söz konusudur. Cemiyetin kurulmasıyla Anadolu'daki yetimler sorununun büyük ölçüde çözüleceği kanaati doğmuştur.

Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin hazırladığı nizamnameye göre, cemiyet “evvela şehid çocukları ile, saniyyen harp malüllerinin ve harp felaketzedelerinin çocuklarına... ” hizmet verecektir. Ama bunlar dışındaki kimsesiz çocuklarla da ilgileneyeceği belirtilmiştir. Milli bir savaşın olduğu bir dönemde şehit ve gazi çocuklarının bakımlarına öncelik verilmesi, doğal kabul edilebilir. Çocuklarını ve ailelerini bırakıp cepheye vatan için gidenlerin çocuklarına bakmak hem bir bir görev, hem de millet için savaşan cephedeki askerlere bir borç olarak görülmüştür⁴⁹. Nizamname kitapçığında bütün kurucuların isimleri ve fotoğrafları yer almıştır. Cemiyetin, ambleminin hemen altına “Bugünün çocukları yarının büyükleridir” ifadesine yer vermesi, amaçlarının sadece şehit çocuklarına ve yetimlerine geçici bir barınak olma niyetinde olmadıklarını, temel amaçlarının bu çocukları eğitip devlete ve millete faydalı kişiler yetiştirmek olduğunu göstermiştir. Meşrutiyet döneminden itibaren “milli bir nesil” yaratma amacını artık Ankara'nın devraldığı açıkça görülmektedir.

Nizamnameye göre, cemiyetin gelir kaynakları ise şunlardır: Üyelerin yıllık aidatları; hükümet, vakıf gibi kurumların ödenekleri; cemiyetin kendi emval ve varlıklarından sağlayacağı gelirler; nakit paralarından elde edecekleri faizler; düzenleyecekleri sergi, müsamere, konferans ve çiçek satışlarından elde edecekleri hasılat ve halkın yapacağı yardımlar ve zekat gibi gelirler⁵⁰.

Cemiyetin ilk kongresinde, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili ve aynı zamanda Cemiyetin Katibi Umumisi Bolu Mebusu Doktor Fuat, ayrıntılı biçimde elde ettikleri gelirlerin kaynaklarını açıklamıştır. İlk kurulduğunda hemen faaliyetine başlayamayan cemiyet, gelir elde etmek için her türlü yolu zorlamaya çalışmıştır. Öyle ki, cemiyete

⁴⁹ Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Nizamnamesi, Ankara, 1337, s.3.

⁵⁰ A.g.e., s.26.

ait binanın bahçesi ve iki odası kiraya verilmiştir. Yurt dışından özellikle Azerbaycanlı soydaşlardan ciddi yardımlar geldiği belirtilmiştir. Bu noktada TBMM hükümetinin her türlü desteği kendilerine verdiği de altını çizmiştir⁵¹. Gelir kalemleri incelendiğinde, yöneticilerin cemiyetin gelirini arttırmak için gösterdikleri çaba hemen göze çarpmaktadır. Savaş yıllarında en çok gelir, halkın yaptığı yardımlardan sağlanmıştır.

Himaye-i Etfal Cemiyeti, ilk olarak Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın Ankara ve çevresinden topladığı babaları şehit olan 1500 şehit çocuğuna bakma sözü vermiştir. Devletten de biraz tahsisat alarak işe başlayan Cemiyet üyeleri çocukları gönüllü ailelerin yanına yerleştirdiler. Ancak köylü çocukları yeni ortamlara uyamadıkları için bir kısmı köyüne dönmüş, büyük bir kısmı da darüleytamlara yollanarak eğitimleri sağlanmıştır⁵².

Cemiyet 26 Teşrinisani 1337'de ise halkın genel çıkarlarına hizmet eden faydalı olan bir cemiyet statüsü kazanmıştır⁵³. İlk çalışma yılında on şube açan cemiyet 2234 yetim çocuğa hizmet vermiştir. Şube sayısı 1923'te 68'e çıkmıştır⁵⁴.

Cemiyetin gelirlerinin yeteri kadar olmaması hep sorun olmuştur. Cemiyetin posta ücretlerinden muaf tutularak, posta masrafından kurtulması konusunda Dr. Fuad Bey Meclis'e bir önerge vermiş ve 1 Şubat 1922'de İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir⁵⁵. Ankara'daki Himaye-i Etfal Cemiyeti, her fırsattan yararlanarak gelir elde etmeye çalışmıştır. Şehit çocuklarını mutlu kılmak ve yararlı birer vatan evladı yapma amacının yanı sıra, çocuk sağlığını öncelikli amaç olarak belirlemişti. Bu hizmeti sağlayabilmesi için para ve yetişmiş gönüllü kadınlar gerekmektedir.

⁵¹ "Himaye-i Etfal Kongresi...", **Anadolu'da Yenigün**, 23 Temmuz 1338, s.2.

⁵² Kongrede Dr. Fuad Bey, gelen çocukların durumları ve neler yapıldığı ile ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir.

⁵³ **BCA**, 030.18.01.01.4.39.3.

⁵⁴ Sarıkaya, s.64, 69.

⁵⁵ **BCA**, 030.18.01.01.4.46.17.

4. Şehitlerin Yetimleri İçin Çiçek Bayramı

Daha önce belirttiğimiz gibi, Çiçek Bayramı II.Meşrutiyet döneminde icad edilen birçok bayramdan biridir. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ilk kez kutlandığı belirtilmekle birlikte, neden, ne zaman ve nasıl kutlandığı konusunda yeterince bilgiye ulaşamadık. Ancak elimizde inceleme konusu ettiğimiz bayramın bütün detayları bulunmaktadır. Buna bakarak Çiçek Bayramı hakkında fikir edinmek mümkündür. 30 Mayıs 1922 tarihinde Milli Mücadele tarihinde ilk ve tek Ankara'da kutlanmıştır. 1950-58 döneminde ise Bahar ve Çiçek Bayramı adıyla sadece İstanbul'da festival havasında birkaç gün süren bir bayram kutlanmıştır⁵⁶.

4.1. Hazırlıklar

Milli Mücadele döneminde cephede savaşan ve vatanı için canını vermekten çekinmeyenlerin geride bıraktıkları çocuklar kutsal birer emanet olarak görülmüş ve onların bakımı, korunması ve eğitimlerinin sağlanması için bütün imkanlar kullanılmıştır. Cemiyetlerden ve örgütlerden de destek sağlanmıştır. Kadınlar şehit çocuklarının bakımı konusunda önemli katkılar sağlamışlardır. Batı cephesinde savaşların başlamasıyla birlikte şehit ve malül olanların çocuklarının devletin ve milletin kanatları altına alınması için birçok önlem alınmıştır. Şehit anaları birlikleri, Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi örgütlerin kurulması bu amaca yöneliktir.

Hilal-i Ahmer Kadınları Merkez Heyeti de Ankara'da yardım toplamak için etkinlikler yapmışlardır. Ankara gazetelerinde bayram öncesinde duyuru yaparak bayramın ilk gününün Hilali Ahmer Çiçek Günü olduğu ve bu çiçek rozetlerini göğüslerinde taşımanın şehit düşen veya yaralanan askerlere karşı şükran borcu olduğu vurgulanmıştır⁵⁷. 1921'de Ramazan Bayramının ilk günü olan 8 Haziran'da erkek

⁵⁶ Mustafa Mutlu, "İstanbul'da Halka Adanmış Bir Bayram: Bahar ve Çiçek Bayramı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 58, Bahar 2016, s.180. 177-194.

⁵⁷ Bayramdan önceki hafta her gün hatırlatılmıştır. "Bugün Hilal-i Ahmer Çiçek Günüdür", **Anadoluda Yenigün**, 5-8 Haziran 1921, s.1.

ve kız öğrenciler geleneksel hale gelen Çiçek Günü'nde kırmızı beyazlı kokartlar dağıtarak, cephede savaşan şehitlerin yetimlerine, gazilerin tedavilerine ve bütün yardıma muhtaçlara yardım eden Hilali Ahmer'e yardım toplamışlardır. Halk da bu kokartları alarak cemiyete şükran borcunu ödemiştir. O gün 800 lira sadece bu çiçeklerden sağlanmış⁵⁸. Hilal-i Ahmer Kadınları Merkez Heyeti, bayramın üçüncü günü öğleden sonra İnönü, Develi ve Şebinkarahisar şehit çocukları yararına millet bahçesinde eğlenceli bir müsamere düzenlemiş, Yusuf Akçura da konferans vermiştir⁵⁹.

Milli Mücadele döneminde ilk ve sadece bir kez kutlanan tek bayram olan Çiçek Bayramı, belki dünyada da örneği olmayan bir bayram niteliği taşımaktadır. Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından organize edilmiştir. Bu bayramın kutlanacağı konusundaki ilk haberler basından öğrenilmiştir. Anadolu'da Yenigün ve Hakimiyeti Milliye gazetelerinde 1922 yılının Ramazan Bayramı'nın 3. günü "Yetimler Günü", "Çiçek Bayramı", "Himaye-i Eftal'in Çiçek Bayramı" olarak anılmaya başlamıştır. Ankara'da yapılacak Çiçek Bayramı, "...Bizim saadetimiz için hayatlarını verenlerin çocuklarına iyi bir gün geçirtmek vicdan borcudur. Onların neşeleri biraz ferahdır" sözleriyle halka duyurulmuştur. Büyük Millet Meclis'nin arkasındaki Ayaş yolu üzerindeki çayırılıkta yapılacağı belirtilen bu bayramın mükemmel olması için hazırlıkların şimdiden başladığı vurgulanmıştır. "Babasızlar Bayramı" olarak da nitelendirilen bu bayramın bu yıl ilk kez kutlanacağı vurgulanmıştır. Ankara halkını bu bayram için hazırlanmaya davet eden yazıda, vatanın ve milletin saadeti için çocuklarını terk edip cepheye giden ve canlarını veren çocukların evlatlarına iyi bir bayram geçirtmenin tüm halkın görevi olduğu savunulmuştur. Esasen Çiçek Bayramının hazırlıklarını Himaye-i Etfal Cemiyetinin yaptığı, ancak

⁵⁸ **Anadoluda Yenigün**, 12 Haziran 1921, s.2.

⁵⁹ **A.g.g.**, s.2.

daha iyi geçmesi için halkın biraz gayret ve fedakarlık yapması gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁰

Çiçek Bayramı için hazırlanan çiçekler ve eğlencelerin daha önce Ankara'nın hiç görmediği bir tarzda olduğu iddiasında bulunan Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, Çiçek Bayramı için yapılan hazırlıkları yerinde incelemek üzere muhabirini bayramın yapılacağı alanı incelemesi için yollamıştır. Bayram alanı olarak Ankara çıkışındaki Ayaş Köprüsü'nün sol tarafındaki kademeli alan kullanılacaktır. Kademeli olarak hazırlanan seyirci yerlerinin sağı kadınlara, solu da erkelere tahsis edilmiştir. Kadın ve erkeklerin gezme ve yiyecek yerleri de ayrılmıştır. Koşu ve at yarışları için mükemmel yerler yapıldığı eğlence yerinin tamamının çamlarla süsleneceğini belirtmiştir. Bu alanı inceleyen muhabir, eğlenceler, yarışmalar, etkinlikler için her türlü ayrıntının izleyicilerin rahatlığı düşünülerek hazırlanmış olduğundan, halkın güzel ve mutlu bir gün geçireceğinden emindir⁶¹.

Bayram için yapılan hazırlıkları aktaran Anadolu'da Yenigün Gazetesi'nde ise, bayram için hazırlanan çayırılığın çam dallarıyla süslenip şirin bir orman havası verildiğini ve şimdiden çok güzel bir manzara oluşturduğu belirtilmiştir. Bayram alanının hazırlanmasında yüzlerce amele ve asker çalıştığı belirtilerek, bayramın önemine dikkat çekilmiştir. Okuyucularından şehit çocuklarının bu bayramını kutlamak için etkinliğe gitmeleri ve yetimleri sevindirmeleri, bunun vicdan borcu olduğu ifade edilmiştir. Bayramın programına da değinilen yazıda "...çiçek bayramında zafer amilleri bilhassa bugüne kudretli bir Anadolu seciyesi vermektedir" denilmektedir. Bayramın hazırlıkları

⁶⁰ Bu haberin ortasında çiçeklerle süslü bir araba içinde güzel giyimli küçük bir kız çocuğu ve yanında da başı açık bir kadının fotoğrafı yer almıştır. Fotoğrafın altında "Çiçek Bayramına iştirak edecek olan Nermin Hanım... Nermin Hanım 1334 senesi Haziranında İzmir polikonunda evladı şüheda menfaatine yapılan Çiçek Bayramı müsamesesinde birinciliği kazanmış idi." sözleri yazılıdır. **Anadoluda Yenigün**, 18 Mayıs 1922, s.1.

⁶¹ "Çiçek Bayramı Hazırlıkları", **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Mayıs 1338, s.1.

ve programına bakarak, sadece çocukların değil tüm halkın güzel bir gün geçireceği vurgusunu yapmışlardır⁶².

Çiçek bayramında top, kağı, mitralyöz, deve, merkep, top fabrikası tezgahları, ziraat aletler, traktör, cephane arabaları, köylü kadınlar ve erkeklerin adeta bir geçit resmi olacaktır. Geçit resmi sırasında savaşın bunlarla kazanıldığı vurgulanmıştır. Ayrıca Sakarya Savaşı'nın Türklerin topyekün seferber olarak kazandığı bir savaş olduğu gerçeğinin altı bu satırlarla çizilmiştir. Tarih belirtmemekle birlikte daha önce bir kez de İzmir'de Çiçek Bayramı kutlanıldığı, hazırlayan kişinin Yüzbaşı Faik olduğu ileri sürülmüştür⁶³.

Bayram için tüm Ankara'yı hazırlık yapmaya davet etmişlerdir. Anadolu'nun bu küçük kenti son üç yıldır milli hareketin önderlerine ve tüm destekçilerine kapılarını açmış ve onları kucaklamıştır. Kent kalabalıklarla dolup taşmıştır. Ankara halkı zaferi kazanmak için ilk günden beri her türlü desteği Gazi Paşa'ya ve tüm vatanseverlere vermekten çekinmemiştir. Bu noktada Ankara halkının da bu bayramla biraz yüzleri gülecek, eğlenecekti.

Bayram hazırlıkları aktarılırken iki konunun sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. İlki Çiçek Bayramı'nın maksadının babasını savaş meydanında kaybeden çocukların yüzlerini güldürmek, onları mutlu etmek, içten bir bayram kutlamalarını sağlamak olduğu vurgulanmıştır. Bunun için de halkın bu çocuklara şefkat ve ilgi göstermesi istenilmiştir. İkinci olarak; çok sayıda kişinin mükemmel bir bayram hazırlığı yaptıklarıdır. Savaşın çetin koşulları içindeki halkı bir gün için bile olsa eğlendirmek ve mutlu etmek için hükümetin hiçbir fedakarlıktan kaçınmadığı da satır aralarında vurgulanmaktadır. Böylece şehit evlatlarına ve yetimlere verilen önem de ortaya konulmuş olacaktı. Aynı zamanda halkın Ankara Hükümeti'nin gücüne ve savaşın kazanılacağına olan inancı da sağlamlaştırılmış olabilirdi. Cephe gerisi güçlü bir

⁶² "Çiçek Bayramı", **Anadolu'da Yenigün**, 28 Mayıs 1338, s.2.

⁶³ **Anadolu'da Yenigün**, 28 Mayıs 1338, s.2. İzmir'de yapılan bayram hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

dayanışma oluşturduğunda cephedeki askerler de büyük moral kazanacaktır.

4.2. Ankara'da Çiçek Bayramı Kutlamaları

1922 yılının Ramazan Bayramı'nın ilk günü olan 28 Mayıs Pazar günü Ankara'da büyük coşkuyla kutlanmıştır. Ulusal hükümetin bu üçüncü Ramazan Bayramı'nda TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Çakmak Paşa, vekiller, çok sayıda mebus, kalabalık halkla birlikte bayram namazlarını Hacı-bayram Camii'nde kılmışlardır. Vatan yolunda canını veren şehitlerin ruhuna ve kahraman Türk ordusunun zaferine edilen dualarla son bulan bayram namazından sonra Mustafa Kemal Paşa Meclise geçerken, Ankara halkı meclisin önünü ve millet bahçesini tamamen doldurmuştu. Gazi, askerlerin ve halkın bayramını kutlamış ve resmi bayram kutlamaları için Meclise geçmiştir. Resmi kabule geçildikten sonra halk dağılmış ve geleneksel kutlamalarına dönmüştür⁶⁴.

Bayramın üçüncü günü gerçekleştirilen Çiçek Bayramı Ankara halkına unutamayacağı bir bayram yaşatmıştır. “*Ankara Halkı Hak Ettiği Bir Neşe İle Şimdiye Kadar Görülmemiş Bir Bedii Eğlencenin Bütün Zevklerini Doya Doya Tattı*” başlığıyla gazetelere yansıyan bu bayram, büyük taarruz öncesinde hem şehitlerin yetimlerine, hem Ankara halkına hem de cepheye moral kazandırmıştır. Bayramın yapılacağı duyurulduktan sonra Ankara halkı bu bayramı ipe çekmeye başladığı için, bardaktan boşanırcasına yağan yağmurlar bile onları bayrama katılmaktan alıkoyamamış, hatta birkaç kez bastıran sağanak “pek iyi hazırlanmış bir seyir mahalinde bulunduğu için adeta programa ilave edilmiş bir eğlence” olarak nitelendirilmiştir. Bütün Ankara halkının adeta şehri boşaltmış ve bayram alanına gelmiş olduğunu, yetim çocukların yüzlerindeki gülümsemenin herkeste hoş etkiler yarattığı belirtilmiştir. Himaye-i Etfal'in yetimleri bayram alanına güzel giysiler

⁶⁴ “Bu Seneki Bayram”, *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Mayıs 1338, s.1.

içinde süslenerek gelmişlerdi. İzlemeye gelen çocuklarda bayramlık elbiseleriyle bayrama katılmışlardır⁶⁵.

Çiçek Bayramı kutlamalarını “Ankara’da Yetimlerin Çiçek Bayramı” başlığıyla duyuran Anadolu’da Yenigün Gazetesi, kutlamaların yapılacağı alanın hazırlanması için Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin özverili çalışmalarından övgüyle bahsetmiştir. Zamanın kısa olması nedeniyle istediği her şeyi yapamadığı vurgulanmış; bayram için hazırlanan alanın mevcut haliyle bile Ankara halkının daha önce hiç görmediği kadar güzel olduğunu savunmuştur. Ankara tarihinde şen bir gün olarak anılmasına yağmurların bile engel olamadığı ileri sürülmüştür⁶⁶.

30 Mayıs’ta halk sabah saatlerinden itibaren bayram alanına gelmeye başlamış, saat 11’de yollarda oluşan büyük kalabalıklar dikkati çekmişti. Alanda seyirciler için ayrılar yerler çoktan dolmuştu. TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın teşrifleriyle kutlamalar saat 13.00’da başlatılmıştır. Törenlere Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Adliye Vekili Refik Şevket Bey, Rus Büyükelçisi Aralof, Azerbaycan Elçisi Sultan Ahmet Han ve elçilik erkânı, Amerika Heyeti Azalarından Miss Bilings ve Miss Allen⁶⁷, Vali Abdülkadir, Mevkii Kumandanı Fuad, Ümerayı Askeriyeden Sadullah Asım, İzmir Mebusu Yunus Nadi, Bolu Mebusu ve Himaye-i Etfal Başkanı Doktor Fuad ve birçok vekilin yanı sıra gazete temsilcileri katılmıştır. Gazi Paşa’nın davetlisi olarak Ankara’da bulunan kadın savaşçılardan Kara Fatma Çavuş da bu bayrama katılanlar arasındaydı⁶⁸.

⁶⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Mayıs 1338, s.2.

⁶⁶ “Ankara’da Yetimlerin Çiçek Bayramı”, , **Anadolu’da Yenigün**, 1 Haziran 1338, s.1.

⁶⁷ Florance Billings ve Annie T. Allen Yakın Doğu Yardım Örgütünün (NER) Ankara temsilcileridir.

⁶⁸ “Ankara’nın Eğlenceli Ve Mesut Bir Günü”, **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Mayıs 1338, s.2.

Sabırsızlıkla beklenen kutlamalar silah atış yarışmalarıyla başlamıştır. İlk olarak mavzerle endaht (Silah atmak) müsabakası yapılmıştır. Kıyasıya geçen yarışı Ankara Kumandanı Fuad Bey kazanmıştır. Kendisine birer çatal, kaşık ve tabaktan oluşan gümüş takım hediye edilmiştir. İkinci olan İnzibat Mülazımı Faruk Bey'e ise yarışmalarda bütün ikinci gelenlere olduğu gibi bir şişe kolonya verilmiştir. Tabanca atış yarışmalarında birinci olan Talimgah Kumandanı Kaymakam Cami Bey'e traş takımı hediye edilirken ikinci gelen İçel Mebusu Sami Bey bir şişe kolonya ile yetinmiştir⁶⁹.

Çiçek Bayramı kutlama programı koşu yarışlarıyla devam etmiştir. 100 metre koşusunda Talimgahtan Ragıp Bey birinci olurken, İzzet Efendi de ikinci gelmiştir. Ragıp Efendi bir tabaka ile ödüllendirilmiştir. Arkasından yapılan engelli koşullarda yine Talimgahtan Lütfü Efendi birinci olurken, gümüş bir tabaka kazanmıştır. Ragıp Efendi ikinci olmuştur. Mukavemet koşusunu yine Lütfü Efendi birincilikle tamamlamıştır. Bu yarışta ikinci kez kazandığı gümüş tabakayı Himaye Etfal Cemiyeti yararına müzayedeye konmak üzere vermiştir. Müzayede sırasında bu tabakaya Gazi Paşa 100 lira vermiş, ancak tekrar müzayedeye koymuştur. Böylece tabakadan daha fazla gelir elde edilebilecekti. Bunun üzerine kadınlar ve erkekler arasında tabakayı satın almak için hararetle bir müzayede yaşanmıştır. Müzayedeye vekiller ve sefirler, onların eşleri, Amerikalı temsilciler ve Kara Fatma Çavuş da katılmıştı. Tabakayı sonunda 411 lira bedel karşılığında Kara Fatma satın almıştır⁷⁰.

Müzayede yapılırken yarışlar da devam etmiş; bayrak yarışları yapılmıştır. Talimgah talebelerinin birinci geldiği bu yarışlarda sultani öğrencileri ikinci olmuştur. Sürat koşularında da Talimgahtan İzzet Efendi birinci, Galip Efendi ikinci gelmiştir. Birincilere tıraş takımı verilmiştir. Oyunlardan en zevkli olanları gençlerin yaptığı renkli sürat yarışları olmuştur. Gençler yüksek ökçeli nalınlarla ve ellerinde şem-

⁶⁹ A.g.g., s.2.

⁷⁰ A.g.g., s.2.

siyeler açarak küçük geçitlerden ve engellerden geçerek, ellerinde torbalarla birbirlerini yarışma dışı bırakmak için mücadele etmişler ve sonunda uzun tüneli aşip hedefe ulaşmışlardır. Yarış izleyicilerde büyük heyecan ve coşku yaratmıştır. En çok eğlenilen yarışlardan biridir. Yarışta birinci Sultaniden Ali Efendi olmuştur, tıraş takımı hediye edilmiştir⁷¹.

Hayvan ehlileştirme yarışması herkesi çok güldürmüştür. Çocukların hayvanlarıyla katıldıkları bu yarışlar hem ortalığı birbirine katmış, hem de çok renkli, eğlenceli geçmiştir. Çocuklar kucaklarında ördekler, hindiler, kazlar, tavuklar, horozlar, tavşanlar, kuşlarla bu yarışa katılmışlardır. Hayvanları yarıştıracaklarına çocuklar kendileri yarışa kapılmışlardır. Horozlar ve kazların dalaştığı, zaman zaman fer-yadı bastıkları, seyircilerin aralarına karıştukları bu yarışlar izleyicileri kahkahalara boğmuştur. En çok da çocuklar eğlenmişlerdir. Yarışma sonunda herkes birinci ilan edilerek, çocuklar mutlu edilmiştir.

Bu yarışlardan sonra daha duygusal seyirler başlamıştı. Zira işgali halkın içinde ızdırap haline gelen güzel İzmir'in yiğit efeleri, zeybek oynamak için meydana gelmişti. İzmir'in cepheden cepheye koşan gürbüz evlatlarından bu eğlenceye İsmail Efe ve onun çocukları Hüseyin ve Ali Efeler ile Ahmet Toramış, Hüseyin ve Recep Efeler katılmışlardır. Efeler milli kıyafetleriyle zeybek oynamaya başladığında bütün kalpleri titretmişlerdir. Efelerin oyunu İzmir'in işgal altında olduğu gerçeğiyle yürekleri sızlatmış, bütün gözler bir anda nemlenmeye başlamıştır. Zeybek oyunu bu hislerle izlenmiş ama büyük alkışlarla bitirilmiştir. Arkasından Karadeniz'in hırçın çocukları milli kıyafetlerle hareketli ve kıvrak oyunlarını maharetle oynamışlardır. Kemence de sanki bir deniz ahengi vardı. Hem büyük beğeni toplamışlar hem de bayram coşkusu yeniden kalabalığı içine almıştır⁷².

Çiçek Bayramının adına uygun olarak önce çiçekli arabalar bir geçit yaparak en iyi süslenen araba seçimi yapılmıştır. Büyüklü küçüklü

⁷¹ **Hakimiyeti-i Milliye**, 31 Mayıs 1338, s.2.

⁷² **A.g.g.**, s.2.

kızlar ve çocukların süslemiş oldukları arabalar, öylesine güzel ve sanatsaldır ki, izleyiciler adeta bir tablo gibi izlemişlerdir. Hacı Bayram Mektebi'nin arabası birinci, Ay Melek Mektebi'nin arabası ikinci olmuştur. İkinci olan arabaların yanında Osmanlı Sancağı'na bürünmüş şalvarlı, kırmızı ipekli bir elbise içinde elinde bir çiçek sepeti taşıyan ve güllerden ayyıldız takmış bir kız çocuğu vardı. Elindeki sepeti Gazi Paşa'ya takdim etmişti. Hacı Bayram Mektebi ise etrafı çiçeklerle donatılmış içinde uzaktan yanan bir köyün görüldüğü önünde yangından dolayı hazin duran suları ve çiçekleri tasvir eden bir tabloyu Gazi Paşa'ya hediye etmişti. Hacı Bayram Mektebi öğrencilerinden biri ise, köylü kıyafeti, diğeri yeniçeri kıyafeti giymiş çocuklar Hacı Bektaş taşından yapılmış bir yazı takımını da takdim etmişlerdir. Köylü kıyafetli kız, adeta Anadolu'nun çiçek benizli çocuklarını temsil ediyordu. Gazi Paşa bu çocuklarda çok ilgilenmiş, onlarla konuşmuş ve onlara sevgi gösterisinde bulunmuştur⁷³.

Hacı Bayram Mektebi'ne birinciliği kazandıran sadece iyi süslenmiş arabası değildi; ayrıca hazırladığı “sihir taşıyan” levhasıydı. Çiçeklerle süsledikleri arabanın üzerinde çiçeklerle hilal ve yıldızlı bir bayrak yapılmıştır. Bu sancağın altındaki levhada küçük bir yastık üzerinde altın saçlı uyuyan bir çocuk sembolize ediliyordu. Bu manzara herkesi çok etkilemiş ve birinciliği kazandırmıştı. Faik Bey de elinde İzmir yazılı bir levha tutan bir çocuğun bulunduğu bir araba hazırlamıştı. Ama Hacıbayram Mektebi birinci, Ay Melek mektebi ikinci seçilmişti. İkinci olan Ay Melek okulu öğrencilerinin hem üzgün hem de kızgın oldukları belirtilmişti.

Çiçek Bayramı etkinlikleri bir çift mandanın sürüklediği büyük araba, kır çiçekleri ve çimlerle bezenmiş bir halde gelmiş ve hakemlerin önünde durmuştur. Bu arada Darülmualimat'dan Nevzad Hanım, kemanyla Şair Mehmet Emin Bey'in bestelenmiş bir şiiirini çalmıştır. Uzaklardan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın çerçevesi fotoğrafını

⁷³ A.g.g., s.2

iki yardımcıyla taşıyan bir kız çocuğu görününce, alana gelene kadar alkışlar kesilmeden devam etmiştir⁷⁴.

Yerler ıslak olduğu için bisiklet yarışları yapılamadığı bildirilmiştir. Çiçek arabalarıyla başlayan geçit resminden sonra sıra büyük otomobillerin geçişine gelmiştir. Ressamlar Cemiyeti'nin güllerle süslediği Gazi Paşa'nın faytonundan sonra, üzerinde atıcıların olduğu Ziraat Mektebi'nden traktör ve ziraat makineleri geçmiştir⁷⁵.

En son ve en heyecanlı ve en tatlı manzara olarak belirtilen ve “zaferin amilleri” ismi altında geçenler ise, top ve mühimmat taşıyan kağnılar, köylüler ve makineli tüfek kıtalarıydı. Solgun ve fakir ancak vakurlu ihtiyar erkekler, ayakları çıplak biçimde onları takip eden genç, yaşlı kadınlar ve onların yanında da hep yardımcıları olan çocuklar vardı. Bu manzara herkesi çok etkiledi. Ancak tam bu sırada İstiklal Marşı çalınmaya başlayınca, tüm halk ayağa kalkmıştı. Top arabaları çiçeklerle bezenmiştir. Arkasından talimgah efendileri dik başları ve gür sesleriyle “Akdeniz... gelen düşman değil biziz...” marşını söylemişlerdir. Böylece geçit resmi Çiçek Bayramı'nın son etkinliği olmuştur⁷⁶. Bayram kutlamaları akşamüstü sona ermiştir. Halk mutlu biçimde bayramın yapıldığı alandan ayrılmıştır.

Çiçek Bayramı sırasında Himaye-i Etfal Cemiyeti için toplanan paranın 1000 lira civarında olduğu duyurulmuştur⁷⁷. Bu bayramda esasen, savaşın içinde olan bir ülkenin insanlarına paradan çok daha fazlası kazandırılmış; mücadelenin mutlaka kazanılacağı inancı ve ümidi ateşlenmiştir. Çocuklar ise unutulmaz bir gün yaşayarak, birgün için bile olsa babalarının eksikliğini unutarak devletin ve toplumun onları önemseydiğini hissetmişlerdir.

Çiçek Bayramı Ankara gazetelerinden sonra İstanbul basınında da yer bulmuştur. Himaye-i Etfal'in Çiçek Bayramı olarak belirtilmiştir.

⁷⁴ Canik Mebus Şükrü Bey'in kızıdır.

⁷⁵ **Anadolu'da Yenigün**, 1 Haziran 1338, s.1.

⁷⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Mayıs 1338, s.2.

⁷⁷ “Çiçek Bayramı Hasılatı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Haziran 1338, s.2.

Bayramdaki etkinliklere detaylı olarak yer vermemekle birlikte parlak ve başarılı bir bayram geçirildiği, milli etkinliklerin yapıldığı şeklinde bildirilmiştir⁷⁸.

Himaye-i Etfal'in faaliyetleri bu tarihten sonra yakından takip edilmeye başlanmıştır. İstanbul basınında Ankara Himaye- Etfal Cemiyeti'nin "Anadolu'nun mücahidlerine nasıl bakıyor?" sorusuyla başlayan gazete yazısı, "...İstiklal harbinin şehitlerinin yetimlerine saygı, şükran ve ihtimamla ve şefkatle bakıyor" denilerek yanıtlanmıştır. Cemiyetin baktığı şehit yetimlerinden birkaç kızın fotoğrafları yayınlanarak, onlara özenle bakıldığı ve terbiye edildiği ifade edilmiştir. Cemiyetin yıllık raporunun önemli maddeleri paylaşarak, kısa bir zamanda bunca faaliyeti yapmasından ve özellikle şehitlerin yetimlerine gösterdikleri sevgi ve şefkatden dolayı takdir edilmiştir⁷⁹.

4.3. Çiçek Bayramı ve Gazi

Yetimler için Çiçek Bayramı'nın kutlanması kararını kimin verdiğini ve neden Ramazan Bayramı'nın üçüncü gününün seçildiğini bilmemekle birlikte, Gazi Mustafa Kemal'in, bu fikri gönülden desteklediği hem bayrama katılmasından hem de bu bayramda çocuklara ve misafirlerine gösterdiği ilgiden görülmektedir. Sakarya Savaşı'ndan sonra yaklaşık 10 aylık zaman içinde ordunun mevcudu 5 kat arttırılmış ve işgalcilere son darbeyi vurmak için bekliyorlardı. Böylesi bir ortamda doğrudan herhangi bir kaynağı olmayan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin tek başına şehit çocuklarına yetebilmesi oldukça zordu. Bu nedenle her fırsatta kaynak yaratılması gerekmektedir. Bayramda yapılan müzayedede görüldüğü gibi Mustafa Kemal, para yardımına öncülük etmiştir. Ayrıca himayesine aldığı Himaye-i Etfal Cemiyeti, ve Anadolu'daki darüleytamlar ve diğer yetim yurtlarının, cephe gerisi kadar, cepheyi güçlendireceğinin de farkındadır. Bu noktada yapılacak çiçek bayramıyla cemiyete yardım sağlamak amaçlanmıştır.

⁷⁸ **Tevhid-i Efkâr**, 2 Haziran 1338,s.2; **Vakit**, 2 Haziran 1338, s.1.

⁷⁹ **Tevhid- Efkâr**, 22 Temmuz 1338, s.2.

Canlarını vatan uğruna feda eden şehitlerin çocuklarına bakılmadığı, kötü yaşamlara mahkum edildiği yolunda zaman zaman basında çıkan haberler de bu bayramın organize edilmesinde rol oynamış olabilir. Milli Mücadele'nin destekçilerinden biri olan Falih Rıfki'nin 14 Ağustos 1922'de Akşam Gazetesi'ndeki "Bir Öksürük Sesi" başlıklı yazısının ne kadar etkili olduğunu bilmemekle beraber, bayram kararından sadece birkaç gün önce yayınlanması etkili olduğu kanaati doğurmaktadır. Falih Rıfki yazısında medeni ülkelerde devletin yetimlerine bakımını ve gösterdiği özeni gıpta ile anlatırken, şehit çocuklarının kötü ve hastalıklı yaşamlarını aktarmakta, gördüklerini kamuoyu ile paylaşarak, İstanbul'u şehit yetimlerine sahip çıkmamakla suçlamaktadır. Bu çocukların babalarına borçlu olan bu ülkenin insanlarının senede birkaç gün olsun bu yetimlere anne ve baba şefkati göstermesini istemiştir⁸⁰.

Falih Rıfki'nin bu yazısından sadece dört gün sonra Yetimler İçin Çiçek Bayramı yapılacağı haberi ilk olarak basında yer almıştır. Bundan dolayı bu yazının bayram kararını etkilemiş olması mümkündür. Gerçekten o dönemde yetimlerin sayısının tam olarak belirlenememiş olmasına rağmen Falih Rıfki bu rakamın 100 binden fazla olduğunu savunmuştur. Küçük bir Ermenistan'ın yetimlerine gösterdiği özeni, şefkati gıpta ile anlatırken Anadolu şehidlerinin binde birinin bile mezarının ve hatırasının olmadığını esfle belirtmiştir⁸¹. Bu ortamda Ankara Hükümeti şehit çocuklarını himaye etmede İstanbul'dan daha çok istekli ve girişimciydi. Bunu sadece bir duygusal mesele olarak görmemiştir; yetimlere acıyarak himaye etmek değil, onlara, savaşı kazanacak ve geleceği kuracak unsurlar gözüyle bakmıştır.

Bu düşünce ile Çiçek Bayramı'nın yapılmasına verdiği destek Büyük Taarruz öncesi halk için moral kaynağı olmuştur. Başarılı biçimde gerçekleştirdiği bu bayram, Himaye-i Etfal Cemiyetinin ülke çapında

⁸⁰ Falih Rıfki, "Bir Öksürük Sesi", **Akşam**, 14 Mayıs 1338,3.

⁸¹ Falih Rıfki, "Gazi, Yetim, Muhacir", **Akşam**, 27 Mayıs 1338, s.3.

tanınmasına katkı sağlamıştır. Himaye-i Etfal Cemiyeti üyeleri, Mustafa Kemal'in önerisiyle 1922'de ilk kez kutlanacak olan "23 Nisan Hakimiyeti Milliye Bayramı"nda cemiyet için yardım toplayacaklardır⁸². Doktor Fuad, 23 Nisan'ın, cemiyet tarafından "yetimlerin sevimli günü" olarak kabul edilmiş olduğunu, o gün tüm ülkede rozetler satılarak yardım toplanmasına kararı verildiğini belirtmiştir. Nitekim ilk defa 1922 yılının 23 Nisan'ında Ankara'da rozet satılmaya başlandığını ve halkın yoğun ilgisiyle karşılandığını ifade etmiştir⁸³.

Mustafa Kemal'in genel olarak çocuklara ama özellikle de şehit çocuklarına ve yetimlere gerek savaş yıllarında gerekse cumhuriyetten sonra büyük önem verdiği görülmektedir. Zira yarının büyüğü olarak görülen tüm çocukların özellikle vatani için evladını arkasında bırakan şehitlerin çocuklarına sevgi ve ilgi göstermek hem vicdan borcu hem de gelecek milli bir nesil oluşturma kaygısından kaynaklanmaktadır. Mustafa Kemal'in savaştan sonra da yetimlere olan ilgisi hiç eksik olmayacak, hatta bazılarını da evlat edinecektir.

SONUÇ

Yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'nin son dönemleri hep savaşlar ve isyanlarla geçtiğinden şehitlerin ve göç edenlerin yetimlerinin yanı sıra zor ekonomik koşullardan dolayı anne babasını kaybeden binlerce öksüz ve yetim sorunuyla uğraşmak durumunda kalmıştır. Ancak genel olarak devletin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar ve devam eden savaşlar, ciddi politikaların tam olarak geliştirilmesine engel olmuştur. II. Meşrutiyet döneminden cumhuriyete kadar olan dönemde bir devlet kurumu olan darüleytamlar ve üç ayrı yerde üç ayrı zamanda ama aynı isimle kurulan bir sivil kurum olan Himaye-i Etfal Cemiyeti yetimlerin bakımı ve eğitimi için faaliyet göstermiştir. İlk defa savaşta şehit olanların yakınlarına yardım toplama amacıyla cemiyetler tarafından düzenlenen kampanyalar ve faaliyetler II. Meşru-

Özçelik, Mücahit, "23 Nisan Çocuk Bayramı'nın Ortaya Çıkışı ve 1922-1929 Yılları Arasında 23 Nisan Kutlamaları", **Akademik Bakış**, C 5, S 9, Kış 2011, ss.265-284.

⁸³ "Himaye-i Etfal'in Kongresi...", **Anadolu'da Yenigün**, 23 Temmuz 1338, s.2.

tiyet'ten sonra süreklilik halini almıştır. II. Meşrutiyet döneminde yardım toplama amaçlı gösteri ve etkinliklerin yanı sıra hem yardım toplama hem de halka moral ve motivasyon sağlama amacıyla yeni bayramlar icat edilmiştir. Bu bayramlar süreklilik veya ülke çapında kutlanmayı gerektirmiyordu.

Çiçek Bayramı ilk olarak I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru kutlanmıştır. Bu bayram bir veya iki kez kutlanmıştır. En başından beri yetimlerin bayramı olarak nitelenmiş ve alışılmışın dışında bahar veya doğa ile doğrudan bir ilgi kurulmamıştır. Yetim çocuklar çiçek olarak sembolize edilerek, bayramlarda çiçek gibi giydirilip, çiçeklerle süslenmişlerdir. Yetimler çiçekler kadar hassas ve narin oldukları için özenle, sevgiyle, şefkatle de bakılmaları gerektiği biçiminde bir mesaj da bayramın isminde saklı olabilir.

Çiçek Bayramı'nı diğer bayramlardan ayıran ise yetimlerin bayramı olmasıdır. Bayramın yetimlere hasredilmesi yardım toplama amacına dönük olabileceği gibi, cephede vatan için canını feda eden veya etmeye hazır olanların geriye bıraktıkları çocuklarına devletin ve milletin sahip çıktığı, önemseydiği, koruduğu mesajını vermek de olabilir. 1921 yılında Ankara'da Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurulduğu ve 1922'de Ankara'da yapılan Çiçek Bayramı'nın kutlandığı zamana bakınca ikinci tahmin daha akla yakın gibi gelmektedir. Büyük Taarruz öncesinde cephe gerisinin güçlenmesi cepheyi de sağlamlaştırıyordu. Topyekün savaşa hazırlanan Türk ordusundaki askerlerine ailesinin ve çocuklarının korunacağı mesajı da veriliyordu. Çocuklarının durumuyla kafası meşgul olmayan, devlet ve milletin sahip çıktığını bilen vatansever askerlerin tüm gücüyle savaşacakları düşünülüyordu. Bu arada savaşın kazanılacağı konusunda halka da güven ve moral aşılanmış olacaktır.

1922'deki Çiçek Bayramı, ilk duyurulmasından itibaren eğlenceli, renkli, yüzleri gülümseten tam bir bayram olarak sunulmuştur. Halk bayrama katılmaları konusunda teşvik edilmiştir. Vatandaş hem kendi

eğlenmeli hem de yetim çocuklarını eğlendirmelidir. Babasız çocuklar, yetimler, babalarını cephede şehit verenlerin, boynu bükük değil, şehit çocuğu olarak, devletin ve milletin kıymetli evladı olmanın haklı gururuyla dimdik durması savunulmuştur.

Çiçek Bayramı hem şehit çocuklarını mutlu etmek ve Himaye- Etfal Cemiyeti'ne gelir sağlamak amacıyla da düzenlenmiş olmasına rağmen, daha önce Ankara'da hiç yaşanmamış bir eğlence ve coşkuya neden olmuştur, iyi bir gelir de elde edilmiştir. Saatlerce yapılan yarışmalar, müsamereler, eğlenceler, yüzleri gülmeyen yetimleri ve öksüzleri, ağır koşullar içinde ezilen halkı birkaç saatliğine de olsa mutlu etmiş eğlendirmiş, güldürmüştür. Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'in de bu bayram kutlamasına katılmasının yanı sıra üst düzey yöneticiler ve yabancı elçiliklerin ve temsilcilerin davet edilmesi de, kutlamaya verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca coşkulu geçen bayram kutlaması dosta düşmana Türklerin moralinin yüksekliğini ve TBMM etrafında kenetlendiğini göstermiştir.

Bu bayram sadece gelir elde etme amacıyla olsaydı daha sonraları da tekrarlanması gerekirdi. Oysa bir daha yapılmamıştır. Belki de ihtiyaç duyulmamıştır. Cumhuriyetle birlikte tüm yutta kutlanan ulusal bayramlar ilan edilmiş ve zamanla gelenekselleşmiştir. Uluslaşma sürecinde bayramların etkisini yadsımak mümkün değildir.

KAYNAKÇA

BCA, 030.18.01.01.4.39.3.

BCA, 030.18.01.01.4.46.17.

B.O.A., DH.İ.UM.89-2/1-52, s.2.

B.O.A., DH.UMVM, 124.149.1.

"Ankara'da Yetimlerin Çiçek Bayramı", **Anadolu'da Yenigün**, 1 Haziran 1338.

"Ankara'nın Eğlenceli ve Mesut Bir Günü", **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Mayıs 1338, s.2.

"Bu Seneki Bayram", **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Mayıs 1338, s.1.

- “Bugün Hilal-i Ahmer Çiçek Günüdür”, **Anadoluda Yenigün**, 5-8 Haziran 1921, s.1.
- “Çiçek Bayramı Hasılatı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Haziran 1338, s.2.
- “Çiçek Bayramı Hazırlıkları”, **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Mayıs 1338, s.1.
- “Çiçek Bayramı”, **Anadolu’da Yenigün**, 28 Mayıs 1338, s.2.
- “Himaye-i Etfal”, **Anadolu’da Yenigün**, 1 Temmuz 1921, s.2.
- Hakimiyeti Milliye**, 1 Temmuz 1921, s.1.
- “İstanbul Hanımlarına”, **İleri**, 18 Nisan 1921.
- “İstiklal Şühedası Evlatları Anaları”, **Anadolu’da Yenigün**, 9 Mayıs 1921, s.1.
- “Şüheda Evlatları Anaları Heyeti,” **Vakit**, 18 Mart 1921, s.1.
- “Yetimler Meselesi,” **Anadolu’da Yenigün**, 24 Haziran 1921, s.1.
- Akgün, Seçil, “Cumhuriyet Duyurulurken Geride Bırakılmayan Bir Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 39 (Nisan), 2012, ss.111-136
- Akyüz, Yahya, “Türkiye’de Anaokullarının Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi,” **I. Uluslararası Çocuk Kültürü Kongresi**, 6-8 Kasım 1996, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültüre Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 1997, ss.155-156.
- Anadolu’da Yenigün**, 17 Nisan 1921, s.1.
- Anadoluda Yenigün**, 12 Haziran 1921, s.2.
- Anadoluda Yenigün**, 12 Haziran 1921, s.2.
- Anadoluda Yenigün**, 18 Mayıs 1922, s.1.
- Aytekin, Halil, **İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, Ankara, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Matbaası, 1991.
- Battal, Yaşar, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kimsesiz Çovuklar ve Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin Faaliyetleri (1923-1938), **New Trends in Social Sciences V**, 2018, Pogorica, ss.681-701.
- Canşen, Efkan, “Türkiye Cumhuriyetinin Spor Politikaları”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran 2015, C 17, S 1, ss.33-48.

- Çapa, Mesut, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, 2.B., Ankara, Türkiye Kızılay Cemiyeti, 2010, s.47,63.
- Ersoy, Ali Fuat-Dikici, Esra, "Osmanlı Döneminde Sosyal Hizmet Faaliyetleri Yapan Bazı Kuruluşlar", **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi**, 53 (2), ss.576-594.
- Falih Rıfki, "Bir Öksürük Sesi", **Akşam**, 14 Mayıs 1338, s.3.
- Falih Rıfki, "Bir Öksürük Sesi", **Akşam**, 27 Mayıs 1338,s.3.
- Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Nizamnamesi**, Ankara, 1337.
- Kapıcı, Hikmet Zeki, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Yetim**, İstanbul, Kriter Yayınları, 2016.
- Kazım Karabekir, **Çocuk Davamız II**, İstanbul, Emre Yayınları, 1995.
- Kıranlar, Safiye, **Savaş YıllarındaTürkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Mutlu, Mustafa, İstanbul'da Halka Adanmış Bir Bayram: Bahar ve Çiçek Bayramı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 58, Bahar 2016, ss.177-194
- Müezzinoğlu, Ersin, "I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar", **History Studies**, Volume 4/1 (2012), ss.399-417.
- Okay, Cüneyd, "Osmanlı Devleti'nde Kimsesiz Çocukları Barındırmak Üzere Kurulan Bir Kurum:Himaye-i Etfal Cemiyeti (1917-1923)", **Osmanlı 5 Toplum, Osmanlı 5 Toplum**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Okay, Cüneyd, "Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk", **Osmanlı 5 Toplum**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss.489-495.
- Özçelik, Mücahit, "23 Nisan Çocuk Bayramı'nın Ortaya Çıkışı ve 1922-1929 Yılları Arasında 23 Nisan Kutlamaları", **Akademik Bakış**, C 5 S 9 Kış 2011, ss..265-284.
- Öztan, Güven Gürkan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, 3.B., İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Sarıkaya, Makbule, **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.

ss.496-501.

Tevhid-i Efkâr, 2 Haziran 1338, s.2.

Tevhid- Efkâr, 22 Temmuz 1338, s.2.

Torun, Çelik, Esmâ, “Türk Kadın Kahramanlarından Kara Fatma”,
Turkish Studies, Volume II/16 Fall 2016, ss. 131-158

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun Küçük Bir Tarihçesi 1921-1939, Resimli Ay Matbaası, Ankara 1940.

Umay, Fuad, **Hayatım**, Ankara, 1961.

Üstel, Füsün, **Makbul Vatandaşın Peşinde**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Vakit, 2 Haziran 1338, s.1.

YUNAN ORDUSUNUN ANADOLU İŞGALİNDE CEPHEDEN GÖNDERİLEN ASKER MEKTUPLARI

Esra ÖZSÜER*

ÖZET

XIX. yüzyılın ilk yarısında Yunan İrredentasının temel ilkesi kabul edilen Megali İdea ulus ülküsü, Mayıs 1919 tarihinde Yunan ordusunun İzmir'e asker çıkarmasıyla birlikte yeni bir siyasi döneme girdi. Yunanistan açısından İzmir'in işgali, Şark Meselesi konusunda Doğu'nun yeni hâkim gücünün kendisi olduğu fikrini onaylıyordu. Bu nedenle Atina meclis kulislerinde siyasiler tarafından atılan nutukların neredeyse tamamında sonunun geldiğine inanılan Osmanlı Devleti'ndeki Rum nüfus alanlarının ana kara Yunanistan'a bağlanması planlanmaktaydı. Atina Pire limanından Anadolu'ya yapılan asker sevkیاتlarında da 1821'den beri hayali kurulan Büyük Yunanistan düşünün gerçeğe dönüştürülme umudu bulunuyordu. Ancak Ağustos 1922'de Yunan ordusunun Türk orduları tarafından hezimete uğratılması sadece bir askeri yenilgi olarak kabul edilmeyecek aynı zamanda Megali İdea düşünün tamamen Yunan siyasi hayatından miadını tamamlayarak silinmesine neden olacaktı.

Savaş muhabiri İlias Voutieridis tarafından İzmir'de çıkarılan Yunan ordusunun resmi cephe gazetesi Sinadelfos (Tertip) da 1921-1922 yılları arasında gazetenin bir köşesinde "Cepheden Mektuplar" başlığıyla bir bölüm açarak Anadolu'nun birçok bölgesinden gönderilen asker mektuplarını yayınlama kararı aldı. Yunan Ordusunun çeşitli birliklerinden gazeteye gönderilen asker mektupları gazetenin İzmir

* Dr. Öğretim Üyesi Esra Özsüer, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, ozsueresra@gmail.com.

şubesinde toplanmasına rağmen Küçük Asya Bozgunu sonucunda amacına ulaşip yayınlanamadı. Yunan ordusu ile birlikte İzmir'den kaçan Voutieridis, gazetenin tüm arşiv kayıtlarını da yanına alarak Atina'ya yerleşti. İlias Voutieridis'in ailesi tarafından Yunan Edebiyat ve Tarih Arşivine (ELIA) bağışlanan 68 adet asker mektubu bu bildirisinin temel konusunu oluşturmaktadır. Cepheden gönderilen mektuplar içinde yer alan ifadeler ve tasvirler bilhassa Milli Mücadele Döneminde Anadolu cephesinde savaşıyan Yunan askerlerinin savaş psikolojisini çözümlemeye oldukça önemli verilerdir. Yunan ordusunun Anadolu hezimetini ile sonuçlanan işgal sürecinin değerlendirilmesi hususunda gazeteye gönderilen asker mektupları dönemin diğer arşiv kaynakları da ele alınarak yorumlanacaktır.

GİRİŞ

Yazmak anlamındaki *ketb* kökünden türetilmiş bir kelime olan mektup¹ edebi tür olmasının yanında özellikle roman ve hikayede bir anlatım biçimi, bir iletişim-dışa açılma aracı, iç monolog ve gerçeğin farklı görünümelerini ortaya koyan bir vasıta². Mektup ilk başlarda insanlar veya kurumlar arasındaki iletişimi sağlayan yaygın bir haberleşme aracı olarak kullanılmıştır. Tarihi süreçte yazılmış ve çizilmiş her şeyin temelde bir mektup olduğu düşünüldüğünde asırlardır duyguların, düşüncelerin aktarılmasına form teşkil eden mektubun ilk çıkış noktası da mağara resimlerine kadar uzanmaktadır. Eski Mısır'da papirüs kağıtları üzerine yazılmış metinlerin ve kil tabletlerinin varlığı düşünüldüğünde mektup, yazının tarihi gelişimiyle de aynı paralellikte kabul edilebilir.³ Mektubun bireysel düşünce ve duyguların ifade edilmesinde kullanılması bireyselleşmenin de tarihi sayılan XVII. yüzyıla denk düşmektedir. Kişiye özgü duygu-düşünceleri yansıttığından dolayı mektuplar mahremdir ve aynı zamanda muhatabına yazdığı iç dünyasıyla itirafların da birer tutanağı niteliğindedir.⁴ Mektup, sonraki süreçte ise özel ve genel konuları dile getiren bir yazışma aracı olmuş ve hatta bazen diplomatik mesajları taşıması açısından toplumlar arası ilişkilere yeni bir boyut da kazandırmıştır.

Araştırma kaynağı biçiminde de kullanılan mektuplar yazanın bilinçaltını çözümlmek, hayata, olaylara ve sorunlara karşı nasıl tavır aldığını analiz etmek açısından psikolojik incelemelerde de kullanılmaktadır. Yazılan her mektup yazanın ne tür bir motivasyonla, hangi psikolojik saikle olayları kaleme aldığını göstermesi yönünde bir iç dökme aracı olabilmektedir. Bu sebeple mektuplar muhatabına ulaş-

¹ Nebi Bozkurt, "Mektup", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 29, Ankara 2004, s. 13.

² Emel Kefeli, **Anlatım Tekniği Olarak Mektup**, Kitabevi Yay., İstanbul 2002, s. 169.

³ Necati Tonga, "Bir Anlatım Tekniği Olarak Mektup ve Bu Tekniğin 'Sana Yazdığım Bir Mektup Olsam' ile 'Mektuplar' Adlı Hikayeler Üzerine Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", **2. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (Dil ve Üslup İncelemeleri)**, (19-21 Ekim 2011), **Bildirileri 2. Cilt**, Isparta 2012, s. 1078.

⁴ Mehmet Tekin, **Roman Sanatı 1. Roman Unsurları**, Ötüken Yay., İstanbul 2001, s. 224-225.

madan önce yazarın bir nevi iç konuşması olarak değerlendirilir. Mektupta dile getirilen olayların arka perdesi bazen bir davranışın temelindeki güdüyü, bazen davranışı gerçekleştirmeye iten motivasyon unsurunu, bazen yazanın ruh dünyasındaki dehlizleri, bazen de psikolojik mekanizmanın nedenlerini ortaya koyabilmektedir.⁵ Bunun yanında mektupların “şahsi” olması özelde kişinin kendini anlattığı satırlarda tüm duygu geçişlerini, itiraflarını, özlemlerini ve beklentilerini belgeleyen önemli ipuçlarıdır. Mektup, dilinin içtenliği, duygusalılıklara açık oluşu sebebiyle en fazla edebi faaliyet alanlarında özellikle hikaye ve roman türünde kullanılmıştır.⁶ Öte yandan yazanın özelliğine göre dönemin zihniyetini çeşitli açılardan yansıtan mektuplar tarih araştırmalarında da belge niteliğinde incelenebilmektedir. Bilhassa savaş esnasında bir askerin memleketindekilere yaşadıklarını, içinde bulunduğu durumunu, korkularını, endişelerini, beklentilerini, ferdi duygu ve düşüncelerini mektup aracılığıyla doğrudan aktarması hem askerin ruh halinin irdelenmesi açısından hem de savaşın bizzat yaşayan gözünden aktarılması noktasında birincil kaynak olabilmektedir.

XX. yüzyılın başlarında *Annales* ekolü etkisiyle diyalektik manada sistemleşen ve kurumsallaşan tarih bilimi artık “büyük kurtların”⁷ siyasi ve diplomatik hegemonyasından sıyrılarak alt tabakanın deneyimlerinden de yararlanmaya başlar. Bu sayede sosyal tarihçiliğin gelişmesi yönünde önemli adımlar atılır. Sosyal tarihçiliğin insansız tarih yapılamayacağına dair ortaya koyduğu bu yeni perspektif, “aşağıdan tarih” yaklaşımıyla sıradan insanları da tarih araştırmalarının içine dahil eder. Böylece tarih araştırmalarının kaynak havuzunda, mevcut

⁵ Korhan Altunyay, “Edebi Tür Olarak Mektup, Hatıra ve Günlüklere Yansıyanlar: Çanakkale’de Savaşan Askerlerin Mektup, Hatıra ve Günlüklerinde Yer Alan Motivasyon Unsurları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl: 12, Güz 2014, S 17, s. 33-35.

⁶ Mehmet Törenek, “Mektuplar, Mektuplaşmalar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 11, Erzurum 1999, s. 164.

⁷ Stephen Lehane & Richard Goldman, “Oral History: Research and Teaching Tool for Educators”, *The Elementary School Journal*, Vol: 77, No: 3, January 1977, s. 173.

kaynaklara alternatif olarak, biyografiler, otobiyografiler, hatıra, günlük ve mektuplar bireylerin tarihsel olaylardaki failliğinde önemli veriler olarak göze çarpar.⁸ Elbette kişisel gözle yazılan bu türden “benlik belgeleri” belli kurguları da içinde barındıracağından güvenilirliği tartışmaya açık bir konudur ve nesnellik analizi de oldukça önemlidir. Bu metinler nasıl bir hakikat sunar? Bu hakikate nesnel, genel geçer ve ampirik bir bilgi olarak muamele edilebilir mi? Bu türden anlatılar bir kurgu mudur? Değilse kurgu metinleri arasındaki temel farklılıklar nelerdir?⁹ tarzında sorular tarih araştırmalarında benlik bilgilerinden elde edilen bilginin güvenilirliğinin ve doğruluğunun pratikte sorgulanması açısından mühim cevaplara sahiptir. Özellikle bu tartışmada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta edinilen bilginin dönemiyle ilgili diğer kaynaklarla da çapraz denetlemeye tabi tutularak karşılaştırılması gerekliliğidir. Nitekim “benlik belgeleri” biçiminde tanımlanan kaynakları kaleme alanların objektiflik içinde olmaması ve çoğu zaman hislerinin ya da şahsi görüşlerinin tesiri altında kalması bilgilerin “kasd-ı mahsus” ile saptırılmasına yol açmaktadır.¹⁰ Dolayısıyla bilgilerin başka kayıtlar, yayınlanmış bilgiler ve diğer eserlerle tenkidinin yapılması araştırmanın nesnel sonuçları açısından önemli birer metodolojik adım sayılmaktadır.¹¹

Bu tebliğde de 1919-1922 yılları arasında Yunan Ordusunun Anadolu’yu işgal etme süreci Batı Cephesinde Türklere karşı savaşan İoannis Papakostas ve İoannis Lironis adlı iki Yunan askerinin savaş sırasında yazdığı şahsi mektupları üzerinden, dönemin siyasi gelişme-

⁸ Özgür TÜRESAY, “Tarih yazımı ve Biyografinin Dönüşü”, Taşkın Takış & Sunay Aksoy (Ed.), **Halil İncalcık Aramağani - I**, Doğu-Batı Yay., Ankara 2009, s. 329-349.

⁹ Mehmet BEŞİKÇİ, “Tarih yazımında Hatırat ve Günlükler Nasıl Kullanılmalı?: Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Osmanlı Askerlerinin Benlik Belgeleri Özelinde Metodolojik Bir Analiz”, **Toplum ve Bilim**, S 144, İletişim Yay., İstanbul 2018, s. 256.

¹⁰ İlber ORTAYLI, “Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s. 57.

¹¹ Mübahat S Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usul**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1991, s. 24.

leri dikkate alınarak, değerlendirilecektir. Mektuplarda belirtilen tarihler Yunanistan'ın 1923 yılına kadar kullandığı Jülyen takvimine göre yazılmıştır. Jülyen takvimi Gregoryan takvimine göre 13 gün geriden gelmektedir. Bildiri metninde de arşivin orijinaline sadık kalınarak takvim değiştirilmemiştir.

Bir Araştırma Metodu Olarak Cephe Mektupları

İngiliz tarihçi Dan Todman'a göre insanların geçmişte nasıl düşündüklerini incelemek kolay değildir. Örneğin savaşı yaşayan ve hala hayatta olan kişilere geriye dönük anket yapmak ya da o dönemde nasıl düşündüklerini anımsamalarını beklemek çok da mümkün olmamaktadır. Bu noktada tarihçi, savaşı bizzat yaşamış bu kişilerin öznel anlatıları arasından savaş ile ilgili genel ve çoğunlukla öznel veriler toplayabilir. Ancak asıl mesele bu türden araştırmalarda tarihçinin geçmişe kendi ön yargılarını dayatmaması ve psikolojik anakronizmin vebalini almamasıdır.¹² Kişisel anlatıların yazıldığı cephe mektupları, "aşağıdan tarih" olarak savaşla ilgili anıları, öyküleri ve geçmiş tecrübeleri gözler önüne serer. Araştırmanın ana malzemesini oluşturan bu türden öznel anılar, mikro tarih düzeyinde oldukça önemlidir. Çünkü sıradan bir vaka analizinin dışında küçük yerlerde geniş sorular soran mikro tarih, olaylara çok yakından şahitlik etmiş ya da olaylardan bizzat etkilenmiş kahramanların ki bazen bu kahramanlar anonim de olabilir, cephedeki gündelik hayatlarını irdeler.

Cephe mektuplarında sadece askerlerin savaşta ne yaptığına dair bilgilere ulaşılmaz aynı zamanda savaşın askerlere ne yaptığıyla da ilgili veriler elde edilir.¹³ Cepheden gönderilen bu mektuplar sayesinde askerlerin düşünme tarzını, psikolojik durumunu, hislerini, kişisel tanıklıklarını, gündelik hayatına dair bilgileri, sorunlarını ve dönemin konjonktürel yapısını herhangi bir filtre olmaksızın öğrenebiliriz. As-

¹² Dan Todman, **The Great War. Myth and Memory**, Bloomsburg Academic, London & New York 2013, s. XIV.

¹³ Samuel Hynes, **The Soldiers' Tale. Bearing Witness to Modern War**, Penquin Books, New York 1998, s. 3.

kerlerin cepheden yazdığı mektuplar iki farklı kategori üzerinden değerlendirilebilir. İlk kategori askerin savaş süresince not tuttuğu günlük yazılardır. İkinci kategori de askerlerin savaşta yakınlarına gönderdiği mektuplardır. Gerek günlükler gerekse mektuplar askerin savaş sırasında hissettiği, yaşadığı her ne varsa olduğu gibi, doğrudan aktardığı bir nevi itiraflarıdır. İçinde bulunulan zaman diliminde yazılıp gönderildiği için daha sonra yeniden gözden geçirilip değiştirilme olanağına sahip değildir. Oysa hatıratlar, günlükler ve otobiyografiler yazarın daha sonra üzerinde çalıştığı, değiştirdiği hatta yeniden yapılandırdığı metinler olarak mektuplar kadar “an”ın perspektifini yansıtmaz. Çünkü yazar olayı betimlediği zaman sürecinden uzaklaştıkça içinde bulunduğu andan geçmişteki aynı olaya bu sefer daha farklı bir gözle bakar. Bu nedenle savaşla ilgili yazılmış kişisel günlüklerde, hatıratlarda ya da otobiyografilerde, mektuplara nazaran önemli farklılıklar/değişiklikler gözlemlenebilir. Zaten bir hikayenin anlatımı o hikayeyi şekillendirendir.¹⁴ Ancak cephe mektupları her ne kadar askerler tarafından doğrudan yazılmış metinler olsa da her zaman yüzde yüz gerçeği de yansıtmazlar. Çünkü mektubu yazan asker, cephe içinde sansür mekanizması düşünüldüğünde, kendisini tamamen özgür ifade edemez. Örneğin Yunan Ordusunun V. Alayı’ndan (Ege Adaları Tümeni, I. Bölük) er Lefteris G. Paraskevaidis, *“Yüzbaşı bölükteki sansür işiyle beni görevlendirdi. Bu yüzden yetki bende olduğu için bazen daha cesaretli cümleler yazabiliyorum”*¹⁵ ifadesiyle ordu içindeki sansüre değinmiştir.

Savaş sırasında cepheden gönderilen mektuplar dönemin tek iletişim aracı olarak bilgi alışverişini sağlayan temel unsurlardandır. Diğer taraftan askerin sabit bir adresinin olmaması bazı kişisel verilere ulaşılmada zorluk yaratmaktadır. Zira askere ait tek değişmez öge bağlı olduğu askeri birliktir. Cepheden gönderilen mektuplar orduda

¹⁴ Jessica Meyer, **Men of War. Masculinity and the First World War in Britain**, Palgrave Macmillan, Basingstoke & New York 2009, s. 11.

¹⁵ Λεφτέρης Γ. Παρασκευαΐδης, **Αδελφή Στρατιώτου. Ημερολόγιο και Αλληλογραφία Ενός Φαντάρου της Μικρασιατικής Εκστρατείας**, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2008, s. 49.

görevli subay, er ya da düşük rütbeli askerlerin yazdıklarından oluşmaktadır. Ordu içinde toplumun her sınıfına ait insan bulunduğundan askerlerin bazıları okuma yazma bilen kültürlü kişilerdir bazıları da çok az okuma yazma bilen ya da hiç eğitim görmemiş kesimlerdir. Dolayısıyla yazılan birçok mektupta zaman zaman sentaktik ve imla hataları bulunmaktadır. Yani her mektup bir nevi askerinin kişisel fihristidir. Cephe mektupları “ne oldu?” sorusunun cevabını bulmak için araştırılmaz. Bu türden mektuplar bizzat mektubu yazan kişinin olayı nasıl yaşadığı, olaydan nasıl etkilendiği ve olayı nasıl yorumladığını araştırmak için kullanılır. Bir manada cephe mektuplarında savaşla ilgili tam gerçek ya da nesnellik aranmaz daha çok mektubu yazan askerinin öznelliği dikkate alınır. Bu mektuplarda askerinin bedensel, ruhsal ve soyut bağlamda ne türden bilgiler verdiği önemlidir. Örneğin savaş döneminde yemeğin miktar ve niteliği, askerinin temizlik ve öz bakımı, yorgunluk ya da hastalık gibi durumların nasıl yaşandığına dair bilgiler bedensel kategoride incelenebilir. Yine ruhsal bağlamda askerinin savaş döneminde korkuları, özlemleri, yalnızlık ve bıkkınlıkları mektuplar aracılığıyla anlaşılabilir. Son olarak savaşın din, ırk, mezhep gibi kavramları nasıl süzgeçten geçirdiği, askerlerinin cephede tertipleri ve üstleri ile nasıl ilişkiler kurduğu psikolojik verilerin kullanımında son derece önemlidir.

Araştırma konusu olarak cephe mektuplarının bir başka önemli tarafı mektubu yazan askerlerinin resmi tarih/söylem içindeki “asker” kavramıyla farklı açıdan algı oluşturmasıdır. Örneğin resmi ifade “asker”, düşman karşısında korkusuz, cesur, boyun eğmez, güçlü ve vatan uğruna canını seve seve feda eden kahramanlardır. Oysa cephe mektuplarında aynı askerler kahramanlık duyguları oluşturmanın dışında bazen insani boyutta da kendilerini sergileyebilmektedir. Yani onlar da hayal kırıklığına uğrayabilir, korkabilir, sıkılabilir, acıkıp susayabilir, yorulup hastalanabilir.¹⁶ Kısaca cepheden gelen mektuplar

¹⁶ Μαργαρίτα Ν. Δαλεζίου, “Κάθισα στο αντίσκηνο και έγγραφα τα πάθη μου. Αφηγήσεις του ανδρικού εαυτού σε ημερολόγια στρατιωτών του Μικρασιατικού μετώπου (1919-1922), **Διπλωματική Εργασία**, Ερμούπολη Σύρου, Μάιος 2010, s. 15-16.

belleklerde sadece kahramanlık ya da fedakarlık resmi oluşturmazlar bazen de askerin kendi öz benliğini sergilediği bir görüntü de sunarlar. Öte yandan cephe mektuplarında “ev ve cephe” arasında bazen ikilem de yaşanır. Askerler bir taraftan kendini orduya ait bir varlık olarak görür diğer taraftan da memleketinde bıraktığı o sıradan kişi ile özdeşleştirir. Siperdeki yaşam onları geçmiş hayatına yabancılaştırdığı için kader birliği yaptığı asker arkadaşlarıyla (tertip) memleketinde bıraktığı insanlara kıyasla daha sıkı bir duygusal bağ kurar.¹⁷

Anadolu İşgali Öncesinde Yunanistan’ın İç ve Dış Politikası

Yunan ordularının 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’e asker çıkarılmasıyla başlayan Anadolu işgal sürecinin arka planında “kurtarılmayı bekleyen Hristiyan kardeşler” sloganına dayalı emperyalist bir ideoloji bulunmaktaydı. Yunanistan’ın “kurtarma” argümanı üzerine temellendirdiği bu siyasi ideolojisinin ilk önemli sonucu 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında elde edilen ve Yunan siyasetinde iki kat toprak, iki kat nüfus ile tanımlanan ülkedeki büyük genişlemeydi. Yunanistan’ın Balkan Savaşları sonrasında Doğu Ege Adaları, Girit, Epir, Batı ve Orta Makedonya’yı ilhak etmesiyle büyüttüğü sınırlar XIX. yüzyıl Yunan siyasetine damgasını vuran Megali İdea ulus ülküsünün de gerçekleştirilmesi yönünde atılmış önemli bir adımdı. XIX ve XX. yüzyıllarda Yunan iredentasının resmi temsili olan Megali İdea, Yunan kültürünün varlık alanı oluşturduğu tüm bölgelerde Yunan hakimiyetini yeniden tesis etme çabasıydı. Özellikle XX. yüzyılın ilk yirmi yılında büyük gelişim gösteren bu ülkünün merkezini İstanbul’un geri alınması umudu oluşturuordu.¹⁸

1914 yılında patlak veren I. Dünya Savaşı Yunanistan cephesinde uluslararası çatışmanın çok daha ötesinde başka bir politik krizin ya-

¹⁷ Michael Roper, “Material relations: moral manliness and emotional survival in letters home during the First World War”, Stefan Dudink & Karen Hagemann & John Tosh (eds), **Masculinities in Politics and War. Gendering Modern History**, Manchester University Press, Manchester & New York 2004, s. 295-315.

¹⁸ Michael Herzfeld, **Our Once More. Folklore, Ideology and the Making of Modern Greece**, Pella Publishing Co, New York 1986, s. 110-138.

şanmasına neden olmuştu. Yunan Hükümeti ve Saray arasında “Ulusal Bölünme” (1915-1917) olarak adlandırılan bu siyasi krizin nedeni Kral Konstantin ve Başbakan Venizelos'un I. Dünya Savaşı süresince Yunanistan'ın dış politikasında hangi yönü izleyeceğine dair oluşturduğu fikir ayrılığıydı. Son dönemde adını etkin bir politikacı olarak duyuran ve 1909 Gudi darbesi sonrasında başbakanlık görevini üstlenen Eleftherios Venizelos, hiçbir gecikme yaşanmaksızın Yunanistan'ın Antant Güçleri tarafında savaşa girmesi gerekliliğini savunuyordu. Zira Yunanistan'ın Antant Güçleri ile birlikte Merkez Güçlere karşı ortak mücadele içinde yer alması Venizelos siyasetinde, Anadolu toprakları da dahil olmak üzere tüm diğer ulusal taleplerin gerçekleştirilmesi manasını taşıyordu. Çünkü Yunanistan ve İngiltere'nin iş birliği hiç şüphesiz Yunanistan açısından büyük kazanç demektir. Venizelos'a göre savaşın sonucu ne olursa olsun, Doğu Akdeniz her zaman Büyük Britanya gücünün hâkim olduğu alan olarak kalacaktı. Dolayısıyla Yunanistan ne pahasına olursa olsun bu gücün kader ortağı olmak zorundaydı.¹⁹ Öte yandan askeri bir bakış açısıyla İngiltere ve Yunanistan ittifakını güvenilir bulmayan Kral Konstantin, Antant Güçlerinin Yunanistan'a karşı belli bir siyasi netlik göstermediği ve Yunanistan'ın savaş sonrasındaki kazanımlarına dair kendilerine tam garanti veremediği görüşündeydi. Oysa Merkez Güçleri temsil eden Almanya, Yunanistan'ın tarafsız kalması durumunda toprak bütünlüğünü garanti ediyordu. Kral Konstantin'in, Venizelos'un aksine, Antant karşıtı politika izlemesindeki tek neden elbette ki İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'a karşı netlik göstermeyen dış siyaseti değildi. Konstantin'in Almanya ile arasında güçlü bir manevi bağ da bulunuyordu. Bu bağın oluşumundaki önemli etkenlerden biri Berlin'de askeri okulda aldığı eğitim, diğeri ise Alman Kayseri II. Wilhelm'in kız kardeşi Sofia ile evliliğiydi.²⁰ Yunan başbakanı ve kralı arasında ülkeyi

¹⁹ Γιάννης Μουρέλος, «Ο Βενιζέλος όπως είδαν οι ξένοι, 1916-1917», **Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά**, ΕΛΙΑ & Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1988, s. 239.

²⁰ Esra Özşuer, “I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos-“Entente Cordiale” İşbirliği ve Propaganda Çalışmaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 63, Güz 2018, s. 254.

iki farklı kutba ayıran bu katı muhalif tutum beraberinde Büyük Güçlerin Yunan iç işlerine karşı dış müdahalesini de beraberinde getirdi. Nitekim Büyük Güçlerin desteğiyle Haziran 1917 tarihinde Kral Konstantin karşısında başarıya ulaşan Venizelos siyaseti Yunanistan'ın Antant Güçleri tarafında I. Dünya Savaşı'na katılımıyla sonuçlandı.

28 Haziran 1917 tarihinde Yunanistan'ın I. Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte Eleftherios Venizelos Hükümeti, sevk edilmeyi bekleyen 300.000 Yunan askerini büyük ölçüde Makedonya'da savaştan İngiliz-Fransız birliklerine dahil etmek üzere görevlendirdi. 30 Mayıs 1918 tarihinde Bulgar ordularına karşı Yunan kuvvetlerinin Skra [di Legen] Savaşında zafer kazanması²¹ ve akabinde 11 Kasım 1918 tarihinde I. Dünya Savaşının Antant Güçleri lehine sonuçlanması Yunanistan'ın galip ülkeler arasında yer almasına olanak verdi. Savaşın sonunda galip devletlerle yenilen devletler arasında tek tek imzalanan antlaşmalarla çatışmalar resmi olarak sona erdirildi. I. Dünya Savaşının Merkez Güçler aleyhine sonuçlanması, 1815 Viyana Kongresinden beri tartışılan bir başka önemli konuyu, “Doğu Sorunu” meselesini, yeniden gündeme taşıdı. Antant Güçlerinin Osmanlı Devleti'nin kaderini belirleyeceği ve aynı zamanda kendi talepleri doğrultusunda karar vereceği mütarekename, Limni adasının Mondros Limanına demirlenmiş Agamemnon zırhlısında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalandı. İmzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti hem fiili olarak sona eriyor hem de galip taraf Antantın masaya yatırdığı önemli bir pazarlık konusu oluyordu. I. Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte Müttefik Devletler bir an önce mağlup devletlere dikte ettirilecek barış taslağını oluşturmak için diplomatik görüşmeler başlattı.²² Barışın tesisini sağlamak ve yeni dünya düzeninde Avrupa'nın sınırlarını çizmek amacıyla Müttefik (Allied), Daha Az Müt-

²¹ Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, **Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. 1917-1918**, MIET, Αθήνα 2005, s. 229-230.

²² C Howard Ellis, **The Origin Structure and Working of the League of Nations**, George Allen & Unwin, London 1928, s. 39.

tefik (Lesser Allied) ve Ortak (Associated) devlet gibi suni bir sınıflandırmaya tabi tutulan devletler, 18 Ocak 1919 tarihinde Paris Barış Konferansında bir araya geldi.

1919 yılında toplanan Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan ilk defa Megali İdea'yı uluslararası düzeyde tartışmaya açtı. Daha önce Venizelos'un Kasım 1918 tarihinde sunduğu muhturasında Yunanistan'ın temel kaygı duyduğu öncelikli konu Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Hristiyan Rumların himaye edilmesiydi. Aynı muhturada Yunanların bölgedeki talepleri etnolojik ve jeopolitik tezlerle desteklenmeye çalışılmıştı.²³ Yunanistan'ın öncelikli talepleri arasında Anadolu (Küçük Asya), Ege Adaları, Batı-Doğu Trakya ve Kuzey Epir'in büyük bir bölümü yer almaktaydı. Venizelos, I. Dünya Savaşı'nı ağır bir şekilde kaybeden Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Antant Güçleri tarafından Türkiye topraklarının parçalanması hususunda büyük ümitler taşıyordu. Zaten Osmanlı topraklarında Büyük Güçlerin desteğiyle ufak koloni devletleri kurulması planlanmıştı. Anadolu'nun zengin, bereketli topraklarında da Yunanlardan oluşturulacak bir kolonizasyonla etnolojik duvar oluşturulacaktı.²⁴ Aslında Venizelos'un söz konusu planı tıpkı Fransa ve İtalya'nın Kuzey Afrika'da kurduğu kolonizasyon ile benzer özellikler taşıyordu. Esasen arka planda Yunan ordularının Büyük Britanya'nın Çanakkale'de ve bilhassa Ortadoğu petroleri düşünüldüğünde Doğu Akdeniz'de sömürge çıkarlarını silahlı koruma altına alması bulunuyordu. Öte yandan Yunan askeri gücü, I. Dünya Savaşı'nda ordusu bir hayli yorgun düşmüş ve dolayısıyla yeni bir savaş macerasına girmek istemeyen İngilizler için de kolaylaştırıcı bir unsurdu. Nitekim dönemin İngiltere Harbiye Nazırı Winston Churchill de Anadolu'daki Yunan askeri hareketini "yetki verenlerin temsilcileri" tarafından çıkartılması gerekli bir savaş biçiminde tanımlamıştı. Genellikle büyük devletler savaşmak

²³ Eleftherios Venizelos, **Greece Before the Peace Congress of 1919. A Memorandum Dealing with the Rights of Greece**, Oxford University Press American Branch, New York 1919, s. 1-32.

²⁴ Λεωνίδας Ι. Παρασκευόπουλος, **Αναμνήσεις 1896-1920**, Τόμος Δεύτερος, Τύποις Πυρσού, Εν Αθήναις 1934, s. 361.

için bu yöntemi bizzat tercih ediyor fakat çoğu zaman da bu türden savaşlar temsilcileri açısından büyük tehlikeler yaratıyordu.²⁵

Venizelistlerin aksine Yunanistan'da başka bir grup Anadolu'ya yapılması planlanan askeri bir hareketin karşısında yer almıştı. Radikal sol grupların antiemperyalist tutumu ile birlikte Yunan asker ve devlet adamı İoannis Metaksas da Yunan ordusunun Anadolu işgalini muhalif gözle değerlendiriyor ve bu askeri hareketi "İngiliz gorillerinin (muhafız) Bizans kahramanlarının örtüleri altına saklanması"²⁶ şeklinde tanımlıyordu. Ancak İtalya'nın Müttefiklerden habersiz İzmir'e asker çıkarma planları İngiltere ve Fransa'yı öfkelenirerek acil önlemler almasına sebebiyet vermişti. Britanya Başbakanı Lloyd George'un daveti üzerine Venizelos'un Fransa Dışişleri Bakanlığında yaptığı görüşme sonrasında Yunan Ordularının Anadolu'ya gönderilmesi kararlaştırılmış ve Paris Barış Konferansı'nda alınan karar gereği Yunan ordusu 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal etmişti. Venizelos cephesinde bu ani gelişme uzun zamandır Yunan siyasetinde belirleyici rol üstlenen Megali İdea ülküsünün hayata geçirilmesinde olağanüstü bir fırsat görüldü. Bu nedenle Venizelos, Mayıs 1919 tarihinde Anadolu'ya ayak basan Yunanların ileriki süreçte Büyük Güçler tarafından Anadolu topraklarında yalnız bırakılacağı düşüncesini hiçbir zaman aklına getirmede. Oysa Paris'te alınan bu acele kararda Büyük Güçler Yunanistan'a hiçbir garanti de vermemişti.²⁷

Cepheden Gönderilen Asker Mektuplarına Göre Yunan Ordusunun Anadolu Harekatı

15 Mayıs 1919 sabahı Yunan ordusunun I. Piyade Tümeni Albay Zafiriou yönetiminde İzmir sahiline ayak bastığında Yunanlar XIX. yüzyılın ilk yarısından beri hayalini kurduğu Anadolu topraklarına

²⁵ Winston S Churchill, **The World Crisis. The Aftermath**, Thornton Butterworth Limited, London 1929, s. 376-377.

²⁶ Ιωάννης Μεταξάς, **Το προσωπικό του Ημερολόγιου. 1921-1932**, Τόμος Γ, Ίκαρος, Αθήνα, 1964, s. 116.

²⁷ Michael Llewellyn Smith, **Yunan Düşü**, Çeviren: Halim İnal, Ayraç Yayınevi, Ankara 2002, s. 212.

adımlarını da böylece atmış oluyordu. Üstelik Anadolu işgalinin “kurtarılmayı bekleyen Hristiyan kardeşler” ülküsüne dayalı kutsal bir görev olduğuna inanan Yunan askerler savaş bittiğinde kaleme aldıkları hatıralarında bu heyecanlarını “... *tıpkı diğer tertipler gibi ben de Anadolu’ya gideceğimiz için oldukça keyifli ve mutluyum. Yeni yerler gezip görmekle birlikte kardeşlerimizi de özgürlüklerine kavuşturacağız...*” satırlarıyla ifade etmişlerdi.²⁸ Öte yandan İzmir’in Yunanlar tarafından işgali İzmir Rumları için de bir düşün gerçekleşmesi anlamı taşıdığından Yunan bayrakları tüm Rum evlerine asılmış, Yunan askerlerinin kordon boyundaki yürüyüşleri sırasında Rum ve Ermeniler coşkunu tezahüratlarda bulunmuştu. İzmir Rumlarından Anna Saroglu, er Lefteris G. Paraskevaïdis’e yazdığı 31 Temmuz 1920 tarihli mektubunda Yunan ordusunun İzmir’i işgal etmesini şu sözlerle değerlendiriyordu:

“... burada, İzmir’de sanki yer yarıldı da önceki efendilerimizin hepsi içine girdi. Ne yollarda ne de eğlence kulüplerinde tek bir fes dahi görmezsin. Türk hanımlar Yunan ordusu şehre gelmeden bir gün önce tüm küstahlıklarıyla mağazalarda dolaşiyor ve ne hoşlarına gidiyorsa yangından mal kaçırırmasına satın alıyorlardı. Oysa şu an deliklerinin içine gömülmüş haldeler. Eee şimdi başkasında sıra!”²⁹

Anna’nın söz konusu mektubunda “eski efendilerimiz” olarak bahsettiği Türkler Yunan iredentasına hizmet eden “kurtarma/kurtarıma” argümanını destekler nitelikte bir görüştü. Üstelik yıllardır Rumlar ile Türklerin sulh içinde yaşadıkları göz ardı edilmişti. Diğer taraftan Türkler için Yunan işgali içerden yani kendi tebaasından destek görmüş acı bir tecrübe olarak “millet-i sadıka” fikrini ileride gayrimüslimler üzerinden yeniden düşündürtecekti.³⁰ Anna’nın mektubunda yazdıkları XIX. yüzyılda güçlenen Atina milliyetçiliğinin Anadolu Rumları üzerindeki etkisi bağlamında önemli bir örnekti. Çünkü

²⁸ Παρασκευαίδης, a.g.e., s. 25.

²⁹ Παρασκευαίδης, a.g.e., s. 88.

³⁰ Lozan Görüşmelerinde Patrikhane ve Azınlıklar meselesi için Bkz. Salahi R. Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri. 1821-1923**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 358-363.

Anna için Osmanlı kimliği yerine Helen/Ortodoks kimliği sahiplenilen kimlik olmuştu. Zira mektubun son satırlarında sıranın kendilerine geldiği, artık Türklerin yerini Yunanların alacağı açıkça vurgulanmıştı.

İzmir'in Yunanlar için müstesna bir şehir olmasının iki nedeni vardı. İlki, Yunanların Antik Yunanlar ile kurduğu tarihi zincirde bölgenin Helen mirası olduğu tezi idi. Bu tez Yunan tarih inşasında ve Yunan kolektif belleğinde güçlü imgelerle sağlanmış ve Yunan tarihinin babası Paparrigopoulos tarafından da ulus kimliğinin ilk halkasına eklenmişti. Dolayısıyla Yunanların İzmir'i elinde bulundurması sadece ekonomik büyümenin kapılarını açan bir liman şehrine sahip olmak değil aynı zamanda tarihi bir hayalin hayata geçirilmesi anlamını taşıyordu. Bu nedenle Atina gazeteleri İzmir'in işgalini "Yunan efsanesinin gerçekleşmesi" başlığı altında şu ifadelerle haber yapmıştı:

*"Gerçekten şu an sizlere içinde bulunduğumuz durumun gerçek mi yoksa tatlı bir hayal mi olduğunu söylemekte zorlanıyorum. Evlerin çatılarında mavimsi beyaz bayrağın gururla dalgalandığı İzmir'in rengarenk, güzel sahiliyle iftihar ediyoruz. Bundan sonra buradaki her şey Yunan aittir. İzmir'imiz her şeyiyle Yunandır. Yıllarca evlerin en dip köşelerine gizlenmiş bayrağımız artık özgür gökyüzünde korkusuzca dalgalanıyor. Ve o bayrak burası İyonya, burası Yunan toprağı diyerek avazı çıktığıınca bağıırıyor."*³¹

İkincisi ata toprağı olarak kabul edilen İzmir ve art bölgesinin dünya pazarlarının ihtiyaç duyduğu tarım ürünlerine sahip olması ve bilhassa bu ürünleri kente bağlayan demiryolları ile ekonomik, Ege denizini kontrol etme niteliği ile de stratejik ehemmiyetinin bulunmasıydı.³² Yunan Piyade Er Lefteris G. Paraskevidis de birliklerinin İzmir'e indiklerinde Yunan askerlerinin yaşadığı büyük sevinç ve refahı

³¹ Πατρις, «Ενώ η Κωνσταντινούπολις κυματίζει εις την απολυτρωμένην πόλιν. Η πραγματοποίησις του Ελληνικού Θρύλου», 12.05.1919, Αριθ: 9008, s. 1.

³² Engin Berber, "Kurtuluşta Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C III, S 8, Mart 1987, s. 444.

16 Eylül ve 3 Ağustos 1919 tarihinde yazdığı iki mektubunda şöyle dile getirmişti:

“Burada çok iyi vakit geçiriyoruz. Şimdi Yukarı Bey köyüne ulaştık ve keyfimiz yerinde. Sürekli çam fıstığı, badem ve ceviz yiyoruz. Her gün bir sepet üzüm yiyoruz. Keşke size de bir çuval çam fıstığı gönderebilseydim fakat buna izin verilmiyor. Burada yağ ve bal bolca... Benim de burada keyfim gayet yerinde. Bir sürü yiyecek ve meyve var. Bütün üzüm bağları ve bahçeler bizim. Bir bahçeye girip canımız ne isterse yiyoruz. Kimse bize sesini çıkarmıyor. Her gün fırında patatesli, domatesli, patlıcanlı et, domatesli yumurta veya ciğer tava yiyoruz. Şimdilik her şey yolunda ama sonra ne olur bilemiyorum. Fakat sanırım korkacak bir şey de yok.”³³

Venizelos ve Antant Güçleri'nin gözünde Osmanlı Devleti, savaş yenilgileriyle güçsüzleşmiş, ekonomisi çökmüş ve son bir darbeye yıkılacak “köhne” bir ülke konumlandırmasındaydı. Üstelik I. Dünya Savaşı sonrasında İzmir'de dahil olmak üzere yer yer işgal edilen Osmanlı topraklarında örgütlü bir direniş ya da milliyetçi unsurları tektileyecek herhangi bir çaba da olmamıştı. Oysa Paris'te toplanan dünyanın kanun yapıcıları Türkiye'ye karşı katı tutumunu İstanbul'a demirledikleri donanmalarıyla sürdürmüştü. Öte yandan Yunan ordusunun Anadolu işgali Türkiye'nin silahsızlandırılmasından hemen sonra Türk milletinin yıkımı ve ölümü anlamına geliyordu. Ancak Churchill'in ifadesiyle İstanbul'da kukla bir hükümete karşı Anadolu'nun ücra bölgelerinde haklılık mücadelesine girmiş bir grup Türk, daha sonra Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Kuvayı Milliye ruhunu canlandırmıştı. Yunanların İzmir'i işgalinden kısa bir zaman sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da başlattığı Kurtuluş Savaşı aslında Churchill'in anılarında bahsettiği Türklerin Anadolu işgaline öyle kolay kolay boyun eğmeyeceğinin en önemli amiliydi. 22 Haziran 1919 tarihinde Amasya Tamiminde Türkiye'nin kurtuluş planları kamuoyuna açıklandı ve Anadolu topraklarında özgürlük adına Türk

³³ Παρασκευαίδης, a.g.e., s. 31-32, 40.

ulusal hareketi başlatıldı. Neticede Yunanlıların Türk topraklarını işgal etmesi herhangi bir Türk'ün kabul edeceği bir kader kararı olmazdı.³⁴ Yunan piyade er Paraskevaidis'in Aralık 1919 tarihli mektubunda belirttiği üzere Yunanlar *başta hızlıca her şeyi bitireceğini düşünmüş fakat sonra şartlar değişmişti. Yunanlara artık burada her şey bulanık görünüyordu ve gün be gün daha da bulanıklaşıyordu.*³⁵

10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan ve Osmanlıyı ortadan kaldıran Sevr Antlaşması, Venizelos'un "beş deniz iki kıta" sloganıyla siyasi rotasını belirlediği ve dünya güçleri arasına girme yönünde atılmış önemli bir adımdı. Sevr'de imzalanan bir dizi antlaşma, Yunanistan'a hemen hemen bütün Trakya'yı, Gökçeada ve Bozcaada'yı, Rodos dışındaki On İki Ada'yı ve beş yıl sonra Yunanistan'a geçecek büyük bir İzmir bölgesini kazandırmıştı.³⁶ Ancak 1920 senesi tüm planları farklı yöne çevirecek öngörülemeyen iki kritik gelişmeyi gündeme taşıdı. İlk olarak Kuvayı Milliye kuvvetleri Paris'teki devletlerin emirlerine karşı durmaya kararlı bir şekilde savaş alanında mücadeleden vazgeçmiyordu. Yunanistan Venizelos siyasetinin kazanımlarını ancak Yunan ordusunun gireceği harple sağlayabilirdi. Zaten Yunan Ordusunun Başkomutanı Leonidas Paraskevopoulos, Mustafa Kemal'in antlaşmayı tanımayacağını ve biran önce Türk birliklerine karşı harekete geçilmesini Venizelos'a yazdığı bir raporla bildirmişti. Dolayısıyla Paraskevopoulos Kemalist hareketin iki aşamalı büyük bir askeri seferle yok edilmesi gerekliliğini savunuyordu. Bilhassa vurup kaçan milliyetçi Türk kanadını yok etmek için Anadolu'da ilerlemeleri gerekmektedir. Fakat Yunan ordusunda asker içinde terhis edilmek ve eve dönmek isteyenler baş göstermişti. Er Paraskevaidis'in 12 Ocak 1920 tarihli mektubunda da askerin terhis beklentisi ve hoşnutsuzluğu kısık sesler halinde şöyle çıkıyordu: "*Noel ve Yılbaşı nasıl da geçti hiç anlamadım. Zaten dağın tepesindeki biri bayramlardan ne anlayabilir ki?*"³⁷ Hatta ani bir Türk saldırısından birlüğünü son anda kurtaran Yunan askere

³⁴ Churchill, **a.g.e.**, s. 368.

³⁵ Παρασκευαΐδης, **a.g.e.**, s. 49.

³⁶ Llewellyn Smith, **a.g.e.**, s. 187.

³⁷ Παρασκευαΐδης, **a.g.e.**, s. 50.

ödül olarak rütbe yükseltme verildiğinde asker evine gitmek istediğini ve terfi yerine terhis istediğini şu sözlerle belirtiyordu: “*ben omzumda şerit istemiyorum. Eğer mümkünse karım ve çocuğumun yanına gitmem için beni terhis edin...*”³⁸

1920 senesinde Yunanistan’daki siyasi planları alt üst eden ikinci önemli olay ise 14 Kasım 1920 tarihinde Venizelos’un genel seçimleri kaybederek iktidardan düşmesiydi. Venizelos İngiltere Başbakanı Lloyd George’a yazdığı 27 Kasım 1920 tarihli mektubunda seçimlerin Venizelistler cephesinde kaybedilmesinin nedenini halkın ve askerinin “savaş yorgunluğu” ile açıklıyordu.³⁹ Ateşkesten sonra terhis bekleyen Yunan askerleri seferberliğinin iki sene daha uzatılması konusunda Venizelos’u cezalandırmış görünüyordu. Kral yanlısı hükümet ise küçük ama saygın Yunanistan fikrini genel seçimlerde de sürdürmüştü. Anadolu’nun sunduğu hiçbir şeyde gözlerinin olmadığını ve Anadolu toprakları için savaşmayacaklarını çünkü bu bölgenin onlar için sadece yük olduğunu vurgulamışlardı. Üstelik sekiz senedir sürekli savaşan Yunanlar artık yorgun düşmüştü. Bu nedenle “askerin saliverilmesi” sloganıyla yürüttükleri seçim kampanyasında başta ordu mensupları olmak üzere halkın büyük bir kesimi oylarını kral yanlısı hükümet lehine kullanmıştı.⁴⁰ Er İoannis Lironis de cepheden gönderdiği 6 Ekim ve 12 Kasım 1921 tarihli iki farklı mektubunda askerinin yaşadığı karmaşadaki yorgunluğunu “*nefes alacak boş bir vaktinin olmadığını*”⁴¹ ve “*üzgün bir ruh hali içinde bulunduğunu*”⁴² satırlarıyla ifade etmişti.

Bu sonuç Yunan iç siyasetindeki hükümet değişiminin aslında Yunan dış siyasetinden bağımsız olmadığını örneklemesi bağlamında

³⁸ Παρασκευαΐδης, a.g.e., s. 136-137.

³⁹ David Lloyd George, **The Truth About the Peace Treaties**, Volume II, Victor Gollancz Ltd, London 1938, s. 1345-1346.

⁴⁰ Κωνσταντίνος Γ. Ζαβιτζιάνος, **Αι Αναμνήσεις του εκ της Ιστορικής Διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)**, Τόμος Δεύτερος, Αθήναι 1947, s. 100.

⁴¹ Γιάννης Παπακώστας, **Προς την Αδελφήν Στρατιώτου**, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2007, s. 49.

⁴² Παπακώστας, a.g.e., s. 50.

önemliydi. Antant Güçleriyle Kasım 1916 tarihinde kanlı bir çatışma yaşayan Alman yanlısı Kral Konstantin ülkenin başına yeniden hükümeti kurma göreviyle getirilmişti. Böylece İngiltere ve Fransa, Yunanistan'daki genel seçim sonuçlarını bahane ederek Anadolu askeri hareketinden desteğini çekme kararı aldı. Yunanistan'da Kralcılar tarafından kurulan yeni hükümet ve değişen rejim en büyük etkisini orduda göstermişti. Ordu içinde birçok subay “ulusal bölünme” etkisini toplumun diğer kesimlerine göre çok daha fazla yaşamıştı. Venizelist ve anti-Venizelist subaylar ordu içinde siyasal mücadelenin bağımsız olmadıkları için her yeni iktidar kendine yakın olan grubu orduda önemli yerlere getiriyor muhalifleri de işlerinden atıyordu. 1921 yılı Yunan ordusu tarafında ayrılıkçı görüşlerin mücadelesiyle ama ekseriyetle “hırs ve öfke” ile geçmişti.

Yeni hükümet Yunan ordusuna Anadolu'dan çekilmesi emrini vermedi zira Anadolu'dan çekilme kararı çok cazip görünmekle birlikte hiçbir zaman ciddi de düşünülmemişti. Psikolojik açıdan Yunan Hükümetinin bu türden bir karar alma ihtimali söz konusu değildi. Önce Venizelos sonra Metaksas tarafından önerilen Yunan ordusunun savunmada kalma politikası askeri yönden olumsuz politik bakımdan da yanlış kabul edilmişti. Zira sonucun kuvvet yoluyla çözüleceğine inanan Yunan askerlerine karşı direnmek politik hedef bağlamında karavana atış olurdu. İşte tüm bu seçenekler yeni kurulan hükümetin askeri bir saldırıya yönelmesinden başka bir alternatifinin olmadığını gösteriyordu.⁴³ Diğer bir önemli husus Kralcı hükümetin Yunanistan'ın ciddi bir ulus olduğunu başta İngiltere olmak üzere Büyük Devletlere kanıtlama telaşıydı.⁴⁴ Fakat belki de en önemlisi Başbakan Gunaris'in bir önceki iktidar döneminde etkinliğini sağlamlaştırmış olan Venizelos'un politikasından aşağı kalmama hırsıydı.

1921 yılında Müttefik Devletler, Sevr Antlaşmasındaki esaslar çerçevesinde bir anlaşmaya varmak için Kemalistler de dahil, Türkleri ve

⁴³ Llewellyn Smith, **a.g.e.**, s. 264.

⁴⁴ Μεταξάς, **a.g.e.**, s. 87.

Yunanları Londra’da yapılacak konferansa çağırılmıştı. Konferans başlamadan önce Yunan ordusu Kralcı rejimin saldırgan ruhunu göstermeye hevesli olan yeni Yunan Başkomutanı Papoulas’ın emriyle Bursa’dan Eskişehir’e gönderilmişti. Zorlu kış şartlarında Eskişehir ovasına ulaşan Yunan orduları İnönü yakınlarında kararlı Türk direnişle karşılaşmıştı. Aslında bu direniş Mustafa Kemal ordularını küçümseyen Yunan tarafında beklenen bir sonuç değildi. Asker hala Yunan ordusunun Mustafa Kemal Paşa’yı devirip Yunan topraklarını İstanbul da dahil olmak üzere genişleteceğinden kat’i surette kuşku duymuyordu. Örneğin er İoannis Lironis 12 Aralık 1921 tarihli mektubunda “*İstanbul her Yunan’ın hayalidir*”⁴⁵ sözleriyle bu fikri desteklemişti. 21 Şubat 1921’de toplanan Londra Konferansında Yunanlar Mustafa Kemal Paşa’ya barışı zorla kabul ettirebileceklerinden emin olduklarını ayrıca Türk direnişini de üç ay içinde yok edebileceklerini iddia etmişti. Öyle ki konferansta dönemin Yunan Başbakanı Nikolaos Kalogeropoulos (24 Ocak-25 Mart 1921), Türk askerini önemsiz kuru kalabalık olarak tanımlamıştı.⁴⁶ Yunan ordusu ne pahasına olursa olsun ilerlemeye kararlıydı ve savaşı göze almıştı. Böylece Yunan ordusu saldırıya geçmek için ilerlemeye başladı. 23 Mart 1921 tarihinde Yunanlar yeniden saldırıya geçti. 27 Mart 1921’de Afyonkarahisar Yunanlar tarafından ele geçirildi. Ancak ordu içinde askerlerin savaşma konusunda üstleri kadar hevesli olmadığı er Paraskevaidis’in ailesine yazdığı 12 Şubat 1921 tarihli mektubunda da anlaşılabilir bir durumdu: “*Saygıdeğer babacığım, Cephe gerisinde herhangi bir hizmete nakledilmem çok iyi olacak. Eğer Midilli ya da Atina’ya naklim mümkün olmazsa hiç değilse Anadolu’da bir yerlere gönderileyim.*”⁴⁷ Artık Yunan askeri cephe kutsal görev addedilen Megali İdea ülküsünün ilhamıyla savaşma ruhunu kaybetmiş görünüyordu. Yunan birlikleri Mayıs 1919 tarihinden bu yana ilk defa hiç karşılaşmadıkları bir direnişle yüzleşmişlerdi. Yunanlar artık tahkim edilmiş mevzilerde başıbozuk birlikler

⁴⁵ Παπακώστας, **a.g.e.**, s. 56.

⁴⁶ Llewellyn Smith, **a.g.e.**, s. 275.

⁴⁷ Παρασκευαΐδης, **a.g.e.**, s. 137-138.

yerine dönemin en modern silahlarıyla donatılmış düzenli bir Türk ordusu ile karşılaşmıştı. Nitekim Er Paraskevaidis de Türk ordusundaki bu güçlenmeyi satırlarında şu sözlerle ifade ediyordu:

“Geçen sene çetecilerin sadece bir topu vardı ve onun da top mermisi kusurlu olduğundan patlamıyordu. Hatta biz onlarla dalgamızı geçiyor ve bize atılan top mermilerini elimizle yakalamaya çalışıyorduk. Türklerin top mermileri üzerimizden geçip etraftaki bir tepeciğe patlamadan düşüyordu. Sadece “paff” diye bir ses, bir de azıcık duman çıkarıyordu. Bizler de bunu fırsat bilip Türklerle alay ediyorduk. Top mermisi üzerimizden geçip havada dönüp dururken biz de siperlerimizden çıkıp güya atılan top mermilerini yakalayacakmışız gibi yapıyorduk. Bizi çetecilerin topçuları da görüyordu. Mermi yere “paff” diye her düştüğünde biz de “Aera!” diye bağıryorduk. O zamanlar savaş bizim için adeta panayır yeriydi. Fakat bu yıl ilk kez İnönü’de Skoda topları ve taramalı tüfekleri olduğunu gördük.”⁴⁸

Yunan ordusu disiplinli Türk birliklerini bozguna uğratamayacağını hiç hesaba katmamıştı. Londra Konferansında Müttefiklere verilen güvencelerin de içi doldurulamayan boş vaatler olduğu artık daha da netlik kazanmıştı. 34. Yunan Piyade Alayı, Türk birliklerini Dumlupınar önünde durdurmuş ve Uşak’taki mevzilerine çekilmişti. Yunan orduları yorgun ve hayal kırıklığı içinde eski mevzilerinde konuşlanmak zorunda kalmıştı. Er Paraskevaidis’in annesine yazdığı 31 Mart 1921 tarihli mektubunda da ordu içindeki hezeyanı şu cümlelerle satırlarına yansımıştı: *“Saygıdeğer anneciğim, birkaç gün önce dinlenmek için savaştan döndük. Tanrı bizi korudu. Dağların tepesinde bir yağın cenaze bıraktık. Her yer ölülerle dolup taşı. Az kalsın bizi de canlı canlı ele geçireceklerdi.”⁴⁹* Yunan ordusunun bu başarısızlığı İzmir’de de yankı bulmuş ve şaşkınlıkla karşılanmıştı. İzmirli bir Rum olan Anna da cepheye gönderdiği 19 ve 23 Mart 1921 tarihli mektuplarında bu üzüntüyü açıkça dile getirmişti: *“Burada, İzmir’de, herkes son olaylardan dolayı çok üzgün. Her gün buraya ordu gelip hemen Anadolu’nun içlerine gidiyor... Ben de yaşanan bu olaylar için o kadar üzgünüm ki. Bizler İzmir’de tedirginlik*

⁴⁸ Παρασκευαίδης, a.g.e., s. 50.

⁴⁹ Παρασκευαίδης, a.g.e., s. 158-159.

çinde yaşıyoruz. Pazar gününe kadar Eskişehir'in düşeceğine inanıyorduk oysa sonrasında öğrendik ki ordumuz büyük zarar ziyana uğrayıp geri çekilmiş."⁵⁰ Ne İngilizler, ne Yunanlar ne de Rumlar böyle bir direniş hareketini Türklerden beklememişti. Türklerin hesaba katılmayan bu başarısı, Yuna tarafının ilk ciddi başarısızlığıydı. Yunan ordusu artık karşısında 1920'deki düzensiz kalabalıkların olmadığını fark etmişti. Er Paraskevaidis de kız kardeşine Aksu'dan yazdığı 2 Nisan 1921 tarihli mektubunda şaşkınlığını şu satırlarla ifade ediyordu: "*İzmir Tümeninde iki bin kadar ölü, birçok yaralı ve kayıp asker var. Kimse olayların bu yönde değişeceğini beklemiyordu.*"⁵¹ Bu öngörülme yen tecrübe sonrasında Yunanlar yaz mevsiminde yapılacak sefer için yoğun hazırlıklara başlamıştı.

Kral yanlılarının başarısı üzerine sürgünden dönen General İoannis Metaksas, Yunan ordusunun Anadolu'da ilerlemesine baştan beri karşı çıkmıştı. Öncelikle Metaksas, pek çok defa inanmadığı bir savaşı desteklemediğini belirtmiş ve Türklere karşı zafer olasılığının bulunmadığını vurgulamıştı. Ona göre Yunanistan gücünün üstünde bir savaşa girmişti ama Yunanistan'ın mücadelenin ortasında çekilmesini de doğru bulmuyordu. Zira bu durumda Krallığa ve devlete zarar gelme de ulusal güven zedelenir, hükümet de kesin düşerdi. Öte yandan dönemin ekonomi bakanı Petros Protopapadakis Anadolu'nun boşaltılmasının devlet için tehlikeli sonuçlar doğuracağına ısrarcıydı. Hatta Makedonya dahi düşman saldırısına açık hale gelebilirdi. Bu durumda ehveni şer bir çözüm olarak yenilgi daha tercih edilebilir seçenkti. Metaksas için bu öneri kabul edilemezdi. Bunun üzerine Yunan ordusunun İzmir bölgesi içinde savunmada kalmasının daha iyi olacağını ifade etti. Ancak Yunanların uzun süre savunmada kalacak parası ve savaş malzemesi yoktu. Zaten er Paraskevaidis de bu durumu doğrular nitelikte şöyle yazıyordu: "*Levazım tüm çürük çarık yiyeceği nasıl olsa asker yiyecek diye satın alıyordu.*"⁵²

⁵⁰ Παρασκευαίδης, a.g.e., s. 161,174.

⁵¹ Παρασκευαίδης, a.g.e., s. 168.

⁵² Παρασκευαίδης, a.g.e., s. 181.

Yunan ordusu 10 Temmuz 1921’de saldırı için ilerlemeye başladı. 17 Temmuz’da Kütahya, 19 Temmuz’da Eskişehir düştü. Türk ordusunun büyük bir bölümü Ankara’ya doğru geri çekildi. Yunanlar bu geri çekilmeyi “Kemalist ordunun sonunun geldiği”⁵³ yönünde yorumlamıştı. Yunanlar Türk ordusunu ortadan kaldırmak için Ankara’ya doğru son ve büyük bir çaba göstermek zorunda olduklarına inanıyordu. Er Paraskevaïdis de 30 Temmuz 1921 tarihli mektubunda Yunan ordusunun Ankara emrini beklediğini şu cümlelerle dile getirmişti: “Şimdi Eskişehir’den 40 kilometre uzaklıktayız ve Ankara’ya hareket etmek için emrin gelmesini bekliyoruz. Fakat su konusunda çok büyük sıkıntı çekiyoruz. Çünkü içtiğimiz su oldukça kirli ve bu da her gün midemi rahatsız ediyor. Yiyecek hiçbir şeyimiz de yok...”⁵⁴ Yunan ordusunda su ve yiyecek en büyük sorundu ve yürüdükleri Tuz çölünde su neredeyse yoktu. Orduya ait kamyonlardan sadece birkaçı su taşımaya ayrılıyordu ve o da ordu için yeterli değildi. Yemek pişirmek için orduda petrol yoktu. Bu yürüyüşle tükenmiş olan Yunan askerler gönderilen ekmekleri torbalarına koyuyor ancak ekmeğin kısa zamanda bozuluyor hatta bazen malzeme merkezinden bozuk geliyordu. Er Paraskevaïdis de ordudaki yiyecek sıkıntısını kardeşine Sakarya’dan yazdığı 7 Ağustos 1921 tarihli mektubunda şu sözlerle dile getiriyordu:

“...bana geçmişe ait hiçbir şey yazma çünkü eskiyi hatırladığımda üzülüyorum. Şimdi hayatım çok değişti. İşim gücüm Türkleri kovalamak oldu. Şimdilerde Kemal’i yakalamakla meşgulüz. Kaç zamandır boğazımızdan doğru düzgün bir yemek geçmedi. Türk yemekleri yiyoruz. Bula-maç, çörek, ekmeğin ve tarhana. Çörekler arpadan. Yavan olmasın diye de toza toprağa bulanmış halde.”⁵⁵

Yunanların tek hedefi Ankara’yı ele geçirmektir. Nitekim 14 Ağustos 1921 tarihinde Yunan ordusu Ankara’ya doğru uzun bir yürüyüşe başladı. Er Paraskevaïdis Yunan ordusunun bu uzun Ankara yürüyüşünü satırlarında şöyle anlatıyordu:

⁵³ Llewellyn Smith, **a.g.e.**, s. 319.

⁵⁴ Παρασκευαΐδης, **a.g.e.**, s. 192.

⁵⁵ Παρασκευαΐδης, **a.g.e.**, s. 197.

“Temmuz’da Eskişehir’de her şey oldukça sakindi. Bizler nihayet savaşın sona ereceğinden dolayı sevinçliydik. Kesinlikle Kemal silahlarını teslim etmeye gelecekti. 18 Temmuz 1921 tarihinde Kral Konstantin Eskişehir’e geldi ve biz cesur askerlere başarımızdan dolayı nişan taktı. Fakat kısa bir zaman sonra bize hazırlanmamız gerektiği söylendi. Dinlenmek bize nasip olmamıştı. Sıkıntılarımız devam ediyordu. Ankara’ya doğru ilerleneceği ağızdan ağıza yayılmıştı. Bizi bir korku sarmıştı. Gerçeği apaçık söylemek gerek, hiç saklamaya lüzum yok. Ankara’ya ilerleyiş bizim mezarımız olacaktı! Subaylarımızın bizzat kendisi bile Genelkurmay Başkanlığının aldığı bu kararın doğru olmadığını tartışıyordu. 29 Temmuzda Sakarya’ya doğru hareket ettik. 8 Ağustos’ta Sakarya’ya varmıştık. Ankara’ya ele geçirdikten sonra çilemizin de son bulacağına inanarak büyük bir soğukkanlılık ve özveriyle savaştık. Anadolu’daki Yunanlılığa ait her şeyi kurtardıktan sonra evlerimize, ailelerimize kavuşacak ve huzur içinde hayatımıza devam edecektik...”

Yunanlar 23 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’nın gözetimi altında Sakarya nehrinin birkaç mil doğusundaki Türk ileri kollarıyla karşılaşmış ve 26 Ağustos’ta saldırıya geçmişti. Üç hafta süren şiddetli çatışmada Yunan ordusu Ankara’ya doğru ilerleyişini sürdürmüştü. Tek gaye Ankara’yı ve Mustafa Kemal Paşa’yı ele geçirip savaşa son vermektir. Savaş bittiğinde asker evine dönebilecekti. Kısaca Ankara hareketi “savaşa son veren savaş” olarak düşünülüyordu. Nitekim er Paraskevaidis de 7 Ağustos 1921 tarihinde annesine yazdığı mektupta Yunan ordusunun Ankara hedefinin “eve dönme gayesi” olduğunu doğruluyordu:

“Saygıdeğer anneciğim, Sakın benim için üzülme. Çok kısa bir zaman sonra yanınıza geleceğime inanıyorum. Şimdi Ankara’ya Kemal’i yakalamaya gidiyoruz. Ona barış antlaşmasını kabul ettireceğiz ve işte o zaman ben de izin alıp yanınıza geleceğim... Kemal ile yeniden savaşılmaya başladık ve onu kovuyoruz. On güne kalmaz Ankara’da oluruz. Benim için endişelenme...”⁵⁶

⁵⁶ Παρασκευαίδης, a.g.e., s. 198-199.

Yunan birlikleri artık oldukları yerde kalmak için savaşıyordu ancak Yunan ulaşım yollarına karşı düzenlenen Türk saldırıları Yunan cephelerine yiyecek ve cephaneye gönderilmesini de engelliyordu. Üstelik Yunanların saldırı gücü de kalmamıştı. Yunanların saldırı heveslerinin kalmadığını anlayan Türk birlikleri, 8 ve 10 Eylül arasında karşı saldırıya geçmişti. Er Paraskevaidis, 20 Ağustos 1921 tarihinde babasına Polatlı'dan yazdığı mektupta kararlı Türk direnişi karşısında Yunan ordusunun kayıplarını şu cümlelerle anlatıyordu:

“Saygıdeğer babacığım, Şuan Sakarya’da bulunuyorum. Düşman kararlılıkla direniyor. Kayıplarımızın haddi hesabı yok. Tümenimiz neredeyse dağıldı. Bölüğümüzde yüz yetmiş kişiden sadece elli üç kişi kaldık. Tüm subaylar yaralandılar. Ne olacağımız belli değil. Hepimiz umutsuzluk içindeyiz.”⁵⁷

Aslında Ankara’ya çok yaklaşmış bir Yunan ordusu vardı. Öyle ki er Paraskevaidis *“Polatlı tepelerinden Ankara’nın görüldüğünü ve ovanın içinden gelip giden trenleri görebildiklerini”⁵⁸* yazmıştı. Ancak Yunan ordusu artık savaştan bıkmıştı. Yunan cephesi Türklere karşı direniş gösterse de 11 Eylül’de geri çekilme kararı almış ve Eskişehir’e, eski mevzilerine dönmüştü. Ordunun geri çekilmesi er Paraskevaidis’in satırlarına şu cümlelerle yansımıştı:

“29 Ağustos 1921 tarihinde ordunun geri çekilmesi için emir geldi. Eski mevzilerimize geri döndük. Hepimiz sonumuzun ne olacağını düşünüyorduk. Taburumuzda büyük bir hayal kırıklığı ve üzüntü yaşıyorduk. Çünkü onca fedakarlık ve zahmet sonunda hiçbir sonuç elde edememiştik. Hepimiz ne olacağını merak ediyorduk. Bu savaş hiç bitmeyecek...”⁵⁹

Yunanların başarısız askeri stratejisi, savaşın ekonomik külfeti ve zaferin elde edilme olasılığının günden güne yok olması gerginliği iyice arttırmıştı. Gerçi Venizelos daha önce Türklerin yenilgi almama

⁵⁷ Παρασκευαΐδης, a.g.e., s. 208.

⁵⁸ Παρασκευαΐδης, a.g.e., s. 211.

⁵⁹ Παρασκευαΐδης, a.g.e., s. 223.

adına geri çekilebileceğini, dolayısıyla Yunan ordusunun yapacağı saldırının da başarısız olacağını ifade etmişti. Venizelos'a göre sadece İstanbul'un ele geçirilmesi kesin sonuç verebilirdi fakat bunun da Müttefikler tarafından kabul edilmeyeceği aşıkardı. Bununla birlikte Yunan ordusundaki askerler İstanbul'un eninde sonunda bir gün mutlaka alınacağına dair umutlarını hala canlı tutuyordu. Örneğin 14 ve 28 Ocak 1922 tarihinde er İoannis Lironis'in yazdığı mektupta:

“Güzel İstanbul’umuz için hayalimiz vardı, hala var ve var olmaya devam edecek. Eğer hayallerimizin şehri İstanbul’un toprağını ilk benim kanım boyarsa bu dünyada artık benden mutlusu olamaz... İstanbul ile ilgili her tür bilgi ilgimi çekiyor. Ben İstanbul’un bir gün Yunan’a ait olacağı hayaliyle büyüdüm. Damarlarım içinde akan en has Yunan kanı atalarımızın damarlarında akan o yer değiştirmiş eski kandır. Ve bizler özgürlük mücadelemizi sonuna kadar devam ettireceğiz”⁶⁰ sözleri bu tezi doğrular nitelikteydi.

Çözüm arayışları içinde Üç Büyük Devletin Dışişleri Bakanları 22 Mart 1922 tarihinde Paris’te toplanmış ve 26 Mart’ta Türk-Yunan Hükümetlerine bir ateşkes anlaşması yapılması hususunda öneriler hazırlamıştı. Yunan Hükümeti önerileri hemen kabul etse de Türkler henüz kabul etmemişti. Ateşkesin uygulanabilmesi içinse savaştan tarafların hem ateşkesi hem de Müttefiklerin koşullarını ilkece kabul ettiklerini bildirmeleri gerekiyordu. Sonraki aşamada Müttefikler son bir barış konferansı toplayarak ayrıntıları inceleyecekti. Görüşmelere geçilebilmesi için de barışın ilk koşulu olan Yunan ordusunun Anadolu’dan çekilmesi gerekecekti. Ancak Paris görüşmelerinden beklenen olumlu sonuç alınamadı. Türkler Yunanlar Anadolu’yu boşaltmadığı sürece ateşkes yapmayı reddediyordu. Yunan Hükümeti ise ateşkes önerisini başta kabul etmişti. Fakat Türk tarafı ateşkesi kabul etmediği için Müttefiklerin barış koşullarıyla kendilerini bağlı tutmayı iç politika gerekçesiyle kabul etmemişti.⁶¹

⁶⁰ Παπακώστας, **a.g.e.**, s. 59,63.

⁶¹ Llewellyn Smith, **a.g.e.**, s. 363-365.

Paris görüşmelerinin başarısızlığı, Yunan iç siyasetinde yaşanan karasızlıklar, değişim ve istifalar, Yunan ordusu içindeki moralsizlikle birlikte Yunanistan'ın çıkmaz bir yola girdiğini gösteren amillerdi. Orduda subaylar dışında askerlerin çoğunda uğruna mücadele ettikleri “dava” çoktan anlamını yitirmişti. 1921-1922 kışı Yunan ordusunun moral motivasyonunu kaybettiği bir dönemdi. Asker artık savaşın bitmesini ve terhis olmayı istiyordu. Er Paraskevaidis'in yazdıkları Yunan ordusunun 1922 yılındaki motivasyonunun anlaşılması yönünde kritik bir değerlendirmeydi:

“Tek hayalim ve arzum teskeremi alıp ordudan uzaklaşmak. Savaştan gitmek ve beni tedirginlik içinde bekleyen kardeşlerime ve aileme kavuşmak istiyorum. Orada özgürce, kendimin efendisi gibi yaşarım. Asker olan kendini belirleyemez çünkü o vatana ait bir parça olur. Asker yalnızca ulusun hizmetkari, yabancı güçlerin de maşasıdır.”⁶²

Motivasyonsuzluk ve moralsizlik İoannis Lironis'in 8 Şubat 1922 tarihinde yazdığı mektupta da görülüyordu: “Burada hava kötüleştiğinde zaman hep sıkıcı geçiyor. Çünkü bizler böyle zamanlarda müsvetde saraylarımızda kalmak zorunda kalıyoruz.”⁶³ Öte yandan bu motivasyonsuzluğun bir başka tarafında Yunan ordusunda yaşanan yiyecek ve mühimmat sıkıntısı vardı. Er Paraskevaidis'in 15 Şubat 1922 tarihinde yazdığı mektupta ordunun son durumu açıkça gözler önüne seriliyordu: “...ordu artık bunaldı. Orduyu bir arada tutmak için bir şeyler bulmalıyız. Çünkü görünen o ki her şey karanlık. Bir haftadır yağsız yemek yiyoruz. Askerlerin Türk köylerine çıkıp dilencilik yapmasına az kaldı.”⁶⁴ Yunan askerlerinin yakınmaları aslında sadece ordu içinde ufak bir komünist kanadın kıskırtmasından⁶⁵ ibaret olmayıp birebir yaşanan gerçektir. 1922 yazında Yunan ordusu artık

⁶² Παρασκευαίδης, a.g.e., s. 228.

⁶³ Παπακώστας, a.g.e., s. 66.

⁶⁴ Παρασκευαίδης, a.g.e., s. 236.

⁶⁵ Esra Özsüer, “Yunan Ordusunun Anadolu İşgalinde Bir Muhalif Ses: Rizospastis Gazetesi”, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu**, Ankara 2018, s. 173-208.

zorlu bir taarruz karşısında direnemeyecek ve her an dağılacak izlenimini veriyordu.

Neticede 26 Ağustos 1922 tarihinde Akardağ sırtlarında ve eteklerinde Türk birlikleri Yunan mevzilerini top ateşine tutmaya başlamıştı. Yunanlar 27 Ağustos'ta ilk savunma hattını bırakmıştı çünkü hem cephane azalıyordu hem de yorgunluk artıyordu. Yunanlar savunma hattında Türk saldırılarını durduramayınca geri çekilmeye başlamıştı. Türkler sadece kararlı savaşmıyor aynı zamanda Skoda ve Krupp gibi savaş teçhizatlarıyla güçlü bir şekilde de mücadele ediyordu. Er Paraskevaidis de satırlarında Türklerin Sakarya'da havan topları kullandığından hayretle bahsediyordu: *“Türkler bu silahları nereden bulmuştu? Biz sıradan erler bile Müttefiklerimizin Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak maksadıyla Türklere silah verdiklerini anlamıştık. Tüm savaş mühimmatı Türkler bizi kovsunlar diye hibe edilmişti. Müttefiklerimiz bizi yalnız bırakıp gittiler. Biz şimdi ne yapacağız? Kalacak mıyız? Ne diyeceğimi bilmiyorum...”*⁶⁶ 28 Ağustos'ta aralıksız iki gün savaşan ve yürüyen Yunan birlikleri arasında bağlar kopmuştu. 30 Ağustos'ta Yunan tümenleri Türk topçularının öldürücü ateşini yemiş, bazı gruplar sağa sola kaçıttıkları sırada Türklere teslim olmuştu. 1 Eylül'de Yunan Genelkurmay karargahından gönderilen raporda Yunan ordusunun dağılmış olduğu bildiriliyordu. Kurmay Binbaşı Panagakos'un gönderdiği raporda Yunan ordusunun ardı ardına bozguna uğradığı, askerlerin tek hedefinin İzmir'e ulaşmaktan başka bir şey olmadığı bu yüzden Yunanların batı yönünde ilerlediği yazmaktaydı. Üstelik bir haftadan beri savaşan askerlerin tek yiyeceği yol kenarlarından topladığı meyve ve sebzeden başka bir şey değildi. Panagakos raporunun sonunda açlığın felaketin tamamlayıcı unsuru olduğunu da belirtilmişti.⁶⁷ Yunan ordusu İzmir'e doğru çekildiğinde geçtikleri yerleri baştan sona yakıyor, yıkıyor ve yağmalyordu. Er Paraskevaidis'in yazdığı satırlarda da Yunan vahşetinin izleri açıkça itiraf edilmişti: *“Bizler artık eski bizler değildik. Adeta hayvanlaşmıştık. İnsanlığımızı kaybetmiştik. Silahları yüklenip gece*

⁶⁶ Παρασκευαίδης, a.g.e., s. 228-229.

⁶⁷ Llewellyn Smith, a.g.e., s. 420.

gündüz dağlarda ovaları aşıyorduk. Ve hiç tanımadığımız, bizlere en ufak kötülüğün dokunmamış insanları öldürmek için kovalıyorduk."⁶⁸ 9 Eylül'de Türk birlikleri İzmir'e girmiş ve Batı Anadolu Yunan işgalinden kurtarılmıştı. 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusu tarafından İzmir'de başlatılan Anadolu işgali, üç yıl sonra Eylül ayında, Mustafa Kemal Paşa ve Kuva-yı Milliye ordusunun kararlı ve başarılı vatan müdafaası sonunda yine aynı yerden bu sefer geldikleri yere, Yunanistan'a gitmeye çalışan Yunan ve Rumlarla sona ermişti.

SONUÇ

Yunanların 1919-1922 yılları arasında Anadolu'yu işgal etmesi birçok ülkenin tarih kaynaklarında detaylı irdelenen ama Türk-Yunan tarihi açısından çok daha farklı perspektifle yorumlanan önemli bir zaman aralığıdır. Yunanistan cephesinde Küçük Asya Felaketi olarak ifade edilen bu dönem, Türkiye cephesinde Yunan İredentasının bozguna uğratıldığı ve Küçük Asya Bozgunu ile literatüre giren şanlı bir tarihi temsil etmektedir. Milli Mücadele Dönemi küllerinden yeniden doğan bir ülkenin sadece işgale karşı verdiği mücadele ile tanımlanmaz aynı zamanda emperyalizme karşı sergilenen kararlı bir duruşu da örnekler. Yunan tarihinde ise bu dönem, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgali ile doruğa ulaşan Megali İdea ülküsünün yetmiş sekiz yıl sonra, felaket ve yıkımla, işgali başlattıkları yerde sona ermesi demektir. Milli Mücadele dönemi Yunan kaynaklarında da birçok defa irdelenmiş ve çeşitli arşiv kaynaklarıyla yeniden gözden geçirilmiştir. Bu arşiv vesikalarının bir boyutunu da Anadolu işgali sırasında Batı Cephesinde savaştan Yunan askerlerinin mektupları, hatıratları, otobiyografileri ve günlükleri oluşturmaktadır. Kişisel savaş tecrübelerini yazıya döken askerler "karşı tarafın" savaşı nasıl yorumladığına dair önemli doneler sunmaktadır. Bu verilerin Türk kaynaklarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmesi Türk Kurtuluş Savaşı için madalyonun öteki yüzü biçiminde tabir edilebilecek verilere ulaşılmada yeni bir pencere de açacaktır. Yunan askerlerinin üç yıl boyunca Anadolu topraklarında ailelerine yazdığı mektuplarda savaşın psikolojisi, karşı

⁶⁸ Παρασκευαίδης, a.g.e., s. 131.

tarafın gözünden Türk mücadelesi, Mustafa Kemal Paşa'nın askeri yönü Yunan belgeleri ışığında yeni ve söylenmemiş bilgilerin öğrenilmesi noktasında mühim ve gereklidir.

KAYNAKÇA

Yunanistan

Arşiv

Nefeli ve Georgia Despotopoulou Arşivi-Küçük Asya

[Αρχείο Αδερφών Νεφέλης και Γεωργίας Δεσποτοπούλου Μικρά Ασία]

Sürelî Yayınlar

Πατρίς

Kitap ve Makaleler

Altunyay, Korhan, “Edebi Tür Olarak Mektup, Hatıra ve Günlüklere Yansıyanlar: Çanakkale’de Savaşan Askerlerin Mektup, **Hatıra ve Günlüklerinde Yer alan Motivasyon Unsurları**”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Yıl: 12, Güz 2014, S 17, s. 33-43.

Berber, Engin, “Kurtuluştan Sonra İzmir’de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C III, S 8, Mart 1987, s. 443-460.

Beşikçi, Mehmet, “Tarih Yazımında Hatırat ve Günlükler Nasıl Kullanılmalı?: Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Osmanlı Askerlerinin Benlik Belgeleri Özelinde Metodolojik Bir Analiz”, **Toplum ve Bilim**, S 144, İletişim Yay., İstanbul 2018, s. 253-284

Bozkurt, Nebi, “Mektup”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 29, Ankara 2004, s. 13-14.

Churchill, Winston S., **The World Crisis. The Aftermath**, Thornton Butterworth Limited, London 1929.

George, David Lloyd, **The Truth About the Peace Treaties**, Volume II, Victor Gollancz Ltd, London 1938.

Herzfeld, Michael, **Our Once More. Folklore, İdeology and the Making of Modern Greece**, Pella Publishing Co, New York 1986.

- Howard, Ellis, C., **The Origin Structure and Working of the League of Nations**, George Allen & Unwin, London 1928.
- Hynes, Samuel, **The Soldiers' Tale. Bearing Witness to Modern War**, Penquin Books, New York 1998.
- Kefelî, Emel, **Anlatım Tekniği Olarak Mektup**, Kitabevi Yay., İstanbul 2002.
- Kütükoğlu, Mübahat S., **Tarih Araştırmalarında Usul**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1991.
- Lehane, Stephen & Goldman, Richard, "Oral History: Research and Teaching Tool for Educators", **The Elementary School Journal**, Vol: 77, No: 3, January 1977, s. 173-181.
- Meyer, Jessica, **Men of War. Masculinity and the First World War in Britain**, Palgrave Macmillan, Basingstoke & New York 2009.
- Ortaylı, İlber, "Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s. 56-63.
- Özsüer, Esra, "I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos-"Entente Cordiale" İşbirliği ve Propaganda Çalışmaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 63, Güz 2018, s. 241-274.
- Özsüer, Esra, "Yunan Ordusunun Anadolu İşgalinde Bir Muhalif Ses: Rizospastis Gazetesi", **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu**, Ankara 2018, s. 173-208.
- Roper, Michael, "Material relations: moral manliness and emotional survival in letters home during the First World War", Stefan Dudink & Karen Hagemann & John Tosh (eds), **Masculinities in Politics and War. Gendering Modern History**, Manchester University Press, Manchester & New York 2004, s. 295-315.
- Smith, Michael Llewellyn, **Yunan Düşü**, Çev. Halim İnal, Ayraç yayınevi, Ankara 2002.
- Sonyel, Salahi R., **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri. 1821-1923**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

- Tekin, Mehmet, **Roman Sanatı 1. Roman Unsurları**, Ötüken Yay., İstanbul 2001.
- Todman, Dan, **The Great War. Myth and Memory**, Bloomsburg Academic, London & New York 2013.
- Tonga, Necati, “Bir Anlatım Tekniği Olarak Mektup ve Bu Tekniğin ‘Sana Yazdığım Bir Mektup Olsam’ ile ‘Mektuplar’ Adlı Hikayeler Üzerine Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, **2. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (Dil ve Üslup İncelemeleri)**, (19-21 Ekim 2011), **Bildirileri** 2. Cilt, Isparta 2012, s. 1077-1097.
- Törenek, Mehmet, “Mektuplar, Mektuplaşmalar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 11, Erzurum 1999, s. 161-171.
- Türesay, Özgür, “Tarihyazımı ve Biyografinin Dönüşü”, Taşkın Takış & Sunay Aksoy, **Halil İnalçık Aramağanı - I**, Doğu-Batı Yay., Ankara 2009, s. 329-349.
- Venizelos, Eleftherios, **Greece Before the Peace Congress of 1919. A Memorandum Dealing with the Rights of Greece**, Oxford University Press American Branch, New York 1919.
- Δαλεζιου, Μαργαρίτα Ν., “Κάθισα στο αντίσκηνο και έγγραφα τα πάθη μου. Αφηγήσεις του ανδρικού εαυτού σε ημερολόγια στρατιωτών του Μικρασιατικού μετώπου (1919-1922)”, **Διπλωματική Εργασία**, Ερμούπολη Σύρου, Μάιος 2010.
- Ζαβιτζιανος, Κωνσταντίνος Γ., **Αι Αναμνήσεις του εκ της Ιστορικής Διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)**, Τόμος Δεύτερος, Αθήνα 1947.
- Λεονταριτης, Γεώργιος Β., **Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. 1917-1918**, MIET, Αθήνα 2005.
- Μεταξας, Ιωάννης, **Το προσωπικό του Ημερολόγιο. 1921-1932**, Τόμος Γ, Ίκαρος, Αθήνα, 1964.
- Μουρελος, Γιάννης, «Ο Βενιζέλος όπως είδαν οι ξένοι, 1916-1917», **Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά**, ΕΛΙΑ & Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1988, s. 235-243.

Παπακωστας, Γιάννης, **Προς την Αδελφή Στρατιώτου**, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2007.

Παρασκευαϊδης, Λεφτέρης Γ., **Αδελφή Στρατιώτου. Ημερολόγιο και Αλληλογραφία Ενός Φαντάρου της Μικρασιατικής Εκστρατείας**, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2008.

Παρασκευοπουλος, Λεωνίδας Ι., **Αναμνήσεις 1896-1920**, Τόμος Δεύτερος, Τύποις Πυρσού, Εν Αθήναις 1934.

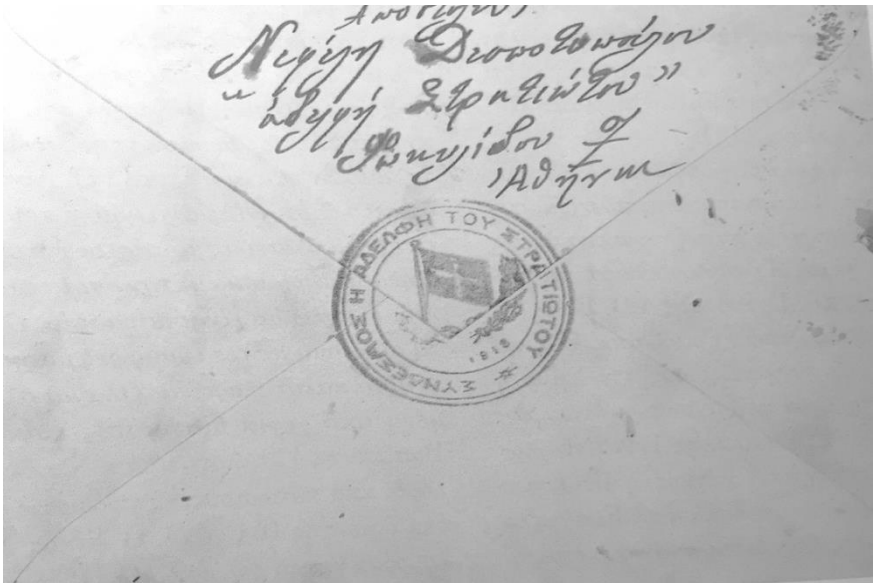
EKLER**Ek-1**

Batı Cephesinden Yunanistan'a mektup yazan asker.

Özel Koleksiyon

Ek-2

Κίριον κ.
Εμμανουήλ Βασιλάκη
Υποχραγόν
36^ο Λοιπμα Τεγμον
6^ο Τόχον Λοιμωσθον, Εδίον
Μαυδορία

Üsteğmen Emmanuil Vasilakis'in Mudanya'dan Atina'ya gönderdiği mektup.

TÜRKİYE'DE CUMHURİYET DÖNEMİ YAYGIN HALK EĞİTİMİ: BOLU HALKEVİ ÖRNEĞİ

Fahri KILIÇ*

ÖZET

Halkevleri, açıldıktan kısa bir süre sonra Türkiye'nin dört bir yanına yayılmış, özellikle 1932-1951 yılları arasında Türkiye'nin toplumsal ve kültürel tarihinde önemli rol oynamıştır. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra gerçekleştirilen İnkılâpların halka tanıtılması ve öğretilmesi için yaygın bir eğitim kurumu olan halkevleri, Dil-Edebiyat ve Tarih, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, İçtimaî Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Neşriyat, Köycülük, Müze ve Sergi şubelerinden oluşan dokuz alanda faaliyet göstermiştir.

Türkiye'de 19 Şubat 1932'de açılan ilk 14 halkevinden birisi olan Bolu Halkevi şubeleri ile birlikte önemli sosyo-kültürel faaliyetler yürütmüştür. Halkevi bünyesinde, kütüphaneler ve okuma salonları açılmış, mesleki kurslar düzenlemiş, konferanslar verilmiş, temsiller sergilemiş, balolar düzenlemiş, yöresel ve ulusal törenlerine katılmıştır. Çeşitli alanlarda kitap ve broşürler yayımladığı gibi düzenli olarak (1941-1942) yıllar arasında Duygular, (1944 -1947) yılları arasında da Abant adıyla bir dergi çıkartılmıştır.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. İncelemede alan yazınının dışında, arşiv kaynakları, süreli yayınlar, tetkik eserler ve anılara başvurulmuştur. Elde edilen bulgular ışığında topluma Cumhuriyet ilkelerinin benimsetilmesi için oluşturulan Halkevlerinin kuruluşu, faaliyetleri ve Türkiye'nin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına yaptığı katkı Bolu örneğinde ele alınmıştır.

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi kilic_f@ibu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Halkevi, Bolu, Cumhuriyet, Toplum, Kùltür, Eğitim.

**COMMON PUBLIC EDUCATION IN TURKEY DURING
REPUBLICAN PERIOD: THE BOLU COMMUNITY CENTRE AS
AN EXAMPLE**

ABSTRACT

After the closure of Turkish Hearths need for an organization that can undertake a common education and cultural transmission role came along to introduce and adopt the reforms to the public and to educate them. Moreover it was necessary to provide citizenship education to the graduates of The National Schools that were opened to teach how to read and write with the new Turkish alphabet. Thus it was decided to establish community centres that would carry a more comprehensive and broader public education instead of the Turkish Hearths. The duty to establish the Community Centres was given Dr. Reşit Galip Bey by Mustafa Kemal Pasha and a Community Centres Regulations was prepared by a board of prominent highbrows of the time. The Community Houses that were being opened in line with the regulations soon pervaded all around Turkey and played crucial role in social and cultural history of Turkey especially between 1923 and 1951. The Community Houses that were common-public education institutions to introduce and teach the reforms of the Republic were active in nine fields of Language-Literature and History, Arts, Representation, Sports, Social Aid, Public Classrooms and Courses, Library and Publications, Village, Museum and Exhibition branches.

The Bolu Community House opened in February 19, 1932 one of the first 14 community houses of Turkey, carried out important socio-cultural activities via its branches. As a part of this Community House libraries and reading halls were opened, vocational courses and conferences were held, plays were staged, ballroom parties were thrown and local and national ceremonies were joined. As well as books and brochures published in various fields, periodicals were issued regularly with the name Duygular between 1941 and 1942 and Abant between 1944 and 1947. With these periodicals many citizens -that

were taught how to read and write- could keep on their literacy habits and in time they became contributors.

In this work document review technique of qualitative research method shall be used. In the analysis archive sources, periodicals, surveys, and memoirs shall be applied except from the body of literature. In consideration of the findings the foundation, activities and contribution of Community Houses -formed to adopt Republican principles to the people- to the socio-economic and cultural structure of Turkey shall be handled around Bolu example. Moreover general results of common-public education carried out in community houses during the first years of the Republic shall be evaluated.

Keywords: Community House, Bolu, the Republic, Society, Culture, Education.

GİRİŞ

Halkevleri, 19 Şubat 1932'de açıldıktan kısa bir süre sonra Türkiye'nin dört bir yanına yayılmış, özellikle 1932-1951 yılları arasında Türkiye'nin toplumsal ve kültürel tarihinde yaygın halk eğitim ve kültür kurumu olarak önemli bir rol oynamıştır.¹

Türk Ocakları kapatıldıktan sonra yapılan inkılâpların halka tanıtılması, benimsetilmesi ve halkın eğitilmesi için yaygın bir eğitim ve kültür aktarımı yapabilecek bir teşkilâta ihtiyaç duyulmuştur.² Ayrıca yeni Türk alfabesi ile okuma yazma öğretmek amacıyla açılan Millet Mekteplerinden mezun olmuş kişilere bir vatandaşlık eğitimi vermek gerekliliği de ortaya çıkmış ve Türk Ocaklarının yerine daha geniş ve daha kapsamlı halk eğitimi programını yürütecek olan halkevlerinin kurulmasına karar verilmiştir.³ Bu karar üzerine Türk Ocakları, 10 Nisan 1931'de olağanüstü bir kurultayla kendisini feshetmiş ve bütün gayrimenkullerini Cumhuriyet Halk Fırkasına devrettiğini açıklamıştır. Ardından da Cumhuriyet Halk Fırkasının 10-18 Mayıs 1931 tarihinde gerçekleştirdiği Üçüncü Büyük Kongresi'nde Halkevlerinin kurulması oybirliğiyle kabul edilmiştir.⁴

Mustafa Kemal Paşa tarafından halkevlerini kurmakla görevlendirilen Milli Eğitim bakanı Reşit Galip Bey'in öncülüğünde oluşturulan kurul, bir tüzük hazırlamıştır.⁵ Halkevleri Talimatnamesi adıyla hazırlatılan tüzüğe göre halkevleri dokuz alanda faaliyet yürüteceklerdir. Bu faaliyet kolları, Dil, Tarih, Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil,

¹ Anıl Çeçen, **Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri**, Cumhuriyet Yayınevi, İstanbul, 2000, s.20.

² Kenan Akyüz, "Türk Ocakları", **Bellekten**, No:196, Ankara,1986, s. 201-228.

³ **Milliyet**, 5 Şubat 1931.

⁴ Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek- Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 320-321.

⁵ Halkevlerinin kurulmasına karar verilmesinin ardından, Ziya Cevher (Etili)'nin başkanlığında Şevket Süreyya (Aydemir), Sadi (Irmak), Tahsin (Banguoğlu), Hamit Zübeyir (Koşay), Hüseyin Namık(Orkun), Kerim Ömer (Çağlar), Namık (Katoğlu) ve Vildan Aşir (Savaşır)'dan oluşan bir komisyon Halkevleri tüzüğünü hazırlamakla görevlendirilmiştir. Bkz. Selçuk Duman, **Türk Modernleşme Sürecinde Sivas Halkevi (1933-1951)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2008, s.61-62.

Spor, İctimaî Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Neşriyat, Köycülük, Müze ve Sergi şubelerinden oluşturulacaktır.⁶

Eğitim öğretim boyutu ayrıntılarıyla belirtilmiş bir talimatnamenin hazırlanmasının ardından Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Samsun ve Van'da 19 Şubat 1932'de ilk halkevleri törenlerle açılmıştır.⁷ Halkevi teşkilâtının kurulamadığı mahalle ve köylerde Halkodaları kurulmuş, yurt dışında ilk ve tek halkevi Londra'da açılmıştır.⁸

İlk Halkevleri Teşkilâtı İdare ve Mesai Talimatnamesi'ne göre, Halkevlerinden her vatandaş yararlanabilir, fakat Halkevi idare heyetlerine üye olabilmek için Cumhuriyet Halk Fırkası mensubu olunması gereklidir. Halkevi binaları CHP idare heyetleri tarafından temin, tanzim ve tefriş edilmiş, masrafları vilâyet parti idare heyetleri tarafından karşılanmıştır.⁹

Halkevlerinin Şubeleri

Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi: Millet Mekteplerinde okuma yazma eğitimi almış vatandaşlar okuma ve yazma alışkanlıklarının devamını sağlamak için bu şubelerin sağladığı imkânlardan yararlanmışlardır. Yetenekli olanlar Dil ve Edebiyat şubelerinin açtığı yarışmalara katılmış derece almış, dergilerde yazıları ve şiirleri yayımlanmıştır. Dil, Edebiyat, Tarih şubeleri Türk kültürüne ait derleme faaliyetlerinde aktif olarak rol oynamışlardır. Soyadı Kanunu'nun çıkmasından sonra soyadı koyma törenleri düzenlenmiş, Türkçe olmayan köy ve sokak

⁶ **CHF Halkevleri Talimatnamesi**, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1932.

⁷ Başlangıçta 14 vilâyette açılan Halkevlerinin yıl sonunda sayısı 34'e yükselmiştir. Bu sayı 1933'te 55, 1934'te 80, 1935'te 103, 1936'da 136, 1937'de 167, 1938'de 210, 1940'ta 379, 1945'te 438, 1950'de ise 479'a ulaşmıştır. Bkz. Şerafettin Zeyrek, **Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları**, Anı Yayınevi, Ankara, 2006, s.25.

⁸ Hakan Yaşar, "Yurtdışında Bir Kültür Kurumu: Londra Halkevi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 45, Ankara, Bahar 2010, s. 177-215.

⁹ Murat Karataş, **Çanakkale Halkevi (1932-1951)**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2014, s.15.

adlarının bazıları Türkçeye çevrilmiştir. Türk dilinin ve okuma yazmanın bilinmediği bazı yörelerde Türkçe öğretme ve okuma yazma kursları açılmış, Türkçe konuşma yarışmaları düzenlemiştir.¹⁰

Güzel Sanatlar Şubesi: Türk İnkılabının ruhunu aksettirecek ve halkın sanat zevkini yükseltecek faaliyetler yürütülmüştür. Anadolu'da müzik alanında birçok derleme faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Çeşitli sanat kursları açılmış, genç yetenekler keşfedilip eğitildikten sonra eserleri halkevlerinde sergilenmiş, halkın sanata ilgi duyması sağlanmaya çalışılmıştır.¹¹

Temsil Şubesi: Türk inkılâbını topluma anlatma kavratma ve yaygınlaşmasına katkıda bulunabilmek amacıyla dönemin en önde gelen yazarları, tarafından çok sayıda piyes yazılmıştır. Bu piyesler halkevlerinde yetişen amatör sanatçılar tarafından temsil edilmiştir. Bünyesinde sinema bulunduran Halkevlerinde sinema gösterimleri yapılmıştır.¹² Ayrıca gerçekleştirilen, balolar ve partiler sayesinde modern batılı bir hayat tarzı halka sunulmaya çalışılmıştır.¹³

Spor Şubesi: Halkevleri Spor şubeleri toplumda spor bilincini geliştirmek için senenin belirli günlerinde atletizm ve spor bayramları düzenlemiştir. Türkiye İdman Cemiyetleri çatısı altında amatör spor kulüpleri kurulmuş, bölgesel ligler oluşturulmuştur. Spor salonları yapılmış, özellikle ata sporu olan güreş turnuvaları, çeşitli jimnastik hareketleri, boks, eskrim, judo, basketbol, voleybol, avcılık, bisiklet yarışları yapılmıştır.¹⁴

¹⁰ Mustafa Özşarı, "Türk Dil Kurumu-Halkevleri Dil Çalışmaları", **Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, S 609, Ankara, 2002, s. 468-469.

¹¹ Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara, 1982, s. 150.

¹² Örneğin Faruk Nafiz Çamlıbel yazdığı *Akm*, Behçet Kemal Çağlar'ın yazdığı *Çoban* piyesleri birçok halkevinde oynanmış, Muhsin Ertuğrul'un yönetmenliğini yaptığı "*Bir Millet Uyanıyor*" filmi ise uzun yıllar muhtelif halkevlerinde seyrettilmiştir.

¹³ Özgür Şahap Varnalı, **Türkiye'de 1932-1950 Sürecinde Halkevleri Temsil Şubelerinin Yurttaş Eğitimine Katkıları**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008, s.11-17.

¹⁴ Ergün, **a.g.e.**, s. 162.

İçtimai Yardım Şubesi: Yardıma muhtaç, kimsesiz kadınlar, çocuklar, sakatlar, ihtiyarlar tespit edilerek onlara gereken yardımlar yapılmış, şehir ve köylerde fakir hastaların muayene ve tedavileri sağlanmış, ilkokul öğrencilerinin vücut ve diş muayeneleri yaptırılmış, kimsesiz öğrencilere yiyecek, giyecek, kitap vb. yardım yapılmıştır. Sosyal yardımlaşmanın önemini belirten konferanslar verilmiş ve bu konferansların metinleri broşürler halinde halka dağıtılmıştır.¹⁵

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi: Okuma yazma bilmeyen veya okuma yazma öğrenmiş ama geliştirmek isteyen vatandaşlara kurslar açılmıştır. Bu kurslarda uygulanacak bir “*Halkevleri Türkçe Okuyup Yazma Kursları Talimatnamesi*” hazırlanmıştır. Bu talimatname uyarınca Millet Mekteplerinde olduğu gibi (A) ve (B) olmak üzere iki gruptan oluşan okuma yazma kursları açılmıştır. Okul çağını aşmış hiç okuma yazma bilmeyen vatandaşlar (A) kurslarına, az okuma yazma bilenler ise (B) kurslarına kaydedilmiştir. Ayrıca topluca çalışılan fabrika veya bulunan hapisane gibi yerlerde de okuma yazma kursları açılmıştır. Halkevlerinin bulunmadığı yerlerde özellikle köylerde **Halk Okuma Odaları** açılarak buralarda da okuma yazma eğitimi verilmiştir.¹⁶ Ayrıca bazı halkevlerinde Türkçe bilmeyen vatandaşlara Türkçe kursları da açılmıştır.

Okuma yazma kurslarının yanı sıra halkın bilgisini arttıracak, belirli meslekleri öğretecek, el becerilerini geliştirecek, el sanatlarını destekleyecek eğitim ve kurslar da düzenlenmiştir. Hazırlanan özel yönetmelikler çerçevesinde düzenlenen kurslar, halkevi üyesi uzmanlar tarafından yürütülmüştür. Meslek edindirme kurslarında daha çok o dönem ihtiyaç duyulan şoförlük, motor, dikiş-nakış, tercümanlık gibi meslekler öğretilmeye çalışılmıştır.¹⁷

¹⁵ CHF Halkevleri Talimatnamesi, s. 15.

¹⁶ Selçuk Duman, **Türk Modernleşme Sürecinde Sivas Halkevi (1933-1951)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2008, s.103.

¹⁷ Cevat Geray, **Halk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, 73, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978, s. 349.

Kütüphane ve Neşriyat Şubesi: Millî kültürü besleyecek ve her kesim tarafından okunacak eserleri çoğaltmak ve okuyucu sayılarını artırmak için çaba sarf etmiştir. Bir halkevinin açılması için ilk şart kütüphanedir. Bu yüzden kütüphanelere özel önem verilmiş, her halkevinde bir kütüphane yapılmış, şehrin değişik mahallerine, hatta köylere okuma odaları açılmış ve hapishanelere kitaplar gönderilmiştir.¹⁸

Halkevlerinin kütüphane ve neşriyat şubesinin en önemli faaliyetlerinden birisi de çıkarmış olduğu yayınlardır. Bu yayınlardan bazıları, günlük pratik bilgileri içeren el kitapçıkları, bir kısmı ise ciddi ve emek mahsulü bilimsel eserler olmakla birlikte en önemli yayınları Halkevleri dergileridir. Halkevleri dergileri arasında Ankara Halkevi'nin çıkardığı ve adını Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği *Ülkü* dergisinin ayrı bir yeri vardır. Ayrıca, İstanbul Halkevi'nin "Yeni Türk", Gaziantep Halkevi'nin "Başpınar", Çorum Halkevi'nin "Çorumlu", Isparta Halkevi'nin "Ün", Konya Halkevi'nin "Konya", Bursa Halkevi'nin "Uludağ", Manisa Halkevi'nin "Gediz", Niğde Halkevi'nin "Akpınar", Eskişehir Halkevi'nin "Halkevi", Bolu Halkevi'nin "Abant", Trabzon Halkevi'nin "İnan" dergileri Halkevi dergileri arasında seçkin bir yere sahiptir.¹⁹

Köycülük Şubesi: Halkevlerinin faaliyetlerini sürdürdüğü dönemde Türkiye nüfusunun dörtte üçünden fazlası köylerde yaşamaktadır. Bu yüzden Halkevlerinde köyün sosyo-kültürel gelişimini sağlayacak çalışmalar yapılmıştır. Bu çerçevede modern köyler oluşturmaya çalışılmış, bazı köyler örnek köy seçilerek, bu köylere bayındırlık, temizlik, sağlık ve zirai konularda yardımda bulunulmuştur.²⁰ Ayrıca köycülük şubesi mensupları köylerde okuma odaları açarak okuma yazma bilmeyen vatandaşlara okuma yazma öğretmişlerdir.

¹⁸ CHF Halkevleri Talimatnamesi, s.20, 23.

¹⁹ Mahmut Şakiroğlu, "Halkevleri Dergileri ve Neşriyatı", **Kebikeç Dergisi**, Kebikeç Yayınları, S 3, Aralık 1996, s. 133.

²⁰ Ergün, a.g.e., s. 165.

Müze ve Sergi Şubesi: Halkevi tarih ve müze şubeleri kendi bölgelerindeki tarihî eser ve anıtların incelenmesine, kaybolmaya yüz tutan millî etnografya vesikalarının aranıp bulunmasına, yerel müzeler kurulmasına, kurulmuş olanların zenginleşmesine çalışmıştır. Bu komiteler tarihî geziler düzenlemiş, halkın tarih bilincini geliştirmeye gayret etmiştir. Birçok Halkevi topladığı eserlerle kendi müzesini kurmuş, civardan toplanan tarihî eserler şehirdeki devlet ve Halkevi müzelerinde koruma altına alınmıştır. Halkevleri Türk Tarih Kurumu'nun Anadolu'daki yardımcı kolları olarak tanımlanmış yapılan tüm araştırma ve tetkikler raporlar halinde kuruma gönderilmiştir. Tarih komiteleri çalışmalarını Türk Tarih Tezi ışığında sürdürmüş, tarihe dair araştırmaları yayımlamışlardır. Türk Tarih Tezini geniş kitlelere anlatmak için konferanslar düzenlemiş, bünyelerinde tarih arşivleri oluşturmuş, yöredeki tarihî eserleri toplamışlardır.²¹

Bolu Halkevi'nin Kuruluşu

Bolu Halkevi, CHP'nin halkevleri kuruluş talimatnamesiyle duyurduğu 19 Şubat 1932'de açılan ilk 14 halkevi arasında yer almıştır. Halkın büyük bir katılımıyla 26 Şubat 1932 Cuma günü coşkulu bir törenle resmi açılışı gerçekleştirilmiştir. Bolu Halkevi ilk yılını doldurduğunda, Dil-Edebiyat ve Tarih, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, İçtimai Yardım, Halk Dershaneleri, Kütüphane, Neşriyat ve Köycülük şubelerini kurmayı başarmıştır. Halkevi ilk yılında daha çok şubelerin kurulması için çaba sarf ettiği için kayda değer bir faaliyet gösterememiştir. Ancak kısa sürede çalışma yöntemlerini ve üyelerini belirleyen şubeler 1933 yılından itibaren faaliyete başlamıştır.²²

Bolu Halkevi'nin Şubeleri ve Faaliyetleri

1- Dil-Edebiyat ve Tarih Şubesi, Dil-Edebiyat ve Tarih Şubesinin 2'si kadın, 23'ü erkek olmak üzere toplam 25 üyesi bulunmaktadır. **Tarih grubu,** Edebiyat ve Dil olmak üzere üç gruba ayrılmıştır.

²¹ CHF Halkevleri Talimatnamesi, s.20, 25.

²² CHF Bolu Halkevi Cumhuriyetin 10. Yıldönümü Broşürü, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu, 1933, s.l.

Bolu tarihiyle ilgili eserlerin toplanmasına ve incelenmesine başlamış, Bolu ve çevresi hakkında çalışmalar yapan kişilerden bu konuda katkıda bulunması istemiştir. **Edebiyat grubu**, Bolu ve çevresine ait edebi ürünlerin bir bibliyografyasını hazırlamaya başlamıştır. Ayrıca kayıtlarda bulunmayan 150'yi aşkın masal, darbimesel, mani ve türkü derlemiştir. Yapılan bu çalışmaların tamamlanmasının ardından da basılması için karar alınmıştır. Bu arada bu şubenin üyeleri her cumartesi akşamı halkevinde toplanan halka milli ve ecnebi eserleri okuyarak edebiyat sevgisini arttırmaya çalışmışlardır. **Dil grubu**, dil cemiyetinin nizamnamesine göre çalışmasını yürütmüş oluşturulan söz derleme heyeti Bolu yöresine ait sözleri ve tabirleri toplamıştır. Bunların yanı sıra her on beş günde bir çeşitli konularda halka konferanslar düzenlemiştir.²³

a)Dil ve Edebiyat Kolu, 26 Eylül 1934 tarihinde halkevi salonunda Türk Dil Bayramı'nı bir anma programı ile kutlamıştır. Ayrıca konu ile ilgili bilim adamlarının konuşmaları halkevi salonuna kurulan radyo ile halka dinletilmiştir.²⁴ Bolu Halkevi salonunda 9 Nisan 1935'te Mimar Sinan'ın ölüm yıl dönümü münasebetiyle Dil ve Edebiyat kolu üyesi Ahmet Zuhuri (Danışmend) bey tarafından Mimar Sinan'ın hayatı, eserleri ve sanatı hakkında bir konferans verilmiştir.²⁵ Türk Dil Bayramı Bolu'da 26 Eylül 1938 tarihinde, törenle kutlanmıştır. Törende Halkevi Dil-Edebiyat-Tarih Şubesi Başkanı Şehab Süslüoğlu, Feyzi Cumhuriyet İlkokulu öğretmenlerinden Hayriye Hanım ile Orman Ortaokulu öğrencilerinden Şevket Efendi bir konuşma yapmıştır. Ayrıca Öğretmen Fazile Hanım tarafından da şair Mithat Cemal'in '*On beş Yılı Karşılarken*' adlı şiiri okunmuştur.²⁶

²³ CHF Bolu Halkevi Cumhuriyetin 10. Yıldönümü Broşürü, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu 1933, s.1

²⁴ CHF Bolu Halkevi Cumhuriyetin 10. Yıldönümü Broşürü, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu 1933, s.1.

²⁵ Ülkü Halkevi Dergisi, 1935.

²⁶ Bolu Gazetesi, 1938, 1.

Dil ve Edebiyat Şubesi 1938 yılında Bolu yöresi atasözlerini derlemiş ve **Atasözleri ve Söz Çalımları** adlı bir broşür yayınlamıştır.²⁷

Duygular: Bolu Halkevi Dil ve Edebiyat Kolu Duygular adıyla bir dergi yayınlamıştır. Bolu Halkevi Mecmuası olarak çıkarılan Duyguların İdarehanesi halkevi binasıdır. Dergi Bolu vilayet matbaasında basılmış, 1 Şubat 1941 yılından 1 Mart 1942 yılına kadar süren yayın hayatı boyunca 1941 yılında Mart, Nisan, Ağustos, Eylül, 1942 yılında ise Şubat ve Mart aylarının birinci günü yayımlanmıştır. Toplam 7 sayı çıkartılan derginin imtiyaz sahibi Hilmi Tekmen, yazı işleri müdürü Turgut Şentuga, yazarları arasında Şadi Varlık, Naci İpekeşen, Raşit Bener, Cemil Gökdeniz, Kemal Ünal bulunmaktadır.²⁸

Dil-Edebiyat Kolu önemli şair ve edebiyatçılar için anma geceleri düzenlemiştir. Örneğin: Şadi Varlık tarafından 1940 yılında şair “Dertli” hakkında bir konferans verilmiştir.²⁹ Ardından Yunus Emre gecesi düzenlenmiş, Milli Saz Heyetinin eşliğinde şüirler okunmuştur.³⁰ Şube üyeleri tarafından 5 Temmuz 1944 tarihinde Abdülhak Hamid, 12 Temmuz 1944 tarihinde Ahmet Haşim, 18 Temmuz 1944 tarihinde Yahya Kemal, 14 Ağustos 1944 tarihinde Mehmet Akif’in hayatı, eserleri ve edebi kişilikleri hakkında konuşmalar yapılmıştır.³¹ Yine edebiyat kolu tarafından Eylül-Ekim 1944 tarihinde edebiyat geceleri programı çerçevesinde 6 toplantı düzenlenmiş bu toplantılarda Türk şair ve ediplerinin hayatları ve edebi yönleri anlatılmıştır.³² Bu toplantılara 1944 yılının Kasım-Aralık aylarında devam edilmiş, şair Nedim ve Namık Kemal için birer anma gecesi düzenlenmiştir.³³ 1945 yılının Ocak-Şubat aylarında, Tefik Fikret, Mithat Paşa, İtri, Namık

²⁷ CHF Bolu Atasözleri Broşürü, Bolu Vilayet Matbaası, S 6, Bolu, 1938.

²⁸ Duygular, S 1,2,3,4,5,6,7, Bolu Vilayet Matbaası

²⁹ Duygular, S 3, Bolu Vilayet Matbaası, 15 Nisan 1940.

³⁰ Duygular, S 7, Bolu, 1942.

³¹ Abant, C 1, S 1, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu, 1944, s.51.

³² Abant, C 1, S 2, Bolu, 1944, s. 67.

³³ Abant, C 1, S 3, Bolu, 1944, s. 35.

Kemal, Nedim ve Haşim,³⁴ Mart ve Nisan aylarında Baki, Nefi ve Yunus Emre gibi şair ve düşünürlerin eserlerinden örneklerin okunduğu cumartesi akşamları ailelerin katıldığı anma toplantıları gerçekleştirilmiştir.³⁵ Ayrıca 1946 yılının Ocak ayında ölümünün 390. yıl dönümünde Fuzuli ve Şubat ayında da ölümünün 57. yıl dönümünde Namık Kemal için bir anma gecesi düzenlenerek şairlerin hayatları ve eserleri hakkında konuşmalar yapılmıştır. Çok kalabalık katılımın olduğu bu gece yurt basınında da ilgi görmüştür.³⁶ Dil ve Edebiyat kolu tarafından 10 Kasım 1946 günü, Atatürk'ün ölüm yıldönümü töreni yapılmıştır.³⁷

2- Güzel Sanatlar Şubesi (Ar Kolu), Güzel Sanatlar Şubesinin 7'si kadın, 52'si erkek olmak üzere toplam 59 üyesi bulunmaktadır.³⁸ Bir müzik öğretmenin nezaretinde 15 kişilik bir mızık ve orkestra ile Türk müziği icra eden bir de saz heyeti oluşturularak milli bayramlarda ve haftanın belirli günlerinde belediye parkında ve halkevinde konserler düzenlenmiştir. Ayrıca haftada iki gün halka, nota dersleri verilmiş, milli marşlar ve türküler öğretilmiştir. Amatör Halkevi sanatçıları tarafından Ankara Radyosu'nda, Bolu Halkevi için ayrılan 9 Nisan 1942 folklor saati programında Mahalli Türkü ve Saz Havaalarından örnekler sunmuşlardır.³⁹ Halkevinde başta mandolin olmak üzere çeşitli enstrüman kursları açılarak oluşturulan saz ve caz grupları tarafından Halkevinde balolar ve törenler düzenlenmiştir.⁴⁰

Ayrıca Bolu'da 1944 yılının Eylül ayında 12 kişilik bir şehir bandosu kursu açılmış ve yetiştirilen geçler Cumhuriyet Bayramında ve resmi tatil günlerinde bayrak törenlerinde görev yapmışlardır.⁴¹ Güzel

³⁴ **Abant**, C 1, S 4, Bolu, 1945, s. 35.

³⁵ **Abant**, C 1 S 5, Bolu, 1945, s. 35.

³⁶ **Abant**, C 2 S 7, Bolu, 1946, s. 67.

³⁷ **Abant**, C 2, S 12, Bolu, 1946, s. 51.

³⁸ **CHF Bolu Halkevi Cumhuriyetin 10. Yıldönümü Broşürü**, s.2.

³⁹ **Duygular**, S 7, Bolu, 1942.

⁴⁰ **Abant**, C 1, S 3, Bolu, 1944.

⁴¹ **Abant**, C 1, S 4, Bolu, 1944s.35.

Sanatlar kolunun düzenlediği törenler halkın ilgisini çektiği için dönemin halk sanatçıları tarafından konserler verilmiştir.⁴² Örneğin Halkevi'nde 5 Ekim 1946 Cumartesi akşamı ses sanatçısı Sadık Fehmi Göktürk bir konser vermiş, konserde sanatçıya halkevi milli saz grubu da eşlik etmiştir.⁴³ Halkevi'nde ilin üst düzey yöneticilerinin katıldığı törenlerde Ar Kolu tarafından konserler verilmiştir.⁴⁴

Müzik faaliyetlerinin yanı sıra Ar Kolu tarafından resim ve fotoğraf sergisi açılmıştır.⁴⁵ Ankara da açılan Halkevleri Resim ve Fotoğraf Sergisi'ne Bolu Halkevi adına gönderilen, Dr. Kudret Üge'nin bir tablosu dereceye girerek para ödülü kazanmıştır.⁴⁶ Güzel Sanatlar kolu 9 Aralık 1946 günü, Mudurnu Halkevi'nde biçki-dikiş sergisi açmıştır.⁴⁷

3-Temsil Şubesi, Temsil Şubesinin 16'sı kadın, 37'si erkek olmak üzere toplam 53 üyesi bulunmaktadır.⁴⁸ 1933 Yılında halka açık iki müsamere verebilmiş ise de bunları daha sonra uygun bir sahne bulamadığı için ara verilmiştir. Kısa bir süre sonra onarılan belediyenin tiyatro ve sinema binasında yeniden temsil vermeye başlanılmış 1938 yılında "*Cepheden Dönüş*" isimli üç perdelik bir piyesi sahneye koymuş piyes halkevi tarafından bir broşür olarak da yayımlanmıştır. Temsil Kolunun tiyatro gösterileri ilerleyen zamanlarda da ilgi ile takip edilmiştir. Örneğin Temsil Kolu tarafından hazırlanan '*Tohum*' adlı milli piyesi sekiz yüzden fazla vatandaş ilgi ile izlemiştir.⁴⁹ Yine Temsil Kolu tarafından 28 Haziran 1941 tarihinde, Bolu Şehir Sineması sahnesinde "*Şeriatçısı*" adlı oyun oynamıştır. Aynı eser 29 Haziran günü Düzce kazasında 16 Ağustos 1941 tarihinde, Zonguldak Halkevi'nde sergilenmiştir. Bu temsile Bolu'nun milli oyunu olan Köroğlu da ilave

⁴² **Abant**, C 1, S 5, Bolu, 1945,s.35.

⁴³ **Yeşil Bolu Gazetesi**, 8 Ekim 1946.

⁴⁴ **Bolu Gazetesi**, 26 Şubat 1948.

⁴⁵ **Duygular**, S 1, Bolu, 1941, s.15.

⁴⁶ **Duygular**, S 3, Bolu, 1941, s.16.

⁴⁷ **Abant**, C 2, S 12, Bolu, 1946, s.51.

⁴⁸ **CHF Bolu Halkevi Cumhuriyetin 10. Yıldönümü Broşürü**, s.2.

⁴⁹ **Duygular**, S 2, Bolu, 1941, s.16.

edilmiştir.⁵⁰ Oyunlar 30 Ağustos'ta Mudurnu Halkevinde de tekrar sergilenmiştir.⁵¹ Halkevlerinin onuncu yıl dönümü sebebiyle 22 Şubat 1942 günü akşamı Temsil Kolu tarafından hazırlanan "Ana" piyesi iki gece bin iki yüz kişiye oynanmıştır.⁵² Atatürk günü olarak kutlanan 17 Temmuz 1944 tarihinde "Ceza Kanunu" 26 Eylül 1944 tarihinde "Andaval Palas" ve "Şikago Çiftçisi" adlı iki piyes temsil edilmiştir.⁵³ Ancak, uygun sahne bulunamadığından temsil kolu Ocak-Şubat 1945'te temsil verememiş, sadece 25 Şubat 1945'te iki gece üst üste karagöz oyunları oynayabilmiştir.⁵⁴ Ertesi yıl Halkevi temsil kolu tarafından 14 ve 15 Aralık 1946 tarihinde "Ayşe Pınarı" adlı piyes ile "Bir İlan Hatası" adlı komedi oyunu sahnelenmiştir.⁵⁵

Halkevinde yurttaşlık bilincinin geliştirmesine katkı sağlayacağı düşünülen filmler düzenli olarak gösterilmiştir. Bu çerçevede CHF Genel Sekreterliği tarafından gönderilen 'Atatürk'ün Doğu Seyahati' ve 'Halkevi Revüsü', "Askeri Liselerin Spor Bayramı" adlı filmler, halka ücretsiz gösterilmiştir.⁵⁶ Sinema makinesi Gerede Halkevi'ne götürülmüş ve Cumhuriyet Halk Partisinin Genel Sekreterliği tarafından Ankara'dan gönderilen filmler periyodik olarak halka gösterilmiştir.⁵⁷

4- Spor Şubesi, Spor Şubesinin 3 kadın 50'si erkek olmak üzere toplam 53 üyesi bulunmaktadır. Şube; Jimnastik, atletizm, kamp ve yürüme, futbol, voleybol, tenis, basketbol, avcılık, binicilik ve koşu, güreş ve salon oyunları kollarında faaliyetlerini sürdürmüştür.

Futbol Kolu, belediyenin desteğiyle Bolulu futbolcular için Karagüzler çayırında bir futbol sahası meydana getirmiştir. Bu sahada 30 Ağustos 1933 Zafer bayramında halkevi üyesi gençler ve askeri alay

⁵⁰ Duygular, S 4, Bolu, 1941, s.16.

⁵¹ Duygular, S 5, Bolu, 1941, s.16.

⁵² Cepheden Dönüş Piyesi, Bolu Halkevi Neşriyatı, Bolu İli Basımevi, Bolu, 1938.

⁵³ Duygular, S 7, s.16.

⁵⁴ Abant, C 1, S 1, Bolu, 1944, s 51.

⁵⁵ Abant, C 1, S 4, Bolu, 1945, s 35.

⁵⁶ Abant, C 2, S 12, Bolu, 1946, s.51.

⁵⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490 1 0 0 Yer No: 934 630 1-50

⁵⁸ Abant C 2, S 13, Bolu, 1947, s.67.

sporcuları ile birlikte çeşitli spor gösterileri yapılarak halkın spora olan ilgisi arttırılmaya çalışılmıştır.⁵⁹ Bolu Halkevi Spor Kolu Kasım 1934'te Bolu'nun ileri gelenleri ile yaptıkları toplantıda “Yeşil Ova” adlı bir spor kulübünün kurulmasına karar vermişlerdir.⁶⁰ Ardından da Düzce Spor Kulübü'nün daveti üzerine Yeşil Ova ve Abant Spor Kulüpleri Düzce'ye gitmiş, fakat aralarında çıkan bir anlaşmazlık sonucu maç yapılamadan geri dönmüştür. Yeşil Ova Spor Kulübü'nün daveti üzerine, Düzce Sönmez Spor Kulübü maç yapmak için Bolu'ya gelmiştir ve yapılan maç sonucunda Yeşil Ova Spor mağlup olmuştur.⁶¹

Koşu ve Binicilik Kolu, 1932 senesi ilk ve son bahar ve 1933 senesi ilkbaharında ödüllü at koşuları ve bisiklet müsabakaları yapılmıştır.

Güreşçiler Kolu, 1932 yılında ödüllü yağlı güreş müsabakaları düzenlemiştir.

Avcılar Kolu, av mevsiminde bölgenin muhtelif semt ve ormanlarında hayvan avları tertip etmiş, avcılarını daha düzenli ve eğitimli bir hale sokmak için çalışmalar yürütülmüştür. Spor Kolu, düzenlediği atış yarışmalarıyla büyük ilgi toplamış derece alanlara hediyeler vermiştir.⁶²

Gezinti ve Kamp Kolu, Bolu'nun çeşitli bölgelerine geziler düzenlenmiş kamplar kurulmuştur. Örneğin 1932 yılında Abant gölü civarında bir spor ve izcilik kampı kurulmuştur.

Salon Oyunları, halkevinin salonunda bir pinpon masası kurularak geçlerin öğrenmesine ve oynamasına imkân sağlanmıştır.

Ayrıca Bolu Halkevi spor kollarının faaliyetlerini sürdürebilmesi ve gençlerinin spor ihtiyaçları için gerekli araç gereç temin edilmeye

⁵⁹ CHF Bolu Halkevi Cumhuriyetin 10. Yıldönümü Broşürü, s. 2.

⁶⁰ Halkevleri Dergisi (Atatürk Sayısı), Yıl 9, S 97, Ankara, 1974, s.30.

⁶¹ Fatih Özçelik, Sabit Dokuyan, Bolu Halkevi ve Faaliyetleri, *Turkish Studies Dergisi*, S 9/4 2014, s. 889-890.

⁶² *Duygular*, S 4, Bolu, 1941, s.16.

çalışılmıştır. Örneğin futbol takımı için gerekli olan kıyafet ayakkabı ve spor malzemesi tedarik edilmiştir. Bolu Orta Mektep izcilerine eksiklerinin giderilmesi için 150 lira nakit yardımda bulunulmuştur.⁶³

18 Temmuz 1937 tarihinde Abant Gölü'nde, spor toplantısı düzenlenmiş ve gölde birçok spor etkinlikleri yapılmıştır. Toplantıya dört binden fazla kişi, izleyici olarak katılmıştır. Abant Gölü'nde, Spor Şubesi'nin faydalanması için dört yüz lira bir harcamayla bir spor kamp binası yapılmıştır.⁶⁴

Şubat ayında içinde Spor Kolu tarafından üç kez düzenlenen kayak kampları kurulmuştur. Birinci kampa on beş kayakçı katılmış ve Küçük Ilica dağlarında on gün kamp görmüşlerdir. İkinci kampa on üç kayakçı katılmıştır. Üçüncü kampa ise on bir kişi katılmıştır, bu kişilerle cumartesi sabah Bolu'dan hareket edilerek Elmalık köyüne gidilmiştir. Pazar günü akşama kadar kayak sporu yapılmış ve Bolu'ya dönmüştür.⁶⁵

Bolu'da 18 Temmuz 1944'te Abant'ta beden terbiyesiyle birlikte yüzme müsabakaları düzenlenmiştir. Ayrıca 27 Temmuz 1944 tarihinde Halkevi futbol teşvik müsabakaları düzenlenmiş, birinci gelen takıma törenle Halkevi salonunda bir kupa verilmiştir.⁶⁶ Spor kolu, köycülük koluyla iş birliği yaparak Eylül 1944'te köy gezileri gerçekleştirmiştir.⁶⁷ Aralık 1944'te Gerede'de bir kayak kursu açılmasına karar verilerek hazırlıklara başlanılmıştır.⁶⁸ Gerede'de spor kolunun denetiminde 26 Ocak 1945'te başlayan 15 günlük kurs sonunda düzenlenen müsabakalarda derece alanlara çeşitli hediyeler verilmiştir. Kur-

⁶³ CHF Bolu Halkevi Cumhuriyetin 10. Yıldönümü Broşürü, s. 2, 4.

⁶⁴ Duygular, S 5, Bolu, 1941, s.16.

⁶⁵ Duygular, S 7, Bolu, 1942, s.16.

⁶⁶ Abant, C 1, S 1, Bolu, 1944, s.51.

⁶⁷ Abant, C 1, S 2, Bolu, 1944, s.67.

⁶⁸ Abant, C 1, S 3, Bolu, 1944, s.35.

sun sonunda Bolu'ya dönen kayakçılar Halkevi bandosu ile karşılanmış ve onurlarına bir çay partisi verilmiştir. Kayak kurslarına ilerleyen yıllarda da düzenli olarak devam edilmiştir.⁶⁹

Halkevlerinin spor kolundaki gençler, beden terbiyesi ve gençlik kulübü ile birlikte hemen hemen bütün spor branşlarında çalışmalarını yürütmüşlerdir. Örneğin Bolu'da 16 Nisan 1945'te Atletizm teşvik müsabakaları yapılmış kayda değer dereceler elde edilmiştir.⁷⁰ Gerede'de açılan kayak kursunun yanı sıra 1946 yılının yaz aylarında Akçakoca'da yüzme kursu ve kürek eğitimi verilmiştir. Benzer şekilde Düzce Halkevi'nde de spor faaliyetleri yürütülmüştür.⁷¹

5- İctimai Yardım Şubesi, İctimai Yardım Şubesinin 9'u kadın 97'si erkek olmak üzere 106 üyesi bulunmaktadır. Şube tarafından 1932 yılında bir koşu ve güreş müsabakası düzenlenmiş elde edilen 800 lira ile birinci askeri pavyonun yapımında kullanılmıştır. Bir sonraki yıl düzenlenen yarışta elde edilen 650 lira ile de ikinci askeri pavyonun yapımına başlanılmıştır. Ayrıca 1932 yılında Zafer Bayramı'nda 60 kimsesiz çocuk için büyük bir sünnet düğünü yapılmıştır. Halkevi tarafından 165 hasta ücretsiz olarak muayene ettirilmiş, ağır hastalar hastaneye yatırılmış, hastaların ilaçları temin edilmiştir.⁷² İhtiyaç sahibi dört kişiye yirmi iki lira nakdi yardım yapılarak ortaokul öğrencilerinden kimsesiz ve başarılı bir kız öğrencinin okul araç-gereçleri için her ay yedi liralık bir yardımda bulunulmuştur.⁷³ Karacasu köyünde sağlık taraması yapılmış, ihtiyaç sahiplerinin ilaçları temin edilmiştir.⁷⁴

Ayrıca 1944 Gerede Depreminde evleri yıkılan fakirlere para ve malzeme yardımı yapmıştır.⁷⁵ Üniversitede okuyan yedi Bolulu ihti-

⁶⁹ **Abant**, C 1, S 4, Bolu, 1945, s.35.

⁷⁰ **Abant**, C 1, S 5, Bolu, 1945, s.35.

⁷¹ **Abant**, C 2, S 11, Bolu, 1946, s.35.

⁷² **CHF Bolu Halkevi Cumhuriyetin 10. Yıldönümü Broşürü**, s. 4.

⁷³ **Duygular**, S 3, Bolu, 1941, s.16

⁷⁴ **Duygular**, S 5, Bolu, 1941, s.16.

⁷⁵ **Abant**, C 1, S 1, Bolu, 1944, s.51.

yaç sahibi öğrenciye para yardımı yapılmış, bir üniversiteli ihtiyaç sahibi öğrenciye de palto alınmıştır.⁷⁶ Bu dönemde otuz üç yoksul vatanışa üç yüz elli lira para verilmiştir. Ayrıca ihtiyaç sahibi çocuklarını okutmak için kurulan Enstitü Pansiyonu için de iki bin liradan fazla masraf yaparak on altı öğrenciye yiyecek ve yatacak ve eğitim malzemesi temin etmiştir.⁷⁷ Ayrıca *'Okuyan Bolulu Gençlere Yardım Derneği'* adlı bir cemiyet kurulmuştur. Bu dernek yararına İstanbul'da bir *'Bolu-Abant Gecesi'* düzenlenmiştir. 26 Nisan 1947 gecesi Maksim salonlarında yapılacak olan bu geceye Bolu Halkevinden 11, Düzce Halkevinden 8, Gerece Halkevinden 5, Mudurnu Halkevinden 6, Gönük Halkevinden 5 kişi olmak üzere 35 kişilik bir *'Mahalli Oyun ve Sazlar'* ekibi gönderilecektir. Bu ekibin bütün masrafları Halkevleri tarafından karşılanacaktır. Maksimde yapılacak gecenin ertesi günü Eminönü Halkevi salonlarında *'Bolu Folklorü'* adıyla bir de gösteri yapılacaktır.⁷⁸

Münir Nurettin Selçuk tarafından Halkevi sosyal yardım kolu yararına Bolu'da Temmuz 1944'te bir konser düzenlenmiştir.⁷⁹ Sosyal yardım kolu 1945'in yılbaşı gecesi bir balo düzenlemiş elde ettiği gelirle de Bolu Kız Enstitüsüne ilçe, bucak ve köylerden gelen öğrenciler için bir yatılı pansiyon açılmıştır.⁸⁰ Kız öğrenciler için açılan pansiyonun kapasitesini bir yıl sonra arttırarak 25 öğrenciye çıkartmış erkek sanat okulu pansiyonuna da para yardımı yapmıştır.

6-Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesinin 7'si kadın 10'u erkek olmak üzere toplam 17 üyesi bulunmaktadır. Bolu Halkevinde 1933 yılının Mart ayında biri hiç bilmeyenlere diğeri de az bilenlere olmak üzere Fransızca kursu açılmıştır. Ayrıca *"usulü defteri ve hesabı ticari"* adı altında muhasebecilik kursu

⁷⁶ **Abant**, C 1, S 5, Bolu, 1945, s. 35.

⁷⁷ **Abant**, C 1, S 6, Bolu, 1945, s.31.

⁷⁸ **Abant**, C 1, S 13, Bolu, 1947, s. 67.

⁷⁹ **Abant**, C 1, S 1, Bolu, 1944, s.51.

⁸⁰ **Abant**, C 1, S 4, Bolu, 1945, s. 35.

açılmıştır. Aynı dönemde hanımlara da dikiş, biçki, el örgüsü ve gündelik hayat bilgisi dersleri verilmiştir. Halkın büyük ilgisini gören bu kurslar dönem dönem tekrar edilmiştir.⁸¹

Bolu Halkevi binasında ve hapisanede 1937-1938 yılında A ve B olmak üzere Millet Mektebi açılmış ve bu okullarda ücretsiz görev alan Bolu merkez okulları öğretmenleri tarafından eğitim verilerek sınav yapılmıştır. Sınav sonucunda altmış sekiz vatandaş diploma almaya hak kazanmıştır. 1928 yılından 1938 yılına kadar vilayet genelinde açılan Millet Mekteplerinde diploma alan vatandaşların sayısı 36591 kişiye ulaşmıştır.⁸²

Ayrıca Motor işleri ve şoförlüğü öğretmek amacıyla Halkevi tarafından merkez mektebi binasında 1937 ve 1938 ders yılı içinde bir kurs açılmıştır. Kurs haftada iki gece olmak üzere iki ay devam etmiş ve halkın her yaş grubu tarafından ilgi görmüştür.⁸³ Okuma yazma kurslarının yanı sıra dokuma tezgâhı kursu açılmış, üç yüz dokuz kadına tezgâhlarda dokumacılık öğretilmiştir.⁸⁴

7-Kütüphane ve Neşriyat Şubesi, Kütüphane ve Neşriyat Şubesinin toplam 20 erkek üyesi bulunmaktadır. Bolu maarif kütüphanesi halkevine nakledilerek Halkevi salonunda bir kütüphane oluşturulmuştur. Ayrıca mevcut kitaplar yeni bir tasnife tabi tutularak kitaplar yeni yaptırılan kitap dolaplarına dizilerek halkın hizmetine sunulmuştur. Millet mekteplerinden ve ilk mekteplerden yetişenler için köylerde bulunan ilk mektep binaları içinde halk okuma odaları açılmıştır. Bu odalar gündüz tedrisatı sona erdikten sonra akşama kadar halkın hizmetine sunulmuştur. Bolu Halkevi Kütüphanesi için İstanbul Kanaat Kütüphanesinden kırk beş kitap temin edilmiştir.⁸⁵ Bolu Halkevi kütüphanesinin yanı sıra Göynük Halkevi Kütüphanesi de yeniden düzenlenerek hizmete açılmıştır. Halkevi bünyesindeki kitap,

⁸¹ CHF Bolu Halkevi Cumhuriyetin 10. Yıldönümü Broşürü, s.5.

⁸² Erkun,1938,63.

⁸³ Erkun,1938,63-64.

⁸⁴ Duygular, S 5, Bolu, 1941, s.16.

⁸⁵ CHF Bolu Halkevi. Cumhuriyetin 10. Yıldönümü Broşürü, s.5.

mecmua ve gazete okuyucu sayısı bin beş yüz kişiye ulaşmıştır.⁸⁶ Kütüphane ve Neşriyat Şubesi, 1938 yılında Bolu yöresinin “atasözleri” bir şiir kitabı yayımlamıştır.⁸⁷

8-Köycülük Şubesi, Köycülük Şubesinin toplam 153 erkek üyesi bulunmaktadır. Köycülük şubesinin faaliyet sahasında bulunan köylerin muhtarlarına mecburi, diğer muhtarlara ise isteğe bağlı olarak halkevinde köy kanununun içeriği öğretilmek üzere bir kurs açılmıştır. Kurs 1933 yılının Temmuz ayının başlarında başlamış 15 Ağustos ayının ortalarına kadar devam etmiş, hasat mevsimi dolayısıyla ara verilen kursa köylülerin işi bitince tekrar başlanılmıştır. Faaliyetlerini başlangıçta şehir merkezine yakın 34 köyde sürdürmüştür. Köyler dört mıntıkaya ayrılmış birinci mıntıkada; Aşağısoku, Yukarısoku, Durdurga, Salıbeyler, Sarıcalar, Pirahmatlar, Alpağut, Alpağutbey köyleri, ikinci mıntıkada; Kürkçüler, Karamanlar, Çivril, Kılınçarşan, Paşaköy, Sandallar, Ösenek köyleri, üçüncü mıntıkada; Seyitköy, Doğancı, Sultanbey, Sultan, Hızışlılar, Berkkebir, Köprücüler, Çanşaberk köyleri, dördüncü mıntıkada da Karacasu, Mesciler, Yozgat, Değirmenözü, Örencik, Ilıcakınık, Okçular ve Taşoluk köyleri yer almıştır. Onar kişilik guruplara ayrılan halkevi üyeleri bu köyleri düzenli olarak dolaşarak köylerin sağlık ve sosyal durumlarını inceleyerek köylerinin umumi ihtiyaçları tespit edilerek gerekli tedbirlerin alınması için çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar sonucunda, birinci mıntıkadaki köylerde birer köy evinin inşa edilmesine karar verilmiştir. Bu amaçla Çakmaklar köy halkı ile birlikte bir köy evi yapılarak törenle açılmıştır. Ardından da bu mıntıkada bulunan Sarıcalar ve Bey köylerinde de köylülerle birlikte birer köy evi yaptırılmış, diğer köylerde de köy evleri inşaatına başlanılmıştır. Ayrıca Köycülük ve Spor Kolları iş birliği yapılarak Çepni köyüne atlı bir gezi düzenlemişlerdir.⁸⁸

⁸⁶ **Duygular**, S 1, Bolu, 1946, s.16.

⁸⁷ **Abant**, C 1, S 1, Bolu, 1945, s. 35.

⁸⁸ **Duygular**, S 4, Bolu, 1941, s.16.

9-Müze ve Sergi Şubesi, Bolu Halkevinin açıldığı üyelerini belirleyip faaliyete geçen şubelerinin aksine Müze ve Sergi Şubesi daha sonraki yıllarda çalışmalarına başlayacaktır.

Müze ve Tarih Kolu 10 Kasım 1933 tarihinde Tarih Kolu, Bolu Erkek Orta Okulu Öğretmeni Ahmet Zuhuri Danışman önderliğinde, sekiz öğretmen ve on dört öğrenci ile Düzce ilçesinde bulunan Üskübi Harebeleri'ne inceleme gezisi düzenlenmiştir. Gezi sonunda alınan notlar broşür olarak basılmıştır. Müze ve Tarih Kolu tarafından Halkevi salonunda bir yöresel ev ve el işleri sergisi açılması kararlaştırılmıştır. Sergi on beş gün içerisinde açılacak ve sergide birinci ve ikinci gelenlere hediyeler verilecektir.⁸⁹

Müze ve Tarih Kolu, Şubat 1945 tarihinde Bolu Tarihinin geniş ölçüde yazılmasını tamamlamış ardından da kitabın ikinci bölümü de Eylül 1946'da tamamlanmıştır.⁹⁰

Bolu ve Düzce Halkevi'nin açılmasından sonra diğer ilçelerde de halkevleri açılmaya başlanmıştır. 22 Şubat 1935 Cuma günü Gerede, Göynük, Mudurnu ve Akçakoca'da halkevleri törenle açılmıştır.⁹¹

Mudurnu Halkevi Faaliyetleri

Öğretmen Ayşe Sümer tarafından bir Tarih-Coğrafya konferansı verilmiştir. Sorgu Hâkimi Faruk Orhon, Halk ve Halk Edebiyatı konusu üzerine bir konferans yapmıştır. Sosyal yardım için düzenlenen bale, bölgede büyük bir ilgi uyandırmıştır. Temsil kolu bir piyes düzenlemiş büyük ilgi ve heyecanla seyredilmiştir. Ar Kolu bando kursu çeşitli gecelerde on kez faaliyette bulunmuş kütüphane tasnif edilmiştir. Okuma yazma bilmeyenler için bir 'A' kursu açılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca her hafta Perşembe günleri ihtiyaç sahipleri hastalar

⁸⁹ **Duygular**, S 1, Bolu, 1941, s.15.

⁹⁰ **Abant**, C 1, S 4, Bolu, 1945, s. 35.

⁹¹ **Halkevleri Dergisi**, Yıl 9, S 97, Ankara, 1974, s.40.

muayene edilmiştir. Köylülerin her türlü yazı işlerinin Halkevi bürosunca yapılması kararlaştırılmıştır.⁹² Haftada bir gün Köycülük geceleri tertip edilerek şehre gelen köylüler Halkevinde toplanmıştır.⁹³

Mudurnu Halkevi temsil kolu 1944 yılının Eylül-Ekim aylarında birçok temsil vermiştir. Nallıhan'dan gelen gençler müsamere vermişler ve Mudurnu Halkevi spor koluna mensup gençlerle voleybol maçı yapmışlardır.⁹⁴ Mudurnu Halkevi Kasım-Aralık 1944'te "Gömdüğüm O Cihan" adlı piyesi üç defa oynamış, milli sazlar dinletilerek milli oyunlardan örnekler gösterilmiştir.⁹⁵ Müzik kolu sanatkârları da her toplantıya katılarak halkın ilgisini toplamıştır. Temsil Kolu Bolu Halkevinde bir temsil vermiştir.⁹⁶

Gerede'de meydana gelen 1944 depreminde tamamen harap olan Halkevi binası, yeniden yapılmak üzere ödenek temin edilmiş ve Kaymakam Kemal Taşkıran'ın başkanlığında, daire müdür ve amirleri, parti erkanı ve kalabalık bir halkın katılımıyla gerçekleştirilen törende yeni Halkevi binasının temeli atılmıştır.⁹⁷ Aralık 1945 ayında açılmış olan biçki, dikiş kursu çalışma süresini bitirmiş, 9 Aralık 1946 günü Halkevi Başkan Vekili Ahmet Sınmaz, Halk Dershaneleri Başkanı Ahmet Kayhan, kurs öğretmeni Arif Mazgan, öğretmen Hatice Köksoy, Akşam Sanatlar mezunu Hacer Yazıcı ve terzi Nimet Taşçı'dan oluşan sınav komisyonu huzurunda bitirme sınavı yapılmıştır. Kurs öğrencileri sınavı başarı ile bitirmiş ve diplomaları takdim edilmiştir, aynı gün öğleden sonra bir yıl içerisinde yapılan ürünler sergilenmiştir. Sergi 11 Aralık gününe kadar açık kalmıştır.⁹⁸

Ayrıca Mudurnu Halkevi, sosyal yardım kolu yararına 15 Kasım 1947 tarihinde bir eşya piyngosu tertip edilmiş buradan sağlanan

⁹² **Duygular**, S 3, Bolu, 1941, s.15.

⁹³ **Abant**, C 1, S 3, Bolu, 1944, s. 35.

⁹⁴ **Abant**, C 1, S 2, Bolu, 1944, s. 67.

⁹⁵ **Abant**, C 1, S 3, Bolu, 1944, s. 551.

⁹⁶ **Abant**, C 1, S 11, Bolu, 1946, s. 35.

⁹⁷ **Yeşil Bolu Gazetesi**,1946.

⁹⁸ **Yeşil Bolu Gazetesi**,1946.

para ile de sinema makinesi alınmıştır.⁹⁹ Mudurnu Halkevi spor kolu futbol takımı ve Halkevi bandosu 19 Mayıs 1947'de resmî törenlerde görev almıştır. Aynı gece Halkevi'nin müsamere salonunda temsil kolu "*Kanun Adamı*" isimli müsamere tertip etmiş ve bu müsamereye 250 kişi katılmıştır.¹⁰⁰

Gerede Halkevi Faaliyetleri

Gerede Halkevi, 1944 yılının Ekim ayında Dil ve Edebiyat Şubesi'ni açmıştır. Temsil şubesi Cumhuriyet Bayramına bir temsil hazırlamıştır. Spor şubesi, spor takımı kurmuş, Ar Kolu da 30 Ağustos 1944'te yapılan aile toplantısına caz grubu ile katılmıştır.¹⁰¹ Gerede Halkevi'nde 13 Haziran 1946 Pazar günü Vali Kemal Hadımlının katılımıyla bir biçki-dikiş sergisi açılmış, sergide biçki-dikiş kursu öğrencisi 37 kızın eserleri sergilenmiştir. Sergiye ayrıca Bolu Milli Eğitim Müdürü ile Bolu Kız Enstitüsü Müdürü ve sanat okulu öğretmenleri de iştirak etmiştir.¹⁰² Gerede Halkevi fakir öğrenciler yararına "*İstiklal*" ve "*Bir İlan Hatası*" adlı iki piyes sahnelemişlerdir. Aynı gece güzel sanatlar kolu üyeleri ince saz ve milli oyunlardan örnekler sergilemişlerdir.¹⁰³

Gerede Halkevi Temsil Şubesi'nin hazırladığı 'Vatan ve Vazife' adlı piyes, Bolu Halkevi'nde sosyal yardım amaçlı temsil edilmiş ve büyük bir ilgi toplamıştır. Bolu Halkevi'ne ait sinema makinesi bir süreliğine Gerede'ye getirilerek Halkevi binasında halka film izletilmiştir.¹⁰⁴

Göynük Halkevi Çalışmaları

Halkevi kütüphanesi yeniden düzenlenerek okurlara açılmıştır. Ayrıca Göynük'ün toplumsal, ekonomik ve kültürel durumu hakkında

⁹⁹ **Bolu Gazetesi**, 17 Kasım 1947.

¹⁰⁰ **Bolu Gazetesi**, 21 Mayıs 1947

¹⁰¹ **Abant**, C 1, S 2, Bolu, 1944, s. 67.

¹⁰² **Yeşil Bolu Gazetesi**, 15 Haziran 1946.

¹⁰³ **Yeşil Bolu Gazetesi**, 25 Mart 1946.

¹⁰⁴ **Abant**, C 1, S 13, Bolu, 1947, s. 67.

yapılan araştırmalar il merkezindeki Abant Dergisi'nde yayınlanmak üzere merkeze gönderilmiştir.¹⁰⁵ Bu dönemde yayımlanmaya başlayan Abant Dergisinde yayınlamak üzere Göynük'ün toplumsal, ekonomik ve kültürel durumu hakkında bir de araştırma yapılmasına karar verilmiştir.

Akçakoca Halkevi Çalışmaları

Halkevleri kuruluşunun dokuzuncu yıl dönümünde Ankara'nın radyo yayını büyük bir kalabalık ile Halkevi'nde dinlenilmiştir. Ardından Halkevi tarafından bir çay ziyafeti verildi. Temsil Kolunun düzenlediği müsamereyi üç yüz elli vatandaş seyretmiştir. 25 Mart 1941 tarihinde Koçullu köyünde meydana gelen yangında sekiz evin yandığı ve yangının halkın tarlalarında olduğu bir zamanda meydana gelmesi sebebiyle hiçbir eşya çıkarılmadığını haber alan Akçakoca Halkevi Köycülük Şubesi, Sosyal Yardım Kolu ile iş birliği yaparak derhal olay mahalline gitmiş ve bu sekiz ailenin üçer günlük beslenme ve bakımlarını sağlayarak acılarını paylaşmıştır. Halkevi, yangında zarar gören köylü vatandaşlar yararına bir müsamere hazırlamıştır.¹⁰⁶ Halkevi gençleri arasında yüzme ve kürek teşvik yarışmaları düzenlenmiş ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir.¹⁰⁷

Düzce Halkevi Çalışmaları

Düzce Halkevi Temsil Şubesi 17 Ağustos 1941 tarihinde Bolu'da bir temsil vermiştir.¹⁰⁸ Düzce'de okuma yazma bilmeyen vatandaşlar için Şubat ayı başında Halkevinde öğretmenler tarafından bir okuma yazma kursu açılarak Mayıs sonuna kadar faaliyette bulunacağı bildirilmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁵ **Abant**, C 1, S 11, Bolu, 1946, s. 35.

¹⁰⁶ **Duygular**, S 3, Bolu, 1941, s.14.

¹⁰⁷ **Abant**, C 1, S 11, Bolu, 1946, s. 35.

¹⁰⁸ **Duygular**, S 5, Bolu, 1941, s.16.

¹⁰⁹ **Bolu Gazetesi** 1,1950, s.3.

Bolu Halkevi Dergisi “Abant”

Halkevlerinin kütüphane ve neşriyat şubesinin en önemli faaliyetlerinden birisi de çıkarmış olduğu yayınlardır. Bu yayınlardan bazıları, günlük pratik bilgileri içeren el kitapçıkları, bir kısmı ise ciddi ve emek mahsulü bilimsel eserler olmakla birlikte en önemli yayınları Halkevleri dergileridir. Halkevleri dergileri arasında Ankara Halkevi'nin çıkardığı *Ülkü*, İstanbul Halkevi'nin “Yeni Türk”, Gaziantep Halkevi'nin “Başpınar”, Çorum Halkevi'nin “Çorumlu”, Isparta Halkevi'nin “Ün”, Konya Halkevi'nin “Konya”, Bursa Halkevi'nin “Uludağ”, Manisa Halkevi'nin “Gediz”, Niğde Halkevi'nin “Akpınar”, Eskişehir Halkevi'nin “Halkevi”, Trabzon Halkevi'nin “İnan”, Bolu Halkevi'nin “Abant”, dergileri halkevi dergileri arasında seçkin bir yere sahiptir.¹¹⁰

Bolu Halkevi'nin yayın organı olan Abant Dergisi Ağustos 1944 ile Şubat 1947 arasında 13 sayı çıkmış, Bolu Vilayet Matbaasında basılmıştır. Derginin dış kapağında; “Bolu Halkevi Dergisi”, iç kapağında, “Bolu Halkevi Kültür Dergisi, iki ayda bir çıkarılır” ibaresi bulunmaktadır. Bolu Halkevi Dil ve Edebiyat kolu tarafından çıkarılan derginin İdarehanesi Bolu Halkevi Abant olarak belirtilmiştir. Dergi 1946'daki ilk sayısından itibaren 60-65 sayfa olarak ve Bolu'ya ait birçok resimle süslenmiş halde çıkarılmaya başlanmıştır. Derginin her sayısında, “Konuşma, Güzel Bolu Köşesi, Dil, Edebiyat, Sosyoloji Köşesi, Güzel Sanatlar, Konferanslar, Makaleler, Spor Köşesi, Hikâye, Kadın, Ev ve Halkevi” başlıkları yer almıştır. Derginin imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü Mehmet Yaman, yazarları arasında Ali Rıza Gökçesu, Vahap Tunçer, Necmi Eren, Cemil Özçağlar, Necmi Eren, Tarık Ziya Işıttan, M. Ni-yazi Öztürk, Ferit Mancarcı, Ahmet Talat Onay, Adnan Çağaloğlu, Bedri Uçar, Cevdet Onaran, Zekai Konrapa, gibi isimler bulunmaktadır. Derginin kapak kompozisyonu Emin Barın tarafından yapılmıştır.¹¹¹ Abant dergisi, Bolu'nun coğrafyasına, tarihine, sosyal yapısına

¹¹⁰ Mahmut Şakiroğlu, “Halkevleri Dergileri ve Neşriyatı”, **Kebikeç Dergisi**, Kebikeç Yayınları, S 3, Aralık 1996, s. 133.

¹¹¹ **Abant**, C 1, S 2, Bolu, 1946, s. 67.

ve halk kültürüne dair bilgiler vermesinin yanında halkevinin etkinliklerini de duyurmaktadır. Derginin içeriğine bakıldığına sadece tek bir disipline değil tarih, antropoloji, sosyoloji, halkbilim, halk edebiyatı gibi birden çok disipline kaynaklık ettiği görülmektedir.¹¹²

Atatürk'ün Bolu'ya Gelişi “Atatürk Günü”

Mustafa Kemal Atatürk, 17 Temmuz 1934 tarihinde Bolu'yu ziyaret etmiştir.¹¹³ Bu ziyareti akşamı Bolu Halkevine misafir olmuş ve onuruna verilen yemeğe katılmıştır. O geceyi halkevinde geçiren Atatürk, halkevinin hatıra defterine kendi el yazısıyla Bolu ziyaretinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.¹¹⁴ 17 Temmuz tarihi bundan sonraki yıllarda Bolu'da Atatürk günü olarak kutlanmaya başlanmıştır. Bayram, 17 Temmuzdan sonraki ilk pazar günü Abant Gölüne il ve ilçeler halkı toplu halde giderek halkevi temsilcilerinin gösterilerini yaptığı gölde yüzme yarışmaları ve (6) bin metrelik Abant turunun koşulması, kazananlara çeşitli ödüller verilmesi şeklinde kutlanmaktadır.¹¹⁵

¹¹² Yeliz Okay, Bolu Halkevi Dergisi Abant'ın Halkbilim Açısından İncelenmesi, Ordu Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C 2, S 4. 2011. s 112.

¹¹³ Atatürk 18 Ağustos 1934 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen ikinci Türk Dil Kurultayına katılmak için İstanbul'a giderken Bolu'ya da gelmiştir. Bkz, Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara, 1975, s.85. Beraberinde Prof. Dr. Afet İnan, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Ordu Müfettişi Fahreddin Altay, Mebûs Kılıç Ali, Nuri Conker, Sâlih Bozok, Bolu Mebûsu İsmâil Hakkı Uzman, Rize Mebûsu Hasan Cavit olmak üzere 16 Temmuz 1934'te yola çıkan Atatürk, Kazan ve Kızılcahamam üzerinden 17 Temmuz itibarıyla saat 12'ye doğru Gerede'ye gelmiştir. Geredelilerin sevinç gösterileri içinde Bolu Valisi Ali Rıza Oskay Bey bir heyetle Atatürk'ü vilayet sınırında karşılamış, akşam Bolu'ya gelmiş ve burada da Boluluların samimi tezahüratları ile karşılaşmıştır. Aynı günün akşamı Halkevi'nin önünde fener alayı ve şenlikler düzenlenmiştir, gençler millî oyunlar oynamışlar, Atatürk de bizzat bu eğlenceye iştirak etmiştir. Bir gece Bolu'da kalan Atatürk giderken kendisi için ayrılan özel deftere: “Bolu Halkevi'nde bir gece kaldım. Bolu'nun güzelliğinden, halkın coşkun sevinçlerinden çok mütehasis oldum.” yazarak memnuniyetini dile getirmiştir. Bkz, Yücel Özkaya, “Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1927 İstanbul ve Sonraki Gezileri”, **Atatürk Yolu**, C 4, S 14, Ankara, Kasım 1994, s. 207.

¹¹⁴ **Abant**, C 2, S 10, Bolu, 1946, s. 4.

¹¹⁵ **Abant**, C 2, S 10, Bolu, 1946, s. 11.

Bolu Halkevinde Düzenlenen Konferanslar

Halkevinde 1933 yılında Halkevi Reisi Şevket Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi Dr. Mithat Bey, Muallim Ahmet Zuhuri (Danışman) Bey, başta siyasi ve tarihi konular olmak üzere çeşitli konularda konferans verilmiştir.¹¹⁶ 3 Nisan 1945 günü Halkevi salonunda “Dünya Sulhu Üzerine Tasarılar” adlı bir konferans verilmiştir. Nisan (1945) da II. Dünya Savaşının bitmesi münasebetiyle Bolu Halkevi salonunda bir toplantı düzenlenmiş ve konuşmacılar dinlenmiştir.¹¹⁷ Halkevi salonunda on yıllık milli eğitim mensupları, halkevi idare kurulu üyeleri ve çeşitli okul öğretmenleri bir toplantı gerçekleştirmişlerdir.¹¹⁸

Ekim 1946’da Bolu Halkevi salonunda, Bolu Askerlik Şubesi Başkama Albay Şevket Bozan Bolu halkına milli savunma konferansı vermiştir.¹¹⁹ 23 Kasım 1946 ve 21 Aralık 1946 cumartesi akşamları Halkevi salonunda aile toplantıları, tertip edilmiştir.¹²⁰ Halkevinin kuruluş tarihi olan 19 Şubat günü, Bolu ve ilçe halkevlerinde, kutlanmıştır. 19 Şubat 1947 Pazar günü halkevinin bütün kolları çalışma talimatnamesinin çizdiği program gereğince Ocak-Şubat(1947) aylarında toplantılar yapmıştır.¹²¹

T.B.M.M Başkama Kazım Karabekir 3 Temmuz 1947’de Bolu’ya gelmiş, Halkevi’nde onuruna verilen yemeğe katılmıştır.¹²² Bolu valisi 25 Mayıs 1948’de Bolu Halkevi toplantı salonunda muhtarlara bir konuşma yapmış ve onların dertlerini dinlemiştir.¹²³ 19 Şubat 1950 tarihinde Bolu Halkevi salonunda, Alpağut köyünde Halkodası açılması münasebetiyle bir toplantı tertip edilmiştir.¹²⁴

¹¹⁶ **Bolu Halkevi**, Cumhuriyetin 10. Yıldönümü, s.6-8.

¹¹⁷ **Abant**, C 1, S 5, Bolu, 1945, s. 35.

¹¹⁸ **Bolu Gazetesi**, 24 Ocak 1946, s.1.

¹¹⁹ **Bolu Gazetesi**, Ekim 1946, s.1.

¹²⁰ **Abant**, C 2, S 12, Bolu, 1946, s. 51.

¹²¹ **Abant**, C 3, S 13, Bolu, 1947, s.67.

¹²² **Bolu Gazetesi**, 5 Temmuz 1947, s.1.

¹²³ **Bolu Gazetesi**, 27 Mayıs 1948, s.1.

¹²⁴ **Bolu Gazetesi**, 9 Şubat 1950, s.1.

Bolu Halkevi'nin Düzenlediği Anma ve Yıldönümü Kutlamaları

Bolu Halkevi'nde Atatürk'ün ölümünün 8. yıldönümü münasebetiyle vali vekili, üst düzey yöneticiler ve Bolu halkının katıldığı bir anma töreni yapılmıştır. Atatürk'ün ölümünün 9. yıl dönümü münasebetiyle 10 Kasım 1947'de Bolu Halkevi'nde anma töreni düzenlenmiştir ve törende yine tarih öğretmeni Cevdet Göktürk, Atatürk'ün hayatı, eserleri, kahramanlıkları hakkında bir konuşma yapmıştır.¹²⁵ Halkevlerinin açılışının 16. yıldönümü 22 Şubat 1948 tarihinde Bolu Halkevi'nde törenle kutlanmıştır. Törene Bolu valisi ve üst düzey yöneticiler katılmış, halkevi reisi Yılmaz Dokuzoğuz günün önemine ilişkin bir konuşma yapmıştır. Bunun devamında Bolu Halkevi Ar kolu, halkın sevdiği şarkıları çalmış, milli oyunlar ve salon oyunları oynanmıştır.¹²⁶

Lozan Barış Antlaşması'nın 25. yıldönümü, 24 Temmuz 1948 cumartesi günü Bolu Halkevinde törenle kutlanmıştır. Bu törende Türkçe öğretmeni Şadi Varlık, günün anlam ve önemine ilişkin bir konuşma yapmıştır.¹²⁷ Atatürk'ün ölümünün 10. yıldönümü vesilesiyle Bolu Halkevi'nde Vali, Belediye Başkanı ve bütün üst düzey yöneticilerin katılımıyla 10 Kasım 1948 tarihinde anma töreni yapılmıştır. Törenden sonra anıt parka gidilerek Atatürk anıtına çelenk konulmuştur.¹²⁸ 30 Ağustos Zafer Bayramının 27.yıldönümü 30 Ağustos 1949 tarihinde geniş halk katılımıyla Bolu Halkevi'nde kutlanmıştır.¹²⁹

Bolu Halkevi Başkanları, Bolu Halkevi kurulduktan sonra 1970'li yıllara kadar şu başkanlar görev yapmıştır: Şevket Bey (1932'de ilk başkan)¹³⁰, Ali Rıza Gökçesu (1940-1944)¹³¹, Bedri Uçar (1945-

¹²⁵ **Bolu Gazetesi**, 13 Kasım 1947, s.1.

¹²⁶ **Bolu Gazetesi**, 26 Şubat 1948, s.1

¹²⁷ **Yeşil Bolu Gazetesi**, 27 Temmuz, s.1-3.

¹²⁸ **Bolu Gazetesi**, 13 Kasım 1948, s.1-3

¹²⁹ **Bolu Gazetesi**, 1 Eylül 1949, s.1.

¹³⁰ **Bolu Halkevi**, Cumhuriyetin 10. Yıldönümü, s.7.

¹³¹ **Abant**, C 1, S 1, Bolu, 1944, s.3

1946)¹³², Ahmet Tevfik Tunçok (1946)¹³³, Dr. Naci Sualp (1947)¹³⁴, Yılmaz Dokuzoğuz (1947)¹³⁵, Kemal Savaş (1950)¹³⁶, Ayhan Tüzün (1960), Şerafettin Bayram (1970)¹³⁷

Türkiye’de 1932 yılında açılmaya başlayan halkevlerinin sayısı 1950 yılına gelindiğinde 479’a, halkodalarının sayısı ise 4322’ye ulaşmıştır. Türkiye genelinde faydalı çalışmalar yapmasına rağmen, II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte, halkevi çalışmalarında önemli bir gerileme olmuş, halk da, zamanla Halkevlerinden uzaklaşmaya başlamıştır. Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle, Halkevlerinin durumu tamamen sarsılmış, ödeneksizlik yüzünden 18 Haziran 1950’de ilk olarak Londra Halkevi’nin faaliyetleri durdurulmuş, ardından da TBMM tarafından 11 Ağustos 1951’de Halkevlerinin mal varlıklarına el konulmasına dair karar alınmış, bu da Halkevlerinin tamamen kapatılmasına yol açmıştır.¹³⁸

SONUÇ

Halkevleri, 19 Şubat 1932’de açıldıktan kısa bir süre sonra Türkiye’nin dört bir yanına yayılmış, özellikle 1932-1951 yılları arasında Türkiye’nin toplumsal ve kültürel tarihinde yaygın halk eğitim ve kültür kurumu olarak önemli bir rol oynamıştır. Dönemin bütün imkân-sızlıklarına rağmen yeni bir ulus inşa etme sürecinde başlatılan inkılâpları Harf İnkılâbı başta olmak üzere topluma benimsetme konusunda Halkevleri, dokuz ayrı şube çatısı altında yaygın halk eğitimini başarıyla uygulamışlardır.

Kurulan ilk 14 şube içerisinde yer alan Bolu Halkevi, toplumun tüm kesimlerine hitap etmiştir. Çalışanlar, hiçbir karşılık beklemeden

¹³² **Abant**, C 2, S 7, Bolu, 1946, s.5.

¹³³ **Abant**, C 2, S 10, Bolu, 1946, s.11.

¹³⁴ **Abant**, C 3, S 13, Bolu, 1947, s.67.

¹³⁵ **Bolu Gazetesi**, 16 Kasım 1947, s.3.

¹³⁶ **Bolu Gazetesi**, 26 Mart 1950, s.1.

¹³⁷ Ceyhun Polat, **Halkevlerinden Bir Kesit Bolu Halkevi, 1932-1969**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, Konya, 2010, s. 110.

¹³⁸ Zeyrek, **a.g.e.**, s.132.

halka hizmet amacı ile bir araya gelmiştir. Bolu Halkevinin 1933 yılındaki toplam üye sayısı 44'ü kadın 442'si erkek olmak üzere 486'ya ulaşmıştır. Bolu Halkevi açılan Dil-Edebiyat ve Tarih Şubesi, Temsil Şubesi, Kütüphane ve Yayın Şubesi, Spor Şubesi, Köycülük Şubesi, Güzel Sanatlar Şubesi, Sosyal Yardım Şubesi, Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi ile kuruluş felsefesine bağlı olarak faaliyet göstermiştir. Adı geçen şubelerin faaliyetleri Bolu ve yörenin tarihinde sosyal, kültürel ve ekonomik açılardan bir Cumhuriyet Şehri kimliği oluşmasında etkili olmuştur.

Bolu Halkevinin yayın organı olarak Duygular ve Abant adıyla iki dergi yayımlanmıştır. Bu dergiler Bolu'nun coğrafyasına, tarihine, sosyal yapısına ve halk kültürüne dair bilgiler vermesinin yanında halkevinin etkinliklerini günü gününe duyurmaktadır. Aynı zamanda bu dergilerde okuma yazma eğitiminden geçmiş pek çok vatandaş okuma yazma alışkanlığını devam ettirmekle kalmamış, okuyucusu oldukları dergilerin zamanla yazar kadroları arasında yer almışlardır.

KAYNAKÇA

Abant, C 1, S 1, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu, 1944, s.51.

Akyüz, Kenan, "Türk Ocakları", **Bellekten**, No:196, Ankara,1986, s. 201-228.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490 1 0 0 Yer No: 934 630 1-50

Bolu Gazetesi

Cepheden Dönüş Piyesi, Bolu Halkevi Neşriyatı, Bolu İli Basımevi, Bolu, 1938.

CHF Bolu Atasözleri Broşürü, Bolu Vilayet Matbaası, S 6, Bolu, 1938.

CHF Bolu Halkevi Cumhuriyetin 10. Yıldönümü Broşürü, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu, 1933

CHF Halkevleri Talimatnamesi, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1932.

Çeçen, Anıl, **Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri**, Cumhuriyet Yayınevi, İstanbul, 2000.

- Duman, Selçuk, **Türk Modernleşme Sürecinde Sivas Halkevi (1933-1951)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2008.
- Duman, Selçuk, **Türk Modernleşme Sürecinde Sivas Halkevi (1933-1951)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2008.
- Duygular Bolu Halkevi Mecmuası**, Bolu Vilayet Matbaası, 15 Nisan 1940.
- Ergün, Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara, 1982.
- Geray, Cevat, **Halk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, 73, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978.
- Halkevleri Dergisi (Atatürk Sayısı)**, Yıl 9, S 97, Ankara, 1974, s.30.
- Halkevleri Dergisi**, Yıl 9, S 97, Ankara, 1974, s.30.
- Halkevleri Dergisi**, Yıl 9, S 97, Ankara, 1974, s.40.
- Karataş, Murat, **Çanakkale Halkevi (1932-1951)**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2014.
- Milliyet**, 5 Şubat 1931.
- Okay, Yeliz, Bolu Halkevi Dergisi Abant'ın Halkbilim Açısından İncelenmesi, Ordu Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C 2, S 4. 2011. ss 96-113.
- Önder, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara, 1975.
- Özçelik, Fatih- Dokuyan, Sabit, "Bolu Halkevi ve Faaliyetleri", **Turkish Studies Dergisi**, s. 9/4 2014.
- Özkaya, Yücel, "Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1927 İstanbul ve Sonraki Gezileri", **Atatürk Yolu**, C.4, S.14, Ankara, Kasım 1994, s. 207.
- Özsarı, Mustafa, "Türk Dil Kurumu-Halkevleri Dil Çalışmaları", **Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, S 609, Ankara, 2002, s. 468-469.
- Polat, Ceyhun **Halkevlerinden Bir Kesit Bolu Halkevi, 1932-1969**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, Konya, 2010.

Şakiroğlu, Mahmut, “Halkevleri Dergileri ve Neşriyatı”, **Kebikeç Dergisi**, Kebikeç Yayınları, S 3, Aralık 1996, s. 133.

Tunçay, Mete, **T. C.'nde Tek- Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

Ülkü Halkevi Dergisi,1935.

Varnalı, Özgür Şahap, **Türkiye’de 1932-1950 Sürecinde Halkevleri Temsil Şubelerinin Yurttaş Eğitimine Katkıları**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.

Yaşar, Hakan, “Yurtdışında Bir Kültür Kurumu: Londra Halkevi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 45, Ankara, Bahar 2010, s. 177-215.

Yeşil Bolu Gazetesi

Zeyrek, Şerafettin, **Türkiye’de Halkevleri ve Halkodaları**, Anı Yayınevi, Ankara, 2006.

ERKEN DÖNEM KEMALİZM TARTIŞMALARININ DOĞASI ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Fahri YETİM*

ÖZET

19 ve 20. yüzyıl ideolojiler çağı içinde Türk Devrimiyle de ilgili birçok değerlendirme yapılmıştır. Yapısal özellikleri itibarıyla ampirik boyutu ile ön plana çıkan Türk Devrimi'nin, bir modernleşme projesi olmasından kaynaklanan kendine özgü düşünsel tarafları bulunmaktadır. Tarihsel süreç olarak yeni sömürgecilik (*neo colonialism*) döneminde, emperyalizmin kapsamlı bir şekilde sorgulanmasını gündeme getiren Türk Devrimi'nin kendine özgü taraflarının yanında, dayandığı Milli Mücadele'nin özelliklerinden gelen bazı evrensel nitelikleri de bulunmaktadır. Bu niteliklerin tespiti meselesi ise, Türk Devrimi'nin yorumlanması bağlamında Kemalizm tartışmalarını gündeme getirmiştir. Ağırlıklı olarak erken Cumhuriyet dönemine dayanan bu tartışmalar çerçevesinde ilk aşamada Kemalizm'in üç farklı versiyonu ortaya çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise bu versiyonların etkisiyle süreç içerisinde bazı farklılıklar gösterecek yeni yaklaşımlarla Kemalizm tarihsel sürekliliğine kavuşmuştur. Esas itibarıyla Türk Devrimi'nin evrensel yanlarının ortaya çıkarılması temelinde başlayan bu tartışmalar, zaman içinde bürokratik bir zihniyet yapısına dönüşerek 'resmi ideoloji' hüviyetine bürünmüştür. Türk siyasal hayatını yakından etkileyen bu olgunun erken dönemlerdeki görünümü, sonraki dönemlere belli açılardan kaynaklık etmesi itibarıyla özel bir önem taşır. Bu açıdan erken dönem Kemalizm tartışmaları sonucu ortaya çıkan ve resmi ideoloji olarak adlandırılabilir bu

* Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, fyetim@ogu.edu.tr.

yapı, bir anlamda “sabit değişken” niteliğinde Cumhuriyet tarihi boyunca etkili olmuştur. Bir başka açıdan, Türk siyasal sistemi içinde devlet aklı diyebileceğimiz bir yapıyı üreten bu alandaki tartışmalar, yeni Türk devletinin kuruluş felsefesini oluşturduğu kadar, bundan sonraki dönemlerde izlenecek yol haritasının ana hatlarını ortaya koyması bakımından da önem taşımaktadır. Bu nedenle, sözü edilen dönemde bu alandaki tartışmaların değerlendirilmesi, Cumhuriyet tarihi boyunca süregelen sistem tartışmalarının temel özelliklerinin anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Bu çalışmada yukarıda belirtilen “sabit değişken”in erken dönemde ortaya çıkışı, kurgulanışı ve sistemik zihniyet yapısına dönüşmesiyle ilgili boyutlarının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışmada yöntem olarak analitik çözümleyici ve yorumlayıcı yaklaşım esas alınacaktır. Kaynak olarak dönemin temel tartışma metinlerinin yer aldığı süreli yayınlar, erken döneme ait birinci elden kaynaklar ve günümüz çağdaş yaklaşımlarını içeren yayınlardan yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet Dönemi, Kemalizm, Türk Aydını, Kadro.

OBSERVATIONS ON THE CONTROVERSIAL NATURE OF EARLY KEMALISM

ABSTRACT

Various evaluations have been made on the Turkish Revolution, whose foundation coincided with ascendancy of the age of ideologies of 19th and 20th centuries. In terms of structural features the empirical aspect of the revolution is on the fore ground; but with regard to its being part of the project of modernization the Turkish Revolution is unique. An analysis of the Turkish Revolution, as it was concurrent with the age of neo-colonialism, indicates that in addition to the characteristics peculiar to itself, which requires an extensive inquisition of the phenomenon of imperialism, it bears some universal qualities stemming from nature of the National war of independence it was rooted in. The problem of determining these qualities brings the debate of Kemalism to forefront in connection with the interpretation of the Turkish Revolution. Within the framework of these debates, which were intense rather in the early years of the Republic, three different versions of Kemalism emerged at the outset. Later on, under the influence of these versions and by acquiring some new and varying approaches, Kemalism achieved historical continuity. These debates, essentially beginning on the basis of specifying the universal aspects of Turkish Revolution, changed into a bureaucratic mentality in the course of time and became an “official ideology”. The early prospect of this development, which was decisive in the formation of the Turkish political life, proved to be particularly important as it served in some respects as a model for later stages. In this regard, the structure that emerged as a result of the discussions of early Kemalist era and deserved to be called “official ideology”, earned the degree of a “fixed variate” and became pivotal through the Republican era. These discussions which gave rise to a structure that can be called “state mind”, from an other viewpoint, constituted the founding philosophy of the new Turkish state on the one hand, but they were, on the other hand, critical as they set the boundaries of the road map to be followed in

the future. Thus, the evaluation of the above said discussions in the aforementioned period is capable of contributing to comprehend the basic qualities of the ongoing debate of system during the Republican era.

This research intends to highlight the process of emergence, the construction and the transformation of the afore said “fixed variate” into a systemic intellectual structure in the early Republican era. The method to be utilized in the research is that of analytic solution and interpretative approach. The sources of the research are the periodicals containing the major controversial texts of the Era, the first-hand sources of the early period and the up to date publications involving contemporary approaches.

Keywords: Early Republican Era, Kemalism, Turkish intellectuals, Cadre.

GİRİŞ

Türk Devrimi ve onun ideolojik veçhesini oluşturan Kemalizm üzerine birçok inceleme yapılmıştır. Ancak pek çok nedenden dolayı bu incelemelerin sonucu olarak Kemalizm'in sistemleştirilmesi mümkün olmamıştır. Bütün incelemelerde, öncelikle Kemalizm'in kendi kuramsal ilkeleri olmaksızın yalnızca uygulamada çözümlenmesi söz konusu olmuştur. Büyük ölçüde Türk Devrimi'nin ampirik karakterinden kaynaklanan bu durum, Kemalizm'in zamanla devletin resmi ideolojisi olarak kabul edilmesi, sistemleştirmeye gitmeyi güçleştiren bir diğer etken olmuştur¹.

Genel olarak Milli Mücadele dönemindeki siyasal rejim tartışmaları içinde biçimlenmeye başlayan ancak daha ziyade 1930'larda içeriği oluşturulmaya başlanan Kemalizm, Jön Türk ideolojisinin bazı yönlerinden farklılaşmakla birlikte, esas itibarıyla aynı yapıyı koruyan bir ideolojidir. Düşünsel açıdan etkilendiği en önemli miras olan 19. yüzyıl pozitivismi; Kemalizm'i, reformların eğitilmiş seçkinlerce ve güçlü merkezi devlet eliyle yürütülmesi biçimiyle varlığını sürdürmüş, dayanışmacılık yoluyla bir yandan halk ile ulusun eşitlenerek halkçılığın milliyetçilikle yer değiştirmesine ve böylece Kemalizm'i benimseyen kentli bürokrasinin milli iradeyi temsil ettiğini düşünmesine, diğer yandan da sınıfsızlık anlayışına uygun olarak Tek-parti rejiminin meşrulaştırılmasına zemin hazırlamıştır². Bu yüzden Batının egemen söylemi içinde 19. yüzyıl liberalizminin demokrasi korkusunun başlattığı ve koruduğu tarihsel dönemin bağlamı içinde Kemalizm'in Batı tipi bir demokrasiyi gelişmenin nihai hedefi olarak benimsediğini ileri sürmek kolay değildir. Mustafa Kemal Atatürk'ün kişisel ve 1930'ların ortamlarına görece radikal düşüncelerinden bağımsız olarak devrim sürecinin Osmanlı geleneğinde olduğu gibi bir biçimde bürokratik intelligentsia tarafından yürütülmesinin tarihsel zorunluluğu ve Türk devriminin siyasal niteliğinin ağırlığı, Kemalizm'in zamanla bürokratik

¹ Giacomo Carretto, "1930'larda Kemalizm-Faşizm-Komünizm Üzerine Polemikler", **Tarih ve Toplum**, S 17 (Temmuz 1985), s. 56.

² Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul 1995, s. 235.

muhafazakâr bir ideolojiye dönüşmesine neden olmuştur³. Bununla beraber esinlendiği ve devraldığı Jön Türk düşüncesi karşısında yukarıda bahsedilen hususlara rağmen Cumhuriyet tarihi içinde oynadığı rol itibarıyla Kemalizm epistemolojik olarak İttihatçılığı aşmıştır⁴. İçerdiği pragmatik yönleri vasıtasıyla modern toplum hedefi doğrultusunda yaşanan gelişmeleri kendine mal etme becerisini gösteren Kemalizm, Cumhuriyet tarihindeki kırılğan dönemleri aşarak tarihsel sürekliliğini kazanmıştır. Ortaya çıktığı 1930'lardaki tarihsel koşullar itibarıyla erken dönemlerden itibaren güçlü bir meşruiyet zeminine erişen Kemalizm, Türk siyasal sistemi içinde Cumhuriyet tarihinde nisbî yapısal değişiklikler karşısında sabit değişken hüviyetini kazanmıştır. Kemalizm, ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren zaman içinde farklılaşan versiyonları içinde (sağ, sol, bürokratik, laik, postmodern) kendi 'öz'ünü koruyarak süreklilik kazanmıştır. Bu öz kısaca modern, laik, ulus devlet vurgusu şeklinde özetlenebilir. Başlangıçtan itibaren gündeme gelen çoklu Kemalizmler içinde yukarıda belirtilen öz, ortak payda halini alarak hemen her dönemde güçlü meşruiyet vurgusuyla Kemalizm kendisini yeniden üretmiştir. 1930'ların başında *Kadro* grubu tarafından bürokratik/sol versiyonuyla ortaya çıkan Kemalizm, hemen ardından *Ülkü* dergisi ekibince sağ yoruma tabi tutularak gelişim çizgisini sürdürmüştür⁵. 27 Mayıs 1960 sonrasında *Yön/Devrim* hareketiyle sol versiyonuyla buluşan Kemalizm, 12 Eylül 1980 darbesi ile bürokratik gücünü tahkim etmiş, 28 Şubat 1997 darbesinde laiklik

³ A.g.e., s. s. 236.

⁴ Hasan Bülent Kahraman, bu durumu praksis boyutunu da hesaba katarak; "İttihat ve Terakki'nin ve kadrolarının İmparatorluğu yeniden 'ihya' etmek çabalarına karşın ve kendilerini tarih planına çıkararak etkenleri yeterince kavrayamamalarına karşın Kemalizm yeni bir modeli, bir öncekini yıkararak ve tümüyle ortadan kaldırarak kurmuştur" şeklinde ifade etmiştir. Hasan Bülent Kahraman, **Yeni Bir Sosyal Demokrasi İçin**, Ankara 1993, s. 58.

⁵ Burada bahsedilen sol ve sağ Kemalizm kavramlarının adı geçen şekliyle bu dönemde mevcut olmayıp daha sonra 1960'larda bu hareketlerin türevlerinin geriye dönük versiyonları olarak retrospektif bir okumanın ürünü olduğunun belirtilmesi gerekir. Bu tür bir tasnife erken dönemden itibaren itirazlar gelmiştir. Bu dönemde toplanan ilk matbuat kongresinde CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın, "Kemalizm sağ ve sol formüllerin dar çerçevesi altına alınmaz" şeklindeki sözleri buna bir örnektir. **Atatürk Devri Fikir Hayatı**, (Haz. Mehmet Kaplan vd.) C I, Ankara 1992, s. 289.

vurgusuyla ön plana çıkmıştır. 2000’li yılların başında postmodern görüşlerle post-Kemalizm dönemini yaşayan Kemalizm, günümüzde yine post-post Kemalizm şeklinde kendisinden söz ettirmektedir⁶.

Erken Cumhuriyet Döneminde Kemalizm Tartışmaları

Öncelikle bir temel tespitten hareket etmek gerekirse; 20. yüzyıl Türk siyasal düşünce tarihi içinde Cumhuriyet’ten sonraki dönem itibarıyla bu alandaki faaliyetlerin tümü Kemalizm/Atatürkçülük den etkilenebilir görünmektedir. Bütün Cumhuriyet tarihi boyunca herhangi bir düşüncenin Kemalizm/Atatürkçülükle bir çeşit *modus vivendi* kurmadan var olması hemen hemen imkânsız hale gelmiştir. Bu açıdan *Türkiye Düşünce Tarihi* kitabının Atatürksüz yazılması mümkün değildir. Ve zaten bu durum da Türk düşünce hayatının bir özelliği, Türk düşünce ortamının bu ortam olmasının bir nedenidir⁷. Bununla beraber değinilen bu konuların Atatürk’ten çok Atatürkçülük/Kemalizmle ilgili olduğu göz önünde tutulması gereken bir diğer durumdur.

Kemalizm kavramı ilk olarak Milli Mücadele döneminde 1919-1920’lerde İngiliz basınında Kuva-yı Milliyecileri tavsif etmek için kullanılmıştır. Yine bu dönemde Milli Mücadele ile ilgili gelişmeler için Gotthard Jaeschke; “Kemalistler Ermenistan’ı istila ettiler...”, Ankara Hükümeti için “Kemalist Hükümet”, “İstanbul Kemalist sempatanlarıyla dopdolu” tabirlerini kullanmıştır⁸. Ülke içinde ise ilk defa bugün işlevsel olarak bilinen versiyonuyla, Yakup Kadri’nin, 20 Ağustos

⁶ Kemalizm’in paradigmatik boyutuyla yeniden restorasyonunu hedefleyen bu tür arayışlardan biri için Bkz.: İlker Aytürk, “Post-post Kemalizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken”, **Birikim**, S.319 (Kasım 2015), s. 34-48.

⁷ Murat Belge, “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, C 2, İstanbul 2001, s.30. Bu husus, Cumhuriyet dönemi Türk düşünce hayatının geneli için de söz konusudur. Öyle ki İletişim yayınları tarafından çıkarılmış olan *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* serisinde yer alan düşünceler için Kemalizm ‘şâkûlî’ bir konumdur. Öner Buçukçu’ya göre, Tanıl Bora’nın 2017’de yayınlanan *Cereyanlar* adlı başyapıtındaki Kemalizm değerlendirmesi bunun bir teyidi niteliğindedir. Öner Buçukçu, “Cereyanda Kalmak”, **Ayraç**, Yıl 8, (Mayıs 2017), s. 39.

⁸ Gotthard Jeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara 1986, s. 157-161.

1927’de *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yazdığı “Kemalizm” adlı makalesiyle gündeme gelmiştir. Yakup Kadri bu yazısında; Kemalizm’i “Beşeriyetin ruhunu şimşek gibi kat eden feyizli asırların bir semeresidir” diye niteleyerek Kemalizm’in çok daha geniş bir anlamda değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir ve Türkiye’de yaşanan değişimin sırrını Kemalizm’le açıklamıştır⁹. Yakup Kadri’nin bu yazısı Kemalizm’i bir ideoloji olarak inşa etme yolunda bu alanda ilk girişimdir. Bu yüzden makaleden alıntıyla bu bahsi biraz daha açacak olursak; Yakup Kadri bu konuda şunları söylemektedir:

*“Kemalizm bir düstur-u hareket, bir işarettir. Kemalizm ruh inkılabının adıdır. Kemalizm bir nesildir”*¹⁰. Yakup Kadri, yaşanan değişimde Mustafa Kemal Paşa’nın bu süreçteki rolünü değerlendirirken; *“Bütün bu hadisenin mebdei ve mübeşşiri olan, her vakaya o kadar kendi damgasını vurmuş, o kadar kendi şahsiyetinden vermiştir ki gerek istiklal-i cedaletin, gerek inkılab-ı hareketin onsuz, hîn-ı mes’ud şerait dahilinde hîn-ı yıldırım süratle bugünkü neticelere erileceğini tahmin mümkün değildir. Onun içindir ki biz de bütün cihanla beraber şu son seneler zarfında Türkiye’de vuku bulan askeri, siyasi, içtimai mucizelerin sırrını Kemalizm’de arıyoruz, Kemalizm’de buluyoruz”* ifadelerini kullanmıştır¹¹.

Daha sonra bunu yine Yakup Kadri’nin, 28 Haziran 1929 tarihinde *Milliyet* gazetesinde, *“Gazi’nin En Büyük Eseri Nedir?”* anketi için yazdığı Kemalizm adlı yazı takip etmiştir. Yakup Kadri’nin bu makalesinde Kemalizm’i, ağyarını mani, efradını cami bir inkılap yorumu şeklinde ele alarak temel gidişat yolu (tarikât/mezhep) olarak tarif etmeye çalışmıştır. Bu nedenle Aytaç Yıldız’ın da belirttiği gibi bu yazı da, teolojik bir bağlama oturtulan Kemalizm için kurucu metinlerden biri sayılır¹². Aynı ankete tarihçi Fuat Köprülü’nün, *“Milli hudutları içinde tabii inkişafını takip eden müstakil Türkiye”* şeklinde verdiği cevap

⁹ Yakup Kadri, “Kemalizm”, **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Ağustos 1927.

¹⁰ a.g.m.

¹¹ a.g.m.

¹² Aytaç Yıldız, “Kemalizm: Türkiye’de Resmi İdeolojinin Kavramsal Tarihi”, **Doğu Batı**, S 66 (Ağustos-Eylül-Ekim 2015), s. 176.

daha gerçekçi görünürken, Yakup Kadri'nin Kemalizm vurgusu ve içeriği, kuşkusuz gelecekte bu konuyla ilgili arayışın bir göstergesidir. Nitekim Yakup Kadri, *Hakimiyet-i Milliye*'de yazdığı Menemen olayı ile ilgili bir makalesinde, Kemalizm'in ihtiyaç duyduğu yüksek heyecanlı dava adamlarına Derviş Mehmet'i örnek göstermektedir. Derviş Mehmet'in dervişlikle ilgisi olmadığı halde bu olaydaki etkileyici vasfı, Yakup Kadri'nin onu dava yönüyle idealize etmesine neden olmuştur.

“İşte bize lazım olan beş on Derviş Mehmetlerdir. O Derviş Mehmetler ki bunun gibi serdengeçti müminler olsunlar. Kemalizm tarikatını ateşini en kör gönüllere aşlamak kudretini haiz olsunlar”¹³.

Yakup Kadri'nin bu türden bir Kemalizm'in ateşli savunucusu ve kararlı duruşuna bir diğer örnek olarak 1931 yılında Serbest Fırka'nın kapatılması sonrasında gazeteciler arasında yaşanan kavgalarla ilgili yazdığı yazıda görmek mümkündür. *“...Türkiye'nin istiklali söz konusu olduğunda söz hürriyeti Lozan'a aykırı bir zihniyete müsaade edemeyiz. Hele Mustafa Kemal'e, bu milletin başı üstünde taşıdığı el ve dil uzatmaya kalkışanları dişlerimizle ve tırnaklarımızla parçalarız. Eğer bunu şimdiye kadar yapmamışsak kendimizden utanalım”¹⁴.*

Yakup Kadri, Kemalizm'in mistik yönüne bu kadar vurgu yapmasına rağmen O, inkılapçılığın soyut bir düzlemde algılanması taraftarı değildir. Kendisi bizzat soyut inkılap anlayışının anlamlı bir eleştirisini yapmıştır: *“Bir inkılap yalnız mücerret prensiplerden teşekkül etmiş ideolojik bir mefhum değildir. Bunun bir de politika tarafı vardır ve hiçbir inkılap hareketinin bunlara dayanmadan yürütüldüğü görülmemiştir”*. Yakup Kadri'nin tüm yapıtlarında Cumhuriyet değişikliklerini bu mantıkla eleştirdiği görülmektedir. Bununla beraber, temelde dinsel muhale-

¹³ Yakup Kadri, “Derviş Mehmed'in Verdiği Ders”, *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Ocak 1931.

¹⁴ Yakup Kadri, “Sözün Doğrusu”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Temmuz 1931.

fete karşıt ve çağdaşlaştırıcı niteliklere sahip olduğuna inandığı Kemalizm'i sosyal ve ekonomik sorunların çözümüne yol açacak bir anahtar olarak görmüştür¹⁵.

Kemalizm konusunda benzer duyarlılığı dönemin bir başka öncü aydını Falih Rıfki da yazdığı yazılarla ortaya koymaktadır. Bu meyanada *Hakimiyet-i Milliye*'de yazdığı bir yazıda; Kemalizm'in yerleştirilmesi için inkılap kadrosunun sürekli faal olmasının gerektiğini belirtmiş, "*İnkılapların ölümü sükûndadır*" diyerek Kemalist inkılapçıların en önemli vazifelerinden biri olarak fırka ocaklarında Mustafa Kemal köşelerinin kurulmasını önermiştir¹⁶.

Kemalizm daha sonra, 1930 yılında 1928-1933 yılları arasında çıkan *Muhit* dergisinde Ahmet Cevat Emre tarafından kullanılmıştır. Ahmet Cevat Emre burada; "*Büyük rehberin Türk inkılabını tekmil heyetiyle tasavvur etmesi ona vücut vermek için senelerce devam eden dahiyane bir taktik takip etmesi hakiki bir inkılapçılık doktrinidir; Kemalizm bu inkılapçılık doktrinine verilebilecek isimdir*" şeklinde bir tarif getirmiştir¹⁷. Ahmet Cevat ayrıca Kemalizm'i, "*Kemalizm doktrin olarak, bütün siyasi prensipleri malum bir demokrasi mektebidir*" olarak nitelendirmiştir¹⁸.

Hemen ardından Ali Naci Karacan ise *İnkılap* gazetesinde, 2 Aralık 1930 tarihli başyazısında, Kemalizm için; "*Rusya'da nasıl bir komünizm, İtalya'da nasıl bir faşizm varsa, biz de de Kemalizm olmalıdır*" demiştir¹⁹.

Ortaya çıkış koşulları ve tarihsel gelişimi itibarıyla Kemalizm'e bütüncül olarak bakıldığında onun üç sacayağı üzerine oturduğu görülür. Bunlardan birincisi Batı medeniyetinin II. Meşrutiyet garbiyatçı-

¹⁵ Kurtuluş Kayalı, "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Yapıtlarında Cumhuriyet Döneminin Değerlendirilmesi", **IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara 1981, s.1866-1868.

¹⁶ Falih Rıfki, "Gene Kadro", **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1931.

¹⁷ Ahmet Cevat Emre, "Büyük Türk İnkılabına Dair", **Muhit**, S 21 (Temmuz 1930), s. 162.

¹⁸ Ahmet Cevat Emre, "Kemalizm ve Demokrasi", **Muhit**, S 30 (Nisan 1931), s.3.

¹⁹ Hakkı Uyar, "1930'lar Türkiye'sinde Kemalizm Algılamaları", **Atatürkçü Düşüncenin Temelleri**, Der: Nazife Güngör, Ankara 2007, s. 162.

lığı anlamında ödünsüz kabulü. İkincisi pozitivist bilim anlayışı, üçüncüsü ise, ulus devletin toplumsal yapısını oluşturacak olan seküler karakterli milliyetçiliktir²⁰.

Kemalizm, erken dönemlerden itibaren Atatürk'ün doktrin çekincesine rağmen gündeme gelmiş ve Türk siyasal yaşamında etkili olmaya başlamış bir ideolojidir. 1930'larda *Kadro* ve *Ülkü* dergileri etrafında ve sonrasında her iki dergiden de bağımsız bir fikir ortamında İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu öncülüğünde gelişen Kemalizm, Atatürk'ün ölümünden sonra şiddeti artan lider kültü ekseninde dogmatik bir hüviyet kazanarak süreklilik kazanmıştır²¹. Genel içeriği itibarıyla 19. yüzyıl sonu ideolojilerinden etkilenen, eklektik yapısıyla iki büyük savaş arası dönemde kendine özgü nitelikleri ortaya çıkan Kemalizm, Atatürk'ün dogma haline getirmemeye çalıştığı, zamanla kendi içinde bir teori, bir epistemoloji, bir metodoloji taşımaksızın bir dogma haline gelmiş paradoksal bir gelişmedir.

1932-34 yılları arasında yayın hayatını sürdürmüş *Kadro* dergisi, Kemalizm'i sistemleştirme konusunda öncü girişimler arasında yer almıştır²². Şevket Süreyya Aydemir'in öncülüğünde çıkan bu dergi Marksizm'in yönteminden de yararlanarak Türkiye'de sınıf çelişkisinin olmadığı varsayımından hareketle Milli Mücadele'nin metropol-müstemele çelişkisinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve bu yönüyle

²⁰ Onur Atalay, **Türk'e Tapmak Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm**, İstanbul 2018, s. 111-170.

²¹ Adı geçen bu dergilerden başka 1935'te Muhtar Fehmi tarafından çıkarılan ve hümanizm ekseninde bir Kemalizm'i ön plana çıkaran *Yücel dergisi* ile sonrasında aynı meyanda Hıfzı Oğuz Bekata tarafından çıkarılan *Çığır* dergileri de bu alanda faaliyette bulunmuşlardır.

²² *Kadro* dergisinin yayın hayatına girişi, salt Kemalizm'i sistemleştirme çabalarının yanı sıra asıl olan ekonomide "buhrandan çıkış" arayışları konusunda alternatif görüşleriyle Kadrocu ekibin Atatürk'ü ikna etmiş olmalarıdır. Atatürk, üzerinde çarpıcı tesirleri olan Şevket Süreyya ve dönemin diğer fikir ve siyaset aktörlerini Ankara Türk Ocağı'nda bir araya getirerek test etmiş ve "buhrandan çıkış" stratejisini onların da dinlemesini sağlamış, böylelikle *Kadro* dergisinin yayınına karar verilmiştir. Necmettin Turinay, "Cumhuriyet Döneminde Düşünce ve Kültür Hayatı (1918'den 1938'e)", **Türkiye'de Değişim Sempozyumu**, Ankara 2010, s.440.

mazlum milletler için kurtuluş modeli olduğunu ve emperyalizmin çözümlenme sürecini başlattığı tezini benimsemiştir. Kemalizm konusunda evrensel bir yorum getirme çabası içinde bulunan *Kadro*, bunu yaparken yurt içinde farklı bir inkılap anlayışını benimsemiştir. İnkılabın/Kemalist Devrim'in gelişmesi ve kökleşmesi için sürekli bir canlılık atmosferi isteyen *Kadro*, bunun için gerekirse hayali düşman tasavvurundan hareket edilebileceği düşüncesini benimsemiştir. Nitekim bu hareketin yayın organı olan *Kadro* dergisinin 14. sayısındaki sunuş bölümünde bulunan şu görüşler buna somut örnek teşkil etmektedir:

“...İnkılaplarda en büyük tehlike, düşmanın kalmamasıyla başlar. Denilebilir ki hatta inkılaplar yaşamak ve gayelerine varmak için, düşman yoksa icat etmeğe mecburdurlar. Türk inkılabı için düşmansız kaldığını iddia etmek cidden haksızlık olur.

...Bütün bir cephe! Bir cephe ki yarılınca ve çözülmünceye kadar hiç olmazsa iki nesil eskitir. İşte düşmanlarımız. Bütün gençliğe bunlar gösterilecek, bunlar anlatılacak ve genç yumruklar bunların kafasına inecek. Fakat gençliğin bu kuvvetlere saldırmaması için rejimin siyasi görüşünü alması ve bu görüşün içinde pişmesi lazımdır.

...Ric'at hatları kesilmiş amansız bir mücadele platformu olan inkılap meydanında bitaraf bir fikrin ve bitaraf bir sanatın balı zaten biriktirilemez”²³.

Kadro hareketinin görüşlerine benzer bir yaklaşım gösteren bir başka Kemalizm görüşü de aynı yıllarda *Çığır* dergisinde yer almıştır. Neşet Halil tarafından kaleme alınan yazıda Kemalist inkılap şu şekilde değerlendirilmektedir:

“...Biz Kemalist inkılabın hem milli, hem de beynelmül mikyasta milletlerin istiklaline müteveccih iç ve dış tezatlari tasfiyeye doğru inkişaf ettigine ve beynelmül hakiki bir sulh ve teşrik-i mesainin kendi milli birlik-

²³ *Kadro*, S 14 (Şubat 1933), s.4

lerini tesis edemeyen sınıflı milletler; menfaatlerini bir öteki aleyhine tanzim eden rakip ve hakim devletler arasında değil; iç ve dışta müstakil müsavî milletler arasında tahakkuk ettirebileceğine kâniyiz.

Bu devri temsil ettiği milli vasıflarıyla davalandırmak, Kemalist inkılabı bugünkü muhtarîp beşeriyetin en ileri safına, milletçe ve milletler için bir kurtuluş örneği olarak geçirmek; bizim yalnız gururumuz, bizim şefe, yalnız inkılabımıza karşı borcumuz değil, bir insan olarak bütün beşeriyet ailesine karşı vazifemizdir”²⁴

Kadro hareketinin geliştirdiği Kemalizm anlayışına karşı erken dönemlerden itibaren itirazlar gelmeye başlamıştır. Bunlardan biri de Peyami Safadır. Peyami Safa, Avrupa oryantalizminin Şark genellemesi içinde Türkün Arap, İran ve Hindli ile bir tutulmasını eleştirerek bu konuda asıl büyük ve tehlikeli yanlışın bizim de kendi içimizde aynı kanaati taşıyor olmamız olduğunu belirtmiştir. Peyami Safa, “*Son zamanlara kadar Kemalizm’i izah gayreti içinde olan bazı mecmualar ve gruplar (Kadro ve Ülkü) bizi iptidai ve mazlum Asya milletleriyle bir manzume içinde mütalea etmeye kalkışmışlardı... Türk milletinin kurtuluş davası, yarı müstemleke halindeki memleketlerle emperyalizm arasındaki mücadele çerçevesinde kalamaz. Bunun için de Türk milletini Asya kavimlerinden ayıran kıymetlerin her biri üstünde fazla dikkatli olmamız gerekiyor”²⁵* şeklindeki ifadeleriyle Kadrocu hareketin metodolojik açıdan hatalı yanlarını işaret etmiştir. Peyami Safa, Kemalist Türkiye’nin medeniyet projesinin, soyut aklın eseri, karizmatik bir şahsiyetin basit bir politik fantezisi olmayıp tarihsel-geleneksel bir bağlama oturttuğu fikrini orta sınıf temelli seküler ve püriten esaslar üzerinden muhafazakârca rasyonalize etmekten ibaret olduğunu belirtmiştir²⁶.

Sosyalist kökenli aydınların başlattıkları Kadro hareketi karşısında inkılabın ideolojisi konusunda CHP Genel Sekreteri Recep Peker ön-

²⁴ Neşet Halil, “Kemalizm”, **Çığır**, S 7, Ankara 1933, s. 10.

²⁵ Süleyman Seyfi Ögün, “Türk Muhafazakârlığının Kültür Kökleri ve Peyami Safa’nın Muhafazakâr Yanılışı”, **Toplum ve Bilim**, S 74 (Güz 1997), s. 130.

²⁶ a.g.m, s. 139.

cülüğünde parti elitleri alternatif dergi olarak *Ülkü* dergisini çıkarmışlardır. Kadrocuların Kemalizm'e sosyo-ekonomik bir yorum getirme çabaları karşısında *Ülkü* dergisi ise, Kemalizm'e sosyo-kültürel bir açılım getirmeye çalışmışlardır. Devletçilik, liberalizm, faşizm ve demokrasi konularında iki dergi arasında belli açılardan benzerlik ve farklılıklar bulunurken her iki derginin otoriter yaklaşımlar geliştirerek resmi ideoloji oluşturma çabaları bizzat Atatürk tarafından engellenmiştir²⁷.

Bu dönemde Kemalizm'i sistemleştirme konusunda bir başka girişim sözü edilen iki derginin dışında bir düşünce adamı olan İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'ndan gelmiştir. Baltacıoğlu bu dönemde çıkardığı *Yeni Adam* dergisinde bu konuyu geniş bir şekilde işlemiştir. Milliyetçi bir pedagoğ olan Baltacıoğlu'na göre: *“Bizim rejimimiz Kemalizm'dir. Kemalizm nasyonalizmdir, fakat emperyalist nasyonalizm değil, ilimci, endüstrici ve müsavatçı nasyonalizmdir. İşte Kemalizmi yüksek hayrını meslek bilgilerde, hak birliğinde, antitradisyonalizmde ve antiemperyalizmde bulmak mümkündür. İnsan yetiştiren öğretmenler ve halk idare eden memurlar Kemalizm'i iyice hazm ve tatbik ettikleri gün memleket için hürriyet tam şeklini bulmuş olur”*²⁸.

Baltacıoğlu Kemalizm'i açıklarken; Kemalizm'in öngördüğü çağdaşlaşma anlayışını Tanzimat döneminden ayırmıştır. Diğer taraftan Altı İlkenin köklerini kadim olana kadar götürmüştür. Kemalizm'in hedeflediği siyasal yapı ile Türk gelenekleri arasında mutlak uyum görmesi ise, Kemalizm'i kendi görüşlerine meşruiyet sağlamaya dönük eklektik bir yaklaşımı gösterir²⁹.

²⁷ Hakkı Uyar, “Resmi İdeoloji ya da Alternatif Resmi İdeoloji Oluşturmaya Yönelik İki Dergi: *Ülkü* ve Kadro Mecmualarının Karşılaştırmalı İçerik Analizi”, **Toplum ve Bilim**, S 74 (Güz 1997), s.190.

²⁸ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, “Hürriyeti Niçin Severim”, **Yeni Adam**, S 217, s. 2.'den naklen Ömer Obuz, **İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Düşünce Dünyası**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Eskişehir 2015, s. 80.

²⁹ Obuz, **a.g.e.**, s. 82.

Bu türden organize bir hareket olarak ortaya çıkan bir başka girişim de; 1 Ocak 1929'da Samet Ağaoğlu, Ahmet Muhip Dıranas, Behçet Kemal Çağlar ve Hamit Macit Sekeler gibi edebiyat çevrelerinin kurduğu Genç Edebiyatçılar Birliği, cumhuriyet döneminin ikinci edebi örgütlenmesi olup, "Sağ Kemalizm" olarak nitelendirilmiştir. Daha önce Nazım Hikmet'in "Putları Yıkıyoruz" parolasıyla başlattığı sol harekete karşılık olarak ortaya çıkan bu grubun özelliği, edebiyatçıların herhangi bir somut derdine çare aramaktan çok, kurucularının ikbal ve kariyerlerine hizmet eden salt reaksiyoner bir hareket olmasıdır³⁰.

Kemalizm'in asıl içeriğini kazanması ve popüler şeklini alması, yukarıda sözü edilen dergiler dışında bu konuyla ilgili üç klasik kitap olan Şeref Aykut'un *Kamâlizm*; Munis Tekinalp'in (Moiz Kohen) *Kemalizm* ve Saffet Engin'in *Kemalizm İnkılabının Prensipleri* adlı eserleriyle olmuştur.

1936 yılında Kamâlizm (CHP Programının İzahı) adıyla çıkan Şeref Aykut'un eseri, Yakup Kadri İle başlayan Kemalizm'i mistikleştirme/dinselleştirme eğilimin özelliklerini taşır. Şeref Aykut'un haccimce kısa fakat içerik yönünden zengin kitabında Kemalizm kavramı hemen hemen her yerde "dinsel" bir içerikle kullanılmıştır. Devlet konusunda; "*Kemalizm'i bütün devlet ve ulus işlerinde en büyük bir inanç ve kanıtla en yeniyi uygulamak, az yılda bütün geri gidişleri yıkarak ulusa yeni bir hamle verme mecburiyetindedir*"³¹ ifadelerine yer verilmiştir.

Eğitim konusunda ise; gençlik ruhu ile ilgili olarak "*Onu Kemalizm dininin hiç şaşmayan, şaşırmayan (orunçlu) heyecanlı ve coşkun tapkanı (uygulayıcı) yapmak, ona bu kutsal, ulusal ve kurtarıcı dini olanca derinliği ve inceliği ile telkin etmek ister. Ta ki Kemalizm dinine inancı artsın, işte disiplin altında gençlik böyle olacaktır. Parti bunu amaçlamış, hazırlamıştır*"³² görüş-

³⁰ Tuncay Birkan, *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri*, İstanbul 2018, s. 370-371.

³¹ Şeref Aykut, *Kamalizm (CHP Programının İzahı)*, İstanbul 2008, s. 24.

³² a.g.e., s. 106.

leri yer almıştır. Eserin sonraki baskılarında bu husus yer yer törpülenmiş olsa da bu durum gerçekliğini korumuştur. Yurt içinde parti-devlet bütünleşmesinin yanı sıra siyasette totaliter eğilimlerin yükselişe geçtiği dünya konjonktüründe bu tür mistifikasyonlar yine dönemin özelliğini yansıtan durumlardır.

Dönemin bu türden başka etkili kitabı Tekinalp'in *Kemalizm* adlı eseridir. Şeref Aykut'un daha önce bahsedilen eserinden farklı olarak Türk Devrimi'nin bütüncül bir değerlendirmesini içeren kitap yine 1936 yılında, dönemin birçok entelektüelinin (Ömer Lütfi Barkan, Eduard Heriot, Fuat Köprülü) önsöz takdim yazısıyla yayınlanmıştır. Kemalizm'in sağ ve sol formüllerin dar çerçevesine sığdırılmayacağını belirten Tekinalp; onun bir dogma değil ruh olduğunu, onu anlamak için her şeyden önce Kemalizm'i dış görünümü ve yüzeysel biçimiyle değil, onun yaratılmasında egemen olan ruhu, espriyi temel alarak çözümlemek gerektiğini ifade etmiştir. Kemalizm'in bilimsel olarak tanımlanması konusunda kendine özgü düşüncelere, karakteristik ilkelere sahip bir sistem ve bir rejim anlamında ikircikliğe yer verilmemesi gereken yapısı olduğunu söyleyen Tekinalp bu konuda, partinin 1935 Kongresi'nde benimsenen, "Partinin güttüğü esaslar Kemalizm prensipleridir" şeklindeki ifadelerine yer vermiştir. "İşte bundan dolayıdır ki, yeni Türkiye'nin rejimi, sistemi herhangi bir formülle değil, fakat yalnızca onu yaratanın ve gerçekleştirenin adıyla tanımlanabilir. Dolayısıyla Kemalizm deyimi, savaştan sonraki yeni Türkiye'nin bütün tarihini, devletin eylem programını ve Türk ulusunun, önderinin saptadığı ideale yönelik olan emeklerini içermektedir"³³.

Tekinalp'in eserindeki "yaratıcı" vurgusu ve Ziya Gökalp'in milliyetçilik konusundaki, "Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak" şeklindeki formülasyonuna karşı, "*Kemalizm, bir tek Tanrıya tapmıştır: Ulu-salcılık*" şeklindeki ifadesi yine bu dönemdeki mistik, fakat 'seküler din' oluşturma gayretlerini yansıtan örnekler arasındadır³⁴.

³³ Tekinalp, *Kemalizm*, İstanbul 2004, s. 39.

³⁴ a.g.e., s. 49.

Türk tarihi konusunda; “... Fakat şimdiye kadar gerçek anlamıyla bir Türk tarihi yoktu. Olan bir Osmanlı tarihi idi. Bunu da Türk tarihinin küçük bir parçası olarak anlamak yanlıdır. Çünkü orada yanlış anlatılmış savaşlara ilişkin olay yazıcığmdan başka bir şey yoktur. Türk ulusunun toplumsal ve kültürel yaşamını ulusal bakımdan nesnel bir biçimde çizen bir Türk tarihi hiçbir zaman yazılmamıştır. Ancak ileride göreceğimiz üzere Türk tarihini yaratmak onuru yalnızca Kemalist devrime özgüdür”³⁵ şeklindeki görüşler muhayyel bir tarih tasarımının izlerini yansıttığı gibi Kemalizm’in içeriğindeki muğlaklığı de belirginleştirmektedir.

Kısaca Tekinalp’in Kemalizm adlı çalışması, Milli Mücadele ile gündeme gelen ve önderin şahsında ortaya çıkan modern ulus-devletin “uygarlık tarikatı” olarak belirlenen ve bu doğrultuda gerçekleştirilen köklü değişikliklerin bütününe ele alan değerlendirmeleri kapsayan teleolojik bir eserdir. Dolayısıyla değerlendirmede bu husus kesinlikle göz önünde bulundurulmalıdır.

Erken dönem Kemalizm’i içinde yer alan ve bu yöndeki fikriyatı etkileyen bir diğer eser de M. Saffet Engin’in Kemalizm İnkılabının Prensipleri adlı çalışmasıdır. 1937-1939 yılları arasında 3 cilt olarak tamamlanan çalışma Tekinalp’in çalışmasından etkilenmiştir. Saffet Engin’in bu çalışmasının bir önemli özelliği diğer iki çalışmadan farklı olarak Türk Devrimi’ni dünyadaki diğer tarihsel gelişmeler bağlamında ele almasıdır. Bu çerçevede pozitvizmin üç evresini (teolojik, metafizik, positive) Türkiye’ye uyarlayan Engin, dünyadaki uygar devletlerin üçüncü aşamada bulunduğunu belirterek Türkiye’yi bu kategori içine dahil etmiştir³⁶.Siyasal açıdan dünyadaki diğer rejimlerle Türk devrimi arasında bir kıyaslama yapan Engin, diğer devrimlerdeki objektif esaslarla Türk devrimindeki sübjektif yanların mükemmel bir şekilde mecedildiğini ve bunun Kemalizm ile gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Kemalizm’in ruhunun özü itibarıyla demokratik olduğunu ve bunun Türk milletinin geçmişinde en eski zamanlardan

³⁵ a.g.e., s. 55.

³⁶ M. Saffet Engin, **Kemalizm İnkılabının Prensipleri**, C I, İstanbul 1938, s. 18-19.

beri mevcut olduğunu vurgulaması Engin'in eserinin en farklı yanlarını oluşturur.

*“Kemalizm, Türk milletinin tabii karakterine ve akliselimine en uygun olan kendisine has demokratik rejimdir. Bu onun maneviyatındaki kudretin ve en yüksek zamanlardan beri nesilden nesile inkişaf etmiş olan karakterinin, hayat tecrübelerinin bir muhassasıdır. Bu umumi sezişin ruhi tatminkârlığı ve bunun neticesi olan milli vekar Türklerde pek mütebarizdir. Kemalizm'in karakteri, yüksek irade ve alakalarıyla vekarlı akliselimin meczinden meydana gelen hususi bir fazilettir”.*³⁷

Bu yönüyle bu eser, belli açılardan Türkiye'nin demokrasi tarihçisi Kemal Karpat'ın görüşlerini hatırlatmaktadır. Karpat da; değerler itibarıyla demokrasinin Türk toplumunda tarihsel gelişimi içinde potansiyel olarak mevcut olduğunu ileri sürmüştür³⁸.

Dönemin önemli aydınlarından olan Suphi Nuri İleri'ye göre Kemalizm'in üç cephesi vardır. 1-) Din işlerini ve toplumsal düzeni bîtafralıkla kuran içtimai cephe. 2-) Hilafet ve saltanatı kaldırarak modernleşmeyi hedefleyen, monarşiden farklı olarak padişahı ve hanedanı olmayan bir cumhuriyet. Siyasal sistemin özünü teşkil eden Kemalizm bir sentezdir. Buna göre liberalizm tez, komünizm antitez, Kemalizm ise bir sentezdir. 3-) Ekonomik alanda ne liberal ne de komünist olan kooperatifçiliğe dayanan sistem³⁹.

Tartışmaların Doğası

Bu dönemdeki Kemalizm tartışmalarının niteliği konusunda gözden uzak tutulmaması gereken bir nokta, söz konusu alandaki tartışmalara bir tarihçi gözüyle bakılmayacağı vurgusudur. Yaşanılan realitenin içinden bakılan bir ortamda bu çevreler için gerek Atatürk, gerekse İnönü bir tarih nesnesi değildir. Bu çevrelerin hemen hepsi

³⁷ a.g.e., s. 206-207.

³⁸ Kemal. H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 2008, s.10.

³⁹ Suphi Nuri İleri, **Siyasi Tarih**, İstanbul 1940, s. 453. Görüldüğü gibi Kemalizm'in belirgin özelliklerinden olan eklektik yapısı burada da ön plana çıkmaktadır.

için geçerli olan bu yaklaşıma göre Atatürk ve İnönü; milletin istiklalini kurtaran ve sulh içinde yaşatan takdir ve şükranla anılması gereken iki ağabeydir. Bu çevreler için tarih Atatürk devrinde durmuştur. Bu yüzden bu çevreler için Atatürk ve İnönü için şiddetli bir taraftarlık söz konusudur⁴⁰.

Takipçilerinin “kutsallık” atfederek “kendine benzeyen,” “eşi olmayan” bir toplum için ortaya konulabilecek en anlamlı ilerleme reçetesi olduğunu savundukları Kemalist program (bu hem sağ hem de sol Kemalizm için geçerlidir) on dokuzuncu asır sonunun dünya görüşünü ve iki savaş arası dönemin, en önemlisi otoriterlik olan yaklaşımlarını yansıtır. Kemalizm, bunun da ötesinde, söz konusu yaklaşımların, basitleştirilmiş, popülerleştirilmiş ve slogan düzeyine indirgenmiş bir derlemesidir⁴¹.

Kemalizm tartışmalarında dikkat çeken bir nokta, bu konuda teorik bir zeminden hareket edilmemiş olmasıdır. Türk Devriminin dolayısıyla Kemalizm’in en belirgin özelliklerinden birini teşkil eden bu durum dönemin güçlü kalemi Peyami Safa tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: “Gerçekleşmeden evvel, bir sistem halinde Kemalizm’in hiçbir kitapta yeri yoktu. Türk inkılabının izahına başlamak vukuundan yıllarca sonra mümkün olabiliyor. Kemalizm kendinden evvelki bazı dağınık fikir cereyanlarının tekâmülü ve taazzuvu olsa bile bir ideoloji haysiyetiyle hiçbir peşin düşünceye mal edilemez. Türk inkılabının bir kitabı varsa canlı bir tarihtir ve hayatın ta kendisidir.”⁴²

Kemalizm tartışmalarında dikkati çeken bir başka nokta; tüm çabalara rağmen Kemalizm’in hala net bir şekilde tanımlanamamış olmasıdır. Bu durum belki de istenilen bir şeydir. Kavramın içerdiği esneklik ona çeşitli açılımlar karşısında manevra imkânı sağlamaktadır. Sürekli olarak Kemalizm’in ne “olduğu” ya da ne “olmadığı” vurgulanmak suretiyle konuya açıklık getirilemeye çalışılmaktadır. Buna

⁴⁰ İleri, a.g.e., s. 447.

⁴¹ M. Şükrü Hanioglu, “Post-Kemalist Türkiye “Kemalizm” Karşıtlığı Üzerinden İnşa Edilebilir mi?”, *Sabah*, 10 Ağustos 2014.

⁴² Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ankara 1996, s. 117.

göre bir taraftan Kemalist; demokrat, liberal, sosyalist veya faşist “olmayan” kimse demektir denirken, diğer taraftan Kemalizm’in bir demokrasi mektebi olduğu vurgulanmaktadır. İkinci bir nokta kavramın kökeniyle ilgili bir durum olup, içerdiği “izm” dolayısıyla Avrupalı örneklerine benzeme kaygısı dolayısıyla salt yerel bir içerik taşıma arzudur⁴³. Kemalizm’in bu özelliği yine Yakup Kadri’nin *Hakimiyet-i Milliye*’de yazdığı makalede daha da belirginleşmektedir: “Benim anladığıma göre, Cumhuriyet Halk Fırkası’nı ve onun hükümetlerini sevk ve idare eden ananeler, bu gidişler, bu gaye ve sistemdir. Bunun adına Avrupalılar ‘Kemalizme’ namını vermişlerdi. Biz ne demokrat, ne liberal, ne sosyalist, ne faşistiz; biz Sakarya’nın Kemalistleriyiz, Kocatepe’nin Kemalistleriyiz, Lozan’ın Kemalistleriyiz....”⁴⁴

Erken dönem Kemalizm tartışmalarının en fazla yoğunlaştığı konulardan biri de Kemalizm’in özgünlüğünü ortaya koyma çabaları olmuştur. Bu durum, konuyla ilgili eser veren, yazı yazan hemen her aydın için söz konusu olmuştur. Yakup Kadri’den başlayan bu eğilim diğerleri tarafından da sürdürülmüştür. Bu konuda dönemin önemli Kadrocu aydınlarından olan Vedat Nedim Tör, Kemalizm’i tarihsel bağlamı içinde ele alarak, “Tarihte emperyalist uluslarla sömürgeler arasındaki tezadın çözüm çağını Türk Devrimi açmıştır. O halde devri Türkiye’nin devleti, ne Fransız devrimin doğurduğu bir burjuva devleti, ne de komünist inkılabın doğurduğu bir proleterya devleti olabilir” şeklindeki görüşleriyle Türk Devrimi’nin, dolayısıyla Kemalizm’in bu açıdan durumunu değerlendirmiştir⁴⁵. Aynı konuda Attila İlhan da benzer görüşler ileri sürmüştür.

Bu dönem Kemalizm tartışmalarının doğası konusundaki en önemli tespitlerden biri de, bu ortamda yaşanan yüksek inkılap heyecanının özellikle edebiyat ve felsefe/düşünce sahasında yeni fikirlerin, bu konuda istidatlı kişilerin yetişmesine olan negatif etkisi olmuş-

⁴³ Yakup Kadri, a.g.m.

⁴⁴ Yıldız, a.g.m.’den naklen **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Temmuz 1931.

⁴⁵ Vedat Nedim Tör, **Kemalizmin Dramı**, İstanbul 1980, s. 7.

tur. Bu hususu dönemin önemli aydını Mehmet İzzet, *Hayat* dergisinde; “Fikir Hayatındaki Durgunluk Neden?” başlıklı yazısıyla ele almıştır. Durgunluğun başlıca sebebinin maddi ve iktisadi şartlardan ziyade siyasi sebeplerden kaynaklandığını belirten Mehmet İzzet, her mefkûre gibi siyasi mefkûrelerin de son derece kıskanç olduğunu, bu tür siyasi rüzgarların kendi zamanlarında genç istidatları esir aldığını kolay kolay onları bırakmadığını belirtmiştir. Mehmet İzzet, içinden geçildiği inkılap sürecinde bir dinginliğe erişmeden, daha doğrusu inkılabın stabil bir durum kazanmadığı sürece, fikir hayatının zenginleşmesi, yeni istidatların ortaya çıkmasını beklememek gerektiğini ifade ederek “fikirde adem-i merkezîyet” çağrısı yapmıştır⁴⁶.

SONUÇ

Erken Cumhuriyet döneminde Kemalist modernizm, bu alanda bir Jön Türk mirası olan Türk radikalizminin felsefi-siyasal dili haline gelmiştir. Bu dönemde Kemalist modernleşme projesini içtenlikle benimseyerek savunan aydınlar karşısında söz konusu dönem içinde bu proje karşısında eleştirel bir tutum alan ve giderek radikalleşen gelenekçi aydınlar ise, kendi toplum tasavvurlarını dile getirme ve ideallerini gerçekleştirme konusunda dönemin siyasal iklimi dolayısıyla cılız bir etkiye sahip olmuşlardır. Kemalizm, Türk düşün hayatındaki yegâne modernist bir formül olmamakla birlikte kendi modernizm anlayışını gerçekleştirmek devlet iktidarını kullanabilmiş tek modernist hareket olmuştur. Türk modernizm görüşünü siyasal sonuçlarına ulaştıran Kemalizm, sadece teknik alanda değil, kültürel meseleler ve gündelik hayatın sekülerleştirilmesi konusunda da bilimin dönüştürücü gücüne büyük önem vermiştir. Kemalizm’i pozitivist bilimci yorumların ipoteğinden kurtarmak niyeti çerçevesinde gelişmeye başlayan gelenekçi muhafazakâr tezler, son tahlilde Kemalist açılımlar içinde yer bulan yeni bir modernizm anlayışının da şekillenmeye başladığının işaretini vermektedirler. Gelenekçi-muhafazakâr çevre bir taraftan, Kemalist pozitivism anlayışının dayandığı bilimcilik düşün-

⁴⁶ Turinay, a.g.m., s. 454.

cesi ile her fırsatta hesaplaşırken diğer taraftan, siyasal devrimin getirdiği Cumhuriyet kurumlarının savunucusu olmuştur. Söz konusu aydınların “muhafazakâr”, “gelenekçi”, “şahsiyetçi” ve “ahlakçı” felsefi-siyasal yönelimlerinin bir tepki mantığı çerçevesinde dönemin kimi tek parti eğilimlerine muhalif kavram ve temel öbekleşmeleri oluşturabilmeleri, buna rağmen de Kemalist merkezin kıyısında yer tutabilmeleri, erken Cumhuriyet dönemine tamamen damgasını vuran tek ve kapsayıcı bir Kemalist projeden ziyade, birbirleriyle çatışan ve yarışan Kemalizmlerin varlığını göstermektedir⁴⁷. Kemalizm’de erken dönemlerden itibaren oluş(turul)an bu çeşitlilik, ilerleyen dönemlerde onun kendi esnekliği ve eklektik yapısı içinde değişen politik konjonktürde belli ortak yanlarının yanı sıra, tarihsel meşruiyetinden aldığı güç vasıtasıyla kendisini yeniden üretebilmesine ve böylelikle Türk siyasal sisteminin sabit değişkeni olmasına imkân sağlamıştır. Bu durum da, her defasında post-Kemalizm dönemi adlandırmalarının ya da beklentilerinin boşa çıkmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Atalay, Onur, **Türk’e Tapmak Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm**, İstanbul 2018.
- Atay, Falih Rıfki, “Gene Kadro”, **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1931.
- Atatürk Devri Fikir Hayatı**, (Haz. Mehmet Kaplan vd), Ankara 1992.
- Aykut, Şeref, **Kemalizm (CHP Programının İzahı)**, İstanbul 2008.
- Belge, Murat, “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, C 2, İstanbul 2001, ss. 29-43.
- Birkan, Tuncay, **Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri**, İstanbul 2018.
- Buçukçu, Öner, “Cereyanda Kalmak”, **Ayraç**, Yıl 8, (Mayıs 2017), ss.35-39.

⁴⁷ Nazım İrem, “Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi Muhafazakârlığın Kökenleri”, **Toplum ve Bilim**, S 74 (Güz 1997), s. 93.

- Caaretto, Giacomo, “1930’larda Kemalizm-Faşizm-Komünizm Üzerine Polemikler”, **Tarih ve Toplum**, S 17, (1985), ss. 56-58.
- Emre, Ahmet Cevat, Büyük Türk İnkılabına Dair”, **Muhit**, S 21 (Temmuz 1930).
- Emre, Ahmet Cevat, “Kemalizm ve Demokrasi”, **Muhit**, S 30 (Nisan 1931).
- Engin, M. Saffet, **Kemalizm İnkılabının Prensipleri**, C I, İstanbul 1938.
- Halil, Neşet, “Kemalizm”, **Çığır**, S 7, Ankara 1933, s. 10.
- Hanioğlu, M. Şükrü, “Post-Kemalist Türkiye “Kemalizm” Karşıtlığı Üzerinden İnşa Edilebilir mi?”, **Sabah**, 10 Ağustos 2014.
- İleri, Suphi Nuri, **Siyasi Tarih**, İstanbul 1940.
- İrem, Nazım, “Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi Muhafazakârlığın Kökenleri”, **Toplum ve Bilim**, S 74 (Güz 1997), ss.52-97.
- Kahraman, Hasan Bülent, **Yeni Bir Sosyal Demokrasi İçin**, Ankara 1993,
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, “Kemalizm”, **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Ağustos 1927.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, “Derviş Mehmed’in Verdiği Ders”, **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Ocak 1931.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, “Sözün Doğrusu”, **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Temmuz 1931.
- Karpat, Kemal. H., **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 2008.
- Kayalı, Kurtuluş, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Yapıtlarında Cumhuriyet Döneminin Değerlendirilişi”, **IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara 1981.
- Köker, Levent, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul 1995.
- Obuz, Ömer, **İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun Düşünce Dünyası**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir 2015.
- Öğün, Süleyman Seyfi, “Türk Muhafazakârlığının Kültür Kökleri ve Peyami Safa’nın Muhafazakâr Yanılgısı”, **Toplum ve Bilim**, S 74, (Güz 1997), ss. 102-152.

- Safa, Peyami, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ankara 1996.
- Tekinalp, **Kemalizm**, İstanbul 2004.
- Tör, Vedat Nedim, **Kemalizmin Dramı**, İstanbul 1980.
- Turinay, Necmettin, “Cumhuriyet Döneminde Düşünce ve Kültür Hayatı (1918’den 1938’e)”, **Türkiye’de Değişim Sempozyumu**, Ankara 2010.
- Uyar, Hakkı, “1930’lar Türkiye’sinde Kemalizm Algılamaları”, **Atatürkçü Düşüncenin Temelleri**, Der.: Nazife Güngör, Ankara 2007.
- Uyar, Hakkı, “Resmi İdeoloji ya da Alternatif Resmi İdeoloji Oluşturmaya Yönelik İki Dergi: Ülkü ve Kadro Mecmualarının Karşılaştırmalı İçerik Analizi”, **Toplum ve Bilim**, S 74 (Güz 1997), ss.181-191.
- Yıldız, Aytaç, “Kemalizm: Türkiye’de Resmi İdeolojinin Kavramsal Tarihi”, **Doğu Batı**, S 66 (Ağustos-Eylül-Ekim 2015), ss. 171-191.

TÜRKİYE'DE KADININ YENİ İMAJININ OLUŞTURULMASINDA ATATÜRK'ÜN ROLÜ (1920-1938)

Fatma KOÇ*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte modernleşme projesinin en önemli hedeflerinden biri kadının toplumsal konumunun ve imajının değiştirilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Atatürk Türk ulusunu ileriye taşıyacak reformist hareketlere dayandığı devrimleri hiçbir ön yargı ve bağnazlığa izin vermeyecek şekilde Batı toplumlarını örnek alarak oluşturulmuştur. Atatürk, yapılan devrimlerle sağlam bir temel atmış, bu temelin sarsılmaması için güçlendirici uygulamalar geliştirmiştir. Latin alfabesinin kabulü, Batı tarzı kılık kıyafet usullerinin benimsenmesi, medenî kanununun kabulü vb. inkılaplarla Batılılaşma süreci ivme kazanırken, hedef ve sonuç bakımından modernleşme tarihimizin en uzun menzilli girişimi ile gerçekleşmiştir.

Bu çalışma; Atatürk'ün inkılapları arasında yer alan erkekler için uygulamaya konan kıyafet kanununun ardından kadının dış görünümünün değişimini sağlamak, kadını Avrupalı hemcinsleri ile aynı düzeye getirebilmek amacıyla ne gibi uygulamalar üzerinde durduğu ve yapılması gerekenleri nasıl yönlendirdiğinin araştırılması ve dünyada benzeri olmayan söz konusu modernleşmenin nasıl gerçekleştirildiğinin öneminin vurgulanması amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür.

Çalışmada, betimsel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini 1920-1940 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşamış kadınlara ilişkin görsel

* Prof. Dr., AHBV Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü, Gölbaşı/ANKARA, f.koc@ahbv.edu.tr

dokümanlar ile döneme ait yazılı belgeler (gazete, dergi, doküman, belge vb.), giysi örnekleri ve ilgili literatür oluşturmaktadır. Atatürk'ün kurduğu cumhuriyetin kadınlarının özellikle batılı hemcinsleri gibi bir düzeye erişerek modern çağa ayak uydurabilmesi için söylemlerinde bahsettiği ve kanunlara dayanmayan ancak incelikte üzerinde düşünerek yaptırmış olduğu uygulamalar üzerine yorumlar getirilmeye çalışılmıştır.

Atatürk ile birlikte Ziya Gökalp, Halide Edip Adıvar, Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan, İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe İnönü vb. pek çok kişi yeni Türk kadınının imajının oluşturulmasında önemli rolleri üstlenmişler ve özellikle Atatürk tarafından kadınlara örnek olmaları için görevlendirilmişlerdir. Türkiye'de kadın giysilerindeki değişim, erkek giysilerinden daha yavaş ancak daha radikal olarak değişim göstermiştir. Dünyadaki kadının daha uzun bir zamanda geçirdiği değişimi, Türk kadını çok daha kısa bir zamanda gerçekleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Kıyafet, Giysi, M. Kemal Atatürk, İnkılap, İmaj,

THE ROLE OF ATATURK FOR NEW IMAGE OF TURKISH WOMEN (1920-1938)

ABSTRACT

With the establishment of Turkey, the image of the women changed with the modernization Project which was the most important goal in women's place in the society. Atatürk formed the reforms which are based on the reformist movements without any prejudice and bigotry by imitating the Western cultures. Atatürk established the reforms and he developed strengthening implementations such as acceptance of Latin Alphabet, adoption of Western clothing, acceptance of civil code etc. With these implementations, the process of Westernization has gained acceleration and it was the most important attempt in Turkish history.

This work was planned and carried out to show the importance of how the modernization actualize the appearance of women after the dress code for men in order to bring women to the same level as its European counterparts. It was planned and carried out in order to investigate what kind of applications it focuses on and how it directs the things to be done and to emphasize the importance of how this modernization is realized in the world.

In this study, descriptive research method was used. The population of this study was formed by the women who lived in Turkey between the years 1920 and 1940 and written documents (newspapers, magazines etc.) which belong to this period forms a literature and samples of women clothes. In order to reach the level of women like western counterparts of the republic founded by Atatürk, it has been tried to make comments on the practices that are mentioned in his discourses which are not based on laws, bu deliberately thought about.

Together with Atatürk, Ziya Gökalp, Halide Edip Adıvar, Atatürk's adopted daughter Afet İnan, İsmet İnönü's wife Mevhibe İnönü have played important roles in creating the image of the new Turkish women and they have been assigned by Atatürk especially to set an

example for women. Changes in women's clothes in Turkey were slower than men's clothes but it was more radical changes. The change that the woman in the world has gone through in a longer time has been realized in a much shorter time by Turkish women

Keywords: Women, Clothing, M. Kemal Atatürk, Reform, Image.

GİRİŞ

Kültür toplumun kendisi tarafından oluşturulan, birikim gerektiren bir husus olduğu ve ait olduğu toplumun kimliğini oluşturan özelliklerin birikimi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak her ne kadar köklü olursa olsun kültürler çağın gereklilikleri doğrultusunda değişmeye ihtiyaç duyar ve bunlar bazen kendiliğinden bazen de müdahale ile gerçekleştirilir. Ziya Gökalp Türkçülüğün Esasları adlı çalışmasında kültür ve medeniyet ilişkisini “medeniyet usulle yapılan ve taklit bir milletten diğer millete geçen mefhumların ve tekniklerin mecmuudur. Hars (kültür) ise hem usulle yapılamayan hem de taklitle başka milletlerden alınmayan duygulardır” şeklinde açıklamıştır.

Kimlik, tanıma ve tanımlanma işlevine aracı olan dil ve kültür yanında, bir de oluşturulan imaj değerleri ile gerçekleşir. Hedef grup (toplum) ne kadar olumlu algılanırsa, o kadar olumlu bir kimlik gelişir (Yerdelen:2017;44). İmaj, görsel bütünlük anlatılarının, dışarıdan nasıl algılandığı olgusudur. Görsel bütünlük, bir kurumun veya devletin kendini nasıl göstermek istediğiyle bağlantılıdır. Bu aynı zamanda güç demektir ki, bu güç devletin veya kurumların imajını da kapsamaktadır. İmaj kavramı ile kimlik kavramı arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Kimliğin belirleyiciliğinde iki bileşen son derece önemlidir. Bunlardan birincisi tanıma ve tanımlanma, bireyin (ulusun/ülkenin) toplum içerisinde diğerleri tarafından nasıl tanındığı ya da kendini nasıl tanımladığı ile ilgilidir. Bunun aracı, dil ve kültürdür. İkincisi olan aidiyet ise, bireyin kendini herhangi bir toplumsal gruba dâhil hissetmesidir (Aydın, 1999: 12). Bir toplumsal tasarım anlamındaki uluslararası imajı asıl olarak o toplumun zihniyetini ve yaşam biçimini yansıttığı kabul edilmektedir. Uluslararası toplumlarda kabul gören imaj, ulusun insanî boyutunu gözardı etmeden ülkeyi resmetmeyi gerektirmektedir (Yerdelen, 2017;59). Pek çok toplumda olduğu gibi kritik dönemlerde Türkiye’de de bölünme ve kaymalar, simgesel olarak kadın kimliğinin kurgulanmasıyla desteklenmiştir. Yeni Devlet’in, modern bir toplum ve ulus kimliği yaratma projesindeki en önemli

aracı ve amacı “modern Türk Kadınının” kamusala çıkarılması ve çağdaştırılmasıdır (Berktaş, 2004: 275-284;

Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte modernleşme, devletin temel politikası olmuş, bunun doğal sonucu olarak da Batılı görünümlü bir yaşam tarzı yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bir yandan kıyafet kanunu, medeni kanun gibi düzenlemelere gidilirken, öte yandan da Batı sosyal yaşamının kimi öğelerine sahip çıkılmıştır (Duman,2016: 43). Cumhuriyet modernleşmesinin temelinde yeni toplum yaratma projesi ile yola çıkılmış ve çok kısa bir zamanda önemli sayılabilecek bir başarı sağlanmıştır. Proje gerçekleştirilirken görünür simgeler aracılığıyla gerçekleştirme eğilimi n plana çıkarılmıştır. Eğitim, kimlik algısı, sosyal hayat, kültür, bilim, mimari gibi farklı kulvarlarda çalışmaların yürütüldüğü görülmektedir.

1924 tarihinde pek çok büyük ülkede bu hak henüz kadınlara verilmemişken Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kadının da erkekle birlikte öğrenme imkanlarından eşit olarak yararlanmasının sağlanması kadın eğitimi ile ilgili en önemli adımlardan biri atılmıştır. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, Türk kadınının sosyal hayatı, hiç olmazsa şehirlerimizde ve şehirleşmekte olan kesimde inanılmayacak kadar değişmiştir. 28 Nisan 1913’te kurulan başkanlığını Halide Edip’in (Adivar) yaptığı Türkiye’nin kayda geçen ilk feminist örgütü olarak bilinen, Teali-i Nisvan Cemiyeti, (Kadınların Durumunu Yükseltme Derneği) ile kadınlar sosyal hayatta seslerini duyurmaya çabalamışlardır. Doğramacı (1985,111) Türk kadını ile ilgili yapılan çabaların zaman içerisinde artış gösterdiğini ancak yeterli olmadığını savunmuştur. Doğramacı, bu çabaların sonucunda kadınların toplum içinde görünürlüğünün artması ve bazı aktif görevlerde yer alması çabaları sonucunda bazı derneklerin kurulduğunu, 1920’lerde kadınların tiyatro sahnelerinde yer almaya başladığını ancak bunların yeterli düzeyde olmadığı gibi sadece belirli bir kesimin yararlanabileceği düzeyde kaldığını ifade etmiştir. Yapılan uygulamaların meyvelerinin Atatürk Devrimleri ile gerçekleştirildiğini, 1933’lerde alınmaya başlandığını, kadınların belediye meclislerinde, hemen sonra da Büyük Millet Meclisinde kendini

göstermeye başladığını ve çalışma hayatında yerini aldığını, ağır sanayiden ticarete, zanaattan, sanata, bilimden fenne bütün atardamarlarda kadının katkısının hissedilir olduğunu belirtmiştir.

Atatürkçü çağdaşlaşma siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik yönleriyle bir bütünü ifade eden Türk çağdaşlaşması, sadece Türkiye için milli bir değer olarak kalmamış, özellikle bağımsızlık kazanmak isteyen ve gelişmekte olan ülkeler için de örnek oluşturmuştur. Osmanlı Devletinin son dönemlerindeki Çağdaşlaşma çabaları ile birlikte görülen toplumsal yapı değişimlerinden beslenip gelen uzun bir sürecin sonucu olarak kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde de, çağdaşlaşma çalışmaları devam etmiştir (Yetkin, 1983:138).

Bu çalışma; Atatürk'ün inkılapları arasında yer alan erkekler için uygulamaya konan kıyafet kanununun ardından kadının dış görünümünün değişimini sağlamak, kadını Avrupalı hemcinsleri ile aynı düzeye getirebilmek için ne gibi uygulamalar üzerinde durduğu ve yapılması gerekenleri nasıl yönlendirdiğinin araştırılması ve dünyada benzeri olmayan söz konusu modernleşmenin nasıl gerçekleştirildiğinin öneminin vurgulanması amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür.

Çalışmada, betimsel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini 1920-1940 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşamış kadınlara ilişkin görsel dokümanlar ile döneme ait yazılı belgeler (gazete, dergi, doküman, belge vb.), kaynak kişilerden elde edilen gerçek giysi örnekleri ve ilgili literatür oluşturmaktadır. Döneme ait görsel dokümanlar ile gerçek giysi görselleri öncelikle tarihi kronoloji ile sınıflandırılmıştır. Mevcut sınıflandırma belirli bir sistematik doğrultusunda incelenerek analiz edilmiş ve literatür ile desteklenmiştir. Atatürk'ün kurduğu cumhuriyetin kadınlarının özellikle batılı hemcinsleri gibi bir düzeye erişerek modern çağa ayak uydurabilmesi için söylemlerinde bahsettiği ve kanunlara dayanmayan ancak incelikte üzerinde düşünerek yaptırmış olduğu uygulamalar üzerine yorumlar getirilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen uygulamalar üst yapısal reformlar, ekonomik ve sınıfsal yapıyla birlikte incelendiğinde Türk modernleşmesinde toplum için “*Batı’yı yakalamak*” ilkesi belirleyici unsurlarından birisi olarak kabul görmüştür (Topses 2019:723). Türk kurtuluş hareketinin bağımsız Milli Türk devletinin kurulmasının ardından gelen en önemli amacı ise çağdaşlaşmak olmuştur. Ulusçu bir yapı üzerine kurulan Cumhuriyet Çağdaşlaşması, Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türk milletinin çağdaş uygarlık seviyesini yakalaması, hatta aşması çalışmaları, bir yaşam davası, bir var olma mücadelesi kapsamında ele alınmıştır (Yetkin, 1983:138). Çağdaşlaşma kavramı uygarlık tarihinde genel kabul görmüş kültürel içerikli bir alışveriş biçimi olarak tanımlandığında Berkes (1973:10) Türk modernleşmesini, “toplumsal yapının gelenek baskısından kurtulması ve laikleşmesi anlamında bir çağdaşlaşma hareketi” olarak tanımlamıştır. Bu tanımdan hareketle Cumhuriyet döneminde Türk modernleşmesinin pek çok belirleyici unsuru olmasına rağmen Osmanlı modernleşmesinin son dönemlerinden itibaren hem idari yapının hem de toplumun batıya yüzünü dönmesi ve batıyı benimseyen bir tutum içinde olması Cumhuriyet döneminde toplumun değişiminde ve yapılan reformların kabulünde belirleyici olmamıştır.

Osmanlılarda 17.yüzyıl’dan itibaren başlayan modernleşme, batılılaşma, çağdaşlaşma veya yenileşme gibi başlıklarla sunulan çabaların içerisinde kadının toplumsal konumuna dair uygulamalara Cumhuriyet dönemine kadar genelde yüzeysel olarak bakılmıştır. Osmanlı döneminde kadınların toplum içindeki görünürlüğünün artırılması ve eğitim kurumlarında kız öğrencilerin sayılarının artırılması ile başlayan kadınlara yönelik uygulamalarda Batılı tipte çağdaş bir kadın yaratma amacı taşımaktan çok geleneksel rollerini ve dinsel konumlarını kaybetmeden bazı ayrıcalıklar tanınmasından öteye geçememiştir. Erkekler için çıkartılan kanunların uygulanması ile yapılan reformlar kadının toplumsal konumunu çok az etkilemiş ve kadın için yapılan uygulamalarda tam anlamıyla başarı sağlanamamıştır.

Cumhuriyet dönemine geçişle birlikte Türk kadınlarının yaşam koşullarında artık gözle görülür bir değişim başlar. Türkiye'de devrimlerin birbiri ardına geldiği yıllarda; 1923 yılında davet edildikleri Birinci İzmir İktisat Kongresi'nden sırasıyla 1924 Tevhid-i Tedrisat, 1925 Şapka ve Kılık Kıyafet Kanunları, 1926 yılındaki Medeni Kanun, 1930'da Belediye ve nihayet 1934'te Milletvekili Seçme ve Seçilme esaslarını yeniden düzenleyen anayasa değişikliğine kadar geçen sürede kadın hakları konusunda geri döndürülemez bir sürece girilmiştir (Tanilli, 2006:119-120).

Çamlı (1981) cumhuriyet gazetesinde 1981 yılında Ali Sirmen ile yapmış olduğu röportajında Cumhuriyet modernleşmesinin çağdaş kimliğin ve yeni imajın oluşturulmasında “yapıcılık, yaratıcılık ve yararlılık” unsurlarını üzerinde taşıyan bir yapı ile gerçekleştirildiği renkliliğini belirtmiştir. Çamlı Cumhuriyet kadını imajının oluşturulmasında Atatürk döneminin önemini vurgulamıştır.

“Cumhuriyet modernleşmesinde yapıcılık, devletin kendi içine dönük veya toplumuna dönük uygulamalarında neler yapılması ve nasıl uygulanması gerekliliğini planlanması açısından çok önemlidir. Yapıcılık uygulamanın çıktılarının ön görülmesi açısından hareket noktasıdır. Yapılan uygulamaların yararlarının dışı dönük tanıtımında kendi toplumuna yararlı olan bir devlet hem dışta hem de içte en büyük puanı alır. Cumhuriyet tarihinde ülkenin tanıtılması ve halkla ilişkiler açısından söz konusu üç önemli öğeyi içeren, tanıtmanın gerek duyduğu bu öğelerin tümüyle var olduğu dönem 1923-1938 Atatürk dönemidir. Çünkü bu dönemdeki örneğine çok az rastlanan türde bir yapıcılık gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki dağılan çağdaş bir imparatorluk üzerine, çağdaş, hatta Avrupa'daki örneklerinden çok daha ileri, çok daha cesur olarak tüm bir devletin yeniden inşası ölçüsünde bir yapıcılığın kullanılmış olmasıdır. Söz konusu devrimlerle kadına oy hakkı vermek bir yana, birçok Avrupa ülkesinde yokken, kadını Meclis'e getiren bir yapı kurulmuştur. Özellikle kadın için harem yaşamından kurtarılmış özgür ve ayakları üzerinde erkeği ile yan yana durabilen bir imaj oluşturulmuştur” (Çamlı, 1981).

Mustafa Kemal'in, Türk halkının imajının değiştirilmesinde ki en önemli adımın kadının toplumsal statüsünün değiştirilmesi ile gerçekleştirileceği düşüncesi şüphesiz ki Türk kadını ile ilgili yapmış olduğu eylemlere dayanmakta ve onları yansıtmaktadır. Bu nedendir ki, O, konuya, yurt içinde ve yurt dışında Türk kadınına gerçek kişiliği ile tanıtılması biçiminde ele almıştır. Çünkü Atatürk, bu meselede dünya kamuoyunun Türk kadınına yanlış tanıdığına inanmakta ve eylemlerinin planlanmasında, uygulanmasında bu acı gerçeğin verdiği duygu ve heyecanın büyük etkisi olduğu açıkça izlenebilmektedir. Atatürk bu yanlış imajı değiştirme mücadelesinin yanı sıra, Türk kadınının sosyo-ekonomik ve sosyo-politik hayatta da erkeğin yanında, eşit şartlarla yer alması için ona ivme kazandırmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaratılan kadın hareketinin amacı Anadolu Kadınına yüceltmektir. Atatürk'ün Anadolu Kadını tasviri şöyledir.

“Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, ürünlerini pazara götürerek paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber kağnısı ile, kucagındaki yavrusu ile, yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip, cephenin mühimmatını taşıyan hep onlar, hep o ulvi, o fedakar, o ilmi Anadolu Kadını olmuştur” (Hâkimiyeti Milliye, 29.3.1923)

Türk kadınının gerçek anlamda çağdaşlaşması Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Türkiye'sinde gerçekleşmiştir. Atatürk, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet' in ilanı ile birlikte yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni imajını oluşturmak için birbiri ardına yapılan devrim ve eylemlerin yanı sıra özellikle Türk kadının toplumsal statüsünü değiştirmek için çok sayıda reformlar yapılmış ve hepsinde de başarılı olmuştur. 28 Ağustos 1925'te İnebolu konuşmasında, kıyafet biçimleri, şapka kullanımı gibi erkeklerin dış görünümünün değiştirilmesi gerekliliğini savunurken, ülkenin esenliği ve çağdaşlığını kadınların dünyaya açılmasında gördüğünü ifade etmiştir. Böylece giyimde tavandan tabana doğru değişimler hızlı ve emin adımlarla ger-

çekleştirilmiştir. Döneminin getirmiş olduğu değişimlerin etkisi ile geleneksel kültürün etken olduğu giysilerin yerini, dünya modası ve buna bağlı olarak gelişen ve değişim gösteren yeni giyim biçimi almıştır. 30 Ağustos 1925 günü Kastamonu konuşmasında yine kadınların erkekler ile aynı kulvarda yürümeleri gerektiğini savunmuştur.

“Bazı yerlerde görüyorum ki kadınlar, yüzünü gözünü gizliyor ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çeviriyor veya yere oturarak kapanyor. Bu tavrın anlamı nedir? Efendiler medeni bir milletin anası, millet kızı bu garip şekle son vermelidir.... Şüphesiz ki ilerleme adımları, iki cins tarafından beraber, arkadaşça atılmak ve ilerleme yeniliklerle birlikte, merhaleler aşmak lazımdır. Böyle olursa, inkılap başarılı olur. Herhalde daha cesur olmak lüzumu açıktır” (Gül,1998:80).

Cumhuriyet modernleşmesinde ilk yıllarda yapılan devrimlerle Türkiye'nin Batılılaşma politikasının yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Bir başka değişim de sosyal alanda “kıyafet” eksenli olacak ayrışmayı engellemiş ve kıyafet ayrımının toplumsal temellerinin meşruiyetini zayıflatmıştır. Cumhuriyet sürecinin farklılığı, toplumsal alandaki değişikliklerin batılı ülkelere gösterilmesi olmuştur. Bu durum Cumhuriyet insanının sokakta “medeni” kıyafetleri giyerek bu amaca hizmet etmesi sağlanmıştır. Cumhuriyet yönetimi geçmişteki mirastan kurtulmak için “yeni topluma” “*yeni bir insan modeli*” sunmuştur. Bunun için toplumsal bütünlüğün korunduğu ve gösterildiği bir “*milli kıyafet*” tanımına ihtiyaç duyulmuştur. Atatürk, 28 ağustos 1925'te Gelibolu'da yaptığı bir konuşmada, mili kıyafeti “*ayakta iskarpin, veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bittabi bunların mütemmimi olmak üzere başta siperli, şemsi serpuş*”tur şeklinde tarif etmiştir (Çapa, 1996:24).

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte batı modelini benimseyen ancak bu modeli kendi devlet ve ulus yapısına uygun Türk toplumu tarafından kabul edilebilir hale getirmek öncelikle akılcı bir planlama ile başlamış daha sonra oldukça zor ve zahmetli bir süreci gerektirmiştir. 25 Kasım 1925'teki Meclis oturumunda 671 Sayılı “*Şapka İktisası Hakkındaki Kanun*” kabul edilmiştir. Kıyafet konusu Atatürk inkılapları arasında

şapka kanunu ile yer almakla birlikte, bu konu daha sonra kadın kıyafetindeki değişim üzerinde yoğunlaşmıştır. Giysiler ve dış görünüm konusunda erkeklere yönelik zorlayıcı yaptırımlar ve yasal düzenlemeler olmasına karşın kadın giyiminde herhangi bir yasa çıkarılmamıştır. Atatürk bu konuda kadının toplumsal algıda bireyden önce namus ve ahlaki değerleri temsil ediyor olmasını ve toplumun hassasiyetini göz önünde bulundurmuştur. Bu konuda İnebolu Türk ocağında yaptığı konuşmada sözleri ile kadının modernleşme sürecinin kendi kendine gerçekleşmesi gerekliliğini ve bu süreci hızlandırmak için toplumun diğer üyelerinin yardımlarının önemini vurgulamış ve bunun için çalışmalar yapılacağıнын sinyalinini vermiştir.

“Efendiler, içtimai hayatın mebdei, ukdesi aile hayatıdır. Aile, izaha hacet yoktur ki, kadın ve erkekten mürekkeptir. Kadınlarımız hakkında, erkekler hakkında söz söylediğim kadar fazla izahatta bulunmayacağım. Fakat bu mevcudiyeti ulviyeyi bilhassa huzurlarında müsamaha ile geçemem. Müsaade buyurulursa bir iki kelime söyleyeceğim ve siz ne söylemek istediğimi suhuletle anlayacaksınız. Esnayı seyahatimde köylerde değil, bilhassa kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok kesif ve itina ile kapamakta olduklarını gördüm. Bilhassa bu sıcak mevsimde bu tarz kendileri için mutlaka mucibi azab ve ızdırap olduğunu tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar bu biraz bizim hodbinliğimizin eseri-dir. Çok afif ve çok dikkatli olduğumuzun müdrik ve mütefekkir insanlardır. Onlara mukaddesatı ahlakıyeyi kuvvetle telkin etmek için, milli ahlakımızı anlatmak ve onların dimağını nur ile, nezahetle teşhis etmek esası üzerinde bulunduktan sonra fazla hodbinliğe lüzum kalmaz. Onlar yüzlerini cihana gösterebilirler. Ve gözleriyle cihani dikkatle görebilirler. Bunda korkulacak bir şey yoktur” (Şapka Nutku, Cumhuriyet, 29 Ağustos 1925, Hâkimiyet-i Milliye, 30 Ağustos 1925, İdam, 28–29 Ağustos 1925),

Fotoğraf 1: Mustafa Kemal'in Cumhuriyetin ilk yıllarında eşi Latife Hanım ile birlikte.

Fotoğraf 2: Atatürk Afganistan Kralı Amanullah Han ve eşi Kraliçe Süreyya ile birlikte. (Mayıs 1928)

1925 yılında yapılan Kıyafet Kanununda erkeklerin geleneksel kıyafetleri yasaklanırken, kadınlara dair herhangi bir düzenleme yapılmamıştır (Durakbaşı,2002: 123). Roche (1997) toplumlarda kıyafet *değişiminin* “*Kıyafet, bir maddi kültür ögesi olmaktan öte, toplumsal imgelemin değerleri ile gerçek yaşamın normlarını buluşturur. Bu, gelenek ile değişim arasındaki çatışmanın savaş alanıdır.*” Bir toplumun değişiminde ne derece önemli olduğu üzerinde durmuştur. Atatürk’te toplumu değiştirmenin öncelikle dış görünümün değiştirilmesi gerekliliğinden yola çıkarken yapmış olduğu devrimlerin ilklerinden birini kıyafet düzenlemesi üzerine gerçekleştirmiştir. Bunun toplum için önemli bir mücadele olduğunu bildiği için öncelikle erkekler için zorunlu hale getirmiş kadınlar için zorlayıcı herhangi bir hüküm gündeme getirmemiştir. Ancak her fırsatta kadının dış görünümünün değişiminin gerekliliğini anlatmaya çalışmamıştır.

Bu süreçte, kadın kıyafetleri meselesi de yoğun bir şekilde gündeme getirilmiş, dönemin yazarları çarşaf ve peçenin geri kalmışlığın sembolü olduğunu vurgulayarak, kadınların fikren olduğu kadar şeklen de medeni olmaları gerektiğini savunmuşlardır. Atatürk de bu konuda teşvik edici konuşmalar yapmış, “*Türk kadınının yüzünü dünyaya göstermesinde ve gözleriyle dünyayı incelemesinde korkulacak bir durum olmadığı*” defalarca vurgulamıştır. Atatürk’ün sohbetlerinde modern giyimli kadınlar yer almış, eşi Latife Hanım kültürü ve görünümüyle çağdaş Türk kadınına örnek olmuştur. Kadın öğretmenler, bürokrat eşleri ve memurlar bu yolda öncü rol oynamışlardır (Sarısaman 101,105). Atatürk özellikle çevresindeki kadınların kıyafetleri ile şahsen çok ilgilenmiş çevresindeki hanımları doğru yerde ve doğru bir şekilde giyinmesi için teşvik edici hamlelerde bulunmuştur. Erkekler için çıkartılan yasa ile düzenlenen kıyafet düzenlemesi kadınlar için çıkartılmamasının nedenini soranlara daha sonra şu şekilde açıklayacaktır. “*Kadınlarmız bu işi kendi kendilerine yapacaklardır*” ve öyle de olmuştur (Göksel, 1984: 230)

Mete Tunçay’ın Suraya Faroqhi (2008:88-89) ile yapmış olduğu bir söyleşide; “25 Kasım 1925’teki Meclis oturumunda 671 Sayılı

“Şapka İktisası Hakkındaki Kanun” da kadınlar için herhangi bir müeyyide yoktur. Bu kanun çıkınca bazı kişilerin cezalandırılması yeni kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin meşruiyetine isyan diye düşünülüp “Hıyanet-i Vataniye” kanunu gereğince yapılmıştır. Ayrıca Cumhuriyetin getirdiği kurallar hep erkeklere yönelik olmuştur, kadın giyimine ilişkin çarşaf giymemek ve peçe takmamak gibi bir kural getirilmemiştir. Kadının dış görünümünün değiştirilmesi teşvik ile yapılmıştır. Bu konuda verilebilecek en iyi örnek Afgan kralı Amanullah Han 1928’de Türkiye’yi ziyaret eder. Atatürk’le görüşmesi sırasında onun yapmış olduğu inkılapları ülkesinde uygulayacağını belirtir. Atatürk Amanullah Han’a *“kadınların kılık kıyafeti ile uğraşma”* diye öğüt verir. Ancak Amanullah Han dönüşünde ülkesinde gerçekleştirdiği uygulamaların sonucunda devrilmiştir. Bu durum Türkiye de tek parti döneminde oldukça sert uygulamalar yapılırken, kadınlar için bunda istisna edilmesi bu konunun çok hassas bir konu olduğunu ve teşvik ile yetinildiğini açıklamaktadır. 1940 lı yıllarda kara çarşaf giyenlere bazı kadın dernekleri manto bere, eşarp gibi giysiler verirdi. *“bu giysileri yoksulluktan dolayı giyiyorsanız bu giysilerde yeteri kadar tesettüre uygun ve daha modern bir giysi derlerdi.”*

Atatürk aile ve ailede kadının hukuku konusunda da önemli adımlar atmıştır. 1925’te İnebolu’da halka yaptığı konuşmada *“ailenin karı ve kocadan kurulduğunu, bu iki üyenin eşit şartlarda yuvalarını yürütmeleri gerektiği”* inancını anlatır. Türk vatandaşının, Türk ailesinin sosyal hakları ve birbirleriyle ilişkilerinin uygar ülkelerle bir düzeye getirilmesi gerekliliğine inanmaktadır. Daha önce İslam esaslarına dayanan ve neredeyse kadını yok sayan tek hukuk kaynağımız *“Mecelle”* nin yerine yeni *“Türk Medeni Kanunu”*nu hazırlanır ve 17 şubat 1926’da TBMM de kabul edilir. Yeni kanun çok kadını evlenmeyi, Türk kadınına evinin tek kadını ve anası olmayı, boşanmada eşit haklara sahip olma başta olmak üzere pek çok hak getirilmiştir (Göksel,1984:231).

Mustafa Kemal, sözleriyle olduğu gibi kişiliği ve özel yaşamındaki uygulamaları ile de, İslami kural ve geleneklerle sarmalanmış Türk kadınının toplumsal yaşama katılmasını sağlamaya çalışmıştır. Latife

Hanım'la olan evliliği ile öteden beri uygulanan gelenekleri bir tarafa ittiği bilinmektedir. Evlenme törenlerini perşembe günü yapmak gelenek iken, Mustafa Kemal bir pazartesi günü evlenmiştir. Yine Latife Hanım'ı yüzü açık, çizmeleriyle askeri denetlemelere ve lokantalara götürmekten çekinmemiştir. Böylelikle genç eşini bir anlamda çağdaş Türk kadının öncüsü olarak lanse etmiştir. Mustafa Kemal, yasalarla zorunlu kılmasa da kadının örtünmesine karşı çıkmakta ve fes örneğinde olduğu gibi, örtünmenin de ortadan kalkmasını istemekteydi. Bu nedenle de Türk kadınlarını, Batılı çağdaşları gibi olmaya, onlar gibi şapka, kostüm, tayyör ve manto giymeye çağırmıştır. Kısa bir süre içerisinde de büyük kentlerde yaşayan kadınların bir bölümü bu isteğe uymuşlardır. Şüphesiz ki bu değişim bir anlamda düşünüş ve anlayış değişimini de birlikte getirmiştir. Yine bu doğrultuda Cumhuriyet'in ilk yıllarında İzmir'de genç kızların modern eğitim alacakları bir ilköğretim okulu da açılmıştır (Gentizon, 1983:132).

Türkiye'nin modernleşme projesinin hedeflerinden biri kadının toplum içerisindeki konumudur. Kadının toplumsal konumu “batılılaşmanın mihenk taşı” olarak görülebilir. Bu anlamda temel ölçüt ise kadının “görünürlüğü”dür (Göle, 1999). Fleischmann (1999) orta doğuda kadın hareketleri ile ilgili yapmış olduğu bir çalışmada “*Kadının özgürleşmesinin toplumsal yansıması olarak kılık-kıyafetteki değişime vurgu artmıştır. Ancak kadının giyimi onların bireysel özgürlük algılamasının ötesinde modernleşen toplumların imaj tasarımının bir parçası olarak tartışılmıştır*” şeklindeki ifadesinde toplumun imajının değişiminde önemli olduğunu belirtmiştir. Kadın görünürlüğünde öncelikle kadının kıyafet meselesinin çözümünün kadının eğitim ve kültür seviyesinin yükselmesinde olduğu görülmüş, diğer inkılapların zamanla bu konuda da etkili olacağı düşüncesiyle yasal yaptırımlara başvurulmamıştır. Kılık kıyafet ile ilgili düzenlemeler yapılırken kadın kıyafetleri konusunda kanunlara dayalı olmayan teşvik edici bir yöntem izlenmiştir. Cumhuriyet döneminde sokaktaki kadının kıyafetine karışılmamış, kadın giysilerini düzenleyen bir yasa çıkartılmamış olmasına rağmen şapka kanunu ile birlikte özellikle kentlerden başlayarak çarşaf kullanımdan

kaldırılmış çağın modasına uygun kıyafetlerin kullanımı artış göstermiştir. Bu dönemde Anadolu'nun kırsal bölgelerinde ve küçük yerleşim yerlerinde vilayet ve belediye meclislerinde, çarşaf ve peçenin kaldırılmasına yönelik kararlar almalarına rağmen, bu yönde bir kanun çıkartılmadığı için bu kararlar uygulanması daha uzun bir zaman dilimini gerektirmiştir.

Atatürk bizzat katıldığı toplantılarda Türk kadınının görünürlüğü'nün artması gerekliliği üzerinde durmuş, dış görünümlülerindeki değişimin nedenlerinin gerekçelerini katıldığı toplantılarda nazik bir biçimde ve özellikle Türk kadınına yücelterek ele almıştır. Bu konuşmalarda özellikle Anadolu kadını modeli üzerinden hareket etmiş, 21 Mart 1923'te **Konya Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesinde** yaptığı konuşmada bu modelin, medeni tarzla nasıl bağdaştığını göstermiş, aynı zamanda Türk toplumundaki yeni kadın imajının Avrupa ve diğer batı ülkelerindeki modern ve medeni toplumlardaki kadınlarla eşit seviyede olduğunu, kadınların erkeklerin arkasında değil yanında yürümesini savunarak sunmaya çalışmıştır. Aslında bu konuşmalarında ileride yapacağı inkılaplara zemin hazırlamıştır.

“... Düşmanlarımızı aldatan bu dış görünüş; özellikle kadınlarımızın şeklinden, giyinme şeklinden ve örtünme biçiminden doğuyor. Onların aldanmalarına neden olan diğer bir nokta da yabancılarla temas edebilecek konumda bulunan kadınlarımızın tavırlarının ve hareketlerinin milli işlerimizin ve hareketlerimizin simgesi olmayıp, belki Avrupa ve hareketlerinin taklitçisi olarak görülmesidir. Gerçekten memleketimizin bazı yerlerinde, en fazla büyük şehirlerinde, giyim şeklimiz, kıyafetimiz bizim olmaktan çıkmıştır. Şehirlerdeki kadınlarımızın giyim ve örtünme biçiminde iki şekil oluşuyor; ya ifrat ya da tefrit görülüyor. Yani; ya ne olduğu bilinemeyen, çok kapalı, çok karanlık bir dış görünüm gösteren bir kıyafet ya da Avrupa'nın çok serbest balolarında bile dış kıyafet olarak giyilemeyecek kadar açık bir giyim. Bunun her ikisi de şeriata teklifi, dinin emri dışındadır. Bizim dinimiz kadını o aşırılıktan da, bu aşırılıktan da arındırır.

O şekiller dinimizin gereği değil, karşıtıdır. Dinimizin önerdiği örtünme hem hayata, hem erdeme uygundur. Kadınlarımız şeriata teklifi,

dinin emri gereğince örtünselerdi ne o kadar kapanacaklar, ne o kadar açılacaklardı. Şeri olan örtünme, kadınlar için zorluk gerektirmeyecek, kadınların sosyal hayatta, ekonomik hayatta, geçinme ve ilim hayatında erkeklerle işbirliği etmesine engel bulunmayacak basit bir şekildedir. Bu basit şekil toplumumuzun ahlâk ve adabına aykırı değildir. Giyim şeklimizi aşırılığa vardırانlar, kıyafetlerinde aynen Avrupa kadınına taklit edenler düşünmelidir ki, her milletin kendine göre gelenekleri, kendine has âdetleri, kendine göre milli özellikleri vardır. Hiçbir millet aynen diğer bir milletin taklitçisi olmamalıdır. Çünkü böyle bir millet ne taklit ettiği milletin aynı olabilir, ne de kendi milliyeti içinde kalabilir. Bunun sonucu şüphesiz ki zarardır.

Bizim örtünme meselesinde göz önüne alacağımız şey, bir yandan milletin ruhunu, diğer yandan hayatın gereklerini düşünmektir. Örtünmedeki aşırılıktan kurtulmakla bu iki ihtiyacı tatmin etmiş olacağız. Giyim şeklimizde milletin ruh ihtiyaçlarını karşılamak için, İslâm ve Türk hayatını başlangıçtan bugüne kadar hakkıyla araştırmamız ve etraflıca aydınlatmamız gerekir. Bunu yaparsak görürüz ki, şimdiki giyim şeklimiz ve kıyafetimiz onlardan başkadır, Ancak onlardan daha iyidir diyemeyiz. Bizim kadın hayatımızda, kadının giyim şeklinde yenilik yapmak meselesi söz konusu değildir. Milletimize bu konuda yeni şeyleri bellettirmek zorunda değiliz. Belki ancak dinimizde, milliyetimizde, tarihimizde zaten var olan, sevilen âdetlere düzenli akış vermek söz konusu olabilir. Biz başlı başımıza fert olarak her türlü şekilleri uygulayabilir, kendi zevkimize, kendi arzu-muza, kendi terbiye ve seviyemize göre istediğimiz kıyafeti seçebiliriz. Ancak bütün milletin kabul edip değerli göreceği şekilleri, bütün milletin hayatında uygulama yeteneği olan kıyafetleri herhalde genel eğilimlerde aramak ve o şekillerin başarısını genel eğilimlere uygunlukta görmek lâzımdır...

Şunu ilâve edeyim ki, kadınlık meselesinde görünüşteki şekil ve kıyafet ikinci derecededir. Asıl mücadele alanı, kadınlarımız için şekilde ve kıyafette başarıdan fazla nur ile, irfan ile, gerçek faziletle süslenmek ve donanmaktır. Ben saygıdeğer hanımlarımızın Avrupa kadınlarının aşağısında kalmayacak, tersine pek çok yönlerde onların üstüne çıkacak nur ve

irfanla hazırlanacaklarına kesinlikle şüphe etmeyen ve buna kesinlikle emin olanlardanım.” (http: 1) (Hâkimiyeti Milliye, 29.3.1923).

Söz konusu girişimlerde kadınlar bir yandan “ulusal” aktörler, anneler, eğitimciler, işçiler ve hatta savaşçılar olarak toplumsal hayata daha çok katılmaya davet edilirken öte yandan da dış görünüşü sahip olur ve davranışları ile batılı hemcinsleri ile benzer görünümde yeni bir kadın imajı oluşturmaya çalışılmıştır. Atatürk'ün, giyim-kuşamla ilgili düzenlemelerle ulaşmak istediği asıl hedef dünyadaki Türk algısını farklı bir boyuta çekmek ve batı toplumlarının kabul edebileceği bir dış görünüm algısını gerçekleştirmek olmuştur. Bunun için giysilerin değişmesi gerekliliğini kullanmıştır. Bunu giyim tarzı ile kendi üzerinden göstererek, dünyadaki Türk imgesini ‘çağdaş, güçlü, zeki, dürüst, çalışkan, vb.’ olarak değiştirmek için yola çıkmış ve ulusal alanda giysi ile Türk milleti için yeni ve olumlu bir imaj yaratmaya çalışmıştır. Göle (2011: 83) bir çalışmasında belirttiği gibi bu dönemde yapılan uygulamalar devletin yapısını değiştirmekten öte, yaşam şekillerine, davranış biçimlerine, gündelik alışkanlıklara nüfuz etmek amacını da taşımıştır. Bu yüzden de daha ilk yıllardan itibaren eldeki tüm araçlarla geri kalmışlığa karşı savaş açılırken toplumun geleneksel kalıplarının yıkılması için de çaba harcanmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, 31 Ocak 1923'te İzmir'de, aralarında kadınların da bulunduğu bir topluluğa hitaben yaptığı konuşmada hayatın çalışmak olduğunu vurgulamıştır. Atatürk “*Kadının, en büyük görevi, analıktır*” . Çünkü ona göre ilk eğitim ana kucağında başlamaktadır. Kadının annelik görevini, onun, doğru şekilde çocuk yetiştirmeyle yerine getirilebileceği algısında yatmaktadır. Çağdaş değerlerle yetişmiş bir kadın hiç kuskusuz yetiştiği değerlere uygun şekilde çocuk büyütecektir (Bakacak, 2009: 635). Mustafa Kemal Atatürk'ün kendine özgü bir kadın anlayışı vardır. Günümüzde dünya aydınlarının birleştiği ve Birleşmiş Milletler Teşkilatının yaymaya çalıştığı ileri düzeydeki görüşe Cumhuriyetin ilk yıllarında sahip bulunmaktadır.

1923'de İzmir'deki aynı toplantıda “Şuna inanmak lazımdır ki dünya üzerinde gördüğünüz her şey kadının eseridir” (Göksel, 1984: 222) sözleri ile kadının bir toplumun değişimi ve geleceğinde ne derece önemli olduğunu vurgulamıştır.

Atatürk toplumsal yaşantısı ve kadınlarla ilgili reformları uygularken eşi Latife Hanımı yanında bulundurmıştır. Latife Hanım, çağdaş Türk kadınının ve modern toplumun simgesi haline getirilmiştir. Cumhuriyet kadınının yaşadığı değişiklikler, Latife Hanım'ın şahsında Türk ve dünya kamuoyuna yansıtılmıştı. Bir süre sonra da Atatürk'ün kültür alanında giriştiği reformlar için yeni sembolü Afet İnan olmuştur. Kısacası bu kadınlar, “yeni kadın” yaratılırken kamuoyunda bir sembol olarak kullanılmışlardır (Kırpınar,1998: 19). Atatürk, devlet başkanı olarak kadının toplum yaşamındaki rolüne ve aydın kadın topluluğunun yetişmesine daima önem vermiştir Atatürk kız çocukların eğitilmesinin önemini her fırsatta vurgulamıştır. Kızların hemen hemen her meslekte yetişmelerini sağlayarak öğrenim sahibi olabilmeleri için, kadını iş ve düşünce yaşamına büyük bir oranda iştirak ettirmiştir. İstanbul'da kurulan Türk Kadınlar Birliği bu devrenin kuruluşudur. Ancak bu kuruluş siyasi hakların tanınması için geniş ve etkili oranda faal olamamıştır 1925'teki nutuklarında da Atatürk, "*Bir milletin yalnız erkeklerinin terakki etmesiyle [gelişmesiyle] o millet yükselmez. Çünkü eğer kadın aynı nispette ilerleme halinde olmazsa, erkeğin yükselmesi mümkün değildir.*" şeklindeki düşünceleri kadının eğitilmesinin ülkenin kalkınmasında ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir (İnan 1959: 334- 336).

Modern bir devletin geleceğinin teminatı eğitim seviyesinin yükseltilmesi olarak görülmektedir. Mustafa Kemal Atatürk bu bağlamda kadınların “bilgin” olmalarını ve erkeklerin geçtikleri bütün öğrenim derecelerinden geçmeleri için kadın eğitimine ayrıca önem vermiştir. 14 Ekim 1925'teki İzmir Kız Öğretmen Okulu'nda yaptığı konuşmada Türk kadınının, "*dünyanın en münevver(aydın), en faziletli (erdemli) ve en ağır kadını olmalıdır, ahlakta fazilette ağır, vakur bir kadın olmalıdır... Her-*

halde kadın çok yüksek olmalıdır... ” (Goloğlu, 2009: 164-165 ve Gökse, 1984:222). Mustafa Kemal Atatürk'e göre kadının eğitim hakkının eşitlikçi bir anlayışla öğretimin her kademesinde gerçekleştirilmesi olmazsa olmazlardandır. Çünkü eğitim hakkını toplumun diğer üyeleriyle eşit ve etkili kullanan birey toplumun gelişiminde de etkin rol oynar. Cumhuriyet rejiminde “kadının eğitimi”, ona tepeden verilecek bir “ayrıcalık” olmak yerine, ona iktidar tarafından tanınması zorunlu olan bir hak olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlayış da temellerini, eğitimsiz bırakılan kadınların; toplumun yarısının eğitimsiz bırakılması demek olduğu düşüncesinden almaktaydı. Bu düşünce, kadınların toplum içerisindeki “öncülüğü” ile pekiştirilmek istenmiştir. Kadınların eğitime verilen önem, kadının toplumsal hayatta hak ettiği yeri alması ve demokrasinin gerçek anlamda toplumda uygulanabilmesi açısından oldukça büyük önem taşımaktadır (Yılmaz, 2010; Erdem, 2011; Özaydınlık, 2014).

Fotoğraf 3: Mustafa Kemal Atatürk'ün Manevi Kızları manevi kızları Sabiha (Gökçen), Ayşe Afet (İnan), Nebile (İrdelp), Rukiye (Erkin) Hanımefendiler

Fotoğraf 4: Atatürk'ün manevi kızı Nebile'nin düğün töreninde dans ederken (17 Ocak 1929)

Fotoğraf 5: Atatürk'ün manevi kızı Rukiye Hanım'ın düğün töreninde (26 Haziran 1930)

Atatürk ülkedeki kadına bakış açısı ile ilgili durumu çok öncelerden itibaren düzeltilmesi gereken önemli bir sorun olarak gördüğü için manevi evlat edindiği çocuklarının büyük çoğunluğunu kız çocukları arasından tercih etmiş ve onların eğitimi ve yetiştirilmesi ile özellikle alakadar olmuş onların Türk inkılaplarının tanıtılmasında görev almalarına önem vermiştir. Prof. Dr. Afet İnan'ı bir akademisyen olarak yetiştirmiş ve ona inkılaplarının yaygınlaştırılmasında önemli görevler vermiş, bilimsel ortamlarda yapılan eylemlerde Afet İnan ile birlikte yer almıştır. Bir diğer kızı Sabiha Gökçen'i 1935 yılında önce Sivil havacılık sahasına yöneltmiş daha sonra da Eskişehir hava Okulunda eğitim ve öğretim görmesini sağlayarak Dünyanın ilk kadın savaş pilotu olarak dünyaya tanıtmıştır. Mezun olduktan sonra 1938'de dersim harekâtına katılarak Askeri hava harekâtına katılan ilk kadın pilot olmuştur (Göksel, 1984:232, Gökçen,1982).

3 Mart 1924 günü Mecliste kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkması ile birlikte her kademede eğitim-öğretimin devlet eli ile yapılmaya başlanmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla eğitim-öğretimde birlik sağlanmış ve okullarda kız ve erkek çocukların bir arada olduğu sınıflarda karma eğitime geçilmiştir. Erkek ve kız çocuklarının

ayrım yapılmaksızın bütün eğitim kademelerindeki eğitim ve öğretimden yararlanması sağlanmıştır. Okullarda kız-erkek ayrımı sonlandırıldığı gibi dinsel öğretim de yasaklanmıştır. 20 Nisan 1924'de yürürlüğe giren Anayasası'nın 87. maddesi ile de ilköğretim kız-erkek herkese zorunlu hale getirilerek kız çocuklarının okutulması Anayasal zorunluluk haline getirilmiştir. (Dayı, 2000; Kayadibi, 2003).

1927 yılında “İnas Sanayi Sultanisi” olarak ilkokula dayalı bütçeye dâhil edilen okulların hüviyeti 1927 yılından itibaren “Kız Sanat Enstitüleri” olarak teşkilatlandırılmıştır (Unat 1964:80) Cumhuriyet ile birlikte kadın giysileri ile sınıf atlamış, “fakir ve sosyete dışı” iken giysileri ile yeni baştan yaratılarak batılı hemcinsleri ile yarışır duruma gelmesi hedeflenmiştir. Moda “kıyafet inkılabı” ile özdeşleştirilmiş, kız enstitüleri ise “devrim kadınına yetiştiren” kuruluşlar olarak değerlendirilmiştir. Bu okullar içerisinde en ünlüsü İsmet Paşa Kız Enstitüsüydü. Tüm enstitüler için model olan bu okulda Ankara erkânının eşlerinin giysileri dikilmiştir (Ormanlar 1999: 47).

1929 yılında ilk defa İstanbul Beyoğlu'nda açılan “terzilik okulu” ile özellikle azınlıkların hâkim olduğu terzilik mesleğine, Türklerinde sahip çıkmaları amaçlanmıştır. Kız enstitülerinde ilk meslek programları uygulanmasına 1933-1934 öğretim yılında Moda-Çiçek ve Biçki-Dikiş bölümlerinin açılması ile başlanmıştır (Kız Teknik Öğretiminde Gelişmeler 1993: 7). 1932 yılında 1 yıl süreli olarak “Akşam Kız Sanat Okulları” açılmıştır. Ayrıca meslek eğitimin halka yayılmasını sağlamak amacıyla 1938- 1939 öğretim yılında ilki Bursa'nın köylerinde olmak üzere küçük kasaba ve köylerdeki genç kız ve kadınların eğitilmesi amacıyla 7-9 ay süreli gezici kurslar düzenlenmiştir. Bu kurslar ile özellikle köylü kadınlara evlerini temiz tutması, yerleştirmesi ve aile bireylerinin giysilerinin dikilmesi konularında beceri eğitimleri verilmiştir (Caporal 1982: 327-330).

Fotoğraf 6 : Atatürk çeşitli eğitim kurumlarında öğretmen ve öğrencilerle birlikte

Cumhuriyet dönemi ile birlikte özellikle sanat eğitiminde öğretmen ihtiyacını karşılamak amacı ile önceleri yurt dışından öğretmenler getirtilmiş daha sonra da başarılı kız öğrenciler Avrupa'ya gönderilmiş ve bunlar üç yıl yurt dışında eğitim gördükten sonra kendi okullarına dönerek yeni kuşakların yetişmesi için eğitim vermişlerdir. Bu dönüş cumhuriyetin 9. yılı olan 1932 yıllarına rastlamaktadır (Barbarosoğlu 2004: 139). Atatürk'ün direktifleri ile Kız Enstitüleri ile Akşam Kız Sanat Okulları'na atölye ve meslek dersleri öğretmeni yetiştirmek amacıyla 1934-1935 öğretim yılında “Kız Meslek Öğretmen” okulu kurulmuştur. İlk açıldığı yıllarda öğretim süresi iki ve üç yıl olan Yüksekokulun, 1947-1948 öğretim yılından itibaren Kız Teknik Öğretmen Okulu adını almıştır. Bu kurum Cumhuriyet kadınının yetişmesi ve ülke genelinde batı modasının yaygınlaşmasında önemli görevler üstlenmiştir. İlk yıllarıdan itibaren ülkenin ihtiyacı olan Lütfiye Arıbal, Zuhâl Yorgancıoğlu vb. genç moda tasarımcılarının ve terzilerinin yetiştirilmesini sağlamıştır. Bu okullardan mezun olan öğrencilerin ülkenin tekstil ve konfeksiyon sanayiine de katkıları inanılmaz derecede yararlı olmuştur (Koç, 2010: 1232).

Atatürk toplumsal yaşantısı ve kadınlarla ilgili reformları uygularken eşi Latife Hanımı yanında bulundurmıştır. Latife Hanım, çağdaş Türk kadınının ve modern toplumun simgesi haline getirilmiştir. Cumhuriyet kadınının yaşadığı değişiklikler, Latife Hanım'ın şahsında Türk ve dünya kamuoyuna yansıtılmıştı. Bir süre sonra da Atatürk'ün kültür alanında giriştiği reformlar için yeni sembolü Afet İnan olmuştur. Kısacası bu kadınlar, “yeni kadın” yaratılırken kamuoyunda bir sembol olarak kullanılmışlardır (Kırkpınar, 1998:19). Cumhuriyet döneminde moda özentisi olarak batı moda tarzının benimsenmesinden ziyade devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılan çağdaşlaşma siyasetinin kadın vücudu üzerinde ispat edilmeye çalışılması olarak benimsenmiştir. Bunun içindir ki kadın “Törenlerde şortla gösteri yapmış, okulda asker üniforması ile bayrak taşımış veya balolarda batı modasına uygun gece giysileri ile dans etmiştir” (Kandiyoti 1993: 376). ‘Kadın bir pilot’, ‘Batılı giysiler içinde bisiklet süren bir kadın, liberal, demokratik

ve laik bir toplum yaratmayı hedefleyen yüzü Batı'ya dönük Türk modernleşme projesinin başarısını anlatmıştır (Durakbaşı 1988: 167-171). Atatürk, kadın imajının değişimindeki en önemli etkenin eğitim olduğunu kadınların eğitilmesinin gelecek nesillerin yetiştirilmesinde, kültür seviyesinin yükseltilmesinde ne kadar önemli olduğunu her girdiği ortamda vurgulamıştır. Bu konuda kadın eğitimi veren kurumları sıklıkla ziyaret etmiş bu kurumların tüm yurt çapında artırılmasını ayrıca önemsemiştir. Afet İnan (1959:360) Atatürk ile hatıralarında bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır.

“Atatürk, kadınların, kültür seviyesinin yükseltilmesinin önemini vurgulamış ve her meslekte çalışması için yeteneğinin gelişmesine imkanların artırılmasını sağlamıştır. Bugün, ulus yaşamımız içinde, kadının düşünsel ve bedenen çalışması ile Türk toplumu uygar dünyada gerçek yerini almaktadır. Ulusal, tarihi gelişmemizi cumhuriyet devrimiz kadın devrimi ile tamamlanmıştır. Geleceğin kadın nesli, bu anıyı kutsi bir emanet olarak bilecek ve nesilden nesle daima ilerlemeye tabi tutacaktır. Çünkü kadının hak ve görevlerde paralel yürümediği toplumlar, özellikle yüzyılımızda "uygar" vasfını tam olarak kazanmazlar. Biz Türk kadınları, uygar dünyada ideal kabul edilen ilkeye kavuşmuş bir nesil olarak yer almış bulunuyoruz. Esasen daima Türk köylü ve ev kadını, üreten bir uzuv olarak vatan savunmasına bilfiil katılmış, özveriyle bir ulus bireyi olmuştur. Bunun için Atatürk şöyle der: "Sırtı ile, kağmsı ile, kucağındaki yavrusu ile yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin mühimmatını taşıyan hep onlar, hep o ulvi ve fedakar, o ilahi Anadolu kadınları olmuştur. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir yabancı milletinde Anadolu köylü kadınının fevkinde [üstünde] kadın mesaisi zikretmek imkanı yoktur. " Atatürk'ün bu sözü bir teşvik, bir övünme midir? Bu soruyu, elbette ki, "Hayır" diye cevaplandırabiliriz. Çünkü Atatürk realist bir devlet adamı ve ulusun yeteneklerini iyi bilen bir insandır.”

Özellikle yönetici elitin çevresinde bulunan kadınlar yeni Türk kadınının prototipi olarak öne çıkarılmışlardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, bakan, üst düzey bürokrat ve vali eşlerinin, kadın-erkek karışık düzenlenen çaylı, müzikli, danslı toplantılara katılmasının sağlanması

bu yöndeki belirgin örneklerdendir. Çünkü yöneticiler, kadının kendi iradesi ve gücüyle toplumsal ve siyasal yaşama katılmasını, kendisine bir yer edinmesini arzulamıştır. Bu durum o dönem için kadınlar açısından fazla bir anlam ifade etmemekle birlikte toplumda kadına yönelik geleneksel-dinsel bakış açısını sarsması açısından büyük önem taşımaktadır. Fakat yüzyıllarca toplumsal yaşam dışında bırakılan ve “mahrem” olarak görülen kadının birdenbire sosyal ve siyasal yaşama çekilmesi pek de kolay olmamıştır. Bu nedenle yöneticiler, dinin ve geleneklerin kadın üzerindeki baskısını, yukardan aşağıya ve kimi zorlamalarla aşmaya çalışmıştır (Dursun, 1993:8-9)

Cumhuriyetin ilanından sonra, kadını ve bir bütün olarak toplumu dönüştürmede eğitimden büyük ölçüde yararlanılmasına rağmen geleneksel toplumun içine nüfuz etmiş katı değerleri kırmanın zorluğu aşıkardır. Bilindiği gibi İslam inancının toplum tasarımı aralarında yakın akrabalık ilişkisi olmayan kadın ve erkeğin, yaşamın farklı alanlarında bir arada bulunma olanağı yoktur. Atatürk ve cumhuriyet kadroları bu konuda özellikle kadın ile erkeğin toplum içerisinde birlikte yer almasını sağlayabilmek, kadını ön plana çıkartarak görünürlüğünü artırmak amacı ile yararlanılabilecek toplumsal unsurlar üzerinde durmuştur. Bu konuda Batı kültürünün sosyalleşme ve eğlence aracı olan, kadın ile erkeğin bir arada bulunmasını kolaylaştıran balolardan yararlanılabileceği düşünülmüştür.

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra ilk özel balo, 27 Şubat 1924'te Himâye-i Etfâl Cemiyeti tarafından Büyük Millet Meclisi Reisi Fethi Bey'in himâyesi ve Vali Haydar Bey'in fahri başkanlığında Pera-palas'ta düzenlenmiştir (Sebilürreşad, 22 Receb 1342, 285, Duman, 2016:50'den). Atatürk baloları, geçmiş dönemin özelliği olan erkek-kadın kaç-göçünü kaldırma yolunda atılan bir adım olarak görmüştür. Batı tarzı kadın-erkek ilişkileri, eğlence tarzı, giyim-kuşam, adabı muâşeret kuralları ve daha bir dizi yenilik bu balolar aracılığıyla topluma aktarılacağını düşünmektedir. Cumhuriyet'i kalıcı hale getirmenin koşulu, toplumsal ve kültürel değişimi sağlamaktan geçtiğini düşünmek-

tedir (Duman,2016:52). 29 Ekim 1925 Cumhuriyet Bayramı kutlamaları çerçevesinde düzenlenen baloya başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal olmak üzere, başbakan, bakanlar, büyükelçiler, ordu komutanları ve basın ileri gelenleri katılmışlardır. Yine aynı yıl Cumhuriyet Halk Fırkası'nın girişimi ve valilerin öncülüğünde illerde de resmi balolar düzenlenmeye başlanmış ve Cumhuriyetin onuncu yılında tüm Türkiye'de bürokratların ve eşlerinin zorunlu olarak katılmaları sağlanmıştır (Boyazoğlu, 1996:64, Duman,2016:52'den). Cumhuriyet yöneticileri, balolar aracılığı ile öncelikle yetişkinlerin arasındaki eğlence kültürünü değiştirmeyi amaçlarken ilki 23 Nisan 1927'de 23 Nisan kutlamaları çerçevesinde bir Çocuk Balosu düzenlenmiştir. Daha sonraki yıllarda da yapılan bu balolara devlet erkani eş ve çocukları da katılmıştır. 1929 'da yapılan çocuk balosu Mustafa Kemal'in katılımı ile gerçekleşmiştir (Alkan, 2011:57).

İsmet Paşanın eşi Mevhibe Hanım'ın, 1927 yılında Pembe Köşkte, düzenlenen Cumhuriyet Balosu'nda saçlarını açarak ve yakası ile kolları açık bir elbise giymesi, kadınların bu dönemde yeni giysileri benimsemelerine ve uygulamalarına çok büyük etken olmuştur (Bilgehan, 1998:12). Özden Toker'ile 1995'te yapılan bir sohbette Özden Toker annesi Mevhibe İnönü'nün hatıralarında *“Atatürk'ün bu baloya katılacak yakın çevresindeki bürokrat eşlerinin giyecekleri kıyafetler ile ilgili bazı talimatlar verdi. Özellikle bu baloya katılırken kendisinin Avrupa'ya ısmarladığı kısa kollu bir giysiyi giymesini ve başımız açık bir şekilde katılmalarını rica etti. Bu baloya katılmak benim için çok zor oldu ama Atatürk'ün ricası üzerine üzerime düşen görevleri yaptım.”* Özden Toker ayrıca annesinin kendisinin bu ricaya riayet ettiğini Celal Bayar'ın eşi Reşide Bayar'ın başını açmadan bu baloya katıldığını eklediğini belirtmiştir (Özden Toker ile Röportaj, Nisan 1995).

Halkın sosyalleşme alanlarından biri olan baloların yapıldığı başka bir mekan da Ankara Palastır. Yeni Başkent'in ilk modern oteli olarak tanımlanan bu mekan Atatürk'ün direktifiyle devlet tarafından yaptırılmıştır. 1920'li yıllar, milletvekilleriyle milli mücadeleye destek olan

aydınların, görevlilerin akın akın Ankara'da toplandığı dönemde Ankara Palas'ın kurulması ihtiyaçtan zaruri olarak yaptırılmıştır. 18 Nisan 1927'de açılan Ankara Palas, kadınların kamusala çıkmasına izin verilen rezervasyon alanları arasında yer almıştır (Berktay, 2004: 277). Cumhuriyet'in yeni yüzü olan kadınların görünebildikleri bir mekan olarak Ankara Palas'ın modern kimlik inşasındaki işlevi daha net anlaşılabilir. Burada sunulan kadın porteleri, giyim kuşamıyla, dans edışı ve nezaketiyle kentli ve çağdaştır. Bu durum Bedii Faik'in anılarında şu şekilde anlatılmıştır.

“Ankara Palas'ın açılışından sonra, Atatürk bir balo yapmak ister. Tamam da, Ankara'da baloya gelecek yeteri kadar hanım yoktur. Eşleriyle davet edilen yabancı sefirlere karşı tek tük çağdaş kıyafet giyen mebus eşleri vardır. Müzik başlayacak, yabancılar dans edecek, bizimkiler onlara bakacak. Münip Hayri Bey'i İstanbul'a gönderir. "Batı giyimli, çağdaş 20 hanım bulun ve onları Ankara'ya getirin," der... Neticede Avrupa eğitimi almış, kibar, Batı giyimli 20 genç kız bulunur ve Ankara'ya getirilir. Bu şekilde, Batı anlamında güzel bir balo yapılır. Bu, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk balosudur. Bunu diğerleri takip eder” (Maruflu, 2011, Sumbaş, 2013:187'den).

Görüldüğü üzere Ankara Palas'taki balolar, kadınlı-erkekli eğlencelerin düzenlenmesi, Batı giyim tarzının ve şıklığın bir zorunluluk gibi tüm misafirler tarafından sergilenmesi, dans ve sohbet kültürünün özendirilmesi benzeri nitelikleriyle Yeni Devlet'in yaratmak istediği ulus prototipinin sunumunu yapmaktadır. Atatürk'ün yabancı ve kadın misafirlere olan yaklaşımının, sohbet etme biçiminin, danslarının detayları, öğretici bir örnek olarak aktarılmaktadır. Ankara Palas salonları, gerçekleşen inkılapların bir nevi staj yeridir. Kıyafet inkılabı, kadın-erkek ilişkileri, modernleşen toplum yaşamı, Batı müziğinde dans, Fransız mutfağı bu balolara katılanların, izleyenlerin bilmesi ve öğrenmesi gerekenlerdir (Sumbaş, 2013:187).

Her yıl 29 Ekim'de düzenlenen resmi Cumhuriyet Balolarının en görkemlisi, Cumhuriyet'in kuruluşunun onuncu yılında düzenlenen

“10. Yıl Dönümü Balosu” dur. Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümünde, hükümet tüm illere gönderdiği genelgelerle, balolar düzenlenmesini istemiş ve o yılki balonun gelmiş geçmiş tüm balolardan daha gösterişli olması amaçlanmıştır. Balo için özel kıyafet siparişi verilirken, milletvekilleri, bakanlar, üst düzey yöneticiler dans dersleri almaya başlamışlardır. Tarihi baloya elçilerden başka, yurt dışından başbakan düzeyinde diplomatlar da davet edilmiştir. Bu konukların varlığı baloyu bir sınav havasına sokmuştu. (Boyazoğlu, 1996:66). Cumhuriyetin 10. Yılı kutlamalarına davet edilen bir heyette Rusya’dan gelmiştir. Bu heyet Türkiye’de bulunduğu zamanı ve yeni Türkiye’nin aydınlık yüzünü tanıtacak bir film çekmiştir.

“1933 yılında Cumhuriyetin kuruluşunun 10. yıl kutlamaları çerçevesinde Sovyet yönetmen Sergei Yutkevic ve Lev Arnstam tarafından; "Türkiye'nin Kalbi Ankara" belgeseli çekilmiştir. Belgesel Cumhuriyetin 10. Yıl kutlamalarına katılan Rus heyetiyle birlikte gezen film ekibinin çektiği görüntülerden oluşmaktadır. İstanbul ve Ankara ile bazı Anadolu kırsalında çekim yapan ekip eski ve yeni Türkiye’yi karşılaştırmış ve yeni Kurulan Türkiye Cumhuriyetinin yeni imajını gözler önüne seren tarihi bir hazine ve dönem ile ilgili önemli ipuçları veren görsel bir dokümandır.

Fotoğraf 7: 1933 Cumhuriyetin 10. yılında Parkta çocuk ve annesi

Fotoğraf 8: 1933 Cumhuriyetin 10. yılında Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsü’nde beden eğitimi dersinde kız öğrenciler

Fotoğraf 9: 1933 Cumhuriyetin 10. yılı etkinliklerinde kız öğrenciler (Kay: **Türkiye'nin Kalbi Ankara Belgeseli**)

Belgesel Cumhuriyetin 10. Yılında Türkiye'nin çağdaşlığının ön plana çıkarıldığı ve 10 yılda nasıl bir başarı sağlandığını anlatan ve döneme ilişkin ipuçları veren görsel bir doküman niteliğindedir. Belgeselde yeni Türkiye'nin eski Türkiye'den tamamen bağımsız bir şekilde tasarlandığı özellikle vurgulanmak istenmiştir. Belgeselde çağdaş Türkiye'nin çağdaş insanların 10 yılda ne kadar yol kat ettiği farklı açılardan betimlenmiştir. Yeni Türkiye'nin yeni başkentinin arka planda olduğu sokaklarda dolaşan şapkalı ve takım elbiseli erkekler Batı modası ile biçimlenmiş giysileri ile çocuklarını parkta gezdiren kadınlar bunlardan bazılarıdır. Yeni Türkiye'de Bilim adamları laboratuvarlarda, müzik öğrencileri konservatuvarda, Kız öğrenciler enstitüde yetişmektedir. Kadına ve kadın eğitime verilen önemi vurgulamak için İsmet paşa Kız Enstitüsünde genç kızların kısa şortları (diz boyuna kadar), bedenlerine sıkıca oturmuş kısa kollu t-shirtleri ile balkonda çağın moda trendlerine uygun giysileri ile beden eğitimi yapmaları, Kız izcilerin geçit törenlerine katılmaları, Üniversitelerde kadınların erkekler ile aynı şartlarda derslere katılmaları, konservatuvarda eğitim görmeleri vb. pek çok ayrıntı ön plana çıkartılarak anlatılmıştır.

Fotoğraf 10: 1933 Cumhuriyetin 10. yılında konservatuarda eğitim gören Türk kız öğrenciler

Fotoğraf 11: 1933 Cumhuriyetin 10. yılında Yüksek ziraat enstitüsünde (Ziraat Fakültesinde) erkek öğrenciler ile birlikte öğrenim gören kız öğrenciler (Kay: **Türkiye'nin Kalbi Ankara Belgeseli**)

1930'lu yıllarda "öncüler" üstlerine düşeni yapmışlardı. 1930'lar artık başını açan kadının "erkekler dünyasında" seslerini duyurma yolunda da mücadelelerine tanık oluyordu. Bu mücadele modada da yerini alacaktı. Nisan 1930 tarihinde Afet Hanım Ankara Türk Ocağı merkezinde kadın hakları konusunda verdiği konferansta, Mustafa Kemal'in bizzat çizdiği söylenen ve erkek kostümüne benzeyen koyu renk bir tayyör giymişti. Afet Hanım gömleğini bir kravat ile süslemişti. Mustafa Kemal, Afet Hanım'ın gömleğinin bileklerine kendi altın kol düğmelerini takarak kıyafeti tamamlamıştı. Bu kıyafet bir moda gibi daha sonra pek çok kadın tarafından kullanıldı. Afet İnan'ın yaptığı bu konuşma büyük yankı uyandırdı. Çünkü o dönemde, başlarını açarak modern giysiler giymeye başlayan kadınlar, erkeklere söylev verecek düzeye gelmişlerdi (Karlıklı, Tozan, 1997 :92).

Atatürk kadınların aktif olarak politikada yer almalarını ve kamusal alanlardaki görünürlüğünü özellikle desteklemiştir. 1934'te Türk kadınına verilen seçme ve seçilme hakkı verilmesinin ardından Atatürk'ün Afet İnan, Nuri Conker ve başyaveri ile birlikte yapmış olduğu Kızılcahamam gezisi sırasında Kazan köyünde muhtar olarak seçilen Satı Kadın'ı görünce "işte mebus olacak kadın" dedikten sonra 1935 yı-

ında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, milletvekili olarak giren ilk kadın milletvekili olarak seçilmiştir. İnan (1959:358) "*Satı Kadın'ın kişiliğinde Türk köylü kadınının milletvekili adaylığını görmekte gururlu idim. Bu durum, ulusun demokratik bir fikrinin ilk uygulaması olmuştur*" ifadesinde Türk kadınının bu hamlesinin ne kadar gurur verici bir durum olduğunu ve bir ulusun yönetiminde halkın içinden köylü bir kadının millet vekili olarak seçilmesi onun kadına verdiği önemin göstergesidir.

Fotoğraf 12 : Türk Ocakları'nın Salonunda Afet İnan "kadın hakları " ile ilgili konferansından sonra davetliler ve Atatürk (Afet İnan'ın üstündeki giysi Atatürk'ün çizdiği özel bir modeldir). (İnan 1959: 332).

Fotoğraf 13: Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'nın bir bölümünde açılan ilk devlet resim ve heykel Müzesi'nin açılışına yanında Afet İnan'la gelişi. (20.09.1937)

Mustafa Kemal Atatürk, Türk kadınının hukuki ve siyasal anlamda yerel ve merkezi yönetimler için seçme ve seçilme hakkını elde etmesini, bilinçli olarak bu hakkını kullanmasını çok önemsemiştir. Belediye kanununda kadınlara seçme ve seçilme haklarının verilmesiyle ilgili gelişmede Afet İnan'ın büyük katkısı olmuştur. 1580 sayılı ve 3 Nisan 1930 tarihli Belediye Kanunla kadınların belediye seçimlerine katılabilmesi TBMM tarafından onaylanarak kadınlara siyasal alanda ilk kez temsil hakkı tanınmıştır. 28 Ekim 1933'te kadınlara Köy Kanununun 20. ve 25. maddelerinde yapılan değişikliklerle kadınlara köyde muhtar ve ihtiyar kuruluna seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. 4 Aralık 1934'te 1924 Anayasasının 10 ve 11. Maddelerinde yapılan değişiklikler ile kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Türk kadınlarının ilk oy kullanması 1935 yılında olmuştur. 1934'te kadınlara milletvekili seçilebilme hakkı tanınmıştır. (Kurnaz, 1991;

Sertel, 2015). Kadınların Fransa da 1944 yılında, Yunanistan'da 1952, İsviçre'de 1974 yılında seçme ve seçilme hakkına kavuştukları düşünüldüğünde Türk kadınına çağdaş ve ileri ülkelerin bir adım önüne çıkaran Mustafa Kemal Atatürk'ün ne kadar ileri görüşlü bir lider ve kadın haklarının savunucusu olduğu açıkça görülmektedir. Afet İnan'ın Atatürk ile ilgili yazmış olduğu anılarında Atatürk'ün kadın hakları ile ilgili düşüncelerinin çok daha önceden planladığını belirirken onun kadının kamusal alanda görünürlüğüne ve söz sahibi olmasına ne kadar çok önem verdiğini gözler önüne sermektedir.

Fotoğraf 14: 1930 Belediye Seçimlerinde İstanbul'da oy kullanan Türkiye kadınları

Fotoğraf 15: 18-24 Nisan 1935 yılında İstanbul'da yapılan "Uluslararası Kadınlar Birliğinin" 12. Kongresi Yıldız Sarayında yapılan toplantı

"Atatürk'ün kadın hakları üzerindeki düşüncelerini 1918 yılının Temmuz ayında tedavi için kaldığı Karlsbad'da (Viyana) iken yazdığı hatıralarında okumuştum. Okuduklarımdan edindiğim fikre göre, Atatürk orada kitaplar okumuş, kadın hakları konusu üzerinde, etrafında bulunanlarla tartışmalar yapmış ve bunlar hakkındaki görüşlerini ileride uygulamak istediği şekilde defterlerine yazmıştır. Yani O, askeri meslek hayatının yanı başında, entelektüel hazırlık safhasını, hiçbir zaman ihmal etmemiştir. 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile Türkiye yeni bir devlet rejimine girmiş ve Büyük Millet Meclisi'nde yeni yasalar hazırlanırken kadın vatandaşlar da düşünölmeye başlanmıştır. Bu hal "Medeni Kanun"un kabulü ile (1926) aile hayatına getirilen yenilik ve kadına erkekle beraber eşit hakların tanınması prensibi Türk Müslüman toplumuna yeni bir yön vermiştir. " İnan (1959: 346)

Fotoğraf 16: Seyr-i Türkiye Karadeniz vapuru tanıtım heyeti ve personeli ve

Fotoğraf 17 : Seyr-i Türkiye Karadeniz vapuru kalkmadan önce Atatürk hazırlıkları denetlerken

Atatürk Cumhuriyeti kurduktan kısa bir süre sonra ülkenin yeni imajının ve ülkenin kaynaklarının tanıtımı için bir eylem planı düşünmüştür. Yeni Türkiye Cumhuriyetini Türk halkının yaşam biçimindeki değişimleri, kültürünü ve Türkiye'nin yeni ve aydınlık yüzünün tanıtılması en önemli ihtiyaçlardan biri gibi görünüyordu. Atatürk'ün

1925'te planladığı bu tanıtım sergisi Şubat 1926'da Atatürk'ün önerisiyle Ali Cenayi bey tarafından meclise sunulur ve gerekli bütçe bulunarak proje hayata geçirilir. Bu nedenle Çağdaş Türkiye'yi dünyaya tanıttığı en önemli projelerinden biri içinde Türk kültürünü, sanatını ve zanaatının ürünlerinin yer aldığı bir serginin de olduğu Karadeniz Seyr-i Türkiye adlı geminin 7 Haziran – 5 Eylül 1926 tarihleri arasında yolculuğudur. 12 Avrupa ülkesini gezerek bir sergi seferi olması amaçlanan proje doğrultusunda gemi de bu amaçla donatılır. Satış dairesine tek el ürünleri, İş Bankası şubesi, Kütahya Çinileri, halılar, Hacı Bekir lokumları, kehribar ve kıymetli taşlarla yapılmış süslemeler, yerli bezler ve işlemler, sanayi nefise meşheri ve antikalar yerleştirildi. Numune dairesinde ise hububat, tıbbi ilaç, ahşap ve deri mamulleri, Beykoz fabrikası ürünleri, madenler, Bursa ve Hereke kumaşları teşhir edildi.¹ (http2)

12 Haziran 1926'da İstanbul'dan hareket eder ve pek çok Avrupa ülkesinde ülkeyi önemli ölçüde tanıtır. Seferler sırasında gemide yapılan balolarda, başında İstiklal Marşı'mızın bestecisi Zeki Üngör'ün olduğu "*Riyaset-i Cumhuriyet Orkestrası*" sürekli hazır bulunur ve tüm yolculuk boyunca 16 balo ve hariçte 36 ziyafete katılım sağlandı. İçlerinde ilk kadın heykeltıraş Nermin Faruki Hanım, 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın oğlu Refi Bayar, Anadolu Ajansı'nın kurucularından Şair Kemalettin Kamu, İstiklal Marşı'nın bestecisi Zeki Üngör, ilk Türk kadın gazetecilerden Bedia Arseven, ilk Türk kadın milletvekillerinden Mevrure Gönenç, Vakit gazetesi yazarı Bala Nurettin, Sanat tarihçisi Celal Esat Bey ve Şair Orhan Veli Kanık'ın babası müzisyen Veli Kanık da yer aldığı İstanbul'un tanınmış simalarının yanı sıra İstanbul Ticaret Odası Başkanı ve yetkilileri, siyaset – kültür – sanat insanları, usta müzisyenler, yabancı dil bilen vatandaşların yer aldığı kişilerden oluşan geniş bir tanıtım ekibi oluşturulmuştur.² (http2)

¹ Bu paragraftaki bilgiler "Karadeniz Seyr-i Türkiye" adlı belgeseldeki verilerden özetlenerek derlenmiştir.

² Bu paragraftaki bilgiler "Karadeniz Seyr-i Türkiye" adlı belgeseldeki verilerden özetlenerek derlenmiştir.

Fotoğraf 18: Seyr-i Türkiye Karadeniz Vapuru yolcularından Gazeteci Bediha (Arseven) Hanım

Fotoğraf 19: Seyr-i Türkiye Karadeniz Vapuru'nun Helsinki durağında Ekip ile Helsinki'li ziyaretçiler

Fotoğraf 20: Seyr-i Türkiye Karadeniz Vapuru'na Fransa'dan katılan Belkıs Hanım

Gemi Amsterdam'a ulaştığında "Het Vaderland" adlı gazete Kemal Paşanın saçları kısa kesilmiş kızları size bilgi veriyor başlığı altında bir yazı yayınlanmıştır. Ayrıca gemi yolcularından Gazeteci Bedia hanım gemi Amsterdam'a geldiği günü resimli gazetede anılarını anlatırken şu şekilde aktarmıştır.

"Sabah saat 10;30 da amstedam belediye başkanı ve Liman reisi sergiyi ziyaret geldiler. Sergi reisimiz Rauf beyefendibeni gazetecimiz diye takdim etti. Sergide kendisine Refakat etmemirica eden Belediye reisine Türk kadınları hakkında vecir pek çok malumat verdim. Belediye Reisinin Türk Kadınları hakkında pek efsanevi malumatı olduğundandüşüncelerinde pek yanılmış olduğunu ve hiçbir zaman türk kadınlarının böyle büyük nezaketli ve zerafetli olarak tasavvur edemediğini hayretle karışık bir eda ile itiraf etti"

Cumhuriyet ilan edildikten kısa bir süre sonra, 7 Mayıs 1924'te Cumhuriyet gazetesi bizzat Atatürk'ün talimatıyla İstanbul'da kurulur. Mustafa Kemal, İstanbul'daki propaganda çalışmalarını başlatmak için Yunus Nadi'ye bir görev verir: "*Çocuk, kalk İstanbul'a git, orada Pembe Konak var, orada Cumhuriyet gazetesini çıkar ve Ankara'nın sesi orada duyulsun. Duyulsun bir şeyimiz olsun, naşit-i efkârımız olsun*" (Özgentürk, 2008, 333-334). Bir ülkenin inşa edilmesi ve kalkınması için basın itici bir güç olacağını bildiği için yapmış olduğu uygulamalarda basının kullanılmasını önemsemiştir. Cumhuriyet kadınının biçimlenmesi ve yeni kadın imajının yaratılmasında en önemli aktörlerden birisi de basın olmuştur.

Mustafa Kemal'in kadının çağdaş ve modern yüzünün ortaya çıkarılması ile ilgili ile ilgili yapmış olduğu uygulamalar Cumhuriyetin onuncu yılında meyvelerini vermeye başlamıştır. 29 Ağustos 1932 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki bir yazıda Türk kadınlarının çalışma hayatındaki başarılarından Avrupalı kadınların artık Türk kadınlarına özendiği vurgulanmakta ve çağa ayak uyduran yeni kadın imajından bahsedilmektedir.

Bugünkü Türk kadını yürüyüşü ile serbest rüzgarlar yaratıyor, iskar-pinin ökçesiyle yeni yıllar çiziyor, şapkasını pek zarif giyiyor, eğlence yerlerine gidiyor; fakat aynı zamanda Darülfünuna da devam ediyor, içtimai faaliyete rehberlik ediyor: Avukat, doktor, san"atkar, hakim oluyor, resmi dairelere, şirketlere, ticarethanelere giriyor, muhasip, daktilo, katip, venedar oluyor, iş hayatında erkeklerle erkek gibi çalışıyor, Avrupai hayata mümkün merteye sür"atle yaklaşıyor ve varıyor. Kadının plajda, pek zarif mayolarla güneş tedavisi yaptığını, kumsala uzandığını, denize daldığını, mükemmel yüzdüğünü, kürek çektiğini, otomobil idare ettiğini, tenis oynadığını, hasılı umumi harpten sonra zamanın kadın için hazırladığı her şeyden istifade ettiğini ve en şayanı hayret ve takdir olarak erkeklerin gözü önünde hiçbir münasebetsizliği mucip olmadan cereyan ettiğini de görürsünüz. Bu nedenlerdendir ki Türk kadını, yeni rejimin en fanatik muhafızı olacaktır. (Cumhuriyet, 29Ağustos, 1932).

Modern bakış açılarını edinme ve onları ifade etme noktasında, kitle iletişim araçları çağdaş hayat tarzlarının benimsenmesi sürecinde yol gösterici bir rol alabilirler (Altun, 2011: 88). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, 1929 yılında Cumhuriyet gazetesinin düzenlediği güzellik yarışması, bir İslam toplumunda ilktir. Gazete, güzellik yarışmasının sürecini ayrıntılı olarak verir. Burada yapılan uygulama kesinlikle ticari bir olay değil, siyasal bir olaydır ve bir topluma yenilik getirmenin bir başka yoludur (Ahmad, 2009: 108). Türk kadınının çağdaşlaşma adına batıya attığı ilk adımı olan güzellik yarışmaları, gerek Türk kadınının imajı gerekse moda bilincinin oluşması açısından etkili olmuştur (Koca ve Koç, 2010: 276)

Türkiye Cumhuriyeti henüz altı yaşındayken, Atatürk'ün direktifleriyle Cumhuriyet Gazetesi tarafından ilk kez 'Türkiye Güzellik Yarışması' düzenlendi. 3 Eylül 1929 günü yapılan ilk güzellik yarışmasında, Balıkhane nazırlarından Mehmet Tevfik Bey'in torunu Feriha Tevfik Hanım "İlk Türkiye Güzeli" seçilmiştir. Bunu, 1930 yılında Mübecessel Namık ve 1931 yılında da Naşide Saffet hanımların kazandıkları yarışmalar izlemiştir. Keriman Halis Hanım, 1932 yılında düzenlenen dördüncü yarışmaya katılarak birinci seçilmiştir.

Fotoğraf 21 : İlk Türkiye güzeli Feriha Tevfik, 13 Ocak 1930 yılı Cumhuriyet Gazetesindeki güzellik yarışması haberi ve İlk dünya güzelimiz Keriman Halis Ecenin dünya güzeli olduğu gün 31 Temmuz 1932

31 Temmuz 1932 yılında Belçika'nın Spa şehrinde yapılan ve 28 ülkenin katıldığı Dünya Güzellik Yarışması'nda "Dünya Güzeli" seçilmiştir. Atatürk, yarışmadan sonra, Keriman Halis hanıma 'Kraliçe' anlamında kullanılan 'Ece' soyadını vermiştir. Keriman Halis Hanım'ın Dünya güzeli seçilmesi ile Türkiye Cumhuriyeti Batı tarzı modernleşme projesindeki başarısını ispat etmiştir. 10 yıl içinde yaşmaklı ve çarşafli kadından tayyörlü kadına, haremde yaşayan kadından podyumda güzelliğini Avrupa'da tescil etiren kadına doğru bir ivme kazandırılmıştır. Güzellik yarışmalarının destekçisi Mustafa Kemal Atatürk Keriman Halis'in Dünya Güzeli seçilmesinden çok mutlu olmuştur. Öyle ki 3 Ağustos 1932 günü Cumhuriyet gazetesine verdiği özel demecinde "Keriman Ece' olarak adlandırdığı Dünya güzeli ile ilgili şu cümleleri sarf etmiştir.

"Türk ırkının necip güzelliğinin daima mahfuz olduğunu gösteren dünya hakemlerinin bu Türk çocuğu üzerindeki hükümlerinden memnunuz. Fakat Keriman Ece, hepimizin işittiği gibi söylemiştir ki; O, bütün Türk kızlarının en güzeli olduğu iddiasında değildir. Bu güzel kızımız,

ırkının kendi mevcudiyetinde tabii olarak tecelli ettirdiği güzelliğini dünyaya, dünya hakemlerinin tasdikiyle tanıttırması, olmakla elbette kendini memnun ve bahtiyar addetmekte haklıdır. Türk milleti, bu güzel çocuğunu şüphesiz samimiyetle tebrik eder. Cumhuriyet gazetesi bu meselede Türk ırkının diğer dünya milletleri içinde mümtaz olan asil güzelliğini göstermek teşebbüsünü takip etmiş ve bunu dünya nazarında muvaffakiyetle intaç etmiştir. Ondan dolayı bittabi bu vesile ile de takdir ve tebriklerimize hak kazanmıştır. Şunu da ilave edeyim ki, Türk ırkının dünyanın en güzel ırkı olduğunu tarihi olarak bildiğim için, Türk kızlarından birinin Dünya Güzeli intihap edilmiş olmasını çok tabii buldum... Bununla beraber asıl uğraşmaya mecbur olduğunuz şey analarınızın ve atalarınızın oldukları gibi yüksek kültürde, yüksek fazilette birinciliği tutmaktır.” (Hür, Radikal gazetesi 8-3-2015)

İlkinin 1929 yılında düzenlediği ve her yıl tekrarladığı güzellik yarışmalarına 1933'te son verildi. 1951 yılına kadar Türkiye'de hiçbir resmi ve gayri resmi kuruluş tarafından güzellik yarışması düzenlenmemiştir.

SONUÇ

Mustafa Kemal Atatürk, Ulusal Kurtuluş mücadelesinde ve kurulan Ulusal Cumhuriyet'te kadın konusunu batılılaşmanın ve çağdaşlaşmanın en önemli unsuru olarak algılamıştır. Atatürk'ün kadına yönelik en nemli amacı diğer ülkelerde yanlış tanındığına inandığı Türk kadınının değerini ona kazandırmak, uygar düzeye yükselmesini ve sosyal hayatta erkeği ile yan yana ayakları üzerinde durabilen bir profil çizerek yeni bir Türk kadın imajı oluşturmaktır. Bu nedenle bu yanlış tanımın önüne geçebilmek için mücadele edilmesi gerekliliğini her fırsatta gündeme getirmiştir.

Dünyanın hiçbir ülkesinde, hiçbir lider, kadın konusunu böylesine duyarlı ve detaylı hesaplamalarla ele almamıştır. Kadının çağdaşlaşması ve özgür iradesini kazanması için için böylesine savaşmamıştır. Atatürk, Türk ve Türkiye'nin imajının değişimi hususunda oldukça hassas ve dikkatli davranmış attığı her adımı özenle seçmiştir. Türk

ulusunu ileriye taşıyacak reformist hareketlere dayandırdığı devrimleri hiçbir ön yargı ve bağnazlığa izin vermeyecek şekilde Batı toplumlarını örnek alarak oluşturulmuştur. Türkiye cumhuriyetinin kurulması ile birlikte modernleşme projesinin en önemli hedeflerinden biri kadının toplumsal konumunun ve imajının değiştirilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Atatürk, yapılan devrimlerle sağlam bir temel atmış, bu temelin sarsılmaması için güçlendirici uygulamalar geliştirmiştir. Latin alfabesinin kabulü, Batı tarzı kılık kıyafet usullerinin benimsenmesi, medenî kanununun kabulü vb. inkılâplarla Batılılaşma süreci ivme kazanırken, hedef ve sonuç bakımından modernleşme tarihimizin en uzun menzilli girişimi ile gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

- (1989). **Atatürk' ün Söylev ve Demeçleri, C II**, 4. B., Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara
- (1993). **Kız Teknik Öğretiminde Gelişmeler**
- Ahmad, F. (2009). **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul: Kaynak Yayınları
- Alkan, M. Ö. (2011). "23 Nisan'ın Gayri Resmî Tarihi (En Doğru Bildiğimizden Kuşkulamak-5)", **Toplumsal Tarih**, 208, s.56-57.
- Altun, F. (2011). **Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş**, İstanbul: Küre Yayınları.
- Aydın, S., (1999). **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği**, Ankara : Öteki Yayınları.
- Barbarosoğlu, F. K. (2004). **Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet**, İstanbul: İz Yay.
- Berkes, N.. (1973). **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Berktaş, F. (2004). "Doğu ile Batı'nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı", içinde T. Bora ve M. Gültekingil (der.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce C 3: Modernleşme ve Batıcılık**, İstanbul: İletişim, 275-285.
- Bilgehan, Gülsün (1998). **Mevhibe I – II Çankaya'nın Hanımefendisi**, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

- Boyazoğlu, Ü. (1996). “Millet ‘Resmen’ Eğleniyordu”, **Focus**, 10, s.64-68.
- Caporal, B. (1982). **Kemalizm’de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.
- Çapa, M., (1996). “Giyim Kuşamda Medeni Kıyafetlerin, Benimsenmesi ve Trabzon Örneği”, **Toplumsal Tarih**, 5/30, s. 22-28.
- Dayı, S.E. (2000). Atatürk’e göre Cumhuriyet öncesi ve sonrasında Türk kadını, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Atatürk Dergisi**, 3 (1), s.115-133.
- Doğramacı, E., (1985). Cumhuriyet Döneminde Türk Kadını, **Erdem**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 111-123).
- Duman, D. (2016). “Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet Dönemine: Batı Kültürünün Bir Yansıması Olarak Balolar” **TURKISH STUDIES (Prof. Dr. Hayati Akyol Armağanı)**,S 11/1, s. 39-58.
- Durakbaşı, A. (1988).“Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, **Tarih ve Toplum**, 9, s. 167- 171.
- Durakbaşı, A., (2002). **Halide Edip-Türk Modernleşmesi ve Femenizm**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Dursun, D. (1993). “Kadının Siyasallaşmasının Anlamı”, **Yeni Zemin**, 7, s. 8-10.
- Erdem, A. R. (2011). “Atatürk’ün Eğitim Liderliğinin Başarısı: Türk Eğitim Devrimi”, **Belgi Dergisi**, 1 (2), s. 163-181.
- Faroqhi S (2008). Türbe Yeşilinden Tunus Fesine Osmanlı’da Giyim” , **Cogito (İnsan Giyininir)** , Yapı Kredi Yayınları, 55, s. 80-90.
- Fleischmann, E. L., (1999). “The Other Awakening: The Emergence of Women’s Movements in the Modern Middle East 1900-1940”, **Social History of Women and Gender in the Modern Middle East**, Ed. Margaret L. Meriwether and Judith E. Tucker, Westview Press, s. 89-134.
- Gentizon, P. (1983). **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, (Çev.: Fethi Ülkü), Kültür ve Turizm Ankara: Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2014). **Türkçülüğün Esasları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

- Gökçen, S (1982). **Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, Türk Hava Kurumu Yayını.
- Göksel, B. (1984). "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1, s. 213-235.
- Göle, N. (1999). **The Forbidden Modern: Civilization and Veiling**, University of Michigan Press.
- Göle, N. (2011). **Modern Mahrem**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Gül, M., (1998). "**Bizde Kadınların Siyasal Haklar Alması ve İlk Kadın Milletvekillerimiz**" **Cumhuriyet' in Kuruluşunun 75. Yılı Armağanı**, Gazi Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tar. Arş. ve Uyg. Merkezi Yayın No:3, Ankara.
- Hür, A., (2115). Araksi Çetinyan'dan Keriman Halis'e Türkiye'nin İlk Güzelleri, **Radikal Gazetesi** ,8-Mart-2115.
- İnan, A. 1959 (2007). **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kandiyoti, D. (1993). "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğin Çözülmesine Yönelik Notlar", **1980'ler Türkiye-sinde Kadın Bakış Açısından Kadımlar**, (der. Şirin Tekeli), İstanbul: İletişim Yay.
- Karlıkl, Ş., Tozan, D. (1998). **Cumhuriyet Kıyafetleri**. İstanbul: GSD Yayınları.
- Kayadibi, F. (2003). "Kadın Eğitiminin Önemi ve Kalkınmadaki Rolü", **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi**, 28, s. 19-31.
- Kırpınar, L. (1998). "Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, der: Ayşe B. Hacımira-zoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.
- Koç F., (2010). "Moda Tasarımı", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları:338 Kaynak Eserler Dizisi:33, Ankara, 3 (1), Türkçe (Ansiklopedi Maddesi).
- Koç F., Koca, E., (2007). "The Westernisation Process in Ottoman Women's Garments: 18th Century-20th Century", **Asian Journal of**

- Womens Studies** (Ewha Womans University Press), Seoul, 13 (4) s.57-85
- Kurnaz, Ş. (1991). **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, T. C Başbakanlık Aile Araştırma Kurulu Başkanlığı Yayınları, No: 4, Ankara.
- Maruflu, S (16 Ağustos 2011). “Atatürk'ü Anarken Bedii Faik'le Söyleşi”, **Vatan Gazetesi**.
- Ormanlar, Ç. (1999). “Giyim Kuşam Modaları”, **Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yay., s. 42-91.
- Özaydınlık, K. (2014). “Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye’de Kadın ve Eğitim”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, 14 (33), s. 93-112.
- Özgentürk, N. (2008). **Cumhuriyetten Günümüze Basının Kısa Tarihi**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Roche, D. (1997). **Sıradan Şeylerin Tarihi (Histoire des choses banales**. Naissance de la Société de consommation, XVIIIe-XIXe siècle, (Paris: A. Fayard) 1997. İngilizce çevirisi (Cambridge UP), 1998. The rise of consumer culture.)
- Sertel, S (2015) .“TBMM’de bir Cumhuriyet Aydını: Dr. Fatma Memik”, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 32 (1), s. 193-214
- Sumbaş, A. (2013). Türk Modernleşmesi’ni Ankara Palas Üzerinden Okumak: “Doğu’dan Batı’ya Açılan Bir Pencere” **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 31 (1), s. 171-198
- Tanilli, Server (2006). **Ne Olursa Olsun Savaşıyorlar: Kadın Sorununun Neresindeyiz?**, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Topses, M. D. (2019). “Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesinin Bazı İlkel Belirleyicileri”, **İdil**, 58: s. 723-729.
- Unat, F. R. (1964). **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Yenituna, B. (2014). Çağdaş Türk Kadını İmajı Yaratma Sürecinde Cumhuriyet Gazetesinin Rolü (1930-1935), Gümüşhane Üniversitesi, **İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**, (83), 63-89

Yerdelen, B.K. (2017). Uluslararası İlişkilerde İmaj Kavramı ve Batı Nostaljisindeki Bir Aksaklık Olarak Türk İmajı, **Karadeniz Dergisi**, (35).

Yetkin, Ç. (1983), **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945** (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi,).

Yılmaz, A. (2010). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Kadın kimliğinin Biçimlendirilmesi, **ÇTTAD**, 9 (20-21), s. 191-212.

BELGESEL KAYNAKLARI

http 1 - <http://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/konyada-kadinlar-ile-konusma> (erişim tarihi 16-08-2019).

http2- 2006-2007 <https://www.youtube.com/watch?v=mPNXKt1Vb0>. Karadeniz Vapuru Projesi "Karadeniz: Seyr-i Türkiye" 13.06.1926(erişim tarihi 17/08/2019)

GAZETE KAYNAKLARI

Hâkimiyeti Milliye, 29.3.1923 (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Konya Kadınları ile Konuşma, 21.3.1923).

Cumhuriyet, 29 Ağustos 1925.

Cumhuriyet, 13 Ocak 1930.

Hâkimiyet-i Milliye, 30 Ağustos 1925.

İkdam, 28–29 Ağustos 1925.

Sebilürreşad, 22 Receb 1342.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK MİZAHINDA MUHALİF BİR KİMLİK: REFİK HALİD (KARAY)

Fevzi ÇAKMAK*

ÖZET

Refik Halid (Karay), 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde, Türk düşün ve siyasi hayatında, yazıları ve eylemleriyle adından söz ettiren; İttihatçılara yönelik muhalif tavır sergileyen bir gazeteci ve siyasetçiydi. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra ülkenin girdiği sıkıntılı günlerde, Posta Telgraf Umum Müdürü görevine gelen Refik Halid, Milli Mücadele'ye karşı tavır almıştır. Refik Halid, savaş boyunca Milli Mücadele'yi İttihatçı bir hareket olarak nitelerken; Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik muhalif tavrını sürdürmüştür. Refik Halid, 2 Ocak 1922'den 9 Kasım 1922 tarihine kadar 90 sayı çıkardığı *Aydede* isimli mizah dergisinde Milli Mücadele karşıtı yayınlarını devam etmiştir. Savaş sona erdiğinde ismi ülkeye girmesi sakıncalı bulunan 150 kişilik liste içerisinde yer alacaktır.

Milli Mücadele'ye yönelik sergilediği bu olumsuz duruş nedeniyle Refik Halid'e, o dönem İstanbul'da yayınlanan mizah dergilerinin sütunlarında, özellikle savaşın son döneminde çok sık yer verilmişti. Bu çalışmada Milli Mücadele günlerinde İstanbul'da yayınlanan mizah dergilerinin Refik Halid'e (Karay) yönelik olumlu ya da olumsuz algısının izi sürülecek; dergilerin Refik Halid'i topluma nasıl sundukları, O'nun görüş ve davranışları hakkında neler düşündükleri, görsel mal-

* Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, fevzi.cakmak@deu.edu.tr; cakmakfevzi@yahoo.com.tr.

zeme üzerinden ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmanın ana kaynağını Milli Mücadele yıllarında yayın yapan mizah dergileri *Karagöz*, *Ayine*, *Diken*, *Güleryüz* ve *Aydede*'nin çeşitli nüshaları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Refik Halid, Mizah, Karikatür, Milli Mücadele.

**A FIGURE OF OPPOSITION IN THE TURKISH HUMOR
DURING THE WAR OF INDEPENDENCE: REFİK HALİD
(KARAY)**

ABSTRACT

Refik Halid (Karay), was an impressive journalist and politician who assumed an adversary stand against the Unionists and was highly-recognized for his articles and actions in the Turkish intellectual and political life during the first quarter of the 20th century. While the nation suffered from a period of agony after the Armistice of Mudros was concluded, Refik Halid, who took the office of the General Manager of the Directorate of National Post and Telegraph Services, developed a negative attitude towards the War of Independence. Refik Hailt not only described the National Struggle as a Unionist movement over the course of war, but he also persisted with his dissident stance towards Mustafa Kemal Pasha. By means of the humor magazine called “*Aydede*” which he published for 90 issues from January 2, 1922 till November 9, 1922, he resumed his publication activities against the War of Independence. After the war ended in victory, his name was covered in the black list of 150 people who were prohibited from entering the country.

Notably in the last years of the war, due to his negative attitude towards the National Struggle, Refik Halid was quite often featured in the columns of the humor magazines that are issued during that period of time. This study will focus on the positive or negative perception on Refik Halid (Karay), assumed by the humor magazines published in İstanbul during the War of Independence; and by means of visual materials, it will suggest to manifest how they present Refik Halid to the people as well as their points of view on to his opinions and behavior. The principal references of our story consist of the editions of humor magazines being issued during several periods at the years of the War of Independence as follows: *Karagöz*, *Ayine*, *Diken*, *Güteryüz*, and *Aydede*.

Keywords: Refik Halid, Humor, Cartoon, The War of Independence.

GİRİŞ

Refik Halid (Karay), 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde, Türk düşün ve siyasi hayatında, yazıları ve eylemleriyle adından söz ettiren; İttihatçılara yönelik muhalif tavır sergileyen bir gazeteci ve siyasetçiydi. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrası gazetecilik faaliyetlerine yönelen Refik Halid, 1910 yılında *Kalem* mizah dergisinde “Kirpi” takma ismiyle yazılar yazmaya başlar. Sonrasında *Cem* dergisinde de politik hiciv tarzında yazılarını görürüz. İttihat ve Terakki iktidarını eleştiren yazılarıyla artan şöhreti Refik Halid'in bir süre sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakınlaştıracak; bu yakınlaşma O'nu 1913 yılında Sinop'la başlayan, sonrasında Çorum, Ankara ve Bilecik'i içine alan uzun sürgün yıllarına neden olacaktır. Sürgün yıllarının ardından Refik Halid, 1918 yılında tekrar İstanbul'a dönmüştür. Refik Halid, İstanbul'da *Yeni Mecmua*, *Vakit*, *Tasvir-i Efkar* ve *Zaman* gazetesinde yazılar kaleme almıştır. Mütareke günlerinde gazetecilik faaliyetlerine devam eden Refik Halid, siyaset sahnesinde yer almaya başlamış ve Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucuları içinde yer almış; Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın genel merkez üyesi olmuştur. Damat Ferid Paşa Hükümeti tarafından 12 Nisan 1919'da Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevine atanan Refik Halid, haberleşme olanaklarının çok hayati olduğu Milli Mücadele yıllarında, Anadolu içlerinde telgraf haberleşmesi yapan memurların şiddetle cezalandırılacağına yönelik kararlar almıştı. Refik Halid'in aldığı bu karara çok sert tepki gösteren Mustafa Kemal Paşa, bu kararı uygulayacak olan telgraf memurlarının derhal divanı harbe verilmesini emrederken; Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü'ne gönderdiği cevabi telgrafında şu ifadelerle yer veriyordu: “*Aydın vilâyetinin boşaltılmasına yegane etken olan milletin sesini boğmaktan, vatanın bağımsız hayatına karşı birleşen milli genel duyguyu söndürmekten başka hiçbir işe yaramayacak olan böylece canice bir girişimin, gelecekte sebep olacağı büyük sorumluluğun düşünülüp kavranılmaması üzüntü vericidir. Bu emrin hemen geri alınarak milletin güvenine zerre kadar zarar getirilmemesi gereğini sunmayı*

önemli görev saydığım arz olunur”¹. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, valiliklere gönderdiği genelgede Posta Telgraf Genel Müdürü’nün telgraf haberleşmesini sınırlayan genelgesini “*Milli sesi boğmak, vatanın parçalanmasına karşı milletin birleşmesine engel olmak amacıyla yönelik canice ve alçakça girişim*” olarak tanımlamıştı². Refik Halid, Ekim 1919 tarihine kadar süren Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevi sırasında Milli Mücadele’ye ve bu hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa’ya karşı olumsuz tavır almıştı. Görevinden ayrıldıktan sonrada Refi Cevad Ulu-nay’ın sahibi olduğu *Alemdar* gazetesinde yazılar kaleme alan Refik Halid, “*Aydede*” ve “*Kirpi*” müstear isimlerini kullanarak Milli Mücadele’ye yönelik ağır eleştiriler getirmişti³.

Refik Halid, *Alemdar*’da kaleme aldığı bir yazısında, Sovyet Rusya’da yaşananlar üzerinden Türkiye’nin siyasi havasını şöyle yorumluyordu: “*Gazetelerden okuduk. Moskova’daki yeni Sovyet Meclisi Lenin’in yerine Grinin’i reis intihab etmiş. Lenin gitmiş, Grinin gelmiş... Bizde de öyle ya. Enver gitmiş sanılıyor, fakat keman yerinde duruyor. Talat güya kaçtı. Fakat sanki başucumuzda bekliyor. Cemal meydanda yok. Fakat farz etki koynumuzda saklı... Lenin’in yerine Grinin, Cemal’in yerine Kemal. Avrupa ettiğini bulsun!*”⁴. Anadolu’da ortaya çıkan Kuvayı Milliye hareketini İttihatçılıkla bir gören Refik Halid bir başka yazısında Anadolu basınına da hedef alarak şu ifadelerde bulunuyordu: “... *Bir zaman Rumeli’de (süngü)ler, (Top)lar çıkaran (İttihat ve Terakki) şimdide Anadolu’da (İzmir’e Doğru)lar, (Müdafaa-ı Milliyeler) çıkarıyor, (süngü), (top) ne derdi? Bugün (İzmir’e Doğru), (Müdafaa-ı Milliye) ne derse onu derdi: Küfür, iftira, meydan okumak, harp ve hile teranesi...*”⁵. 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul

¹ **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s. 45.

² **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s. 45.

³ Yenal Ünal, **Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013, çşt. syf.; Alev Gözcü, “Refik Halid Karay’ın Düşünce Dünyasında Anadolu’daki Ulusal Direniş Hareketi ve Kuva-yı Milliye”, **Kuva-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslar arası Sempozyum Bildirileri 6-8 Eylül 2009**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2010, ss. 724-741.

⁴ Refik Halid, “Leninin Yerine Grinin”, **Alemdar**, 3 Kanunusani 1336, s. 1.

⁵ Refik Halid, “Bugünün (Süngü)leri”, **Alemdar**, 30 Kanunusani 1336, s. 1.

da açılan Meclis-i Mebusan'a gelen milletvekillerini eleştiren Refik Halid, Anadolu hareketini ve Mustafa Kemal Paşa'yı küçümseyen ifadelerle şu yorumda bulunuyordu: “*Merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri! Ağla mı geldiniz? İttihad sürüsünden yeni Çobanbaşı, Millet Paşası mı sizi seçip ayırdı? Tüylerinizi kabartıp, boynuzlarınızı varaklayıp, sırtınızı kınalayıp bize sizi o mu hediye gönderdi. Boynunuzda ki tasmayı da o mu taktı? Kösemendiniz kimdir? Sivas'ın şu kara keçisi mi? Yoksa Karaman (Kahraman) kuzusu mu? Niye koç Ankara'da kaldı? Adeti uzaktan mı toslamaktır? Yine bir vuruşta kabineyi düşürmek niyetinde mi?.. Rütbesiz, mesnetsiz mi kalmış? Dağdan dağa kaçır, rastgeleni toslar, gece gündüz meler ne ister?.. Merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri! Kurban bayramı yaklaştı? Ecelinize ayağımızla mı geldiniz? Baş başa vermiş Fındıklı ağulunda ne melersiniz, ne beklersiniz?”⁶.*

Türk Mizahında Refik Halid

Milli Mücadele'ye yönelik olumsuz düşünce ve faaliyetlerde bulunan Refik Halid, o dönemin mizah dergilerinin sütunlarında kendine sık sık yer bulmuştur. Ülkenin zor şartlar altında olduğu o günlerde basın; saray ve İstanbul hükümetinden yana olanlar ile Mustafa Kemal Paşa'nın başında bulunduğu Anadolu hareketinin yanında olanlar şeklinde ikiye bölünmüştür⁷. Bu ayrıma rağmen Türk mizah basını, dünyanın ilk emperyalist savaşı olan Milli Mücadele dönemi boyunca ayrı bir misyon üstlenmiş; karikatürcüler savaşçı, mizah dergileri silah, karikatürler ise cephaneye görevi görmüşlerdir. Karikatürlerde işgalci güçler; işbirlikçiler (Saray, Ali Kemal, Damat Ferit Paşa, Refik Halid vb.) ve kurtuluş savaşçıları (Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Mehmetçikler vb.) ele alınır. Karikatürlerde ana düşman Yunanistan'dır. Yunan Kralı Konstantin, Venizelos ve Eftoslar sık sık boy gösterir; İngiliz, Fransız, İtalyan komutan ve askerleri karikatürlerde yerlerini alırdı⁸.

⁶ Refik Halid, “Topuna Hoş Amedi”, **Alemdar**, 2 Şubat 1336, s. 1.

⁷ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için Bkz: Yücel Özkaya, **Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007.; İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

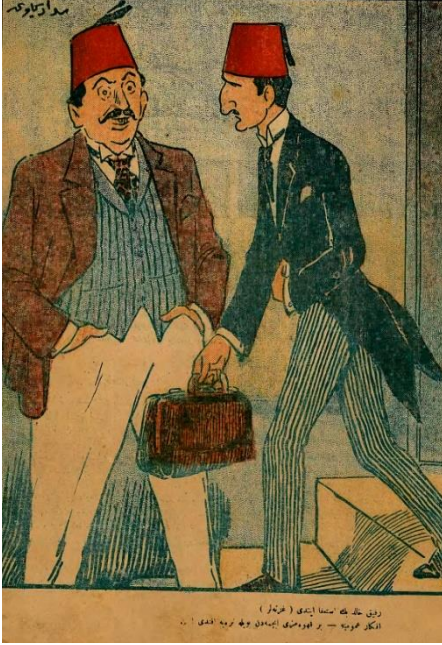
⁸ Turgut Çeviker, **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-III Kurtuluş Savaşı Dönemi (1918-1923)**, Adam Yay., İstanbul, s. 22-23.

Mizah sütunlarında Refik Halid'i ilk olarak Sedat Simavi tarafından çıkarılmakta olan *Diken*⁹ de görüyoruz. Burada bir tespitte bulunmak gerekirse, Milli Mücadele dönemi mizah basını içinde, bu mücadeleye muhalif olan, onu engellemek isteyen kişi, kurum ve düşüncelere karşı en sert duruşu sergileyen, onları ağır bir şekilde eleştiren yayın organlarının başında Sedat Simavi¹⁰ tarafından çıkarılan *Diken* ve *Gülyüz*¹¹ dergileri gelmektedir. Posta Telgraf Umum Müdürlüğünden ayrılmasından hemen sonra *Diken* sütunlarında Refik Halid'i görürüz. Refik Halid, istifası sonrası Sedat Simavi tarafından elinde bir valizle çizilmiş ve bu istifa karşısında kamuoyunun bakışı şu sözlerle aktarılmıştı: “*Efkarı Umumiye: Bir kahvemizi içmeden böyle nereye efendi!*” (Bkz: Karikatür 1).

⁹ *Diken*, Türk mizah tarihinin önemli dergilerinden biridir. Sedat Simavi tarafından, 30 Ekim 1918 tarihinden 11 Mart 1921 tarihine kadar 72 sayı çıkan *Diken*, ülke gerçeklerini dile getiren, Simavi'nin daha sonra çıkaracağı *Gülyüz* dergisi için hazırlık işlevi gören bir yayındı. Çeviker, **a.g.e.**, s. 143.

¹⁰ Sedat Simavi, ilk karikatürünü 1911 yılında *Eşek* dergisinde kaleme almış, sonrasında *Cem* ile birlikte pek çok dergide karikatür yayınlamıştır. 1916 yılında *Hande* isminde ilk haftalık dergisini yayın hayatına sokan Simavi, 1918 yılında *Diken*'i, 1921 yılında da *Gülyüz* dergisini çıkarmıştır. Sedat Simavi, Türk mizah basını ve karikatürünün önemli bir ismi haline gelmiştir. Sedat Simavi, **Paramparça, Yeni Zenginler, Harp Fakirleri**, Yay. Haz: Turgut Çeviker, Adam Yayıncılık, 1993, ss. 9-14.

¹¹ *Gülyüz*, Sedat Simavi tarafından 5 Mayıs 1921-14 Ağustos 1923 tarihleri arasında 122 sayı çıkan “*Edebi, siyasi, milliyetsaver Türk mizah gazetesi*”dir. Polemik yazılar ve ciddi haberler sık sık yer alır. *Diken*'de olduğu gibi İstanbul hükümetlerine muhaliftir. *Gülyüz*, İstanbul'da çıkan ve Anadolu hareketini destekleyen birkaç yayından biridir. Anadolu muhalifleriyle çetin bir savaş yürütür. Çeviker, **a.g.e.**, s. 163-164.

Karikatür 1

Refik Halid Bey İstifa Etti (Gazeteler)

Efkarı Umumiye: Bir kahvemizi içmeden böyle nereye efendi!

Kaynak: *Diken*, 16 Teşrinievvel 1335.

Karikatür 2

Kirpinin İstihalesi

Eskiden Kirpi

Bir zamanlar telgraf direklerine musallat bir kuş

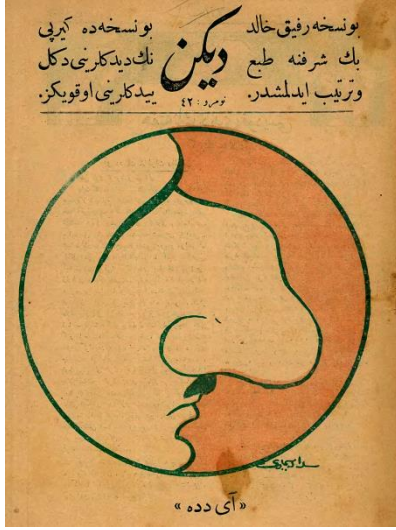
Nihayet Aydede

Kaynak:

Diken, 4 Mart 1336

Sedat Simavi, Milli Mücadele boyunca çıkardığı *Diken* ve *Güller-yüz* dergilerinde çeşitli isimler altında eklere yer vermişti. Özellikle Ali Kemal'in Mihran Efendi ile birlikte çıkardığı ve kendisinin başyazarlığını yürüttüğü *Peyam-ı Sabah* gazetesine olan öfkesi sonrası Simavi, kendi çıkardığı dergilerinde *Peyam-ı Kabak* adı altında bir eke sık sık yer vermiştir. Bu ekte tamamen hayal mahsulü, uydurma hikâyelere yer veriliyordu. *Peyam-ı Kabak*'ın Refik Halid'e yer verilen bir nüshasında Ahmet Emin (Yalman) ile Refi Cevad'a da yer verilmişti. Yazının başlığı "*Refik Halid Bey 'Vakit' Gazetesine Sermuharrir Oldu*". Yazının devamında, *Vakit* gazetesinin sahibi Ahmet Emin Yalman'ın, gazetesini *Hürriyet* ve *İtilaf Fırkası*'nın yayın organı haline getireceği ve bu nedenle de "*(Diken) siz (Gül) olmadığı gibi Refik Halid'siz de fırka olmayacağını düşünen Ahmet Emin Bey, Aydede'yi gazetesine sermuharrir olarak*" alacağından bahsediliyordu. Bu duruma *Alemdar* gazetesinin sahibi Refii Cevad Bey'in ise bir mektupla tepki gösterdiği ifade edilerek, O'nun ağzından şu satırlara yer verilmişti: "*Ulan fedai. Refik Halid denilen Aydede herif Ahmet Emin'in sözüne kanarak gazetemi terk etti. Giderken de vezneyi süpürdü*". Refii Cevad'a *Peyam-ı Kabak* tarafından verilen cevap, Refik Halid'in parayı seven biri olduğunu öne çıkaran izler taşıyordu: "*Bu meselede Refii Cevad Bey haksızdır. Zira esasen Refik Halid Bey Alemdar ceridesinde çok iyiydi, giderken de vezneyi süpürmesi vazifesini son dakikaya kadar ifa ettiğine delalet ederken, buna bir şey söylemeye kimsenin hakkı olmaz*"¹². *Diken*'de Refik Halid'in Milli Mücadele boyunca yaşamış olduğu değişim "*Diken*'den *Aydede*"ye giden süreç bir karikatür üzerinden ortaya konulmuştu. (Bkz.: Karikatür 2)

¹² "*Peyam-ı Kabak*", **Diken**, 15 Kanunusani 1336.

Karikatür 3

Kaynak: Diken, 12
Şubat 1336

Sedat Simavi, dergisinin bir sayısını sadece Refik Halid'e ayırmıştı. Sayı kapağında Sedat Simavi'nin imzasını taşıyan ve Refik Halid'in burnunu öne çıkaran karikatür yer alırken¹³, derginin başlığında şu ifadeler vardı: “*Bu nüsha Refik Halid Bey Şerefine Tab' ve Tertib Edilmiştir. Bu Nüşada Kirpi'nin Dediklerini Değil Yediklerini Okuyunuz.*” (Bkz: Karikatür 3)

Diken'in bu özel nüshasında Refik Halid'in içinde yer aldığı karikatürlerin yanında ona ilişkin yazılar kaleme alınmıştı. Bu yazılardan birinin başlığı şöyleydi: “*Haftanın Dedikodusu. Kirpinin Yedikleri. Aydede'nin Hatırat Dafterinden*”. Bu nüshanın “*Küçük Gazete*” isimli ekinde yer alan baş makalede, Refik Halid'e yönelik özel bir sayı çıkarılmasının nedenini şu ifadelerle ortaya konur: “*Refik Halid Bey (Diken)in bu nüshasında bir kaynar su banyosu alıyor... Yalnız, bu banyonun suyunu kendi ısıtmış olduğunu kaydetmekle iktifa edeceğiz. Her gece rüyasında Mustafa Kemalî gören zavallı Kirpi'ye bu kaynar su banyosunun ne derece tesir edeceğini karilerim tasvir etsin. Fakat Aydedem, sen bu iltifatlarımıza sakın aldanma inanma, kanma, sen bizim biricik gözbebeğimiz olduğun için başından kaynar*

¹³ Sedat Simavi, yayınladığı *Diken* ve *Gülyüz*'de Refik Halid'in burnunu öne çıkaran karikatürlere yer veriyordu. Sedat Simavi, *Gülyüz*'ün bir nüshasında Refik Halid'in burnunu hiyara benzetiyordu. (Bkz.: EK-2)

su dökeriz. Dökeriz ki, temizlenesin, kokuşmayasın... Yasin Efendi"¹⁴. Bu özel nüshada yer alan karikatürlerin birinde Refik Halid, sandalyede oturan Ali Kemal'in önünde diz çökmüş bir şekilde resmedilmektedir. İkili arasında geçen bir diyaloga yer verilirken, "Karpuz Oğlu" nitelenen Ali Kemal'in ağzından Refik Halid'e yönelik şu sözler dökülmektedir: "Sana baba nasihati oğlum: Ocakçılardan tatlı sözlerine sakın aldanma, inanma, kanma!"¹⁵. (Bkz: Karikatür 4). Ali Kemal ile Refik Halid, Milli Mücadele dönemi mizahı içinde sürekli birlikte resmedilmişlerdi.

Karikatür 4

Kaynak: Diken, 12 Şubat 1336

Diken'de olduğu gibi *Karagöz*¹⁶'de Refik Halid'i kirlerinden arınsın diye sıcak banyolarda yıkıyordu. Fakat *Karagöz*, Refik Halid'in yanında Ali Kemal ile Rıza Tevfik'e de yer vermişti. Bu üçlünün kaynar bir kazanın önünde çizildiği karikatürde, Karagöz ile Hacivat arasında şu konuşma geçiyordu¹⁷:

¹⁴ "Küçük Gazete", **Diken**, 12 Şubat 1336.

¹⁵ **Diken**, 12 Şubat 1336, s. 5.

¹⁶ II. Meşrutiyet dönemi mizah dergiciliğinin en önemlilerinden biri olarak bilinen Karagöz (10 Ağustos 1908-26 Ocak 1935; 2803 sayı yayımlandı), etkileyici yayıncılığını Milli Mücadele dönemi boyunca da sürdürür. Ali Fuat Bey'in imtiyaz sahipliği altında yayın hayatına başlayan Karagöz, eleştirici tutumu, hırçınlığı, toplumsal değerlere sahip çıkmasıyla geniş halk kitlelerine ulaşmış; insanların yüreklerine cesaret, ferahlık ve manevi güç katmıştır. Çeviker, **a.g.e.**, s. 140-141.

¹⁷ **Karagöz**, 24 Kanunusani 1336

“Hacıvat: Artık ocak kızdı, su adam akıllı kaynadı Karagöz! Bu adamlar yıkanacaklar mı paklanacaklar mı ne yapacaklar?”

Karagöz: Acele etme Hacıvat! Onlar kolay kolay temizlenir şey değil! Ocak biraz daha kızışsın!” (Bkz: Karikatür 5)

Karikatür 5

Kaynak: Karagöz, 24 Kanunusani 1336

Bu diyalog içinde sürekli “Ocak” kelimesi üzerinde durulması da anlamlıdır. Ali Kemal ve Refik Halid, kaleme aldıkları yazılarında sürekli “Ocak” kavramı üzerinden İttihat ve Terakki Fırkası’nı ve İttihatçıları kastediyor ve eleştiriler getiriyorlardı¹⁸.

Ali Kemal ile Refik Halid’in birbirine olan yakınlığı *Karagöz*’ün sütunlarında da kendisine yer bulur. Bir hamamda ikili hem birbirlerini yıkamakta hem de övmekte; *Karagöz*’de uzaktan onları izlemektedir. Taraflar arasında ise şu diyalog geçer¹⁹:

“İşpermeçetzade: Azizim öyle mizah muharririsin ki emsalin varsa

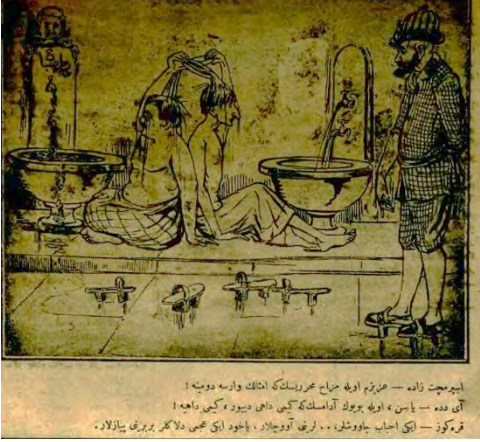
.....

Aydede: Ya sen, öyle büyük adamsın ki kimi dahi diyor, kimi dahiye!

Karagöz: İki ahbap çavuşlar...lerini avuçlar. Yahud iki acemi tellaklar birbirini beyazlar.” (Bkz.: Karikatür 6)

¹⁸ Ali Kemal, “Ocak ve Manda”, **Peyam**, 10 Ağustos 1919, s. 1.

¹⁹ **Karagöz**, 7 Eylül 1337, s. 4.

Karikatür 6

**Kaynak: Karagöz, 7 Eylül
1337**

Refik Halid'in 1920 yılının sonlarına doğru Ali Kemal'in sahibi olduğu Peyam-ı Sabah gazetesinde yazmaya başlamasıyla birlikte Karagöz, Refik Halid'i her zaman Ali Kemal ile birlikte resmetmiştir²⁰. Bir nüshasında ikiliyi "çirkef" havuzunda yüzerken ve Karagöz'ü taş atar bir vaziyette çizen derginin sütunlarında Karagöz ile Hacıvat arasında şu konuşma geçer²¹:

"Hacıvat: Aman Karagöz, onlar çirkefte yüzüyorlar diye sakın taş atma üstüne sıçray ha!

Karagöz: Merak etme Hacıvat, öyle çirkeften sıçrayacak leke beni kirletmez".(Bkz: Ek – 1))

Milli Mücadele'nin sonlarına doğru mizah sütunlarında başta Refik Halid ve Ali Kemal olmak üzere muhaliflere yönelik sert eleştiriler daha yüksek sesle çıkmaya başlamıştı. En sert eleştiriler Sedat Simavi'nin *Gülyüz*'ündeydi. *Gülyüz* dergisi de Ali Kemal ile Refik Halid'e aynı karelerde çok sık yer vermişti. *Gülyüz*'ün bir nüshasında

²⁰ Ali Kemal, Milli Mücadele'ye muhalif olan kişilerin en başında geliyordu. O'nun Milli Mücadele hakkındaki düşünce ve eylemleri için bkz: Fevzi Çakmak, "Kuva-yı Milliye Hareketine Farklı Bir Bakış: Ali Kemal", **Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslar arası Sempozyum Bildirileri 6-8 Eylül 2009**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2010, ss. 742-756.

²¹ **Karagöz**, 14 Kanunuevvel 1337, s. 4.

Refik Halid, Ali Kemal ile “*Sabah Eczahanesinde*” başlıklı bir karikatürde birlikte yer alır. Refik Halid, Ali Kemal’in yardımcısıdır ve ikili üzerinde “nankörlük” yazan bir karışım hazırlamaktadır. Refik Halid, Ali Kemal’e şöyle seslenir: “*Usta şu ikinci raftakilerden de ilave edersek ilaç daha müessir olmaz mı?*”. İkinci rafta yer alan karışımların üzerinde ise şunlar yazılıdır: “*Muhalefet, uydurma, kepezelik, ihaneti vataniye, vatansızlık, cehalet, yalan, dolan, Ferid tozu, Sabri ruhu*”.²²(Bkz.: Karikatür 7).

Karikatür 7
Kaynak: Güleriyüz,

30 Haziran 1337, s. 5.

Sedat Simavi, çıkarmış olduğu mizah dergileri içinde çeşitli başlıklar altında eklere yer veriyordu. Ekler “*Tezvir-i Efkar, Küçük Gazete, Peyam-ı Kabak*” gibi başlıklar taşıyordu. Bu eklerde çeşitli isimlere yönelik tamamen hayal mahsulü, uydurma hikaye ve haberler yer alıyordu. Fakat bu haberler üzerinden kamuoyunda hedef alınan kişiler hakkında olumsuz bir kanaatin oluşması sağlanıyordu. Haklarında en fazla uydurma haber yapılan kişiler Ali Kemal ile Refik Halid’ti. Örneğin *Güleriyüz*’ün bir nüshasında yer alan “*Tezvir-i Efkar*” ekinde Refik Halid’in Çerkez Ethem tarafından kaçırıldığına yönelik uydurma bir habere yer verilmişti. Haberin içeriği şöyleydi: “*Refik Halid Bey biraderimiz Çerkez Edhem tarafından dağa kaldırılmıştır... Vaktin geç olmasına*

²² **Güleriyüz**, 30 Haziran 1337, s. 5.

binaen fazla tafsilat alamadık.”²³ Bu haberin yanında bir karikatür de bulunuyordu. (Bkz.: Karikatür 8)

Karikatür 8
Kaynak: Gülerüz,

5 Mayıs 1337

Refik Halid'e sütunlarını açan bir diğer mizah dergisi *Ayine*²⁴ dir. *Ayine* dergisi de Refik Halid'in ağzından tamamen hayal mahsulü olan bir mektup yayımlar. “*Refik Halid Bey'in Arkadaşına Bir Mektubu*” başlığını taşıyan yazı, Milli Mücadele boyunca Refik Halid'in tutum ve davranışlarının özeti, onun ağzından ona yönelik bir eleştiri metnidir. Onu yeren, küçümseyen metin, iki sütun halinde dergide yayınlanmıştır. Bu mektupta yer alan ifadelerden bazıları şöyledir: “*Mütareke olup da ortalık toz duman bir yere karışınca, fırsattan istifade Enverine de, Kayzerine de, İttihatçısına da, İttifakçısına da toptan bir küfür bastım. Gazeteciler sinsi sinsi bir tarafa büzülerek tenkidden, takbihden ürkerlerken ben kalemi ele aldım, her tarafa neşter saldım, nihayet yeni postahane de posta serip*

²³ **Gülerüz,**

²⁴ *Ayine/Ayna*, 18 Ağustos 1921 ile 4 Ocak 1923 tarihleri arasında 72 sayı çıkmıştır. Sahipliğini Semih Lütfü, sorumlu müdürlüğünü Eşref Nesip yürütmüştür. “*Ayinesi iştir kişinin, lafa bakılmaz*” özdeyişinden adını alan dergi, incelikli ve özenli bir sayfa düzeniyle yayınlanmıştır. Çeviker, **a.g.e.**, s. 170-171.

keyfime daldım..! Fakat, ah dostum ikbal günleri uzun sürmüyor... Bereket versin Ali Kemal'in benim gibi kuru patırtıcı bir pehlivan çırağına ihtiyacı vardı beni yanına aldı”²⁵.

İlerleyen günlerde Refik Halid, yaşadığı maddi zorluklardan dolayı kendi sahipliği altında yeni bir mizah dergisi çıkarma kararı almıştı. O'nun tarafından yayın hayatına sokulan *Aydede*, 2 Ocak 1922-9 Ekim 1922 tarihleri arasında 90 sayı yayınlanmıştı. *Aydede*, Milli Mücadeleye karşı, sarayı ve işgal kuvvetlerini tutan bir yayın siyaseti izlemişti. Umut kırıcı yayınlarıyla şüphe ve kararsızlık tohumlarını halkın kalbine serpmeye çalışmıştı²⁶. Refik Halid, *Aydede*'yi çıkardığı günlerde yakın gelecekte kendi adına karamsar bir tablonun ortaya çıkacağına ve sürgün günlerinin tekrar başlayacağına yönelik düşüncelerine daha sonra yayınladığı anılarında yer verir²⁷. Refik Halid, *Aydede*'de, *Alemdar* gazetesinin aksine Milli Mücadele'ye yönelik sert bir tavır sergilemekten çekinir, daha itidalli bir tavır takınır. O'nun bu tavır değişikliğini eleştiren *Güleryüz*, Refik Halid'i “*Millicilerin ayaklarını öpmekle suçluyordu*”²⁸. (Bkz.: Karikatür 9)

Refik Halid, kendisinin tavrına ve dergisinin yayın siyasetine yönelik düşüncelerine dergisinin ilk sayısında “*Meslek Bahsi*” başlıklı yazısında yer verir. Bu yazı Milli Mücadelenin sonlarına gelinen dönemde Refik Halid'in düşünce dünyasında geldiği noktayı ortaya koyması adına önemlidir ve bu nedenle yazının bir kısmına burada yer vermek yerinde olacaktır:

²⁵ **Ayine**, 12 Kanunisanı 1338, s. 3.

²⁶ Refik Halid Karay tarafından yayın hayatına sokulan *Aydede*, 2 Ocak 1922-9 Ekim 1922 tarihleri arasında 90 sayı yayınlanmıştır. *Aydede*, Milli Mücadeleye karşı, Sarayı ve işgal kuvvetlerini tutan bir yayın siyaseti izler. Umut kırıcı yayınlarıyla şüphe ve kararsızlık tohumlarını halkın kalbine serpmeye çalışır. Savaşın sonlarına doğru *Aydede*'de Ali Kemal'in de eleştirildiği görülür. Çeviker, **a.g.e.**, ss. 174-176.

²⁷ Ünal, **a.g.e.**, s. 94-95.

²⁸ **Güleryüz**, 28 Eylül 1338

Karikatür 9

Refik Halid âdeti mucibince millicilerin ayaklarını öpmeye başladı.

Kaynak: Gülerüz,

28 Eylül 1338

“Deveye sormuşlar: *Yokuşumu seversin demişler, inişi mi? Bu ikisinin ortası yok mu, yahud düz başımıza mı yıkıldı? Demiş... Bu fıkra malumdur. Fakat daha akıllı bir deveye aynı suali: Yokuş mu seversin, yoksa iniş mi? Diye sordukları zaman daha hoş bir cevap vermiş: Allah içinün de belasını versin! Canım demişler biz sana iki sual sorduk, sen üçüne cevap veriyorsun, üçüncüsü de nedir? Düzü unuttunuz mu, demiş günlerce çöl ortasında bitip tükenmeden düz gitmekte sanki hoş bir şey mi? Onun gibi bana da: İttihatçılığı mı seversin, İtilafçılığı mı? Deseler o akıllı deve gibi: Allah içinün de hakkından gelsin! Diyeceğim... Malum ya, üçüncüsü de millicilik... Ankara ovalarında bitip tükenmeyen seferlerle yeknesak yaşamak da sanki hoş bir şey mi? İttihatçılık yokuş, İtilafçılık iniş ise millicilikte çöl, düzlük o vadır. İşte bu hikmete mebnidir ki (Aydede) akıllı veya akıllanmış deve gibi bu üç yola da hevesiz, bu üç gidişten ve yürüyüşten de bezgin, zikzaklı bir yol, bir edebi ve mizahi, yani eğlenceli bir yol takip edecek, ne onu, ne bunu, ne ötekini benimsemeyecek, her yolun kaba-hatini yüzüne vuracak, hülasa hiçbir şahsın, hiçbir davacı ile hiçbir kervanın yükünü sırtında taşımayacak, gönlünü ferah ve neşeli tutacak”²⁹.*

Refik Halid, *Aydede*'de tamamen tarafsız bir yol izleyeceği yönünde bir düşünce ve tavır takınmış olsa da her zaman muhalif kimliği Türk kamuoyunun zihnine yer etmiş; ona karşı olan öfke ve ön yargı din-

²⁹ “Meslek Bahsi”, *Aydede*, 2 Kanunusani 1338, s. 1.

memiştir. 1922 yılının Ekim ayı ile birlikte Mudanya Ateşkes Antlaşmasının imza edilmesi, ardından 1 Kasım 1922’de Saltanatın TBMM tarafından kaldırılması ile Osmanlı Devleti’nin son bulması, başta Refik Halid olmak üzere İstanbul’daki tüm muhalif kesimleri derin endişelere itmştir. Muhaliflerin o sıkıntılı günlerinde Gülerüz, Ali Kemal ile Refik Halid’i yan yana çizerek, altına şu notu düşüyordu: “*Muhaliflerin kabul ettikleri marş Refik Halid ile Ali Kemal Beyler tarafından söylenmektedir*” (Bkz.: Karikatür 10). Bu ikilinin elinde yazılı olan marşın sözleri ise şöyledir:

“Kimseye etmem şikayet, ağlarım ben halime.

Titrerim mücrim gibi, baktıkça istikbalime.

Perde-i zulmet çekilmiş, korkarım ikbalime”³⁰.

Karikatür 10

Muhaliflerin kabul ettikleri marş Refik Halid ile Ali Kemal Beyler tarafından söylenmektedir.

Kaynak: Gülerüz, 14 Eylül 1338, s. 4.

Ülkeyi terk etmeyi düşünen muhalifler bir araya gelerek görüş alışverişinde bulunuyordu. 5 Kasım’da Ali Kemal’in kaçırılması ve 6 Kasım’da İzmit’te linç edilmesi ile Milli Mücadele’ye muhalif pek çok isim yurt dışına çıkmanın yollarını aramıştır. Refik Halid, ülkeyi terk etmenin planlarını yaparken *Ayine* sütunlarında O’na yönelik bir şiir yayınlanarak, kaçması teşvik edilmektedir: “Aydede” başlığını taşıyan

³⁰ Gülerüz, 14 Eylül 1338, s. 4.

şiiirdeki satırlardan birkaçı şöyledir: “*Muhalif fırkanın bir tek paşası, kaçınca şaşırıp kalan Aydede! Geç kalırsın sonra tatar ağası, haydi sende çabuk yollan Aydede!... Ali Kemal’in kirpisi Refik? Şaşırıldı arkamı verdiğim patrik! Kaçmaktan başka yok sizlere tarik, hatta bak sınıştı Mihran Aydede...*”³¹.

Refik Halid Karay, İngiliz elçiliğine sığınarak, kendisi ve ailesinin ülke dışına çıkarılması yolunda yardım talep etmişti. 9 Kasım 1922 tarihinde eşi Nazıma Hanım ve büyük oğlu Ender’le birlikte Refik Halid ülkeyi terk etmişti. Sonraki günlerde ismi 150’likler listesinde yer alacak olan Refik Halid’in, 1938 yılına kadar sürecektir olan sürgün yılları başlamış oldu³².

SONUÇ

Milli Mücadele dönemi Türk mizahında Ali Kemal’den sonra en fazla yer verilen kişilerin başında Refik Halid Karay geliyordu. Hatta Refik Halid sık sık Ali Kemal ile aynı karede resmedilmişti. Milli Mücadele’ye olan muhalif duruşu nedeniyle Refik Halid’e yönelik mizah basını sert ifadeler ortaya koymaktan çekinmemiş, ona çeşitli lakaplar yakıştırmış, hakkında onu eleştiren uydurma hikayeler kaleme alınmıştı. Refik Halid’e yönelik en sert eleştiriler, Sedat Simavi’nin sahibi olduğu *Diken* ve *Aydede* mizah dergilerinden gelmişti. Refik Halid, parayı ve makamı seven biri olarak öne çıkarılmıştı. Özellikle Milli Mücadele’nin sonlarına doğru Anadolu hareketinin başarıya ulaşmasıyla birlikte Refik Halid’e yönelen eleştiri okları daha da artmış; mizah sütunları O’nun ülkeyi terk etmesi yolunda mesajlar vermekten geri durmamıştı. Refik Halid Karay, Saltanatın Kaldırılması’nın ardından, 6 Kasım 1922’de Ali Kemal’in İzmit’te linç edilerek öldürülmesinin ardından hayatından endişe etmiş ve İngilizlerden aldığı yardımla ülkeyi terk etmişti.

³¹ *Ayine*, 25 Teşrinievvel 1338, s. 1.

³² Ünal, *a.g.e.*, s. 99-100.

KAYNAKÇA

I- Süreli Yayınlar

Alemdar

Aydede

Ayine

Diken

Güleryüz

Karagöz

Peyam

II- Kitap ve Makaleler

“Küçük Gazete”, **Diken**, 12 Şubat 1336.

“Meslek Bahsi”, **Aydede**, 2 Kanunusani 1338.

“Peyam-ı Kabak”, **Diken**, 15 Kanunusani 1336.

Ali Kemal, “Ocak ve Manda”, **Peyam**, 10 Ağustos 1919.

Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.

Çakmak, Fevzi, “Kuva-yı Milliye Hareketine Farklı Bir Bakış: Ali Kemal”, **Kuva-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslar arası Sempozyum Bildirileri 6-8 Eylül 2009**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2010, ss. 742-756.

Çeviker, Turgut, **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-III Kurtuluş Savaşı Dönemi (1918-1923)**, Adam Yay., İstanbul.

Gözcü, Alev, “Refik Halid Karay’ın Düşünce Dünyasında Anadolu’daki Ulusal Direniş Hareketi ve Kuva-yı Milliye”, **Kuva-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslar arası Sempozyum Bildirileri 6-8 Eylül 2009**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2010

Özkaya, Yücel, **Milli Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007

Öztoprak, İzzet, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

Refik Halid, “Bugünün (Süğü)leri”, **Alemdar**, 30 Kanunusani 1336.

Refik Halid, “Leninin Yerine Grinin”, **Alemdar**, 3 Kanunusani 1336.

Refik Halid, “Topuna Hoş Amedi”, **Alemdar**, 2 Şubat 1336.

Simavi, Sedat, **Paramparça, Yeni Zenginler, Harp Fakirleri**, Yay. Haz: Turgut Çeviker, Adam Yayıncılık, 1993

Ünal, Yenal, **Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013.

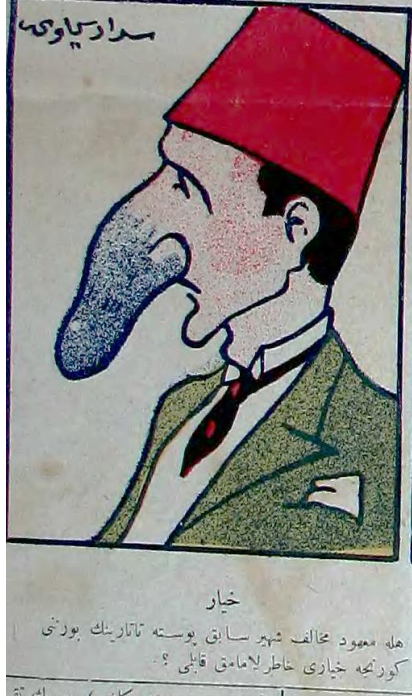
EKLER

EK-1

Karagöz, 14 Kanunuevvel 1337, s. 4.

EK-2

Hıyar

Hala mahud muhalif şehr-i sabık posta tatarının burnunu görünce hıyarı hatırlamamak kabil mi?

Güleryüz, 10 Ağustos 1338

TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI SERGİ, FUAR VE PANAYIRLARA İŞTİRAKİ (1929-1939)

Feyza KURNAZ ŞAHİN*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin 1929 Dünya Ekonomik Buh-
ranı sonucunda durgunlaşan dış ticaretinin canlandırılmasını sağla-
mak ve memleketin iktisadî alanda gelişmesini hızlandırmak için sür-
dürülen propaganda faaliyetlerini ortaya koymak olarak tanımlanır.
Bu kapsamda ülkenin belli başlı ihraç mallarının tanıtılması, yabancı
memleketlerle olan ihracatın geliştirilmesi, iç ve dış pazarlarda Türk
mallarının sürümünün artırılması için Türkiye'nin uluslararası alanda
düzenlenen fuar, sergi ve panayirlara katılımını ve faaliyetlerini irde-
lemek temel amaçtır.

Araştırmada öncelikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında
Türkiye'nin dış ticareti geliştirmek için ürettiği dış ticaret politikası ve
aldığı tedbirler üzerinde durulmuştur. Bu amaçla Türkiye'nin dış ti-
cari münasebetlerini sağlamak, bir taraftan dünyada sık sık değişen
politik ve ekonomik seyri göz önünde tutarak milli iktisadî koruyacak
bir ticaret politikası tespit etmek, diğer taraftan mevcut engellere rağ-
men ihracatı ilerletmeye çalışmak için geliştirdiği politika irdelenmiş-
tir. Bu bağlamda Türkiye'nin yurt dışında Türk malı ve mahsullerine
mutlak bir itibar temin etmek için yapmış olduğu güçlü bir propa-
ganda faaliyeti olan uluslararası fuar, sergi ve panayirlara katılımı ve
bu organizasyonlarda göstermiş olduğu başarı/başarısızlık ortaya ko-
nulmuştur.

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Baş-
kanlığı, fsahin@aku.edu.tr.

Çalışmanın temel kaynaklarını Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgeleri ve dönemin süreli yayınları oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye Cumhuriyeti, Dış Ticaret, İktisat Vekâleti, Sergi, Panayır, Fuar.

TURKEY'S PARTICIPATION IN INTERNATIONAL EXHIBITIONS, EXPOSITIONS, AND FAIRS (1929-1939)

ABSTRACT

The purpose of the study was to reveal the propaganda activities carried out for ensuring the recovery of the Turkish foreign trade slowing down as a result of the 1929 World Economic Depression and accelerating the development of the country's economy. Within this scope, the main aim was to examine the participation and activities of Turkey in the expositions, exhibitions, and fairs in the international area for presenting certain exports of the country, developing export to foreign countries, and increasing the marketing of the Turkish goods in domestic and foreign markets.

In the study, the focus was primarily on the foreign trade policy produced and the precautions taken by Turkey for developing the foreign trade after the 1929 World Economic Depression. For this purpose, the study investigated the policy developed by Turkey to supply its foreign trade relationships, to identify a trade policy in order to protect the national economy by taking the frequently changing political and economic situation in the world into consideration on the one side, and to try promoting the export despite the existing obstacles on the other side. In this scope, the current study revealed Turkey's participation in international exposition, exhibition, and fair that were a propaganda activity for bulding up a full reputation for the goods and products made in Turkey in abroad and the success/failure that Turkey showed in these organisations.

The main sources of the study were Republican Archive Documents of the Presidency Public Records Department and periodicals of that period.

Keywords: 1929 World Economic Depression, Republic of Turkey, Foreign Trade, Department of Economics, Exhibition, Fair, Exposition.

GİRİŞ

Uluslararası sergi ve panayırılar I. Dünya Savaşı'na kadar önemli gelişmeler sağlamış¹, ancak bu tarihten sonra uluslararası alanda iktisadi ilişkiler oldukça sarsılmıştır. Harpten sonra iktisadi alanda önemli bir işsizlik sorunu yaşanmaya başlamış, bütün devletler bu sorunu az veya çok hissetmiştir. Sarsılan iç ve dış ticaret, malların sürümü üzerinde olumsuz tesirler yaratmıştır. Milli üretim ve tüketimin, sürümün artırılması ile düzenlenebileceği görülmüştür. Bu amaçla devletler, iktisadi ve kültürel gelişimlerini sağlamak amacıyla panayır ve sergilere özel bir önem vermişlerdir. Bu bağlamda sergi ve panayırılar devletlerin iktisadi siyasetlerinin önemli bir vasıtası olarak da görülmüştür². Öte yandan I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni devletler oluşturdukları milli sergilerde veya yabancı ve uluslararası sergiler yoluyla kendilerini dünya iktisadi çevrelerine tanıtmak çabasına girmişlerdir. 1930'lu yıllarda devletler, iktisadi propaganda çerçevesinde “*biz buradayız ve biz bunu yapabiliyoruz*” anlayışıyla panayır ve sergilere iştirak etmek için önemli kaynaklar ayırmışlardır³.

I. Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisinde yaşanan büyük buhran nedeniyle uluslararası ticarete birçok zorluk yaşanmıştır. Uluslararası ticaretteki buhranın çözüme ulaştırılması için Londra Dünya Ekonomi Konferansı toplanarak bu büyük sorunu elbirliği ile ortadan kaldıracak kararlar alma yoluna gidilmiştir. Ancak konferansta her ülkenin kendi ekonomik vaziyetine kuvvetle bağlı olduğu ve bu konuda fedakârlık etmek istemediği anlaşılmıştır. Siyasi durumun karışık olması da anlaşma ihtimalini güçleştiren sebepler arasında yer almıştır. Nihayet ekonominin kendi halinde zamanla düzelmesine yönelik bir anlayış benimsenmiştir⁴.

¹ Bayram Nazır, “Dersaadet Ticaret Odası ve Uluslar Arası Sergiler”, **History Studies**, Yıl 2009, C 1, S 1, s. 181.

² Muhlis Ethem, **Sergi ve Panayır**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatından, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 7.

³ Muhlis Ethem, **a.g.e.**, s. 8.

⁴ Yunus Nadi, “Ekonomik Faaliyette İç Pazar, Dış Pazar”, **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 4430, 12 Eylül 1936, s. 1, 3.

Bununla birlikte özellikle dış ticarete diğer devletlerle ticaretin mümkün olduğu kadar az zorlukla gerçekleştirilmesinin yolları aranmaya çalışılmıştır. Büyük sanayi ülkelerinde ekonomik durumun güçlüğü hükümetleri çözüm üretmeye sevk etmiştir. Bu amaçla ekonomik buhranın getirdiği sorunları aşmak için devletlerin ticareti ulusallaştırmasına mani olmak gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu meyanda harpten önceki ticaret metotlarına geri dönme çareleri bulmak için Uluslararası Ticaret Komitesi sürekli olarak mesai sarf etmiştir. Anılan komitenin 1935'teki toplantısı Uluslararası Yün Mensucat Sanayi Federasyonu Reisi ve Fransız İhracat Sanayi Birliği İdare Meclisi Azasından M. Moris Dübrül'ün başkanlığında Paris'te gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda üyeler dışında ekonomik meselelerde yetki sahibi siyasi kimliği bulunan kişilerle beraber yabancı basın temsilcileri de bulunmuştur⁵.

Toplantının sonunda komitenin başkan vekili M. Alterman teşekülün programını ve amaçlarını açıklayan bir konuşma yapmıştır. Komite başkanına göre korkulan şey bazı devletler arasında hiç derecesinde ticari alışverişinin varlığıdır ve bu durum günden güne artmaktadır. Öte yandan dünya ticareti eski zamanlardaki gibi iptidai usullere geri dönmüştür. Her devlet kendi içine kapanmış ve bu şekilde umumi olan bir dertten kurtulduğunu düşünmüştür. Aslında bu derdin yegâne çaresi uluslararası ticarete aşılmaz bir engel teşkil eden gümrük kayıtlarının ve tarifelerinin yeni baştan incelenmesi ve hafifletilmesi olarak ifade edilmiştir. Komite başkanı her devletin kendi ekonomik vaziyetini diğer devletlerden bağımsız değerlendirmesinin tamamıyla hatalı olduğunu, uluslararası ticaretin gelişmesi için ortak kararlar ve tedbirler almanın zorunlu olduğunu dile getirmiştir⁶.

İfade edilen bu çalışmalar doğrultusunda dış ticareti geliştirmek, Avrupa'da sanayi alanında gelişmeleri takip etmek ve sanayi ürünlerini sergilemek için çeşitli ülkelerde sanayi sergileri oluşturulmuştur.

⁵ Nemiye, "Dünya Ticareti Nasıl Kurtarılabilir", **Cumhuriyet**, Onbirinci Sene, No:3897, 24 Mart 1935, s. 3.

⁶ Nemiye, a.g.m., s. 3.

Mesela 1932 yılında Avrupa'nın 17 ülkesinde 39 muhtelif sanayi sergisi açılması planlanmıştır. Bunlardan bazıları Belçika'da Brüksel, Danimarka'da Kopenhag, Fransa'da Lyon, Paris, Bordo, İngiltere'de Manchester, Birmingham, Londra, İtalya'da Milano, Rusya'da Moskova, İspanya'da Barselona, Yugoslavya'da Zagreb, Laibacha, Çekoslovakya'da Prag, Reichenbergl, Macaristan'da Budapeşte, Avusturya'da Viyana, Romanya'da Bükreş, İsveç'te Malmö, İsviçre'de Bal'dır⁷.

Türkiye bu dönemde ihracatını artırma çabası içerisine girmiş, temel ihraç maddelerini oluşturan tarım ürünlerinin üretimini artırmak için tarıma önem vermiştir. Keza tarıma dayalı sanayi de geliştirilmeye çalışılmıştır. Tarım ve sanayinin geliştirilmesi için dış pazarlara ihtiyaç duyulmuştur. Üretilen malların piyasalarda sürümünü artırmak için ürünleri tanıtacak piyasaların oluşturulması ve bunun için de propaganda yapılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır⁸. Öte yandan Türkiye, 1929'dan itibaren dış ticareti geliştirmek için gümrük tarifelerini düzenleyen ve bazı mallara kontenjan getiren kanunlar kabul etmiştir. Bununla birlikte Türkiye, çeşitli ülkelerle kliring anlaşmaları yaparak ihracatı artırmaya çalışmıştır⁹. Bu noktada iktisadi propagandanın güçlendirilmesi için 1934 yılında İktisat Vekâleti'ne bağlı Türkofis oluşturulmuştur. Türkofis'in bünyesinde kurulan propaganda ve neşriyat şubesi sayesinde dış ticaret ve turizm geliştirilmeye çalışılmıştır¹⁰.

İktisadi propagandanın en önemli unsurlarından olan sergi ve panayırlara katılım bu dönemin önemli faaliyetleri arasında olmuştur. Bu şekilde Türkiye'de üretilen mal ve ürünler uluslararası alanda ser-

⁷ "Avrupa Sanayi Sergileri", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2767, 18 Ocak 1932, s. 3.

⁸ Yunus Nadi, a.g.m., s. 1, 3.

⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi**, C III, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 196.

¹⁰ "İktisat Vekâleti Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun", Kanun No 2450, **Resmi Gazete**, 29 Mayıs 1934, S 2713, s. 3866-3869; Feyza Kurnaz Şahin, "Cumhuriyet Dönemi Dış Ticaret Politikası ve Bir Örgütlenme Örneği: Türkofis ve Faaliyetleri (1934-1939)", **History Studies**, Yıl: 2018, C 10, S 8, s. 146-147.

gilenmiş, Türkiye'nin sanayi, ticaret, sanat ve teknik alanlarda yaşadığı gelişmeler bütün dünyaya duyurulmuştur¹¹. Sergi ve panayirlara katılım Türkofis'in organizasyonları ve girişimleriyle olmuştur. Türkofis merkezi, iş adamlarını, tüccarlar ve diğer iktisadi çevreleri harekete geçirerek Türk mallarını satmak, yurt dışında tanıtmak, Türk firma ve markalarını duyurmak için kolları sıvamıştır. Türkofis katılmakta fayda gördüğü sergi ve panayirlara kolektif olarak hazırlanmayı uygun görmüştür. Bu cümleden olarak sergi veya panayıra iştirak etmek isteyen tüccarlardan numuneler toplamış, söz konusu mal numuneleri en uygun şekilde sergi ve panayirlara ulaştırılmıştır¹².

Türkiye diğer ülkelerdeki panayıra iştirak ederken İzmir'de de uluslararası bir panayır düzenlenmiştir. Türkiye'nin ihracat maddelerine yeni yerler bulmak için İzmir Fuarı 1934 yılında uluslararası hale getirilmiştir¹³.

TÜRKİYE'NİN KATILDIĞI ULUSLARARASI SERGİ, FUAR VE PANAYIRLAR

İktisat Vekili Celal Bayar yurt içinde ekonomik ve sanayi alanında yapılan inkılapları başarmaya çalışmakla beraber yurt dışında da Türk malı ve mahsullerine mutlak bir itibar temin etmeyi amaç edinmiştir. Bu amaçla Türk mallarının tanıtımını, propagandasını yaparak ticaret çevrelerinde Türk mallarının sürümünü artırmak için uluslararası sergi ve panayirlara iştirake özel bir önem vermiştir¹⁴. Bu cümleden olarak Türkiye iktisadî varlığını genişletmek, iktisadi alanda menfaat ve başarı elde etmek için en önemli propaganda faaliyeti olan sergi ve panayirlara katılarak Türkiye'nin belli başlı ihraç mallarının ihracının

¹¹ Muhlis Ethem, **a.g.e.**, s. 8.

¹² "İktisat İşleri: Türkofisin Güzel Bir Teşebbüsü", **Cumhuriyet**, Onbirinci Sene, No:3793, 5 Birincikanun 1934, s. 4.

¹³ **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30.18.01.02/53-24-10, Tarih: 03.04.1935.

¹⁴ "İktisat Vekilimizin Güzel Bir Hareketi", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 4352, 26 Haziran 1936, s. 1.

teşkilâtlandırılması, yabancı memleketlerle olan ihracatın geliştirilmesi, dış pazarlarda Türk mallarının sürümünün artırılması amaçlanmıştır.

Türkiye'nin uluslararası sergi ve panayırlara Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren davet edildiği anlaşılmaktadır. Ancak Türkiye bu dönemde gelen davetlere mesafeli bakmış, sergi ve panayırlara resmen iştirak etmemiştir. Mesela 1924 senesinde Fransız hükümeti Paris'te açılacak olan “*Tezyinat ve Sanayi-i Cedide Beynelmülel Sergisi*”ne Türkiye'yi davet etmiştir. Fransa Cumhuriyeti Hükümet temsilcisinin Adnan Bey aracılığıyla gönderdiği 21 Ocak 1924 tarihli davet mektubu şu şekildedir: “*Ekselanslarımızı, 1924 boyunca Paris'te Uluslararası Modern Dekoratif ve Endüstriyel Sanatlar Sergisinin düzenleneceğini bildirmekten onur duyuyorum. Bu etkinlik, bir tür Güzel-Sanat sergisidir. Sergi sadece lüks endüstrilerle sınırlı bir sergi olmayacaktır. Seçkinlerin ilgisini çekmesi ve dünya endüstrisinin çok sınırlı bir kategorisinin tek faaliyetini teşvik etmek için düzenlenmiş bir sergi de olmayacaktır. Serginin tekil olarak daha değerli bir kapısı vardır. Bu serginin amacı, sanatçının, sanayicinin ve zanaatkarın, tüm dekoratif sanatların (mimari, boya sanatı, taş) iş birliği için bir araya gelmesini sağlamaktır.*”¹⁵.

İtalya hükümeti de Hariciye Vekâleti aracılığıyla Milan şehrinde 12 Haziran 1924'te açılacak olan “*Beynelmülel Numune Panayırına*” Türkiye'yi davet etmiştir. Davet Hariciye Vekâleti aracılığıyla hükümete bildirilmiştir. Ancak hükümet, mevcut şartlarda sergiye resmi olarak katılmanın mümkün olmadığını ancak 1924 Beynelmülel Numune Panayırını için sanayi ve ticaretle uğraşan kişilerin bilgilendirileceğini bildirmiştir¹⁶. Keza Bu dönemde İtalyan hükümeti aracılığıyla yapılan diğer bir davet Mussolini'nin himayesinde Floransa'da gerçekleştirilecek olan İkinci Kitap Panayırını vesilesiyle olmuştur. İtalya hükümeti, Hariciye Vekâleti aracılığıyla Türkiye'yi 25 Eylül 1924 tarihinde sergiye resmi olarak katılması için davet etmiştir. Türk kitapçılığı ile Türk

¹⁵ BOA, HR.İM, 95/50, 01-03, Tarih: 21 Ocak 1924.

¹⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HR.İM, 96/23, s. 001-001, Tarih: 30 Kanunusani 1340/30.01.1924.

asâr-ı sahâfinin katılımı istenmiştir. Belgelerden anlaşıldığı üzere Hariciye Vekaleti Türkiye'nin bu sergiye katılmasını arzu etmektedir. Zira gönderilen yazıda Türkiye'nin daha önce davet edildiği sergiye maddi imkansızlıklar nedeniyle katılamadığı, ancak bu sergiye iştirak ederek Türkiye'nin kat ettiği mesafeyi, gelişmeyi sergileme imkânı bulacağı bildirilmiştir. Türkiye bu sergiye resmi olarak iştirak edemese de Maarif Vekâleti sergiden haberdar edilerek ilgili makamların bilgilendirilmesi istenmiştir. Keza İstanbul vilayeti aracılığıyla Türk matbaacıları ve kitapçıları bu hususta bilgilendirilmiştir¹⁷.

Türkiye 17 Nisan 1925 yılında ABD'den de bir davet mektubu almıştır. Bu mektup Amiral Bristol tarafından Nusret Bey'e gönderilmiştir. Davet mektubunda ABD'nin Louisiana eyaletinin New Orleans şehrinde 15 Eylül 1925'te Uluslararası Ticaret Fuarı düzenleneceği, ABD Başkanı'nın Türk hükümetini sergiye davet ettiği bildirilmiştir. Davet mektubunda sergi hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre sergi kalıcı bir sergi olarak planlanmıştır. Sergiye katılmak üzere gönderilecek eşyalardan 15 Eylül 1925'ten itibaren vergi alınmayacağı ifade edilmiştir. Davet mektubuna ek olarak sergi için ABD Başkanının çağrısı ve serginin amacını ve kapsamını açıklayan bir broşür de gönderilmiştir. Ancak Türkiye bu sergiye resmi olarak iştirak edememiştir¹⁸.

Türkiye, Cumhuriyetin ilanından itibaren davet edildiği sergilere tam teşekküllü katılamasa da bir ticari temsilci göndermeye gayret etmiştir. Örneğin Ziraat Vekâletinden Başvekâlete gönderilen 27 Nisan 1925 tarihli yazıda Mayıs ayında Paris'te yapılacak Uluslararası Ziraat Konferansına Türkiye'yi temsilen Ziraat Müdürü Umumisi Ali Rıza Bey ve İstanbul Ziraat Başmüdürü Hikmet Bey'in katılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca 15 Mayıs 1925 tarihinde Prag'da açılacak Beynelmi-
lel Ziraat Meşhurları Sergisine Türkiye'yi temsilen Ziraat Müfettişi

¹⁷ BOA, HR.İM, 122/73, 01.01, Tarih: 28 Teşrinievvel 1340.

¹⁸ BOA, HR.İM, 248/40, 001.001, Tarih: 17 Nisan 1925.

Umumilerinden Zihni Bey ile Teşvikat-ı Ziraiye Müdürü Tevfik Beylerin katılması için diplomatik pasaport verilmiştir¹⁹. Keza Başvekâletten Ticaret Vekâletine gönderilen Mart 1926 tarihli bir yazıda Milano'da açılacak olan Yedinci Beynelmîlel Sergiye Trieste Ticaret Mümessili Muhtar Bey'in gönderilmesi istenmiştir²⁰.

Türkiye'nin sergi ve panayirlara ayırdığı bütçe diğer Avrupa Devletleri ile kıyaslandığında oldukça sınırlıdır. Hatta zaman zaman ekonomik nedenlerden dolayı sergilere iştirak edemediği de olmuştur. Sınırlı imkânlar dâhilinde sergi masraflarını en aza indirmek için art arda yapılan veya tarih olarak arka arkaya denk gelen sergi ve panayirlara aynı numuneler kullanılarak katılmak uygun görülmüştür. Bu şekilde sergi masrafları en aza indirilmeye çalışılmıştır. Örneğin 13 Mart 1932 tarihli ve Gazi Mustafa Kemal imzalı bir kararnamede Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından iştirak edilen Leipzig sergisinde teşhir edilen numunelerden istifade edilerek Nisan ve Mayıs aylarında açılacak Paris ve Milano sergilerine katılmanın faydalı ve az masraflı olacağı belirtilmiştir. Yine aynı kararnamede Filistin'de Tel-Aviv şehrinde Şark Panayırına da iştirak edilmesi kararlaştırıldığından her üç panayır ve sergiye katılmak için gerekli olan yirmi beş bin liranın İktisat Vekâleti bütçesinin 667. faslının birinci maddesindeki tahsisattan harcanmasına İcra Vekilleri Heyeti'nin 13 Mart 1932 tarihli toplantısında izin verilmiştir²¹.

Türkiye dış ticaretini geliştirmek, ürünlerini dünya piyasalarında tanıtmak ve ihraç mallarının sürümünü artırmak amacıyla ilerleyen yıllarda gerek Avrupa'da ve gerekse Balkanlar ve Ortadoğu'da açılan sergi ve panayirlara katılmak için çaba harcamış ve bunun için kaynak ayırmıştır.

¹⁹ BCA, 30.0.18.01.01/13.24.12, s. 1- 2, Tarih: 27 Nisan 1341/27 Nisan 1925.

²⁰ BCA, 30.10.0.0/19.112.21, Tarih: 17 Mart 1926.

²¹ BCA, 30.18.01.02/26.16.2, Tarih: 13.3.1932.

a) Belçika'da Düzenlenen Sergi ve Panayırlara İştirak

1930'larda Türkiye'nin davet edildiği panayırlardan birisi Bürüksel Panayırırır. Bürüksel panayırırır diğer ünlü panayırırır gibi ticaretin ve alım satımın yoğun olduğu panayırırır birisidir. Panayırırır Çin dahil olmak üzere birçok ÷lke iştirak etmiştir. 1930 yılında panayırırır yedi milyon kişinin ziyaret ettiği ifade edilmiştir²².

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin uluslararası sergilere katılımda tereddüt gösterdiği belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin Belçika hükümetinin sergi daveti buna güzel bir örnek teşkil etmiştir. Şöyle ki 19 Temmuz 1929 tarihine Hariciye Vekâleti, Başvekâlete bir yazı göndermiştir. Yazıda Belçika Milli İstiklalinin 100. Yılı ve Belçika idaresinin Kongo'da kurulmasının 50. yılı sebebiyle Bürüksel, Anvers ve Liège şehirlerinde 1930 senesinde açılacak olan uluslararası sergiye Türkiye'nin de davet edildiği bildirilmiştir. Türkiye ise uluslararası sergilere katılmaya lüzum görmediğini değerlendirerek sergiye katılmayacağını Türkiye'nin Belçika Sefaretine bildirmiştir. Ancak Belçika Sefareti cevabi taktıririnde bütün milletlerin iştirak edecekleri bu uluslararası sergiye Türkiye'nin katılmama kararının Belçika Kraliyet hükümeti tarafından müteessirle karşılanacağını bildirmiştir. Keza Türkiye'nin 1905 yılında Liège'de açılan sergide çeşitli dallarda 33 ödöl kazandığı, bu parlak katılımın hatırasının unutulmadığı bildirilerek 1930 Sergisine katılımın uygun olacağı belirtilmiştir. Bu noktada Bürüksel Maslahatgüzarı ve Anvers Konsolosluğundan alınan çok sayıda yazıda da bu fikri desteklemiştir. Söz konusu makamlar Yunanistan'ın bu sergiye iştirak etmek için hazırlandığını, Türkiye'nin de bütün, incir, üzüm gibi başlıca ihraç malları ile sergiye katılımının oldukça faydalı olacağını, Yunanlıları bu sahada rakipsiz bırakılmasının Türkiye'nin aleyhine neticeleneceğini vurgulamışlardır. Bu durum Ticaret Vekâletine bildirilmiş ancak vekâlet bu hususta uzun süre olumlu ya da olumsuz bir cevap yazmamıştır. Bunun üzerine Tür-

²² Necati, "Bürüksel Panayırırırında Bayrağımız", **Cumhuriyet**, Yedinci Sene, No: 2516, 11 Mayıs 1931, s. 6.

kiye'nin Belçika sefiri propaganda için iyi bir fırsat teşkil eden bu sergilere katılmak için yapılan davet hakkında verilecek kararı yeniden sormuştur²³.

Uzun süren yazışmaların ardından İcra Vekilleri Heyetinin 18 Aralık 1929 tarihli toplantısında alınan karar doğrultusunda Türkiye'nin 1930 Belçika Sergisine katılması kararlaştırılmıştır. Sergiye katılmak hususunda yazışmalar sürerken İktisat Vekâleti, Başvekâlete bir yazı göndererek Belçika istiklalinin 100. yılı münasebetiyle Mayıs 1930'da Liège'de açılacak beynelmilel sergiye katılmanın uygun olacağına dair görüş bildirmiştir. Söz konusu yazıda uluslararası alanda vasi bir hinterlanda sahip olan Belçika pazarlarının Türk ihracat malları açısından önemli bir talep merkezi olduğu vurgulanmıştır. Keza sergi için uzun zamandır hazırlık yapıldığı ve propaganda dolayısıyla dünya ticaret ve sanayi âleminde büyük bir ilgi uyandığı, bu sergiye Türkiye'nin resmen iştirak etmesinin çok faydalı olacağı dile getirilmiştir. Ticaret Vekâletinin gönderdiği yazıda ülkelerin bu sergiye katılmak için pavyon inşaatlarına ayırdıkları yerler dahi ayrıntısıyla yazılmıştır. Buna göre Fransa 21.000, İtalya 7.500, Hollanda 4.000, Lehistan 1.000, Çekoslovakya 1.200, Romanya 1.000 metrekarelik bir alan ayırmıştır. Pavyon alanının metresinin kiralanması ve inşaatı için 500-1.200 frank verilmesinin zorunlu olduğu, bu nedenle sergiye katılacak devletlerin önemli oranda fedakârlıklar yaptıkları hatırlatılmıştır. Vekâlet, pavyon inşaatı için gerekli olan büyük masraflardan kaçınmak için 400 metrekarelik bir alanın Türk mallarının teşhiri için yeterli olacağını ifade etmiştir. Böyle bir sergiye asgari teşhir şartı ile katılmak için otuz bin liranın sarfına ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Pavyon inşaatının gerektirdiği büyük masraflardan kaçınmak maksadıyla Türkiye'nin yetiştirdiği milli mahsul ve mamullerin 400 metrekarelik bir alanda sergilenmesine İcra Vekilleri Heyetinin 18 Aralık 1929 tarihli toplantısında karar verilmiştir. Netice itibarıyla İcra Vekilleri Heyeti ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi gereğince Mayıs 1930'da

²³ BCA, 30.10.0.0./239.614.3, Tarih: 19 Temmuz 1929.

Liège'de açılacak beynelmilel sergiye Belçika pazarlarının Türk ihraçat malları açısından mühim talep merkezleri olması, ticaret ve sanayi açısından dünyada büyük ilgi gören bir sergi olması nedeniyle hükümetin resmen iştiraki faydalı görülmüştür²⁴.

Türkiye 1931 yılının Nisan ayında faaliyete başlayan Brüksel Panayırına da iştirak etmiştir. Panayırda küçük fakat oldukça iyi bir Türk pavyonu tesis edilmiştir. Türkiye'den gül reçeli, lokum, şam fıstığı, helva gibi bazı maddeleri ihraç eden ve bir Belçika şirketine ait olan pavyonda İzmir'in çekirdeksiz üzümleri, Tütün İnhisarının yaprak ve sigara halinde reklam levhaları ve Müskirat İnhisar İdaresinin her boyda ürettiği rakı şişeleri yer almıştır. Pavyonda Türk mahsulleri ve mamulleri arasında camekânların uygun yerlerine Türkiye'nin muhtelif manzaralarını gösteren fotoğraflar yerleştirilmiştir. Fotoğrafların altında İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak açıklamalar yer almıştır. Rakı şişeleri ve üzüm kutularının üzerine küçük Türk bayrağı takılmıştır. Bunların yanında tanınmış yabancı kişilerin mesela İzmir'deki Fransız ve ABD konsoloslarının takdirnameleri konulmuştur. Ayrıca Türkiye Turing Kulübünün çeşitli lisanlarda yazdırdığı "*Türkiye'yi ziyaret ediniz*" levhası yer almıştır. Pavyonda Türk sigaraları ve rakıları için düzenlenmiş resimli ilanlar yer almıştır. Bu ilanlardan birisi şu şekildedir: "*Bir hasta soruyor: Eski Türkler neden bu kadar kuvvetli idiler ve nasıl dört kadın birden alıyorlardı? Prof. Dr. cevap veriyor: -Gayet basit! Türkiye'de her yemekten evvel bir kadeh rakı, yemekten sonra da halis Türk tütününden yapılmış bir sigara içerler. Bundan dolayı "Türk gibi kuvvetli" sözü darbu mesel olmuştur ve gene bundan dolayıdır ki dünyanın en çok yaşayan adamı olan Zaro Ağa Türklerin arasından çıkmıştır*". Bu propaganda afişlerinin yanında Türk rakı ve tütününü tanıtan çok sayıda reklam afişleri de yer almıştır. Türk pavyonunun içerisinde ticaret mümessilliğinin resmi bir mektubu bulunmaktadır. Bu mektupta halis İzmir çekirdeksiz üzümlerinden yapılan Türk rakılarının dünyaca ünlü doktorlar tarafından takdir edildiği yazılmaktadır. Sergide temsili bir resimle

²⁴ BCA, 30.18.1.2./7.61.13, Tarih: 18-19.12.1929; "Liej Sergisi", Cumhuriyet, Altıncı Sene, No:2073, 13 Şubat 1930, s. 4.

yirmi beş kilo çekirdeksiz üzümünden damlaya damlaya bir litre rakı elde edildiği gösterilmiştir. Panayırda 72 içki pavyonunun olduğu ve bunların içerisinde Türk pavyonunun dikkat çektiği ifade edilmektedir. Panayırda arzu edenlere bir kadeh rakı da ikram edilmiştir. Bu şekilde Müskirat İnhisar İdaresi masraf yapmadan ilk defa uluslararası panayırda ürünlerini teşhir etme imkanı bulmuştur. Belçika'ya Türk malları ithal eden ve Türk pavyonunu yapan Belçikalı şirket on dört gün içinde 2.000 librelük bir rakı numune partisi için sipariş almış bu miktar Türk içkileri için iyi bir başlangıç sayılmıştır²⁵.

Uluslararası alanda düzenlenen sergi ve panayırlar sırasında çeşitli konu başlıklarında uluslararası kongreler de düzenlenmiştir. Bunun amacı bilimsel bilgiyi ve tecrübeyi yaymak, uluslararası alanda gelişme ve ilerlemeyi ve ülkeler arasında yardımlaşmayı sağlamak olmuştur. Türkiye'nin de bu alanda gelişme ve ilerlemesini sağlamak için sergi ve panayırları düzenleyen ülkeler bu kongrelere Türkiye'yi de davet etmişlerdir. Örneğin 19 Temmuz 1929 Belçika Milli İstiklalinin 100. Yılı ve Belçika idaresinin Kongo'da kuruluşunun 50. Senei devriyesi sebebiyle Brüksel, Anvers ve Liège şehirlerinde 1930 senesinde açılacak olan uluslararası sergi sırasında düzenlenecek konferanslar için Belçika Sefareti 3 Mayıs 1929'da Türkiye'yi davet etmiştir. Hariye Vekâleti bu konferanslar için görevlendirilecek kişilerin siyasi pasaport, harcırah ve yevmiyelerinin verilmesiyle ilgili kararın Eylül sonuna kadar vekâlete bildirilmesini istemiştir²⁶. Bu kongreler çeşitli iktisadi alanlarda bilgi üretmek ve paylaşmak için yapılmıştır.

²⁵ Necati, "Brüksel Panayırında Bayrağımız", **Cumhuriyet**, Yedinci Sene, No: 2516, 11 Mayıs 1931, s. 6.

²⁶ Türkiye'nin davet edildiği bu konferansların konu başlıkları şu şekildedir: Madin, Sanayi, Hadidiye (demir-çelik) ve Ameli İlmî Tabakatularz Kongresi, Madeni İnşaat Kongresi, Mekanik Kongresi, Dökmecilik Kongresi, Beton ve Betonarme Kongresi, Yol Kongresi, Kimyayı Safi ve Kimyayı Sımai Kongreleri, Teknik Tedrisat Kongresi, Ulumu İdariye Kongresi, Aktinoloji ve Fizikoterapi Kongresi, Sanayide Hıfzussıhha Kongresi, Emrazı Nisaiye ve Viladiye Kongresi, Beynelmîlel Şehirler Birliği Kongresi, Brüksel'e Ait Bir Taabet Günü, Safi ve Tatbikatlı İlmî Hikmet Kongresi, İlmî Musiki Kongresi Asri Hazir Musiki Kongresi, Dini Musiki Kongresi, Fenni İdarei Hayvanat Kongresi, Kır Vazâifi Nafiası Kongresi, Aile Terbiyesi Kongresi, Himayeî Etfal Kongresi, Tedrisatı Ziraiye Kongresi, Ağaç, Menazi ve Abidat Kongresi, Kunduracılık

b) Budapeşte Panayırı

Türkiye'nin iştirak ettiği diğer bir uluslararası panayır 1931'de düzenlenen Budapeşte panayıdır. Budapeşte panayırı uluslararası panayırlar içerisinde önemli bir yere sahiptir. Panayır her yıl Andraşyh Bulvarının sonunda Macarların harp kahramanları için inşa ettiği meçhul asker abidesi eklentisinde bulunan park ve çevresinde kurulmuştur. Çok sayıda ülkenin iştirak ettiği bu panayırdaki tarım araçları, traktörler, otomobiller, otobüs ve kamyonlar, ağır sanayi makineleri, motorlar, dinamolar, tribünler, çeşitli makineler, çeşitli mahsuller ve ürünler teşhir edilmiştir²⁷. Beynelmillel Budapeşte Panayırı, Paris ve Leipzig panayırlarından sonra Avrupa'da mevcut olan eşya numunelerini teşhir eden en eski panayırdır. Budapeşte panayırı 1930 yılında kuruluşunun 25. yılını kutlamıştır. Panayırın 500 bin kişi tarafından ziyaret edildiği, ziyaretçilerin yaklaşık yirmi bininin yabancılardan oluştuğu ki bunların içerisinde Türkiye'den gelen ziyaretçi sayısının oldukça fazla olduğu ifade edilmiştir²⁸.

Esasen Türkiye'nin Budapeşte panayırına katılması Macaristan'ın Ankara'da yapılan sergiye katılarak bir Macaristan Pavyonu oluşturmasının ardından gerçekleştirilmiştir. Macaristan'ın Ankara Sergisine iştiraki iki ülke arasında mevcut olan iktisadi ilişkileri geliştirmiştir. Bu kapsamda Türkiye 9-18 Mayıs 1931'de düzenlenen Beynelmillel Budapeşte Panayırına katılmaya karar vermiştir. Türkiye, Budapeşte sergisine, Ankara sergisi için Türkiye'de bulunan Macaristan Ticaret Bakanlığı müşaviri Mösyö Bela Besofski aracılığıyla davet edilmiştir. Bela Besofski'nin Cumhuriyet gazetesine verdiği demeçte, Budapeşte Beynelmillel Panayırına iştirak etmek için panayırdaki eşya teşhir edeceklere ve panayırı ziyaret etmek isteyenlere ulaşım ile ilgili bilgiler aktarmıştır.

Kongresi, Elbisecilik Kongresi, Berberler Kongresi, Patron Ressamlar Kongresi, Muaveneti Mütetekabile Federasyonu Kongresi, Nakliyat Mütעהhitleri Kongresi, Belçika Mimarlar Kongresi'dir. Bkz. **BCA**, 30.10.0.0./239.614.3, Tarih:19 Temmuz 1929.

²⁷ Süleyman Namık, "Peşte Sergisinde", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No: 2530, 25 Mayıs 1931, s. 4.

²⁸ "Budapeşte Panayırına İştirak Ediyoruz", **Cumhuriyet**, Yedinci Sene, No: 2407, 27 Ocak 1931, s. 3.

Buna göre Türkiye şimendiferleri ile Türkiye-Macaristan arasında bulunan memleketlere ait şimendiferlerde nakliyat ve seyahat ücretlerinde önemli oranda indirim sağlanacağını belirtmiştir. Şark şimendiferi İstanbul-Svilengrat hattı üzerinde, Bulgar ve Yugoslavya şimendiferleri Budapeşte Panayırına gidecek yolculara yüzde elli indirim yapacaktır. Panayıra gönderilecek ticaret eşyası iade edilirken yalnız bu belirtilen hatlardan değil, Bulgar şimendiferleri istisna olmak üzere Türk şimendiferleri tarafından da ücretsiz olarak nakledilecektir. Bundan ayrı olarak yalnız Macaristan'da satılan eşyanın gümrük resmi alınacaktır. Panayırı ziyaret edecek kişiler Macaristan hududunu vizesiz geçeceklerdir²⁹.

Türkiye, Peşte sergisine özenle hazırlanmış, sergiye iştirak eden tüccarların verdikleri mallar ve numuneler 14 Nisan 1931'de balyalara ve sandıklara konularak Peşte'ye gönderilmek üzere nakliyat şirketine teslim edilmiştir. Bu vesile ile Budapeşte Sergi Komiseri Daniş Bey şunları ifade etmiştir: “*Memleketimizin iştirak ettiği beynelmilel sergilerin, Peşte sergisi altıncısıdır. Bu sergiye daha zengin bir hamule ile gidiyoruz. Takriben bir milyon liraya yakın mal götürüyoruz. İntihap ettiğimiz eşyalar fevkalade nefistir. Bilhassa Malatya kayısıları, İzmir üzümleri cidden nefistir. Bunlar sergiyi ziyaret edenlere meccanen verilecektir. Bursa ipeklileri, hahlarımız, bilhassa Hereke mamulâtı döşemeler ve sair gibi eşyalar cidden çok nefis ve cazibedar eşyalardandır. Bu eşyalarla mühim muvaffakiyetler kazanacağımızdan eminim*”. Bu arada sergide Türk pavyonu inşaatına da kısa süre içinde başlanmıştır. Türk pavyonunun projesi Mimar Sedat Bey tarafından hazırlanmış olup Türk tarzı kübik bir usulde yapılmıştır. Tütünler muntazam ambalajlar içerisinde ziyaretçilere sunulmak için hazırlanmıştır. Bu noktada Milli İktisat Tasarruf Cemiyeti'nin de büyük bir fedakârlıkla çalıştığı ifade edilmelidir. Türk tüccarlar da bu sergiye büyük bir ilgi göstermiştir. 15-17 Nisan arasında Peşte'de Türk pavyonu düzenlenmeye başlamıştır³⁰.

²⁹ “Budapeşte Panayırına İştirak Ediyoruz”, s. 3.

³⁰ “Peşte Sergisi”, *Cumhuriyet*, Yedinci Sene, No:2493, 15 Nisan 1931, s. 1-4.

Türkiye, Budapeşte panayırına eksiklikleri olmakla birlikte iyi şartlarda katılmıştır. Pavyon özenli bir şekilde hazırlanmıştır. Sergi için üzüm, tütün, fındık gibi ihracat ürünlerinin tarladan başlayarak nakledilme anına kadar geçirmiş olduğu safhalar koleksiyon halinde gösterilmiştir. Sergide ayrıca İstanbul'un ve Türkiye'nin sergilenmeye değer bölgelerinden birer albüm oluşturulmuştur. Sergiyi gezecek olan ziyaretçiler için Türk ticaret ve sanayisi hakkında Macarca, Almanca ve Fransızca olarak hazırlanmış broşürler sunulmuştur. Sergide, Hükümet adına Sergi Komiseri Daniş Bey ve Milli İktisat Cemiyeti Muamelat Müdürü Vedat Nedim Beyler bulunmuştur³¹. Türk pavyonu serginin büyük kapısının girişinde, sağ tarafında kurulmuştur. Türk pavyonunu ziyaret eden her ülkeden ziyaretçiye lokum, sigara ve diğer ürünlerden ikram edilmiştir. Gazete haberlerinden anlaşıldığı üzere pavyon büyük rağbet görmüş ve kalabalık bir ziyaretçi akınına uğramıştır. Cumhuriyet gazetesinden Süleyman Namık Bey'in verdiği bilgiye göre pavyonun ortasına Gazi Mustafa Kemal'in bir büstü yerleştirilmiştir. Pavyonun kapısına ve kubbesinin iç tarafına Macar ve Türk kardeşliğini temsil eden ibareler yazılmıştır. İçeride sol cephede Kütahya çinilerinden bir şömine yapılmış, diğer bir köşeye ise Tütün İhbarının sigara standı kurulmuştur. Muhtelif yerlerde Sivas seccadeleri ve halıları, ipek kumaşlar ve lokum gibi çok sayıda Türk mahsulleri ve ürünleri teşhir edilmiştir. Pavyonun en kuvvetli cephesi propaganda kısmı olmuştur. Türkiye hakkında kısa ancak oldukça önemli bilgiler ihtiva eden ve Gazi Mustafa Kemal'in bir resmi bulunan Macarca bir kitapçık hazırlanmıştır. Ayrıca üzüm, fındık, incir, pamuk, zeytinyağı ve sair gibi Türkiye'nin önemli mahsullerine dair ayrı ayrı Macarca, Almanca, Fransızca ve İngilizce basılmış olan risaleler gelenlere dağıtılmıştır. Propaganda hususunda Zaro Ağa'dan dahi istifade edilmiştir. Zaro Ağa'yı iki Amerikan kadınıyla yan yana gösteren bir kartpostalın arkasına çeşitli lisanlarla "*Eğer Zaro Ağa gibi*

³¹ "Peşte Sergisi Memleket Nasıl Temsil Edilecek?", **Cumhuriyet**, Yedinci Sene, No: 2482, 4 Nisan 1931, s. 2.

150 sene yaşam istersen Türk inciri yemelisin” ibaresi yazılmıştır. Bu ibare Türk üzümü, fındığı, tütününü için de tekrarlanmıştır³².

Sergide sadece Türkiye'nin ihracat malları değil aynı zamanda Türkiye'nin yeni yüzü de tanıtılmıştır. Türkiye'nin imparatorluk dönemine ait resimleri ile yeni imajını tasvir eden resimler teşhir edilmiştir. Bir başka ifadeyle iki Türkiye yan yana konularak İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye'si arasındaki farklar ve değişim yansıtılmaya çalışılmıştır. Mesela bir sultanın biat merasimini gösteren resmin yanında Gazi'nin traktör üzerindeki fotoğrafları, fesli ve sırmalı ihtiyar bir sadrazamın yanında beygiri ile engelleri atlayan İsmet Paşa'nın resmi, feraceli ve çarşafly bir hanım grubuna mukabil Türk kızlarının kayak yarışları ve kır koşularındaki spor faaliyetleri iki devir arasındaki farkları ortaya koymaya çalışan bir çabanın tezahürleridir. Panayırda feraceli bir hanımın yanında 1931 güzellik kraliçesi Naşide Hanım'ın resminin konulması da oldukça dikkat çekicidir.³³ İnkılaplar, Türkiye'nin önceki ve sonraki durumunu gösteren karşılaştırmalı bir albüm de sunulmuştur. Böylece Türk pavyonunu gezenler Türk inkılabının ruh ve manasını yakından inceleme imkânına sahip olmuşlardır³⁴.

Süleyman Namık Bey Budapeşte Sergisinde Türkiye'nin zayıf tarafını da ele almıştır. Buna göre Türkiye beynelmilel bir sergiye ilk defa iştirak ettiği için bu sahada biraz tecrübesizdir. Türkiye edindiği bu tecrübeden istifade ederek eksikliklerini ve hatalarını düzeltmelidir. Türkiye bu sergi için çok masraf etmiş olmasına rağmen pavyon yeterli düzeyde değildir. Bunun yanında yerli mamulat ve mahsulat pek zayıf kalmış kısmen de hiç teşhir edilmemiştir. Bunun temel sebebi henüz yerli müesseselerin bu sergilerin önemini kavrayamamış olmasıdır. Panayırda Türkiye'de çalışan yabancı bir kuruluş, gösterişli teneke kutular içinde zeytinyağlarının teşhirinde oldukça başarılı olmuştur. Özellikle İzmirliilerin kendi bölgelerine ait ürünlerin satışı için

³² Süleyman Namık, a.g.m., s. 4.

³³ Süleyman Namık, a.g.m., s. 4.

³⁴ “Peşte Sergisi Memleket Nasıl Temsil Edilecek?”, s. 2.

bu büyük fırsattan layıkıyla istifade edememiş oldukları da dile getirilmiştir. Süleyman Namık, her şeyi devletten bekleme zamanının çoktan geçtiğini, bu sergilerden fertler ve fertlerden oluşan cemiyetlerin daha büyük faydalar sağlayacağını belirtmiştir. Sergide ufak kese kağıtlar içinde satılan altıncı, yedinci sınıf bozuk ve kurtlu incirlerin İzmir'in incirleri için bir şöhret kazandırmadığı, bunda sergi idaresinin önemli bir kabahati olduğu, iyi cins incir bulamamaları durumunda kötülerini götürüp satmanın bir anlamı olmadığını dile getirmiştir. Süleyman Namık, Türk pavyonunun iç ve dış cephe boyaları da eleştirmiştir. Pavyonun çivit mavisi, tuğla kırmızısı ve siyah renklerle boyandığı bunun da çok garip bir manzara oluşturduğu, yeşillikler arasında bulunan Türk pavyonunun kırmızı, beyaz gibi milli renklerle boyanabileceği ve bunların arasına ay yıldız konularak daha cazip hale getirilebileceği ve böylece daha orijinal bir ahenk yaratılacağını dile getirmiştir³⁵.

Türkiye 1932'de Viyana Sergisinden hemen sonra başlayan Budapeşte Sergisine de katılmayı planlamıştır. Viyana Sergisine gönderilen Türk mallarının Budapeşte'de 7-16 Mayıs tarihleri arasında yapılacak sergide de teşhir edilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür. Keza Türkiye'den Budapeşte Sergisini gezmek isteyenler için uygun tarifeler içeren seyahatler planlanmıştır. Budapeşte'de İbus, İstanbul'da ise Natta Seyahat Acentaları bu seyahatleri organize etmişlerdir. Sergiye iştirak eden tüccarlara Macaristan hükümeti tarafından her türlü kolaylık gösterilmiştir³⁶. Keza Peşte'de Mayıs 1933 yılında yapılması planlanan panayır ve sergiye Türkiye Turing Kulübü aracılığıyla katılım sağlamıştır. Burada Türkiye Turing Kulübü için bir pavyon tahsis edilmiştir. Peşte Sergisinin Türkiye muhabirliği de Turing Kulübüne verilmiştir³⁷.

³⁵ Süleyman Namık, a.g.m., s. 4.

³⁶ "Viyana ve Peşte Sergileri", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2831, 24 Mart 1932, s. 1-2.

³⁷ "Peşte Sergisi", **Cumhuriyet**, Dokuzuncu Sene, No:3113, 9 Kanunusani 1933, s. 6.

c) Leipzig Sergisi

Leipzig sergisi Türkiye'nin faaliyette bulunduğu ve önemli başarılar elde ettiği bir diğer sergidir. Türkiye 1932 Leipzig Sergisine Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin düzenlediği faaliyetle katılmıştır. Bu sergi Türk ihracat maddelerinin dünyaya tanıtılması açısından başarılı olmuştur. Leipzig Sergisinde Türk pavyonu Ring-Messhaus adı verilen sergi sarayının en önemli köşelerinden birisine kurulmuştur. Almanlar ve Avrupa'nın diğer devletlerine mensup kişiler Türk pavyonunun bir şark pazarı şeklinde olacağını tasavvur ederken pavyon Berlin'deki Reimann Güzel Sanatlar Akademisi Muallimlerinden Türk vatandaşı Kenan Bey tarafından hazırlanan proje çerçevesinde yapılmış ve düzenlenmiştir. Cumhuriyet gazetesi yazarı Zeki Doğanoglu'nun ifadesine göre Türk pavyonunun modern teşhir tarzı bütün ziyaretçileri hayrete düşürmüştür. Uzun yıllardır Leipzig Sergisine katılan tecrübeli kişiler Türk pavyonunun teşhir tarzını örnek göstermişlerdir³⁸.

Öte yandan Türkiye, Türk mallarının propagandasını yapmak için sergi açılışından evvel Leipzig'deki Alman ve diğer yabancı matbuatın temsilcilerine ve tanınmış kişilere pavyonda bir çay ziyafeti düzenlemiştir. Katılımcılara Türk likörü, Türk sigarası, üzüm, incir gibi ürünler ikram edilmiştir. Ziyarete hazır bulunan matbuat erkânı Türk pavyonu ve Türk malları hakkında gazetelerine birçok makale yazmışlar ve Türk mallarının propagandasını yapmışlardır. Sergi açılışından sonra Türk pavyonu büyük rağbet görmüş, her gün yaklaşık on bin ziyaretçi pavyonu ziyaret etmiştir. Türk pavyonunu ziyaret edenlere 10 bin sigara, 10 bin paket üzüm, ve 10 bin paket incir dağıtılmıştır. Ziyaretçiler bu malların Leipzig'deki hangi mağazalarda tedarik edilebileceğini sormuşlardır. Ancak öyle anlaşılıyor ki Leipzig'de sadece bir mağazada İzmir inciri satıldığı, çoğu mağazada daha ziyade Kalamata, İspanyol ve İtalyan incirlerinin yer aldığı anlaşılmıştır³⁹.

³⁸ Zeki Doğanoglu, "Laipzig'den Milano'ya", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2847, 9 Nisan 1932, s. 1-2.

³⁹ Zeki Doğanoglu, "Laipzig'den Milano'ya", s. 1-2.

Leipzig Belediye Başkanı ve Almanya'nın Fiyatlar Komiseri Dr. Gördeler tarafından belediye salonlarında tanınmış kişiler adına verilen bir ziyafete Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa, Ticaret Mümessili Dr. Necdet Bey ve Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti temsilcisi Dr. Vedat Nedim Bey katılmışlardır. Belediye Başkanı yaptığı konuşmada Türkiye ve Türk pavyonundan özellikle bahsetmiştir. Buna müteakip üç yüzü aşkın gazeteciye bir ziyafet verilmiş ve bu ziyafette Sergi Reisi, Belediye Başkanı, Uluslararası Basın Temsilciliğinin ardından yabancı olarak sadece Türk temsilcisine söz verilmiştir. Sergide Türk pavyonunu yakından takip eden firma temsilcileri ile ticari iletişim sağlanmış, Türkiye'deki tüccarlarla bağlantı kurulması için adresler verilmiştir. Türk pavyonunda teşhir olunan halılar özel bir ilgi görmüştür. Türk pavyonundaki Gazi büstü, eski ve modern Türkiye'yi karşılaştırmalı bir tarzda gösteren fotoğraflar ziyaretçiler üzerinde oldukça ilgi uyandırmıştır. Sergiden elde edilen izlenimlerde Avrupalıların yeni Türkiye'yi tanımadıkları, fotoğrafların üzerinde fessiz, haremiz ve sultansız Türkiye levhalarını okuyanlar Türkiye'nin sosyal durumu hakkında kapsamlı bir bilgi almak durumunda kalmışlardır. Alman gazeteleri bu konuda ilginç yazılar yazarak Türklerin sergilerinde yalnız ihracat mallarını değil aynı zamanda akıllara hayret veren sosyal inkılaplarını da en etkili biçimde tanıttıklarını ifade etmişlerdir⁴⁰.

Bütün Alman ve yabancı matbuat Türkiye'nin Leipzig sergisine iştirakini bir haber olarak yazmıştır. Leipzig'de çıkan gazeteler Türkiye'nin ihraç mallarının teşhir tarzındaki etkileyici sunumu takdir etmiş ve sütunlarında şu ifadelere yer vermişlerdir: “*Türk sergisini gezen bir ziyaretçinin artık Türk üzümünü, Türk incirini, Türk zeytinyağını, Türk tütününü, Türk fındığını unutmama imkan yoktur. Türk üzümlerinin üzerine asılı bulunan propaganda levhasındaki şu satırları unutmamanın imkanı var mıdır? Taktir edilmiş güneş-İzmir üzümü-vitamin incisi. Türkler fındıklarını propaganda için şu ifadeyi kullanmışlardır: Türk fındığı yiyen çok yaşar.*

⁴⁰ Zeki Doğanoglu, “Laipzig'den Milano'ya”, s. 1-2.

Dünyanın en ihtiyar adamı Zaro Ağa böyleydi! Türk halılarını gösteren levhanın üzerinde ise “Türk halısı alan tasarruf eder” yazılmıştır. Haberin devamında eski Türkiye ile yeni Türkiye arasındaki farkları mukayeseli fotoğraflarla gösteren gazete köşesinde ise “her Batılının kafasındaki köhne akideleri ve bayat kanaatleri kökünden koparıp atmak” gerektiği ifade edilmiştir. Düseldorf’ta çıkan bir gazetede ise Türkiye’nin yalnız mal değil aynı zamanda bir fikir de teşhir ettiği vurgulanmıştır. Dış ticaretin oldukça güçleştiği bu dönemde Türk-Alman pazarının geliştirilmesi için Laipzig Sergisinin bir kazanç olduğu vurgulanmıştır⁴¹.

Laipzig Sergisinin Türkiye açısından başarılı geçtiği söylenebilir. Zira Türkiye bu sergiye ilk defa iştirak etmesine rağmen ihracat maddelerini etkili bir şekilde tanıtmıştır. Ancak yalnız ihracat maddeleri değil aynı zamanda Batının henüz hiç tanımadığı ve anlamadığı yeni Türkiye’yi tanıtmak için önemli bir propaganda fırsatı olmuştur. Bu serginin ardından Türkiye burada sergilediği ürünlerden oluşan numunelerle Milano Sergisine katılmıştır⁴². Türkiye ilerleyen yıllarda da sergiye iştirak etmiş, sergiyle ilgili gazetelerde tüccarları bilgilendirecek ilanlar verilmiştir. Mesela Cumhuriyet’in 1 Şubat 1936 tarihli nüshasında yer alan bir ilanda her yıl ilkbahar ve sonbaharda açılan Leipzig Beynelmillel Numune Panayırının 1-9 Mart tarihleri arasında gerçekleştirileceği duyurulmuş, panayır idaresi İstanbul Ticaret Odası aracılığıyla sanayicileri bu panayıra iştirak için davet etmiştir⁴³.

d) Milano Sergisi

Milano Sergisi, Avrupa’nın önemli sergilerinden birisidir. Sergi meydanı Milano şehrinin batusında, doksan bin metrelik bir alanda bir milyon nüfusu barındırabilecek nitelikte yapılmıştır. Türkiye, İtalya ile arasındaki ticari münasebetleri geliştirmek için Milano Sergisine

⁴¹ Zeki Doğanoglu, “Laipzig’de Türkiye”, **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2826, 19 Mart 1932, s. 1-2.

⁴² Zeki Doğanoglu, “Laipzig’de Türkiye”, s. 1-2; Zeki Doğanoglu, “Laipzig’den Milano’ya”, s. 1-2.

⁴³ “Laipzig Panayırına Çağırıldık”, **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 4209, 1 Şubat 1936, s. 5.

resmi olarak katılmayı uygun görmüştür⁴⁴. Türkiye İhracat Ofisi ile İstanbul'daki İtalyan Ticaret Odası arasında yapılan müzakereler neticesinde Türkiye'nin Milano'da açılacak on üçüncü sergiye resmen iştirak etmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin ilk defa iştirak ettiği bu sergiye katılan ülke sayısı otuzu bulmaktadır. Bunlar arasında Belçika, Çekoslovakya, Mısır, Finlandiya, Fransa, Almanya, Hindistan, İngiltere, Yugoslavya, Felemenk, Lehistan, Kuzey Afrika, İsviçre, Macaristan ve Sovyetler Birliği bulunmaktadır⁴⁵. Ticaret Umum Müdürü Naki Bey, Milano sergisine hangi şartlarda iştirak edileceğine ilişkin açıklamalarda bulunmuş ve Leipzig Sergisindeki numunelere ilaveler yapılarak Milano Sergisine de iştirak edileceğini bildirmiştir. Burada sergi için yüz yirmi metrelik hususi bir pavyon tesisi planlanmıştır. Sergi için Turing Kulübü turizmle ilgili teşhiri temin etmiştir. Tütün İnhisarı İdaresi tarafından da koleksiyonlar teşhir edilmiştir. Sergiyi ziyaret edenlere Türkiye'nin ürünlerinden hediyeler verilmesi planlanmıştır⁴⁶.

12 Nisan 1932'de açılan ve on üçüncüsü düzenlenen Beynelmillel Milano Numune Sergisinde bulunan Türk pavyonu Juls Sezar cadde-sine yakın Margi Eyaleti tarafından inşa olunan müstakil bir bina içerisinde yer almıştır⁴⁷.

Türkiye'nin Milano Sergisinde oluşturduğu pavyonun oldukça beğenildiği dönemin gazetelerinde ifade edilmektedir. Örneğin Cumhuriyet'in 1 Mayıs 1932 tarihli nüshasında Zeki Doğanoğlu tarafından kaleme alınan "*İtalya Kralının Ziyareti*" başlıklı yazıda kralın Milano sergisinde Türk pavyonunu çok beğendiği dile getirilmiştir. Habere göre, Türk pavyonunun sergi idaresine takdim edilmesi 18 Nisan

⁴⁴ Zeki Doğanoğlu, "Milano'da Türkiye", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2857, 22 Nisan 1932, s. 1, 3; "Milano Sergisine de İştirak Ediyoruz", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2831, 24 Mart 1932, s. 2.

⁴⁵ "Türkiye ve Milano Sergisi", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2833, 26 Mart 1932, s. 3; Zeki Doğanoğlu, "Milano'da Türkiye", s. 1, 3.

⁴⁶ "Milano Sergisi", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2835, 28 Mart 1932, s. 2.

⁴⁷ Zeki Doğanoğlu, "Milano'da Türkiye", s. 1, 3.

1932 saat sabah 10.30'da parlak bir şekilde yapılmıştır. Merasimde Milano Valisi M.Farorocari, Belediye Başkanı Visconti di Madorni, ordu ve fırka kumandanları, sergiyi düzenleyenlerden M.Puricelli ile Milano'daki üst düzey kişiler ve gazete temsilcileri hazır bulunmuşlardır. Türk pavyonu reisi ve Ticaret Umum Müdürü Naki Bey, heyete Türk malları hakkında bilgi vermiştir. Öte yandan Beynelmîlel Otomobil Yollar Kongresi sebebiyle Milano'da bulunan Balkan Turizm Federasyonu Reisi Kocaeli Mebusu Reşit Saffet (Atabinen) Bey de Türkiye'deki turizme dair bilgiler vermiştir. Heyet, Türk pavyonunda bulunan büfede Vermout d'Honeurdan, sigaralardan, yemişlerden ve selofan kağıtlar içinde sunulan kehribar renkli üzümlerden oldukça memnun kalmışlardır. Milano'da yayınlanan hemen hemen bütün gazeteler ki bunlar arasında Popolo d'Italia, Koriyera Della Sera, Ambrosia Sera ve Sekolo gazeteleri Türkiye pavyonundan ve modern Türkiye'den sıklıkla bahsetmişlerdir. Gazete muharrirleri hemen her gün Türk pavyonunu ziyaret ederek Ticaret Umum Müdürü Naki Bey'den Türkiye'nin zirai, sanayi, iktisadi ve sosyal durumu hakkında bilgi almışlardır. Gazeteler, Türk pavyonunu düzenleyen heyete, takdim merasimine, Türk pavyonunun modern teşhir tarzına, Türk mallarının kıymetine ve güzelliğine övgüler yağdırmışlardır. Türk pavyonu ziyaretçiler tarafından da ilgiyle karşılanmış, sergi hafta içi ortalama on bin kişi tarafından ziyaret edilirken hafta sonları bu sayı otuz beş bini geçmiştir. Türk pavyonunun Pazar günü insan seline maruz kaldığı, pavyonu ziyaret edenlerin büyük bir bölümünün Türk sigarası, üzüm ve incirini Milano'dan nerelerden tedarik edebileceklerini sordukları bildirilmektedir⁴⁸. Türk panayırında üzüm, incir, zeytin yağı, tütün, halı başlıca ürünler arasında yer almıştır. Afişler Milano Sanayii Nefise Akademisine yaptırılmıştır. Ürünleri tanıtan İtalyanca broşürler ziyaretçilere sunulmuştur. Milano sergisinde sığla yağı satı-

⁴⁸ Zeki Doğanoğlu, "Milano'da Türkiye", s. 1, 3; Zeki Doğanoğlu, "İtalya Kralının Ziyareti", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No: 2866, 1 Mayıs 1932, s. 1, 6.

şında büyük gelişme kaydedilmiştir, bin kilo sıgla yağı siparişi verilmiştir. Keza İtalya'daki önemli deri ve eldiven fabrikaları büyük miktarda ham deri satın almak istediklerini bildirmişlerdir⁴⁹.

Türk pavyonunu 30 Nisan'da İtalya Kralı III. Vittorio Emanuel ve maiyetinde bulunan yaverleri Jeneral Ansiniori di Beinzzo, Jeneral Martini, Milano Valisi, Belediye Başkanı ve sergi reisleri ziyaret etmiştir. Bu ziyaret nedeniyle Türk pavyonunun merdivenleri Türk halılarıyla donatılmıştır. Ticaret Umum Müdürü Naki Bey krala teşhir hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Kral, Türk pavyonunda bulunan her ürünü dikkatle incelemiş, incirlerden bahsederek, incirleri eskiye nazaran daha ilerlemiş gördüğünü ifade etmiştir. Türk mallarının kıymet ve güzelliğini, işleme tarzını ve ambalajlarını takdir etmiştir. Pav-yonda bulunan halıları, Hereke Fabrikası işlerini ve sabunları övmüştür. Kral, Türk sabunlarının göz yakmadığını da dile getirmiştir⁵⁰. Milano sergi reisi ve Milano'nun varlıklı kişilerinden olan Sinyor Uiero Puricelli, Türk heyeti şerefine bir yemek vermiştir. Bu ziyafette Ticaret Umum Müdürü Naki Bey, Milano Konsolosu Münir Pertev Bey, İtalya Nafia Bakanı Sinyor Araldo di Crollanza ve birçok kişi bulunmuştur⁵¹.

Öyle anlaşılıyor ki, 1932 Beynelmîlel Milano Numune Panayırı Türk mallarının tanıtımı açısından verimli geçmiştir. Zira panayır sırasında Türk mallarından külliyetli miktarda sipariş alındığı ifade edilmektedir. Türk mallarını satın almak için sergide yer alan büroya bir hafta içinde yüzü aşkın ihracatçı müracaat etmiştir⁵². Paris ve Milano sergilerini düzenledikten sonra Türkiye'ye gelen Ticaret Umum Müdürü Naki Bey, Cumhuriyet'e verdiği beyanatta şunları belirtmiştir: “*Paris ve Milano’da Türk pavyonunu yüz binlerce kişi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerden sonra birkaç yüz talep karşısında kalındı. Müracaatlar üzüm, in-*

⁴⁹ Zeki Doğanoğlu, “Milano’da Türkiye”, s. 1, 3.

⁵⁰ Zeki Doğanoğlu, “İtalya Kralının Ziyareti”, s. 1, 6.

⁵¹ Zeki Doğanoğlu, “Milano’da Türkiye”, s. 1, 3.

⁵² Zeki Doğanoğlu, “İtalya Kralının Ziyareti”, s. 1, 6.

cir, fındık, zeytinyağı, orman mahsulatı, deri, meyan kökü, yaprağı gibi maddelere aittir. Toptan müracaat edenler olduğu gibi perakende olarak da talepler binlere baliğ oldu. Şayet perakende bir satış mağazamız olsaydı çok iş yapardık. Paris'te tütün satışımız iyi olmuştur. İnhisar idaresinin satış şubesindeki bütün mallar kamilen satılmıştır. Avrupa, memleketimizi bir tütün mahsulat memleketi olarak tanımış bulunmaktadır. Hablaramıza da talepler çıkmıştır. Bilhassa Hereke hablları sair habllara nazaran mühim bir üstünlük göstermiştir. Pek kısa bir zamanda bu sergilerin feyizli neticelerini göreceğiz”⁵³.

1932 Milano sergisinin verimli geçtiğine dair diğer bir gazete haberinde ise Milano sergisinin çeşitli devletlere mensup 1.930.000 kişi tarafından ziyaret edildiği ifade edilmiştir. Bu sayının bir önceki yıldan fazla olduğu, sergide mallarını teşhir eden ticaret erbabının 4.554'e ulaştığı bildirilmiştir⁵⁴.

12 Nisan 1932'de Milano'da gerçekleştirilen panayır sırasında aynı zamanda bir kongre de düzenlenmiştir. 18 Nisan 1932'de Milano'da açılan “*Otomobil Yolları Kongresine*” Balkan Turizm Federasyonu Reisi Reşit Saffet Bey iştirak etmiştir. Saffet Bey, kongrede İstanbul-Londra yolunun Balkanlara ait kısımlarına ve bunların inşası için gerekli olan sermayenin bulunmasına dair beyanatta bulunmuştur. Reşit Saffet Bey, uluslararası ihtiyaçlar için yapılacak uluslararası yolların uluslararası vasıtalarla temin edilmesi gerektiğini ileri sürmüş ve bu görüş kongre üyeleri tarafından da kabul edilmiştir⁵⁵.

Türkiye, İtalya ve Fransa ile olan ihracatını geliştirmeyi amaçladığı için Paris ve Milano'da açılacak sergilerle ilgili firmaları ve tüccarları haberdar etmiştir. Mesela 20 Mart 1933 tarihli ilanda 12-17 Nisan 1933 tarihleri arasında açılacak Milano Beynelmül Numunelikler Sergisi için bilgi verildikten sonra İtalya içinde altı kez seyahat için yüzde elli indirim kazanılacağı, bu indirimden faydalanmak için İtalya

⁵³ “İktisadi Mehafilde: Paris ve Milano'da Türk İhracat Eşyası Talep Ediliyor”, **Cumhuriyet**, Dokuzuncu Sene, No:2896, 31 Mayıs 1932, s. 2.

⁵⁴ “Milano Sergisi Kapandı”, **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No: 2865, 30 Nisan 1932, s. 3; “Milano Sergisini Gezenler”, **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2871, 6 Mayıs 1932, s. 5.

⁵⁵ Zeki Doğanoglu, “İtalya Kralının Ziyareti”, s. 1, 6.

Konsoloslughuna, İtalyan Ticaret Odalarına, beynelmilel seyahat acen-telerine müracaat edilebileceği bildirilmiştir⁵⁶. Keza 12-17 Nisan 1933 yılında yapılacak olan on dördüncü Milano Numuneler Sergisi için verilen ilanda sergiye iştirak için başvurulacak yerler ifade edilmiştir⁵⁷. Bir diğ er ilanda ise Milano sergisine iştirak edecek olan tüccarların 25 Mart'ta vapurla hareket edecekleri, numunelerin de bugüne kadar gönderileceği, Türkiye için 100 metrelik müstakil bir pavyon ayrıldığı, Tütün ve Müskirat İnhisarları, İş ve Sanayi Kredi Bankası, Zingal Or-manları Türk Anonim Şirketi gibi önemli kuruluşların sergiye iştirak edeceği duyurulmuştur⁵⁸. Milano'da 1933 yılında başka bir sergi daha açılmıştır. Bu sergi 10 Mayıs'tan başlayarak Eylül ayının sonuna kadar devam eden Beynelmielel Güzel Sanatlar, Mimari ve Tefrişat Ser-gisi'dir. İtalya hükümeti söz konusu sergiye iştirak edenlere İtalya da-hilindeki bütün nakil vasıtalarında yarı yarıya indirim yapacağını du-yurmuştur⁵⁹.

Türkiye 1939'da 12-27 Nisan 1939 tarihleri arasında açılacak olan Milano Sergisine de iştirak etme kararı almıştır. Buradaki Türk Pav-yonuna memur olarak İktisat Vekâleti Türkofis Reisliği müşavirliğin-den Mazlum Ataman görevlendirilmiştir. Türkofis raportörlerinden Hakkı Arman ve Hüsnü Sabuncuoğlu da görevliler arasındadır. Mi-lano Sergisi için görevlendirilen memurlardan Mazlum Ataman ve Hakkı Arman'a masraflarına karşılık olarak 900, Hüsnü Sabuncu-oğlu'na ise 700 lira verilmesi kararlaştırılmıştır. Sabuncuoğlu'nun 700 lirasının Türkiye-İtalya kliringi B hesabından ödenmesi, kliring işleri-nin aksaması halinde işlerin gecikmemesi ve acil ihtiyaçların karşılan-ması için 1939 döviz cetvellerinin kongre, konferans ve sergilere işti-rak faslı olarak İktisat Vekâleti adına ayrılmış tahsisattan her birine ayrıca yüzer liralık serbest döviz verilmesi İcra Vekilleri Heyeti'nin

⁵⁶ "Milano Beynelmielel Numunelikler Sergisi", **Cumhuriyet**, Dokuzuncu Sene, No:3186, 20 Mart 1933, s. 8.

⁵⁷ "14 üncü Milano Numunelikler Sergisi", **Cumhuriyet**, Dokuzuncu Sene, No:3134, 26 Kanunusani 1933, s. 7.

⁵⁸ "Milano Sergisi", **Cumhuriyet**, Dokuzuncu Sene, No: 3181, 15 Mart 1933, s. 6.

⁵⁹ "Milano Sergisi", **Cumhuriyet**, Dokuzuncu Sene, No: 3248, 24 Mayıs 1933, s. 6.

20.03.1939 tarihli toplantısında karara bağlanmıştır. Görevlilere diplomatik pasaport da verilmiştir⁶⁰.

Türkiye 1940 yılında da Milano Beynelmîlel Panayırına katılmıştır. Türkiye, Milano ve Budapeşte beynelmîlel panayırına resmen iştirak kararı alındıktan sonra Milano’da teşkil edilecek pavyon reisliğine Ticaret Vekâleti Standardizasyon Müdürü olup Dış Ticaret Dairesi Reis Muavinliği görevini üstlenen Faruk Sünter atanmıştır. Pavyon komiserliğine Dış Ticaret Dairesi Sergi ve Panayırlar Servisi Müşaviri Mazlum Ataman, yardımcılığa Dış Ticaret Dairesi Maddeler Seksiyonu Raportörlerinden Hilmi Öztarhan görevlendirilmiştir. Budapeşte Beynelmîlel Panayırı Pavyon Reisliğine Dış Ticaret Dairesi Reisi Muavinlerinden Celâl Yerman, komiserliğine Maddeler Seksiyonu Raportörlerinden Sedat Ezdinli, yardımcılığa Sergi ve Panayırlar Servisi Raportörlerinden Hüsnü Sabuncuoğlu ve her iki panayırdaki pavyonların dekorasyon işlerine Sergi ve Panayırlar Servisi Raportörlerinden Hakkı Arman’ın görevlendirilmeleri İcra Vekilleri Heyetinin 30 Mart 1940 tarihli toplantılarında kabul edilmiştir. Görevlilere verilecek ödenek 1940 yılı döviz cetvellerinde “*Kongre, konferans ve sergilere iştirak*” faslına konulan tahsisattan verilecektir. Bu kapsamda görevli memurların masraflarını karşılamak için toplam 1150 liralık serbest döviz verilmesi kararlaştırılmıştır⁶¹. Görevlilerden Faruk Sünter ile Hakkı Arman’a yol masrafı ve yevmiye olarak 250’şer, Mazlum Ataman ile Celâl Yerman’a 200’er, Hilmi Öztarhan ile Sedat Ezdinli ve Hüsnü Sabuncuoğlu’na 150’şer liralık serbest döviz verilmiştir⁶². Panayıra katılacak isimler belli olduktan sonra panayırlar sahasında Türk pavyonunun inşası, panayır alanında yapılması zorunlu hazırlık-

⁶⁰ BCA, 30.18.01.02 /86.24.16, Tarih: 20.03.1939.

⁶¹ BCA, 30.18.01.02/90.29.17, Tarih: 30 Mart 1940.

⁶² BCA, 30.18.01.02/90.29.17, Tarih: 15 Mart 1940, 19 Mart 1940.

ların zamanında tamamlanması için görevli memurların ivedilikle hareket etmeleri Ticaret Vekâleti tarafından istenmiştir⁶³. Türkiye, Milano 1940 Panayırında da görkemli bir pavyon oluşturmuştur⁶⁴.

e) Bari Sergisi

Türkiye'nin iştirak ettiği diğer bir sergi ise İtalya'nın Bari kentinde yapılan sergidir. Bari sergisinin yıllar içerisinde önemi ve başarısı artmıştır. Türkiye 5-21 Eylül 1931 tarihleri arasında bu sergide aktif olarak bulunmuştur. 1931 yılı Bari Sergisine Türkiye dışında Romanya, Çekoslovakya, Mısır, Yunanistan, Bulgaristan gibi devletler de katılmıştır. Bari Sergisinde yer alan Türk pavyonunda halı dokuyan bir Türk kızı ve tezgâh sergilenmiştir. Dönemin başında Türk halılarının büyük beğeni kazandığı dile getirilmiştir⁶⁵. Bari şehrinde düzenlenen şark panayırının açılması münasebetiyle İsmet Paşa ve Panayır Reisi M. Larocco arasında yazışmalar gerçekleşmiştir. Larocco'nun İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta Türk pavyonunda gördüğü düzenden dolayı kendisini tebrik etmiştir. Türk pavyonunun kral ve kraliçe tarafından da çok beğenildiğini dile getirerek dost milletlerin iktisadi gelişmesine dair iyi temennilerini bildirmiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa gönderdiği cevabi telgrafta, Türk pavyonu hakkında dile getirilen nazik düşünce ve duygulardan dolayı samimi teşekkürlerini bildirmiş, mühim ve görülmeye değer Bari Panayırını düzenleyenleri tebrik etmiştir⁶⁶. Türkiye 1932 yılındaki Bari Panayırını da iştirak etmiştir. Bu kapsamda Milano ve Paris Sergisine gönderilmiş olan eşya ve tabloların Bari Sergisinde de teşhir edilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁷.

1931 yılında düzenlenen Bari Panayırına iştirak sonrasında panayıra gönderilen eşyaların tesliminde sıkıntılar yaşandığı da anlaşılmak-

⁶³ BCA, 30.18.01.02/90.29.17, Tarih: 15 Mart 1940, 19 Mart 1940.

⁶⁴ Erol Evcin, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Turizm ve Propaganda", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVI/33, (Güz 2016), s. 426.

⁶⁵ "Bari Sergisi", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No: 2649, 21 Eylül 1931, s. 1, 3.

⁶⁶ "Bari Panayırını ve İsmet Paşa'yı Tebrik", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No: 2648, 20 Eylül 1931, s. 3.

⁶⁷ "Bari Panayırını", **Cumhuriyet**, Dokuzuncu Sene, No:2967, 10 Ağustos 1932, s. 4.

tadır. Örneğin Kadınlar Esirgeme Derneğinden Bari Panayırına gönderilen eşyaların Sanayi Birliği ile İstanbul Gümrük İdaresi arasında çıkan ihtilaf nedeniyle yerine ulaştırılamadığı anlaşılmaktadır. Sanayi Birliği, Eylül ayında Bari Panayırına milli mamulat göndermiş ve burada Türk pavyonu yapılmıştır. Sergi bittikten sonra bu pavyondan geri gelen eşyalar yerlerine gönderilirken Kadınlar Esirgeme Derneğine ait eşya uzun süre gümrük idaresi tarafından birliğe verilmemiştir. Gümrük bu eşyayı yabancı mal addederek gümrük resmi ve muamele vergisi istemiştir. Sanayi Birliği bu malların Türk kadınlarına ait olduğunu ve pavyonda teşhir edildiğini Türk konsolosluğundan aldığı belgelerle ispat etmiş ise de İstanbul gümrüğü durumu kabul etmemiştir. Bu durum uzun süre çözüme ulaştırılamamıştır. Yetim çocuklara ait bu malların idari bir muamele yüzünden aylarca rutubetli yerlerde kalması eşyanın zarar görmesine neden olmuştur. Ayrıca Sanayi Birliği, Kadınlar Esirgeme Derneği'ne mahcup düşmüştür⁶⁸.

f) Roma Beynelmilel Sergisi

Türkiye, Roma'da açılan uluslararası sergi ve panayırlara da özel bir ilgi göstermiştir. Örneğin 21 Nisan 1942 yılında yapılması planlanan Roma Beynelmilel Sergisine Türkiye 1939 yılından itibaren hazırlanmaya başlamıştır⁶⁹. 1942 Roma Sergisi farklı milletlerin ortaya koydukları eserleri bir araya getirmek için altı ay süreyle açılması planlanmış bir sergidir. Sergi, “*Esposizione Universale di Roma*” adında hükümetin emri altında çalışan bir kuruluş tarafından organize edilmiştir. Sergi umumi bir komiserlik aracılığıyla idare edilmiş olup sergi komiserliğine Senatör Vittorio Cini getirilmiştir. Komiserlik sergi için çeşitli ülkeler tarafından talep edilebilecek her türlü bilgiyi vermek için çalışmıştır⁷⁰.

⁶⁸ “Müteferrik: Esirgeme Derneğinden Bari Panayırına Gönderilen Eşya”, **Cumhuriyet**, Yedinci Sene, No:7402, 12 Kanunusani 1931, s. 3.

⁶⁹ **BCA**, 30.18.01.02/87.52.17, Tarih: 19.09.1941.

⁷⁰ **BCA**, 30.18.01.02/87.52.17, Tarih: 29.09.1938.

İtalya hükümeti, Türkiye'yi, Hariciye Vekâleti aracılığıyla 29 Eylül 1938'de sergiye resmen katılması için davet etmiştir. Davet mektubunda İtalya hükümetinin, çeşitli milletler tarafından maddi ve fikri faaliyet sahasında şimdiye kadar meydana getirdiği eserleri bir arada toplamak amacıyla 1942 senesinde Roma'da tahminen altı ay sürecek beynelmilel bir sergi açmayı planladığı ifade edilmiştir. Mektupta Roma Sergisinin, 22 Teşrinisani 1928'de Paris'te imzalanmış olan beynelmilel sergilere ait mukavelenamenin esaslarına uygun olarak düzenlendiği hatırlatılmıştır. Keza serginin 5 Nisan 1938'de Beynelmillel Sergiler Bürosu tarafından birinci sınıf umumi sergi mahiyetini kazandığı da vurgulanmıştır. Ayrıca serginin uluslararası alanda yaşanan gelişmeleri görmek ve ülkelerin dünya medeniyetine yaptıkları katkıların ortaya konulmasını sağlamak açısından önemli olduğu bildirilmiştir. Bu noktada tarihe ve medeniyete büyük hizmetler noktasında Türkiye hükümetinin de bu sergiye iştirak etmesi temenni edilmiştir. Davet mektubunda İtalya hükümetinin Türkiye ile İtalya arasında mevcut dostluk rabitalarını artırmak istediği de bildirilmiştir⁷¹. Bu davet üzerine Hariciye Nezareti Başvekâlete bir yazı göndererek İtalya hükümetinin davetini iletmiştir. Ancak İktisat Vekâleti hükümetin her mali yıl zarfında resmi olarak iştirak edeceği uluslararası dış sergi ve panayırlar için ancak o mali yılın bütçesi imkanlarına göre kaynak ayırdığını ifade ederek 1942'de açılacak olan sergiye resmen iştirak hakkında şimdilik bir karar verilmesine imkan olmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Hariciye Vekâleti, İktisat Vekâletinin bildirdiği görüşün mantıklı olduğunu belirtmekle beraber Roma Beynelmillel Sergisinin fevkalade önemli olduğu, dünyanın her yerinden önemli eserlerin sergileneceği, Türkiye'nin katılım sağlaması halinde bunu bir an evvel İtalya'ya bildirmek gerektiği, sergi hazırlıklarının uzun bir müddet alacağı ifade edilmiştir⁷².

Hariciye Vekâleti tarafından Başvekâlete gönderilen diğer bir yazıda ise serginin esasları ve teferruatı hakkında gerekli planlamanın

⁷¹ BCA, 30.18.01.02/87.52.17, Tarih: 29.09.1938.

⁷² BCA, 30.18.01.02/87.52.17, Tarih: 07.02.1939.

yapılması için 15 Nisan 1939'da sergi komitesinin ilk toplantısını yapacağı, bu itibarla Türkiye'nin sergiye katılmayı kabul etmesi halinde 15 Nisan'da yapılacak olan sergi komitesi toplantısında temsil edilmesi gerektiği bildirilmiş ve toplantıya katılmak için bir temsilcinin görevlendirilmesi istenmiştir⁷³.

Nihai olarak Türkiye, İcra Vekilleri Heyeti'nin 08.06.1939 tarihli toplantısında 21 Nisan 1942 tarihinde açılacak olan Roma Beynelmîlel Sergisine Türkiye'nin iştirakinin uygun olduğuna karar vermiştir. Türkiye'nin bu sergiye katılması için gerekli çalışmaları Ticaret Vekâleti yapacaktır. Bu bağlamda Vekâlet sergi için yapılacak düzenlemeler ve alınacak tedbirlerin planlanması amacıyla Dış Ticaret Dairesi Reisinin başkanlığı altında ve vekâlet temsilcilerinden oluşan bir komisyon teşkil etmiştir. İlgili vekâletler bu komisyonda yer alacak temsilcileri seçerek, vekâlete bildirmişlerdir⁷⁴. Mesela Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâletinden komisyon temsilcisi olarak Sağlık Propagandası ve İstatistik Umum Müdürlüğü Mütahassıslarından Dr. Remzi Gönenç seçilmiştir⁷⁵. Dahiliye Vekâletini temsilen, Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü Belediyeler Muamelât Şubesi Müdürü Necmettin Ergin görevlendirilmiştir⁷⁶.

Ancak öyle anlaşılıyor ki hazırlıklar erken başlamasına rağmen Roma Sergisi II. Dünya Savaşının ağır şartları nedeniyle belirlenen tarihte faaliyete geçememiştir. Zira Roma Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâleti aracılığıyla alınan bir yazıda 1942 Roma Beynelmîlel Sergisinin belli olmayan bir tarihe ertelendiği hakkında radyoda ve matbuatta bazı haberlerin yayıldığı bildirilmiştir. Bunun üzerine hükümet, söz konusu haberlerin resmi bir kaynaktan çıkıp çıkmadığının tespit edilmesi için Hariciye Vekâletinden bilgi talep etmiştir. Hariciye Vekâletinden gönderilen cevabi yazıda 1942 Roma Beynelmîlel Sergi-

⁷³ BCA, 30.18.01.02/87.52.17, Tarih: 17.04.1939.

⁷⁴ BCA, 30.18.01.02/87.52.17, Tarih: 23.08.1941.

⁷⁵ BCA, 30.18.01.02/87.52.17, Tarih: 23.02.1940.

⁷⁶ BCA, 30.18.01.02/87.52.17, Tarih: 16.02.1940.

sinin ertelenmesi hakkında resmi bir tebliğ alınmadığı ancak gazetelerde ve radyolarda yapılan ilanları resmi mahiyette kabul etmek gerektiğini dile getirmiştir. Zira Vekâletin bildirdiğine göre İtalya hükümeti, sergi inşaatı için daha önceden tahsis ettiği demiri harp ihtiyaçları için kullanmıştır. Bu nedenle sergi inşaatı durdurulmuştur. Diğer hükümetlerin de sergi için yürüttükleri faaliyetleri durdurdukları bilgisi paylaşılmıştır. Bunun üzerine 1942 Roma Beynelmîlel Sergisi için oluşturulan komisyonun faaliyete geçmesine lüzum kalmadığı, serginin ertelenmesi ile ilgili resmi kanallardan kesin olarak bilgi edinilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir⁷⁷. Serginin ertelenip ertelenmeyeceği hususunda yazışmalar bir süre daha devam etmiştir. Çünkü İtalya hükümeti serginin ertelendiğini resmi olarak duyurmamıştır⁷⁸. Bunun üzerine Başvekâlet Müsteşarı tarafından Hariciye Vekâletine gönderilen farklı bir yazıda 1942 Roma Beynelmîlel Sergisinin belli olmayan bir tarihe ertelendiğinin İtalyan gazetelerinde ve radyosunda duyurulduğu bildirilmiştir⁷⁹. Sonraki dönemde Türkiye'nin bu sergiye iştirak edip etmediği tespit edilememiştir.

g) Paris Sergisi

İlk olarak 1904 yılında açılan Paris Sergisi 1914 yılında Paris Ticaret Odası ve Belediye Meclisi tarafından yeniden faaliyete geçirilmiştir. Sergi, Batı Avrupa'nın en büyük ve en geniş ticaret pazarı olup önemli bir alım-satım merkezidir. Paris sergisinin uluslararası ticaret üzerinde büyük bir etkisi bulunmaktadır. Bu yönüyle panayır dünyanın en iyi sergilerinden birisi olarak ifade edilmiştir. Panayırda Fransız imalatı mallar daha fazla olmakla beraber diğer ülkelere ait ticari ve sanayi ürünleri de sergilenmiştir. Çeşitli ülkelere mensup tüccar ve sanayiciler bu panayıra büyük rağbet göstermişlerdir⁸⁰. Paris Sergisinde özellikle ihtiyaç malları, gıda maddeleri, mefruşat ürünleri, alet ve edevatın en gelişmiş modelleri sergilenmiştir. Tanınmış markalar

⁷⁷ BCA, 30.18.01.02/87.52.17, Tarih: 23.08.1941.

⁷⁸ BCA, 30.18.01.02/87.52.17, Tarih: 19.09.1941.

⁷⁹ BCA, 30.18.01.02/87.52.17, Tarih: 23.08.1941.

⁸⁰ "Paris Panayırı", **Cumhuriyet**, Yedinci Sene, No:2445, 26 Şubat 1931, s.7.

piyasaya en yeni modellerini sürmek için Paris Sergisini beklemeyi uygun bulmuşlardır. Paris Sergisi zaman içinde büyümüş, katılan firma sayısı yıldan yıla artış göstermiştir. Mesela 1904'te 497, 1917'de 1.750, 1925'te 5.500, 1929'da 7.392, 1931'de 7.620 firma sergiye iştirak etmiştir⁸¹. Türkiye de Paris Sergisine katılan ülkeler arasındadır. Bu bağlamda sergiye katılımın en iyi şekilde sağlanması için gazeteler yoluyla ilanlar verilerek dış ticaretle uğraşan tüccarlar sergiden haberdar edilmiştir. Mesela Cumhuriyet'in 30 Ocak 1930 tarihli nüshasında Poznan ve Paris Panayırının içerikleri ve katılım şartları hakkında tüccarlara verilen ilanda Paris Panayırının 17 Nisan 1930'da açılacağı ve on üç gün süreceği, bu panayırda her türlü sanayi eserinin teşhir edilebileceği dile getirilmiştir⁸². Bu ilanlar sonraki yıllarda da tekrarlanmıştır⁸³.

Türkiye'nin Paris'te düzenlenen kültürel ve sanatsal amaçlı sergilere de iştirak ettiği görülmektedir. Örneğin Fransa, Paris'te Louvre sarayında açılacak olan Beynelmül Bizans Sanayi ve Sanatı Sergisine Türkiye'yi de davet etmiştir. Türkiye bu davete olumlu cevap vermiş, İcra Vekilleri Heyetinin 20 Mayıs 1931 tarihli toplantısında eserlerin teşhir edildikten sonra iade edilmesi şartıyla Türkiye'nin bu sergiye katılması uygun görülmüştür. Türkiye Maarif Vekâleti kanalıyla sergiye gönderilecek eşyaları tespit etmek için harekete geçmiştir. Bu eserlerin nakliye ve sigorta masrafları ile eserleri götürecek memurların harcırahları sergi komitesi tarafından karşılanmıştır⁸⁴. Kısa zaman içinde Paris'te Bizans Sanatı Sergisine gönderilecek eserler listesi hazırlanmıştır. Bu eserler arasında Aya Oydokya'yı tasvir eden ve beyaz mermer üzerine renkli taşlar ile yapılmış mozaik bulunmaktadır. Eser

⁸¹ "Paris Panayırı", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No: 2823, 16 Mart 1932, s. 6; "Paris Panayırı", **Cumhuriyet**, Altıncı Sene, No:2124, 5 Nisan 1934, s. 5; "Paris Panayırı", **Cumhuriyet**, Onbirinci Sene, No:3914, 10 Nisan 1935, s. 5; "Paris Panayırı", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 4282, 17 Nisan 1936, s. 4; "Paris Panayırı", **Cumhuriyet**, Altıncı Sene, No: 2136, 17 Nisan 1933, s. 6.

⁸² "Poznan ve Paris Panayırı", **Cumhuriyet**, Altıncı Sene, No:2059, 30 Kanunusani 1930/30 Ocak 1930, s. 4.

⁸³ "Paris Panayırı", **Cumhuriyet**, Yedinci Sene, No:2482, 4 Nisan 1931, s. 4.

⁸⁴ **BCA**, 30.18.01.02/20.32.12, Tarih: 20.05.1931.

1929 senesinde müze tarafından Fenari İsa Camisinde yapılan hafriyat esnasında bulunmuştur. Diğer eser Lapseki'de bulunan gümüş tepsidir. Taht üzerinde oturmuş bir ilaheyi, muhtelif hayvanları ve iki kadın tasvirlerini ihtiva etmektedir. Paris'e gönderilen eserlerden bir diğeri ise Hz. İsa ve 12 havarisinin resimlerini içeren gümüş tepsi olup bu eser de Halep civarında bulunmuştur. Sergilenecek diğer eser ise Adana'da bulunmuş olan ve iki tarafında da kabartma olan Hz. İsa'nın hayatına ait resimlerle müzeyyen iki adet madalyondur. Eserler İstanbul Asarîatika Müzeleri tarafından hazırlanmıştır. Paris Bizans Sanatı Sergisi için seçilen eşyanın müzeler müdür muavini Arif Müfit Bey vasıtası ile Paris'e gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Arif Müfit Bey'in seyahat ve Paris'te ikamet masrafları için sergi komitesi tarafından 6000 frank verilmiştir. Sergi bittikten sonra eşyaların İstanbul'a gönderilmesi planlanmıştır. Eserler nakliyat, hırsızlık ve her türlü hasara karşı 3000 İngiliz lirası mukabilinde sigortalanmıştır⁸⁵.

Türkiye, sergi masraflarını azaltmak için birbirine yakın tarihlerde düzenlenen sergilerde aynı numuneleri kullanmayı uygun bulmuştur. Örneğin 13 Mart 1932 tarihli ve Gazi Mustafa Kemal imzalı bir kararnamede Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından iştirak edilen Leipzig sergisinde teşhir edilen numunelerden istifade edilerek Nisan ve Mayıs aylarında açılacak Paris ve Milano sergi ve panayırına katılmanın faydalı ve az masraflı olacağı belirtilmiştir. Bunun üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 13 Mart 1932 tarihli toplantısında üç farklı şehirde düzenlenecek olan panayır ve sergiye katılmak için gerekli olan yirmi beş bin liranın İktisat Vekâleti bütçesinin 667. faslının birinci maddesindeki tahsisattan harcanmasına karar verilmiştir⁸⁶.

Türkiye 1932 Milano panayırının ardından 24. Beynelmîlel Paris Sergisine görkemli bir pavyon oluşturarak iştirak etmiştir. Türkiye'nin Paris'teki bu başarılı propagandası basına da yansımıştır. Zeki Doğanoglu tarafından kaleme alınan ve Cumhuriyet gazetesinin 28

⁸⁵ BCA, 30.18.01.02/20.32.12, Tarih: 20.05.1931.

⁸⁶ BCA, 30.18.01.02/26.16.2, Tarih: 13.3.1932.

Mayıs 1932 tarihli nüshasında yayınlanan yazıda Paris'teki sergi faaliyeti ayrıntısıyla aktarılmıştır. Yazıya göre, Milano Beynelmîlel Sergisi 27 Nisan'da sona erince burada teşhir olunan eşyalar ambalajlanarak 4 Mayıs'ta açılacak Paris Sergisine yetiştirilmiştir. Paris sergisi için kısa zaman içerisinde pavyon hazırlamak kolay olmamıştır. Fakat geceli gündüzlü mesai harcanarak İtalya ve Fransa Şimendifer İdarelerinin gösterdiği kolaylık sayesinde eşyalar ambalajlanarak nakledilmiştir. Sergi için kullanılan tüm emtia, grafikler, afişler Paris sergisinde de ziyaretçilerin beğenisine sunulmuştur. Serginin açılışı 4 Mayıs sabahı Ticaret, Posta ve Telgraf Bakanı M. Louis Rollin tarafından yapılmıştır. Davetliler Sall des Acheteuz'da toplanmış ve serginin açılış merasimi pavyonların ziyaretiyle başlamıştır. Türk pavyonu sabah saat 11 gibi bakan ve maiyetleri, Paris Büyükelçisi Münir Bey, Sefaret Müsteşarı Tahsin Bey ve Konsolos Fuat Beyler tarafından ziyaret edilmiştir. Ticaret Bakanı M. Rallin, Türk mahsulü olan üzüm, tütün ve bilhassa incir ve halıları takdir etmiştir. Sergi heyetine tebriklerini iletmiştir. Serginin açılışının ardından sergi komitesi tarafından öğlen ziyafeti verilmiştir. Bu ziyafete Türkiye'yi temsilen Paris Büyükelçisi Münir Bey, Sefaret Müsteşarı, Ticaret Umum Müdürü Naki Bey katılmıştır. Ziyafette İtalya Korporasyon Bakanı M. Bottai ve Paris Ticaret Teşkilatı Reisi hazır bulunmuştur. Ziyafete başkanlık yapan Ticaret Bakanı sergilerin faydalarından bahseden uzun bir konuşma yapmıştır. Bu bağlamda Bakan, sergilerin mevcut iktisadi durumun olumsuzlukları sebebiyle ülkelerarası ticari iş birliğini artırmaya yönelik faydalı bir girişim olduğunu söylemiş ve sergiye katılan devletlere ve müesseselere teşekkür etmiştir. Teşekkür konuşmasında Türkiye İktisat Vekâleti Ticaret Umum Müdürü Naki Bey'in Paris sergisine gönderilmiş olmasına işaret ederek Türkiye'yi selamlamıştır⁸⁷.

Türk pavyonu sergi alanının girişine yakın Mihanik salonunun bir köşesinde yüz yirmi metrelik kare bir alanda oluşturulmuştur. Leipzig

⁸⁷ Zeki Doğanoğlu, "Propaganda Böyle Olur", **Cumhuriyet**, Dokuzuncu Sene, No:2893, 28 Mayıs 1932, s. 1-2.

ve Milano'da sergilenen Türk malları için Milano'da açık mahon renğinde camlı kutular imal ettirilmiş ve eşya Paris Türk pavyonunda bunlarla teşhir edilmiştir. Pavyonun tanzimi Paris Ticaret Mektebi Sergi Öğretmeni M. Sarvoi tarafından yapılmıştır. Ziyaretçiler Türk pavyonunu diğer stantlarla karşılaştırarak Türk standının diğer stantlardan üstün olduğunu dile getirmişlerdir. Türk pavyonunun teşhir tarzı üç temel kısımdan oluşmuştur. Birinci kısım teşhir edilecek emtiayı içermektedir. İkinci kısımda emtiaya ait grafikler sergilenmiştir. Üçüncü bölümde ise emtia hakkında kapsamlı bilgi veren afişler sergilenmiştir. Ayrıca emtia hakkında bastırılmış renkli broşürler ziyaretçilere dağıtılmıştır⁸⁸.

Paris'te yayımlanan Le Soir ve Le Khmers adlı gazeteler sütunlarında Türk pavyonunun resimlerine yer vererek pavyon hakkında beğenilerini ifade etmişlerdir⁸⁹. Keza Fransız gazetelerinden Excelsior, Paris Sergisinde Türkiye şubesinin dikkatleri üzerine çektiğini ve çok başarılı olduğunu yazmıştır. Söz konusu gazete panayırdaki Türk şubesinin fotoğrafını vermiş ve Türkiye'nin ihracat eşyasının sürümünü artırmak için sarf ettiği gayretin takdir edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Yazının devamında şu ifadeler yer almıştır: “*Türkiye’de Cumhuriyet rejimi harici ticaretini terakki ettirmek için büyük gayretler ibraz etmektedir. Harici ticaret için ayrıca bir ihracat ofisi ihdas olunmuştur. Türkiye beynelmilel panayirlara muntazaman iştirak ediyor. Paris panayırına dahi iştirak etmiş ve burada başlıca ihracat eşyasını teşhir eylemiştir. Bu eşya arasında tütün, kuru üzüm, incir, halı ve sair vardır.*” Paris’te çıkan “*Journal de Commerce*” ticaret gazetesi de Paris Panayırı münasebetiyle yazdığı bir makalede Türk pavyonundan, Türk mahsulat ve mamulatından övgüyle bahsetmiştir. Makalede genç Türkiye'nin siyaseten olduğu kadar iktisadi açıdan da bağımsızlığını elinde bulundurduğu, milli sanayiye teşkilatlandırarak kuvvetli adımlar attığı dile getirilmiştir⁹⁰.

⁸⁸ Zeki Doğanoglu, “Propaganda Böyle Olur”, s. 1-2.

⁸⁹ Zeki Doğanoglu, “Propaganda Böyle Olur”, s. 1-2; “Dün Paris’te Açılan Panayır”, **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 3954, 20 Mayıs 1935, s. 3.

⁹⁰ “Paris Panayırındaki Türk Pavyonunu Fransız Gazeteleri Takdir Ediyorlar”, **Cumhuriyet**, Dokuzuncu Sene, No:2881, 16 Mayıs 1932, s. 1, 4.

Öte yandan sergi radyosunda düzenli olarak Türk pavyonunun propagandası yapılmıştır. Kaynaklardan ifade edildiğine göre Türk pavyonunu gezen ziyaretçiler teşhir olunan üzüm, incir ve diğer emtiayı Paris'te hangi mağazalarda bulabileceklerini sormuşlardır. Türkiye ile ithalat yapmak isteyen tüccarlar Milano'da olduğu gibi Paris'te de yüz elliye yaklaşmıştır. Firma sahipleri veya firma mümessilleri büroya gelerek Ticaret Umum Müdürü Naki Bey'den çeşitli ürünler hakkında bilgi almışlar ve ihracat firmalarının adreslerini edinmişlerdir. Netice olarak Paris Beynelmillel Sergisinde Türkiye'nin toplumsal, iktisadi vaziyeti, ihracat malları, ihracat firmaları hakkında etkili bir propaganda yapılmıştır. Türkiye'nin Leipzig, Milano, Paris ve diğer beynelmillel sergilere katılmasının büyük faydalar sağladığı görülmüştür⁹¹.

Türkiye, Fransa'da gerçekleştirilen farklı panayirlara da davet edilmiştir. Örneğin 5 Ekim 1932 tarihinde Paris Büyükelçiliği vasıtasıyla Hariciye Vekâletine gönderilen davet mektubunda Fransa Başvekili ve Lyon şehri Belediye Reisi Mösyö Herriot, 9 Mart 1933'te Lyon şehrinde açılacak olan ve hemen bütün Avrupa devletlerinin ve hatta Mısır'ın iştirak edeceği panayıra Türkiye'nin de katılmasını istirham edildiği bildirilmiştir. Hariciye Vekâleti yazının sonunda Fransa Başvekilinin mektubunu ve Lyon Panayır Heyeti'nin davet mektubunu eklemiştir⁹². Ancak arşiv kaynaklarında sergiye katılım konusunda alınan karar tespit edilememiştir.

h) Viyana Beynelmillel Panayırı

Türkiye iktisadi alanda tanıtım ve propagandasını yapmak amacıyla Viyana'da yapılan uluslararası sergi ve panayirlara davet edilmiş ve bu panayirlara resmi olarak da iştirak etmiştir. Ancak bu panayirlardan evvel Viyana'da Türk sanatına ilişkin özel olarak düzenlenen sergiden bahsetmek gereklidir. 1932'de Viyana'da "*Türk Eserleri Sergisi*" açılmıştır. Türkiye sergi için Topkapı Müzesinden bazı eserler ile

⁹¹ Zeki Doğanoglu, "Propaganda Böyle Olur", s. 1-2; "Dün Paris'te Açılan Panayır", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 3954, 20 Mayıs 1935, s. 3.

⁹² **BCA**, 30.10.0.0./244.650.14, Tarih:5 Ekim 1932.

içinde Kanuni Sultan Süleyman'ın elbiselerinin de yer aldığı eşyaları sergilenmek üzere Viyana'ya göndermiştir⁹³. Viyana'da Türk Sanai Sergisi, Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Avusturya Cumhurbaşkanı Wilhelm Miklas'ın fahri himayesinde açılmıştır. Serginin fahri riyasetini Türkiye adına İsmet Paşa, Hariciye ve Maarif Vekilleri, Viyana Sefiri Hamdi Bey ve Avusturya adına Başvekil Dr. Bureş, Hariciye ve Maarif Bakanları, Viyana Belediye Başkanı ve yardımcısı, Avusturya'nın Türkiye sefiri August Kral yapmıştır. Sergide Türk ince sanatının orijinal örneklerini yansıtan üç yüz numune sergilenmiştir. Özellikle İstanbul Topkapı Sarayı, Çinili Köşk ve Evkaf Müzelerinden özel olarak gönderilmiş tarihi eşya ile Viyana müzelerinden toplanmış Türk sanatına ait üç yüzden fazla nadide eser yer almıştır. Serginin açılması fikrini ortaya atan ve bu konuda maddi ve manevi fedakârlıklarda bulunan kuruluş ise Viyana Sanatkârlar Birliği'dir. Kuruluş bu faaliyet için bir yıl evvelden harekete geçerek yapılan çalışmalar neticesinde Türk sanatına ait nadide bir koleksiyonu sergilemeyi başarmıştır. Serginin 23 Kanunusani 1932'de yapılan açılış merasiminde Avusturya Cumhurbaşkanı önemli bir konuşma yapmıştır. Wilhelm Miklas konuşmasında yeni Türkiye'nin yükselişinin Avrupa'da takdirle izlendiğini ve Avrupalıların bunu büyük bir sempati ve samimi bir ilgiyle takip ettiğini dile getirmiştir. Türkiye ve Avusturya arasındaki ilişkilerin fevkalade dostane olduğu, bu dostluğun yalnız siyasi değil aynı zamanda kültürel olduğunu belirtmiştir. Serginin Viyana'da açılması için himaye ve yardımlarını esirgemeyen Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e derin teşekkürlerini bildirmiştir. Miklas, konuşmasının sonunda sergiyi düzenleyen komiteye ve Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi Hamdi Bey'e teşekkür etmiştir. Sergide Topkapı Sarayı Müzesi'nden getirilen İkinci Sultan Beyazıt ve Kanuni Sultan Süleyman'a ait elbiseler, diğer Türk müzelerinden alınan Selçuklu devrine ait elbiseler, eski halılar, kumaşlar, kitap rahlesi, altın ziynet eşyaları, kitabelerden resimlerden ve özel şahıslardan toplanmış üç yüzü geçen halı, kumaş, yemek takımları ve silahlar teşhir edilmiştir. Bu eşyanın

⁹³ "Viyana'da Bir Türk Sergisi", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2659, 1 Teşrinievvel 1931, s. 2.

tarihi kıymetine göre tasnifini İslam Tarihi Sanatı uzmanlarından Dr. K. Biavensteiner yapmıştır. Serginin açılışına üst düzey devlet görevlileri, diplomatlar, Türk tebaası, Viyana'nın münevverleri ve basın mensupları katılmıştır⁹⁴.

Basından takip edilebildiği kadarıyla 15 Şubat 1932'de açılan Viyana Türk Sergisi Mart ayının sonlarına kadar ziyaretçilere açık tutulmuştur. Sergiye basın da büyük ilgi göstermiştir. Viyana'da çıkan gazetelerden biri bu serginin Avusturya için büyük bir şeref olduğunu dile getirerek, Viyana'daki Türk sefirine teşekkür edilmiştir. Viyana matbuatı serginin açılmasından evvel bu konuyla ilgili birçok resim ve makale neşretmiştir. Radyoda ve ilmi toplantılarda sanat tarihi uzmanları tarafından konferanslar verilmiş, projeksiyon gösterilmiştir. Avrupa'da ilk defa tesis edilen Türk kültürüne ait bu sergi hakkında Macaristan, Çekoslovakya, Almanya, İsviçre basınında da yazılar çıkmıştır. Basında yer alan yazılarda Türklerin kendilerine has Avrupa ve Asya milletleri sanat üslubuna etki edecek derecede yüksek, müstakil ve hakim bir sanat ve medeniyetinin varlığına dikkat çekilmiştir. “*Neues Wiener Tagblatt*” ve “*Reischpost*” gazetelerinde Türk sanatının kendine has bir karaktere sahip olduğu, bunun yanında yeni bir saha arz ettiği, sergide yer alan örneklerin tam anlamıyla milli eserlerden oluştuğu dile getirilmiştir. Türk'ün göçebelik hayatından çıkıp yüksek bir sanat yaratmak kabiliyetine yükseldiği vurgulanmıştır⁹⁵.

Türkiye özel temalı sergiler dışında Viyana'da düzenlenen uluslararası sergilere de önem vermiştir. Bunun için Viyana'da düzenlenen sergilerle ilgili kamuoyu bilgilendirilmiş, ulusal basında ilanlar verilmiştir. Örneğin 9-5 Mart 1930 yılında ve 8-15 Mart 1931'de düzenlenen Viyana Beynelmillel Panayırına katılımın sağlanması için gazetelere verilen ilanlarda, Viyana Beynelmillel İlkbahar Sergisinin ziyaret

⁹⁴ M. Aziz, “Viyana Türk Smaı Sergisi Büyük Merasimle Açıldı”, **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No: 2772, 23 Kanunusani 1932, s. 3; “Eski Türk Sanayii”, **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2765, 17 Kanunusani 1932, s. 3.

⁹⁵ M. Aziz, “Avrupa Mektupları: İki aydır Bahsedilen Sergi”, **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2810, 3 Mart 1932, s. 4.

edilmesi gerektiği, Avrupa'nın en önemli alım merkezi olduğu, Avusturya'nın bütün sanayi merkezleri ve Avrupa'nın en önde gelen devletlerinin çok ucuz mallar teşhir edecekleri ifade edilmiştir. İyi ve ucuz mal tedariki için Viyana Sergisinin kaçırılmayacak bir fırsat olduğunun altı çizilmiştir. Sergi ile ilgili geniş bilginin İstanbul ve Ankara'da bulunan Avusturya sefaretinden alınabileceği, İstanbul-Viyana seyahati için bilet fiyatlarında indirimle gidildiği belirtilmiştir⁹⁶. Avusturya hükümetinin sağladığı kolaylıklar tüccarlar açısından faydalı olmuştur. Bu sayede sergilere iştirak eden tüccarlar dünya piyasalarında Türk mallarını satmak ve Türkiye'nin ihracatını artırmak fırsatı bulmuşlardır⁹⁷.

1) New York Sergisi

Uluslararası sergiler içerisinde adından sıkça söz ettiren diğer bir sergi ise New York Sergisi'dir. Sergi geniş bir alana yayılmakta olup New York yakınlarındaki bataklıkın kurutulması ile oluşturulmuştur. New York belediyesi sergi için 125 milyon dolar harcamıştır. Sergi ABD'nin kuruluşunun 150. yıldönümüne rastladığından önemli gösteriler de planlanmıştır. Sergi heyetinin ilgili ülkelere ve kurumlara verdiği bilgiye göre sergi en az 60 milyon insana ulaşacak şekilde planlanmıştır. Yani her ülke asgari 60 milyon kişinin karşısında propaganda yapacaktır. Serginin diğer önemli yanı ise ABD'den serbest döviz çekilmesini sağlayacak olmasıdır. Türkiye 30 Nisan 1939'da açılması planlanan sergiye davet edilmiştir⁹⁸.

New York Sergisi Paris Sergisi gibi oldukça büyük çaplıdır. Hatta Paris Sergisinin baş mimarı olan M. Greber 1939 yılında açılacak olan New York Sergisi heyeti tarafından fen müşaviri olarak ABD'ye davet

⁹⁶ "Viyana Beynelmillel Sergisi", **Cumhuriyet**, Altıncı Sene, No: 2064, , 4 Şubat 1930, s. 7; "Viyana Beynelmillel Sergisi", **Cumhuriyet**, Altıncı Sene, No:2067, 7 Şubat 1930, s. 7; "Viyana Beynelmillel İlbahar Sergisi", **Cumhuriyet**, Yedinci Sene, No: 7441, 22 Şubat 1931, s. 7.

⁹⁷ "Viyana ve Peşte Sergileri", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No: 2831, 24 Mart 1932, s. 1-2.

⁹⁸ "New York Sergisine Hazırlık", **Cumhuriyet**, Onbeşinci Yıl, S 5057, 12 Haziran 1938, s. 1, 7.

edilmiştir. New York Sergisi pavyonların taksim tarzı ve mevkileri açısından 1937 Paris Sergisine benzer şekilde yapılmıştır. Ancak iki sergi arasında önemli farklar vardır. New York Sergisi aynı zamanda hem bir sanayi panayırı hem de beynelmilel sergi mahiyetinde olması nedeniyle eğlencenin de ön plana çıktığı bir sergi özelliği taşımıştır. New York Sergisi özel bir grubun teşebbüsü ile yapılmıştır. Bu grup hükümetten beş yüz hektarlık bir arazinin imtiyazını almıştır. Paris sergisinin “*modern hayatta sanat ve teknik*” teması sembol olarak alınmıştır. New York Sergisi için de sembol olarak yirmi metre yüksekliğinde bir dikili taş tasarlanmıştır. Bu dikili taş serginin merkezini teşkil etmiş, diğer şubeler bu merkezin etrafında toplanmıştır. Amerikalılar serginin oluşturulmasında sadelikten yana olmuşlar ve bir yıl evvelden en ince ayrıntısına kadar sergiyi hazırlamışlardır⁹⁹.

Birçok ülkeye ait ekipler pavyonlarının başında bulunmak üzere New York’a gitmişlerdir. ABD hükümeti Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Mısır, Sovyet Rusya, Çekoslovakya, İsveç, Norveç, Fransa, Danimarka, İtalya, İngiltere, Belçika, Kanada, Japonya, Brezilya ve Arjantin gibi ülkeler için sergide beşer yüz metre büyüklüğünde pavyonlar yaptırmıştır. Sadece pavyonların iç dekorasyonları sahiplerine bırakılmıştır. Bazı ülkeler kendilerine ayrılan bu pavyonlar dışında ayrıca özel pavyonlar yaptırmak amacıyla sahalar almışlardır. Özel pavyon sahaları en geniş olan ülkeler İngiltere, Fransa, İtalya ve Sovyetler Birliği’dir. Milletler Cemiyeti ve İsviçre de ayrı ayrı iki özel pavyon oluşturmuştur. Mısır ise ABD turizmini Mısır’a çekmek amacıyla ayrıca bir turizm pavyonu yaptırmak için harekete geçmiştir. Altı ay açık bulunacak sergi sırasında her gün bir memleketin günü kutlanmıştır. Türk günü olarak 24 Temmuz belirlenmiştir. O gün bütün New York sinemalarında Türk filmlerinin gösterilmesi ve Türkiye hakkında konferanslar verilmesi ve yarışmalar düzenlenmesi planlanmıştır¹⁰⁰.

⁹⁹ “Amerika Sergisi”, **Cumhuriyet**, Ondördüncü Yıl, S 5007, 23 Nisan 1938, s. 5.

¹⁰⁰ “New York Sergisine Hazırlık”, **Cumhuriyet**, Onbeşinci Yıl, S 5057, 12 Haziran 1938, s. 1, 7.

Türkiye 1939 yılının Nisan ayında ABD’de düzenlenen Beynelmi-
lel New York sergisine iştirak etmiş ve bir Türk pavyonu açmıştır. Bu
sergiye numune göndermek için bütün kurumlardan ürünler toplan-
mıştır. New York Sergisi için yapılan hazırlıklar basına da yansımıştır.
Cumhuriyet’in 30 İkincikanun 1939 tarihli nüshasında yer alan “*New
York Sergisine Aid Son Hazırlıklar*” başlıklı yazıda sergide teşhir olunacak
Türk mallarının hazırlanmasına ilişkin bilgiler yer almıştır. Buna göre
sergi için yapılan hazırlıklar bitme aşamasına gelmiştir. Belli başlı
Türk ihraç mallarına ait numunelerin bir kısmı ABD’ye gönderilmiş-
tir. Küçük sanat ve el işlerine ait eserler ile diğer maddelerin önemli
bir parti halinde 15 Şubat’ta New York’a gönderileceği ifade edilmiş-
tir. Aynı haberde küçük sanayicilerin New York sergisine eşya gönde-
receği, bu eşyaların arasında sigara tabakaları, işlemeli terlikler ve iş-
lemeli kadın elbiseleri yer almıştır. Ayrıca hapishanelerde sanatkar
mahkumlar tarafından yapılan işlemeli ve oymalı eserler de sergi için
hazırlanmıştır. İstanbul’da bulunan sanat mekteplerinde sergiye gön-
derilmek üzere çeşitli eserler vücuda getirilmiştir. Beyoğlu Akşam Kız
San’at Mektebi, keten üzerine altın ve sim işlenmiş, her biri yedi yüz
lira kıymetinde sofrta takımları hazırlamıştır. Bu takımların örnekleri
zengin Türk sanatının müzelerde bulunan numunelerinden istifade
edilerek yapılmıştır. Sergiye gönderilecek eşyalar, sergi komitesi tara-
fından, sahiplerinden makbuz mukabilinde teslim alınmıştır¹⁰¹.

New York sergisi için yapılan hazırlıklar daha sonraki yıllarda hü-
kümeti meşgul eden bazı olumsuzluklara neden olmuştur. Örneğin
1939 yılında New York Sergisinde Türk pavyonu, lokanta ve barını
işletmek görevini üzerine alan Natta Seyahat Acentesi ile bazı sıkıntılar
yaşanmıştır. Acentenin zimmetinde kalan 21.294,21 liranın tahsili için
bir dava açılmıştır. Ancak yapılan takibat sonucunda Ekonomi ve Ti-
caret Bakanlığından gönderilen evrak alacağı ispat etmeye yeterli gö-
rülmemiştir. Bilahare mevcut alacağın 1363 lira 73 kuruştan ibaret ol-
duğu anlaşılmıştır. Bu meblağ hazinenin vergisinden mütevellit başka

¹⁰¹ “New York Sergisine Aid Son Hazırlıklar”, **Cumhuriyet**, Onbeşinci Yıl, S 5287, 30
İkincikanun/Ocak 1939, s. 2.

bir alacağına mahsup edildikten sonra kapatılmıştır. Nitekim 12 Nisan 1952'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar imzasıyla gönderilen kararda Müflis Natta Seyahat Acentesi zimmetinde kalan 21.294,21 liranın tahsili için açılan davanın takibinden vazgeçildiği bildirilmiştir¹⁰².

i) Diğer Sergi ve Panayırılar

Türkiye 1930'lu yıllarda yukarıda ifade edilen sergiler dışında da birçok sergiye katılmıştır. Mesela Polonya'nın Poznan şehrinde 1930'da açılan beynelmilel ticaret sergisine Türkiye, Turing Kulübü aracılığıyla iştirak etmiştir. Sergideki Türk pavyonu büyük bir ilgi görmüştür¹⁰³. Türkiye Balkan devletlerinin düzenlemiş olduğu uluslararası sergi ve panayırılara da iştirak etmiştir. Özellikle Yunanistan'ın düzenlediği Selanik panayırısı bunlardan birisidir¹⁰⁴. Bunun yanında Belgrad ve Filibe'de düzenlenen panayırılara da katılmayı ihmal etmemiştir.

Türkiye, Prag'da düzenlenen uluslararası panayıra da davet edilmiştir. 10 Mart 1931 tarihinde Hariciye Vekâleti tarafından Başvekâlete gönderilen bir yazıda Prag Beynelmlel Panayırınının 1932 Eylül ayında yapılacağı ve bu vesile ile Beynelmlel Halk İaşesi Kongresi düzenleneceği bildirilmiştir. Bu konferans sırasında toprak ve mahsullerle ilgili bir sergi açılacağı ve bu sergi için Çekoslovakya Sefaretininin 14 Şubat 1931'de bir tavrile Türkiye'yi davet ettiği bildirilmiştir. Çekoslovakya sefaretinden gelen yazıda Türk mahsulatının ve mamulatinin dünya piyasasındaki şöhretine binaen Türkiye Cumhuriyeti'nin kongrede resmen bir sergi açması veya özel ticarethaneler vasıtasıyla iştirak etmesi konusunda davet yer almaktadır. Hariciye Vekili, Türkiye'nin bu sergiye katılıp katılmayacağı konusunda kararın ne olacağını sormuştur¹⁰⁵. Meseyle ilgili İktisat Vekâletinin görüşü

¹⁰² BCA, 30.11.1/230.8.16, Tarih: 12 Nisan 1952, 29 Mart 1952.

¹⁰³ "Poznan Sergisinde Türk Pavyonu", **Cumhuriyet**, Yedinci Sene, No: 2262, 24 Ağustos 1930, s. 2.

¹⁰⁴ BCA, 30.18.01.02/56-58-8, Tarih: 19.07.1935.

¹⁰⁵ BCA, 30.10.0.0/172.193.13, Tarih: 10 Mart 1931.

sorulmuştur. İktisat Vekâleti tarafından Başvekâlete gönderilen yazıda Prag Beynelmîlel Panayırının açılma tarihi 1932 senesi olduğundan Hükümetin şimdiden iştirak kararı vermek için acele etmemesi gerektiği, halk iâşesi ile ilgili konferans ve eşya sergisine temas eden sergi hakkında Dahiliye ve Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinin görüşünün de talep edildiği bildirilmiştir¹⁰⁶. İlgili Vekâletlerin görüşleri doğrultusunda Türkiye 1932'de Prag'da düzenlenecek olan Uluslararası Gıda Fuarına katılma kararı almıştır¹⁰⁷.

Her yıl Mayıs başında açılan Breslav Panayırı da Türkiye'nin iştirak ettiği panayırlardan birisidir. Panayıra Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya her yıl katılmaktadır. Türkiye ise bu panayıra ilk defa 1936 yılında katılmış ve bu yıldan itibaren panayıra düzenli olarak iştirak etmiştir. 1938'de açılan ve beş gün süren Breslav Panayırının açılışını 4 Mayıs 1938'de Almanya Maliye Nazırı Graf Schwerin von Krosigk yapmıştır. 1938 Breslav Panayırındaki Türk pavyonu yine Berlin Türk Ticaret Odası tarafından hazırlanmıştır. Pavyon 230 metrekare bir alana sahip olup Türkiye'ye ait bütün ihraç malları sergilenmiştir. Ayrıca Türkiye'nin iktisadi ve kültürel sahada gelişimini canlı bir şekilde gösteren 200'den fazla büyük resim teşhir edilmiştir. Mutat olduğu üzere Türk mahsulleri ile ilgilenen kişilere 20.000 parça broşür dağıtılmıştır. Basından takip edilebildiği kadarıyla panayır Türkiye açısından başarılı olmuş birçok Alman müessesesi Türkiye'den iki milyon mark kıymetinde mal almıştır¹⁰⁸.

Türkiye, 1936 yılında Berlin Türk Ticaret Odası'nın çalışmaları ile 24. Beynelmîlel Königsberg Fuarına da katılmıştır. Fuarın açılışında Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpag da bulunmuştur. Fuara Türkiye dışında Polonya, Litvanya, Letonya, Finlandiya, Estonya, Macaristan, Hindistan ve Mançuko ve serbest şehir Danzig katılmıştır. Fu-

¹⁰⁶ BCA, 30.10.0.0/172.193.13, Tarih: 3 Ağustos 1931.

¹⁰⁷ BCA, 30.10.0.0/172.193.13, Tarih:4 Ağustos 1931.

¹⁰⁸ "Breslav Panayırındaki Türk Pavyonu Beğenildi", **Cumhuriyet**, Onbeşinci Yıl, Sayı:5031, 17 Mayıs 1938, s. 3.

arda Türk pavyonunun büyük ilgi ve beğeniyle karşılandığı ifade edilmiştir. 300 metrekare bir alanda bulunan Türk pavyonunda Türkiye'ye ait hemen bütün ihraç malları sergilenmiştir. Pavyonun her iki tarafında beş metre büyüklüğünde iki köşede yeni Türkiye'ye ait 85 parça büyük fotoğraf sergilenmiştir. Pavyonun önüne Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün çiçeklerle süslü bir büstü konulmuştur. Pavyonda Türk-Alman ticaretinin yıllar içinde gelişimini gösteren grafikler de yer almıştır. Berlin Türk Ticaret Odası pavyonda Türk mahsulleri ile ilgili farklı konuları içeren 20.000'den fazla propaganda broşürü dağıtmıştır. Fuarda Türk pavyonu 191.000 kişi tarafından ziyaret edilmiştir¹⁰⁹.

Türkiye uluslararası sergilerin sayısının sınırlandırılması ile ilgili konferanslara da katılmıştır. Örneğin Hariciye Vekâleti tarafından Başvekâlete gönderilen bir yazıda uluslararası sergilerin miktarının sınırlandırılması ve bir düzene konulması amacıyla 12 Teşrinisani 1928 tarihinde Paris'te toplanacak konferansa Türkiye'nin de davet edildiği bildirilmiştir. Bunun üzerine Vekiller Heyetinin 24 Teşrinievvel 1928 tarihli toplantısında Türkiye'nin konferansa iştiraki kabul edilmiş ve kararnamede Türkiye'yi temsil etmek için gönderilecek heyete İktisat Vekâleti Müsteşarı Şakir ve Enver Beyler ile Ticaret Mümessili Faik Beyler uygun görülmüştür. Bilahare yayınlanan bir kararname ile de Paris Büyükelçiliği Müsteşarı Esad Cemal Bey de heyet için görevlendirilmiştir¹¹⁰.

Türkiye uluslararası panayırkların geliştirilmesi ile ilgili yapılan kongrelere de iştirak etmiştir. Örneğin Hariciye Vekâleti tarafından Başvekâlete gönderilen 1 Teşrinievvel 1932 tarihli bir yazıda Beynelmîlel Panayırklar İttihadı Riyasetinden alınan bir mektuba dikkat çekilmiştir. Bu mektupta her iki yılda bir toplanan Beynelmîlel Panayırklar İttihadı Kongresinin 1932 senesi Teşrinievvelinde de İtalya'da toplanmasının kararlaştırıldığı bildirilmektedir. Bu kongrede Türkiye'nin

¹⁰⁹ "Beynelmîlel Königsberg Fuarında Türk Pavyonu", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, Sayı:4430, 12 Eylül 1936, s. 5.

¹¹⁰ **BCA**, 30.18.1.2./1.4.16, Tarih: 11.11.1928, 24 10.1928.

de bir veya birkaç murahhas ile ister üye isterse müşahit sıfatıyla temsil edileceği belirtilmiştir. Hariciye Vekâleti, kongreye Türkiye'nin iştirak edip etmeyeceği ile ilgili kararı sormuştur. Türkiye'nin panayıra iştirak etmesi halinde murahhas olarak Milano Konsolosu Münir Pertev Bey'in müşahit sıfatıyla katılmasını teklif etmiştir. Bunun üzerine durum İcra Vekilleri Heyeti'nin 9.10.1932 tarihli toplantısında görüşülerek 1932 senesi Teşrinievvelinde İtalya'da toplanacak olan Beynelmillel Panayırlar İttihadı Kongresine Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen Milano Konsolosu Münir Pertev Bey'in müşahit sıfatıyla katılmasına karar verilmiştir¹¹¹.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin 1929 Dünya Ekonomik Buh-ranı sonucunda durgunlaşan dış ticaretini canlandırmak, memleketin iktisadî alanda gelişmesini hızlandırmak için katılmış olduğu uluslara-rası sergi, fuar ve panayırları ortaya koymak olarak tanımlanmış idi.

Arşiv kaynaklarından ve süreli yayınlardan elde edilen veriler, Türkiye'nin 1923-1930 döneminde Lozan Antlaşması'ndan arta kalan meseleleri çözmesi sonucunda büyük devletlerle olan ilişkilerin nor-malleşmesi ile uluslararası sergilere katılımının doğrusal bir ilişkiye sa-hip olduğunu göstermektedir. Keza 1929 Dünya Ekonomik Buh-ranı'nın ardından uluslararası fuarlara katılma sıklığının da arttığı gözlemlenmiştir. Bu meyanda Türkiye uluslararası sergi, fuar ve pa-nayırları ekonomik kalkınmasının önemli bir faktörü olarak görmüş-tür. Özellikle 1930'dan sonra sergi, fuar ve panayırlara iştirak ederek ihraç ürünlerinin propagandasını yapma eğilimine girmiştir. Dünya fuarlarına katılan Türkiye, bütün dünya ülkelerine gelişmiş ziraat ve sanayi ürünlerini göstermeye çalışmış, bu şekilde Türk mallarının sü-rümünün artırılması ve dünya piyasalarında tanıtılması sağlanmıştır. Bununla birlikte sergi, fuar ve panayırlara iştirak yeni siyasal ilişkilerin kurulmasında ve geliştirilmesinde hassas bir rol oynamıştır. Tür-kiye'nin sergi, fuar ve panayırlara davet edilmesinin ardından sergiye

¹¹¹ BCA, 30.18.01.02/31.65.5, Tarih: 9.10.1932.

iştirak hususunda devlet kurumları arasında sürdürülen yazışmalardan bunu açıkça anlamak mümkündür. Zira bazı durumlarda sergilere iştirak siyasi ilişkiler denklemine bağlı olarak şekillenmiştir.

Dış ticarete Türkiye'nin elini rahatlatan önemli gelişme Lozan Antlaşması sırasında imzalanan beş yıllık ticaret sözleşmesinin gümrük tarifesinin belirlenmesi esasının 1929 yılında bitmiş olmasıdır. Bu tarihten sonra Türkiye gümrük tarifesini kendisi belirlemiş, böylece Türkiye'nin dış ticarete politika üretmesi kolaylaşmıştır. Nitekim Türkiye'nin bu tarihten sonra Gümrük Tarifesi Kanunu çıkararak ithalatını dengeleme çabası içerisine girdiği anlaşılmıştır. Ekonomik Buhranı sonucunda dış ticaretin durgunlaşması nedeniyle bu alanda gelişme sağlayabilmek için İktisat Vekâleti'nin teşkilat yapısı düzenlenmiş ve dış ticaret işleriyle ilgilenmek üzere Türkofis kurulmuştur. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Türkofis ve diğer kuruluşlar Türkiye'nin iktisadi açıdan ilerlemesi için propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir. Böylece Türkiye'nin belli başlı ihraç mallarının ihracının teşkilâtlandırılması, yabancı memleketlerle olan ihracatın geliştirilmesi, iç ve dış pazarlarda Türk mallarının sürümünün artırılması ve itibar kazandırılması için uluslararası alanda sergi, fuar ve panayirlara hız verilmiştir.

Türkiye 1930'dan sonra uluslararası alanda düzenlenen sergi, fuar ve panayirlara katılmaya başlamış, bu şekilde ürettiği eşya ve mal imalini bütün dünya ülkelerine gösterme şansı bulmuştur. Keza teknik alanlarda ve sanat alanında yaşanan gelişmelerin takip edilmesi amacı da güdülmüştür. İktisat Vekâleti bu sergilere katılmak için bütçeden gerekli tahsisatı ayırmış, bu kapsamda Roma, Paris, Milano, Belgrad, Viyana, Prag, Budapeşte, Leipzig, Selanik, New York ve diğer şehirlerde düzenlenen uluslararası sergilere iştirak edilerek Türkiye'ye ait ihraç mallarının propagandası yapılmıştır. Türkiye'nin yoğun olarak 1930'lu yıllardan itibaren iştirak etmeye başladığı uluslararası sergi, fuar ve panayirlar Türkiye'nin ihracatını artırmak bağlamında önemli bir çabayı temsil etmektedir. Ancak 1929 Dünya Eko-

nomik Buhranının getirmiş olduğu olumsuz ekonomik şartlar ortamında uluslararası organizasyonlara iştirak daha ziyade devlet eliyle olmuştur. Özel teşebbüsler ve üretici kesimin uluslararası sergilerdeki temsili sınırlı kalmıştır. Bunun en temel nedenlerinden biri ihracatın büyük oranda tarımsal ürünlere dayalı olması, sanayileşmenin tam anlamıyla gerçekleşmemesi nedeniyle uluslararası fuarlara teşkilatlı biçimde katılabilecek büyük firmaların henüz oluşmamasıdır.

Arşiv kaynaklarından ve süreli yayınlardan elde edilen verilere göre Türkiye'nin Paris, Milano, Budapeşte ve Leipzig panayırlarında başarılı bir propaganda yaptığını söylemek mümkündür. Bu panayır-
larda oluşturulan Türk pavyonu kamuoyunun dikkatini çekmiş, ihraç malları için yeni bağlantılar kurulmuştur. Türkiye düzenlediği pavyonlarda modern teşhir usullerine dikkat etmiş, Türk panayırının Şark imajına sahip bir panayır çizgisinden uzak olmasına özen göstermiştir. Nitekim bu teşhir tarzı işe yaradığı Türkiye'nin ihraç mallarını tanıtan ve bunun için çaba gösteren modern bir ülke olduğuna dair yabancı basında yazılar kaleme alınmıştır.

Uluslararası serginin yapıldığı ülke basını Türk pavyonu hakkında olumlu düşüncelerini kamuoyuna aktarmıştır. Bu bağlamda yabancı basının Türk pavyonu hakkında yaptığı haber ve yorumlarda Türkiye'nin ihraç mallarının tanıtımına önemli oranda destek verdiğini ifade etmek abartılı olmayacaktır. Dikkatle incelendiğinde yabancı basında yer alan yazılar yeni Türkiye'nin ihracatını geliştirmek için gösterdiği çabaları gözler önüne sererken aynı zamanda kendi kamuoyunu Türk pavyonuna yönlendirmeye yönelik olmuştur.

Çalışmada belirgin olarak ortaya çıkan husus Türkiye'nin sergi, fuar ve panayırlara katılımında bazı zayıf taraflarının varlığıdır. Bunun temel sebeplerinden birisi Türkiye'nin bu konuda yeterli tecrübeye sahip olmamasıdır. Sergi ve panayır-
larda Türkiye'yi temsil etmek için düzenlenen pavyon, masraf edilmesine rağmen zaman zaman zayıf kalabilmiştir. Sergi ve panayır-
larda ürün zenginliğinin az olması yerli müesseselerin henüz sergilerin önemini kavrayamamış olmasın-

dan kaynaklanmıştır. Panayırda Türkiye’de çalışan yabancı kuruluşların teşhirlerinin daha başarılı sonuçlar verdiği ortadadır. Türkiye’nin ihraç edeceği malların tanıtımı için ürün yetiştirilen bölgenin önde gelen kuruluş ve cemiyetlerinin de tanıtıma ve teşhire önem vermesi gerektiği ortaya çıkmıştır.

Burada şunu ifade etmek gereklidir ki panayırlarda tanıtım gücü ülkenin ekonomik gücüyle yakından ilgilidir. Bu bağlamda Türkiye’nin uluslararası panayırlarda elini zayıflatan en önemli husus maddi imkânsızlıklar olmuştur. Arşiv kaynaklarından elde edilen veriler bunu açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye’nin dünya piyasalarında var olduğunu göstermek ve ürettiği ürünleri tanıtmak ve pazarlamak için gösterdiği çaba oldukça kısıtlı imkânlarla yapılmıştır. Genellikle bir sergi için hazırlanan numuneler yakın tarihte düzenlenecek olan başka sergiler için de kullanılarak teşhir masrafları azaltılmaya çalışılmış ancak bu durum zaman zaman ürünlerin bozulmasına neden olmuştur.

Sonuçta Türkiye açısından uluslararası sergi, fuar ve panayırlar kendisinden beklenen rasyonel etkiyi sağlamasa da Türkiye’nin uluslararası ölçekte büyük organizasyonlara katılma tecrübesini artırmıştır. Türkiye davet edildiği uluslararası sergilere iştirak ederek hem ihraç mallarını dünya piyasalarına sunmuş hem de uluslararası ticareti canlandırmak için inisiyatif alan, çözüm sunmayı hedefleyen bir ülke olduğunu somut olarak göstermiştir. Şüphesiz bu adımlar Türkiye için önemli kazanımlar olmuştur. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve ardından II. Dünya Savaşı’nın ekonomik etkileri propaganda çalışmalarında elde edilecek sonuçları sınırlandırmıştır.

KAYNAKÇA

1- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

- a) **Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 1925-1952 arasındaki belgeler.
- b) **Osmanlı Arşivi (BOA)**, 1924-1925 yılları arasındaki belgeler.

2-Resmi Gazete

“Gümrük Tarifesi Kanunu”, Kanun No: 1499, **Resmi Gazete**, 1 Temmuz 1929, Sayı 1230, s. 7753-7761.

“İktisat Vekâleti Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun”, Kanun No 2450, **Resmi Gazete**, 29 Mayıs 1934, Sayı: 2713, s. 3866-3869.

3- Gazete ve Telif Eserler

Cumhuriyet, 1930-1939 yılları arasındaki nüshalar.

Nazır, Bayram, “Dersaadet Ticaret Odası ve Uluslararası Sergiler”, **History Studies**, Yıl 2009, C 1, S 1, s. 179-196.

Evcin, Erol, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Turizm ve Propaganda”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVI/33 (Güz 2016), s. 373-453.

Kurnaz Şahin, Feyza, “Cumhuriyet Dönemi Dış Ticaret Politikası ve Bir Örgütlenme Örneği: Türkofis ve Faaliyetleri (1934-1939)”, **History Studies**, Yıl: 2018, C 10, S 8, s. 143-176.

Meray, Seha, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, İkinci Takım, C II, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)**, Yapı Kredi Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2001.

Muhlis Ethem, **Sergi ve Panayır**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatından, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1931.

Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yay., Ankara, 1977.

_____, Selim, **İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si**, C II, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2014.

_____, **Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si**, C III, İletişim Yay., İstanbul, 2014.

EKLER

Ek-1 Belçika İstiklalinin 100. Yıl Dönümü Sebebiyle Liège'de Açılacak Beynelmîlel Sergiye Türkiye'nin de Katılması

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Siyasi Müşavirliği
U. No 70338
H. No 410
Let 1

Hulâsa:

Belçika İstiklâlinin 100üncü yıl dönümü münasebetiyle Belçikada toplanacak Beynelmîlel Sergilerle Kongreler hakkında.

Başvekalâte

6/6/1928 tarihli ve 39874/324 nümerolu tezkereye zeydird:

Malûmu Samileri olduğu üzere Belçika Millî İstiklâlinin 100üncü ve Belçika İdaresinin Kongoda teassüsünün 50 nci senesi devriyesi münasebetiyle Bruxelles, Anvers ve Liège şehirlerinde 1930 senesinde açılacak olan Beynelmîlel Sergilere Hükümetimizin de iştiraki hakkında vaki olan davet salifülarz tezkeremle arz olunmuş ve mezkûr Sergilere iştirake lâzım görülmemişle daveti vakıya icabet edilmemesi karargir olmuştur.

Bunun üzerine Belçika Sefaretine keyfiyet tebliğ edilmiş isede Sefareti Mezbureden varit olan 12/2/1929 tarihli ve 192 nümerolu cevabî takirde : bütün milletlerin iştirak edecekleri bu Beynelmîlel Sergiye Türkiye'nin ademi iştirake karar vermesinden dolayı Hükümeti Kiralîyenin hakikaten müteessir olacağı ve 1905 senesinde Liège de açılmış olan sergiye iştirakle 33 mükâfat kazanmış olan Türkiye'nin işbu parlak iştiraki hatırasının unutulmadığı bildirilmekte ve 1930 Sergilerine iştirakimiz tekrar rica ve iltimas olunmaktadır.

Bu bapta Bruxelles Maslahatgüzarlığımızla Anvers Konsolosluğu-muzdan alınan müteaddit tahriratlarda, Yunanlıların bu Sergiye iştirak için hazırladıkları bildirilmekte ve bizim de tütün, incir, üzüm ve saire gibi başlıca ihracat eşyamızla iştirakimizin pek faydeli olacağı ve Yunanlıları bu sahada rakipsiz bırakmamızın aleyhimize netice vereceği beyan olunmuşla keyfiyet alâkası dolayısıyla İktisat Vekâletine bildirilmiş ve fakat Vekâleti Mişarünileyhadan bu hususta müsbeğ veya menfî bir cevap alınamamıştır .

-6-

030	10		239	614	3
-----	----	--	-----	-----	---

Ek-2 1932 Yılında Paris'te Düzenlenen Sergide Türk Pavyonu

Propaganda böyle olur!

Paris sergisindeki pavyonumuz
Fransız tacirlerini harekete geçirdi

Beynelmîl Paris sergisindeki Türk pavyonundan bir köşe

Paris (Hususi) — Laypzig ve Milano'dan sonra Türkiye'mizin işti - rak ettiği 24 üncü beynelmîl Paris sergisindeki Türk pavyonuna dair malûmatı ve elde edilen muvaffa - kiyetleri sıra ile kaydediyorum:

Milano beynelmîl sergisi 27 ni - sanda hitam bulduğundan burada teşhir olunan eşyaları ambalajlamak ve 4 mayısta açılacak olan Paris sergisine yetiştirmek ve sergideki pavi - (Lâtfen sahîfeyi çeviriniz).

**MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK) PAŞA’NIN 7.ORDU
KOMUTANLIĞI GÖREVİNE İLİŞKİN BELGELER İŞİĞİNDA
GENEL BİR DEĞERLENDİRME**

Figen ATABEY*

ÖZET

Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, 5 Temmuz 1917’de Bağdat’ı İngilizlerden almak üzere 1917 yılının Haziran ayında teşkil edilen Yıldırım Ordular Grubunun 7.Ordu Komutanlığına atanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Filistin-Suriye cephesinde uygulanması gereken strateji ve taktik konusunda Grup Komutanı Mareşal Falkenhayn ile anlaşamadığından 7.Ordu Komutanlığı görevinden istifa ederek, 1917 yılının Ekim ayı ortalarında İstanbul’a gelmiştir. 7. Ordu Komutanlığı görevinde iken Mustafa Kemal Paşa’nın başta Başkomutan Vekili Enver Paşa olmak üzere devletin ileri gelenlerine dört gün arayla gönderdiği 20 ve 24 Eylül 1917 tarihli raporlarından neredeyse tam bir yıl sonra, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı Filistin-Suriye cephesinde büyük bir bozguna uğramıştır. Mustafa Kemal Paşa, bahse konu raporlarda devletin en üst makamlarına Filistin-Suriye cephesinde Osmanlı Ordusu aleyhine gelişebilecek tehlikeleri büyük bir öngörü ile bütün çıplaklığıyla göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’a gelmesinin ardından 7 Kasım 1917’de Ordu Komutanı sıfatıyla Genel Karargâh emrine verilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa’nın 7.Ordu Komutanlığı görevinden çekilmesinden yaklaşık üç hafta sonra İngiliz kuvvetleri Birüssebi- Gazze hattını ele geçirmişlerdir. Neredeyse dokuz ay kadar uzun bir süre

*Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, fatabey@agri.edu.tr.

harp cephelerinden ayrı kalan Mustafa Kemal Paşa, Filistin Cephesi'nde durumun kritikleşmesi üzerine, bizzat Sultan VI. Mehmet Vahdettin tarafından 7 Ağustos 1918'de ikinci defa Filistin'de bulunan 7. Ordu Komutanlığına atanmıştır. Mustafa Kemal vaktiyle istifa ederek haklı sebeplerle bıraktığı bir ordunun komutanlığına yeniden atanmışsa da artık Filistin ve Suriye üzerindeki düşman taarruzunun önüne geçmek imkânsız bir hâl almıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gelmesinden kısa bir süre 19 Eylül 1918 tarihinde İngiliz General Allenby komutasındaki İngiliz Ordusunun genel taarruzu başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa yine de İngiliz kuvvetlerinin genel saldırısını değerlendirmiş ve bu öngörü ile önceden tedbir almış, üç ordu arasından ordusunu en az kayıpla zamanında çekebilmeyi başarmıştır. 7.Ordu Komutanı Mustafa Kemal'in, Halep civarında orduyu yoktan var ederek yeniden düzenlemesi sonucu 26 Ekim 1918'de İngiliz birlikleri ve Şerif Faysal önderliğindeki Arapların ilerleyişlerini Halep'in kuzeyinde Katma mevkiinde durdurmayı başarmıştır. Bu noktada Mustafa Kemal'in bütün çabası mütarekeye dek İngiliz ve Arap birliklerine kuvvet kaptırmamak ve gerekirse çekilerek anayurt topraklarında bir savunma hattı oluşturmaktır. Mustafa Kemal Paşa bu hattı, Misak-ı Milli sınırı olarak belirlemiş ve ordusunu İskenderun istikametine doğru çekmeyi başarmıştır. Bu çalışma, Mustafa Kemal (Atatürk) Paşanın Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye cephesinde iki kez atanmış olduğu 7.Ordu Komutanlığı dönemindeki faaliyetlerini ve olaylara ilişkin değerlendirmelerini, belgeler ve bölgede görev yapan subayların hatıratları merkezinde ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Filistin ve Suriye Cephesi, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı, 7.Ordu Komutanı Mustafa Kemal (Atatürk).

**GENERAL EVALUATION ON MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK)
PASHA'S 7TH ARMY COMMAND ACCORDING TO THE
DOCUMENTS**

ABSTRACT

On 5 July 1917, Mustafa Kemal (Atatürk) Pasha was appointed to the 7th Army Command of the newly constituted Yıldırım “the Thunderbolt” Armies Group, which was formed in June 1917 in order to take Baghdad from the British forces. Mustafa Kemal Pasha had to resign from his position as the Commander of the 7th Army because he could not agree with the Group Commander Marshal Falkenhayn regarding the strategy and tactics to be implemented on the Palestinian-Syrian Front and came to Istanbul in mid-October 1917. Almost exactly one year after the reports of Mustafa Kemal Pasha during the command of the 7th Army, that was sent to Commander-in-Chief Enver Pasha and to the notables of the state at four-day intervals on 20 and 24 September 1917, the Yıldırım Army Group Command suffered a great defeat. In these reports, Mustafa Kemal Pasha showed to the highest authorities of the state, the dangers that might develop against the Ottoman Army on the Palestinian-Syrian front with great foresight. Mustafa Kemal Pasha, after coming to Istanbul on November 7, 1917, as Army Commander was assigned to the General Headquarters.

About three weeks after Mustafa Kemal Pasha resigned from his post as the 7th Army Commander, the British forces seized the Gaza-Birüssebi line. Unless Mustafa Kemal Pasha, who had been separated from the war fronts for a long time, he was aware of the critical of the situation in the Palestinian Front. As the situation of the Palestine-Syrian front got more critical, Mustafa Kemal Pasha who was away from the war fronts for almost nine months, was appointed as the commander of 7th Army again by Sultan VI. Mehmet Vahdettin himself on August 7, 1918. But now it was impossible to prevent the enemy offensive. As a matter of fact, shortly after Mustafa Kemal Pasha came to

the front, the British Army under the command of General Allenby started a general offensive on September 19, 1918. Mustafa Kemal Pasha, however, evaluated the general attack of the British forces, and with this foresight has taken precaution and managed to withdraw his army with the least loss among the three armies in time. Mustafa Kemal's whole effort was not to lose power to the British and Arab troops until the armistice and to withdraw and to establish a line of defense in the homeland. As a result of the reorganization of the army Mustafa Kemal Pasha succeeded in stopping the advance of the English troops and the rebelled Arabs under the command of Sheriff Faisal in the north of Aleppo on 26 October 1918. Mustafa Kemal Pasha determined this line as the Misak-ı Milli (National Pact) border and managed to draw his army towards the direction of İskenderun. The aim of the study is to reveal the activities and evaluations of 7th Army Command Mustafa Kemal Pasha's on the Palestine-Syrian front during the First World War as to the documents and the memoirs of the officers working in the region.

Keywords: First World War, Palestine- Syrian Front, Ottoman State, Yıldırım Armies Group, 7th Army Commander Mustafa Kemal (Atatürk) Pasha.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı başladığında Mustafa Kemal (Atatürk), Yarbay rütbesinde Sofya'da askerî ataşe olarak görev yapmaktaydı. Yarbay Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti 1914 yılının Kasım ayında harbe girince derhal Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya başvurarak, Ordu'da fiili görev almak istediğini bildirmiştir. Bu talebi kabul gören Yarbay Mustafa Kemal, Tekirdağ'da yeni kurulan 19. Tümen Kumandanlığına atanmıştır. Yarbay Mustafa Kemal, derhal İstanbul'a gelerek, 2 Şubat 1915 günü yeni görevine başlamıştır. Çanakkale cephesinde özellikle Arıburnu ve Anafartalar'da büyük başarılar kazanan ve Haziran 1915 itibarıyla Albaylığa terfi eden Mustafa Kemal, 10 Aralık 1915'te Anafartalar Grup Komutanlığı görevini Fevzi (Çakmak) Paşa'ya bırakarak, Çanakkale'den ayrılmıştır. Albay Mustafa Kemal, 27 Ocak 1916'da karargâhı Edirne'de bulunan 16. Kolordu Komutanlığına atanmıştır. Kısa süre sonra bu Kolordu'nun aynı isimle Diyarbakır'da kurulması kararı üzerine yine Kolordu Komutanı olarak 11 Mart 1916'da Diyarbakır-Bitlis-Muş cephesine tayin edilmiştir.

Albay Mustafa Kemal, 26 Mart 1916'da Diyarbakır'da komutayı ele almasının ardından 1 Nisan 1916'da Tuğgeneralliğe terfi etmiştir. Diyarbakır'a gelişini takiben Ağustos 1916'da Muş ve Bitlis'i Rus işgalinden kurtarmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Aralık 1916'da Ahmet İzzet Paşa'nın izinli olarak bir süre İstanbul'a gitmesi üzerine vekâleten 2. Ordu Komutanlığına atanmıştır. 17 Şubat 1917'de Mustafa Kemal Paşa, Ordu Komutanı yetkisiyle fakat 4.Ordu Komutanlığı emrinde olmak üzere Hicaz Seferi Kuvvetler Komutanlığına atanmıştır. 23 Şubat 1917'de Şam'a gelişini takiben 4.Ordu Komutanı Cemal Paşa ile görüşmüş, Sina Cephesindeki kuvvetleri denetlemiştir. Bölgede yaptığı incelemeler sonucu stratejik açıdan Hicaz'ın savunulması değil, boşaltılması gerektiği görüşünü gerek 4.Ordu Komutanı Cemal Paşa'ya, gerekse de Başkomutanlık Vekâletine bir raporla bildirmiştir. Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın da 24 Şubat 1917'de Şam'a gelerek yaptığı inceleme sonucu aynı karara varması üzerine Mustafa Kemal

Paşa'ya verilen Hicaz Seferî Kuvvetler Komutanlığı görevi kaldırılmıştır.¹ 20 Mart 1917 tarihi itibarıyla 16.Kolordu Komutanlığından merkezi Diyarbakır'da bulunan 2.Ordu Komutanlığına atanmıştır.² Mustafa Kemal Paşa'nın asil olarak 2.Ordu Komutanlığına atandığı esnada Çarlık Rusya'da patlak veren Şubat 1917 İhtilali dolayısıyla Doğu'daki tehlike azalırken İngilizlerin artan etkinliği yüzünden savaşın ağırlığı, Osmanlı Devleti açısından güneye, Filistin-Suriye bölgesine kaymaya başlamıştır.

1. Yıldırım Ordular Grubu (YOG) Komutanlığı'nın Teşkili

Birinci Dünya Harbi'nde İngilizlerin 11 Mart 1917'de Bağdat'ı işgal etmeleri üzerine Irak Cephesi'ndeki durum oldukça kritik bir hâl almıştır. Mekke'nin âsi Arapların eline geçmesinden sonra Müslümanların kutsal kenti Bağdat'ın da kaybedilmesi Osmanlı İmparatoru ve Halife'nin İslâm âlemindeki saygınlığını zedelemiştir. Dolayısıyla bölgedeki durum, hem askerî hem de siyasal bakımdan kritiktir. Başkomutan Vekili Enver Paşa, Bağdat'ın geri alınması düşüncesi ile hemen harekete geçmiş ve Alman Başkomutanlığından yardım istemiştir. Bölgenin stratejik ve jeopolitik önemine binaen Alman Başkomutanlığı bu taarruz girişimiyle yakından ilgilenmiştir. Alman Başkomutanlığı, mevcut iki ordunun bir ordular grubu karargâhı emrinde tek komuta altında birleştirilmesini, üç taburlu bir piyade alayından oluşan Alman-Asya kolu ile ağır silah, teknik araç ve gereçlerle desteklenmesini ve Ordular Grubu Komutanlığına General Falkenhayn'ın atanmasını önermiştir.³ 7 Mayıs 1917'de İstanbul'a gelen General Falkenhayn Suriye ve Irak'ta bir inceleme gezisi yaptıktan sonra "Yıldırım"

¹ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s.102.

² Hem Hicaz'ı, hem Filistin'i savunmak, eldeki kuvvetlerin gücü dışındaydı. Her ikisini birden kaybetmektense Hicaz bırakılmıyordu. Bu iki grubun geri işleri birden sağlanamıyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Medine'yi kim savunmuşsa boşaltmayı da o yapmalıydı. Celal Erikan, **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s.162-164.

³ 4.Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın düşüncesine göre Enver Paşa, Almanya'dan beklenen askerî ve mali yardımın kesintiye uğramaması düşüncesiyle, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına Alman General Falkenhayn'ı getirmişti. Nevzat Artuç, **Cemal**

ismi (Almanya'daki ismi F. Ordular Grubu) ile ordular grubunun kurulmasına karar verilmiş ve Haziran 1917'de bu ordu, resmen kurulmuştur.

Başkomutan Vekili Enver Paşa, 24 Haziran 1917 günü Halep'te, kendi başkanlığında büyük bir toplantı düzenlemiş ve bu toplantıya katılan komutanlara (2.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Kafkas Ordular Grubu Komutanı Ahmet İzzet Paşa, 4.Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa ve 6.Ordu Komutanı Halil (General Kut) Paşa, Başkomutanlık Kurmay Başkanı General Bronsart, Savaş İşleri Bakanlığı Müsteşarı General Mahmut Kamil, 3.Ordu Komutanı General Vehip adına Kurmay Başkanı Vekili Yarbay Goze) olası harekât planını açıklamıştır.⁴ Bu harekât planına göre Enver Paşa, bir taarruz hareketi yaparak Bağdat'ı geri almayı amaçladığını, 2. Ordu Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa komutasında 7. Orduyu teşkil ederek, bu ordu ile Halil Paşa komutasındaki 6. Orduyu "Yıldırım Grubu" adı altında birleştirmek niyetinde olduğunu açıklamış ve bu yeni yapılanmanın başına da Alman General Falkenhayn'ın getirileceğini ifade etmiştir.⁵ Dönemin 4.Ordu Komutanı Cemal Paşa ile 2.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, bu öneriyi şiddetle karşı çıkarak, Filistin cephesi tehlikede oldukça Bağdat seferinin faydasızlığını dile getirmişlerdir. Ancak Enver Paşa, Filistin cephesindeki mevcut kuvvetlerin İngilizlerin ilerlemesine engel olabileceği kanaatini taşıdığından Bağdat'ın geri alın-

Paşa Askerî ve Siyasî Hayatı, TTK Basımevi, Ankara 2008, s.258; General Falkenhayn (1861-1922) Almanya'da Harbiye Başkanlığı yapmış, Genelkurmay Başkanlığı sırasında Verdün Muharebesini kaybetmiş, Romanya'daki ordu komutanlığı sırasında zafer kazanmış mağrur ve inatçı bir komutandı. Fahri Çeliker, "Atatürk'ün Yaşamından: Falkenhayn-Mustafa Kemal Anlaşmazlığı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C IV, S 13, 1988, s.167-168.

⁴ Bu toplantıda her ordu komutanı, kendi ordusunun durumunu anlatmıştır. Başkomutan Vekili de genel durum üzerindeki düşünce ve tasarısını bildirmiştir. Bu tasarı şöyledir: 7.Ordu'nun Halep'e varacak birlikleri, Fırat Irmağı boyunca Hit dolayına yürüyecekler, sonra buradan Bağdat üzerine harekete geçeceklerdi. Bu sırada 6.Ordu da kuzeyden saldırıya geçecekti. Erikan, **a.g.e.**, s. 168.

⁵ Sadık Erdaş, "Ortadoğu'da Bir Alman Projesi: Yıldırım", **100.Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, 3-5 Kasım 2014/Budapeşte, Bildiri Kitabı**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s.182.

ması kararından o dönem için vazgeçmemiştir. Bu doğrultuda Bağdat'ın geri alınması görevinin Yıldırım Ordular Grubuna verilmesi ve yeni teşkil edilecek olan 7. Osmanlı Ordusunun Halep'te toplanması kararlaştırılmıştır.⁶

1917 yılının Haziran ayında teşkil edilen Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına getirilen Alman ordusunda general olarak görev yapan Falkenhayn'a Osmanlı ordusunda Mareşal unvanı verilmiştir. 15 Temmuz 1917 tarihi itibarıyla Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı İstanbul'da faaliyete geçmiştir. Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına Mareşal von Falkenhayn, Kurmay Başkanlığına Albay von Dommes atanmıştır. Sevk ve idaresi Almanlara bırakılan Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığının İstanbul'da teşkil edilen karargâhında 65 Alman, 18 Türk subayı görevlendirilmiştir.⁷ Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı tüm faaliyetlerinde öncelikle Almanya'nın çıkarlarını göz önünde bulunduruyordu. Nitekim Karargâhta bir Arap Şubesi oluşturan Almanlar, Araplar ile Türklerin arasındaki kırgınlıklardan, soğukluklardan bir bakıma yararlanıyorlardı. Alman subayları görev yaptıkları bölgelerdeki Arap aşiretlerine gönderiliyor, özel ilişkiler tesis ediyorlardı.⁸ Bütün emirler Almanca yazılıyor, daha sonra da Türkçeye çevrilerek, yayımlanıyordu. Bağdat'ın kurtarılması amacıyla teşkil edilen bu Ordular Grubu; Sina Cephesi kuvvetleri, 6.Ordu ile Avrupa ve Doğu cephelerinden getirilecek kuvvetlerden yeni teşkil edilecek 7.Ordu'nun yanı sıra, bir de "Asya Kolordusu" adıyla anılan bir tugaydan ibaret Alman kuvvetiyle de takviye edilmiştir. 1917 yılının Ağustos ayında hâlâ İstanbul'daki Alman karargâhında Bağdat'ın geri alınması için planlar yapılırken Karargâh Kurmay Başkanı Yardımcısı Yarbay Hüseyin (Erkilet) Bey'in 7.Ordunun Filistin'de kullanılması yönünde yaptığı uyarılar sonucunda General Falkenhayn, 1917 Eylül

⁶ Kocatürk, **a.g.e.**, s.105.

⁷ Bahse konu subaylardan sadece biri üstsubay sınıfından, diğerleri teğmen ve yüzbaşı rütbesindedir. Hüseyin Hüsnü (Erkilet), Harekât Şube Müdürü olarak görev yapmıştır. Yusuf, Hikmet Bayur, "Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu", **Bellekten**, 20/80, Ekim 1956, s. 620.

⁸ Murat Çulcu, **Arşivi Kaybolan Savaş, Sina-Filistin-Suriye Cephesi**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2009, s.79.

ayı başında cepheye gelerek birlikleri ziyaret etmiştir. O da Alman ve Osmanlı Başkomutanlıklarının düşünceleri dışında 7.Ordunun Suriye ve Filistin'de kullanılması kararına varmıştır.⁹ İngilizlerin, Filistin'de taarruza geçme hazırlıkları içinde oldukları daha belirgin bir hâl aldığından İstanbul'da yapılan bir toplantıda Enver Paşa'yı Bağdat harekâtından vazgeçirterek, Yıldırım Ordular Grubu'nun 7. ve 8. Ordulardan kurulmasına, öncelikli olarak Filistin Cephesi'ndeki İngiliz kuvvetleri üzerinde kesin sonuç alındıktan sonra Bağdat üzerine ilerlenmesine ikna etmiştir. Bu doğrultuda uzun süredir Halep'te bekletilen 7.Ordu birliklerinin Filistin cephesine taşınmaları için 14 Eylül 1917'de emir verilmiştir.¹⁰

2. Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordu Komutanlığı Görevine Atanması

Yıldırım Ordular Grubu'nun kuruluş amacı, Irak'taki İngiliz ordusunun yan ve gerilerine taarruz ederek, Bağdat'ı geri almak, Güney Irak'ı İngiliz işgalinden kurtarmaktır. Bağdat'ın İngilizlerden geri alınması noktasında hazırlıklar sürerken 5 Temmuz 1917'de Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kurulmakta olan 7.Ordu Komutanlığı görevine atanmış ve 9 Temmuz 1917'de Diyarbakır'dan İstanbul'a hareket etmişti.¹¹ 7.Ordu Kurmay Başkanlığına Yarbay von Falkenhausen getirilmişti.¹² 7.Ordu Komutanlığının kuruluş aşamasında karargâhı İstanbul'daydı; karargâh personeli Harbiye Nezareti tarafından ikmal ediliyordu. Birliklerinin bir bölümü henüz Avrupa cephelerindeydi; 1917 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında parça parça gelerek, Halep'te

⁹ Erikan, **a.g.e** s. 170.

¹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri (Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar)**, C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1990, s.119.

¹¹ **CDAB**, BEO / 4504 – 337765; Başkomutan Vekili Enver Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya: “*Teşkil edilmek üzere bulunan 7.Yıldırım Ordusu Kumandanlığına kayıtsız, şartsız kabul edip etmeyeceğinizin acele yazıyla bildirilmesi*” şeklinde telgraf çekmiş, buna karşılık 2.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ise 5 Temmuz 1917'de, Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya: “*Teklif olunan 7.Yıldırım Ordusu Kumandanlığına kayıtsız şartsız kabul ettiğimi.*” bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa,15 Ağustos 1917 günü Halep'e gelerek, göreve başlamıştır. Erikan, **a.g.e.**, s. 166.

¹² Mirliva Sedat, **Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin'e Veda**, Yay. Haz. Faruk Yılmaz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s.86.

toplanacaklardı.¹³ Yıldırım Ordular Grubuna bağlı 7.Ordu Komutanlığı görevine getirilen Mustafa Kemal Paşa, 15 Ağustos 1917 günü Halep'e gelerek, göreve başlamıştır.

Mareşal Falkenhayn'ın Mustafa Kemal Paşa ile ilk dolaylı teması Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı ve 7.Ordu Karargâhının İstanbul'da teşkili sırasında gerçekleşmiştir.¹⁴ O günlerde Mareşal Falkenhayn, Mustafa Kemal Paşa'ya bir miktar altın vermek istemiştir. Bu olay daha ilk günden Atatürk'ün Falkenhayn'a güvenini sarsmış ve onda Mareşal'in para ile Türk komutanlarını satın alarak Alman çıkarlarına hizmet ettirmek istediği izlenimini yaratmıştı.¹⁵ Buna binaen Mareşal Falkenhayn, Yıldırım Ordular Grubu karargâhını hemen hemen tamamıyla Alman subaylardan oluşturmuştu.¹⁶ Mustafa Kemal Paşa, Mareşal Falkenhayn'ın aşırı Alman yanlısı tutumundan hoşnut değildi. Mustafa Kemal, başlıca iki noktada Falkenhayn'dan farklı düşünüyordu: Mustafa Kemal'in görüşüne göre Osmanlı Ordusu, Filistin'de saldırıda bulunacak güce sahip değildi ve bu nedenle savunmada kalmalıydı. Öte yandan Filistin cephesi, iki ordunun kullanılma-

¹³ Halep'te toplanması öngörülen 7.Ordu Komutanlığı; 24, 50 ve 59.Tümenlerden oluşan 3.Kolordu ile 19. ve 20.Tümenlerden oluşan 5.Kolordu'dan teşkil edilmişti.

¹⁴ Çeliker, a.g.m., s.170

¹⁵ Mustafa Kemal Paşa, henüz İstanbul'dayken Mareşal Falkenhayn ile anlaşmazlık yaşamıştı. Şöyle ki, Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordu Kumandanlığı için İstanbul'dan Halep'e hareketinden önceki gün, Mareşal Falkenhayn bir Alman subayıyla kendisine ufak sandıklar içinde altınlar göndermişti. Altınların ordunun ihtiyacı için gönderildiğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, Alman subayına onları kendisine değil, Levazım Reisine götürmesi gerektiğini söylemiştir. Alman subayının, sandıklardaki altınların ordu ihtiyacı için kullanılacak para olmadığını söylemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, durumu anlamış ve sandıklar içerisindeki altınların miktarını tespit ettirerek, Falkenhayn'a götürülmesi için senet imzalayıp vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, sandıkların Levazım Dairesinde, senedin de Falkenhayn'ın gizli kasasında birkaç ay beklediğini belirtmiştir. 7. Ordu Kumandanlığından ayrıldıktan sonra yerine vekil bıraktığı Ali Rıza Paşa'ya sandıkları teslim ettiğini, senedi de yaverleri Cevat Abbas(Güler) ve Salih (Bozok) Beylerle aldığını ifade etmiştir. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal 1881-1919**, C I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2018, s.276-277.

¹⁶ L. Jehuda Wallach, **Bir Askerî Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri (1835-1919)**, (Çev. Fahri Çeliker), Gnkur. Basımevi, Ankara 1985, s.194.

sına uygun coğrafi yapıda değildi ve bu nedenle, cephenin sorumluluğu yalnızca 7. Orduya verilmeliydi. Mareşal Falkenhayn ise bu görüşe katılmıyor; 7. Ordunun, komutanı Alman Albay Kress von Kressenstein olan 8. Ordu'nun yanında taarruza katılmasında diretiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, 7.Ordu birliklerinin Halep bölgesinden Filistin cephesine taşınmaları için 14 Eylül 1917'de verilen emirden bir hafta kadar sonra Osmanlı Devleti'nin o döneme rastlayan harp yıllarında siyasi, askeri, mali, iktisadi ve nihayet içtimai vaziyetine de temas etmek üzere genel durumunu açıklayan çok önemli bir rapor hazırlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1917 tarihli ülkenin genel durumuna dair izlenimlerini bütün çıplaklığıyla ortaya koyan raporunda Falkenhayn ve diğer Alman subaylarını sert bir şekilde eleştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bahse konu raporun birer suretini Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya, Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Talat Paşa ile 4.Ordu Komutanı Cemal Paşa'ya göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 3.Kolordu Komutanı Albay İsmet (General İnönü) Bey'e hazırlattığı kendisinin de tashih ve eklemelerde bulunduğu 20 Eylül 1917 tarihli raporda özetle şu hususlar yer almaktaydı: “*Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî durumu şöyledir: Ordu, savaşın ilk dönemlerine kıyasla çok daha güçsüzdür. Birçok ordunun mevcudu olması gereken miktarın beşte biri kadardır. Ülkenin insan kaynakları eksikleri gidermeye yeterli değildir. Genel güce bir örnek olmak üzere arz edeyim ki, bana gönderilen 59. Tümen'in yüzde ellisi ayakta duramayacak kadar güçsüzlerden oluştuğundan bunlar ayıklanmış; ve sağlam kalan erler, 17-20 yaşındaki çocuklarla 45-55 yaşlarındaki askerlerden ibaret kalmıştır. Bu durum, genel yaşantıya ve hükümetin gücüne bağlı ve dolayısıyla düzeltilmesi orduların elinde olmayan nedenlerden ileri gelmektedir. Subayların nitelik ve nicelik açısından eksikliğini açıklamaya gerek yoktur. Sina ve Hicaz cephelerinde düşman askerî hedeflerini henüz gerçekleştirememiştir. İngiltere'ye hizmet eden bir İslâm dünyası oluşturulması, İngiliz etkisi altında bir Filistin Hıristiyan Hükümeti'nin kurulması ve bu suretle Mısır, Süveyş ile Kızıldeniz'in güvence altına alınması ve Osmanlı İmparator-*

luğu'nu en güzel ve en bayındır topraklarından uzaklaştırmak ve ayırmak hevesleri, İngiltere için bu savaşın hedeflerinden biri olacak denli önemlidir; bizim için ise bunlar telâfisi mümkün olmayan yaşamsal darbelerdendir.”¹⁷

7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa 20 Eylül 1917 tarihli raporunda ülkenin koşullarını ve Alman Mareşali Falkenhayn ile çalışmayacağını bildirmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, bahse konu raporda bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Bağdat'ın geri alınması hiçbir şeyi değiştirmez, çünkü savaşın kaderini belirleyecek yer Sina'dır. İngiliz birliklerinin aslında yoğun bir şekilde bulunduğu yer de aslında Sina-Filistin'dir.”¹⁸ Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1917 tarihli raporuna ilaveten 24 Eylül 1917 tarihinde ek bir rapor daha yazmıştır.¹⁹ Aslının Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya suretinin de Cemal Paşa'ya gönderildiği ek raporda Sina cephesine yapılacak harekâtın nasıl olması gerektiğine ve Falkenhayn ile arasındaki görüş farklılığına dikkat çekmiştir. Yıldırım Orduları Komutanı Falkenhayn'ın ordulardaki yeni düzenlemesiyle 7. Ordu etkisiz hâle getirilmişti. Mustafa Kemal Paşa, bu durumdan çok rahatsızdı. 24 Eylül 1917 tarihli raporunda Mustafa Kemal Paşa, savunma için 100 kilometrelik Sina cephesine bir grup ve iki ordu karargâhının sığmayacağını vurgulamıştır.²⁰ Mustafa Kemal Paşa, raporunda vatanın çıkarlarıyla birlikte kendi şeref ve yeteneğinin de aşağılanacağından dolayı vatana hizmet edemeyecek hâle geldiğini, Sina cephesinin savunmasının yalnız 7. Ordu Komutanlığına verilmesini ya da istifasının kabul edilmesini bildirmekteydi.²¹ Bahse konu ek raporlardaki tekliflerin Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından kabul görmemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, 7.Ordu Komutanlığı görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. 7.Ordu Komutanı

¹⁷ Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK Basımevi, Ankara 2008, s.137; Bahse konu rapor, Eylül 1919'da İstanbul Matbaası'nda yayınlanmıştır. Tarihi raporun tam metni için Bkz. Tezer, **a.g.e.**, s.141-147.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, “Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu”, **Bellekten**, 20/80, Ekim 1956, s.624-625.

¹⁹ Bahse konu raporun tam metni için Bkz. Bayur, **a.g.e.**, s.130-133.

²⁰ Uluğ İğdemir, “Birinci Dünya Savaşı'nda Atatürk'le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Yeni Belgeler”, **Bellekten**, S 132, 1969, s. 507-508.

²¹ İğdemir, a.g.m., s. 511.

görevine Kolordu komutanı Ali Rıza Paşa'yı vekil olarak bırakarak, 11 Ekim 1917 tarihi itibarıyla Halep'ten ayrılmıştır. Bu esnada İstanbul'a gidecek yol parası olmadığından atlarını Cemal Paşa'ya iki bin liraya satarak, yol parası sağlamak olanağını bulmuştur.²² Mareşal Falkenhayn'ın verdiği; Mustafa Kemal'in de ordusuna değil kendisine gönderildiğini sonradan öğrendiği altın sandıklarını da gönderip, senedini kurtarmıştır.²³ 7 Ekim 1917'de ise Mareşal Falkenhayn'a ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya çektiği telgraflarla 7. Ordu Kumandanlığı görevinden istifa ettiğini bildirmiş, kendi deyimiyle isyankâr bir kumandan olarak İstanbul'a dönmüştür.²⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a hareketinden kısa bir süre sonra Osmanlı Ordusu, Birüssebi ve Gazze'de binlerce şehit verdikten sonra bütünüyle imha olmak için Kudüs-Yafa hattına geri çekilmek zorunda kalmıştır.²⁵ Bu esnada Fevzi (Mareşal Çakmak) komutasındaki 7.Ordu Komutanlığının tamamının henüz cepheye bile taşınmamış olması, Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Alman Mareşal Falkenhayn'ın karargâhının da henüz Halep'te bulunması dikkat çekicidir.

²² İstanbul'a dönecek parası olmadığı için cins atlarını satılığa çıkarmış ancak alıcı bulunamamıştı. Bir süre bekledikten sonra 4.Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşaya atları 2.000 altın liraya bırakarak, Halep'ten yaverleri ile birlikte hareket etmiştir. Mustafa Kemal bu atları 2. Ordu Komutanlığı esnasında Diyarbakır'da almış, 7. Ordu Komutanlığına atandığı zaman İstanbul'a beraberinde getirmişti. Mustafa Kemal'in görevinden istifa ederek, Halep'ten ayrılmasından sonra atları 5.000 liradan satan Cemal Paşa aradaki farkı Mustafa Kemal'e göndermiştir. Mustafa Kemal'in ifadesine göre bu para onun yeni teşebbüslerine destek olmuştur. Uluğ İğdemir, **Atatürk'ün Yaşamı**, C I, (1881-1918), TTK Basımevi, Ankara 1988, s.123.

²³ Erikan, **a.g.e.**, s. 174.

²⁴ Uğur Üçüncü, "Birinci Dünya Savaşında Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Ordusundaki Alman Subaylarına Bakışı", **OTAM**, S 39, Bahar 2016, s.259.

²⁵ Sina Cephesi Komutanlığını şimdi 8.Ordu Komutanı olarak General von Kress komuta ediyordu. 7.Ordu'nun 19., 24. ve 27.Tümenleri bu cephenin sol kanadına girmektedir. Mustafa Kemal, düşmanın yakında saldırıya geçeceğini ve bu saldırının daha kendi birlikleri cepheye girmeden olacağını 20 Eylül 1917 tarihli raporunda belirtmişti. Alman birliği olan Asya Koluna ait kuvvetler henüz cepheye ulaşmamıştı. 8.Ordu Komutanı von Kress, Gazze'den gelecek bir İngiliz saldırısı beklerken, asıl saldırı 31 Ekim 1917 tarihinde Birüssebi yönünden gelmişti. Birüssebi'nin ardından 7 Kasım 1917'de İngilizler, Gazze'yi ele geçirmişlerdir. 16 Kasım 1917'de Yafa'yı alan İngiliz birlikleri, bir direnme ile karşılaşmadan 9 Aralık 1917'de Kudüs'e girmiştir. Erikan, **a.g.e.**, s. 176.

3. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da

3.1 Genel Karargâh Emrinde

Mustafa Kemal Paşa, 7.Ordu Komutanlığına Kolordu Komutanı Ali Rıza Paşa'yı vekâleten bırakmış ve 11 Ekim 1917 tarihi itibarıyla bir ay izinli sayılarak İstanbul'a hareket etmiştir. Harbiye Nezareti tarafından 15 Ekim 1917 tarihli Padişah buyruğu ile 8 Ekim 1917 tarihinden itibaren 2.Ordu Komutanı Fevzi (Mareşal Çakmak) Paşa'nın 7.Ordu Komutanlığına, 7.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın da 2.Ordu Komutanlığına görev yeri değişikliğinin yapıldığı bildirilmektedir.²⁶ Fakat Mustafa Kemal Paşa bu görevi kabul etmeyerek, Genel Karargâh emrinde Ordu Kumandanı olarak İstanbul'da kalmayı yeğlemiştir.²⁷ Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a döndükten bir süre sonra 31 Ekim 1917 günü Birüssebi Muharebesi esnasında Fevzi Paşa emrindeki 7.Ordu Karargâhı Nablus'a hareket etmiştir. Mustafa Kemal'in eski ordusu merkezi Diyarbakır'da bulunan 2.Ordu Karargâhı da Doğu cephesinde bir faaliyet olmadığından Nihat (Anılmış) Paşa kumandasında Halep'e gitmiştir.²⁸

İstanbul'a döndüğünde Pera Palas otelinin bir odasına yerleşen Mustafa Kemal Paşa çok sevdiği ordusunun başından ayrılmanın ve belirsiz bir sürece girmenin üzüntüsü içinde bulunmuştur. Bu durum bundan sonraki süreçte sağlık durumuna da ciddi anlamda yansımıştır. Mustafa Kemal Paşa üç ay daha izinli sayılarak, 7 Kasım 1917 tarihi itibarıyla İstanbul'da Genel Karargâh emrinde Ordu Komutanı olarak görevlendirilmiştir. Mustafa Kemal İstanbul'da izinli olarak bulunduğu bu süreçte Enver Paşa, Veliht Vahdettin'in mahiyetinde Almanya'ya seyahat etmesini teklif etmiştir. Zira Ekim 1917'de Mustafa Kemal'in önce 7.Ordu Komutanlığı sonra da 2.Ordu Komutanlığından çekilip, açıkta kalması Enver Paşa ve hükümet için güç bir durum

²⁶ CDAB BEO 4487 – 336507; **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1982, s.13-14, Belge No: 12-a.

²⁷ Çeliker, "Atatürk'ün Yaşamından: Falkenhayn-Mustafa Kemal Anlaşmazlığı", a.g.m., s.182.

²⁸ Tezer, a.g.e.,159.

ortaya çıkarmıştı. Bu teklifle Enver Paşa, onu İstanbul'dan uzak tutmak ve de Almanya ile ilgili düşüncelerinin değişmesi beklentisinde iken, Mustafa Kemal Paşa da yakın zamanda tahta çıkması muhtemel birisiyle böyle bir seyahati gerçekleştirmesinin kendisi için yararlı olacağını öngörmekteydi.²⁹ Diğer yandan Filistin cephesindeki son gelişmeler Mustafa Kemal Paşa'nın belli başlı iddiasını haklı çıkarmaya başlamıştı.

31 Ekim 1917 tarihi itibarıyla İngiliz General Allenby, Birüssebi-Gazze istikâmetinde saldırıya geçmişti. Bu tarihte Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mareşal Falkenhayn 150-200 subaydan oluşan karargâhıyla hâlâ Halep'te bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın 1917 yılının Ekim ayı başında istifa etmesi ile 7.Ordu Komutanlığı görevine atanan Fevzi (Mareşal Çakmak) Paşa ise karargâhıyla ancak 27 Ekim 1917 günü cepheye ulaşabilmişti. 7 Kasım 1917'de Gazze'ye giren General Allenby'nin ordusu, 16 Kasım'da Yafa'yı, 9 Aralık 1917 tarihi itibarıyla da Kudüs'ü ele geçirmişti. İngiltere Başbakanı Lloyd George, General Allenby'den Haziran 1917'de göreve başladığında İngilizlere Noel hediyesi olarak Kudüs'ü almasını istemişti. Kudüs'ün düşmesi ile bu istek gerçekleşmişti.³⁰ Mekke ve Bağdat'tan sonra Kudüs düşman eline düşen üçüncü kutsal şehirdi.

3.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Almanya Seyahati

Almanya seyahati, Osmanlı Hanedanı ile ilk yakın teması olduğu için Mustafa Kemal Paşa'nın yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Alman Genel Karargâhını ve Alman cephelerini ziyaret etmek amacıyla düzenlenen seyahat, 15 Aralık 1917-4 Ocak 1918 tarihleri arasında

²⁹ "Mustafa Kemal'in izinli olarak İstanbul'da bulunmasından ve hükümeti eleştirmesinden rahatsız olan Enver Paşa, onu diplomatik bir görevle Almanya'ya göndererek başkentten uzaklaştırdı. Mustafa Kemal aynı zamanda siyasi nüfuz arayışı içerisindeydi." Austin Bay, **Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu Dâhi Generalden Liderlik Üzerine Dersler**, Pegasus Yayınları, İstanbul 2013, s.159.

³⁰ Pirie Gordon, **A Brief Record of the Advance of the Egyptian Expeditionary Force: July 1917 to October 1918**, His Majesty's Stationery Office, London 1919, s.10; Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2010, s.140.

kapsamıştır. 1917 yılının Aralık ayında Alman İmparatoru II. Wilhelm, Padişah V. Mehmet Reşat'ı Alman İmparatorluk Karargâhını ziyarete davet etmişti. Padişah böyle bir yolculuğa çıkabilecek durumda olmadığından yerine kardeşi Veliâht Şehzade Vahdettin Efendi'nin gitmesine karar verilmişti. Mustafa Kemal Paşa, Almanya seyahati öncesi veliahtla tanışmak üzere Yeniköy'deki yalısına gitmiştir. 15 Aralık 1917'de Sirkeci garından tren hareket ettiğinde Veliâht, Mustafa Kemal'e; "*Ben sizi pekîyi bilirim. Arburnu'nda ve Anafartalar'da kazandığınız başarılar malumdur. Siz, İstanbul'u kurtarmış komutansınız. Beraber seyahat etmekten çok memnunum*", ifadesini kullanmıştır.³¹ Bu seyahat esnasında Mustafa Kemal, Alman Genel Karargâhında ve Alman askerî çevrelerinde incelemeler yapmış, aynı zamanda Alman İmparatoru II. Kayzer Wilhelm'in yanı sıra, Mareşal Paul von Hindenburg, General Erich Ludendorff gibi dönemin tanınmış komutanlarıyla tanışma imkânına sahip olmuştur. Oradaki durumu yakından gören Mustafa Kemal müttefik devletler için geleceğin mağlubiyet olacağını açıkça söylemekten çekinmemiştir.³² Zira o günlerde artık ABD'de Almanya aleyhine savaşa girmiştir. Rusya'nın harpten çekilmesine rağmen Alman zaferi artık bir hayaldir. Mustafa Kemal Paşa bunun idraki içindedir. Önce Bağdat, ardından Kudüs düşmüştür. İngilizler Filistin'de taarruz hazırlığındadırlar. Bu durumda Mustafa Kemal Paşa'ya göre uygulanacak strateji, elde kalan kuvvetleri süratle Toroslara çekerek son gücümüzle Anadolu topraklarını savunmaktır. Yol boyunca Veliâht Vahdettin'e bu fikri işlemeye çalışmıştır.³³ Almanya'nın içinde bulunduğu durumu kendi gözleriyle görme fırsatını yakalayan Mustafa Kemal Paşa'nın Almanya seyahati, 4 Ocak 1918'de Veliâht Vahdettin ve mahiyetindeki heyetin İstanbul'a gelmesiyle son bulmuştur.

³¹ İğdemir, **a.g.e.**, s. 125.

³² Ayşe Afet İnan, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.14; Aydemir, **a.g.e.**, s.280; Atay Falih Rıfki, **Çankaya (Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar)**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006, s.123-124.

³³ Fahri Çeliker, "Atatürk'ün Yaşamından: Almanya Seyahati", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C IV, S 12, 1988, s. 663.

3.3. Mustafa Kemal Paşa Karslbad'da

Mustafa Kemal Paşa, Almanya'dan döndükten bir süre sonra Filistin-Suriye cephesinde Yıldırım Ordular Grubunun teşkilat yapısında ve komuta kademesinde büyük değişiklikler söz konusu olmuştur. 4.Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın 1917 yılının Aralık ayı sonunda cepheden ayrılmasıyla 12 Ocak 1918 tarihinde Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı görevleri, Yıldırım Ordular Grubuna geçmiştir. Bu komutanlık teşkilatı kısa bir süre sonra 16 Şubat 1918'de bütünü kaldırılarak, yerine kadro hâlinde 4.Ordu Komutanlığı kurulmuş, komutanlığına da 8.Kolordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşa getirilmiştir.³⁴ Ordular Grubu Komutanı Mareşal Falkenhayn ise Sina cephesinde çok bir etkinlik gösteremediği gerekçesiyle görevden alınmış yerine 26 Şubat 1918 tarihi itibarıyla Alman Mareşal Liman von Sanders getirilmişti. Cephede bütün bu gelişmeler yaşanırken, Mustafa Kemal Paşa, böbreklerinden rahatsızlanmıştır. Bahse konu rahatsızlığın Avrupa'da tedavisi gerektiğinden Mustafa Kemal Paşa, 13 Mayıs 1918 tarihinde Viyana'ya gelerek, tedaviye başlamıştır. Buradaki tedavisinin ardından doktorların tavsiyesiyle kaplıcaları ile ünlü Karslbad'a gitmiştir.³⁵ 30 Haziran-28 Temmuz 1918 tarihleri arasında Karslbad'da tedavi süreci devam ederken Mustafa Kemal Paşa, ülkenin durumunu daha sükûnetle düşünmeye ve çareler aramaya, aynı zamanda pek çok kitap okumaya fırsat bulmuştur. Bu süreçte günlük yazmaya başlayan Mustafa Kemal Paşa, duygularını, düşüncelerini Fransızca olarak beş deftere aktarmıştır.³⁶ Sultan V. Mehmet Reşat'ın 3 Temmuz 1918 tarihinde vefatını ve yerine 4 Temmuz 1918'de Velihaht Vahdetin'in VI. Mehmet unvanıyla tahta geçtiğini de Karslbad'da iken haber almıştır. 27 Temmuz 1918 tarihinde Karslbad'dan İstan-

³⁴ Mehmet Emin, **Harbi Umumi'de Osmanlı Cepheleri Vakayi**, Askeri Matbaa, İstanbul 1922, s.45-46.

³⁵ **CDAB**, HR.İD. / 83- 62.

³⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Haziran 1918-27 Temmuz 1918 tarihleri arasında tutmuş olduğu bahse konu günlükler, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Karslbad Hatıraları" adı altında Afet İnan tarafından derlenerek, Türk Tarih Kurumunca basılmıştır. İnan, **a.g.e.**, s.14; İğdemir, **a.g.e.**, s. 123.

bul'a hareket etmek üzere ayrılan Mustafa Kemal Paşa, Viyana'da İspanyol nezlesine yakalanmıştır. Bu suretle zorunlu olarak bir süre Viyana'da kaldıktan sonra gecikmeli olarak 1918 Ağustos ayı başında İstanbul'a dönmüştür.³⁷

4. Mustafa Kemal Paşa'nın İkinci Kez 7. Ordu Komutanlığına Atanması ve Cepheye Gitmesi

Padişah VI. Mehmet Vahdettin, yanında iki Alman generali olduğu hâlde 5 Ağustos 1918'de Mustafa Kemal Paşa'yı huzuruna davet etmişti. Mustafa Kemal Paşa, Alman generalleri çıktıktan sonra görüşmeyi arzulamışsa da Padişah aksine onların yanında konuşmayı istemişti. Padişah VI. Mehmet Vahdettin, salonda bulunan Alman generallerine Mustafa Kemal Paşa hakkında, "Çok beğendiğim ve güvendiğim bir komutan" dedikten sonra, Mustafa Kemal Paşaya: "...Sizi Suriye'ye komutan atadım. Oradaki durum önem kazanmış, oraya gitmeniz gerek, sizden istediğim şudur: O tarafları düşman eline geçirtmeyeceksiniz! Verdiğim görevi başarıyla yapacağımıza inanıyorum. Hemen o kıt'aya hareket etmelisiniz!" şeklinde iradesini bildirmiş, Alman generallerine bakarak: "...Bu komutan, dediklerimi yapabilir" demişti.³⁸ Mustafa Kemal Paşa, 7.Ordu Komutanlığına tekrar atanmasından memnun olmamakla birlikte, 26 Ağustos 1918'de İstanbul'dan ayrılmış ve 2 Eylül 1918'de 7. Ordu Karargâhının bulunduğu Nablus'a ulaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa ordu komutanlığından istifası üzerine Ekim 1917 ortalarından Ağustos 1918 ortalarına kadar uzun süre harp cephelerinden ayrı olarak İstanbul'da kalmış olmasına rağmen Filistin-Suriye cephesindeki durumun farkındaydı.³⁹

Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mareşal Liman von Sanders, daha önce Çanakkale Muharebelerinde beraber görev yaptığı Mustafa Kemal Paşa'nın yeniden 7.Ordu Komutanlığına atanmasından dolayı

³⁷ Aydemir, C I, a.g.e., s. 282.

³⁸ Atay, a.g.e., s.118.

³⁹ Bunu, Yıldız Camiiindeki Cuma Selamlığı sırasında Padişah'ın kendisini huzura kabulünde, tekrar Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığına tayini hakkındaki iradesini aldıktan sonra Enver Paşaya karşı, çok ciddi davranarak Suriye'de ordu, kuvvet ve vaziyetin isimden ibaret kaldığını, açık bir dille ifade etmiştir. Atay, a.g.e., 126-127.

çok mutlu olmuş ve Ordunun içinde bulunduğu çok olumsuz koşulları ona açıklamıştır. Liman von Sanders bu noktada hatıratında şu açıklamayı yapmaktadır: “Çanakkale Savaşları’ndan dolayı yakından tanıdığım bu liyakatli general buraya ulaştığımda ordusunun kuvvetinin azlığını ve birliklerinin yorgun hâlini görünce aldandığımı anladı; çünkü Enver Paşa kendisine durumu gerçek dışı rakamlar vererek ve ordunun iyi bir hâlde olduğunu söyleyerek izah etmişti.”⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa’nın ikinci defa teslim aldığı 7. Orduya bağlı 3.Kolordu Komutanlığını Albay İsmet (Orgeneral İnönü), 20. Kolordu Komutanlığını Ali Fuat Paşa (Orgeneral Cebesoy), 26.Tümen Komutanlığını ise Albay Fahrettin (Orgeneral Altay) Beyler icra ediyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, 9-11 Eylül 1918 tarihleri arasında birliklerini dolaşmıştır.

9-11 Eylül 1918 tarihlerinde cepheyi teftişinden sonra nasıl bir kaniya vardığını anılarında açıklamaktadır: “Her şey bitmiştir. Yakın felaketi önlemek için esaslı tedbir bulmak güçtür. Yüzlerce kilometre uzunluğunda üç ordu vardır. Adları ordu... Zayıf, dağınık birtakım kuvvetler.” Bu noktada Mustafa Kemal’in tek düşüncesi bütün kuvvetlerle ufak da olsa değeri olan tek bir ordu kurulmasıydı.⁴¹ Nitekim Nablus’ta göreve başladıktan çok kısa bir süre sonra, yani 18 Eylül 1918’de İngiliz kuvvetleri 7.Ordu bölgesinde taarruza geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İngiliz saldırısından bir hafta önce 11 Eylül 1918’de Nablus’tan İstanbul’daki yakın arkadaşı Dr. Rasim Ferit Talay’a gönderdiği bir mektupta cephedeki durumu şöyle anlatmaktadır: “Kardeşim Rasim Ferit; Nablus’a geldim. Muharebe hatlarını baştan başa gezdim. Kumandan, zabıt, efradımızı gördüm. Suriye umumiyetle şayanı merhamet bir hâle gelmiştir. Vali yok, kumandan yok, İngiliz propagandası çok, İngiliz teşkilat-ı hafiyesi her tarafta faaliyet hâindedir. Düşman kıtaatça vesaitçe kuvvetli biz onun karşısında pamuk ipliği.”

42

⁴⁰ Liman von Sanders, **Türkiye’de Beş Sene**, (Yay. Haz. Mustafa Albayrak), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s.318.

⁴¹ Atay, **a.g.e.**, s.127.

⁴² Tezel, **a.g.e.**, s.172.

Mustafa Kemal Paşa'nın yeniden atandığı cephenin 1 Eylül 1918 tarihli muharebe durumuna bakılacak olduğunda Osmanlı kuvvetleri Liman von Sanders'in idaresi altındaki Yıldırım Ordular Grubu'nun emir komutasındaydı. Cephede, 4., 7. ve 8. Ordular bulunuyordu. Bu ordular, Yafa'nın 15 km. kadar kuzeyinde deniz kenarından başlayıp, güneydoğuya doğru uzanan 90 kilometre uzunluğunda bir cepheyi savunuyorlardı.⁴³ İngiliz kuvvetleri, General Allenby komutasında iki Piyade Kolordusu ile Çöl Atlı Piyade Kolordusu, Fransız ve İtalyan müfrezeleriyle bağlı birliklerden oluşuyordu.⁴⁴ Yaz aylarında kesin sonuç verecek bir taarruz için hazırlık yapan İngiliz kuvvetlerinin karşılarındaki Osmanlı birlikleri gerek moral gerekse de maddi bakımdan büyük bir düşüş içerisindeydi. Asker kaçakları ve açlık da Türk kuvvetlerinin savaşma gücünü çökertmişti. Hayvanlara gerekli olan ye-

⁴³ Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına bağlı olarak 8.Ordu: Cevat (General Çobanlı) Paşa komutasında olan bu ordunun karargâhı Tul Kerem'deydi. Refet Bey komutasındaki 22.Kolordu (7.ve 20 Tümenler) ile Alman Asya Kolordusu (19.ve 16.Süvari Tümenleri) ve bir Alman grubundan teşkil edilmişti.

7.Ordu: Mustafa Kemal Paşa komutasında olan bu ordunun karargâhı Nablus şehrindeydi. 3. (1.ve 11.Tümenler) ve 20. Kolordular (26.ve 53.Tümenler)'dan teşkil edilmişti.

4.Ordu: Mersinli Cemal Paşa komutasında olan bu ordu Ürdün (Şeria) nehrine kadar uzanan bölgenin savunmasından sorumluydu. Karargâhı Amman'daydı. 2. ve 8.Kolordulardan oluşmaktaydı. Gnkur. ATASE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C IV, Ks 2, Sina-Filistin Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986, s.615-616; Şükrü Mahmut Nedim, **Filistin Savaşı, 1914-1918**, (Çev. Abdullah Es), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s.137; Sanders, **a.g.e.**, s.342-343.

⁴⁴ Mısır Sefer Kuvveti 18 Eylül 1918 tarihi itibarıyla şu şekilde teşkil edilmiştir: Tümgeneral P. W. Chetwode komutasındaki 20. Kolordu; Korgeneral E. S Bulfin komutasındaki 21. Kolordu, Tümgeneral E. W. Chaytor komutasındaki Chaytor Grubu; Tümgeneral H. G. Chauvel komutasındaki Çöl Atlı Kolordusu. Bu kolordular içinde Britanyalı, Fransız, İtalyan, Hintli, Avustralyalı, Yeni Zelandalı, Fransız, Ermeni ve Yahudi birlikler mevcuttu. Bu tarihte Mısır Sefer Kuvveti 57.000 tüfek, 12.000 kılıç ve 540 toptan ibaretti. General Allenby'nin raporunda 1918 Eylül ayı başında Yıldırım Ordular Grubunun toplam kuvveti 23.000 tüfek, 3.000 kılıç ve 340 top olarak kaydedilmiştir. **The National Archives (TNA)**, WO 32-5128 [Mısır Seferi Kuvvetleri Komutanı General Edmund Allenby'nin Aralık 1918'de Genel Karargâha gönderdiği 19 Eylül -31 Ekim 1918 tarihlerini içeren raporu]; Cyril Falls, **Military Operations in Egypt & Palestine from June 1917 to the End of the War**, vol. II, H. M. Stationery Office, London 1930, **a.g.e.**, s.449, 452.

min ancak yarısı veriliyordu. Değil askerler, subayların hatta komutanların bile ayakkabıları yoktu. Çarık giyiyorlardı. Elbiseleri de yırtık pırtıktı. Sıtma, dizanteri, tifüs düşmanın verebileceğinden daha çok kayıplara sebep oluyordu. Çöl sıcağı ve susuzluk askerin büyük bir sorunuydu. Buna karşılık İngilizler hem sayısal hem de ruhsal bakımdan çok üstün durumdaydılar. Çıplak arazide düşman hava kuvvetlerinin saldırıları etkili oluyor, düşman zırhlı otomobil kullanıyordu. Türk kuvvetleri ne taarruz ne de savunma yapacak güçte değildi.⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa, İngiliz saldırısının nasıl ve ne zaman başlayacağını ne suretle anladığını da anılarında şöyle anlatmaktadır: “*Bugün Ordu Kurmay Başkanı her zaman olduğu gibi bana o günün raporlarını okudu. Basit raporlar, her zamanki gibi... Yalnız bu raporlar içerisinde bir durum dikkatimi çekti. Bir İngiliz esirinin ifadesine göre bir veya iki gün sonra İngilizler bütün cephe üzerinde ciddi taarruzlarını yapacaklardır.*” Bunun üzerine Mustafa Kemal böbrek rahatsızlığı nüksettiğinden yattığı hasta yatağından kalkmış ve kurmay heyetini toplayarak, İngilizlerin 19 Eylül 1918 akşamı genel taarruz yapacağını bildiren bir muharebe emri hazırlamış, bunun bir nüshasını da Liman von Sanders Paşa'ya göndermişti. Mustafa Kemal Paşa bu durumu şöyle ifade etmektedir: “*Bu emri bilgi edinilmesi için Grup Kumandanı bulunan Liman von Sanders Paşa'ya da bildirdim. Çok hürmet ettiğim bu zat, benim raporlarımdan çıkaracağım manayı uzak görmüş ve gülmüş, bununla birlikte ihtiyattan bir zarar gelmez diyerek, bana da fazla bir şey söylemeye gerek duymamıştır.*”⁴⁶ Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa, verdiği emrin gereğini yapmış, mahiyetindeki kuvvetleri olası bir muharebeye hazırlamıştır.

5. Filistin-Suriye Cephesi'nde İngiliz Kuvvetlerinin Genel Saldırısı ve Yıldırım Ordular Grubu'nun Halep'in Kuzeyine Çekilmesi

Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gelişinden kısa bir süre sonra General Allenby komutasındaki İngiliz birlikleri önce 16 ve 17 Eylül

⁴⁵ Nedim, a.g.e., s.137-138.

⁴⁶ Atay, a.g.e., s.127-128.

1918'de Şeria'nın doğusunda 4. Ordu'ya karşı saldırıya geçmişler, ardından 18/19 Eylül 1918 gecesinde Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordusuna karşı başarısız bir saldırı gerçekleştirmişlerdir.⁴⁷ Denizden donanmanın, havadan İngiliz uçaklarının yoğun bombardımanı altında gerçekleştirilen bu taarruzda daha ilk saatlerde Türk kuvvetlerinin haberleşme araçları tahrip edilmiştir. Bu yüzden birliklerin birbirleriyle irtibatı kesilmiştir. İngiliz birliklerine karşı ortak hareket etme imkânı kalmamıştır. 19 Eylül 1918'de bütün cephe boyunca gerçekleşen İngiliz saldırısı sonucu gün ağarmadan 8. Ordu cephesi yarılmıştı. 8. Ordunun ezilmesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordusu çevrilme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun üzerine 7. ve 4. Ordular çekilmeye başlamıştı.⁴⁸

8. Ordu kısa sürede muharebe dışı kalırken, İngiliz birlikleri, Nasıra şehrine girip Mustafa Kemal'in uyarısına aldırmaıyıp çok büyük çapta bir saldırının yapılacağına inanmayan Liman von Sanders'in karargâhını basmışlardır. Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mareşal Liman von Sanders, Nasıra'da İngilizlere esir olmaktan son anda kurtulmuştur. Geriye doğru hiç ihtiyat kuvveti bulunmayan Yıldırım Ordular Grubu'nun cephesi yarılmış olduğundan Mareşal Liman von Sanders karargâhıyla birlikte 22 Eylül 1918'de Dera'ya doğru çekilme kararı almıştır.⁴⁹ Bu esnada 7.Ordunun sağ kanadını koruyan Cevat (Çobanlı) Paşa komutasındaki 8.Ordu muharebe gücünü tamamen kaybederken, 7.Ordunun doğusundaki Mersinli Cemal Paşanın 4.Ordusu Şam istikâmetinde kuzeye doğru çekilmekteydi. Bu durumda gerek 7.Ordu birlikleri, gerekse 8.Ordu artıkları bakımından tek kurtuluş yolu Şeria nehrinin doğusuna geçmektir.⁵⁰ 7.Ordu Komutanı

⁴⁷ **ATASE Arşivi**, BDH-3705-28-5-26 [Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Müşir Liman von Sanders tarafından 7.Ordu Komutanlığına gönderilen 19 Eylül 1918 öğleden önce saat 10.00'da İngilizlerin 7. Ordu sol cenahı ortasına taarruz ettiği ve muharebenin hâlen devam etmekte olduğuna ilişkin telgraf suretidir.]

⁴⁸ Bayur, **a.g.e.**, s.157; Süleyman Hatipoğlu, **Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa**, Yeditepe, İstanbul 2009, s.106.

⁴⁹ **ATASE Arşivi**, BDH-3220-61-1-1.

⁵⁰ Mehmet Emin, **Harbi Umumi'de Osmanlı Cepheleri Vakayii**, Askeri Matbaa, İstanbul 1922, s.50.

Mustafa Kemal Paşa da, birliklerini imhadan kurtarmak amacıyla, 20-21 Eylül 1918 gecesi Şeria Nehri doğusuna çekmeye karar vermiştir.⁵¹ Mısır Seferi Kuvvetler Komutanı General Allenby, Osmanlı savunmasının 21 Eylül 1918'de tam olarak kırıldığını değerlendirerek, bundan sonraki takip harekâtının daha çok süvari birlikleri ve hava kuvvetleriyle yürütülmesini emretmiştir.⁵²

Mustafa Kemal Paşa'nın 7.Ordusu, Nablus, Bisan ve Şeria Nehri arasında General Allenby'in kuvvetleri ve isyancı Araplar tarafından çembere alınmıştı. Bu hengâmede Nablus-Bisan kara yolu İngiliz süvarilerince tutulduğundan ve Şeria nehrinde köprü olmadığından dolayı Mustafa Kemal Paşa ordusunu binbir zorlukla daha gerilere çekmeyi başarmıştır.⁵³ 22- 23 Eylül 1918 gecesi itibarıyla 7.Ordu birlikleri Şeria nehrinin doğusuna ulaşmıştır.⁵⁴ Mustafa Kemal Paşa Ordular Şeria nehrini geçer geçmez emir ve komutayı tamamen ele almıştır.⁵⁵ Bu esnada Yıldırım Ordular Grubunun çoğunluğu, imha veya esir edilerek dağılmış, kalan unsurları düzensiz şekilde Anadolu istikametinde çekilmektedir.⁵⁶ 23 Eylül 1918'de Akka ve Hayfa; 25 Eylül 1918'de ise Amman, İngiliz süvarisi ve ünlü İngiliz istihbaratçısı Lawrence emrindeki Arap ordularının eline geçmiştir.⁵⁷ 25/26 Eylül 1918 gecesini karargâhı ile birlikte Dera'da geçiren Mustafa Kemal

⁵¹ATASE Arşivi, BDH-3705-28-5-2 [7.Ordu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal'in 19 Eylül 1918 tarihinde 8.Ordunun sol cenahının çekilmesi hâlinde 7.Ordunun da geri çekilmesine ilişkin 3. ve 20. Kolordu Komutanlarına gönderdiği emir]. ATASE Arşivi, BDH-3705-28-17 [7.Ordunun Şeria Nehrinin doğusuna geçmesine ilişkin belge sureti.]

⁵² İngilizlerin takip harekâtına (22-26 Eylül 1918) ilişkin detaylı bilgi için Bkz. **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, a.g.e., C IV**, Ks. 2, s.663-699.

⁵³ Aydemir, **a.g.e.**, s. 287.

⁵⁴ Mustafa Kemal Paşa'ya 22 Eylül 1918'de olağanüstü hizmetleri ve ordusunu imhadan kurtardığı için Fahri Yaverlik unvanı verilmiştir. **CDAB İ-DUİT/55-56**.

⁵⁵ Murat Çulcu, **Erkân-ı Harp Binbaşısı Vecihi Beyin Anıları, Filistin Ricatı**, Arba Yayınları, İstanbul 1993, s.65.

⁵⁶ Cemal Kemal, "Nablus Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal", **Atatürk Yolu Dergisi**, S 51, Bahar 2013, s.638.

⁵⁷ ATASE Arşivi, BDH-179-1232-773-009 [26 Eylül 1918 tarihli İngiliz resmi tebliğinde Umman'ın işgali haberi verilmektedir.]

Paşa, gelinen bu noktada Şam'ı savunmanın olanaksızlığını düşünmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, Dera'dan sonra 28-29 Eylül 1918 tarihleri arasında Şam'ın güneyinde dağınık birliklerini yeniden toparlamaya çalıştığı esnada Mareşal Sanders'in 7.Ordu kuvvetini Şam'ı savunmak üzere Mersinli Cemal Paşa'ya bırakarak, onun Riyak'ta bulunan dağınık kuvvetleri toplaması için verdiği emriyle karşılaşmıştır. Bu emre göre Şam 4.Ordu Komutanlığı tarafından savunulacaktı. Mareşal Sanders'in emri üzerine 7.Ordu birliklerini 3.Kolordu Komutanı Albay İsmet Bey'e bırakan Mustafa Kemal Paşa, beraberinde 20 Kolordu Kumandanı General Ali Fuat Bey ile Riyak'a gitmiştir.⁵⁸ Riyak havalisinde dağınık bir hâlde bulunan kuvvetlerin Ali Fuat Paşa'nın komutasında kuzeye doğru hareket etmesi emrini vermiştir. 30 Eylül 1918'de Riyak'ta Osmanlı direnişini kıran İngiliz süvarileri işbirlikçi Arap kuvvetleriyle birlikte 1 Ekim 1918 tarihinde Şam'a girmişlerdir.⁵⁹

4.Ordu tarafından icra edilen Şam savunmasının başarısız olması üzerine yeni bir savunma cephesi kurmaya çalışan Mustafa Kemal Paşa, 2-3 Ekim 1918 gecesini Baalbek'te geçirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 3 Ekim 1918'de Ordu Komutanı von Sanders ile buluşarak, durum değerlendirmesi yapmış ve ondan orduyu Halep'te toplaması emrini vermesini istemiştir. Liman von Sanders kendisinin neticede bir yabancı olduğunu, bu emri Mustafa Kemal Paşa'nın vermesinin daha uygun olacağını, Kurmay Başkanı Kazım (İnanç) Paşa'yı da ikna etmek gerektiğini ifade etmiştir. Yapılan toplantıda fikir birliğine varılmış ve elde kalan kuvvetlerin Halep'in güneyinde toplanması kararı alınmıştır. Bu karar üzerine Mustafa Kemal Paşa, 3 Ekim 1918 gecesini Humus'tan ayrılıp, 5 Ekim 1918'de karargâhı ve topladığı kuvvetler ile beraber Halep'e gelmiş ve iki hafta kadar kısa bir süre içinde Halep

⁵⁸ Tehlike Şam dolayında iken Beyrut üzerinden gelecek kuvvetlere karşı Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşaların ayrılması yüzünden ordunun başsız kalması dolayısıyla 20. Kolordunun büyük kesimi İngilizlere esir düşmüştür. Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi**, C V, 1918 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara 1967, s.108.

⁵⁹ Mirliva Sedat, **a.g.e.**, s.366.

civarında yeni bir ordu yaratmıştır.⁶⁰ 14 Ekim 1918 tarihi itibarıyla Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı elde kalan kuvvetlerle yeni bir düzenlenmeye tabi tutulmuştur. Cemal Paşa komutasındaki 4.Ordu Karargâhı lağvedilerek, bu ordunun kalan birlikleri, 3. ve 20.Kolordularından teşkil edilen 7.Orduya bağlanmıştır. Yine lağvedilen 8.Ordudan kalan yegâne birlik olan Alman Asya Kolordusu da 7. Ordunun emrine verilmiştir. Bu suretle 7.Ordunun emrine 30 Piyade taburu ile 12 makineli tüfek ve 14 toptan ibaret Yıldırım Ordular Grubunun enkazı geçiyordu. Bu düzenleme ile İngilizlerin daha fazla kuzeye sarkmasına engel olunacak ve zayıf 2.Ordu ise karargâhını Adana'ya taşıyarak sahili korumaya devam edecekti.⁶¹ Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Liman von Sanders ise 22 Ekim 1918'de Halep'ten ayrılmış ve Adana'ya geçmiştir.

23 Ekim 1918 gününden itibaren Şerif Faysal birliklerinin yanı sıra Halep'teki yerli Arap kuvvetlerinin Halep kentinin doğusundan saldırmaları, ordu komuta yerine dek sızmalarıyla meydana gelen çarpışmalar, Mustafa Kemal'e Halep'te ve güneyinde birlik bırakmamak kararını aldırılmıştır. 25 Ekim 1918'de Halep'in güneyinde gerçekleşen

⁶⁰ Erikan, **a.g.e.**, s. 187; Cemal Kemal, "Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, S 45, Bahar 2010, s.52; Mustafa Kemal Paşa 7 Ekim 1918'de İstanbul'da Saray'a gönderdiği bir telgrafta barıştan başka yapacak bir şey kalmadığını bildirmektedir: "*Eylül'ün 19.gecesi, İngilizler evvela 7. Orduya taarruz etmeye başladı. Düşmanın iki taarruzunu durdurdum. 19 Eylül 1918 sabahı batı tarafımızda bulunan 8.Ordu kısa bir düşman taarruzu karşısında birkaç saat zarfında dağıldı. ...Gerek İngiliz takip kotalarıyla gerekse de Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e bağlı isyancı Arap Şerif kotalarıyla muharebe ede ede Şam'a kadar gittim. Orada Liman Paşa'nın emriyle Şam'ın muhafazası için yazık ki kuvvetlerimi Cemal Paşa'nın emri altına terkle, kendim de Riyak Cephesini tutmak ve orada elde edeceğim kuvvetleri düzenlemekle görevlendirildim. Cemal Paşa, Şam'a kadar geldiğinden habersiz olduğu düşmanın az kuvveti karşısında kendi ordusuyla beraber benim ordumu da terk ederek, yalnız başına Riyak'a geldi. Ben bundan sonra Riyak'ta teşkil ettiğim kuvvetleri kuzeye doğru hareketlendirerek, Şam'da kalan kuvvetleri de İsmet Bey'in komutası altına alarak kuzeye hareketini emretmek için vasıta buldum. Şimdi üç gündür beridir orduyu yeniden Halep'i güneyinde toplamakla meşgulüm. Düşmanın bilinen üstünlüğü karşısında ve bizim ordu adı altında beş-altıyar bin neferimizin geri çekilmesi tabiydi... ..Bu andan itibaren artık barıştan başka çare kalmamıştır". Bkz. Murat Bardakçı, "Mustafa Kemal'in Kaleminden Orta Doğu'yu Nasıl Kaybettik?", **Hürriyet**, 12 Ocak 2003, s.18.*

⁶¹ Mehmet Emin, **a.g.e.**, s. 52.

sokak muharebelerine bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi de katılmıştır. Bu muharebeler, Filistin ricatından beri artçı muharebeleri dışına çıkan ilk ciddi muharebeler olması açısından önem arz etmektedir. 25-26 Ekim 1918 gecesi Halep'te ve güneyinde bulunan kuvvetler, Halep'in kuzeyine alınarak, burada bir cephe teşkil edilmiştir.⁶² 7. Ordu Komutanlığı karargâhı da zorunlu olarak Halep'ten Katma'ya taşınmıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından Halep civarında ordunun yoktan var edilerek, yeniden düzenlenmesi sonucu 26 Ekim 1918 günü Halep'in kuzeyinde Katma'da Müslimiye mevkiinde gerçekleşen muharebede Türk kuvvetlerinin uzağa çekildiğini sanan dört İngiliz süvari alayı ve Arap çetelerine karşı büyük bir silahlı mücadele verilerek, İngiliz ve Arap birliklerinin ilerleyişi durdurulmuştur.⁶³ “Katma Muharebesi” olarak bilinen bu muharebe, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun son muharebesi ve zaferi olarak tarihe geçmiştir.⁶⁴ Bu sırada, Mustafa Kemal Paşa'nın çabası mütarekeye dek İngilizlere kuvvet kaptırmamak ve gerekirse çekilerek, anayurt topraklarında bir savunma hattı oluşturmaktı. Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 7.Ordu, 28 Ekim 1918 tarihi itibarıyla İskenderun-Belen-Dirce-mal-Tel'ül-rifat çizgisini koruyordu. Bir iki gün sonra da Antakya'yı

⁶² Hatipoğlu, **a. g. e.**, s. 107.

⁶³ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C III, Ks. IV, 1914-1918, TTK Basımevi, Ankara, 1967, s.462; Falls, **a.g.e.**, vol. II, s. 617. “*Kuvvetlerin Humus'u boşaltarak, kuzeye çekilmesi sırasında 14 Ekim 1918 tarihinde 4.Ordu lağvedildi ve karayoluyla birlikleri 7.Orduya bırakılmıştır. Mustafa Kemal'in bir yıl önce buralarda iken raporla yazdığı (20 Eylül 1917) ve bu kez 1918 Ağustos'ta İstanbul'da iken Enver Paşa'ya söylediği bu iş, düşman zoruyla yapılmıştı. 1918 Ekim ortasında, Halep dolayına gelmiş olan 7.Ordunun eline 30 Piyade taburu ile 12 makineli tüfek ve 14 toptan ibaret koca Yıldırım Ordular Grubu'nun enkazı geçmiş bulunuyordu. Halbuki bir ay önce bu grubun kuvveti 160 tabur piyade, yedi süvari alayı ile birçok süvari bölükleriyle yüzlerce makineli tüfek ve toptan ibaret bulunuyordu.*” Mehmet Emin, **a.g.e.**, s.51-52. 7.Ordu şu şekilde yeniden düzenlenmiştir:

20.Kolordu (General Ali Fuat Bey emrinde: 1 ve 11. Tümenler) Halep ve güneyinde.
3.Kolordu (Albay İsmet emrinde: 43. Tümen Müslümiye'de, 24. Tümen Katma'da)
Erikan, **a.g.e.**, s.187-188.

⁶⁴ Aydemir, **a.g.e.**, s. 288; Mithat Aydın, “Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal (Atatürk)”, **Belgi**, S 9, Kış 2015, s.1307.

sınırı içine almış bulunuyordu. Ordu karargâhı 30 Ekim 1918 tarihi itibarıyla Raco'ya alınmıştı.⁶⁵

19 Eylül 1918'de gerçekleşen Nablus Meydan Muharebesi'nden itibaren 26 Ekim 1918'de Halep kuzeyinde Katma'da yapılan son muharebeye kadar geçen ve 39 gün devam eden geri çekilme sonunda Mustafa Kemal Paşa bu hattı, Misak-ı Milli sınırı olarak belirlemiş ve ordusunu İskenderun istikametine doğru çekmeyi başarmıştır. Bu hat hemen hemen bugünkü Türkiye'nin güney sınırındır.⁶⁶ Bu suretle Mondros Mütarekesine kadar olan süreçte, İngiliz ve Arap birliklerinden oluşan işgal güçlerinin Toros geçitlerinden Anadolu içlerine sızmasının önüne geçilmişti. Mustafa Kemal Paşa Osmanlı Hükümeti'nin mütareke imzalayacağı günlerde kuvvetlerini kurtaran tek kumandan olmuş ve son çarpışan Türk birlikleri ile İngilizlerin ileri hareketini durdurmuştur.⁶⁷ Liman von Sanders anılarında bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Ordu, son günlerdeki muharebelerde silahının şan ve şerefini yükseltmişti.”⁶⁸ İngiliz resmî harp tarihinde de Mustafa Kemal Paşa'nın bu başarısından övgüyle bahsedildiği görülmektedir.⁶⁹

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile birlikte Alman komutanların Suriye cephesinden ayrılması gerektiğinden 31 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Liman von Sanders komutayı Adana'da Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak, görevden ayrılmıştır. 7.Ordu Komutanlığını vekâleten 20.Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya bırakan Mustafa Kemal Paşa, 31 Ekim 1918'de Yıldırım

⁶⁵ İğdemir, **a.g.e.**, s.375; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, a.g.e.**, C IV, Ks. 2, s.730; “*Düşman Süvari Tümeni, 26 Ekim 1918'de Halep-Katma şosesi tarafındaki I. Tümen'e saldırdıysa da önemli oranda kayıplar verdi. Bir semere elde edemedi. Ertesi gün de Müslümiye'ye gelen bir kısım düşman süvarisi yine faydasız bir saldırıda bulundu. 7.Ordu 28 Ekim 1918 günü İskenderun-Tel'ül-Rifat çizgisini tuttu*”. Mehmet Emin, **a.g.e.**, s.52-53.

⁶⁶ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, a.g.e.**, C IV, Ks.2, s.730. **Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, BDH-3705-29-3-2.[7.Ordu Halep'ten çekildiği zaman Adana'ya kadar izleyeceği istikâmet hakkında.]

⁶⁷ Atay, **a.g.e.**, s.131. İngiliz yazar ve gazeteci Lord Kinross'un ifadesiyle de; “*Uzun ve felaketti dört savaş yılının kanlı boğuşmalarından hiç yenilgiye uğramadan çıkan tek Türk komutan Mustafa Kemal Paşa'ydı*”. Kinross, **a.g.e.**, s.163.

⁶⁸ Sanders, **a.g.e.**, s. 377.

⁶⁹ Falls, **a.g.e.**, vol. II, 617-618.

Ordular Grubu Kumandanlığı görevini devralmıştır. 10 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Orduları Grubu'nun ve 7.Ordunun lağvedilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın bu cephedeki görevi son bulmuştur.⁷⁰

SONUÇ

Mustafa Kemal Paşa Birinci Dünya Savaşında, Çanakkale, Kafkasya ve Filistin-Suriye cephelerinde tümen, kolordu ve ordu komutanı olarak görev yapmıştır. 19 Tümen Kumandanı Mustafa Kemal, Çanakkale cephesindeki Arıburnu, Anafartalar ve Conkbayırı'ndaki büyük başarılarının ardından Doğu cephesinde 16. Kolordu Komutanı olarak Bitlis ve Muş'u Rus işgalinden kurtarmıştır. 5 Temmuz 1917'de merkezi Diyarbakır'da bulunan 2.Ordu Komutanlığından Bağdat'ı İngilizlerden geri almak amacıyla kurulan, ancak daha sonra Filistin cephesine intikal ettirilen 7. Ordu Komutanlığına atanmıştır. Başından beri Filistin cephesi tehlikede oldukça Bağdat seferinin faydasızlığı görüşünü savunan Mustafa Kemal Paşa, 7.Ordu Komutanlığı görevinden Filistin-Suriye cephesinde uygulanması gereken strateji ve taktik konusunda Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mareşal Falkenhayn ile anlaşamadığından istifa ederek, 1917 yılının Ekim ayı başında İstanbul'a gelmiştir.

7. Ordu Komutanlığı görevinde iken Mustafa Kemal Paşa'nın, başta Başkomutan Vekili Enver Paşa olmak üzere devletin ileri gelenlerine dört gün arayla gönderdiği 20 ve 24 Eylül 1917 tarihli raporlarından neredeyse tam bir yıl sonra, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı, Filistin-Suriye cephesinde büyük bir bozguna uğramıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu raporlarında devletin en üst makamlarına Filistin-Suriye cephesinde 1917 yılında Osmanlı Ordusu aleyhine gelişebilecek tehlikeleri büyük bir öngörü ile bütün çıplaklığıyla göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin Osmanlı Devleti'ni büsbütün savaş dışı bırakmak için tasarladığı son saldırıdan kısa bir süre önce 7.

⁷⁰ CDAB BEO/4528 - 339592 **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, a.g.e.**, s.21, Belge No: 18. Yıldırım Ordular Grubu ile Yedinci Ordu Karargâhının kaldırılması ve Yedinci Ordu Kumandanı Tuğgeneral Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti emrine alınmasına ilişkin 7 Kasım 1918 tarihli Padişah buyruğu .

Ordu'nun komutasını ikinci defa ele almak üzere Filistin cephesine gelmiştir. Bu esnada Mareşal von Falkenhayn gitmiş, yerine Ordu Grubu Komutanlığına Liman von Sanders getirilmişti. Mustafa Kemal vaktiyle istifa ederek haklı sebeplerle bıraktığı bir ordunun komutanlığına 7 Ağustos 1918 tarihi itibarıyla yeniden atanmışsa da artık Filistin ve Suriye üzerinde taarruza geçen düşmanın önüne geçmek imkânsız bir hâl almıştı. Mustafa Kemal Paşa, Nablus'taki karargâhından, cephenin merkez kesimini uzun uzun denetledikten sonra savaşın daha başlamadan kaybedilmiş olduğu sonucuna varmıştır. Mustafa Kemal Paşa, başından beri bütün bu ordu kalıntılarının tek komuta altında ve yoğun bir kuvvet hâlinde toplanması düşüncesini savunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa yine de İngiliz kuvvetlerinin genel saldırısını değerlendirmiş ve bu öngörü ile önceden tedbir almış, zamanında çekilmeyi başarmıştır. Bu süreçte ordusunu, üç ordu arasından en az kayıpla çekebilmiştir. Bu noktada 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın bütün çabası mütarekeye dek İngiliz birliklerine kuvvet kaptırmamak ve bu birliklerin Anadolu'ya girmelerini engellemek üzere anayurt topraklarında Halep'in kuzeyinden Antakya'ya kadar uzanan bir savunma hattı tesis etmek olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi

BDH-3705-28-5-2

BDH-3705-28-17

BDH-3705-28-5-26

BDH-3705-29-3-2

BDH-179-1232-773-009

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB)

HR.İD./83-63

İ-DUİT/55-56

BEO / 4487 - 336507

BEO / 4528 - 339592

BOA BEO 4541 3405 46

BOA BEO 4541 3405 66

BOA DH.ŞFR.598 108

BOA DH.ŞFR. 576 12

Başvuru Eserleri

Altay, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)**, Eylem Yayınları, Ankara 2008.

Artuç, Nevzat, **Cemal Paşa Askerî ve Siyasî Hayatı**, TTK Basımevi, Ankara 2008.

Atay, Falih Rıfki, **Çankaya (Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar)**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006.

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı**, Ankara 1982.

Aydın, Mithat, "Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal (Atatürk)", **Belgi**, S 9, 2015/1, ss.1302-1308.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam, Mustafa Kemal 1881-1919**, C I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2018.

Bardakçı, Murat "Mustafa Kemal'in Kaleminden Orta Doğu'yu Nasıl Kaybettik?" **Hürriyet**, 12 Ocak 2003.

Bay, Austin, **Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu Dâhi Generalden Liderlik Üzerine Dersler**, Pegasus Yayınları, İstanbul 2013.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Atatürk, Hayatı ve Eseri (Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar)**, C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1990.

Bayur, Yusuf Hikmet, "Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu", **Belleten**, 20/80, Ekim 1956, ss.619-632.

- Belen, Fahri, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi**, C V, 1918 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara 1967.
- Çeliker, Fahri, “Atatürk’ün Yaşamından: Almanya Seyahati”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C IV, S 12, 1988, ss.651-663.
- Çeliker, Fahri, “Atatürk’ün Yaşamından: Falkenhayn-Mustafa Kemal Anlaşmazlığı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C IV, S 13, 1988, ss.167-182.
- Çulcu, Murat, **Arşivi Kaybolan Savaş, Sina-Filistin-Suriye Cephesi**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2009.
- Çulcu Murat, **Erkân-ı Harp Binbaşısı Vecihi Beyin Anıları, Filistin Ricatı**, Arba Yayınları, İstanbul 1993.
- Erdaş Sadık, “Ortadoğu’da Bir Alman Projesi: Yıldırım”, **100.Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu (3-5 Kasım 2014/Budapeşte) Bildiri Kitabı**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, ss.177-199.
- Erikan, Celal, **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.
- Erkilet, Hüseyin Hüsnü Emir, **Yıldırım**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002.
- Falls, Cyril, **Military Operations in Egypt & Palestine from June 1917 to the End of the War**, Vol. II, H. M. Stationery Office, London 1930.
- Gnkur. ATASE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi**, C IV, Ks. 2, Sina-Filistin Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986.
- Güralp, Şerif, **1918 yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye’den Çekilişinde 3. Süvari Tümeninin Harekâtı**, (Yay. Haz. Zekeriya Türkmen, Fatma İlhan), Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006.
- Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, TTK Basımevi, Ankara 2014.
- Gordon H.Pirie, **A Brief Record of the Advance of the Egyptian Expeditionary Force: July 1917 to October 1918**, His Majesty's Stationery Office, London 1919.

- Hatipoğlu, Süleyman, **Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa**, Yeditepe, İstanbul 2009.
- İğdemir, Uluğ, **Atatürk'ün Yaşamı**, C I, (1881-1918), TTK Basımevi, Ankara 1988.
- İğdemir, Uluğ, “Birinci Dünya Savaşı'nda Atatürk'le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Yeni Belgeler”, **Belle-ten**, S 132, 1969, ss.505-525.
- İnan, Afet Ayşe, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.
- Kemal, Cemal, “Nablus Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal”, **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, S 51, Bahar 2013, ss.617-651.
- Kemal, Cemal, “Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi”, **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, S 45, Bahar 2010, ss.37-69.
- Kinross Lord, **Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2010.
- Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999.
- Mehmet Emin, **Harbi Umumi'de Osmanlı Cepheleeri Vakayii**, Askeri Matbaa, İstanbul 1922.
- Mirliva Sedat, **Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin'e Veda**, Yay. Haz. Faruk Yılmaz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009.
- Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No. 88, Ankara 2007.
- Nedim, Şükrü Mahmut, **Filistin Savaşı, 1914-1918**, (Çev. Abdullah Es), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.
- Üçüncü, Uğur, “Birinci Dünya Savaşında Mustafa Kemal Paşanın Osmanlı Ordusundaki Alman Subaylarına Bakışı”, **OTAM**, S 39, Bahar 2016, ss.241-267.

- Sanders, Von Liman, **Türkiye'de Beş Sene**, (Yay. Haz. Mustafa Albayrak), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.
- Tezer, Şükrü, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK Basımevi, Ankara 2008.
- Yavuz, Celalettin, **Atatürk ve Almanya**, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.
- Yücel Özkaya vd, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003.
- Wallach, L.Jehuda, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri (1835-1919)**, (Çev. Fahri Çeliker), Gnkur. Basımevi, Ankara 1985.

MUHALİF YAKLAŞIMIYLA FEVZİ LÜTFİ KARAOSMANOĞLU

Firdes TEMİZGÜNEY* - Elif AKTAŞ**

ÖZET

Edebiyatçı, gazeteci ve siyasetçi gibi pek çok yönü ile dikkat çeken Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Resimli Gazete ve Son Telgraf gazetelelerinde gündelik ve politik konularda yazılar yayınladı. Özellikle Son Telgraf Gazetesinde dönemin iktidarını ve yöneticilerini eleştirdiği yazıları ile dikkat çekti. Karaosmanoğlu'nun muhalefet ettiği konuların başında; basın üzerindeki baskılar, mebusların halkın sorunlarına kulak tıkadığı ve ellerindeki yetkiyi kötüye kullandıkları ve CHF'deki bürokratik zümre egemenliği geliyordu.

Karaosmanoğlu'nun CHF'ye muhalif olması onun geniş anlamda Cumhuriyet idealleri ve ideolojisine de muhalif olması anlamına gelmiyordu. CHF'yi sert bir şekilde eleştirmesi, dini-geleneksel değerler ile o değerleri benimsemiş kitleye daha saygılı olması ve sosyal siyasal dönüşümlerde daha ılımlı bir yaklaşımı savunması, Karaosmanoğlu'nu dönemine muhalif kılmıştır. Karaosmanoğlu'nun CHF temelinde şekillenen yaklaşımı, onun Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet fırkası olan TCF'yi desteklemesini sağladı. Son Telgraf Gazetesinde TCF lehine yazdığı bir yazı sebebiyle Elazığ İstiklal Mahkemesinde idam talebiyle yargılandı. Bu davada suçsuz bulunup serbest bırakılsa da uzun süre yazılarına ara verdi.

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, temizguney@hotmail.com.

** Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi, aktaselif@atauni.edu.tr.

Karaosmanoğlu'nun muhalefeti, 1940'lı yıllardan sonra yeniden kendini göstermiş, CHP yönetimine eleştirileri devam etmiştir. Bu muhalefet onun çok partili hayata geçişle birlikte DP saflarında yer almasına sebep olmuştur. Ancak bir süre sonra DP'den ihraç edilen Karaosmanoğlu, partiden ayrılan arkadaşlarıyla birlikte 1955 yılında Hürriyet Partisini kurdu. 1958 yılında partisiyle birlikte CHP'ye katıldı. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Kurucu Meclise seçilen Karaosmanoğlu, 1961 seçimlerinde CHP Manisa milletvekili oldu. CHP yöneticileri ile yaşadığı anlaşmazlık nedeniyle 4 Mart 1962'de hem milletvekilliğinden hem de partiden istifa etti. Karaosmanoğlu'nun her dönemde muhalefetine devam etmesi, onun doğru bulduğu çizgilerinden ayrılmadığını göstermektedir. Bu çalışmada, gazeteci kimliği ile tanınan ve ardından siyasetçi olarak dönemin en önemli muhalefet partilerinde kendini gösteren Karaosmanoğlu'nun çok yönlü hayatı ele alınacaktır.

AN IMPORTANT ENCOUNTERER OF THE PERIOD: FEVZİ LÜTFÜ KARAOŞMANOĞLU

ABSTRACT

Fevzi Lütfi Karaoşmanoğlu, who draws attention with his many aspects such as being a man of letters, journalist and politician, published articles on daily and political issues in Resimli Gazete and Son Telgraf newspapers. He drew attention especially with his articles in Son Telgraf newspaper which criticized the power and rulers of the period. The major issues that Karaoşmanoğlu challenged were pressures on the press, the deputies obliterating the public's problems and abusing their authority, and the bureaucratic clan domination of the CHF.

The fact that Karaoşmanoğlu was opposed to CHF did not mean that he was opposed to the ideals and ideologies of the Republic in a broad sense. His harsh criticism of CHF, his respect for the religious-traditional values and the masses who embraced those values, and his advocacy of a more moderate approach to social-political transformations made Karaoşmanoğlu opposed to his era. Karaoşmanoğlu's approach that is shaped on the basis of CHF ensured him to support the first opposition party, TCF, of the Republic of Turkey. He was tried in the Elazığ Independence Court for a death sentence due to an article he wrote in favor of the TCF. Although he was declared innocent and released in this case, he took a break from writing for a long time.

Karaoşmanoğlu's opposition has re-emerged after the 1940s and his criticism of the CHP administration continued. This opposition led him to take part in the ranks of the DP with the transition to multi-party life. However, after a while, he was expelled from the DP and founded the Hürriyet Party in 1955 with his friends who left the party. He joined the CHP in 1958 with his party. Karaoşmanoğlu, who was elected to the Constituent Assembly after the coup of 27 May 1960, became a deputy of CHP Manisa in the 1961 elections. He resigned from both the parliament and the party on 4 March 1962 due to a

dispute with the CHP executives. The fact that Karaosmanoğlu continued his opposition in every period shows that he did not leave his lines which he found correct. In this study, Karaosmanoğlu's who is known as a journalist and then appears as a politician in the most important opposition parties, multifaceted life will be discussed. In this study, Karaosmanoğlu's multi-faceted life, who is known as a journalist and then appears as a politician in the most important opposition parties, will be discussed.

GİRİŞ

Fevzi Lutfi Karaoşmanoğlu, 1900 yılında Manisa'da doğdu. İstanbul Halkalı Yüksek Ziraat Okulunu bitirdi. Bu okulda okuduğu yıllarda yazı hayatına başladı. Dergâh ve Yeni Mecmua dergilerinde kısa hikâye ve roman eleştirileri ile adını duyuran Karaoşmanoğlu, daha sonra gazeteciliğe adım attı. Resimli Gazete ve Son Telgraf gazeteslerinde gündelik ve politik konularda yazılar yayınladı. Bu dönemde muhalif kimliği ile ön plana çıkan Karaoşmanoğlu'nun yazıları, tek parti iktidarının dikkatini çekti. Türkiye'de muhalefet kavramının karşılığını bulmadığı bir dönemde Karaoşmanoğlu'nun eleştirileri, Son Telgraf gazetesinin kapatılmasına sebep olurken, kendisi de Elazığ Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı ve yaklaşık üç ay süren tutuklama devresinden sonra suçsuz görülerek serbest bırakıldı. Buna rağmen gazeteciliği bırakan ve uzun bir süre küskünlük dönemi yaşayan Karaoşmanoğlu, 1946 yılında kurulan DP'ye katılarak Türk siyasetinde etkin bir rol üstlendi.

Siyasete girdiği andan itibaren gerek siyasi şahsiyeti, gerek gazeteci kimliği ile iktidara karşı dönemin önemli muhaliflerinden biri olan Karaoşmanoğlu'nun muhalif kimliğini ortaya koymadan önce Türkiye'deki demokratikleşme süreci hakkında bilgi verilmesi faydalı olacaktır.

Günümüz çoğulcu-liberal demokrasi modelini benimseyen siyasal sistemler için muhalefet son derece önemlidir. Genel bir kavram olarak muhalefet; bir görüşe, tutum ve davranıőa karşı olma durumu, aykırılık; karşı görüşte, tutumda insanlar topluluğu gibi temelde aynı anlamı içeren değişik kelimelerle açıklanırken; bunu yapanlar da muhalif kelimesiyle ifade edilirler. Siyasal muhalefet ise hem hükümet politikalarına her türlü karşı koymayı hem de iktidar dışındaki siyasi partileri tanımlamaktadır.

Siyasal alanda çok partili hayata girişin Türk tarihindeki geçmişi çok da eskiye dayanmamaktadır. Osmanlı Devleti'nde partilerin katıl-

dığı bir seçim ve millet meclisi ancak İkinci Meşrutiyet'ten sonra mümkün olmuştur. Nitekim Türkiye'de siyasi partilerin doğuşuna giden yolda sürece ilişkin ilk örnekleri, cemiyet ve derneklerin oluşturduğu görülmektedir. Örgütlü ve planlı bir siyasi teşekkül olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, ilk sayılabilecek örneklerdendir. İstanbul'da gizlice kurulmuş olan bu cemiyetin amaçları arasında, saltanatı mümkün olduğu kadar mülkiyetçilikten kurtararak meşruti esasları hâkim kılmak bulunmaktadır. Nitekim cemiyet içindeki aydınlardan gelen siyasi alanda reform talepleri diğer bir ifadeyle meşruti idare isteği, yabancı devletlerin baskısı ile birleşerek tahta yeni çıkmış olan II. Abdülhamit'in 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi'yi ilan etmesine neden olmuştur. Anayasanın ilanı ile birlikte Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'dan oluşan ikili bir meclis yapısına da geçilmiştir.¹ Böylece Anayasal bir süreç olarak parlamenter sistemin oluşumu XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı siyasal sisteminde kendisini göstermiştir.

Türk demokrasi tarihi açısından en önemli gelişme, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte gerçekleşmiştir. Ardından 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun kabulü ile birlikte siyasal anlamda belli bir çoğulculuğun başlaması, siyasi partilerin kurulmasıyla mümkün olmuştur. Siyasi partilerin kurulmasına rağmen demokrasiden ve muhalefetten söz etmek için çok erkendir. Zira ordu ve bürokrat kesim içinde taraftar bulan, aydın desteğine sahip dönemin en önemli partisi olan İttihat ve Terakki'nin, Türk siyasetine bıraktığı temel miras, muhaliflere karşı takındığı ve uyguladığı tutumdur. Kısa bir süre sonra iktidarı eline geçiren İttihat ve Terakki'nin kısa bir dönem hariç II. Meşrutiyet boyunca iktidarı elinde tutmasının en büyük sebepleri arasında, Meşrutiyet'in ilanına zemin hazırlamaları ve cemiyet yapısı itibarıyla yarattıkları kısıtlayıcılık bulunuyordu. Bu durum parti içi demokrasinin oluşumunu engellediği gibi bıraktığı miras, aynı şekilde

¹ Gökhan Göktürk, "Siyasal Partilerin Doğuşu: Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri", *Sosyoloji Konferansları*, 54, 2016, s. 267.

Cumhuriyet dönemi parti içi demokrasi yapısının da şeklini oluşturacaktır.²

Anadolu'da Millî Mücadele devam ederken Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Ankara'da TBMM'nin açılması ile yeni bir yönetimin benimsenmesinin ilk adımı atılmış oldu. Ancak bu ilk Meclis, hem demokrasi hem de millî beraberlik örneği gösterse de kısa sürede görüş ayrılıkları belirginleşti. Bu durum Meclisi ikiye böldüğü gibi kısa sürede hâkim grubun tek parti sistemini kurmasına ve milliyetçiliğe yeni bir yön vermesine yarayacak zemin oluşturmuştur.³ Bunun üzerine ilk Meclis, tarihi işlevini yerine getirdiği düşünülerek dağıtılmıştır. 11 Ağustos 1923'de muhalif seslerden arındırılarak yeniden açılan Meclisin başkanlığına yine Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir.⁴

29 Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilanı ile yeni bir aşamaya geçilerek, devletin üzerine kurulduğu egemenlik yapısı ve yönetim biçimi köklü bir değişikliğe uğradı. Bu yeni egemenlik yapısı ve yönetim biçiminin bir gereği olarak 1923 yılında Cumhuriyet tarihinin ilk partisi olarak Halk Fırkası (HF) kuruldu. Halk Fırkasının kuruluşu, daha önce Meclis'ten ayıklanan muhalif seslerin kısa süre sonra örgütlü şekilde bir araya gelmesinin önüne geçemeyecektir. Nitekim Cumhuriyetin ilanı ve Halifelik'in kaldırılması gibi inkılaplar ile ortaya çıkan muhalefet daha sonra gelişen olaylar doğrultusunda hızla belirginleşmiş ve kısa sürede partileşmeye doğru gitmiştir. Böylece Cumhuriyetin ilk muhalefet partisi olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kuruldu.

Millî Mücadele'ye muhalif İstanbul basınının Meclis'teki muhalefetin bir yansıması olan TCF'yi de destekleyen tutumu, Ankara'nın İstanbul'a karşı mesafeli duruşunu devam ettirmesine sebep olmuştur.

² Beril Yaşar Teksoy, **Demokrat Parti'de Parti İçi Demokrasi (1946-1960)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010, s. 7-8.

³ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınevi, İstanbul 2010, s. 48.

⁴ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s. 69.

Nitekim TCF'nin kuruluşu sadece basında değil kamuoyunda ve Mecliste de destek bulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren girişilen bu çok partili siyasal hayat denemeleri Türk demokrasi tarihi açısından büyük bir gelişme olarak değerlendirilse de, muhalefet algısının değişmediğini ortaya koymaktadır.⁵ Bununla birlikte daha örgütlü bir şekilde ortaya çıkan muhalefet anlayışı aynı zamanda Türk siyasetine yön verecek olan pek çok kişiyi iktidar veya muhalefet kanadı içinde siyaset dünyasına kazandırdı. Bu önemli kişilerden biri de yaşadığı dönem boyunca muhalif kanatta yer alan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'dur.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun Muhalefeti

TCF'nin kuruluşu ile birlikte Karaosmanoğlu'nun muhalif yönünün daha da netleştiği dikkat çekmekle birlikte, cumhuriyetin ilanının hemen öncesinde ve sonrasında yazdığı yazılarda da eleştirel bir yaklaşıma sahip olduğu gözlemlenebilir. Bu bağlamda 1923 yılı boyunca Yeni Mecmua'da yazdığı tenkit ağırlıklı yazıları onun aynı zamanda siyasete olan ilgisini de ortaya koymuştur. Bu gazetede çıkan bir yazısında, Ankara'da İçtimaiyat (Toplumbilim) Fakültesi kurulması konusundaki⁶ görüşlerini dile getirmiştir. Karaosmanoğlu, İstanbul Darülfünunundaki eğitimcilerin buradaki eğitimi bile istenilen bir seviyeye

⁵ CHF her ne kadar kendini İttihat ve Terakki Partisi'nin devamı olarak görmemiş olsa da, her iki partinin kurucu kadrolarının tarihsel sosyolojik kökleri ve ilk örgütlenme modeli arasında yakın benzerlikler söz konusudur. CHF'nin, Osmanlı Devleti'nin aşırı merkezîyetçi örgütlenme anlayışının yanı sıra bir siyasal örgüt olarak İttihat ve Terakki Partisi'nin bürokratik-oligarşik ve otoriter yönetim anlayışından etkilendiğini kabul etmek mümkündür. Nitekim muhaliflere karşı takınılan baskı unsuru, İttihat ve Terakki'den sonra da sistematik bir biçimde uygulanmaya devam etmiş ve Cumhuriyet sonrası dönemde demokratikleşme tartışmalarının önemli mevzularından biri olmuştur (Caner Erdoğan, "Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi'nin Örgütlenme Yapısının ve Yönetim Anlayışının Çözümlemesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/52, 2017, s.367).

⁶ İlmi konularda Maarif Vekâletine destek olması için oluşturulan Heyeti İlmîyede bir İçtimaiyat Fakültesi kurulması konusu tartışılmış, İstanbul hocaları böyle bir fakülte kurulması için önce gerekli altyapının sağlanması konusunda ısrar etmişlerdir. Bunun dışında siyasetle uğraşan hocaların ders vermemeleri gerektiği ve ders veren hocaların başka işlerle uğraşmamaları gerektiği savunulmuş ve önerilmiştir. Her iki öneri

getirememişken, Ankara’da ikinci bir üniversite açmaya kalkışma fikrini tuhaf karşılamıştır. Ayrıca ilimle uğraşan bir kişinin siyasete girmesini doğru bulmadığı gibi memleketin her şeyden önce eğitimciye ihtiyacı olduğunu, “*Vatanda her iş ilim işinden sonradır. Yalnız ilim şimdilik onlarsız olamaz*”⁷ sözleriyle dile getirmektedir. Karaosmanoğlu, aynı gazetede yayınlanan bir başka yazısında ise her devrin adamı olarak gördüğü gazetecileri siyaset yapmakla suçlamaktadır⁸.

Karaosmanoğlu’nun, yine 1923 yılında Resimli Gazete’de siyasi ve sosyal içerikli birkaç muhalif yazısı çıktı. Gazetenin 13 Ekim 1923 tarihli nüshasında⁹, eski yeni karşılaştırması içinde İstanbul’u ve ülkenin gelişmişliğini değerlendirdiği bir yazı yazdı. Yazıda, İstanbul’daki en güzel ve görkemli binaların yapıldığına şahit olduklarını, ancak sonrasında bu yapıların yakılıp yıkıldığını, bir demiryolu ya da köprü yapılmadığını söylüyordu. “*Ben Haydarpaşa, Kasaba-İzmir, Aydın demiryollarının yapıldığını bilirim. Sen... Sen bunların harap olduklarını gördün. Eğer gözlerimle memleketime bir tek köprü yapıldığını görürsem rahat edeceğim*” diyen Karaosmanoğlu, yapımı yarım kalan binaların dahi tamamlanamadığını ifade ediyordu. “*Bir şey var bizim gözümüzde mi yoksa devirde mi?... Bu toprak üstünde bir tek evin yapıldığını görmedikten sonra bir vaade, bir teşebbüse inanmayacağım*” sözleriyle, İstanbul’a adeta üvey evlat muamelesi yapıldığının altını çiziyordu.

Karaosmanoğlu muhalif yazılarına 1924 yılında Sadri Ethem, Hüseyin Avni ve Suphi Nuri İleri ile birlikte çıkardığı Son Telgraf gazetesinde devam etti. Son Telgraf gazetesinde “Değil mi?” başlıklı köşe yazılarında Karaosmanoğlu’nun eleştirdiği konuların başında; basın üzerindeki baskılar, mebusların halkın sorunlarına kulak tıkadığı ve

de (İçtimaiyat Fakültesi ve siyasetle uğraşanların ders vermemesi) kabul edilmemiştir. (Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928, Editör: Nuray Ertürk Keskin, C II, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2012, s. 1375, 1473).

⁷ Alev Sınar Uğurlu, *Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu Bir Muhalifin Edebi ve Sosyal Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 214-217.

⁸ Uğurlu, *a.g.e.*, s. 243-245.

⁹ *Resimli Gazete*, 13 Ekim 1923, S 6, Sene 1, s. 2.

ellerindeki yetkiyi kötüye kullandıkları ve CHF’de giderek somutlaştığı iddia edilen bürokratik zümre egemenliği geliyordu.

Karaosmanoğlu, Son Telgraf gazetesinin 1 Ağustos 1924 tarihli ve “Halk Vekâleti” adlı yazısında, mebusların her türlü yetkisini halktan aldığını hatırlatıyor, ancak bu yetkinin ne kadar yerinde kullanıldığını sorguluyordu. Halktan alınan vekâlet yetkisinin mebusları şımarttığını ve yoldan çıkarttığını belirten Karaosmanoğlu, kendilerini “*Kâinatı değilse bile şu geniş Türk vatanını yaradan*” sandıklarını söylüyordu.¹⁰ Karaosmanoğlu’nun bir diğer itirazı da kanuni düzenlemelerin memur-mebusları imtiyazlı bir sınıf haline getirdiğiydi. Bu durum, söz konusu sınıf karşısında haksızlığa uğrayan bir vatandaşın hakkını arama noktasında elini kolunu bağlıyordu. Ayrıca adaletin önemine değinen Karaosmanoğlu, kanuni düzenlemelerin bunu sağlayamadığını şu sözlerle dile getiriyordu: “*Türk köylüsünü vergisini geciktirdi diye bir jandarma neferi sapan başından alır, önüne katar ve hapse götürmekte perva görmez. Müteceviz bir memura ise kimse dokunamaz. Eğer halkçılığımız bu, hürriyetten kast ettiğimiz bu ise vah halimize.*”¹¹

Karaosmanoğlu’nun yazılarında hürriyet ve adalet kavramlarına sıklıkla yer verdiği dikkat çekmektedir. Bu kavramları da halk ile imtiyazlı sınıf olarak gördüğü memur-mebus karşılaştırması doğrultusunda değerlendirmektedir. Ülkede hürriyet ve adalet olmakla birlikte, bu hürriyetin herhangi bir mebus, memur hatta jandarmanın vesikalı, sandalyeli, silahlı masuniyeti karşısında “*güneş görmüş buz gibi*” eriyecek kadar dayanıksız ve emniyetsiz olduğunu belirtmektedir.¹²

Karaosmanoğlu “Muhalefet” isimli bir diğer yazısında ise tenkit hürriyetine değiniyor, şimdiye kadar buna müsaade edilmediğini, daha iyiye ulaşmak emelini taşımasına rağmen tenkiti ihanet, hatta düşmanla işbirliği yapmak olarak algılayan dar kafalı anlayışı eleştiriyordu. Tenkitte bulunan muhalifin hain ve bozguncu olarak adlandırıldığından şikâyetle; Millî Mücadele döneminde tenkit ve muhalefet

¹⁰ “Halk Vekâleti”, **Son Telgraf**, 1 Ağustos 1924, S 46, s. 2.

¹¹ “Yeni Keşfedilen Zehir Şerbeti”, **Son Telgraf**, 4 Eylül 1924, S 80. s. 2.

¹² “Evvla Hürriyetimiz ve Hakkımız”, **Son Telgraf**, 16 Eylül 1924, S 92. s. 2.

adı altında Kurtuluş Savaşı'nın sekteye uğratılmaya çalışıldığını ve bunu yapanlar içinden bozguncu çıkanların büyük sıkıntılara sebebiyet verdiğini, ancak bu günleri geride bırakarak artık Ankara'daki hükûmetin özellikle İstanbul basınına karşı duyduğu şüphe ile zafere gölge düşürdüğünü söylemekteydi.¹³ Karaosmanoğlu'nun bu tavrı, onu her ne kadar dönemine muhalif kılsa da Cumhuriyet idealleri ve ideolojisine karşı olmadığını gösteriyordu. Nitekim Karaosmanoğlu, Millî Mücadele'nin karşısında duranları bozguncu olarak nitelendiriyordu.

Karaosmanoğlu, gazeteci olarak basın ve çalışanlarının sorunlarını dile getirdiği bir başka yazısında, “*Matbuat serbesti mi? Evet var. Hem çok. Bu kadar hürriyet hangi devirde görülmüştür. İşte Divan-ı Harpler işlemiyor, sansür yoktur. Ala*” şeklinde alaycı bir yaklaşımla ele aldıktan sonra, gazetecilerin yazdıkları yazılar yüzünden sürekli mahkeme karşısında yargıldığını belirtiyordu. Basın hürriyetinin ise “*bizim, sizin, ötekinin değil*” sadece iktidarı alkışlayan gazeteler için var olduğunu söyleyen Karaosmanoğlu, muhalif tarafta yer aldığını da açıkça ifade ediyordu. Cumhuriyet prensiplerine bağlı olsalar bile hak ve hürriyetleri kısıtlanan bu gazetelere karşı hükümet tarafında yer alan gazetelere her türlü imtiyaz ve himaye sağlandığını, oysa böyle bir yaklaşımın bulunduğu ülkede medeniyetten bahsetmenin mümkün olmadığını altını çiziyordu.¹⁴

İktidarın muhalif Türk matbuatını düşman gibi gördüğünü söyleyen Karaosmanoğlu, yine kendi köşesinden yazdığı pek çok yazıyla bu anlayışı eleştirmeye devam etti. Bu konudaki en sert eleştirilerden birini, 25 Ekim 1924 tarihli ve “*Meclisin Haysiyeti*” başlıklı yazısında dile getirdi: “*Diyorlar ki tenkitleriniz yalnız bizi kursa, gücendirse gam yemeyeceğiz. Fakat sözlerinizle devletin küçük düşmesine, Avrupa'nın, düşmanların ümit bağlamasına, hakikatin meydana kaybolmasına sebep oluyorsunuz... Düşünmüyorlar ki her şeyi alt üst eden, fikirleri bozan, beyinleri donduran, gözleri bulandıran ne o yazarın, ne gazetenin sözleri, tenkitleridir. Doğrudan*

¹³ “Muhalefet”, **Son Telgraf**, 17 Ağustos 1924, S 62, s.2.

¹⁴ “Evvla Hürriyetimiz ve Hakkımız”, **Son Telgraf**, 16 Eylül 1924, S 92. s.2.

doğruya kendilerinin gereksiz ve yersiz müdafaalarıdır. Güya herkes millet haricidir. Sadece kendileri memleketin öz çocuğu, iyiliği güzelliği özleyen kalp sahipleridir. Fakat heyhat. Bu eğri ağızların, bu şaşkı gözlerin tavırları lüzumsuz, medih ve taraftarlıkları yalnız hakikatin mahvolmasıyla bitseydi yine mahzur görülürlerdi. Meydanda bu yüzden ölen, can çekişen bir mefhum bir prensip var”.

Son Telgraf gazetesinin muhalif yazılarını devam ettirdiği bu dönemde gerek Meclis'te gerek CHF içinde muhalefet giderek güçlenmiş, yeni bir fırkanın kurulacağına dair haberler, Türk siyasetinde yeni bir dönemin başlayacağı sinyallerini vermiştir. Bu doğacak olan örgütlü muhalefet hareketi, özellikle İstanbul basınında geniş bir yankı bulmuş, Son Telgraf gazetesi 6 Ekim 1924 tarihli nüshasında yeni fırka kurulacağına dair haberi sütunlarına taşımıştır.¹⁵ Bu haber kısa sürede gazete tarafından fırkanın kurucusu olarak gösterilen Rauf Bey tarafından yalanlansa da basın nezdinde de bölünmelere sebep oldu. Vatan gazetesinin, fırkacılığın zararları ile ilgili haberine karşılık, Son Telgraf gazetesi ise fırkacılığın vatanperverliğe aykırı olduğu yolundaki fikirleri eleştiren bir yazı ile medeni cemiyetin muhtelif zümre ve sınıflardan bir araya gelen heyet olduğunu, böyle bir heyet içinde fırkaların olmamasının bir zümrenin diğer bir zümreyi ezmesi anlamına geldiğini ifade ederek, “yeni fırka” haberlerinin tekrarıyla birlikte açıkça destekledi.¹⁶

Karaosmanoğlu'nun yeni bir fırkanın kurulacağına gündeme gelmesiyle muhalif yazılarını daha da sertleştirdiği dikkat çekmektedir. Yine bu yazılar için seçtiği başlıklar da bir o kadar ağır ifadeler içermektedir. “*Hırs ve Politika Fahişeleri*” başlıklı yazısı bunlardan biridir. “*Lakin artık kâfîdir. Türk milletinin Meclis koridorlarında mırıldanan, merdud bir gazetede karga sesleri çıkaran üç dört hatta beş on kişiyi dinlemeye vakti yoktur. Türk milleti aç, çıplak, hasta, rahatsız, kimsesiz ve sahipsizdir.*

¹⁵ “Bugünkü Halk ve Millet Âlemi”, **Son Telgraf**, 6 Ekim 1924, S 112, s.2.

¹⁶ Nurdan Seda Ülker, **Türk Basınında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s. 11.

Türk milleti yanık, harap ve üzgündür” sözleriyle halkın yaşadığı sıkıntıları, bu sıkıntıların sebebi olarak gördüğü mebusları ve bunları alkışlayan bazı gazeteleri suçlamaktadır.¹⁷

Karaosmanoğlu'nun yazılarında eleştirdiği temel husus, bürokratik zümre egemenliğinin büyümesiydi. Son *Telgraf* gazetesinin 22 Ekim 1924 tarihli nüshasında “*Umumi Efkârdan Ürkenler*” başlıklı yazısında, “*İktidar mevkiine yaslananlar, sıkı sıkı iktidar ve icra kürsüsünün basamaklarına yapışanlar gibi şüpheli ve vehimli değiliz*” diyerek dönemin gelişmelerinin kendine “*Kış geldi, fırak açmadadır, sineme yâre. Vuslat yine mi kaldı güzel, başka bahara*” beytini hatırlattığını söylüyordu. Yazısına “*Eğer onlar gibi şüphede daha ileri gitseydik ve bir adamı görür görmez içinden geçenleri bildiğimiz iddiasına varsaydık ve bir de beytin vezninin bozulup bozulmayacağını düşünmeseydik, terennüm şeklini değiştirir: İstibdad geldi, fırak açmadadır, sineme yâre. Cumhuriyet yine mi kaldı güzel, başka bahara*” şeklinde yazdık diyordu.¹⁸ Böylece Karaosmanoğlu cumhuriyetin ilanından sonraki gelişmelerin rejimle bağdaşmadığını belirtiyordu. 30 Ekim 1924 tarihli yazısında ise halkın hükümetlere güveninin kalmadığını söylüyordu.¹⁹

Muhalefetin giderek büyümesi sonucunda Cumhuriyet döneminin ilk muhalif partisi olarak Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy gibi Millî Mücadele'nin tanınmış isimleri tarafından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. 17 Kasım 1924'de kurulan fırka kısa sürede muhalefetin toplanma alanı oldu.

Karaosmanoğlu, TCF'nin kuruluşunu yazdığı yazılarla açıktan destekledi. Fırkanın kuruluşunun hemen öncesinde “*Efendiler Cesur Olunuz*” başlıklı yazısında, fırkanın kurucularını, büyük cesaret gösterdikleri için kutluyordu: “*Bu cesaret Türk milletinin penahı olan ve günden güne sukut eden Meclisi kurtarmak ve tekrar bizi teselli edebilecek büyük bir*

¹⁷ “Hırs ve Politika Fahişeleri”, *Son Telgraf*, 21 Ekim 1924, S 127, s. 2.

¹⁸ “Efkâr-ı Umumiyeden Ürkenler”, *Son Telgraf*, 22 Ekim 1924, S 128, s. 2.

¹⁹ “Hükümetlere Güvenmeyen Millet”, *Son Telgraf*, 30 Ekim 1924, S 128, s. 2.

mevkiine çıkarmak için lazımdı."²⁰ Karaosmanoğlu'na göre "devlet demek ben demek" anlayışına sahip olup iktidar mevkiine sarılanlar tahammül edilemez hale gelmişti. Bu sebeple fırkanın kurulması, iktidarı kontrol noktasında çok önemliydi. Fırkanın kurulduğu gün çıkan yazısında CHF'yi en ağır şekilde eleştirdi. "*Bugünkü fırkadan iş beklemek şöyle dursun, ona şimdilik acımak lazımdır. Çünkü ona siper olanların tıynet, içi, dışı, fikri, emeli hepimizin malumudur*"²¹ diyen Karaosmanoğlu, basın üzerindeki baskıya eleştirilerini yoğunlaştırdı.

Fırkanın kuruluşundan sonra da hem yaşanan gelişmeleri eleştirmeye hem de kurucularla ilgili övgü dolu yazılar yazmaya devam etti. Fırkadan ayrılıp yeni fırkaya katılanların Meclisten ve mebusluktan istifa etmeleri gerektiği konusundaki istekleri sert bir dille eleştiren Karaosmanoğlu, bu fikri "*garabet*" olarak nitelendiriyor, "*hurs ve adi politika kiskançlığı*" şeklinde değerlendiriyordu.²² 20 Kasım 1924 tarihli "Samimi bir rica" başlıklı bir başka yazısında ise artık Mecliste bir değil iki fırka bulunduğunu hatırlatıyor, CHF'nin kendisini birkaç büyük vatanperver ile Millî Mücadele'de zaferler kazanmış kişilerin varlığına ve halka bulunduğu vaatlere dayandırdığını söylüyordu. Bu üç unsurun son ikisinin iflas ettiğini, eğer CHF, Türk milletinin önüne ikide bir zaferi çıkarıp onun hassasiyetine dokunarak her şeyine sahip olma cüretinde bulunmasaydı, millete vaatlerde bulunmasaydı, heyet-i idarelerini liyakatli kişilerden seçse ve işi ehline bıraksaydı şimdi yeni bir fırkanın kurulmasına gerek kalmayacağını belirtiyordu. Karaosmanoğlu, eleştirilerini biraz daha sertleştirerek CHF'nin kendisini, Reisi-cumhur Hazretlerinin muhabbet ve şöhretinden başka hangi müspet mesele ve neticeye, memleket için hangi faydalı işe dayandırdığını soruyor, hatta onun fırkayla bağlantısını kesmesi durumunda elinde hiçbir dayanağının kalmayacağını ifade ediyordu. Karaosmanoğlu'nun

²⁰ "Efendiler Cesur Olunuz" **Son Telgraf**, 13 Kasım 1924, S 149, s. 1.

²¹ "Soytarılık", **Son Telgraf**, 17 Kasım 1924, S 153, s. 2.

²² "Doğruyu İtiraf", **Son Telgraf**, 18 Kasım 1924, S 154, s. 2.

yazısının başlığında yer verdiği ricası ise; bu düşünceleri doğrultusunda yeni kurulmuş olan TCF'yi ikaz etmekten ziyade, onun rakibine benzememesiydi²³.

Görüldüğü gibi Karaosmanoğlu'nun hem yönetimi hem de CHF'yi sert bir şekilde eleştirmesi, ayrıca TCF'yi destekleyen yazılar yazması onun döneminin muhalif yazarları arasında dikkat çekmesine sebep oldu. Bu arada TCF, kuruluşundan kısa bir süre sonra “vatanın bütünlüğünü, milletin geleceğini tehlikeye sokan “Şeyh Said İsyanı” ile ilişkilendirilip 3 Haziran 1925'te Bakanlar Kurulu Kararıyla kapatılmakla kalmamış, üyeleri de 4 Mart 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ve bu doğrultuda yeniden açılan İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmışlardır. Aynı gerekçeyle Son Telgraf gazetesi, 6 Mart 1925'te Sıkıyönetim Kanunu gereğince kapatıldı. Karaosmanoğlu da çoğunluğu Son Telgraf gazetesinde yayınlanan yazıları dolayısıyla Elâzığ Şark İstiklâl Mahkemesi'nde idam talebiyle yargılandı. Yaklaşık üç ay süren tutuklama devresinden sonra suçsuz görülerek 13 Eylül 1925'te serbest kaldı. Elâzığ'dan döndükten sonra Güneş gazetesinde yayınlanan iki yazısından sonra gazeteciliği bıraktı. Manisa'ya geri dönen ve çiftçilikle uğraşan Karaosmanoğlu, bir süre kooperatifçilik yaptı. İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1940-1945 yıllarında Vatan gazetesinde yazdığı yazılarla tek parti yönetimine muhalefetini devam ettirdi. Ardından çok partili hayata geçişle birlikte kurulan Demokrat Parti'ye katıldı ve 1946 yılında yapılan genel seçimlerde partinin Manisa milletvekili adayı oldu.

Demokrat Parti Döneminde Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk siyasi tarihinin en önemli gelişmesi şüphesiz DP'nin kuruluşuydu. Savaş sonrasında yaşanan dış siyasi gelişmeler ve şartların zorlamasıyla oluşan ekonomik ve toplumsal kaygılar, Türkiye'de çok partili hayatı zorunlu kıldı. 1945 yılı sonrası çok partili hayata geçiş kararının ardından kurulan ilk muhalefet partisi Millî Kalkınma Partisi oldu.

²³ “Samimi Bir Rica”, **Son Telgraf**, 20 Kasım 1924, S 156, s. 2.

7 Haziran 1945’de CHP Meclis Grubu’na verilen ve Dörtlü Takrir olarak adlandırılan metin, CHP’deki kırılmanın daha büyük çapta olduğunun göstergesiydi. Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes’in imzalarının yer aldığı metin, 7 Ocak 1946’da DP’yi doğurdu. DP’nin kuruluşundan çok kısa bir süre sonra 1947’de yapılacak olan genel seçimlerin bir yıl erkene alınması ile birlikte parti üyeleri seçim çalışmalarına başladı.

DP’nin kurulmasında önemli bir yere sahip olan Karaosmanoğlu, partinin Batı Anadolu’daki bayrak isimlerinden biri oldu. 1946 seçimlerinde Manisa milletvekili adayı olarak gösterildi. DP Manisa İl Müteşebbis Heyeti Başkanlığına getirilen ve partinin şehirde hızla teşkilatlanması için büyük çaba gösteren Karaosmanoğlu, seçimler için etkin bir propaganda faaliyeti yürüttü. Kendisi gibi aynı şehirden aday gösterilen Yusuf Hikmet Bayur’la Alaşehir’de yapacakları miting, CHP’liler ve kaymakam tarafından engellenmeye çalışıldı. Seçim çalışmalarında CHP’nin “aydınlar diktatörlüğü” kurduğunu öne süren Karaosmanoğlu, DP ile milletin idare üzerinde denetim sağlamasını, insan hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınmasını, antidemokratik kanunların kaldırılmasını talep etmiştir.

1946 seçimlerinde CHP ve DP’nin on bir aday gösterdiği Manisa’da milletvekilliklerinin tamamını CHP aldı. Sonuçlar açıklandığında, CHP’nin yolsuzluk ve hile yaptığı iddia edildi. Bunun üzerine, DP Manisa İl Müteşebbis Heyeti tarafından Manisa’da seçimlerde yaşanan yolsuzluklara ilişkin bir dosyanın hazırlandığı ve Müteşebbis Heyet Başkanı Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu tarafından Ankara’ya götürülmesi gündeme geldi.²⁴ DP’lilerin itirazlarına rağmen seçimler geçerli sayılırken, 66.000 oy alan Karaosmanoğlu ise partideki çalışmalarına devam etti.

DP’nin Birinci Büyük Kongresi, 7-11 Ocak 1947 tarihleri arasında Ankara’da Anafartalar Caddesi’ndeki Yeni Sinema’da 906 delegenin

²⁴ Ömer Karakaş, “1946 Milletvekili Genel Seçimleri: Manisa Örneği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 29, S 86, s. 113, 115, 128.

katılımıyla toplandı. Türk demokrasi tarihindeki yeri büyük olan kongre ile ilgili Vatan gazetesi yazarı Mümtaz Faik Fenik, “Demokratların yapacağı kongre, tıpkı Erzurum ve Sivas Kongreleri gibi dönüm noktasıdır” değerlendirmesini yapmıştı.²⁵ Kongrede başkanlık için öne sürülen isimler arasında İstanbul İl Başkanı ve kongreye İstanbul delegesi olarak katılan Kenan Öner ile Manisa delegesi Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu vardı. Sonuç olarak isimlerin tek tek oylanması esasıyla Kenan Öner başkanlığa, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile Abdurrahman Münip Berkan da başkan yardımcılıklarına seçildiler.²⁶ Bu kongrede Karaosmanoğlu aynı zamanda Genel İdare Kurulu Üyeliğine seçildi.²⁷

DP'nin ilk kongresinden itibaren parti içinde görülen huzursuzluk zamanla artmış, “müfrit-muhafazakâr” ve “ılımlılar” olmak üzere gruplaşmalar oluşmuştu. Bu bölünme kısa sürede DP'den önemli isimlerin ayrılmasına sebep oldu. 1948 yılında DP, içindeki muhaliflerin tasfiyesinde Haysiyet Divanı Başkanı olan Karaosmanoğlu önemli bir rol üstlendi.

İlmliler grubunda yer alan ve DP içindeki yerini koruyan Karaosmanoğlu, 1949 milletvekili ara seçimlerine katılıp katılmama konusunda yaşanan ikilemde partinin seçimlere katılmasından yana tavır sergiledi. Ancak 16 Ekim 1949 tarihinde yapılan milletvekili ara seçimine serbest seçim için gerekli yasa değişikliği henüz yapılmamış olduğundan DP girmedii.

Gerekli seçim düzenlemelerine dair kanunun kabulünden sonra 1950 yılında yapılacak seçimler için partiler hazırlıklarına başladı. Karaosmanoğlu, partide üstlendiği önemli görevlerin yanı sıra bu seçimlerde, DP'nin Manisa ve Aydın milletvekili adayı olarak gösterildi. 14 Mayıs 1950'de gerçekleşen ve Türk demokrasi tarihine beyaz devrim

²⁵ M. Serhan Yücel, **Demokrat Parti**, İstanbul 2001, s. 59.

²⁶ “Demokrat Kongresi Celâl Bayar'ın Nutkiyle Açıldı”, **Ulus**, 8 Ocak 1947, S 9152, s. 1,4; **Akşam**, 8 Ocak 1947, S 10138, s. 2.

²⁷ Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 52.

olarak geçen milletvekili genel seçimleri DP'nin ezici üstünlüğü ile sonuçlandı. Karaosmanoğlu da Manisa milletvekili olarak Meclis'te yerini aldı.²⁸

Karaosmanoğlu'nun, 1950'de zafer kazanıldıktan, Menderes başbakan ve DP lideri Celal Bayar da cumhurbaşkanı olduktan sonra, parti başkanlığına getirileceğine dair söylentiler çıkması,²⁹ onun partinin güçlü isimlerinden olduğunu gösteriyordu. Genel İdare Kurulu Bayar'dan boşalan başkanlık için seçim yapmak üzere toplandı; Menderes, parti ve hükümet başkanlığını şahsında toplamayı başardı.

Hükümeti kurma görevini üstlenen Menderes, ilk kabinesini 22 Mayıs 1950'de ilan etti. Bu kabinede DP Genel Başkanlığına aday olduğu için Menderes'in rakibi olarak kabul edilen Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu yer almadı. Ancak Menderes kısa bir süre sonra hoşnutsuzlukları zayıflatmak için kabinede birçok önemli değişiklik yaptı; Karaosmanoğlu, Marshall yardımlarından sorumlu Devlet Bakanlığına getirildi. Karaosmanoğlu devlet bakanlığı koltuğuna oturduktan kısa bir süre sonra, Marshall yardımları doğrultusunda Sarıyer baraj meselesini halletti.³⁰ Türkiye'nin bir türlü halledilmeyen enerji davasında, bu baraj büyük bir aşama ve önemli bir başlangıç olarak Menderes iktidarının övünç veren bir eseri olacaktı.³¹

Menderes'in ilk kabinesi yaşanan gerilimler sonucunda 8 Mart'ta istifa etmek zorunda kaldı. Bayar hükümeti kurma görevini yine Menderes'e verdi. 9 Mart'ta ilan edilen ikinci kabinede önemli değişiklikler yapıldı. Yeni kurulan kabinenin en göze çarpan tarafı, Devlet Bakanı

²⁸ Aydın ve Manisa milletvekilliklerine seçilen Karaosmanoğlu'nun Manisa milletvekilliğini tercih etmesi üzerine Aydın'da yeniden seçim yapılacaktır. (**Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB)**, 30/10.0.77.513.11.

²⁹ Cihad Baban, **Politika Galerisi Büstler ve Portreler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s. 362.

³⁰ Sarıyer barajıyla ilgili Ankara'daki E.C.A. Amerikan İktisadi İşbirliği Misyonu ile anlaşma yapmak üzere Karaosmanoğlu, Bakanlar Kurulu Kararıyla yetkili kılınmıştır. (**CDAB**, 30/18.1.2.123.73.8.).

³¹ Baban, **a.g.e.**, s. 363.

Fevzi Lütfi Karaoşmanoğlu'na yer verilmemiş olmasıydı.³² Buna rağmen Karaoşmanoğlu, parti içindeki çalışmalarına devam ederek Menderes ile birlikte Bursa İl Kongresi'ne katıldı.³³

Başka bir önemli gelişme de, 15-21 Ekim 1951 tarihleri arasında yapılan DP Üçüncü Büyük Kongresi'nde yaşanacaktı. Bu kongrede, Genel İdare Kurulu Üyeliği için yapılan seçimlerde; Adnan Menderes ile anlaşmazlığı artık su yüzüne çıkan Fevzi Lütfi Karaoşmanoğlu, Menderes'ten sonra, 760 oy ile en yüksek oyu alan üye oldu. Bu sonuçlar onun, kabinede yer almamasına rağmen DP içindeki güçlü konumunu devam ettirdiğini ortaya koymuştu.³⁴ Nitekim çok geçmeden Menderes'in ikinci kabinesinde değişikliğe gidilmiş, Karaoşmanoğlu, 2 Aralık 1951'de İçişleri Bakanlığı görevine getirilmiştir.³⁵

Karaoşmanoğlu'nun İçişleri Bakanlığı uzun sürmedi. Menderes'le gittikçe beliren ihtilaf, Meclisteki bütçe görüşmeleri sırasında giderek büyüdü. Bunun üzerine Karaoşmanoğlu, 7 Nisan 1952'de görevinden istifa etti. Karaoşmanoğlu, istifasının nedenine dair bir açıklamada bulunmazken, bu olay basına, Menderes-Karaoşmanoğlu arasındaki ihtilaf nedeniyle söz konusu istifanın bir süredir beklendiği şeklinde yansıdı.³⁶

Karaoşmanoğlu, bakanlık görevlerinden istifa etse de bir süre daha parti içindeki çalışmalarını sürdürdü. Ancak 2 Mayıs 1954'de yapılacak olan genel seçimler, Karaoşmanoğlu'nun partiyle yollarının ayrılması noktasında önemli oldu. 1954 seçimlerinde DP'den Manisa milletvekili seçilen Karaoşmanoğlu, partinin takip ettiği siyasete karşı memnuniyetsizliğini dile getirmekten çekinmedi. Nitekim DP'nin 1954 genel seçimlerinden ezici bir galibiyetle çıkması yeniden Başbakan olan Menderes'in elini güçlendirirken, parti içi muhalefeti de

³² "Kabineyi Menderes Kurdu", **Milliyet**, 10 Mart 1951, s. 1.

³³ **CDAB**, 30/1.44.260.2.

³⁴ Mustafa Albayrak, "Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 24, S 71, 2008, s. 344.

³⁵ "İki Yeni Bakan Belli Oldu", **Milliyet**, 3 Aralık 1951, s. 1.

³⁶ "İçişleri Bakanlığını Başbakan Adnan Menderes Üzerine Aldı", **Milliyet**, 8 Nisan 1952, s. 1.

daha belirgin bir hale getirmişti. Muhalefetin artmasının bir diğer sebebi de 1954 yılına kadar ekonomide görülen büyümenin tersine bir seyir arz etmesi oldu. Temmuz 1954'te, yükselen fiyatlar ve enflasyon karşısında, mal kıtlığı baş gösterdi ve karaborsacılık yaygınlaştı. Ekonomik sıkıntılar ve huzursuzluklar karşısında artan muhalif seslere karşı DP'nin tavrı da giderek sertleşti. Öncelikle parti içindeki hizipleşmeleri önlemek için geniş bir tasfiye hareketine girişildi. Pek çok kişi partiden ihraç edildi. Bu arada DP iktidarı, basının muhalefetini engellemek amacıyla birbiri ardına yasalar çıkardı. Bunlardan "İspat Hakkı" kanunu, Karaosmanoğlu'nun büyük tepkisine ve yeniden muhalif kanatta yer almasına sebep oldu.

Karaosmanoğlu Liderliğinde Hürriyet Partisinin Kuruluşu

1955 yılında DP iktidarının muhalefet ve basın üzerindeki baskıları giderek artmaya başladı. Muhalefet uygulamaya konulan yasa gereği radyodan yararlandırılmazken, basının eleştirilerini etkisizleştirmek isteyen iktidar, "Basına İspat Hakkı Kanun Tasarısını" gündeme getirdi. DP'nin eleştirileri engellemek için attığı bu adım, parti içindeki muhalif kesimin yeniden ortaya çıkmasına neden oldu. Öteden beri Menderes'e muhalefeti ile bilinen DP'li milletvekillerinden 11 kişi; Fethi Çelikbaş, Enver Güreli, Seyfi Kurtbek, Kâsım Küfrevî, Turan Güneş, Şeref Kâmil Mengü, Ekrem Alican, Raif Aybar, Muhlis Bayramoğlu, Mustafa Ekinci, İbrahim Öktem, 2 Mayıs 1955'de Meclis Başkanlığı'na verdikleri bir önerge ile basına ispat hakkını tanıyacak bir düzenleme yapılmasını istediler. Partinin ileri gelen on milletvekilinin hazırladığı, basına ispat hakkı tanınmasını öngören kanun teklifi, DP'de büyük bir tepkiye sebep oldu. İspatçıların sayısı ise giderek artmaya başladı ve 21 Temmuz'da Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, "*Matbuata ispat hakkının tanınmasından yanayım*" diyerek Menderes'in karşısında yerini aldı. 15 Eylül'de de Ekrem Hayri Üstündağ ve Sabahattin Çıracıoğlu ispatçılara katıldıklarını ilan ettiler.³⁷ Bir süre sonra teklifi imzalayanların sayısı on dokuza yükseldi. Bu arada 6/7 Eylül Olayları ne-

³⁷ Albayrak, a.g.m., s. 348-350.

deniyle sıkıntılı günler geçiren DP ileri gelenleri imza sahiplerini, tek-
lifin geri alınması için ikna etmeye çalıştılsa da bir sonuç alamadılar.
Böylece “ispat hakkı” konusu, diğer olaylar nedeni ile iyice birikmiş
olan muhalefetin birleştiği nokta oldu.

İspatçıların girişi, DP'nin Dördüncü Büyük Kongresi önce-
sinde yeniden gündeme geldi. Zira DP bu kongrede, parti içinde bir-
lik-beraberlik mesajı vermek istiyordu. Ancak beklenen gerçekleş-
medi. Özellikle Karaosmanoğlu'nun ısrarlı tutumu karşısında Mende-
res, bu konunun görüşülmesi için Parti Genel İdare Kurulu'nu top-
lantıya çağırdı. Toplantıda Karaosmanoğlu'nu sürekli kendisine mu-
halefet etmekle suçladı. Ayrıca Karaosmanoğlu'nun önergeye imza at-
masının ağır bir suç olduğunu ve bunun hesabının sorulması gerekti-
ğini belirtti. Menderes'in isteği üzerine, Parti Grubu Başkanlığı, Kara-
osmanoğlu ve Çelikbaş'ın savunmalarını istemiştir. Her iki milletvekili
savunmalarını yaptıktan sonra, Grup Başkanlığı, 10 Ekim 1955 tari-
hinde, iki ismin Genel İdare Kurulu dışında bırakılmaları ve Büyük
Kongre'ye delege olarak katılmalarına izin verilmemesi kararını almış-
tır. Parti Grubu Başkanlığının bu kararı üzerine, Genel İdare Kurulu,
12 Ekim 1955'de, ispatçıların delegelik sıfatını kaybetmelerine ve Hay-
siyet Divanı'na verilmelerine karar vermiştir.

Haysiyet Divanı, 15 Ekim 1955'de Dördüncü Büyük Kongre'den
birkaç saat önce, başta Karaosmanoğlu olmak üzere dokuz ispatçının
DP'den çıkarılmasına karar verdi. Aynı gün ispatçılardan on milletve-
kili de DP'den istifa ettiklerini açıkladılar.³⁸ Bu gelişme üzerine Men-
deres'e bir mektup gönderen Karaosmanoğlu, Başbakanı diktatör-
lükle suçlayarak “*DP'nin kuruluş sebepleri olan prensiplere dört elle sarılı-
nız. Hürriyetten korkmayınız tek el idaresini bırakınız*” şeklinde ağır eleşti-
rilerde bulundu. Bu sert eleştiri üzerine Başbakan Menderes de, 11
Ekim 1955 tarihli mektubunda Karaosmanoğlu'nu; “*Parti içinde tesa-
nüdü bozmak, külliyen merdut ve menfur bir şekilde hareket etmek, partiyi naili*

³⁸H. Kemal Karpat, **a.g.e.**, s.500-501; Diren Çakmak, “Türk Siyasal Yaşamında Bir
Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)”, **Gazi Akademik Bakış**, C 2,
S 3, 2008, s. 159-162.

emel olamamaktan mütevellit bir kin ve hırsla parçalamayı hedef tutan kasıtlı hareketi tebarüz ettirildiği zaman, bu yolda isnat ve iftirada bulunmakla..." suçladı.³⁹

Sonuç olarak, DP birlikte yola çıktığı kişilerin muhalefet safına geçmesini hazmetmeye çalışırken, halktan ve aydın kesimden büyük destek gören 19'lar olarak nitelendirilen kişiler, yeni parti kurma hazırlıklarına başlamışlardı. 19'lar 16 Kasım 1955'de Ankara'da düzenledikleri basın toplantısı ile kamuoyuna "Hürriyet Partisi" isimli bir parti kuracaklarını ilan etmişlerdir. Karaosmanoğlu, basına ispat hakkını tanımaktan yana olduğunu ilan ettiği muhalifler kendi davalarına bir lider bulmuşlardı. Nitekim resmi olarak 19 Aralık 1955'de kurulan partinin genel başkanı Karaosmanoğlu, ikinci başkanı Enver Güreli ve genel sekreteri de İbrahim Öktem olmuştur.

HP kurucuları, partinin resmen kurulmasından sonra okudukları programın ilk maddesinde amaçlarını şöyle belirtiyorlardı: "Memleketimizi muasır medeniyetin ileri merhalesine götürmenin ve vatan-
daşın huzur, emniyet ve refahını sağlamanın yolunu demokratik rejimi yurdumuzda hakiki manasıyla ve bütün icaplarıyla gerçekleştirmekte gören partimiz bu rejimi en kısa zamanda tesis etmeyi hayati bir dava sayar. Hedefimiz bu programda gösterilen esasları tasdik suretiyle, üzerinde bütün vatandaşların dostça yaşadıkları hür ve mamur bir vatan, içtimai muvazenesizlikten uzak, siyasi sahada olduğu kadar içtimai sahada da her türlü korkudan azade müstekâr bir cemiyet vücudunda getirmektir".

Karaosmanoğlu, HP'nin kuruluşundan sonra dönemin önemli muhalif dergilerinden Dün ve Bugün'ün sahibi ve önemli yazarlarından Feridun Kandemir'le yaptığı röportajda, partinin kuruluş amaçlarıyla ilgili bir değerlendirmede bulunarak "*Bir siyasi müessesenin içine bir kere gam ve gussa düştü mü artık iflah olmaz*"⁴⁰ sözleriyle DP'nin ömrünü tamamladığını vurguluyordu.

³⁹ Albayrak, a.g.m., s. 350-351.

⁴⁰ **Dün ve Bugün**, 30 Aralık 1955, C 1, S 9, s. 3.

HP, çalışmalarını yurt geneline yaymak amacıyla hızlı bir teşkilatlanma faaliyetine girişti. 4 Ocak 1956'da Ankara İl Teşkilatı kuruldu. Ardından bir zamanlar DP'nin kalesi olan Ege Bölgesi'nde teşkilatlanmaya başladı. HP, kısa bir sürede 57 vilayette, 315 kazada teşkilatını kurdu ve bir ayda 40 vilayette kongrelerini tamamlayarak umumi bir kongre toplama başarısını gösterdi.⁴¹

HP'nin kuruluş süreci devam ederken iktidar-muhalefet ilişkileri, artan baskılar sonucunda iyice çıkmaza girdi. 1956 yılı Haziran ayında basın kanununun değiştirilmesi ile birlikte basın özgürlüğü daha da kısıtlandı. Yine aynı yıl kabul edilen "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun" ile birlikte siyasi partilerin seçim propagandası dönemi dışında açık hava toplantısı yapması yasaklanarak, kapalı toplantılar mülki amirin iznine bağlandı. Sokakların muhalefete kapandığı bu dönemde, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, Karadeniz gezisi sırasında gözaltına alındı. Siyasi krizler ve toplumsal kutuplaşmalara paralel olarak, 1956 yılından sonra üniversite-iktidar çatışması da devreye girdi.

Artan bu şikâyetler ve baskılar, muhalefet partilerini DP'ye karşı iş birliğine yöneltti. 4 Temmuz 1956'da parti lider ve temsilcilerinin katılımıyla bir toplantı gerçekleşti. Toplantıya CHP'den İsmet İnönü ve Nüvit Yetkin, HP'den Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Muammer Alakant, Ekrem Alican, CMP'den Osman Bölükbaşı, Ahmet Bilgin ve Fuat Arna katıldı. Toplantının amacı, muhalefetin Meclis içinde ve dışında faaliyetlerinin ana hatlarını tespit etmek ve bu konuda daha uyumlu çalışılmasını sağlamaktı.⁴²

Sonuç olarak, 8 Temmuz 1956'da iş birliği konusunda muhalefet liderlerinin imzaladığı bir tebliğ yayınlandı. Tebliğde, ülkenin siyasi durumunun gözden geçirildiği ve hükûmetin aldığı kararların Anayasaya aykırı olduğu belirtiliyor, özgürlüklerin ortadan kalktığı böyle bir

⁴¹ Daha geniş bilgi için Bkz. Beral Alacı, "Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Hayatındaki Yeri (1955-1958)", **Türk Yurdu**, C 31, S 290, s. 134-145.

⁴² "Muhalefet Liderleri Dün Toplandılar", **Milliyet**, 4 Temmuz 1956, s. 1.

dönemde normal bir seçimden söz etmenin mümkün olmadığı söyleniyordu. Ayrıca üç partinin (CHP-CMP-HP) demokrasi için mücadeleye devam edecekleri de vurgulanıyordu. Görüşmelerin olumlu geçmesine rağmen somut bir işbirliği gerçekleşmedi.

Karaosmanoğlu, 14 Eylül 1956'da yayınladığı bildiriye, "Millî Demokrasi Cephesi"nin kurulması konusunda harcanan çabaların yetersiz olduğunu dile getirilerek, CHP ve CMP'ye yeniden iş birliği çağrısında bulundu. İş birliği çalışmaları devam ederken CMP lideri Osman Bölükbaşı'nın tutuklanması, muhalefet parti temsilcilerinin yeniden bir araya gelmesini sağladı. Yapılan bir dizi toplantının ardından içlerinde CHP'den Kasım Gülek, Turgut Göle; CMP'den Fuat Arna, Ahmet Bilgin ve Nurettin Ardıçoğlu ile HP'den Fevzi Lütüfî Karaosmanoğlu, Enver Güreli ve İbrahim Öktem gibi muhalefetin önemli isimlerinin çalışmaları sonucunda muhalefet cephesi, 4 Eylül 1957'de bir bildiri yayınladı. Bu bildiriye, muhalefet seçimlerde iktidara geldiği takdirde, mahkeme bağımsızlığı ve yargıç güvencesi, söz ve basın, toplanma, bilim ve sendika özgürlüğü ile üniversite özerkliği, grev hakkı, bütün idari tasarruflar üzerinde yargı denetimi, yurttaşlar arasında ayırım gözetmeyen tarafsız bir yönetim gerçekleştirileceği, anti demokratik yasaların kaldırılacağı, seçim sisteminin iki yıl içinde düzenlenerek yeni seçimlere gidileceği, meclisin hükümet üzerinde ciddi denetiminin oluşturulacağı, basına da ispat hakkının tanınacağı vs. konular yer alıyordu. Ayrıca üç parti, manifesto niteliğindeki Anayasa değişikliği konusundaki uzlaşmayı içeren beş maddede anlaşmaya vardılar.⁴³ Bu bildiri basına, muhalefet arasında yapılan bir taahhüname olarak yansıdı.

Muhalefet partileri arasındaki iş birliği çalışmaları DP'yi çok rahatsız etti. DP, bu iş birliğinin önüne geçmek ve özellikle HP'yi kuran kişilerin seçime katılmalarına engel olmak için 11 Eylül 1957'de Seçim Kanunu'nda değişiklikler yaptığı gibi erken seçim kararı aldı. Böylece

⁴³ Tekin Önal, "Askeri Vesayet Sisteminin İlk Halkası: 27 Mayıs Süreci ve Sonrası", *Turkish Studies*, C 10, S 1, 2015, s. 519; Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 198-199.

1958 yılında yapılacak olan seçimlerin 27 Ekim 1957’de yapılacağı duyuruldu.

Katılım oranının önceki yıllara göre daha düşük olduğu 1957 seçimleri neticesinde, DP’nin oyu %47’ye gerilemiş ancak mevcut seçim sistemi dolayısıyla 424 milletvekilliğine sahip olmuştur. CHP 178, CMP 4 ve HP 4 milletvekili ile Meclis’e girmiştir. Sadece Burdur’dan 4 milletvekilliğini kazanan HP için seçim sonuçları büyük bir hayal kırıklığı olmuştur. Partisinin İstanbul adayı olan Karaosmanoğlu ise seçilememiştir.

Seçimlerde istenilen sonuçların alınamaması, buna karşılık DP’nin muhalefetin sesini kısma için başvurduğu yöntemler, muhalif partiler arasında yeniden işbirliği görüşmelerine yol açtı. CMP-HP-TKP birleşmesi gündeme geldi. CMP, bu birleşmenin gerçekleşmesi için çok çaba harcarsa da, bu teklif, HP’de görüş ayrılıklarına yol açtı. Çok geçmeden bu birleşme teklifi, HP tarafından reddedildi. HP’nin birleşme fikrine sıcak bakmamasının bir diğer sebebi de CHP ile güç birliğinden yana bir tavrın ağırlık kazanmasından kaynaklanıyordu. Nitekim çok geçmeden HP, CHP ile birleşecektir.

1960 Darbesi ve Sonrasında Karaosmanoğlu’nun Muhalefeti

1960 yılına gelindiğinde iktidar-muhalefet ilişkileri iyice gerginleşti. CHP’nin öfkeli muhalefeti, DP’yi farklı uygulamalara yöneltti. Demokrasinin kurumsallaşması için bu dönemde önemli adımlar atılmış olduğu halde, demokratik kurumlar gereği kadar pekiştirilemedi. Özellikle iktidar-muhalefet arasındaki ilişkiler ve muhalefetin eleştirileri, DP’yi zorlayan etkenler arasındaydı. Yine basın üzerinde zamanla oluşturulan baskılar, ülkedeki gerilimin artmasına sebep oldu. DP, muhalefet ve basının faaliyetlerini araştırmak üzere 18 Nisan 1960’da Meclis’te on beş kişiden oluşan bir “Tahkikat Komisyonu” kurdu. Buna muhalefet, basın ve üniversiteler çok sert tepki gösterdi. Bu gelişmelerin sonunda ülkede siyasal ve sosyal bir kriz yaşanmış, İstanbul

ve Ankara’da meydana gelen öğrenci olayları bunun yansıması olmuştu. Bu gelişmeler, 27 Mayıs 1960 askeri darbesini beraberinde getirdi.⁴⁴

DP iktidarını 27 Mayıs Darbesi’yle sona erdiren ve siyasi iktidarı ele alıp sonradan başına Orgeneral Cemal Gürsel’in getirildiği orduya mensup kişilerden oluşan Millî Birlik Komitesi (MBK) kuruldu. Böylece darbe sonrası gelişen yeni siyasal rejimde MBK etkin güç oldu. Bir süre MBK idaresinde yönetilen ülkede yavaş yavaş asker etkinliği azaldı. Daha önce getirilen siyasi yasağın kaldırılmasıyla birlikte yeni partiler kuruldu. Bu çerçevede atılan önemli adımlardan birisi Kurucu Meclisin (KM) oluşturulmasıdır. Darbe sonrasında kurulan bu Meclis, Türk demokrasisi için çift meclisli bir sistem deneyimi oldu. 13 Aralık 1960’da çalışmalarına başlayan KM’nin temel görevi, halkoyuna sunulacak olan yeni Anayasayı görüşüp kabul etmek ve Seçim Kanununu yapmaktır.⁴⁵

Darbeden sonra KM’de CHP temsilcisi olarak görev alan Karaosmanoğlu, 31 Mart 1961 tarihli Meclis konuşmasında, “27 Mayıs fenerinin aydınlığında bugünlere erişmiş olmak, milletimiz için ve onun temsilcileri olan sizler için büyük bahtiyarlıktır” sözleriyle darbeyi desteklediğini açıkça ifade etmiştir. 27 Mayıs Darbesini “İnkılâp” olarak nitelendirmesine rağmen demokrasiyi korumak için hareket ettiğinden şüphesi olmadığına inandığı ordunun hemen siyasal hayattan çekilmesini istemiştir.⁴⁶ Bu sebeple 1960 darbesinden sonra oluşan yeni siyasi konjonktür ordu tarafından şekillenirken, onun muhalif duruşu değişmedi; gerek MBK gerek KM’ye yönelik eleştirilerde bulunmaktan geri durmadı.

⁴⁴ Darbe ve dönemle ilgili geniş bilgi için Bkz. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 5: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye, 27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980**, Bilgi Yay., İstanbul 2002; Ali Fuad Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul 2006; Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 2004.

⁴⁵ Daha geniş bilgi için Bkz. Mehmet Utku Öztürk, **1961 Kurucu Meclisi**, 12 Levha Yayınevi, İstanbul 2016.

⁴⁶ **T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, C II, 31.3.1961, s. 432-433.

Karaosmanoğlu, KM'deki görevinin yanı sıra 1961 genel seçimlerinde yine CHP'den Manisa milletvekili olarak Meclise girdi. Ancak Karaosmanoğlu, askerlerin baskısıyla bütün siyasi parti genel başkanları tarafından imzalanan ve üyesi olduğu Anayasa Komisyonuna gelen Tedbirler Kanunu'na,⁴⁷ hem yeni Anayasanın hem de 27 Mayıs İnkılâbının ruhuna aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıktı.⁴⁸

Anayasa çalışmaları sırasında Meclis'te yaptığı konuşması ile bu Anayasanın sadece Komisyondakilerin eserinin olmayacağını bütün bir milletin, çeşitli cereyanlarının, çeşitli zümrelerinin eseri olacağını vurgulamış ve maddelerin açık olması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁹ Karaosmanoğlu Anayasanın görüşüldüğü bir başka toplantıda da vatandaşların hak ve hürriyetlerinden bahisle: *“Geçmiş günlerin sıkıntıları vatandaşları o hale getirmiştir ki, yarınından emin değildi, ekmeğinden, nafakasından emin değildi, hakkından, hürriyetinden emin değildi, canından ve malından emin değildi. Onun devletin nüvazişiyle ve bilhassa yeni tedvin edilen bu Anayasa ile istikbalde, bugünden itibaren kendisine Devlet tarafından gösterilecek yakınlıkla, bu memleketin efendisi olduğunu nazariyatta olduğu gibi, hakikatta ve tatbikatta da gösterilmesi ve artık bu memleketin gerçek sahibine inandırılması zamanı gelmiştir.”* diyerek vatandaşa kaldıramayacağı yüklerin yüklenmemesi gerektiğini aksi takdirde halkın yönetimden bıkaacağını söylemiştir.⁵⁰ Anayasanın ikinci maddesindeki millî kelimesinin yerine milliyetçilik kelimesinin kullanılması gerektiğini, statik olan millî kelimesinin dinamik olan milliyetçilik kelimesinin yerine kullanılmayacağını belirtmiştir. Buna gerekçe olarak ise milliyetçiliğin Türk milletini felaketten kurtarıp, bir fikir olmaktan ileriye gidip aksiyon haline

⁴⁷ Dokuz maddelik Tedbirler Kanunu'na göre, 27 Mayıs Darbesi ve sonrasında kurulan yeni rejimin meşruiyetini sorguladığı düşünülen söz ve eylemlerle birlikte siyasi mahkûmların beyanlarını yayınlamak, Yüksek Adalet Divanında kesinleşen kararları küçültecek söz, yazı ya da haber neşri yapmak, DP iktidarı ve şahıslarını herhangi bir şekilde övmek yasaklanmıştır (Tedbirler Kanunu'yla ilgili bilgi için Bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C IV, 3 Mart 1962, s. 16-39).

⁴⁸ Tanel Demirel, “Feyzi Lütfi Karaosmanoğlu”, **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, (Der. Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 351-354.

⁴⁹ **T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, C IV, 22.4.1961, s. 88-89.

⁵⁰ **T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, C IV, 25.4.1961, s. 237.

dönüşmesini göstermiştir.⁵¹ Verilen birkaç örnek Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun Anayasa görüşmelerinde aktif bir rol oynadığını, yeni anayasanın vatandaşın hak ve hürriyetlerine saygılı, açık ve anlaşılır olması gerektiğini savunduğunu ortaya koymaktadır.

CHP yöneticileri ile anlaşmazlığa düşen ve MBK üyelerini eleştiren Karaosmanoğlu, 4 Mart 1962'de milletvekilliğinden ve partisinden istifa etti. Karaosmanoğlu siyasetten ayrıldıktan sonra 1978 yılında ölümüne kadar geçen süreçte Adalet Partisini destekledi.

SONUÇ

Edebiyatçı, gazeteci ve siyasetçi kimliklerine sahip olan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ilk olarak Dergâh ve Yeni Mecmua dergilerindeki kısa roman ve hikâye eleştirileri ile adını duyurmuştur. Daha sonra gazeteciliğe adım atan Karaosmanoğlu, Resimli Gazete ve Son Telgraf Gazetelerinde kaleme aldığı gündelik ve politik konulardaki yazıları ile en önemli özelliği olan muhalif boyutunu ortaya çıkarmaya başlamıştır. Ülkede yanlış gördüğü şeyleri hem sosyal hem de siyasi içerikli yazılarında şiddetli bir şekilde eleştirmekten kaçınmamıştır. Yazılarında hürriyet ve adalet kavramlarına sık sık yer veren Karaosmanoğlu, özellikle mebusların halkın sıkıntılarına kulak tıkamalarını ve kanuni düzenlemelerin memur-mebusları imtiyazlı bir sınıf haline getirmesini sert bir dille eleştirmiştir.

Cumhuriyet döneminin ilk çok partili hayata geçiş denemesi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasından sonra da ülkede meydana gelen gelişmeleri eleştirmeye devam ederken, yeni partinin kurucuları ile ilgili ise övgü dolu yazılar kaleme almıştır. Yeni partiyi destekler nitelikteki yazılar yazması Karaosmanoğlu'nun dönemin muhalif yazarları arasında dikkat çekmesine yol açmıştır. Son Telgraf Gazetesinde yayımlanan ve TCF'yi destekler nitelikteki yazıları nedeni ile Elazığ Şark İstiklâl Mahkemesinde idam talebi ile yargılanmış, daha sonra suçsuz görülerek serbest bırakılmıştır. Bu süreçten sonra Güneş Gazetesinde iki yazı yayımlandıktan sonra gazeteciliği

⁵¹ T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, C V, 20.5.1961, s. 439.

bırakmış, Manisa'ya dönerek çiftçilikle uğraşmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1940-1945 yıllarında Vatan gazetesinde yazdığı yazılarla tek parti yönetimine muhalefeti devam ettirmiştir. Ardından çok partili hayata geçişle birlikte kurulan Demokrat Parti'ye katılmış ve 1946 yılında yapılan genel seçimlerde partinin Manisa milletvekili adayı olmuştur. 7-11 Ocak 1947 tarihleri arasında toplanan DP Birinci Büyük Kongresi'nde başkan yardımcılığına seçilmiştir. Karaosmanoğlu, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden zaferle çıkan DP saflarında milletvekili olarak yerini almıştır. Bu süreçte Devlet ve İçişleri Bakanlıkları görevlerinde bulunmuştur. DP milletvekili olan Karaosmanoğlu Mecliste kürsüye çıktığı anlarda Tek Parti iktidarına gönderme yapmaktan ve o dönemleri eleştirmekten vazgeçmemiştir. İktidarda iken geçmişe muhalefet yapmaya devam etmiştir. Fakat Karaosmanoğlu'nun DP ile bağları da çok uzun sürmemiş, parti içi özeleştiri yapanların başında gelmiştir. Muhalif yönünü bu seferde kendi partisinde devam ettiren Karaosmanoğlu DP'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu ayrılıktan sonra Hürriyet Partisi'ni kurmuş ve genel başkanlığa seçilmiştir. Hürriyet Partisi'nde de muhalif yönüyle ön plana çıkan Karaosmanoğlu birçok konuda DP'yi eleştirmiş ve bizzat Adnan Menderes'i hedef alan konuşmalar yapmıştır. HP denemesinde çok da başarılı olamayan Karaosmanoğlu daha sonra CHP saflarına geçmiş, 27 Mayıs Darbesi'nden sonra ise Kurucu Meclis üyeliği yapmıştır. Bu görevinden sonra aktif siyasetten uzaklaşan Karaosmanoğlu, 22 Ekim 1978 tarihinde vefat etmiştir.

Döneminin en dikkat çeken isimlerinden birisi olan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, muhalif kişiliği ve sert eleştirileri ile hafızalarda yer edinmiştir. Gördüğü yanlışları dile getirmekten hiçbir zaman sakınmamış, bu uğurda milletvekili olduğu partilerle yollarını ayırmayı göze almıştır. Bu tavrı onun doğru bulduğu çizgilerinden ayrılmadığını ve hiçbir siyasi partiye kendini tam anlamıyla adanmadığını da göstermektedir.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri****Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı**

CDAB, 30/10.0.77.513.11.

CDAB, 30/18.1.2.123.73.8.

CDAB, 30/1.44.260.2.

Gazete ve Dergiler**Akşam Gazetesi****Dün ve Bugün****Millet Meclisi Tutanak Dergisi****Milliyet Gazetesi****Resimli Gazete****Son Telgraf Gazetesi****T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi****Ulus Gazetesi****Kitap, Makale ve Tezler**

Ağaoğlu, Samet, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul 1972.

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.

Alacı, Beral, "Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Hayatındaki Yeri (1955-1958)", **Türk Yurdu**, C 31, S 290.

Albayrak, Mustafa, "Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 24, S 71, 2008, ss. 341-379.

Baban, Cihad, **Politika Galerisi Büstler ve Portreler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.

Başgil, Ali Fuad, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul 2006.

- Çakmak, Diren, “Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)”, **Gazi Akademik Bakış**, C 2, S 3, 2008, ss. 153-186.
- Demirel, Tanel, “Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, (Der. Mete Kaan Kaynar), İletişim Yay., İstanbul 2015.
- Erdoğan, Caner, “Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin Örgütlenme Yapısının ve Yönetim Anlayışının Çözümlemesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 10/52, 2017, ss. 270-279.
- Eroğul, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928**, C II, Editör: Nuray Ertürk Keskin, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2012.
- Göktürk, Gökhan, “Siyasal Partilerin Doğuşu: Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri”, **Sosyoloji Konferansları**, 54, 2016, ss. 245-273.
- Karakaş, Ömer, “1946 Milletvekili Genel Seçimleri: Manisa Örneği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 29, S 86, ss. 103-134.
- Karpat, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınevi, İstanbul 2010.
- Önal, Tekin, “Askeri Vesayet Sisteminin İlk Halkası: 27 Mayıs Süreci ve Sonrası”, **Turkish Studies**, C 10, S 1, 2015, ss. 511-534.
- Özdağ, Ümit, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 2004.
- Öztürk, Mehmet Utku, **1961 Kurucu Meclisi**, 12 Levha Yayınevi, İstanbul 2016.
- Sınar Uğurlu, Alev, **Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu Bir Muhalifin Edebi ve Sosyal Yazıları**, Dergâh Yay., İstanbul 2014.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi 5: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye, 27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980**, Bilgi Yay., İstanbul 2002.
- Ülker, Nurdan Seda, **Türk Basınında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Cumhuriyet,**

Hâkimiyet-i Milliye), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.

Yaşar Teksoy, Beril, **Demokrat Parti’de Parti İçi Demokrasi (1946-1960)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010.

Yücel, M. Serhan, **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, İstanbul 2001.

AFGANİSTAN'DA ATATÜRK İMAJI

Firuz FEVZİ*

ÖZET

Türkiye-Afganistan ilişkileri Osmanlı Devleti zamanında başlasa da resmi ve köklü ilişkiler bağlamında Mustafa Kemal Atatürk döneminde zirve noktaya taşınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin sözü edilen sıkıntılı yıllarında Atatürk liderliğindeki yeni devlet, kardeş ülke Afganistan'ı ihmal etmemiştir.

Atatürk, Afgan kralının isteğini yerine getirerek Afganistan'ın devlet kurumlarının birçoğuna Türk bilim adamlarını göndermiştir. İlk modern eğitim, Atatürk zamanında başlamış ve 1928 yılında kız öğrencileri ilk kez Türkiye'ye eğitim için gönderilmiştir. Afgan halkı Atatürk'ün dostluğunu unutmamış, onun adını posta pullarına yazmışlar, birçok okula birçok caddeye ya da hastaneye vermişlerdir. Günümüzde bu isimler hâlâ canlılığını korumaktadır. Bu konuya bildirimizde de değineceğiz.

Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan devleti arasındaki samimi dostluk 1960'lı yıllara kadar ciddi manada gelişmiştir. O yıllardan sonra birtakım sorunlar yaşanmıştır. Bahsi geçen sorunlar Afganistan'ın kendi içerisinde yaşadığı sorunlar ekseninde gerçekleşmiştir. 2001 yılında kurulan yeni Afgan Devletiyle Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin yeniden ivme kazandığı görüşündeyiz. Bildirimizde, tohumları Mustafa Kemal Atatürk tarafından atılan kardeşane ilişki-

* Afganistan-Kabil Devlet Üniversitesi Türkoloji Bölümü Öğretim Görevlisi, firuz6262@gmail.com

lere değinerek Afganistan'la samimi ilişkileri kuran Türkiye'nin bu ülkedeki faaliyetlerine yer vereceğiz. Ayrıca bahsi geçen Türk büyüğüne Afgan halkının duyduğu içten sevgiyi dile getireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Afganistan, Mustafa Kemal Atatürk, Dostluk.

GİRİŞ

1901-1919 yıllarında Türkiye'den Afganistan'a birçok alanda uzman eğitimcinin gönderildiği bilinmektedir. Afgan-Türk dostluğunun simgesi haline gelen Mahmut Tarzi'nin iki dost ülke arasında değerli çalışmaları olmuş; Tarzi, birçok Türk heyetinin Afganistan'a gelmesine vesile olmuştur. 1907 yılında Mahmut Tarzi tarafından Afganistan'a davet edilen Osmanlı eğitimcisi Mehmet Fazlı Bey bunlardan biridir. Afganistan'da bulunduğu sırada kaleme aldığı "Afganistan'da Bir Jöntürk" adlı kitabında iki ülkenin dostluğu üzerinde durmaktadır¹. Mehmet Fazlı Bey döneminde Kabil'de açılan ilk çağdaş eğitim kurumu olan Harbiye Lisesi'nin öğretmenlerinin birçoğu Türklerden oluşmaktadır. Afgan harp okulunun ilk müdürü de Osmanlı paşalarından Mahmut Salim Bey olmuştur. Türk aydınlarının yapmış olduğu değerli hizmetlerin Afganistan kültüründe önemli yeri vardır. (İmamhodayev, 2001:265). Afganistan'da ilk devlet hastanesi, 1913 yılında Türk doktorların girişimiyle açılmış, birçok araç gereç Türkler tarafından temin edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Afganistan tarafsız kalmayı başarmış, Türk kurtuluş savaşına büyük destek vermiştir. Türk paşaları Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa, Enver Paşa ve Talat Paşalar Amanullah Han'la mektuplaşmışlardır. Cemal Paşa, iki yıldan fazla Afganistan'da kalmış Afgan ordusunun modernleşmesi yönünde büyük çaba göstermiş, yeni Afgan devletinin Avrupa'ya tanıtılmasında büyük emek harcamıştır. Cemal Paşa'nın Afganistan'dan 1920 yılında Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta şu ifade bulunmaktadır: "İslam'ın talih yıldızı Doğu'dan doğmaktadır." Paşa, Afganistan'a gelişini, Amanullah Han tarafından iyi karşılandığını ve Afgan gazetelerinde onun için birinci sayfada haber yaptıklarını bildirir. (Sarıhan, 2002:15).

Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan Afgan ordusu için yardım istemiş ve isteklerini sıralamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'nın

¹ Bkz.: Mehmed Fazlı, **Afganistan'da Bir Jöntürk (Mısır Sürgününden Afgan Reformuna)**, Çev. Kenan Karabulut, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.

Afganistan'daki faaliyetlerini takdir etmiş (Ekim 1920), her türlü askerî yardımın yapılmasını canı gönülden istemiş fakat Anavatan'ın her tarafı düşmanla sarıldığı için vatan savunmasının her şeyden daha üstün olduğunu ve kardeş ülke Afganistan'a yardım edebilmenin mümkün olamayacağını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisini açmış ve 3 Mayıs 1920'de Ankara'da ilk hükümet kurulmuştur. Mustafa Kemal; Afgan ordusunun gelişmesi için Cemal Paşa'ya bir heyet-i zabıta göndermiş, Türk subaylarına görevlerine dikkat etmeleri, orada siyasi işlere karışmamaları, yalnızca askeri görevlerini yerine getirip kendilerini Afgan ve Türkistan halkına sevdirmeleri yönünde telkinlerde bulunmuştur. "Afganistan'da görev yapacak askerî heyetin hiçbir şekilde katıyen siyasetle uğraşarak yalnız askerî görevini yerine getirmesi ve kendisini gerek Afgan, gerek Türkistan ve Buhara halkı ve askerlerine fevkalade sevdirmesi gerekliliği" üzerinde önemle durmuş; "...Afganistan yetkilileri ve yöneticileri yabancı entrikalar sayesinde İslamiyet ve Türklüğün menfaatine aykırı bir surette hareket etmeye hazırlandıkları takdirde, bizim heyetimizin, mahalli Özbek ve Türkmen gruplarıyla ittifak ederek bu suretle hareketlerine mani olabilecek ve Türk çıkarlarına uygun bir Afgan partisini iktidara getirebilecek kadar kuvvetli bir mevki edinmesini" özellikle bildirmiştir. (Özlü, 2012:33-34). Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra kardeş ülke Afganistan'a daha çok askeri alanda yardım edilmiş, birçok Afgan subayı eğitim için Türkiye'ye getirilmiştir. Türkiye'nin Milli Mücadele döneminde en yakın ilişkileri kurduğu şark devleti Afganistan'dır. Ankara Hükümetini ilk tanıyan Afganistan olmuştur. (Armaoğlu, 1983:331). Afganistan-Türkiye dostluğunun, Türkiye'nin kurtuluş mücadelesi döneminde çok anlamlı bir şekilde kendini gösterdiğini görmekteyiz. Kurtuluş Savaşı yıllarında Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerdeki Türk nüfusuna karşı insanlık suçu işlemeleri üzerine Afganistan devleti bu olay ile ilgili İngilizlerin dikkatini çekmiş ve İngilizlerden bu facialara engel olmalarını istemiştir.

10 Haziran 1921 yılında Ankara'da ilk Afgan elçiliği açılmış, törende Mustafa Kemal konuşma yaptıktan sonra Afgan bayrağını göndere bizzat kendisi çekmiştir. Duygularını şu şekilde dile getirmiştir: *"Afganistan'da olduğu gibi Türkiye'de de kalplerimiz kardeşçe çarpmaktadır. Bazı sebepler bu bağların somut hale getirilmesini engellemiştir. Son zamana kadar resmi ilişkiler kurulamadı. Çok şükür bunu Anadolu'daki İstiklal Mücadelesi sırasında başardık. Heyetinizin gelmiş olması hepimiz için bir gurur kaynağıdır. El ele çalışan Türkiye ile Afganistan'ın ortak gayeleri siyasi dünyada önemli bir denge sağlamak bakımından önemlidir."* (Şimşir, 2002:667). Afgan elçisi Ahmet Han da: *"Doğulular gaflet perdesini yırttı. İngilizler Türkiye'ye karşı savaşa girerse Afganistan da İngilizlere karşı savaş ilan edecektir. İslam dünyası ve bütün doğu sizinle beraberdir."* (Sarıhan, 2004:612) diyerek mukabelede bulunmuştur.

Afgan anayasası 1923 yılında düzenlenir. Atatürk'ün yakın arkadaşı olan Amanullah Han, 1928 yılında Türkiye'ye gelir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk resmi yabancı devlet başkanı sıfatıyla Atatürk onu görkemli bir şekilde karşılar. Birçok alanda Afganistan'ın modern bir devlet olmasını isteyen Amanullah Han, Atatürk'ten mülkî ve askerî alanda yardım istemiştir. Atatürk bu istekleri kabul etmiş ve bizzat kendi özel doktoru olan Prof. Dr. Kamil Rıfki Urga başkanlığında bir sağlık heyetini Kabil'e göndermiştir. Amanullah Han İstanbul'da bulunduğu sırada 28 Mayıs 1928 tarihinde İstanbul Üniversitesi'ni ziyaret etmiş, rektör ve üniversite hocalarına şunları söylemiştir: *"Afganistan çocuklarına vekaleten sizinle ittihad-ı samimiyet akdederim. Siz, Afganistanlıları küçük birader biliniz, onlar sizi büyük birader bilirler. Benim en büyük gayem çocuklarımızı size göndermek ve burada okutturmak ve sizden muallim istemektir."* (Fehang, 1371:198) Amanullah Han, Türkiye'den döner dönmez Atatürk'ün inkılâplarını uygulamaya başlamış fakat tutucu aşiret ağalarının ayaklanması sonucunda ülkesini terk etmek zorunda kalmış, 1929 yılında İtalya'ya yerleşmiş, 1960 yılında Zürih'te vefat etmiştir. (Nasırî, 1381:14). Atatürk ve Amanullah Han arasındaki resmi ve özel mektuplaşma 1920 yılında başlamıştır. Atatürk ilk mektubunda Amanullah Han'a şunları yazmaktadır. *"Savaşla bütün milletler az çok barışa kavuştukları halde, Batılı Hristiyan milletler, İslam halifeliğinin*

ülkesi Türkiye devletine karşı büyük savaş sürdürmektedir. Bu savaşın başından beri ortaya çıkan apaçık gerçek şudur ki İngiltere devleti bizim amansız ortak düşmanımızdır. Hindistan'a el koydukları o uğursuz günden beri, kimi zaman hile ve entrika ile kimi zaman da şiddet kullanarak kendi bencil emelleri ve amaçları için bütün Asya dünyasına boyun eğdirmiş ve özellikle İslam halklarını sonu gelmeyen zulümleriyle rahatsız etmeye çalışmış... Osmanlı Türklerinin milli ve siyasi varlığını yok etmeye kalkışmışlardır.” (Şimşir, 2002:3). Bu mektuptan ve başka birçok yazışmalarından hem Atatürk'ün hem de Amanullah Han'ın Batı ve özellikle İngiliz karşıtı oldukları bilinmektedir. Amanullah Han, her mektubunda Atatürk ve Türk devletine teşekkür ederek Türkiye ile Afganistan arasındaki bağların sarsılmaz olduğunun altını çizmektedir. Türk toplumundaki maddi ve manevi unsurların değişimini içeren hürriyetçi ve modernist usulün başarısı, gerçekten Amanullah Han için ilham ve cesaret kaynağı oldu. Ancak Türk uzmanların Afgan reformlarına katkıları çok olmasına rağmen reformlar kısa vadeli olmuştur. Amanullah Han, Ankara'ya gelişinde Atatürk ile önemli konularda görüş alışverişinde bulunmuştur. Atatürk, Amanullah Han'a: *“Eğer siz devletinizin payidar olmasını isterseniz orduyu güçlendirin ve farklı görüşlerde olanları Afgan ordusundan uzaklaştırın”* (Fehang, 1371:198) diyerek birtakım önerilerde bulunmuş ve reformların yavaş yavaş uygulanmasını telkin etmiştir. Genç Afgan Kralı, Avrupa'yı da gezmiş, Afganistan'ın modern bir devlete kavuşması için reformları aceleyle gerçekleştirmeye çalışmış, bir grup kız öğrenciyi Türkiye'ye göndermiştir. Bu reformlar sonucunda İngilizlerin yönlendirdiği birkaç grup ayaklanmış, bu ayaklanma okuma yazma bilmeyen halka yayılmış, Amanullah Han Afganistan'dan kaçıp İtalya'ya yerleşmiştir.

Amanullah Han'dan sonraki Afganistan devlet başkanları modern bir yönetimden uzak durmuşlar, Afganistan'ı geleneklere bağlı olarak yönetmeye çalışmışlardır. 1927 yılında Afganistan'ın Türkiye elçisi Nebi Bey, Başbakan İsmet Paşa'ya bir mektup yollamış, mektubunda demiryolu yapım aşamasında bölgede keşif için Türk mühendislerinin Afganistan'a gönderilmesini istemiştir. Bu sırada askerî alanda birçok yardım Türkiye'den Afganistan'a ulaştırılmıştır. Afgan ordusunun

daha iyi yetişmesi için Türk Devleti 5. Kolordu Komutanı General Naci Paşa'yı Afgan savunma bakanlığına göndermiştir. (Ünal-Özbay, 2009:1)

Kral Amanullah Han'dan sonra gelen Afgan yöneticiler zamanında ülkenin gelişmesi durur ve Afganistan klasik Afgan gelenekleriyle yönetilir. Avrupa ve Türkiye'yle olan ilişkiler oldukça azalır. Afganistan'a geleneksel bir monarşi hakim olur. Bu klasik monarşinin getirdiği bunalımın sonucunda, Kral Zahir Şah'ın yurt dışında olduğu bir zamanda kansız bir darbe yapılarak 1973 yılında kraliyete son verilir ve ülkede cumhuriyet ilan edilir. İlk cumhurbaşkanı Davut Han da Amanullah Han gibi ülkenin gelişmesi için Avrupa, Türkiye ve Rusya ile sıkı ilişkiler kurar, birçok reformlar yapar. Bilim adamlarını yüksek öğretim almaları için yurt dışına gönderir. Sanayi hamlelerine büyük önem verir. Büyük barajların hayata geçmesini sağlar. (Fevzi-Cankurt, 2017:298) Sovyetler Birliği'nde eğitim almış Afgan subayların Ruslarla yaptığı işbirliği sonucunda 1979'da darbe olur ve Davut Han yönetimden uzaklaştırılır. Daha sonra da ailesiyle birlikte öldürülür. Ülke, Sovyet işgaline uğrar. Avrupa'da eğitim görmüş bilim adamları tekrar eğitim aldığı ülkelere dönerler. Afgan bilim adamlarının bir kısmı rejime karşı olduğu için ya öldürülür ya da hapse atılır. (Fevzi-Cankurt, 2017:299)

2001 yılından sonra Türkiye'nin Afganistan'daki varlığı daha çok artmaya başlar. 2002 yılında çok uluslu barış gücü İSAF komutanlığı İngiltere'den Türkiye'ye geçer, General Akın Zorlu Paşa'nın yoğun çalışmaları neticesinde Kabil Atatürk Mahallesi'nde Atatürk Çocuk Hastanesi ismiyle kurulmuş hastanenin bakımı yapılır. Hastanenin binası ilk defa Prof. Dr. Kamil Rıfki Urga Bey tarafından 1938 yılında Tıbbiye Mektebi olarak kurulmuş ve daha sonraları Rıfki Bey Senatoryumu olarak hizmet vermiştir. 1992 yılında Kabil'de iç çatışmalar başladığı zaman Atatürk Çocuk Hastanesiyle beraber birçok devlet kurumu zarar görmüştür. 2002 yılında hastane kapsamlı bir tadilat görür. Türk Kuvvetler Birliği önderliğinde şimdi 250 yataklı olarak her gün 800 Afgan çocuğunu tedavi ediyor. 2010 yılında hastaneye TİKA

tarafında ek poliklinik binası yapıldı. Her yıl Türkiye'nin değişik hastanelerinden sağlık ekibi gönüllü olarak yardım ederken doktorlara staj veriyorlar. Yine bu sağlık ekipleri binlerce Afgan çocuğunu Atatürk Çocuk Hastanesinde sünnet ederek ilaç yardımında bulunuyorlar. 2015 yılında Atatürk Çocuk Hastanesi TİKA tarafından daha da geniş çaplı tadilat edilerek ek tıbbi malzemelerle tedavilerde bulunulmuştur. Etkinliklere Afganistan Başbakanı Dr. Abdullah Abdullah, TİKA Başkanı Serdar Çam, Afganistan Sağlık Bakanı Dr. Firezdin Firoz, Türkiye Cumhuriyeti Kabil Büyükelçisi Ali Sait Akın ve çok sayıda Afgan yetkili katılmıştır.

2006 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri Komutanlığı Kabil-Doğan Kışlası tarafından meslek edinme kursları açılmıştır. Kabil'in önemli yerlerinde Afgan çocuklarına yönelik meslek edinme kurslarına ilaveten Atatürk Çocuk Hastanesinde de 2009 yılında yerli doktorlara temel seviyede Türkçe kursu verilmiştir.²

Afganistan'da eskiden beri Afgan ulusu tarafından Atatürk'e karşı derin bir sevgi vardır. Her kesim tarafından Atatürk bilinmekte, her mecliste Atatürk anıldığında "Keşke bizim de bir Atatürk'ümüz olsa." sözüyle karşılaşılmaktadır. Her kesimden Atatürk'ün vecizelerini bilen kişilere rastlanır. 1940'lı yıllardan sonra Afganistan'da Atatürk sevgisi ileri seviyeye taşındı, ders kitaplarında Atatürk'ten ziyadesiyle söz edilmeye ve PTT pullarında Atatürk resmi kullanılmaya başlandı. Ayrıca şehrin (Kabil) birçok yerinde Atatürk Caddesi, Atatürk Lisesi, Mustafa Kemal Uluslararası Lisesi, Atatürk Mahallesi, Atatürk Otobüs Durağı gibi Atatürk'ün isminin geçtiği yerler bulunmaktadır. Afganlar doğan

² Söz konusu kurslarda bizzat görev aldım. Afganistan'daki Türkçe eğitim-öğretiminin seyri hakkında şu üç makaleye bakmanızı önerebiliriz: Firuz Fevzi-Hasan Cankurt, "Afganistan'da Türkoloji ve Türkçe Çalışmaları Hakkında Bir Araştırma-1", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 11, S 2, s. 493-503; Firuz Fevzi-Hasan Cankurt, "Afganistan'da Türkoloji ve Türkçe Çalışmaları Hakkında Bir Araştırma-2", **II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına 17-18 Nisan 2017 Ankara**, Editörler: İsmet Çetin-Halil Çeltik, Ankara 2017, s. 287-292; Firuz Fevzi-Hasan Cankurt, "Afganistan'da Türkoloji", **Türkolojiya**, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, No: 2, Bakü-Azerbaycan 2017, s. 118-124.

çocuklarına Mustafa Kemal adını vermişler, market ve mağazalarda “Mustafa Kemal” adlı çocuklara sıkça rastlanır olmuştur. Günümüzde birçok özel okula ve devlet okuluna Atatürk ve Mustafa Kemal adı verilmiş ve karnelerde Atatürk resmine yer verilmiştir. Başkent Kabil’in en kalabalık caddesi olan Atatürk Caddesi’nin farklı yerlerinde “*Afganistan Derice Konuşan Türkleri Şurası ve Kabil Belediyesi*” iş birliği ile Atatürk’ün resminin bulunduğu ve altında kısa hayat hikâyesine Farsça olarak yer verildiği tabelalarla karşılaşılır. Son yıllarda Afganistan’da Atatürk ile ilgili birkaç kitap hem tercüme yoluyla hem de yeniden yazılmıştır.

2003 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri Komutanlığı tarafından açılan Doğan Kışlasında yaklaşık 3500 Türk ve Azerbaycan asker ve subay görev yapmaktadır. Doğan Kışlasında Atatürk’ün de anıldığı her türlü sosyal ve kültürel faaliyetler düzenlenmektedir. Kışla, Afgan halkına sağlık hizmeti vermek amacı ile kamp içinde Atatürk Askeri Hastanesini kurdu. Yine burada her gün 250 hasta ücretsiz olarak muayene edilmektedir. Tedavisi mümkün olmayan ağır hastalar da Türkiye’ye sevk edilmektedir. 2014 yılında Sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Afganistan’a resmi ziyarette bulunmuş, Doğan Kışlası ve Atatürk Askeri Hastanesinde yatan hastalara geçmiş olsun dileklerinde bulunmuşlardır. Doğan Kışlası komutanlarından rahmetli şehit Albay Faruk Sungur’un çok değerli hizmetleri olmuş, kendisi Afgan halkının gönüllerinde yer edinmiştir. Onun döneminde (2008-2011) Kabil-Atatürk Lisesi ve birçok sağlık binası ve meslekî binalar Kabil’in belediye binalarının yanında inşa edilmiştir.

Afganistan Askerî lisesinin kurulması Atatürk’ün emri ile olmuş İstanbul Kara Harp Okuluna benzer Afganistan Harbi Şuhanze Okulu 1928 yılında açılmıştır. Yine o dönemlerde Türk subaylar tarafından Afganistan’ın farklı şehirlerinde modern faytonlar yapılmış bu faytonlarda Türk Bayrakları bakırla işlenmiştir. Atatürk’ün emriyle yapılan faytonlara halen Afganistan’ın bilhassa kırsal alanlarında rastlıyoruz. Atatürk’ün 1928’de işaretiyle açılan Harp Okulunda 1966 yılına kadar Türk subayları tarafından eğitim verilmiştir. 2003 yılından

sonra yine Türk Silahlı Kuvvetleri eğitimi üstlenmiştir. Bu sefer Türkçede resmi dil olarak ders müfredatına alınmıştır. 2014 yılında okul binasında TİKA tarafından tadilat yapılmıştır.

Afganistan'ın modern yapılanmasında ülkesi örnek model alınan Mustafa Kemal Atatürk, Afganistan'ın kurucusu Amanullah Han zamanından beri Afganistan'da isminden söz ettiren önemli bir liderdir. Afganistan'da bugünkü Türkiye'nin attığı her adımda dolaylı olarak payı olan bu büyük lider, Afgan halkı tarafından çok iyi tanınmakta ve çok sevilmektedir. Afganlıların Atatürk sevgisi başta Kabil olmak üzere bütün Afganistan'da çeşitli şekillerde karşılık bulmuş özellikle Kuzey Afganistan'da (Güney Türkistan) daha fazla hissedilmiştir.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Tisa Matbaacılık, Ankara 1983.
- Fazlı, Mehmed, **Afganistan'da Bir Jöntürk (Mısır Sürgününden Afgan Reformuna)**, Çev. Kenan Karabulut, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.
- Fehang, Mir Muhamet Sıddik, **Afghanistan Der Penç Karn-ı Ahir, C 3, Afganistan İslam Birlik Komisyonu**, Kabil 1373.
- Fevzi, Firuz-Cankurt, Hasan, "Afganistan'da Türkoloji ve Türkçe Çalışmaları Hakkında Bir Araştırma-1", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 11, S 2, Manisa 2013.
- Fevzi, Firuz-Cankurt, Hasan, "Afganistan'da Türkoloji ve Türkçe Çalışmaları Hakkında Bir Araştırma-2", **II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına 17-18 Nisan 2017 Ankara**, Editörler: İsmet Çetin-Halil Çeltik, Ankara 2017.
- Fevzi, Firuz-Cankurt, Hasan, "Afganistan'da Türkoloji", **Türkologiya**, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, No: 2, Bakü-Azerbaycan 2017, s. 118-124.
- Fevzi, Firuz-Cankurt, Hasan, "Tarihten Bugüne Türkiye-Afganistan Bilimsel ve Teknolojik İşbirliğine Dair", **Türkiye'de Bilgi Üre-**

- timi Ve Bilim Politikaları Uluslararası Sempozyumu 15-17 Kasım 2017/Kırşehir Bildiriler Kitabı**, Yay. Haz. Orhan Neçare, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018.
- İmamhodayev, Rahmanhoca, “Afganistan ve Türkiye”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 17, Erzurum 2001.
- Nasirî, Abdülmecit Davudî, **Tealul-i Din ve Devlet der Tarih-i Afganistan, Afganistan Nizam-ı Siyasi-yi Ayende**, Zulal-ı Kevser Yayınları, İran 1381.
- Özcan, Azmi, “Nadir Şah ve Afganistan”, **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Tatav Yayınları, İstanbul 2002.
- Özlu, Hüsnü, “Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkilerine Bakış”, **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi**, C 3, S 8, 2012.
- Saray, Mehmet, **Afganistan ve Türkler**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri**, Analiz Basım Yayın, İstanbul 2002.
- Şimşir, Bilal, **Atatürk ve Afganistan**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara 2002.
- Ünal, Abidin-Özbay, İskender, **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

ERMENİ DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE ATATÜRK'ÜN KİMLİK ANLAYIŞI VE ONUN ERMENİ TOPLUMUNA TANITILMASI ÜZERİNE (ERMENİCE KAYNAKLAR IŞIĞINDA)

Gaffar ÇAKMAKLI MEHDİYEV*

ÖZET

Ermenistan'da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün ciddi bir araştırma yoktur. Ama Ermenilerin hayatında Atatürk'ün rolünün Lenin ve Stalin kadar etkili olduğu kabul edilmektedir. Ermenice ders kitaplarında ve tarihi eserlerde Atatürk ve onun geçtiği Milli Mücadele yoluna farklı bakılmış, Atatürk'ün daha çok "Ermeni meselesi" ile ilgili seslendirdiği fikirler çarpıtılmıştır. Ya da Atatürk'e ait edilen fikirlerin birçoğu sinsî amaçlarla sahteleştirilmiştir. Ona karşı saldırılar sistem haline getirilmiştir. Bu bağlamda Atatürk'e saldırıların nedenlerinin araştırılarak ortaya konulması çok önemlidir.

Çeşitli zamanlarda hem Ermenilerce, hem de yabancı ülke yazarları tarafından Atatürk'e atfedilen fikirlerin kasıtlı olarak çarpıtılması ve onların bazılarının da Ermenilerce yanlış olarak yorumlanmasının şahidi oluyoruz. Neticede Ermeni toplumu için "Ermeni düşmanı" bir Atatürk kimliği algısı oluşturulmuştur. Örneğin; Atatürk konusu ile ilgili araştırmalara imza atan Ermeni siyaset bilimcilerden olan Ara Papyan iddia ediyor ki, Mustafa Kemal'i 1918 yılında İngilizler esir almışlar. Diğer bir iddiada Mustafa Kemal 1918'in Ekim- Kasım aylarında intihar girişiminde bulunduğu öne sürülüyor. Bu hikayeyi anlatan ise ABD vatandaşı Elizabeth Harris'tir ve o The New York Times'e ait *The Contemporary History* dergisinin 1922 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Yazının başlığı: "How Mustapha Kemal Formed His Army"

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Ermeni Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim üyesi.

("Mustafa Kemal Ordusunu Nasıl Kurdu"). Burada gerçeği yansıtmayan ve tarihle hiçbir ilişkisi olmayan "olaylar" Ermeni okurlarına anlatılıyor. Ermenistan'da tarih ders kitaplarında da Atatürk'ü karalayan ifade ve cümleler, örneğin, 9.sınıflar için ders kitabınının 31. sayfasında olduğu gibi, yeterince dir.

Ermenistan'da Atatürk'ün hayatı ve mücadelesi ile ilgili rastlanan çalışmaların birçoğu Atatürk'ün hizmetlerinin değerini küçültmek amacı taşımaktadır. Birçok yayınlarsa, ona iftiralar söylemekten bile çekinmiyorlar. Mustafa Kemal'in 1911 yılında öldüğü ve onun adı ile başka bir adamın Osmanlı ordusunun subayı görevine getirildiği hikâyesi de uydurulmaktadır. Ermeni basınında yayılmış "Aslında Türklerin atası olan Mustafa Kemal, kimdir?" adlı yazı Türkiye'deki bazı Atatürk düşmanlığı yapan şahısların söyledikleri esasında yazılmıştır. Bugün Ermenilerin Cumhuriyet yıllarında geriye dönmesine mani olan bir Atatürk propagandası yapılmaktadır.

Atatürk'e Ermeni saldırıları neden kaynaklanıyor, onların esas ganyesi ve öne sürülen amaç nelerden ibarettir? Bu çalışmada bu hususlara değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Lenin, Tarih, Ermenice, Ermeni meselesi, TBMM, Ermenistan, Basın.

**AN UNDERSTANDING OF ATATÜRK'S IDENTITY IN THE
ARMENIAN THOUGHT SYSTEM AND HIS INTRODUCTION
TO THE ARMENIAN SOCIETY (IN THE LIGHT OF
ARMENIAN SOURCES)**

ABSTRACT

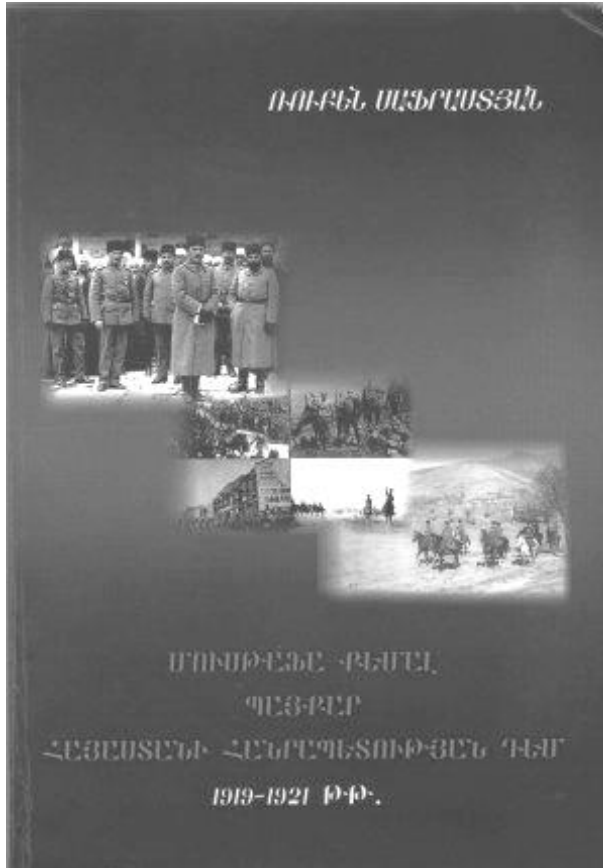
There are no serious scientific researches in Armenia related to the activities of the founder of the Republic of Turkey, the Great Leader Mustafa Kemal Atatürk. However, Atatürk's role in the life of Armenians can be considered as effective like as Lenin and Stalin. Atatürk and his path in the National Struggle are appreciated from different point of views in the Armenian textbooks and historical works, and his ideas about the "Armenian issue" voiced at different times are criticized, or are falsified for insidious purposes. So criticism levelled against Atatürk were systematized, and in this context, it is very important to investigate the reasons of such attacks against him.

At various times, we become witness to the distortion of ideas attributed to Atatürk by the writers of Armenia and some other countries. As a result, Atatürk is presented to the Armenian society as an "enemy of Armenians". For example, Armenian political analyst Ara Papyan claims that Mustafa Kemal Atatürk was captured by the English in 1918. The article headlined "How Mustafa Kemal Formed his Army", which was published by the US citizen Elizabeth Harris in The Contemporary History magazine of The New York Times in 1922, claims that Atatürk was allegedly attempted to commit suicide in October – November of 1918. The events mentioned in this article do not reflect reality and have nothing to do with history.

Keywords: Atatürk, Lenin, history, Armenian, Armenian issue, English, Turkey.

ERMENİ DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE ATATÜRK'ÜN KİMLİK ANLAYIŞI VE ONUN ERMENİ TOPLUMUNA TANITILMASI ÜZERİNE (ERMENİCE KAYNAKLAR IŞIĞINDA)

Ermenistan'da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk hakkında ciddi bir araştırma yoktur. Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi Doğu Enstitüsü Müdürü, Türkolog Ruben Safrastyan'ın "Mustafa Kemal. Ermenistan Cumhuriyeti'ne karşı mücadele (1919-1921)"¹ "monografisinin dışında ciddi bir çalışma yoktur.

¹Ռուբեն Սաֆրաստյան «Մուսթաֆա Քեմալ պայքար Հայաստանի Հանրապետության դեմ (1919-1921 թթ.)» (Ruben Safrastyan, "Mustafa Kemal. Ermenistan Cumhuriyeti'ne karşı mücadele (1919-1921)" Erivan-2019 s22)

Bu monografide Mustafa Kemal tarafından imzalanan bir dizi belge de dahil olmak üzere, bu konuda Türkiye'de yayınlanan çalışmalar sunulmuştur. Özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı'nın yayınlarına istinad edilmiştir. Yani, monografinin amaçlarından biri, Kemal ve imzaladığı belgeler ile yapılan görüşmelerle Ermenistan siyaseti ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türkolog bir demeçte diyor ki, eserin amacı, Türk devletinin Ermeni devletine karşı tutumunu anlamaktır.

Türkolog Ruben Safrastyanın adıgeçen çalışmasının ilk bölümünde, Mustafa Kemal'in faaliyet dönemini, Sultan'ın emri ile Yıldırım Ordusu'nun komutanlığı görevinden ayrılarak başkent İstanbul'a ayak basması ve bundan sonraki olaylar yer almaktadır. Bu açıdan 1920 yılına ait olan çok önemli bir belgeden bahsediyor. Yazıyor ki, "Kasım ayının başlarında, Mustafa Kemal ona sadık olan komutanı Kazım Karabekir'i Ermenistan üzerine göndermiştir. Bu belgede Dışişleri Bakanı Vekili Muthar Bey'in imzası var, ancak Mustafa Kemal tarafından gönderildiği açıktı. Bu belgede, Karabekir ya tahrip etmek ya da "Ermenistan'ı ortadan kaldırmak" ile görevlendirilmişti.²

Bu ifadelere açıklık getirmek gerekirse, aslında bu olayın hiçbir saklı tarafı yoktu. Ermenistan kontrolü altında bulundurduğu Doğu Anadolu'nun birçok yerinde Müslüman ahaliye katliam yapmakta idi ve onları kurtarmak için ve Misak-ı Milli sınırları içinde devletine ve milletine sahip çıkmak için Kazım Karabekir Paşa görevlendirilmişti. Bunda Atatürk'ü suçlamak mantıklı değildir.³

Bu bakımdan Kemal, savaşın başlamasından önce, Genç Türklerininkine çok benzeyen adımlar attı. Özellikle 1920'de Ermeni-Türk savaşından önce, Türk hükümeti 20-40 yaşındaki Rumları ve Ermenileri sınır dışı etmeye karar verdi. Kitabında bazı belgelerle ilgili kanaatleri

² Ruben Safrastyan, "Mustafa Kemal. Ermenistan Cumhuriyeti'ne karşı mücadele (1919-1921)" Erivan-2019 s.34

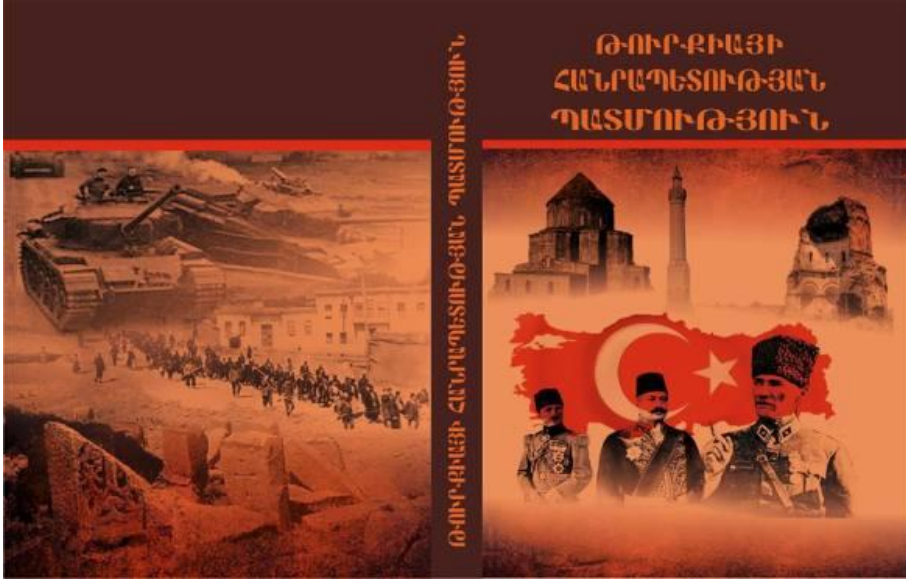
³ Ruben Safrastyan, "Mustafa Kemal. Ermenistan Cumhuriyeti'ne karşı mücadele (1919-1921)" Erivan-2019 s.42

şaşırtıcıdır. Örneğin iddia ediliyor ki, Mustafa Kemal'in, Sevr Antlaşması'nın henüz imzalanmadığı 1920'lerin başında, Ermenistan'a karşı somut adımlar atmaya ona göre başladı ki, o Sevr Antlaşmasının olacağını biliyordu.⁴

Kitabın ikinci bölümde genel olarak Mustafa Kemal'in Ermenistan, Ermeni devleti ve Ermeni halkına yaklaşımları hakkında konuşmaları yer almıştır. Yorumlar ise gerçek amaçlardan uzaktır. Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki rolünden Ermeni-Türk savaşının, Kemalistler ile Bolşevikler arasında yapılan ittifakın başlatılmasının ardından Türklere çok miktarda silah verildiğine özellikle dikkat çekilmiştir. Kemal'in savaştan önce, diplomatik niteliklerinden bahsediliyorsa da, onun manevralar yoluyla Batı'nın ve Bolşeviklerin rızasını aldığı şeklindeki saçma kanaatler ve iddialarla, Atatürk Ermeni okurlarına böyle tanıtılmaktadır. Ermenistan'da "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi" ders kitabını Erivan Devlet Üniversitesi yayınlamıştır. Bu, uzun zamandır büyük bilimsel, eğitimsel ve politik öneme sahip olan cumhuriyetçi Türkiye tarihi üzerine yazılmış ilk Ermeni ders kitabıdır. Aslında, bu ders kitabı, eski ve sık sık çelişen Rus dili ders kitaplarıyla modern Türkiye tarihini incelemek zorunda kalmayacak olan öğrenciler için iyi bir örnektir. Kitapta Atatürk yine de Ruben Safrastyan ve diğer bir Türkolog Ruben Melkonyan tarafından anlatılmaktadır.⁵

⁴ Ruben Safrastyan, "Mustafa Kemal. Ermenistan Cumhuriyeti'ne karşı mücadele (1919-1921)" Erivan-2019 s.54

⁵Թուրքիայի հանրապետության պատմություն ("Türkiye Cumhuriyeti Tarihi") (Ders kitabı)Erivan Devlet Üniversitesi yayını- 2017 s.87

Ona Atatürk'ün Ermeni meselesine bakışı bucağından bakılmıştır. Osmanlı Devleti'ni ve onun varisi olan Türkiye Cumhuriyeti'ni “sözde Ermeni soykırımında” suçlamak için Atatürk'ün dilinden çıkmayan ve hiçbir yayında yer almayan fikirler ortaya atılmıştır. Milliyetçi kesim tarafından değişik platformlarda sık sık dile getirilen bu iddialar daha çok propaganda amacıyla ortaya atılmaktadır. Ama Ermenilerin hayatında Atatürk'ün rolünün Lenin ve Stalin kadar etkili olduğu kabul edilmektedir. Ermenice ders kitaplarında ve tarihi eserlerde Atatürk ve onun geçtiği Milli Mücadele yoluna farklı yönlerden bakılmış, Atatürk'ün söylemleri çarpıtılmıştır. Ya da Atatürk'ün söylediği fikirlerin birçoğu sinsî amaçlarla sahteleştirilmiştir. Ona karşı saldırılar sistem haline getirilmiştir. Bu bağlamda Atatürk'e yönelik saldırıların nedenlerinin araştırılarak ortaya konulması çok önemlidir. Çeşitli zamanlarda hem Ermenilerce hem de yabancı ülke yazarları tarafından Atatürk'e atfedilen fikirlerin kasıtlı olarak çarpıtılması ve onların bazılarının da Ermenilerce yanlış olarak yorumlanmıştır. Neticede Ermeni toplumu için “Ermeni düşmanı” bir Atatürk kimliği tanıtılması amaçlanmaktadır. Örneğin: Atatürk konusu ile ilgili araştırmalara imza atan Ermeni siyaset bilimcilerden olan Ara Papyan iddia ediyor ki,

Mustafa Kemal'i 1918 yılında İngilizler esir etmişler ve güya Mustafa Kemal, 1918'in Ekim-Kasım aylarında intihar girişimde bulunmuştu. Bu "hikaye"yi anlatan ise ABD vatandaşı Elizabeth Harris'tir ve bu olay The New York Times'e ait *The Contemporary History* dergisinin 1922 yılındaki bir sayısında yayınlanmıştır. "How Mustapha Kemal Formed His Army?" (Mustafa Kemal ordusunu nasıl kurdu?). Burada gerçeği yansıtmayan ve tarihle hiçbir ilişkisi olmayan "olaylar" Ermeni okurlarına anlatılmaktaydı.⁶

Ermeniler Atatürk'ü kötülemek için yabancı basında yayınlanan iddialardan da hareketle büyük önderi karalama yolunu seçmişlerdir. Hiçbir siyasi edebiyatta Atatürk, bildiğimiz Atatürk değildir. Daha çok iftiralara rastlıyoruz. Bunlardan biri Atatürk'ün kökeni ile ilgili iftiralarlardır. Ara Papyan bu konuya ait onlarca yazı⁷ yazmış ve onu Ermenice basının yanı sıra Amerikan ve Avrupa basınında da yayınlamıştır. Onun bir iddiasına göre Atatürk bir "İslamlaştırılmış Yahudi"ydi ve "bu hipotezi destekleyen yadsınamaz tartışmalar ve birçok gerçek var"⁸ idi. Bu tartışmaları yapay olarak gündemde tutan ise Ara Papyan gibi Türk düşmanlarıydı. "Panorama" isimli Gazete ise bu yalanı gerçek olarak okurlarına aktarmaktaydı: "Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk hakkında ilginç bilgiler ortaya çıkmıştır. Özellikle, sosyal medyada dolaşan söylentilere göre, gerçek Kemal Atatürk 1911'de Trablus'ta öldürüldü ve bunun yerine halka bir Yahudi işadamı Atatürk olarak tanıtıldı. Onlara göre, Trablusgarp'ta ve sonrasında çekilen fotoğraflar arasında gözle görülür farklılıklar vardı."⁹

⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Military_career_of_Mustafa_Kemal_Ataturk

⁷ Ara Papyan, **Mustafa Kemal Atatürk'ün kökeni ile ilgili bazı gerçekler** (Արա Պապյանի որոշ փաստերը Մուստաֆա Քեմալ Աթաթուրքի ծագման մասին) azg.am 23.09.2012.

⁸ Ara Papyan, **Mustafa Kemal Atatürk'ün kökeni ile ilgili bazı gerçekler** (Արա Պապյանի որոշ փաստերը Մուստաֆա Քեմալ Աթաթուրքի ծագման մասին) Asparez.com 11 Nisan 2010.

⁹ Panorama.am, 21.11.2013

Aynı kaynak, daha sonra Mustafa Kemal olarak görülen Yahudi Yosef Cohen'in hayatına da değindi. O, 1871 yılında Almanya'nın Münih kentinde yaşayan bir Yahudi ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 17 yaşında, Cohen İngiltere'ye taşındı. Öykü, ayrıca gerçek Kemal Atatürk ile Y. Cohen arasında da benzerlikler arıyordu.¹⁰

“Atatürk Tehcir olayını nasıl “Ermeni soykırımı” olarak nitelendirdi?” adlı bir yazıda Mustafa Kemal Atatürk'ün 1921'de Amerikan gazeteci Clancy Straight'e röportaj vermesinden ve o röportajında katliamla ilgili soruları da cevaplamasından bahis ediliyor.¹¹ Ve bu cevaplar Ermenice internet sitelerinde yayılmaya başlamıştır. Hâlbuki Atatürk verdiği demeçte böyle bir kelimedenden bahis bile etmemiştir. Bakın, aslında Atatürk ne demişti? Atatürk'ün açıklamasına göre, 1915'te, Rus ordusu büyük bir taarruz başlattığında, Çarlık Rusya'sına hizmet

¹⁰ Panorama.am, 21.11.2013

¹¹ Clarence K. Streit, *Bilinmeyen Türkler*, çeviri Heath W. Lowry, s.213 (Քլարենս Սթրեյթ, «Անհայտ թուրքերը», էջ 213)

eden Taşnaksütyun partisi, Ermeni nüfusunun isyanına yol açtı. “*Düşmanların sayısı çok idi ve askeri avantaj açısından geri çekilmek zorunda kaldık, çünkü iki ateşin ortasındaydık*” diyen Atatürk, ülkenin saldırıya uğradığını, köprülerinin ve yollarının tahrip edildiğini ve Türk köylerinin dağıtıldığını belirtti.

Türk lider, uluslararası toplumun, İngilizlerin İrlanda'da barışçıl koşullarda yaptıklarını sessiz bırakırken, benimsemek zorunda oldukları Ermenileri sınır dışı etme kararından sorumlu olmadıklarını vurguladı. Atatürk, "Bize hakaret edilmesine rağmen, yerinden edilenler hayatta ve eğer İtilaf ülkeleri tekrar bize karşı savaşmak zorunda kalmayıp çoğu evlerine geri dönecekti."¹²

Ermenistan'da tarih ders kitaplarında Atatürk'ü karalayan ifade ve cümleler mevcuttur. 9.sınıflar için ders kitabınının 31. sayfasında Mustafa Kemal anlatılırken “1919 yılının ortalarından başlayarak Bolşeviklerin yardımı ile Batı Ermenistan'ı işgal etti ve burada Ermeni varlığına son verildi. Batı Ermenistan, Kilikya, Kars, Batum, Ardahan Türklerin eline geçti. 1920 yılının 26 Nisan'ında Vladimir Lenin'e müracaat ederek Ermenistan'ın işgalini istedi”¹³ şeklinde cümleler kullanılıyor. Lise öğrencilerine Mustafa Kemal böyle tanıtılıyor.

Bilindiği üzere Ermeniler hayali "Büyük Ermenistan" yaratmak amacına ulaşmak, ya da ona yakın olmak için Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesini fırsat gördüler. Bütün Ermeni toplumunu seferber ederek Osmanlı'nın yenilmesine yardım ettiler.¹⁴ Savaş sırasında Ermeni kuruluşları hem Doğu Cephesinde, hem de Osmanlı'nın savaştığı tüm cephelerde düşmana yardım etmek için plan hazırlamıştı. Bu plan hem askeri, hem de siyasi anlamda Türk devletine darbe demektir. 1915 yılının Mayıs ayında verilmiş zorunlu Tehcir Kanunu da Ermenileri bu plandan vazgeçirmedi. Ermenice ders kitaplarında

¹² Clarence K. Streit, *Bilinmeyen Türkler*, çeviri Heath W. Lowry, sayfa 213.

¹³ Ara Papyan, Mustafa Kemal Atatürk'ün kökeni ile ilgili bazı gerçekler (Արա Պապյանի որոշ փաստերը Մուսուսաֆա Քենալ Աթաթուրքի ծագման մասին) Azg.am 23.09.2012.

¹⁴ Azmi Süslü, *Türk Tarihinde Ermeniler*, Kars: Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, 1995 (Ankara : Levent Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık). Fiziksel Niteleme, iv, 344 s.

Tehcir Kanununun uygulanmamasında suçlu olarak Atatürk gösteriliyor. Güya Atatürk göç ettirilmiş Ermenilerin yeniden Türkiye'ye geri dönüşüne karşı olmuş ve buna izin vermemiştir.¹⁵ Bu da tamamen, karalamak amaçlı bir iddiydı.

Erivan'da düzenlenen "Kemal Atatürk ve Ermenilerin sınır dışı edilmesi süreci. Türklerin Atasının Rolü" isimli konferansta düzmece bir "belge" ortaya atılmıştır. Bu belgeye göre güya Ermenilerin Cumhuriyet döneminde ülkeye geri dönüşü yasaklanmıştır. Hâlbuki Atatürk bu topraklarda yaşayan tüm insanlara eşit ve adil davranan bir yaklaşıma sahipti. Bu konu ile ilgili onun silah arkadaşı İsmet İnönü şunları söylemişti: "... Gerçekten Ermeniler bakımından Türkiye ile Ermenistan arasında yapılmış antlaşmalarla desteklenmiş dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri, Ermeni devletinin herhangi bir kıskırtmaya girişme imkânını ortadan kaldırmaktadır. Öte yandan, Ermeniler arasında Türkiye'de kalmaya karar verenlerin iyi birer yurttaş olarak yaşamak kesin zorunluluğunu şimdiye kadar anlamış olmaları gerekir."¹⁶

Ermeni iddialarından biri de Atatürk'ün güya 1915 olaylarını "katliam" olarak nitelendirmesi iddialarıdır. Atatürk henüz geçen yüzyılın 20'li yıllarında Ermenilerin "katliam" iddialarının yalan olduğunu kesin bir dille ifade etmekteydi. Geçmişte bir Türk'ün ihanetini ise şöyle ifade etmişti:

"Ferit Paşa kabinesinde İçişleri Bakanı sıfatıyla aziz milletimizin bağımsızlık ve geleceğini yok etmeğe azim gösteren hainlerden biri olan Cemal Bey, ilk icraatına milletin namus ve tarihine iftira ile başlamış, İstanbul'daki Türkçe gazeteler yayımlayarak Galata'da Fransızca yayınlanan bir gazeteye Türkiye'de 800 bin Ermeni'nin katledildiğini açıklamış... Masum Türk Milleti'nin soyluluğuna çirkin bir iftira lekesi yakmıştır. Erivan'dan göç ettirilerek ve doğu vilayetlerinin enkaz ve harabesi altında Ermeni zulmü ve ihanetinin kurbanları

¹⁵ **Ermenistan Ansiklopedisi**, Erivan 2003 cilt 4 (Հայկական համառոտ հանրագիտարան, հ. 4, Երևան, 2003թ)

olan yüz binlerce Müslüman kardeşimizin iskeletleri ortadayken, Osmanlı Devleti'nin bir bakanı sıfat ve yetkisiyle Fransızca bir gazeteye... 800 bin Ermeni'nin katlini açıklayan bu akılsız ve vicdansız bu sözleri ile Paris'te çalışan büyük Ermenistan kurma hayallerine hizmet etmiş ve hiç şüphesiz bu hizmet ile ödüksüz de kalmamıştır ". Özetle, Ermeniler bu fikirleri görmezden geliyor ve kelimeleri yanlış anlamlara taşıyarak karalama yapmaya çalışıyorlardı. Daha da ilginç ve akıl dışıdır ki, Ermenilerin 800 bininin öldürüldüğü konusunda iddialar ortaya atılıyor, sonra bu rakam 1 milyona, daha sonraları ise 1,5 milyona ulaşıyordu. Atatürk yaşasaydı, bugün bu Ermeni yalanına acaba ne derdi? O zaman demişti ki:

Şüphe edilmemesi gerekirdi ki, söylenen kelimeler gerçeğe uygun değildi. "Tam tersine güney bölgelerinde yabancı kuvvetler tarafından silahlandırılan Ermeniler, koruyucularından esinlenerek oldukları yerlerdeki Müslümanlara hücum ediyorlardı. İntikam düşüncesiyle her yerde acımasızca öldürme ve yok etme yolunu tutmakta idiler" .¹⁷

Atatürk Ermenileri iyi tanıyordu. Onlar "... *Nahçıvan'dan Oltu'ya kadar bütün İslam ahaliye baskı yapıyor ve bazı yerlerde imha ve talancılık ediyorlar. Sınırlarımıza girerek Müslümanları yok olmağa, göçe zorlayarak ve bir yandan da 400 bin Osmanlı Ermeni'sini bir dayanak olmak için memleketimize sürmek istiyorlar*"¹⁸.

Bu son cümleye dikkat edersek, görürüz ki, Ermeniler o zaman bu topraklara ne pahasına olursa olsun ahali yerleştirmek istemişlerdir. Benzersiz katliamların henüz unutulmadığı o yıllarda bu mümkün müydü? Elbette yok. Ermeni ailelerinin birçoğu yeniden bu memlekete gelmeye utanıyorlardı. Onlar yapılan cinayetler yüzünden bu halkın yüzüne bakamazlardı. Ama Ermenilik İdeolojisi ile silahlı bazı Ermeni örgütleri bu konuda on binlerce Ermeni'yi kurban vermeye

¹⁷ Osman Akandere, "Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 2009, S 43.

¹⁸Azmi Süslü, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Kars: Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, 1995 (Ankara: Levent Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık). Fiziksel Niteleme, iv, 344, s. 310.

bile hazırdı. Dünyanın en büyük askeri ve politikacısı olan Atatürk bu Ermeni oyunundan haberdar idi ve son derece titizlikle bu planı alt üst etti. Plan yerine getirilmedikçe iftiralara başladılar.

Ermenice kaynakları incelediğimizde ortaya bu manzara çıkıyor: Atatürk'e Ermeniler tarafından saldırlar henüz onun sağlığında başlanmıştı. Ermeni araştırma merkezi "Ararat Center" Paul du Véou adlı Fransız yazarın 1938 yılında Paris'te yayınladığı "Lé Désastre d' Alexandrette, 1934–1938" adlı kitabının 121. ve 122. sayfasının dipnotuna koyduğu ifadeden yapışarak bir iddiada bulunuyor. Paul du Véou'ya göre Mustafa Kemal 27 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da Divan-ı Harb-i Örfi de şahitlik yapmış ve bu şahitliğinde Türklerin Ermenileri katlettiğini söylemiştir. Bu kadar yalan olmaz.¹⁹ Ermenilerin izledikleri bu plan bugün de değişmemiştir. "Batı Ermenistan" olarak adlandırdıkları bu Anadolu topraklarına nüfus yerleştirmek planı değişmemiştir ve bu politika Ermenistan devletinin de resmi politikasıdır.

Ermeni Diasporası ve onların velileri Türkiye'nin liderinin Atatürk gibi büyük bir şahsiyetin olmasını sindiremiyorlardı. Ona iftira atarak dünyada gözden düşürmek Ermeni politikasının temel gayelerinden biri idi.

Ünlü Türk tarihçisi Murat Bardakçı bir makalesinde bu iddiayı ortaya atanlara cevap olarak Atatürk'ün İstanbul'da Divan-ı Harb-i tarafından mahkûm olunanların ailelerine yardım ettiğini yazmıştı ki, Atatürk'ün İttihat ve Terakki Partisi'nin bütün politikalarına karşı çıktığını söylüyor, 1915'te yaşananları "trajedi" olarak adlandırdığını ve sonraki yıllarda "göç meselesine dokunmamak" emrini ileri sürerler. Gönüllü bu iddialarını henüz o zamanlar da sürdürdü ve güya Atatürk, Tehcir kanununu çıkaranlar hakkında ağır suçlamalarda bulunmuş, 1915'te alınan kararları her zaman eleştirmişti" demeye devam

¹⁹Harut Sasunyan, "Biz ve Çağdaş Türkiye", **California Couryer Gazetesi**, 30.02.13.

ediyorlar. Ermeniler de bu yazılardan yararlanıyorlar. Tarihi konularda araştırmaya gerek görmeden, arşivlere girmeden ve herhangi bir belgeyi incelemeye ihtiyaç duymadan iddiada bulunmak ve karar vererek yorum yapmak bizde eski bir adet idi. Atatürk'ün 1915 olaylarına bakışı olarak ortaya atılan iddialar da bu geleneğin devamıdır, Atatürk bile bu oyunlara alet ediliyordu"²⁰.

Mustafa Kemal'e atfedilen diğer bir yalan iddia ise 1926 yılında Los Angeles Examiner gazetesine verdiği demeydi. Bu konu Ermeniler tarafından değişik yerlerde, yayınlarında tekrarlanmış, hatta Ermeni lobisi tarafından ABD Kongresine taşınmış ve bir propaganda aracı olarak kullanılmıştı. Örneğin 1985 yılında ABD Temsilciler Meclisi'ndeki konuşmasında T. M. Ü. Lehman, Atatürk'ün soykırımın meydana geldiğini kabul ettiğini, hatta diğer Türklerce de kabul edilmesi gerektiğini söylediğini iddia ediyordu. 8 Ekim 2000 tarihli "Yeni Bin Yıl" gazetesinde ortaya atılan bir diğer Ermeni iddiasında ise, Mustafa Kemal Atatürk'ün 24 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Jön Türk liderlerinin "katliam" politikalarını kınadığı öne sürüyordu. Bu iddialara göre; TBMM'nin açılışının ertesi günü yani 24 Nisan Cumartesi günü Mecliste beş (5) celseli bir oturum yapılmış ve bu oturumda Mustafa Kemal Paşa beşinci (5.) celse hariç, diğer ilk dört celsede kürsüye çıkarak uzun konuşmalar yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşma yaptığı ilk üç celse açık görüşmeler şeklinde olmuş, dördüncü celse ise gizli olarak yapılmıştır. Avrupa Parlamentosu'nun bahsi geçen taslağında yukarıda verilen paragrafına ise şöyle bir dipnot düşülmüştür: "dönemin ifadesi ile "katliamın" tanınması talebi, çoğunlukla Ermeni politikacılar tarafından yapılmaktadır. Bildirildiği üzere Kemal Atatürk 10 Nisan 1920'de TBMM'de yaptığı konuşmada Jön Türk rejiminin Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenilere karşı katliam yaptığını söylemiştir...".

Oysa Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde böyle bir konuşma yapmış olması imkânsızdır. Bu Ermeni, kasten konuyu Mustafa

²⁰Murat Bardakçı, Habertürk gazetesi 11.11.2012 <https://www.youtube.com/watch?v=DLFXl6hhvkk>.

Kemal'in üzerine atmıştır. Sonra onun bu iğrenç iftira ifşa edilirken ise M. Kemal'i Süleymaniyeli Mustafa paşayla karıştırdık - demişler. Adı geçen papazın kitabının yayımlanmadan önce durumu öğrenerek söz konusu ifadenin bir hata olduğu söylense de yine onlar bunu devam ettirerek başka bir Ermeni yazar Grigoryan'ın eserinde tekrarlamışlardı.²¹ Devlet tarafından ikaz edilse de ve hatanın kitaptan çıkarılması talep edilmişse de, bu yapılmamıştır. Benzer " hatalar ", bir yıl farkla yani 27 Şubat 1919 veya 28 Ocak 1920 tarihli olarak gösterilen, sonra da birçok Ermeni yazarlar tarafından tekrarlanan yayınlarda da yapılmıştır. Şimdi de Ermenistan basınında bu yalan yayılmakta ve Atatürk'ü karalama kampanyalarında kullanılmaktadır.²²

Mustafa Kemal'e ait diğer bir iddia ise 1926 yılında Los Angeles Examiner gazetesine verdiği demeçtir.²³ Bu konu Ermeniler tarafından çeşitli yerlerde, yayınlarında tekrarlanmış, hatta Ermeni lobisi tarafından ABD Kongresi'ne kadar götürülmüştür ve bir propaganda aracı olarak kullanılmaktadır. Örneğin, 1994 yılında ABD Senatosu'nda senatör Levin tarafından ortaya atılan bu iddia Atatürk'ün toplanan tüm eserlerinin hiçbirinde yoktur, adı geçen dönemde çıkan gazetelerde de yoktur. Bunu yazan Hilderband adlı İsviçreli gazetecinin Türkiye'ye geldiğine dair hiçbir kayıt olmadığı gibi, İsviçre resmi makamları tarafından verilen belgelerde de bu isimde birinin var olduğuna dair herhangi bir iz rastlanmamıştır. Atatürk'ün yabancı basın kuruluşlarına verdiği mülakatlar yukarıda anılan gazetenin ve bu günkü Ermeni kuruluşu "Mitk" in iddia ettiklerinin tam tersini ifade eder: "Soykırımı Ermeniler yapmışlar".²⁴

Ermeni dilinde Erivan'da çıkan "Yerdir" (Dünya) gazetesinde²⁵ (12 Ağustos 2000 tarihli sayısı) ortaya atılan bir diğer Ermeni davasında

²¹ **Yerkir (Dünya) gazetesi**, 12 Ağustos 2000.

²² Özgür, bağımsız, birleşik Ermenistan hayal mi, gerçeklik mi? (Ազատ, անկախ, միացյալ Հայաստան. երազա՞նք, թե՛ իրականություն) Şant TV 23. 07.13.

²³ <http://oia.net/los-angeles-examiner-1926-20131209/>

²⁴ "Mitk" Araştırma Merkezi 26.09.2011

²⁵ **Yerkir (Dünya) gazetesi**, 12 Ağustos 2000.

ise Mustafa Kemal Atatürk'ün 24 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada sözde Genç Türklerin liderlerinin soykırım politikalarını kınadığı gösterilmiştir. Bunu Türkiye'de çıkan bir gazete de tekrarlamıştır. (Yeni bin yıl,8 Ekim 2000). Hâlbuki Atatürk şöyle demişti: "Bunu müteakip idi ki, İngilizler görünüşte tatlı, tüm efkârı tayyedecek bir tebliğde bulundular: İngiliz mümessili siyasisi Londra'daki Hariciye Nezareti tarafından Hükümetimize bir tebliğde bulundu ve dedi ki; Yunanlılar da dâhil olmak üzere İtilâf kuvvetlerine karşı başlamış olan harekâtı tatil ediniz, ikincisi Türkiye'de Ermenilere karşı icra edilmekte bulunan katliamdan sarfınazar ediniz! İşte bu iki şeyi yaptığınız halde İstanbul size terk olunacaktır. Fakat bu iki harekette bulunmadığınız takdirde sulh şeraiti fevkalâde fena olacaktır. "26

Görüldüğü gibi, bu ifade İngiltere'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektuptan alıntıdır. İngiltere'nin teklifidir. Yine bu toplantıda Atatürk şöyle demiştir:

"İkinci teklif ki, memleket dâhilinde katliam yapılmaması, Ermenilere karşı bu, gayrivarit idi. Memleketimiz cümlemizce malûmdur. Hangi kıtasında Ermenilere karşı katliam yapılmıştır. Veya yapılmaktadır. Harbi genelin bidayeti safahatında bahsetmek istemem ve zaten itilaf devletlerinin de bahsettikleri bittabi maziye ait fazahat değildir. Bugün memleketimizde bu gibi fecayiin icra edildiğini iddia ederek, bundan sarfınazar etmenizi talep ediyorlardı ... "27

KAYNAKÇA

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, 1920-1927, C II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, s. 680-81.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, C 1, İstanbul, 1976, Cem Yayınevi.

²⁶Azmi Süslü, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Kars : Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, 1995 (Ankara : Levent Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık). Fiziksel Niteleme, iv, 344 s.

²⁷Azmi Süslü, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, 1995 (Ankara: Levent Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık). Fiziksel Niteleme, iv, 344 s.

Aralov, İ, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, çev. H. Ali Ediz, Burçak Y. 1967. s 59-60

Ara, Papyan, **Mustafa Kemal Atatürk'ün kökeni ile ilgili bazı gerçekler** (ԱրաՊասայանՌոշ փաստեր Մուստաֆա ԲենալԱթաթուրքիծագմանմասին) Asparez.com 11Nisan 2010

ԹուրքաստմարանըՑեղասպանությանմասինԱթաթուրքիխոսքերովգիրքկտայիԷրդոհանիհամար NEWS.am 14.08.2016 (“Türk tarihçi Atatürk'le ilgili Erdoğan için kitap hazırlayacak NEWS.am 14.08.2016

Atatürk aslında 1911 de ölmüştür: o adla Yahudi bir iş adamı ortaya çıkmıştır («Աթաթուրքնիրականումզոհվել է 1911-ին, իսկհետոնրափոխարենորպեսԱթաթուրքներկայացվելէիրեագործարար») Panorama .am16:10 21/11/2013.

Ո՞վէիրականումթուրքերիհայր՝ «Աթաթուրք» կոչվածՄուստաֆաԲենալը (Türklerin atası sayılan ve Atatürk olarak adlandırılan Mustafa Kemal aslında kimdir? Nyut .am 20 10. 15.

Clarence K. Streit, Bilinmeyen Türkler, çeviri Heath W. Lowry, s. 213.

(ԲլանենսՍթրեյթ, «Անհայտթուրքերը», էջ 213)

ՄՈՒՏԱՏՖԱ ԲԵՄԱԼԻ 1927 Թ.
ՃԱՌԸՆՈՐՊԵՍԹՈՒՐԲԱԿԱՆՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆԿԱՌՈՒՑՄԱՆՀԻՄՆԱԲԱՐ Ցեղասպանագիտականհանդես, 2 (2), Երևան, 2014թ.) (Mustafa Kemal'in 1927 yılında yaptığı konuşma “**Soykırım Dergisi**”, 2 Erivan 2014.

Ermeni soykırımının inkarı Türkiye`nin resmi siyasetidir. (ՀայոցցեղասպանությանմերժումըԹուրքիայիզոյությանհիմքնէ) Panarmenian.net 12.08 2015

Harut, Sasunyan, “Biz ve Çağdaş Türkiye”, **California Couryer Gaze-tesi**, 30.02.13.

Ruben, Safrastyan, Mustafa Kemal. **Ermenistan Cumhuriyeti'ne karşı mücadele (1919-1921)**, (ՌուբենՍաֆրաստյան «Մուսթաֆա Բենալ. Պայքար Հայաստանի Հանրապետությանդեմ (1919-1921 թթ.)» Erivan 2019, s.123.

Sait Çetinoğlu, Mustafa Kemal ve Ermeni Meselesi, <https://www.demokrathaber.org/mustafa-kemal-ve-ermeni-meselesi-makale,4660.html>, **06 Nisan 2012**,

Ermeni Tarihi Kitabı (Ermenice 9.sınıf), s. 31-32.

Թուրքիայի հանրապետության պատմություն (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ders Kitabı Erivan Devlet Üniversitesi yayını 2017)

<http://oia.net/los-angeles-examiner-1926-20131209/>

“Mitk” Araştırma Merkezi 26.09.2011

Yerkir (Dünya) gazetesi, 12 Ağustos 2000.

Azmi Süslü, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Kars: Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, 1995 (Ankara: Levent Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık). Fiziksel Niteleme, iv, 344 s.

Yerkir (Dünya) gazetesi, 12 Ağustos 2000.

Özgür, bağımsız, birleşik Ermenistan hayal mı, gerçeklik mi? (Ազատ, անկախ, միացյալ Հայաստան. երազա՞նք, թե՞ իրականություն) Տֆանտ TV 23. 07.13

Murat Bardakçı, Haber Türk gazetesi, 11.11.2012 <https://www.youtube.com/watch?v=DLFXl6hhvkk>

Osman Akandere, “Damat Ferit Paşa’nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 2009, S 43.

Ռուբեն Սաֆրաստյան «**Մուսթաֆա Քեմալ. պայքար Հայաստանի Հանրապետության դեմ (1919-1921 թթ.)**» (Ruben Safrastyan, “Mustafa Kemal. Ermenistan Cumhuriyeti’ne karşı mücadele (1919-1921)”, **Erivan-2019**, s.22.

Թուրքիայի հանրապետության պատմություն ("Türkiye Cumhuriyeti Tarihi" (Ders kitabı) Erivan Devlet Üniversitesi yayını, 2017, s.87.

Ermenistan Ansiklopedisi, Erivan 2003, C 4 (Հայկական համառոտ հանրագիտարան, հ. 4, Երևան, 2003թ)